

JANĪNA KURSĪTE

NEAKADĒMISKĀ LATVIEŠU VALODAS

VĀRDNĪCA

JEB NOVADU

VĀRDENE

Madriņ

Diskursu, simulakru, pastiša postmodernisma trafaretajā laikmetā profesore Janīna Kursīte no visdažādākajiem avotiem (vecām vārdnīcām, literatūras, ekspedīcijām) atradusi un cēlusi augšā aizmirstus latviešu valodas vārdus, apvienojot tos nedaudz izaicinošā nosaukumā Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb Novadu vārdene. Blakus aizmirstajiem vārdiem vai zināmu vārdu aizmirstām nozīmēm tiek piedāvāti arī jaunvārdi, apliecinot latviešu valodas attīstības spēju.

Janīna Kursīte pieder pie tiem retajiem cilvēkiem, kas prot atdzīvināt pasauli ap sevi – lai tā būtu mītu bīstamā aiza vai dzejas paradoksi, vai folkloras pārvērtības, vai viena vārda detektīvie piedzīvojumi, vai vienkāršu cilvēku sadarbības un saskarsmes prieks.

Jaunā vārdnīca arī ir atdzīvināšana. Lai atbrīvotos no inerces un sastinguma, lai notvertu un runas skaņu haosā uzminētu īsto dzīvotāju vārdu, tāpat kā mūzikā vajadzīga absolūtā dzirde.

Un vēl vienu pārsteigumu sagādā mums Janīna Kursīte – viņa dvēselē pamodina sargātājas instinktu. Tas ir tā, kā viņa, kaut kur ceļa malā pēkšņi ieraudzījusi it kā necilo nezāles ziedu, apstājas un noglauda tam galviņu. Un šajā kustībā ir tā latviskā mentalitāte, ko mēs ar uguni meklējam.

Lūdмила Azarova, rakstniece

ISBN 9984-31-457-X

9 789984 314570

JANĪNA KURSĪTE

NEAKADĒMISKĀ LATVIEŠU VALODAS

VĀRDNĪCA

JEB NOVADU

VĀRDENE

Noskanējis grāmatu un failu izveidojis Imants Ločmelis imantslochmelis@inbox.lv

RĪGA

UDK 811.174 (038)
Ku 774

Darba izdošanu atbalstījuši

Valsts Kultūrkapitāla fonds

Nodibinājuma "Letonikas fonds"

Anglijas latviešu izglītības fonds

Marta un Vilis Vītoli

Maija Sinka

Emīls Jakrins

Roberts Zīle

Juris Viņķelis

Valodas konsultante dr. philol. Anna Stafecka
Korektore Vīta Aišpure

© J. Kursīte, 2007

© Madris, 2007

ISBN 978-9984-31-457-0

Kāpēc. No ieceres ķerties pie latviešu valodas vārdnīcas, pat ja tā nosaukta par neakadēmisko, būtu bijis jāturas pa gabalu, jo pat nevalodniekam skaidrs, ka tas nav vienkāršs darbs. Valodnieki pulkā vai pa vienam parasti ilgstoši strādā pie vārdnīcu izveides. Un tāpat bieži saņēmuši aizrādījumus par neprecizitātēm, par to, kas iekļauts vai aizmirsts, kā skaidrots. Tomēr nagi niezēja tik lielā mērā, ka nespēju atturēties, jo valoda, vārdu krājumam pēdējos laikos strauji samazinoties, acīm redzot noplok. Nav runa tik daudz par citu valodu ietekmi (kaut tāda ir un laikam visos laikos pastāvējusi), bet gan par mūsu pašu valodas pilnvērtīgu atjaunošanos un vienlaikus vecā, zināmā saglabāšanu. Mēs visi lietojam valodu un lielākā vai mazākā pakāpē lūkojamies atpakaļ (kā agrāk sauca to vai citu lietu, parādību) un uz priekšu (kā nosaukt jaunas lietas un parādības, kuru agrāk nebija). Šī ir valodas lietotājas sastādīta vārdnīca, pārlūkojot vecus vārdus un domājot par jauniem vai atjaunotiem vārdiem.

Vārdnīcas īpatnība. Akadēmiskā vārdnīcā – vismaz iecerē – punktiem ir jābūt saliktiem uz visiem 'i'. Neakadēmiska vārdnīca, kā rāda pats nosaukums, šur tur var ne tikai palikt bez punktiem uz 'i', bet arī apzināti tos neiekļaut, tas lasītājam, bet arī rakstītājam atstāj vietu iespējama turpinājuma sajūtai. Vienlaikus šī nav literārās valodas vārdnīca, bet nav arī izlokšņu vārdnīca. Ja akadēmiska vārdnīca balstās noteiktā tradīcijā, tiek veidota pēc stingri nomēritiem vai nomērāmiem kritērijiem, tad šī ir tieši neakadēmiska vārdnīca. Pirmkārt, tāpēc ka to neveido valodniece. Otrkārt, tāpēc, ka tajā ir lielākoties ietilpināti mūsdienās aizmirsti vai retāk lietoti latviešu valodas vārdi, galvenokārt tādi, kas autore uzskatā, nedaudz pieliekot rakstnieku, ikdienas valodas lietotāju pūles, varētu atkal kļūt par lietojamiem, varbūt nedaudz mainot nozīmju nianšes, pielāgojoties mūsdienu valodas telpai. Treškārt, pārsvarā aplūkotās tās valodas jomas, kas vārdnīcas autorei pašai bijušas tuvākas (tradicionālā kultūra, folklorā, ar to saistītie jēdzieni). Virknē šķietami zināmu vārdu (piem., birzs, āre, balva, bāba u.tml.) akcentēta to nozīmes saikne tieši ar folkloru. Tā ir nevis vārdnīca ar noslēgtu, sistemātisku vārdu sarakstu un skaidrojumu, bet *vārdene* – aizmirstu vārdu vai zināmiem vārdiem retāk lietotu nozīmju noliktava, no kuras katrs var paņemt sev saistošo valodas, vārdu un to nozīmju daļu. Ilustrējošie piemēri ņemti no autorei Latvijas novados (Kurzemē, Latgalē, Vidzemē, Zemgalē), arī diasporā (Kanādā, Zviedrijā, Krievijā) ekspedīcijās, braucienos pierakstītiem materiāliem vai klātienē, bet arī no telefoniski, rakstiski aptaujātiem rīdziniekiem, citu vietu iedzīvotājiem, vārdu zinātājiem. Vienu daļu iegūto valodas piemēru neesmu paspējusi iestrādāt vārdnīcā. Tam vajag laiku un attiecīgus piemērus no citiem Latvijas novadiem. Sulīgi lamājušies Kurzemes lībieši: "Vec ut; Mīzalas; Sūdstrip; Cūkcepers; Ciema voža." (Zelmas Kalniņas piemēri). Bet kā lamājušies Vidzemes lībieši? Kādi veci lamuvārdi bijuši citiem, tas paliek priekšdienām. Var jau teikt, ka lamuvārdi nav tas valodas svarīgākais pamats. Nav un vienlaikus ir. Ar trāpīgiem lamuvārdiem krīzes situācijās senāk cilvēki tika vaļā no kaitīga iespaida. Cita lieta, ka lamu vārdus nelietoja katru dienu un katrā ikdienas mīļā brīdī. Daudz tabuizētu vārdu ir lietoti, bērnam piedzimstot, ejot raudzībās.

Mazs bērns ir neaizsargāts, tāpēc bija ļoti svarīgi ar ritualizētām darbībām un sleptiem vārdiem prasīt jaundzimušo aizsargāt. Mazo Kurzemē sauca par lelli, iet raudzībās – ‘iet uz lelles kāju’. Citviet teica: ‘iet ar liku roku’, resp., nest mazajam padusē paslēptu ciemkukuli. Katrā pusē to sauca savādāk: raudzības, raugi, rādīnes, luņģi, lūkažas, kūmības.

Vārdu meklēšana. Vienlaikus tā ir latviešu pārrobežu vārdnīca, kurā ietilpināti gan apvidvārdi, gan literatūras darbos sastapti vārdi, gan arī folklorā, tradicionālajā kultūrā pasmejami vārdi. Mums nav mazums labu, pat izcilu izlokšņu vārdnīcu. Taču tajās (kā tas šāda tipa vārdnīcām arī pieklājas) ir vienkopus viss, kas attiecīgajā izloksnē vārdu krājumā ietilpst – gan šodien vairs nelietoti darbarīku, darbību apzīmējumi, gan ļoti nianšēti dažādi ar dabas, iepriekšējo gadsimtu saimniecības veidmei saistīti vārdi, gan arī tādi, kas dzīvi un tiek izmantoti joprojām. Mūsdienu pasaule ar modernajām tehnoloģijām šķietami pārsvitrojusi iepriekšējo. Kā atrast vārdus jaunajai pasaulei, vai tikai aizgūstot no citām valodām? Droši vien visu nevar atrast, visu nevar izgudrot paši, aizguvumi bijuši un būs. Tai pašā laikā jebkura valoda ir dzīvīga, ja tās lietotāji meklē kā nosaukt jaunas lietas, kā atrast sinonīmus labi zināmo lietu apzīmējumiem. 19.gs. otrajā pusē to darīja galvenokārt rakstnieki, arī sabiedriski darbinieki – Juris Alunāns, Atis Kronvalds, Krišjānis Valdemārs, Juris Neikens, nedaudz vēlāk Rainis, Jānis Steiks, Jēkabs Janševskis, Jānis Medenis, Andrejs Upīts. 20.gs. otrajā pusē un vēlāk pie jaunu vārdu izgudrošanas un ieviešanas (visvairāk ar daiļliteratūras palīdzību) krietni daudz darījuši Anšlavs Eglītis, Imants Ziedonis, Vizma Belševica, Marģeris Zariņš, Jānis Liepiņš, Zigmunds Skujiņš, Regīna Ezera, Uldis Bērziņš, Juris Kunnoss, Pēters Brūveris un citi. Nevar nepamānīt, ka vismaz daļa no šiem jaunvārdiem ir labi aizmirsti senvārdi vai apvidvārdi, ko Rainis, J. Janševskis, J. Medenis, J. Jaunsudrabiņš, V. Eglītis, V. Belševica (sarakstu var turpināt) sekmiņi ieviesa savos darbos, no viņu darbiem šie vārdi pārceļoja tautas mutē.

Rakstniecība nevar pilnvērtīgi pastāvēt, ja izmanto vienus un tos pašus vārdus, to vistiešāk apzinājās Jānis Steiks un Rainis, mēģinot radīt viens dzeju kā brīvu, bagātu vārdu plūsmu, otrs dzeju kā filozofiju, sacerētu ritmiskā valodā. Zinātne arī nevar attīstīties, ja tai nav savu vārdu – terminu. Valodniecībā, bet ne tikai, daudz plašākā zinātnes terminoloģijas izstrādē lielākais aizsākums bija Vecajam Stenderam – rakstniekam, mācītājam, sava laika zinātnes sasniegumu popularizētājam. 19.gs. otrajā pusē un 20.gs. sākumā – Kasparam Biezbārdim, Kārlim Milenbaham, Jānim Endzelīnam. 20.gs. otrajā pusē tika aizsākts Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas darbs valodnieces Valentīnas Skujiņas vadībā ar dažādu zinātnes nozaru pārstāvju rosīgu līdzdarbību. Daļa no komisijas ieteiktajiem jaunvārdiem jau kļuvuši par mūsu valodas sastāvdaļu. Tā kā lielāki jaunvārdu veidotāji ir bērni un jaunieši, radās iecere ilustrācijai iekļaut kādu daļu no bērnu un jauniešu (studentu) valodas jaunrades Neakadēmiskās latviešu valodas vārdnīcas III daļā “Iespējamie jaunvārdi”. Jāņa Steika, Anšlava Eglīša u.c. rakstnieku lietotie jaunvārdi aprīnojami dabiski iekļāvās šajā vārdenes sadaļā. Papildinājums nāca no dažādām latviešu valodai radniecīgām un tuvām valodām. Viena no bagātākajām papildinātājām jaunvārdu krājumam bija Lietuvas valodnieka Leta Palmaiša (pseud. Mikkelis Klussis) “Atjaunotās prūšu valodas vārdnīca”, kā arī dažādi kuršenieki – no Kurzemes novada dažādos gadsimtos uz Kuršu kāpām izceļojušo – valodas vārdi.

Novadu vārdu krātuve. Neakadēmiskajā latviešu valodas vārdnīcā jeb novadu vārdenē no dažādiem avotiem sameklēti apvidvārdi, senvārdi ar piemēriem un bez piemēriem, ar plašākiem un skopākiem skaidrojumiem. Netiek akcentēts, no kura novada nāk tas vai cits vārds, svarīgākais, lai no viena vai vairākiem novadiem nākušais vārds varētu iepļūst mūsdienu latviešu valodas kopējā aprītē. Pie labas gribas lasītājs var atrast vārda sākotnējo izplatības vietu, jo sniegtajiem piemēriem allaž ir norādīts avots – tā vai cita novada izlokšnes vārdnīca, tas vai cits daiļdarbs, tautasdziesma, ticējums, tās vai citas ekspedīcijas norises vieta un teicējs. Vārdnīcā (īpaši tās II daļā) ir ievietoti arī vārdi, kuri tiešā veidā

šodien vairs nevar darboties, jo zudis šo vārdu dzīvais lauks (mainījušies darba, dzīves, uztveres apstākļi). Taču ievietotie vārdi ir vai nu vienkārši labskanīgi, kaut kādā citā ziņā piesaistoši, ka tos var lasīt kā vārdu vēstures gabaliņus, vai arī gribas atrast tiem atjaunotu vai jaunu lietojuma lauku un iespējas. Tādai novecojušu vārdu jaunai atdzimšanai ir ne mazums piemēru. – Otrā pasaules kara beigās uz Zviedriju izceļojušie kursenieki (Mārtiņš, Herberts, Verners Zakuti) savus auto sauc 'vezums'. Viņi, arī 19.gs. beigās uz Sibīriju izceļojušo latgāliešu pēcteči, braukšanu, lidošanu dēvē par 'jāšanu' un 'lēkšanu'.

Vārdu atlase. Vārdenē piedāvāti novadus un plašāk latviešus raksturojoši pašnosaukumi vai citu doti nosaukumi (suiči, čangaji, čiuļi, ņoniņi, malēnieši, tāmnieki, ventiņi, dundžiņi, zirgagalvas, letiņi). Samērā lielu vietu aizņem agrāk iecienītu tautas ēdienu un dzērienu apraksti. Ja zviedri kā īpašu delikatesi piedāvā ilgi pūdētu, neciešamas smakas (pēc kārbas atvēršanas) silķi 'surströming', tad kāpēc mēs nevaram piedāvāt pirmām kārtām paši sev, bet arī citiem tārpiņu zupu, slokātni, bieķezi, biguzi, ķepenu, sutnes, grūdeni, kamus, pūтели, paltes, spudiņu, vēl jo vairāk tāpēc, ka daudzu šo ēdienu pamatā ir veselībai labvēlīgie graudaugi vai sakņaugi. Netrūkst arī īpašo dzērienu. Dažiem vismaz nosaukumi zināmi, citiem piemirsti – kultene, patekas, dzersis, mirucis, dzira, medalus. Ilgu laiku vārdnīcās kā nepieklājīgi, neuzņemami bijuši ar dzimumjomu saistītie vārdi. Šajā ziņā viens no izņēmumiem ir M.Putniņas un A.Timuškas "Sinoles izlokšnes salīdzinājumu vārdnīca" (2001). Tabuizētākā formā šie īpašie vārdi atrodami K.Karuļa "Latviešu etimoloģijas vārdnīcā" (I – II sēj., 1992), K.Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcā" (I – IV sēj., 1923 – 1932). Spriežot tikai pēc "Latviešu literārās valodas vārdnīcas" vai V.Bērziņas-Baltiņas, J.Bičoļa "Latviešu valodas vārdnīcas", arī vairākām izlokšņu vārdnīcām, latvieši neko par dzimumjomu nezina un no tās apzināti vairās. Tas nav pārmetums, jo ilgu laiku kultūrsabiedrībā bijuši stingri nodalīti pieklājīgi, lietojami un nepieklājīgi jeb nelietojami vārdi. Tas nenozīmē, ka pēdējie ir bijuši nezināmi vai aizmirsti, bet lietoti tikai kādās īpašās situācijās. Novadu vārdenē nav bijis uzdevums tos visus apkopot, bet vismaz komentēt un iezīmēt līdz ar citiem valodas vārdiem.

Iekļauti dažādi novados lietoti izsaukmes vārdi, nozīmes pastiprinājuma partikulas u.tml. (juk, jevu, avui, dzi, edz, eku, ben, čok čok, nak, nok u.c.).

Ir ļoti daudz vai samērā daudz vārdu, jēdzienu, kas saistīti ar pašu valodu ('valoda', 'vārds', 'balss', 'runāt', 'rēkot', 'čukstēt' u.tml.), bet arī ar valodu tās nošķīrumā, proti, cilvēku, tai skaitā bērnu, valoda un dzīvnieku, putnu, kukaiņu valoda (balss radītu skaņu nosaukumi), cilvēku valoda un lietu pasaules valoda.

Par vārdu skaidrojumiem un piemēriem. Ne katram vārdam ir piemēri, skaidrojums gan. Skaidrošana, īpaši vārdu iespējamā etimoloģija, vienmēr ir bijusi riskanta lieta. Drošāk būtu neskaidrot, tikai piedāvāt piemērus. Taču mans nolūks nebija uzrakstīt pirmo skaidrojumu drošo un kritiķu neaizsniedzamo vārdnīcu (visas līdz šim rakstītās saņēmušas savu daļu kritikas, jo tās rakstījuši ne svētie gari, bet cilvēki), bet gan dzīvu, lasītāju ieinteresējošu vārdeni, tūlītējai izmantošanai, arī papildināšanai. Tie vārdi, kurus ļoti gribējās iekļaut vārdnīcā to aizmirstās nozīmes vai skanīguma, vai cita kāda iemesla dēļ, bet kuriem nav izdevies atrast piemērus, pamatā ņemti no "Dienas Lapas" etnogrāfiskajiem pielikumiem, kā arī no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas "Rakstu krājumiem". Daudzi piemēri ņemti no folkloras (tautasdziesmas, ticējumi, pasakas, buramvārdi), no literatūras un no teicējiem. Sīkāki, īsāki piemēri ievietoti tūlīt aiz attiecīgā vārda skaidrojuma, plašāki piemēri – sīkākā drukā atsevišķā rindā. Prozas darbu piemēriem, teicēju piemēriem norādīts ne tikvien pats darbs, arī lappuse, kurā piemērs rodams, bet dzejas piemēriem galvenokārt tikai autors un dzejoļa nosaukums, no kura attiecīgais fragments paņemts.

Avotu raksturojums. Dzejoļu grāmatas, no kurām patapināti tie vai citi piemēri, netiek nosauktas, jo to saraksts aizņemtu pārāk lielu vietu izmantoto avotu sarakstā. Līdz

ar to – vārdnīcas vajadzībām lietoto avotu klasts ir vismaz desmitreiz plašāks nekā tas atspoguļots avotu sarakstā vārdnīcas noslēgumā. Teicīgiem minēta viņu taģadējā dzīves vieta, nevis dzimtā vieta. Dzimtā vieta savukārt norādīta vārdnīcas beigās. Tas nozīmē, ka, piemēram, rīdzinieki var būt snieguši piemērus ventiņu mēlē vai latgaliski utt. Īpaši nozīmīgi un vērtīgi izziņas avoti bijuši dažādi rokrakstu krājumi. Starp tiem LTV skaņu režisora Aivara Ozola 1961. un 1962.g. Rucavas pusē pierakstītās tautasdziesmas, latgalešu kultūrvēsturnieka Jāņa Cibulša "Latgaļu volūdas leksika", etnomūziķes Ilgas Reiznieces tēva Andreja Reiznieka atmiņas "Ceļš" par latviešu 19.gs. beigu izceļotāju likteņiem Vitebskas apgabala Potašņas ciemā. Šeit gribu minēt arī savas mātesmātes Teklas Teivānes mūža nogalē pierakstītās bērnības atmiņas, kā arī anonīmu "Nostāstu burtiņu", kas datēta ar 1955. gadu.

Izkārtojums un vārdu atveidojums. Vārdi sniegti alfabēta secībā. Katram burtam atvēlēta atsevišķa vieta, līdz ar piemēriem, skaidrojumiem par tā vai cita burta gaitām, arī negaitām latviešu alfabētā. Par dažiem no burtiem ir bijuši vai joprojām turpinās strīdi ('r', 'ch', 'y', 'x'), par citiem, ja tādi bijuši, norīmuši. Burts ir nozīmīgs tradicionālās kultūras, vēl jo vairāk – mītiskās domāšanas aspektā. 'Burts', kā varēs pārliecināties vārdnīcas lasītāji, cieši saistīts ar vārdu 'burt' gan tā senākajā nozīmē – iegrebt aizsarga, burvju, īpašuma zīmes, gan salīdzinoši jaunākā – ietekmēt ar maģisku paņēmieni palīdzību. Šķirkļa nosaukums var būt, kā tas vārdnīcās pierasts, viens vārds ('aizdars'), bet var būt arī vārdvariantu virkne: 'atbala, atbula' vai 'čiulis, čivlis, čūlis, kūlis'. Tas darīts apzināti, lai akcentētu nevis vienu – galveno, bet dažādu (nebūt nepretendējot uz visu) vārdvariantu iespējas. Uztveres ērtības dēļ viens no vārda variantiem (šķirklis) izcelts ar treklinātu šriftu.

Vārdnīca jeb vārdene izkārtota trīs nosacītās daļās: pirmajā lasītājam tiek piedāvāti tie vārdi, kas skar cilvēka valodas pasauli, ēdienus, dzērienus, dažādus rituālus, darbības, laika apstākļus. Otrajā daļā ievietoti vārdi, kas atspoguļo dzīvnieku, putnu valodas īpatnības, kā arī dažādus dabas pasauli raksturojošus vārdus, kas paši par sevi – vismaz autores izjūtā – skaisti (luksts, lāns, damaksnis, vēris u.tml.), bet diez vai pilsētspiedīgajā pasaulē vairs var atdzīvoties. Tie drīzāk ir vārdi izgaršošanai un izbaudīšanai. Trešajā daļā ievietoti iespējamie jaunvārdi. Apzināti esmu mēģinājusi neieņemt stingru stāju attiecībā uz latviskas vai nelatviskas cilmes vārdiem. Aizguvumiem, īpaši no radniecīgu tautu (kā lietuviešu, prūšu) valodām, ir bijusi sava un laba vieta latviešu valodas kopējā vārdkrājumā. Taču vienlaikus ir tik patikami turēt uz mēles bērnu un jauniešu pašu radītos jaunus vārdus, gan stūrainus, gan gludus, gan garus, gan pavisam īsīnus. Daļu jaunvārdu var pieskaitīt žargonam vai speciālajai leksikai. Taču, ņemot vērā, ka tie lielākoties radīti tālākai valodas atjaunošanas ierosmei, dažādu slāņu leksika netiek kaut kā ierobežota, norobežota vai atsevišķi nodalīta. Tā, vēlreiz jāuzsver, ir vārdene – lietošanai paņemamu vārdu noliktava. Vai kāda daļa no tiem ieiesies valodā, to rādīs laiks.

Nebūt vienkāršs nebija vārdu atveidojuma jautājums. Ja ekspedīcijās iegūto valodas piemēru materiālu varēja, palīdzot valodnieku vērigām ausīm, izkārtot iespējami tuvu tam, kā tika runāts, tad to, kas drukāts (tautasdziesmas, pasakas, ticējumi, daiļliteratūra), centos atstāt tā, kā ir iespiests. Lielākās grūtības bija ar vecajām vārdnīcām, kurās savi rakstības principi. Visvieglāk būtu bijis atveidot tā, kā tas K.Fīrekeram, J.Langijam, J.Kurminam u.c. – faksimilā. Tā, piemēram, atkārtoti izdota "Wörter=Büchlein. Vārdnīciņa, kā dažas parastas lietas tiek dēvētas vācu, zviedru, poļu un latviešu valodā. 1705. gadā Rīgā iznākušās vācu-zviedru-poļu-latviešu vārdnīcas faksimiliespiedums ar Pētera Vanaga komentāriem un latviešu vārdu indeksu" (Stokholma, 1999). Tāda veida izdevumi ļoti vērtīgi pētniekiem, bet pavisam neizmantojami vai apgrūtināši valodas lietotājiem. Tā kā Neakadēmiskās latviešu valodas vārdnīcas galvenais uzdevums ir piesaistīt iespējami daudz latviešu valodas lietotāju uzmanību, esmu mēģinājusi (prasot padomus valodas

lietpratējiem) parcelt vārdus mūsdienām iespējami pietuvinātā ārējā veidolā. Gribu īpaši pateikties valodniekiem Albertam Sarkanim, Annai Stafeckai, Brigitai Bušmanei par sniegtajiem padomiem un konsultācijām valodas jautājumos.

Dažas piezīmes par lietotajiem saīsinājumiem. Lielākoties, ja vārdnīcā izmantotajam avotam ir autors, tad pēc citētā piemēra iekavās likts autora uzvārds tā latviskā atbilstmē un darba lappuse. Pēc uzvārda vārdnīcas beigās kopējā avotu sarakstā lasītājs var atrast minētā autora darba nosaukumu, izdošanas gadu un vietu. Tajos gadījumos, kad tiek citēti vairāki viena autora darbi (piem., J.Janševskim romāni "Bandavā", "Dzimtene", "Līgava", etnogrāfisks pētījums "Nica"), tad autora uzvārdam tiek pievienots darba iznākšanas gads un, ja ir vairāki sējumi, tad sējuma kārtas numurs, lappuse (Janševskis, 1994, I, 243). Pamatā sekots pieņemtajiem folkloras avotu saīsinājumiem (LD – Latvju dainas; LTT – Latviešu tautas ticējumi; u.tml.). Vienu gadījumu gan gribētos atrunāt īpaši. Valodniekiem lielo "Latviešu valodas vārdnīcu" pieņemts apzīmēt ME (Mīlenbahs, Endzelīns). Nekādā ziņā negribot mazināt J.Endzelīna nopelnus K.Mīlenbaha vārdnīcas rediģēšanā, papildināšanā, respektēju tomēr to, kas rakstīts vārdnīcas titullapā (K.Mūlenbaha "Latviešu valodas vārdnīca"), tāpēc atsauce uz šo vārdnīcu ir nevis ME, bet gan Mīlenbahs.

Piedāvātā vārdnīca nav neslēgts teksts, to noteikti var turpināt un, cerams, tā tiks vai nu pašas autore, vai citu papildināta, uzlabota. Tiem, kam lasot nepatiks *tas vai cits*, kam liksies, ka nav iekļauts vai ne tā kā liktos ir iekļauts *kaut kas*, no sirds novēlu uzrakstīt labāku, pilnīgāku, pareizāku vārdnīcu, vislabāk Akadēmisko un pilnīgo. Laiks iet, valoda aizslīd, tādēļ uzskatīju, ka ar daudzo ekspedīcijās, lekcijās, personiski satikto cilvēku vārdu un piemēru pasauli varu iepriecināt tos, kam satikšanās ar valodu ne iestīvinātā, bet dzīvā, topošā veidā sagādā prieku. Cienijamais vēstures zinātnieks un novadpētnieks Oļģerts Auns nekā nevar pabeigt savu apjomīgo darbu par kultūras darbinieku atdusas vietām, jo, kā viņš pats saka, atkal kāds nomiris, atkal jāpapildina. Šai vārdnīcai ir grūti pielikt pat puspunktu, jo ik dienu *nāk augšā* kāds jauns, piemirsts vārds vai jaunvārds. Bet šim brīžam – lai pietiek.

PIRMĀ DAĻĀ

A – burts latviešu alfabētā. – “Nu, ko? Naudu atdevi? Teica paldies? A?”
(Ezeriņš, 229)

A-a, a-a, a-a, a-a, a-a...

Kačēit, ruņceit.

Atnes mīdzēņu

Mozajam Jōneišam

Dzar¹ zierņu zōrdēņu,

Dzar pupu kiuleiti,

A-a, a-a, a-a, a-a, a-a!

(Šyupeļa dzīsmē Varakļōnu pogostā)²

Sāc A! Beidz U! Sausa saule

Ausa aukstā Austrumā.

Kur pa augšas aulu aulē

Jau pats Jahve jaukumā.

(Jānis Steiks. Sāc A!)

Arbelas ārbals

Arbelejas ārā.

Ārgales ārgals

Ārdās varā garā.

Arkonas ārkuls

Ārkuļo kā ērkuls

Kaltuves ārdos.

(Jānis Steiks. A)

A pirmalīši alojas: A pirmais «l» tos skalo.

A pirmcālīši cālojas: A pirmais «l» tos cālo.

A pirmvalīši vaļojas: A pirmais «l» tos vaļo.

(Jānis Steiks. Latvia's opera)

Ahi Ahā Ahu Ahau! Aki, Akā Aku, Akan,

Agi Agā Agu Agāu.

(Jānis Steiks. Latvia's opera)

Sakat kas ir A

Āres āribā?

Tur, kur sākas Dieva ira,

Tur ar' sākas zemes virā

Debess irstība

Zemes mirstībā.

(Jānis Steiks)

tikai nestāsti ka tev sāp –

tas ir tikai papīrs A4

ko tu ar savām rindiņām krāp

(Kārlis Vērdiņš. galvā caurums un ārā tek dzeja)

Pateicis «a» es

ilgi mujos un

nesaku «b», jo

māc mani

baile šķēsta kā

lietuvēns: ja nu

jauzi nemaz i

negrīb «b», ja nu

jauzi nemaz i

nesapratis «b», ja nu tāda

«b» nemaz i nava.

(Aivars Neibarts. Pateicis a)

Abāda, abēda, apbēda(s), abudi – 1) svaigi kautas cūkas gaļas ēdiens, gan zupa, gan arī cepta gaļa; 2) skābu kāpostu zupa ar svaigu cūkas gaļu un aknām, ar vai bez miežu putrainiem; 3) cūkas gaļa ciemkukulim cūkas kāvējiem vai kaimiņiem. – “Ka kaun vepri, kaimiņi voi kas cyts atit paleigā kaut. Īdūd par paleidzeišonu oknys, eikša³ dali i vej kū. Ari speķa gobolu.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006): “Atnas kaimiņim abādu tīsu.” = Atnes kaimiņiem apbēdu tiesu. (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006)

Šodien mammas lielā katlā liek vārities abēdu kāpostus. Simanis atnes cūkas kakla daļas ašņainus gabalus. Vēl katlā ieliek aknas, plaušas un galvas pusi. Garšai piemet sīpolus, lozberlapas un piparus. (Anceļāne-Kundrate, 49)

¹ Dzar – caur.

² Dzeive, 1955, Nr.21, 13. lpp.

³ Eikši – nieres.

Abuks – 1) spītņieks, stūrgalvis. – “Ar tādu abuku jau nekā sadzīvot.” (Endzelins, Hauzenberga, I, 1); 2) nekauna; 3) muļķis, nelga. – “Vai gan šis kungs domāja, ka esmu galīgs abuks, kas savus jaunatklājumus, kas man var dot pasaules slavu, atdavināšu citam?” (Zariņš, 231)

Ačka – 1) vienacis, akls vai citādi ar traucētu redzi. Parasti lietots nievājošā nozīmē – tāds, kas neredz vai nesaprot acīmredzamas lietas. – “Ačka, voi tu neredzi?” (Ulmanis, 19); 2) ziņkārīgs cilvēks, kas tieši grib visu redzēt. – “Zynkoreīgs cylvāks, kas grib vysu redzēt, na tikai atļautū, bet arī naatļautū.” (I.D., 1957, 9); 3) bailu vai nepatikas izsauciens.

26755. Sēņotājām un ogotājām nedrīkst sacīt “ačka!”, citādi tās sastop mežā daudz čūsku. (LTT)

*Veca meita villu vērpa,
Kreiso kāju kustināj'.
Ačka, dulla, kustin' labo,
Dabūs' miežu arājīn'!*
(LD 13140)

Adžubu, adžubeniski – ačgārni, otrādi, atmuguriski. – “Viņš adžubu sita.” (Fīrekers, 26); “Adžubeniski – atpakaļiski: adžubeniski sist – uz aizmuguras pusi sist.” (DL, 1892, 97)

Agns – 1) sparīgs, dedzīgs, ugunīgs. – “Agnā uz darbu.” (Mīlenbahs, I, 4); 2) kars. – “Man viņa likās mazliet vīzdegunīga un uz puīšiem pārāk agna.” (Veselis, 1991, 16)

Agrīgs – tāds, kas agri uzcēlies vai mēdz agri celties; agrs. – “Kur tu šorit tik agrīga?” (Mīlenbahs, I, 11); “Agrīgs laiks vēl, var nedaudz pagulēties.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Aile, aila, eile – 1) ejamais ceļš. – “Zīlnieks palīdzēja tai pa aili pāri tik nelabajā pili.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1.sēj., 41); 2) rinda, josla. – “Pareiza aile, vins piec ūtra.” (Kurmins, 156); “Ļoti uzmanīgi, lai kaut kā netraucētu viņa kaimiņus, stjuartese ieliecās ailē un pasniedza viņam vaigu kā skūpstam.” (Anšlavs Eglītis, 1980, 55); “Gar kalna kāju dūmakas aila rāpj.” (Rainis, II, 86). Sk. arī Juoņa Ryučāna divu dzejoļu nosaukumus: “Lānuos eilenys” un “Dreizuos eilenys” = “Lēnās rindiņas” un “Ātrās rindiņas”; 3) sprauga sienā. – “Par laimi, mēness nespēja ilgstoši noturēties loga ailē.” (Ezera, 1993, 44); “No bijušās muižas palikušas tikai sienas un logu ailes.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); “Kad Alberts atkal paraudzījās pa loga aili, zvejnieki vairs nebija samanāmi.” (Geikins, 50); 4) paaudze, cilts. – “Poļu val. ‘pokolenie’ – radnes, cilts, aile, vaisle.” (Kurmins, 151). Pamatā ide. *ei- iet ar piedēkli -lā-. Ar to pašu piedēkli atv. arī ‘iela’ (Karulis, I, 57); *darb.v.* ‘ailot’ (ailuot) – sakārtot ailē, zināmā kārtībā. – “Es leidzinoju, ailoju, ailom taisu, doru.” (Kurmins, 203)

*Aiz upeites kaļņeņā
Eilē auga ūzulenī;
Pretīm auga līpu eile,
Kas ūzulus kairynuoja.
(Dzimtines skaņas, 15)*

Var.: 2. *Ailiņām saauguši.*

*Brīvu ādeņu ailās
šūpojas laivas, ko ziemu
ietvēra lāsteku adatas smailās.
(Fricis Dziesma. Pavasaris)*

*Viņas puses ozoliņi
Rindiņā saauguši;
Šai pusē liepas auga,
Kas ozolus kairināja.
(LD 2803,8)*

Ailot, sk. Aile

Aisekls, sk. Aisīties.

Aisīties, aisēties, aisīt – ākstīties, nesaprātīgi izturēties, ķēmot; smieties bez apstājas un iemesla; zoboties. – “Paleic to prātīgs, baidz aisītīs!” (Brencis, 104); “Jaunie aisās, smejas savā starpā.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 5); *lietv.* ‘aisekls’ – zobgalis.

*Ko šis lampu zobus aisa,
Lai stāv mierā maķenīt!
Cītādi – ar čību mauķšu,
Lai vairs neslienas uz augšu!*
(Bronislava Martuževa. Uz Daugavas augstu gaisā)

Aizbars, azbars – 1) putraimi; 2) putra. – “Tu man aizbaru pataisījis.” (Ulmanis, 4); 3) “kā aizbars – saka par smalku, irdenu vielu, masu: citureiz nāk lieli, plati sniegi, citureiz /smalki/ kā aizbars.” (Putniņa, Tīmuška, 3)

Aizbāzi – “dāvanas, kukuļi.” (DL, 1893, 145) – “Slepus iedeva viņam naudas aizbāzu, bet ko tas līdzēja? Neko!” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Aizdars – 1) taukvielas (tauki, trekns cūkas galvas gabals, sviests, augu eļļa), ko pievieno parasti no dārzeniņiem gatavotam ēdienam; 2) piens pie biezputras vai putras, arī tas, ko uzsmērē uz maizes. – “Sviests ir maizes aizdars.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 9); “Gaidīdama ēdēju, Luze atnesa no kambara piena krūzi un lieki papildināja putras aizdaru.” (Sarma, 1999, 82); “Līdzī viņas paņēma sklandraušu saiņus. Tos var ceļā ēst bez kāda aizdara.” (Balandnieki, 292)

508. Aizgavēņa (meteņa) vakarā, kad vāra grūdeni (zidēni) ar cūkas galvas pusi kā aizdaru, tad jāpaņem šmecera kauliņš un zināmā vietā sniegā jāierok. Tanī apgabalā cūkas godīgi ēdot. (LTT)

Kraukšķošās salātu lapās ieslēpti firziķi – pildīti ar biezpienu un pārlieti ar kodīgu Roforsa siera aizdaru, viņam, kā anglim, liekas nepieņemama kombinācija. (Eglītis, 1992, 56)

Aizdedzīgs – 1) karsts; 2) tāds, kas kaut ko dara ar aizrautību, kaislīgs. – “Brīžam viņš par daudz aizdedzīgs, tas neder.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Aizgalds, sk. Galdīt.

Aizgansts – aizbildināšanās, iegans, iemesls. – “Dibināts aizgansts, kādēļ prusaki nav zuduši iz mājas.” (DL, 1892, 124); “Slimošana varbūt bija tikai tāds aizgansts.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Aizgavēnis, sk. Metenis.

Aizgāds – “iegāds, krājums priekšdienām” (DL, 1893, 145), uzkrājums. – “Baidoties, ka pazudīs, toreiz sapirku sāli aizgādam.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Aizgūdelis – tāds, kam nekad nekā nepietiek. – “Tu esi viens aizgūdelis, tev nekad nepietiek. Vienmēr naudas par maz, vienmēr nekas neizaug.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

Aizgīst – aizstāvēt, aizlikt vārdu; iegādāt. – “Par ko tu mani neaizgīdi?” (LD, 1893, 145). Sk. arī Ģīst.

Aizkacēt, sk. Kacēt.

Aizkore (aizkuore), aizkāra, aizkārša – 1) barjera, atceļama šķēršļa kārts pāri ceļam vai citai vietai; šķērslis. – “Uz leišu robežas ir aizkore, neļauj izvest labību.” (Mīlenbahs, I, 35); 2) aizkāršas – vārti, ko uzliek kāziniekiem ceļā, lai tie aizlicējiem samaksātu “graudā”, t.i., pacienātu ar dzeramo un ēdamo.

Aizlaidnis – 1) ritināms loga aizsargs, žalūzijas; 2) aizbīdnis.

Aizliedzīgs – noraidošs, nelaiņns. – “Viņš jau nebūs māsai aizliedzīgs.” (Mīlenbahs, I, 37); “Neesi tik paštaisns un aizliedzīgs.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Aizruna – 1) gādība, protekcija; 2) iegansts, atrunāšanās, aizbildināšanās. – “Čūska rādoties, kur rīkste nosvjesta, bez kādas aizrunas.” (DL, 1891, 51); *darb.v.* ‘aizrunāt’ – 1) pateikt ko labāk, precīzāk, vairāk par kādu citu; pārspēt runāšanā; 2) vārdos vienoties par kādu darījumu. – “Aizrunāt govī.” (=mutiski vienoties par govys pirkumu).

*Kas var mani aizrunāt?
Kas var mani aizdziedāt?
Es jau biju to ļautiņu,
Dziedātāju, runātāju.
(LD 72)*

*Nei viens mani aizrunāja,
Nei viens mani aizdziedāja,
Virsū tiku es dziedot,
Ei valodu runājot.
(LD 414)*

Aizrunāt, sk. Aizruna.

Aizvari, aizvars – 1) slēģi, aizvirtņi. – “Logs bija aizvērts no ārpuses ar stipru aizvaru (slēģi).” (Draviņš, 247); 2) barjera. – “Aizvaru likt priekšā ceļam.” (Mīlenbahs, I, 58)

Aķīls, sk. Atķīls.

Ale, ala, ali – bet. – “Lieto, lai pastiprinātu apgalvojumu.” (Reķēna, I, 77); “Ala to lobs laiks.” (Reķēna, I, 77); “Ala visi klīdze, lai naaju pie veira.” (Reķēna, 77); “Ale tas puišs bija gudrs ir nepasacīj.” (Kuršu kāpu folklorā, 21)

Alkans – izsalcis, izslāpis; nepieēdināms, rijīgs. – “Tava dvaša ir kā alkana liesma.” (Magazin, XX, 246); “Pabaroj bodā oikonu brōli.” (Dzīsmes, 110); “Paēdis olkonō nasa-prass.” (Latgaļu folklorā, 538); “Kai olkons kollejs mīsta laukumā ar izbuolgušu syksnu ap koklu.” = Kā rijīgs kollijs pilsētas laukumā ar pabalējušu siksnu ap kaklu. (Lukaševics, 2006, 21); *darb.v.* ‘alkt’ – 1) būt izsalkušam, izslāpušam; 2) ilgoties. – “Literārā valodā vārdu no jauna ievieša Rāinis, gan ar pārnestu nozīmi ‘ļoti vēlēties, ilgoties’.” (Karulis, I, 67); *lietv.* ‘alkanums’ – 1) liels izsalkums, slāpes; 2) stipras ilgas pēc kaut kā. Pamatā ide. *el-k-izsalcis. Sk. arī ‘alkata’.

*Es domāju: sirds tev no sudraba.
Bet tev bija lapsas sirds –
alkana, villīga, gudra,
bet galvenais – dzīva sirds.
(Māris Čaklais. Lapsas sirds)*

*kad pazūd alkanums un pazūd sāts
kad rokas saskaras un aiziet projām
(Knutis Skujenieks. kad pazūd alkanums un pazūd sāts)*

Alkanums, sk. Alkans.

Alkata – 1) izsalcis, izslāpis, rijīgs cilvēks. – “Beja atbraukuši olkotys, vysu apēde.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); 2) nepiepildāms, nepieticīgs cilvēks. – “Tas jau ir pēdējais alkata.” (Magazin, XX, 246); “Vai tu, alkata, nevarēji paņemt naudu līdz.” (Magazin, XX, 246); *īp. v.* ‘alkatīgs’ – pēc kaut kā kārs. – “Viņš smīnēja, bet viņš pie tam neizskatījās alkatīgs.” (Magazin, XX, 247). Sk. arī Alkans.

Alkatīgs, sk. Alkata.

Alkt, sk. Alkans.

Aloties (aluoties) – maldīties, kļūdīties, nesaprast lietas. – “Nebiju alojies, par kādu laiku dabūju vēstuli.” (Par piemiņu, 340); “Alojamu darīt.” (Depkins, 36); “Redzēt alojam.” (Depkins, 36); “Ja viņš noalosies.” (Depkins, 37); “Alojamas domas” = maldīgas domas. (Depkins, 212). Sens vārds, kuram paralēles hetu, grieķu, latīņu u.c. indoeiropiešu valodās. Pamatnozīme norāda uz strauju, spēju kustību, kuras laikā cilvēks dažkārt pazaudē orientēšanās spēju.

Alpa, alps – 1) pūlis, bars, kaut kas daudzkārtīgs. – “Visi it olpom da tai sātai. Tī dūt paiest i izdzert.” = Visi iet bariem līdz tai mājai. Tur dod paēst un iedzert. (Reķēna, I, 76); “Cik olpom jis pļuova sīnu, kolš nūpļuova.” = Viņš vairākkārtīgi pļāva sienu, kamēr nopļāva. (Reķēna, I, 76); 2) brāzma, jonis, paņēmiens; elpas vilciens. – “Alpām deg.” (Ulmanis, 7); “Viņš ņēmās ēst uz diviem alpiem.” (Ulmanis, 7); “Pasmējās vien un vedināja velnu otru alpu spēlēt.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 202); “Aiz loga alpām kauc kā traka auka.” (A.Švābe); “Līti leja lelu olpu.” (RLB ZK, 1911, 106); “Viejš olpom bruoz vydā, kuo pataisa škiuņa durs.” = Vējš ar lielu brāzmu pūš iekšā, līdzko atver šķūņa durvis. (Reķēna, I, 76)

*Pārskrēja pērkonī deviņiem alpiem,
lemeta dzirksteli Sausajā jūrā.
(Medenis, II, 146)*

*Nakts tumsā bij un pilna vēja,
Pa gaisu alpām sniegi skrēja.
(Fricis Dziesma. Vēja naktī)*

*starp tumsu un starp gaismu
dzīvojam ikbrīd
plīst tumsā laika plaisas
kur gaisma alpām krīt
(Laima Livena. starp tumsu un starp gaismu)*

*asi smilšu graudi vaigā lec,
vēju alpās lokās kāpu zāle.
(Fricis Dziesma. Šaubu domas zvejas ļaudis māc)*

*Kū tei svece olpom pleivoj,
Kas jū dzāsdāms pyuš?
(Bronislava Martuževa. Dzeivoj, brōleit, dzeivoj)*

Alpains, sk. Alpt.

Alpt – smakt, ciest no elpas trūkuma. – “Slimnieks alpst nost.” (Mīlenbahs, I, 68); “Es apalpu ir nuogaju gruntā.” = Man pietrūka elpas, un es nogrimu /ūdens tilpnes/ dibenā. (Kuršu kāpu folklorā, 18); *īp. v.* ‘alpains’ – tveicīgs (par laika apstākļiem).

Alvoda (alvuoda) – Katrīnas Neiburgas un viņas domubiedru mākslīgi konstruējama valoda.

“Man gribētos, lai “izstādot” šo valodu, nemaz nebūtu vizuālu bilžu, lai cilvēks ietu cauri kaut kādiem gaitiņiem, kuros skaņa būtu norobežota, lai skaņas sajūtas rada viņā asociācijas un

tēlus, kas mainās, ieejot citā skaņas laukā, un lai apkārt pārvietojas skaņu lodes...” – kad es pirms vairākiem mēnešiem dzirdēju šos Katrīnas vārdus, es nodomāju – vārdi ir izsaukuši pasaulē arī Katrīnu. (Zandere, 72–73)

Edgars Brālītis: Katrs alvodas vārds ir **gadījuma rakstura latviešu burtu virknīte**. Tomēr pastāv zināmi nejausības ierobežojumi, lai alvodas vārdi būtu līdzīgi latviešu valodas vārdiem. (Zandere, 74)

Ieva Kolmane: Alvodai kā valodai vienīgās izdzīvošanas izredzes ir tādas, ka kāds tos vārdus būs ar mieru lietot. Vitgenšteins runāja par privāto valodu – alvoda ir privāta valoda, kas veidota, patvaļīgi skaņu sakojumiem piestiprinot nozīmes. (Zandere, 74)

Amuklis, amūklis – biedēklis (arī putnu biedēklis, bet arī par cilvēku), āksts. – “Gatavais amuklis!”, “Bīdieklis jīs bīdieklis i jīra. Stota deļ zvierbulim, lai buobom duorza nanūāstu.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Apakšdelms, sk. Delms.

Apakšīņas – apakšbikses. – “Nav Anlizei apakšīņas vairāk dāvinātas kā vienas vienīgas.” (Janševskis, I, 267)

Apdrauzāt, sk. Drauzā.

Apgalējams – kaut kas ar acīm vai prātu aptverams. ‘Neapgalējams’ – ar acīm vai prātu neaptverams, nerasniedzams. – “Viss neapgalējamais debesu plašums kā piesēts zvaigznēm.” (Janševskis, 1994, I, 243)

Apkalēt, apkalot, sk. Atkala.

Apkorām, apkorēm, apkorībām, apkorņus (apkuorām, apkuorēm, apkuorībām, apkuorņus) – 1) aplinkus, netieši. – “Taču nevarēja zināt, ka kungs ieradies apkorēm – slepeni.” (Zariņš, 76); “Sāk apkorēm runāt par laiku.” (Zariņš, 348); 2) “Ceļš apkorām, t.i., ceļam vidus augstāks, tā ka malas noiet nolaideni.” (Milenbahs, I, 97). Sk. arī Kore.

Apķibt, apķibināties – 1) aplipt, pieķerties. – “Tu esi tā apķibis ar māliem, ka bail.” (Zelma Atte, Kurzeme, 2006); “Apķibis ar visādis gružis.” (Anna Roga, Kurzeme, 2007); 2) apķert, apkampt, apkampties. – “Apķibis man ap kaklu, raudāja kā mazs bērns.” (DL, 1894, 17); “Kaimiņos diži smuks zēns mani ķibināja un apķibināja ar.” = Kaimiņos ļoti skaists puisis man piegriezta vēribu un apkampa ar. (Zelma Atte, Kurzeme, 2006); “Apķibis ap kaklu, brēce kā mač bers.” = Apķeries ap kaklu, raudāja kā mazs bērns. (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Aplancīt – apciemot, apmeklēt. – “Biju slima, bija atbraucis aplancīt māsas dēls.” (Zelma Atte, Kurzeme, 1961); “Mana kaimiņiene apsaberņoja, jāiet aplancīt.”; “Dzirdēju, ka mana švēģeriene diži slima, biju aplancīt.” = Dzirdēju, ka mana vīra māsa ļoti slima, biju apraudzīt. (Zelma Atte, Kurzeme, 2006); “Taisos iet aplancīt ligānu.” = Taisos iet apraudzīt slimnieku. (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Aplāts – katoļu baznīcas svētki par godu kādam no svētajiem. – “Iz Untuona dīnys Vuorkavā, a iz Pītera dīnys Kolupā lels opluots.” (Reķēna, I, 89); “Atiaidu dīnuos daudz cylvāku sabrauc iz opluota.” (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007)

Apliecine, apliecene, apliciene – apkaime, apkārtnē. – “Sabrauce cylvāki nu vysys apļeicīnis.” (Pēteris Barkēvičs, Rīga, 2006); “Pa vysu apļeicīni navarē pīvaicoit loba bryu-guona.” = Pa visu apkārtni nevarēja atrast laba brūtgāna. (Anna Rancāne, Latgale, 2006); Pamatā ide. *lenk- liekt. Radn. vārdam ‘aploks, aploce’.

Apmaukt, sk. Apmaukts.

Apmaukts – 1) apvilīts, uzvilīts (par apģērbu). – “Kreklīņš apmaukts adžubu.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003); 2) apmāts, apburts. – “Arī pate un bērni – visi kā apmaukti!” (Janševskis, IV, 192); “Citreiz puisis iet pakaļ kādai taisni kā apmaukts!” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003); *darb.v.* ‘apmaukt’ – apvilkt. – “Apmauc mieteli, uorā veļ solts!” (Marija Kursīte, Zemgale, 2005)

Apmaukts – giupuoks bišku, na eisti pi pylna pruota. Taids kai apmulsynuots. Var nu vysa kuo byut. Pīmāram, idūd kū izdzert i puiss da buobai staigoj kai apmaukts. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Apmulis – apmulsis, apjucis; muļķīgs. – “Viņš, pa mežu staigādams, bija pašam apmulis.” (Milenbahs, I, 109). *Darb.v.* ‘apmullt’ – apmaldities.

Apmullt, sk. Apmulis.

Aprads – attālāks rads. – “Saku, ka meklēju savu apradu Viļumu, kas kalpo ķeizara paša zaldātos.” (Janševskis, II, 272); “Viņš man nav isto radu, tikai tāds aprads vien.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003); “Viš man i aprads, kā tu tādām nepalīdzēsi.” (LU Latviešu valodas institūta Izlokšņu leksikas kartotēka)

Apredze, sk. Apredzēt.

Apredzēt – aptvert ar skatu; ieraudzīt. – “Kū apredzē, tū padarē.” (Anele Dubrovskā, Latgale, 2003); “Skudru un lapseņu bez gala, ne apredzēt.” (Milenbahs, I, 115); *lietv.* ‘apredze’ – panorāma, skats visapkārt. – “No šī kalna plaša apredze.” (Milenbahs, I, 115)

36441. Jo ejūt zvyu gyut, nikas naapredz, tad zveja izdevīga, bet jo apredz, tad nasalūb. (LTT)

Apvēra, apvērs – apvidus. – “Taču kur no šās puses, ja arī ne taisni no šā apvēra?” (Janševskis, I, 268)

Apžērgt, sk. Apžērgus.

Apžērgus, apžērgu – jāteniski. – “Dunci zobos uzmeties lielākajam pāršim¹ apžērgus mugurā.” (Janševskis, IV, 192); “Uzmetas apžērgus uz kāda vītola stumbra.” (Milenbahs, I, 139); *darb.v.* ‘apžērgt, apžērgt’ – ‘jāteniski uzsēsties’. (DL, 1893, 65)

Asinsdesa, putraimu desa – tradicionāli Ziemassvētku ēdiens. Gatavoja no putraimīem, cūkas asinīm, garšvielām. – “Pyrma Zīmyssvātku ašņa dasys žārē² ar ozboru.” (Bronislava Trukšāne, Sibīrija, 2005)

Prāvus, ar koka iesmiem krusteniski caurdurtus ritulus, lai neizjūk, salika krāsni uz salmu paklāja, lai izcepas, pēc tam, salauztus rokā ērti turamos gabalos, ēda, mērcējot taukos, tā ka zodi vien spīdēja. (Paklone, 217)

¹ Pāršis – cūka, sivēns.

² Žārēt – cept.

Ka cyuku nūkaunli, vydā ir ašnis sasapučiejs, ozboru pimaļļa, zornuos sabuož. Vairs iz Zīmyssvātkim āde. Iz ļuonim arī āde. = Kad nokauj cūku, iekšā ir asinis. Piemaļ aizbaru. Vairāk uz Ziemassvētkiem ēda. Uz Jāņiem arī ēda. (Vera Luoča, Sibīrija, 2005)

Putruomi, kartupi sakopuoti, dalik smerdeļu¹, ašni. Drusku sakopuota speķa dalik. Vairuok nīkuo. Sajauc kūpā, pasutyņoj tū meikli. Lik cepļi. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Tod, ka cyuku nūkaun, ašņi nūtacyņoj, savuoc traukā, nūlik vāsā vītā. Izteirēj rasnuos zornys. Tod grīž kubicenim voi sečkavoj buļvus, tod jūs diej tamuos zornuos. Dalik smeržu kluot. I tod lik britvanā² voi ceplī i cap. (Jānis un Regīna Kudiņi, Latgale, 2006)

Aste, aštele, astele, sk. Pimpulis.

Ataukstēt, ataukstināt – atsaldēt, atkausēt kaut ko. – “Ataukstēt putru.” (Mīlenbahs, I, 149); “Ataukstēt saldētavā turētās zivis.”

Atbala, atbula – 1) atsarkums (pie debess), blāzma; bāla, sarkanīga rīta vai vakara gaisma. – “Nu atbala metas.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 134); “Dienas atbala – austrā.” (Plāķis, 85); 2) “Ka it viersā muokuli i atsakuopās, tod atbula.” = Kad iet virsū mākoņi un pēc tam atkāpjas, taļ ir atbula. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Atbulu – atpakaļ.” (DL, 1892, 32). Sk. arī Bula.

Atbungas, atbunga – dzīres, arī atpūta kādu lielāku darbu (agrāk – lauku darbu) noslēdzot. – “Pēc diži grūta darba der kādu bridēn’ atbunga.” (Anna Roga, Kurzeme, 2006)

Atbūtne – prombūtne. – “Tavā atbūtnē pie mums ieradušies viesi.” (Mīlenbahs, I, 152); “Viņš nu jau ilgāku laiku ir atbūtnē, nemaz nezīnu, uz kuru pusi devies.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Atdrēgnis, atdrēģis, atdrēksnis – atkusnis, atlaidens laiks pēc stipra sala. – “Atdrēģis, atdrēgnis – atlaidens laiks pēc stipras salas.” (Mīlenbahs, I, 154); “Sniegs paldans, nav atdrēkšņu redzējis.” (Laumane, 2005, 349). Radn. vārdam ‘drēgnis’ – mitrs.

Atgādāt, atgādāties, sk. Gādāt.

Atgaisma – gaismas, uguns u.c. atspīdums. – “Sveces atgaisma trauslā.” (F.Dziesma)

Atgaita – kavēklis, šķērslis; nedienas. – “Tik daudz nebaltu dienu likusi ciest un atgaitu vārgt.” (Mīlenbahs, I, 157); *ip.v.* ‘atgaitīgs’ – kaitējošs, traucējošs. – “Atgaitīgi apstākļi.” (Mīlenbahs, I, 157)

Atgundums – pārsātinājums no kaut kā, kas saistīts ar nepatiku un riebumu. – “Vēl viņš nav līdz atgundumam zemes bērnu asnis lacis.” (Mīlenbahs, I, 160); “Viņš man ir atgundis līdz kaklam.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003). Sk. arī Gundīt.

Atgisma, atgīsmē – atmiņa, atjauta. *Darb.v.* ‘atgīst, atgīsties’ – atjēgt, atjēgties, saprast. – “Vadātāji apmulsinot prātus, tā ka vairs neatgīdēdot laukā tikt.” (DL, 1891, 88); “Es dziļā ziemā atgīdos kaut kūr pie Gauļas.” (P.Brūveris). Sk. arī Ģist.

¹ Smerdeļi, smeržkas – augi, kas aug māju tuvumā un ko pielieto pie asinsdesām labākai garšai.

² Britvana – cepamā pannā.

Atkala, atkals, atkalas, atkālis, atkāle, apkala, apkāle, apkalis, uzkala, uzkalis u.c. – 1) apledojums, kas rodas, sala laikā uznākot lietum; plikšals. – “Apkala lijusi.” (Firekers, Konkordance, I, 28); “Ka leits lej i saļ, tod jir atkola.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Atkuoļa laikā navar ni zyrgs, ni pats paīt, tuo sleid ka juokreit pi zemis.” (Reķēna, I, 122); 2) pēkšņs aukstums, kas uznāk pēc atkušņa; *darb.v.* ‘apkalēt, apkalot’ (apkaluot) – pārklāties ar atkalu, ar ledu. – “Apkalējis ceļš.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 89). Daži šīs saknes vārdu izcelsmi skaidrojuši ar somugru valodām (piem., somiski ‘kuolla’ – nomirt), citi saskatījuši radniecību ar krievu ‘koletj, okoletj’ – salt, nosalt, kas savukārt it kā no ‘kol’ – miets. Sākotnējā nozīme tādā gadījumā – kļūt cietam kā miets (Fasmers, II, 290). Tomēr daudz maz droša etimoloģiska skaidrojuma nav.

1137. Kad ziemā list atkala, tad vasarā ap to pašu laiku gaidāmas salnas. (LTT)

14585. Kādus kokus, jaunus vai vecus, atkala lauž ziemā, tādus cilvēkus nāve lauž vasarā. (LTT)

1135. Apkala zīmējas uz salnām. Ja rudenī ir apkala, tad būs pavasara salnas. (LTT)

Atkarme – iemesls, cēlonis. – “Met nu kādu atkarmi = saki nu kādu iemeslu.” (DL, 1893, 146); “Aizgaite – vaina, atkarme.” (DL, 1893, 145). Sk. arī Karme.

Atkāzas – kāzu paraža, kad pēc nedēļas vai pēc kāda cita neilga laika tuvākie kaziņieki salasās kopā un vīra mājās turpina svinēšanu. Sk. arī Atvāržas.

Kuozys nūdzer vīnu svātdīni, piec nedelis jir atkuozys. Tāvs ar muoti brauc da leigavainā sātai. Cik gryb, var svinēt. Kuozys svinēja treis sutkys, atkuozys vysvairuok vīnu. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Atkrava – grabažas, kaut kas nevajadzīgs, grūti izmantojams. – “Vai tam kāda manta? – atkrava vien ir.” (DL, 1894, 17); “Atkrava – liela lauja dažādu krāmu, lietu, grāmatu, kas blāķos stāv.” (DL, 1893, 146); ‘Atkravu kravām’ – blāķiem.

Atķils, aķils – nasks, izveicīgs, uzmanīgs; vēriģis; ņiprs, čakls. – “Lai ikkatrs cilvēks atķils (=čakls) ir dzirdēt.” (Gliks, 42); “Aiz to ja tu man’ neuzturi, tad ir viņš atķils man’ pievilt.” (Gliks, 42); “Atķilas kājas; Atķīle tecēt; Atķīl darīt; Atķīla mēle; Tā meit’ atķīle iet.” (Langjijs, 18); “Atķīls dzirdēt, palēns runāt.” (Depkins, 71); *lietv.* ‘atķīlums’ – žīgļums, izveicīgums.

*Gudrajam caunīl’ dzīl,
Aķīlam vāverīl’;
Gudram tēva dēļīnam
Tēva zemi paturēl.
(LD 3804)*

Atķīlums, sk. Atķils.

Atlaidas – viens no grēku piedošanas veidiem katoļu baznīcā; grēku gandarīšana. – “Daīs da spavedei i sajems atlaidys.” = Izsūdzēs grēkus un saņems atlaidas. (Reķēna, I, 125); “Kei muna baba sacēja, tei ir struopis dziesšona par grākīm.” = Kā mana vecmamma teica, tā ir grēku piedošana. (Anna Stafecka, Rīga, 2007); “Pīcpadsmytajā augstā Aglyunē lelys atlaidys i Vosorys svātkūs Aglyunē četruodesmit stunžu atlaidys. Kolupā Pitera dinā, a Vuorkavā Untuona dinā atlaidys.” (Reķēna, I, 125); “Raizi godā kotrā draudzī jir atlaidys. Kolupā atlaidu dina jir iz Pīterim.” (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007)

1149. Katrai katoļu baznīcai Latgalē ir savs patrons, aizbildnis. Attiecīgā patrona dienā no-teikti šini draudzē ir svētdiena un baznīcā svētki ar atlaidām. Atlaidas nozīmē grēku piedošanu tiem ticīgajiem, kas piedalās šajos atlaidu svētkos. Atlaidu svētkos pie baznīcām sa-lasās daudz ubagi, ko bagātīgi apdāvina, lai ubagi skaitītu pātarus gan par mirušajiem, gan arī par dzīvo dažādām vajadzībām. Agrāk dāvanas devuši ne tikai nabagajiem, bet likuši arī upurus baznīcā uz altāriem no visiem ražojumiem. Tos upurus paņēmuši baznīcas apkal-potāji. Tādas atlaidas saukuši par meitu tirgiem, jo tur sanākuši arī jauni jaudis, kas tur satikušies un savstarpēji tuvojušies. (LTT)

Vīns bazneickungs stuostē tai: Kuozuos jauničs jaunivei aplēja kleitu ar veinu. Jei jam pīdeve (=tei ir grāku pidūšona). Plečs (=pleķis) palyka. Ka kleitu izmozgoj, tys ir tys pats kas at-laidys. (Anna Stafecka, Rīga, 2007)

Atlasviskot, atlasviskoties (atlatviskuot, atlatviskuoties) – atgūt/iegūt latvisku-mu, iemācoties valodu, apgūstot tradīcijas, vēsturi u.tml. zināšanas.

– Man?... Ja, ich liebe Herbsttage... Rudenī jsti jūtu, cik skaists bija aizgājušais ziedonis... – Neikenas jaunkundze atteica, jaukdama latviešu un vācu vārdus, jo domāja, ka nespēs lat-viski pateikt savas domas tik skaidri kā vāciski. Viņa atlatviskojās ļoti uzmanīgi, sperdama visai isus soliņus latviskajā pasaulē. (Sarma, 1999, 298)

Atmanīties, sk. Atmaņa.

Atmaņa – samaņa, apziņa. – “Kamēr sāk nākt pie atmaņ.” (Ādamsons, Kagaine, I, 58); “Bez atmaņas gulēt.” (DL, 1891, 86); *darb.v.* ‘atmanīties, atmanīt’ – atgūt samaņu, ap-ziņu, sajūtu spēju. – “Neviena locekļa neatmanīju.” (Mīlenbahs, I, 175). Sk. arī Neatmaņa.

Atmīetēt – atmīkstināt, mīkstu, maigu padarīt. – “Garas naktis atmīetē kamaru uz lauka.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 156); No ‘mītis’ – maigums, mīkstums. Pamatā ide. *mī- maigs, mīksts, mīļš.

Šī sakne ide. valodās pauž mīlestības jūtu maigāko izpausmes veidu pretstatā tai kaislīgai un iekāres pilnai mīlestībai, ko ide. valodās izsaka sakne *leubh-. Zīmīgi, ka latviešu valodā šās saknes refleksi nemaz nav, kas liecina, ka latvieši nav bijuši sevišķi straujas, kaislīgas un erotiskas dabas cilvēki. (Blese, 184)

Atņemu ņemām – “par vairākiem lāgiem atņemoties, no jauna uzsākot.” (DL, 1893, 129); “Viss atņemu ņemām apdziedāts mūsu tautas dziesmās.” (Mīlenbahs, I, 180)

Atpēdnes, atpēdas, atpēdes – vecas pēdas. – “Zaķis nāk uz atpēdnēm.” (DL, 1893, 146); “Mīt mīlestības moku atpēdēs.” (Mīlenbahs, I, 181)

Atsukt, atsukties, atsasukt, atsasukties – atgriezties. Sal. lietuv. val. ‘suktis’ – 1) griezties; 2) aplidot; 3) griezties, reibt (par galvu); 4) doties. – “Kur tu suktiesi?” (Balkevičs, Balode, Bojāte, Subatnieks, 480); *darb.v.* pamatformā ‘sukt’ ar nozīmi ‘griezt uz riņķi’ sastopams arī latv. val. – “Ratus vai ragus braucot apsukt.” = Ratus vai ragavas brau-cot apgriezt. (DL, 1891, 138). Sk. arī Iesasukties.

*Atsasūķies, atsasūķies vēl vienu reiz,
Mana skaistā jaunība, man tevis zēl.
(Aivars Ozols, Rīga, 2006)*

Atsēda, atsēdnis – “laiks, kur pēc mīlīga, auglīga iestājas vēss, salts, kas aptur aug-šanu.” (DL, 1893, 146); “Labība būtu ļābi augusi, bet uznāca atsēdnis.” (Mīlenbahs, I, 189)

Atsišķis, atsišņa – lēvā, matē vai kādā citā (pēc izskata vai uzvedības) atsities cilvēks; arī tāds, kas mēģina citu atdarināt rīcībā u.tml. – “Māte un meita atsišņas, dēls un tēvs atsišķi.” (Milenbahs, I, 190)

Atskalas – atskaņas, atbalsis. – “Klīdz, lai meža skaņ atskolas!” (Brencis, 106); “Iekliedzās svešādā, aizlauztā balsi, kuru pats nepazīna un kurai nebija atskalu.” (Ezera, 1979, 61). Sk. arī Arvidam Skalbem dzejoļu grāmatu ar nos. “Atskalas” (1967).

Atskarbi, sk. Skabrs.

Atskārst, sk. Atskārtums.

Atskārtums, atskārta – skaidrs ieskats par lietām vai lietu, kas agrāk bija nesa-protama. – “Kad nāks pie atskārtuma, redzēs, ko tad teiks!” (Milenbahs, I, 192). Radn. vār- dam ‘atskarsme’. *Darb.v.* ‘atskārst’, kur pamatā ir ‘skart’. – “Vārda ‘skart’ nozīme ././ izvei- dojusies no priedēkļa formām, sevišķi no aiz(s)kart, kur ‘kart’ semantika bijusi līdzīga ‘ķert’ semantikai. Sal. sakāmvārdu 19.gs. formā: “Mazus zagļus uzkar, lielus neaizkar.”” (Karulis, II, 198)

Atskrieties – atdzist (gan par karstu ēdienu, gan par strīdā iekarsušu cilvēku). – “Pagaidi, kamēr putra atskrienas!” (DL, 1894, 17)

Atsprēklin, atsprēkliski, atsprēkleniski – atmuguriski; otrādi, nepareizi (kaut ko darīt). – “Atsprēkli iet.” (Fīrekers, Konkordance, I, 54); “Atsprēkleņ ustobā par sliksni na- kōp.” (Latgaļu folklorā, 454); “Rāpuļo kā vēzis atsprēkliski.” (Ivaska, 2003, 86); “Car placu kū dūd – atspriekleņ. Tys nav labi.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Atsprēkliski rauj kaķi atpakaļ, aiz astes stum atpakaļ.” (Mārtiņš Tontegode, Kurzeme, 2006); “Ak, jis atspriekleņ runoj, kuo tu juo klausis.” (Reķēna, I, 146); “Tu atspriekleņ gruomotu tur.” (Reķēna, I, 146); “Izlyka priķšautu atspriekleņ.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006)

Atstātne – klusa, tukša, pamesta vieta; nomale. – “Viņš dzīvoja tādā kā atstātnē, ne tur autobusi gāja, ne lāga ceļu nebija ko piekļūt.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Atstrāgs, astrāgs – 1) atspaidis, koks, kas kaut ko (at)balsta. – “Pie ikviena posma liec atstrāgu abās pusēs, tad tā sēta nepašaubīsies.” (Depkins, 76); “Atstrādziņš – at- spaidis.” (Depkins, 76); 2) palīgs, izpalīgs. – “Viņš man labs atstrāgs.”

Atsvēte – 1) nākamā vai aiznākamā svētdiena pēc lieliem svētkiem. – “Lieldienu atsvētes pēcpusdienā Cīrulenes skolasnamā sapulcējās paprāvs skaits cilvēku.” (Janševskis, I, 164); 2) darbdienas svētku nedēļā.

1225. Atsvētes nedēļā nedrīkst velēties. (LTT)

1803. Baltā svētdiena ir Lieldienas atsvēte. /Lenca sprediķu grāmata, 1764. 762./ (LTT)

1804. Baltā svētdiena ir pirmā svētdiena pēc Lieldienas, un latgalieši to sauc arī Lieldienas atsvēti. (LTT)

34884. Par ziemas svētku atsvēti sauktas ziemas svētku nedēļas darba dienas. (LTT)

Atsviedīgs – izveicīgs, veikls (gan fiziski, gan citādā ziņā). – “Viņš bija atsvie- dīgāks un slīpētāks.” (Milenbahs, I, 200); “Tāds dikti atsviedīgs, viņam visi darbi pašķiras.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Atūšķēšana, atūkšķēšana, sk. Ūkšināt.

Atvarināties – tikt vajā no iespaida, no kāda varas; atbrīvoties. – “Kučieris beidzot it kā no reiboņa atvarinājies – cēlies augšā.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 975); Iespējams, pamatā ide. *uer- griezt, liekt, no kā arī vārds ‘vara’ – sākotnēji – liekšana, noliekšana (pie zemes), vēlākā nozīmes attīstība – piespiešana, pārvarēšana – spēks – noteikšana (par lietām un cilvēkiem) (Karulis, II, 485). Sk. arī Vara.

Atvāržas, atvāršas, atvaršas, atvarši, atvīršas – 1) atkāzas sievas vecāku mājās, uz kurieni devās jaunais pāris kopā ar panāksniekiem. Panāksnieku uzdevums bija pārdzīt sievas pūra lopus (govis, aitas) uz vīra mājām. – “Atvaršas – atkāzas.” (Depkins, 69); “Vedekli nogāja atvaršos.” (Fīrekers, 27); sk. arī Atkāzas; 2) laiks pēc Jāņiem, kad dienas pakāpeniski paliek īsākas un sākas saules atceļš no visaugstākā punkta uz viszemāko. – “Saule sasniegusi savu visaugstāko pakāpi debeskalnā. Augstāk tai nav vairs kur kāpt. Nupat tā griežas atvāržās un lēnām, bet pastāvīgi tad laidīsies atpakaļ lejup.” (Janševskis, 1994, II, 190); 3) laiks pēc Ziemassvētkiem, saules atceļš no viszemākā punkta uz visaugstāko (Jāņos). – “Lai gan saule jau kopš dažām nedēļām atradās atvāržās, tomēr diena bija vēl visai īsa.” (Janševskis, IV, 86). Sal. Stātis.

Ja apstākļi ļāva, pēc nedēļas tika “dzertas atvīršas”, t.i., atkāzas. Tad uz jautru dzīrošanu sapulcējās mazāks radu un draugu pulks. (Draviņš, 441)

*Es ganos vairs neiešu, –
Ko ganos es ganišu?
Atvāržnieki aizveduši
Vislabās mūs' telītes:
Rītuļiņu, zieduļiņu,
Paš' mazo dūmulīņu.
(LD 16494)*

*Ko tu raudi, māmuliņa,
Sav' meitiņu izdodama?
Nems telītes atvāržās,
Tad varēsi noraudāt.
(LD 17293)*

Atzelšana – atdzimšana; spēku atgūšana, atjaunošana. – “Uz jaunas atzelšanas laikmetu.” (Kaudzīte, 1926, 36)

Auciems – burt. lejasciems pretstatā ciemam kalnā. Prūšu val. ‘aucima’ – ciems, kur ‘au’ – lejā, lejup. (Karulis, I, 171)

Aukstais zibens – “Ja kāda sasperta ēka neaizdegās, tad mēdza spriest, ka tas bijis “aukstais zibens.” (Draviņš, 192). Sk. arī Brods; Zaiba.

“Aukstais zibens” reiz iespēris arī Bībju dzīvojamajā ēkā. Vecā saimniece gulējusi nevesela, un viņai nekas neesot noticis, tikai visa istaba piesmirdusi ar nejauku zēveriņa (sēra) smaku, taču neesot degusi. (Draviņš, 192)

Aulaki – aulekši, ļoti strauja, spēja virzīšanās uz priekšu; *apst.v.* ‘aulakiem’ – aulekšiem, ļoti strauji. – “Bāgu aulaku, skrīnu aulaku.” (Kurmins, 7); Pamatā ide. *au(e)-: *uē- vējot, pūst, dvest, no kā arī vārdi ‘aurot’, ‘vējš’ (Karulis, I, 88). Sk. arī Aulaks; Aulis 1. un 2. nozīmi.

Aulaks – tāds, kas visu dara aulekšiem, neapstājoties un nepārdomājot. Steidzīgs, visbiežāk pārstēdīgs, pat trakulīgs cilvēks. Sk. arī Aulaki; Aulis 1. un 2. nozīmi.

Aulis I – 1) vētras brāzma, stiprs vējš. – “Viņš skrien kā aulis.” (Mīlenbahs, I, 224); 2) nemierīgs cilvēks. – “Nagaidīts ciemiņš atskrējis kā auls.” (Putniņa, Timuška, 10); “Cilvēks, kas trako, dej, lēkā, ir aulis.” (DL, 1891, 122)

Aulis II – bišu strops kokā. – “Tātad te dravniecību piekopj vēl pat ar auļu palīdzību.” (Janševskis, I, 183)

Biškopības vēsturē ļabi pazīstamie bišu auļi, kokā uzvilkti tropi, agrāk bija plaši izplatīti [..] Dažs aulis bija paredzēts vienīgi jaunu spietu iegūšanai. Lai bitēm auli vai koka dorē patiktu apmesties, piedzīvojuši bitenieki jauna auļa iekšpusi izberza ar zināmu augu zaļajām lapām. (Draviņš, 216)

Aumakām – spēji; ar drūzmu, spiešanos, ar steigu kaut kur mēģināt nokļūt vai kaut ko izdarīt. – “Viens iet papriekšu, citi nāk aumakām vīrsū.” (Ulmanis, 21); “Nelaime nāk aumakām.” (Firekers, 31). Sk. arī Aume.

*Tik nesat zeltu aumakām!
Mēs ķetnas vīrsū uzliekam.*
(Rainis, XVI, 290)

Aume – spars, straujums; nevaldāmība. Sk. arī Aumakām.

*Izaug vīram prieks no šķēpa, zobenam tas guļ uz asmens,
Kad, ar aumi cīņā traucot, vairogus tas sacērt skalos.*
(Jansons-Saiva, 50)

*Atsavēzē Ulvis roku, atvēzē viņš dižo spēku,
Iešņācas kā nīkna odze šķēps, ar aumi gaisu šķēlot.*
(Jansons-Saiva, 58)

Aumonis (aumonis) – tāds, kas vairāk rīkojas zemapziņas, ne apziņas motīvu vadīts, ļoti impulsīvs, nereti arī pārsteidzīgs cilvēks. – “Skrīn kuo aumūņš, byutu apsa-stuojs i padūmavs.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006); *apst.v.* ‘aumoniem, aumonām’ (aumuoniem, aumuonām) – darīt ko bez sajēgas, bez apziņas kontroles, lielā ātrumā. – “Kū naapdūmojūt dora, kuo aumūņim.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006). *Sal. prūšu val.* ‘āumens’ – apziņa, samaņa.

Aumoniem, aumonām, sk. Aumonis.

Aupe, sk. Aupēties.

Aupēties – rūpēties, nopūlēties. – “Viņš ir noaupējies par saviem vecākiem.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); “Ko tu te aupējies?” (Mīlenbahs, I, 225); *ip.v.* ‘aupīgs’, *lietv.* ‘aupe’ – rūpes, pūliņi (par kaut ko). – “Tā nav tava aupe, atstāj to manā ziņā.”

Aupīgs, sk. Aupēties.

Aura, auri – 1) “suņu skurbas laiks” (DL, 1893, 146), vispārīgāk – dzimumaktivitātes laiks suņiem, kaķiem, vilkiem, bet arī par cilvēkiem. – “Auru piki bija lieli – saka par puišu un meitu meņģēšanos un plosīšanos, kad viss iet juku jukām un piku pikām.” (DL, 1893, 146); “Mekliešonus, auryš suociuos.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); “Tur pavasaros puiši un meitas ejot auros.” (Janševskis, 1994, I, 299); “Bet viņa smadzenēs zumzēja tikai auru dzenuļi, tikai greisirdības dullums kaisa un dega viņā.” (Ezera, 1979, 60); 2) aurošana,

kliegšana; *darb.v.* 'aurēties, auroties, aurēt' – 1) plosīties, trakot; klaigāt. – "Tas māc labi aurēt." (Fennels, 1989, 9); "Auroja tur puīši, gavilēja meitas ne tikai no pašu mājām vien, bet arī no dažām apkārtējām sētām." (Janševskis, 1994, I, 298); 2) "auru izdarīt (no suņiem, kaķiem, zaķiem)" (DL, III, 146). Sk. arī Beržu laiks; Jaujas; Rauna; Riests; Rūja.

Lielskungs izšāvis visu pulveri, un zaķis kā dancojis, tā dancojis viņam priekšā, līdz beidzot aurēdams aizjzozis uz mājām. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 543)

Pat nemanīju ziedam ievas	<i>un debesīs ir sarkanas kā plava</i>
Arī ābeļziedi trijās dienās bija cauri	<i>kā tevis noskūpstīta pavasara plava</i>
Bet pagājušo nakti mierināju krievieti	<i>kur patverties no aurojošiem bērziem</i>
Pa ilgiem gadiem. Tie ir speciāli auri.	(Agita Draguna. <i>un debesīs ir sarkanas kā plava</i>)
No rīta ķermeni es mazliet pamērcēju	
Un mācījos no jauna staigāt	
Es būtu viņu priekšpusdienā apprecējis	
Bet citiem vīriešiem vēl vairāk viņu vajag	
(Eduards Aivars. <i>leavesma ir klāt!</i>)	

Priedēs pēkšņi saklausās – atskan auru sauciens spējš.

Raug – aiz alkšņu žuburiem briežu pāris kaujā rien.

(Vilis Cedriņš. *Ārņu vēra brīži*)

vakarējs ziemelis, izšķiedis varenos spēkus,

apslāpē aurus, zem leduš vāka tikko manāmi ievizas zivs

(Toms Venclova. *Dubultfotogrāfija* – atdz. P. Brūveris)

Aurēties, sk. Aura.

Auseklis – 1) Viens no mītiskajās dziesmās minētajiem Dieva dēliem – gaismas dievībām. Mītiskajās dziesmās Auseklis – Saules meitas (=iespējams, rīta saules gaismas personificējums) precinieks. Radn. saknes vārdi 'austra', 'ausa' apzīmēja rīta blāzmu, savukārt 'ausma' rīta blāzmas apzīmēšanai ir Raiņa ieviests jaunvārds (Karulis, I, 91). Atv. no *darb.v.* 'aust' – spīdēt, atspīdēt (par gaismu). Pamatā ide. *aues- spīdēt: *ues-: *us – aust un *(a)usōs – ausma, rīta blāzma. – "Tava gaisma ausis kā tas Auseklis." = Tava gaisma ausis kā tā rīta blāzma. (Depkins, 87); "Pašā Auseklī uzmodīšos." = Pašā ritusmā uzmodīšos. (Depkins, 87); 2) Rīta zvaigzne. – "Auseklis jira tuoda zvaigžņa reita pusiē i gaiša zvaigžņa." (Reķēna, I, 155); "Dienīņa netālu, Auseklis jau uzlec." (Firekers, 32); "Jau Ausekleņš speid." (Bronislava Trukšāne, Sibīrija, 2005); "Oi dielen, edz kur Ausekleits izlēce, byus gaišuma." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006). Populārais tautiskās atmodas, romantisma dzejnieks Miķelis Krogzemis (1850 – 1879) par pseidonīmu pieņēma vārdu 'Auseklis'. Līdzīgi arī igauņu atmodas laikmeta redzamākā dzejniece Lidija Jansena (1843 – 1886) pieņēma literāro vārdu Koidula (burt. 'Rīta zvaigzne'). Sk. arī Austrīņš; Spulģis; Saļ. Bābiņa; Rieteklis.

Latviešiem priekš katras lielākas zvaigznes vai katra zvaigžņu pudura bijis savs vārds. Tā rīta zvaigzni Venēru tie saukuši par ausekli. (DL, 1892, 187)

Es atradu uz ceļiņa
Dieva jātu kumeliņu:
Caur segliem Saule lēca,
Caur iemauktu Mēnestiņš,
Pavadiņas galiņā
Auseklītis rītināja.
(LD 33664,3)

Kur tas rīta Ausekliņš,
Ka neredz uzlecot?
– Ausekliņš Vāczemē¹
Samta svārkus šūdināja.
(LD 33831)

¹ Vāczeme – šeit: Rietumi, rietumu puse.

Smalku rožu cīsas laisu,
Magoniņu paladziņu;
Saules meita gulētāja
Ar to rīta Auseklīti.
(LD 34001)

Šķitu rīta ausekliņu
Vakarā uzlecām:
Bāliņš savu zobeniņu
Krievmalē balināja.
(LD 32155)

Austrīņš, Austrenis, Austra – 1) Rīta zvaigzne, Venēra; 2) rītausma, rīta gaisma; 3) Rīta jeb austrumu vējš, saukts arī 'austrs'; ziemeļaustrumu vējš. – "Austrīna vējš." (Depkins, 86); "Viņš pacēle to Austrīņu debesis un atvede to Tārpiņa vēju caur savu spēku." (Gliks, 45); "Šorīt pūš austrenis un viss ir citādāks." (Ivaska, 2003, 36); "Divi dienas ezerā vilņoja austrīņš." (Ivaska, 2003, 37); "Iesagriezīsies austrīnī, būs jau labs laiks." = legriezīsies austrenī, būs labs laiks. (Anna Roga, Kurzeme, 2007); sk. arī Rītenis; Zemenis; sk. arī Deguna vējš; Idus; Pusritenis; 4) austrumu puse. – "Austrīņš – rīta puse." (Depkins, 86); "Austrīns, rītapuse, kur saule lec." (Fennels, 1988, 81). No *darb.v.* 'aust' – spīdēt, atspīdēt (par gaismu).

Ziemeļima, Sāmelima,
Tam aug dēli junkarīni;
Austrenima raiba muiža,
Tam aug dailas jumpravinas.
(LD 31825)

Ilgi sēd ilgsēdīte,
Ilgi vija vainadziņu.
Ilgsēdītes vainadziņš
Kā Austrīņa vizināja.
(LD 5912)

Saule kokles skandināja,
Austrīņai sēdēdama;
Dieva dēli danci veda
Ūdra, bebra kažokos.
(LD 33924)

Neuzpūš ne austrenis, un pa baigo bulu
Apsēs pazūd vāvere, alkšņos vārnas spurdz.
Un kā ezis izspūris, noskrējies un gurds
Tu starp brūnām vibotnēm laidies zemē gulu.
(Vilis Cedriņš. Kurts)

Lielas meitas kalnā dzied,
Pušaudzītes lejiņā;
Pušaudzišu vainadziņi
Kā Austrīņa vizināja.¹
(LD 276,1)

Kam tā sēta pret kalniņu,
Ko Austrīņa vizināja?
Dzelzu stabi, vara vārti,
Paši lek, neverami.
(LD 371,1)

Ceļās agri ar austreņu,
Skaneigu dzīdoj dzismēnu.
Agri un myusus mūdīnoņ,
Lai Dīvu vysi gūdyņoj.
(Andryvs Jūrds. Dzīsmē. Putneņš)

Mans mūžs nu drīzi pagājībā dusēs,
Pār maniem pišļiem pūtīs austrīni.
(Andrejs Pumpurs. 1872. gads aiziedams)

Austrs, sk. Austrīņš.

A vui, a voi = vai! ak vai! – "Avui, kuo suop!" (Brencis, 106); "Kaut kas na tai – a vui kū te sadareji!" (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); "A vui kas ūgu, navaiksim salasiet!" = Vai cik daudz ogu, nespēsīm salasīt! (Marija Kursīte, Zemgale, 2005)

Azaids – 1) ēdiens, maltīte. – "Azaidu turēt." (Depkins, 62); "Jau mēs esam azaidu ēduši." (Fennels, 1989, 10); "Cilvēkus nekas tā nesaista kā azaid." (Liepiņš, 1977, 8); 2) ēdienreize starp brokastīm un pusdienām vai pusdienām un vakariņām. – "Kad bij laiks azaidu ēst." (Depkins, 62); "Azaidu un vakariņu darīt." (Depkins, 62). Pamatā ide. *ed- ēst, ar priedēkli 'az' (ie-), burt. 'ieēšanas, uzodu laiks' (Karulis, I, 94). Sk. arī Dienišķas; Pavakariņas; Ritišķas.

¹Šeit spīdēja

Storp reitišķom un dineišķom ēde vēļ azaidu un pēcpusdinē – pavakareņas [..] Reitišķas ēde, kod sauleite jau beja gobolā, tod pēc kaidom trejom stundem, kod strōdniki jau beja nūguruši, ģim nese uz teirumu voi plovu azaidu, voi ari jo strōdniki strōdōja sātas tyvumā, pīmāram, pi byuvem, ģūs sauce uz ustobu iturēt azaidu. Kai azaiids, tai pavakareņas nabeja regularōs ēdina reizes. Vyspyrms tōs atsateice tikai uz dorba dīnom un strōdnīkim. Ari ganeņam deve leidza azaidu un pavakareņas. Kai azaiids, tai pavakareņas parosti sastōvēja tikai nu solta uzkužamō, pīmāram, maize ar bīzpīnu voi svīsta plōnu kōrtu vērsā un bīzu bīzpīna kōrtu apakšā, voi ari maize un ryuguša pīna bļūda. (Latkovskis, 1956, 24)

*Droši cērt cirvis, un dziļi dziļ kalts,
Mierīgi asni zeļ velēnā maigā,
Māti un bērnu sauc azaida galds.
(Jānis Sudrabkalns. Miera valsts)*

Ā

– latviešu alfabēta burts. – “Ā, Peteris, mans draugs! Nu nāc šurp! Kā tav’ lab’ iet?” (Balandnieki, 220). “Ā-ā-ā! – rēca viss pulks un aizvēlās tālāk.” (Fimbers, 2000, 229)

– Jā, ātrā šnabja palīdzība. Patiesībā bārs. Bet krieviem tāds nosaukums nepatīkot. Viņu valodā ar īso “a” tas atgādinot citu vārdu – bar-dak. (Skujiņš, 2001, 40)

Ā,	“Kur jums Rīgā vajag?”
Tie taču mākoņi,	“Juglā.”
Kas slid	“Ā.”
Pār lējniecām, pār kviešu laukiem, pār tēriem	(Inga Ābele. Nakts pārcērt vakaru)
Itin kā baloni bērnu rokās.	
(Līnards Tauns. Parāde)	

Ābolu putra – pabiezis ābolu ķīselis. – “Uobulu putru vuorijam gondriž kotru sviedinu. Iedam ar pīnu.” (Balode, 69); sk. arī Putra.

Ārdavs, ērdavs, ārdavīgs, ārdīgs, izārdīgs – ērts, plūstošs, skaidrs (īpaši par valodu); *darb.v.* ‘ārdīt’ – 1) sagraut, izjaukt; 2) padarīt viēglu, plūstošu (piem., valodu). Sk. arī vietvārdus ĀRDAVA, ĀRDOVAS KŌJA (vietas un ezera nos.) Preiļu un Krāslavas raj. (Zeps, 1984, 21)

Kombuļa un Aulejas draudžu rubežos ir azars Ārdovs. Kai līkās šis nūsaukums byus vadams sakarā ar volūdu, resp., atbolsa voi akustikas parōdeibom dobā. Yudini un meži, kai zynoms, ir pazeistami ar sovu rezonansi. Tūs tyvumā parosti ir daži nūteikti punkti, kurūs pasaceitais vōrds voi dzīdōtō dzīsmē gondreiž tik pat skaidri un skaneīgi atsabolsoj, kai nu poša runōtōja voi dzīdōtōja mutes [..] Atteiceibā uz Ārdova azaru kaiids gadejums ir uzaglobōjis atmiņā. Beju aizgōjis kaltēt sīnu uz Kovalevska solu, tai saucēs kaida pussola, kas dziļi isagrīze mynātājā azarā. Storp mani un tāva mōjom gaisa linijā beja krītns kilometrs. Beja kluss laiks. Gaisā nabeja na vysmōzōkōs vēsmeņas [..] Strōdōjūt redzēju, kai nu ustobas izgōja mōte kūpā ar kaimiņa sīvu. Jōs, stōvādamas mōjas tyvumā, sasarunōja. Pi kam ģūs runa nabeja nicik skaļa. Es turpretim, atsarozdams azara ūtrajā krostā, loba kilometra attōlumā, dzērdeju gondreiž kotru ģūs sarunas vōrdu. (Škutāns, 1956, 24)

*Es tev lūdzu, krustatēvs,
Necērt līksti purvmalā;
Cērt augstā kalniņā,
Lai ārdava valodiņa.
(LD 1669)*

*Dziedu sīki (smalki), dziedu reši (resni, rupji),
Lai tautiņas nepazīna;
Tīkpat bīja pazīnuši (pazīnušas)
Man’ ērdavu valodiņu.
(LD 330)*

Izārdīgi es dziedāju,
Izārdīgi gavilēju:
Man' tautiņas pazinušas
Izārdīgas valodiņas.
(LD 393)

Dzīļupē plaša, priedula dvaša
Ērdava valoda dzima.
(Viktors Eglītis. Mājas tēvs)

Ārdit, sk. Ārdavs.

Āre, ārs – 1) "tīrums, pļava, mežs, kur laba zeme, laba zāle, kur aug lapu koki [...] meža gabali, kur aug āra koki (pretējs nojēgums – silava), āra bērzs, pretējs – purva bērzs." (DL, 1893, 145); 2) iekopta vieta klajā laukā vai pļavā. – "Mājas un muižu lauki tolaik bija tikai trijām ārēm, divas apsētas un viena papuves āre." (Dinsbergis, 17); *īp.v.* 'ārīgs, ārīgsnējs, ārīskis' – izcili labs, augstvērtīgs, labas sugas. – "Meklej pa bļūdu, kur uoryskuoks."; "Cīši uoryskis – pats nazyna, kū meklej." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); "Kuods uoryskis pi iesšonys!" (Marija Kursīte, Zemgale, 2005); 'Āriska vieta' – dzīvošanai vislabvēlīgākā gan ainavas ziņā (pretēji purvainai, zemai, sīkiem kokiem, krūmiem saaugušai), gan iekoptības, sakoptības ziņā. 'Ārīski augi, āriska pārtika' – dzīvības spēku veicināšanai vislabākā, augstvērtīgākā. – "Ārzeme, ārplava, āras zāle." (Ulmanis, 3); "Uoryskuoka zuole." (Anna Kažuka, Latgale, 2006)

Vārdu ōryskis atteicynoj ari uz lūpim, ōryska gūvs nadzer sumozgu, naād pūra zōles voi sīna, ōryskis lūps meklej lobōkas un smolkōkas bareibas. Ir ōryskas pļovas, ōryska zōle, ōryskis sīns. Ōres ir kai saliktenis šaidūs vītu nūsaukumūs Bykovas pogostā: DZILĀ, ŌRI, KAZŌRI, ŌRENĪŠI voi ŌRĪŠI, ZŪSŌRI. (Latkovskis, 1963, 14)

Māra svētīja ganāmo pulku, gana modrību, lai gan neārīskajās ganībās lopiem jau ap ļāņiem nebija ko grauzt. (Veselis, 1956, 41)

Lubāniešiem biežāk skan āra ("no āras istabā iet"), taču ārīskis jau it visur ir ar nozīmi – ārpus purva (ārīska, ne purva pļava) vai arī ārpus meža, sila, briksnāja. (Liepīņš, 2000, 38)

Tāli gāju, neredzēju
Tik āriska ozolīna:
Zīda miza, zelta saknes,
Dimantiņa lapiņām.
(LD 34066, 10)

Vainadziņ, cekuliņ,
Tekam abi kalniņā,
Raudzīsam to āriņu,
Kur mēs agrāk ligojam.
(Magazin, XX, 96)

Tāda mēle tautiešam
Kā tam purva strazdiņam:
Dzied purviski, dzied ārīski,
Man' (mūs') māsiņu pievildams.
(LD 600)

Man sirds ir pilna mīlas
Kā maija zaļais ārs.
(Rāinis. Zelta tvaikš)

Tautiešam, poriešam,
Pora bērza slotu griežu.
Es savam brāliņam
Ārisko darināju.
(Tdz 48977)

Paļdis soku Laimēnai,
Man ōriska dzeivōšona;
Cytys mōsrys pūru brīn,
Es brīn' ōru dōbuleņu.
(Magazin, XX, 96)

Na ar auzas sabarōju
Savu lobu kumelenju:
Ar ōrysku dōbuleņu,
Ar olūta iudisneņu.
(LD 29854)

Es tev lūdzu, krustaiēvs,
Purvā kārtes man necērt, –
Ārīskā vietiņā,
Lai tā viegli ligojās.
(LD 1671)

Āres veldzējis lietus, salda plūst rudziedu smarža,
Mežu mūžība zilgst tālu un tuvu visur.
(Alberts Caune. Griezes pilskalnā)

Āriņš, ārīgsnējs, ārīskis, sk. Āre.

Atklīms, sk. Klīms.

Atvaļa – brīvs laiks; brīvdienas. – “Mēs nemākam dusēt, nedz atvaļu ņemt.” (Rainis, I, 221); *darb.v.* ‘atvaļot, atvaļoties’ (atvaļot, atvaļoties) – atpūsties; būt brīvam no darbiem; atvaļināt. – “Kad beigsies skola, tad gan varēšu atvaļoties.”; “Nedarīdams nekāda darba, bija labi atvaļojies un plāva tamdēļ no tiesas.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 178)

Āvāklis, āvāklis, sk. Āvīties.

Āvīties, āvīties, āvīt – 1) “darīt ko neprazdams, bet izlikties par pratēju, tā ka citam jāsmējas.” (DL, 1893, 145); “Mozais uovejās – jam pasoka, a jis – naišu, nadareišu!” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); 2) ākstīties, ķēmoties, muļķoties, muļķot, dulloties. – “Īt pīdziers i uovejās, vysuods jūks taisa.” (Reķēna, I, 158); “Izuovi viņu, lai viņš beistās teus.” (Brenčis, I16); 3) līt. – “Sezdie’ jau līdz pusdienai tā āvijās – vienā gāšanā gāza.” (Laumane, 2005, 149); *lietv.* ‘āvāklis, āvāklis’ – āksts, ķēms; kaut kas riebīgs, atbaidošs. – “Kū tu uovīs, uovāklis tuods!” (Brencis, 106); “Tas jau tīrais āvāklis, tik āverīgi’ uzvedas, nezin pats, kas īsti ir.” (DL, 1891, 90)

*pīsadoli ar mani šūnakt
itīmā valpurgu naktī
kotra sīvīte ir čupeit² raganiskā
kod īgrybys uovejās taktī
(Ingrīda Tārauda. Muns raganiskums)*

*Gaist jau naktis āvāklī,
lau gaijs seņ nūklusa:
Gaist jau vsi bīdāklī,
Ceļās lauds nu dusa.
(Gustavs Manteifelis. Rejts aba ceļšonas laiks)*

*Kai putneņš sev vajā skraidu
Napazynuse nikaīdu
Nīknas mīlības pynāklū
Un nateīreības āvāklū.
(Gustavs Manteifelis. Laimeīgs myužs un stats aba gūds nevajības)*

B – burts latviešu alfabētā.

Bijām paguruši, jo dienas laikā gulēt neļāva, bet naktis notika apcietināto pratināšana. Ja kādu izsauca uz pratināšanu, tad pavērās lodziņš, un sargs nosauca vajadzīgā cietumnieka uzvārda pirmo burtu. Ar mana uzvārda burtu “B” bija trīs kameras biedri: Buls, Bērziņš un Brasliņš. Ja izsauca burtu “B”, tad mēs visi trīs cēlāmies augšā un gājām pie lodziņa, katrs nosaukdams savu uzvārdu. Ja vajadzīgais tika atrasts, tad tas uz muguras saliktām rokām sekoja cietuma uzraugam. (Buls, 47)

“Mans vārds ir Sergejs Žbanovs,” turpināja gulētājs. “Ar ‘b’ – Žbanovs, nevis Ždanovs.” (Eglītis Anšlavs, 1961, 54)

Salīcijas rokas uz krūtīm, viņš skaitīja tos zināmos, parastos bērnu rotaļu pātarus, ko tie allaž savā dzīvē mēdz skaitīt:

*Batam, batam,
Bira bara batam;
Batam, batam,
Bira bara batam.
(Janševskis, 1994, I, 168)*

*No augstākās virsotnes gāzies,
balts bezvēja brāziens brēc brīnā.
(Māris Melgalvs. No augstākās virsotnes gāzies)*

¹ Āverīgs – “pārāk lepnis, jociģis, pēc savas kārtas nepiederīgi ģērpts un uzvedīgs cilvēks.” (DL, 1891, 90)

² Čupeit – drusciņ, nedaudz.

Sakat, kas ir B
Dzīves sašķirbē?
Irbēs lai pa lapām irbās
Meklēt izeju tur šķirbās
Vai nu Liel-Irbē,
Vai ar Maz-Irbē.
(Jānis Steiks. Viņa Excelencei...)

Bulu, Buli, Buldurbuli
Tistijās ap tukšu kuli.
Bulu viki, Bulu triki
Deva kapitālam plīki [...]
Kas tie tādi Bulu – sviķi?
Vai tie nav tie boļševiki?
(Jānis Steiks. Negribētais humors)

Ne garozas bads un ne lūgums pēc skrandas,
Un arī pēc nakstnājām – nē.
Es, atradis A, tagad pasaulē blandos
Un meklēju savējo B.
Varbūt jums Bērziņš vai Bairons ir paziņa,
Vai Briesmas pa istabu kļīst.
Vienalga, cik liels, un vienalga, cik maziņš,
Bet meklētais burts lai ir īsts.
(Ojārs Vācietis. Variācijas, III)

Bāba – 1) veca sieva. – “Veca bāba.” (Depkins, 117); 2) sieviete, sieva. – “Tu iz
ženščinu nikod nasoki *buoba*, ponjal?” = Tu sievietei nekad nesaki bāba, vai saprati? (Vera
Vecpana, Sibīrija, 2005); 3) folklorā pārdabiska, divdabīga būtne, citviet saukta par Māti;
“Pamatā ide. *bhābh-/ *bāb-, kas ir reduplicēta zilbe bhā- (bā) bērna runā. No šejienes
dažādās valodās izveidojušies ne tikai vecas sievietes, bet arī virieša (it. ‘babbo’ – tēvs)
un bērna (angl. ‘baby’ – mazs bērns) apzīmējumi.” (Karulis, I, 95)

1903. Bērniem stāstot, ka ūdeņos Bāba dzīvo. Parasti esot baidījuši: “Neej pie akas, Bāba
ieraus!” (LTT)

2862. Kamēr bērns vēl nav kristīts, tikmēr pa naktīm jādedzina pie gultas uguns, lai Mēslu
bāba nepārmij bērnu, neieliek viņa vietā no žagariem taisītu bērnu. Tādi pārmīti bērni
gaužam dikti brēcot. (LTT)

25520. Kad agrāk rijās kūluši, saimnieks sasaucis kūlējus rijā un devis šnabi. Pirmo glāzi
lējis speltē, teikdams: “Še tev, vecā bāba, pirmāk!” Tad kulšana esot labi izdevusies. (LTT)

Bāba tautas parunās: Bāba rudenī gudrāka, nekā vīrs pavasarī; Ļauna bāba allaž dūmus
kvēpina; Kas bābu klausu, tas pats bāba.

Ka cyukai byutu rogi, tod kolnus apgōztu; ka bōbai byutu zūbyns, vysus lauds apcērstu.
(Latgaļu folklorā, 491)

Pavasari deveni veiri nav tik gudri kai rudini vina bōba. (Latgaļu folklorā, 541)

Ogu ogu, sēņu sēņu!
Veca bāba bubināja.
Diezgan ogu, diezgan sēņu,
Kas vecam danesis?
(LD 27282)

Tei Aneite tai sacēja:
Ni var ēst, ni var dzert.
Ka tu beji gryuta bōba,
Kō tu gōji ponōksnūs?
(Tdz 57108)

Lakstigola gudra bōba,
Kōrkliūs kōra šyupultī.
(Tdz 37360)

Bābiņa – 1) vakarzvaigzne; sal. Auseklis; Austrīņš; Spuļģis; sk. Rieteklis; 2) Greizie
rati, zvaigznājs; sk. arī Sietiņš; 3) “no matiem savītīts radziņš pierē, kādu sievietes mēdza
uztaisīt no pirts nākot” (DL, 1893, 161); 4) sieviešu lakata mezgls, sasiets priekšpusē;
5) agrāk arī skalturis.

Latviešiem priekš katras lielākas zvaigznes vai katra zvaigzņu pudura bijis savs vārds. Tā [...] vakara zvaigzni tie saukuši par bābiņu. (DL, 1892, 187)

21883. Kad bērns izbīstas, nevar gulēt, kad viņam karstums, tad saka, ka viņam notikumi. Tādā reizē bērniņam iedod notikumu zāļu (vīrceļu) tēju. Jo iecienīta zāle ir judu (budu) kārkliņi. Dzēriens priekš iedošanas sapūšams (saraugāms) ar šādiem vārdiem: "Vilkata, suņu purns, ragana, žagatas aste, vecītis, bebrītis, piert's kausītis, bābiņa, dunča mēle, skābarda lokās; deviņu vīru spēks to neizvelk." (LTT)

Bačiņas, bačiņš, baršķi – 1) "jaunu biešu lapiņu putra ar putrainiem un pienu." (LKV, XI, 20486); "No biešu lapām vārija zupu, tuo sauca bačiņas." (LIV, 90); 2) zupa, ko gatavo no gaļas buljona (dažkārt arī ar gaļu), bietēm, burkāniem u.c. saknēm, pievienojot krējumu un garšvielas. – "Māte bačiņuos vārija žāvētu ribiņu." (LIV, 90). Sk. arī Putra.

Sakapātas bietes skābēja lielā baļļā. Rudenī ieskābēja visai ziemai. Parasti vārija ar iešņavas taukiem, retāk ar gaļu. (Bičole, 116)

Bādris – baismīgs, baigs. – "Tī buodra vīta: ni tī cylvāka var redziet, nikuo." (Reķēna, I, 160); "Piec kara tuo buodrai beja – it vīnam pošam ap pušnakti pa meža ceļu." (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2006)

Baigi, sk. Baiglis.

Baiglis, baigs, baigi – 1) zieme|blāzma. – "Tie baigi kaujās." (Lange, 49); 2) biedētājs, spoks; putnu biedēklis. – "Baiglis ir uztaisīts spuoks." (LIV, 120). Sk. arī Jodi; Kāvi.

14188. Kad nakts laikā pie debesīm ziemeļa pusē gaišums atspīd, to sauc par baigiem jeb kāviem, jo tur nomirušu kara vīru dvēseles kaujoties. (LTT)

14189. Citi ziemeļu blāzmu sauc par baigiem, citi par kāviem, citi par murgiem, citi par jodiem. Vecas bābas stāsta, ka nokautu zaldātu dvēseles, kas jau ir debessmierā, vēl pie debess velves kaujas. Es pats esmu dzirdējis, ka kāds muļķis, ziemeļa blāzmu ieraugot, ar dziļām nopūtām sacīja: "Vai Dieviņ, kas nu būs?" (LTT)

14187. Tas ir zināms, [ka ziemeļa gaismā] nav nekādi baigi. Lai nejēgas runā par karu un mēri, lai sauc tos baigus, jodus jeb karaļaužu dvēseļu kaušanas. /G.F.Stenders, Augstas gudr. gr., 1797, 240./ (LTT)

No baigiem nakti atmodos,
Man vienai bij tik salti, –
Pie loga steidzos, paskatos:
"Vai! tiešām jumti sniega balti!
Ak, ziedonis beigts."
(Rainis, III, 440)

Bailības, bailība – bailes. – "Bailību dot."; "Bailību izsaukt." (Depkins, 136); "Vakar man tika lilas bailības. Pī muojas bej pīnuocs uopss, tumsā guoju uorā un nūbeidūs." (Balode, 71). Sk. arī Baime.

Šai mežā – bailība un gaidas – neatstāj –
Šai mežā – vientulība – dzīve – neatnāci –
(Velga Krīle. Cik lēni – zaļa ēna – sarkans zieds)

Baime, baisma, nobaime (nuobaimē) – bailes, nobailes, izbišanās; šausmu sajūta. – "Es nu arī iegūvu baimes ir gājam abes dui atpakaļ." (Kuršu kāpu folklorā, 29); "Baimes pārņēmušas ir' mājā ilgi sirdzis." (Kuršu kāpu folklorā, 43); "Īdzeišu baimis." = Likšu bities. (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); "Un atkal es skatījos viņā, un kāds neizprotams

¹Kursenieku valodā 'ir' – un.

prieks un baidma mijas viens par otru." (Ežeriņš, 145); "Nu nūbaimis bērnu vaidzie kiupynuot." (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007). Sk. arī Bailības.

Nu baimis izīt slimeibys dažaidys, krūpiis palik, runu maitoj, saraun kuojis. Vuordiniki uorstej nūbaimi. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Kas nav redziejs tymsuma i baimis, tys navar ūtra cylvāka saprast. Kas nav redziejs tymsys, nazyna kas jir gaisma. (Anna Dzene, Latgale, 2004)

Ko veļas drausma, ko baidma,

Ko vaigi tev asarās mirkst?

(Rainis, I, 109)

Zilganās baidmās

plūstošās jostās

visapkārt brīnumu

pasauls mostas.

(Fricis Bārda. *Asniņu dziesma*)

Tik bērzu atauga nošalko baidmā.

Kraukš nakti salušais ūdens stikls.

(Vilis Cedriņš. *Ārnu vēra brieži*)

Guđry un cīšy meklej jo dej sevi,

Mekleļ ar Diva lyugšonu un baimi;

Loba sīvite inas sāļā laimi.

(Gustavs Manteifelis. *Gūds un nagūds mārgu*)

Bakste – 1) dzēlīga mušu suga; 2) cilvēks, kurš mīl citus aizskart un dzēlīgi ironizēt. – "Īt kuo bakste: nei sev nei citīm mīra." (Brencis, 107)

Balga – 1) purvs, purvainā vieta; 2) gaiša, ar ūdeņiem bagāta vieta; vieta, kas atspīd pa gabalu; sk. senind. 'bhā' – spīdēt (Kočergina, 478); 'bhāti' – spīdums, gaisma (Kočergina, 479); 3) nocietinājums, nocietināta vieta, cietoksnis. Radn. kr. val. vārdam 'boloto' – purvs (Fasmers, I, 190). Pamatā varētu būt ide. vārdsakne *bhā-: *bhē-, no kā arī latv. 'balts' un tā atvasinājumi 'balgans', *darb. v.* 'balēt, balot' (Karulis, I, 99). Sk. arī latv. vietvārdu PIEBALGA, upe BALGA; māju nos. BALGA Nicā (Endzelīns, 1956, 78); arī BALGA, Balgas cietoksnis ar ordeņa pili bij. Austrumprūsijas teritorijā (tag. Kaļiņinradas apg.). No šīs pašas ide. saknes varētu būt radies arī cita latv. vietvārda BALVI, upes BOLUPE/BALUPE nosaukums.

Balga ir 13.–18.gs. vācu ordeņa pils. 1230.g. prūši uzbruka Balgas pilij. Balgas apkaimē 1945.g. notika baismīgs genocīds. Sadržina simttūkstoš iedzīvotāju, pretī milzīga armija padomju karavīru. Iznīcināja pa tīro. Arī SS vīri tur bija ielenkumā. Šodien tur pa mirušo kauliņiem rokās digeri. (Arheologa Vladimira Kulakova mutiska informācija, 2003, Kaļiņingrada)

Balksne, balksnis, balsne, balsnis – 1) skaņa, balss. – "Tam ir stipra balksne."; "Tam ir vāja balksne."; "Smalk' balksnis." (Fenneis, 1989, 11); "Čeķa balksne."; "Pateicības balksne."; "Brēkdama balksne." (Depkins, 120); "Balsni pacelt." (Depkins, 139); 2) no koka mizas gatavota taure. Sk. arī Balss.

Balss – runas orgānu radīta skaņa. – "Pamatā ide. *bhel- skanēt, runāt, rēkt, riet, kas izveidojies kā skaņu atdarinājums." (Karulis, I, 102). Balss ir viena no svarīgākajām dzīvas radības (cilvēku, dzīvnieku, putnu) cits cita atpazīšanas zīmēm, viens no labvēlības vai tieši pretēji atbaidīšanas paņēmieniem un veidiem. Sk. arī Balksne.

3012. Priekš krustišanas bērns nekad nelikts šūpulī, nedz šūpulis kārts nekrustītām bērnam. Ja to ielika pēc krustišanas šūpulī, tad bērnam bija skaņa balss, ko varam spriest no šādas tautas dziesmas. Aizsmakusi es dziedāju, aizsmakusi gaviļēju: vai māmiņa ielikusi bez vārdiņa šūpulī? (LTT)

15583. Krustmātei, pādi didot, vajaga skaļi gaviļēt, jo tad pādei būs skaļa balss. (LTT)

25533. Katrā Jāņā naktī balss no Dauguves saucīt: "Vai Rīga jau gatava?" Atbilde: "Nav!" Ja kāds atbildētu "Jā", tad Rīga nogrimtu. (LTT)

Balsis spiedza, kvieca, ķērcā, kauca, svilpa, gurstēja, kurkstēja, kvekšķēja, švikstēja, ūkšķēja u.d.c. (Turbads, 1970, 85)

Viena māsa (meita) Cēsis dzied,
Otra dzied Valmierā;
Abām balsi atskanēja
Uz tām Prūšu robežām.
(LD 2)

un es pieaugu pilns ar balsīm
tās krīt krusti šķērsu
trūd un pinas pa kājām
paliek karājamies un sapinas
un neatrast ne dienu ne nakti
biezā pasaules balsī
(Knutš Skujenieks. Balsis)

Kur tas mūsu saimnieks,
Ka neredz istabā?
Kaktu kaktus izstaigāju,
Viņa balsis nedzirdēju.
(LD 20897)

Dziedat, meitas, upmalā,
Upē balsa nelaidiet,
Laidiet pāri pār upīti
Resnajos ozolos.
(LD 261)

Balss,
es tev paklanos...
Kad mani
būs pametuši itin visi,
tu manas lūpas nedzirdāmi
vēl katru nakti noglāstīsi.
(Leons Briedis. Balss)

Baltais sviests, sk. Leišu sviests.

Balti – valodnieka Ferdinanda Neselmaņa 1845.g. ieviests kopnosaukums latviešu, lietuviešu un prūšu tautām un valodām. – “Pamatā vārda ‘balts’ sakne attiecinājumā uz ūdeņu apzīmējumu.” (Karulis, I, 103); sk. arī Baltieši.

Baltieši – kopīgs nosaukums igauņiem, lietuviešiem, latviešiem. Sal. Balti.

Baltija – tradicionāli iegājies Latvijas, Lietuvas, Igaunijas valstu un teritorijas kopnosaukums. Kaut arī nosaukums, īpaši saistībā ar jūru, atrodams jau romiešu avotos (‘Mare Balticum’), tikai 19.gs. vidū Baltijas vācieši radija jaunvārdu ‘Baltenland’, mēģinot pretnostatīt šo teritoriju pārējai Krievijas impērijaš teritorijai un tālaika rusifikācijas tendencēm. Baltijas jēdzienā sākotnēji netika ietilpināta Latgale un Lietuva (tās tobrīd ietilpa citās Krievijas guberņās un atšķīrās arī konfesionāli – katoļi, kurpreti t.s. Baltijā dominēja luterāņi), bet gan tikai Igaunija, kā arī Vidzeme un Kurzeme. Arī Latvijas himnas teksts sākotnēji skanēja “Dievs, svētī Baltiju!”.

1998. gadā Igaunija bija vienīgā Baltijas valsts, kas bija sākusi sarunas par pievienošanu ES. Tas neapšaubāmi bija liels /ārlietu ministra Tomasa Ilvesa/ nopelns [...] [zanalizējis vēsturiskā griezumā jēdzienus Baltikum, baltieši un Baltijas valstis, Ilvess norāda, ka vēl XX gadsimta sākumā ar Das Baltikum tika saprastas gan tradicionāli tur ietilpinātās teritorijas – Livonija un Kurzeme, gan arīdzan jaunizveidojušās – Lietuva un Somija. Kurš gan šodien vairs atceroties, ka Somija kādreiz uzskatīta par Baltijas valsti! [...] Ilvess jautā, par ko tad igauņi sevi uzskata, par ko viņi gribētu kļūt. Viņam pašam neesot skaidrs, ko nozīmē būt baltietim, jo vienojošais lielākoties saistoties ar negatīvo, proti, ar padomju okupāciju, izsūtišanām. Pozitīvais jeb Baltijas ceļš un dziesmotā revolūcija to neatsverot. (Iļermanis, 2006, 16)

Baltiski – runāt latviešu (literārajā) valodā vai vidusdialektā. – “Sešdasmytā godā atbrauce cīmā i jau likās namuokūt runuot latgaliski, tik baltiski vin, baļtiski vīn.” (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007); “Bierneibā nimos naprotom baļtiski runuot, tik pa latgaliskam runavom. Školā iivicieja.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2007)

Balva – 1) dāvana. – “Nu svešā balvā gūt to, kas jau mans!” (Rainis, X, 157); “Vecais Vītus dažas ziedu¹ balvas/ Priekš sevis paturējis.” (Blaumanis, V, 421); 2) cienasts, gardums; 3) kukulis; 4) labums, alga. – “Ir vai nav, tas viena balva, bet tā raksti, es tā gribu.” (Janševskis, 1994, I, 114); “Vecai Tijai arī bija labu balvu iedevuse zieda tiesai par rokas ievilkšanu un saites uzlikšanu.” (Janševskis, 1983, II, 87); 5) godalga, atzinība. *Darb.v.* ‘balvot’ (balvuot) – 1) dāvināt. – “Jaunais pāris, īpaši brūte, apbalvoja katru nabagu, braucot no baznīcas uz māju.” (RLB ZK, 1897, 78); 2) cienāt ar kaut ko; 3) piekukuļot, kukuļot; 4) izteikt atzinību; ‘iebalvots’ (iebalvuots) – piešķirts, uzdāvināts. – “Tiem, kam iebalvots spēcīgs gars, dedzīga sirds.” (Kronvalds, 637); Vārda pamatā ide. *bhel- spīdīgs, balts. Nozīmes attīstība: balts – labs – labums. (Karulis, I, 105)

Kas atrada pie bērna pirmo zobu, tam bija no bērna vecākiem kaut kāda balva. (Novickis, 75)

Nāc šurp, glāziņ,

Manā priekšā!

Es tevi izdzeršu

Parakstīdams.

Tas mans brālītis,

Kas mani balvo

Ar alus kanniņu,

Ar vīna glāzīti.

(LD 19739)

Dēlu māte grībējās

Ar balvēm balvojama.

Liku rungu kamanās,

To balvošu dēlu māti.

(LD 23211)

Tautu meita balvu sola,

Lai es teicu brālītim.

Teicies pati, tautu meita,

Es nevaru tevi teikt;

Teicies rāmi staigājot,

Drīz dārbiņu padarot.

(LD 12381)

Ai vagare vagarīte,

Tavu mazu kamanīvu!

Ku tu liksi ļaužu balvas,

Kur līgavu vīzināsi?

(LD 31446)

Basātne – ar basām kājām. Bez zeķēm, tikai ar apaviem kājās. – “Īmauču bosuotnē kuorpis, i ciš numulieja.” (Reķēna, I, 168); “Agruok cyturaiz i zimā bosuotnī izskriejom uorā, ka bārni bejom, i nikas – vasali, naslymavom.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006)

Bedugnis, Badugnis – bezdibenis. – “No bedugņa dzīlēm kāds uzrunā tevi.” Sk. arī Lekmenis.

Prūsijā pie Bareišķēmu sādžas ir purvs, kuru sauc par Badugni. Viņa vidū ir diķis; tas ir bezgala dziļš, tāpēc ka stāv ar jūru sakarā. Reiz šajā zemē valdījusi valdiniece. Tā bijusi ļoti nikna un mocījusi ļaudis kā tikai vien varējusi. Reiz valdiniece braukusi pa ceļu tumšā naktī. Tad parādījies Badugnī maldu uguns. Ormanis braucis uz šo uguni un zirgs un rati, un arī jaunā valdiniece nogrimuši purvā. Skaidrā laikā, kā stāsta, varot redzēt ratus diķa dibinā. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 990)

Ben – vārds, kas dod atelpu starp svarīgiem vārdiem runā. – “Kaut ben pavasari būtum piesateikuši Vilkkaula Katriņa Jānim, varētum ben pamēģināt ir tai pašā šaurinā, šaurinā lagačā sagult kopā.” (Janševskis, III, 358); “Vairāk ben netaujā!” (Zariņš, 142); “Ej ben ej!” = Eļ nu ej! (Zelma Atte, Kurzeme, 2006)

Bendars, bendrs – 1) biedrs. – “Mēs, Mātis, gan esam abi divi vieni bendri.” (Janševskis, 1994, I, 38); 2) tas, kas otram der klāt, puse no kādas lietas. – “Kur manam cimdā tas bendrs palicis?” (DL, 1893, 130); “Brūte, uzmaukusies labajā rokā cimdu ar klāt karājošos bendru, gāja ar mājiniekiem saderēt (saligt).” (Pētersons, 99). Vārda nozīmes

pamata *bhendh – siet, saistīt kopā, no kā arī latv. 'biedrs'. Kurzemē saglabājusies senāka forma 'bendrs, bendars'.

Bene – 1) apaļa cepure bez malām. Varētu būt arī mākslinieciski sašķobīta, stilīga bene; 2) veca, uz visām pusēm sašķobīta cepure. – "Ierodas žandarmi un brīvprātīgie noļutušās benēs." (Zariņš, 313)

Beri – labības nodeva, ko dod ar beramu mēru; nodeva. Sk. arī Metekla.

Visi berus atdevuši,
Trīs vien nedevuši.
(Mikla; atminējums: priede, egle, paeglis)

Berzuma ķepa – ēdiens.

1949. Berzuma ķepa taisīta no cietas rudzu maizes. Maīzi sagriezuši mazos gabaliņos un uzlējuši saldu vai rūgušu pienu. Maziem bērniem devuši berzumus ar saldu krējumu. (LTT)

Beržu laiks – zivju nārsta laiks; seksualās aktivitātes uzplūdu laiks. Sk. arī Aura; Jaujas; Rauna; Riests; Rūja.

Bestrs – 1) liels, brašs, spēcīgs augumā. – "Bestrs virs." (DL, 1893, 130); "Štarkelbergs salīdzis duci bestru jaunekļu." (Zariņš, 141); 2) skaists, labi padēvies. – "Bestri rudzi, mieži."

Bezdzībēnība – neizsakāmais, neizprotamais. – "Dzylums bez dybna." (Kurmins, 5); īp.v. 'bezdzībēnīgs' – tāds, kas nav izprotams, izsakāms.

O nasaprosta gara myužeiba!
Naizstuosteita bezdzībēnība,
Gaidu ik laika Tev dzeivōšonā,
Aš natōj Tova ir atišona!
Reit aba šudīņ pazišu Tevi,
Bet nazynu kur redzēšu sevi.
(Dzīsmes, 79)

Bezdvēsele, bezdvēselis – 1) lelle (Kronvalds, 435); 2) necilvēks, briesmonis. – "Tys taidš cylvāks naapzineigs, dora vysu kas iit pruoatā – nūžnaugt zviereiti, saplēst, jam nīkas nav." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); 3) cilvēks ar vāju, kļušu balsi vai balsi bez iekšēja spēka; 4) bez dzīvības, miris. Sk. arī Dvēsele.

Zelta šūpulis, vara saites,
Bezdvēselis gulētājs.
(Mikla; atminējums: sienas pulkstenis)

Ko tu dziedī, bezdvēsele
Tev nav lāga dvēselīte,
Tev nav tāda dvēselīte,
Kā manam sivēnam.
(LD 866,2)

Ko tu dziedī, bezdvēsele,
Tev jau lāgi neskanēja,
Ļauj man vaju, lai es dziedu
Ar savām māšīnām.
(LD 869)

Bezkuodulīgs (bezkuodulīgs) – nesaturīgs, tukšs, bez iekšēja kodola. – "Tīklīdz kā dziedoni sāks atmest niecīgās, bezkuodulīgās, čaganās rīmes." (Kronvalds, 616); "Viņa garās runas tādas kā bezkuodulīgas." (Putniņa, Tīmuška, 18)

Bezlaicība – sākotnējais haoss, pasaules vai cilvēka atgriešanās sākotnējā haosa situācijā; laika sajūtas izžušana.

*Sīc bezlaicība
apkārt ar saules svelmi,
kā spožas dzelmes
dziļumos mirguļo smilts.
(Gunars Saliņš. Eremīts un meitene ar rozēm)*

Beznoža, sk. Noža.

Bezsātis – tāds, kam nekad nepietiek, negauša.

Bezvainība – 1) nevainība. – “Sāktu nievāt bezvainību.” (Auseklis); “Iz viņas jautrām, tumšām acīm smaidīja laipnība, drošība un bezvainība.” (Zemīts, 292); 2) skaidrums; īp.v. ‘bezvainīgs’ – 1) nevainīgs, šķīstis. – “Bezvainēigs? Ite taidis, kuram nav nekaida grāka.” (Ņina Kukule, Sibīrija, 2005); “Sievās aizsedza acis ar lakatiņu stūriem, jo viņas bija bezvainīgas un nekad nebija redzējušas kailus vīriešus.” (Zariņš, 1978, 17); 2) skaidrs, nesadulķots.

<i>Doktors kaut ar uzcītību Sāktu nievāt bezvainību. (Auseklis. Kupleja no bizmaņiem)</i>	<i>Vīst lapas manā rožu krūmā, Vīst bezvainīgā jaunība. (Vārdi no kādas tautas romances)</i>
---	--

Bezvainīgs, sk. Bezvainība.

Bezvalodis – “Tu bezvalodis un mēms gars.” (Gliks, 46)

Bērnu valoda, sk. Valoda.

Bērzu šampanietis, arī dzīvučis – dzēriens, pa vidu starp alu, sidru un šampanieti. Novēcējušā alū ieliek no mizas daļēji attīrītu bērza zariņu. Patur minūtes piecpadsmīt vai nedaudz ilgāk. Pa bērza zaru nāk putodams alus ārā. Kad beidz putot, iznāk viegls, šampanietim līdzīgs dzēriens. Bērza zariņa vietā, pēc nostāstiem, esot izmantota arī sarūsējusi nagla, bet tā nav droša recepte.

Pirms pāris gadiem arheologu ekspedīcija X vietas tuvumā veikusi izrakumus. Mākslinieka Y vasaras mājas pagrabā no Jāņa dienas svinēšanas palikušas pāri neizdzertas kādas 150 “Aldara” un “Tērvetes” alus pudeles, ko saimnieks taisījis mest ārā, jo derīguma termiņš tām vairāki mēneši kā beidzies. Kāds arheologu komandas biedrs zinājis augstāk aprakstīto recepti, kā no veca alus dabūt jaunu šampanieti. Dzēruši no “graņonkām”, garšojis lieliski. (Roberts Ķipurs, Rīga, 2006)

Var likt arī ķiršu zariņu. Padomju laikos, īpaši vasarā, dabūt nesaskābušu alu bija problemātiski. Aizbraukuši uz Zilupi. Veikalā jautājuši: “Alus ir?” – “Ir.” – “Svaigs?” – “Svaigs.” Attaisa vaļā, vismaz pāris nedēļas vecs, toreiz alu nepasterizēja. Ko darīt? Ielikuši ķiršu zariņu, atdzīvinājuši to alu. (Aigars Kārklīšs, Rīga, 2006)

Saskābušajā alū var likt ne tikai bērzu, ķiršu zariņu, bet arī ceriņu zaru, varbūt arī vēl kādu citu. (Normunds Čirkste, Rīga, 2006)

Pirms kādiem gadiem desmit laukos pie Mālpils viens meistars mums dikti ilgi mūrēja kamīnu. Daļa no samaksa bija alus. Dažreiz alus tika ierūdzis. Tad meistars ielika nomizotu ceriņa zaru tai alū. Tas, kā viņš teica, uztaisa alu par vēl labāku dzērienu. Mēs paši gan to netikām nomēģinājuši. (Iveta Medvida, Rīga, 2006)

Tas zariņš noņem negaršību, uzden putiņu druciņā. Ātri jāizdzē. Pēc alus vien garšo. (Juris Urtāns, Rīga, 2006)

Bēte – nepatikšanas. – “Viņš nu ir bēte, diezin kā izkļūs laukā!” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 217); “Iekļuva tādā bētē, ka bail.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Biba – ķeza, klizma. – “Viņš nu ir bibā.” (Mīlenbahs, I, 293)

Bičolis (bičuolis) – bitenieks. It kā no lietuviešiem aizgūta (K.Karulis) forma, bet ar saknē atrodamo “č” skan noslēpumaināk nekā bitenieks. – Bišu strops – “Biču aulis.” (Plāķis, 82)

Kāpēc pēkšņi Viņam ienāk prātā tēvs? Ak jā, tēvs bija biškopis.
bitenieks, dravnieks, doru dējējs, bičolis (Ikstena, 2004, 99)

Bieķezis – ēdiens, “ko gatavo no piena, alus un rupjas maizes, saldina ar medu vai cukuru. Bieķezis bij agrāk ļoti iecienīts strēbeklis svētkos un godībās.” (LKV, XI, 20486)

Biezmizis – parasti par koku, visvairāk ozolu, kam bieza, cieta miza. Attiecībā uz cīlvēku – tāds, kam ir bieza āda, kas ne par ko daudz neuztraucas, “neņem pierē”.

*Ozolam bieza miza,
Lēni lapas darināja,
Kas godīgs tēva dēls,
Lēni laida valodiņu.*
(LD 13220)

Var.: I. Ozolīts, *biezmizīts*.

Biezputra – agrāk ļoti iecienīts vārīts ēdiens, pagatavots no miežu vai citiem putraimiem. Sk. arī Putra.

3182. Agrāk svarīgākais latviešu ēdiens bija miežu putraimu biežputra, kas noslēdza katru darbu, kā: apsējības, apļāvības, apkūlības un t. t. Ar biežputru no stellēm noņēma arī katru lielāku audekla gabalu. Biežputras bija divējādas: tauku un piena. Tauku biežputras laiks vilkās no Miķeļiem līdz Māras dienai [pavasara Mārai], kad iesākās piena un līdz ar to arī piena biežputras laiks. Sākot ar Jurgiem un beidzot ar Bērtuļiem, biežputra bija parastais svētdienas pusdienas aizads ar rūguša vai paniņu piena piestrēbumu. Darbdienās tāds piestrēbiens bija no rudzu miltiem kulta is raudzētais skābums [jeb kultene]. Kad biežputra bija vārīta, tad nekad nedrīkstēja likt galdā maizi. Kas pie biežputras piekožot maizi, to dzenot uz Sibīriju. Pie putras poda piedegušos kašumus [piedegas] deva tikai vīriešiem, lai tiem augot lielas bārdas, bet sievietes no tiem sargājās, baidīdamās no bārdas augšanas. (LTT)

Biežputras vārīja no miežu putraimiem un grūbām, arī no miltiem. Iaukto putraimu un kartupeļu biezo putru dēvēja par bukstiņu biežputru. Parastā mērce, iepildīta šķīvja vidū, biežputras bedrītē, bija ceptas cūkgaļas tauki kopā ar žāvētas gaļas gabaliņiem, izkusis sviests, reizēm arī krējums. Klāt parasti strēba saldo pienu vai rūgušpienu. (Draviņš, 269)

Vakariņās bērniem putraimu biežputra garšoja neizsakāmi labi. Katram bija iedota klāt pierderšanai pilna krūzīte piena. (Balandnieki, 371)

Kamēr dzivs bija Staļins, apstākļi nometnē bija bēdīgi. Sevišķi uztura ziņā slikti. Tad mēs sapņojām par mīļākajiem ēdieniem: ukraiņi pieminēja vareņikus, kaukāzieši laizījās, domājot par piparotiem šašlikiem, bet lietuvieši un latvieši iztiktu ar rudzu miltu biežputru, kas pārlieta ar cūkas speķa un sīpolu sacepumu. (Buls, 61)

Biežputras diena – agrāk viena no ziemas cikla noslēguma dienām, kas saistīta ar dažādiem barības (šai gadījumā biežputras) nodrošināšanas un vairošanas rituāliem.

3201. Biežputras diena ir pirmā gavēņa svētdienā jeb tai svētdienā priekš oslavām (vastalāvja). To ritu jāvēra un jāēd biežputra. (LTT)

3203. Biezputras diena ir priekš pelnu dienas par vienu nedēļu. Biezputras diena vāra biezputru vienmēr pusdienā. Atlikušo biezputru lej, it kā to gribētu vest kalniņā. Kalniņā ved biezputru tādēļ, lai vasaru ganiem būtu ko ēst. Bet vedot biezputru neved cita nekā, kā divas vai trīs bļodas ūdens. Bļodas ir apsietas, lai neredz, kas tur iekšā. Sakrauj bļodas vezumā iekš ragatiņām, par zirgiem iejūdzas meitas, vīrsū uz vezuma sēd zēns vai meitene, kam nākamā vasarā būs jāiet ganos. Sāk vest pa ceļu projām, līdz rodas kāds grāvis vai dumburs. Kad brauc pie tādas vietas, kur var apgāzt, uzreiz apgāž ragavas, ūdens izlīst sēdētājam vīrsū. Sēdētāju nu ņem tā izsmiet, ka tam miera nav ne peju alā. Mājās visi to kaitina: ko nu vasarā ēdis, kad esot ceļā putru apgāzis un neesot novedis kalniņā. (LTT)

Biguzis, arī stukums – ēdiens, ko “senāk bieži ēda ziemas vakaros: pienā vai ūdenī ieberza maizi un garšas dēļ pielika cukuru vai sāli. Dažos apgabalos par biguzi sauc miltu mērcputriņu, arī kartupeļu un miltu biezputru.” (LKV, XI, 20486); sk. arī Putra.

Birga, birgs – dūmaka, dvinga, tvans. – “Smacējoša dūmu birga smagi gulst pār dansku ārēm.” (Jansons-Saiva, 30); “Acis viņam kvēloja tā iekšējā nemiera dzirksts, kas nenodzisa pat krogus birgā.” (Zariņš, 1985, 46); “Tam nepieskaras zemes birga.” (K.Skalbes “Rīta sapnis”); *darb.v.* ‘birgot’ (birguot) – garot, dūmot; izplūst. – “No siltas saules zelta migla birgo.” (Rainis, III, 333); Pamatā ide. *bherg- grauздēt, cept, vārit (Karulis, I, 128). Sal. senind. ‘bharjana’ – tas, kas cep; lietuv. val. ‘birgelas’ – mājas alus; prūšu ‘aubirgo’ – tas, kas darbojas virtuvē. (Gamkrelidze, Ivanov, II, 699)

Par jātnieku, kas nepiestāj,

Dzen auļiem savu zirgu,

Vēl ātrāk melnais mēris jā,

Līdz nesot nāves birgu.

(No senas baznīcas dziesmas)

Met zilganu dzirksteļu mirgas

Iz spēka pilnās sirds:

Kļīst smacin biezās birgas,

Gaiss dzīdā skaidrībā mirdz.

(Rainis, I, 109)

Birgot, sk. Birga.

Bizenes, bizenis – “spāru un dunduru laiks, kad govīs bizo.” (DL, 1891, 45); lielas steigas laiks. *Darb.v.* ‘bizot’ (bizuot) – nemierīgi, pa galvu, pa kaklu steigties; *darb.v.* ‘bizinēt’ – ilgstoši, nemierīgi skraidīt, mētāties. – “Jei vysu diņu kuo aptrokuse bizinej.” (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007); sk. arī Bizins; Bizīteris.

3240. Bimbuļu dienā (Benedikta diena 21. martā) jāslauka kūts griesti, tad mušas neaug un lopi nebizo. (LTT)

3350. Kad govīs bizo, tad jāsaka arvien: “Biz, biz, ragā, dundurs astē!” (LTT)

3355. Ja vasarā dunduru nav, bet govīs tomēr bizo, tad būs lietūs. (LTT)

5081. Kad cūkas bizo (skraida), tad vējš būs. (LTT)

9259. Ja visu nedēļu govīs bizo, tad būs liela laime. (LTT)

Bizins, bizinis, bizenis – cilvēks, kas allaž ļoti steidzīgs. – “Tas jau tīri kā bizins – te ieskrēja, te izskrēja, nekā nedabūjām ne izrunāties, nekā.” (DL, 1891, 32). Varbūt der ‘biznesmeņa’ aizstāšanai?

Bizīteris, bizīters – kustīgs, veikls cilvēks vai dzīvnieks. – “Un tu gan kā viens bizīters” – saka uz suni. (Kagaina, Raģe, I, 174)

Bizinēt, sk. Bizenes.

Bizot, sk. bizenes.

Bībis – 1) svešinieks, ar kuru baida mazus, nepaklausīgus bērnus. – “Sveš ciemiņš souc pa bib. Uz bēniem sacij – bļoustes vien, bībs nāks, bāzis maisa un nesis proem.” (Ādamsons, Kagaine, I, 84); 2) bībis, bibis – muļķīgs, nesaprātīgs puika. – “Par tād padumak, mazrunīgak puik vai puis teic – seiž kā bībs.” (Ādamsons, Kagaine, I, 84); 3) vīrišķais dzimumorgāns. – “Bībis ap Bausku visur apzīmē *membrum virile*, penis.” (DL, 1891, 89); “Šļaugans kā bībis, petenu piespļāvis.” (Mīlenbahs, I, 303)

20.gs. mēdza baidīt bērnus ar šādiem izteicieniem: “Neej tur, tur ir bībis!” (nepazīstams, bērniem bīstams radījums). (Draviņš, 50)

Bladāks, bladākš, bladāc, bladaudz – skaņu atdarinājums, kaut kam nogāžoties, ar troksni apveļoties vai ievēloties kaut kur. – “Ka nu liecās pēc tās cepur's, ta pats, bladāks, diķe iekš.” (Balandnieki, 483)

Blaiza, sk. Blaizīt.

Blaizīt, bliezt – sist, zvetēt. – “Pautu¹, glāzes, kannu sablaizija.” (Fīrekers, 69); “Mani pirmie vārdi latviešu valodā bija aizgūti no jauniešu pasākuma, kur spēlējām kārtis: Gatavs! bliezt!” – Maggus Helmera Santoss, brazīlietis, skolēns, gadu dzīvojis Latvijā apmaiņas programmas ietvaros (Valodas ģeometrija, 8); *lietv.* ‘blaiza’ – kaušanās, kautiņš. – “Vakarvakarā krogā iznāca liela blaiza.” (Mīlenbahs, I, 308)

Blaizums, blaizgums, blaiskums – 1) spīdīgs plankums. – “Baltaajā sniegā mirdzoši blaizgumiņi spulgo dažnedažādās krāsās.” (Mīlenbahs, I, 308); “Drēbes pārklātas ar blaiskumiem.” (Mīlenbahs, I, 308); 2) lielāks gabals, plašāka vieta; plašums. Pamatā varētu būt ide. *bhel- spīdīgs, balts. Iespējams, radn. krievu ‘blestetj’ – spīdēt.

27218. Teicēja pazīstot Kuldīgā sievu, kuras meitai atronoties vaigā blaiskums čūskas galvas izskatā, kas ar gadiem metoties lielāks un skaidrāks. Proti, māte sabaidījiesies no čūskas, kas vīra sista mētājusi galvu atpaka]. (LTT)

31112. Tāds blaiskums² ir Dieva likums. (LTT)

Blankstīties, blankstīt – 1) šaudīties, blandīties, klaiņot apkārt; 2) slinkumu lāpīt. – “.ko tad teiktu citi, kad laulāts vīrs negul pie sievas, bet noblankstās šur tur it kā kāds jauns puisis?” (Janševskis, II, 179); 3) noblenz, saskatīt. – “Par tumsu nevar noblankst, kur ceļš, kur grāvis.” (RLB ZK, 1914, 40)

*Vākaties, vākaties
Brāliņam naudu mest!
Kad aicina naudu mest,
Gar malām blankstijās;
Kad aicina alu dzert,
Priekšē vien grozījās.
(Tdz 48164)*

*Es izdzēru brāļam kāzas,
Māršai acu neredzēju,
Vai bij rudas, vai pelēkas:
Klētē vien blankstijās.
(LD 21205)*

Blakstiņi – 1) acu plakstiņi; 2) aizvirtņi. – “Caur logu blakstiņiem spīdēja nelielas gaismas strēles.”

¹ Pauti – olas.

² Domāts sarkanās krāsas plankums uz sejas.

Blancīt, blancīties – 1) skalot, skaloties. – “Mucā kas blancījās.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 225); “Viņi lēnām blancījās pret krastu.”; 2) ņemties. – “Man apnicis pa kūti blancīties.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 225)

Blaudīties – blandīties; cilpot; grīloties; dīdīties. – “Pa mežu blaudās.”; “Teju vien blaudās, bet taču viņš neizbēgs.” (Firekers, Konkordance, I, 87); “Blaudās kā zaķis.” (Depkins, 138)

Blaugāt, blaugāties – sist, sisties. – “Puika blaugā meiteni.”; “No izbailem sirds dikti blaugājās.” (Milenbahs, I, 309)

Blādēt, blādēties – plāpāt, melst, tukšu runāt, muldēt. – “Ko tu tik nejauki blādies?” (Draviņš, 436)

Kungs padzird, kas noticis – tas pārgudrībā tūlīn netic, ko saimnieks tur blād – sūtīs vagaru apskatīties. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 797)

Blāgs – 1) dusmīgs, nesaticīgs, ietiepīgs; ļauns. – “Viņš blāgs cilvēks, nei ar kū navar satikt.” (Brencis, 107); 2) vārgs, slimīgs, slikts. – “Sieva ir tas krāģis, kas visu velk, visu dara. Vīrs viņai ir diezgan blāgs.” (LIV, 317); “Blāgs laiks, nemaz negribas ārā iet.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006). *Lietv.* ‘blāgums’ – 1) niknums, dusmas; 2) vājums, slimīgums. – “Tuods blāgums, nazynu kuodys zuolis dzert.” (Marija Kursite, Zemgale, 2006)

Oi, oss daguns,

Oi, bolsā blagums!

(Pēteris Jurciņš. *Gāganu kari*)

Blāgums, sk. Blāgs.

Blāksns, blāksns – līdzens. – “Blāksna zeme, kur līdzeni lauki.” (Firekers, 71); *lietv.* ‘blāksnums’ – līdzenums; kaut kas nolīdzināts, pielīdzināts. – “Rāmas jūras blāksnas priekšā stāv kāds vīrs.” (Milenbahs, I, 311)

Blāksnums, sk. Blāksns.

Blāzma, sk. Blāzt.

Blāznis, blāzmis, blāzma, blāzna, bluzņa – palaidnis, nejēga, tukšu runu runātājs. *Darb.v.* ‘blāzēt’ – plāpāt tukšu, nejēdzīgu runāt. – “Kū tu tī pībluozejie?” (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005). *Atv.* no ‘blēdis’. Sk. arī Bluznīt.

Tam seļmam, tam blōznam [blōznam].

Tam daleiga [aigaveņa] [laudavena]:

Samolusi treis gryudiņus,

Izcāp sešus kukuleišus.

(Tdz 46294)

Blāzēt, sk. Blāznis.

Blāznums, sk. Blāzt.

Blāzt – gaiši blāzmot, atblāzmoties (gaismai, ugunij). *Radn. lietv.* ‘blāzma, blāznums, blāgnums’ – gaismas atspīdums. – “Tā dienas blāzma parādās.”; “Dienas blāzma

jau aizsitusies, t.i., aizblāzusi." (Depkins, 137); "Dienīņa aizblāzusi." (Firekers, Konkordance, I, 13). Pamatā ide. *bhel- spīdīgs, balts (Karulis, I, 133). Sk. arī Blīzt II.

Jau sauleite blogzneni

Syuta uz pasauli:

Sveicynoj jau putneni

Atņokamu sauli.

(Gustavs Manteifelis. *Reits aba ceļšonas laiks*)

Blenze, sk. Blīnēt.

Blenzt, sk. Blīnēt.

Blesīgs, blesis – 1) slinks, laisks. – "Suns guļ kā blesis, neiet pie lopiem ganos." (Endzelīns, Hauzenberga, I, 228); "Sievieš guļ ka bles: izlaidušes." (Ādamsons, Kagaine, I, 93); 2) gvelzīgs, izlaidīgs runā vai stājā; 3) liels, pamatīgs, drukns (par cilvēka vai dzīvnieka augumu). *Darb.v.* 'blesināties, blisināties, blisēt' – slinkot, neko nedarīt. – "Ko tu tur blisinājijs? Vai nevari iet siena pļaut!" (Mīlenbahs, I, 315). Iespējams, ka no izzuduša *darb.v.* *blisť – baltot, spīdēt. Sk. arī *lietv.* 'blisenes' – acis.

Blesināties, blisināties, blisēt, sk. Blesīgs.

Blēdīgs, sk. Blēdnīca.

Blēdnīca, blēdniece, blēdene, blēdnieks, blēdis – 1) viltnieks, tāds, kas negodīgā ceļā ko mēģina dabūt vai panākt. – "Kā blēdis dzīvo, kā blēžam vedās." (Depkins, 140); "Kuoda bliedneica kaķīne, līn tik pi kriējuma pūda." (Reķēna, I, 180); "Un, ķēve, blēdniece, gājusi tikai apkārt pa gludo ledu, negribēdama vairāk brist kupenā." (Upīts, 76); 2) tāds, kas negrib stāvēt, iet, darīt kaut ko taisni, bet tikai aplinkus, greizi. – "Kājas, blēdenes, tādas pastivas!" (Balandnieki, 98). *Atv. no* 'blēdis', kur sākotnējā nozīme – tas, kas saberzts, samalts, sasists. *Vēlāk* – tāds, kas novirzījies no ceļa (*sal. darb.v.* 'blandīties, blūdīt'), nekrietnelis, arī netikls cilvēks', krāpnieks, melis (Karulis, I, 134). *Sal. kr.* bljadj' – netikla sieviete; *īp.v.* 'blēdīgs' – negodīgs, ar viltu. – "Blēdīgi ļaudis."; "Uz blēdīgiem padomiem doties." (Depkins, 139); "Blēdīgi darīties." (Depkins, 140); "Iz viņas melnām acīm spīd sirsniņa ar blēdīgu jautrību." (Par piemiņu, 340)

Tej naktīm taisa pyurenus un gūdej,

Tej pa igriščom², tērgim nakti blūdej.

(Gustavs Manteifelis. *Gūds un nagūds mārgu*)

Blindēt – spīdēt, laistīties. – "Par labi koptiem zirgiem mēdza teikt, ka tie blindēt blindot." (Draviņš, 195); "Gredzens blind no tālienes." (Mīlenbahs, I, 315). Pamatā varētu būt ide. *bhel- spīdīgs, balts.

Blikš blākš, blikšu, blākšu – straujas, trokšņainas darbības, arī šāviena pavadošu skaņu atdarinājums. – "Aprāvās tikai tad, kad vīrieša svārkos, vīrieša zābakiem kājās blikšu blākšu pieskrēja Virpuliene." (Upīts, 39); "Blikš, blākš, uff, puff un bums." (Neatkarīgā, 2006, 22.06, 2.lpp.)

¹ "Netikli blēži." (Depkins, 139)

² T.i. pa dažādām izklaides vietām.

*Skan klumburs, rejs stani, un dzinēji bļauj,
Bet kungi no tuviens zaķišus šauj
Blīkš! blāķš!
(Rainis, IV, 14)*

Blīnēt, blenzt, blendēt – 1) glūnēt, ar ļaunu aci nolūkoties uz kādu; skatoties raudzīties vienā punktā; stīvi skatīties; ļabi nesaredzēt, ar skatienu maldīties. – “Ikkurš savā kaktā blīn un glūn.” (Depkins, 142); “Vai! Viņš neguj, viņš tikai blīn.” (Fīrekers, Konkordance, I, 88); “Skuķes, blēdīgi vīpsnādamas, saskatījās ir pašas viena ar otru, ir pa grīni pablenda uz baronu.” (Janševskis, 1983, II, 269); “Rau, Tēvine, blend, blend! Ķirmgraužu tēvs ar Silarāju Ati pārdod pie vārtiem tādas zīmītes un ņem naudu.” (Janševskis, I, 175); “Nācu tev gabalu nopakaļ, domādams, vai ko nenoblendīšu, kura ir tā lencamā vai aplenkta.” (Janševskis, 1994, I, 37); 2) slinkot, “dzīvot bez darba, tik gar malām noskatīties, tā kaurīgi blenzt.” (DL, 1893, 161). *Lietv.* ‘blenze’ – tāds, kas akls, vājredzīgs vai savā rīcībā nedrošs. *Sai. radn. angļu val.* ‘blind’ – akls. Pamatā ide. *bhlendhos – tāds, kas pazaudējis orientierus. (English Etymology, 43)

Drīzi Kurbads ar saviem biedriem bij Dziras pils tuvumā: no tāluma varēja jau melno jumtu noblenz. (Lerhis-Puškaitis, Kurbads, 38)

*Kur gani nu? Kur jautrie cīruļi?
Pat sirmā apse, mūžu dienu plāpa,
Kā dzīļa, liela noslēpuma priekšā
Stāv klusuciedzama un stīvi blīn.
(Vilis Plūdons. Tveice)*

*Un tricēdami
Aiz izbailēm un brīnumiem,
Sejiem pārvēršiem
Blenž ļaudis uz pelēkiem akmeņiem.
(Vilis Plūdons. Tīreļa noslēpums)*

Blīnis – “nogurušs, piekusušs cilvēks, kas nemaz nekustas.” (DL, 1891, 31)

Blīzt I – piebriest, piepampt. – “Pieblīzis kā runcis.” (DL, 1891, 32); pamatā ide. *bhlei- uztūkt. (Karulis, I, 137)

16496. Kas jaunā mēnesī laulājas, tam sieva ātri pieblīzt. (LTT)

Blīzt II – atblāzmoties. – “Gaismiņa aizblīzt = vēl gaismiņa nav par blāzmu.” (DL, 1893, 145). Pamatā ide. *bhel- spīdīgs, balts (Karulis, I, 133). Sk. arī Blāzt.

Bluzne, bluzme – 1) liesa lopu gaļa; 2) liesa. (DL, 1892, 129)

Blūgžins – rūgušpiens, sarūdzis piens. – “Īdūd blyugžyna padzert, ciš korsts, gribis dzert!” (Reķēna, I, 182)

Bļāvīgs – 1) raudulīgs; 2) skaļš. – “Kaimiņi patrāpījušies varen bļāvīgi.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003); 3) skandalozs.

Būdama vispār bļāvīga un uz raudāšanu ātra sieva, viņa sāka lauzīt skaistās, bet mājas darbos apķēpātās rokas un vaimanāt. (Veselis, 1991, 221)

Bļuga – 1) liels pulks, liels daudzums. – “Šodien pēc lietus seņu būs kā bļugu.”; “Sakērām tik daudz zivju, kā bļugas.” (DL, 1894, 17); 2) kaut kas sapuvis, sabojājies. – “Rāceņi vienā bļugā.” (Mīlenbahs, I, 321); *īp.v.* ‘bļugains’ – slikts, dubļains, slapjš, netīrs. – “Šogad būs bļugaina vasara.” (Mīlenbahs, I, 321)

Bļugains, sk. Bļuga.

Bļuznīt – runāt niekus, melst, runāt nepatiesību. Atv. 'izbļuznīt, pabļuznīt, sabļuznīt' – "Kū bļuznej, puorstuoj dreizuok!"; "Vysu bļuznej, kū var zynuot." (Veronika Rusiņa, Latgale, 2004); "Atīt i sabļuznej nazyn kū." (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); "Pīter, nabļuznej, soki kai beja!" (Anta Rugāte, Rīga, 2007). Sk. arī Blāznis.

Bļuznej, ka pīdzāruš. Bet jīr i slimeiba – nakti bļuznej ka aizmidzs, murd i murd, ni suoku ni beigu teikumam. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Bomītis (buomītis) – ēdiens no grūstām kaņepēm, tas pats kas 'staks'. (DL, 1892, 136)

Bonda – apaļš miežmaizes kukulītis. – "Bondu cep pa sestdienam." (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006)

Bramas – appušķoti goda vērti kāzās.

Palaiķam, bet it sevišķi vosorā, kod kōzinīki atsagrīze nu bazneicas, jūs šur tur raudzēja "pōrkert" kaimini, uztaisūt šam gadejumam puškōtas bramas voi kai cytur tūs sauce: gūda vōrtus, kur sōnūs nūvitōja nalelu aplōtu gaļdeņu un uz tō cīnastam nūlyka oīs skrūzi, bet ceļu aizsprūstōja ar kōrti Svōtam, kas brauca pyrmajā pajugā, tod vajadzēja īt pi bramu taiseitōjim [...] Par ceļa atbreivōšonu un kōrts nūjemšonu svōtam beja jōizpērk ar skaidru naudu. Taida beja vacu vacō tradicija un tei beja gūdam jōpylda. (Batņa, 1965, 14)

Brammanis, bramanis, brasmanis, brāķmanis, brakulainis, braucmanis – 1) augstmanis, augstākai kārtai piederīgs. – "Ilgāk jaunie brammaņi un lielo nākotnes domu domātāji nedabūja sarunāties – viņus sauca, lai nākot stāties rindā un pāros, tūlīņ esot jāiet baznīcā." (Janševskis, 1983, II, 234); 2) bagāts, stiprs, pārliecināts par savām spējām. – "Brammanis ir tāds pašpārliecināts cilvēks." (Jānis Tontegūde, Kurzeme, 2006); 3) lielībnieks, balamute, mutes bajārs. – "Viens otrs bramanis ar varu grib iejāt istabā." (Milenbahs, I, 323); "Tūdaļ āzis izšķaidījīs pa istabu bramanus uz visām debesu pusēm." (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 206); 4) iespējams, arī priesteris, rituālu veicējs (sk., piem., LD 33601). Hipotētiski var sasaistīt 'brammanis' ar senīdiešu 'brahma' – priesteris, bet ir pārāk šaurs tautasdziesmu materiāls, kas neļauj 'brammanis' senāko slāni izprast plašāk. Nelielā skaitā tematiski izolētu tautasdziesmu 'brammanis' patiešām uzstājas kā gadskārtu, arī godu pārejas rituālu veicējs. Tad, kad, iespējams, brammaņu garīgās funkcijas vēsturisku apstākļu dēļ sašaurinājās un arvien vairāk pieauga ekonomiskās, brammaņi kļuva par ietekmīgākajiem, bagātākajiem cilvēkiem kolektīvā. Savukārt, kad ekonomiskā patstāvība zuda vai sašaurinājās, sāka dominēt nozīme 'lielībnieks, dižmanis'. – "Jelgavā paskaties bramaņi trumpas kā naglas sit." (J.Kunnoss). Iņ.v. 'bramanīgs/brammanīgs' – lielīgs, dižmanīgs, bet arī drosmīgs. – "Bramanīgs cilvēks ir varonīgs, tāds kā noteicējs par lietām." (Juris Peniķis, Kurzeme, 2006); *lietv.* 'brammanība, bramanība' – 1) dižums; 2) lielība. – "Tad zudīs mūsu snaudulība un tukšā brammanība." (Milenbahs, I, 323). Sk. arī Labietis.

Savstarpējās ķildas un aizskārumus iztiesāja brammaņi [...] Brammaņi raudzījās, lai likumi tiktu ievēroti un dievi dabūtu upurus. Tautas dzīve ir kā bulta. Ir brīdis, kad liktenis ir tautas ziņā, kad sabiedriskie spēki ir nopriegoti kā uzvilktis loks, kad pati tauta izvēlas mērķi, kad bultas lidojums un tālums ir paredzami. Kad bulta ir izšauta, to atgriezēt nevar nekāds spēks, ne lūgšanas, ne pavēles. Kuršu sabiedrisko dzīvi vadīja brammaņi. – Galvenais panākumu priekšnoteikums, – sacīja brammaņi, – ir uzturēt labas attiecības ar dieviem. (Bels, 140)

*Sajāja bramaņi
Augstā kalnā,
Sakāra zobenus
Svētā kokā.
(LTdz 17930)*

*Brāļi mani brammaņi,
Zābakos sienu plāva;
Es māsiņa garām gāju,
Nedrīkstēju bildināt.
(LD 3857)*

Sajāja brammani
Augstā kalnā,
Sasēja kumeljus
Pie svēta koka.
Svēlam kokam
Deviņi zari,
Ik zara galāi
Deviņas lapas;
Ik lapas galāi
Deviņi ziedi;
Ik zieda galāi
Deviņas ogas.
(LD 33601)

Sajāja brammani
Augstajā kalnā,
Sasēja kumeljus
Svētajā dārzā.
Svētajam dārzam
Deviņi stūri:
Ik stūri auga
Deviņi koki,
Ik zara galā
Sudraba ābols.
(LTdz 17930,1)

Es biju diža
Bramaņu meita,
Āz manas jostinas
Atslēgu buntēs.
(LTdz 17933)

Sajāja bujāri
Augstā kalnā,
Sakāra zobenus
Sausā(?) kokā.
Sausajam kokam
Trīs vien zari,
Trīs vien zariņi,
Deviņas lapinas.
(LD 33601,1)

Uzaugu dižmaņa,
Bramaņa meita,
Velk' svārku uz svārka,
Jož' platu jostu,
Aizbāžu aiz jostas
Atslēgu buntui;
Jo lecu, jo šķind,
Jo tika lēkt.
(LD 24198)

*pēc Kurzemes cunftīgā splina pēc Zemgales bramanības
pēc ostas pilsētu viņa un nātrēm baznīcas dārzā
aizbraukt uz Balvu mežiem un palikt par mēnesi gribas
(Juris Kunnoss. pēc Kurzemes...)*

Bez izlikšanās, pušķiem, vizuļiem,
Bez liekas, pārmērīgas pazemības
Vai plātīgas un tukšas bramanības
(Jānis Sudrabkalns. Pro domo sua)

Brammanība, bramanība, sk. Brammanis.

Brammanīgs, bramanīgs, sk. Brammanis.

Brammēt, bramēt, brammēties, bramēties – 1) lielīties. – “Jādami kāzinieki tau-rēja un visādi brammējās.” (Mīlenbahs, I, 323); “Emils, gribēdams vēl vairāk brammēties un par citiem braucējiem būt pārāks, uztriec savus zirgus uz lievenītēm.” (Janševskis, 1983, II, 239); 2) ar nepareizu, dižmanīgu rīcību apkaunot sevi. – “Runādams ar tavu kungu, runā ar godu, proti kaunu, nebrammē, nebrēc!” (Mīlenbahs, I, 323); 3) lamāt, rāt. – “Jādams un dusmodamies pats uz sevi, ka tā varējis pārskatīties un krodzinieka Mori noturējis par vilku, viņš pēra un brammēja savu citkārt nepaklausīgo lauki, kura taisni šodien nebija nogrēkojusies nekā.” (Janševskis, II, 64). Sk. arī Brammanis.

Valdi, māte, savu dēlu,
Tavs dēliņš nebēdnieks:
Izardīja tilta kokus,
Sabrammēja kumeliņu.
(LD 3128,1)

Nu greznots zēns dažs buldurē vāciski,
Ka ausis sadimst dzirdot to čākstamu,
Un tomēr lepojas šis neliets,
Bramē ar citus, kas šādi negrab.
(Juris Alunāns. Uz sava laika nejdzību)

Ko līdz puisim brūni svārki,
Ka nav laba tikumiņa?
Kad piedzēris, kriet dubļos,
Brammē savu kumeliņu.
(LD 5656)

Es par sevi nebēdāju,
Bet man netiktos, ja viņa
Tevi, tētiņ, sabramēlu.
(Blaumanis, V, 468)

Brandži – svaigi, ar pākstīm novārtīti zirņi vai pupas. (DL, 1891, 57)

Brasēt – uzdzīvot, braši uzvesties, lepni izturēties. No *īp.v.* 'brašs', kuram pamatā ide. *bher- spožs, gaišbrūns. Nozīmes attīstība (kā uzskata K.Karulis) ir no 'spīdošs, liesmojošs' uz 'skaists, izcils un stalts, spēcīgs'. Sk. arī Brašmanis.

Dzeram, brāļi, brasējam
Miežu Mača alutiņ';
Purā tādi burkāniši,
Te aug ubag' apiniši.
(LD 19601)

Dzeram, brāļi, brasējam
Čuču muižas sald' altīnu;
Čuču muižas sald' altīnus
Caur čakārni tecināts.
(LD 19602)

Nu ar Dievu, Vidzemīte!
Nebūs' vairi Vidzemē,
Neies' vairi tumšās naktīs
Meitām durvis virināt.
Lai aug puri, lai aug meži,
Kur jāī' cauri brasēdams;
Driz būs man nu jābrasē
Daiļā kara pulciņā [...] (LD 32129)

Brasma – daba, raksturs (DL, 1892, 176). – "Šis vīrs ir straujas brasmas." (Ialna Kūrava, Rīga, 2003)

Brašmanis – tāds, kas braši izturas; "brūtgāns, kas braši izturas." (DL, 1893, 130). Sk. arī Brasēt.

Braucīt – 1) berzēt, berzt, masēt. – "Vēderu braucīt." (Ulmanis, 36); 2) traukt, šķībit nost. – "Lapas nobraucīt." (Ulmanis, 36); "Graudus nūbraucej nu vuorpom i vystom īber." (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006). Sk. arī Braucītāja.

Var brauceit ar obom divom rūkom, ar pierstim, bet vajag i vuordus kluot, tod paleidzēs. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

2588. Ja grib, lai bērnam būtu smukas, platas acis, tad ar tikko dētu putnu olu, kamēr vēl tā silta, vajaga izbraucīt bērnam acis. (LTT)

23255. Ja pirmo reizi dzird pārkonu rūcam, tad vajaga pieri trīs reizes pie akmens mūra pabraucīt, tad galva nesāpēs. (LTT)

No pavisam seniem laikiem vēl saglabājušās atmiņas, kā lāči nākuši no meža auzas braucīt. (Draviņš, 141)

Gani rīksti nebraucīja,
Lai braucīja arājiņš;
Lai braucīja arājiņš,
Lai aug līra labībīna.
(LD 27991)

Braucītāja – tautas dziedniecībā – masētāja. Sk. arī Braucīt.

16354. Braucīšanu izdarīja vecenes, kuras pagastā tam nolūkam vien stāvēja; viņas nodarbojās arī ar svečīšu likšanu, ragu likšanu, asins un dēļu laišanu. Kad kāds bija "saraustījies" jeb "nabu atstiepis", tad izkurināja pirti un tūlīt sūtīja pēc braucītājas. Slimniekam vajadzēja kāpt lāvā, un braucītāja sameta labu garu, ņēma slotu rokā, labi izpēra un tad sāka braucīt. Papriekšu sāka no kakla, tad braucīja citus locekļus un vispēdīgi vēderu. Kad slimnieks bija izbraucīts, tad vidu nosēja ar jostu. Vēderu braukot, to arī vārdoja ar vidus vārdiem. (LTT)

Braulēt, sk. Braulums.

Braulīgs, sk. Braulums.

Brauls – rūgts, skāpš, negaršīgs (parasti par alu vai citu dzērienu).

Braulums – kaislība, miesaskārbība. – “Kuru braulums ir kā to ērzeļu braulums.” (Gliks, 47); *īp.v.* ‘braulīgs’ – kaislīgs. – “Braulīgi nirdzošus faunas ar ragiem un aunu kājām gūstām un guvjam kailas nāras.” (Janševskis, IV, 270); *darb.v.* ‘braulēt’ – kaislībā krist.

Brauna, brauņa – 1) no kādas virsmas ārējās kārtas nolupusi vai nokasīta, noberzta plēksnīte; 2) zivju zvīņa. – “Nevienam zivei nou tik ciet brouņ ka asaram.” (Ādamsons, Kagaine, I, 101); 3) kūniņas apvalks, no kuras izlīdis kukainis; 4) čūskas novilkta āda. Sk. arī Nomauka. *īp.v.* ‘brauņains, braunains’ – zvīņains, plēksnains. – “/lhtiozē āda/ ir grubuļaina, bez spīduma, brauņaina.” (KV, II, 1273). Sk. arī Braut.

32318. Plānēniešos dzivoja vecmāte Makoriete. Viņai bija maza kulīte, kurā tā glabāja zivju braunas, asakas, čūsku nomaukus un melnus apaļus akmentiņus. Ar šo kulīti viņa apspaidīja visus bērnus, kurus tā ķēra pasaulē nākot. (LTT)

735. Andreja naktī jānoēd siļķe ar visām braunām un asakām, tā ka neviens nedzird, un arī uzdzert nedrīkst. Kurš naktī nāks un dos dzert, tas būs laulātais draugs. (LTT)

10699. Jauna gada naktī jāliek uz galda visādi ēdieni, lai nākošā gadā nekā netrūktu. Ja uz galda liek zivi ar braunām, tad nākamā gadā būs daudz naudas. (LTT)

Brauņains, braunains, sk. Braunas.

Braut, braunāt, brauņāt, brauņīties, brauņāties – 1) kasīt, berzt (nost). – “Brauņot, ite zivei zveīņu skust nūst.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); ““Vai tas tiesa, Buņģi,” Ģeņģers jautā, ar skaidu priedei mizu brauņādams, “ka tavs tēvs tevi gribot izmācīt par brūveri?”” (Poruks I, 286); 2) spiest, spiesties, berzties, bružāties (gar kaut ko). – “Bet tu tikmēr brauņājiem gar akmeņiem, skrej pa tīrumu tīrumiem, kamēr zābaki beigti.” (Poruks, I, 282); 3) brauņāties – kasīties. Sk. arī Braunas.

Brazdaiķis, sk. Brazdēt.

Brazdas, sk. Brazdēt.

Brazdēt, brāzdēt, brauzdēt, bragzdēt, brazdinēt – 1) panākt, ka rīb, rībināt; darīt tā, ka rodas skaļš troksnis. – “Pie zirgu loka uzkāra visādus brindzuļus, lai brazdētu zvaniņi, lai dzird, ka kāzas brauc.” (Janīna Strode, Latgale, 2002); 2) notraukt ar sparū, ar spēku (kaut ko nost). *Atv.* ‘atbrazdinēt, nuobrazdinēt, sabrazdinēt’. *Radn.* vārdam ‘brakšķēt’. Pamatā kaut kā lūšanas, laušanas skaņu atdarinājums. *Lietv.* ‘brazdas, brazda’ – troksnis, kas rodas ko rībinot vai laužot. – “Brazdys vīn it pa šķiuni, kū tī jau lauž, kū jau tī dora.” (Reķēna, I, 188); *lietv.* ‘brazdaiķis’ – “kas visu aiz lielas sparības vai ļaunprātības sadauza, salauza.” (DL, 1894, 17). Tautasdziesmās kā sastindzis vārdsavienojums ‘brizdu brazdu’. Arī tautas valodā. – “Brizdu brazdu iet.” (Stenders, I, 27); “Pa šķiuni it brizdu brazdu.” (Reķēna, I, 192). Sk. arī Bruzda.

Julus sāk stāstīt: Četri gadi armiji, divi sivi brosnija mani, treis sivi brosniju es, i treis gadi cītumi, nu tā mani dzeivi brizdi brazdi i aizgāja!

Inese: Bet ja tev būtu jāuzraksta sava biogrāfija?
Antons: Nu, varbūt nebūtu rakstījis, ka brizdi brazdi...
(Zandere, 2006, 49)

Vēl paplēs veča slapjo cekulu
Un tālāk drāžas rībot, smeļot, brazdot.
(Rainis, I, 183)

Es neiešu tai ciemā,
Kur mēs pērn ligojam:
Tur man deva skābu pienu,
Kaņepīšu plācenīti.
Es, tā piena strēbusies,
Brizdu brazdu kaņepēs.
Sāka mani suņi riet,
Lāča māti dāvādami.
(LD 32581)

Kāpt dūmiem gaisos,
Krist ozoliem brazdot.
(Rainis, I, 425)

Iet, basām kājām rāsas lāses brazdot,
Uz darbu mātes spēcīgas un staltas
Kā rudens laikā riektu smagas lazdas,
Kas zilgmē mazgājas un saules staros baltos.
(Vizma Belševica. Mazbērnu novietne kolchozā)

Bražāt, brāžāt, brāžaties, brāžoties (brāžuoties) – 1) berzēt, berzēties. – “Ko tu brāžojies gar visiem stūriem?” (Mīlenbahs, I, 329); 2) berzējot, rīvējot padarīt mīkstu (piem., ādu).

Brālene – brāja meita vai brāja sieva. – “Brālis sava brāja sievu sauc par māršu vai brāleni.” (DL, 1891, 5); “Tā jau viņas vīra brālene. Atbraukusi no Pēterburgas. Brangi smuka.” (Balandnieki, 81)

Brālnieks – 1) mātes brāja dēls; 2) brālēns. – “Brālnieka meita.” (Depkins, 149); 3) tēva brālis. – “Tad sacija Saula brālnieks.” (Gliks, 47); 4) brālis. – “Dažreiz tā saka, ja kāds runā par savu brāli, kurš vecāks par runātāju.” (Brencis, 108). Sk. arī Māsnieks.

Stipnieka tēvs un viņa māte bija bijuši brālis un māsa, un tagad sarunājoties viņš godāja Stipnieku par savu brālnieku. Stipnieks viņu atkal par savu māsnieku. (Janševskis, III, 287–288)

Brāzēt, brāzēties – 1) plosīties, aurot, trokšņot. – “Piepeši tāda auka sacēlusies un tā brāzējusies kokos, ka tie lūzuši vai no saknēm un locijušies vai līdz zemei.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 2.sēj., 991); 2) uzbrukt, spiesties virsū. – “No austrumiem un dienvidiem brāzējās virsū svešas ciltis, kareivīgākas un mežonīgākas.” (Veselis, 1991, 19)

Brāžņa – drūzma. – “Kuoda tur bruožņa!” (Brencis, 108)

Bredzīt – runāt bezjēdzības, kaut ko nesakarīgu (LIV, 7); bezkaunīgi runāt. – “Kuo tī puīši kuļšonā varieja bredziet, to vysys maitinis bāga prūjom.” (Reķēna, I, 188); “Puorstuojit bredziet!” = Pārstājiet runāt jēlības, bezkaunības! (Marija Kursīte, Zemgale, 2005). Sk. arī Bridzīties.

Brese – dzimumzīme; zīme. – “Viņam uz kakla tāda pavisam neliela brese.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003); “Uguns brese.” (Mīlenbahs, I, 330)

Brēķēt – trūkt, pietrūkt. – “Man brēķē naudas.” (DL, 1893, 19); *lietv.* ‘brēķiba’ – trūkums, nabadzība.

Tā kā Dievs pats bagāts un pilnīgs savā būšanā iraidī, tā ir viņš dabu ar pilnību un svētību apdāvinājis. Nekur trūkums, nekur nabadzība, nekur brēcība; bet visur pilnība, bagātība un svētība. (Gada grāmata, 1797, II, 13)¹

Brēcība, sk. Brēcēt.

Bridzīties – riebties (parasti par nelabu ēdienu vai dzērienu). – “Až bridzīs, ka kas nalobs.” (Reķēna, I, 189). Sk. arī Bredzīt.

Briks – 1) pretīgs, nejauks (par raksturu, uzvedību), neglīts, atbaidošs. – “napateikama, izburbuse, atbaidūša un daleji rupa, nasimpatiska byutne.” (J.D., 1957, 9); “Brykns cylvāks jira.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Brykns lūps, naklausa.” (Reķēna, I, 190); 2) nevēlams, slihts (piem., par laika apstākļiem). – “Pats bryknais laiks uorā tagad.” (Reķēna, I, 190)

Briku braku – 1) skaņu atdarinājums, kas apzīmē kaut kā lūšanu, laušanu, troksni; 2) kaut kas, kas saistīts ar straujām vai lielām pārmaiņām.

*Iāņa nakti ligot gāju
Pie bagāta saimenieka.
Ko tas manim ēsti deva?
Rūguš pienu, kanepītes.
Slirbu slarbu rūgošs piens,
Briku braku kanepītes.
(LD 32581,4)*

*Sasatīka Dievs ar velnu
Vidū jūras uz akmiņa:
Kažociņi briku braku,
Zobentiņi šmigu šmagu.
(LD 33692)*

*tāda dzīve
bet vai es ko saku?
dievs tik zin cik būs šis skrējiens ilgš
tāda dzīve briku braku
dienu cilvēks nakti pelēks vilks
(Knuts Skujenieks. tāda dzīve)*

*Es ar savu ienaidnieku
Jūras vidū satīku.
Pieši gāja briku braku,
Zobiņi čilu čalu.
(Berg., II, Nr.129)*

Britks – kaut kas riebtīgs, ārkārtīgi nepatīkams. – “Kas greidu tuo brydkai piķiezijs?” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); “Tuods gaiss, ka iz maizis var smieriet, na tuods kuo te – brytkš.” (Anna Dzene, Latgale, 2004); *lietv.* ‘britkums’ – pretība, nejaucība. – “Uz vysaidu brytkumu pasalaisšona.” (Kurmins, 5). Sk. arī Briks.

Briķš, brāķš jeb briķšu brāķšu – straujas, spēcīgas, trokšņainas darbības skaņu atdarinājums. – “Spēji kā viesulis – briķšu brāķšu – varens briedis ar atpakaļ atmestu ragu žuburu izšāvās no gāršas.” (Veselis, 1991, 98)

*Žviķš, žvāķš
Velns turp.
Briķš, brāķš!
Velns šurp.
(Auseklis. Lai top!)*

Brodīgs (bruodīgs) – sātīgs, barojošs (par ēdienu). – “Brodīga maize.” (Fīrekers, 79); “Barības brodīgās daļas.” (Mīlenbahs, I, 342). Radn. vārdam ‘brods’ (bruods) – pum-purs, *darb.v.* ‘briest, briedināt’, kam pamatā ide. *bhrendh – uztūkt, arī būt grūtniecībā.

Brods I (bruods) – bula zibens; rūsa mākoņos. – “Brods briedē labību.” (Mīlenbahs, I, 342); sk. arī Aukstais zibens; Zaiba.

¹ Cit pēc DL, 1893, 19.

Brods II (bruods) – pumpurs. Sk. arī Brodīgs.

7005. Ja eglēm ziemu piebirst zemē brodiņi, tad būs labs miežu gads. (LTT)

Brožs (bruožs) – 1) drukns, plecīgs, miesās apjomīgs. – “Diezgan platiem pleciem, brožs un vingrs.” (Sarma, 1999, 7); 2) stiprs, spēcīgs. – “Tam aunam brožas miesas, tas jau būs aizpērnais.” (Fīrekers, Konkordance, I, 92); “Brožs vīrs.” (Ulmanis, 37); “Brožīgs lietus.” (Milenbahs, I, 343)

Bruceklis – 1) izkopts trinamais. – “Ieskanas izkopts, kad plāvējs to sabrucinājis, piedauza ar brucekli pa izkopts kātu, it kā gribēdams pārliecināties, kā tā skan.” (Janševskis, 1994, I, 205); “Plāvej uzspļauj uz brucekl, lai labāk asināt.” (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006); 2) lietai nederīgs cilvēks, “piektais ritenis”. – “Maisās kā bruceklis pa kājām.” Sk. arī Brucināt.

Brucināt, brucināties, izbrucināties – 1) ģērbties, izģērbties, parasti līdz apakšveļai, plašāk – atbrīvoties no kaut kā, piem., atbrīvot graudus no pelavām ar sieta palīdzību. – “Brucinojīs, brucynojoīs, nasabeistīs, nivins te tevi naredzies!” (Reķēna, I, 192); “Tuods kuo izabrucynāvs skraidā, bez bikšu.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); 2) valkāt. – “Brucināt drēbes.” (DL, 1893, 130); 3) ‘brucināt’ – plaucēt vārošā ūdenī. – “Izbrucini ar verdošu ūdeni.” (Fennels, 1989, 43); “Sirds krūtīs sāpēja kā brucināta.” (Skujņš, 1994, 109); 4) ‘brucināt’ – izkapti asināt. – “Un riktig – vien spail izgājs cour, viš apsgriezies izkapt brucant – ieroug, ka jouns vilciš līž no mež ārē.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I sēj., 901); “Visi vīri nu cēlās, ņēma izkaptis rokās, sabrucināja tās.” (Janševskis, 1983, II, 81); 5) “brucināt – likt audumu uz sliekšņa starp durvīm, un divi – katrs no savas puses – velk, gludina to audumu.” (Janina Strode, Latgale, 2002). Sk. arī Bruceklis.

Kā nāci, vācieti,
Kas tev lūdze?
Kas tev taisīs
Gardo maltīti?
Vilks kava suvēnu,
Vilks brucināja,
Vilks tev taisīs
Gardo maltīti.
(LD 19314)

Bruzda – 1) troksnis, tāds kārtīgs burziņš jeb tusiņš, kur iet “brizdu brazdu”; 2) kaut kas negaidīts (drīzāk sliktas nekā labs). – “Tīrā bruzda man uzkritusi!” (Zariņš, 50); *darb.v.* ‘bruzdēt, bruzdināt’ – 1) trokšņot, klaudzināt. – “Pa egles zariem bruzdēdams [...] kaut kas nokrita zemē.” (Janševskis, II, 50); 2) rūkt, dārdēt (piem., par pārkonu). – “Pērkon bruzdina.” (Laumane, 2005, 221); 3) gvelzt, tukšu runāt. “Visas vārdu grupas pamatā ir skaņu atdarinājums, kas vairākās valodās saistīts ar verbiem lūšanas un laušanas apzīmēšanai. Izejas forma *bher- grūst, sist.” (Karulis, I, 140). Sk. arī Brazdēt.

Es labi zināju,
Kas māršas pūrā:
Viršū skali, apakšāja,
Vidū veci kažocīni.
Paviegli nesale
Māršinas pūru,
Lai skalīni nebruzdēja,
Lai kažoki negrabēja!
(LD 16 742)

Eita, bērni, skataties,
Kas pa namu rībināja:
Blusa kūla circenīti,
Pie matiem turēdama!
(LD 2723)
Var.: 2. Kas namā bruzdinā.

Bruzdēt, sk. Bruzda.

Bubulis – 1) tas, ar ko biedē (piem., mazus bērņus); putnu biedēklis, 2) ūdens gars; 3) augonis, vāts.

31371. Ūdens garu sauca par Bubuli, un tas ir domāts kā ļauns gars. (LTT)

2686. Ja pirmo bērņa mazgājamo ūdeni uzvāra, tad bērnam sitas miesā bubuļi. (LTT)

Buburene I – rājiens, rāšanās. – “Jāmācās skol’s uzdevum’, lai nedabo no Kārklēns’ buburen’s.” (Balandnieki, 594)

Buburene II, bubures – 1) upenes; 2) akmeņlaužu dzimtas krūms dzeltenīgiem ziediem un sarkanām ogām, jāņogu radnieks. Aug mitros, ēnainos mežos.

Budēlis, sk. Budināt.

Budīgs, sk. Budināt.

Budināt, budīt, budāt – 1) modināt, celt augšā. – “Budināja savus draugus.” (Veselis, 1991, 153); 2) būt nomodā. – “Abas ar Ciebu esot budājušas, viņu gaidīdamas.” (Janševskis, 1994, I, 33); 3) bukņīt, badīt. – “Guov budi uotr a ragim.” (Ādamsons, Kagaine, I, 107); 4) mudināt, steidzināt. – “Kuo tu mani vari budināt! Pats zinu, kā jādara.” (LIV, 258). *Lietv.* ‘budine’ – liķa vāķēšana (DL, 1891, 138), t. i., nakts negulēšana, lasot lūgšanas vai veicot noteiktus rituālus pie mirušā. ‘Budēlis’ – ķekatnieks, ziemas sezonas masku gājiena dalībnieks, burt. ‘modinātājs’; *īp.v.* ‘budīgs’ – steidzīgs, darbīgs; pamatā, iespējams, ide. *bud-; *beud- modināt, būt nomodā. *Sal.* senind. ‘bodhati, bodhate’ – modina, mostas. (Gamkrelidze, Ivanov, I, 22)

*Ai, Andrejs, dižais kūma,
Manu pādi nosaldēja!
Vai rocīnu tev nebija,
Kumelīnu budināt?
(LD 1380)*

*Jau Mārteņu budynōju, kam nacēle tyltu.
Aizgōdōju maizi cept, – nava rudzu myllu.
(Broņislava Martuževa. Loba beja vasareņa)*

*Budēliši nosaluši,
Visu nakti maldījās
Pa krūmiem, pa mežiem,
Kamēr lika istabā.
(LD 33333)*

Budine, sk. Budināt.

Bula, bulš – 1) sausa migla, dūmaka uz jūras; dūmaka gaišā, skaidrā, sausā vasaras laikā. – “Saulē ar bulu.” (Firekers, 80); “Saulē iegrimusi jūrā, zilgana bula sedz ūdeņus, pa kuriem brienam.” (Zariņš, 134); 2) pietvīcis, spiedīgs gaiss, tveice pirms pērkona negaisa, liels sausums (un līdz ar sausumu bieži arī neraža). – “Es esmu jūs sitis ar bulu.”; “Mans zaļums nokalta itin kā vasaras bulā.” (Gliks, 48); “Bula zibens.” (Ulmanis, 39); “Bula laiks un karstums.” (Depkins, 157); “Bula gadi – sausi gadi.” (Laumane, 2005, 82). Pamatā ide. *bhel- uzpūsties, (uz)tūkt (Karulis, I, 152). *Sal.* Atbula.

3762. Bula bites dzied gaisā uz sausu laiku. (LTT)

6180. Ja dūmi no skursteņa ceļoties stāvu gaisā, tad būšot bula laiks. (LTT)

*Smags rudens sastingums kā zila bula
Pēc rieta vakarā pār bāliem laukiem gula.
(Kārlis Skalbe. Bula)*

*Aizvērtās acis slābana rūsa plaiksnā
Gulošā miesā – bula sagurums smags.
(Vizma Belševica. Aizvērtās acis...)*

*ir labi mums
ir mazliet skumji mums
ir zieds un pumpurs vienā ērkšķu zarā
sirdsiltis un atskabargains dalījums
no tevis buls
no manis atvasara
(Knuts Skujenieks. *ir labi mums*)*

*Vasaras smilšu pulksteņu bulā
dzejā ienirt un atkal Būl
vienas būtības svešajā pasaulē
(Juris Helds. *Vasaras smilšu pulksteņu bulā*)*

*Bula laiks. No karstas tveices sādeg zāle leknošs liķos,
Izdziest gravās strautu pēdas, gaiss kā posa sauss bez rasas.
(Iansons-Saiva, 90)*

Bulināt – mirkšķināt acis aiz pārsteiguma, izbrīnā, kamēr apjēdz kur atrodas. – “Ka pasamūstās agri, to bulynojo acs.” (Reķēna, I, 196); “Ko tu bulini ar acīm?” (Mīlenbahs, I, 348)

Buncele – pušķis, saišķis (puķu, kādu augu). – “Mes, bērni, lasijam ķimīnus, saploucām lilas bunceles, izkaltejam, izkoulam, sabieram kulītēs.” (Balode, 73)

Buncis – 1) tvauks, “trauks ar rokturi, sāls uzglabāšanai” (DL, 1893, 130); smēru, ziežu trauciņš; apaļš koka trauks, arī katls. – “Pavārgrāmatās katlus mēdz dēvēt vēl arī par šķīveniem, paldīkiem, bunciem un pat burķīniem.” (Zariņš, 336); 2) cilvēks ar apaļu punci (vēderu); pamazināmajā formā ‘bunčuks’. Sk. arī Paldīķis.

Buņģis – 1) “vērsēns, puisēns ar brangu aizmetušos vēderu” (DL, 1893, 161); mazs bērns vai lops, kas daudz ēd un dzer. – “Šis buņģelis bija gadu vecais, melnraibais bullītis Imants.” (Balandnieki, 605); sk. arī J.Poruka stāsta “Kauja pie Knipskas” negatīvā personāža pavārdu ‘Buņģis’; 2) bundulis, apaļš trauks.

*Es to savu vīra buņģi
Ciemā braucu, līdzī nēmu;
Pati sēdos uz soliņa,
Vīru bāzu pasolē.
(Tdz 49157)*

Burģis, burģe – burvis. – “Nāburgu Emma bej lila buorģe.” (Balode, 74)

Burnīt – burzīt, vārtīt (papīru, drēbi u. tml.). – “Kū tu tur burni tū papīru.” (Brencis, 109)

Buršana, sk. Burvis.

Burtnieks, burtumētis – 1) burvis; 2) dravnieks vai arī tas, kas izdara iegriezumus bišu kokos; 3) iegriezumu izdarītājs burtu kokos – norēķīnu veicējs; 4) J.Alunāna, A.Pumpura (eposā “Lāčplēsis”) hipotētiski iztēlota senlatviešu priesteru (burtu – sakrālo zinību zinātāju) kārtā, kura, vāciešiem Latvijas teritorijā ienākot, līdz ar visām burtu gudrībām esot BURTNIKU ezerā patvērusies jeb noslikusi (Alunāns, II, 228). Sk. arī Burts.

M.Pretorijs (1724 g.) raksta: “Ir tādi, ko sauc par burtniekiem, tiem ir 3 kociņi, no dievkociņa izgriezti, apm. 1 pirksta locekļa garumā, tos viņi sviež no sauļas; kad tie krīt ar pareizo vai nepareizo pusi uz augšu, no tiem viņi dod atbildi, vai tas, kas kam nozagts, tiks atpakaļ dabūts, vai lops sprāgs, vai kas citādi tam ja notiks, drīz būs labāki, priekš tam viņiem ir vajadzīgi vārdi [...] Manhards domā, ka kociņi ir šķelti un var krist ar mizu jeb bez mizas uz augšu.” (LBV, II, 688).

Sveicini vīnu, sacūdams vīnam,
Ka esi vecajā Lielvārda mantnieks,
No tēva sūlīts še mācīties ziņas
Slaveno Burtnieku gudrības skolā.
Laipnīgi Burtnieks vecajā pilī
Tad tevi uzņems un izrādīs arī,
Kur šķirstos glabājas svētajie burti,
Dodami ziņas par likteni tumšo.
(Andrejs Pumpurs. *Lāčplēsis*, II, 105–112)

Sēd' blakām, ieblakām,
Abi radu bērni bija:
Tavs lēviņš burtenieks,
Man' māmiņa raganīte.
(LD 21051)

Burts, burta, burti – 1) skaņas simbols; 2) kokā vai citur iegriezta zīme (īpašuma vai citas atšķirības norādei, vai aizsargnolūkos); 3) iedzīvotāju un viņu īpašumu saraksts, reģistrs. Sākotnējā nozīmē – iegriezumi kokā vai citā materiālā kā maģiskas zīmes. Vārdam 'burts' ir radn. vārdi 'buršana', 'burt'. Pamatā *bher – šķelt (kokā), griezt, ieberzēt (Karulis, I, 155). 18.gs. ar vārdu 'burtnieks' apzīmēja klētnieku, kura rīcībā bija burtkoki ar iegrieztām zīmēm, cik kurš labības ievēdis un izvedis.¹ Burtkoki skaitlisku datu apzīmēšanai Latvijas teritorijā tika lietoti kā oficiāli norēķinu dokumenti. 18.gs. 'burta' nozīmēja ne vien pašu burtkoku, bet arī sarakstu, reģistru, vispārēju īpašuma revīziju. Vārds 'burts' no sakrālās nozīmes (ieskrāpēta, iegriezta maģiska zīme) pakāpeniski pārgāja uz ikdienišķu (uzskaites un rakstības līdzeklis). Sk. arī Burtnieks.

Pie Daugavas krasta senatnē stāvējusi slavenā pilsēta Jersika. Tur skaistā pilī valdījis nežēlīgs burvis. Viņa pils vārtu tornī pie paša Daugavas krasta atradies garš miets ar mākslīgi pieliktu roku. Ja kāds kuģis gribējis peldēt garām, burvis iekustinājis mietu un ar mākslīgo roku izķēris no kuģa ļaudīm cilvēku, ko turpat torņa galā spļosījis un norījis. Kuģinieku vaimanas nonākušas līdz svētā Alberta ausīm. Šis Dieva vīrs uzkāpis savam baltajam zirgam mugurā, ņēmis svēto šķēpu rokās un divos stiepienos bijis aiz Aiviekstes. Tani brīdī burvis atradies Jersikas pils torna galā. Redzot svēto jātnieku, viņš pārvērties par pūķi un meties baltajam zirgam virsū, bet Alberta šķēps sašķēlis burvi divās daļās un iegāzīs to Daugavas dzelmē. Jersika nodegusi, un burvja gūstekņi palaisti brīvi. Lai šos nelaimīgos, kas gūstā pazaudējuši valodu, atkal pieradinātu pie runāšanas, bīskaps nogriezis bērza skalīņus, iegriezis tur latviešu burtus un sācis mācīt atsvabināto tautu. (LTTP, XV, 363)

Mums kurzemniekiem šo baltu dien² vēl burts, "burtu koks" pazīstams, jo kamēr latvieši vēl nemācēja rakstīt jeb bij aizmirsuši rakstīšanu, tie uzzīmēja visādus ienākumus un izdevumus saimniecībā uz "burtu kokiem". Burts nozīmēja citreiz: 1) to, ko tagad vācieši ar francisku vārdu parole jeb ar grieķu vārdu *symbol* apzīmē, proti, to zīmi jeb vārdu, pie kura savējos no svešiniekiem var atšķirt, paziņāns zīmi; 2) to, ko tagad iesaukuši par "lozi". – Leitis vēl saka burta, kur mēs teicam loze, lozēšanas zīme pie rekrūšu ņemšanas; burta viņam arī tā zīme, kuru mežkungs uzliek uz nocērtamiem kokiem; burtas mesti – lozēt. (Kronvalds, 428)

Biju liecinieks kādā mazā pusjocīgā gadījumā, kas rādīja, kādi pārpratumi var celties garuma zīmes atmešanā vai atmainīšanā pret jaunu ievadumu. Tas bij pašlaik pēc Biezbārža "Ģeometrijas jeb āruma zinātnības" iznākšanas klajā 1874. gadā toreizējā brāļu Bušu grāmatu tirgotavā Rīgā. Pašam autoram Biezbārdim klāt esot kāds laucinieks paņēma "āruma zinātnību" no letes un, neievērodams akotu "" uz "a", lasīja strupi par "aruma zinātnību", cerēdams tur atrast pamācību par zemkopību, kādu tolaik bija maz. Biezbārdis, kurš drusku raustīja valodu un savos vārdos bij arvienu straujš, rādījās būt ar tādu aplamu lasīšanu ļoti nemierā, uzsaukdams, vai neredzot, ka uz "a" esot akots """, tālab vajagot izrunāt to burtu gari, nevis īsi. Tas vīrs atbildēja mierīgi: "Tādus nesaprotamus rakstus jūs, kungī, varat paši rakstīt un lasīt. Mums, zemniekiem, nav vaļas priekš tādu mīklu minēšanas." Pēc tam viņš nopirka no toreizējā brāļu Bušu komija Lapas Mārtiņa kādu viegla satura grāmatīņu un aizgāja. (Kaudzīte, 158)

¹Re, vasaru viens noglūn, kur vagaris norā nolīcis burtskoku buntiņu, pietiecas slepeni klāt un, pielīcis sava burtskoka pusi pie vagara burtskoka puses, ņem un saranti kādas desmit dienas vīrsū! (Janševskis, 1983, I, 7)

² Raksts publicēts 1869.g.

Mazs, sarkans burtiņš "a" ačgārni iztecēja no pagultes, pikstēdams kā cālēns, un tūlīt viņam piedroņojās zaļgans, kūkumā sameties čūskulēns "s", pēc tam plāna vidū parādījās niecīgs, zeltīts makšķerāķītis "t", tam sekoja burtiņš "e", nostādīts uz gala līdzīgi Kolumba olai, rūkdams izlida "r", kavalkādi noslēdza vēl viens čūskulēns "s". Burtiņi sakārtojās vārdā, klusumā pulkstenis tikšķēja takti: trīsceturtdaļ, trīsceturtdaļ asters. (Bels, 361)

Smiltene ir sakņu vieta arī Zēgneriem. Gleznotājs gan uzvārdu esot rakstījis ar isu e un vārdu ar isu a: Janis Zegners. (Liepiņš, 2000, 62)

Teliņiem dod vārdus katru gadu ar citu burtu. Tātad Tūtene, Taure un Taizele ir vienaudzes, bet Marule, Murmele, Marmelāde – cita nākuma. Mila, Marionete, Melone un Moldāva – arī tā paša nākuma. Spīdola un Sidneja – cita atnesuma. (Ziedonis, II, 229)

Anna lika arī minēt burtus garākiem vārdiem, kuriem bija uzrakstīts tikai pirmais un pēdējais burts, bet pārējo burtu vietā tikai svītriņas. Ja nepateica pareizo burtu, tad Anna pievilka svītriņu karātavām. Kad tās bija gatavas, tad tur puīšeli pakāra: pašu gan ne, bet uzņēmītu ķemu. (Balandnieki, 387)

Zirgim ar nodedzinātu dzelzi uz gurniem iededzināja burtus: armijai der vai ne. Necilvēciņi jau tas bija. Zirgi pat stāvus lēca. (Balandnieki, 405)

Pēc Otrā pasaules kara visas zemes un tautas Polijā tika rakstītas ar lielo sākuma burtu, izņemot vāciešus. (Austrumprūsiešu biedrības pārstāves Bartošicē, tag. Polijas teritorija, mutiska informācija, 2005)

Darbība norisinās Pērnavas rajona Urumarjas skolas I. klasē 1950.g. Dienvidigaunijas dialektā ieaugušai meitenei liek ābecē lasīt, ko viņa redz. Uzzīmēts nazis, viņa velk apakšā uzrakstītos burtus lēni un pa vienam: N – U – G – A. Atliek tikai savilkt kopā un teikt 'nuga', kas ig. val. nozīmē 'nazis'. Taču tā vietā meitene saka 'vāits', kas arī nozīmē nazi, bet dialektā. Svarīgākais bērna apziņā ir naža attēls un paša pieredze, nekā zem tā uzrakstīto burtu savilkšana kopā vienā vārdā. (Aurike Meimre, Igaunija, 2006)

– "Lielā Sintetikona" norises laikā tiks runāts teksts. Katram burtam ir sava krāsa. A ir balts, B brūns, C dzeltens un tā tālāk, X zaļš, Y sarkans un Z oranžs. Reizē ar burtiem jāmainās arī gaismai, kas pludos ja ne pār visu skatuvi, tad, mazākais, pār runātājiem.

Diemžēl arī šeit Orfejā Faustam nācās piedzīvot vilšanās, tik ātra krāsu maiņa nebija iespējama. Neatlika nekas cits kā gaismas maiņas palēnināt vai nu sakarā ar pantu pirmajiem, vai pēdējiem burtiem. (Anšlavs Eglītis, 1992, 303)

Izklaidēto burtu pasaulē

Dzīvoju bez teikuma, bez vārda.

Izklaidēto burtu pasaulē

Gaidu, kad nu pienāks mana kārtā.

Kaut ko tādu kopā salasīt,

Lai uz mēles rodas garša tīra.

Lai ne tikai ēna – tā jau krīt, –

Bet lai arī gaisma krīt no vīra.

Izklaidēto burtu klajumā

Pats vēl īsti sevi neapzinos,

Bet uz labu laimi eju tā.

Pats kā sniega vīrs uz sevi līnos.

Kādreiz atkal viss jau izkusis,

Viss mans teikums, vārdu risinājums.

Palīks tikai vējš, kas smiltis dzīs,

Tikai – izklaidēto burtu klajums.

Bet, re, atkal – burts pie mēles lip!

Un tikmēr, kamēr vēl neapzinos.

Daru tikai to, ko burti grib:

Nez kā vārdā kopā – vārdā līnos.

(Imants Ziedonis. *Izklaidēto burtu pasaulē*)

a b r a c a d a b r a

a b r a c a d a b r

a b r a c a d a b

a b r a c a d a

a b r a c a d

a b r a c a

a b r a c

a b r a

a b r

a b

a

(Pret drudzī)

Pelnos pārvērtās daudzi gadsimti

Uz ugunsķuriem krustnešu kurtiem.

Savas domas nerakstām saviem –

Rakstām latīņu burtiem.

(Imants Auziņš. *Dzejolis par burtiem*)

A, b, c, d.
Kaķis lece smēdē,
Sviesta maize zobos;
Bērni skrēja nopakaļ, –
Ne drupač nedabūj.
(LD 2231)

Burvis, burve, burvene – tāds, kam piemīt pārdabiskas spējas, kas var paredzēt nākotni, dziedināt u.tml. – “Jo tik nikns kā pats burvis.” (Firekers, 80); *lietv.* ‘buršana’ – tas, ar ko nodarbojas burvis, dažādu pārdabisku paņēmieni kopums. Sk. arī Burts.

Jira labi i jira slikti, vīns būs i ūtrs. Es labi doru, mani būra sauc, tu slikti – obus būra sauc. Eisti būri nykni jira, jys tev vysa kū var padariet. Naktī jem i nalik mira, vajag kū slyktu darriet cytam. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

3868. Burvis zina apslēptas mantas, redz garus, dziedina slimus un uzsūta slimības arī veseliem. (LTT)

3880. Burvji un sāļspūšlotāji lieljās un teicās, tiem labi vārdi esoši, ar katriem tie neveseliem palīdzoši. /G.Mancelis, Lett. Postill II, 1654. 379./ (LTT)

3887. Burvji spējot vētru, krusu, pārkonu un lietu darīt, sauli un mēnesi maitāt un par vilkatiem pārvērsties. /Latv. gada grāmata, 1797. 3, 22./ (LTT)

3914. Kad burvis saskaistas ar savu sievu, tad viņš atņem tai miegu un liek tai visu nakti lēkāt un dancot. /F.Brīvzemnieks, 1881. VI, 202./ (LTT)

2435. Bērni, kas dzimuši sestdienas naktī un svētdienu ap pulksten divpadsmitiem, esot lieli burvji un pestēji. (LTT)

3878. Burves staigājušas vasarā bez brunku: viens priekšauts priekšā, otrs pakalā. (LTT)

11722. Jāņu vakarā pie kūts durvīm sprauž nātras, dadžus un pilādžus, lai burvji netiek iekšā. (LTT)

Māņu ticības bija papildnam, un buršanai, pūšļošanai, apvārdošanai un zilēšanai daži ticēja vairāk nekā dakteriem un no tiem vairāk baidījās nekā no Dieva vārdiem. Dieva ticība, māņu ticība un burvju ticība bija kā māsas un radi. (Dinsberģis, 16)

3777. Buršanu atzist arī jezuītu raksti Livonijā no 16. g. s. beigām, kādēļ ziņas par buršanu nav meklējamas tikai pagānu laiku māņos. (LTT)

Burza, burznis – troksnis, jūklis, kņada. – “Diezin kas tādā burzā par dancošanu.” (Janševskis, 1983, I, 14); “Dzīves, kaujas burzā.”; “Ja vairāk cilvēku sāk savā starpā ķildoties, kauties, tad saka: nu liela burza!” (Mīlenbahs, I, 355); “Liela ļaužu burza bija visapkārt.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Burzgalas, burzgas – 1) šļaksti, pilieni (ūdenī, bet arī pa muti). – “Burzgolys grīzās, ka pa oudenī it.” (Olga Mičerevska, Latgale, 2006); “Šļakotys jir šķidrum, bŭrzgolom kaut kas gāzveideigs kluot.” (Jānis Mičerevskis, Latgale, 2006); “Kas tur nu juo vairs byus, ka runoj, burzgolys tik pa muti it.” (Olga Mičerevska, Latgale, 2006); “Ka runoj, ka nŭsasirdīs, suoc nu mutis bŭrzgolys skrīt.” (Reķēna, I, 201); 2) ūdens burbuļi. – “Mama saciē, kod iz jjudiņa taisuos bŭrzgolys, tys jir iz lelom leitavom.” (Anna Rancāne, Latgale, 2006); 3) skrandas, gabaliņi. – “Ka krakli appleist, car lyndraku redzis bŭrzgolys.” (Reķēna, I, 201); “Nu pologa burzgolys vīn palyka, tuo sapleisa.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006)

let laiviņa pret laiviņu,
Burzgalīnas mētādama,
let māsiņa pret māsiņu,
Asarīņas slaucīdama.
(LD 19122,1)

Bŭrzgolys i spaiti izgaismoj
tuksnesi īlys vydā. Saulis tik teišom ir
cīši daudz.
(Juons Ryučāns. Bŭrzgolys i spaiti izgaismoj)

Tad caur jaunū burzgu strēli
Atkal vilnis plēta acis.
(Vilnis Cedriņš. Viļņu kumeļi)

Plūstu kā putoša straume, kā burzguļu šaltis no jūras,
Kurās guļ dziļumu nakts, atgaršo rūgtums un sāls.
(Jānis Sudrabkalns. Vakars jūrmalā)

Buze – tabu vārds, kad kaut ko negrib saukt īstajā vārdā.

8141. Gavēņu laikā gaļa neesot pie vārda jāsauc, bet to nosauc par buzi. /K.Šilings, 1832.g.,
Tirza./ (LTT)

Buzis, būzis, buzulis, buža – 1) tāds, kas allaž sabozies, drūms, pikts; 2) kaut kas ass, durstīgs; 3) būtne, ar ko bērnus baida. – “Neraudi, būzis nāks.”; “Pārstāj blēņoties, būzis atnāks.”

Aveniņ, bucēniņ,
Nelienu lazdu krūmiņā.
Līsi lazdu krūmiņā,
Kodis buža kājiņā.
(LD 29068,2)

Buzulains – biezs, savēlies, nelīdzens (piem., par audumu), pūkains. – “Tas ir, kad novalkāta drēbe, paliek nelīdzens, negludens audums, arī kad nāk gali ārā. (Iveta Miļevska, Kurzeme, 2006)

Bū un bē – 1) dzīvnieka valodu atdarinošas skaņas (parasti attiecībā uz liellopiem); 2) visvienkāršākais, viselementārākais. – “Viņš neatbild ne bū ne bē.” (Ulmanis, 38); “Kad vajadzēs mācīties, tad ne bū ne bē.” (Balandnieki, 326)

Muni poši sātys lūpi,
Tī man labi padzidō:
Vārseits bū-ū, kačēits ņau-ū,
Gaiļeits kikirikū-ū,
Zirdzeņš zvīdze, sunēits rēje,
Vuciņeņš mē-ē-ē.
(LD 2674-1)

Būbējums, sk. Būbēt.

Būbēt – pārkļāties ar plānu pelējuma vai cita uzslāņojuma kārtu. – “Tas piens apbūbējs, apbūbējies.” (Firekers, Konkordance, I, 25); lietv. ‘būbējums’. – “Kad piens (vai sūkalas) ilgāki stāv, tad tam tādi būbējumi pa virsu.” (Endzelins, Hauzenberga, I, 256)

Bet, mīlais kardināl, jūs vēl daudz tīkamāks,
Kad pasnāks klusums jau jums cellē slepus slejas
Un lēni nemiet jūs par mieru mierīgāks
No plaukta sējumu veclatīniskas dzejas,
Kam sen jau apbūbējs, tumšs teļa ādas vāks,
Kad nesmejaties jūs, bet jūsu acis smejas.
(Edvarts Virza. Trīs sonetas, III)

Būcenis, sk. Bauga.

Būra, būris – kaut kas skaitā vai apjomā liels; bars, pūlis, pulciņš, kādu ļaužu kopa. – “Liela būra ļaužu.” (Ulmanis, 39)

Būte – 1) eksistence, ira; esamība; esība; 2) būtne, tas, kas eksistē.

*Tv ir divi principi
Lasāmais un Būte.
Viens ir: tā tu izlīki
Lietu savā rūtē,
Lai tā neiet zušanā,
Otrs būte pati
Savā iekšas būšanā.
Vai nu abas prati?
(Jānis Steiks. Še ir divas zivtiņas)*

*Caist viss, kas rupjis, smaigs, — spid smalkais maigums
Kā zvaigžņu būtes caurspīdīgais zaigums ..
(Rainis, I, 155)*

C – burts latviešu alfabētā.

*Sakat, kas ir C
Kazu Kazircē?
Cēre pieturas pie Ceres,
Jo tā Derībai ko derēs:
Lai aug ceriņi
Deviņ deviņi!
(Jānis Steiks)*

*Ka Cilvēks – tas skan lepni – visas lejas
un kalni zina jau. Un pareizi. Un – lai!
Bet cilvēks, visus burtus pazaudējis,
re, lielo C, re, pragmatiski jāj.
(Imants Ziedonis. Lielais C)*

*Ai, gosniņa mārāliņa, kā nu tevi krustīsim?
Vai Cībiņa, Cisterniņa?
Cēberīte? Cetaliņ?
(Imants Ziedonis. Ai, gosniņa mārāliņa)*

Celt krēslu – sens pieklājības un cieņas izrādīšanas žests. Sēdinot ciemiņu pie galda, saimnieks/saimniece paceļ, pievirza krēslu ar uzaicinājumu apsēsties. Tā vienlaikus ir zīme, apliecinājums, ka ciemiņš tiek pieņemts, viņa sabiedriskais stāvoklis vai stāja ir atbilstoša. Krēsla pacelšana bija arī simbolisks likteņdievības labvēlības žests.

*Ai Laimiņa, paceļ krēslu,
Pavārguse mātes meita;
Jau tā bija pavārguse,
Vēl tur ļaudis valodās.
(LD 8300)*

*Bārenīte, man' māšiņa,
Neriet gaudu asariņu!
Tev Laimiņa krēslu cēla,
Labi ļaud' s zadināja.
(LD 4974)*

*Es pievilu meitu māti
Dūmaiņā istabā:
Viņa steidza krēslu celt,
Es steidz' viņai roku dot.
Atrod manim aukstu roku,
Solīj' cimdu adītāju.
(LD 1459,1)*

Cenkli, cenkle – augšstilbs, ciska. – “Iekampis žogmalā vecu auna cenkli, aizvilciet itin bēdīgs mežā un graužis to pašu.” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 186); “Visas cenklas nosalušas, tāds ziemēju vējš.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2007). Sk. arī Cinkslis.

*Teci, teci, vastlaviņ,
Cūkas cenkle kabatē,
Patecēju gabaliņ',
Nokodos kumosin'.
(LD 32233,1)*

Cepans – noguris, pasīvs, glēvs. Resp., tāds kā saulē vai karstumā apcepinājies vai izcepts.

Cepenis – karsts, tveicīgs laiks, visvairāk pirms pērkona negaisa. – “Vakarpusē bija īsts cepenis, ne laiks, – pie 40 grādiem termometrs rādīja ārā aiz loga.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2004)

Cerēt, sk. Ceroklis.

Ceroklis I (ceruoklis), cereklis, cerēklis, cērs – 1) patvērums. – “Neviens ceroklis ir kā mūsu Dievs.” (Gliks, 100); 2) tas, uz ko cer, par ko dedzīgi iestājas vai domā; cerība; dedzība, sirsnība. – “Tas Dieva sūtīts cērs.” (Karulis, I, 168). *Darb.v.* ‘cerēt’ – 1) šķīst, sapņot (par kaut ko); 2) minēt, domāt. “Vārdā saplūduši ide. *ker- griezt (no kā ‘cirst’) divu semantisko atzarojumu refleksi: 1) šis vārds nozīmes ziņā saistāms ar ‘kurt’ un 2) tas saistāms ar ‘ķert’.” (Karulis, I, 167)

19353. Ja mākoņi sarindojušies divām kārtām, vieni zemāku, otri augstāku, un iet vieni otriem pretī, tad sagaidāms lietus. Bet ja mākoņi iet vienādā virzienā, tad var cerēt uz jauku laiku. (LTT)

*Tautiets dara manis dēļ
Stāvu koku istabiņu.
Cerēj' mani smidru, garu,
Lētaugušu bāliņos.
(LD 25828)*

Ceroklis II (ceruoklis) – “kad nocērt, piemēram, lazdu krūmu, tas kas paliek pāri.” (Modris Rubenis, Kurzeme, 2006)

Cēlibas, pacēlibas – 1) godināšana, kādu ceļot gaisā; 2) jaunceltas ēkas iesvētīšana; kāda iesvētīšana, ieceļot vai stājoties jaunā amatā; 3) samaksa pazaudētas lietas atradējam; pateicības cienasts. – “Kurai nokritis lielsaišķis? Es pacēlu. Nu man būs labas pacēlibas.” (Janševskis, IV, 106); “Uzdeva Jurelim meklēt arī viņu cepures, piesolidamas, ja tam drīzumā laimētos tās pacelt, kamēr nav vēl samaitājušās, dot jo labas pacēlibas.” (Janševskis, 1983, II, 292); “Daži arī ieminējās par cēlibām, bet tomēr nekādas cēlibas šoreiz nedeava.” (Janševskis, I, 145)

Cēls, sk. Cēlums.

Cēlums – 1) tornis; 2) izcelšanās; dzimta, ļažu kārtā. – “Jā, Brammanišu Vijums ņem sievu no diža cēluma – saimnieku Urdzes vecāko meitu ķērstu.” (Janševskis, 1983, 20); “Šis radnieks bija, tāpat kā Stīpnieki, no maza cēluma.” (Janševskis, III, 288). *Atv.* no *darb.v.* ‘celt’ – virzīt uz augšu. ‘Cēla vieta’ sākotnēji nozīmēja augstu, uz augšu paceltu, pretstatā ļejai jeb zemei vietai. Arī ‘cēls’ attiecībā uz cilvēku vai koku (kas arī netieši domāts par cilvēku) sākotnēji – garš, stalts (“Diža, cēla, smuidra liepa./ Kad tai lapas izplaukušas.” LD 5308).

*Ai tu mana brāļa sēta,
Tik cēlā vietiņā!
Pa pagalmu staigādama,
Redzu lautu tīrumiņus.
(LD 3677)*

Cimboļi (cimbuoļi) – potītes. – “Reku, viena ļecka atnākusi – kleits līdz cimboļim.” = Reku, viena ļecka atnākusi – kleita līdz potītēm. (Lidija Jansone, Kurzeme, 2007). Sk. arī Krumslis; Kulksnis.

Cinkslis, cinkslis – 1) kāju ikri, kaju pakaļdaļa; stilbs, stilba kauls zem ceļgala locītavas. – “Suns cinkšļos iekoda.” (Ulmanis, 349); 2) dzīvniekam – pakaļkājas apakšstilbs; “Nozīmes pamatā ‘izcilnis, izliekums’.” (Karulis, I, 178). Sk. arī Cenklis; Činka I.

Cirkulīši, sk. Skrandži.

Cirvja, cirvja kāta zupa – “Lelā kotlā ilej judini, lai iz vysys Rīgys givs. Īlīk ciervi. Stundis div var vuoreit. A potom pusvepra gajis, casnāku pīcys golvys, viedri buļbu, tazeņi kuopustu, pīcys golvys seipūlu, i vysa zapravka. I litri kriejuma. Tod ciervi svid uorā, pajem leluoku puorneicu, smeļ i ied.” = Lielā katlā ielej ūdeni, lai visai Rīgai pietiktu. Ieliek cirvi. Stundas divas var vārīt. Pēc tam pievieno puscūku gaļas, piecas galviņas ķiploku, spaini kartupeļu, bļodu kāpostu, piecas sīpolu galviņas, tās arī visas piedevas. Un vēl litru krējuma. Tad cirvi met laukā, paņem lielāku pavārnīcu, smeļ un ēd. (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005). Sk. arī Sula.

Var arī bez cīra izvīrt zupu. Vajag lelu nogļu, puskilogramu gajis. I vys. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Cībari, sk. Čuras I.

Cīruļputenis – īslaicīgs, ātri pārejošs sniegpuenis, visbiežāk pavasarī. – “Ta nu gan uznāc cīruļputens. Zāl jou metas zaļš, bet putens griežas kā nelabeš.” (Ādamsons, Kagaine, I, 125)

Cūruls – ēdiens, kurā ietilpst “ūdeni iedrupināta maize, garšas dēļ pielikti sīpoli un sāls.” (LKV, XI, 20486)

Č

– burts latviešu alfabētā. – “Čakste čakst ar čakstēšanu.” (J.Steiks); “Čakste čamd ar čalošanu.” (J.Steiks); “Ai, čibuliši, čabuliši, / ak, mani mīļie, dārgie jūs.” (M.Meļgalvs “Un it nekādu eņopeju”)

Abi: Te šī uz ko: “Či uz ko”!

Te šī uz ka: “Či uz ka”!

Is: “Či-uz-ka” tapa “Čūska”

(Jānis Steiks. *Latvia's opera*)

Čaula, čaumala, čaulīte...

Čau šovakar, saulīte mana!

(Māris Meļgalvs. *Čaula, čaumala, čaulīte*)

Čabata I – savējais, “čoms”. – “Čabatas, dibināsim šanas biedrību! Tur visi sapratīsies.” (Kārklīņš, I, 75–76)

Čabata II – kaut kas neveikls, smags, arī muļķīgs. – “Braukt tādā smagā čabatā.” (Milenbahs, I, 399); “Viņš nemāk pīt skaistu vīzu, iznāk tādas čabatas.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 281); “Ja kaīmiņš to nezināja vai neievēroja, tad viņš bija jākvalificē par barbaru, nemācītu čabatu.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 43)

Čakarēt, čakarēties, čakāt – 1) bakstīt, bakstīties, bikstīt. – “Sačakarē malku krāsni, lai deg.” (RLB ZK, 1914, 49); “Lausks ārdījās kā negudrs, nobiedētie suņi pierautām astēm

lida istabā, un, kad tos ar krāsns kruķi izčakarēja no pagultes ārā, tie gaudoja tik nelabi, ka pavisam nevarēja aizmigt.” (Upīts, 27); “Nevaru un nevaru atrast, kur tas caurums. Sāku pa krūmiem čakarēties.” (Zariņš, 1978, 98); 2) rakt, rakņāties. – “Upi pārčakarēt.” (Ulmanis, 184); 3) “nevajadzīgā vietā ko meklēt” (DL, 1891, 105); pārāk ilgi kavēties (piem., kaut ko darot). – “Ko tu tur čakarējies, vadies.” (DL, 1891, 105); 4) kaut kādā veidā kaitēt. – “Ņēma un izčakarēja to lietu pilnībā.” *Lietv.* ‘čakaris’; ‘čakarēšana’ – laikietilpīga, nepatīkama nodarbe; kaut kas traucējošs. – “Tas ir baigais čakars, tagad izlabot tās kļūdas tekstā.” (Linda Straujā, Rīga, 2006). Vārda pamatā ide. *kak- zars, miets. (Karulis, I, 184)

12394. Kad bērnam kakls cieti, savāra dzeltēnās ziepes, sīpolus un drusciņu brandvīna un sien klāt; pie kājas pēdīnām liek plānas šķēles rutka. Kad kakls aug (krups), sataisa terpenīnu ar medu un izčakarē rīklīti ar pirkstu jeb ar puļķīti, kam gals aptīts ar vati. (LTT)

12247. Jurgā dienas rītā ar šautru gaļas žāvējamo iesmu trīsreiz jāapiet ap visām ēkām un jāizčakarē paspērnēs, šautrs jāaiznes par robežu uz citu zemi, tad paša mājā nedzivos nekādi zvirbuļi. (LTT)

Apvidū [..], kur vajadzēja būt ūdram, bradāja vai lauza ledu, bakstīja un dauzīja pakrastes. Čakarēšanu veica ar kādu koku vai kārtiņu, durot un bakstot gan slpi un līmeniski, gan stāvus zemē. (Draviņš, 242)

Čakarīs, sk. Čakarēt.

Čalada, čala, sk. Čalis.

Čalīgs, sk. Čalis.

Čalis – biedrs, draugs, labs paziņa. *Atv.* no *darb v.* ‘čalat, kaļot, čalīt, čalināt’ (čaluot, kaļuot) – tērzēt, bezbēdīgi triekt, bez steigas, ar patīku runāties. – “Ciepsliene jau otro reizi paver durvis un palūkojas no būdas, kas tur ārā tā čalina.” (Upīts, 39); “Bet lejā pie loga čaloja balsis.” (Ezeriņš, 132); “Viesi un mājinieki runādami un čalīdami nāca pa sētu atpakaļ namā.” (Janševskis, 1983, II, 221); “Zirgi spraušļā, zviedz, braucēji lielās, sievietes čalī.” (Janševskis, 1983, II, 239); *sal. latg.* ‘kaļavuot’ – runāties, plāpāt. *Lietv.* ‘čalada, čala’ – bezbēdīga triekšana, runāšanās ar patīku, bez steigas. – “Vēlu pārbrauks Ķeterlene, vēl vēlāku rīdzinieces, – tad būs čalada un murkšķēšana līdz kuru kurajam.” (Janševskis, 1983, II, 230); “Čala, smieklī un jūkste gandrīz nekad neaprimst.” (Janševskis, 1994, I, 146); “Radās jo liela burzma un čala.” (Sarma, 1999, 32); “Ļaužu čalā bij trokšņaina stacija.” (V.Belševica). *Īp.v.* ‘čalīgs’ – 1) tāds, ko var saukt par īstu čali; savējais; 2) runātīgs. – “Strupu, uz augšu uzrautu degunteli, brūnām ačtelēm un stipri čalīga, viņa labprāt mēdza vadīt sarunu.” (Sarma, 1999, 149); 3) ar čalojošu skaņu (parasti par ūdeni). – “Piesaules pusē jūmtmalās radās mazi, čalīgi strautiņi.” (Sarma, 1999, 5)

No saviem skolas gadiem atceros šādu Griziņkalna puiku žargona piemēru: “Ek, forša dzive! Es ar savu fidiņu lažierē pa Griziņu. Mums pretī nāk viens čals. Šis met manai fidiņai ar aci. Es šim – Ko tu lūr uz manu fidiņu! Atšujies! – Šis nekā. Tad es šim izrauj mēli kā šūplādi un lažierē ar savu fidiņu tālāk svilpodams: “Nekas nav tik foršs kā karpals ar dorš.”” (Tusnelda Celmiņa, Rīga, 2006)

es kļūšot “vientulīgāks gads pēc gada”.

Tev taisnība,

čali,

tā notiek.

Un pilsēta

man garām

šūc tik uz leju.

(Jānis Ramba. Rainis)

Brīdis pie siltas krāsns,

balsu čalas un svaigas baltmaizes

smarža. Un tad atkal

tumsa, debess un sniegs.

(Astride Ivaska. Pusplēsti vārdi)

Čal,

Tu, kas dzīvs vēl,

Aiznes sveicīnu meitenei manai uz Šarlotes ielu.

(Aleksandrs Čaks. *Mūžības skartie*)

Čalot, čalināt, sk. Čalis.

Čama, sk. Čamāt.

Čamalēt, sk. Valoda.

Čamāt – 1) “nederīgas lietas ar derīgām sajaukt, piemēram, pienu ar samazgām.” (DL, 1891, 91); 2) neveikties ar darbu, sajaukt kaut ko, izdarīt nepareizi. – “Sačamā, kaut ko salaiž grīstē. Tā kā vakar muižā – sačamāju griestus. Visu nakti nevarēju gulēt.” (Gunārs Grīnfelds, Zemgale, 2006). *Lietv.* ‘čama’ – nederīgs sajaukums. – “Tāda čama tur sanāca, nekas prātīgs.” (Gunārs Grīnfelds, Zemgale, 2006). Iespējams, pamatā ide. *kem- saspiest.

Čangalis – 1) sākotnēji Rankas pagasta ļaudis, kas runāja augšzemnieku dialektā un ar to atšķīrās no Vidzemes kaimiņu pagastiem; 2) sākot no 1920.g., varbūt jau nedaudz agrāk, – nievājošs apzīmējums Latgales novada ļaudīm, kas atšķīrās gan ar valodu, uzvedības stereotipiem, gan to, ka, salīdzinot ar vidzemniekiem, bija nabagāki; 1890.g. no Latgales uz Sibīriju izceļojušo latgaliešu pēctečiem vārds ‘čangalis’, tāpat kā vārds ‘čiulis’ (sk.) nav pazīstams, no kā var spriest, ka 19.gs. beigās tas vēl netika attiecināts uz visu Latgali; ‘čangali’ parādās gan brāļu Kaudzišu “Mērnieku laikos” (1879), gan pēc tautas nostāstiem sarakstītajos Jura Upītes “Mednieku laikos” (1911); 3) tāds, kas visu dara ačgārnī, drusku jocīgs cilvēks. Vienlaikus ‘čangalis’, īpaši mūsdienu sarunvalodā, var parādīties bez nievājošā, aizskarošā elementa klātbūtnes. ‘Čangalis’, iespējams, no ‘čanga’ – a) cilvēks, kas maisa ēdīenu. – “Es ar tādiem čangām kopā neēdu.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 284); b) čanga, čangali – pelavas.

Čangali sabrauca pie mums. Nevaram sarunāt, nemāk latviski. Viņi ir ticīgāki. Vairāk uz dumpi un kaušanos. Viņi citādāk ēst taīsa, liek krāsni un sutina, mēs uz plīts. Vidzemnieki jau līdzinājas mums, čangaļi dalās nost no mums. Kāpēc viņiem savas grāmatas, rakstība, nezinu. (Marija Roze, Kurzeme, 2003)

Čangal, ko suņiem mūs rīd! Kur ir te tā Medeņa muiža?

Te Rīgas kungi, viņu dāmas viesos brauc!

(Medenis, II, 93)

Es sievasmāti neieredzēju, turklāt tajā vakarā, kad mēs kārtējo reizi strīdējāmies, viņa mani nosauca par “čangaļu kirzavnieku”. Tas ļoti ķērās pie sirds, tāpēc aizgāju pēc šaujamaņ un viņu nošāvu. (Vakara Ziņas, 2002.31.08, 6.lpp.)

Čapenes – vienkāršas kurpes bez papēža. – “Vasarā vislabāk čapenes, garus gabalus var droši noiēt, ne spiež, ne kā.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Čapte – nenoteikts daudzums (vielas, lietu, priekšmetu). – “Es paķeru kādu čapti to žurnālu.” (Kagaina, Raģe, I, 232)

Čarvāns – 1) bērnelis, tāds, kas visu laiku “karājas astē”; 2) tāds, kas visu laiku velkams, stumdāms, uzmanāms. Iespējams, pamatā ide. *(s)ker-: *kar- griezt, plēst. Nozīmes iespējamā attīstība: griezt, plēst – būt atplēstam, atdalītam – karāties. (Karulis, I, 386)

Kāpēc tad vecāmāte saka: – Ja man to čarvānu nebijis, es zidos, santos' staigātu? – Staigā taču. Čarvāni ir bērni. Billi arī vecāmāte reizēm par čarvānu nosauc. Vecāsmātes daudzie čarvāni vai nu mazotnē apmiruši, vai pasaulē aizkliduši, divi vien Rīgā – mammucis un tante Olga. Un lielle jau vairs nav čarvāni. (Beļševica, 13)

*es esmu dzeltenbrūns čebureks
ko palaidīna čarvāns gremo
uz ceļa kas slidens un nelīdzens
uz mūra starp augsto un zemo
(Kārlis Vērdiņš. es esmu dzeltenbrūns čebureks)*

Čavara, čavata – pļāpa. – “Ej, tu mazā čavara, ko tu te čavaro niekus.” (Janševskis, 1994, I, 16); “Neklausies, ko kurš čavata žvadzina!” (Zariņš, 1985, 62); *darb.v.* ‘čavarot (čavaruot), čavāt’ – pļāpāt, runāt niekus.

Čākstēt – 1) čaukstēt, šalkt, čabēt; gurstēt. – “Zīda drānas čākst.”; “Sniegs čākst.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 156); 2) pļāpāt, arī tukšu runāt; ķerkstēt, sēkt (par balsi). – “Piekalnē bērni čākst, laikam ogas lasa.” (DL, 1891, 121); “Čākstošas sieviešu balsis.” (Mīlenbahs, I, 408); “Balss čākst.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 156)

*Vilka, lāča tā nebēdzu,
Kā no veca puīša bēdzu:
Čākstēj' bārda runājot,
Grabēj' kauli staigājot.
(LD 13167,20)*

*Nu greznots zēns dažs buldurē vāciski,
Ka ausis sadimst dzirdot to čākstamu [...]
(Juris Alunāns Uz sava laika nejdzību)*

Čeguna, čegums, čegaunis, čega, čagums – 1) cekuls, čuprs; zirga aste. – “Kad divi strīdās, tad viens saka uz otru: Ņemš' tev' pie čegunas un iesviedišu mēnesnīcā.” (DL, 1892, 177); “Puikas plūkdamiem saķērās čegās.” (DL, 1891, 6); “Saplūkāšu tev čegu.” (DL, 1891, 6); 2) mugura, kore. – “Uz jumta šķores uzkāpis teic, ka uzkāpis pašā čagumā.” (DL, 1891, 6); 3) kāpostgalva, ķiploku galviņa. iespējams, pamatā ide. *keg- liekt, liks, no kā atv. nozīmes ‘izliekums, kaudze’ un arī ‘dobs, ar tukšu vidu’. (Karulis, I, 186: 456)

12057. Spaļi uz jumta čeguma jāuzber vecā mēnesī: jaunā mēnesī uzbērtus spaļus aiznes vējš. (LTT)

2902. Kuslu bērniņu tūda] jemas kvēpināt. Nogriež tēvam un mātei trīs pislīšus no mazajiem matiņiem aiz kreisās auss, aplīdzina tēvam, mātei un bērnam nagus, jem kniploka čegauni, dzērvesaci un diveldreķi un sataisa visu vienā kušķītī. (LTT)

Čerināt, sk. Valoda.

Čiks – nieks; nenieka. – “Čiks vien iznāca no tās lielās gaidišanas.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006)

– Vadzi, saimniek, ilens te arī netiek – kalšu čiku! – To sacījis, kungs paņēma vēl to, kas bij palicis, nokarsēja baltu un iemeta ūdenī. Čiks! mazais nieciņš nospurkšēja ūdenī un nu bij “čiks” gatavs. (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 235)

Činka I – stilbu kauls zem ceļgala locītavas; gurns, stilbs (Endzelīns, Hauzenberga, I, 290). Sk. arī Cinkslis.

Činka II – 1) matu kumšķis. – “Paraju viņam aiz činkām.” (Mīlenbahs, I, 413); 2) “mazas cintiņas, kas caur to cēlušās, ka lopi mīkstas pļavas izmīdījuši.” (DL, 1892, 161); “Pļava vienās činkās.” (Endzelīns, I, 413)

¹ Santi – samti, samta apģerbi.

Citi pulni savus bērņus

Cintināsi pirināja;

Vālodzite gudra sieva,

Tā pakāra šūpulīti.

(LD 2128)

Var.: 2. *Činkināsi pirināja.*

Činka III – uzmācīgs, neatlaidīgs, tāds, kas uzplijas. – “Tomēr šie ne un ne – bāžas virsū kā rūgtas nāves – viens: “Nāci pie manis!”, otrs: “Nāci pie manis!” – “Ko nu darīt ar tādiem činkām?” krodzeniece izdomājās.” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, 1. puse, 342)

Činkatas, sk. Skrandži.

Čipatiņas, sk. Dradži.

Čiulis, čivlis, čūlis, ķūlis – 1) neliela dzīvnieciņa gurns, stilbs (piem., gaija); arī cilvēka rokas stilbs. – “Viņš man sita ar visu ķūli.” (DL, 1894, 98); “Agnese svārstīja plaukstā cāļa krūti un pārdomāja, vai tomēr labāk neielikt bļodiņā kūlīti?” (Eglītis, 1992, 79); 2) lika nūja, garens koks, īpaši kur atspiesties (DL, 1891, 138); 3) vīriešiem bikšu priekšas šķēlums; arī sieviešu lindraku kabata (DL, 1891, 90); 4) neveikls, bailīgs, gauss cilvēks; *darb v. ‘kūlēt’* – ar visu elkonī, neveikli sist; 5) Vidzemes, retāk visu Latvijas novadu, atskaitot Latgali, iedzīvotāju nievājošs apzīmējums. – “Čūls – der Name, den der Witebskische Lette dem Livländer giebt.” (Ulmanis, 317). Par čivli dēvēts lempīgs, tukšs, kaut kādā ziņā nepareizs cilvēks, kas atspoguļo seno domāšanu dižpretstatos. No latgalieša viedokļa nepareizais un muļķīgais ir čivlis, no vidzemnieka viedokļa – čangalis. – “Uzraksti etnogrāfiskām mantām miglaini vai taisni fantastiski, pēc kādas vēl neiespiestas ģeogrāfijas grāmatas: Latvua, Vidiena, Maliēna, Jūrmaliēna, tāmnieki un kautkāda ķūļu zeme. Vārds ‘ķūļi’ kā palamas vārds pazīstams visā Latvijā [...] Piebalgas, Smiltēnes, Mazsalacas, Valmieras, Rūjienas pagastu iedzīvotāji ir ‘ķūļi’.” (Latvijas Saule, 1928, 763). ‘Čiul’ Polijā jaunvārds, ar kuru apzīmē muļķi, stulbeni. Izskatās, ka ienācis ar bijušo Latgales poļu starpniecību poļu valodā. Ojārs Vācietis mēģinājis poetizēt vārdu ‘čivlis’:

Mārupītes sapņus sargājat jūs,

mani čūļi,

un ir mūžīga tā dziesma,

mani mori,

ko pa zaļiem lapu hērciem dzied

tavi prinči, tavi bardi, tavi bruninieki,

tavi zaļās priekā krāsas ķivuli.

(Ko jūs šodien atkal melšat, melšas)

Vienlaikus ‘čiulis’ latgaliski runājošā mutē var apzīmēt samērā neitrālu attieksmi, tikai piederību neoficiālam, ikdienas runai tuvam stilam. Sk. laikraksta “Diena” materiāla virsrakstu “Čiuliski neuzrunāt! Valdis Labinskis cer, ka viņa izveidotais radio austrumos būs vispopulārākais” (Diena, 2006.29.05. 12. lpp.), kur stilistiski sarunvalodas vārds lietots ar nozīmi ‘latviski, latviešu valodā, vidusdialektā’.

Čok čok – saka, ar rādītājpirkstu vai visu dūri izteiksmīgi piedurot pie deniņiem, kad kāds neprātīgi rikojas vai gatavojas tā darīt.

¹ Čūls – vārds, kādā Vitebskas iedzīvotāji dēvē Vidzemes latviešus (vācu val.).

Čoksts (čuksts), čuksts – sprauga starp ciskām, dibens. – “Dabuosi pa čukstu!” (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); “Ka bārns nagryb guļiet, pa čukstu idūd i guļ.” (Bronislava Trukšāne, Sibīrija, 2005); “Vacs čuksts, jaunys kuojys.” (Vera Luoča, Sibīrija, 2005). Sk. arī Dūcans, Pāčina, Subīne vārdnīcas I daļā; Buste, Jogurtdupsis, Pociis vārdnīcas III daļā.

Dzierve guo guo pa pūru, ikryta čuksts. Izvylka čukstu, ikryta golva. Izvylka golvu, ikryta čuksts. Izvylka čukstu, ikryta golva utt. u.t.jpr. (Pasaka bez gala. Nīna Kukule, Sibīrija, 2005)

Čore, čora, sk. Kore.

Čukstēt, čukstēties, čukstēt, cūkstēt, kaukstēt, čaukstēt – 1) klusu runāt, murmināt. – “Kū tu jam čukstieji ausi?” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); 2) atskanēt klusam, šņācošam troksnim (viens no čūskas pavārdiem ‘čaukstainīte’); 3) izrunāt neskaidras skaņas. Pamatā varētu būt klusa trokšņa, klusinātas skaņas atdarinājums. Čukstēšana kā rituāla runa (piem., krustībās). Čukstēšana kā klusināta runāšana saistīta ar slepeno, slēpto, arī maģisko aspektu. Vārdošana (dziedināšana ar vārda palīdzību) bieži nozīmē klusu, murminošu, čaukstošu vārdotāja izdvestu skaņu savirkņojumu. *Lietv.* ‘čuksts, čukstējiens, čuksti’ – klusas skaņas; 4) čukstēt – cepties, atskanot cepšanai raksturīgām skaņām. – ““Ko tu tur, kūmiņ, tā čukstini?” – Lapsa atteikus: “Es tepat bambāles salasīju un nu cepu.”” (Latviešu tautas teikas, 1991, 107)

5164. Kas čukst, tas melo. (LTT)

5468. Pūsis meitu var sev tā pieburt jeb piečukstēt: gavēni vajag čūsku noķert un tai trīs reiz iedurt ar šujamo adatiņu. To adatiņu vajag uzglabāt un ar to iedurt tai meitai, kuru pūsis izvēlējis, tad šī viņu milēs. (LTT)

25910. Burvis pīsoka atņast mauli nu vaca skrytuja un div lobus mītus. Daīt da zaloma [Inolauztiem rudzie]. Puorsakrystas, a pjēčuok nazkū drusku šepčej (čukst). /J.Macilewicz, Pawujcieszona, Viļņa, 1850., 284./ (LTT)

Miķeļa kalps Ermans stāsta: kad viņa radnieka Jahnin Matīsa zirgs slims palicis, viņš sūtījis pie Silanša Anša, kas viņam iedevis sāli, ko ar čukstēšanu (unter murmeln) sev priekšā ar pirkstiem skāris. (LBV, I, 115)

31984. Kad slimība ir āriģa (augons, roze, izmežģijums u.t.jpr.), tad vārdotājs dažreiz tikai pārdomā vārdus jeb nočukst tos par slimo vietu un uzspļauj tai trīs reizes. /F.Brīvzemnieks, 1881, VI, 114./ (LTT)

32485. Veļi katru gadu veļu laikā sapulcējoties zemes apakšā un apspriežot, kas pagājušā gadā darīts un kas nākamā gadā darāms. Viņi arvien pārrunājot par saviem piederīgiem, kas vēl dzīvi. Bet lai izzinātu, vai piederīgie labi dzīvo, tad veļi veļu laikā dažreiz izklīstot pa druviem, ēkām un visiem kaktiem, pat gultas cīsas izokšķerējot un naudas krātuves pārraugot. Tā ložņādami veļi smalki noklausoties, ko ļaudis runā. Mīļiem piederīgiem viņi arī iečukstot labus padomus ausis. (LTT)

*Lietus čukstas ar zemi.
Viņi saprot viens otru.
Bet varbūt man tikai tā šķiet?*
(Vizma Belševica. *Lietus čukstas ar zemi*)

*Ko, pādīte, tu čukstēji,
Kājgali gulēdam'i?
Vai vārdiņš tev netīka,
Vai netīka nesējiņis?
Man vārdiņš gan patīka,
Nesējiņis nepatīka.*
(LD 1358,3)

*ka tu tik neatbilstošs topi kliedziēnā,
bet paties čukstā, čukstā, manu brā!*
(Jānis Peters. *Un tik daudz zvaigznišu*)

*Uzdāvēni man šo pasauli čukstus –
skaļu es vairs nevaru izturēt.
To vispompozāko runu,
to visdārdošāko ielu –
lai viņa pamēģina izčukstēt.*
(Māris Čaklais. *Uzdāvēni man*)

Čuksts, čukstējiens, čukstī, sk. Čukstēt.

Čulgains, sk. Čulka.

Čulgot, čulkot, sk. Čulka.

Čulka, čulga – vātiņa, pūte, tulzna uz rokām, kājām vai sejas, mēles. – “Mēles galā izsitusies čulga.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 159); “Ka noplaucē, ādu sarauj čokurā, zem pūslīša apakšā tas šķidrums ir čulka jeb čulga.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); *īp.v.* ‘čulgains’ – ar vātīm noklāts. – “Delnas bija tapušas čulgainas.” (Milenbahs, I, 419); *darb.v.* ‘čulgot, čulgāt, čulkot’ (čulguot, čulkuot) – čūlāt.

5165. Čulkas rodas uz mēles no jaunu jaužu valodām. Lai no šādām čulkām atsavinātos, tad jāuzspļauj uz mutslauča stūra un jāsaka: “Lai tava mēle sadeg ar uguni.” Tad čulkas pārīet uz paša aprunātāja mēles. /F.Brīzemnieks, 1881. IV, 194 / (LTT)

20107. Ja uz mēles uzmetas kāda čulga, tad kāds aprunā. Vaina pārīet, ja ar bruņču apakšmalu paberzē slimo vietu un saka: “Lai jūsu mēles nodiltu kā manu bruņču sterbelis!” (LTT)

Čunčīnāt – nesteidzīgi kaut ko darīt; viegliem rikšiem, nesteidzīgi skriet vai braukt. – “Viņš lēni un cēli izdarīja izjājīenu uz muižu, vai nu soljiem vien jādams, vai arī viegli čunčīnādams.” (Janševskis, I, 132); “Ko čunčīni, saka, ka lēni brauc ar zirgu.” (Dzidra Budžus, Kurzeme, 2006); “Čunčīna ar zirdziņu uz Kuldīgu.” (Jānis Volkonovskis, Kurzeme, 2006)

*Bēri zirgi, raudi zirgi
Par kalniņu ritināja;
Es ar savu pelēkīti
Par lejiņu čunčīnāju.
(LD 29624)*

*Kur, vilciņi, čunčīnāji,
Kaula pieši kājiņā?
– Gar jūrmalu čunčīnāju
Zvejniekam lomu spriest.
(LD 30923)*

*Arī pakūtrs zirgs, uz priekšu kas čunčīna gausi,
Aizvelk vezumu, kurā tas iejūgts, līdz nolīktai vietai.
(Donelaitis, 49)*

Čupoties (čupuoties) – 1) drūzmēties, sanākt vienkopus, turēties kopā. – “Dīzin kas šudin par svātkim: cilvēki čupajās vīn.” (Brencis, 111); 2) mīlēties. – “Ko čupojas, saka kad meitene ar puisī iet, vai arī: Kas mīļojas, tas čupojas.” (Dzidra Budžus, Kurzeme, 2006)

Čupt – dabūt, iegūt, dažreiz ne pārāk labā veidā (ar varu, viltību, ātrumu, roku veiklību). – “Gribēja čupt vīns vysu naudu, bet, paldis Dīvam, naizadeva.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2005)

Čuras I – ēdiens, kas citviet saukts arī par dradžiem, grencumiem, cibariem u.tml. – “Ir istī cūku bēru ēdiens. Tas tiek pagatavots no mazajiem gabaliņiem, kas cūkas sadalot kur nekur atkrit, kā cīpslām, nierēm, aknām utt., ko visu saliek katliņā un grauzdē jeb vāra, pie kam izkusušos taukus nosmeļ un atlikušos sausumus ēd ar maizi vai kartupeļiem; dažreiz pieliek arī sēnes.” (DL, 1891, 20); “Tauku dzīslas un plēves cepot, pagatavo čurīņas.” (DL, 1892, 185)

Čuras II, čura – 1) peļķe, maziņš strautiņš, straumīte. – “Kas nu tas par strautu; tā tik tāda čura.” (DL, 1891, 58); “Zvirgzdupe čurēja čuru.” (V.Eglītis “Mājas tēvs”); 2) urīns, mīzali.

Čūlis, sk. Ķaulis.

Čūris – 1) zods, arī purns. – “Tam tāds uz āru izvirzīts čūris.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); “Viņa dusmīgi saraukusi uzacis, sacēlusi čūri, min paminas.” (Balandnieki, 200); “Viņam nosmulēts čūris.” (Jānis Tontegūde, Kurzeme, 2006); 2) biezas lūpas. – “Viņas pabiezās lūpas sametas čūri.” (Balandnieki, 340); “Tās likās pat neciešami neglītas: visas ar tādiem palielītiem deguniem un lieliem čūriem – pabiezām lūpām.” (Balandnieki, 690); “Ko tu taisi čūri? = Savelc lūpas, ģimi uz raudāšanu. (Iveta Miļevska, Kurzeme, 2006)

D – burts latviešu alfabētā.

Saldū ciemojās Aleksejs Dzens-Ļitovskis, Kārļa Egles skolnieks un Ļeņingradas profesors, latviešu dzejnieks un krievu ģeologs vienā personā, viņš, uzzinājis, ka man nav lietussarga, uzdāvināja savējo. No sirds paldies profesoram: lielisks lietussargs! Es to glabāju grāmatplauktā pie burta D. (Ancītis, 93)

Apzaļumošanas firma “Aleja D” savu darbību sāka pirms pieciem gadiem un šobrīd ir viens no lielākajiem šīs nozares uzņēmumiem Latvijā [..] Runājot par Ielgavu, firmas direktors Andris Drēska ar gandarījumu atzīst, ka pašvaldība vēl joprojām uztic “Aleja D” veikt skvēru un parku uzturēšanas pienākumus. (Neatkarīgā, 2006.30.08, 8. lpp.)

Devīni dīvaini dūmeņi
dimdinās debesu daļā.
Aizsoļo “meņi” un “vūmeņi”,
palaisti pilnīgā vaļā.
Skaidrs būs katram glumiķiem,
cik tas ir izdevīgi.
Debesu dāvana dumiķiem,
Dievīgi dreboša stiga.
Dancosim dīvatos.
Diebsim pa dučiem.
Ziedošā zālienā zelsim.
Pilns pagalmis ar klučiem
Vai ēdīsim tos?
Celt jau mēs nepacelsim.
(Māris Melgalvs. Devīni dīvaini dūmeņi)

Sakat, kas ir D?
Tāds, kam sadzirdē
leiet visas vietu vietas,
Iziet citas lietu lietas.
Redze rād', kas ir,
Dzirdē skaņas šķir.
(Jānis Steiks)
Pēc pulksten pieciem.
Divi dārzā deļo.
Duš' dadži dābolā.
Dirn dieviņš debesis.
(Māris Melgalvs. Pēc pulksten pieciem)

Daba – sākotnēji tas, kas derīgs, piemērots dzīves apstākļiem. Pamatā ide. *dhabh – derīgs, derīgi gadities. Nozīmes attīstība: derīgs, piemērots¹ – raksturīgs (slāvu valodās ‘labs’ – ‘dobryj’) – raksturs², īpašība (“Viņš ir labas dabas.”) – paradums. “Vārda mūsdienu nozīme ‘apkartējā vide (ārpus pilsētām un citām biezi apdzīvotām vietām), apkārtējās vides parādību kopums³ (zeme, ūdeņi, augu un dzīvnieku valsts u.c.)’ sāka veidoties 18.gs., tulkojot vācu ‘Natur’, kas ir gan ‘raksturs’, gan arī šis plašais parādību kopums.” (Karulis, I, 193). Sk. arī Dabls.

¹ “Tā tabake tāda labdabīte, neva sūra, bet salda.” (Firekers, 95)

² “Cilvēks no vīrsu labs raugās, bet sirdi nelabs un blēdis, ko tas palīdz, kad viņa daba un ticība nelaba.” (Firekers, 95); “Cilvēcīga daba” (Depkins, 160)

³ “Zinātnieki vēsta, ka māte daba zobus *Dunkleosteus terrelli* mutē sakārtojusi tā, ka zivs varēja koncentrēt ko dienu nelielā laukumā.” (Latvijas Avīze, 2006.1.12, 26. lpp.)

Liksmojatus siki putu,
Dabas mātē kāzas taisa;
Nākat lieli, nākat mazi.
Nākat visi panākstos [...] (LD 2686.3)

Kumeļam laba daba,
Tas neraud pārdodot;
Gauži raud mūs' māsiņa,
Tāl' tautās aiziedama (LD 17485)

Es nezinu, kālabad
Man mazai lautas jā;
Vai pēc manas labas dabas,
Vai pēc skaidra augumiņa. (LD 9789)

Dabls, dabļš – slaidis, stiprs, spēcīgs, kupls; labas šķirnes, derīgs. – “Dabli audzis” (Ulmanis, 41); “Labdabli zirņi”; “Nedablas zāles” (Stenders, I, 33); “Dabļi asni.”; “Saļa bij ar dabļiem augiem.” (Mīlenbahs, I, 428). Kā uzskata J. Endzelīns, ‘dabls’ radn. baznīcslāvu vārdiem ‘dobr’ un ‘dobl’ (Endzelīns, 1974, 160). Sk. arī Daba.

Krievu ‘dobro’ ir jāsaista ar mūsu ‘dabas’ vārdu, un savos pamatos ‘dobryj’ ir tas, kas savā būtībā saskan ar dabu. Šādi darināti vārdi bija un ir vēl tagad pazīstami arī latviešiem. Uz mūsu sakni dabr- aizrāda senais Turaidas provinces lībiešu kunga Dabreja vārds, kas valodas ziņā ir latvisks. Tāpat arī adjektīvi ‘dabls’ – slaihs, stiprs un ‘dabļš’ – spēcīgs, kupls, kas arī atvasināts no saknes *dab- vārdā ‘daba’. (Blese, 189)

Daidzīt – 1) izveicīgi, ātri iet vai skriet; 2) dziju vērt. (DL, 1894, 18)

Daile, sk. Daiļš.

Daiļot, sk. Daiļš.

Daiļš, dails – 1) liels. – “Es daila meita jau beju, ka tāvs prūjom nūjuoja.” = Es liela meita jau biju, kad tēvs prom aizbrauca. (Viktorija Ruduša, Sibīrija, 2005); “Pīlosa ūgu pa dailam katleņam.” = Pielasa ogu pa lielam katliņam. (Viktorija Ruduša, Sibīrija, 2005); 2) ātrs, straujš, veikls; 3) čakls. – “19.gs. pirmajā pusē ‘daiļš zirgs’ bija sinonīms apzīmējumiem ‘čakls, ļoti straujš zirgs’.” (Karulis, I, 195); 4) skaists. – “Cīnīsimies kopīgi priekš visa, kas labs un daiļš!” (Poruks, I, 15). *Apst.v.* ‘daiļi, daili’ – 1) daudz. – “Daily beja jū pījuojs.” = Daudz bija viņu piebraucis. (Viktorija Ruduša, Sibīrija 2005); “Daily stotom seipūls.” = Daudz stādām sīpolus. (Zinaīda Ivule, Sibīrija, 2005); 2) skaisti, graciozi. – “J. Alunāns 1850. – 1860.g. ieteica ‘daiļš’ lietot ar nozīmi ‘graciozs; prasmīgs’. Viņš darināja arī atv. ‘daiļot, dailināt’ – veidot, ‘dailība’ – prasme, māksla | . | 1868.g. A.Kronvalds ieteica vārdu ‘daile’ – māksla.” (Karulis, I, 196)

Ekur puikas, puisēniņi,
Aplam tādu nedabūs (nedabūja)!
Paši gāja (jāja) ziņģēdami,
Kumeliņi dancodami.
(LD 56,2)

Var:
1. Puikas, mani puisēniņi,
2. Ekur daiļi kumeliņi.

Kas tie tādi braucējiņi –
Daiļi lek kumeliņi?
Saimenieka dēli brauca,
Kalpa puiša kumeliņi,
Kalpa puiša kumeliņi,
Meitu vīta pātadziņa.
(Tdz 52298)

Dairas, daires, sk. Dairs.

Dairties, dairēties – 1) plīst, šķelties (piem., par akmeni, koku). – “Šis malkas gabals brangi dairījās.” (DL, 1893, 18); “Dēlis pārsadairījies.” (DL, 1893, 18); 2) vairīties, bai-

dities, bēgt, klāt neiet. – “Prasi jel, ko dairies?”; “Man dairās iet rījā, jo tur gulēja mironis.” (DL, 1893, 18); 3) blenzt, skatities visapkārt. Sal. senprūšu val. ‘endeirīt’ – skatities apkārt (Šmalstigs, 203); 4) tūļoties, grozīties. – “Divi dur, trešais dairās.” (DL, 1893, 18); “Jānis vēl nav aizgājis uz skolu, dairās vien.” (DL, 1893, 18), 5) apkārt vazāties. – “Tas jau malu malās dairījies.” (DL, 1893, 18). ‘Nodairīties’ – gribēt ko darīt, bet tomēr neizdarīt. – “Gribēja gan vēl ko sacīt, bet tik nodairījās vien.” (DL, 1893, 18); ‘Izdairīties, pārdairīties’ – šķelties, plīst. – “Šis malkas gabals brangi izdairījās.” (DL, 1893, 18); “Dēlis pārsadairījies.” (DL, 1893, 18); ‘Atdairīt’ – atgrūst, turēt atstatumā. – “Neatdairi mani.” Pamatā varētu būt ide. sakne *der- plēst, raut, dirāt. Sal. kr. val. ‘prodiratj glaza’ – atdarīt acis pēc gulēšanas. (Šmalstigs, 203)

Uz akmeņa nesēdēju,
No akmeņa dairījos,
Lai tas manis arājiņis
No krodziņa dairījās!
(LD 27 066)

Lūk, jau uzvēlies ir kalnā viru kamols, viņu vidū
Kaut kas vairās, raujas, dairās, baltas rokas lauzīdama.
(Jansons-Saiva, 98)

Dairs – 1) bailīgs, baiss, nezināms; ar baiso, nezināmo piesaistošs. – “Zem ēnām vientulīgi dairās sapņu ilgās degu.” (J.Veselis); 2) kautrīgs, piesardzīgs, bailīgs; 3) kaismīgs. – “Un es milēšu vairāk un dairāk, un dairāk ik brīdī.” (M.Čaklais “Aizaugošais ezers”); ‘Dairas, daires’ – baiļošanās, neuzdrošināšanās (ko darīt), bažīšanās (par kaut ko). – “Man bailes nav, bet tik daires.” (DL, 1893, 18)

Ko vari zaudēt, vai tā laime ir?
Kad tik daudz jātrīc, kaut tā nepazustu, –
Kad tavu dvēseli dairs no tevis šķir
Un acumirkļa nau, kad sevi justu?
(Rainis, II, 345)

Kur debess ar zemi tiekas,
Kur tālums neplūst vairs,
Tur balta laime man liekas,
Tur tu, tur nogrimst dairs.
(Rainis, I, 76)

Bet tu kā varens kara lielkungs –
Bungs! bungs! bungs!
Ar dižiem uguns gabaliem
Pa gaisiem šaudīji
Un, nikni krācot, divpadesmit rumakiem
Tik baigi padebešos drasēji,
Ka dieviem kāzu namā metās dairs,
Un misa negaršoja vairs.
(Arveds Švābe. Varenībai)

Varbūt, ka satumsušās ceļu jūtīs
Nekad mums gaitas nekrustosies vairs,
Un asa vārdu šķautne nāvi sūtīs,
Pirms sevi dāvināt tev nebūs dairs.
(Arveds Švābe. Veltījums)

Pat zila spēre, kas pār grīsti dej,
Pēc brīža aizbēg, spārnjiem drebrot dairi.
(Vizma Belševica. Purva drīģene)

Daiva – daļa no kāda veseluma – ķiploku, apelsīnu, pupas daiva, arī smadzeņu, plaušu daiva. Pamatā ide. *dāi- dalīt, sagriezt, saraut. (Karulis, I, 197)

nāc sēdies manā laiviņā
kā sēkla augļa daiviņā
nāc pusnakts saulē spigoties
un saknes laist un līgoties
(Knuts Skujenieks nāc labuprāt nāc mīļuprāt)

Dajoties (dajuoties) – šūpoties, līgoties, zvalstīties, ļodzīties. – “Nu, nāc ātrāki, nāc! Ko tur vēl dajojies?” (Janševskis, III, 460). Pamatā, iespējams, ide. *dei-: *dai- šūpo- ties, virpulot. Tādā gadījumā radn. vārdiem ‘daina’ – tautasdziesma¹; ‘deinis’ – dejojājs, lēkātājs; ‘diet’ – dejojot. – “Un sāce tur savā starpā diet.” (Gliks, 49)

¹“Liekas, ka šī dziedāšana sakumā ir bijusi deju pavadone un līdz ar to ‘daina’ (daiņa) bijusi ‘dejas dziesma’” (Karulis, I, 196)

Dakarēt, dakarēties – 1) diedelēt, diedelēties, lūgties. – “Ko tu tur dakarējies!” (Kagaine, Raģe, I, 241); “Citādi nāksies kā nabagam pie baznīcas dakarēt.” (Zariņš, 51)

Dakstīt, dākstīt, dāstīt, dastīt – 1) dot nežēlojot, dāsni dot vai piešķirt; *īp.v.* ‘dāsns, dāss, dastīgs’ – devīgs; 2) vieglprātīgi atdot, izdāļāt citiem. – “Viņa i traku devīga, izdaksta visas ziepes.” (Kagaine, Raģe, I, 241); 3) “kādus niekus citiem priekšā likt, stāstīt vai dot” (DL, 1893, 162). ‘Izdastīt’ – izdalīt, apdāvināt (Augšzemnieku dialekta teksti, 162).

*Man māmiņa piesacīja
Puišiem mutes nedakstīt.
– Puišiem mutes dakstīdama,
Savu godu paspēlēji.
(LD 10249)*

*Satumsa papeles dāsās,
iedegās mākonis kvēls.
Dīvaina karoga krāsās
viznija apvārsnis vēls.
(Fricis Dziesma. Vakars)*

Daldāt – klaiņot, daudzities apkārt; staigāt bez mērķa. – “Kur tu dolduosi vej? Vajag it guliet.”; “Vina vysta pa duorzu doldoj.” (Reķēna, I, 241); “Tagad doldoj vysys molys, a soka atbreivoj. Kū tu čorts atbreivoj.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2005)

Dalīgs – piederīgs, piemērots.

*Tam šejmam, tam blōzmmam [blōzmmam],
Tam daleiga [aigaveņa [audaveņa]:
Samolusi treis gryudiņus,
Izcāp sešus kukuleišus.
(LD 46294)*

Dandzis – 1) loks, likums, liekums (kaut kas izliekts, izlocīts). – “Kā dandža likums es saliecos.” (Mīlenbahs, I, 437); 2) rats, ritenis; 3) vainags. – “Mani nokristīja par Pēteri, uzlika ozola dandzi galvā un apdziedāja.” (Zariņš, 254); 4) bedre, nelidzenums, negludums; 5) cilvēku loks, pulciņš. – “Nesen policija atklājusi komunistu dandzi Kūrmalē.” (Zariņš, 76)

*Cimdus, zekes vien adīju,
Uz vācieti domādama:
Velns atspēra kalpa puisī
Ar tiem dandžu zābakiem.
(LD 7292,2)*

Dankarēt, sk. Dankars.

Dankars – “padauzis, kas ap visām meitām lakstojas.” – “Ko puisīti tu domāji./ Visām meitām brūtģāniņš?/ Ej ellē mālus mīt,/ Man dankara nevajag.” (DL, 1892, I); *darb.v.* ‘dankarēt’ – sist, daudzīt, kult. – “Sviestu dankarē ķērnē.” (Mīlenbahs, I, 438)

Daņģināt, daņģīt – raidīt, sūtīt. – “Daņģī tu viņu tak prom!” (Jalna Kūrava, Rīga, 2004); sk. arī Izdaņģināt.

Dardaks – ūdenskritums. Iespējams, no *darb.v.* ‘dārdēt, dardēt’ – šķindēt, taisīt troksni.

Dareklis – 1) darāmais darbs; 2) rokdarbs.

Dasums – aiztaupījums, nolikums, naudas vai cita uzkrājuma veidā (DL, 1892, 96). – “Neliels dasums uzkrājies, varētu notērēt vienā mierā.”

Daudzināt – dižināt, platināt, lielināt; slavēt, lielīt, daudzkartīgi teikt labu par kādu. – “Slava tape daudzināta.” (Depkins, 173). Pamatā ide. *dough- spēcīgs, liels. Radn. vārdam ‘daudz’. Agrāk daudzināšana bija ļoti svarīga lieta, jo vārda (šajā gadījumā laba, labvēlīga vārda) spēkam piešķirā tikpat lielu nozīmi kā labam darbam.

*Viena pate brūklenīte
Tālu spīdi kalniņā;
Viena pate daila meita,
Tālu tika daudzināta.
(LD 5490)*

*Visas bija jāņa zāles,
Ko plūc jāņa vakarā;
Visi bija jāņa bērni,
Kas jānīti daudzināja.
(LD 32650)*

*Kūmiņas, kūmiņas, daudzinām pādi,
Raud mūsu pādīte, nedaudzināma.
(LD 1485.2)*

*Man ļautiņi daudzināja
Kaimiņos arājiņu.
Dievs to zina, Laime zina,
Es jau pate nezinaju.
(LD 8673)*

*Kopā kopā,
Kaimiņu meitas!
Iesim jānīti
Padaudzināt.
(LD 32871)*

Daudzmāķis – meistars uz visām rokām.

Dažur – dažviet. – “Dažur viel snīgs radzams.” (Brencis, 112); “Dažos gabalos vāra arī nātru un gārsu kāpostus; tos dažur (piem., Mīsas apg.) sauc arī par sauti.” (DL, 1891, 18)

Dābt – sist ar lielu sitamo. – “Dābj nu suņam ar bomi.” (DL, 1894, 17); “Kad grābšu, tad dābšu pa kaklu.” (Mīlenbahs, I, 446); “Ka dāba šim ar pavārnicu, ta nošķakstēja vien.”

Dācīties – dīvaini izturēties, visādi ķēmoties, dīdīties. – “Ko tu dācies, kad tu taidis pat vīze kai visi!” (Endzelins, Hauzenberga, I, 311); “Palikt mierā un nedācīties.” (Endzelins, Hauzenberga, I, 311); “Viņa netraucās uz klubām, izpriecām, dācīšanās, lai gan milēja Ziemas svētku vienkāršos priekus: čigānos iešanu, vistiņu ķeršanu, rotaļas, Lieldienās olas sišanu.” (Veselis, 1956, 19); “Nabie.gluobiņa nu Jezupa bārnu – vysu dīnu duociejuos.” (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007). Sk. arī Dāks.

Dāks – jokdaris, blēņu stāstītājs, āksts (Depkins, 161; Ulmanis, 41). Sk. arī Dācīties.

*“Krāt naudas, muzejus pildīt”
(Skroders grib atkal deklamēt.)
Klus’, dāks!
(Rainis, IX, 52)*

*Tver tad smago šķēpu rokā leišu lielskungs Ģerulaitis,
Nācis, stājies loka vidū, viņš nu šādus vārdus saka:
– Dāks tik dala lača ādu, kamēr zvērs vēl mežā staigā.
(Jansons-Saiva, 64)*

Dālava – dāvana; talants. – “Ah, konfektes, tik liela dālava!” (Zariņš, 239); “Operteātri vajadzīgs otrais diriģents: labs organizators ar izcilām muzikālām dālavām.” (Zariņš, 107). Radn. *darb.v.* ‘dakstīt, dākstīt’ un *ip.v.* ‘dāsns’.

Dānis, dāņa – kukulis, dāvana. – “Dāņas=dāvanas, balvas.” (Depkins, 162); “Dieviete bija darījusi visu, lai viņai būtu pilna un laimīga dzīve, un devīgi tai piešķīrusi savas dāņas.” (Veselis, 1991, 254)

Kamēr sievas nodeva Jonim katru savu dāņu, sastāvošu no dažādām dāvanām, pavadītām ar izmeklētiem laipnības un līdzcietības vārdiem, tamēr vīri atkal uzsāka šādam gadījumam piemērotu sarunu savā starpā.

– Lai saka, kō sacīdāmi, bet Burbas Jonis ir un paliek tas pārkaisis ubags pār visiem.
(Janševskis, I, 295)

“Tavs Mika, saimniek, atkal jau sadumpojies,” pasteidzās nobērt blakus vezuma sargātāja.
“Neņēma lielkunga dāniņu!”

“Neņēma dāņu?”

“Tā bija gan,” paskaidroja Mare Mikas vietā, kamēr vainīgais sēdēja, galvu nodūris.
(Zariņš, 1985, 110)

Dāris, dārs – 1) skaļš, pārkoņdimdošs. – “Dāra rīkle.” (DL, 1893, 162); bļauris, tāds, kas bieži un skaļi kliedz, bļautās. Iespējams, saistīts ar *darb.v.* ‘dārdēt’. Sal. ‘dardaks’ – ūdenskritums; 2) ‘dārs’ – labs, mierīgs, krietns, teicams. – “Mums tas bernēns’ diži dārs.” (Anna Roga, Kurzeme, 2002); “Saimniekam dārs puisis: visi darbi veicas.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 312); “Tā viņi iemieg aplaimoti un dāri.” (Zariņš, 308); “Viņi ir diži nedāri cilvēki, niekus vien blūdi.” = Viņi nav labi cilvēki, niekus vien runā. (Zelma Atte, Kurzeme, 1961); “Ciemīnu Jānis ir diži nedārs cilvēks.” = Kaimiņu Jānis ir nekrietns cilvēks. (Zelma Atte, Kurzeme, 2006); 3) labs, jauks, skaists (par laiku). *Īp.v.* ‘nedāris, nedārs’ – !) palaidnis, blēņdaris, tāds, kas nemierīgs. – “Mūsu vecaistēvs ir citādi labs cilvēks, bet viņš pieder pie tiem vīratēviem, kuri vedeklas uzskata, ja arī taisni ne par pašām velna pameitām, tad vismaz par tādām [...] nedārēm, kas pastāvīgi turamas grožās.” (Janševskis, IV, 195); “Jau sirmgalvis un vēl tik nedārīgs uz sieviešiem.” (Janševskis, 1994, II, 28); 2) sliktis (piem., par laika apstākļiem).

*Ko tu dziedi, dziedātāja,
Mana brāļa gribētāja,
Mans brālītis zābakos,
Neņems tādu dāra rīkli.
(LD 872)*

*Dziedi, dziedi, dāra rīkle,
Mana brāļa gribēdama,
Vai tu dziedi, vai nedziedi,
Tu jau viņu nedabūsi.
(LD 872,1)*

Dārziņš, dārzs, mēnešdārzs, apdārzs – 1) gaišs loks, apmale ap mēnesi vai zvaigznēm Vārda pamatā nozīme – sēta, žogs, vēlāk – ar sētu apņemta platība; platība noteiktām augu kultūrām (Karulis, I, 202). – “Duorzys ab mēnesi, ab zvagznes.” (Kurmins, 52); “Ap mēnesi ir liels apdārzs.” (DL, 1893, 145); “Redziēju, ap Mienesi duorzeņš.” (Nīna Kukule, Sibīrija, 2005); “Ap Mienesi duorzys, naverno byus burans.” = Ap Mēnesi dārziņš, laikam būs vētra. (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); 2) apdārzs – nimbs.

Ap Mienesi duorzys vairuok pret naľobu laiku. Braucjom, beja cīši solta, skaidra nakts. Atsaroda vīns, tod ūtrs riņķis. Veļ krystiniski streipys. Tys pret viejputņi voi snīgputini, pret naľobu laiku. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

36360. Ja ap zvaigznēm ir mazi dārziņi, tad būs lietus. (LTT)

20237. Kad jauna mēneša rāgi ir tumši, kad pats melngans, kad ap pilnu mēnesi ir dārzs, kad mēnesi ir daudz mākuļu, tad būs lietus. Ja mēneša dārzs ir plāns un caurspīdīgs un drīz pazūd, tad būs labs laiks. Ja ziemā mēneša dārzs ir ļoti liels un caurredzams, tad būs salna. No kuras puses mēneša dārzs izzūd, no tās puses būs vējš. Ja pilns mēnesis ir iesarkans, tad būs vējš. Ja pilns mēnesis skaidrs, tad būs labs laiks. /S. Cūberts, 1688 / (LTT)

20240. Ja mēnesim apdārzs (apkārt gaišs laukums), laiks grozīsies. (LTT)

20243. Kad ap mēnesi ir gaišs dārzs, tad būs vējš. Ja šis dārzs ir liels un paliek vienmēr bālāks, tad otrā dienā būs jauks laiks. (LTT)

*Kad apdārzs parādās ap mēnesi,
Tad tēvi drānķa laiku pareģo.
(Blaumanis, V, 421)*

*Sniega pilns jau rudens gaiss,
apdārzs tumst ap mēnessloku.
(Vilis Cedriņš. Krasta vilnis, ūdens augs)*

Aizverot acis,
es ieraugu Krustā sisto smaidām
jauneklīgu un nenorūpējušos.
Gaismas apdārzu ap viņa galvu
viegla ēna sadalījusi četrās debess pusēs.
(Fricis Dziesma. Jaunpienācēja debesu mājokļos)

aiz muguras sarkani laiki
rīts mudina aizmirst un norīt
sauc stādīt ap Mēnesi dārzu
un dziedāt eņģeļu korī.
(Laima Livena. 1994. gada Ziemassvētki)

Dāsns, dāss, dastīgs, sk. Dakstīt.

Dātala, dsk. dātalas, arī dātali – 1) dāvana, dāvanas. – “Dātalas i tās, ko tu uotram duo.” (Bušmane, 264); 2) dāvanas, ko līgava kāzās deva vīra radiem, plašāk – līgavas pūra daļa, kas bija paredzēta dāvināšanai kāzās. – “Māju māte ienes dātalus: sievām uzliek zeķes, vīriem pirkstaiņus.” (Pētersons, 88); “Precību norunai izjūkot, ziedus un dātalus dod atpakaļ.” (Pētersons, 89); “Ritu pēc pusdienas iešot apkārt ar šķīvi un tad visi apveltītie metot naudu, jo esot ierasts katru dātalu godināt ar pretdāvanu.” (Janševskis, III, 165)

Deinis, sk. Dajoties.

Delbs – augšdelms, rokas daļa no pleca līdz elkonim. – “Pēc tam iesaucis veco, lai atnesot arī savas rokas – tās arī būšot pie delbiem pieaugt.” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, 1. puse, 314). Sk. arī Delms; Dilba, dilbs.

Delga – tāds, kas uzbāžas ar runas plūdiem vai saviem lūgumiem. – “Nāk virsū tā kā tāds delga!”; *darb.v.* ‘delgt, delzt, delgavot’ – 1) sūdzēties par savām lietām, uzplīties; uzstājīgi lūgt. – “Mans kaimiņš jau trešo gadu deldz, ka viņam neesot nekādu ienākumu.” (Milenbahs, I, 454); “‘lesim,’ es deldzu, ‘mēs jau nonāksim par vēlu.’” (Poruks, I, 19); 2) gari, nebeidzami runāt; tīšām vilkt runas vai darbus garumā.

Delgt, delzt, delgavot, sk. Delga.

Delms – rokas daļa no pleca līdz plaukstai. Pamatā ide. *dhel- dobums, izliekums. ‘Apakšdelms’ – rokas daļa no elkoņa līdz plaukstai. – “Košumkrūmā pie ģipša eņģeļa ar atdauzītiem apakšdelmiem.” (Ezera, 1993, 41). Sal. Delbs; Dilba.

izdzemdēts iz veca celma
gads
nokvēpīs zem šaura delma
skats

(Knuts Skujenieks. *izdzemdēts iz veca celma*)

vienalga man vai sidraba vai dzelža
vienalga ka ap delmiem ķēdes kals

(Knuts Skujenieks. *es nezinu es nezinu es nezinu*)

Dencis – bērns, visbiežāk zēns. – “Tādus puikas vairāk tā sauca pa denčim.” (Kagaine, Raģe, I, 257)

Denkts, dents – 1) stiprs, stingrs, spēcīgs, noteikts, ņiprs. – “Modrais, denktais jauneklis ar savu darba prašu un veiklību.” (Janševskis, 1994, I, 23); “Tas jau redzams no visa izskata un nešanās: denkta un dūšīga meita.” (Janševskis, 1983, II, 128); “Dzeltenu niedres bauzīti denkti rokā mētādams.” (Zariņš, 209); 2) leprns, augstprātīgs cilvēks, kas uz citiem skatās no augšas. – “Tad tas ir dents, nemaz negrib ar citiem satīties.” (DL, 1891, 153)

Derens – derīgs, piemērots. – “Puika viņam bija derens palīgs lauku novākšanas darbā.” (Janševskis, 1994, II, 211); “Tās nav tev derenas.” (Milenbahs, I, 456)

Deševīgs – dasns, devīgs. – “Moņa to jir deševeiga, jei nikuo nažāloj.” (Reķēna, I, 266); “Navar byut ciši deševeigam, navā labi, tei taida lētticeiba.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Dēkla, sk. Laima.

Dēlišānās, sk. Dēlīties.

Dēlīties – 1) niekoties, draiskoties, spēlētis. – “Mozais loksta da dielejās.”; “Kuo mozs bārns dielejās, vyss cylojās da raustuos.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); 2) daudz pūlētis, rosīgi, dažreiz pārāk rosīgi darboties un ņemtis. – “Ko nu tik daudz dēlīsies, gan padaris vēlāk.” (DL, 1892, 18). *Lietv. ‘dēlišānās’* – niekošanās, draiskošanās. – “Tei tuoda dieleišonus, na dorbs.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006)

Dēt, dēties – 1) likt, likties; 2) izdalīt no sevis olu (par putniem); 3) taisīt, gatavot. – “Del Zīmyssvātkim dieja dasys.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2005); 4) apdarināt; izdabt (piem., bišu koku). Pamatā ide. *dhē- likt, novietot. (Karulis, I, 211)

32857. Ja ciemiņš ienākot, tad vajagot viņam vēlēt, lai velkot mēteli nost. Ja ciemiņš paliekot ar visu mēteli istabā sēdam, tad vistas pavasari sākot vēlu olas dēt. (LTT)

32869. Ja ciemiņš aiziet kādā mājā, tam vajaga apsēsties, tad tanī mājā labi vistas dēj un bērni guļ. Tādēļ saka: “Sēd nu, ciemiņ, lai vistas dēj un bērni guļ!” (LTT)

34431. Ziemassvētkos darīja aļu un dēja desas, kuras tika taisītas no miežu putrainiem, asinīm un maziem gaļas gabaliņiem. (LTT)

*Priedīt' dēju, eglīt' dēju,
Neraudziju ozoliņu;
Labu ļaužu bērnu ņemu,
Neraudziju skaistumiņu.
(LD 21322)*

*Augstu dēju sila priedi,
Salda medus gribēdams;
Jaunu ņemu ligaviņu,
Siltas guļas gribēdams.
(LD 22050)*

*Smalku skuju priedi dēju,
Lai bitītes drīz ielīd';
Sīku seju sievu ņemu,
Tai bij jauka valodiņ'.
(LD 21351)*

*ko var vēlēties galva
kurai vairs nav kur dēties?
nepalīkt vienai un sirmai
aizmigt un piepulcēties
(Knuts Skujenieks. ko var ieraudzīt galva)*

Didināt, didināties – 1) likt trīcēt; drebēt no aukstuma; zobus klabināt. – “Kū tu didini, voi tev solst?” (Brencis, 112); “Viņš no saltuma zobus didina.” (DL, 1892, 33); 2) baidīties, neuzdrīkstēties kaut ko darīt vai uzsākt; vienam uz otru velti gaidīt. – “Ko nu didinies, ka neleci pār grāvi, slikt jau nesliksi!” (DL, 1891, 122); “Tie iegāj'ši krogā un tik didinājas viens uz otru, ne viens ko prasa, ne otrs.” (DL, 1891, 122)

*Ganos gāju, skaista augu,
Dažam sirdi didināju:
Vecam ceļu parādīju,
Puis' ar suni parādīju.
(Tdz 50904)*

Diegadirsa, diegadirša – nekārtīgs, nevižīgs; vieglprātīgs cilvēks. – “Ka jau saskaišas, ta saka – ak tu diegadirša, ka cilvēks nau tāds riktīgs.” (Kagaine, Rāge, III, 790)

Dielēt, dielēties – 1) dalīt, dalīties; sk. arī Draudze; 2) vilcināties, kavēties; sk. arī Dieliņš.

Tēvs ar māti, svešs tautiels
Klētiņai dielejš.
Tēvs dod meitu, māte liedza,
Tautiēls lūdza raudādams.
Lādž, tautietī, lēvu, māti.
Lūdž tu mani vēl mīļāki,
Tēvs ar māti šim brīžam,
Es visam mūžiņam
(LD 15067,5)

Dielīņš – dalība. – “Pie dieliņa ikkatrs saimnieks dabū vienu daļu.” (DL, 1891, 147). Sk. arī Dielēt.

Dienišķas, dienešķis, dīnešķas – pusdienas, pusdienu maltīte. – “Senāk reiz viens saimnieks ēdis dienišķas pļavā ar saviem strādniekiem.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I sēj., 701); “Aj, paāssim dīnyšķys.” = Ej, paēdisim dienišķas. (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); *darb.v.* ‘dienišķot’ (dienišķuot) – pusdienot. – “Jau sen laiks dīņišķuot.” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2006). Sk. arī Azaidis; Pavakariņš; Rītišķas.

Vacatas' volūda beja svešs nu sūmu volūdom pajemtais un tagad latvišu volūdā izplateitais vārds launags. Taipat jai svešs nu germanim aizjemtais brūkastu nūsaukums. Brūkastu un launoga nūsaukums ir mūdes vōrdi, kas inōce nu piļsātom. (Latkovskis, 1956, 24)

Dienišķot, sk. Dienišķas.

Diet, sk. Dajoties.

Dievains, dievājs, dievojs (dievuojis) – dievišķs, īpašs, izcili labs; dievbijīgs. – “Dievājš saldumiņš.” (Depkins, 167); “Jānis, izdzirdis zvana skaņas, ķer pēc cepures un pa vecu, dievāju ļaužu ieradumam atsedz galvu.” (Janševskis, III, 414). Mūsdienās šis vārds lietots galvenokārt dievturībā. – “Dievājā mācība”; “Dievājā atziņa” (Siliņš, 2005, 4); *lietv.* ‘dievājība’ – dievišķā izjūta, sekošana dievišķajam paraugam.

Dievājs pa daļai apzīmē to pašu, ko svēts un gauss. Dievājs top cilvēks, Dievu turēdams un pareizi dzīvodams [...] Dievājība ir spēja un īpašība, ko iegūst cilvēks, kas nekad Dievam nesariebī, kas radinās tikumos un zintīs. (Brastiņš, 1966, 421)

Dievaina dievaina
Tautiņu sēta:
Kur kāju spēru,
Tur zieda vajag.
(LD 25560)

Dievojam dēliņam
Teju auga ligaviņa,
Kas bij kāds nedievojs,
Lai jāļ zemes gabaliņu.
(LD 12409,1)

Pinu vīzes, viju auklas,
Līgaviņu cerēdams.
Dievojam līgaviņa,
Man tik vīžu pinumiņš.
(LD 15861)

Dievājība, sk. Dievains.

Dieverene – vīra brāļa māsa. (Depkins, 169)

¹ Vacata – vecāmāte.

Dieverēns, dieverēns – vīra brāļa dēls. (Depkins, 169)

Dieveris – 1) vīra brālis vai sievas brālis. Radn. saknes vārdi ar to pašu nozīmi – lietuv. val. 'dieveris', kr. val. 'deverj', senind. 'devār'. – “Divers – pats tyveimais rods.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Uzdeva vīram ar dieveri iet pie ratiem un apkopt un uzraudzīt zirgus.” (Janševskis, I, 356); 2) senajās kāzās – līgavaīņa pavadītājs kāzu rituālā. Sal. radn. saknes vārdus senind. 'devar', lietuv. 'dieveris', krievu val. 'deverj'. (Gamkrelidze, Ivanov, II, 760)

14270. Brūti veda uz baznīcu kāds saimnieks, vai kāds cits bagāts radnieks. Brūtgāns bija braukšus pie baznīcas pretī. Dažās vietās brūtgāns jāja uz baznīcu pretī, dižbrāja jeb dievera pavadīts, kas bija brūtgāna brālis jeb cits labs draugs. Dižbrālim bija apsiets divielis par plecu, galos izrotāts ar sarkaniem rakstiem, visiem citiem bija izpušķotas cepures. /Dundurs Pats, 1876, 84 / (LTT)

*Nejājiet, lepna tautas,
Es nabaga sērdienīte;
Kur es nemšu kreklus segt
Deviņiem dieveriem.*
(LD 5161)

Dievredzis, dievregis – pareģis, burvis. – “Viens dievredzis zināja vienā kuldā naudas podu.” (DL, 1894, 172); “Dievredžim arī sova vīta.” (Veronika Rusiņa, Latgale, 2004); “Šiti skaituos pi būrim, tī, kas dora lobu.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Garajā nātņa tērpā ģērbtais dievregis pacēla rokas.” (Geikins, 23)

*Dzeguzīte, dievredzīte,
Mana mūža licējiņa;
Es apriežu ganidama,
Viņa skrēja tautiņās.*
(LD 9578)

*Dzeguzīte, dievredzīte,
Man augol tautiņās [bāliņos?];
Kur es gāju ganidama,
Viņa man pakaj skrēja.*
(Tdz 51038)

Dievs – 1) kristietībā augstākā būtne = Jāhve. – “Tu tuo Dīva naredzi, bet paprosi, paleidzies.” (Veronika Rusiņa, Latgale, 2005); “Lūgdama Dievu, lai es atliktu dzīva.” = Lūgdama Dievu, lai paliktu dzīva. (Anna Šmite, Kurzeme, 2003); “Guņsgrāks bie solā. Dīveņ, Dīveņ, šytū nalaimi!” (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007); 2) pirmskristietiskajos priekšstatos apzīmēja kā mirdzošās debesis, tā debesu dievību un dienu, dienas gaismu. Ne tikai gaismas, debesu (laika apstākļu) aizgādnis, bet arī zemkopības, lopkopības un galvenokārt vīriešu darbu un darbības aizgādnis. Folklorā saglabājies arī priekšstats par dieviem, dieviņiem kā mājas vai lauku gariem, arī kā mirušajiem pirmsenčiem, kurus veļu laikā mielo. Kristietības uzskatu ietekmē arī latviešu folkloras Dievs pakāpeniski pārņēma ne tikai vīrišķo dievību, garu funkcijas, bet arī sievietu dievību un garu funkcijas, piedaloties vai pat vienpersoniski lemjot cilvēku likteni. Vārda pamatā ide. *dei – mirdzēt, laistīties. Sal. latv. 'diēna', kas agrāk apzīmēja ne tikai dienu, bet arī gaišo rīta daļu. Baltu tautām un indiešiem šī vārdsakne saglabā nozīmi 'Dievs', bet slāvu un irāņu vai. notikusi transformācija negatīvā virzienā, kur ar šo vārdsakni apzīmē kaitētājus garus vai ļaunās dievības.

Dievs tautas parunās: Es dzīvoju ar Dievu uz pusēm; Negrāb Dievam acis!; Svēts kā Dieva pirksts, bet liks kā āža rags.

5861. Vecās un īstās tautas tradīcijās Dievs ir tikai īpašvārds. Tikai jaunākos laikos tauta sāka lietot arī kā sugas vārdu, lai gan elka dievi ir jau vecs baznīcas vārds. /P. Š., Rīga./ (LTT)

5862. Dievs senāk staigājis pa pasauli apkārt par nabagu un bieži lūdzis no cilvēkiem naktsmāju. Tos, kas viņu neuzņēmuši, sodījis ar kādu slimību vai citu nelaimi. (LTT)

5863. Mūsu zemes dieviņi un Mājas kungi ir gan zināmi. Tur nāk ķēmi un ruņģiši, raganas un laumas tos neticīgus dien' un nakti. /J. Lange, Katechismus, 1773./ (LTT)

682. Alu ziedoja arī Dieviņam pie vītoliem jeb liepām. (LTT)

3138. Bērtulī (24.08) nesa Dieviņam pirmos ziedus no gada augļiem. (LTT)

Dieva nav, cilvēks brīžam ir Dievs, brīžam Velns. Kad labi dara – eņģelis, kad slikti, tad Velns. (Pricis Jakaitis. Kuršu kāpas, 2004)

A tāt kas? – Nikas nīkuo *ne sobļudajet*. Del kuo Dīvs izdūmuots? – De| *podderzhivaniija discipliny*. A *fakticheski* jys jir voi nav, nikas nazyna. A *na samom dele – beskonechnosti, čto-to gde-to jesti, kakaja-to sila. Sila kakaja-to jesti.*¹ – Bet tagad kas? – Neviens neko neievēro. Kāpēc Dievs izdomāts? – Lai uzturētu disciplīnu ļaudis. Bet faktiski, vai viņš ir, vai viņa nav, to neviens nezina. Bet īstenībā – bezgalība, kaut kas kaut kur ir, kaut kāds spēks. Kaut kāds spēks tomēr ir. (Francis Vecpans, Sibīrija, 2004)

Dikāties, dikaļēties – 1) nemierīgi stāvēt. – “Ka nevar mierīgi nostāvēt, mīcās, tad sāka: Ko tu dikāties.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); 2) spārdīties; raustīties. – “Jauns, nieiebroukts kumeļš mēdz dikaļēties, ta viš' ī' jā māca.” (Andrejs Knipens, Kurzeme, 2003)

Dilba, dilbs – 1) apakšdelms, rokas daļa no elkoņa līdz locītavai jeb no delnas līdz elkonim. – “Mana roka lai nolūzt no savām dilbām.” (Gliks, 49); “Tā rokas dilba.” (Wörter= Büchlein, 92); “Kniebiena sāpes dilbā viņa tūliņ jūt.” (Janševskis, I, 93); “Zušus rokas dilba resnumā.” (Bels, 10); 2) stilbs. – “Aplūkodama tuvāk sev rokas un dilbas, redzēja uz tām vietvietām bumbuļus un plankumus, it kā savādus izsitumus.” (Janševskis, I, 232); “Sieviešiem nevienam nebija citādi kā kuplāki lindraki līdz pus dilbai.” (Dinsbergis, 17); 3) stulms (zābakam, zeķei). – “Zeķu dilbas.” (Ulmanis, 48). Pamatā ide. *dhel- (iz)liekums, dobums. Nozīmes attīstība: dobums – dobs stumbrs, kauls – stumbrs, kārts; rokas vai kājas dobais kauls – rokas daļa (Karulis, I, 218). Sk. arī Delbs.

ozolā nevar
zari kā milža dilbi
rumpis kā Vidzeme
saknes kā
ozolā nevar kāpt.
(Ilze Binde. *Manai zemei nav kalnu*)

Dimba – negadījums, neveikla situācija; liksta, posts; bezizejas stāvoklis. Vārds saglabājis savu lietojumu galvenokārt lokatīva locījumā – ‘dimbā’. Pamatā, kā uzskata K. Karulis, ir *darb.v.* ‘timt’ – tumst (Karulis, II, 219); *lietv.* ‘timba’ – sākotnēji ‘tumša vieta’, vēlāk ‘cietums’. – “Dimbā likt.” (Mīlenbahs, I, 467); “Vazājies tik pa naktīm apkārt, gan tu reizi ieiesi labā dimbā.” (DL, 1891, 153); “– Tad viss bij dimbā? – cik var saprast, dimbā.” (U. Bērziņš “Prozaisms lakstīgala”²). Sk. arī Timba.

Dimt, dimdēt, dimēt – skanēt, dārdēt, dunēt, rūkt, zvanīt. Pamatā ide. *dhem- pūst, putēt, dūmot, miglot. Vēsturiski izveidojusies nozīmju saikne starp ‘pūst’ un ‘skanēt’. (Karulis, I, 219)

Nu greznots zēns dažs buldurē vāciski,
Ka ausis sadimst dzirdot to čākstamu [...]
(Juris Alunāns. *Uz sava laika nejdzību*)

¹ Slīpajā drukā atzīmēta tā teksta daļa, ko F. Vecpans runā krieviski.

² “Dzejoli “Prozaisms lakstīgala” vārds *dirsa* /cenzūras/ nomainīts ar *dimbā*.” (M. Rižijs)

Dimza, sk. Dimzāt.

Dimzāt, dimzāties, dimžāt, dimžāties – 1) būt nemierīgam, miņāties viena laidā uz vietas (parasti par cilvēku vai zirgu), trokšņaini kustēties; 2) neveikli strādāt. – “Ko nu dimžājies, labāki ej gulēt.” (DL, 1891, 138). *Lietv.* ‘dimza, dimža’ – 1) neveikls cilvēks, kas visu sev apkārt gāž; tāds, kam darbi nešķiras. – “Ko tu domā, ka tāds dimža tev ko padaris.” (DL, 1891, 138); “Gatavais dimza, atkal rokturi nolauzis! Tikko taču kā pielikām.” (Jaņa Kūrava, Rīga, 2005); 2) dunoņa, dārdi, dimdoņa.

Dingsma – aizstāvība, aizgādniecība. – “Jūsu dingsmā mēs varēsīm būt tiķeni, ka zemi dabūsim.” (Janševskis, I, 352); “Mēs tātad nu znota dingsmā.” (Janševskis, 1983, I, 7)

Dingšana, sk. Dingt.

Dingt – 1) dēties, likties. – “Šī naģe uz viņa ragutiņām vien lec vīrsū, kā citur nekur nezinātu dingt.” (Janševskis, II, 8); 2) nīkt, kvernēt. – “Uz vietas dingdams, viņš vēroja, pa kuru pusi list daiļajai klāt.” (Janševskis, 1994, I, 26); “Kā tev, Lotes kundzene, tā patīk veselīem cēļiem dingt prastu ļaužu vidū?” (Janševskis, 1994, I, 179); “Tātad visu nakti pie tās dindzis.” (Janševskis, 1994, I, 194); 3) būt, palikt klusam, mierīgam. – “Ja tūliņ nedingsit, dabūsit sukas.” (Mīlenbahs, I, 469); “No visu triju cilvēku neparasti klusās, sadingušās, gandrīz sastingušās izturēšanās noprotams, ka viņi nupat neganti rājušies.” (Janševskis, 1983, I, 27). *Lietv.* ‘dingšana’ – kvernēšana. – “Tāda dingšana vien tur iznāk.” Sk. arī Sadingt.

Dirbas – 1) drebuļi; 2) čabēšana (piem., lapu vai lietus čabēšana); 3) sīka tipināšana (piem., par zirga gaitu). Sk. arī Dirbelis; Dirbināt.

Dirbelis, dirbulis, dirbins, dirba – 1) cilvēks, kas mēdz nemierīgi izturēties, arī ātri runāt. – “Cylvāks, kas pylns kaut kaida namīra, nikod navar uz vītas ni nūstōvēt, ni nūsēdēt, pastōveigi kustīs.” (J.D., 1957, 9); “Ko tu tur dirbuļo kā dirbuls!” (DL, 1892, 129); 2) tas, kas iet maziem, veicīgiem soļiem; 3) drebulis. – “Tāds dirbelis uznāca.”; 4) dirba – nedrošs, drebelīgs cilvēks, kas ne par ko nav pārliecināts. Sk. arī Dirbas; Dirbināt.

Dirbiens – 1) ātra, strauja kustība; 2) pēriens. Laikam no ide. *der – plēst, raut, šķelt (Karulis, I, 190). – “Mazie saka, Pēteris, kāpdams kokā, zaru nolauzis. Es sapīkstu¹ un domāju: dirbiena tik vajag nelietim par tādu koka apskaušanu.” (Janševskis, III, 369). Sk. arī Dirbināt.

Dirbināt, dirbēt, dirbt – 1) ātri kustināt (kājas), sīkiem rikšiem steigties, braukt. – “Vei, cik mudīgi tis bārns kuojīņas dirbina!” (Balode, 76); “Es dirbinu, dirbinu: labi, ja vokarā nūtikšu muojuos.” (Brencis, 112); 2) tricināt, tricināties, drebēt, trīsēt; 3) darbināt. Sk. arī Dirbas; Dirbelis; Dirbiens.

*Lietutiņis dirbināja
Dienas vidus saulītē.
Tas nebija lietutiņis,
Tās grūtdiena asariņas.
(LD 4109)*

¹ Sapikt – sadusmoties.

Dirkas, sk. Dirkāties.

Dirkāties, dirkāt, dirknīt – 1) plosīties, nemieru celt; 2) plēst, dīrāt (drēbes, pāpīru u.tml.). – “Suņi dirknī vecās drēbes.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 322); *lietv.* ‘dirkas’ – nemiera cēlēji. – “Sanākuši vieni dirkas.”

Dirsu atsist – atsacīties no kaut kā uz īsāku vai garāku laiku. – “Gūs pīna vairs nadūd: atsit nu dirsu.” (Brencis, 112)

Dižais sviests, sk. Leišu sviests.

Dīvēties, dīvīties, dīvāties, sk. Dīvs.

Divināds, divenāds – divējāds. – “Divinādas lietas lūdzu es no tev.” (Gliks, 49)

Divprātība, sk. Divprātīgs.

Divprātīgs – nepastāvīgs, mainīgs uzskatos, noskaņojumā, attieksmē pret kādu. – “Viens divprātīgs cilvēks ir nepastāvīgs.” (Gliks, 50); *lietv.* ‘divprātība’ – nepastāvība, uzskatu mainīgums. – “Viņi netiek nekādā galā, jo par to lietu viņiem joprojām divprātība.”

Diženums, dižums, sk. Dižs.

Dižināt, sk. Dižs.

Dižoties, sk. Dižs.

Dižs, dižens, dižans – 1) liels (apjomā, augumā); izcils, brašs, varens. – “Dižanas vārpas.” (Depkins, 174); “Iedod dižus spaņņus, lai iet uz aku.” (Kuršu kāpu folklorā, 43); 2) skaists, miļš. – “Drānas tik dižani klājās.” (Fīrekers, Konkordance, I, 134); “Dižans bērns.”; “Dižani vina kalni.” (Depkins, 174); “Tam gaiļam dižana sekste.” (Fennels, 1989, 26). Pamatā ide. *dī- šūpoties, virpuļot; steigties, censties. Nozīmes attīstība: šūpoties, diet, lēkt – augstu celties, celt – augsts, liels (Karulis, I, 222). *Darb.v.* ‘dižoties’ (dižuoties) – lielīties; *darb.v.* ‘dižināt’ – pacelt statusā; lielīt, daudzināt; *lietv.* ‘diženums, dižums’ – staltums, iznesība, skaistums, izcilība.

Kāds ceļinieks gājis nakts laikā pa ceļu un uzmaidījis uz jēkuļu kapiem. Tas nolicies uz kāda kapa gulēt un laidies jau iemigties. Te izdzirdis apakšā dziedam smalkā, jaukā balsī:

Ko tu guli nedīzenis

Pie dižajiem ļautiņiem?

Ne tev acis pārgrozītas,

Ne dzisliņas izstaipītas.

Ceļinieks nopratis, ka tā dzied mironi. Uzcēlies, pārmetis krustu un devies tālāk.

(Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 69)

Kas tā tāda dziedātāja?

Caur mežīņu balse skan.

Lai tā diža, lai tā maza,

Tā būs mana līgaviņa.

(LD 543)

Ko es viena piedziedāšu

Tādu dižu istabiņu!

Raug', kur sēd lepna meitla

Istabiņas dūbenā.

(LD 771,1)

Es, pādīti dididama,
Augsti rokas cilināju,
Man pādīte diža rada,
Cribēj' augsti cilināta.
(LD 1535)

Sen to dižu dižināja,
Sen bagātu daudzinaja, –
Iesviež pūru istabē
Kā apeņu vācelīti.
(LD 16769)

Es nebiju atraduse
Tik dižana ozoliņa:
Vara saknes, zelta zari
Sudrabiņa lapinām.
(LD 34066,4)

Skaji dziedu, noklīdzos
Diža meža maliņā,
Lai dzird mani arājiņš,
Lai balsē remdējās.
(LD 496,10)

Dīdīt, didināt, dīdīties – 1) aicināt uz deju, dancināt; 2) ejot ritmiskiem dejas soļiem, turot cieši rokās, šūpināt bērnu krustības rituālā, ko sauc par pādes dīdišanu; sk. arī Pāde; 3) nedot, nelikt mieru, nebūt mierā. – “Ko dīdies, ko nestāvi mierīgs?” (Marija Steimane, Kurzeme, 2005); “Dīdās kā pūka sviesta saēdies.” (DL, 1891, 108); 4) dresēt, pakļaut dresūrai. – “Lāčus dīdīt.” (Depkins, 171)

Dzimtenē dabūju redzēt, kā Nicas dziedātāju grupa demonstrēja pādes dīdišanu. Tas bija loka gājiens magnējā dejas solī saskaņā ar daīnu meldiju, ko visi dalībnieki dziedāja. Māte pati nepiedalījās. Viņu dejā bērnu – lelli deva loka gājiens no rokām rokās. Ar kājām midijās smagajā dīdišanas solī, rokās paauklēja bērnu, nodziedot vēlējuma daīnu, un tūlīņ deva nākošam stāvētājam darīt to pašu, līdz bērns bija apgājis loku. Niceniekiem bija ipatnēja paraža, ka dejas beigās kāda no sievietēm pēkšņi izvilka no azotes un trieca pret grīdu māla bļodiņu, kas sašķīda ar troksni druskās. Vai tas nozīmētu kāda ļaunuma iznīcināšanu, vai ko citu – nezīnu.¹ (Puže, 1967, 509)

Kur mana dižcauņu cepurīte?
Āzmiersu nelikuse, kūmās iedama,
Nu likšu, kad iešu pādīti dīdīt.
(LD 1489)

Es, pādīti dididama,
Augsti rokas cilināju:
Lai cilina Dēkle, Laima
Bagātosi ļautiņos.
(LD 1536)

Nesēdat kūminas galdiņa galā.
Ejati plānāi, didati pādīti.
Didati pādīti, vāķati naudiņu.
Vāķati naudiņu, dodati mātei.
Lai māmiņa audzēdama
Nopērk ziļu vainadziņ'.
(Ķēresta Ēna, Kurzeme, 1961)

Es, pādīti dididama,
Puki bāzu azoti:
Lai mana pādīte kā puķe auga.
(LD 1542)

Man pādīti dīdījoti,
Skudra ceļu pārtēcēja:
Lai tā teka rudzi, mieži
Manas pādes klētiņāi.
(LD 1326,4)

Ēdolē es dziedāju,
Ivandē atskanēja,
Īvandnieku puisēniņi
Stāvu vien dīdījās.
(LD 498)

Dīkoties, sk. Dīks.

Dīks, dieks – 1) nevajadzīgs, veltīgs; 2) brīvs, bezdarbīgs; tukšs, nepiepildīts. – “Dīka stāvēt.” (Ulmanis, 47); “Bet arī Marčs nestāvēja dīkā.” (Valdis, 103); “Dīka istaba”; “I spaņs dīks, i krūzeite.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Dīks dubaks i dīki orūdi var byut.” = Tukšs dīķis un tukšī apcirķņi, arodi var būt. (Jānis un Regīna Kudīņi, Latgale, 2006). *Darb v.* ‘dīkoties’ (dīkuoties) – slaištīties, neko nedarīt, vaļoties. – “Ko dīkojies, nāc pie darba!” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); *lietv.* ‘dīkums’ – nekā nedarīšana.

¹ Trauku dauzīšanai krustībās, kāzās u.c. bija rituāla nozīme, parasti saistīta ar auglības veicināšanu.

Dievturiem tuvais filozofs Reiznieks iedaudzināto meditēšanu un apskaidrošanas gaidīšanu uzlūkoja par netikumumu. Cilvēks, kas nevižo strādāt konstruktīvi, labāk sēd dikā un meditē [...] Daiņu bāliņš nekad nesēd dikā, bet čakli strādā, gliši apkopjas un neuzbāžas citiem ar žēlabām vai sliktu omu. (No Anšlava Eglīša vēstules 1990.10.06)

Augstu, brōleņi, taisot
Dikamū ustaben',
Kur maņ beja diki ļakt.
Kur rūciņas pacylot.
(Tdz 47170)

nekas nekur jau nepaliek
tikai dikumā asinis kūsa
tai nodzīvotā greznumā
vēl nav diezgan par cilvēku būtis
(Knuts Skujenieks. nekās nekur jau neaiziet)

kaut pirksts aiz pirksta mums metas līks
kaut mūsu dārgums guļ saslēgts un diks
mēs ceram
mēs nabagi neesam mēs neprotam nikt
mēs sargājam sēklu kad nav tai kur dīgt
un pēdējo asaru dzeram
(Knuts Skujenieks. No lejas)

Dīkums, sk. Dīks.

Dīvs, dīvajs – 1) mirdzošs, spīdošs; 2) brīnumains, neparasts. *Lietv.* 'dīvs' – brīnums, kaut kāds neparastums. – "Ai, vai, kādi nedzirdēti dīvi!" (Janševskis, 1994, I, 202); *darb. v.* 'dīvēties, dīvīties, dīvāties' – brīnīties. – "'Vai tad gaidāmi vēl jauni kari?' Vītelis padīvojas." (Zariņš, 1985, 93). Pamatā ide. *dei-: *dī- gaiši spīdēt, mirdzēt, laistīties, no kā arī 'dievs', 'diena', 'dīvains' (Karulis, I, 220). Radn. kr. val. 'divnyj' – neparasts, brīnumains.

Etnomūziķe, dziedātāja Ilga Reizniece dēlam 1977. g. ielika vārdu Dīvs, jo tas viņai pirmām kārtām saistījies ar atskaņu 'brīvs'. Liels bijis viņas pārsteigums, kad folkloras kopā "Ilģi" un Šur tur citur viņu sāka vilkt uz zoba, ka viņa esot 'Dīva muote'. Sākumā viņa neesot sapratusi, par ko jāzobojas. Tikai vēlāk uzzinājusi, ka latgaliski 'Dievs' tiek rakstīts un izrunāts 'Dīvs', tātad viņa netieši ir "Dieva māte". (Ilga Reizniece, Rīga, 2006)

Kādus dīvus es redzēju
Tai svešā zemīlē:
Cūki ragi, vistī pupi,
Akmeņam kājas, rokas.
Uz akmeni malķu cirtu,
Straumē kūru uguntiņu.
(Nica, Nr. 163)

Albalsis viņojums dīvs, pāri sētām un papuvēm mestais,
Man kā šivītes vairs, sapņus dvēselē iearot, sāp.
(Andris Vējāns. Mana pirmā baltkrievu dziesma)

Kādiem diviem zībēns zīmju rakstiem
Aizapziņa pavēl sekot mums?
(Ārija Elksne. Aizapziņa)

Dīža, sk. Dīžāties.

Dīžāties, dīžļāties, dīžļoties, dīžāt, dīžot (dīžuot), dīzināt – 1) būt nemierīgam, nepacietībā mīdīties. – "Citi dīžoja ap šujmašīnu, to apskatīdami un apbrīnodami." (Janševskis, I, 128); "Pats ar sievām un dažiem citiem kāzīniekiem dīžoja tiem apkārt." (Janševskis, 1983, II, 119); "Tiešām, stalts sedlots zirgs dīžļojas sētas vidū." (Aistars, 70); "Zirgs kārpās un dīžļājas." (Belševica, 11); 2) dīdīties, neko neuzsākot; kavēties. – "Ko jūs dīžājjiet, kad ārā grēks!" (DL, 1891, 94); "Lāčubite, tā noprasīts, padīžāja brītiņu uz vietas, pakasīdams sev pakausi ir ar vienu, ir otru roku." (Janševskis, 1994, I, 81); 3) dīzināt – būt bezdarbībā, slaištīties bez darba. *Lietv.* 'dīža, dīžļa' – tāds, kas ne mirkli nostaiv mierā, nemierīgs (par cilvēku vai dzīvnieku). Radn. vārdiem 'dīdīties' un 'dīžs'. Sk. arī Dīžs.

¹ Grēks – šeit: nelaime. Vārds 'grēks' ar nozīmi 'nelaime' ļoti bieži lietots 17.–18. gs. Nozīme saglabājusies vārd-savienojumā 'ugunsgrēks', resp., uguns nelaime.

*Spelēji, spēlmani,
Pāš stabulīti!
Iau manas kājiņas
Dīžāti dīžā.
(LD 24179)*

*Dod dodama, māte, meitu,
Ko tik ilgi dinģējies?
Apkalis mans kumeliņš,
Dīžā tavu pagalmiņu.
(LD 14710)*

*Sveši laudis sanākuši,
Tie gar galdu sasēduši;
Es, brālam īsta māsa,
Plānā vien dīžijos.
(LD 21075)*

*Visas manas kājas gura,
Garus viešus vadīdam;
Ne tie gāja, ne palika,
Uz kājāmi dīžojās.
(LD 26170)*

Dobrs (duobrs) – 1) dobjš, zems (par balsi, skaņu). – “Ja viņa pieņem labi dobru balsi, tad viņu droši vien nepazītu.” (Janševskis, III, 273); “Urdz un kurc kā varžu tēvainis dobrā balsi līdz.” (Janševskis, 1994, I, 57); 2) tāds, kam ir caurs, tukšs vidus (piem., par koka stumbru); 3) bedrains (piem., par ceļu); 4) dziļš, dziļi iespiests (piem., par acīm). Radn. vārdam ‘dobe’ – bedre, grava, padziļinājums zemē. Vietvārda DOBELE pamatā apvidvārds ‘dobele’ – 1) neliela dobīte; 2) dabiskā veidā radusies dobe, padziļinājums. Sk. arī Dauba.

*Maziņš mans augumiņš,
Dobra mana valodiņa,
Mazajam cilvēkam
Pieder dobra valodiņa.
(LD 5340)*

Draca, dracis, dracka, sk. Dracīties.

Draciņgs, sk. Dracīt.

Dracīt, dracināt, dracīties, dračīt, drakāties – 1) rāt, rāties, bārties. – “Viņš grozīja un dracināja labo, tumšsarkano zirgu.” (Veselis, 1991, 214); “Tas cilvēks neko citu negrib, kā tikai mūs dračīt un dračīt.” (Ausma Cimdiņa, Rīga, 2006); 2) trakot, plosīties. – “Dracietīs – ite vīns ūtram imīgt suonā, pagryust, pabučuot, ari jautkīs, spielietīs, dielietīs.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Bārns rozdraciē nazkū.” = Bārns sāka plosīties, pārlietu satrakojās. (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); “Aiz golda siežūt navar dracietīs, tik pa molom.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006). *Lietv.* ‘draca, dracis, dracka’ – 1) pēriens, rājiens. – “Nu tu dabūsi dračī!”; 2) trokšņaina uzdzīve. – “Krogā bija liela drace.” (Mīlenbahs, I, 488); 3) kautiņš. – “Iā, kāpēc tad tu ej uz dračī? Tā, lūk, ir laba mācība... Riba, laikam, ir pušu.” (Poruks, I, 295); *īp.v.* ‘draciņgs’ – lecīgs (par cilvēku). – “Tu esi par daudz dračīgs.”

“Bet es jūs nemaz neesmu aplējusi,” Liene taisnojās.

“Caur tevi tas notika, muļķe,” saimniece brēca, “tas viena alga, vai tava roka tur bij klāt vai ne [...]”

“Kas te nu atkal par dračāšanos?” Slaucējs, viesi aizvadījis un atkal istabā ienākdams, auksti jautāja.

(Blaumanis, II, 101)

Dradži – 1) kaut kā atliekas, paliekas, drumslas; 2) ēdiens, saukts dažādos vārdos, arī par čipatiņām (“Kausēsīm čipatiņas.” – Oskars Rozenkopfs, Kurzeme, 2006). – “Šosest-dien nokāvām cūku. Nu kausēsīm dradžus.” (Aija Jokubauska, Kurzeme, 2006); “Taurus salej podos, bet pārpalikumus, kas palikuši kāstuvī, vēl cep uz pannas. Tie ir dradži. Pusdienās tos var ēst pie apaļiem kartupeļiem.” (Balandnieki, 167). Sk. arī Čuras I.

Drapstīt – nedaudz snigt. – “Drapstija šorit.” (Fīrekers, 90); “Drapstija – smalks sniegs snige.” (Depkins, 178)

Draškīties, drāstīties – plosīties, trakot, daudzīties. – “Meitas ar puīšiem starpbrīžos draškījās salmos.” (Veselis, 1956, 42); *īp.v.* ‘draškīgs, drāstīgs’. Sk. arī Drāksna.

Draudze – 1) garīga vai cita veida domubiedru kopa, pulks (meitu draudze; puīšu draudze; brāļu draudze; kāzās panāksnieku un vedēju draudze; arī vilku, cūku, bišu, irbju, zosu draudze u.c.). – “Vienā draudzē mēs iesim.” (Langijs, 55); 2) ‘kara draudze’ – teritoriāla kara vīru apvienība, kas aizstāvēja savu novadu ārēja uzbrukuma gadījumā, minēta 13.gs. un vēlākos vēstures avotos, saukta arī no somugriem aizgūtā vārdā ‘kili-gunda’; 3) ‘zvejnieku, zveju draudze’ – agrāk pagasta zvejnieku apvienība, kur katrs tās loceklis piedalījās kopējā zvejā gan ar darbaspēku, gan ar savu naudas daļu, naudu glabājot kopīgā draudzes kasē; 4) ‘baznīcas draudze’ – ticīgo konfesijai teritoriāla kopība; 5) ‘tautu draudze’ – svešie, kas var būt gan ar labiem, gan ļauniem nolūkiem. Sk. arī Draugs.

Mangaļu pagastā ir pavisam 48 zvejnieku saimnieki, kuri izdevīgākas lašu ķeršanas nolūkā sabiedrojušies četrās draudzēs; tātad ikkatrā draudzē ir 12 zvejnieku saimnieki. Ikkatrā draudzei pieder vieni vadi, viena zvejnieku būda un viena lielāka laiva, nosaukta par kārbu. Ikkatrā draudzē ir divi stūrmaņi [...] Sadabūtā nauda tiek ik pa laikam draudzes locekļu starpā izdalīta jeb, kā visi zvejnieku saimnieki to mēdz teikt, dielēta. Pie dieliņa (=dališanas) ikkatrs saimnieks dabū vienu daļu, turpretim stūrmanis pusotras daļas. (DL, 1891, 145–147)

*Nosakliedz vanadziņš
Staiga purva maliņā;
Sasatrūka irbju draudze,
Aiz kalniņa gulējuse.
(LD 2570)*

*Panāksnieki, vilku draudze,
Kur šo nakli gulēsiet?
Cits purvā, cits ellē,
Cits vaiveru siliņā.
(LD 20996)*

*Smalki vērpu maz liniņu
Pa vienai šķiedriņai,
Lai pietika tautu draudzi
Kā ar miglu apmiglot.
(LD 25236,2)*

Draugaļa, draugule, draugulis – mīļākā; mīļākais. – “Vispāri pierasts, ka neprecētie vīrieši turas līgavas, draudzenes un draugules, un tās taču nedrīkst tad atstāt neaicinātas viesībās, jo vīrieši to varētu ņemt ļaunā un arī paši neierastos.” (Janševskis, II, 136); “Ja tik viņa nav tam kāda draugaļa!” (Janševskis, 1983, II, 229); “Bet tu esi ar daudz drauguļiem maucību dzinusi.” (Gliks, 50)

*Ģan pazinu to puisīti,
Kam draugaļa maliņā:
Trīs tam roka saderot,
Smok valoda runājot.
(LD 15407)*

Draugs – 1) biedrs, labs paziņa. – “Draugu būs papildnam, kad alus trauki pilni.” (Mīlihs, 1806, 32); 2) kara biedrs, kara vai cita veida draudzes loceklis. – “Tikām Rūsiņš no pils augšas uzrunāja Cēsu mestru Bertoldu, savu draugu, tas ir, biedru.” (Indriķa hronika, 177); 3) otrs, cits, svešs (nereti arī naidīgs) cilvēks. Iespējams, vārda pamatā ir ide. *dher-turēt, saturēt, balstīt vai *dhreu- stiprs (Karulis, I, 227). Sk. arī Draudze.

Gana dziedu, ganu raudu,
Nedzird mana māmuliņa,
Drauga māte gan dzirdēja.
Tā par mani nebēdāja.
(LD 140)

Ko būs man nu darīt,
Draugs paņēma ligaviņu!
Mana paša vaina bija,
Ka tik ilgi audzināju.
(LD 15849)

Drauvēt, drāvēt – 1) draudēt, baidīt, likt nobīties. – “Nūdruo vieju, kab klusātu.” = Piedraudēju, lai klusē. (Marija Kursīte, Zemgale, 2007); 2) rāt, bārt. – “Buoru, druovēju kū.” (Kurmins, 36); “Sapliese jūzys plāsdamis, nu i tūraiz jū druovieju.” (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007); *lietv.* ‘drāva, drāve’ – rājiens, sods, draudi.

Dieviņš jāja zvīrgzdu tiltu
Ar spangainu kumeliņu.
Sper, Pērkon, zvīrgzdu tiltu,
Drauvē Dieva kumeliņu!
(LD 32931.6)

Ligaviņa, mātes meita,
Drāvē mani dzērumā,
Sīt plīkīti mācīdama,
Dod mutītes mīļodama.
(LD 27012)

Drauzā, drauzs – 1) krevele; grubuļaina, krevelaina miza (piem., dārzeniņiem). – “Eļksnis sovas drauzas naradz, cyta radz.” (Latgaļu folklorā, 476); “Buļvim šūgoda lela drauzā.” = Kartupeļiem šogad ļoti grubuļaina miza. (Marija Kursīte, Zemgale, 2005); 2) blaugznas matos; 3) “dzimtā spalva, kuru putni atstāj ligzdā, kad ligzdu atstāj.” (Brencis, 112). *Darb.v.* ‘drauzāt, drauznāt’ – 1) plosīt; 2) noplēst, nodrāzt (kokam, dārzenim u.c. mizu); *darb.v.* ‘apdrauzāt’ – visapkārt noberzt. – “Apdrauzoj jaunūs buļvus.” = Noberz mizu jaunajiem kartupeļiem. (Marija Kursīte, Zemgale, 2005); “Vītaljam vysa golva ar tuodu kuo drauzu bie apsvīsta, laikam iede dasamete.” = Vītāljam visa galva bija ar tādu kā drauzu apbērtā, laikam ēde piemetusies. (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007). Pamatā ide. *der- plēst, raut, šķelt. (Karulis, I, 234)

363. Trešdien aitas nedrīkst cirpt, tad aitām vilna drauzaina. (LTT)

23072. Pelnu dienā cilvēki nedrīkstējuši galvu sukāt, jo tad galvā utis augušas un tā apmetusies ar drauzām. (LTT)

Drauzāt, drauznāt, sk. Drauzā.

Drābljāt, drebļāt – snigt (par slapju sniegu). – “Suokumā snyga, a vāluok druobļava.” (Reķēna, I, 274–275); *lietv.* ‘dreblis, drebļa laiks, drāblis/drābli’ – slapjdraņķis. – “Zīmā slapņi snīgi kreit, ti skaituos druobļi.” (Reķēna, I, 275)

Drāksna – brūce. *Darb.v.* ‘drāksnāt’ – ieplēst. – “Virsādai ir no skrāpsnas drāksna palikuse.” (DL, 1893, 162); sk. arī Drašķīties.

Drāva, drāve, sk. Drauvēt.

Drebene, drebēnis – 1) galerts, aukstā gaļa. – “Kāds aunelis gan būs jānokauj, savāris drebēni, būs ko piedot klāt pie apaļiem kartupeļiem.” (Balandnieki, 91); “Trijos šķīvjos bija savārita auksta jēra gaļa – drebene.” (Balandnieki, 95); “Drebēni varēs katru dienu vārit, kādu tik vēlēšies, vai no teļa kājām, aitu vai cūku kājām.” (Balandnieki, 356); 2) nemierīgs cilvēks. Sk. arī Recenis; Spudiņi; Studinis.

Dreberis – jauns, straujš zirgs. Mūsdienās var attiecināt uz jaunu, ātrgaitas mašīnu, vilcienu vai kuģi u.tml.

Dreblis, drāblis, sk. Drābjāt.

Driega, driegāt – slimība, vājums; slimot. – “Visu vasar’ driegāt driegā, līdz viņš it slimš tapa.” (Langijs, 55); “Gulēt neguļ, bet tā driegā” (Balandnieki, 161); “Viņa domāja: padriegās, padriegās un pāries.” (Balandnieki, 114)

Drimala – drusciņa, tikpat labi uz konkrētu lietu vai priekšmetu (‘drimala sāls’), kā uz abstraktu (‘tāda nieka drimala zināšanu’). – “Dūd man drimalu maizes!” (Brencis, 112)

Drimēt – kustēt. Parasti lietots ar negāciju, – “Ne drimēt nedrim” – ne kustēt nekust. Par kaut ko, kas ilgāku laiku stāv uz vietas, nekustas uz priekšu (darbu, attiecībām u.tml.). – “Ar tādu spēku vien akmens ne drimēt nedrim.” (DL, 1892, 81); “Cielam, cielam akmini, bet tis i nadūmajā drimiet.” (Brencis, 112)

Driksna, driksna, driksne, driksne – 1) plisums, atplisums, skramba; svītra. – “Aukstas visu zinību ledainās driksnas.” (P.Brūveris); 2) zieda augļeniņas daļa. – “Ziedlapu zvaigzne veido vainagu ap zelta bārkstīm. Tanī slēpjas laiksnes driksna.” (Ivaska, 2003, 29); 3) šaura svītra. – “Varavīksnei ir septiņas driksnas.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 188); “Debesis vakaru pusē vēl sārtojās, Melnā Meža puslokā izliektā robainā apmala aiz muguras raucās arvien šaurāka, bet gar viņas galotņu izciļņiem vēl ilgi plaismojās zeltotas driksniņas.” (Upits, 132); 4) varavīksne. – “Raug kāda driksen’ ir pie mēness.” (Langijs, 55); “Pamatā ide. *der- plēst, raut, šķelt [...] Vārda ‘driksna’ sākotnējā nozīme ‘plisums, atplisums’ – svītra, skaida un attiecinājums uz zieda sastāvdaļu.” (Karulis, I, 230)

*Starp sevi un pasaules drausmām
Viņš rožainu ziedlapu cēla,
No sevis pasaules riebumu
Ar ābeles driksnu šķēla.
(Vizma Belševica. Praviēša pieminai)*

*Darva iegulst visās dēļu driksnās,
apsedz katru drīvi.
(Fricis Dziesma. Darvas smarža)*

*Lai rokas ligojas. Kā zvaigzne krīt –
Es redzēju, un tavam zelta galdam,
Ne driksnu nenotraucot, garām iešu, taurenīt.
(Vizma Belševica. Es nepostīšu tavu mirkļa māju, taurenīt)*

Drizināt – steidzināt, ātrināt, mudināt.

*Dziesmitē vien pazinu,
Kura sieva, kura meita:
Meitas drīzi drizināja,
Sievās lēni lēnināja.
(LD 332)*

*Voi, lielā bērza birze,
Ko uz mani gauži raudī?
Stucīnu vie nogriezos,
Kumelīnu drizināt.
(LD 2762,1)*

Drīzuļi – 1) ātrie, agrinie kartupeļi; 2) dārzeni, augļi, kas pirmie ienākas; 3) tie, kas pirmie kādu darbu paveic.

Drudzis – 1) drebuļi, trīsas; slimība, kas saistās ar drebuli. – “Grūtu drudzi gulēt.” (Depkins, 183); 2) trauksme, nemiers, satraukums, uztraukums; 3) niedre, 4) spārnota kode, tauriņš. Pamatā, iespējams, ide. *dreugh-: *drugh-, no kā arī bijis *darb.v.* *drugt – drebēt, trīcēt. (Karulis, I, 232)

Drudzis nospiedis kā kāds lietuvēns mūsu tēvu tēvus ilgus, ilgus gadus [...] Kam jau viņš uzkritis, tas mazākais bez gada kratišanas neticis vaļā. Mirt ar viņu nemirši un vaļā tikt no viņa ar nevarējuši bez sava zināma laika [...] Kad uzkritis, tad vispirms aukstums ņēmies kratīt, pēc kratišanas stipri galva sāpējuse un spēka nemaz nav bijis. Drudzis visvairāk piemeties

pavasari, gavenā laikā. Viņš esot staigājis pa mežu dienvidos kā neredzams gars un saucis paklusu cilvēka vārds; kurš tad šim nu atsaucies pretī, to bez žēlastības sācis kratīt [...] Drudzis arī naktī pa miegam saimnieka balsi cēlis mājas ļaudis augšā un, kurš uzcēlies, tam bijis klāt. (DL, 1893, 30)

6012. Drudzi daudzina par vienu no bīstamākām vecu laiku slimībām. Viņš mēdzis piesisties ne agrāki kā ap 15 gadiem un piemeties allaž no pārbīšanās. Drudzi varējuši dziedēt ar sabaidīšanu un vemšanu, bet slimnieki nebijuši ne sabaidāmi, ne arī piedabūjami uz vemšanu. (LTT)

6021. Pavasarī drudzis vazājies apkārt. Viņš vēlies te kā dzivu kamols, te atkal kā diegu kamols, un ja vie kāds cilvēks šim dalicis nagus (rokas), tā drudzis tūliņ tam cilvēkam bijis klāt. (LTT)

3395. Kas sabaidās, tam 3 reizes jānosplaujas un jāsaka: "Lai drudzis, roze nepiekrīt!" (LTT)

6042. Kad rudzi zied, tad trīsdeviņām vārpām jānobrauka ziedi un jāapēd, jo tā varot no aukstā drudža izsargāties. (LTT)

J.Endzelīna sakārtotajā vārdnīcā "Latvijas PSR vietvārdi" zem šķirkļa 'drudzis' minēti 9 toponīmi, kas visi lokalizēti Kursā vai Zemgalē: Drudža strauts jeb Drudzis Vecaucē, Drudža purvs Gudeniekos, Drudža grāvis Platonē, Drudžu dīķis Zentenē u.c. Raksturīgi, ka no šiem 9 vietvārdiem 5 ir hidronīmi, 3 – āru vārdi (konkrēti – pļavas, meža un gravas nosaukums) un tikai viens oikonīms – Drudžiņbūda Sarkanmuižā [...]. Endzelīns tos cilmes ziņā saista ar latv. 'drudzis' vai 'drudzi' – spārnotas kodes vai arī (ar jautājumu) ar prūšu 'drogis' – niedre [...]. Plašāk izvērstu šīs etimoloģijas ligzdas analīzi dod V.Toporovs, minot, cita starpā, ka tuvākie atbilstošie verbi atrodami tikai slāvu valodās (kr. 'drozhatj, drognutj' [...]). No verbiem ar pamatnozīmi 'drebēt' tāpat atvasināts gan mūsdienu latviešu valodas apelatīvs 'drudzis' un tam atbilstošais lietuviešu 'drugys', gan pēdējā homonīms – liet. 'drugys' – tauriņš, gan prūšu valodas vārds (ko V.Mažulis rekonstruē kā *drugis vai *drugis) ar nozīmi 'niedre'. (Bušs, 175–176)

Druikts, druikns – drukns, miesās spēcīgs. – "Viņš bija pāri par parasto vidējo lielumu un vairāk šmauganu nekā druiktu augumu." (Janševskis, I, 239)

Drungans – remdens (par šķidrumu). – "Ūdens drungans kā jēra mute." (DL, 1893, 66)

Drupīt – nedaudz, mazliet. – "Drupeit svīsta iz maizis, drupeit ola – i gona." (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2004); "Īdūd man koč drupeiti." (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005)

Drupenis, sk. Ķēpa.

Drūve, sk. Drūvēties.

Drūvēties, drūvēt – 1) baiļoties, būt biklam, nedrošam par sevi; stostīties; 2) būt skumīgam, skumt; melnēties, skumji pārklāties. – "Viņš ir saīdzis un sadrūvējies." (Purapuķe, 46); "Viņa seja sadrūvējusies, lūpas spītīgi sakniebtas." (Reiznieks, 34); "Kādreizējos kļajumos drūvēja biezoķī." (Skujīņš, 1994, 111). Īp.v. 'drūvīgs, drūvs' – 1) aukstumā sastindzis; 2) drūms, ierāvis sevi; bailīgs, bikls. – "Lai drūvīgās domas tam zustu kā dūmi." (P.Brūveris); lietv. 'drūve' – skumjas, drūmums.

Salna palags, miglas sega vairāk saldē nekā silda.

Viņiem līdzī soļo drūve un pa pēdām baisma seko.

(Jansons-Saiva, 41)

Drūvīgs, sk. Drūvēties.

Drūze – 1) bars, drūzma; 2) jautra kopāsanākšana. Radn. vārdam 'drūzma'.

Ducīgs – plecīgs, drukns. – “Viņš/ piecēlās no sēdekļa, stāvēja pazems un ducīgs.” (Veselis, 1991, 67); “Mežu milzis, ducīgs, asiņains, pa ieradumam viņš lēni glaudīja un vērpa pirkstos biezo, meļno bārdū.” (Veselis, 1991, 238); “Manas apses stumbrs ir drukns un spēcīgs kā ducīgas sievas augums.” (Ivaska, 2003, 145)

Dudināt, dudināt – 1) kļu, arī pie sevis runāt, murmināt, dziedāt. – “Bridi padomājis, vecis, dudīnādam kādus nesaprotamus vārdus un izstiepis abu roku pirkstus, ātri pēc rindas vien lika tos vienu pret otru un tad teica.” (Janševskis, 1994, I, 122); 2) tālumā, vāji, neskaidri ducināt (par pārkonu vai citu troksni). Pamatā ide. *dheu-: *dhū- putēt, virpuļot, pūst, no kā arī *darb.v.* 'dūdēt', 'dūkt'. (Karulis, I, 235)

Kas tur dudīna

Aiz kalna lejā?

Zobenus, zābakus

Pa clemis tapīna.

(LD 16195,1)

Dzirdēju tautiņas,

Bel neredzēju:

Aiz kalna dudīna

Kā pārkoninš

(LD 19000)

Es dudīnu dziesmiņu zaļu,

Zem kājām ledi man žladz.

(Viktors Eglītis. Dzimentē)

Duga – 1) duļķains šķidrums (visbiežāk attiecināts uz sulu vai vīnu), arī nogulsnes, dūņas. – “Duga – tās i tādas duļķes sulai vai kam dibinā.” (Kagaine, Rāge, I, 281); 2) twice. – “pietvīcis laiks priekš pārkona.” (DL, 1893, 162). *Darb.v.* 'dugt' – 1) pietvikt, tvaiķinām palikt; 2) migloties, apmākties, kļūt neskaidram, dūmakainam, smacīgam (par laika apstākļiem). – “Lietus nāk aizdudzis.” (Milenbahs, I, 23); 3) palikt smagam; *īp.v.* 'dugains' – 1) duļķains (par šķidrumu); 2) apmācies, dūmakains (par laika apstākļiem). – “Nou ne lāg skaidrs, ne apmāces gais: tāds dugains.” (Ādamsons, Kagaine, I, 172); “Tumša, apdugusi diena. Kuru katru brīdi atkal varēja sākt gāzt.” (Skujiņš, 1994, 209)

Šodien diena apduguse,

Šodien saules neredzēja:

Šodien manu augumiņu

Ar nelieti līdzināja.

(LD 16045)

Sadugusi saule tek

Pretim, lietus mākoņām;

Tā saduga mans prātiņš

Pret nelieti tēva dēlu.

(LD 21902)

Saduguse saule tek,

Lietus gaisa domādama;

Tā saduga mans prātiņš,

Ar nelieti dzīvojot.

(LD 21902,1)

Šis zibens piedugušais skats

Par tevi bailoties man liek –

Ne vienmēr dedzinātājs pats

No ugunsкура ārā tiek.

(Vizma Belševica. *Tas vārds, kas tavās acīs brīsti*)

Dugains, sk. Duga.

Dugt, sk. Duga.

Duka, dūka, duks – 1) enerģija, spēks. – “Tas i tā, ka ko ceļ vai nes un nav spēka, ka nau dukas nekā vai kuo darīt.” (Kagaine, Rāge, I, 281); “Pašiem vārnu kodējiem pietrūka dukas.” (Bels, 156); 2) dūres sitiens. – “Dabūja dukas mugurā”; sal. 'dukurs, duncis', kur pamatā ide. *teuk-/tūk- sist, grūst (Karulis, I, 241); sal. dūžīt, tūcīt – micīt, sist, grūstīt, spaidīt, stampāt, arī 'dukāt' un 'dunkāt' – sist ar dūri, micīt; 3) smaka, dvinga, elpa. – “Istab nou vēdināts, ka nāk no ār iekša, jūt tād duk.” (Ādamsons, Kagaine, I, 173); 4) dūša, pašsajūta. – “Man atkal laba duka = laba dūša.” (Ulmanis, 53). Sk. arī Tūcīties, tūcīt.

Dukme – kopa, pulks, pudurs, drūzma. – “Iesaklīdzas kuršu dukme, liksmi ieau-rējas sāmi.” (Jansons-Saiva, 59); “Tiklīdz parādās suns, aitas saskrej vienā dukmē.” (Mīlenbahs, I, 511)

Dundžiņi – Kurzemē, dundadznieki – Dundagas apkaimē dzīvojošie, tie, kas runā īpatnēji, lībiešu valodas ietekmētu izloksni, t.s. dundžiņu valodu. Valodas atšķirības dēļ dundžiņi dažkārt izzoboti. Sk. arī Tāmnieki; Ventiņi.

Dundadzniekus sauc par dundžiņiem. Ar šo vārdu arī apzīmē cilvēku, kurš no redzes joti lempīgs izskatās. (DL, 1894. 5)

Dungot, dūzot (dunguot, dūzuot) – dziedāt bez mutes pavēršanas caur degunu.

*Ko jūs, meitas, dūzoiņiet,
Ka jūs skaļi nedziediet?
Ne jūs kungi karā sūta,
Ne kar zaļus zobentiņus.*
(LD 780)

Duntes, duntas – smaganas. – “Ārsts aptriepj duntas ar kaut ko.” (Mīlenbahs, I, 518); “Pietūkušas duntas.”

Dūcans – dibens. – “Maz bēns per pa dūcan.” = Mazus bērnus per pa dupsī. (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006). Sk. arī Čoksts, Pāčina, Subīne vārdnīcas I daļā; Buste, Jогurtdupsis, Pociis vārdnīcas III daļā.

Dūgt, sk. Padūgt.

Dūša –1) pašsajūta. – “Dod brandvīnu, tad būs laba dūša.” (Firekers, 104); “Dūšu nevajag nolaist.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 193); 2) drosme, uzņēmība. – “Dūša saskrēja papēžos” – saka par kādu, kas nobijies, kuram zudusi drosme; 3) dvēsele. – “Viņam laba dūša.” (Plāķis, 86); “Dūša – tās pašas cilmes kā ‘dvest’.” (Karulis, I, 244). Sk. arī Dvaša.

*Vaile, manu lētu dūšu,
Drīz dziedāju, drīz raudāju!
Izdziedos, noraudos,
Šķitos nieka nezinājse.*
(LD 124,1)

*Sirdi manu, dūšu manu
Zaļa vara kaldinātu:
Jau pieciešu tēv' ar māti,
Vēl noņēma vainadziņu.*
(LD 24486)

Dūzīt, sk. Duka.

Dvaša, dvese, dvase – 1) elpa. – “Dieva dvaša.” (Depkins, 207); “Viņam nelaba dvaša atsitās.” (Ulmanis, 55); “Tev dvaša smird.” (Langijs, 64); “Pieturi dvašu.” = Aizturi elpu. (Fennels, 1989, 28); “Tēs izlaid peide dvaš.” (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006); *darb.v.* ‘dvašot’ – elpot; 2) dvēsele, gars. – “Svēta dvase – svēts gars.” (Plāķis, 87); “Tā piktā dvase ir tā, kur iz Laumes pasivirš (=par Laumi pārvēršas).” (Kuršu kāpu folklorā, 14); sk. arī Bezdvēsele; Dvēsele.

576. Kad iet pie svešas akas nodzert, tad jāuzpūš dvaša, lai slimības nepielīp. (LTT)

3035. Ja bērns blāuj vai neguj, tad to kvēpina ar katoļu baznīcā svētītam zālēm. Zāles ber uz kvēlošām oglēm un bērnu tur virsū, lai tas iedvašotu dūmus. (LTT)

Dvēsele – 1) elpa. – “Dvēsele smird viņam.” (Karulis, I, 244); 2) balss; 3) dzīva radība, dzīvība; gars. – “Radīta lieta, katra dzīvo, katrai dvēsele ir.” = Katrai dzīvai radībai

ir dvēsele. (Fennels, 1989, 28); "To dvēseli izlaist."; "Karstā laikā lopi tik dvēsel' velk." (Depkins, 208); "Siltu no dvēseles ņemt." (Lange, 57); "Dvēseli vilkt." (Ulmanis, 55); "Dvēseli izlaist un mirt." (Depkins, 208); "Vēl dvēsele kaulos." (Ulmanis, 55); "Te dvēsele elpo, jo daba ļoti skaista." (Mācītājs Andrejs Mediņš par Bruknas pili un tās apkaimi, 2003); "Dvēseļu dīnā vaidzies aizīt da kopim sveceiti aizdegt." (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007). Sk. arī Dvaša, Bezdvēsele.

36324. Cik zvaigžņu pie debesim, tik Jaužu ir pasaulē, katram ir sava zvaigzne. Kad zvaigzne krīt, tad ļaudis saka: "Redz, kur dvēselīte skrien!" (LTT)

35821. Ja zārks ielikts ratos un uz viņa uzlaižas zīle, tad mirona dvēsele pārgājusi kaut kādā putnā. (LTT)

2291. Kad mironi uz kapiem veda, tad ceļa malas kokos grieza krustus, lai dvēsele nenāk atpakaļ. (LTT)

2405. Pēc bērēm 3., 6., 9. un 40. dienā vēl rikoja ēdienus, kur uzlūdzta arī mirušā dvēseli. Visi viesi tur sēdēja klusu un ēda bez nažiem. /Inland, 1885. 331./ (LTT)

1415. Kad ausis spiedz, tad Dievs ar Velnu strīdas ap cilvēka dvēseli. Tad vajag teikt: "Dievam, Dievam, Dievam." (LTT)

Par Sarkanvaļķa kapsētu pie Apriķiem: Senos laikos nakti ejot mājās varējis satikt pa ceļu ejot baltu peļu rindu. Nedrīkstējis to gājienu pārtraukt, jo tās esot cilvēku dvēseles, kas iet uz tuvējo Tebras upi mazgāties. Ja aizliegumu neievēroja, tad slikti klājās. (Mārtiņš Vespers, Rīga, 2005)

Ko tu dziedī, bezdvēsele,
Tev jau lāga nevedās;
Es dziedāšu, man vedās,
Man ir dziesmu dvēselīte.
(LD 870)

Kālabade svētu rītu
Pulkciem jāja bāleļiņi?
Viena maza dvēselīte
Apakš baltas villainītes.
(LD 1353)

Ej pie Dieva mielőties,
Mana dārga dvēselīte:
Dieviņam balti zirņi
Sudrabiņa bļodiņā.
(LD 27598)

Dvīga – patvērums, glābiņš. – "Nekur nerod dvīgas." (Janševskis, 1994, I, 138); "No šo [...] zobošanās gan ne peles alā nebūtu dvīgas." (Janševskis, III, 250)

Dzedroties, sk. Dzedrs.

Dzedrs – 1) vēss. – "Kaut paklāt nakti vienīgu kā dzedru tīru linu." (K.Skujenieks); "Trīc brīves gaidās dzedrie, asie gaisi." (A.Čaks); 2) ass, skarbs; 3) spīrgts, mūndrs, enerģisks. *Lietv.* 'dzedrums, dzestrums' – 1) vēsums; 2) dziļums, ūdens dziļi; *darb.v.* 'dzedroties' (dzedruoties) – būt skarbam, asam.

Kas Māriņu mīli lūdza,
Tam Māriņa basa tek;
Kas Māriņu dzedri lūdza,
Aun kājiņas domādama.
(LD 1098)

Es uzaugu sīva dzedra,
Kā nātrite žogmalī;
Dažu labu tēva dēlu
Kā nātrite zeldināju.
(LD 6633)

Laiž iekšēju, sveš ļaud's,
Ko ar manim dzedrojes?
Te manami bāliņam
Nolūkota ligaviņ.
(LD 14619)

Dzedrums, dzestrums, sk. Dzedsr.

Dzelzu vārdi – buramvārdu paveids.

6566. Par dzelzu vārdiem sauc tādus riebjamus vārdus, ar kuriem cilvēks topot nejūtīgs pret sāpēm. Lai to izdarītu, tad sakot: "Ai, jūs manas mīļās miesas, pārvēršaties pakulās; lai tur sita, lai tur dūra kā pakulu kodeļai!" /F.Rēķis, Renda. Brivzemnieks, 1881. IV, 179./ (LTT)

Dzersis, dzērsis – 1) no maizes garozām izraudzēts padzēriens, ko gatavoja sekojoši. – "Uz rupjas maizes garozām uzlej verdošu ūdeni, trauku apsedz un liek kādas dienas norūgt." (LKV, XI, 20489); 2) miltu padzēriens (visbiežāk vārīts) govīm vai citiem mājlopiem; 3) dzēriens. – "Katram dzersim savisks trauciņš." (Zariņš, 352)

Sienu plaujot, ņem līdzī arī bālģanās paskābās patekas (pēc alus darīšanas uz baļļā palikušām iesala atliekām uzlej verdotu ūdeni un ļauj ieskābt). Tām vārdā dzērsis (Dunikā, Pērkonē, Rucavā), dzira (Kaldabruņā) vai dziris. Citur dara dzersi (raudzēts no garozām vai miltiem, pārliets ar verdotu ūdeni; Valmierā), dzērienu (no rudzu miltiem, iesala un apīņiem; Rankā), rūguma dzeriešus vai dzeresi (raudzēts no miltiem un ūdens), dzērekli (ar miltiem; Limbažu apkārtnē), dzērkli (Matkulē), kaļķumu (skābs dzēriens no ūdeni salauzītām garozām; Zālenikos), medziņu (vārīts ar maizi un medu, Cērkstē). (Ligers, 50)

Dzēlestība – "tāds psihisks pārdzīvojums, kad cita ciešanas dzeļ, sāpina arī mūsu sirdi, modina tajā līdzjutību pret cietēju." (Blese, 185)

Dzēriens – "apīņus un upenāju lapas aplej ar ūdeni, kam piekulti rudzu milti."

Dzērienu pārsedz ar zirnājiem un pelavām, un dažas dienas raudzē." (LKV, XI, 20488).

Dzi – izsaukuma vārds. Lieto pamudinājumam, līdzīgi kā 'klau'. – "'Va' dzi, mam," Jancis teica, mājās ejot." (Valdis, 197)

19880. Meteni bērni gaida lietuvēnu. Vienu bērnu iebāž maisā un aiznes uz istabas augšas. Viens nu skandina pulkstinu un otrs lej ar spaini ūdeni uz maisa un saka: "Dzi, dzi lietuvēns brauc!" (LTT)

Dziedējs, dziedinātājs – ārsts (Langijs, 11; 58). – "Langius uzstājas pret ģermānismiem un tā – ārsta vietā labāks esot 'dziedējs', no 'dziedēt'." (Augstkalns, 136); "Zirgu dziedinātājs." (Depkins, 191); 'Dziedināšana' – ārstēšana. – "Dziedināšanas nauda." (Depkins, 191); *darb. v.* 'dziedēt, dziedināt' – ārstēt. – "Palēni dziedināt to vainu."; "To nevešību dziedināt." (Depkins, 191)

1755. Trakumu var izdziedēt ar čūsku ūdeni. (LTT)

1326. Ja esot kādam augins kādā vietā, tad vislabākais un derīgākais līdzeklis esot: vilkt ar rādītāja pirkstu krustus uz vainīgās vietas un skaitīt: "Mans vilciņš rūc, mans vilciņš dūc, mans vilciņš klibu kāju. Kas dziedinās tev vāju? Ja nelīdzēs, tad neskādēs, tad tomēr vilka nesmādēs." (LTT)

3106. Visvairāk bērnu kaites dziedēja vecas sieviņas ar mazgāšanu. Pēc ūdens apvārdošanas un pārkrustišanas pielika tur bērza ogles, ap sētas miltiem salasītas plūres, dažādus stādus, kā jaunuma zāles, skalbes u.t.t. Pēc ogļu sīkšanas un grozišanas pa ūdeni sprieda, vai slimība lēkusies no nobija jeb skaudīgu acu nobrīnēšanas. Kad bērnu nomazgāja, tad caur kreklu trīs reiz izņēma degošu skalū un tad tik vilka mugurā. (LTT)

Dziet, dzieties – 1) rasties, izcelties. – "Blāzma dzejas = blāzma rodas, aust." (Karulis, I, 246); 2) uzziedēt, izdzīt (asņus, ziedus). 'Dziet', iespējams, saistīts ar jēdzienu

'tapt gaišam, rasties gaismai'. "A.Kronvalds ar 'dziet' saistīja vārdu 'dziesma'. Viņš veidoja terminu 'dzeja', kas atbilstu vācu 'Poesie'." (Karulis, I, 246); *lietv.* 'dziets' – asns, dzinums. – "Nīkst zaļie dzieti." (Rainis). Sk. arī Gaja.

*Un krūtīs likdraudz dzietu maigu,
Kā velēnā, kas asnus riež.
(Kārlis Skalbe. Atmoda)*

*Būs laukos visam vairāk vietas –
Ir kuplam dābolam, ir rudo rudzu dzietiem.
(Vizma Belševica. Poēma par septiņvārpu kviesi)*

*Es biju saimnieks piecās pūraviētās.
Tik smilšainās kā ceļi atvasarā.
Tur sāka nīkuļot jau rudzi tikko dzietā,
Bet zemi pārvērst – vai tas paša varā?
(Vizma Belševica. Poēma par septiņvārpu kviesi)*

Dziets, sk. Dzier.

Dzievāt, dzīvāt – 1) dzīvot. – "Senāk veļņuks pa kāpām dzievājs." (Kuršu kāpu folklorā, 30); 2) strādāt. – "Nāks rudinis, būs diži daug ko dzievāt." = Nāks rudens, būs ļoti daudz ko strādāt. (Anna Roga, Kurzeme, 2007); *lietv.* 'dzievenieks' – strādnieks, strādātājs. – "Mičis bi dižs dzievinieks." = Mičs bija labs strādnieks. (Aivars Ozols, Rīga, 2006); Uz Zviedriju pēc II pasaules kara emigrējušie kursenieki brāļi Zakuti stāstīja, ka sākumā dzievājuši mežā. Nu ka dzievājuši, ta dzievājuši, pieņēmām to ar. Beigās noskaidrojās, ka runa nav vis par dzīvošanu mežā, bet par meža darbiem, par strādāšanu mežā; *darb.v.* 'dzievināt' – strādīnāt. – "Tajās mājās dikti dzievināja." (Bušmane, 267)

Plavā taču cilvēks nav nācis izgulēties, nē, plavā ir jāstrādā, jo – jānodzīvo plava. Kurzemniekiem vārds dzīvot nozīmē strādāt, tāpēc īstus sliņķus plavās neredz. Visi kustas, cik jau Dievs devis spēkus. (Balandnieki, 619)

*Pilla sēta vītolīņu
Sudrabīna lapīnām.
Vai tai bija Dievs dzievājis,
Vai tie mani bāleliņi.
(LD 3709,1)*

*Kad kūmāsi rēdijosi,
Es darbīna nedzievāju:
Sudrabīnus spožināju,
Villainītes balināju.
(LD 1309)*

*Auklēju dēlinu,
Neraugu darbū.
Dzievāšu darbīnu,
Ar jaunuvīti.
(Nica, Nr.24)*

Dziezna, dziesna, dzesna – 1) sarma uz mitru telpu sienām ziemā. *Darb.v.* 'dzieznāt' – apsarmot. – "Pograbam sīnas dziznoj." (Brencis, I 13); 2) vakara vai rīta pirmā saules blāzma. – "Dzieznai metoties es pārnāču mājās." (Endzelīns, Hauzenberga, I, 365); "Un dziesnā ieslidēs melna motorlaiva ar zvejnieku pašā vienā galā pie nedzirdama motora, kas dzen laivu pār ezeru." (Ivaska, 2003, 27)

*Voi nu dorba dzisnā skrīnu,
Voi mikrēšļūs grīžūs,
Vīnaiž džižu vysu dīnu:
"Asmu zemnieks laimeigs!"
Kai viņ sōcās dzisna dīnas,
Pasaplīte austra;
Aizdzid ceiruļs vērsūm dryvas,
Jau es asmu laukā!
(Gustavs Manteifelis. Dzīsme laimeīga zemņīka)*

*Iet dienas tukšas, vilkdamās,
Drīz austra, arīz dziesna tās krāso...
(Rainis, I, 348)*

*Uz akmeņa apsēstos
Dienu pavadīt.
Nozied gauši dziesnas koks,
Krēslas augļi krīt.
(Bronislava Martuževa. Uz akmeņa apsēstos)*

Dziesnāt, sk. Dziesna

Dzildināt, dzildēt – 1) turpināt, sekmēt, audzēt, turēt, augt, audzināt. – “Labdarības biedrības dāmas nodomājušas dzildināt senās ievēšanas.” (Zariņš, 150); 2) aizkavēt, turēt ciet. – “Tās cūkas tiek tā dzildinātas.” (Ulmanis, 58)

Dzimtenīte, arī dzimtene – pašbrūvētais šņabis no rudzu miltiem, kandža, kas īpašu piekritību ieguva vācu okupācijas laikā 1942. – 1943.g. Pēckara gados to vairāk sāka taisīt no cukurbietēm. – “Nu cukura nataiseja kā tagad, bet nu rudzu miltim, kurus ļauca oudinī. Tei beja tōda smirdeiga, bet nu cukurbītem, kō jau nu soldom, lobōka. Par tū vēlōk vysvairōk taiseja nu cukurbītem. Vōcu laikā dzimteneite plyude pa vysu Latveju, da tam vairōk dzēra olu.” (Olga Mičerevska, Latgale, 2006).

No dažādām mutēm nāca ieteikumi, kā man uzlabot apetīti un veselību, lietojot dažādas zālītes vai tajā laikā populāro “dzimtenīti” – pašbrūvētu šņabi. (Buls, 70)

Dzimtenite, paštecinātais šņabis, ir tāds miligs vārds. Kandža tāds kantains, nemiligs vārds. (Ansis Uibo, ASV, 2006)

Kas ir dzimtenīte? Tas ir deminutīvs no vārda ‘dzimtene’. (Ēvalds Švāģeris, Lietuva, 2006)

Dzimtenite ir maza dzimtene, piem., novads vai māja, vai ciems. Ak, ir arī pārnestā nozīme? Nē, to es nezinu, neesmu dzirdējis. (Dans Labinskis, Polija, 2006)

Dzineklis – 1) dzīņa. – “Prāti top tumši, bet dzineklis uz tīrību ģēnijā nekad neiznikst.” (Poruks, I, 183); 2) vēlme, vēlēšanās. – “Viņš sajuta dzinekli kaut kur atgulties.” (Poruks, I, 295)

Dzintars, sk. Zitars.

Dzira I – 1) dzēriens, “ko gatavo no miežu un rudzu iesala maizes. Iesalu samaļ, sajauc ar apīņiem, sataisa kukuļos un krāsni izcep. Dziras kubula dibenu izliek ar skaliņiem, izklāj ar salmiem, uz tiem uzdrupina iesala maizi un aplej ar siltu ūdeni. Pēc dažām dienām šķidrums izrūdzis par iedzeltenu spirdzinātāju dzērienu.” (LKV, XI, 20489); 2) “raudzēta rudzu miltu skābā putra.” (Jansons, 1937, 231); 3) alkoholisks dzēriens. – “Biskaps atkal iedzēra labu maiku tumši sarkanās dziras.” (Geikins, 37)

Daudz apzīmējumu ir alkohola dzērieniem un dažādiem surogātiem. Neitrālos avīžu rakstos ir minēts *degvīns, spirts, spirta dzērieni, stiprie dzērieni, zaisais pūķis, sīvais* un citi. Dzērāji visbiežāk lieto citus vārdus: *šņabis, kortelītis, kocinš, šelķins, pašbrūvētais, pašdarinātais, pašražotais, kandža, bražka, bumba, krutka, divkaulu konjaks* un citas kārotās dziras. Parasti dziru valodā nesauc par labu dzērienu. Turpretī dzērāju valodā dzira ir zaudējusi negatīvu nozīmi. (Kušķis, 2006, 263)

Dzira II – apņemšanās. – “Viņš svēti manu darbu, manu dziru un domāšanu.” (Gliks, 50); *darb.v.* ‘dzirties, dzirt’ – taisīties, gatavoties (ko darīt); izjust tieksmi (uz kaut ko); vēlēties.

25146. Dažs ieraudzījis gaisā uguns lodi jau dusmu pilns dziras uz kaimiņu, jo tas savu pūķi esot izsūtījis cita svētību nest savos laidaros un klētīs. /Latviešu draugs, 1840. piel., 7. lapa./ (LTT)

*Skaista auga tautu meita,
Nedzīrās mana būl;
Lai es šķelmis, ne pusīstis,
Ja es tevi nedabūju.*
(LD 11455)

*Ai māsiņ, ai māsiņ,
Dzīrās tautas uz tevim.
Grūzo savu pagalmiņu,
Lai nejāja šoruden!*
(LD 11600)

Dzīrās mani samaitāt,
Dzīrās manu kumeliņu.
Izskail' zvaigznes debēs,
Izlauz celmus ceļmalā,
Tad tu mani samaitāsi,
Tad tu manu kumeliņu!
(LD 34113)

Sasadzīra div' bagāti
Ziemu ciest, nesasait.
Bitī' koka namiņā,
Rudzīts zemes gabalā.
(LD 30375)

Dzirties, dzirt, sk. Dzira II.

Dzīsamais, dzīsamš – dzēriens slāpju remdēšanai.

Dzīdināt, dzīdināties – 1) vairākkārt, atkārtoti dzīt. – “Pusmiegā viņš bija dzirdējis kūti meitas slaucam govīs un izdzīdinām ganus.” (Janševskis, I, 182); 2) gaiņāt prom; gaiņāties. – ““Nē, nē! Nevienu lāstiņu vairāk!” – dzīdinājās Maruta, raudama savu glāzīti atpakaļ un slēpdama sev saujiā.” (Janševskis, IV, 65)

Dzīvnieku, putnu valoda – tautas tradīcijā uzskats, ka senāk dzīvnieki, putni, augi, koki runājuši viena valodā ar cilvēku, bet vai nu par kādu pārkāpumu, vai sīkāk neatklātu iemeslu dēļ viņiem valoda atņemta. Valodu viņi atgūstot svētku laikos (īpaši vasaras un ziemas saulgriežos). Vienai dzīvās radības daļai ir sava valoda, īpaši putniem, bet arī dzīvniekiem. Cilvēks to var saprast tikai ieguvīs pārdabiskas spējas vai īpašos laikos. Sk. vārdnīcas II daļā vārdus, kas atspoguļo dzīvnieku, putnu “runāšanas veidu”.

Volūda jīra kotram sova. Visim, kuri tik dzeivi, sova volūda. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Kad vēl visiem zvēriem un kukaiņiem bij vienāda valoda un vienas ierašas, tad tie nezināja neko no svētdienas svētīšanas un strādāja caurām svētdienām. (DL, 1893, 15)

Putni latvijiem dzied eņģeļu mēlēs – vītero, vidžina, svelpj, vedžerē, dziedzina, žadzina, gāgina un ūbo. Bet sinonīmi pamazām tiek aizmirsti elektroniskā pasta laikā. – Silvija Brice, tulkotāja. (Valodas ģeometrija, 8)

Pa īpašas ūdeņiem dažreiz aiztraucas, skaļi rūkdamas un sparkšķedamas, motorlaivas, bet labāk gan te airēties vienkāršā laivā – noplūkt klēpi ūdensrožu vai iemest makšķeri un klausīties neskaitāmu ūdensputnu gāgās, svelpienos, vīteros, čirkstos un dūdojumos. (Mirdza Kempe “Ielas Vecdaugavā”)

Tāpat neviena nebij dzirdējusi, bet viss Ciems ticēja, ka dzeguze dažreiz smejas kā dzivs cilvēks, kaķis ņaudēdams birdina lielas asaras un ka pirms kādiem simts, varbūt trīssimts gadiem šī paša Sūnu ciema vecākam bijis zirgs, kas mācējis pateikt savam saimniekam labritu. (Upīts, 18)

3284. Ja bites taisās iet prom (spietot), tad vajaga vakarā noklausīties, ko bites runā. Ja viena māte saka: “Prom, prom!” un otra: “Palikt, palikt!”, tad bites nākošās dienās spietos. (LTT)

14577. Senāk koki esot runājuši un viņiem tecējušas arī asinis kā visiem dzīvniekiem radījumiem. Uz kariem koki pārliekušies pār ceļiem. (LTT)

14748. Ja koki kādreiz stipri lokās un šņāc, tad nevajag apakšā stāvēt, jo tad koki sarunājas, un ja kāds apakšā stāv, tad to nosit. (LTT)

34537. Ziemassvētku naktī runājot visi mājas lopi, uguns un arī citas lietas. Tādēļ tai naktī vajaga labi par lopiem gādāt, visas lietas nolikt savā vietā, lai par mājas saimnieku labi runātu, jo ko tad runājot, tas viss piepildoties. (LTT)

34538. Ziemassvētku naktī runājot visi mājas lopi, bet kas iet klausīties, tam jāmirst. (LTT)

34545. Ziemassvētku naktī lopi runā cilvēku valodā par nākošām lietām cilvēku dzīvē. (LTT)

34701 Ziemassvētkos zirgiem jācep priāgi, tad viņi ēdot runās par nākamām lietām. Zem zirgu siles to visu var noklausīties, bet klausītājam turpat arī jāmirst. (LTT)

34950. Kad zirgs kustina apakšējo lūpu, viņš runā ar dievu. (LTT)

Zyrgs zvīdz, cyuka spīdz, a kačs ņaud, suņš rej, gūs myud, vuška bļauņ, vysta karacej, gaiļi bļauņ i dzīd, zūss bļauņ i gāgynoņ. (Bronislava Trukšāne, Sibīrija, 2005)

Gribu apdziedāt pasakainu zemi, kur zirgi mauro, govīs rukušķ, aitas zviedz. (Salenieks, 1967, 193)

Literatūras fonda vadītāju Elvīru Zaķi bieži vien dēvēja vīriešu dzimtē. Mūsu Zaķis... Ko Zaķis? Arī viņa pati sevi nereti pieteica vīriešu dzimtē... Te Zaķis [...] Vienreiz notiek tā. Elvira zvana Vilim Lācim un meklē Ēvaldu Vilku. Viņai esot ziņas, ka Ēvalds Vilks aizgājis uz Ministru padomi pie Lāča. Literatūras fonda direktore paceļ klausuli un saka:

– Labdien, vai Lācis? Te Zaķis. Vai pie jums nav Vilka? (Hänbergs, Ķuzulis, 36)

Bokasīna mīļākā pasaka bija tā par putnu un zvēru valodas prāšanu. Viņš varēja to lasīt vēl un vēl [...] Reizēm [...] Bokasīns centās iztēloties, kā būtu, ja viņš tiešām prastu putnu un zvēru valodu. Tad Bokasīns sev palīgā varētu pasaukt visus apkārtnes kaķus. Vai pat meža zvērus. (Bankovskis, 1996, 133)

*iepazīt visus putnus,
iemācīties visu putnu vārdus latviešu, latīņu
hetu
un visās pārējās valodās,
iemācīties arī izmirušus putnus, arī pterodak-
tilus,
studēt fosilijas
un, ja atlieks laika,
iemācīties izsvilpot
vismaz tūkstoš putnu meldinūs;
varbūt tad –
un ja ne tad! –
nevis miršu,
bet aizlidošu?...*
(Pēters Brūveris. Uzdevums)

*Zivju mēmums ir nezturams.
Bet varbūt
tas nemaz nav mēmums –
tikai valodas nesaprašana
no mūsu puses?*
(Māris Čaklais. *Zivju valoda*)

*Zvēriem, putniem bailēs pazuda valoda:
Viņi sāka ākstīties, badīties un lēkāt
Un turklātu dažādi slīktos balsos brēkāt;
Lāči rūca briesmīgi, vilki, suņi gaudoja,
Cūkas dikti rukušķēja, vērsi doņi bauroja,
Kaķi žēli naidēja, zirgi skaļi zviedza,
Visas pūces klaigāja, visi strazdi spiedza,
Dzeguzes kūkoja, visi ūpi dūkoja,
Sīki mazi putniņi viņiem starp dziedāja!*
(Andrejs Pumpurs. *Lāčplēsis*, II)

*Lāčplēsis, iegājis zāļu čupās pastēpās,
Bet tai pašā brīdī arī krietni satrūkās,
Jo uz reizi kustoņi sāka troksni taisīt:
Šnākt, dūkt, svilpot, kvarkstēt un kurkstēt.*
(Andrejs Pumpurs. *Lāčplēsis*, II)

Dzīvucis, sk. Bērzu šampanietis.

Džindžis, džindžīš – alus vai cits dzēriens, kas no līdz galam neizdzertām pudelēm salaistīts kopā (DL, 1892, 49); saskalais; stiprs “kokteilis”.

Džindžīš ādas bundžiņā. (Mikla; atminējums: nauda makā)

E

– burts latviešu alfabētā. – “E kur brīnums – vilku nošāvuši.” (Par piemiņu, 375)

Ēd baltkrievu konfektes! Ļoti garšīgas, bez neviena E burta. (Rita Grāvere, Rīga, 2006)

Vissīkstāk sēļu zemes izruna turas vectēva mutē. Bet ij es – kā lai nebrīnās? – līdz skolotāja gaitām tiku mehāniski savā leksikā saglabājis nevis plaušas, bet plaušas. Un tikai Maskavā burtlicis Zvagulis sāk smiet par manu “bērnū” ar šauru “e”. (Salenieks, 1967, 360)

– Ko es varu darīt tavā labā? –
 Es prasu Annelei.
 – Pulksteni ietī šallē
 un saglabāt siltu laiku?
 – Nē, tos trīs, – saka Annele. – E! Te! eM!
 – Eskadroni tulpes mīda?
 – Ezis tīklu mudzināja?
 – Ej trīsreiz mukulājā?
 – Es trāpīju musturā? – N-nē.
 – Elpas trūkst, matiola? – Nezinu. Varbūt.
 – Ezermalas taka mirdz. – Iā!
 (Imants Ziedonis. *Ko es varu darīt tavā labā?*)

Tos bija kohdā siltā moja deenā,
 Kod muna kokene zem noma trepēm
 Bij dzemdājuse sešus koķānus;
 Tie balti bij ar mālnām āstīēm
 Un migā vālstijās kā pupu ziedi.
 Bāt kāhķša teice – kāhķšas nežāligas
 Un cilvēcība naaug kāhķa Ivanā –
 Šij no tiem sešiem piecus sličināšot.
 (Rūdolf Blaumanis. *Kaķi!*)

Edz – izsaukuma vārds. Lieto, lai pievērstu kāda uzmanību. – “Edz, ku i zirgs.” (Kagaine, Raģe, I, 311). No *darb.v.* formas “redzi”.

Edz kur meita kā liepiņa,
 Baltajām rociņām,
 Melnas kurpes, baltas zeķes,
 Sarkans rožu vainadziņš.
 (LD 5400,2)

Eima – 1) aicinājums doties kaut kur (“Eima mājās!”); 2) sanāksme, sanākšana, iešana uz kaut ko. – “Tā būs tāda lielāka eima.”

Eima divi, eima divi,
 Līdz trešo dabūjam;
 Pārkāpuši Daugaviņu,
 Nemsim trešo Dieva dēlu.
 (LD 32873,1)

Eima eima, nestāvam,
 Nava gara jānu nakts:
 Te satumsa, te uzausa
 Tirumiņa galiņā.
 (LD 33199)

Eima, kūmas, padancot
 Istabiņas vidiņā:
 Lai tas mūsu krustabērns
 Drīz tecēja kājinām.
 (LD 1405)

Ekur, ekur – vārds, kas norāda uz noteiktu vietu, kur kas ir atrodams, precīzāk – ieraugāms. – “Eku šis ir, nekur nav pazudis.” Iespējams, ka radies no salikuma ‘redzi kur’.

Ekur meitu meitentītes,
 Aplam tādu nedabūs!
 Pašas iet dziedādāmas,
 Vainadziņi vizēdami.
 (LD 56)

Ekur (Edz kur) skaisti karavīri
 Mani balti bāleliņi!
 Paši gāja spēlēdami,
 Kumeliņi dancodami.
 (LD 56,4)

Eldža, sk. Elgt.

Elgt – 1) uzplīties, uzbāzties; 2) izturēt, paciesties. – “Nu jau tu aiz ēšanas ir elgties nevari. Nevarēja elgties, kamēr nebija kaimiņam atriebies.” (Milenbahs, I, 567). *Lietv.* ‘eldža’ – tāds, kas uzplījas. – “Māsiņas, dieveri, gatavi eldžas./! deva kreklus, i paladziņus,/ vēl māsa prasa goda paltraciņu.” (DL, 1891, 89)

¹ R. Blaumanis T. Štorma dzejoli “Kaķi” tulkojis gan t.s. literārajā valodā, gan ērgleniešu izloksnē, kur svarīga vieta tieši platajam ‘e’.

Elkonis, sk. Elks

Elks, elka – 1) senču (pagānu) svētvieta, svētnams. – “Elka nams.”; “Elka=dieva nams.”; “Elka altāris.” (Depkins, 27); “Elka dievu baznīca.”; “Elka=dievīgs stabs.” (Depkins, 100). Visvairāk ar sakni elk- saglabājušies vai bijuši māju, kalnu, pļavu nosaukumi. Kurzemē fiksēti pāri par 50 vietvārdi ar sakni *elk-: Turīlavas pagastā vairākas ELKA birzis, Laidu pagastā ELKUPĪTE, Priekules pagastā, kurā ietilpst agrākais Asītes pagasts, arī vairākas kapsētas ar nosaukumu ELKA; 2) nostiprinoties kristietībai, ar vārdsakni elk- sāka apzīmēt pagānisko dievestību, dievus un pagāniskās ticības piekopējus. – “Elka mežs; Elka Dievs; Elka Dieva kalps; Elka Dieva kalpošana; Elkaticība; Elka dievīgs.” (Langijs, 14); “Elka dievi.”; “Elka dievība.” (Depkins, 27); “Elka dieva mežs.” (Depkins, 100); “Elka kalns.” (Ulmanis, 62); “Elka=dieva kalps, elka=dieva kalpošana.” (Depkins, 27); “Elka dieviem dāvanas.” (Depkins, 115); 3) likums. – “Lejā ceļš griezās itin asā elkā.” (Milenbahs, I, 567). Vārdam pamatā ide. *el- liekt, no kā arī ‘elkonis’ – 1) rokas locītava starp augšdelma un apakšdelma kauliem; 2) likums. – “Elkoņu elkoņiem” = likumu likumiem (Ulmanis, 62). Prūšiem, lietuviešiem, epizodiski arī latviešiem paralēla forma ar *alk- Alka, Alkas – svēt-birzs (prūšu val.); upurkalns, vieta, kur izdarīt ziedojumus (lietuv. val.). Gan Lietuvas, gan bijušajā prūšu apdzīvotajā teritorijā daudz vietvārdu ar *Alk (Toporovs, I, 72–74). – “Kas attiecas uz semantisko nosaukuma motivāciju baltu valodās, tad varētu domāt par nozīmi ‘greizs, greizums, lieks, likums’ telpiskā (kalns, ieplaka, likumaina upe u.tml.) un reliģiski-ētiskā nozīmē.” (Toporovs, I, 74)

Šī vārda paralēles citās indoeiropiešu valodās (gotu ‘alhs’, senangļu ‘ealh’, sensakšu ‘alah’) apzīmējušas svētnīcu, tempļi, citiem vārdiem sakot, aizsargājamu un neaizskaramu vietu, ko salīdzināmā reliģiju vēsturē apzīmē ar polinēzisko tabu vārdu. (Šturms, 1948, 18)

7053. Uguns Dievs (pērkons), svētības Dievs (pūķis), laimes māte, jūras māte, vēja māte, mēslu bāba, meža tēvs un daudz citi vēl bija tie elki, kam kalpoja un upurēja. /K.Šulcs, Kurzemes stāstu grāmata, 1832/ (LTT)

7051. Viņi sapulcējās kādās jaukās birzēs, vai pie kāda kupla veca koka, liepas jeb ozola, tos pavisam ļoti cienidami, vai arī pie it liela akmeņa saviem elkiem kalpot. /K.Šulcs, Kurzemes stāstu grāmata, 1832./ (LTT)

Kad Ķoniņciema Elku birzi ko cirtuši, tūlīt ugunsgrēks ciemā klāt. Pliķu ciemā arī bija sava Elku birzs. (Dzidra Tontegode, Kurzeme, 2006)

Nedrīkst Elku birzi uguni kurināt, nekādas blēdības nedrīkst darīt. Zāgēt nedrīkst, un ka gadījumā nozāgē, nedrīkst tos kokus vai zarus kurināt. Elks ir svēta vieta, Elka birzs. Savus laukus saucam par Elka laukiem. (Jēkabs Pelēkais, Kurzeme, 2006)

Elka birzi nekad bez vajadzības negāja iekšā. Kad aizmuka aita, pat vicīti tur nenolauza. Pretējā pusē uzrakstam ELKU BIRZS tika nolīgts strādnieks, lai sazāgē nokritušus kokus. Jauns cilvēks, 35 gadi tik bija. Nomira pēkšņi. Varbūt gadījums tik, bet tomēr gadījās. (Juris Bukholcs, Kurzeme, 2006)

Elka birzi nedrīkst neko ņemt, jo notiek nelaimes. Divas tantes lasījušas tur liepziēdus tējai, padzērušas un nomirušas pēc tam. Viens onkulis gribējis nozāgēt ozolu, meklējot dārgumus. Koks viņu nositis. (Līga Leimane, Kurzeme, 2006)

Kaut kas jāatstāj Elka birzī, kad iet ārā, kāds ziedojums, kaut papīra gabaliņš vai vēl kas. Pie vecākā koka ir jāpieskaras. (Laura Poce, Kurzeme, 2006)

Tur nedrīkst neko ņemt, kad iet ārā, jānotīrās, lai nepaliek ne zāle, nekas klāt. (Monta Orlova, Kurzeme, 2006)

Bij divas muižas vārdos līdzīgos.

Tā viena Elka, otra – Elkuzeme.

(Alberts Caune. *Asītes un Elkuzemes pilskalns*)

Elpēties – izturēt; pūlēties, censties.

*Piecas dienas sīli kāvu
Ar pieciem algādžiem,
Oša malķas guni kūru,
Pusmuc' tauku tecināju:
Pieci gadi elpējos,
Taukos maizi mērcēdams.
(LD 30499)*

*Nevar vairs, nevar vairs
Bez sunīša elpēties!
Caur sētiņu upe tek,
Ūdri kāpa istabā.
(LD 30584)*

Encēties – plēsties, nesaderīgi dzīvot; strīdēties. – “Eņceitīs naej vus ai teidu, kurejam ir vēl bārna prōts!” = Strīdēties neej ar tādu, kuram vēl bārna prāts; “Encaklam eņceišonōs mīra nikod nadūd.” (Latgaļu folklorā, 476)

Endzeliņš, endzītis, engelītis – mazais rokas pirksts. Sk. arī Īnītis; Ķincis; Nībaris; Pupu kūlītis.

Ergas – dusmas. *Darb v. 'ergt, erdzēt'* – dusmoties, niknoties. – “Suns erdz zobus.” (Mīlenbahs, I, 570)

Ergt, erdzēt, sk. Ergas.

Eža – zālaina sleja starp laukiem, ko neuzar; robeža starp zemēm, robežlīnija. – “Platas ežas.” (Depkins, 106); “/Tas Dievs/ ir iestādījis tos papriekš noliktus laikus un tās ežas statījis, kur tiem jādzīvo.” (Stenders, 1988, 2)

4328. Kas ceļus un ežas uzplēsis, tas drīz mirīs. Tā ir saprotama arī paruna: “Kas ceļu ar, tas badu ar.” (LTT)

5577. Pēc darba laukā jāatsēstas uz ežas, lai darbs nepaliek mugurā. (LTT)

13664. Kāpostus stādot, jāpaliek ežas galā tik liels akmens, cik lielas grib galvas. Pie akmeņa vēl jāpieliek saplūktas nātres un sērmūķļa zariņi, tad kāposti izaug lieli un labi. (LTT)

*Kad es gāju miežu sēt,
Dievs sēd ežas malīnē;
Kad es miežu alus dzēru,
Sudrabs kannas dubenā.
(LD 28004)*

*Uz ežiņas galvu līku,
Sargāj' savu tēvu zemi;
Labāk manu galvu ņēma,
Nekā manu tēvu zemi.
(LD 3794)*

*Eidu eidu izkaptiņa,
Jau sienīņu applāvuse,
Piesitās pie ežiņas, –
Nu jāiet rudzu plaut!
(LD 28614)*

Ē

– burts latviešu alfabētā. – “Ē, ko jūs te nakts laikā? – skaļi vaicāju.” (Liepiņš, 1977, 44)

Uz galda rupjmaize un pavisam neliela balta papirpaciņa ar sarkanu uzrakstu Krējums. Mani it īpaši pievilināja tā garā stripiņa virs burta e. – Karls Bjoršmarks, viņš arī Kārlis Bebruzeme, arī Karluha Bobrovka; ziedrs, kultūras un informācijas centra K@2 vadītājs Liepājā, Karostā. (Valodas ģeometrija, 8)

Beidzot Bille bija teikusi: – Kad man būs lelle, es viņu saukšu par Saulcerīti, – un mammucis nesacīja, ka viņai jau ir lelle. Tā mazā, gumijas, ar pikstuli, kas sacīja: “Ē-ē!” (Belševica, 18)

Pēc brokastīm meitām prāts nesās uz dziedāšanu. Visas sastājas barīnā. Anna teica, Baba locīja un citas vilka. ē-ē-ē. (Balandnieki, 96)

Turies, Pēter! Suitenes grib valdīt!

Tikām situ tautu galdu,

Līdz sasitu šķēpelēs;

Tikām rāju tautu dēlu.

līdz es viņu uzvarēju.

E-ēēēēēēē!

Noteikti – eē! – garais, tikai alsundzniecēm raksturīgais vilciens. Vai tikai alsundzniecēm? Melngailis to dzirdējis vēl arī Saldus pusē un brīnījies, ka “raženais senums” arī tur vēl ro-nams. (Ziedonis, II, 282)

Skolotāja X Pāvilstā, dzimusi Ilūkstes apkaimē, mācījusies Bebreņes vidusskolā. Jaunībā vārdu “Rēzekne” izrunājusi ar plato ‘ē’, par ko viņu izsmēja teikdami, ko no tādas Rāēzeknes var sagaidīt. Tagad gan attieksme pret latgaliešiem esot mainījusies. (2005.g. Pāvilstā, mutiska informācija)

– Edi, nu tad sestdien aizlaidīsim uz Krinkiem pie manas tantes. Es jau norunāju ar Veco skolotāju.

– Ē...

– Kā no linsēklām eļļu es izspiedišu no tevis tavu lauciniecisko tūlību, nedrošību, neuzņēmību...

– Pietiek, Tedi!

– Kas tas par mūžīgo “ē”? Tas “ē” mani drīz kaitinās kā vērsi sarkana lupata. (Salenieks, 1967, 341)

– Dvesele, – Nabuko dvešot noskalda.

– Dvēsele, – Elza pagarina sanskrita skaņu. (Ikstena, 2004, 92)

Ēdmaņa

ēdmanis – 1) “tāda vieta, kur laba ēšana.” (DL, 1894, 18); 2) labs ēdiens; 3) liels izēdājis. – “Tu gan esi liels ēdmaņa, nekad nevar tevi piepildīt, ēd un ēd.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

/Indi/ sauca par broku. Brokas izlika vairākās vietās pie ēdmaņas; ja lapsa kādu no tām pārkoda, tai parasti bija gaidāma drīza nāve. (Draviņš, 236)

Skapis pabrīnījās, cik ļoti mantas, ko Vjetnamas bēgļi lika viņa plauktos, atgādināja ēdmaņu, ko – pirms 33 gadiem saldēja viņa pirmie saimnieki. (Egļitis, 1992, 76)

Ēdriba

ēdrums – 1) plašums; 2) skaidrums. Īp.v. ‘ēdrs’ – 1) plašs, ērts. – “Ēdra sēdēšana.” (Mīlenbahs, I, 573); 2) skaidrs. – “Ēdri rakstīt, lasīt.”; “Atbildēju ēdri.” (Mīlenbahs, I, 573)

Maziņš mans augumiņš,

Ēdra mana valodiņa.

Šķīr, Dieviņi, man celiņu,

Ēdru manu valodiņu.

(LD 5341)

Ēdums

– 1) apēstais; 2) ēdienreize. – “Viņš turēja prātā vakardienas gardo ēdumu.”

Ēmeklis

– ķēms. Darb.v. ‘ēmeklētis’ – ķēmoties. (DL, 1893, 177)

Ērdavs

sk. Ārdavs.

Ērdināt

– kaitināt. – “Suņu ērdināt.” (Ulmanis, 61); “Neērdini suni, ka neiekož!” (DL, 1893, 66)

Ērps – stūrgalvis. – “Tāds kā ērps, pretī vien runā.” (DL, 1891, 153); *darb.v.* ‘ērpēties’ – “plūkties, rauties, kauties.” (DL, 1893, 177)

Ērtns – irdens. “Ērtņa zeme” (Stenders, I, 60)

Ēstoties (ēstuoties) – 1) sirdsēstus, pašpārmētumus izjust. – “/Elversam/ neveiks atvasinājums ar izskaņu -šana blakus pazīstamajam 'sirdsēsti' ir 'sirds ēstošana', kas darināts no apšaubāma verba 'ēstoties'.” (Zemzare, 115); 2) strīdēties, ēsties.

F

– burts latviešu alfabētā. – “Skaļrunis, protams, darbojās, kā puikas saka, uz ff (Isteni gan forte fortissimo).” (Liepiņš, 1977, 23)

Rietumu pasaulē lēnām veidojas paaudze, kuras galvenie ideāli apzīmējami ar trim F burtiem – fun, freedom and fantasy (“izklaide, brīvība, fantāzija”). (Lazovskis, 2003, 2)

Bet, ka /Margeris Zariņš/ mūs pēc 20 gadiem pārsteigs ar PPP¹, to gan nevarēju ne iedomāties, jo viņa dziesmās to laik vandījās visai ortodoksāls fff. (Liepiņš, 1985, 62)

Diendienā tur ar kundēm šiverējās divi zeļļi – Ādolfs un Alfons [..] Vispirms nācās neaptēsto lauki iedresēt viņu abu vārdus anštentīgi ar f izrunāt. (Kārklīņš, I, 72)

Nicas mežā, Dzērvēnu mežsarga apgaitē, atrodas kāds kalniņš, uz kura Funks ar saviem draugiem un viesiem medībās turējis pusdienas, kur dāmas un meitas dažreiz gan kreklā, gan citādi dejojušas un ko vēl tagad sauc viņa vārdā par Bunka kalniņu, jo zemnieki, nevarēdami burtu f izrunāt, saukuši viņu nevis par Funka, bet par Bunka kungu. (Janševskis, Nīca, 19)

– Nekā, barona lieškungis, tas nav tiesa, – gudri smīnēdama un droši zēnu pārtraukdama, runāja starpā Katinka. – Mēs nekad nepieklājīgi nedz dziedam, nedz runājam, bet godīgi vien: tā bezkaunīgā burtā vietā mēs teicām f, un tad var visus nekaunīgos vārdus ir runāt, ir dziedāt, – tad tie neskan vairs tik rupji. Tā dara muižas lielās jaunkundzes, un tā arī mēs esam no tām mācījušās, jo mēs arī gribam visu tik feini un smalki, un tālab mēs arī šos puīšļus nesaucam vis par Pēteri un Pauli, bet par Pēteri un Fauli. (Janševskis, 1983, II, 268)

Tas jau senākais Pimberis, tagadējais Fimberis. Agrākais vārds licies puisim par prastu, tāpēc burtu P atmetis sava vārda priekšā un pielicis smalkāko F. Bet manās acīs tas pats pintiķis vien ir, kas bija agrāk, – vienalga, kā sauc: par Pimberi vai Fimberi. (Janševskis, 1983, II, 315)

Vēji vija vū-hi.

Fihī, fahi, fuhi!

(Jānis Steiks. *Saul' nāk*)

G

– burts latviešu alfabētā.

Lādējam kuģus. Anna sasiens kamoliņā vecu lakatu. Norunā, ka šoreiz kuģi lādēs ar vārdiem, kas sākas ar burtu “G”. Kamolu met kādam un saka: “Es lādēju kuģi ar grozu.” Nākošais lādē ar gultu utt. Kādam vairs nav vārda ar “G”, tas atstāj spēji. Tā, līdz paliek maz spēlētāju. Tad spēle turpinās, sakot vārdu ar citu burtu. (Anselāne-Kundrate, 36)

Gausi gāja gaudu ceļi!

Gaustin gāja gausta Gauja,

Kas no gaudām guvās strauja.

(Jānis Steiks. *Negribētais humors*)

¹ Domāts M.Zariņa rakstu krājums “PPF” (1980).

Gabalains – no gabaliem vai it kā no atsevišķiem gabaliem sastāvošs. Sk. arī Gabals.

12961. Kartupeļi jāstāda pilnā mēnesī, tad labi aug. Kad gaiss tāds gabalains, mākoņi izkaisīti, tad sevišķi daudz kartupeļu. (LTT)

13017. Kartupeļi jāstāda, kad debess ir zila un gabalaina (no baltiem mākoņiem), tad aug kupli laksti. Kartupeļus nevar stādīt, kad debess strīpaina, tad tie nepadodas. (LTT)

13042. Kartupeļi jāstāda tad, kad ir ziemeļu vējš un gabalaini mākoņi, tad viņi ir miltaini. (LTT)

26115. Kad debesis esot gabalainas, tad vajagot kartupeļus, kājus, runkuļus, rāceņus, bietes un kāpostus stādīt. (LTT)

Gabalīgs – samērā liels; stiprs, dūšīgs. – “Gabalīgs zirgs.” (Milenbahs, I, 579); sk. arī Gabals.

Gabals – 1) “sākotnēji ‘tas, ko paņēm rokā, ko satver’, /vēlāk/ ‘daļa (no kāda priekšmeta)’, senāk arī ‘priekšmets’” (Karulis, I, 275); arī ceļa nogrieznis, daļa. – “Praulā gabals.”; “Randīt malku gabalos.” (Fīrekers, Konkordance, I, 163); “Kas /ticību/ visos gabalos šķīsti netur, tas būs it tiešām mūžīgi pazudis.” (Ādolfijs, 1685, 49); “Gabals no sadauzītu podu.”; “Gabalos dalīts.” (Fennels, 1988, 25); “Elles gabals jānoiet, pirms tur nokļūsti.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006); 2) kaut kas labs, kārojams vai tieši otrādi – atbaidošs, slikts. – ““Jā, tas ir gabals!” mēdza teikt Irma Meija¹ no Baltkrievijas, Boguševas latviešiem, kad gribēja kādu palielīt.” (Velta Knospe, Rīga, 2006); “Ak tu maitas gabals!”; *darb.v.* ‘gābties, gābt’ – ņemt, raut sev, tvert. – “Tas māc gan gābties!” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 388). Pamatā ide. *ghabh- tvert, ņemt (Karulis, I, 275). Sk. arī Gabalains; Gabalīgs.

1696. Ābolam jānomizo miza vienā gabalā un jāsviež pār kreiso plecu: kāds burts izkrīt, tas būs nākošā vīra vārdam pirmais burts. (LTT)

2156. Kad mironi mājās apdziedājuši, tad metuši naudu kājgalī. (Metuši visi, visi, pat mazi bērni.) Trīs naudas gabalus ielaiduši šķīrstā, pārējo naudu paturējuši miroņu tuvinieki. (LTT)

5965. Kad drēbes izvēdina un kar atpakaļ skapī, tad pirmo gabalu vajaga kārt ziemeļpusē, lai kodes drēbes nebojā. (LTT)

9557. Ja grib kādu gabalu labi iemācīties, tad ar to grāmatu jāsisit pa pieri un jāsaka: “Kas grāmatā, tas galvā.” (LTT)

9946. Ja kādam drēbes gabalam padodas uzvilkt kreiso pusi uz āru – drīzumā sagaidāma branga iemešana. (LTT)

*Gan pazīnu to meitiņu,
Ko vedis šoruden.
Ne tā dzied, ne runāja,
Domādama vien staigāja,
Domādama vien staigāja.
Vai ir visi gabaliņi:
Tēvam kreklis, mātei sagša,
Māšicām villanītes.*
(LD 817.8)

*let es iešu pēc māsiņas,
Pazīs manu gājumiņu:
Sakapāju tautu galdu
Deviņiem gabaliem.*
(LD 13602)

¹ Irma Meija (1931 – 2006), rakstnieka Eduarda Salenieka māsasmeita, 19.gs. otrās puses latviešu izceļotāju uz Baltkrieviju pēctece. II pasaules kara laikā atgriezās Latvijā, dzīvoja Jēkabpils raj. Mežzemē, pēc LU beigšanas 1958.g. pārcēlās uz Džūksti.

No ceļiņa vien pazinu,
Kur aizvesta mūs' māsiņa:
Iē gabalu pajājuse,
Cimdu pāri nosvieduse.
(LD 13620)

Īsa īsa Jāņu nakts
Par visām naksniņām.
Te satumsa, te izausa,
Te saulīte gabalā.
(LD 33200)

Gadienis, gadiens – gadījums, notikums. – “Raizi bie tuods gadiņš: aizameta gradzysns i nūlīca pierstu.” (Reķēna, I, 306); “Beja tuods gadiņš: guoja vīna sīvīte, pakryta, salauzja kuoju.” (Jānis Kudriņš, Latgale, 2006); “Braucūt vazums apsguž, vot tev i gadiņš.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); *darb.v.* ‘gadīties’ – notikt (kaut kam). – “Kas nūsagadiejuos: atsytu kuoju.” = Kas atgadījās: atsitu kāju. (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005)

Gadīties, sk. Gadienis.

Gaiba, gaibs – plāpa, pārlieku liels runātājs; vējgrāblis.

Gaiķis – tāds, kas ne mirkli nevar nosēdēt uz vietas, prom skrējējs (gan par cilvēku, gan par mājdzīvnieku), trakulis. Laikam radn. vārdam ‘gājējs’. – “Jēkab, nāc palīgā dižo kumeļu savaldīt! Izlaidām paskraidīties, un nu iet kā gaiķis pa dārziem un kriteņiem.” (Jāņevskis, IV, 121)

Gailestība, sk. Gailestīgs.

Gailestīgs, gailestīgs – 1) lepns, iedomīgs. – “Silarāja Atis ir pārāk gailestīgs, dižīgs cilvēks.” (Jāņevskis, I, 148); 2) kaislīgs; 3) greizsirdīgs. – “Tātad esmu no jums atkarīgs? – kļiedzu gailestīgi.” (Zariņš, 163). *Lietv.* ‘gailestība’ – 1) greizsirdība; 2) kaislība. – “Gailestības uzplūdos viss kas var notikt, to es jums saku.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Gailot, sk. Gailums.

Gails, sk. Gailums.

Gailums – spožums, mirdzums, spīdums. – “Debesis vakarā vēl ilgi turējās gailums.”; *darb.v.* ‘gailot (gailuot), gailēt’ – spīdēt. – “Ceļnieks paņēma ogli un, to arvien vēcinādams, lai tā gailo un neizdziest, gāja laukā.” (DL, 1892, 170); *īp.v.* ‘gails’ – spožs, mirdzošs, priekā gaišs.

Tavas lejas, tavas augstes
Miņi patīk uzskatīt.
Sejas gailas, kāpas smailas
Šajā zemē visur vīd.
(Michaela Kairis. Kuršu kāpas)

Gaisaviete – viegla tikuma sieviete. Vīrietis attiecīgi – gaisavietis.

Gaiseklis – 1) nepastāvīgs, nenosvērts cilvēks; 2) gaisa piļu cēlējs. *īp.v.* ‘gaisavīgs’ – gaisīgs. – “Citādi nav ne vainas, tikai brīžam drusiņ gaisavīgs.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Gaisināt – 1) zaudēt, zudināt. – “Kū es izgaisynuoju? – Mieļi, pruoču.” = Ko es pazaudēju? – Valodu, prātu. (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); 2) šķīst, šķērdēt.

22947. Ja gribi peles izdzīt no mājām, tad Miķeļa dienas ritā priekš saules jānovij pātaga, ar to jāzper visi mājas kakti un sienas; tad pātaga jāliek paduse, un, ejot uz tirgu, nezinot jāizgaisina; kas viņu paņems, tur peles arī ieradīsies. (LTT)

Gaislis – neprātīgs, traks cilvēks. – ““Viņš jau tīrais gaislis”, saka uz tādu, kas daudz nekā neapdomāams, izdara dažas aplamības.” (Mīlenbahs, I, 586)

Gaisonis – 1) neveiksmīgs, arī vieglprātīgs cilvēks; 2) papuētājs, panīcis, nabadzīgs. – “Gaisūņš – cylvāks, kurs vysu kū dora, a lobumā naīt.” (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); “Tuods kuo bezbiedniks, jys nikuo nabādoj. Vairuok pleist kuo dzeist, bet nabādoj.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Gaisūņš, na cylvāks nu juo!” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2006)

Gaiters – gaitās gājējs (DL, 1894, 18). Par gaiteriem varētu dēvēt tos, kas dodas kaut kur prom peļņā.

Gaižs – rūgts, sarūdzis, sīvs, nepatīkamas garšas. No nozīmes ‘rūgt’ notikusi attīstība uz ‘celties’, ‘būt paceltam, augstam’. – “Šī pēdējā nozīme laikam saglabājusies vienīgi vietvārdos, piem., Vidzemes Centrālās augstienes kalna nosaukumā GAIŽINŠ. VĒL daži vietvārdi, kas var būt saistāmi ar gaižs un *gaižs: GAIŽUMI (Zentenē), GAIŽAS (Brocēnos un Remtē), GAIŽĒNS (Raiskumā), GAIŽUMS (Mujānos), GAIŽUMI (Kabilē).” (Karulis, I, 281)

Gaja – hipotētisks svētmeža nosaukums. Domas dalījušās, un tā arī nav vienota uzskata, pirmkārt, vai šis vārds baltiem aizgūts no slāviem vai tikai radniecīgs slāvu valodām, otrkārt, kāda ir šī vārda izcelsme. Krievu val. ‘gaj, gaja’, poļu val. ‘gaj’, leišu val. ‘gojus’ – birzs; M.Fasmers to saista ar *darb*.v. ‘goitj’ – sargāt, apsargāt (Fasmers, I, 383), taču piemin arī citas iespējamās izcelsmes versijas, kā ‘gaj’ – buramvārdi; vieta, kur bur; sal. senind. ‘gāyati’ – dzied (Fasmers, I, 383). Iespējama vārda ‘gaja’ hipotētiska saikne arī ar *darb*.v. ‘dziet’ (sk.) un *lietv.* ‘gaisma’. Šim pieņēmumam par labu liecina tas, ka indoeiropiešu sakrālajā terminoloģijā virkne nozīmīgu jēdzienu saistās ar gaismas, gaišuma, apgaismes jēdzienu. Tāds, piem., ir vārds ‘svēts’, arī ‘svētki’, kam pamatā ide. *keu- spīdēt, gaišs (Karulis, II, 337)!. Sk. arī Dziet; sal. Elks.

Šis slāviskais termins bieži sastopams Latvijas un Lietuvas austrumu novados. Jau 1573.g. tas sastopams Volfenbiteles Postillā, kur pieminētas leišu pagānisma pazīmes [..] Latgalē sastopam diezgan daudz šādu vietu vārdus, it īpaši ciemu nosaukumu, kas liecina, ka ciema tuvumā kādreiz bijis svētmežs. Gajeva ciemi zināmi Rēznas, Kaunatas un Liksnas pagastā, Gaja ciemi – Jasmuižas un Višķu pagastā, Gajoks – Rēznas pagastā. (Šturms, 1948, 18)

VZeps min veselu virkni vietvārdu ar ‘gaj-’ Latgalē: GAJOKS – Daugavpils pilsētas daļa, arī māju nos. Rēzeknes raj.; GAJOVA, GAJEVA – ciems, māju nos. Istras, Kaunatas, Ondrupines, Pildas, Rundānu apkaimē; GAJEVĀJA – ciems Liksnas pag. u.c. (Zeps, 1984, 136)

Galdains – rūtains (parasti par audumu). – “Goldaini cymdi.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006)

Galdīt, galt – lobīt, lupināt (zirņus, pupas). – “Izgaldieja vysys pupys.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006). Pamatā ide. *gel- plēst, kasīt, dobt. Vārds ‘galds’ – sākotnēji no mizas attīrīts dēlis (koks), vēlāk – no šādiem dēļiem sasists, sastiprināts veidojums, uz kura var ko uzlikt. Godājamākā vieta pie gaida – galda gals vai galda vidusdaļa, kur sēdēja

¹ Sk. sīkāk par jēdziena ‘svēts’ paralēlēm dažādās ide. valodās: V.Toporov. Svjatostj i svjatyje v russkoj duhovnoj kultjure, T.I. Moskva, 1995.

saimnieks/saimniece, cienījamākie viesi. Folklorā minētā 'četrū vai sešu galdu istabiņa' – šķirsts; 'aizgalds' – no mizas nolobītiem dēļiem vai kārtīm izveidots aizžogojums, parasti mājlopiem; *īp.v.* *galds – plēsts, kasīts, dobts; *lietv.* 'no bluķa plēsta šķila, dēlis' – bluķis vai šķila ar izkassitu, izdobtu vidu – mulda, abra, sile (Karulis, I, 282). Sk. lietuv. val. 'gēlda', prūšu val. 'galdo' – mulda, abra, sile.

493. Ja aizgaldā barošanai iemesta cūka saceljoties kuiļos, tad, lai viņai tas pārietu, vajagot iekāpt cūkas aizgaldā un, nevienam neredzot, iesist tai trīs reizes ar velējamo vāli par pakaļu. (LTT)

4863. Ja cūkas liek jaunā aizgaldā, tad jāiemet sauja sāls, lai labi barojas. (LTT)

2758. Samazgāto ūdeni izlej katru reizi meitenei govju stallī (aitu aizgaldā), puišēlim zirgu steliņģī. (LTT)

*Ko es laba nopelnīšu,
Šai saulē dzīvodams?
Divi linu paladziņus,
Četrū galdu istabiņu.*
(LD 27565, 1)

*Gan ir naudas, gan ir mantas,
Neko līdzī nevedīsī.
Pieci mēri linu drēbes,
Seši galdi zaļa koka,
Vienā ass melnas zemes –
Tad ir mantas dievsungan.*
(LD 27814)

*Ai svecīte, lukturītis,
Aptec manu galda galu;
Ai saulīte, mēnestiņis,
Aptec manu miežu lauku!*
(LD 28793)

*Es iecēlu liepu galdu
Miežu rudzu klētiņā;
Tur sēdēja Gausu māte,
Ar Dieviņu runādama.*
(LD 28810)

Galds, sk. Galdīt.

Galīgs – 1) ierobežots, pretstatā bezgalīgam. – "Decimāldaļas var būt gan galīgas, gan bezgalīgas." (KV, I, 590); 2) pilnīgs. – "Galīgs neprašā! Bet vēl lielījās, ka es..., ka ņemšu..., tad tik būs. Nekā, pil-nī-gī nekā!" (Jalna Kūrava, Rīga, 2004)

Galinieks, galvenieks – 1) augstākais; 2) priekšgalā esošais; 3) galā esošais.

Galoties, galot (galuoties, galuot) – 1) ālēties, plosīties, spēlēties. – "Kad grib ar puišiem pagaloties." (Janševskis, 1983, I, 64); "Visi kaķēni tik prēcīgi rotaļājas. – Re, ku' smuk' galojas, – teica vecākā meitene." (Balandnieki, 275); 2) iet uz galu, nomirt. – "Ka steliņģī kādreiz nelabi neapgulstas un nenogalojas." (Janševskis, I, 143); 3) ar grūtībām sniegties pēc kaut kā iekārojama, pūlēties. – "Vai neesmu agrī, ir vēlū, dienas un naktis gājīs, ir galojies jūsu darbā it kā pats savā." (Janševskis, III, 99)

Gandēt, gandināt, gandēties, gant – 1) bojāt, bojāties. – "Laulātā draudzene sagandēja viņam visu dzīvi." (Jalna Kūrava, Rīga, 2006); 2) baidīt, baidīties; 3) sist, mocīt, nobeigt, nobeigties; nonāvēt. – "Sākot ar kaimiņu dobīšu noburšanu un beidzot ar vīra nogandēšanu." (Geikins, 1998, 123). "Nozīmes attīstība: 'sist' – 'bojāt' un ar citu niansi 'baidīt': apvīdv. 'gandināt' – baidīt ("Gandināt meitas", Endzelīns Hauzenberga, I, 382), refl. 'nogandīties, nogansties' – nobīties. No 'sist' un 'mocīt' – 'nobeigt, nonāvēt', ko pauž apvīdv. 'nogandināt' – nomocīt, refl. 'nobeigties' ("Nogandinājies zirgs", Endzelīns Hauzenberga, II, 45)." (Karulis, I, 286)

Ja mazās un lielās Māras dienas naktis kādam gadoties linus iemērkt, tad tas iepriekšējā dienā līcis izkapti vai citus kādus dzelzs daiktus uz mārkā, lai līni nesabojātos. Ja to nedarot, tad līni zaudējot savu labu šķipsnu un svaru, viņi gandējoties. (DL, 1894, 101)

3843. Veci cilvēki esot Dricānos sacījuši. "Lai tev gādējas!" – vēlēdami, lai notiek kas nēlābs, tomēr ne visai slikti. (LTT)

*skrien vientuļš stars gar mūra sienu
ar ašu roku sauli sēt
jau tā tik maz ir labu dienu
un vēl tās pašas sagādēt?*
(Knuts Skujenieks. *tik ļoti gribētos būt launam*)

Gantēt, gantēties, sk. Gants.

Gants, gantīgs – kārtīgs, tikumīgs, sabiedrības acīs pieņemams (parasti par cilvēku, bet arī plašākā nozīmē), labs. – "Gan taisnība, īsta skaistule viņa nav; bet viņa ir ganta." (Janševskis, 1994, I, 315); "Gantīgs saimnieks." (Endzelīns, Hauzenberga, I, 383); *lietv.* 'gantums' – kārtība, tikumiskums. – "Par viņas denktumu un gantumu nevienam nebija šaubu." (Endzelīns, Hauzenberga, I, 383); sk. arī Negantnieks; *darb.v.* 'gantēt, gantēties' – labi uzvesties, aplidot, pievērst uzmanību. – "Ak, kā viņa kristībās gantējās: puišus dēvēja par saviem znotiņiem, meitas par vedeklām." (Janševskis, 1994, I, 47); "Jau redz trīs vai četrus saimnieku dēlus citu par citu gantējamies ap Anniņu." (Janševskis, 1994, I, 150); "Kas tie par gājējiem, viņa nezina un arī par tiem negantējas." (Janševskis, 1994, I, 192)

*Neskaties, tu puisīti,
Uz to manu gantumiņu.
Gan tu manu gantumiņu
Dzīvodams atrādīsi.*
(Tdz 41091)

*Gana ganta Leišu zeme, nav tik ganti leišu vilki.
Baltus zobus atņirguši, lenc tie kuršu ņemto ceļu.*
(Jansons-Saiva, 42)

Gantums, sk. Gants.

Gars – daudznozīmīgs vārds, kuram pamatā *darb.v.* 'gart, garēt, garēties' – 1) karst, karsēt, silt. – "/Haralds/ Mednis, pats iegārējies, aizrāva mūs savai vērsmei līdz." (Liepiņš, 1985, 61); 2) kurēties, degt. *Lietv.* 'garme' – siltums. Nozīmes attīstība latviešu valodā: 1) karsts gaiss, tvaiks – karstums, suta pirti ("Uzmest garu"); 2) tvaiks – dvaša, elpa ("Viņš tikko velk garu") – dzīvība ("Garu izlaist"), dvēsele – dvēsele, kas atstāj mirušo ("Miruso gari") – pārdabiska būtne; 3) karstums – vēlēšanās, tieksme ("Viņam ir gars uz mācībām") – garīgais spēks ("Gars viņam vēl stiprs") – prāts, saprāts, iztēles spēja ("Attīstīt, izglītot garu") (Karulis, I, 290). Pamatā ide. vārdsakne, kas apzīmēja karstumu, siltumu, sal. senīnd. 'gharma' – karstums, krievu val. 'goretj' – degt. Sk. arī Pagarēties.

2273. Liķi uz kapu vedot, pavadītāji cirta gaisā zobenu un pastāvīgi kļiedza: "Bēgait, bēgait, jūs gari!" /J.Meyer. Felliner Blätter 1859, 64./ (LTT)

6205. Mirušā cilvēka gara ģimīs līdzinoties dzīvā cilvēka ģimim, bet citas miesas viņam neesot, tikai vienīgi kauli. Šie gari esot gērbušies garās drēbēs: nakti baltās, dienu dažreiz arī melnās. Dienu viņi rādotos ap pusdienu, nakti ap pusnakti, līdz gaiļu dziedāšanai. (LTT)

2374. Pēc miroņa apbedīšanas to vakaru jāapklāj vakariņu galds un jāpakar tirs balts dvielis. Pēc apbedīšanas tomēr gars vēl mīt dzīvo starpā. Nama saimniekam tad ir jāskatās, vai garīnš paēdis ies slaucīt muti dvielī jeb ne, t.i., vai dvielis pakustēsies. Ja dvielis pakustas, tad liela laime sagaidāma. (LTT)

3718. Brūtei, no baznīcas braucot, uz krustceļa jānomet gariem prievīti un, mājā pārbraucot, jāņem kūtī cimdu pāris, tad ļoti nesprāgs. (LTT)

6152. Kad durvis sprāgst vaļā, tad gari staigā. (LTT)

Es atkal atgriezīšos. Tādā naktī
Viss būs no mēness zils kā cerinžars.
Es vārtus atvēršu, un čīkstēs vārti,
Un ļaudis nopūlīsies: "Tas ir gars."
(Velga Krīle. Kad dzīve projām iet)

Garšas – garšvielas.

Gart, garēt, garēties, sk. Gars.

Gaudēt, gaudināt, gaudināties – 1) skumdināt, sāpināt, sāpināties; 2) ļaut vai manāt, ļaut gaudot. Sk. arī Gaust.

Gana man gaužu dziesmu,
Pate gaužu nedziedāju,
Pate gaužu nedziedāju,
Negaudīnu bāleliņu.
(LD 132)

Kam, lietiņi, smaļķi liji,
Kam rasiņu padarīji?
Kam, māšiņa, gaudi raudi,
Kam gaudīni bāleliņus?
(LD 17468)

Gana man gaudu dziesmu,
Pate gauži nedziedāju,
Pate gauži nedziedāju,
Negaudīnu māmuliņas.
(LD 17272)

Situ plauķestas dziedādama,
Lecu tautu kamanās,
Salustīnu svešus ļaudis,
Sagaudīnu bāleliņu.
(LD 17920)

Ir jāmāk ciesties un atteikties.

Gaudinaties, gaudinaties.

Skaists dārzs izput zem brīvi palaista kumeļa kājām. (Ikstena, 2004, 29)

Gaurēt, gaurāt – 1) baurēt, neprātīgi kliegt, aurot. – "Nedrīkst vēlu vakarā tā gaurēt, jārunā un jādzied klusām." (Jalna Kūrava, Rīga, 2003); 2) šalkt, krākt. Pamatā ide. *gou- saukt, kliegt (Karulis, I, 297). Radn. vārdam 'gavilēt', krievu vārdam 'govoritj' – runāt.

Gausa, gausība – 1) krājums, ar ko ilgāku laiku var iztikt; 2) sāts, svētība. – "Ād pi golda ar gausu." = Ēd ar sātu, ar apetīti. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); "Jāmācās cienīt sātu un gausu." (Janševskis, 1994, I, 4); "Lai Dievs dod sātu un gausu!" (Lange, 56); 3) kaut kas lēni izsīkstošs. *Darb.v.* 'gausināt' – 1) padarīt bagātu, briedināt, vairot, darīt sātīgu; 2) padarīt lēnāku; 3) svētīt. – "Dievs gausini!"; "Mūsu darbs ir velt', ja Dievs negausina." (Langijs, 76); "Dzirdieju, ka aiz Riezeknis sāžūtīs pi golda soka Dis *gaus* (=labu ēstgribu, t.i., Dievs svētī)." (Veneranda Sarkane, Latgale, 2006). *Īp.v.* 'gauss' – 1) tāds, kura ilgam laikam pietiek; 2) sātīgs; 3) lēns. – "Slinks nav, bet gauss." (Ulmanis, 73). *Lietv.* 'gausis' – tāds, kam visa kā pietiek, kam ir sāta sajūta. Folklorā minēta 'Gausa māte' – sāta, bagātības aizgādne, tā, kas nodrošina, lai pārtikas, labuma pietiek ilgam laikam. Gausa mātes iemiesojums visbiežāk bija krupis (saukts arī par 'augstlēcīti, zemlēcīti').

7358. Ja ko jaunu ēd, tad saimniece mēdz sacīt: "Lāča spēks, zīles vēders!" – lai ēdiens būtu gausīgs. (LTT)

7431. Ēdienam tad ir klāt gauss, ja ēdot pēdigais kumoss smekē tāpat kā pirmais. (LTT)

18532. Kad maizes kukuli pirmo reiz griež, tad jāpārmet par kukuli krusts, lai ir gausa. (LTT)

25879. Lai saimniekam būtu daudz maizes, tad vasarā, kad rudzi zied, jātaisa visas durvis un logi vaļā un jādzied, lai nāk svētība istabā: "Svētībīn, gausībīn, Nāc pa logu istabā!" (LTT)

Kas tāvu un mōti klausu, tam maizeite gausa. (Latgaļu folklorā, 502)

Savā laikā es gandrīz visus Jūsu pieminētos un citētos dzejniekus labi pazīnu. Sudrabkalnu, Čaku, Ādamsonu esmu arī gleznojis. Ne pēc fotogrāfijām, kā to tagad mēdz darīt, bet gausos, valodīgos seansos. (No Anšlava Egliša vēstules 1988.29.12)

Svētība, gausība,
Nāc pa logu istabā,
Nu māmiņa galdu klāja
Pirmajai meitiņai.
(LD 1416)

Gausi nāca vedējiņi
Par bāliņu rudzu lauku;
Cimdu pāri noadīju,
Pie vārtiem stāvēdama.
(LD 14529.1)

Saiminieks lūgšanā vērs
debesīs skatus un sauc:
"Dieviņ, jel gausini mums
ēsmu, kad nediena trauc!"
(Vilis Cedriņš. Divējādi zaudētāji)

Malu, malu visu rītu,
Siekam kaudzes nenomalu:
Gausu māte ietupās
Mana sieka dibinā.
(LD 8102)

Līdz rietam dzēri kāri un bez gausa,
Tad igni teici: ko vēl galdā liksi?
Nu zināju, pa nakti nepaliksi,
Jo nesātīgā mute tev bij sausa.
(Arveds Švābe. Vadātāja)

Gausināt, sk. Gausa.

Gausis, sk. Gausa.

Gauss, sk. Gausa.

Gaust, gausties, gaudoties – sūdzēt, sūdzēties, žēloties. – "Gauzdamis naizgauzsi sev maizes nu zemes." (Latgaļu folklorā, 479); "Mēs sapratām, ka nelīdz gausties par grūtumu, ir jācenšas tas pārvarēt." (Anselāne-Kundrate, 12); īp.v. 'gauds' – žēls, skumīgs; tāds, kas skumdina, sāpina. Pamatā ide. *gou- saukt, kliegt (Karulis, I, 296). Sk. arī Gaudēt.

Māsa gauda brālīšam,
Ka ļautiņi necināja.
Brālīts mātai atbildēja:
Kuru koku vējš neloka?
Kuru koku vējš neloka,
Kuru ļaudis nevainoja?
(LD 8671)

No rītiņa celdamies:
Vai Dieviņ, galva sāp!
Jūdz, tautieti, kumeliņu,
Lai es braucu pie māmiņas!
Nu gaudīšu māmiņai
Šīs naksnīņas gulumiņu.
– Ne es jūgšu, ne tu brauksi.
Mana jauna ligavin.
– Gan tu jūgsi, gan es braukšu,
Gan tu mani pavadīsi.
(LD 25037)

Dēla māte gaudojās,
Kā es dēlu izmācīšu.
Negaudies, dēla māte,
Gan es dēlu izmācīšu:
Vēl manā pūriņā
Trīsžuburu karbačiņa.
(LD 21732)

Tev, Laimiņ, nepabrīst
Manu gaudu asariņu;
Tu teicies lietā likt,
No māmiņas atšķirusi.
(LD 9272)

– Ak, jāsteidz izteikt, – gaust nau laiks, nau telpas.
Drīz sarkansvītras pantos iegriežas.
(Rainis, I, 91)

Gaut¹, gūt – 1) sasniegt, dabūt, saņemt, censties iegūt. – "Viņš karā iet lielu naudu gaudams." (Fīrkers, 102); 2) ķert, tvert; 3) 'gausties' – dēties, likties. – "Viņš sāpēs nezināja

¹ Gaut – tagadne: gaunu jeb gauju; pagatnē: gavu jeb gāvu; nākotnē: gaušu. – "Viņš viens tik patiesību gava." (Milenbahs, I, 613)

kur gauties." (Milenbahs, 1, 613). Pamatā ide. *geu-: *gū- liekt, saliekt, izliekt (no kā arī 'gūža'). (Karulis, 1, 328)

Gauza, sk. Gauzt.

Gauzt, gauzēt – 1) runāt bezkaunības vai nelietības. – "Tuo gauze, ka kauns až klausietis." (Marija Kursīte, Zemgale, 2005); 2) runāt niekus, tukšu gvelzt. – "Kū var gauzt tik ilgi par viņu i tū pošu, pa maņim tuo kuo par daudz. Pascieji viņu raizi i teik!" (Marija Kursīte, Zemgale, 2005); "Gauze, gauze i pīgauze gļupeibu pylnu golvu." (Veneranda Sarkane, Latgale, 2006). *Lietv.* 'gauza' – plāpa, gvelža. – "Tuodu gauzu kuo Jezups veļ vajag pamekļiet, jys var runuot par vysu kū, i kū zyna i kū nazyna. Tik lai jir kas klausuos kū jys gauž." (Marija Kursīte, Zemgale, 2005)

Gābties, gābt, sk. Gabals.

Gādāt – 1) domāt, pārdomāt, iedomāt, atcerēties, minēt; 2) atzīt, runāt; 3) rūpēties par kaut ko, censties dabūt. *Darb.v.* 'atgādāt, atgādāties' – 1) atcerēties. – "Viņa nespēj nekā nedz domāt, nedz atgādāties." (Janševskis, 1, 92); "Kas var vysu atguoduot, lels laiks jau paguojs." (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2003); 2) atdabūt, piedabūt. – "Atgādā man viņu šurp, un labi veikli!" (Jalna Kūrava, Rīga, 2003); *lietv.* 'atgāds' – atmiņa.

*Aizmirsās man dziesmiņas,
Grūtu mūžu dzīvojot;
Dod, Dieviņ, vieglu mūžu,
Pa vienai atgādāšu.*
(LD 197)

*Domājām, gādājām,
Kur vedēji [panāksni] kavējās:
Vedējiņi [panāksnieki], nabadziņi,
Celiņā ganījās;
Pie celmiņa guni kūra,
Kurpē silda ūdentīņu.*
(LD 16189)

*Nedomāju, negādāju
Šogad iet tautiņās;
Kuri vēji atpūtuši
Pa prālam arājiņu?*
(LD 15308)

*Es domāju, es gādāju,
Kas plavinu noslēdēja:
Jāna bērni noslēdēja,
Jāna zāles lasīdami.*
(LD 32374)

Gārbība, sk. Gārbīgs.

Gārbīgs – taupīgs, akurāts. – "Viens ir gārbīgs – krāj vērtības un liek tīnē." (Zariņš, 164); *darb.v.* 'gārbīt, gārbāt, gārbīties' – krāt, taupīt, taupīties; gādāt; *kopt.* – "Tas negārba savas drēbes nemaz." (Firekers, 123); "Kas man vecuma gārbās?" (Depkins, 221). *Lietv.* 'gārbība' – taupība. – "Viņam asinis iedzita tā gārbība." (Jalna Kūrava, Rīga, 2004)

Gārbīt, gārbīties, gārbāt, sk. Gārbīgs.

Gāstīties – stostīties, nepārliecinoši, neskaidri runāt.

Gāte, gāts, *dsk.* gātis, gātes – 1) eja; 2) ūdensceļš niedrājā; 3) bišu stropa skreja. – "Bites sēž priekš gāti." (Depkins, 222); 4) "gāte – olnīca" (Ulmanis, 72); "Kā sauca lopu ceļu uz ganībām? – Gāte, ganceļš, lopceļš, olnīca." (Lauku ēkas, 1979, 5). *Radn. v.* 'gāju/gāja'.

¹ Olnīca – ganu ceļš.

– Es, Otaļ, tur nebušu. Nelaidis māte.
Pat albalsis atdursies aizvērtās rūtīs.
Bet vai tas var līdzēt? Tāds nemiers aug krūtīs
Kā bišu spiets, šauras kad stropā kļūst gātis.
(Vizma Belševica. Meitene zāju vakarā)

Glabiņas – paslēpes (bērnu spēle ar slēpšanos un paslēpušos meklēšanu). –
“Ejam glabiņās.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

Glamstīties, glamstīt – 1) runāt aplinkus, apkārt. – “Es jau tūlin domāju, ka tikai
glamstās un grib mums izvilkēt gudrību.” (Janševskis, III, 274); 2) slapstīties, bēguļot. – “Tas
nav labs cilvēks: gar stūriem glamstās, bet iekšā nenāk.” (Endzelins, Hauzenberga, I, 391)

Glābēja, glābējs – tautas tradīcijā tāda/tāds, kas atbur skauģa noburtu mājiļopu,
cilvēku vai kādu lietu. Atsevišķos gadījumos kā ‘glābēja/glābējs’ minētas dievības: Laima,
Māra, Dievs. Pamatā ide. *gel- apvelties, savelties pikā, kamolā. Nozīmes attīstība:
aptvert ar rokām – aptvert turēt, sargāt – sargāt (no kādām briesmām) (Karulis, I, 298).
Darb.v. ‘glābt’ – 1) sargāt; 2) palīdzēt briesmās.

Nevar sataisīt sviestu, piens lec ārā no spaiņa. Vai govīs ne par ko neiet kūtī. Tādos gadīju-
mos lika bērniem iet pie glābējas. Tā iedeva maizes gabaliņu vai ūdeni, un govīs gāja iekšā.
Starpā starp Koniņciemū un Pliķu ciemū dzīvoja Peniķu Made. Viņa ūdeni taisīja un uz maizi
kaut ko skaitīja, un lika dot lopiem. Ka kāds pēc tam atnāk un kaut ko prasa, nedrīkst dot,
lai tas nevar kaitēt atkal. (Otlīja Salmgrieze, Kurzeme, 2006)

17904. Ja lopam ir kāda slimība, un kad noiet pie slimību glābējiem, nākot atpakaļ, nevaja-
got teikt ardievas, citādi lopam sataisītās zāles nelīdzot. (LTT)

17499. Lietuvēna krustus vēl tagad var redzēt uz durvīm, sliekšņiem, logiem, silēm un citām
ēku vietām. Pat uz zirgu un lopu nagiem un uz cilvēka nagiem tiek zīmēti šie glābēju krusti.
/F.Brīvzemnieks, 1881. VI, 154./ (LTT)

6897. Ja kājā vai rokā iemetas dzirkste, tad to glābi tā, ka sasien ap slimo vietu diegu. Diegā
jāiesien 99 mezgli ar mazažiem nogalīšiem. (LTT)

31982. Slimnieka dziedēšanai vārdotājs jeb vārdotāja ielej kādā traukā ūdeni, brandvīnu jeb
citu kādu šķidrumu un aiziet kādā klusas istabas, klēts jeb rījas kaktā. Tur viņš pūš, vārdo,
glābj jeb aprunā to šķidrumu ar slimībai vajadzīgiem vārdiem, kreisā rokā turēdams trauku,
labā kādū ipašu kauliņu jeb nazi, ar kuru beidzot taisa trīs krustus un vēl nočukst: “Dievs
Tēvs, Dievs Dēls, Dievs Sv. Gars” un tāpat vēl noskaita tēva reizi. Kāda vārdotāja teikusi par
vārdojamo kauliņu: “Tas ir ņemts no suņa, kas godīgi nosprādzis.” /F.Brīvzemnieks, 1881. VI,
113./ (LTT)

Dieviņš brauca, Laimē jāja,
Pakrīt Laimes kumeliņš.
Ai Dieviņ glābējin,
Pacel Laimes kumeliņu!
(LD 33653)

Saules meita jūru brida,
Vainadziņu vien redzēja.
Iriet laivu, Dieva dēli,
Glābiet Saules dvēselīti!
(LD 33969)

Saules meita, vēja dēls
Jūrā gāja mazgāties.
Tur būt’ abi noslīkuši,
Kaut tos Laimē neglābuse.
(LD 33983)

Ai, puisīši, ai, puisīši,
Glābiet savus kumeliņus!
Jānīts sēd krūmiņāi
Iemauktiņus rociņā.
(LD 32502,1)

Glābt, sk. Glābēja.

Glāsains, glāss, sk. Glāsit.

Glāsīšana, sk. Glāsīt.

Glāsīt, glāst – 1) glāstīt, glaudīt; 2) masēt. *Darb. v.* 'glāst' – vienreiz noglāstīt; *lietv.* 'glāsīšana' – daudzkārtēja glaudīšana, paijāšana, glāstīšana kā process; *īp. v.* 'glāsains, glāss' – gluds, mīļš, maigs. – "Un glāsaini kā skūpstī lietus līst." (L. Līvena); "Lielajos kokos šūpojas glāsains Daugavmalas vējš." (Liepiņš, 1977, 102). Pamatā ide. *ghlādh-gluds (Karulis, I, 299). *Sal. lietuv.* 'glōsti' – slīpēt, gludināt, 'glōstyti' – glāstīt, glaudīt; *angļu val.* 'glad' – priecīgs; *latīņu val.* 'glaber' – gluds, kails; *krievu val.* 'gladītj' – glaudīt, gludināt. Sk. arī Glesa.

*Grīb Dieviņš šo zemīti
Ar ūdeni slīcināt,
Mīļa Māra Dievu lūdza,
Ap galviņu glāsīdama.*
(LD 33669)

*Māmiņai bij divi meitas,
Abas divas amatniecēs:
Viena visu vecākā,
Tā bij lauku pūtējiņa';
Otra visu jaunākā,
Tā vēdera glāsītāja.*
(LD 20911)

*Es tautieti mīji lūdzu,
Ap galviņu glāsīdama:
Liec man jauki padzīvot
Galā kādu vasariņu.*
(LD 9869)

*Bet glāsie vārdi nedzēsa tam žulti.
Tā, gadiem krāta, izlauzās kā bulļa.*
(Vilis Cedriņš. Pats savās bērēs)

Glemt – nevarēt redzēt. – "Bija tik tumšs, ka ne glemt nevarēja." (DL, 1894, 17)

Glemzde – kaut kas vecs, savu mūžu nokalpojis; novazāts, netīrs. – "Itīs nāzs teirs glezde." (Brencis, 114). Sk. arī Glemzt.

Glemzt – 1) nevižīgi strādāt; 2) netīrumus tīrīt. – "Glemz uorā vusus našus nu ustabas." (Brencis, 114); 3) gvelzt. *Lietv.* 'glemža' – cilvēks, kas nevižīgi strādā. Sk. arī Glemzde.

Glemža, sk. Glemzt.

Glesa – viegla vēsma. – "Vēja glesīņas nevienas." (Karulis, I, 299). *Darb. v.* 'glesot' (glesuot) – 1) pūst vieglam vējiņam; 2) paijāt, glaudīt, glāstīt. – "Ciekād silts lietutiņš ne glesot neglesoja, tā bij dūmu asariņa, kas glesot noglesoja." (Zariņš, 53)

Glesot, sk. Glesa.

Glets, glets, glits – 1) glums, glīdzains; neizcepis, negatavs. – "Maize gleta." (Depkins, 235); "Gļeta zivs." (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 236); 2) nevarīgs. – "Neņem ar gļetiem pirkstiem." = Neņem ar nevarīgiem pirkstiem. (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 236)

Glēze – 1) neizrūgusi mīkla; no tādas izcepta maize; 2) glīdzaina, lipīga, blīva viela, arī zeme; 3) cilvēks, kas neko neprot padarīt kā nākas, dara visu pa roku galam, šā tā. *Darb. v.* 'glēzēt' – līpt pie kājām (par lipīgu, glīdzainu zemi).

29600. Ja nevar izbēgt no traka suņa, jānomet drēbes gabals, kuru nu viņš apglezē un pakal nedzenas. (LTT)

¹ Pūtējs, pūšotājs – tas, kas dziedina, pūšot dvašu kādā šķidruma vai vielā (ūdeni, taukos, cukurā u. tml.).

Glīdzda, glizcla – liksta, kļūme.

Glīsis – dzintars. Sk. Zitars.

*Sudrābs, nogūlies uz krūtīm, kārtu kārtām zib un zaigo,
Margo zīļu jostu galos glīsi tverti pakariņi.
(Jansons-Saiva, 56)*

Glīve – 1) krāsa. – “Gan spulgainas glīves.” (Kronvalds, 638); “Skaistās glīvēs cilvēku vaigus izglezno.” (Kronvalds, 516); “Bērza lapiens dzeltenās glīvēs nosārtojas.” (Kronvalds, 519); 2) zaļas gļotas virs stāvoša ūdens.

*Smuidrās niedrēs trizuļo sērā balsi rūsgans gaurš,
Pāršalc odu dūkoņā glīvu sekstīs grimis maurs.
(Vilis Cedriņš. Burtnieka apvārņņi)*

Glīdzdains, sk. Glīdzda.

Glīdzda – mālaina, plienaina un mitra, lipīga zeme. – “Geļa dzeivoj Gleizdinikūs. Zems tī beja tuoda gleizdaina. Ka rudiņūs ikuopsi tuodā gleizdā, i kuojis navar izraut uori.” (Veneranda Sarkane, Latgale, 2006)

Glomes (gluomes) – plūmes. (Gliks, 52)

Glumatas, glumata – 1) gļotas. – “Tuodys kuo glumatys tamā dubaka dybynā.” = Tādas kā gļotas diļa dibenā. (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2005); 2) glumata – riebigš, lišķīgs cilvēks, tāds, kas allaž pieluncinās.

Glūzdēšana, sk. Glūzdināt.

Glūzdināt, glūzdēt, glūzdēties, glūznēties – 1) saka par tukšu dzirnavu malšanas skaņu; 2) saka par jebkuru skaļu, dobru, dārdinošu skaņu. – “Negaišs glūzdēdams vien aizgāja.” (DL, 1893, 177); “Gulbji glūzdēdami skrien pa gaisu.” (DL, 1893, 177). Šķiet, ka vārda nozīmes pamatā ir skaņas atdarinājums, taču iespējama arī otra versija. Krievu val. *darb.v.* ‘gluzditj, gljuzditj’ – slīdēt (Fasmers, I, 416). Varbūt ‘glūzdēšana’ ir skaņa, kas rodas, kaut kam izdarot slīdošas kustības, trinoties (tam gar to).

*Gan zināja māmuliņa,
Kad samala malējiņi:
Sieki, vāki kļaudzējās,
Dzirnaviņas glūzdējās.
(LD 8012)*

*Glūzdēt glūzd dzirnaviņas,
Snaustin snauda malējiņas;
Zviedzin zviedza kumeliņš,
Redzēj' laisku arājiņu.
(LD 8013)*

*Iau glūzd manas dzirnaviņas,
Dod', māmiņa, pabrokasts,
Dod', māmiņa, pabrokasts,
Atmiedziņu pagulēt.
(LD 686,3)*

Gnīdāties (apv.) – lieki kavēties, tūļāties. – “Ko tu gnīdājies, nāc taču!”

Godenis (guodenis) – “vīrs, kas gribas cienams.” – “Tad ta ir godenis – jau pirmais aiz galda aizsēdies.” (DL, 1893, 177)

Godēties

godēt, godāt (guodēties, guodēt, guodāt) – 1) pacienāties, pacienāt; ēst. – "Aizveda uz restorāniem godēties." (Otilija Salmgrieze, Kurzeme, 2006); 2) svinēt, svinēties; 3) parādīt cieņu, godbijību otram. *Lietv.* 'godī, godības' (guodi, guodības) – svinības, svinību mielasts, viesības. *Īp.v.* 'godīgs' (guodīgs) – 1) tāds, kas der, iekļaujas sabiedrības vai tās daļas priekšrakstos, likumos, ētiskās normās; 2) kārtīgs, paklausīgs; 3) ētisks. Vārds un tā atvasinājumi, iespējams, radniecīgi angļu 'good' – labs, kr. 'godnyj' – derīgs, labs, no ide. *ghedh – derēt, saderēties, apvienot. (English Etymology, 197; Fasmers, I, 426; Frenkels, I, 159–160)

Otilija Salmgrieze: "Ziniet, koņiņiem bija viena slikta īpašība, vismaz mūsu ģimenē noteikti. Aizejot ciemos, nekad nepaēdām tik, cik gribas. Mēs bijām ārkārtīgi kaunīgi. Es tik skatījos, vai kaimiņš nav paņēmis dikti pulka, es jau pulka nelikšu. Atnāk mājās no viesībām un grib ēst tā, ka bail. Kaut gan tur bija ko ēst, cik uziet. Kad aizbrauc mājās, tad jau godē (ēd) uz nebēdu." (Atmiņu stāsti, 1999, 31)

6626. Atnācējus pagodē ar brandvīnu un sviestmaizi. Cienā arī visus mājeniekus ar šnabi, lai dzer uz dēlu (meitas) veselību un laimi. (LTT)

Skolmeisteri Dinsbergi apgodāja ar lielu, dārgi iesietu un sudrabu apkaltu vācu bibeli, kas laikam maksā pār 50 rubļiem, tā runādams: "Mīļais Dinsberg! Pieņemiet šo dāvanu no manim, kas nāk no jūs cienīdamas sirds un ies pie sirds!" (Dinsbergis, 58)

29061. Kas suņus negodē, tam pa bērēm nav labs laiks. (LTT)

Bērēs parastie ēdieni bijuši senāk bieža putra, sausi vārītas pupas vai zirņi, turpretim citos gados baudījuši gaļas ēdienus. (DL, 1894, 172)

29766. Sveču dienā istaba nav jāslauka, lai vasarā vistas būtu godīgas. (LTT)

508. Aizgavēņa (meteņa) vakarā, kad vāra grūdeni (zīdeni) ar cūkas galvas pusi kā aizdaru, tad jāpaņem šmecera kauliņš un zināmā vietā sniegā jāierok. Tanī apgabalā cūkas godīgi ēdot. (LTT)

1027. Kad pavasarī pirmo reiz ar, tad no pirmās velēnas jāpaņem piciņas un jāuzliek mājā uz logiem, tad govīs ganos būs godīgas. (LTT)

*Kas godīga mātes meita,
Godī savu arājiņu:
Paceļ krēslu, noaun kājas
Savam maizes arājam.*
(LD 26767)

*Visi ļaudis mums vaicāja,
Kādu godu mēs dzeram.
Mēs dzeram cūku bēres,
Rudzu, miežu apkulības.*
(LD 28824,2)

Godī, godības, sk. Godēties.

Godīgs, sk. Godēties.

Gorza (guorza) – 1) tas, kas dīki sauļojas, sildās; 2) sliņķis. Radn. vārdam 'gorities'.

Gozīt, gozāt (guozīt, guozāt) – sildīt, karsēt; apgrozīt, grozot cept, cepināt. – "Pagoz man to maiz." (Fīrekers, 138); "Ņemi un samet auzas, miežus, drusku zirņus un pupas verdošā ūdenī, mazu brīdi pagozē." (Zariņš, 40). Sk. arī Gozities.

*Kartupīt, kartupīt,
Kā mēs tevi ēdīsim?
Pie ceplīša gozēsīm,
Ar sviestiņu ēdīsim.*
(LD 2970)

Gozīties, gozāties, gozēlies (guozīties, guozāties, guozēties) – staipīties, grozīties (saulē, siltumā, labsajūtā). *Lietv.* 'goza, goze' (guoza, guoze) – silta, karsta vieta, siltums, karstums, no kā arī saliktenis 'saulgozis, saulgoze, saulgoznis' (saulguozis, saulgoze, saulguoznis) – piesaule. – "Saulgozī gulēt." (Fīrekers, 138); "Redz priediena malā saulgoznī nīkstam." (Janševskis, 1994, I, 182); "Saulgozī smiltaine stipri sakarst." (KV, III, 2321). Sk. arī Gozīt.

7684. Ja februāris ir silts, tad gaidāmas aukstas Lieldienas. Kad kaķis februārī gozējas saulē, tad martā tas lien aizkrāsē. (LTT)

Grabšķis – 1) siena, labības sakasas; 2) nieks, nekas nozīmīgs. – "Kū tu izatrauc, tī tuods grabšķis vīn tik jīr!" (Reķēna, I, 325)

Graids, dsk. graidī – krāsaina, horizontāla svītra; parasti audumam, adījumam, bet var attiecināt uz jebkuru krāsainu (arī iezīmētu) svītru. – "Nūdieju cymdus ar sorkonim graidim." (Marija Kursīte, Zemgale, 2005)

Grammača – sakaltusi rudzu maize, pārlieta ar vārošu ūdeni un pārkaisīta ar kukuru. – "Bērn i trak uz grammač." (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006)

Grandīt – ar lielu troksni kaut ko darīt. – "Pērkons nogranda." *Lietv.* 'grandī' – liels troksnis; 'grandeklis' – tāds, kas visu sev apkārt ar troksni sagāž, daudzās. – "Ko tu ej kā grandeklis, visu apgāzsi." (Putniņa, Timuška, 64)

*Koka putni – kuršu laivas līnu spārnus plivināja.
Tūkstots viru sēd jau airēs, tūkstots viru buras raisa,
Vēl dažs tūkstots nāk no krasta, vēršu ādas maisus nesdams –
Tur būs guldīt labas mantas, tos būs labiem graudiem pildīt,
Lai tie jūrā nesaslaptu, lodes vējš kad laivas granda.
(Jansons-Saiva, 29)*

Graudāt, grudināt, graust – 1) traukt, grūst no augšas uz leju, purināt nost (piem., ābolus no koka). – "Kas nabeiš stuov pi grīstīm, pajem ar kūku i nūgraudoj zemiē." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); 2) skaļi trokšņot, rībināt (piem., par pārkonu). – "Lela tyucs īt i grudynoī, ī zībšņus mat." = Liels mākonis iet un grudina, un zībšņus met. (Vera Luoča, Sibīrija, 2005); "Pārkyuņš jau grudynoī." (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); "Pārkyuņš kuo graude, visi lūgi nūdrebie." (Veneranda Sarkane, Latgale, 2006). *Lietv.* 'graudiens' – pārkona rībiens, stiprs troksnis. *Īp.v.* 'grauzds' – stiprs, spēcīgs (parasti par pārkona radītu troksni). – "Bija sagaidāms nedzirdēti graužds pārkons." (Janševskis, 1994, I, 124). Pamatā ide. *ghreu: *ghrū- asi berzēt, saberzt, no kā arī 'grūst' – strauji stumt (Karulis, I, 320). Sk. arī Grausme.

*Sylts atlykums atostuok
nu grudinejūša pārkiuņa
sausūs dzeislu.
(Juoņš Ryučāns. Puordag paleigi i jūs)*

Graudiens, sk. Graudāt.

Grausme, grausmas – pārkona negaiss, pārkona dārdoņa. – "Grausmys grauž." (Kurmins, 38); *īp.v.* 'grausmīgs' – kad pārkons grauž, negaisīgs (par laika apstākļiem). Sk. arī Graudāt.

Grausmīgs, sk. Grausme.

Grauzds, sk. Graudāt.

Grauznis – 1) skaudīgs, nenovīdīgs cilvēks; 2) tāds, kas allaž ar kaut ko nemierā.

Grābalis, grābslis – sīks zaglis; puszaglis, kas šur tur grābstās. – “Tys kaimiņš tuods gruobaleits vīn beja.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); *darb* v. ‘grābāties’ – taustoties meklēt ko izvilkēt, nozagt, zagt. – “Sied pi suonim, mieginoj nu kuldys kū izvilkēt. – Kuo tu gruobojiis kuo gruobaļs?” = Sēd pie sāniem, mēģina no kabatas ko izvilkēt. – Ko grābājiies kā grābalis? (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Jys gruobojās i gruobojās.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); *ip* v. ‘grābstīgs’ – zadzīgs, zagliģis. – “Viņš tāds grābstīgs, kur ko nepiesietu ierauga, ievēl sev.”

Grābāties, sk. Grābalis.

Grābstīgs, sk. Grābalis.

Gredzes – Ziemassvētku budēji, parasti sievietes vien, kas 25. – 26. decembra vakaros maskojušās apstaigāja ciema mājas.

Sasavylkušys kuo ubadzis, ar uboga kuļom par placim, ar atbaidūšim viepju ģimim. staigova apļeik i dzidova zam lūgim i baidiē saiminikus. Juos beja juolaiž ustobā. Tamuos kuļuos saiminiki iļyka cīnostu. Vieļ 1980.g. gredzis staigova Pušmucovā, Mierdzenē. Muote aizajūt nu sātys iz dorbu piec tam saciē bārnim: “Aizsliedzit durs, atis gradzjis, nūsabeisit.” (Iveta Dukalska, Rīga, 2006)

Greits – 1) ātrs, žiģis. – “Ir tas virs greit skrēja pakaļ.” (Kuršu kāpu folklorā, 26); 2) dūsmīģis, nikns. – “Viņš uz mani palika ļoti greits.” (Mīlenbahs, I, 647)

*Sinepīte sīva sēkla,
Sēsīm purva maliņā;
Sīva, dzedra mūs māsiņa,
Dosīm tālu tautiņās.
(LD 12318)*

Var.: 3. Greita, špetna mūs māsiņa.

*Bet, ja sēlā nenāk maize, ierodas tur greiti viesi:
Kāsi lieças, kurķi velkas un pa kuršu pēdām staigā
Melnā Nediena, pie rokas ved tā savu dēlu – Badu.
(Jansons-Saiva, 26–27)*

Gremties, grēmāties – nelikt mierā, uzbāzties. – “Gremjas virsū.” (Mīlenbahs, I, 648); “Nu jā, es tas sliktais, – kapteinis sevī nokurnēja, bet ilgi gremties nebija laika.” (Beļševica, III, 25); ““Vai tad cerat uz brīnumiem?” Ķeižu Jānis grēmājās.” (Zariņš, 1985, 177). Sk. arī Gremža.

Gremža, gremzis – neapmierināts, untumains cilvēks; tāds, kam patīk par visu kurnēt; *darb* v. ‘gremzt, gremzties’ – iģņoties, pārmešt, dūsmoties. – “Viņš uz man’ gremž.” (Langijs, 83); “Tā sieva uz viņu gremžas.” (Langijs, 83); “Viņš gremž uz viņu zobus sakodis.” (Fīrekers, Konkordance, I, 178); “Gremzies par sevi un notikumiem, kas nerit pēc tava prāta.” (Liepiņš, 1985, 69)

*Kad tevīm uzbrukušas bēdas, –
Tās gremž un grauž, un iekšas plosa,
Un sirdi mūžam atstāj pēdas.
(Rainis, I, 121)*

Gremzt, gremzlies, sk. Gremža

Grencumi, sk. Čuras I.

Greza – 1) cilvēks, kas nevižīgi strādā; tāds, kas nemāk savu lietu. – “Šuodi tuodi grezys, na vuordiniki.” (Monika Vaivode, Latgale, 2003); 2) pārlieku liels plāpa. *Darb.v.* ‘grezāt, grezēt, grezot (grezuo), grezāties’ – 1) nemākulīgi kaut ko darīt. – “Bie vīns myurīnīks greza, sagrezie cepļi, ka myurie.” (Reķēna, I, 330); 2) draudēt. – “Pie tam ar dūsmīgi bolītām acīm bērniem grezodams.” (Janševskis, I, 353); “Viņa, tam ar galvu grezodama, teica: “Onkuli Žāni, tādu nepielaižamu joku es jums nekad nepiedošu.”” (Janševskis, 1983, II, 124); “Viņš grazā ar pirkstu.”; “Negrazā man te!”; “Ko tu te grazājies!” (Anna Roga, Kurzeme, 2002)

Grezāt, grezēt, grezāties, sk. Greza.

Gribugraba – kaut kas neievērojams, niecīgs (visbiežāk attiecībā uz cilvēku).

*Nu lustīgi, nu priecīgi,
Nu iet meitas lētumā:
Visdaiļā mātes meita
Pieci graši nemaksāja;
Kur vēl citas gribugrabas
Par kapeiku sešpadsmit
(LD 988,9)*

Griezenis – 1) vieta upē ar pretstraumēm; 2) atvars. – “Cilvēkam jābaidās, ka dabas spēki neierauj samaitātā griezenī.” (Mīlenbahs, I, 660). Sk. arī Dzelve; Dziemulis; Virags.

Grints – bargs, skarbs, stings.

*Kā pār tumšo egļu mežu sārti uzdzied rīta blāzma. Torbantū lenc Skrundas Daģis, un bez ilgas tielēšanās,
Tā pār tautu grinto prātu gaisā uzaust līdzcietība. Lūk, jau grintais berzeķeris¹ kurša šķēpa galā klanās.
(Jansons-Saiva, 82) (Jansons-Saiva, 76)*

*Sarkanais āboliņ,
Tārpiņš tavu sakni grauž [grauza];
Diženais tēva dēls,
Suns tu būsi dzīvodams.
(LD 12285,16)*

Var.: 4. Grints tu būsi dzīvodams.

Grīnēt, sk. Grīns.

Grība – auss ļipiņa. – “Ausij grību kā nieku atrāva.” (Janševskis, II, 226)

Grīns – 1) īgns, nelaipins; dūsmīgs, ļaunīgs; dzēlīgs, dzēlīgi zobgalīgs. – “Tāds grīns negants cilvēks, viņš gremžas.” (Depkins, 251); “Saimnieks esot uz viņu grīns.” (Janševskis, IV, 72); 2) grods, cieši savērpts. *Darb.v.* ‘grīnēt’ – nievīgi smīnēt, izsmiet. – “Šie grīnēdami lūpas triec.” (K.Hūgenbergers); *lietv.* ‘grīņa’ – īgņa, tāds, kas ar visu nemierā. –

¹ Berzeķeris – vikingu kaujinieks.

"Katra pārdoma ir strīds ar sevi pašu, ne tikai ar sevi vien – ar daudziem grīnām, kas mani." (Zariņš, 31); *lielv. 'grīnums' – īgnums, nelaiņība.*

*No lālienes es pazīnu
To grīno tēva dēlu:
Kājas vilka gar zemin',
Caur pieriņ' raudzijas.
(LD 9816,2)*

*No jūsmas kusis netice un smīnums,
Nāks ziedons, dailē pārvaldošā mila,
Un smaidā vērtīsies viss ļaužu grīnums.
(Rainis, III, 255)*

*Grīns taulietis mani ņēma,
Lēnu meiču dēvēdamis.
Es ar savu lēnumiņu
Izbārst' tautas grīnumiņ'.
(LD 21664)*

*Tu stāvi noklusis un grīns,
Tev tukšs ir kauss.
(Rainis, II, 359)*

Grīnums, sk. Grīns.

Grumata, grumada – liela sapulce, liela kopā sanāksšana. Vārds, kas varētu stāties 'tusoties, tusiņš' vietā vai blakus jaunizveidotajam 'grūstiņš', kas apzīmē neformālu, brīvu (parasti jauniešu) kopā sanāksšanu.

Grumdīt, grumīt, grumstīt – 1) grūstīt, spaidīt, kratīt, ņurcīt, fiziski iespaidot. – "Kad puīši /meitām/ nekā nedara, tad pašas tā ķerstās un grumijas, ka netikas ne redzēt." (Mīlenbahs, I, 665); "Mīļā pamāte, izgrumī viņu labi un ātrāki vaļām nelaid, kamēr apsolās!" (Janševskis, IV, 66); 2) sakasīt (kaut ko). Radn. vārdiem 'gramstīt, gramstīties'.

*Auklē mani šādi tādi,
Grumdīt vien pagrumdīja;
Auklē mani mātes māsa
Viegļajām rociņām.
(LD 1578,2)*

Grumties – cinīties; uzmākties, spiesties, nākt virsū. – "Sakampjas ar to un sāk grumties un meņģēties." (Janševskis, 1983, I, 64); "Grumjas kā miegs virsū." (Mīlenbahs, I, 665)

Grūda, grūstiņš – 1) cilvēku pūlis; 2) malā nolikti krāmi, dažādas grabažas, draza. – "Saimniekam vāgūzi ir visāda grūda." (Mīlenbahs, I, 667)

Grūdenis, grūdienis, arī zīdenis – žāvētas cūkgaļas un grūbu ēdiens. – "Dobeles apgabalā no nogrūstiem miežiem vārījuši biezputru, klāt pieliekot cūkas asti un kājas, t.i., skuldurus. Sevišķi ap Budējiem=Skulduriem, t.i., Vastlāvjos šis ēdiens bijis lielā cienā." (DL, 1891, 4); "No gaļas ēdieniem visvairāk izplatīts visā Latvijā senāk bij grūdenis jeb zīdenis, treknā gaļas putra [...] nogrūstos graudus izžāvē, izsijā un vāra ar pākšaugiem un cūkas gaļu, parasti ar galvas pusi vai astes kaulu. Galvu vārīja vairāk Ziemeļsvētkos, bet astes kaulu pavasaros uz apsējībām. Dažur pie zīdeņa lika arī kartupeļus, citur grūdeni jeb zīdeni vārīja biezputras veidā." (LKV, XI, 20488); sk. arī Biezputra; Grūslis; Kūčas; Putra.

Par vienu no vecākajiem ēdieniem [..] jāuzskata starp akmeņiem vai arī piestā sagrūstu miežu graudu – grūbu pabieza putra ar cūkgaļas piedevu, t.s. grūdenis, grūslis, zīdenis, kūča, koķa putra. Tai liktas klāt arī pupas vai zirņi. Tas bija spēcinošs un iecienīts ēdiens kā ikdienā, sevišķi pēc grūtākiem un smagākiem darbiem, tā arī svētkos un godos. (Kraščiņa, 146)

Grūdienis bijis ļoti pamatīgs ēdiens. Apžāvētus miežus iebēra piestā, drusku aplacīja un tad to divi viri ar kātiem vakaros rakstā "grūda". Sagrūstu izsijāja, "muldīnās" "izlecināja" sēnalas un tad vārīja ar zirņiem, pupām un drusku gaļas. (Bičole, 116)

Viņš skatās pa logu uz pagulmi, kur drūzmējas zēnu bars, un reizēm pašķielē uz kubliņu, iz kura viņa tuklais biedrs strebļi zīdēni. (Poruks, I, 280)

Bet tu kurni iķreiz, tiklīdz vēderā samanāms lukšums Saimniece arī jau nāk gar ezmalu, nesdama nēšos
Vai kad gadalaiks skops liek no zirņu grūdena pārtiikt. Grūdeni kūpošo, kurā redz cūkgaļu vārītu labi.
(Donelaitis, 27) (Edvarts Virza. Lauku darbi)

Grūslis – 1) kartupeļu biežputra; 2) sagrūsts kartupeļu, kaņepju, zirņu ēdiens. Sk. ari Biezputra; Grūdenis; Kūčas; Svempis.

Kāto pats direktors pretim. "Ā, dzejniek, kā saukts tu te nāci!
Nu saki aši, kas tāds grūslis īsti ir.
Kas tam ir pamatā liekams, kas piedevām – pipari, virces?
Rīt dzimumdienā grību cienāt tautiski!"
– Kamdēļ gan īpaši rītu? To varēji pasākt priekš gada,
Tev dotu māku rokā kaimiņš tavš un draugs, –
Dziedāja sutnēm un grūslim viņš, aiziedams Aizsaules ēnās!
– Priekš gada – diviem nebij grūslim nācis laiks.
(Medenis, II, 94)

Grūst, sk. Graudāt.

Gubt, sk. Gūbu.

Guģoties, guģot (guģuoties, guģuot) – 1) žēloties, īgnoties, būt nemierā ar kaut ko. – "It kā pašas būtu vainīgas, ka nav skaistas un viņam patīkamas... – kā guģodamās un sūrodamās saka kāda meita." (Janševskis, 1994, I, 17); "Gaudodams guģojās Kažis." (Janševskis, 1994, I, 170); "Neklausīdamies uz puīša guģuošanas." (Janševskis, 1983, II, 97); 2) rīkoties, darboties ar kaut ko. – "Guģuo visu dienu – kust un iet, un dara, bet nekuo redzimu nevar padarīt." (Bušmane, 269)

Eimam, meitas klausīties,
Kā dziedāja sērdienīši:
Guģodami, sērodami,
No māmiņas vien dziedāja.
(LD 3990)

Ko sērē, ko guģē,
Voi es vien sērdienīt!
Vairāk bij tie bērnin',
Kam nav tēv', māmulin'.
(LD 4148,1)

Nesēroju, neguģoju,
Kad man nieka nekaitēja,
Sērodama, guģodama
Drīz Dieviņu kaitināju.
(LD 5284)

Gumba – 1) puns, pampums. – "Tev uz pieres liela gumba." (Mīlenbahs, I, 680); 2) mezģls; 3) kaudze, guba, čupa.

Kur biji, Kristiņ?
Mālainas kājas.
Nabadzi dzenāji
Gar māla bedri.
(LD 20196,5)

Var.: 4. Gar māla gumbu.

Gumbāt – smagnējā gaitā iet. – "Vakar gumbāja kā lāču mātītes, šovakar, ja kur iet, – tek kā irbītes." (Janševskis, III, 443)

Es redzēju divi lāči
Mežmalā gumbājam.
Tie nebija meža lāči,
Tie bij meitu lūrmanīši.
(LD 9849)

Šķita lāči gumbājam
Aiz kalnina lejināi:
Tautu dēla kumelam
Pērnā spalva apakšāi.
(LD 16269)

Gumzdīt, gumzīt, gumdit, gumdināt, gumzīties – 1) mudināt, dzīt, kūdīt. – “Viņš gumdīja, ka vajagot tikai vienprātīgi biedroties visiem kopā.” (Mīlenbahs, I, 681); 2) saļiekt, saspīest, spaidīt, burzīt; lauzt, lauzīties, pūlēties, mocīt, mocīties. – “Kuo tu gumzīs: suopies vādars.” (Brencis, 115); “Es viņas labi izgumziju.” (Fīrekers, 147); “Uz vecāsmātes kodinājumu, lai vainadziņu nesagumzot, Maruta noņēma to sev no galvas un nolika drēbju skapī.” (Janševskis, 1983, I, 61); “Drēbes sagumzītas.” (Kagainē, Raģe, I, 374); “Gumz tik visu cieti, ņem kopā.” (Kagainē, Raģe, I, 374). [p.v. ‘gumzīgs’ – neveikls, neizveicīgs. – “Bet viņa i tāda gumzīga.” (Kagainē, Raģe, I, 374). Atv. no *darb.v.* ‘gumt’ – likt, liekties. Vārds saplūdis ar apvidvārdu ‘gundīt’ – kūdīt, rīdīt. (Karulis, I, 325)

Es piegulu pie tautieša
Kā pie ista bāleliņa;
Man sirsniņa drūmējās,
Ko tik gauži gumzījās.
(LD 24933)

Es esmu milestības bērns
Un piedzimstu tumsā.
Kas gumza manu māti?
Gaisma gumza manu māti.
Tumsa gumza.
Es esmu gaismas un tumsas
Izgumzītais.
(Imants Ziedonis. Es esmu milestības bērns)

un ilgi viņpus upes vītilos
vēl atelsojas sagumzītās plavas.
(Leons Briedis. Jūlijs)

Tu gaudens, laimīgais! Tik žēlojams un vārģs
Tavs mūžs zem viņu mīkstām rokām gumzās,
Un priekšā paradīzes brīvīstība – zārķs.
Tad ko tu gaidi? Eļ! No tumsas tumsā.
(Vizma Beļševica. No vienas tumsas otrā)

Tīkko jaušama, tīkko manāma,
Tīkko aīdalāma no tumsas,
It kā būtu un it kā nebūtu
Vēja,
Kas aizkarus gumza
(Ārija Elksne. No tālienes)

Gumzīgs, sk. Gumzdīt.

Gundīt – kūdīt, dzīt uz ļaunu. – “Gundīja uz atbībību.” Sk. arī Gumzdīt.

Vēļ šobaltu dienu šai pēdējā stundā
Viņš mani musina, mani gunda.
(Knuts Skujenieks. Bārbalas lāsti)

Guņģis – 1) likums, loks. – “Zivs apmeta guņģi.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 420); “Mūsu zeme varētu mest guņģus kopā ar Merkuriju un Venēru.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 420); 2) mezglis, samezglrojums. – “Tā dzija guņģiem guņģiem.” (Mīlenbahs, I, 683); 3) ēka, celtne, piebūve, gaņģis. – “Mums pie rijas ir piebūvēti visādi guņģi.” (Mīlenbahs, I, 683). *Darb.v.* ‘guņģot’ (guņģuot) – izmest loku, likumot, tikt brīvā valā. – “Vasaras jēriem droši nožogotā laukumiņā ir atlauts mazliet paguņģot un padāciesies.” (Eglītis Anšļavs, 1980, 52)

Ēd, ēd, NN,
Neplāti muti,
Ieskrēje vardīte
Apmete guņģi,
Ārā skriedama,
Apmiza lūpiņas.
(LD 19232)

Guņgot, sk. Guņģis.

Gūbiķis gābiķis, arī gāžis – mantrausis, nesātīgs cilvēks, kam nekad nepietiek. Dažkārt tikai 'gūbiķis'. Iespējams, pamatā *darb.v.* 'gūt'. – "Nekā no tādas gūbiķes gābiķes negribu paturēt uz rudens maksu." (Janševskis, IV, 238); "Vai tu tādu gūbiķi piepildīsi?" (Mīlenbahs, I, 685); *darb.v.* 'sagūbit' – sev saraust, tā, ka tikai lai cits nedabū. – "Kungs no žagariem tur gravā atvēlēja mums katram pusi, bet viņš, gāžis, aizbraucis papriekš un sagūbijies vai visu viens." (DL, 1893, 65)

Gūbot, gūbāt, sk. Gūbu.

Gūbu, pagūbis, sagūbis, pagubu – salicis, sakņupis. – "Gūbu iet."; "Viņš pagūbu iet, ka nebūs redzēt." (Fīrkers, 147); "Kas pagubu pa viņas logiem ieskatās." (Gliks, 72); "Iekliegdamās un pagubu skriedamas, tās nu metas projām." (Janševskis, 1994, I, 163). No *darb.v.* 'gubt, sagūbt' – liekties, sakrist. – "Atspiedis elkoņus pret ceļgaliem, sagūbis līdzīgi vēja sagāztai rudzu gubai, tā viņš tur sēdēja." (Sarma, 1999, 172); *darb.v.* 'gūbot, gūbāt' (gūbuot) – iet smagiem soļiem, lēnām un salīkušam; likņāt.

*Es biju irbīte,
Es māku lēkāt
No viena kalniņa
Uz oļraju.
Trešajā lēkdama,
Ieraugu tautieti.
Pagūbu pagūbu
Bāliņa klētī,
Ķērbos smalkajos
Niedalu svārkos. –
Sēdēja blakām
Bāliņa māsai,
Runāja ausīs
Tai mīļus vārdus,
Solīja rudeni
Vedināt tautās.
(LD 33576)*

*Šķietu, lapsa gūbojās
Tirumiņa galiņā:
Tautu meita gūbojās,
Villainītes apsvilušas.
(LD 21569)*

*Vīra vīra es grībēju,
Vīramātes negrībēju:
Kad ieraugu vīramāti,
Šķietu vilku gūbātot.
(LD 23441)*

Gūrum – pūlis, bars, liels daudzums. – "Krancis savāca visu gūrumu apakš galda un abi ar vilku nolika labus vēderus." (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, I. puse, 254); "Ko tad šie tā gvelž?" Kača noprasīja, atskatījusies ļaužu gūrumā." (Zariņš, 1985, 48)

Ģ

– burts latviešu alfabētā.

1. *ģindenis ģiltenei*
 2. *noģērbj ģiltenes.*
- (Aivars Neibarts. *modes skate*)

Ģaubt, ģaubties – 1) priecāties, gaviļēt; iepriecināt. – "Nēģaubies par cita nelaimi." (Mīlenbahs, I, 694); "Brīžam jauki prieki ieģaubj mūsu sirdi." (Kronvalds, 636); 2) gausties. – "Ģaubās par dzeivi. Kuo jei nasaģaubsis, ka ļai veirs tik slykts." (Reķēna, I, 343)

Viss, kas vien priekš acīm slādās,

Lec un gaviļē, un dzied,

Viss kā atjaunots parādās,

Dzīvo, ģaubjās, zeļ un zied.

(Gothards Fridrihs Stenders. *Jaunas vasaras dziesma*)

Ģeida – 1) izlaidīga, kāra meiča; 2) pārgalvīga būtne; 3) raganai līdzīga būtne. – “Aiz tevis ķēmosies vilkači, ģeidas un raganas.” (Mīlenbahs, I, 695); 4) “tieva, gara sieviete kā ģeida.” (Mīlenbahs, I, 695)

Ģelbt, ģelbēt, ģilbēt – glābt no briesmām; sargāt, pasargāt. – “Ugunsgrēkā kliez: glābiet, ģelbiet ļautiņi!” (DL, 1894, 17); “Tie netic, tāpēc tie aridzan nekļūst ģelbēti.” (Gliks, 53); “Un mani aridzan apģelbē šini tumšā nakti.” (Gliks, 43); “Dzimtas gods jāģelb!” (Zariņš, 61)

Ģentis, ģencis, ģente, ģinta – 1) radnieks, rads; radu kopums; saime. – “Viņš man ir genču.” (Plāķis, 89); “Mana ģenče nakti atnācs un teicis: “Ej tur un tur ir nauda.” (Kuršu kāpu folklorā, 43); “Ir tas viņa ģentis deva viņam ēst.” (Kuršu kāpu folklorā, 22); “Tam ir liela ģinta.” (Depkins, 228); 2) cilvēki, kam ir kopējs īpašums, kuru daļa uz pusēm. – “Mes ar Smilšķaļņim bejom ģints, myus beja kūpejuos bits.” (Reķēna, I, 345). Vārda pamatā ide. *gen- radīt, dzemdināt. (Karulis, I, 334)

Ģintu sastāda visas tās ģimenes, kuras savā starpā rada [...] Katra ģinta sastāvēja no vairākām ģimenēm [...] Vairāk šādu ģintu, kas kaut gan neskaitās vairs rada, tomēr cēlušās no vienas saknes. dēvē par cilti. Un daudzū cilšu apvienojumu par vienu kopību sauc par tautu. (Plūdonis, 1908, 34)

Ģintis aug un ģintis gaist,
Bet caur ģintu radu radiem
Brīves gars caur sīržu vadiem
Mūžam līdzī saulei kaist.
(Rainis, II, 158)

Bet stāv pats nams! viņš dibināts uz klints,
Un viņu sargā jaunā darba ģints.
(Rainis, I, 416)

Ģēda I – biklums, kauns; goda jūtas. – “Man ģēda viņam atprasīt parādu.” (DL, 1891, 89); “Nav ne kauna, ne ģēdas.” (Mīlenbahs, I, 697)

Ģēda II – vēlēšanās, alkas; iekāre. – “Kad kāda ģēda notikst, tad plaukstām sitās, gan ir no liksmošanas.” (Fīrekers, Konkordance, I, 186)

Ģēda III – bars, čupa, kaudze; kopa; vairums. – “Rieksu ģēda.” (Mīlenbahs, I, 697)

Ģērda – “vieglprātīga sieviete, pa gaisu skrējēja, kurai nebūtu pilna prāta.” (Mīlenbahs, I, 698); draiskule. – “Kļūšu jaunbagātniece un ģērda, tikai ne atpakaļ tai pagārē!” (Zariņš, 204)

Ģieda, ģiedums – 1) goda, kauna jūtas; 2) paraša, ieraža. – “Viņam nelabas ģiedas.” (Langijs, 77); 3) vaibsti, vaibstu kustība; 4) priecīgs atgadījums; 5) nojauta. – “Ķīmija – manu skolas gadu tumšākā ģieda!” (Zariņš, 162). *Īp.v.* ‘ģiedīgs’ – godīgs; derīgs, labs, jauks; *darb.v.* ‘ģiedēt’ – sabojāties, samaitāties; ‘ģiedēties’ – kaunēties.

Ģiedēt, ģiedēties, sk. Ģieda.

Ģiedrēties – skaidroties (par laika apstākļiem). – “Ka izģidrājas, skaidri redz, redz pat Palangu.” (Laumane, 2005, 68); “Ka nūsagīdredās, to izataisa ģidrums, ka var labi mienesneicā spriest.” (Reķēna, I, 344); sk. arī Ģiedrs.

Ģiedrs, ģidr – 1) skaidrs, dzidr. – “Ģiedrs ir, ka saule spīd, viss labi ir. Ka mākoņu nav.” (Jolanta Rehtermāne, Zemgale, 2006); “Pār mani bija gaišā, ģiedrā debess, tālā, dziļā bezgalība.” (Veselis, 1956, 76); “Vēsa, ģiedra diena, Saules vizums māj.” (J. Veselis “Ģiedra diena”); 2) dzīvespriecīgs. – “Sakiet nu, ka dieva nav! – māksloti ģiedri iesaucas dakteris.” (Zariņš, I 16). *Lietv.* ‘ģidra’ – skaidrs laiks. – “Ka ir ģidra, Palangas mežu, bāku var redzēt.” (Laumane, 2005, 68); *lietv.* ‘ģiedrums, ģiedre’ – skaidrums, gaišums. – “Šūnakt bie tuods ģidrums, ka vysys zvaigznys varie redziet.” (Reķēna, I, 344); sk. arī Ģiedrēties.

*Gumzaini dūmi kūp viegli pār apvārsni ģiedro,
Pirtnieks žauj gaļu un ūdeni akmeņos lej.
(Vilis Cedriņš. Pirtnieka dzīras)*

*Kad gaisma svīda,
Bij gaiši ģiedri;
Tad ritēja rasa –
Gaismas sviedri.
(Rainis, I, 338)*

*Vai guli? Lūk, mēs gaidām jaunas ģiedres,
Tās, kuras visas lavas jausmas jauž.
(Rainis, III, 101)*

*Kurejūs ļuonu bērni kod navin
raudzeis stuosteit par sira styprumu i
saneituo ģidrums nūdzierdu.
(Juoņs Ryučāns. Juoņa diņa)*

Ģiedrums, sk. Ģiedrs.

Ģirnīt, ģirnities – 1) mētāt, mētāties, svaidīties. – “It kā man tūkstoš latu pa zemi ģirnitos!” (Zariņš, 79); 2) plātīties ar kaut ko, lielīties. – “Ģirnījās, redz, man ir, bet tev nava.” (Jolanta Rehtermāne, Zemgale, 2006)

Ģirts – apreibis, iereibis. – “Es pīdzyrdu, ģirtu kū padoru.” (Kurmins, 148); “Atnāca mājā kārtīgi pillā, ģirts.” (Elvira Rehtermāne, Zemgale, 2006); *lietv.* ‘ģirtums’ – iereibums. – “Apsadzeršona, ģirtums.” (Kurmins, 124)

Ģirtums, sk. Ģirts.

Ģisma, sk. Ģist.

Ģist – just, nojaust, apjaust, aptvert. – “Bet neaizkļuva nekur, ne laiku, ne vietu šajā tukšumā nevarēja apģist.” (Upīts, 69); “Muižā vesela kūts pilna aitām un jēriem, nemaz nepaģistu, ka viena trūkst.” (Upīts, 151); “Pa kuru laiku darbigā skotiete to visu bija paveikusi, nevarēja noģist.” (Zariņš, 91); “Raidīdami bultu pēc bultas niedrēs, kur ģida kustamies melnos.” (Veselis, 1991, 46); “Nu visi atģied, ka Reinis patiesi uz precībām atbraucis.” (Kundziņš, 159); *lietv.* ‘ģisma, atģisma’ – 1) atmiņa; 2) nojausma, priekšnojauta. – “Man jau bij tāda ģisma, ka sūdi būs.” = Man jau bij priekšnojauta, ka būs nepatīkšanas. (Guntis Eniņš, Rīga, 2006). Sk. arī Noģiedība.

*Es atģidos un redzēju ar šausmām,
Ka lejā kunigam starp ozoliem
Tā kara ļaudis cirta sārtu.
(Baņuta, 18–19)*

Ģibulis – 1) panīcis, novāējais cilvēks; 2) tads, kas no visa baidās, par visu “raustās”; 3) ģibonis. – “Mājīnieki stāstīja, ka saimniecei uznācis ģibulis.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 540)

Ģidra, sk. Ģiedrs.

Ģīmetne, sk. Ģīmis.

Ģīmis – seja, vaigs. – “Skaists ģīmis.”; “Nejauks ģīmis.”; “Kāds ģīmis tam vīram bij?”; “Pēc savu ģīmi un pēc savas līdzības.” (Depkins, 229). Radn. vārdam ‘dzimt’. Atv. lietv. ‘ģīmetne, noģīmis’ (nuoģīmis) – fotogrāfija, fotoportrets. – “Muzejā vēl saglabājies viņa noģīmis.” (Skujiņš, 1994, 117); *darb.v.* ‘noģīmēt’ (nuoģīmēt) – nofotografēt, portretēt. – “Viņš neir labi noģīmējis.” (Depkins, 229); lietv. ‘noģīmēšana’ – nofotografēšana, portretēšana. Sk. arī Sejs.

Bet gans līcis, lai svārku stūri aizvelkot ģīmim priekšā, jo viņa svilpiens būšot neganti stiprs. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 814)

Lai nu nestāsta, būs sailgojusies pēc kaut kādiem importa loriņiem, pēc neiloniem un visvisādām zeķbiksēm, pēc kā gan cita, bet taisa tādu ģīmi, it kā domātu par sazin ko cēlu! (Ezera, 1977, 26)

Iesim meits zēns lasīt!

Reč, vis rad kopā

Bērslapiņš – jumpravīnš,

Daiļs meits – rozēniņš,

Lāčpurn – vaģariš,

Stāv ģīm sakrunkējs;

Mēžsarg – mušmir,

Niaizskarāt lūdžam;

Un es pats – vec pek,

Un tu kung – pūpēdīš.

(LD 2834,1)

Un es klausos, un mans iekšējais ģīmis ķjūst

kā smaidošs suņa

purns. Aiz labpatikas. Čao,

kolēģi. valodas bandīti!

(Monta Kroma. Negaidiet no šī dzejoļa neko citu kā)

Mūžam tik pie tevis rodos,

Man tavš ģīm's nav aizmirslams!

(Juris Alunāns. Dziedātāja atvadišanās)

Ikkatrs vīrs tur ģimjus divējus:

Ar vienu svešus raug, ar otru savējus.

(Auseklis. Iz braminu gudrības)

Gan ģīmi vienaldzībā tērpj,

Bet dusmas dziļi sirdī slēpj.

(Baņuta, 15)

Ha, ha! te jāsmejas, kā nodevējs

Aiz milasnelgas ģīmja lūko slēpties!

(Rainis, X, 136)

Ch

– burts latviešu alfabētā. Līdzīgi burtam r izsaucis un izsauc diskusijas starp valodniekiem – vai vajadzīgs un, ja vajadzīgs, ko konkrētu tas dod valodas ainavai. – “Metrese Šlipenbach nespēja palikt ilgāk uz sava dīvāna.” (Ezeriņš, 215)

Nav goda darbs stumt novārtā un slāpēt patiesību, kas ar nenoliedzamiem faktiem jau pierādīta, proti, patiesību, ka r un ch atmetums (saskaņā ar padomju režīma 1946. un 1957.g. lēmumiem) pazemina latviešu valodas un rakstības kvalitāti un iedragā literārās valodas sistēmu, t.i., pamatus (un rada eroziju). (Grīslis, 74)

Līdz 19. gadsimta vidum latviešu valodā faktiski tikpat kā nebija pašu skaņu **ch** un **h** (tāpat kā nebija **f**, **o** un **ō**), kas nav sastopamas latviskas cilmes vārdos mūsu valodā, bet ir tikai svešvārdos, kā arī no citām valodām pārņemtos nacionālos aizguvumos [...] No latviešu rakstības sākumiem **ch** un **h** lietojums vairākus gadsimtus, bet īpaši no 19. gadsimta vidus ir skaidri šķirts [...] Ar jaunlatviešu darbību mūsu valodā sāka ieviesties virkne nepieciešamu svešvārdu. Tajos bija arī **h** skaņa un divējāda /mīksta/ **ch**. Iegūstot izglītību, latvieši arvien vairāk iemācījās šīs skaņas lietot arī latviešu runā [...] 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pirmajā pusē latviešu valodā sāka lietot arvien vairāk dažādu svešvārdu un aizguvumu, kuros pareizi lietoja **ch** un **h**, piemēram, ar cietu **ch**: chaos, chlōrs, chronometrs;

ar mīkstu **ch**: chinīns, arhitektūra, tehnika; ar **h**: harmonija, hektars, hiacinte [...] Bet 1957. gada beigās toreizējā Latvijas padomju valdība izdeva rīkojumu **ch** un **h** rakstos apzīmēt ar vienu burtu – **h**. (Kušķis, 2003, 102)

Ch nepieciešamība saistīta ar svešvārdu atšķiršanu un pareizu izpratni. Raksta īsuma labad minēšu tikai piemēru no medicīnas. Ko ārstiem nozīmē vārdi, kas sākas ar ar "hem(i)": chemoterapija (ārstēšana ar ķīmiskiem līdzekļiem), hemoterapija (ārstēšana ar asinīm), hemiparalīze (ķermeņa vienas puses paralīze)? Tajā pašā laikā neviens izglītots tulkotājs nerakstīs aplamu **ch** svešvārdos, kur tas nav vajadzīgs: halucinācijas, harmonija, higiēna, hipnoze, humānisms un daudzos citos. (Lazovskis, 2002, 2)

Kad dzejnieks X, Saliņa dzejoli lasot, teica Volc-hova, tad es domāju, es varētu iet viņam un gāzt. Mani ļoti satrauc svešvārdos 'ch' nerakstīšana: Bahs un šahs... 'Ch' lietoju pēc izjūtas. Kādreiz viņas arī. (Rīta Gāle, ASV, 2006)

Šķiet kolchozniekiem, runātāja augums
Iķ brīdi lielāks kļūst un stalts pār zāli slienas.
(Vizma Belševica. Poēma par septiņvārpu kviesi)

H – burts latviešu alfabētā.

Biezbārdis: Bilenšteins kādā vietā, par 'h' runādams, ir sacījis: "Tavas dienas skaitītas." To pašu saku ir es. 'H' burtam nav nekādas balss, tādēļ viņam starp burtiem nevar nekādas tiesības būt. Tagad viņš ir tik garuma zīme. Turpmāk dēļ viena vārda izšķiršanas no otra, kas ar tādiem pašiem burtiem rakstāms, būtu virs skaņiem sevišķas zīmes liekamas.

Dīriķis: 'H' burts būtu atmetams kā garuma zīme, bet jāpatur kā burts.

Dauge: Iztikt var bez 'h' tāpat kā bez svārkjiem, bet grūti. Caur tām jaunievedamām zīmēm latviešu rakstība paliktu jo raibāka.

Mekons: Trūkstošu burtu vietā derētu krievu burtus ņemt [...]

Freimanis: 'H' arī tagad jau tiek tik par garuma zīmi uzskatīts, bet nevis par burtu; tādēļ viņu varētu paturēt.

Nospriež: 'H' burta likteņa apspriešanu nodot komisijai. 1873.g. (Dīriķis, 1875)

Ha!

Ha, ha, ha, hā.

Ha, ha –

Ha!

(Teodors Tomsons. Anekdots)

I – burts latviešu alfabētā. – "I tu muļķis! I jūs nesapraši!" (Mīlenbahs, I, 701)

Iāi, Iāa Iāu Iāau! Iki, Iki, Ika, Iku, Ikau,

Igi Iga Igu Igau.

(Jānis Steiks. *Latvia's opera*, sadaļa Igaunī)

I pirmiļiši pirmajās: I pirmais "I" tos "illi".

I pirmciliši cilājās: I pirmais "I" tos "illā".

I pirmviliši villājas: I pirmais "I" dod "villu"

(Jānis Steiks. *Latvia's opera*)

Irbenes Irbūls

Irbināja sirdi

Šķirbenes Šķirbūls

Šķirbināja dzirdi.

Irbenes irklis

Cirkuļo kā cirklis

Ludos Circenses.

(Jānis Steiks. J)

Iealus – ierūgusi (rudzu vai citu graudaugu) miltu mīkla, vēl nepārmīcīta. No tādas mīklas taisīja ķīseli, to izmantoja arī kandžas dzišanā. Vārds dažkārt lietots ar tādu pašu nozīmi kā 'iejavas'.

*Ļaudavēna myuža raud,
Kaida myuža jai vajag?
Īoļa maizes paūduse,
Veļ vajag sudabreņa.*
(LD 22757, 1)

Iebauza – uzkožamais pirms ēdiena, uzkodas. *Darb.v.* 'iebauzt' – uzkost. – "Laiks būtu ko nebūt iebauzt." (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Iedaba – 1) raksturs, paradums, untums. – "Savā vieglprātībā un iedabā daudz neko neatšķiras." (Janševskis, 1994, I, 258); "Sievišķīgās iedabas, īslaicīgie maiguma uzplūdi." (Zariņš, 232); 2) nodaba. – "Iet savā iedabā." (Endzelīns, Hauzenberga, I, 507)

Iedaudzināt – izslavēt, reklamēt. – "Viņa, kā atceros, bija iedaudzināta par gan-drīz vai burvi, prata apvārdot visādas vainas. Ļaudis pie viņas brauca un gāja šturmēm!" (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Iedaža – 1) iedoma. – "Kāda iedaža tai sievai bija, kad tā to ēku iedezināja." (RLB ZK, 1912, 11); "Jaunākajam princim pa to starpu iešāvusies kāda jauna iedaža prātā." (Janševskis, 1994, I, 270); 2) ieraža, paradums, raksturs. – "Laikam tā iedaža tev nāca arī no viņas." (Janševskis, II, 48); *darb.v.* 'iedažot' (iedažuot) – kaut ko iedomāties.

Iedažot, sk. Iedaža.

Iegādāt, sk. Iegāds.

Iegāds, iegādāšanās – 1) atminēšanās, atcerēšanās. – "Pie tā paša iegāda ej nu tūlīn un padari." (DL, 1894, 18); "Tēva iegādāšanās par bagātiem radiem." (Janševskis, III, 173); 2) iekrājums. *Darb.v.* 'iegādāt' – atminēties, atcerēties, iedomāties. – "Kū lobu ieguodovi?" (Marija Kursīte, Zemgale, 2006)

*Es grībēju leišu zemi
Zilu guni dedzināt;
Tikai vien iegādāju,
Māsa leišu robežās.*
(LD 3841)

Iejavine – "no rūgušas maizes miknas (iejavas) vārīta skāba kartupeļu zupa ar pienu." (LKV, VII, 13666)

Iejavs, iejava – no iepriekšējā cepuma abrā saglabāta mikla, ko piejauc maizei, lai tā rūgtu.

Iekodība, sk. Iekodīgs.

Iekodīgs (iekuodīgs) – iecirtīgs, stūrgalvīgs. – "Kas būtu paredzējis, ka vīrs iekodīgas dabas būs, jā, kas to būtu paredzējis." (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); *lietv.* 'iekodība' (iekuodība) – iecirtība, stūrgalvība. – "Tāda kā spītība, kā iekodība viņu grauzta visu mūžu, staigāja ierāvies sevī." (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Šturēm – šeit: bez apstājas, vienā laidā.

Iekrostīt (iekrustīt) – 1) iecirst, ierobīt, iegriezt (piem., kādu zīmi kokā vai citur); 2) ielikt sirdī, prātā (kādu vai kaut ko). – “Tu manā sirdī esi iekrostīts.” (RLB ZK, 1912, 11)

Ielaidnis – 1) iešuvums. – “Īlaidni var byut dažaidi. Ka šyun kū, ilaiž, na iluopu, a ilaidni.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); 2) Varētu apzīmēt arī barjeru vai jebkuru ierīci, ko paceļ vai paver, ielaižot mašīnas, cilvēkus kādā vietā.

Ielūgt, uzlūgt – lūgt kādu ņemt dalību, piedalīties. – “Ielūgt kāzās vienmēr vajag laicīgi, nu nedrīkst kā tagad citureiz, – parīt kāzas, šodien saņemtu ielūgumu. Nē, tā tā lieta nav riktīga.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); sk. arī Lūgt.

32509. Veļu-laiks, zemlika, jeb Dieva-dienas tika svinētas četras nedēļas, no 29. sept. līdz 28. oktobrim [...] Viņi sataisīja visādus ēdienus un nolika tos zemē atsevišķā rūpīgi izslaucītā istabā. Vakarā tur iegāja mājastēvs ar degošu skalu rokā un sauca skaļā balsī savus mirušos vecākus, radus un draugus, lai tie nāktu ēst un dzert [...] Kad nu vērojuši, ka uzlūgtās dvēseles jau bijušas pāēdušas, tad saimnieks pārcirtis skalu ar cirvi uz sliekšņa un licis, lai gari iet atkal atpakaļ, bet lai neiet pār tūrumiem. /C.Tetsch, Curländischer Kirchen-Geschichte, 1767, I, 32–33./ (LTT)

2093. Neviens bērēs uzlūgts viesis nedrīkstēja atrauties, kas atraujoties, tam notiekojot kāda kaite. Tādēļ, ja kādam uzlūgtam gadījās citas nepieciešamas darīšanas, vai kad tas pats saslima, viņš tomēr nosūtīja bērēm savu tiesu brandavīna, zirņu, gaļas, piena un maizes, jo mirušam vajagot savas daļas. (LTT)

15072. Kūmās mēdz ielūgt 7 vai 9 cilvēkus. (LTT)

Iemets – iespaids, ieskats. – “Mums palyka nu tō ļauns īmats, un mes stōstejom ar izbreyņu par šaidu nūtykumu mōjōs.” (Cybuļskis, 147)

Iemusināt – 1) iemānīt. – “Piemēram, tā kā kādreiz ebreji kaulējas, tik ilgi runā, kamēr piekriti. Tā kā iesmērēt.” (Dzidra Tontegode, Kurzeme, 2006); 2) ar grūtībām kaut ko iedabūt vietā vai iekšā. – “Krusts nav stāvējis zemē, viņš pieblītiējis zemi, iemusinājis.” (Dzidra Tontegode, Kurzeme, 2006); “Pirmo šļuku šņaba iemusini iekšā.” (Jānis Tontegūde, Kurzeme); 3) ievilināt, uzkūdit uz kaut ko. – “Cilvēku var iemusināt kādā afērā.” (Modris Rubenis, Kurzeme, 2006); “Es tevi gribu iemusināt istabā.” = iesaukt ar blēdību, ar viltu. (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); sk. arī Musināt.

Iepaurēties – 1) iedzīvoties, iekrāt mantu. – “Re, Kramenes Anss, agrākais vajinieks, kas aizgāja kādu desmit gadu atpakaļ no Saulgozes Apariem, it koši iepaurējies.” (Janševskis, 1983, I, 9); “Brangī iepaurējies.” (Janševskis, III, 294); 2) kaut ko iemācīties, apgūt.

Ieredze – labvēlība. – “Tu pie viņas stāvi pat lielākā ieredzē nekā es.” (Janševskis, IV, 201)

Ierobs, ierobe (ieruobs, ieruobe) – 1) iegriezumš, robs. – “Arheologi izmērijuši tīreli un atraduši, ka Burtņiekam tādi paši likumi un ierobes kā minētajam tīrelim.” (Latviešu tautas teikas, 1991, 231); 2) aizbildinājums, iemesls; nepatika, naidš. – “Nevarēju aiziet, man bija cits kāds svarīgs ierobs.” (Janševskis, 1994, I, 52); “Gudrajiem jau sen bija ierobs uz dumjo.” (LTP, VII, 359). *Darb.v.* ‘ierobt’ (ieruobt) – iegrebt, iekasīt, iegriezt, iecirst; atv. no *darb.v.* ‘robt, robīt’ (ruobt, ruobīt) – cirst, kapāt. – “Visi brīnās un nevar saprast, kas tie par tādiem baļķiem. Viens beidzot piegājis klāt un raudzījies robīt ar cirvi.” (Latviešu tautas teikas, 1991, 176). Pamatā ide. *reu- plēst, plūkt, rakt. (Karulis, II, 127)

Ierobt, sk. Ierobs.

Iesasukties, iesukties – ietities, iemesties, iegriezties. – “Groža iesaasukās ritenī.” (DL, 1893, 65). Sk. arī Atsasukties.

Ieskapēt – iegālvot, ieteikt, palīdzēt iegūt. – “Vai tu man nevari ieskapēt kādu puisieti, viņa lūdzās.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003). Parasti lietots sarunvalodā.

Iespēks – iespējas, varēšana. – “Jam ir vyss ispāks tū padariet.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2005)

Iešķuidīt – 1) iegrūst, ielikt kaut ko šaurā spraugā, mazā vietā; 2) iedidīt, iemācīt. – “Viņu pat tik tālu iešķuidīja, ka viņš būtu varējis tikt trešajā klasē.” (Balandnieki, 323). Sk. arī Kuidēt; Izķuidīt.

Iet ar līku roku – iet raudzībā. – “Jāizcep dižkringēls, jāieliek ķoce, ķocis apakš villdrān un jāiet ar līk rok pie Annu apraudzīt, kurai atskrejs meitens.” = Jāizcep klingēris, jāieliek grožā, grozs jāpaliek zem segenes un jāiet pie Annas, kurai piedzimusi meitene, raudzībā. (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006); sk. arī Kūmas; Lelles kāja; Lūkažas; Luņģi; Rādīnes; Raugi.

Ar līku roku – tas ir, ar kaut ko padusē. Teica, teica tā agrāk, sen dzirdēts, kaut kad bērnībā. Tā kā pa sapņiem atceros, ka teica: “Ar līku roku aizgāja, tur jau godības.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2007)

Ietalene – “vīra brāļa meita.” (Depkins, 107)

Ietalēns – “vīra brāļa dēls.” (Depkins, 107)

Ietaļa, ietara, ietere, jentere – 1) sievasbrāļa sieva vai vīrabrāļa sieva. – “Vīrs savas sievas brāļa sievu sauc par ietaļu vai jenteri. Sieva vīra brāļa sievu sauc par ietaļu vai ieteri.” (DL, 1891, 5); “Divu bruoļu buobys jir itālis.” = Divu brāļu sievas ir ietaļas. (Nina Kukule, Sibīrija, 2005)

*Mums divām māsiņām
Dziedāt labi pavedās;
Kur būs divi tēva dēli,
Iesim abas ietaļās.*
(LD 309)

*Gan gribēja ietaļņa
No ietaļas vieglas dienas;
Vēl nebija vieglas dienas
Pašai dēla māminai.*
(LD 23752)

*Sabārās div' ietaļas,
Izšķīrās bāleliņi.
Ko, ietaļas, jūs dalāt?
Brāļi daļa tēva zemi.*
(LD 3789)

Ietekt – “ienākties, nogatavoties” (Wörter=Büchlein, 94); “Ietekušās zemenes kā sarkanās krelles.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 551)

Ietēls – iemiesojums, zīme, simbols. – “Stiprāki un gaišāki nekā jebkad viņš tagad jūt un redz, ka šī meitene viņam ir visas sievišķības, jaunības un skaistuma dzīvs, spilgts ietēls.” (Janševskis, IV, 117); “Tradīciju un kultūru dzīvi ietēli.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 551). Atv. no ‘tēls’, par kura izcelsmi vairākas versijas: 1) no ide. *stel- likt stāvus,

uzstatīt; 2) no ide. *kai-lo-s – vesels. No kā arī krievu val. 'celyj' – vesels; 3) radn. grieķu 'telos' – gals, mērķis, pabeigtība, nāve, piepildījums; u.c. (Karulis, II, 386). Vārds 'tēls' ir daudznozīmīgs: 1) elks, elka atveids. – "Tad būs jums visas viņo tēlis samaitāt." (Gliks, 92); 2) stāvs, augums; 3) attēls; seja; portrets; bilde; 4) ēna; 5) skelets, ģindenis; 6) statuja, skulptūra; 7) veidols; sk. par to plašāk (Karulis, II, 386–388).

5865. Mācītājs Vilhelms Boltenius no (Rohden) Juratas ziņo, ka 1578. gadā Kristijana Šrodera izdarītā baznīcas vizitācijā pierādīts, ka zemnieki taisījuši dievu tēlus no koka, akmeņa un citām vielām. /Inland, 1852, 194./ (LTT)

31410. Galgauskas pagastā Ūsiņu tur par bišu dievu. Viņam esot bijis no akmeņa izcirsts tēls, kuru kungs gribējis aizvest uz muižu, bet vienā naktī viņš pazudis: zemnieki to aprakuši. Vēl tagad tiek rādīts tīrums, kur Ūsiņš aprakts. (LTT)

9347. Kad noburta govš nosprāgusi, tad viņai acis ir redzams burvja tēls. (LTT)

10743. Jaungada vakarā iztaisa no salmiem un koka divus cilvēka tēlus, apģērbj tos drēbēs un rāda, kā tie plūcas. (LTT)

11140. Meitām jaungada naktī jāskatās spieģelī; ja rādīsies jauneklis, tad būs kāzas, ja balts tēls, tad būs jāmirst. (LTT)

19371. Ja vasarā mākoņos parādās visādi tēli, tad būs pērkons. Ja mākoņi ir sarkani, tad pērkons iespers. Ja mākoņi ir melni, tad būs gan pērkons, bet neiespers. /S.Gūberts, 1688./ (LTT)

Iezabāt, iezubāt, sk. Zabas.

Iezt, iezties – atņirgt zobus; izaicinoši smieties. – "Zobus atiezis." (DL, 1893, 146); "Neiet prom, stāv atiezieš." (Jalna Kūrava, Rīga, 2004)

Ikls – 1) pareizs, pienācīgs, kārtīgs. – "Viņa maģistru sīki iztaujāja, lai viss notiktu ikli." (Zariņš, 62); "Ikli jāturpina iesāktais ceļš." (Zariņš, 118); 2) pavisam tumšs (akls?). (Ulmanis, 85)

Ikucis – 1) īkšķis, lielais pirksts, piga. – "Paruodi viņam ar ikuci." (Brencis, 115); "Lobuos rūkas ikucis." (Gita Briediņa, Vidzeme, 2007); 2) neliels gabals maizes, gaļas u.c.

13683. Kad kāpostus stādot kādam rāda ikuci, tad kāpostiem galviņas plīst, ja dūri rāda, tad "kuiji" kāpostiem apakšā metas. (LTT)

Impampis, impamps – "Visās malās no Salaces līdz Liepājai apzīmē nesaderošu lietu sakopojumu, kā dzīvu, tā nedzīvu. Pasakas, kur šis vārds nāk priekšā, neder drukā, jo tās aizķertu tiklības jūtas." (DL, 1891, 32); "Kad vairāk saķērušies kopā, tad saka: viņi saķērušies impampi." (DL, 1894, 34)

Dzērājs paliek pie krēsla un sauc māsu palīgā. Kā māsa pieskrien glābt, tā šis knauks! pie dēliša. Māsa paliek pie dzērāja un sauc meitu palīgā. Kā meita pieskrien glābt, tā šis knauks! pie dēliša klāt. Meita paliek pie māsas un sauc puisī palīgā. Puisis kopj zirgus, tas atskrien ar visu siena klēpi glābt. Bet, kā šis domā meitu nost raut, tā saimnieks knauks! pie dēliša. Nu impamps gatavs, un jāved uz muižu kungam rādīt. Impamps iet, impamps velkas gar paša dzērāja mājām, gar paša dzērāja kūtīm. Kūts durvis vaļā. Iepi nekoopi: ne dzērājam kopējas, ne arī pašam vaļas kopt. Izskrien viena govš – ēdis puisim siena klēpi, izskrien viens vērsis – ēdis puisim siena klēpi: mans siens, mans puisis – knauks! pie dēliša, impamps vēl lielāks. Impamps iet, impamps velkas pie paša kunga nama durvīm. Kungs izskatās, kungs izsmejas un tad pavēl impampu izklīdināt. (LTP, VIII, 288)

Indeva, indeva, indieva – 1) kaite, slimība; nelaime. – "Ar indivēm apmests." (Depkins, 273); 2) nelaba tieksme, iekšējs jaunums. – "Visai neizciešama un neizdzinama

vājība iekš cilvēka." (Ulmanis, 85); 3) nelabais gars, ļauns gars; velns; nedievs. – "Voi tev pats indeve atnesis?" (Ulmanis, 85); "Kādas indievas tev atnesa?" (Ulmanis, 85); "To indiev' vings sov' ar grēkiems uzvilcis." (Langiņš, 53); 4) inde. Vārda pamatā varētu būt priedēklis 'in'- ie- + *darb.v.* 'dot' vai *darb.v.* 'dēt' – likt (Karulis, I, 343), resp., 'indeve' – tas, kas kāda iedots, piešķirts vai arī tas, ka iedod, piešķir (labu vai nelabu). – "Indie!" = Ak Dievs! (Mīlenbahs, I, 708)

3384. Kad sabistas, tad trīs reizes jānosplāujas, lai nepiemetas indeve. (LTT)

12430. Kaķim esot deviņas indeves mēles galā, sunim deviņas veselības. (LTT)

25360. Raganas siekalas jāieliek ragā, cieti jāaizkorķē un jāuzkar skursteni dūmos, tad raganai piemetsies indeve. Viņa drīz atnāks kā nabadze vai ciemiņš un lūgs ēst vai dzert. To vajaga iesēdināt, nedot tai it neko, bet ļābi nopert. Ja ko iedos, tad ragana uzliks kādu krāmu. (LTT)

28173. Ja tevīm kāda slimība, kaite vai cita indeve piemetusies, tad uz krustceļiem nomet kaut ko, kas tevīm pieder, ja ne vairāk, noplēs no savām drēbēm kādu lupatiņu, piesien pie bērza vai cita lapu koka. Kas atstāto ziedu paņems, iemantos tavu kaiti. (LTT)

12433. Ja iekož kaķis, tad ir trīsdeviņas indeves (nelaimes), ja suns, tad trīsdeviņas laimes. (LTT)

*Grietiņai, māsiņai,
Trīs mazās indevītes.
Stāvi pupi, sarkans kūsis,
Nerūgst maize abriņā.
(LD 35104)*

*Tic puisim visi velli,
Es puisim neticēju:
Puisītim viena mēle,
Trejdēviņas valodinas.
(LD 12 415,9)*

*kād pilnam indeves un bēdas
kad gribas cauri zemei brēkt
ņem manas rindas
putnu pēdas
un mēģini tām līdzī lēkt.
(Knutu Skujenieks. Kad pilnam indeves un bēdas)*

Var.: 4. Trejdēviņa indevīte.

Iraida, iraid, ira – ir, pastāv.

*Škelmīts mans kumeliņš
lēlec rožu dārziņā.
Piedodat man, māsiņas,
Iraid skāde lēkusies.
(LD 6445,8)*
*kas tad ir tas pierādījums
tam ka iraid bijis bijums
(Pēters Brūveris. nodziest ogles ugunskurā)*
*man viņu jancīgā mēle likās līdzīga vepsu
vai komiešu mēlei: neprotu, zināms,
bet nojauta iraid.
(Juris Kunnoss. Tā grāmatās raxta)*

*Auseklītis zvaigznes skaita,
Vai ir visas vakarā.
Iraid visas, iraid visas,
Mēnesnīcas vien nevaids.
Mēnesnīca aiz kalniem
Silda mūsu bāleliņus;
Mūs' bāliņi karā gāja,
Tur aizgāja, tur palīka;
Tur aizgāja, tur palīka
Uz tām prūšu robežām.
(LD 31939)*

Irdzēt, irgt – burzgu|ot, čalot, burbu|ot (visbiežāk par ūdeni strautā, bet arī par valodu u.c.). – "Tam valoda irdz."; "Strauti iz purvainās zemes irdz." (Mīlenbahs, I, 710)

Irga, irģis, irģnis, irģoņa, sk. Irgāties.

Irgāšanās, sk. Irgāties.

siena vezuma un izleminājuse roku." (Janševskis, 1983, II, 87); "Kāju izlimināja." (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); *lietv.* 'limējums' – sastiepums, izmežģijums.

Kad kas samežģīts, izlimināts, tad jāsien "saite". Kas naktī dzimis, tādām jāsien ap slimo locekli sarkans un melns dzīpars vai dzija; kas dienā dzimis – sarkana un pelēka dzija. Sarkanā dzija nozīmē cilvēka asinis, melnā – nakti un pelēkā – dienu. (DL, 1894, 3)

Izpeicis, sk. Paiki.

Izsirgt, sk. Sērga.

Izvainot, izvainots, Sk. Vaina.

I

– burts latviešu alfabētā. – "Ī, skābs kā dzērvene." (U. Bērziņš "Pulkstens")

*Maruža saka: vajag likt ar garo ī:
jo garāk, jo labāk: Vīgriete, Vībante:
apmēram tā, kā piens tek slaucenē
(Imants Ziedonis. Ai, gosniņa māraliņa)*

*Ī, lauku vienmuļīgums nomocošs kā žāvas.
Kā stacijā uz sola pavadīta nakts.
(Aleksandrs Čaks. Slavināšana)*

Īberīgs – īpatns, jocīgs, interesants. – "Kas par īberīgu daiktu!" (Balandnieki, 56); "Nu, ko tu domāsi! Nu, teic tu vienam cilvēkam! Ak tu, lopīņ! Tas nu gan ir īberīgi!" (Balandnieki, 113)

Īboties (ībuoties), iebties – izsmiet, zoboties, savilkēt lūpas smaidā. – "Neiebies, es tevi lūdzu, tas nav smuki!" (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Īdrs – nikns, īgns, ass.

*Mocošs nemiens sirdī mostas, tūkst kā zilās palu upes,
Briest kā lietus padebeši, idru vēju paklaidēti.
(Jansons-Saiva, 96)*

Īksis, īkstis – 1) ikšķis, pirmais rokas pirksts; 2) niere. – "Tas divi īkstis ar tiem taukiem." (Gliks, 53); "Manas īkstis ir nonīkušas." (Depkins, 270); "Visim dzeivīnikim ir eikši. Cylvākam vudpsusē eikši." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

10655. Ja meita krustis rokas tur un kreisais īkstis tai pār labo stāv, tad tā par vīru valdis. (LTT)

13374. Kad kājas ikšķis garāks par citiem pirkstiem, tad sieva valdis pār vīru; ja īsāks, tad vīrs pār sievu. (LTT)

10656. Kad grib, lai labi iziet, tad vajaga rokai ikšķi turēt sauļā. (LTT)

17510. Cilvēks, kam lietuvēns uzbrucis, jūtot stipru nelabumu, svīstot un nevarot kustēties. Ja saliekot kājas krusteniski, vai arī kustinot kreisās kājas ikšķi, tad lietuvēns aizbēgot. (LTT)

7502. Bērniem nedrīkst dot īkstis (nieres), tad bērni mazi paliek. (LTT)

*sals operē kokus sals piemeklē kokus līdz īkstīm
no rēpainiem večiem līdz šmaugām un tramīgām līkstīm
(Knuts Skujenieks. Koki stāv neaizejot)*

Īnītis – 1) kaut kas ļoti maziņš, mazulītis. – “Redzi, kāds īnītis un cik skaists un maigs! – un viņa pielika to arī Jēkabam pie vaiga.” (Janševskis, 1983, I, 54); “Labi, ka tāds īnītis dabū muižā paēst, citādi gan pavisam nonīktu.” (Janševskis, 1994, I, 305); 2) mazais pirkstiņš. Sk. arī Endzeliņš; Ķincis; Ņiburis; Pupu kūlītis.

Istenieki – tuvākie radi. – “Par isteniekiem saucās tuvāki radi no tēva vai mātes puses, it īpaši brāļu un māsu bērni.” (DL, 1891, 5); “Eistī radinīki – bruolāni, muoseicys.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); “Jauniķa istenieki dabūja greznus kreklus un dvieļus, citi radi cimdus un zeķes, arī māju saime saņēma veltes.” (Janševskis, 1983, II, 253). Mūsdienās, kad radu saites palikušas vaļīgākas, varētu būt arī tuvākie draugi.

Ieejami tie celiņi

Zaļu mauru apauguši;

Istenieku bāleliņi

Par svešiem palikuši.

(LD 3865,3)

Kā būs man labam būt,

Kā labāju bildināt?

Mana paša istenieki

Noliek mani novārtā.

(LD 8489)

Y – 1) cietais ‘i’, kas ir latgaliešu rakstu valodas alfabēta burts. Nav oficiāli pieņemtajā latviešu valodas alfabētā; 2) latgaliešiem divskaņa ‘yu’ pirmais komponents.

– Vēstnieka kungs, kas Igaunijai un Krievijai kopīgs, kas tās saista bez citu valodu alfabētos reti sastopamā cietā ‘i’? (No intervijas ar Krievijas vēstnieku Igaunijā Konstantīnu Provalovu laikrakstā “Molodjozh Estoniji” 2006.29.08, 4.lpp.)

‘Y’ latvišu volūdā napastuov, tik latgališim vīn jir. (No kāda deputāta priekšvēlēšanu runas. 2006.g.)

Škyuni pylini zaļa sīna

Ir nu lyktas skaudzes.

Vērsum šņūres kyuls pi kyula

Un vōrpas kai čačas.

(Gustavs Manteifelis. *Dzīsmē laimeīga zemņīka*)

J – burts latviešu alfabētā. – “Jūs ar jupi jānos jājāt./ Jāntārpiņus sataujājāt?” (Jānis Steiks)

Bet aiz “I” ir “Yau” iemeties,

Bez iesākuma ievadies.

Šis Yau ir visu pirmākais,

Tas aizmūžīgais sirmākais.

Kad I tik gāja pirmoties,

Tad Yau sen Yau bij sirmojies.

(Jānis Steiks. *Latvia’s opera*)

Yauhi, Yauha, Yauhu Yauhau, Yauki Yauka Yauku Yaukan

Yaugi, Yauga, Yaugu, Yaugan.

(Jānis Steiks. *Latvia’s opera*)

Jaču, jāču – varbūt. – “Vels par to brīnījās: “Kur tev kūtis derēs, tev jau nav lopu?” Dievs atteicis: “Jaču būs!”” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., I166); “Jaču šai pagastā var vēl trivīt.” (Zariņš, 314); “Vai laidisimies pāri, vai upe mūs atkal aizvadīs jaču kur?” (Zariņš, 249)

¹ Igauniski to raksta kā ‘O’, krieviski kā ‘И’.

Jakarēšana, sk. jakarēt

Jakarēt – jaukt, maisīt. Lietv. 'jakaris' – jaucejs, maisītājs, traucētājs; palaidņa puika. – "Jakari, kū tu tur jakarej?" (Brencis, 116); lietv. 'jakarēšana' – meklēšana, jaukšanās, ņemšanās. – "Svešinieks iebāza zobena asmeni šķirbā un ar pūlēm, pēc ilgākas šurp un turp jakarēšanas, aizšāva aizbidni." (Veselis, 1991, 105)

Jakaris, sk. jakarēt.

Jara, jāra, sk. jāreties.

Jauceklis – cilvēks, kas rada jucekli un haosu. – "Tas bērns gatavais jauceklis! Skaties, viss pa grīdu, grīda pludo, sagāzts, saplēsts. Ārprāts!" (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Jaucība, jaukums – skaistums. – "Kāda jaucība te ir." (Langijs, 89)

Jauda – spēks, stiprums, darbīgums. – "Jaudas nav." (Ulmanis, 92); *darb.v.* 'jaudāt, jaudīt' – 1) kustināt, darbināt; 2) spēt, varēt. – "To padarijis, Velns vaicā savam kalpam: "Vai tu arī jaudi tik augstu sviest?" (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1.sēj., 817). Pamatā ir ide. *ieu-dh- būt spēcīgā kustībā, rīkoties ar spēku (Karulis, I, 351). Radn. vārdam 'jauns', ko saista ar nozīmi 'mūžīgs, nebeidzams'. Sk. arī Jūdit.

Tec, brālīti, tec, māsiņa,

Palīdzat vezmu vilkt:

Ko viens pats nejaudāju,

To pulkā padarija.

(LD 6939)

Jaudāt, jaudīt, sk. jauda.

Jaujas – meklēšanās, rieta laiks. – "Jira i cylvākim jaujys, ka taids kai pacalts." (Anna Kažuka, Latgale, 2006); "Ui ogerkys' kaidys, jau pasacāluš jaujuos." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); sk. arī Aura; Beržu laiks; Rauna; Riests; Rūja.

Jauktava, jaukteve – 1) draiskule, nerātne; pēc vīriešiem kāra sieviete. – "Ko nu jaucās! Vairāk nav kā gatavas jaukteves." (DL, 1892, 1); 2) nemierīga govjs; 3) tāds, kas nevajadzīgi iejaucas citu runā vai darbā. – "Kū tu tī jaucīs kai jauktive!" (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Jaunoties (jaunuoities) – palikt jaunākam vai censties kļūt jaunākam.

Jā – apgalvojuma partikula, kas lietota nozīmē 'protams, patiešām'. Aizguvums no vācu val., kas tikai palēnām iegāja, vispirms 16.gs. reliģiskajos tekstos un vēlāku gadsimtu vārdnīcās. – "Ja = Tas man jādar." (Fīrekers, 117); "Pajautāju – vai viņai ir kāda misija? "Zināmā mērā – jā," viņa sacīja." (Ezera, 22)

"Opa, atnes ūdings!" – "Jā, jā." (Valtraute Meškova, Kuršu kāpas, 2004)

Ogerkas – ķēves, kurām sākušas jaujas; šeit – puīšu kāras meitas.

Sēž trīs vārnas kokā – Latvija, Lietuva, Igaunija. Skrien garām lapsa: "Vai Eiropas Savienībā stāšieties?" – "Jā!" – Siers izkrit visām no mutes. Vārnas spriež: "Interesanti, kas būtu noticis, ja mēs būtu teikušas nē." (Pētera Laķa 2003. g. stāstīta anekdote, Rīga)

Tam krūts liesmas iedegas
Un acis spīguļo
Sirds mīlīb's jūtās paceļās,
Un kurš gan nemiļo?
Viņš lūdzās: "Vai es drīkstu gan
Būt tādā cerībā,
Ka sevi atdotu tu man?"
Tā atbild droši: "Jā".
Tā klāt pie viņa krūts nu slīkst, –
Ak, kāda laimība!
Cik patīk, viņš to būcot drīkst,
Tā tikai saka: "Jā"
"Tač tu nu mana grbi būt?"
Viņš pras: "Tā atbild: "Jā".
"Un mana dzīves biedre kļūt?"
Tā saka: "Jā, jā, jā!"
(Lapas Mārtiņš. Arvienu "Jā")

Tev kustas lūpas,
Un es vēl nemāku nolasīt.
Es tikai redzu,
Ka tas nav "jā".
(Ojārs Vācietis. Vai tu vēl dzirdi, kā zāle dīgst)
"Vai tu esi dzīvs?"
man pēkšņi prasa kāds piedzēries kungs.
"Jā, jā," es steidzīgi saku,
"Jā, jā," es ļoti
steidzīgi
saku
(Jānis Ramba. Es eju pa ielu un brīnos)
Lai tomēr sakām "nē" un "nē".
"Jā!" teiksim jau ap saules rietu.
Ir divains caurums dvēsele.
To sīkā drāniņā var ietīt.
(Māris Melgalvs. Mums jāsaka viens kārtīgs "nē")

Jādeklis, jādalis, jādelis – klaiņotājs, uzdzīvotājs u. tml. – "Nevarēja noturēt mājas, daudzjās kā tāds jādeklis visapkārt." (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); sk. arī Jāklis.

Jāklis, jākle, jākuris – 1) nevaldāms cilvēks vai dzīvnieks; 2) netiklis, meitu mednieks; netikle, ielasmeita. – "Viņš jōu kā jāklis par daudzi ar tām meitām nuojājās... bij nuo meitām dabuois tuo nalobuo zifili." (Putniņa, Timuška, 75); "Latvijā 15 000 bērnu radījies svētais gars, tā domā jāklī, jo izvairās no sava bērna uzturēšanas un nemaksā alimentus." (SestDiena, 2006.20.–26.05, 2); "Viņa pārnāk tieši pusnaktī, arvien kāds jākuris to pavada." (Zariņš, 297); "Tas ir tas, kas daudz čakarējas. Attiecina tikai uz vīrieti." (Dzidra Budžus, Kurzeme, 2006). Sk. arī Jādeklis; Jātaka.

Jāklim ir apmēram tāda pati nozīme kā mačkai. Tas ir tāds, kas staigā pie vairākām. Cik var piedabūt. (Juris Peniķis, Kurzeme, 2006)

Nospriedu, ka timekļa intelektuāļi Gabriela Garsijas Markesa jaunāko romānu "Atmiņas par manām skumjajām aukām" varētu anotēt apmēram šādi: vecs jāklis savā deviņdesmitajā dzimšanas dienā nolemj pirmoreiz mūžā uzdāvināt sev nevainīgu mazgadīgu meiteni. (Jundze, 2006, 12)

Jānis, Jāņi. Abu vārdu pamatā indoeiropiešu vārdsakne *ei- iet, atv. *iā- iet, soļot, jāt, braukt (Karulis, I, 350). Jānis tiešā nozīmē ir 'nācējs, gājējs', resp., tas, kas atnāk un aiziet vasaras saulgriežos. Pēc būtības 'jānis' atbilst un ir radniecīgs romiešu ieejas un izejas (durvju un vārtu) dievam Jānusam. Jānuss tika attēlots kā divsejains – viena seja raugās pagātnē, otra nākotnē. Viņa apzīmējums bija 'geminus' ('dvīnis'). Arī latviešu Jānis ir dvīnis, jo tiek saukts par Dieva dēlu ("Ai Jānīti, Dieva dēls."). Dieva dēls latviešu folklorā parādās gan kā viens, gan vienlaikus kā divi – diviņi. Viens saistīts ar pagātni, nomirušo valstību, ziemas sezonu. Otrs ar tagadni un nākotni, atdzimšanu, pavasari un vasaru. Kā romiešu Jānuss, tā latviešu Jānis saistīts ar vārtiem ("Sit, Jānīti, vara bungas/ Vārtu staba galiņā") kā sezonas, plašāk – laika pārejas brīdi. Vasaras saulgriežu brīdis, kad diena ir gadā visgarākā, folklorā tiek iezīmēts arī kā Dieva dēlu (Dieva dēla Jāņa) un Saules meitu (Saules meitas) kāzu laiks. Jānis pats, kā arī debesu kāzas, kas saskaņā ar mītiskiem

priekšstatiem notiek Jāņos, iemieso sezonas dievību un ar vasaras sezonu saistīto auglības, ražības ideju.

Paši vasaras saulgrieži Jāņi, kas latviešu tautas gadskārtā bija visnozīmīgākie svētki, tiek svinēti 23. jūnijā pa dienu ('Zāļu diena'), vakarā un naktī ('Jāņu jeb Zāļu dienas vakars', 'Jāņu nakts'), 24. jūnijā ('Jāņu diena'). – "Kad Jāņi, Jāņa diena būs?" (Depkins, 262)

Pa Jāņiem nesa pilādžus un aizlika ārdurvīm, lai tur ļaunums neienāktu. Es ar tagad pa Jāņiem stajļiem un istabdurvīm aizlieku pilādžus. Mamma stāstīja par Jāņiem, ka tad kādi kaimiņi gājuši ar apaušiem pa tīrumiem. Pakarina un tad iet atkal otrādi. Skatās, piens pil pa tiem apaušiem. To darijuši, lai govīm piens daudz būtu. (Dzidra Tontegode, Kurzeme, 2006)

Jāņos atnes pilādžus, lai raganas nenāk mājās. Tēvs tā darija, es iemācījos no viņa. (Anna Dintere, Kurzeme, 2006)

Jānīšam treju vārtu,
Visi treji appuškoti.
Pa vieniem gani dzina,
Pa otriem piegūlnieki,
Pa trešiem Jānīts nāca
Ar saviem bērniņiem.
(LD 32923)

Šodien Jāņi sagaidām.
Rītā Jāņi pavadām
Līdz Nu muižiņai,
Līdz pašai Rīdziņai.
(LD 32355)

Par gadiņu Jānīts nāca, –
Kur Jānīti guldīsim?
Piekļēti, lievenī,
Tur mēs viņu guldīsim.
Āboliņa cīsas nesu,
Rožu klāju paladziņu,
Rožu klāju paladziņu,
Magoniņu sagšu sedžu.
(LD 32958)

Trīsdeviņas valstis jāja
Jānīts Jāņu vakarā
Jāņa bērns aplūkot,
Vai tiem ēsti, vai tiem dzerti,
Vai tiem ēsti, vai tiem dzerti
Jāņa dienas vakarā.
(LD 32937,2)

Arta: Tu teici – Zāļu vakaru?
Kas tas par vakaru?
Indriķis: Cik atceros, tad izpušķoja govīs.
Arta: Mums govju nav.
Indriķis: Cik atceros, tad pina vainagus
Un liekas ligoja...
Andrs: Te tēvs ar draugiem ligojas ik dienas.
Indriķis: Cik atceros, tad... neatceros.
Bet ezers atceras, ja man to atgādina.
Un smaržas – tādu smaržu nav
Nekur vairs pasaulē kā liepai.
(Māra Zālīte. Pilna Māras istabiņa)

Jāņusiers – īpaši vasaras saulgriežiem siets siers. Katlā uzsilda pilnpienu vai vāļpienu, pastāvīgi maisot piejauc sasmalcinātu biezpienu un silda līdz viršanai, kamēr piens sarec. Sarecējušo masu pārlej marlē vai citā drēbē, ļaujot notecēt sūkalām. Maisot piejauc olas, ķimenes, sāli. Tajā pašā marlē vai citā drēbē iesien un uzliek virsū slogam akmeni. Pēc laika iegūst ripas veida sieru. Ilgākai turēšanai nav paredzēts, jo ātri sakalst, tāpēc to ēd svaigu.

Kad piens bij sasildīts, nolēja sūkalas, piemeta ķimenes, sāli, ciemiņu sieram pielika arī olu, un vēla, kamēr tas sagāja gabalā. Tad lika zem sloga. (Bičole, 114)

Skuobū pīnu atsylda. Daber kiminu, i vyss agruok. Dakar pi šļaupstu¹ i tur, koleidz sakolst. Izkuoop augšā ka vajag, nūjam sīru. Agruok juoņu sīrs beja cīts kai akmiņš. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Ūlys, kiminis, pīns, svīstu bišķeņ dalik. Pīnā lik bīzpiņu, maisa, kamer suok atsadaleitīs sulys. Tod spīž lynu kuleitiē, aizsīn golu, zam slūga lik. (Jānis un Regīna Kudiņi, Latgale, 2006)

¹ Šļaupsti – jumtaugša.

Ai Jānīti, pundurīti,
Ko tā tava sieva dara?
– Pīenu silda, sieru sēja,
Pa namiņu tekādama.
(LD 32308)

Jāņa māte sieru sēja
Deviņiem stūrīšiem;
Šim stūrītis, tam stūrītis,
Man pašai viducītis,
Man pašai viducītis
Par akmeņa cēlumiņu.
(LD 32314,3)

Dodiet man visu sieru,
Siera mazga nedodiet:
Siera mazgis piederēja
Pašai siera sējējai.
(LD 32754)

Jāņuzāles, jāņazāles – Jāņa/Jāņu vakarā plūktas zāles, kurām tautā piedēvēja burvju spēku. Ar tām pušķoja (sk. Pušķot) sētu, mājļopus, cilvēkus, visu, kas bija cilvēka telpai piederīgs. Tās vija Jāņu vaiņagos un lika galvā. Par zāļu devēju tika uzlūkots pats auglības, sezonas veģetācijas dievs Jānis (sk. Jāņi, Jānis), arī Māra (sk. Māra). Par īstajām jāņuzālēm uzskatīja āboliņu, papardi, vibotni, buldurjāni, dievredzīti jeb Jānīti (lat. 'erigeron acer'), nārbuli jeb zilgalvīti, jeb kodeilu, arī citas. Jāņuzāļu bagātībai bija jānodrošina cilvēku, mājļopu, augsnes auglība un ražība līdz nākošajai sezonai. Tautasdziesmās tiek minēta arī viena galvenā jāņuzāle ar deviņiem žuburiem vai ar trim žuburiem (skaitlis trīs un tā triskāršojums apzīmēja auglību, vairošanās nodrošinājumu). Zelta spidums, kas tai piemīt, liek domāt, ka tā ir vai nu pati Saule (Saules koks), vai arī Saules enerģiju ietverošs brīnumaugš. Plašākā nozīmē Jāņuzāles ietvēra kā sievišķo, tā vīrišķo radošo aspektu. Aplveidīga forma norāda uz sievišķo, stuburveida uz vīrišķo auglības sākotni.

Jānīts sēd kalniņā,
Zāļu nasta mugurā;
Nāc, Jānīti, lejiņā,
Dod manām telītēm.
(LD 32431)

Viena pati Jāņa zāle
Brīžam stīva, brīžam mīksta.
Kad uz lietu, tad tā stīva,
Kad uz sausu, tad tā mīksta.
(LD 35694)

Iemetam Jāņu zāles
Iauna puīša gultiņā;
Dievs dod tam citu gadu
Otru jaunu gulētāju!
(LD 32370)

Plūcat, bērni, zilgalvītes,
Tās pirmās Jāņa zāles;
Saplūkuši zilgalvītes,
Eit' pa ceļu dziedādami!
(LD 32395)

Es aizgāju zālītēs,
Es zālīšu nedabūju,
Man iedeva mīļa Māra,
Avotā pieplūkusi.
Tā sacīja iedodama:
Dod savām telītēm!
(LD 32372)

Viena pate Jāņa zāle
Deviņiem žuburiem;
Devītā žuburā
Zelta poga galiņā.
(LD 32400)

Visas puķes noziedēja,
Papardīte vien nezied;
Tā ziedēja Jāņa nakti,
Zelta miglu miglodama.
(LD 32414)

Augstu metu Jāņu zāles,
Lai telītes lielas auga,
Lai telītes lielas auga,
Lai tās pulka piena deva.
(LD 32419)

Visa laba Jāņa zāle,
Ko raun Jāņa vakarā,
Tā vairs lieti nederēja,
Ko raun Jāņa rītiņā.
(LD 32401,5)

Jārēties – draiskoties, plosīties, troksni taisīt. – “Bluķa vakarā, tad tie ciemos turē-
juši, ka tie varēja sapulcēties un jārēt danci vest, tad viens otru uzrunājis: iesim kaladā.”
(Firekers, Konkordance, I, 222); “Tā iet: naktīm valkājas apkārt, jārēdamās un jānodamās
ar jaunkungiem, un nu gul kā sprāgoņas.” (Janševskis, III, 233); *lietv.* ‘jara, jāra’ – troksnis,
skaļš nemiers. – “Kā viņi samuka ģērbkambaros, kad sākās jāra!” nevarēja apvaldīt
smieklu gados jaunākie puīšu ļaudis, kas droši vien bija bijuši jāras cēlāji.” (Zariņš, 1985,
45); *lietv.* ‘jāris’ – trokšņotājs.

Jāris, sk. Jārēties.

Jāt, jādālēt, jādzalēt – 1) pārvietoties, sēžot uz zirga. – “Joju raitu, uz zyrga.”
(Kurmins, 40); “Jodaleju raitu uz zyrga.” (Kurmins, 40); 2) braukt. – “Jyus da Novosibirska
ar samaļotu' atjuojat voi kai cytaižuok?” (Nina Kukule, Sibīrija, 2004); “Tur nabeja zemis,
te loba zeme. I tāva muote atjuoja iz šenīni.” (Marija Anuškāne, Sibīrija, 2006); “Es jāj
rait's” – saka, kad zirgam mugurā. Par pārējo braukšanu saka vienkārši ‘jāt.’ (Martins
Sakuth, Zviedrija, 2006); “Brālis pajāja.” = Brālis aizbrauca. (Martins Sakuth, Zviedrija,
2006); 3) kopoties; 4) mocīt (īpaši attiecībā uz slimībām vai dažādiem mošķiem, kā, piem.,
drudzi, lietuvēnu). Pamatā ide. *ei- iet atvasinājums *iā- (Karulis, I, 350). Sk. arī Jedināt.

11805. Jāņa dienā jānopin no 9 rudzu puķītēm vainadziņš, jāuzliek galvā un jāguļ aizmī-
gušam turpat rudzu laukā, tad sapņos redzēs savu nākamo vīru jājam. (LTT)

11921. Kad meita redz pa sapinim jātnieku mājā iejājam, tad viņai būs brūtgāns. (LTT)

17522. Cilvēku, ko lietuvēns jāj, iemāna maisā un tad padauza riņķus, kaulus un citas vecas
lietas, stāstīdami, ka tās esot lietuvēna dāvanas. Beidzot uzlej tam maisā aukstu ūdeni. Tad
veselu gadu esot brīvs no lietuvēna. /F.Brīvzemnieks, 1881. IV, 198./ (LTT)

Jauni puīši, jaunās meitas,
Tirijiet ceļmalīņas,
Dieviņš brauce, Laime jāja,
Pakrit Laimes kumeliņš.
(LD 32325,1)

Dieviņš jāja rudzu lauku
Ar pelēku mētelīti;
Pretim jāja miļa Māra, –
Šei būs laime pļāvējam.
(LD 32534)

Pēterītis piestu jāja,
Jaunu meitu domādams.
Vai tu aklis neredzēji,
Ne tai roku, ne tai kāju?
(LD 35243,1)

Jānīts jāja rudzu lauku
Ar pelēku mētelīti.
Uzņem, Jāni, mētelīti,
Lai nebrauka rudzu ziedus.
(LD 32532,5)

Kas kaitēja nedzīvot
Muižas kunga kučieram:
Dienu jāja kunga zirgus,
Nakti kunga preilenītes.
(LD 34753,1)

Jātaka, jātaja – izvirtulis, izvirtule. – “Tā iet ar puīšiem kā jāta. Puisiec ar ir jāta-
ka, kas skrien meitiešiem pakaļ.” (Putniņa, Timuška, 75); “Jātaja – puīšu pavedēja jeb
meitu pavedējs.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 561)

Jātauga – klaiņotāja, uzdzīvotāja sievietē.

Jedināt – mocīt, nelikt mierā. – “Drudzis viņu jedina.” (Ulmanis, 92). Radn. vārdam
‘jādināt’ – nojāt. – “Lietuvēns cilvēkus pa naktīm jādina.” (DL, 1891, 16); sk. arī Jāt, Jādināt.

Jehu, jehū – mitizēts piedziedājuma vārds, ko 16.gs., garāmbraucot latviešu cie-
miem, dzirdējuši vairāki Eiropas apceļotāji (*Nicolaus Glossenus, Hans Hasenlödler*). Vairākas
šādas liecības savā apcerējumā “Kosmogrāfija” (1550.g. vācu izd., 1552.g. latīņu, franču
un vācu izd.) min vācu filologs un kosmogrāfs Sebastiāns Minsters (1489 – 1552). Pie-
dziedājums ‘jehū’ nav atrodams nevienā no latviešu dziesmām. Ja piedziedājums, kā
raksta ceļotāji, bija skumīgs, žēls, varētu hipotētiski pieņemt, ka tas bija ‘jevu’ (sk.). Taču
arī tāds nav dzirdēts dziesmās, tikai ikdienas runā.

Nabaga ļaudis tiek turēti kā lopīņi bez jebkādas Dieva atziņas. Kad viņi dzied, tad kauc tik
žēlīgi kā vilki un pastāvīgi atkārto, izkliegdami vārdu “Jehu”, kad viņiem prasa, ko šis “Jehu”
nozīmē, viņi atbild, ka nezina: tā esot dziedājuši viņu senči, tā dziedot arī viņi. (S.Minsters,
1550.g.; cit. pēc: Spekke, 195)

Jelgs – mitrs, zems, purvainš (par augsni). Viens no vietvārda ‘JELGAVA’ skaidrojumiem – zema vieta.

Jestrs – 1) mundrs, dzīvīgs. – “Jestra valoda.”; “Jestra dziedāšana drebuli gan no-
dzina, bet omu neko daudz neuzlaboja.” (Liepiņš, 1977, 87); “Vai dzirdat, meistar, cik jestra
ir jūsu svilpīte?” (Liepiņš, 1985, 119); “Šo vakaru nogulētu un rīt būtu atkal jestra kā pi-
lādžu oga.” (Belševica, III, 123); “Šeit vēsmo jestra, virišķa, darbīga pasaule.” (Ivaska, 2003,
31); 2) ass, strups, rupjš, ciets. – “Jestri mati.” (Fīrkers, 153); “Jestrs rīta vējš.” (Bērziņa-
Baltiņa, Bičolis, 324); “Auksta vēsma no ziemeļu puses vēl arvienu bija jestri jūtama.”
(Janševskis, 1983, II, 255)

Jestras putu bārkstis vizot krīt.

Smiltis izdzer tās ar kairu tīksmi.

(Fricis Dziesma. *Vētrains vakars Līvzemes krastā*)

Aug dziļā purvā melnin spožas ogas.

Laiž jestru sulu, dzeļ, no ērkšķiem plūktas.

(Rainis, II, 327)

Jevu – pārsteiguma, sāpju izsauciens, parasti savienojumā ‘a jevu!’ . – “A jevu,
kuoda vabaļa ruopoj!” (Reķēna, I, 466); “Kas nūtyka, jevu, jevu, jau apsameiza voi apsa-
guoze?” (Anna Kažuka, Latgale, 2006)

Jēdzība, jēdze – saprotamība, skaidrība. – “Jēga lieta un nejēga lieta.”
(Stenders, I, 87)

Jods (juods) – 1) ļaunais gars, velns; 2) ‘jodi’ – tas pats, kas baigi (sk.), kāvi (sk.).
Vārds saistīts gan ar lietuv. ‘jśodas’ – melns, gan ar senind. ‘yādas’ – jūras nevērs, ‘yātūh’ –
buršana, burvības; ļauns gars, dēmons; iespējams arī ar senind. ‘yātā’ – atriebējs, seko-
tājs, kas savukārt no ide. *iā-, no kā arī latv. vārds ‘jāt’. (Karulis, I, 357)

23137. Pērkonā laikā tie [latvieši] sacīja, ka Pērkons Jodu gānot un to meklējot ar zibeni
nospert; kur nu tas nabags Jods bēgdams ieskrienot, vai kādā mājā, vai kokā, tur arī Pērkons
zibeni metot pakāļ. Tādēļ tie arī ļoti bijās, un gribēdami bēgošo Jodu no mājas atsargāt, tie
apgāztu katlu priekš durvīm lika. /Latviešu draugs, 1840, 24./ (LTT)

23403. Pērkonā laikā jāapgāž uz mutes visi katli, lai Jodam nebūtu kur paslēpties un lai
pērkons neiespētu. (LTT)

14184. Par ziemeļu gaismu viņi [latvieši] domā, ka zaldātu dvēseles jeb spoki pie debesīm
kaujas, jo viņi runā: “Karavīru dvēseles jeb jodi kaujas.” /Gelehrte Beyträge, 1764, VII, 50./ (LTT)

Skudras pūli savilkušas

Zirgu staļļa pakaļā;

Garām gāja joda māte,

Savus nagus knaipidama.

(LD 29835,1)

Sper, Pērkonī, avotāi,

Līdz pašami dibinām!

Tur atrasi joda meitu

Zelta kannas mazgājot.

(LD 34002,2)

Kalējs kala jūrmalī,
Dzirkstel' s sprāga debesīs.
Salasīju dzirkstelītes,
Nokalos zobentiņu,
Es nocirtu jodam kaklu
Ar dzirkstelju zobentiņu.
(LD 33731)

No Dieviņa ratus nēmu
Tumsā braukti sēlināi.
Klusu tek Dieva rati,
Nedzird joda kucēniņi.
(LD 34142)

Juceklis – rosols. – “Viss šis rosols jebšu, kā tautieši saka, – dārzenu juceklis.” (Zariņš, 113)

Juk – vārds, kas dod atelpu starp svarīgiem vārdiem runā; varbūt, iespējams. – “Juk, nabadzīte baiļojās, vai jūs maz nākšot [...] nedz kādi nāk te, nedz viņa kur iet citur, juk, kaudas nabadzīte to pašu valodu dēļ.” (Janševskis, III, 79); “Juk tu zini.” (Eļvīra Rehtermāne, Zemgale, 2006); “Juk tu biji tur, tevi esot redzējuši.” (Jolanta Rehtermāne, Zemgale, 2006); “Juk ben, ko blūdi niekus!” = Ko muldi! (Zelma Atte, Kurzeme, 2006). Sal. lietuv. val. ‘jūk’ – taču, tak (pastiprinājuma apzīmēšanai). (Balkevičs, Balode, Bojāte, Subatnieks, 1995, 204)

Mātes, bērņus klusinādamaš un priecinādamaš, liek tiem salikt vienu roku uz otras tā, ka virsējās rokas divi pirksti, apakšējās rokas ādu saņemdami, pie tās pieturas un tad dzied:
Čij, čij, zīlīte, kur tavi bērniņi?
– Viņpus Daugavas ozola zarā.
Kas viņus šūpo, kas viņus auklē?
– Vēja māte šūpo, vēja māte auklē.
Juk, juk, juk, juk.
(LD 2195)

Pie pēdējiem “juk” atlaiž rokas vaļā un atkal griež vienu otrai riņķi. Pa dziedāšanas laiku rokas jāšūpo no augšas uz leju.” (DL, 1891, 114)

Jukla, sk. Jukls.

Jukls – haotisks, nekārtīgs, neritmisks; irdens. – “Tas viss sacēla lielisku, juklu troksni.” (Janševskis, I, 402); “Paliek tikai jukla balsu rida” (Zariņš, 109); “Jukla zeme.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 566). Lietv. ‘jukla, juklis’ – haoss, nekārtīga balsu, skaņu murdoņa; drūzma. – “Tur tāds juklis, ka cauri netiksi.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 566). Sk. arī Jūkstēties.

Jumis, Jumala – 1) jebkurš auglis, kas saaudzis pa diviem kopā (divas labības vārpas uz viena stiebra, divi kopā saauguši rieksti u.tml.) kā auglības zīme¹. – “Jumeiši cereņūs, rudzūs, ka atrūn, juoād.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2005); 2) auglības, ražības dievība, gars; Jumis, Jumala ir vārds, kam paralēles atrodamas vairākās indoeiropiešu tradīcijās (senīru valodā ‘emin’ – dvīņi; Avestā ‘yima’ – dvīnis; indoirāņu ‘yama’ – dvīnis; senīndiešu tradīcijā Yama un viņa dvīņumāša Yami). Agrākos laikos rudenī, nobeidzot rudzu vai miežu, vai kviešu pļauju (novākšanu),² centās atrast divas kopā saaugušas vārpas³ vai arī pēdējo pļāvumu sasiet divkāršā savijumā un saglabāt kā auglības un ražības

¹ Sibīrijas, Timofejevkas ciema latvieši atceras parunu “Sagivi savu Jumeiti?”, kad kāda meita bija ieguvusi, iecerējusi sev puisī. (Ninas Kukules informācija, Sibīrija, 2005)

² Sibīrijā, Timofejevkas ciemā, vairākkārt tika minēts kartupeļu Jumis. Kad pēdējo kartupeļu lakstu rok, tad vecāki saka bērniem: “Dreižuok, dreižuok, bērni, kapačojte=rociet, jau Jumi givsim=kersim.” (Vera Luoča); “Ka buļbys izkapačuoja, sacēja: Jumeite nūskrēja, skriņ Jumeiti sagiņ. Šūdiņ Jumeiti sagivom.” = Kad kartupeļus beidz rakt, tad sacīja: Jumite aizskrēja, skrien saķer Jumiti. Šodien Jumiti noķērām. (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); “Nūgiusim Jumi!” tā māņija bērņus Timofejevkā, lai tie ātrāk rok kartupeļus. (Viktorija Ruduša, Sibīrija, 2005)

³ “Jumis ir laimes vārpa, ko nes mājās un glabā līdz nākamam gadam.” (Andrejs Knipens, Kurzeme, 2003); “Jumi – laimes vārpu – ļoti reti varēja atrast. Nesa mājās, piesprauda pie sienas.” (Katrīna Lipiņa, Kurzeme, 2003).

zīmi līdz nākamajam gadam. Tāpat latviešu Jumis, Jumala saistīti ar ideju par regulāru nomiršanu un atdzimšanu. Arheoloģiskajos izrakumos Latvijā (Kauguru Beitēs) 8. – 11. gs. kapulaukā atrasts, ka jaunai meitenei līdzī dotajā kapa inventārā ir bijis riekstu jumis. Latviešu ticējumos, ja gribēja, lai kādai sievietei dzimst dviņi, bija jāsameklē riekstu, ogu vai cits kopā saaudzis auglis (jumis) un jāapēd.

12021. Ja vārpa tīrumā ir jumīti, tad tās vārpas atradējam būs kāzas. (LTT)

12003. Divžuburainā vārpa, jumis, jāglabājot, ja izdodoties viņu kādreiz tīrumā atrast, jo tad saimniekam nākot svētība. (LTT)

12006. Divžuburainā vārpa tikusi arī iepīta Jāņu bērnu vaiņagos. (LTT)

Jira daudzi jumi: zidūs, rudzūs i cytur. Pļauņūt rudzus, buobom kurai truopiejuos, ratai, bet truopiejuos. Tei līliejuos tod: "Es atrodu jumi." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Ai jumīti, akotīti,
Gan līgoji druviņā.
Līgo manā klētiņā
Līdz citai vasarai!
(LD 28513)

Jumītim klaipu cepu
Triju ritu malumiņu;
Ne deviņi nevarēja
Jumja klaipu kustināt.
(LD 28528)

Jumīts veda jumaliņu
Rudzu ziedā vizinātu
No kalniņa lejiņā, –
Kūpēt kūp kumeliņi.
(LD 28536)

Es redzēju vecu vecu
Pa vecaini staigājam.
Vai tas bija miežu jumis
Dzelteniem zābakiem?
(LD 28525)

Jumīts kļiedze, jumīts brēce
Tīrumiņa galiņā,
Atsaucēsi jumaleņi
Arodiņa dibenā.
(LD 28532)

Ir divi viens: te visi noslēpumi!
Tu citos topi dzīvs,
Un dzīv' un nāve, gars un miesa – jumi.
(Rainis, III, 153)

Bezrobežu Jumis. Abpus Jumis. Šķiltiņmeistars.
Divžuburviens. Divgalvenais. Abvienīgais.
Viendivis Jumis. Divkopkopis Jumis. Divesis,
abesis. Divjēģis.
Vecais Šaipustaiplus.
(Imants Ziedonis. Viddivvārpā)

Jumols (jumuols), jums – puslodes veida segums kādai telpai, kupols, arī debešu velve. – "Trīssimt gadu veco skaisto Neretas baznīcu viņš pierunāja pilnu no apakšas līdz augstajam spraislainajam jumolam." (Veselis, 1956, 18); "Mākoņi arvien biežāki blīvējās pie debess jumola." (Veselis, 53); "Attālāk galotņu jumols – Paplakas pilskalna cilnis." (A.Caune "Loks pa Dienvidkursu")

Junda, sk. Jundīt.

Jundīt, jundēt – 1) paziņot; sludināt. – "Tās junda ritu." (Endzelīns, Hauzenberga, I, 567); 2) dzīt, mudināt; 3) kliegt, nolaist, nolādēt (Karulis, I, 362). *Lietv.* 'junda' – 1) nemiers, kustība; spēks, spēja; troksnis. – "Rita jundā viņš būs sakravājies un aizbraucis." (Repše, 1992, 18); "Džens pārplēš vakara jundu ar zemu, ķērkošu rējienu." (Repše, 1992, 12). Pamatā ide. *ieudh- būt spēcīgā kustībā, rīkoties ar spēku (Karulis, I, 362); "Vārda junda noz. 'svinīgs militārs signāls!'; šāda signāla atskaņošanas laiks' izveidota 20. gs. 20. gadu sākumā." (Karulis, I, 362)

¹"Taurēja rita jundu." (Fimbers, 2000, 193)

Ko jaunā diena pajundēs,
Neviens to labprāt nedzirdēs.
(Rainis, XVI, 227)

Nu kviec liksmi sāmu ragi, Birkai sveikas vēlēdami:
Līdz ar vīniem kuršu taures skaļi gavilē un junda.
(Jansons-Saiva, 84)

Jutene – nojausma, paredzēšana, priekšnojauta. – “Vai tiem maz ir kāda jutene par to likstu, kādā esam iestigušas?” (Janševskis, IV, 265)

Jūdit, jodīt, jodināt, jodzināt (juodīt, juodināt, juodzināt) – dzīt, dzīties; satraukt, kaitināt, rīdīt un ridot dzīt. – “Viņš sajūdīja tos laudis.” (Augstkalns, 128); “Jūdiēs nu svētku vakarā uz pilsētu!” (Endzelins, Hauzenberga, I, 568); “Kam tu bērnu jodini?” (Mīlenbahs, II, 125); “Jodzināt augšā.” (Mīlenbahs, II, 125); ‘Izjūdit’ – izdzenāt, iztrenkāt. Sk. arī lauda.

27506. Katru sievieti, ja tiekot tik tai jau guļus gultā klāt, varot sajodināt, ja tā ļaujoties ap-
taustīt kreiso pupu. (LTT)

Jūkste, sk. Iūkstēties.

Jūkstēties – plosīties, trakot, liksmot uz nebēdu. – “Nav tad bez viņa gribējusi ilgi jūkstēties.” (Janševskis, 1994, I, 62); *lietv.* ‘jūkste’ – kņada, troksnis, tracis, jucekļis. Radn. vārdam ‘jūklis’. – “Ko te tādu milzīgu jūkstī bijāt sacēlušī?” (Janševskis, III, 398). Sk. arī jūklus.

Rītā atraduši pirtī tikai drēbju gabaliņus, kaulu drumstaliņus – divpadsmit vilkači meitas bij apēduši. No tā laika meitas negājušas nekad vairs pirtīs pūrus darināt jeb jūkstēties. (Lerhis-Puškaitis, 1903. VII daļa, I.sēj., 863)

*Vēji remdeni no austriem vēda;
Viša radība nu jūkstās, smaida,
Jo tai zuduse ikkatra bēda.*
(Juris Alunāns. Rīts)

Jūrenis – “jūras vējš jeb rietumvējš” (Plāķis, 78); Sk. arī Rietenis; Vežģirs.

Jūtis – kaut kā saistījums, savienojums; sjadura; kaulu savienojums, locītava. – “Pašā jūtī sagājāmieš.” = Divu ceļu sadurā. (Depkins, 278). Parasti lietots vārdsavienojumā “Ceļa jūtis” vai arī “Uz ceļa jūtīm” = Ceļa gatavībā. (Depkins, 278); “Bet ceļa jūtīs jūtas nokusis.” (LTT, VI, 356); Pamatā ide. vārdsakne ar nozīmi ‘siet, saistīt’.

K

– burts latviešu alfabētā. Marģeris Zariņš, kas līdz ar Kārli Krūzu cieniņa aliterācijas (vārdu sākumlīdzskaņu saspēles) grāmatu nosaukumos, devis meslus arī burtam ‘k’, uzrakstīdams romānu “Kapelmeistara Kociņa kalendārs” (periodikā 1975.g., grām. 1980.g.).

Viņš nogaidīja, kamēr skolotājs pagriezās uz pirmziemniekiem, kur kāda meitenīte, puķainā katūna jakā, līnu baltiem matiem, acis ieklētusi burtoja:

“K-a-ka... k-a-ka... ķ-i-s ķis...” (Poruks, I, 287)

Sēde bez kāda iemesla ieilga. jo debatēs komitejas locekļi par Kurbadu (kas anonimitātes un tradīcijas dēļ bija sēdes nolūkiem pārdēvēts par “K!”) nemaz nerunāja. Runāja par hidromeliorāciju, par azarta spēlēm, stāstīja jokus...! “Tu, K!” teica Burtnieks, “no manis jau daudz esi mācījies, un man samokritikas runā maz tev ir ko sacīt.” (Turbads, 1970, 131)

Ar svinīgu atklāšanu 11. augustā Jelgavā. Skolas ielā 50a, darbu sācis jaunais “K-rauta” lielveikals, kas ir būtisks ieguvums visiem reģiona iedzīvotājiem. (Neatkarīgā, 2006.30.08, 10.lpp.)

*pilngadīgs nule stāvōju es ar šai rindā
redzot sieviešu kājas greznoļas vēnām no agrākā
darba un ļauķainos stāvus no "KKK" dzīves
(Egils Zirnis. Čaka motīvs 1978. gadā)*

*Kamanis ir kamanisti,
Komūnās ir komunisti.
(lānis Steiks. Negribētais humors)*

Kacēt, ķecēt – 1) dabūt, (iz)ķeksēt. – "Strazdu būdiņas gatavoja tik dziļas, lai kaķis nevarētu ar ķepu sakacēt būriša dibenu un no turienes neizķeksētu mazos strazdulēnus." (Draviņš, 212); 2) sniegties, lūkot aizsniegt. – "Jēkabs, ar roku pakacējies, apspiež uz galda malas lukturīti." (Janševskis, IV, 117); "Sieva, pakacējusies uz pirtsaugšu, noņēma no turienes un pasniedza tiem zaļu, lapainu slotu." (Janševskis, 1983, II, 94); "Aizkabinājis kājas aiz loga rāmja, Turaidis nosnaicījās lejup, kamēr pirkstgali kacēja nojumi." (Anšlavs Eglītis, 1980, 29). 'Aizkacēt' – aizķert, aizsniegt; pamatā ide. *kek- liekt, līks; vadzis, āķis, kāsis. (Karulis, I, 455)

*Kaci, kaci, tautu meita,
Pašā pūra dibenā;
Kāda velna izkacēsi,
Kad nebiji ielikuse?
(LD 25195)*

*Es iemetu zaļu zuti
Dziļas aķas dibenā.
Tev, Arvīd, garas rokas,
Tu varēji izkacēt.
(Otilijas Salmgriezes, Kurzeme, 2006.
dziedāta nerātnā tautasdziesma)*

Kadiķis, kadiks – 1) paegļu krūms vai koks; 2) austrumprūsiešu, agrāk prūšu iecienīta tēja ar kadiķi; 3) sviests ar kadiķogām. – "Prūši teica – kadiks." (Horsts Domniks, Austrumprūsija, 2005)

Kadināt, kaģināt – skubināt; kūdīt. (Fīrekers, Konkordance, I, 240)

*Muķis bija mans vīriņis.
Kas no laba nezinaja;
Es taisīju klētī gultu,
Viņš kaģija' pieguļā.
(Magazin, XX, 126)*

Kaika – 1) slinka, puišu kāriģa meita. – Nav īsti skaidrs, kā abas nozīmes pastāv, – vai katra par sevi (1. slinka; 2. puišu kāriģa) vai savstarpējā saistībā, kura slinka, tā arī puišu kāriģa, t. i., ar domu, ka slinkumā rodas puišu kāriģas domas; 2) tievs, garu kaklu cilvēks.

Kailatne – kailsals, pliksals. (DL, 1894, 50)

Kairens, kairīgs, sk. Kairiens.

Kairēties, ķirināties, kairināt, sk. Kairiens.

Kairiens, kairēšanās – uzbudinājums, uzbudināšanās; *darb.v.* kairēties, ķirināties, kairināt – 1) uzbudināties, uzbudināt; 2) ķircināties, ķircināt; 3) karināties, karināt; *ip.v.* 'kairiens, kairīgs' – tāds, kas uzbudina, uzbudinošs.

29228. Kad suni kairina ar maizes vai gaļas kumosu, tad sunsnagla iemetas pakājā. (LTT)

*Ko darīja ozoliņš
Pašā druvas vidiņā?
Ko mātei meitas dara?
Puišus vien kairināja.
(LD 1952,1)*

*Sasien sieru, māmuliņa,
Svētdienīņas ritinām,
Lai es varu ciema zēnus
Caur ataugu kairināt!
(LD 32319)*

* "Kaģit apzīmē stipru virzišanas." (DL, 1891, 36)

Nāburdziņ, nāburdziņ,
Abi naidu turēsim:
Tavas meitas manus pušus
Ik vakarus kairināja;
Apāvušas baltas zeķes,
Iet pa ceļu dziedādāmas.
(LD 445,2)

Bet jūras liekumā glumu
aļģainu milzu akmeni skalo
viļņu mūžīgā kairēšanās
ar gliemežu vākiem un dzintara zīlēm
(Fricis Dziesma. Meilene Līvzemes liedagā)

Kaita – 1) spēle, rotaļa; 2) jokdaris. *Darb.* v. 'kaitēties, kaitēt' – 1) spēlēties, spēlēt. – "Oh vīgli jys kaitēja garmoškys!" = Oh viegli viņš spēlēja garmošku. (Jānis Jankovskis, Sibīrija, 2005); "Bērns kaitējas." (RLB ZK, 1915, 78); 2) jokoties; kairināt, flirtēt. – "Puiši ar meitom kaitiejuos." (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); "Timotejs kaitējas ar Ruti, kāriģām acim viņš raugās uz bufetnieci." (Ikstena, 2004, 109); iespējams, pamatā v. 'kaite' sākotnējā nozīme – karstums, svelme, satraukums, uzbudinājums, kas vēlāk attīstījās uz 'kaite' – slimums, slimība, zaudējums. – "Kaita=skāde, slimība, liga." (Kronvalds, 424)

Kur doncuošona, kur plaukstu sisšona
Un cyta prika?
Kur dziđuošona un kaitešona
Tova palyka?
Kur gūļuošona, duorga iesšona
Un tei dzeršona?
(Dzismes, 84)

Kaite, sk. Kaita.

Kaitēties, kaitēt, sk. Kaita.

Kalenāt, kalināt – ķircināt, likt gaidīt. – "Ko tu mani kaleni, kad dod, dod!" (DL, 1894, 50); *lietv.* 'kalināšana' – ķircināšana, izsmiešana. – "Zobu kalināšana." (Fennels, 1989, 50); sk. arī Kalēties.

Kalēties – ilgoties; nogaidīties, no kaut kā ilgi būt atturētam, piem., no ēšanas. – "Tie nu gan ir atkalējušies ar dancošanu, ņemās noslāpuši." (DL, 1891, 32); "Viņa jau dikti nokalējusies, es līdzā nogaidījusēs." (Janševskis, III, 80); "Atrada tur veco Drizenu viņa vientuļīgajā dzīvē tik nokalējušos sabiedrības, ka tas savu viesi neparko vairs nelaida projām." (Janševskis, 1994, I, 97); "Ja es kādreiz aplam pēc tevis nokalēšos, dažudien atskriešu šurp." (Janševskis, 1983, II, 259). Sk. arī Kalenāt.

Kalināšana, sk. Kalenāt.

Kalksnis – nelūgts viesis; nepatīkams ciemiņš, kas neaicināts atnācis un neiet prom. – "Kas kādā godā atnāk neaicināts un, pie galda nesaukts, gaida jeb kalksnē, vai ko neatmetis." (Endzelīns, Hauzenberga, I, 578). Sk. arī Kalksnīt.

Kalksnīt, kalksnēt – 1) bezdarbībā nīkt. – "Kādēļ bezdarbībā kalksnēt un vilkt laiku garumā?" (Zariņš, 67); 2) velti gaidīt, nīkt. – "Kaļksnej voi nakalksnej, tuopat nikuo nasagaideisi." (Marija Kursīte, Zemgale, 2005); 3) nedabūt pietiekoši barību, pusbadā būt (par cilvēkiem un dzīvniekiem). – "Atguoja nu kara pavisam izkaļksniejs." (Marija Kursīte, Zemgale, 2005). Sk. arī Kalksnis.

Kaļavot, sk. Čalis

Kaļot, sk. Čālis

Kama – kādēļ, kālab. – “Kama tu mani esi aizmirsis?”

Kamāšana, sk. Kamāt.

Kamāt, kamāties – 1) spaidīt, mocīt, mocīties, ciest sāpes, mokas. – “Mūceju kū, komoju.” (Kurmins, 75); “Par kū tu tū putneņu komoj?” (Reķēna, 480); “Vysi mes komoijamīs, ka švaki daīt.” = Visi mēs mokāmies, kad ir slikti. (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); “Cilvēks slims, kā viņš kamājas.” (Elvīra Rehtermāne, Zemgale, 2006); “Nakomoj tu maņi!” = Nespaidi tu mani! (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Nevajag kamāt to dzīvnieciņu.” (Jolanta Rehtermāne, Zemgale, 2006); “Nakomoj lūpeņu.” = Nemoki lopiņus. (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007); 2) smagi strādāt. – “Kuo tu komojis ar tīm lūpim, natur jūs tik daudz!” (Reķēna, I, 480); “Cylvāks komojās, kaidus calmus lauž, bluču ceļ voi gruovi rūk.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006). *Lietv. 'kamāšana' – 1) mocīšana, mocības; 2) spaidīšana, ņurdzišana.*

*Īšu, tšu, te nabyušu,
Te naloĀa dzeive.
Sveši ļaudis, bōrgi vōrdi
Komoj munu sirdi
Malna maize, tōs man nadūd,
Tōs dēļ manis žāloj.
(Tdz 48874)*

*Saiminieka gara ķēve
Mana gara pātadzin.
Sešās dienās divi jūdzes
Kā kamot'i nokamoj'.
(Bergmanis, I, Nr.55)*

*Īkš gora dūmojūt, kas nūleik karojūt:
Vysas mīsas zam raušona.
Cik sopīga komuošona.
(Dzīsmes, 30)*

Kami I – ēdiens, pagatavots no rudziem, kviešiem, miežiem, zirņiem, pupām un griķiem. Kami saukti arī par pītēm, pikām, ķēkām. Sk. arī Pūtelis.

No ikvienas labības pa daļai. Saber tos kopā, novāra, saulē uz palaga (vai arī krāsnē) izkaltē, samal, izsijā caur smalku sietu, tad, cik vajaga, ieber saldā pienā un maisa, kamēr paliek labi biezs, ar rokām saveļ kamos (kamolu veidā). Dobeles un Lielbērzes pagastos kami /senāk/ bija liels godību ēdiens. Pagatavoja šitā: zirņus nosutināja garaiņos (arī ūdenī), sagrūda par biežputru, pārļēja ar taukiem vai sajauca ar žāvētu aitas gaļu [...] Kamus var pagatavot (Rundālē) tāpat no zirņiem vien, kurus novāritus sagrūž piestā un tad ar pienu sajauktus saveļ tādos pat kamos, bet šo ēdienu mēdz dēvēt vairāk par pītēm. Kamus ēd pa Vasarsvētkiem un Jāņiem. Nicā kumus jeb pikus pagatavo no vāritiem, sagrūstiem kartupeļiem, staka (grūstām kaņepēm), pupām, zirņiem un sviesta, ko visu sajauc un saveļ rieķšavu lielos kukulīšos [...] Stukmanē tos pagatavo no kaltētām kaņepēm un zirņiem, ko piestā sagrūž [...] Lizumā kumus taisa no katlā sutinātām, tad krāsni kaltētām un pēdīgi miltos samaltām auzām, kuras iekuļ aukstā ūdenī, pieliekot vajadzīgo sāls tiesu. Šos kumus ēd tāpat nevāritus, neceptus; Jaunlaicenes apgabalā pie tiem strebļ klāt pienu. (DL, 1891, 3)

Izvāra sausus zirņus ar sīpoliem un taukiem. Visu samīca biežputrā un izveido no tās kamolveida veidojumus (kami). (Jansons, 1937, 232)

Kami! Tagad maisiet! Tie ir kami. Grieķu dieviem bija ambrozijs, Pērkonam, Potrīmpam un Pīkolam – kami, senprūšu un baltu kami! [...] Nemiet pats: uz divi kausiem skābputras sauja kamu, vairāk ne, citādi kļūs biezs. (Zariņš, 39–40)

Kami II, arī kamas, komi – 1) “sutinātu auzu miltu ēdiens, bez taukvielām. Pagatavo, miltus berot ūdenī un kuļot, kamēr iznāk bieza briedīga masa. Ēd ar saldu ūdeni vai

vienu pašu. Ir laba garša.” (Cibuļskis, 192); 2) “pajem nu kvīšu myltus, ījauc, apmeica, ilik opolai sataiseitūs meiklis gobolūs gaļu žuovātu, gabaleņūs sagrīztu. Pirms tū gaļu izponnys sacap ar seipūlym. Pavard minotu divdesmit, kamer izaceļās komys augšā. Var ēst iz raizis, a var i veļ acept.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006)

Kamiesis, kamesis – 1) plecs, pleca lāpstiņa. – “Un to /avi/ atradis, ceļ tas to uz saviem kamiešiem līksmodams.” (Gliks, 58); “Nezinādama, ko teikt, skatās, kamiešus raustīdama.” (Janševskis, 1994, I, 118); “Viņš draudzīgi uzblieza grenadierim uz kamieša.” (Zariņš, 1985, 155); 2) paduse. Vārda izcelsme nav īsti skaidra, viens no skaidrojumiem, ka pamatā ide. *kem – saspīests, ar nozīmes tālāku attīstību – saspīests, izliekts (Karulis, I, 375). V.Toporova hipotēze – šis vārds, kas sastopams gan latv. val., gan prūšu val. ('caymois', laikam no *camoys), varētu būt saliktenis (*ka + *mais), kur otrai daļai atbilst latviešu 'maiss, maisiņš', resp., vārds varētu būt apzīmējis gan pašu plecu, plecu lāpstiņu, gan arī padusi. (Toporovs, III, 156–157)

19557. Teicēja redzējusi bērniņu, kam muguriņā bijusi pelēka stripa ar čāparainām kājām kā pele; tā bijusi Dieva zīme, zīme, ka karā jāiet. Viņa redzējusi citu bērnu, kuram pāri pa krūtīm (no viena kamieša iešķērsām uz leju) bijusi “karasiksna”, līdzīga zīme, ka aizies karā. (LTT)

Kampa, sk. Kampt.

Kampt, kampstīt – 1) mēģināt notvert, sagrābt. – “Kampstīt tukšu gaisu.”; 2) grābstīties. – “Kas pēc ēnas kampsta.” (Gliks, 58). *Lietv.* ‘kampa, kampals, kampaļa’ – gabals no kaut kā. – “Lieku karašu kampaļu.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 582)

11167. Vēca gada vakarā no pirts nākot, pie sētas jānomet pirts slota, jāuzkāpj tai virsū un jāapkampj sētas mieti, pēc tam jāskaita. Ja pa pāriem būs sakampis, tad apprecēsies, ja nepāri, tad tai gadā neapprecēsies. (LTT)

*Pilna sēta pietecēja
Leišu bērnu kumeliņu;
Es piekampju pilnu sauju
Leišu ķēžu pavadīņu.
(LD 14459)*

*Es atradu siera kampu,
Mātei vietu taisīdama;
Ne to ēdu, ne pārdevu,
Puišus vien karināju.
(LD 33083)*

*Dukam (=saimn. v.) puiši, Dukam meitas,
Es Dukam saimniece,
Griežu maizi, griežu sieru
Pa lielam kampakam.
(LD 31054)*

*Skrēju lielu skrējumiņu,
Kampu lielu kampumiņu.
Pirmāk kampu šķietu, nītis,
Pēdis pašu audējiņu.
(LD 13536)*

Kandava – 1) mitra, izbraukta vieta; liela peļķe, dubļains, nelāgs ceļš. – “Ceļš kā kandava.” (Milenbahs, II, 154); “Mēs esam glemu kandavā, mēs esam pagalam!” (Zariņš, 205); 2) liela, vāja gov. – “Kas tādas kandavas var piebarot!” (Milenbahs, II, 154); 3) ļoti liela gulta. Sk. arī vietvārdu KANDAVA.

Kangars, kaugurs – 1) paugurs vai pauguru rinda. – “Ir es jau iedams nu kalna pie jūras tapu netālu nu to kaugur.” (Kuršu kāpu folklorā, 13); 2) “garas, šauras, paralēli jūrai izvietojušās kāpas” (Laumane, 127); 3) “lielāki kāpu kalni” (Laumane, 127). Ar nozīmes pārnesumu (*keu-/ *kou- liekt, liekties, ieliekums) A.Pumpurs izvēlējis vārdu ‘Kangars’ eposa “Lāčplēsis” negatīvajam tēlam, burt. tāds, kas staigā ar kūkumu, saliecies, pazemīgs. Jāpiezīmē, pastāv arī uzskats, ka ‘kaugurs’ latviskas cilmes vārds, bet ‘kangars’ aizgūts no lībiešu valodas (sk. par to Laumane, 128), taču jebkurā gadījumā

abiem vienādas vai ļoti līdzīgas nozīmes. Somu val. 'kangar' – smilšu paugurs. Sk. arī vietvārdus KANGARI, KAUGURI.

Kankāties – ar vājam sekmēm kaut ko darīt, darboties gandrīz pa tukšo.

Kaņepju eļļa – pārtikā lietojama eļļa no kaņepēm. – "Apgrauzdētas kaņepes saber līnu audekla kulē, ieliek spiežamā ierīcē un spiež. Izspiež zaļganu eļļu." (Cibuļskis, 171)

Kaņepju piens – no kaņepju sēklām izspiests šķidrums, ko lietoja kā piedevu pie ēdiena.

Vecie latvieši/ savādu dzērienu sevīm gādāja no saspiegtām un sagrūstām kaņepēm, ko par kaņepu pienu sauca. Arī mūsu laikos daži tādu pienu cieni, pie putras to pieliedami. (Skolas maize, 1886, 12)

Vārtītā ūdenī ieber sāli, ieliek kaņepju sviestu, izmaisa. Izveidojas balts šķidrums – kaņepju piens. Lieto pie auzu ķīseļa ēšanas. (Cibuļskis, 171)

Ziemassvētkos cepa sližukus, tādus maziņus, kraukšķīgus cepumus, ar magonēm. Tos taisīja Ziemassvētku vakariņām. Izspieda pienu no kaņepēm. Sližukus mērcēja kaņepju pienā un ēda, pielika cukuriņu klāt. Tagad visu par narkotikām pārvērš. Agrāk, kad bija plaušu karsonis, deva karstu kaņepju pienu. Pienu atšķaidīja bišķi ar vārošu ūdeni. (Elvīra Rehtermane, Zemgale, 2006)

Kaņepju miltiņi – kaņepju ēdiens, ko izmantoja par pavalgu.

12776. Iztaukšētas kaņepes atdzīsina, tad grūž piekstā (piestā). Kaņepju miltus izsijā caur smalku sietu. Miltiem pieliek krietni daudz smalki sagrūsta sāls un sajauc. Tikuši ēsti par pavalgu pie novārtiem kartupeļiem, tos miltiņos apvaļājot un pienu, kulteni piestrebjot. (LTT)

Kaņepju sviests, sk. Staks.

Karaša – 1) neraudzētas (rudzu, miežu, kviešu) miklas plāčenis, arī griķu plāčenis; 2) rupjo kviešu vai miežu maize; 3) svētku maize ('svētku karašas'). – "Ne ikdien māte karašas cepj!" (Lange, 56); 4) kartupeļu vai asiņu pankūkas. – "Galvenās kopējās iezīmes karašai dažādos apvidos ir apaļš vai ieapaļš plāčenis, cepts neparastā veidā vai no neparastām izejvielām." (Karulis, I, 381). Novados karašas bija atšķirīgas – gan kā izpiāta maize ar krējuma virsiņu, gan kā baltmaizes klaipiņš, arī kā īpaši pagatavota rudzu, miežu, kviešu maize. Par vārda izcelsmi vispretrunīgākie uzskati, šķiet, tomēr tas nav aizgūts, bet gan mantots vārds, kuram nozīmes ziņā ir zīmīga paralēle hetu val., kur 'karaš-' labība, kuras miltus nelieto maizes cepšanai. – "Zeme, kur parastā maizes labība bija kvieši, šāda maizei neizlietojama labība varēja būt dažāda, arī mieži un griķi. Tā kā labības nosaukumu dažkārt pārnes uz ēdienu (sal. mieži: maize), liekas, ka hetu vārdam ir cilmes kopība ar latv. 'karaša', kas sākotnēji varēja būt neraudzēts un krāsni necepts, bet dienvidu saulē sakaltis miežu (vai citas labības) plāns (kā mūsdienu pankūka) miklas veidojums." (Karulis, I, 381)

Viramāte sagrieza speķi, sīpolus, uztaisīja uz pannu. Tā bija karaša. (Otilija Salmgrieze, Kurzeme, 2006)

*Lūpa niez, lūpa niez,
Kas kukuļus atnesis?
Dēlu māte atnesis
Mikstu kriķu karašīnu.
(LD 14058)*

*Kad karašu rokā ņemu,
Es atceros oša lizi
Un galvu, kas noliecas zemu,
Un atrisušu bizi.
(Andris Vējāns. Maizes cepēja)*

Viens gans nomira, cili gani raudāja.
Dzenis kala krustu stabīna galā;
Dzeguze zvanija eglītes galā;
Zīle nesa ziņu tēvam un mātei,
Lai dara alu, lai cep karašas,
Lai taisa bēres mirušam ganiņam.
(LD 2692,5)

Nevēlies pīrāga, rauša, nedz godību karašas saldās,
Kāri nejutot arī pēc dižmaņu gardajām dzirām,
Vienkāršu ēsmu tu ēd un slāpes ar ūdeni dzesē.
(Donelāitis, 25)

Karināt – atkārtoti skart, nedot miera; ķircināt, kaitināt.

29000. Ja kādam ir uz miesas vātis jeb izsitumi – sunsnaglas, tad tiek teikts: "Redz, tas ir no tā, ka tu suni karināji." (LTT)

Ai, kaimiņ, nāburdziņ,
Mēs vēl neizbārsimies:
Tavas meitas manus puišus
Ik vakara karināja.
(LD 445,3)

Kur tu augi, melnācīte,
Kad es tevi neredzēju?
Jau tās tavas melnas acis
Dažu puiši karināja.
(LD 5432)

Karme – iegansts, strīda iemesls. – "Viņš meklē karmes uz ķildu." (Mīlenbahs, II, 162); sk. arī Atkarme"

Karstprātība, karstgriba – kaisle. F.Brīvēzemnieka ieteikti jaunvārdi. K.Biezbārdis ieteica 'karstība'. Ieviesās A.Kronvalda ieteiktais 'kaislība', bet varbūt nav par jaunu atcerēties arī pārējos variantus.

Kauka – 1) "suns, kas rej un rej bez vajadzības" (Cibuļskis, 176); 2) tāds, kas piekasās piekasišanās dēļ, kas daudz runā nevajadzīga.

Kaukalas, sk. Skambulis.

Kauķis, kauķis, kaukainis, kauķens – 1) folklorā mirušo gars. Velju laiks (jeb dievaines) dēvēts arī par kauķu jeb kauķu laiku. Kursenieku valodā radn. saknes vārds 'kaukulis' apzīmē galvaskausu; 2) folklorā auglības, ražības gars, kas mīt pakrāsē vai kūtī, stallī, rijā. Nereti tas personificēts krupja izskatā; meža gars; 3) velna tabuizēts apzīmējums. Prūšiem 'cawx' apzīmē velnu, kas droši vien uzslāņojies jaunāku, kristietisko uzskatu ietekmē. Lietuviešiem 'kaukas' – mājas gars, bet arī velns (sal. izteiku 'Kiba tave kaukas apsēdo!'). Vārdam pamatā ir ide. *keu- liekt, liekties, ieliekums, izliekums, dobums (Karulis, I, 436). Vārdsakne *kauk- ir produktīva un bieži sastopama, īpaši Kurzemes toponimos: Kauķi, Kaukure, Kauķpurvs, Kaukas, Kauķis. Šķiet, ka sākotnēji baltiem tas bija mājas gars, kaut arī htonisks un divdabīgs, no tā varēja izlūgties svētību un bagātību mājai. Kursenieki saglabājuši vārda 'kauķis' senāko nozīmi. Viņiem bija ticējums, ka kauķi var nopirkt Klaipēdā, tāpat kā pūķi latvieši pirkā Rīgā.

32496. To laiku no Miķēļa līdz Mārtiņam, kad garus mielo, sauc Kazdangā par ilgu laiku, Valtaikos par garu laiku. Puzē par kauķu laiku, Zemītē par pauru laiku, Limbažos par paurišu laiku. Šis garu laiks iet četras nedēļas un to tura par svētu laiku. /A. Bīlenšteina rokkraksts, 1862.g./ (LTT)

25141. Pūķis – mājas kauķis. Nuo citu zuog, nes mājās. Kā ugun', kā zvaigzne, aste pakaļā. (LTT)

I.Kursīte: Varbūt par pašu māju. Jūs stāstījāt, ka te dzīvoja labie kauķi.

L.Šreibere: Jā. Katram kauķim bija savas mājas. Daudzi arī bija redzējuši savus kauķus. Es, bērnis būdama, arī viņus redzēju. Mūsu mājā bija tāds garš, garš, tumšs priekšnams. Tagad viņa vairs nav – tas ir sadalīts divās daļās. Patiesībā ļoti žēl, tāds garš kuršu priekšnams bija.

Un šajā priekšnamā es redzēju kauķi. Uz trepēm Viss sarkans. Īsa, sarkana jaka, melnas bikses. Maziņš.

J.K.: Un kādi viņi bija? Labi vai ļauni?

L.Š.: Labi, labi. Viņi dabūja arī ēdienu un visu.

J.K.: Kur tas ēdiens tika nolikts?

L.Š.: Bēniņos. Šķīvis bija vienmēr izēsts. Nākamajā dienā tas vienmēr bija tukšs.

J.K.: Ko jūs nesāt?

L.Š.: Rīsu putru ar cukuru un kanēli. Tas viņiem patika vislabāk (*smējās*). Deva to pašu, ko mamma virtuvē taisīja. To deva arī kauķiem. Un tad vectētiņš vienmēr teica: "O, Dievs, viss apēsts!" Viņš priecājās. Mazie vīriņi bija labi vīriņi. Bet kauķi varēja būt arī dusmīgi. Ja viņiem kaut kas nepatika.

J.K.: Kas tas varēja būt, kas viņiem nepatika?

L.Š.: Kad mājās bija nesaticība. Kauķi bija par to, lai valdītu harmonija. Viņi bija kā mājas sargi. Tad viņi bija arī bēniņos. Bija daži, kas bija viņus arī dzirdējuši, kā viņi tur augšā dejo.

J.K.: Kad viņi dejoja? Naktīs?

L.Š.: Jā, naktīs pārsvarā viņi taisīja savus priekšnesumus. Tad viņi modās.

J.K.: Vai kauķi arī sarunājās?

L.Š.: Tikai savā starpā. (Lizelote Šreibere, Kuršu kāpas, 2004)¹

Kauks nav labe, tie špokojas, saveļ ūdas. Sacēja: "Jau kauki ir bijuši, savēluši visu. (Herberts Sakuth, Zviedrija, 2006)

Kava – 1) suga, dzimta. – "Viņš nu nalobas kovas." (Brencis, 118); 2) kaut kā virkne, aptvere (kāršu kava); 3) "Rudzu kopa jir 60 stotu, a kava 30 stotu." = Rudzu kopā ietilpst 60 statiņi, kavā 30 statiņi. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Kavāt, kavāties – 1) glabāt. – "Mīrušo aprakt, bedīt." (DL, 1891, 154); "Ritā kavās onkuli." (Elvīra Rehtermane, Zemgale, 2006); "Vakar pakavājām kaimiņieni, bija nomirusi." (Zelma Atte, Kurzeme, 2006); 2) sargāt, sargāties, slēpt, kopt. – "Man ļoti jākavājas, ka citas meitenes nepamana, ko es rakstu." (Janševskis, II, 300); "Kavā no manis: baidās, ka es neapskaužu, neapriebju. Neesmu jau nekāda skauģe, ne riebaļa." (Janševskis, 1983, I, 250); "Kur tu pakavāji manas tupeles?" = Kur tu noslēpi manas kurpes? (Zelma Atte, Kurzeme, 2006)

Klusi, krupi, turi muti,

Kavā kāla vēderiņu!

Es nēmusi, sadragāšu

Tavu kāla vēderiņu.

(Tdz 57671,1)

Zirgu puīši, zirgu puīši,

Kavajati zirgu dekus,

Lielajam vedējami

Nava kreķlu mugurā.

(Anna Trautmane, Kurzeme, 1961)

Kavājat suseķļus, kavājat īlenus,

Ķekatu lecēji rāvēju ļaudis.

Ku nu duršu, ku nu duršu,

Nev neviena krāsnes poda?

Ronas puika plānīnā,

Tam iedūru vēderā.

(Tdz 54535)

Kažāk – kaut. – "Kažāk nu braucis atpakaļ uz Ļeņingradu!" (Zariņš, 232)

Kažu – it kā. – "Jo es redzu tev' rūgtas žultis pilnu, un kažu ar netaisnību sasaistītu esam." (Gliks, 59)

Kādība – kvalitāte. – "Preces kādība."

¹Šeit un tālāk L.Šreiberes tekstu no vācu val. latviešu valodā tulkojusi Margita Zālīte.

Kāds – 1) mitoloģizēts, nezināms spēks, ko baidās vai nezina nosaukt vārdā, bet kuram uzveļ atbildību par nepadarīto, neveiksmēm; 2) dažādu tabuizētu iemeslu dēļ vārdā nesaukta vieta, lieta vai persona; 3) darītājs, vieta, īpašība u.tml., ko nav iespējams konkrēti nosaukt. – “Kāds gaiss ārā?”; “Nevari kādas pēdas nomanīt?” (Fennels, 1989, 50)

Runā, kad tu tiesas istabā ieiet gribi, lēnām šos vārdus. “Es eju iekš to zāli, iekš kuru man vajaga un būs būt. Ir kaut kāds, kas pret mani ir, tas lai stāv kā viens koks un neatdara savu muti kā viens nomiris vīrs savu mēli. To palīdzi Dievs caur savām piecām sarkanām vārtīm. (LBV, II, 392)

5193. Čūskas salasoties reizēm lielās čūpās un tad spiedzot. Un ja kāds to spieģšanu uzdzirdot, tad paliekot kurls. Kad viena čūska spiedzot, tad tas nenotiekot. Tad jāiet uz kādu pūšlotāju. (LTT)

5961. Vecas drēbju lupatas nevajaga nomētāt. Ja tās dabū kāds jauns cilvēks, tad viņš var kādu jaunumu darīt. (LTT)

7777. Ja vakarā pulkst. 9 gailis dzied 9 reizes pēc kārtas, tad kāds cilvēks kaut kur maldās. (LTT)

11072. Ja kakšis jaungada naktī noķer peli, tad tanī mājā kāds puisis apprecēsies. (LTT)

Būt' man kāds to sacījis,
Kāda dzīga tautiņās,
Es neietu no māmiņas,
Ar valdziņu novedama.
(LD 23697)

Ar mušiņu arti gāju,
Smilgā cirtu lemestiņu.
Kāds lopiņis man aramis,
Kāda koka lemestiņa?
(LD 30263)

Ne raudās kāds,
Ne smaidīs kāds,
Kad liktenbulta tavu sirdi dragās.
(Iānis Akuraters. Tavs lepnums)

No laimes sirds aizkususi:
Man ir, it kā mani milētu kāds.
(Iānis Akuraters. Norietā)

un ekskursijās mēs neredzam
zemi, bet braucam atkal uz
kādu pilsētu.

(Monta Kroma. Zini, man patīk uz darbu braukt līdz lielajam pulkstenim)

Kājienā būt – negulēt, būt nomodā. – “Laikam rikojas ritu agri braukt Liepājā vai sudmalās, kad vēl tik vēlu ir kājieni.” (Janševskis, I, 147); “Tikai māte bija kājienā.” (Janševskis, IV, 8); “Stipri vēls, bet viņš vēl kājienā.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2004)

Kārsiens – pēriens, pārmācība. – “Tas dabūja gan krogā labu kārsienu, nu sūkājas vien.” (DL, 1892, 97)

Kārsināt – likt vai gaidīt, lai nogatavojas, arī lai pieņemams apjomā; gatavināt kaut kam citam (piem., jaunam dzīves posmam), arī likt novecot. – “Jūs miežus ilgi kārsinājat.” (Mīlenbahs, II, 163); “Zirgus kārsināt.” (Ulmanis, 97); “Savu mūžu kārsināt.” (Firekers, Konkordance, I, 248)

Ievilkdama es dziedāju,
Ievilkdama gavilēju;
Ievilkdama mīļa Māra
Manu mūžu kārsināja.
(LD 333)

Labāk viena sasatinu
Savā linu palagā.
Ne mūdiņa kārsināju
Ar bargo tēva dēļu.
(LD 10132, 1)

Kārsprākļis – 1) kārumnieks, gardēdis; 2) miesaskāriģs cilvēks. Sk. arī Sprākle.

Kārta, sk. Laima.

Kāvi – ziemeļblāzma. Tautā uzskatīja, ka tās ir karā kritušo dvēseles, kas rādās ziemeļblāzmas izskatā. To parādīšanos pie debess uzlūkoja par nelaimi (karus, sērgas, dabas stihijas) vēstošu zīmi. Cilmes ziņā saistāms ar 'kaut', kas savukārt no ide. *kāu – sist. – "Bet vecā Luža jau ziemu pareģoja karus un nelaimes, redzējusi kāvus kaujamies un sarkanus stabus debesīs." (Veselis, 1991, 210); "Kramauši bērni man sakave to spieģeli." = Nerātņi bērni man sasita spoguļi. (Zelma Atte, Kurzeme, 2006). Kāvi saukti arī par jodiem, murgiem, baigiem. Sk. arī Baigi.

14182. Kad kāvi parādās, tad zemnieki saka, ka kara vīru dvēseles kaujas. Tādos gadījumos būs sauss laiks. Var arī izcelties karš. Citi saka, ka tad būšot laba reņģu zveja. /S.Gūberts, 1688 / (LTT)

14183. Ziemeļa gaismu latvieši tur par mirušu varoņu dvēselēm un, šai gaismai parādoties, vēl tagad saka: "Re, kur kāvi kaujas." /J.Köls, Ostseeprovinzen, 1841, II, 31 / (LTT)

Lūk, sarkani kāvi

Debesīs mācas.

Pauž karu, postu un nāvi!

(Rainis, I, 234)

Tā met pret melnām ikdienības sienām

No kāvu uguns baigu spožumu.

(Rainis, I, 442)

Kepšuks, ķepšuks – kuršu/kursenieku mitoloģijā divdabīgs jūras, ūdens gars, kas var līdzēt zvejniekam gūt bagātu lomu, bet var pamest zvejas vīrus pavisam bez loma. Pērkons vajā kepšukus, tie glābjas ūdens dziļēs. Sk. J.Kunnosa dzejoli "Kepšuki" (krāj. "Pieci septiņi", 1987).

Citukārt tie ķepšuk bi, kad tie zveji zvejuoja, tad tie līdzēj vilkt tīkl. Viņus redzēt nevarēj. (Kuršu kāpu folklorā, 30)

Kad pārkuonēnc diž triec, tad visus ķepšuks nuotriec zem. (Kuršu kāpu folklorā, 31)

Kerbelis, ķerbelis – "cilvēks, kurš brūvē un pārdod alkoholiskos dzērienus" (Stafecka, 360); "Lūbej kerbeli smukuo, Tanečka." (V.Lukaševičs).

Kikalkas – Ziemassvētku ediens Latgalē. – "Cepa kikalkas – tādus kā ķiķenus – no kviešu miltiem, tikai drusku lielākus, kurus ēda tauku un krējuma mērcē, ar karotēm." (Paklone, 217)

Kiligunda, sk. Draudze.

Klabas – žaunas, žokļi. – "Saturi savas klabas!" (DL, 1894, 66); sk. arī Klabināt.

Klakarēt, sk. Klakaris.

Klakaris – līdzekļu izšķērdētājs. *Darb.v.* 'klakarēt, noklakarēt, izklakarēt' – izšķērdēt.

Klanga, klangas – 1) vilnis; 2) kaut kā (piem., aizcirstu durvju) radīts spēcīgs troksnis; 3) cilpas putnu ķeršanai; 4) lamu vārds.

Auļo vējš no Frīzu jūras, nemiet, brāļi, biedros viņu.

Lai tas plec atspiež burās, ceļā klangas palīdzina.

(Jansons-Saiva, 32)

Sauc viņš talkā jomeniešus, tie ir aplam sīvi vīri.

Vējš to lēvs, bet māte – jūra – klangās, bangās šūpojusi.

(Jansons-Saiva, 33)

Klaugis, klauga – 1) vecs, vājš zirgs. – “Ar tuodu klaugu zemi naapdareisi.” (Reķēna, I, 501); 2) lielbnieks, plāpa, tukšvārdis; *darb.v.* ‘klaugāt’ – runāt tukšu.

*Tej tāva, mōlis un Kunga narauga,
Kai dzērksts skrin acis, un pi dzeives klauga.
(Gustavs Manteifelis. Gūds un nagūds mārgu)*

Klaust, saklaust – 1) jautāt, prasīt. – “Jys klause, kurā dorbā vairōk moksoj.” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2005); 2) uzmanīgi ieklausoties vai taujājot uzzināt; 3) dzirdēt.

*Redz un klausī to ar ausi,
Cik tur sausi zemes kausi.
(Jānis Steiks)*

Klāsts, paklāsts – pārklājamais vai paklājamais (piem., sega, zemes kārta u.tml.). Pamatā ide. *klā- – plati likt. (Karulis, I, 399)

3206. Nīcas Rumbas galā un Upmaļu ciemā sestdienā priekš biezputras dienas ciemu kopganiklē taisījuši klāstu, uz kura sametuši visu abēju ciemu māju kalniņā vedamo biezputru, kas nav tikusi apgāzta vedot uz ceļa. (LTT)

*Pie durvīm, pie logiem
Stāvgrūdām pilns kā bāzls,
Uz jumtiem, uz žogiem
Noklāts kā klāsts.
(Rainis, I, 260)*

Klātbūdam – “klātesošs.” (Wörter=Büchlein, 96)

Klātums – 1) tuvums; 2) tagadne, esošais laiks.

Klecene – miltu biezputra. – “Kļecini izvyrū. Pusplepine, a na bīzuo.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); “Ijauc meikli, zam meiceišonys atjieme meiklis daļu i vuoreja klecīni.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); sk. arī Biezputra.

Kleknēt – nīkt, velti gaidīt, kvernēt, ilgāku laiku bezdarbībā kaut ko gaidīt. – “Kur tu tik ilgi kleknej, ka naaj da sātai?” (Reķēna, I, 503); “Kleknie pi jūs vasalim vokorim.” (Reķēna, I, 503)

*Ko kleknat, sliņķi! Vai jau piekusuši,
Trīs kleņpus zaļu zaru nocirzdami?
(Blaumanis, V, 421)*

Klemsis, sk. Klimst.

Klenst, klenstēt, klantīt – lādēt, sodīt. – “Ko man piekļentēji.” (Langijs, I 16); “Viņš klantīja visu savā ceļā.”; *lietv.* ‘klenstēšana’ – lādēšana, sodīšana. Pamatā ide. *kel- saukt, kliegt, trokšņot; skanēt. (Karulis, I, 483)

Klepsis – 1) par biezu savārita putra, it sevišķi kad kartupeļi izšķīduši; 2) nepatīkama situācija, nepatīkšanas. – “Baigais klepsis sanācis.”

Kliburu klaburiem – pa galvu pa kaklu, šā tā.

Klickas, klicka – sikas nepatikšanas. – “Katru dienu kāda klicka.”; “Man sanākušas klickas: laikā neuzžuva kleitu, pazaudēju atslēgas un vēl piedevām aizmirsu nomaksāt telefona rēķinu.” (Dzintra Krastiņa, Rīga, 2007)

Kliens – 1) paplāns, pašķidr, parets. – “Turi uz klienas uguns, lai verd.” (Zariņš, I 10); 2) pavājš, pavārgs, nenobriedis. – “Tas jau vēl kliens, nespēs to izdarīt.” (Mīlenbahs, II, 232); “Pati gan bija tāda pakliena, bet darbs viņai tomēr veicās, to vajadzēja atzīt katram.” (Balandnieki, 92); *lietv.* ‘klienums’ – 1) mazums, sīkums; 2) kalsnums, vājums.

Kliest – 1) virzīt uz visām pusēm, izkļaidēt. – “Klies̄ cīruļus. Jauc pilsētas un laukus.” (V.Belševica “Baltais pavediens”); 2) smalcināt, atdalīt citu no cita. Radn. ‘kļiedēt’, skaņumijā ‘kļaidīt, kļaidēt’. – “Ko nu tik daudz vārdu kļaidīt par tīrām blēņām.” (Mīlenbahs, II, 208)

Klikstis – žagas. – “Viņam uznāca stipras klikstis.”

Klimst, klimstēt – 1) trokšņot, atskanēt (par atbalsi). – “Nu iet pa istabu, ka klimst vien.” (Mīlenbahs, II, 227); 2) bez apstājas riet. – “Suns klimst.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 355); 3) klaiņot, kļīst. – “Ezera viļņi klimst.” (Rainis, II, 211); “Kas grauj ar pērkoniem un laukos klimst.” (Rainis, II, 7); 4) melst. – “Ko nu klimstat!” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 355). *Lietv.* ‘atklima’ – atbalss; *lietv.* ‘klemsis’ – apsēstības vai kaislību dzīts cilvēks.

*klimtišu pa ielām, klimtišu pa sētām
iedomāšos, man tās kļūs par svētām
(Juris Kunnošs. Klimtišu pa ielām)*

*Aiz loga klimst decembris, sniegirbes spurdz
Gar slēga malu, uz gaismu.
(Dagnija Dreika. Korālis)*

*Mākoņi zili, eglāji stili
Vijganā atklīmā dīma.
(Viktors Eglītis. Mājas tēvs)*

Klučki, kluči – 1) klimpas. – “Klučus gatavo no bīdelētiem vai rupjiem kviešu, miežu vai rudzu miltiem un no saberztiem zaiļiem vai vārītiem kartupeļiem. Mazus, no sevišķi cietas mīklas pagatavotus klučīšus sauc par kunkuļiem jeb kunkulīšiem.” (LKV, XI, 20484); “Mes agrāk vuorijam nu rupīm mižu miltīm klučku putru. Iļaucam miltus pīnā un tod katliņā vuoritā oudenī ar karūti īmetam klučkus, na visai līlus, kod izvuorijās, pīliejam pīnu.” (Balode, 82); “Par klučiem sauc rupjo miežu miltu klimpas atšķirībā no smalko miltu klimpām.” (Kagaine, I 10); 2) kunkuļi.

Reizi treis krīvi sasarunuoja iļaukt maizi, jī pajēma myltu maisu, aiznesja uz upes molu, atsasāda uz krosta pie upes un atraisija maisu. Divi bēra myltus yudinī un trešais maisija yudinī, lai mylti nasait klučkuos. (LTPP, XI, 307)

Kluinis – aplamis, tāds, kas greizs, šķībs, kā citādi nepareizs. *Īp.v.* ‘kluins’ – šķībs, sagriezies. – “Līdz šim viņam bij kluiņi zābaki, bet nu viņš tos atminis tiešām, nu tie it taisni.” (Fīrekers, 177). Sk. arī Kluiņi.

Kluiņi, kluit – 1) daudz, lieliem malkiem dzert (gan ūdeni, pienu, gan alkoholu u.c.). – “Viņš kluiņa austu oudenī.” (Brencis, I 19); 2) rit, ātri, steidzīgi ēst. Sk. arī Kluiņis.

Kluins, sk. Kluiņis.

Kļūdīt – cerēt nokļūt, aizkļūt līdz kaut kam. *Lietv.* ‘kļūme’ – nejaušība, jaunākos laikos ‘negadījums, nepatikšanas’. *Darb.v.* ‘kļūdīt’ nozīme attīstījās no ‘nejauši nokļūt,

nomaldīties' līdz 'izdarīt kaut ko aplam, nepareizi', t.i., 'kļūdīties'. Kā 'kļūdit', tā 'kļūdīties' atv. no 'kļūt'. *Lietv.* kļūda' sākotnēji – nejaušība; kopš 1870. gadiem tika ieviesta jauna nozīme – 'kļūda' – nepareizība (Karulis, I, 408). Šķiet, ka varētu mēģināt atjaunot arī 'kļūdit, kļūdīties' senāko nozīmi, jo mūsu dienās ļoti daudziem mērķiem pamatā ir 'cerēt nokļūt' un, cerot nokļūt, nemaz ne tik reti sanāk kļūdīties vārda jaunākajā nozīmē, proti, izdarīt nepareizu izvēli.

*Bij man sniedze audzējama
Viņā pusē Daugavas;
Pirku zirgu, daru laivu,
Tik' kļūdīju maliņā.*
(LD 11065)

Knaibulis – kniebējs. – “Tur jau nekāds brūtgāns nav, tik tāds knaibulis. Ieknieb vienai, ieknieb otrai, nekāds ņēmējs nav.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006)

Knauķis – 1) pirksta locītava. – “Izstiepjam abas rokas uz priekšu, saliecam knauķus un tagad iztaisnojam.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006); 2) mazs puika. Pamatā ide. *ken- saspīest, salocīt, kniebt, atv. *knēu- ar k/g paplašinājumā (Karulis, I, 409). Sk. arī Knīpa.

Knasts – 1) tāds, kas šaurs, stipri pieguļošs. – “Zabaki par knastiem.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 628); “Knastas kurpes.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); 2) pieguļošs; smalks, gaumīgs. – “Cik tu knasti izskaties.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 628); “Viņa māc knasti apgērbties.”

Knibis, knibulis – 1) kaut kas neliels, sīks (piem., neliela skrūvīte); 2) maizes klaipa galiņš. – “Bet tepat ēdiena skapis tuvumā – kā būtu, kad no tā kādu maizes knibi izņemtu?” (Janševskis, III, 425); *ip.v.* 'knibs' – neliels, sīks. – “Ar tādu knibu degunu.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006). Pamatā ide. *ken- saspīest, salocīt, kniebt, no kā arī *darb.v.* 'kniebt'. (Karulis, I, 410)

Knibs, sk. Knibis.

Knicis – puskukulis maizes (DL, 1892, 177). – “Nopērc man knici saldskābmaizes.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006)

Knīpa – 1) kaut kas mazs, nokniebts; 2) pusaugu meitene, neliels bērns. – “Knīpa kniksīšus vien taisīja.” (Belševica, III, 84). Pamatā ide. *ken- saspīest, salocīt, kniebt. (Karulis, I, 410)

Kolka I – dziļš ūdens, dzelme, padziļinājums jūrā vai citā ūdenī; dziļa bedre. – “Viņš šad tad mēdzot aizskriet uz valku – tur esot tāda dziļāka kolka, varot gluži ļabi pamērcēties.” (Balandnieki, 95); “Tas nav grūts darbs – pakapāt ērcus un iemest kolkā, to jau var.” (Balandnieki, 666); “Tilta dzelmē (kolkā) [...] iemesta vācu tipa rokasgranāta.” (Draviņš, 257). Arī vietvārdos: ūdenskritums Džūkstē, dzelmes, bedres un pļavas nosaukums Stendē, Kolkas rags. (Endzelīns, 1956, I, 116)

Kolka II – koku, parasti bērzu, puduris lauka vidū. Vecāki ļaudis zina stāstīt, ka šos koku pudurus agrākos laikos nedrīkstēja cirst, ne citādi aizskart. Iespējams, te saglabājušās neskaidras atmiņas par koku svētvietām sētu tuvumā. – “Kolkā augļa siens.” = Kolkā aug sēnes. (Nīna Kukule, Sibīrija, 2005); “Kolka – ka īdjat uz Timofejevku, tī aug vaci

vaci bārzy. Bīzi, bīzi auga. I nīkas nīvīna bārza nanūcierta." = Kolka, ka ejat uz Timofejevku, tur aug veci, veci bērzi. Biezi, biezi auga. Un neviens neviēna bērza nenocīrta. (Vera Kalugina, Sibīrija, 2005); "Apšu kolka, bārzu kolka, ka pīaug rasnys mežs." = Apšu kolka, bērzu kolka, kad saaug biezs mežs. (Viktorija Ruduša, Sibīrija, 2005)

Kopenieties (kuopenieties) – būt tuvās, intīmās attiecībās. – "Viņai tālab bijis jāaiziet, ka sākuse pārāk kopenieties ar dižo sulaini." (Janševskis, I, 267)

Koža (kuoža) – ēdamais, arī apetīte. – "Viņam laba koža."

Krancināt – kaitināt, ķircināt. – "Lielie puikas, palaidnieki, mazos krancina." (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); "Ko tu krancīnies?" (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Krapants, krapanti – 1) grūts darbs. – "Nu ir krapantos=nu iet grūti." (DL, 1894, 81); 2) vecs, vājš, nodzīts zirgs vai jebkura cita būtne. (DL, 1891, 89)

Kratenis, kratijums – kaut kas sajaukts, salikts kopā; ar sienu sajaukti salmi, dažādi ēdieni, sajaukti kopā. – "Kratins, kratini, jucekni." (Kurmins, 78); "Paēdīsi, tad varēsīti iet abas ar Maīgu uz laidara augšu sakratīt govīm rīta krateni." (Janševskis, III, 72); "Savāda meitene: ne tēvam, ne mātei nav sprogaini mati, bet šīj galva kā kratenis." (Janševskis, 1983, I, 22)

Ia siens bija savests kūtsaugšā, tad bieži vien tam jauca klāt vasarāja (grūtos gados – arī rudzu) salmus. To izdarīja turpat kūtsaugšā, kratot un maisot sienu un salmus ar koka dakšām – tā dabūja tā dēvēto kratījumu. (Draviņš, 198)

Par ēdienu, kas šķīta sastāvam no kādām vecām ēdiena atliekām, teica: "Kas tie par kratījumiem, ko tu dod ēst?" (Draviņš, 279)

Kraustīties, kraustīt – 1) čamdities, ķerstīties. – "Kraustās tur, tā kā meklētu, kā ko gribētu, nevar saprast." (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); 2) 'kraustīt' – kravāt; pārkraut; pārcilāt. – "Sāka kraustīt savus radu rakstus." (Endzelīns, Hauzenberga, 644). *Lietv.* 'krušņa' – mežā biežā kārtā sakrituši koki; visādu drazu, atkritumu bieža kārta; kaudze. – "Čūska gulēja saritinājusies iekš lielas krušņas." (DL, 1893, 15). Pamatā ide. *krāu- – likt vienu virs otra; segt; kaudze. (Karulis, I, 421)

Labību tur mērodami,

Citas preces kraustīdami.

(Dinsbergs, Reinbergs, 26)

Krautiņi, kraučī – 1) darba rati; 2) varētu apzīmēt arī stumjamos ratiņus veikalā, arī kravas mašīnu – 'krautiņš'.

Krest, kresīt, krēst, krēsties – 1) kratīt, purināt, (no)traukt; trīcēt, trīcināt. – "Drudzis kreš" (Langijs, 120); "Drudzis viņu kreš." (Fīrekers, 185); "Viņš baltas pūkas zemē kreš." (Mīlenbahs, II, 277); "Saulē rasu kreš."; "Krēst ābolus no ābeles." (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 379); "Visi kauliņi kreš." (RLB ZK, 1912, 13); "Redzi kā krēšas." (Fīrekers, 185); 2) nesātīgi ēst. – "Kreš vienmēr, kad tikai dabū." (Mīlenbahs, II, 277); 3) kāstēt. – "Ko viņš te kreš?" (Mīlenbahs, II, 277). *Lietv.* 'kretulis' – liels siets, vēteklis. Varētu būt jebkas, kas liek kratīties, piem., straujš mūzikas gabals.

Kad labību izmīdīja, līdzko uznāca vējš, tad to tīrīja. Iebēra graudus ar visiem salmiem un šūpoja tirot kretulī. (Andrejs Knipens, Kurzeme, 2002)

Sērsti gāju bāliņos,
Ceļa labi nezināju;
Irbīl' mani ceļu veda,
Rauduvīte rasu krēta.
(LD 26524)

Undžavas Ivanu no palejas krēš
ēfeji, papardes, īves.
Egles, ko sveķi ķarsdami pleš,
smaržo pēc kuģiem un drīves.
(Fricis Dziesma. Zilie kalni Dundagā)

atmiņas kā sausas lapas
atmiņas kā zaļa vasa
pāri lēvu zemes kapiem
rauduvīte krēšot rasu
(Pēters Brūveris. Arvidam Skalbem: uz atvadām)

man bieži rādās koku zirgi
kas ķērpjus kaš un karsti krēš
(Knuts Skujenieks. Pirms rīta)

Kretulis, sk. Krest.

Krēnēt – 1) ilgi un veltīgi gaidīt. – “Šunelis pacietīgi krēnēja mežmalā.”; “Šodien man nav vaļas še ilgāki krēnēt.” (Janševskis, 1983, I, 13); 2) nikt bezdarbībā. – “..neuzkopušos un neuzgērbušos pēc svētdienas piederības, uzmetušos uz vārtiem vai žoga sklānd, saulē krēnam un, nolūkojoties uz baznīcīlaudīm, savādi, pārgudri vīpsnājam.” (Janševskis, II, 181); “Bet darba nav – stāvi un krēni nu tilta galā, darba devējus gaidīdams.” (Janševskis, 1983, I, 11)

Kriens – cena (graudā vai naudā), ar ko līgavainis, kādreiz pastāvot pirkuma precībām, atpirka līgavu no viņas dzimtas, saimes. – “Kriena naudi.” = kriena nauda (Fennels, 1989, 57); “Vai tad mulķis varot sakrāt meitai divi simti rubļu kriena naudas?” (Endzelins, Hauzenberga, I, 658). Pamatā ide. vārdsakne ar nozīmi ‘pirkt’, sal. senīru ‘cren(a)im’ – pērku, senlietuv. ‘krienas’ – maksa par līgavu, senkr. ‘krnuti’ – pirkt, ņemt, senind. ‘krīnāti’ – pērķ. (Gamkrelidze, Ivanov, II, 747)

Krimslis, krimstala, krimsla, sk. Krimst.

Krimst, kremst, kramtīt, kramtāt, krimtīt, kramstīt, krimtelēt – 1) grauzt kaut ko cietu vai sikstu; skrubināt. – “Sākuši ābeli krimst.” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 189); “/Zirdziņš/ pa to starpu, piegriezies pie grāvmales, mierīgi krimta noputējušo ceļmalas zāli.” (Janševskis, II, 173); 2) drupināt, saēst; darīt sāpes. – “Sudmalas graudus sakramtā=saēd.” (Ulmanis, 246); “Kā viss kritis par upuri laika krimtējam zobam.” (DL, 1892, 76); “Varēja redzēt, ka tam kaut kas kremta sirdi.” (Valdis, 146). Īp.v. ‘krimts’ – ciets, siksts. Lietv. ‘krimslis, krimstala, krimsla’ – 1) cieta drupata; 2) balstaudi, kas mīkstāki par kauliem, cilvēcā zobiem sagrauzami, skrimslis.

Gans: Vai tu neesi manas aitas redzēš?
Vilks: Ku' t' es šās redzēju?
Gans: Nu, kāpēc tad tev tādi sarkani zobi?
Vilks: Alkšņus krimtu.
(DL, 1893, 27)

Viens gans nomira, citi gani raudāja,
Cūka raka dobi, kaza krimta zārku;
Dzeguze zvanīja sausas egles galiņā;
Dzenis kala krustu, zīle nesa ziņu,
Zīle nesa ziņu, lai cep pīrāgus.
(LD 2692.2)

Tu nesaproti – tas nevar notikt!
Vismaz jele mazāko krimslīti ēst.
(Rainis, II, 333)

Ēdiet gaļu, panāksnieki,
Sviediet kaulus pagaldē,
Lai palika mūs' kuņai,
Kauliņu krimtējai.
(LD 19271)

Es pazīstu labu,
Bet esmu krimtis
To arī –
Lielo Niecības klinti...
(Imants Auziņš. Par skrūvēm un naglām)

Krimts, sk. Krimst

Krinkstēt – diedelēt, uzmācīgi dikt. – “Šodien piebrauca pilna māja, plijās virsū, krinkst apkārt, lai kaut ko dod.” (Balandnieki, 109); “Cūkas jākopj, tās krinkst, ka ne apklausīties nevar!” (Balandnieki, 110); “Šis jau te gribēja pierkt ermoņiku, bet no tēva nevarēja neko izkrinkstēt.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006)

Kritināt – paklupināt, nogāzt; nomelnot, kritizēt. – “Nevarēdams Hāzim skolotāja darbā nekā pieķerties, kritinājis viņu kā ērgelnieku.” (Janševskis, II, 213)

Kruities – 1) uzmākties. – “Miegs tā virsū krujas, ka nezin kur dēties.” (Mīlenbahs, II, 285); 2) rūpēties, raizēties (par kādu). *Lietv.* ‘kruja’ – 1) uzmācīgs cilvēks; 2) lempis, lamzaks.

Kruja, sk. Kruities.

Krujāties, krujoties (krujuoties) – cīnīties, censties. – “Asni jau sāk krujāties.” (DL, 1894, 98); “Viņš nemaz nekrujājas.” (Mīlenbahs, II, 286)

*Ai Dieviņ, galva sāp,
Ar muguru nevarēju,
I tad vēl mans prātiņš
Uz jaunām meitiņām.
(LD 13009)*

Var.:
3. *Vēl tie prāti krujojās*
4. *Uz tām ciema meitiņām.*

Krumslis – kājas potīte. – “Bez apaviem mežsargs ne drusku nevarēja iet, jo tad krumšļi trinās kopā un ievainojās.” (Janševskis, I, 129); “Svārks tāds paiss, tik labi līdz puslielam, nesniedz ne krumšļus.” (Janševskis, 1983, II, 235); “Brunču garums līdz krumšļim.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); “Jau palikuši jēli krumslī un nevarējis vai.” (LTPP, VII, 359). Sk. arī Cimboļi; Kulksnis.

Kruši – ātri, veikli, mudīgi, strauji. – “Padūd maņ lōpstu krušok.”; “Ej krušok.” (Dzeive, 1962, Nr.55, 30.lpp.)

*Lēc, Sauleite, kruši, mudri,
Speid pa lūgu ustobā.
Bōrineite kōjas ņva
Tymsajā kaktenā,
Tymsajā kaktenā,
Zamejā krēslenā.
(Cibuļskis, 204)*

*Kruši kruši, mudri mudri,
Māmiņ, mani pamīļē;
Tautas vairs negaidēja,
Sasaglōja kumeliņu.
(Tdz 44543)*

Krušņa, sk. Kraustīties.

Kudums – 1) kaudze, liels daudzums. – “Saimniece uzkrauj lielu kudumu raušu uz gaida.” (Mīlenbahs, II, 299); 2) precinieks, pielūdžējs. – “Katrai meitai savs kudums.” (Mīlenbahs, II, 299); 3) nodoms, iecere, nolūks. – “Kudums Lutriņos apzīmē kādas parādības galveno saturu.” (Mīlenbahs, II, 299)

Kugra I, kugre – kārpa, uzaugums uz ādas. Iespējams, pamatā ide. *keu-/ *kou- liekt, ieliekums, izliekums. Samērā daudz vietvārdu: Kugru kalns Lejasciemā, Kugru kalni Saukā, Kugre – ezers, upīte un kālnains meža gabals Viesītē, Kugres ezeriņš jeb Kugrītis Sinolē u.c. (Endzelīns, 1961, I, 162)

Kugra II, kugre – karūsa. (Ulmanis, 124)

Kuidēt, kuidīt, ņuidēt, ņuidīt – 1) dot tik, lai ir pietiekami, lai būtu nodrošināts, lai būtu gana. – “Neķuid vis tik daudz dot, kā izdzer.” (Firekers, 189); “Tas gails nekuida visas vistas apmīt.” (Firekers, 189); “Varēji viņam grūst un ņuidīt, kas tik tev bija, – pretim ņēma visu.” (Janševskis, III, 120); 2) dzīt, mudināt (uz kaut ko), raidīt. – “Nav tas aizķuidīts, cits jau kaklā!” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 195). Sk. arī iešķuidīt.

Kukstere – mugura. Laikam pamatā ide. *keu- *kū- liekt, liekties. – “Panēsā bērņus uz kuksteri!” (DL, 1893, 65)

Kukurags, kukurs – 1) izliekta mugura, kūkums; 2) kad nes kaut ko (piem., bērņu) uz muguras. – “Uz muguras nest, kunkurpreci nest.” (DL, 1894, 98); “Saka jau kukuragā ņemt, bet vairāk gan – pičpaunā.” (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006); 3) ‘kukurs’ – arī: cieta zemes pika, kaut kas saspīests, apaļš. Pamatā ide. *keu- liekt, liekties; ieliekums, izliekums. (Karulis, I, 436)

1942. Kad barvika, tārpu sēsta, sakrītot, tad tā sakot: “Audz bērziņi, audz ozoliņi, nu mana galviņa kukuru pļeks.” (LTT)

Kulda – 1) kabata – “Kuo caurā kuldā.” = t. i., ko dod, viss pazūd. (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); “Jam tukša kulda, kū tu ar jū runoj.” = Viņam nekā nav, ko ar tādu runāt. (Anna Kažuka, Latgale, 2006); Mobilo telefonu varētu saukt ‘kuldinieks’ (latg. ‘kuldiniks’) jebšu ‘kabatnieks’. Citi saka, ka varētu arī par ‘muldinieku’ (no *darb.v.* ‘muldēt’) saukt; 2) pavards; krāsns bedre, krāsns “kabata”. – “Kulda aizņem veselu kaktu.” (Ivaska, 2003, 31)

*Atīt muna kristamote,
Kuldos rūkas sabōzuse;
Ni atnesja dzeipuriņa,
Ni gotova gabaliņa.
(Tdz 36760)*

*Dīna piec dīnys nūit.
Jūs kulduos rezervis
seikdalis sašķeidušajai
maļšonys mašīnai.
(Juons Rjučāns. Samaļ svaigus mieneša)*

*Un no jauna kausi pildās, katrs malēs nes jaunu prieku,
Un kā egļu malķa kuldā atjautība sprēgāt sprēgā.
(Jansons-Saiva, 52)*

Kulksnis, kulša – 1) potīte, locītava. – “Kamanas sitas zirgam pie kulšķņiem.” (Mīlenbahs, 307); sk. arī Cimboļi; Krumslis; 2) gurns, ciska, kāja. – “/Pelnu dienas/ vakaru jāēd kulšķņi ar biežputru.” (Mīlenbahs, II, 307); “Viņš pats bija dabūjis brangu tiesu no medijuma – divus veselus spārnus ar krūts gabaliem klāt un divas kulšas.” (Veselis, 1991, 27); “Zēn, tu nosaldēsi kulšķņus.” (Mīlenbahs, II, 307); “Viņš redzēja, ka briedim dreb kulšas.” (Veselis, 1991, 99)

Kulkstēt, kulkt – burbuļot pa šauru spraugu no trauka, mutuļot. – “Oudens kulkst, car buteles koklu skrīdams.” (Brencis, 121);

Kulmīt – sist, dauzīt. – “Kulmīta gaļa.” = klapēta gaļa. (Mīlenbahs, II, 307)

Kulna, kulne – 1) papēdis. – “Kad jūs citreiz špēleties, tad raugat, va viņš tur pakajā kulnis.” (Kuršu kāpu folklorā, 39); 2) roka. – “Tauta top par daudz izglītota, top augstprātīga, top nemierā ar savu stāvokli – un nebučo diezgan padevīgi kungiem kulnes.” (KV, II, 2222)

Kultene – dzēriens, gatavots no rupjiem rudzu miltiem. – “Miltus aplej ar aukstu ūdeni; kad tie izmirkuši, pielej karstu ūdeni, atdzesē, ja vēlas, izraudzē. Dzerot atšķaida ar saldu vai rūgušpienu.” (LKV, XI, 20488)

Kumbrs – 1) izaugums (piem., uz koka stumbra), izliekums, negludums, kupris; skausts jeb pakauša daļa. – “Ar kumburym, kupruots, nataisns.” (Kurmins, 63); “Drīz var dabūt rājienu vai arī belzienu pa kumbru.” (Jāņševskis, 1994, II, 19); “Lika māsiņai, lai tā ķeras ap kaklu, un tad piecēlusies nesa mazo kakla kumbros.” (Balandnieki, 126); 2) agrāk arī plostniecības termins. – “Dēļ plostā valdīšanas tā katrā galā ietaisa airus (irkļus), drigalkas. Drigalkas stāv kumbros.” (DL, 1894, 61)

*Kur tu jāsi, speltes suti,
Ar to koka kumeliņu?
Kumelām piecas rības,
Pašam kumbris mugurā.
(LD 14432)*

*Kālab jānim kleinas kājas,
Kālab kumbris mugurā?
Kleinas kājas kalnā kāpt,
Kumbris labs maisu nest.
(LD 20172)*

Kumpis – 1) duncis, tutenis. – “Arī ieroči – kumpis un striķis viņām esot.” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, 1. puse, 28); 2) žāvēts cūkgaļas šķiņķis. – “Rudeņos dūmenī iekāra desas, kumpjus žāvēt.” (Veselis, 1956, 33); “Es gribu pa virsu vēl uzēst kumpi, ja ir, protams.” (Jolanta Rehtermane, Zemgale, 2006). Pamatā ide. *kū- liekt, liekties; tāds, kas liks. Īp.v. ‘kumps’ – liks, sagumis. *Darb.v.* ‘kupt, kumpt’ – salīkt, sagumt. Sk. arī Kupāt.

32409. Vēlns esot liels, sarkans vīrs ar resnu dzelzs nūju rokā. Viņam esot varenī spārni, ka varot īsā laikā visu pasauli apskriet. Viņš esot ar kumpu muguru, gariem ragiem, liku degunu un vienu aci pierē kā bundulu. /Mājas Viesis, 1862, 18./ (LTT)

11181. Jaungada naktī jaunavām jāraun žagari no malkas gubas. Tā, kura izraun smuidru kociņu, dabūs slaidu vīru, bet tā, kura izrauj liku, dabūs kumpu. (LTT)

*Ēd, ēd, Indriķi (=līgavaiņa v.),
Baro Margrietu (=līgavas v.),
Griez gaļu, griez maizi,
Dod kumpi rokā!
Viņa pate nedrīkstēja,
Še nav gājse druviņā.
(LD 18943)*

*Cirstenieku veci puīši
Ar kumpām mugurām;
Kad tie kāpj kalniņā,
Augšpēd rit lejiņā.
(LD 13079)*

Kumu kumām, kumu kumiem; arī ‘kumuļuo’ – salīkušā stāvoklī, grīļīgi iet, streipuļot.

Kumurot, kumuroties, sk. Kumurs.

Kumurs – nelīdzenums, neskaidras formas, neskaidru apveidu. *Darb.v.* ‘kumurot, kumuroties’ – darīt nelīdzenu, krunkot, krunkoties. – “Čemurainās saknes bija izkumurojušās pārāk augstu virs zemes.” (Sarma, 1999, 109); “Pamatā ide. *kem- saspiest – apaļš, liekts.” (Karulis, I, 375). Radn. vārdiem ‘kamols’, ‘čemurs, čems’.

*Tumšs kumurs, pārpildīts bailēm,
Smaržodams pār aizgāja;
Uz ādziedām kailām
Ne lāsītes neatstāja.
(Viktors Eglītis. Kumurs)*

*no krastā sagumušiem būdu kumuriem
kūp naktij preti
ilgi
zilās, vientulīgas dūmu mēles.
(Fricis Dziesma. Līvzemes jūrmala)*

Kunkuļi, kunkulis – 1) ēdiens, kur piena putraimu zupai pieliek klāt gabalos/gabaliņos sarūgušu pienu. Tieši sarūgušā piena kunkulišus turēja par lielāko gardumu. – “Ko šorit vāris? – jautāja Anna. – Būs jāzvāra kunkuliši, – teica Lienotene, – vakarvakarpiens jau vēl nevarētu būt skābs.” (Balandnieki, 267); “Šodien vēl kunkuliši. Tie ļoti garšīgi. Baltajā piena virā iekšā kunkuliši no olām un smalkajiem miltiem. Tos var ēst, kā māte saka, *ac’s āzmidz’s*.” (Balandnieki, 270); sk. arī Putra; 2) tabuizēts apzīmējums, arī mīļvārds mazam bērnam. – “Ak brokaste! Nu, re’ tik, kur man’ mīļ’ kunkuliņ’! Viņ’ man sauc brokaste!” (Balandnieki, 366); “Tās pašas cilmes kā ‘kukulis’ [...] Nozīme: ‘kļūt likam’ – ‘kļūt apaļam, veidot apaļū’ – ‘apaļš priekšmets’.” (Karulis I, 445)

Kunkuļus pagatavo no kviešu vai miežu miltiem, kurus drusku aplej ar ūdeni vai pienu un maisa, tad aplej no jauna, kamēr milti pārvēršas mazos gabaliņos vai arī savelas virpuļos, kurus, katlā ielaižot, saknaiba ar pirkstiem mazos gabaliņos – kunkuļos. (DL, 1891, 19)

*Kuškū, lullū, mazi bērni,
Kaķi putru apēduši!
Lai tā putra, kur tā putra,
Kur tie piena kunkuliši.*
(LD 2051, 1)

*Ej gulēt, vēja māte,
Neklabīni nama durvis,
Mans mazais kunkulītis,
Apgūlās launadziņu.*
(LD 2059, 1 var.)

*Tēvs ar māti sabārās,
Es pie putras kambarī,
Lai tā putra, kur tā putra,
Kur tie piena kunkuliši!*
(LD 2958)

*Izvāri, māmiņa, kunkuļu putru,
Bērniņi apsirga vēdera sērgā.*
(LD 2898)

Kupa, kupis, kupana, kopona, kupena, sk. Kupināt.

Kupināt, kupāt – 1) piesties, palielināties apjomā. – “Dievs maizi abrā kupina.” (Ulmanis, 128); “Dievs kupina maizes abru.” (Fīrekers, 191); 2) tapt par piku, kunkuli, būt ar izliekumu, ar muguriņu; 3) ļaut saiet, panākt, ka saiet kunkuļot (piem., skābs piens par biezpienu). – “Nokrejoto pienu, kad tas bij sarūdzis, sildīja jeb kupināja.” (Bičole, 114); ‘Kupināts piens’ – biezpiens. – “Pīns bīzys skuobs, kupynuots.” (Kurmins, 45); “Kupis piens.” (Fīrekers, 191); “Lai ņemot sieru un klāt strebnot kupušu pienu.” (Janševskis, 1994, 1, 58); “Uzzieda kupinātajam pienam krietnu naža galu sviesta.” (Sarma, 1999, 82); “Ar saldu, brīžam skābu krējumu atšķaidīts biezais jeb kupinātais piens.” (Valdīs, 165); sk. arī Sulināts piens; 4) stipri, lielā kārtā snigt. – “Sniegs kupina.” (Laumane, 2005, 280); 5) kļūt bagātākam, pārtikušākam, vairot kaut ko; *lietv.* ‘kupa, kupis, kupana, kopona, kupena’ – kaudze, čupa. – “Leluo kopona ļaužu.” = Liels ļaužu bars. (Tatjana Peščerska, Sibiriņa, 2005)

*Paceļ man smilgu krēslu,
Aplkāj baltu liepu galdu.
Uzliek man koku sviestu,
Stērkelēlu pīru maizi,
Kupodamu alus kannu [...]*
(LD 13646, 2)

*Kupāt kupāja
Aunina villa,
Tā lai kupā
Nama saimeniece.*
(Tdz 52 307)

18717. Ēdot jaunu maizi iepriekš jāsaka: “Gausin, Dieviņ, kupin, briedin šī gada augumu”, tad ar jauno maizi ilgi pietikšot. (LTT)

7906. Nemcitu kupinātu pienu (biezpienu) saberzuši sikos gabaliņos un uzlējuši saldu pienu. Tikuši ēsti pabrokastī un palaunadzi. (LTT)

30902. Ja, biezpienu kupinot, suliņas neatdalās, vajag naglu katlā iemest. Tā duras skauģim sirdi, un govīm nekāda vaina nenotiek. (LTT)

Kupināts piens, sk. Kupināt

Kupt, kumpt, sk. Kumpis; Kupāt.

Kurkties – “apieties, no cūkām: cūka ir apkurkusēs; arī no palaidnīgas sievietes.” (DL, 1894, 99)

Kurmet, kurmērt, kurmēr, kurmetām – gandrīz, apmēram; kaut cik. – “Ar savu likteni bija kurmet salabuši.” (Zariņš, 1985, 205); “Mēs jau kurmēr esam skaidrībā.”; “Labība būtu labāki paaugusi, ja lietus kurmet būtu uzlijis.” (Mīlenbahs, II, 323)

Kursenieki (saukti arī ‘kurši’), lietuv. val. ‘kuršininkai’, pašnosaukums ‘kuopi-ninkai’ – burt. kāpenieki, kāpu apdzīvotāji – Kuršu kāpu iedzīvotāji, kas runāja un vēl ļoti šaurā aplocē runā t.s. kursenieku valodā. Kursenieku senči tālās paaudzēs (15. – 18.gs.), kad nebija vēl ne latviešu nācijas, ne Latvijas valsts, bija no Kurzemes devušies uz dzīvi Kuršu kāpās. Pēc valodas visradniecīgāki latviešu valodai (pamatā Dienvidkurzemes tāmnieku un zemgaliskās izloksnes), pēc pavalstniecības vācieši vai “litaueri”, bet pēc II pasaules kara arī ar citu valstu jauniegūtu pavalstniecību, jo lielākajā vairumā kurse-nieki bija spiesti emigrēt uz citām mītnes zemēm.

Nehrunḡkurisch (Kuršu kāpu valoda) saistīta ar kursiskajām izloksnēm (tajā saskatāma spē-cīga latviešu valodas, kā arī žemaišu, lietuviešu un vācu valodas ietekme); diahroniski tā uzskatāma par vēsturiski attīstījušos no kuršu valodas, sajaucoties senajai kuršu, latviešu un lībiešu valodai, tādējādi izveidojoties *fusion language* visos gramatiskajos līmeņos. (Dini, 241)

Tas bija pavisam traki, kad ienāca krievi. Tie nezināja neko par kuršiem. To es te, Nidā, pie-dzīvoju. Tie jautāja: “Kas jūs esat par tādu tautu?” Tad mans tēvs atbildēja: “Es esmu kursis.” “Kas tas tāds ir? Jūs esat vācieši?” – “Nē, mēs neesam vācieši, mēs esam kurši.” Krievi to nezināja, kas kurši tādi ir. Un kāds vecs vīrs teica: “Es esmu prūsis.” Un krievi apijka vēl vairāk. “Tā. Visus laivās un prom uz Sibīriju!” krievs esot teicis. (Lizelote Šreibere, Kuršu kāpas, 2004)

Mēs jau domājām, ka mēs nekad neatgriezīsimies. Mans tēvs, kamēr viņš vēl bija jaunāks, viņš gribēja uz šejieni, uz Nīdu atpakaļ. “Ir vienalga, kas tur tagad valda – lietuvietis vai krievs – es iešu kaut kājām atpakaļ! Un ņemšu Lizeloti līdzī.” Mana māte protestēja: “Tu vari iet, ja Tu vēlies, bet manu bērnu tu neņemsi līdzī.” (*smejas*) “Kā tad tu zini, kur jāiet?” viņa jautāja. “Visu laiku tik gar Baltijas jūru,” viņš atbildējis. “Kur ir Baltijas jūra, tur es drīzi vien nonākšu mājās.” (Lizelote Šreibere, Kuršu kāpas, 2004)

Viņas raksts ir brīnišķīgs – par pēdējiem zvejniekiem, kas te vēl dzīvoja, un par pēdējiem kuršiem, kuri te tika ļoti, ļoti apspiesti. Un par to, ka viņi te vairāk nevarēja izturēt un ka viņi visi beigās gribēja uz Vāciju. Visa šī paaudze jau ir nomirusi. Un viņa tad rakstīja: “Kuršu kāpām vajag kuršu ļaudis, kuriem te bija mājas kopš vairākām paaudzēm, kuriem te bija mājas. Viņu bērni mīlēja Kuršu kāpas. Taču tagadējie bērni, kas te dzīvo, nemīl Kuršu kāpas.” Un to saka viena lietuviete. (Lizelote Šreibere, Kuršu kāpas, 2004)

Kuršu kafija – kafija plus šnabis, attiecības piecdesmit pret piecdesmit. (Lizelotes Šreiberes informācija, Kuršu kāpas, 2004)

Kuršu ķoniņi, sk. ķoniņi.

Kusmens, kusmenis, kusmene – “tāds, kam miksta mēle, kas ar to prot vaju-dzīgo izdabūt.” (DL, 1894, 99).

Kūčas, kočas (kuočas), kūķi, ķūķi, koča putra (kuoča putra) – 1) Ziemassvētku, arī Meteņa u.c. svētku reižu ēdiens, kas gatavots no piestā grūstiem miežiem, kam nolobīta

čaumala. Sk. Biezputra; Grūdenis; Grūslis; 2) Kūču vakars. – “Kiuču vokors jira vokors pyrms Zīmyssvātkim. Madu soldonu jiede. Zivs veļ deve i pupys, i šaidus taidus peirādzeņus. Nikuo lela veļ najiēde. Nikuodu Čyguonu¹ Kiuču vokorā. Ar mītu pa golvu dabuotu, ka tik agri Čyguonūs tikai suokūt ar Zīmyssvātkim guoja.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006)

34442. Ziemassvētku priekšvakaru sauca par kūču vakaru, tad vārīja kūčas, t.i., grūdeni ar gaļu. (LTT)

15923. Ziemassvētku vakaru lubānieši sauc kūča vakaru, kad vārījuši zīdeni, kā vecas mātes vēl tagad dara. (LTT)

Par kūču ēšanu Ziemassvētku sestdienas vakarā stāstīja visi teicēji, tikai nezina, kāpēc tas bija jādara. (Čudare-Eriņa, 144)

*Es jums saku, jauni puīši,
Jāņu nakti negulāt!
Ja gulēsiet Jāņu nakti,
Tad dabūsiet vecu sievu,
Tad dabūsiet vecu sievu,
Ar kūķiem ēdināmu,
Ar kūķiem ēdināmu,
Vecāi vizēi vizināmu.
(LD 33183,1)*

Kūmas, kūmi – krusttēvs ar krustmāti, krustību liecinieki. Saglabāties vārdsavienojums ‘kūmās iet’. – “Prasiē kiumuos, juobrauc kristiet bārna.” = Lūdza par krustmāti/krusttēvu, jābrauc krustīt bērnu. (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007); Vārda izcelsme neskaidra, viens no pieņēmumiem – no latīņu ‘commater’ (Fasmers, II, 414). Sk. arī Lelles kāja; Lūkažas; Rādīnes; Raugi.

15071. Agrākos laikos pieņēma vai trīs, vai piecas kūmas. Puisenam allaž vajadzēja divus krusttēvus un vienu krustmāti, un meitenei otrādi, divas krustmātes un vienu krusttēvu. (LTT)

15072. Kūmās mēdz ielūgt 7 vai 9 cilvēkus. (LTT)

Katoļi lūdž kūmās tikai vienu pāri labu, jaunu, neprecētu cilvēku no radiem, jo sveši vēlāk nedrīkst precēties un radi tā kā tā jau nedrīkst precēties [...] Luterāņi salūdž līdz 10 pāru kūmu. (Novickis, 73)

15074 Trīs no kūmām bija īpaši ievērojami un pie kristīšanas nepieciešami: ormanis jeb dižvēdējs, nesēja sieva un vārda pādis. Par ormani izredzēja jo teicamu cilvēku ar labiem tikumiem. Agrāki esot bērnus jāšus uz baznīcu nesuši. Tomēr jau ilgs laiks, kamēr šis ieradums vairs nepastāv. Pēcāk braucēju vismaz pavadīja kādi kūmi jāšus, kas tagad arī vairs nenoietiek. (LTT)

15076. Uz kristībām vīrs ielūdza kūmās sievas radus, sieva turpretī vīra radus. (LTT)

15217. Bērnu kristot, kūmām nebūs atpakaļ skatīties. Kad to dara, tad bērnu uzaugušu baida baidekļi. (LTT)

15220. Bērnu kristot, lūkoja, lai kūmas stāvētu cieti cits pie cita kopā, citādi bērnam augot reti, šķirbaini zobi. (LTT)

15239. Ja bērnu kristot māte aiz kūmām šķirsta dziesmu grāmatu, tad būs gudrs bērns. (LTT)

*Jūs, kūmiņas, neziniēt,
Kur pāдите radījās.
No debess nolaidās
Ar sudraba ķēdītēm.
(LD 1156,3)*

*Kas krūmiņus brikšīnāja
Liela ceļa maliņā?
Kūmas lauza žaģariņus
Pādei pirti kurināt.
(LD 1268,1)*

¹ Čigāni – ķekatas, budēji.

Vākalies jūs, kūmiņas,
Pa visām maliņām,
Kā lēviņis jūs savāķa
Pa deviņi novadiņi.
(LD 1282)

Kūsis – sākotnēji “tas, kas izliecas, izslejas pāri, piem., matu šķipsna, zāles cers, arī tas, ko sakņiem saliektiem pirkstiem” (Karulis, I, 451); siev. dzimumorgāni, kaunums. – “Labi, ka kraklys, to byutu plyks kiuss.” (Vera Luoča, Sibīrija, 2005); “Iz petinis kiuss.” (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005)

Te vietā neliela atkāpe, jo nule kā ievēroju, ka manā datorā ieprogrammētā “Tildes” vārdnīca par latviešu valodas normatīviem atbilstošu atrod “sūdu”, bet ne “kūsi”. (Lešinska, 71)

Vai, –
Kurš to
Trijstūriņu,
To kūša zīdaiņu –
To elles mellumiņu
Nu trallina?
(Teodors Tomsons. *Stravinskā pēdējais valsis*)

Kūsnot, kūsnities – gribēt ko izdarīt, bet pagurt, atkal sākt un atkal piekust. – “Ai Dieviņ, galva sāp./ Ar muguru nevarēju./ Prātiņš vien kūsnijās/ Uz jaunām meitenēm.” (DL, 1894, 98). Droši vien radn. saknes ar ‘kust/piekust’. Svarīgi, kas šo darbību izteicošajā vārdā ir pēdējais – piekust vai sākt no jauna.

Kūve, sk. Kūvēties.

Kūvēties – spēlēties; lakstoties; ķīvēties. – “Kuceni kūvējās.” (Milenbahs, II, 339). Lietv. ‘kūve’ – lakstošanās, ķircināšanās (DL, 1894, 98); īp. v. ‘kūvīgs’ – aušīgs, ekstravagants.

Aiz ko mani māte pēra,
Pa nātrēm valkādama?
Es izgāzu piena spanni,
Ar puīšiem kūvēdama.
(LD 9341)

Kūvīgs, sk. Kūvēties.

Kvitēt, kvitināt – spīdēt, vizēt, spīdināt, vizināt. Pamatā ide. vārdsakne ar nozīmi ‘spīdīgs, gaišs, balts’. Radn. vārdam ‘kvieši’, burt. – gaišie.

Kas tur kvit, kas tur zīb
Viņā lauka galiņā?
Dieva dēli kvitināja
Saules meitas vainadziņu.
(LD 33814)

Kas tur kvit, kas tur zīb
Viņē meža maliņē?
Dieva dēli kvitina
Zeltāboli mētādami.
(LD 33815)

Kur, gailīti, tu tecēji
No rītiņa rasiņē?
– Ciemē teku meitas celt,
Mazgāt baltu liepas galdu:
Rītē jāš Dieva dēls
Zeltābolu kvitināt
(LD 34031,1)

K – burts latviešu alfabētā. – “Grūtākais ir burtiņš k.” (Kristofers Ejugbo, afrikānis, mūziķis, nevalstiskas organizācijas vadītājs Latvijā; Valodas geometrija, 8)

Ķaukstēt, sk. Čukstēt.

Ķaulis, sk. Čivlis.

Ķeiris – kreisrocis, kreilis. – “Pat karoti viņš bieži paņem kreisajā. Tad mamma baras: “Iem otrā rokā! Kur tāds ķeiris ies?”” (Balandnieki, 8); Pamatā ide. *(s)ker- griezt, liekt. Nozīmes attīstība: liks – neveikls, nespēcīgs – kreiss (Karulis, I, 421). Tradicionālajā kultūrā labrocība saistās ar pozitīvo, pareizo, ar saules pusi, ar nākotni, savukārt kreisrocība un kreisā puse ar negatīvo, nepareizo, ar mēnesi, pagātni, bet arī ar burvestībām, pareģošanu.

2799. Kad bērnu pirmo reizi mazgā, tad pēc tam bērnu apģērbjot nedrīkst pirmo bāzt svārkos kreiso roku, jo tad bērns paliek liels ķeiris. (LTT)

Atrairnim roku devu

Ķeiri devu, ne labo;

Ķeiri devu, ne labo.

Nebūš viņa ligaviņa.

(LD 15467,1)

No tālienes es pazinu

Ķeira listu lūdimiņu:

Pret saulīti celmi ciersti,

Greizas auga atvasītes.

(LD 28235,3)

Ķeists – 1) “aplams, greizs, nepareizs, otrāds” (DL, 1894, 65); nelabs. – “Kas te par tādu ķeistu smaku esot?” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, I. puse, 28); “Tomēr vēl ķeistāki ar precēšanos izgāja otram brālim.” (Janševskis, II, 231); 2) baigs, savāds. – “Ķar kapis ejot paliek ķeisti.” (Endzelins, Hauzenberga, I, 693)

Ķeka, sk. Ķekatas.

Ķekatas, ķekatnieki – 1) Ziemassvētkos (plašāk – veju laikā) cilvēku bars, budēji, kas maskojušies iet no vienas mājas uz otru, dziedot, veicot auglības veicinošus rituālus (staigāšana ar steberi, ķeku – zarotu, garu kūju). Ķekatu gājiens noslēdzās ar ķekatu (budēļu) mielastu, kur saimniece/saimnieks atnākušos pacienāja ar ēdienu un dzērienu (parasti ar gaļas ēdieniem, pīrāgiem, desām, alu); 2) garas koka nūjas, kruķi ar atzariem jeb ipašiem kāpsliņiem, uz kuriem var atbalstīties ejot; 3) mājas gari, kas ir mirušie senči. – “Ķekatas ir māju labie gari, kas it īpaši palīdz saimniecēm.” (DL, 1893, 141). Ķekatas visbiežāk tomēr divdabīgi gari – ja ziedo, prot pielabināt, tie ir izpalīdzīgi, ja to nedara, tie var kļūt par kaitētājiem gariem. *Lietv.* ‘ķeks’ – jokdaris, ķekatnieks. Vārda ‘ķekata’ un tam radniecīgo vārdu pamatā varētu būt ide. sakne *kek – liekt, liks. Likais, likums bieži tika saistīts ar viņsaules, plašāk – ar maģiskajiem priekšstatiem. Sk. arī Čakarēt; Čaka; Saka; Šekums.

10741. Jaungada vakarā iet arī ķekatas. Viens jāļ uz koka zirga, otrs uz koka āža. Viens pārģērbjas par žīdu, otrs par čigānu. Tā viņi palaidņojas visu nakti. /A. Bilenšteina rokraksts, Puze / (LTT)

10742. Dažs aptīnas ar zirnājiem un iztaisās par lāci, otrs iztaisās par lāča dīdītāju un vadā to lāci apkārt. /A. Bilenšteina rokraksts, Jaunaucē / (LTT)

Anna nebija mājās. Esot aizgājusi ķekatās. Kas tad tās tādas ir, brīnījās puišelis. Tad notika kas neparasts. Durvis ar lielu sparū atvērās – un kāds vīrs ar melnu seju un melnu platmali galvā saitē ievada lāci. Lācis dancoja uz pakalķājām un taisīja jokus. Tad ienāca liela dzērve. Galva tai bija no koka [...] Dzērve bija apsegusies ar palagu. Astes vietā viņai bija slota. Dzērve nāca klāt un knāba. Vēl sanāca dažādi ērmi un sāka dancot. (Balandnieki, 211)

Ķekatās viri vilka kleitas, sievas bikses, kartupeļi par zobiem, lai neatpazīst. (Otilija Salmgrieze, Kurzeme, 2006)

Es ķekatās nē, man nepatik. Mazai bij bail no ķekatām. (Anna Dintere, Kurzeme, 2006)

Lec, ķekata, kur lēkdams,
Lec kāpostu dārziņā,
Nomin visas sīkas nātres,
Lai aug balli kāpostiņi!
(LD 33460)

Kas tur rībina
Uz istabīnu?
Ķekatas dancina
Savus kumelīnus,
Līdz zemi krēlītes,
Apkaltas kājas.
(LD 33270,1)

Izcepu kukuli
Četriem stūriem:
Tas bij ķekatu
Mielastiņš.
(LD 33417)

Ne gaļas labada
Ķekatas lēca:
Linīnu labada,
Balt' avelīnu.
(LD 33428)

Ķekāties, ķekoties – 1) aušoties, jokoties, ķircināties, plosīties, kaitēties, rotaļāties. – “Tur tie ķekoja dārzā pie bišu stropiem, tāpēc tās bites nīkst.” (Firekers, 166); “Puiši ķekoja ar meitām.” (Milenbahs, II, 361); 2) iet ķekatās. Sk. arī Ķekatas.

Ķeks, sk. Ķekatas.

Ķelenes, ķelnes – kājas. – “Ķelenes atnest.” = Pārņ. nozīmē – nomirt. (Jalna Kūrava, Rīga, 2006); “Atstiepe ķelnes.” = Nomira; “Gā ķelnes nesdams.” = Ļoti ātrā gaitā nesās, gāja. (Anna Roga, Kurzeme, 2007); “Biju tā nogurusi, ka atstiepu ķelnes.” = Biju tā nogurusi, ka bija jāizstiepj kājas, t.i., jāatpūšas. (Marija Steimane, Kurzeme, 2007)

Ķeluvainis, ķeluvainis – sievas māsas vīrs. – “Vīrs savas sievas māsas vīru sauc par svaini vai ķeluvaini.” (DL, 1891, 5); 2) ķeluvaine – vīra māsa. Pamatā ide. *k'al(ou-) (Gamkrelidze, Ivanov, II, 771). Sk. arī Svainis.

Pašas māsas ietaliņas,
Paši brāji ķeluvaini.
(Tdz 47019)

Ķengas I – kājas un rokas. – “Kad situ, tad ķengas vien atmeta.” (DL, 1894, 65). Īp.v. ‘ķengains’ – ar stiprām rokām un kājām; *lietv.* ‘ķenganis’ – stiprinieks. *Darb.v.* ‘ķengāties’ – “spārdīties, rokas un kājas staipīt kā mazs bērns”. (DL, 1894, 65)

Ķengas II – apmelojumi, paļņas, nepatiesi vārdi. – “Sākumā bija ķengu runas, kam sekoja ķengu raksti.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006). *Darb.v.* ‘ķengāties’ – aplamāt, lamāties, “ķēzīties ar vārdiem”. (DL, 1894, 65); *lietv.* ‘ķenga’ – tāds, kas ķengājas. – “Īsts ķenga!” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006)

Ķengāties, sk. Ķengas I, Ķengas II.

Ķenka – 1) spieķis, nūja ar aizliektu augšgalu. – “Atspiežos uz savas ķenkas un skatos.” (Janševskis, II, 271); “Briesmīgi slid, bet nekas, man ir ķenka līdzī.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); 2) noplukusi ķēve (Karulis, I, 377). Pamatā, iespējams, ide. *kenk- karāties. (Karulis, I, 376)

Ķepelētis – darbu nemākulīgi strādāt. *Lietv.* 'ķepelis, ķepala' – 1) kaut kas neizdevies, saķepis. – "Tā jau nav maize, bet ķepala." (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); "Ķilķenu licējiem cits neganta ķepals izdevies." (DL, 1892, 177); sk. arī Ķēpa 2. nozīmi; 2) darba nemākulis. – "Tas tāds ķepala, neko nemāk darīt." (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); 3) ieapaļi resns, drukns. – "Bērns jau ir labs ķepals paaudzies." (DL, 1892, 177)

Ķepelis, ķepala, sk. Ķepelētis.

Ķest – tvert, ņemt. – "Tas nu, pie cita mantas ticis, ķeš ko var." (Mīlenbahs, II, 371). *Lietv.* 'ķeša' – vieta, no kurienes kaut ko paņēms; kabata. – "Ķeša kabatas neplēš." (DL, 1892, 187)

12319. Kas savas ķešas oderi apgriež, tam nedomājot nauda būšot jāmaksā. /K.Šilings, 1832. g., Tirza./ (LTT)

15606. Krusttēvam ķešā krustubās daudz naudas jāņem līdz, lai bērns ir bagāts. (LTT)

16520. Lai turīga dzīve būtu, tad brūtei priekš laulāšanās jāieliekot brūtģanam ķešā sāls ar maizi. Tas jāizdarot nevienam neredzot. (LTT)

Ķēkas, sk. Kami.

Ķēmoties, sk. Ķēms.

Ķēms, ķemēklis, ķemēks – 1) kaut kas neglīts, nejauks, atbaidošs, neizprotams. – "Viņš no tā ķēma, no tā negoda pārjēmts." (Firekers, 166); "Tiš būdā, ķēms!" (Zariņš, 1978, 16); ""Ak tu, ķēms!" Jancis teica erīgi un nospļāvās: "Tas jau tikai ezis!" (Valdis, 170); "Ievēro etiķeti, ķēms!" (Ceikins, 1998, 158); 2) gars baidētājs, biedēklis. – "Kas tur kā ķēms pasrādas, griežas?" (Langijs, 99); "Pēterene, skaitīsim tēvmūs, lai ķēmi zūd!" (Janševskis, 1983, II, 298); "Ķēmi ir gan, bet ne visās vietās un ne visiem tie rādās." (Janševskis, II, 126). "Pamatā ide. *kem- (sa)spiest, kavēt." (Karulis, I, 459). *Darb.v.* 'ķēmoties' (ķēmuoties) – 1) ākstīties. – "Ko tu te ķēmojies?" (Valdis, 399); 2) spokoties.

Cilvēks nav, ķēms nav, noķert nevar. (Mikla; atminējums: ēna)

7288. Kad tie pakrēslumā ko redz jeb kad nakti kas dauzās, tad ir tas tūdaliņ mironis jeb ķēms. /W.Maczewski, Spr. grāmata, 1793, 699./ (LTT)

6206. Tādu cilvēku gari, kas dzīvojoņot bijuši ļauni, paliekot arī pēc nāves ļauni, bet ja cilvēki bijuši ļabi, tad arī viņu gari bijuši tādi paši. Labie gari retis rādījušies cilvēkiem un devuši savus padomus vai nu sapnī, vai arī kādā mīlīgā vēsmīnā. Ļaunie gari turpreti visādi apgrūtinājuši dzīvos. Pēdējos ļaudis saucot par spokiem, ķēmiem, murgiem, māņiem, vadātājiem jeb maldinātājiem, lietuvēniem, baidekļiem. (LTT)

6233. Lielu grēcinieku dvēselēm līdz pusnaktij jāmaldās par ķēmiem apkārt. (LTT)

Nu puīši sadusmojušies, pakēruši sērmūkšja kokus, bakstījuši visas pakakes un triekuši ķēmu ar negodu laukā. Vai patiesi iztriekuši jeb ķēms pats izgājis, to nevar zināt; tikai to drīzi apmanījuši, ka ķēms ievilcies kūtī, atraisījis visām govīm saites un izdzinis sētas vidū, lai bizo. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 796)

Balta ziema Balta ziema Balta

ziema Šaujmannost

Ja tu ķēms no cita ciema

Saraustišu gabalos.

(Māris Melgalvs. Balta ziema)

Un es neizturu, iekļiedzos.

Iekļiedzos kā ķēms, kā milzis: ligo!

(Imants Ziedonis. Jāņi)

Ķēpa, arī drupenis – 1) "ēdiens – saldā vai rūgušpienā iedrupināta maize. Par ķēpu sauc arī putru no grauzdētiem putraimiem un piena." (LKV, XI, 20486); sk. arī Putra;

2) neizdevies biezs ēdiens; 3) sniegš kopa ar lietu; 4) jucekļis, kāda nepatīkama lieta, nepatīkšanas. *Darb.v. ķēpt, ķēpāt* – 1) pārrūgt, rūgstot (miklai) pārplūst trauka malām; 2) kaut ko nemākulīgi darīt, bojāt; 3) snigt biežām pikām.

Un tā ir patiesība:

*Ka labritam ir līka aukstas rokas,
Ka upes sapampušām dzīslām mokās,
Ka draudzība ir pārvērtusies rūsā,
Ka zeme rūgst un melniem sviedriem kūšā,
Ka raibā ķēpā noplūk likumība [...]*

(Knutu Skujenieks. 1965. gada 6. maijs, pulksten 7.20, t +2 C)

Māte gāja uz klēti,

*Es gāju viņai līdz;
Māte man deva ķēpu,
Es to ķēpu kaķīšam.
(DL, 1893, 13)*

Ķēpens – ēdiens, ko “pagatavo no rutkiem vai gurķiem, kurus nomizo un sagriež plānās šķēlītēs, iesāla un uzlej pienu vai kreimu virsū.” (DL, 1891, 112)

Ķēpt, ķēpāt, sk. Ķēpa.

Ķērksis, ķērkslis, ķercis – 1) ūdenskritums, krāces. – “Iekš upes, kas no klints nogāzās, kāds ķērksis ronās, kur ūdeņi nokrizdami iekš lāsēm sadauzās.” (Stenders, 1988, 42); “/Ūdens/, pamutuļojies balti putojošā atvarā, dodas, šaurām straumītēm tecēdams un sīkām strūkliņām sūkdamiem, pa akmeņiem, siekstām, ķērķļiem un sērķņiem tālāk uz leju.” (Janševskis, 1983, II, 107); “/Viņš zina/ katru sēkli, katru oli un ķērci.” (Valdis, 59); 2) kašķīgs, untumains cilvēks.

Visapkārt bija burvīgs klusums. Tikai tuvākā apsē dzirdēja lapas čabam un kaut kur attālāku, laikam lauždamies caur kādu ķērksli, strauts burbulēja donoši vienmuļīgās skaņās. (Janševskis, II, 44–45)

Ķērtē – kakts, stūris. – “Iesatupis ķērtē i neb nāk laukā.” = Ielidis kaktā un nenāk laukā. (Anna Roga, Kurzeme, 2007); “Noliec, bērņēn, ķērtē to bumpli.” = Noliec, bērns, kaktā to pudeli. (Zelma Atte, Kurzeme, 2007)

Ķikars – maza kumosīņš, druscīņa. – “Tā ir skopa saimniece – ganiem uz maizes uzlikuse tikai ķikaru sviesta.” (DL, 1892, 49)

Ķildiņas – 1) kartupeļu “acis”; 2) iekšas. Agrāk dzīvnieka iekšas, mūsdienās vārētu būt arī datora “ķildiņas” u.tml.

Tupenīt, tupenīt,

Kā līdisi vēderā?

Ne tev šķura nomizota,

Ne ķildiņas iztirītas.

(LD 2975)

Ķilķēni, ķilķēni, kliceņi, kločkas, klučkas – klimpas, ko gatavoja no miežu, kviešu, retāk rudzu miltiem, vārītiem ar pienu vai gaļu. – “Pusdienā būs mazķilķēni ar gaļu.” (RLB ZK, 1914, 89); “Saimniece bija izvārtījusi smalko miltu ķilķēnus pienā.” (Balandnieki, 109)

Nem bīdelētus vai rupjus miltus (kviešu, miežu un rudzu) un iejauc ūdeni, tā ka iznāk pabieza mīkla. Šo mīklu tad ar karoti garenos ķilķēnos liek verdošā ūdenī. Aizdaram pieliek pienu vai taukus [...] Vecumnieki šo ēdienu sauc par kliceņiem, livānieši par kločkām, stukmanieši par klučku (ar klimpu, ķilķēnu) putru. (DL, 1891, 19)

Gatavots no rupju kviešu miltiem bez un ar pildījumu. Pildījumam lieto sagrieztu žāvētu cūkas gaļu ar pipariem un sīpoliem. Tie bij lielie jeb gaļas ķilķēni jeb rauši [...]. Vēlākā laikā vāra arī smalkos jeb baltos ķilķēnus. (Bičole, 118)

Lienots attaisija emaljēto katliņu. Tajā bija vira – ķīļķēni. Tas jau liels gardums. Mazā māla bļodīnā bija sausi ķīļķēni ar krējumu. Tādu gardumu var atļauties tikai pļavā vai kādreiz talkā. (Balandnieki, 618)

Lai dievs tevi ar ķīļķēniem mielo!
Mēs atbildēsim par mazo dzīvi,
Atbildi tu par lielo!
(Imants Ziedonis)

Ķimerēties – 1) ņemties, darboties; 2) darīt ko piņķerīgu, grūtu, tādu, kas prasa ilgāku laiku. – “Lai to dabūtu gatavu, meistaram iznāca divas dienas ko ķimerēties.” (Jaina Kūrava, Rīga, 2005)

Ķincis, ķincītis – mazais pirkstiņš. Sk. arī Endzeliņš; Īnītis; Ņiburis; Pīpiņš; Pupu kūlītis.

Ķirķis – 1) circenis, ķirmis, jebkurš mazs kukainis, maza būtne (dažkārt arī par bērnu). – “Mazs ķierķīts, bet jau tik žiperīgs.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); 2) pastāvīgs, ilgs strīds. – “Nāburgi jau vairāk gadu veļķ ķirķi.” (DL, 1894, 66); Pamatā ide. *ker-skaņu atdarināšanai, ho kā arī *darb.v. 'ķērkt'*. (Karulis, I, 179)

Atnāk vagars uz saimnieka kūti – izskatas, izgaidas – nav ne ķirķa – ies uz istabu gulēt. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 797)

Ķirlis – 1) zivju vanags; 2) cilvēks, kas manīgs uz zivīm.

Ķitrs – 1) veikls, viltīgs; 2) skops, taupīgs; 3) kūtrs; 4) godīgs. Sal. pretstatu ‘neķitrs’ – negodīgs, nelietīgs, pretīgs. *Lietv. 'ķitrumš, ķitriība', pretēji 'neķitrumš, neķitriība'*. Erotiskās tautasdziesmas sauc gan par nerātnajām, gan neķitrajām dziesmām. Reti, bet sastopams *darb.v. 'neķitrot' (neķitruot)* – veikt netikumiskas darbības. – “Dzer un neķitro, un nodod brāli.” (Rainis, I, 362). Pamatā aizgūvums no kr. val. ‘hitryj’ – veikls, manīgs, viltīgs. (Karulis, I, 623)

Cik neķitras dziesmas bij, tik arī dziedāja vecās turlavnieces. Par visu ko dziedāja. Iedzēra, lēja alu uz galdu, plīķēja ar rokām un dziedāja. (Anna Dintere, Kurzeme, 2006)

Rīgā teātris ir balagāns, tur rāda neķitribas. X pārtaisa operu par publisko namu. Ja var Vāgneram ķerties klāt... Tur no “Reinas zelta” nekā vairs nav. Ak Vācijā tā dar', tā mums jadar'. (Juris Bukholcs, Kurzeme, 2006)

Man bij dziesmu vācelīte,
Kad es augu brālīšos;
Kad es gāju tautiņās,
Pa vienam izkaisīju.
Ja būs laba dzievāšana,
Pa vienam salasīšu;
Ja būs ķitra dzievāšana,
Tur kaisītas, tur palīks.
(LD 206,13)

Manis dēļ, bāleliņi,
Ceļāi dusmu neturēji:
Kā es gājsi, tā dzīvāšu
Pie tā ķitra tēva dēla.
(LD 19117)

Augšup, lejup gaisma šauj,
Ķitri iemigt neatļauj.
(Bronislava Martuževa. Uz Daugavas augstu gaisā)

Ķitrumš, ķitriība, sk. Ķitrs.

Ķoniņi, arī Kuršu ķoniņi (viduslejasvācu val. ‘Cursken konyng’) – seno kuršu valdnieku jeb vecajo pēcteči. Ķoniņu zemes jeb pilsnovadi ietilpa Bandavas zemē, kas tagad aptver galvenokārt Kuldīgas rajona teritoriju. 1231.g. kuršu valdnieks Lamekins/Lameiķis noslēdza līgumu ar Romas pāvesta sūtni Alnas Balduīnu par kuršu pāreju

kristīgajā ticībā. Laņums Jāva kuršiem saglabāt personisko brīvību un īpašuma tiesības. Kļūstot par Livonijas ordeņa vasaļiem, brīvcimniekiem bija jāpilda noteiktas funkcijas, kā: kalpot jātnieku pulkā kara gadījumos, veikt ziņnešu, tulku, amatnieku, pastvežu pieņākumus. Ievērojamākie kuršu ģoniņu uzvārdi saglabājušies līdz pat mūsdienām: Peniķis, Tontegode (pēc citiem uzskatiem sākotnēji – Tautegode), Vidinš, Sirkants, Bartolds/Bergholcs, Dragūns, Smēde/Šmēdinš, Kalējs/Šmits. Bijuši vairāki ģoniņu brīvcimni: Ķoniņi, Pliķi, Ziemeļi, Kalēji, Dragūni, Viesalgi, Sausgaļi. Ķoniņu dzimtām bija arī savi ģerboņi, daļa no kuriem saglabājušies līdz mūsdienām. Līdz 1940.g. Ķoniņciemā pie Kalnaķikāļu mājām stāvēja koka kolonna, kuras galā bija uzgleznots Ķoniņciema ģerbonis – jātnieks dragūna ietērpā ar sarkanu standartu rokās. 1929.g. Saeima izdeva likumu “Par Kuldīgas apriņķa brīvcimņu sadalīšanu viensētās”. Padomju laikos, īpaši saistībā ar 1960.g. lauku teritoriju meliorāciju, kā arī viensētņieku pārvietošanu ciematos, tika iznīcināti Pliķu ciems un Viesalgu ciems, vairākkārt dedzis Ķoniņciems. Kuršu ģoniņu pēcteči sastopami gan Latvijā, gan ārzemēs.

Ar šīs grāmatas saturu gribam skaidri darīt zināmu, ka saskaņā ar mūsu gudro ordeņbrāļu padomu un piekrišanu esam tās uzrādītājiem, Tontegodem un viņa mantiniekiem, piešķīruši lēņos divus arkļus zemes, kurus viņa priekštecis Krišjānis kādreiz bija valdījis šādās noteiktās robežās: ejot pa Cērenes upīti uz augšu līdz ezeram, tālāk līdz kokos iecirstiem krustiem, sekojot krustiem un zīmēm, jāgrīžas atpakaļ uz minēto Cērenes upīti no otras puses. Visu to turēt savā varā un ar visiem piederumiem mūžīgi valdīt ar tām pašām tiesībām, kā pārējie ordeņa vasaļi Kursā valda savus novadus. To apliecinot, šai grāmatai pielikts mūsu zīmogs. Dots Daugavgrīvā, trešā dienā pirms Debessbraukšanas dienas, Tā Kunga 1320. gadā. (Tontegodu senākās lēņu grām. fragm. tulk. no latīņu val., cit. pēc: Dzenis, I daļa, 8.lpp.)

Kad bija privilēģijas ģoniņiem, nedrīkstēja precēties uz ārpusi. Šodien vai ar krievu, vai ar turku precās, tas vienalga. Es vairs brīvcimnieks nav, tikai tēvs, man citas asinis klāt. (Jānis Tontegūde, Kurzeme, 2006)

Ķoniņi bija lepnī, jo viņiem nebija jāpilda klaūšas, dienestā nebija jāiet. Vēl šodien tie cilvēki ir lepnāki. (Anna Dintere, Kurzeme, 2006)

Ķoniņos visi saimnieki bija lieli lasītāji, avīzes sūtīja un lasīja. Vācu avīzes ar lasījuši. Sekojuši visam līdzī. Sadzīvoja lietišķī, vairāk katrs saimnieks par sevīm. Kuļšanas talkās vairāk sagāja kopā. Ka būtu kašķējušies, nē. Bet lieli individuālisti. (Juris Peniķis, Kurzeme, 2006)

Vecie ģoniņi bijuši ļoti gudri, noslēgti, zinātkāri, nu gudri. Jaunajiem gan grūti iet. To visu Turlavu ar kājām gaisā apgriezīs padomju laiks. (Ilga Leimane, Kurzeme, 2006)

Ķunnis – 1) cūkas snuķis; 2) ēdienš no cūkas snuķa; 3) pazode, dubultzods. – “Otrs pasmakrs pie resniem cilvēkiem.” (DL, 1894, 99); “Mīle ir ļoti lepna meita. Viņa ir labi ieturējusies. Zem zoda veidojas otrs zods. To sauc par ķunni. Citām meitām nav tāds ķunnis.” (Balandnieki, 555); “Tam liels ķunnis.” (Lidiņa Jansone, Kurzeme, 2006)

873. /Apkūlibās/ ēdienam, izņemot rāceņus jeb raušus, bija sevišķi cūkas galva. Ķunni (snuķu) ēda pats saimnieks, gluži kā apsējoties tam bija ēdama cūkas aste. (LTT)

Ķuza, ķuze – 1) dažādi siki atkritumi un saslaukas; netīrumi. – “Viņam naudas kuo ķuzes.” (Brencis, 122); “Izteiri tū ķuzi!” (Brencis, 122); “Muojas kokts ar ķuzem pilns.” (Gita Briediņa, Vidzeme, 2007); 2) “izvārīta un sasista ola”. (DL, 1892, 50)

Ķūlis, sk. Čivilis.

L – burts latviešu alfabētā. Piem., K.Krūzas dzejoļu grāmatu nosaukumos “Liesmu lokā” (1925), “Laires liesmas” (1926).

Mans patriotisms attiecībā uz latvietību ir iemiesots burtā l, tās ir liepu lapas, lauks, lēns, laiva un ļaipa, skaistuma ideāls, ko es attiecinu uz savu valodu, uz savu zemi un visu labāko, kas ir cilvēkā. (Zandere, 73)

Kur Latvi atmodās,

Tur Latva latvojas,

Lats Latu saprotas

Un aprodas.

Šī dzīves atvija

Mums paliks atmiņā,

Un sirds sak apziņā:

Te Latvija.

(Jānis Steiks. *Sak, kur ir Latvija?*)

... Ē! Atkal balss? Velns, atkal klāt

Kliedz burti, liedz, lūdz, lielās, lād

(Uldis Bērziņš. *Rekvīems*)

Labdaris, labdarišana, sk. Labdarīt.

Labdarīt – darīt labu citam un vispār darīt labu. Īp.v. ‘labdarīgs’. *Lietv.* ‘labdaris’ – 1) tāds, kas otram labu dara; 2) cita uzlikta lāsta, slimības atbūrējs, labais burvis. – “Kuš, kuši!” viņš domā, “ko es varu zaudēt – aiziešu pie labdara izrunāties.” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, 1. puse, 6); *lietv.* ‘labdarišana’ – labdarība; palīdzība. – “Deļ pateikšonas par tovu labdareišonu.” (Evangelia toto anno, 1753, 109)

Labenieks – 1) augstākajai kārtai piederīgs; tas pats, kas ‘labietis’; 2) bagātnieks, tas, kam pieder liels labums; sk. arī Labietis.

Dzīvojiet, labenieki,

Raušat naudu kaudzītē!

Nu jūs mani, naidenieku,

Pa vārtiem izvadāt.

(LD 27466)

Labģers – “cilvēks, kas nepalīdz, kad vajaga, un piesolās, kad nevajaga.” (DL, 1892, 17)

Labietis, labieši, labais, labie – senāk brīvo ļaužu augstākā kārta. – “Tad priedes kraupainu mizu, bet stalti saslējušās kā labiešu meitas.” (Fimbers, 2000, 8); “No labieša Coda dzimtas, kas bijusi draugos ar pašu Viesturu.” (Fimbers, 2000, 27). Vārdam pamatā ide. *labh- tvert, grābt. Nozīmes attīstība: satverts – iegūts (par īpašumu) – vērtīgs (Karulis, I, 480). Īp.v. ‘lābs’ – 1) bagātīgs; 2) vērtīgs; derīgs, vēlams; *lietv.* ‘lābs, labums’ – īpašums, manta, vērtība. Sk. arī Brammanis; Labenieks.

Kā sengrieķu valodā ‘agathoi’ (=labie) jeb ‘aristoi’ (=vislabākie, no kam aristokrāti) apzīmēja muižnieku kārtu, tā arī senlatviešiem, kā rāda /tautasdziesmas/, ir bijusi sava par labajiem jeb labiešiem saukta lielmaņu kārta; un izteiciens ‘dažs lābs’ senāk ir nozīmējis: “dažs lielmanis”. (Endzelīns, 1974, II, 356)

Kad Anšlavs Vegeram izskaidroja, ka latviešu starpā ir arī dižciltīgie, tikai tos nesauc par kņaziem vai firstiem, bet par labiešiem, viņš bija ar mieru pieņemt, ka viņa māte nebūs grēkojusi. (Janelsiņa, 64)

Labi labi labišam,
Lab' tecēja kumeliņš!
Kā tas labi netecēs,
Auzinām barojams?
(LD 29820)

Labs vīrs iegāja
Laba vīra sētāi,
Izsīta slēderi
Ar naudas kuli.
(LD 33338)

Pi Dīv'eņa lab' dz'eivot':
Treis olūti pogolmā.
Vinā dz'ēre raibys gūv's,
Ūtrā s'ērmi kum'el'eni,
Trešējā saul'is m'eita
Bičereitis balynōja.
(LD 33688)

Labs lahum krēslu cēla,
Kas pacēla nabagam?
Dievs pacēla nabagam.
I nabaga bērniņam.
(LD 31224)

Paldies saku māmiņai,
Tā man' labi pamieļoja,
Tā man deva cūkas gaļas,
Salda alus nodzerties.
(LD 33549)

Labprātība – brīva griba; brīvprātība. – “Grūti noteikt, vai cilvēku starpā vispāri lielāks svars ir saderībai, novēlībai un labprātībai, vai naidībai, nenovēlībai un visam savstarpējam ļaunuma prātam.” (Kaudzīte, 1926, 33); “Lai viņa mazās labprātības neatraidot”; “Ieva pēc labprātības atmeta vīram kādas kapeikas.” (Mīlenbahs, II, 396); “Lielā labprātība.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 710). Īp.v. 'labprātīgs' – 1) labvēlīgs. – “Parādās labprātīgais dievs.” (Mīlenbahs, II, 396); 2) brīvprātīgs. – “Labprātīgie ugunsdzēsēji.” (Mīlenbahs, II, 396)

Labprātīgs, sk. Labprātība.

Labs, labums, sk. Labietis.

Labtik – diezgan, gana. – “Paldies jums, nu ir labtik!” (Jalna Kūrava, Rīga, 2004)

Lagačča – guļasvieta, gulta. – “Kaut ben pavasari būtum piesateikuši Vilkkaula Katriņa Jānim, varētum ben pamēģināt ir tai pašā šaurinā, šaurinā lagačča sagult kopā.” (Janševskis, III, 358)

Laicība – pasaulīgums, dzīve virs zemes, pretstatā nepasaulīgumam (garīgajā balstītajam) vai pārpasaulīgajam. Īp.v. 'laicīgs' – 1) pasaulīgs; 2) pārejošs, islaicīgs. – “Nava gars myužs, laiceīgs.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Laicīgs, sk. Laicība.

Laicināt, laicināties – 1) pagarināt, paildzināt. – “Savu dzīvību laicinājīs esi.” (Gliks, 65); 2) kavēties. – “Ķeries tik pie darba! Ko tu laicini!” (Mīlenbahs, II, 401); “Kū tu tik ilgi laiciniš: struodoj!” (Brencis, 122); “Es nuojāju Venča ragā un kādu brīdi te nosa-laicijuos.” (Plāķis, 41). Sk. arī Laicit.

Laicit, laicities – 1) taupīt, krāt, sargāt, glabāt – mantu, ēdamo, naudu u.tml. – “Ko tad te laicīs, ko tad te gaidīs.” (Mīlenbahs, II, 401); “Salaicieja drusku ols, lai tuoleimūs gostus varātu pamīluot.” = Sataupīja drusku alus, lai tālīnos ciemiņus būtu ko pamīluot. (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2005); 2) sargāt, pasargāt, sargāties, vairīties. – “Dievs viņu

aplaicis." (Langijs, 134); "Ar šo burvi visi baidījās un laicījās satikties." (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1. sēj., 133); "Kāzās nevar vis tā izlaicīties no katra pūliņa." (Janševskis, II, 18); 3) turēt, glabāt. – "Un tuo ūden var laicēt ieš pudeles kādu simt met (=gadu) pret ligām." (Kuršu kāpu folklorā, 40); "Un to naudu tu vari palaicīt sev." (Kuršu kāpu folklorā, 31); "Nāc, palaici tās puķes." (Jolanta Rehtermāne, Zemgale, 2006); 4) turēties (pie kaut kā). – "Tu ej, laikies pie laivs." (Kuršu kāpu folklorā, 18). Sk. arī Laicināt.

*Jau es augu gana gauži,
Neveiktiša bīdamās;
Vai bij pati nesekmīte
Manu bēdu audzējuse.*
(LD 21879,1)

*Laikies, brāliti,
Nu tevi kārs,
Nu tevi pakārs
Linīnu šķiedrā!*
(LD 25439)

Var.:

3. *Vai bij pate Vēla māte*
4. *Manis dēļ laicījusi.*

Laida – 1) rinda, svītra, sloksne; 2) kopa, kopums, klājiens; 3) vaļa, brīve. – "Lopi palikuši savā laidā." (Endzelīns, Hauzenberga, I, 711). Atv. no *darb.v.* 'laist'.

*Kas tā tāda laidās mēle,
Manu dziesmu brāķētāja?
Tā ciemīna ēvīngīte
Izpuvušu vēderīņu.*
(LD 925,1)

Laidaks, laidaka – 1) palaists savā vaļā, klaidonis. – "Blondos kai laidaks." (Latgaļu folklorā, 458); 2) sliņķis, kūtrs cilvēks (DL, 1894, 129); 3) gļēvs, neveikls cilvēks.

Laidis, laidns – slaidis, slaiks; tievs un garš.

*Kur tie dzima (auga) staltie vīri,
Kur bērie kumeliņi?
Pirtī dzima (auga) stalti vīri,
Stalli bēri kumeliņi.*
(LD 1147)

Var.:

2. *Kur tie laidni kumeliņi;*
4. *Stalli laidni kumeliņi.*

Laikmets – 1) laika mērs, laika vienība, laikposms. – "Beidzamā dienā, kad septiņu gadu laikmets apkārt, medinieks ar krusta rubuļa lodi noiet mežā un, kā nu velns nāk, – knaukt!" (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1. sēj., 238); 2) svētki, svētku dienas. – "Laikmetos un talkās vajadzēja iztikt ar alu, bet te nu pavisam negaidot šīs kāzas." (Balandnieki, 282); 3) noteikts vēstures posms. Pamatā saliktenis: 'laiks' + 'mets', kur saliktena otrā daļa no ide. *mē- mērit. (Karulis, I, 586)

33449. Vīrietim rokas sasprēgā jeb ģimīs zaudē dabisku krāsu, ja tas pie sievietes apgramstījes, ja viņš ir to aizkārīs menstruācijas laikmetā. (LTT)

1238. Ja māte mazu bērnu zīda trīs gadi, tā ka šini zīdīšanas laikmetā lielā piektdiena atkārtojas trīs reizes, tad no šī bērna izaug cilvēks ar burvja spējām. (LTT)

Laiknīca – hronika.

Laiksne, laiksna – ūdensroze. – "No purva un ezera cēlās viegla, balta migla, caur viņu spīdēja ezerrožu baltie kausi un laišķu dzeltēnie podiņi." (Veselis, 1991, 124); "Netirā ūdenī peldošās laiksnes." (Zariņš, 164); "Mežezērā aug viena balta laiksne." (Ivaska, 2003, 29); "Laikšņu lapas jāizžāvē. Ar tām bērns, ja nemierīgs, jāmazgā. Laikšņu ziedu neliek

klāt, tikai lapas." (Veronika Kokina, Latgale, 2005). Pamatā ide. *leuk- no saknes *el-gaišas, spīdīgas, mirdzošas krāsas apzīmēšanai. Sal. prūšu val. 'launos' – zvaigznes, spīdekļi. (Toporovs, V, 179–180)

Ar lauzumiem šā ceļa taisne,
Bet pilna sirds ar mīlestību.
Tu pārlido kā miglā laiksne
No esības uz bezgalību.
(Bronislava Martuževa. Vizmai Belševicai)

Ne ūdenslilija, ne ūdensroze – laiksne.
Balts vārds kā melnā naktī zibens plāksna.
(Vizma Belševica. Laiksne)

Laikstarpa – starplaiks. K.Valdemāra ieteikts jaunvārds. – "Krievu val. 'mezhduremenje', vācu val. 'zwischenzeit'." (Zemzare, 274)

Laima – likteņdieviete, kas latviešu folklorā parādās gan vienskaitlī, gan kā divas Laimas (Laima un Ne-Laima), gan arī kā trīs Laimas (Laima – Dēkla' – Kārta). Vienskaitlī Laima ietver sevī visas iespējas, kā divas Laimas – viena pozitīvo, otra negatīvo likteņa daļu, kā trīs viņas iemieso laika nogriežņus (pagātne – tagadne – nākotne). Katra no trim Laimām ir aizgādne kādam noteiktam dzīves posmam: pirmā, kas bērnam piedzimstot liek mūžu un gādā par tā pirmo daļu (Laima); otrā ir aizgādne, līdz bērns kļūst pieaudzis (Dēkla); trešā, kas pārcērt dzīvības pavedienu (Kārta). Laima likteņa lēmumā vadās pēc tā, kā krīt loze, viņa nevar ietekmēt likteni, var vienīgi brīdināt cilvēku par iespējamām briesmām (sapnī, ar citām zīmēm). Cilvēka varā saredzēt vai nesaredzēt Laimas liktās zīmes. Laima laiž pasaulē, lemj, liek likteni, piešķirot vai nepiešķirot cilvēkam veselības, bagātības, veiksmes daļu. Vārds 'laime', iespējams, atv. no *darb.v.* 'laist'. – "No šās nozīmes 'laime' (apv. 'laima') sākumā varēja būt 'dotais, piešķirtais', kas varēja būt kā pozitīvs, tā negatīvs, tātad atbilst jēdzienam 'gadījums', 'liktenis'." (Karulis, I, 490). Cits uzskats: 'laime' no 'lemt', jo viņa ir liktens lēmēja; vēl cits: no ide. vārdsaknes *lēi- liet, tecēt, plēt, burt. 'laime' – bagātība, pārpilnība. Prūšu val. 'laeims' – bagāts. (Karulis, I, 491)

Dziesmiņ' (dziesmiņ' loku, valodiņu,
Kādu pate gribēdama;
Augumiņa (augumiņu) nevarēju
Par Laimiņas likumiņu.
(LD 331)

Nelaimīte kājas ava,
Dzirās manim līdzī nākt;
Nāc, Laimiņa, tu man līdzī
Basajām kājīnām.
(LD 1100)

Šuj, Laimiņa, man krēsliņu
Sudrabīna sloksnītēm;
Pašuvusi, noliec man
Labajāi vietīnā.
(LD 1208)

Pirtīnā ieiedama,
Zelta sviedu gredzeniņu:
Nem, Laimiņ, zelta ziedu,
Neņem manu dvēselīti.
(LD 1096)

Es savai Laimiņai
Lielcekuļu vistu kāvu,
Ka tā man palīdzēja
Grūtajās dieniņās.
(LD 1140)

Laimot (laimuot) – darīt laimīgu, piepildīt. Īp.v. 'laimots' (laimuots) – piepildīts, padarīts laimīgs. Sk. arī Laima.

It Laimēņa laimōdama,
Zaļu bierzi lūcēdama;
Tī bij labi slūtys grīzt,
Laimotāji bierstenī.
(Tdz 54797)

Laima gōja laimōdama,
Zaļu bierzi lūceidama.
Kai man beja slūtas grīzt
Nūlaimōtus žagarīņus!
(Tdz 54818)

¹"Kā tā Dekla-Laime nolēmusi, tā noticis." (Depkins, 169)

Laisma – 1) “no trauka lietā ūdens strūkla” (Cibuļskis, 218); *darb.v.* ‘laistīt’; 2) tas (daudzums), ko var izlaist kaut kam cauri (piem., kuģu laisma, cilvēku laisma caur vārtiem u.tml.); 3) brīvs plūdums, brīva vaļa; *darb.v.* ‘laist, izlaist’ – darīt brīvu, brīvi ļaut. Pamatā ide. *lē(i)- palaist, atlaist, ļaut. (Karulis, I, 492)

*un klūpot izdzirdam balsi
tik līdzīgu strazda svelpai
kam savienot papīra valsti
ar laismu valodas telpā*

(Pēters Brūveris. *ūdens izlīst caur sietu*)

*Un rāmi pārskata tavu acu pārs
Šo laismas dienu, kurai tālu rieti*
(Linards Tauns. *Vasara*)

Laitīt – braucīt, spaidīt, masēt virzienā no augšas uz leju. – “Vēderu nolaitīt.” (Ulmanis, 174); “Rogu Anne viņu laitīja.” (Brencis, 123); *lietv.* ‘laitītāja’ – dziedniece, kas ārstē laitījot, masētāja.

Jam ar rūkys nu kryušu gola, dzan iz zemi, da puponai. Pastyprai. Naādušam juobyut, ka tukšs vādars. Laitej tod, ka apsarauņš, ka smogs dorbs bejs. (Pēteris Kažuks, *Latgale*, 2006)

16355. Ar laitišanu un lēnu spiešanu viņi apmierina sāpes, čūskas kodumu viņi izdziedē uzreiz, izmežģījums iegroza bez kāda grūtuma. Bet tādi gudrinieki un sālspūtēji, un kā viņus sauc, atstāj savu mākslu vienam pašam un tikai pēc savas nāves. /A.V.Hūpelis, *Top. Nachrichten II*, 1777. 140./ (LTT)

*Lustējat, mana pulka!
Visi vīri līdzī gāja:
Līdzī sāļa pūtējīni.
Līdz vēdera laitītāji.*
(LD 18309)

Laitītāja, sk. Laitīt.

Lakarēt – būt nepastāvīgam, svaidīties, lēkāt no vienas domas pie citas. – “Šurp turp lakarēt ar valodu.” (Ulmanis, 134); *lietv.* ‘lakaris’ – tāds, kam nav patstāvības domās vai uzskatos u.c.

Lakata, lakna, lokna – pārmērīgs dzērājs; tāds, kam nekad nav gana (labuma). – “Atīt gostūs ļauds kai ļauds – izdzer i aizīt, a loknys navar dabuot prūjom. Taidš kai lokna, navar dabūt da sātai, vys nagon.” (Pēteris Kažuks, *Latgale*, 2006). *Darb.v.* ‘lakt’ – 1) dzert šķidru, attiecībā uz suni, govī vai citu lopu; 2) kāriģi, bez sāta sajūtas, pārmēru dzert; nodzert naudu. – “Nu būs atkal visu naudu nolacis!” (DL, 1892, 188); “Gribot izlakt, un lokot un lokot, kamēr pārsprādzis laktams.” (LTPP, VII, 358);

29139. Suņam pirmo reiz jādod podiņā lakt un tad viņam jānocērp spalvas višķītis un ar vadzi jāiedzen sienā. (LTT)

29517. Ja suns ēd zāli jeb lok no peļķēm ūdeni, tad līst lietus. (LTT)

Lakstināt – dancināt; likt kādam kaut ko ar varu darīt. – “Tu mani nelakstināsi, kur gribēšu, tur iešu!”; sk. arī Lēkt.

Lakt, sk. Lakata.

Lamstīt, lamsnāt – lamāt, zākāt; aprunāt; dot iesauku. – “Gandrīz katru izzobojuši un daudzus ielamsstījuši (iesaukājuši) dažādos t.s. uzvārdos (palamās).” (Draviņš, 456); “Nevajag cilvēkus lamsnīt.” = Nevajag cilvēkus aprunāt. (Anna Roga, *Kurzeme*, 2007). Pamatā ide. *lēm- atvērta mute, rīkle. (Karulis, I, 499)

Langāt, langāties, langot, languoties (languot, languoties) – 1) izsmiet, lamāt. – “Piedzēris vīrs langā savu sievu.” (Mīlenbahs, II, 420); 2) dot iesauku. – “Viņas nicinādamas un kaitinādamas langāja mani par resno bambučēni.” (Janševskis, II, 8). Sk. arī Palanga.

Es nenācu šī vietā
Ar dziesmām langoties,
Man mājā aizmirsās
Langu dziesmu grāmītiņa.
(LD 20787)

Šovakar saskrēja
Div' tautas kopā,
Nu var cits citu
Langāties.
(LD 21048)

Lauks – 1) meža izcirtums; 2) tīrums; 3) netieša nozīmē katra joma, kurā notiek kāda fiziska vai garīga darbība ('darbības lauks', 'ietekmes lauks' u.c.). – “Pamatā ide. *leukspidēt, gaišs; redzēt, no kā arī adj. 'lauks' – gaišs. Subst. 'lauks' sākotnējā nozīme – gaiša, klaja vieta.” (Karulis, I, 508); Sal. senind. 'loka' – brīva vieta, telpa; senangļu 'lēah' – lauks, tīrums (Gamkrelidze, Ivanov, I, 85). Latvijā, tāpat kā bijušajā Austrumprūsijas teritorijā, tāpat kā Lietuvā, samērā daudz vietvārdu – salikteņu, kur viens no komponentiem ir 'lauks'. Ielūkojoties pirmām kārtām prūšu toponīmikā, var izprast to lielo nozīmi, ko agrāk baltu tautas piešķīra terminam 'lauks'. Tas bija telpiskās domāšanas pamatsegments ar visu, kas tajā tradicionāli ietilpināts, sākot no sadzīvīskās piederības izteikšanas (prūšiem 'Jorglauk' – Jurgim piederošs lauks) līdz laukam kā sakrālās telpas komponentam (prūšu 'Dewslauke' – Dieva lauks; 'Kaukelawke' – pazemes dievībai Kauķim veltīts lauks). Latviešu mitoloģijā ir speciāla lauku dievība – Lauka māte. Lauks tradicionālajos priekšstatos tika pretstatīts mežam, purvam kā iekoptais, no haosa telpas atkarotais, līdz ar to sakralizētas telpas gabals.

Pretstatā nepārtrauktajam mežam iekoptie tīrumi izskatījās tikai kā mazi gaismas plankumi tumšajā biežoknī, un tos tāpēc sauca par laukiem. (Ligers, I)

Kas mirdzēja, kas vizēja
Viņā lauka galiņā?
Jānīts kūra uguntiņu,
Savus bērņus gaidīdams.
(LD 32895)

Nem, jānīti, melnu zirgu,
Apjāj savu rudzu lauku,
Lai burītis nenobūra,
Lai skauģītis nenoskauda.
(LD 32485,2)

Kas tur spīd, kas tur zvēro
Viņā lauka galiņā?
Saules meita sienu grāba
Ar sudraba grābeklīti.
(LD 33816)

Es jums lūdzu, saimēnieki,
Jāņa nakti neguliet:
Skaugģīts kūra uguntiņu
Jūsu lauka galiņā.
(LD 32475)

Rāmi rāmi Dieviņš gāja
Par tiem lauku tīrumiem,
Lai vējiņis nevēcina
Dievam zīda mētelīti.
(LD 33682,8)

Lauma, Laume – 1) divdabīga zemes dieviete, kas, no vienas puses, ir dzemdību, sieviešu darbu (vērpšanas, aušanas u.tml.) aizgādne, no otras, kaitētāja, kas, sievietēm neievērojot dažādos aizliegumus (piem., nevērt ceturtdienas vakarā un piektdienā), tās sodīja; V.Toporovs (Toporovs, V, 157–158) izvirza pieņēmumu, ka Lauma baltu mitoloģijā sākotnēji bijusi debesu dievības Pērkona sieva (Pērkons debesu pārzinātājs, Lauma zemes pārzinātāja un aizgādne); 2) jaunākos laikos, droši vien kristietības ietekmē, divdabīgs sieviešu kārtas gars, vairāk ar kaitētājas nekā laba darītājas funkcijām, pielīdzināta raganai, lietuvēnam, kas īpaši vasaras saulgriežos nodarbojas ar “laumēšanu”, t.i., piena slaukšanu no svešām govīm, kaitēšanu govju auglībai, sētai, saimei. Hipotētiski vārda

'lauma' izcelsmi atvedina no ide. *loudh-m/ *leudh- augt, pieaugt, resp., dievība, kuras pārziņā auglība, augšana. (Toporovs, V, 164)

Lauma bijuse nevien gaisos darbīga, bet arī zemes virsū. Tā gādājuse par līnēm un ņēmuse vērpējas savā zināšanā. Vērpējām vajadzējis mudīgi strādāt, tā ka līdz Vastlāviem vairs nekāds vērpēklis neatliekas, jo tad Lauma pa ciemu ciemiem staigāja ar saružģētiem¹ matiem apkārt un aplūkoja vērpjamo. Ja visi līni vēl nebija savērpti, tad tā slinkās meitas neganti saplosīja. Bet lai meitas līdz Vastlāviem savu vērpēkli arvienu pareizi pastrādātu un turētu tīru, tādēļ Lauma ik piektdienas aplūkoja meitu vērpēkli un, ja visu pareizi neatrada, tad tā apraiņīja viņas. Tāpēc piektdienām arī neviena meita nevērpa, lai Lauma visu mierā varētu aplūkot. (DL, 1892, 26)

Lauma ir tāda burvene, kas izlien no savas ādas un pataisās par mušu, žagatu jeb par citu kādu putnu jeb kustoni, un tad skrien pa gaisu apsplaudīt citu lopu ganikļas. Lopi, apsplaudītās ganībās ēzdami, paliek slimi, un tad lauma caur to bauda visu labumu no slimušiem lopiem. Daudzreiz lauma pieskrien par mušu pie cilvēku barības un samaitā pat cilvēkus. Bet ja lauma no savas ādas izlidusi un kāds cilvēks šo ādu apgriež apkārt – galvu tur, kur kājas bijušas – tad lauma uz vietas pagalam, jo nezina vairs atlist atpakaļ. (LBV, II, 563–564)

Lauma ar postīni (gavēņi) cēla krusu un tāpēc allaž rādījās vētrainos gaisos. Kad saule spīdēja, tad tā sukāja savus matus, kad sniga, tad purināja gultu, tā ka spalvas putēja, kad mazi mākoņi pie debess rādījās, tad tā izdzina savu ganāmo pulk. (LBV, II, 626)

11695. Jāņu vakarā nogriež trīs buceņa un trīs ozola zarus, ko Miķēļu vakarā, lopus stallī liekot, ieliek saites vietā un tura līdz pavasarim. Lopus ārā laižot, šos zarus noliek apakš sliekšņa un trīs reiz pārdzen lopus pāri, lai laumas netop klātu. (LTT)

16879. Dižo piektrītu priekš saules lēkšanas kūts durvis ievēl ar darvu krustu, lai laumas neiet iekšā. (LTT)

25300. Raganas un laumas pārvēršot cilvēkus par zirgiem un jājot ar tiem par nakti. No rīta tādi cilvēki jūtoties ļoti nomocīti. /F.Brīvzemnieks, 1881. VI, 153./ (LTT)

Laume naktīs nāk pie zirge, zirgs slape ir no rīte. Sēdē virsū un jāj. Tā rākoja mājās. (Elsbeth Sakuth, Zviedrija, 2006)

"Laume atlaide" – teica kursenieki, kad zvejojot kāds it kā turēja tīklus, bet izdevās izlūgties, lai atlaiž. (Elsbeth Sakuth informācija, Zviedrija)

Laume varēja rait's jāt uz tevi, sviēdri skrēja un drebēja. Arī zirgus jāja. Laume zirgam sapina krēčas, tās bija Laumes pinas. (Martins Sakuth, Zviedrija, 2006)

*Appuškoju laidariņu
Ar ābeļu zariņiem,
Lai izbada lauma acis,
Jāņa nakti staigājot.
(LD 32472,1)*

*Man uzauga puceniļis
Zirgu stāju galiņā,
Ikvakarus Laumas māte
Garām skrēja raudādama.
(Tdz 55117)*

*Brauc projām, Laumes meita,
Tev iejūgts kumeliņš.
Vēla vīta tev grožiņa,
Zelkša pīta pātedzina.
(LD 34060)*

*Dar', bāliņu, stīgu sētu
Visapkārte jūrmalai,
Lai nevar laumas meita
Kurzemē zēģelēt.
(Tdz 55152)*

Laupīt, sk. Lupīt.

Lāte, sk. Lātīt.

¹ Saružģēti – sapinkoti.

Lātīt – “no uguns un zvaigznēm mirdzēt, lieliski spīdēt” (DL, 1894, 129); liesmot. – “Pārkaunc vaira narūc, bet pamalē val lātī.” (Laumane, 2005, 231); “Jāņugunis lātija malu malās.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006); *lietv.* ‘lāte’ – liesma.

Lecans – gabals. – “Bīza pīna, tauku, svīsta lacans.” (Brencis, 123); sk. arī Lecināts piens.

Lecināts piens – “/to/ dabūn šā: sarūgušu pienu savāra, tā ka tas atdalās no sulas, pēc tam salej spainī, uzliek vāku, apgāž spaini tā, ka sula notek; paliek lecināts piena gabals – lecans.” (Brencis, 123)

Leišu sviests, leitis, arī baltais sviests, arī dižais sviests – no paniņām neatdalīts sviests, ko ēda kopā ar vārietiem kartupeļiem. – “Tā dižā ķerne būs jāsadara sviestā. No mazās varēs sataisīt leišu sviestu.” (Balandnieki, 88); *sal.* Lielais sviests.

Viņa ir laba baltā sviesta taisītāja. (Mirdza Ārenta, Kurzeme, 2003)

Mamma taisīja tādu leišu sviestu, bet es neesmu taisījusī. (Dzidra Budžus, Kurzeme, 2006)

Ne karsts, bet stipri silts lai būtu – skābs krējums uz plīts jāsilāda. Sūkalas mazliet atdalās. Ēdams ar karstiem kartupeļiem. Leitis nebija īstā sviesta vērtē. Īsto sviestu mazgā vai septiņos ūdeņos, leiti nemazgā. Īsto sviestu lika spainītī pagrabā, pārļēja ar sālsūdeni un turēja līdz Ziemassvētkiem. Tā līdz Ziemassvētkiem var saglabāt tikai maija vai jūnija sviestu. Leiti ēda tūliņ, neglabāja. Ja uz otru ēdienreizi atstāja, ne vairāk. Leitis ir baltāks par parasto sviestu. Sāli tam liek pēc garšas. (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006)

Pazīna arī t.s. dižo sviestu. Tas kādreiz radās netīšām, un tad krējumu vairs nevarēja viegli sadarīt par sviestu. To bija iespējams dabūt arī ar nolūku – krējumu sildīja (krāsns mutē vai pie plīts) un tad maisot neļāva tam sadarīties sviestā; līdzko tas sāka notikt, tā lika klāt jaunu krējuma porciju. Dižajā sviestā tad iekšā palika viss ķernespiens. Klāt pielika sāli un deva saimei ēst. (Draviņš, 273)

Tas nekāds dižais nav, ka viņam viss klāt. Īsto sviestu mazgā vairākos ūdeņos, balto nemazgā, tūlit dod ēst. Es nezīnu, kāpēc citi balto sviestu sauc par dižo. (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

Lekns – auglīgs; sulīgs, mīksts. – “Lekna zāle; lekni zāles kušķi.” (Mīlenbahs, 11, 448); “Bužināja lekno matu ērkuli.” (Skujīņš, 1994, 108); “Augsne laistās trekna un lekna kā kaņepju sviests.” (Ivaska, 2003, 135); “Rītsvidā leknās ganībās tupusies pie pacietīgās gov.” (Džoišs, 16). *Lietv.* ‘leknums, lēkna’ – mitra, auglīga vieta. – Lēkna – mitra, auglīga pļava. (Karulis, 1, 513)

19554. Mātes saknītes aug leknumos, sakne ir likumaina kā dēle, lapas kā zirgu skābenēm, galā brūna bauzīte. Zālīte, kā kaut kura cita, izrokama Jāņu vakarā. (LTT)

Leknums, sk. Lekns.

Leķēt – 1) stipri snigt; 2) “bez apdoma runāt, kas it kā iešaujas prātā.” (DL, 1894, 130). *Lietv.* ‘leķis’ – gvelža, cilvēks, kas papriekš saka, tad domā.

Leķis, sk. Leķēt.

Lelles kāja – parasti izteicienā ‘let uz lelles kāju’, kas nozīmē – iet raudzībās, arī krustībās, arī rādinēs iet. – “Rādinēs iet, tas jau tas pats, kas uz lelles kāju iet.” (Ķērsta Balčus, Kurzeme, 2003); sk. arī let ar liku roku; Kūmas; Lūkažas; Luņģi; Rādīnes; Raugi.

Kad piedzimis bērns, tad iet uz lelles kāju. Jaunpiedzimušais bērns ir tā lelle. Tā ir vecu laiku teika, tagad saka, ka jāiet ciemos. Kad iet uz lelles kāju, dzied "Aijā žūžū, lāča lelle". (Anna Šmite, Kurzeme, 2003)

ļevai atskrēja Dainīte. Jāiet uz lelles kāju. Visa ģimene iet, viens neiet. (Aivars Ozols, Rīga, 2006)

Lellīte piedzimusi, liela nav, lellīte vien ir, tāpēc tā sauc. Ka meitene, tad nedrīkst iet bez lakatiņa, ka puika, bez cepures. Nedrīkst iet uz lelles kāju tukšām rokām. (Zelma Atte, Kurzeme, 2007)

Lencēt, [lencēt – 1) iet, skriet, doties kaut kur ar likumu; tuvoties mērķim aplinkus; cilpot. – "Jālencē klāt pie dziļās puses."; "Zaķis lencē pa lauku." (Endzelīns, Hauzenberga, I, 733); 2) tipināt, iet vai lekt sīkiem soliņiem. – "Pats lencē kājām." (Mīlenbahs, II, 451); 3) kratīties, kratīt. Vārds tās pašas cilmes kā 'liekt'. Paralēli formām ar -k- sastopamas arī formas ar -g-, "no kā kursenieku 'lendze' – lence, mezgls, cilpa [...] Šās cilmes vietvārdi LENDŽI, LENGAVAS, ĻENGAS ĻĀVA (Rāmuļos); sal. Ļenkas purvs (Matkulē) un ar saknes patskaņa miju upe LANGA (Nīcgālē) [...] Sal. seno kuršu vietvārdu PALANGA." (Karulis, I, 515)

Vecās mātes pavēdere
Ļencēties [lencējās].
(Mikla; atminējums: kretulis)

Lendze, sk. Lencēt.

Leņķe, leņķis – 1) līcis; 2) grava, leja; 3) apvidus, stūris, kaktis. – "/Leņķe/ atvasināts no verba 'lenkt' šā vārda senajā nozīmē 'liekt' [...] A. Kronvalds ieteica šo vārdu [...] lietot atbilstoši vācu *Winkel* 'kaktis, leņķis', tātad arī ģeometriskā jēdziena izteikšanai." (Karulis, I, 515–516)

Lepeste – pēda, pēdas locitava. – "Guļ lepestes atmetis." (Olga Mičerevska, Latgale, 2006)

Ļic, Borbul, jaunas kōjas
Pi vacūs lepestišu.
Vacōs kōjas nūdylušas,
Māršinom kolpōjūt.
(Tdz 46992)

Letiņš – labvēlīgi ironisks latviešu pašnosaukums.

'Latvietis' izklausās šausmīgi formāli. 'Letiņš' ir viens no labvēlīgiem žargona vārdiem. Nevienam latvietim neienāktu prātā, ka tā viņš tiek nolamāts, drīzāk pagodināts. Protams, jāskatās, kurā valodas situācijā to lieto, kurā tas iederas. Trimdā bieži teica: "Mums letiņiem jāturas kopā." Vai arī: "Tur jau atkal letiņi to izdarīja." Vai arī kad kādā kompānijā kāds letiņš uzpeldēja. Lietoja arī mazliet bravūrīgā nozīmē. Mīlīgs žargona vārds. (Valters Nollendorfs, Rīga, 2006)

"Latiņu?" Kurbads prātoja. "Vai tas ir tas pats, kas letiņu?"
"Nē jau, latiņi ir dienvidos." (Turbads, 1970, 14)

Nevajadzētu arī bez vajadzības lietot žargona vārdu letiņš. Tas nav nekur akceptēts kā latviešu valodas vārds. (No Gunara Irbes vēstules "Jaunās Gaitas" atbildīgajam redaktoram Valteram Nollendorfam 1958.8.10 Jāņa Turbada¹ "Kēves dēla Kurbada" publicēšanas vai nepublicēšanas sakarā).

¹Jānis Turbads – trimdas valodnieka un rakstnieka Valža Zepa (1932 – 1996) pseidonīms.

Ir nepielaižama mūsu literārās valodas nevajadzīga barbarizācija – kam kalpo autora lietoti “vot”, “letiņš”, “kapija”, “kūrpirsts” un citi līdzīgi vārdi. Vai tiem piešķirsim pilsoņa tiesības latviešu literārajā valodā? Kādreiz mums bija vīri un sievas, kas cīnījās, lai padarītu latviešu valodu tīru – vai tagad griezīsim visu uz otru pusi? (No Gunara Irbes vēstules “Jaunās Gaitas” atbildīgajam redaktoram Valteram Nollendorfam 1958. 21. 11. Jāņa Turbada “Ķēves dēla Kurbada” publicēšanas vai nepublicēšanas sakarā).

Bet vārdam “letiņi” u.c. Kurbadā nav attaisnojumu, sevišķi ja ievērojam, ka mūsu valoda atrodas defensīvā pret visādām ietekmēm. (No Gunara Irbes vēstules “Jaunās Gaitas” atbildīgajam redaktoram Valteram Nollendorfam 1958. 8. 12. Jāņa Turbada “Ķēves dēla Kurbada” publicēšanas vai nepublicēšanas sakarā).

Baigais letiņu humors... (Māra Sīmane, Rīga, 2006)

Deju starplaiķos

Letiņš uz vēzdas atspiedies baxta ar pirxtu debēsīs.

(Juris Kunoss. *Ogles zīmējums*)

Lēkans – lēticīgs, naivs, tāds, kas ātri notic cita teiktajam vai solītajam. – “Viņš ir lēkans ticēt; lēkans pircējs.” (DL, 1894, 130); “Atraitnes palaikam mēdz būt lēkanas uz precēšanos.” (Janševskis, III, 99)

Lēkna, sk. Lekns.

Lēkši, sk. Lēkt.

Lēkt, lekt, lēkāt, lakstīt – 1) izdarīt strauju ķermeņa kustību vai atkārtotas kustības (‘lēkāt, lakstīt’) uz augšu vai citā virzienā, atraujot kājas vai visu ķermeni no zemes, arī no citas pamatnes. – “Varu lakstīt līdz ar skuķēm.” (Auseklis); “Zivis laksta ezerā.” = Lēkā pa ūdeni ezerā; “Doncojūt loksta.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); 2) lidot, laisties. – “Andrejs pārlēce.” = Stārķis pārlidoja. (Anna Šmite, Kurzeme, 2003); “Ar samoļotu da Novosibirska atlēcet?” = Ar lidmašīnu līdz Novosibirskai atlidojāt? (Nina Kukule, Sibīrija, 2005). *Lietv.* ‘lēkts, lēks’ – kustība augšup, leciens. – “Sauls lēkts.”; *lietv.* ‘lēkši’ – lecienu virkne; *apst.v.* ‘lēkšiem, lēkšu’ – izdarot lecošu kustību virkni. Pamatā ide. *lek-: *lēk- liekt, lēkt. Sk. arī Lakstināt.

Lec, māsīte, rožu darzā,

Puško brāļam cepurēt;

Izpuškāja dziedādam,

Pati deĶa raudādam.

(Kursenieku dziedāta t.dz.)¹

Kāds rīta klusums, saulei tikko lecot,

Vējš neelpo, dārzs vienos ziedos stāv.

(Viktors Eglītis. *Atmoda*)

Lēkties, lekties – 1) kādu kaiti dabūt. – “Man ir no viņa lēcies.” (DL, 1894, 130). Agrāk uzskatīja, ka lēcas no kāda skaudīgas acs, no nepareizi veiktas mirušā apbedīšanas u.tml.; 2) notikt. – “Kas tev lēcies, ko tāds drūms staigā?”; “Tomēr dažreiz, kā saka, ir ubagam lēcas laime.” (Janševskis, 1983, I, 9); 3) spītēties, runāt preti kādam. – “Ko tu lēcies?”

Taids dasalāc, dateik ļaunums tys voi tys. Juoit da vuordinīkam, jys idūd jjudiņa, nūsa-mozgoj i vyss prūjom. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Lēne – “vēdera lēne jeb paslēpene; ezera lēne=likšņa.” (DL, 1894, 130)

Lētaudzis, sk. Lēts.

¹ Cit. pēc: Malvess, 1932, 19.

Lētīt, lētināt, sk. Lēts.

Lētprātīgs, lētticīgs, sk. Lēts.

Lēts, lētīgs – 1) par nelielu samaksu nopērkams; 2) viegls. – “Lēts uz saprasšonas.” (Kurmīns, 151); “Tas nav pareizi. Pie upes nevajag sēdēt – tur lēti var iesnu dabūt jeb ūdenī iekrist un drēbes samērcēt.” (Par piemiņu, 373); “Daudzus nevarēja lēti ieradināt katru rītu apaut kājas, un mācītājs negribēja baskāju skolēnus.” (Dinsbergis, 50); 3) lēns, ilgs; 4) gurd, slābans. *Darb.v.* ‘lētīt, lētināt’ – atvieglot, vieglināt, remdināt. *Sal.* latīņu val. *radn.* saknes vārdu ‘lētum’ – nāve, gals, bojāeja; *lietv.* ‘lētaudzis’ – tāds, kas izaudzis vieglos, mierīgos apstākļos; *ip.v.* ‘lētprātīgs, lētticīgs’ – vieglprātīgs, naivs. Pamatā ide. *lē- palaist, atlaist, ļaut. (Karulis, I, 517)

2954. Bērnū var lēti apskaust, kas zīdīts ar āzgulētu pienu; tādu pienu visu skaidri jāizslauc. (LTT)

9668. Griķu garaini dod niknu tvaiku, kur cilvēks var lēti apreibt un mirt. /Veca vārdnīca no 17.g.s./ (LTT)

25040. Ja beigts putns gulot zemē ar galvu pret ziemeļiem, tad tas lēti nepūstot. (LTT)

16488. Valoda īr tiri latviska, tikai ar citādu zilbju intonāciju un dažu vokaļu pārmaiņu; ir ieviesušies arī daudz krievu vārdu. Vidzemnieks viegli saprot šejienes latviešu valodu, bet ne otrādi, šejenieņis nesaprot tik lēti vidzemnieku. /A Brants, Ludza, Inland, 1845, 454./ (LTT)

*Lēta bija man dabīna,
Drīz dziedāju, drīz raudāju;
Pulciņā padziedāju,
Viena pate noraudāju.*
(LD 125,1)

*Pirmajam, pēdējam,
Tam pieder tēva zeme;
Vidējam, lētaudzam,
Pašam vaļa meklēties.*
(LD 3754)

*Ne tā man lēti tika
Jauna caunu cepurīte:
Dažu nakti izgulēju
Sīku priežu siliņā.*
(LD 30491)

*Kur kūmiņas kavējāsa,
Ka tās lēti nepārbrauca?
Aiz kalniņa kavējāsa,
Pādei vārdu dalījāsa.*
(LD 1372,1)

*Nāk rudzu smarža un dūmu,
un piena, un skuju nāk,
vistīlāk es redzu ar acīm,
ar smaržu – vissāpīgāk.*
(Jānis Peters. *Smaržas atmiņa*)

*Lēti kurt uguntiņu
Iekurtās pagalēs;
Lēti iet tautiņās
Pie ierasta tēva dēla.*
(LD 22993)

*Saka mani smuidru, garu,
Lēlaugušu brāliņos;
Lēši lēši, ne tik lēši, –
Rijas kult, māļu malt.*
(LD 21472)

*Pūriņš lēti lētināms,
Ne tik lēti pielokāms;
Grib pūriņš jautra miega,
Gribēj' gudra padomiņa.*
(LD 25224)

*Un pati tik naiva, tik lētticīga –
Gluži kā vizdūle pirmā,
Bet, ak tavu kaunu, spoguļi,
Man taču mati jau sirmo!
(Ārija Elksne. *Naivā*)*

Lēvenis – 1) kārtā, biezs uzklājums; 2) daudzums. – “Šķirstot sasūtīto iespieddarbu lēveni, Turaidu dažbrīd pārņēma pavisam spokaina sajūta.” (Anšlavs Eglītis, 1980, 47); 3) kaut kas kopā sasaistīts, saaudzis; 4) purvainā, līgana vieta, arī izskalots krasts; 5) izliekums, kaudze, murskulis. Pamatā ide. *ļeug- liekt. Nozīmes attīstība: liekt, lauzt – ieliekums, ieleja – izliekums, kaudze. (Karulis, I, 517)

Lēverains, sk. Lēveris.

Lēveris I, lēvars – 1) skranda, driska, gabals no kaut kā vesela; kaut kas izjaukts. – “Apārs ir kaltēšanai izjaukts siena lēveris.” (DL, 1893, 145); “Lupatlēverēs to, kas mēli ap mani aplam šaudīsi!” (Blaumanis, V, 78); “Bille nosvieda kaķi, kleita vien notirkšķēja, kur kaķa nagi izplēsa lēveri.” (Belševica, 33); “Spieķi salūza lupatu lēvaros.” (Zariņš, 1978, 70); “Starp putekļu lēveriem vizēja zelts.” (Bankovskis, 1996, 49); 2) skrandainis. – “Lamu vārds, kurš norāda, ka apgērbs nolamātām nepieklājīgs, salīdzinot ar nolamātāja apgērbu.” (Brencis, 124); *īp.v.* ‘lēverains’ – skrandains, noplīsis. Pamatā ide. *lēu- atlaist, palaist; atslābt (Karulis, I, 517). Nozīmes iespējamā attīstība: atlaist, palaist – ļaut nokarāties – skrandas.

*Tēvam gaļiņa, mātei maizīte,
Bērnām suliņa, kaķam lēvars,
Kučam kauliņš, gaiļam dūmi,
Pavārītei pa pieri.*
(LD 2186,2)

*Ai mazo bāleliņu,
Kā man tevis gaužām žel!
Citi puiši kā kundziņi,
Tu kā skrandu lēveris.*
(LD 20107,1)

Lai apmierinātu bērnus, kuri raud un prasa ēst, ēdienam vēl katlā vāroties, sit plaukstās viņu rociņas un saka:

*Pau, pau, ezīti
Maetam kallā.
Kaķam dūmi,
Suņam kaulins,
Gaiļam lēveres,
Tāēvam biezumī,
Bāērnim suliņa.
Kam ar suliņu nepietiek,
Tam ar kausiņu
– Bauc, – pierē!*

Pie tam piesit bērnam ar karoti pie pieres, un bērni – smejas un vairs neraud. (DL, 1893, 26)

*Bei modinātāja pulksteņa vagara mēle pāršķir
smagā miega lukšumu līdzīgi cirkus sunim, kas
izlec pa apaļā stipā ievilkto sarkanu papīru:
lēvari šķīst, un ļaudis pulkā sauc bravo.*
(Fricis Dziesma. Pogas)

*Labā laba dēla māte,
Labi mūs(u) gaidījuse:
Visas lampas nopuškava
Ar tiem mencu lēveriem.*
(LD 46572)

*Lēverains, lēverains
Karodzina nesējīns,
Trim kājām kumelīns,
Vienu slieci kamanīnas.*
(LD 18571)

*Viena pati lampa dega
No lēveru sataisīta.*
(Anna Trautmane, Kurzeme, 1961)

Lēveris II – zivju (parasti mencu) aknas. – “Izvārījām diži gārdu lēveru zupu.” = Izvārījām ļoti garšīgu mencu aknu zupu. (Anna Roga, Kurzeme, 2007); “Viss lēvers izvāre lēverdesam.” (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2007)

Lēvermaize – maize, kas cepta no miežu miltu miklas ar mencu aknām. – “Nu i daudz lēver, jācep lēvermaiz.” (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006)

Lidenis, lidinis – 1) tauriņš; 2) jebkas, kas lido.

*Atskrien gaisa lidinitis,
Nones dienas ausekliņu,
Izliek uz zemes ķempētāja,
Noplēš ādu, sakapā miesu.*

(Mikla; atminējums: atskrien vanags, noķer gaili, uzliek uz ecēšas, noplēš ādu, sakapā miesu)

Lidens – 1) sekls; nedziļš. – “Tas spannis ir lidens, neva dziļš.” (Fīrekers, Konkordance, I, 296); 2) gluds, gludens. – “Lidens ledus.”; “Še ceļš tik lidens.” (Mīlenbahs, II, 466)

Liedzīgs – nelabprātīgs, neatsaucīgs. – “Nemaz neesmu liedzīgs.” (Mīlenbahs, II, 493); Pretēji – ‘neliedzīgs’ – atsaucīgs, labprātīgs (piem., palīdzēt).

Liegāties – daudzkārtīgi, atkārtoti liegties.

Māte mani gauži rāja,
Ka pie puīša nakti gulu.
Šī devīta vasariņa,
Puiša acīm neredzēju!
– Ko, meitiņ, liegāties,
Ka pie puīša negulēji?
Simtu nakšu pārgulēji
Apakš puīša kažociņa,
Apakš puīša kažociņa,
Uz puisīša rociņām.
– Vēl gulētu otru simtu,
Kaut māmiņa neānājsē.
(LD 12586,1)

Lielais sviests – “Kad sūkalas nost, tad ir liela, dzeltena sviests.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); “Taisās kā liela sviests – saka par lēnīgu cilvēku.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2005); sal. Leišu sviests.

Lieldaris – kas lielās daudz ko izdarām. – “Lieldaris esot, nu kāds lieldaris, sev malku nejēdz saskaldīt.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006)

Lielgalvis – nebēdnis; tāds, kas visu tikai uz savu galvu dara. – “Nebēdnīgs, palaidnīgs, stūrgalvīgs, tiepīgs /cilvēks/.” (DL, 1894, 129)

Lielināt – 1) padarīt kaut ko lielāku apjomā; 2) lielīt. – “Lielināja bez mitas.”

Liemenis – 1) kaut kas stumbrveidīgs – cirvja daļa no asmens līdz kātam; kājas stilbs; koka stumbrs; stumbenis. – “Ieročus pieslējuši pie liepas liemeņa.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 756); “Slīpajos staros uzzībsnī vien bērzu liemeņu baltums.” (Ivaska, 2003, 41); “Zaļoksnu un kaltošu priežu liemeņi.” (Ivaska, 2003, 142); 2) neveikls gara auguma cilvēks; 3) kautķermenis. – “nokauta, atasiņota dzīvnieka ķermenis bez galvas, ādas, kājām, astes, iekšējiem orgāniem.”¹

Tur atkal parādās viņa, baltā vēju laiva. Starp sudrabainiem skābaržu stāviem tā slīd pa Vīnes mežu ieleju viegla kā gaismas šautra. Trīs varenas buras, stāvas un piepūstas stīvas vienīgi tev un man jūtamā vēju. Es vēroju viņu ieslidam liemeņu ēnainajā sidrabā, dūmaku aizplivurojam tās atstāto vili. (Ivaska, 2003, 131)

Miegā laižoties, domāju par bērzu, visu vienos zeltainos zvīguļos. Zari sīciņsmalki, nolikuši ap izrakstīto liemeni. (Ivaska, 2003, 48)

Lieta – 1) tas, kas cilvēka roku pagatavots; materiālajai pasaulei piederīgs. – “Lietas no zemes izraktas.” (Langijs, 138); “Dzerama lieta pēc neveselībām=zāļu šķīdums.” (Wörter=

¹ Latvijas padomju enciklopēdija, 1985, 6.sēj., 138.lpp.

Büchlein, 98); "Vārīta lieta pēc neveselībām=zāļu novārijums, tēja." (Wörter=Büchlein, 98); "No ēdamu un dzeramu lietām." (Wörter=Büchlein, 98); "Tu apskaudi manu druvu, visas manas lietas." (Firekers, Konkordance, I, 301); 2) tas, kas derīgs, labs; pretstatā 'nelieta' – tas, kas nederīgs, nevērtīgs. – "Daudzījās apkuoārt koā nalieta, vajadzē dzīt pie darba." (Putniņa, Timuška, 155); "Šī lieta, kas lieta, ir lēta gan, bet daudz lieti neder." (Milihs, 1806, 43); 3) dievības vai cilvēka nodoms, iecere. – "Cilvēka prātam paslēpta liet'." (Langijs, 138); "Tādas lietas." (Langijs, 138); "Lielas lietas galvā" – lieli nodomi (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 416). Vārds, iespējams, atv. no ide. *lento- tāds, kas lokans, pakļāvīgs. No šīs formas *lentā-liepa. – "Laikam lokano zaru no mīkstās koksnes dē] [..] Liepas koksne izlietota daudzu priekšmetu darināšanai [..], tāpēc šās koksnes, resp., koka, nosaukums varēja kļūt par vispārīnātu saimnieciska vai sadzīves priekšmeta apzīmējumu." (Karulis, I, 528–529). Pēc cita uzskata (J.Endzelīns) 'lieta' radn. cilmes ar lietuv. [ytys – veids, veidols, izskats. Vēl pēc cita uzskata (B.Jēgers) – 'lieta' no ide. *lei- slīdīgs, glums, resp., 'lieta' – tas, kas gluds, līdzens, līdz ar to piemērots, cilvēkam derīgs. Varbūt tieši tāpēc, ka etimoloģija nav viennozīmīga, tas palīdzējis šim vārdam un tā atvasinājumiem arī vārdsavienojumos ieņemt samērā plašu vietu latv. val. ('lietvārds', 'lietība', 'lietojums', 'nelietis', 'nelieta', 'lietišķs', 'lietderīgs', 'lietpratējs', 'lietvedis', 'lietaskoks', 'lietmaņas', 'svētas lietas', 'brīnumu lietas', 'kauna lieta', 'tieslietas' u.c.). *Lietv.* 'nelietis', *īp.v.* 'nelietīgs' – 1) sākotnēji tāds, kas neprot lietu, kam neveicas darbi, kas tūlīgs, neveikls vai citādā ziņā neizdarīgs; nederīgs; 2) jaunākos laikos – jauns, netikumisks. Sk. arī Lietīgs; Lietmaņas; Lietot.

1370. Augonu plāksteri taisa no deviņām lietām: medus, nesālīta sviesta, ķiplokiem, speķa, vaska, sīpoliem un ziepēm. Šis plāksteris noņem sāpes, taisa mikstu un velk strutas. Otru plāksteri taisa no sakasīta speķa, medus un rudzu bīdelētiem miltiem. Šis plāksteris ir labs, kad augons tikko ceļas, viņš to izdala. (LTT)

4568. Kam mati aug stāvus, tas ir gudrs tiesas lietās. (LTT)

31975. Vārdojamos vārdus nevajaga citiem atstāstīt; ja tos citiem atstāsta, tad viņi vairs pašam neder. Viņus nevajaga arī nelietīgi velti valkāt, bet stipri tos slēpt un glabāt. (LTT)

*Bija man, bija man
Trīs lietišas glabājamas:
I guntiņa, atslēdzīna,
I bērniņš šūpulī.
(LD 3017)*

*Kas gulbīti baltu taisa,
Ka ne jūras ūdentīņš?
Kas bērniņus lietā lika,
Ka ne tēvs, māmuliņa.
(LD 2486)*

*Māmulīte mani sauca:
Meitiņ mana, nelietīle!
Pagaid', mana māmulīte,
Būšu lieta, kad uzaugšu.
(LD 3286)*

*Ne nu lielas lietas dēļ
Šodien pieci, seši gāja:
Viena maza dvēselīte
Zem baltās villainītes.
(LD 1353,3)*

*Maza meita es būdama,
Nekam lieti nederēju;
Kad uzaugu, tad derēju
Ir pašam labajam.
(LD 2171)*

Lietība, sk. Lietīgs.

Lietīgs – 1) derīgs; 2) spēcīgs, rosīgs, aktīvs. *Lietv.* 'lietība' – spēks, aktivitāte. Sk. arī Lieta.

Lietmaņas – lietas to kopumā, parasti attiecībā uz kāda viena veida lietām, piem., cimdi; zeķes; prievītes. Sk. arī Lieta.

Lietot, lietāt (lietuot) – 1) izmantot; 2) nolikt vai ielikt pareizā, istā vietā vai veidā. – “Savu meitu godā izlietāt.” (Ulmanis, 138); Vārdsav. ‘lietā likt’ – 1) derīgi izmantot; 2) padarīt godājamu, cienījamu, lietderīgu, citu acīs vērtīgu; Vārdsav. ‘lietā būt’ – kļūt par lietderīgu, labu, piemērotu kaut kam. Sk. arī Lieta.

*Lieto mani nu, Laimina,
Ja tu vari izlietot!
Es jau biju tā nopelta,
Ka vairs lieti nederēju.
(LD 8653)*

*Ziņā būšu, lietā būšu
Ar šo pašu vasariņu.
Nu uzgāju trīs vārpniņas
Viena salma galiņā.
(LD 34305)*

*Dzivo, mana māmuļiņa,
Kamēr mani lietā lieci:
Gana laika tev gulēti
Zem zaļām velēnām!
(LD 27330)*

Lietuvēns, lietonis (lietuonis) – 1) tautas priekšstats kaitētājs gars, varmācīgā nāvē miruša dvēsele, kas pa naktīm nāk mocīt cilvēkus vai mājlopus – spiež uz krūtim, nojādina zirgus u.c. slapijus u.tml.¹ Lietuvēns var parādīties visdažādākajā izskatā, nereti kā sikspārnis², zebiekste³, pele, žurka⁴, arī kā cilvēka acij neredzama būtne.⁵ Aizsargam vilka t.s. lietuvēna krustu – piecstūru, sešstūru, septiņstūru, astoņstūru vai deviņstūru zvaigzni; 2) nakts murgi. – “Un man bija bail, ka šie sapņi var atkārtoties, var palikt par manu nakšu lietuvēnu.” (Ezeriņš, 145); 3) lamu vārds, apzīmējot kādu dūsmīgu, niknu, ļoti nepaklausīgu bērnu vai pieaugušo, vai vienkārši kaut ko baigu, nelabu, tai skaitā arī Velnu, nešķis-to. – “Kaidi tu protivnyjs, kai litūņs, špetnyjs.” = Kāds tu pretīgs, kā lietuvēns, pikts. (Zinaida Ivule, Sibīrija, 2005); “Valna litūņs! – ļauds agruok sacē. Ite izīt jau materoks.” = Velna lietuvēns! – ļaudis agrāk tā sacīja. Te iznāk jau smags lamu vārds. (Viktorija Ruduša, Sibīrija, 2005); “Litūņs – ite nazkas nalobs.” (Vera Kalugina, Sibīrija, 2005); “Skriņ kai litūņs!” (Marija Skorjakina, Sibīrija, 2005); “Kuo litūņa apsāsts!” saka par tādu, kas netiek uz ceļa, kas netiek no dažādām likstām vaļā. (Bronislava Dzene, Latgale, 2004)

17508. Lietuvēns ir kāda nogalināta bērna dvēsele. Viņš rādās virs zemes tik ilgi, cik ilgi tam būtu jādzīvo. Bet ja viņa kaulus apglabā kārtīgi kapsētā, tad viņš vairs šai saulē nerādās. (LTT)

11414. Jaunā gadā uz visām durvīm velk lietuvēna krustu jeb arī zīmē trīs parastos krustus pret lietuvēnu un ļaunumu. Krustus taisa arī no sērmūkšļa koka un noliek pie durvīm. Zem kūts sliekšņa noliek arī sērmūkšļa kūju, uz kuras uzgriezti trīs lietuvēna krusti. (LTT)

9356. Kūti govīs paliek slapjas no lietuvēna jāšanas; lai no tam izsargātos, tad jāliek zem silēm uz skala uzrakstīti vai uzgriezti trīs lietuvēna krusti jeb no cērmaušķas krustā sa-sprausti zariņi. (LTT)

9368. Ja govij uz raga lietuvēna krustu uzgriež, tad lietuvēns govī netraucē. (LTT)

Lai lietuvēnu no govīm aizdzītu – uzmauc kūti uz mieta maitas galvu. (DL, 1891, 11)

9733. Vakarā, ejot gulēt, vajaga uz sienas pie gultas uzvilkt lietuvēna krustu, tad naktī ne-mocīs lietuvēns. (LTT)

¹ “Tevi litūņs nūjuozdē.” = Tevi lietuvēns nojādīja – saka par kādu, kas ļoti vājš palicis, miesās izkrities. (Nina Kukule, Sibīrija, 2005)

² Sibīrijā, Timofejevā 2005.g. Bronislava Trukšāne stāstīja, ka “litūņs tei jira, kas krīvyski letuchaja mysh. Senuok te beja. Lelu spuornu, vādars gars. Nūjuoj pa naktīm lūpus slapņus.”

³ “Litūņs jir zebīkste.” (Helēna Svence, Latgale, 2005)

⁴ “Litūņs jir peļa voi žurka. Jei skraida da tam, ka zyrgs voi gūvs slapņa. Žurka ka daboj svīdrus. tūs ād.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2005)

⁵ “Kaimiņonkulis stāstīja, ka kūti no rita nosvidušas govīs. Kūti iet bail, kā iet iekšā, viss kļu-su.” (Rita Emse, Vidzeme, 2004)

Tam, kam lietuvēns piesējies, lai tiktu vajā, noģērbj kreklu un pakar pie stenderes. (Pēlija Beķere, Latgale, 2002)

Aizdadzynoĵ grabneicys sveci, nūlic iz kūka, ar maizis baļveņu' apvuož. Ka lūps suok pūrķšt', atvuož baļveņu i variesi redziet, kas tur jir. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Senāk tā teica, tēvs atstāstija, ka tādi lietuvēni vadā cilvēkus. Tas no sliktas sirds, nekas cits. (Alberts Mālkalns, Kurzeme, 2003)

Zirgi kādreiz palika slapji, teica, ka lietuvēns virsū viņiem. Bet vai kāds to zin, kāds viņš izskatās. Slimnīcā gadījās – kaut kas spiež, tā kā pienaglo. Uzgrieza mazu lampiņu. Kāda sieviete sarkanā aizgāja garām. (Mirdza Čīma, Zviedrija, 2006)

Līga – 1) slimība, kaite. – “Grūtas ligas nogulēt.” (Fīrekers, Konkordance, I, 302); “Gul nu jau otru nedēļu karstumu ligā.” (Janševskis, 1994, I, 112); 2) posts, nelaime. Pamatā ide. *leig- liekt (Karulis, I, 530), resp., tā/tas, kas saliec, noliec pie zemes. *Lietv.* ‘ligats, ligatnis, liģinieks’ – slimnieks. – “Liģinieks pats nemāk pateikt, kas īsti tam kait.” (Janševskis, 1994, I, 130); *īp.v.* ‘liģens’ – slimis, saslimis. – “Kas tad jums liģens? – vaicā atnācēja.” (Janševskis, 1994, I, 112)

3408. Kad sabaidās, tad vai nu jānosplāunas, vai jānodzeros, vai arī jāizmiezas, lai nepiekrīt kāda līga. (LTT)

– Tādās liģās, kad liģinieks pats nemāk pateikt, kas īsti tam kait, un tomēr nav vesels un jūtas nelaimīgs, tas labākais ir laimes kreklis.

– Kas tas par tādu kreklu? – brīnījās māte ar meitu reizā.

– Tas ir laimīga cilvēka kreklis, kas neveselajam velkams mugurā, – tad visa līga kā ar roku atņemta! (Janševskis, 1994, I, 130)

Be, kad pie visas kopšanas

Tā līga tomēr nīknojās,

Tad labu ārsti meklēju

Un gaidu Dieva palīgu.

(Gothards Frīdrihs Stenders. *Labš saimnieks*)

Vecais dzives riebums atkal

Pačelas iz savas migas,

Viņam līdzī vecās ligas –

Visas dzīvas, tās tik snauda.

(Rainis, I, 89)

Sūta badu, sērgas, ligas,

Mēri, sumpurņus un glūņas.

(Rainis, II, 49)

Līgats, ligatnis, liģenieks, sk. Līga.

Liģens, sk. Līga.

Liģinieks, sk. Līga.

Liķēt, sk. Liķins.

Liķins, liķis – cilvēks, kas māk pie otra pieglaimoties, pielīšķēties. *Darb.v.* ‘liķināties’ – pieglauzties, labināties. – “Par labu taisīties, liķināties.” (DL, 1894, 129); “Paskat, kā tas liķinās, laikam grib, lai naudu aizdod.” (DL, 1892, 81); “Tas liekulis un liķis, kā ar mīkstu mēli citiem var pieglaudīties.” (Karulis, I, 540). Pēc būtības ‘liķins’ var būt gan ar pozitīvu nozīmi (tāds, kas māk lietas izdarīt pa labam), gan ar negatīvu (lišķis). *Darb.v.* ‘liķēt’ – laizīt.

¹ Balva – abra, trauks maizes raudzēšanai.

² Pūrķšt – sprauslāt, nemierīgi uzvesties.

Limbāt – skriet, jozt. – “Skotīs, kuo viņš limbaj.” (Brencis, 124)

Limējums, sk. Izlimināt.

Limināt, limēt, sk. Izlimināt.

Liminis – likums, aplis. – “Zivs ūdenī apmeta limini.”; “Iznāca taids liminis apiet.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 742)

Lincēšana, sk. Lincēt.

Lincēt, linkēt – 1) svinēt, godāt. – “Svētdienas lincēšana.” (Langijs, 145); “Lincamas ir arī septiņu brāļu un gulētāju dienas.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 742); “Pirmo svētku dienu vēl gan puslīdz linc, bet nākošās dienas velnam top svinētas.” (Milenbahs, II, 471); 2) vēlēt kaut ko. – “Es tev linku daudz laimes.” (Jolanta Rehtermane, Zemgale, 2006); 3) pār-mērīgi ēst. *Lietv.* ‘lincēšana’ – svinēšana, svētīšana. – “Svētdienas lincēšana.” (Milenbahs, II, 471); *Sal.* senprūšu val. vsk. akuz. ‘lankinan’ – svētkus, svētumu. (Šmalstigs, 89)

Pēc veco cilvēku nostāstiem, Stendē šādas pussvētas, lincētas dienas esot bijušas Jēkopi, Miķeļi un Mārtiņi. (Draviņš, 515)

Linga, sk. Lingāt.

Lingāt, lingot (linguot), lingāties, lingoties (linguoties) – 1) iet, pārvietoties lieliem, gariem soliem. – “Viņš lingāja – un dreiz beja pi mousim kluot.” (Brencis, 124); 2) šūpoties, ļodzīties, pārvietoties zigzagveidā; likumot, cilpot; 3) mest. – “Lingot akmeni.”; Pamatā ide. *leng- šūpoties, ļodzīties, liekties (Karulis, I, 538), no kā arī ‘līgot’ (sk.). *Lietv.* ‘linga’ – 1) likums, cilpa; 2) metamais ierocis.

5240. Čūsku veci cilvēki sauc par lingā putnu. (LTT)

*Suņi rēja, vārti čīkst,
Es tecēju raudzīties.
Dēlu māte atlingoja,
Raušu kule mugurā,
Raušu kule mugurā,
Ar ko suņus labināt.
(LD 23547)*

*Redzēju lapsiņu
Lingājam;
Tā nav lapsiņa,
Tā mūsu māsiņa,
Tā mūsu māsiņa
Pūriņu dala.
(LD 25561,1)*

*Lingu langu zaķis lēca
No aparas aparāji,
Tā lai lēca meitu māte,
Man meitiņu nedodama.
(Tdz 43535)*

Lipikis, lipikis – “cilvēks, kurš ar glaimiem grib iemantot otra labpatikšanu” (DL, 1892, 129). – “Īsts lipikis.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Lipt – 1) cieši piekļauties, pieķerties; 2) kāpt. – “Bīdamies no plēsīgiem zvēriem, viņš ielip kokā.” (Rakstu krājums, 1896, 131), sk. arī Uzlipis; 3) glaimoties. – “Viņš lipinās viņai klāt.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 421); “Pamatā ide. *leip- notaukot, lipināt no *leig-ļotains, glums; slīdēt; glaust, ziest.” (Karulis, I, 539)

10069. Lai puīši pieliptu, meitām jāēd maizes donas pielipas (kribiņas). (LTT)

11510. Jāņu vakarā uz ganībām jāiet līgot un siera ēst, lai govīm svetība pielīptu. (LTT)

3410. Ja cilvēks sabīstas, tad tam jāiedzer auksts ūdens, lai nekāda kaite nepielīptu. (LTT)

Liptin lipa liepu lapa

Pie manām villainēm;

Tā pielīpa lautu dēlīs

Pie tā mana augumiņa.

(LD 10199)

Šķitu vārnas nolīpušas

Savu lielu tīrumiņu:

Mana sieva, mani bērni,

Mani vārpu lasītāji.

(LD 28122)

Ak tu veca māmuliņe,

Kam tu lipi ābelē?

Ābelīti asi zari,

Pārplēš tavu lindrucīnu.

(Tdz 55783)

Lizga, sk. Lizgāt.

Lizgāt, lizgāties – 1) laizīt, laizīties. – “Nūlyzgoj šķeivi, lai mozguot navajadzātu!” (Regīna un Jānis Kudiņi, Latgale, 2006); “Lyzgoj gūs vīna ūtru.” = Govis laiza viena otru. (Anna Kažuka, Latgale, 2006); 2) pielaižīties, pieglaimoties. – “Ko lizgājies, vācies prom!”; 3) bučoties, maigoties. – “Šiti kuri laizuos vysu ocu priškā, ilgi kūpā nadzeivuos.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Jau laizuos.” = Jau maigojas. (Anna Kažuka, Latgale, 2006); “Tu mani nalyzgoj, a bučoļ. Tu nabučoļ, a lyzgoļ ar mieli.” (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007). Lietv. ‘lizga’ – 1) “kas nav ni lāga ādōjs, ni naādōjs – kai cylvāks, tai dzeivnīks.” (J.D., 1957, 10); 2) tāds, kam patīk zemīgi pieglaimoties otram. – “Lyzga kas lyzga.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006)

Lizums – liela auguma cilvēks. (DL, 1894, 130)

Līgo (līguo), līgt, līgot, līgoties (līguot, līguoties) – 1) vasaras saulgriežu svētku Jāņu dziesmu tradicionālais piedziedājums. – “No ligošanas kā gaviļēšanas izriet vārda ‘līgo’ nozīme: tā ir verba locījuma forma, kas funkcionē kā dziesmu refrēns un reizē gaviļu sauciens.” (Karulis, I, 533); 2) Līgo – sentimentālisma laikmetā ieviests/radīts senlatviešu dziesmu un prieka, līksmes dieva tēls, sastopams jau J.Langes, G.Stendera 18.gs. beigu vārdnīcās, ieviests G.Merķelim “Vanems Imantā”, A.Pumpuram “Lāčplēši”. Auseklīm ir arī Līga, viņš tai piedēvē dzejas dievietes vietu; 3) vasaras saulgriežu svētku apzīmējums, ar ko padomju laikos aizstāja iepriekšējo Jāņu dienu/Jāņa dienu¹; 4) līgt, līgot, līgoties – izdarīt šūpojošas kustības, lēkāt. Pamatā ide. *leig-: *līg- lēkt, šūpot, atv. no saknes *el- liekt. (Karulis, I, 532)

Kas dos siera, tam būs piena,

Līgo, līgo!

Kas nedos, tam nebūs,

Līgo līgo!

(LD 32780)

Līgo saule vakarā,

Līgo gani sētiņā,

Līgo pati mīļa Māra

Telīlēm vārtu vērt.

(LD 32444)

Līgo saule meža galus,

Vakarāi noiedama;

Līgo pate māmuliņa

Ganiņam vārtu cell.

(LD 32443)

Līgo saule, līgo bite

Pa lielo tīrumiņu,

Saule sienu kaltēdama,

Bite ziedus lasīdama.

(LD 32566)

¹ Jau 1945.g. 19. jūnijā laikrakstā “Cīņa” tika publicēts LPSR Arod biedrību Centrālās padomes prezidija lēmums, kurā likts “uzdot arod biedrību republikāniskajām, aprīņu, pilsētu, pagastu [...] komitejām piesaistīt plašas strādnieku masas Līgo svētku svinēšanā”.

Ikvienu aizkustina, ka lielais Staļins slavināts ar latvisko senseno piedziedājumu – "Līgo! Staļinam līgo!" Padomju tautu dzejnieki un komponisti vārdos un skaņrakstos izsaka savas domas un jūtas ikviens saviem līdzekļiem, ar savas tautas nacionālajām īpatnībām. Un kas gan skan latviskāk par Līgo! (I.Sudrabkalns, 1948)

Daža sieva, jau gan veca,

Līgo – un kā traka leca.

Kronus galvā nēsā tās,

"Līgo, Jāni!" kliegdamas.

(Zāļu vakars un Jāņa nakts Rīgā¹)

Mēs sēžam klusu, un tikai vaiņagi čukst.

Rīts pēc Līgo. Čab vaiņagos atmiņu sofi.

(Ojārs Vācietis. Mēs sēžam klusu)

Līgot (līguot) – svinēt vasaras saulgriežus Jāņus ar īpašām dziesmām, kurās obligāts piedziedājums 'līgo'. – "Verba 'līgot' nozīme – dziedāt Jāņu dziesmas, liksmoties Jāņu naktī – izveidojusies ne vien saistījumā ar mitoloģiskajiem priekšstatiem vasaras saulgriežos, bet arī senajā izpratnē par dziedāšanu vai īpašu dziedāšanas veidu kā balss šūpošanu [...] Pamatā ide. *leig-; *līg- lēkt, šūpot [...] Tautasdziesmu motīvi par saules līgošanu saistāmi [...] ar mitoloģiskajiem priekšstatiem par saules šūpošanos un lokveida gaitu Debesu kalnā." (Karulis, I, 532–533); Līgošana, tāpat kā šūpošana kā rituāla dzīvības spēku atjaunošana un pastiprināšana tautas tradīcijās bija vērojama ne tikai Jāņos, bet arī Meteņos, Liepdienās, Ūsiņdienā – visā pavasara, vasaras svētku ciklā, neapšaubāmi ar kulmināciju Jāņos. Ir īpaša 'Jāņu ielīgošana' – svētku gaisotnes atraisīšana, būtībā kaut kas līdzīgs šūpuļu sākotnējai iešūpināšanai. Ir īpaša 'aplīgošana' (lauka, mājas, Jāņa saimnieka, saimnieces), kas nozīmē gan aizsargdarbību, gan kopēja dzīvības ritma (cilvēkam ar cilvēku, cilvēkam ar dabu, ar dievībām) iekustināšanu un stiprināšanu rituālā darbībā un dziesmā.

No vecu veciem laikiem Jāņu diena ir tā visistākā latviešu tautas svētku diena, kurā liels un mazs, vecs un jauns priecājas un "līgo" dzied. (Par piemīņu, 191)

I 1480. Dziedāšanu Jāņos sauc par līgošanu un dziedātājus par līgotājiem un līgotājām. Līgošanu katrā mājā mēdz iesākt, kad vakariņas paēstas, un viņu turpina visu cauru nakti gandrīz līdz saules lēkšanai, vai nu pie Jāņu uguns, vai arī līgotāji iet no mājas uz māju, kur tos laipni uzņem, pacienā gan ar sieru, gan ar alu, gan citu ko. Tikpat pie Jāņu uguns, kā arī pa mājām līgojot, viņi cits citu apdziedas. Šādu apdziedāšanos Jāņos sauc par aplīgošanu. Tādās reizēs kalpi aplīgo savus kungus, saimniekus, maizes devējus un otrādi, kā arī meitas puišus un puiši meitas, u t t. Līgojamais laiks iesākas tā divas nedēļas priekš Jāņiem, savu augstāko stāvokli sasniedz Jāņu priekšvakarā un pastāv līdz Pētera jeb Māras dienai. Pēc tās vairs nedrīkst līgot. (LTT)

I 1665. Jāņu vakarā jāliek uz bišu stropiem (aveļiem) brūnā dāboliņa vaiņagi, lai arī bites var līgot. (LTT)

Da ļuonim leigoj, piec ļuonim rūtoj. (Helēna Nagle, Latgale, 2003)

Kas tos Jāņus ielīgoja?

Mūsū pašū ciema ļaudis:

Pirmie gani, pēc arāji,

Visupēc(i) jaunas meitas.

(LD 32353)

Līgo saule meža galus,

Vakarāi noiedama;

Līgo pate māmuliņa

Ganiņam vārtu celt.

(LD 32443)

Gaisma nāca līgodama,

Kā bitīte ābolā;

Ai Dieviņ, kaut redzētu

Sav' māmiņu atnākam!

(LD 4011)

Līgo Dievis ar Pērkonī,

Es ar savu bāleliņu

Tev, Dieviņ, visa zeme,

Man tas viens bāleliņš.

(LD 32955)

¹ A.Johansons, 89.lpp.

Kas tikusi saimīniece,
Aplīgoja savus laukus;
Kas bij kāda miega cūka,
Guļ kā cūka midzenī.
(LD 32551,3)

Līgodama vien staigāju
Šo garo vasariņu.
Salīgoju brāļam sievu,
Sev dīžanu arājiņu.
(LD 33118)

Līperētis – “sargāties no otra, kad no tā ir kaut ko aizņēmijs un negrib atdot.” (DL, 1894, 130)

Līpināt I, lipenēt, lipt, lipināties – lēnām, uzmanīgi pārvietoties. – “Bailīgi pa slidenu ledu iet; lēnītēm uz priekšu vilkties.” (DL, 1894, 130); “Pa matiem utis lipina.” (DL, 1892, 161); “Viņa nāca, laipodamās un lipinādamās pa daudz maz nobriedušo ceļmali.” (Janševskis, IV, 210). Pamatā, iespējams, *lei- gļotains, glums; slidēt. (Karulis, I, 539)

Līpināt II, lipenēt, lipināt, lipīt, lipēt, lipt – mirdzēt, spīdēt, liesmot. *Darb.v.* ‘ielipīt’ – aizdegt sveci, lampu u.tml. (DL, 1893, 65). Pamatā, iespējams, ide. *lip- spīdēt, degt. (Karulis, I, 527)

Pret saulīti ezeriņi
Līpināt lipināja.
Pret tautām bāleliņi
Lielīties lielījās.
(LD 21018)

Man guntiņas nevajaga,
Svešas zemes staigājot:
Man guntiņa lipenēja
Zem kumelja kājiņām.
(LD 29833)

Tautu dēls man' lūkoja
Visu garu vasariņ(u);
Es tautieti nolūkoju,
Plānā skalu lipēdam(a).
(Tdz 46537)

Lobt (luobt) – 1) ātri skriet, arī ātri bēgt vai ātri dzīties pakal; strauji krist, noplakt, pieplakt. – “Medinieks – ne par Dievu, ne Velnu nebēdādams – lobis tam pakal.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1.sēj., 988); “Šis no tam tā sabijušās, ka tūliņ lobušās prom.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1.sēj., 863); “Te izlobis lācis itin tāds sabijies.” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 166); “Jancim jālobj tāds gabals!” (Valdis, 186); “Lūba uotri gruovī, i paldis Dīvam, bandīti juo napamanēja.” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2006); 2) ātri un strauji mest (kaut ko) vai sist (ar kaut ko). – “Kuo lūba ar akmiņi pa golvu, tuo ašņi i paskrieja.” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2005)

Lobties (luobties) – veikties, laimēties. – “Viņam visur, lai kur viņš ietu, lobās.”; “Jam lūbās i lūbās.” = Viņam pastāvīgi veicas. (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); “Lūbuos labi puordūt auseiskūs bulvus.” = Paveicās labi pārdot agrīnos kartupeļus. (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); “Jam lūbuos izdzert.” = Viņam paveicās dabūt dzeramo. (Anna Kažuka, Latgale, 2006); “Man lobās lielu zivi noķert.” (Elvīra Rehtermāne, Zemgale, 2006); “Cik jam labi lūbuos!” = Cik viņam labi veicās. (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007)

Naasūt tik lelu dūbu kurejuos
Lūbtūs apbraukt vysapleik.
(Juoņš Ryučāns. *Sagrīzuši sapynu par stykla*)

Locīklas (luocīklas) – locītavas. – “Lieli ceļi, locīklas, stilbi – viss tik skaists un sārni balts, ka acis vien nevar atmielot.” (Janševskis, 1994, I, 224); “Apskatīdama sev ceļus un locīklas, viņa redzēja tur tādus pat bumbulainus plankumus kā uz rokām.” (Janševskis, I, 232)

Lodzenīcas (luodzenīcas) – logu slēgi. Varetu apzīmēt arī logu žalūzijas (=lodzenīca, lodzenīcas).

Luba, sk. Lubīt.

Lubene I, lubenica – “ziemas cepure ar ausu atlokiem.” (LE, II, 1562)

Lubene II – par mazvērtīgu uzlūkota, izklaides nolūkiem rakstīta lasāmviela.

*Kaimiņien, tava mute ir mana obligātā lubene
Gan medus tur list vēl saldāks kā Radio 2
Gan vārdes un krupji birst – lai tā būtu
Tev pat nav jārunā rupji.
(Eduards Aivars. Katra mute ir grāmata)*

Lubīt – plēst, raut nost. Sākotnēji – plēst kokam, dārzenim u.tml. mizu. Lietv. ‘luba, lubiņa’ – 1) nolobīta, noplēsta miza (kartupelim, kokam u.c.). – “Gan viņš tevi atkal tēsīs kā amatnieks lietaskoku, līdz tu paliksi šjoka¹ un loka² kā izvietēta³ luba.” (Janševskis, I, 334); 2) plēsta šķila, plēsts dēlis; plēstu dēļu jumta segums; plaukta dēlis, plauktiņš. – “Jumtu apjuma lubām.” (Dinsberģis, 35); “Augšā cauri atplisušām jumta lubiņām mirdza zilas debesis un spožas zvaigznes.” (Skujiņš, 1994, 55); 3) augu sega. – “Luba /ezeru nosaukumos/ varēja apzīmēt sanesumu un augu segu, kas – it kā mizas kārtā – klāja ūdeni.” (Karulis, I, 546). Pamatā ide. *leub(h) – mizot, (no)laupt. (Karulis, I, 545)

28963. Bišu tropus taisīja no caurām izpraulējušām eglēm, ar spundiem katrā galā un lubu pārklājamo. (LTT)

17270. Vienam saimniekam pietrūcis biszāļu, tad tas uzkāpis uz lubu jumta un sitis tur ar kāju, kamēr palicis pēdējais. /FBrīvzemnieks, 1881. VI, 198./ (LTT)

17402. Vienam saimniekam nebija pulvera, ko preti šaut. Viņš uzkāpis uz lubu jumta un dauzījis to ar koku, līdz tomēr dabūjis virsroku. /Kurzemes Vārds, 1930. IV, 20./ (LTT)

20916. Liķa nesamās bēres⁴ taisīja lieliem cilvēkiem no lubu gabaliem, bērniem no bieziem skaliem. (LTT)

23658. Pa vecam sievas piektos vakaros nevērpušas, jo tas esot tāds vakars. Kādreiz sievas esot braukušas ar lubu pa ezeru, saslapējušas rindakus, un piektvakaros tie viņām esot jāžāvē. (LTT)

32721. Lai nu visu gadu tie sliktie vēji nepūstu, tad darija tā: Gavēņa piektdienas rītā agri priekš saules iesprauda vienu lubiņu ziemeļos, otru tukšumos un trešo rītos. Kad tā izdarija, tad labie vēji vien pūta un sliktie nepūta. (LTT)

*Ai dieviņ, jaunas meitas,
Kur līksim vecus puīsus?
Liek uz lubu, krīt zemē,
Žurkas grauzā pabeņķē.
(LD 13011 var.)*

*Kā lubas, kā dēles⁵
Plataji divieji.
(Janševskis, 1983, II, 252)*

Luča – laime, veiksmē, izdošanās; izdevība. – “Tu izjauci manu luču.”; “Nu man atkal luča.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 759); “Še meža tuvumā un rudzu lauka aizvēni ir ista luča šādā vētras laikā.” (Janševskis, IV, 278)

¹ Šjoka – šļaugana, miksta.

² Loka – lokana.

³ Izvietēta – izsūtīnāta, padarīta miksta. Sk. arī Vietēt.

⁴ Bēres – liķa nestuves.

⁵ Dēles – dēji.

Lugava, luga, [uga – 1) lietains, dubļains rudens laiks. – “Lugavas laiks atnes slimības.” (Mīlenbahs, II, 510); 2) lipīga, staigna dumbbrāja augsne pie aizaugošām ūdens tilpnēm; 3) purvājs; 4) ķēpīga ēdiena masa. – “Rāceņi savārijušies vienā ļugā.” (Mīlenbahs, II, 542)

Luknība, luknums, sk. Lukns.

Lukns – 1) lokans, lunkans, kustīgs. – “Kas koklēt grib mācīties, tam vajaga lukniem pirkstiem būt.” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 156); “Par ozoliem viņi gan tiek dēvēti, bet ir jau tikai luknas vītola vicas.” (Liepiņš, 2000, 100); 2) tāds, kas stiepjas, zaro uz visām pusēm. – “/Strazdi/ šūpojas luknajos zaros ābeles galotnē, jo skaji svilpdami.” (Janševskis, III, 59); “Bērzi biežumos, lukni augdami, mēdz tā noliekties.” (Mīlenbahs, II, 510); 3) trekns. – “Lukni syvāni.” (Anna Rancāne, Latgale, 2006). *Lietv. ‘luknība, luknums’ – 1) izveicīgums, veiklums, izmanība; 2) lokanums; 3) treknums.*

*Loka priede, loka egle,
Loka bērza galoknīte;
Ka Dievs dotu brālīšam
Tādu loku līgaviņu!
(LD 22762)*

*Ejīt eglis, kļovi i bērzi,
Siejīt sovū sāklu
vacajā dzeraunis' zemē,
kur auga rudzi kai kuorkli,
uļbiki² lukni un uobeļneicys.
(Anna Rancāne. *Lyuzinīkim*)*

Var.:

1. *Lukna priede, lukna egle,*
2. *Lukna bērza galotnīte.*

Lumstīties, lumstēties – 1) luncināties; 2) parādīt kādam īpašu laipnību, robežojoties ar iztapību; 3) “piesmērēties”.

Luņģi, luņģības – raudzības, jaunpiedzimušā apmeklējums. Sk. arī let ar līku roku; Kūmas; Lelles kāja; Lūkažas; Rādīnes; Raugi.

Apmeklēt var, sākot ar pirmajām dienām, labu laiku. Luņģībās iet, resp., brauc bez sevišķa uzaicinājuma, radi, kaimiņi, arī paziņas. Parasti vairāki norunā sarasties vienā dienā, lai būtu jautrāk un saimniecei būtu “viens pūlienis” [...] “Nes” jeb “ved” uz luņģībām pīrāgus, gaļu [...] un “buteli” – vīnu vai brandvīnu. Par nelerašanos luņģībās var “jemt jaunu”. Ierašanās nostiprina vecās sakaru saites un rada arī jaunas. (Bičolis, 1937, 242)

Luņģūs guoja ūtrā vai trešā dinā piec bārna pīdzimšonys. Pyrms krystobu. Guoja tikai kaimiņu buobys, puiši nā. Guoja apsveikt tū bārnu. Capumus nesja, gali, kū kura varieja. Pasiēdieja, parunava kūpā siežūt. (Marija Kursīte, Zemgale, 2006)

Lupas, sk. Lupit.

Lupināt, sk. Lupīt.

Lupis, lupiķis – 1) laupītājs; 2) tāds, kas otram deviņas ādas grib pār acīm nomaukt, skopulis, izspiedējs. Sk. arī Lupīt.

Lupīt, lupcavāt – 1) sist. – “Nūlupieja da ašņam.” = Nodauzīja līdz asinīm. (Marija Kursīte, Zemgale, 2005); 2) kaut ko darīt bez pārtraukuma, vienā laidā, vienā paņēmienā. –

¹ Dzeraune, dzerauna – ciems.

² Uļbiki – kartupeļi.

"Lupie puosokys da pušnakts." (Rudzītis, 80); 3) kāri ēst. – "Bie tuodi iedeigi goni, cīš lupieja vysa kū. Tuo lupej, ka auss vin krotuos." (Reķēna, I, 582–583). *Lietv.* 'lupas' – drumstalas, lauskas. – "Labi, ka pudele vēl neatsitās uz kādu akmeni vai koku, tad bija lupās." (Janševskis, IV, 289). Pamatā ide. *leup-: *lūp- mizot, (no)lauzt (Karulis, I, 550). Radn. vārdiem 'lupināt' – mizot; 'laupīt' – 1) mizot; 2) atņemt ar varu. Sk. arī Lupis.

Luta – viegla, patīkama dzīve. *Darb.v.* 'lutināt' – 1) padarīt ļenganu, mīkstu vai šķidru. – "Medu lutināt" – medu atlainināt, padarīt mīkstu (Karulis, I, 551); 2) ļoti stipri saudzēt, lolot.

Lutināt, sk. Luta.

Lūgšana, lūgsna, sk. Lūgt.

Lūgt – vērsties pie kāda. – "Mans bērns, nevesels būdams, lūdz Dievu, tad viņš tev atkal veselu darīs." (Fennels, 1989, 66). Pamatā ide. leugh- melot, kas radniecīgs ar *leug- liekt. Nozīmes attīstība: liekt, locīt – (iz)locīties, vairīties – melot – melot, lai iegūtu sev – lūgt (Karulis, I, 547). •Radn. krievu 'lgatj' – melot; gotu 'liugan' – melot, gotu 'laugnjan' – noliegt, nepieņemt (Fasmers, II, 469). Ja citās ide. valodās attīstījusies nozīme, kas atspoguļo melīgu, nepamatotu prasīšanu, tad latviešu valodā dominē nozīme, kas atspoguļo pamatotu prasījumu. *Lietv.* 'lūgums' – prasījums (pēc kaut kā); *lietv.* 'lūgšana, lūgsna' – vērsšanās parasti pie augstākiem spēkiem ar lūgumu palīdzēt, uzklāst. Sk. arī Ielūgt.

1845. Vecās baznīcās varot vislabāk aizlūgt par mājas svētību pret burvju un raganu pestējiem. /Balss, 1870. 23./ (LTT)

7425. Kad ēda jaunu rudzu maizi pirmo reizi, tad noturēja lūgšanu un pateicās Dievam, sacīdami: "Tev, mīļais Tēvs, nu pateicam par tavām mīļajām dāvanām!" (LTT)

Neviena lūgšana nepalīdzēs, ja vētrā neesi pats sagatavojies. Jārespektē daba un tās spēki. (Andrejs Kairis, Kuršu kāpas, 2004)

Ūsiņš jāja piegulā
Ar deviņi kumelīni.
Es tev lūdzu, Ūsiņ, brāl,
Dod man pāri ceļa zirgu!
(LD 30082)

Nāc, Laimiņa, kad es lūdzu,
Ir basām kājiņām:
Ausi kājas, kavēšies,
Grūt' manam mūžiņam.
(LD 1099)

Mīļa Māra laipo pa jumta galu:
Iesim, sieviņas, lūgsim iekšā.
Ko mēs mīļu Māru mielosim?
Dosim to pašu tīr' rudzu maizi.
Dosim to pašu miež' alutiņu.
(LD 1441,1)

Lūgums, sk. Lūgt.

Lūkažas, lūkošanās, lūkības, lūkas – 1) maza bērna raudzības (Brencis, 124). – "Loukažuos it." (Gita Briediņa, Vidzeme, 2007); "Es biju lūkībās (lūkās) pie kaimiņienes." (Mīlenbahs, II, 518); sk. arī let ar liku roku; Kūmas; Lelles kāja; Luņģi; Rādīnes; Raugi; 2) ritualizēta nākamās sievas, vīra noskatīšana. No *darb.v.* 'lūkot'. *Darb.v.* 'lūkoties' (lūkuoties) – 1) doties raudzībā; 2) doties sievu meklēt; 3) skatīties. – "Gājusi lūkot, kas tur dzied." (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1.sēj., 70)

Kaut kur esmu dzirdējis to vārdu, atmiņā neiet, kur. Zinu, ka teica: "Iet vai braukt lūkažās." (Oļģerts Auns, Rīga, 2006)

Es redzēju laulu dēlu
lājam sievu lūkoties.
Dievs dod jāti, nedabūti,
Mani pašu bīdināt.
(LD 9857)

Ļaujiet man pašai vaļas
Arājiņu lūkoties;
Tā nav balta villainīte,
Uzsedzama, nosedzama.
(LD 10167)

Kas to manu lēva sētu
Pakaviem izkapāja?
Te sajāja svešas lautas
Man' auguma lūkoties.
(LD 10031)

Es bij' tāda lūkotāja,
Lūkodama vien staigāju;
Nolūkoju brāļam sievu,
Vēl vajaga dieveram.
(LD 11785)

Lūkoties, sk. Lūkažas.

Ļ

– burts latviešu alfabētā.

Vissīkstāk sēļu zemes izruna turas vectēva mutē. Bet ij es – kā lai nebrīnās? – līdz skolotāja gaitām tiku mehāniski savā leksikā saglabājis nevis plaušas, bet pļaušas. (Salenieks, 1967, 360)

Ļeganaiss Ļembasts Ļenkaras Ļepato
Ļerina Ļodzīgi Ļogana Ļumē;
Ļurina, Ļurkā, Ļipo Ļautiņi
Ļarzā un saļampst Ļeļlava Ļezga.
(Jānis Steiks Ļ)

Ļaka, laka, sk. Ļecka.

Ļakatas – “bābu jaunprātīgas valodas” (DL, 1894, 129). – Vai nu tikai bābu, – jebkuras nekrietnas valodas ir Ļakatainas.

Ļaudava – 1) līgava, iecerētā; vedekla. – “Ienāca mājā Ļaudava.” (Anna Roga, Kurzeme, 2007); 2) tautu meita. Atv. no lietv. ‘ļaudis’ – burt. ‘brīvie cilvēki’ pretstatā ‘neļaudīm’, kas bija nebrīvie, zemas kārtas. Pamatā ide. *leudh- izaugt.

Dāmi kūp, alu dara
Mazajā ciemiņā;
Aizietum, – kauna lieta,
Tur aug mana ļaudaveņa.
(LD 1034.1)

Līpas vīn tymā mežā,
Kur pīciertu vazumēnu?
Muosas vīn tymā cimā,
Kur es jemu ļaudaveņu?
(Dzimtines skaņas, 16)

Ļaudis, ļauži – 1) senāk augstākās kārtas nosaukums, pretstatā ‘neļaudīm’ (gūstekņiem, kalpiem, bāreņiem, kropliem, visa veida nebrīviem cilvēkiem). Bija divu veidu ļaudis: visaugstākie, ko veidoja vai nu bagātākie, vai arī kādā citādā veidā cienījamākie (gudrākie, drosmīgākie u.tml.) – labieši, bajāri, brammaņi; mazie jeb melnie ļaudis, arī nabaga ļaudis. Nodalīja savus ļaudis no svešiem ļaudīm, vecus ļaudis no jauniem ļaudīm. ‘Neļaužu’ atsevišķos gadījumos apzīmēja arī to, kas slims, fiziski vājš, gaudens. – “Roka palika neļaužu.” (Ulmanis, 170). Atsevišķa cilvēka izdzīvošanai ļoti svarīga loma bija ‘ļaužu valodām’. Vislabāk, ka tādu nebija vispār, tās, protams, varēja būt arī cildinošas. Visbriesmīgākais bija Jaunas ļaužu valodas, ar to palīdzību atsevišķs indivīds varēja tikt izvītrots no ‘ļaužu pulka’; 2) cilvēki, sabiedrības locekļi. – “Veci ļaudis saka, kad vaboles vakaros skraida, tad siltas naktis esošas.” (Fennels, 1989, 67); “Pamatā ide. *leudh- izaugt.

Atv. *leudhi – pēcnācēji, tauta.” (Karulis, I, 551); “Voi tad mans dēls ir neļaužu?” (Ulmanis, 170); 3) cilvēki. – “Ļaužvalod’, kā ļaudis runā.” (Langiņš, 135)

Kai ļauds, tai i cylvāki. (Latgaļu folklorā, 493)

Kur ļauds, tur i cylvāks. (Latgaļu folklorā, 512)

Šūpo, māte, auklē, māte,
Nēba nieka bērniņš biju:
Lielu radu, labu ļaužu.
No godīgas māmuliņas.
(LD 1866)

Visa rasa sabirusi
Sīkajos kociņos;
Ļaužu runas sabirušas
Bārenos, atraišos.
(LD 4842)

Tiesa tiesa, ne meliņi
Vecu ļaužu valodiņa:
Jāna nakli meitas gāja
Raganās, vilkācēs.
(LD 32492)

Es nevaru ļaužu dēj
Caur bajāra sētu jāt:
Nav man tāda kumeliņa
Kā bajāra dēliņam.
(LD 31209,1)

Kas gulbīti baltu dara,
Kas bārīti ļaužu liek?
Ūdens gulbī baltu dara,
Dievs bārīti ļaužu liek.
(LD 5006)

Atsēžosi zemitē
Pie labiem ļautiņiem:
Kozin man dalipis
Labu ļaužu labumiņš.
(LD 34178)

Ļecka, laka, laka – 1) kaut kas mitrs, irdens, arī ļengans, mīksts. – “Zeme ir kā ļecka.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 769); 2) lamu vārds, apzīmē tādu, kas pēc kaut kā (piem., sabiedrības) priekšstatiem neietilpst tikumiskā u.c. pieņemtajos priekšrakstos, rāmjos. Alsungas pusē joprojām saglabāties izteiciens: “Aprīņķa priekšnieks un septiņas ļeckas.” (alsundznieces Marijas Steimanis informācija); “Zveju Pēteris paņēma nezina kādu ļecku no Liepājas, tā nemaz nebija katolene, pārkrustījās gan, bet cik tur tā labuma, ne viņa zina piektdienas, ne svētdienas.” (Balandnieki, 84). *Darb.v.* ‘lekt’ – slābi nokarāties. Sk. arī Ļeckans.

Dažas sievietes ar lielu ziņkāri noraugās uz Lienotu svainieni.

– Kas tā par ļecku, kas Lienotienei līdzī? (Balandnieki, 81)

Ļeckans, ļekans, leks – ļengans, mīksts, tāds, kas zaudējis sākotnējo tvirto veidolu. Tā saka par izvāritām sēnēm, sakritušu izceptu maizi. Sākotnējā nozīme – kaut kas liks, noliekts vai brīvi nokarājies. Saliktenis ‘ļekausis’ – tāds, kam nokarenas ausis (piem., par suni). Sk. arī Ļecka.

Ļekt, sk. Ļecka.

Ļuļķēt, ļuļķēt – pīpēt, ar baudu un nesteidzoties. – “Ko tu ļuļķē pīpi?” (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006); “Ļuļķē kā nelabais.” (Jānis Mičerevskis, Latgale, 2006); “Vcaištēs ļuļķē to pipu.” (Anna Roga, Kurzeme, 2007). *Lietv.* ‘ļuļķis, ļoļķis’ – smēķējamais.

Ļuļķis, ļoļķis, sk. Ļuļķēt.

Ļurkšķēt, ļurkstēt – 1) žļarkstēt (par ūdeni). – “Pavasara ūdeņi ļurkšķēdami aiztek pa notekām.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 428); 2) plāpāt, runāt tukšu, bezjēgā gvelzt. *Lietv.* ‘ļurkšķis’ – plāpa, gvelža. – “Ļels ļurkša.” (Marija Kursite, Zemgale, 2006)

Tie pieļurkšķinās snaudulīgo plāvu,

Un liksies svētuļiem, ka visur dvako sērs.

(Māris Melgalvs. *Varbūt mums tikliem tā kā nesaplēstiem stikliem*)

Ļurkšķis, sk. Ļurkšķēt.

M

– burts latviešu alfabētā. – “Kad puīši pipejot no ugunspagales, tad dabūjot sievas, kas m..... gultā.” (DL, 1892, 79); Dzejnieks Kārlis Krūza (1884 – 1960) bija iecienījis dzejoļu grāmatu nosaukumos izmantot aliterācijas (vārdu sākumlīdzskaņu saskaņa), tai skaitā arī ar burtu ‘m’ – “Mirkļu mirdzums” (1926), “Mīglas mīklas” (1927).

– Ku’ ta nu Pēter’s ies? Uz ganim? – jautāja mazā, labsirdīgā Cērpene, nesot savā netīrajā priekšautā saplūktās cūkpienes un usnes cūkām.

– M-m! – atbildēja zēns, priecādamies, ka viņu ievēro. (Balandnieki, 374)

Nepazīstama sieviete uz mana divāna pagriezās uz otriem sāniem un uzvilka segu līdz pat zodam, paslēpdama kailo, balto roku. Miegš. Mierinājums. Miecvielas, miermīlība, miesa. Mietskaserne. Miets. Mielasts Miesīgs. (Bels, 345)

No tālienes grūti sekot norisēm Latvijā, bet mēs ļoti labi saprotam negantās grūtības, kādas jums jāpārvar, lai kaut cik atkautos no diviem **MĪ** un diviem **MĀ** – migrantiem un militāristiem, Maskavas un Marksa. Ja arī nekas daudz nekustas, pie brīvībām nevar tikt, ja tās nemāk nosaukt vārdā. (No Anšlava Eglīša vēstules 1989.01.05)

– Ko es varu darīt tavā labā? –

Zini, mini, mani to.

Es prasu Annelei.

Mani māna Manito.

– Pulksteni ietīt šallē

(Jānis Steiks. Saul’ nāk)

un saglabāt siltu laiku?

– Nē, tos trīs, – saka Annele. – E! Te! eM!

– Eskadroni tulpes mīda?

– Ezis tīklu mudžināja?

– Ej trīsreiz mūklajā?

– Es trāpīju musturā? – N-nē.

– Elpas trūkst, matiola? – Nezinu. Varbūt.

– Ezermalas tāka mirdz. – Jā!

(Imants Ziedonis. Ko es varu darīt tavā labā?)

Mackalis, mackulis, maskalis, maskālis – tā Kuršu kāpu kursenieki, arī latgalieši sauca (sauca) krievus. – “Citkārt nuo Mackalijas bij [...] dižs vīrs.” (Kuršu kāpu folklorā, 33); “Vai esat mackaļi? NĒ, mēs esam dzimuši litaueri!” (Herberts Sakuth, Zviedrija, 2006); “Moskwicin (poļu val.) – malnais krīvs, maskalis.” (Kurmins, 82); “Maskaļs ar lelu buorzdu.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); “Maskaļs kuo čangaļs voi čiuļs – ite palama.” (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); “Jelgava pilna ar maskaļiem, tāpat Ventspils.” (Anšlavs Eglītis, 1980, 54); Citviet ‘maskalis’, burt. ‘Maskavas iedzīvotājs, maskavietis’, arī ‘vecticībnieks’. Agrāk arī ‘krievu zaldāts’. (Fasmers, II, 659).

Baidās no vectēva kā maskālis no tabakas. – Par maskāļiem toreiz Baltkrievijas guberņās dēvēja vecticībniekus. (Salenieks, 1967, 154)

Krievi krievi, maskalī,

Kam nokavi bāleliņus!

Kam pameti rudzu lauku

Kā ūdeni ligojam!

(LD 32069)

Mačka – 1) sieviete, sieva. – “Vīri tās sievas saukuši pa mačkām, – mana mačka. Tagad jau tā vairāk nesaka, tagad saka – vecā, vecais, vecene. Es zinu, ka vīrieši sauca sieviešus pa mačkām. Vecais saimnieks nekad citādi nesacīja – mana mačka. Nedzirdēju, ka viņš sacītu – mana sieva, mana vecene.” (Kagaine, Raģe, II, 263); 2) burve. – “Andža

domājais, ka laikam mačkas slotas kātu kūti atstājušas." (DL, 1892, 89); 3) izlaidīga būtne; tāds vai tāda, kas dauzās, klaiņo apkārt. – "Katra godīga sieva grib bērnus, par tiem priecājas un tos mīlē; tik mačkas un mindžas negrib bērnus." (Janševskis, III, 235); "Tuoda na puoruo k loba sīvite." (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); "Viņa liela mačka. – Bet to tik vīri runā, sievas nelieto tādus vārdus." (Aivars Ozols, Rīga, 2006); "Tāda sieviete, kas dauzās apkārt, ir mačka." (Juris Peniķis, Kurzeme, 2006); 4) "Mačka tas ir kāds galīgi neizdarīgs sievišķis, kas dara dara, bet neko nevar izdarīt." (Modris Rubenis, Kurzeme, 2006)¹; 5) "nūzeimoj mīsos ļūti piļneigu sīvīti." (J.D., 1957, 10)

*Kas tur kļiedza, kas tur dimdi
Jāna mātes pagalmā?
Krievs ar tāčku dzen to mačku,
Redz, kur jauka Jāņu diena!*
(Tdz 53696)

Madēties – vilcināties kaut ko darīt. – "Tā madējoties, tu nokavēsi darbu." (Jalna Kūrava, Rīga, 2004)

Maidzīt, maidzīties, maigoties (maiguoties) – 1) spaidīt, spiest, berzt; 2) spaidīties; 3) gulēt kopā, sagulēt, pārgulēt ar kādu. – "Promaigi maņi, jei soka jam." = Pārguli ar mani, viņa saka viņam. (Vera Luoča, Sibīrija, 2005); Pamatā ide. *meig(h)- spiest, sist. (Karulis, I, 558)

Maikats, maikata, maikatene – 1) saimnieka aizstājējs, aizstājēja. – "Maikatene gudra sieva./ Liela viesu mielotāja./ Ciema klēts, ciema rovis./ Neba pašas krājumiņš." (Milenbahs, II, 549); 2) viesību rīkotājs, rīkotāja; tas, kura uzdevumos rūpēties par viesiem, pēc darbības līdzīgs gruzīnu 'tamada'. – "Es iešu viņiem par maikati uz kāzām." (Endzelīns, Hauzenberga, I, 777); 3) mājas gars, mājas sargs (Ulmanis, 150), mirušais pirmsencis. – "Vārds ir saliktenis no 'mā- + pats' – saimnieks." (Karulis, I, 561); 'Maikatās iet' – 1) ciemos pie kaimiņiem iet; 2) gādāt par kaimiņa saimniecību.

18121. Maikatas dzīvo mājās, dzīvojamās ēkas tumšajās vietās, parasti pagrabā. Ar viņām baida nepaklausīgus bērnus. Saka: "Pasaukšu maikatas!", "Atdošu maikatām!" (LTT)

Mainaļa, mainala – mainītājs. – "Naudas mainaļa."

Maita – 1) sabojājies, bojā gājuša dzīvnieka ķermenis; 2) lamuvārds. – "Tava meita ir slinka maita, bet mana čakla strādniece." (Milihs, 1806, 45); "Gani dzina ganībās lopu barus, aurodami latviskos ganu teicienus: – Melluža, kur tu iesi? Tā nu gan ir maita! Nu pagaidi tik, pagaidi, es tev parādīšu!" (Balandnieki, 107); "Maitas gabals! Sprāgoņa! – dummās elsdams, Jānis pārmāca kustoni." (Balandnieki, 151); "Kaimiņš, maita, nūindieja vystys i kaķam pabiera žurku zuolis." (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); "Gadās jau arī visādi maitas, bet tā – paretam." (Ikstena, 2004, 65). Vārda pamatā ide. *meit- uzturs, pārtika. Sākotnējā nozīme 'dzīvnieka ķermenis, kas izmantojams pārtikai', vēlāk 'bojāgājuša dzīvnieka ķermenis', visbeidzot 'sprāgoņa, nosprādzis dzīvnieks'. (Karulis, I, 560)

17019. Lielo piektdienu ņem zirni un iestādi maitas aci, tā ka viņš ap Jāņiem zied. Jāņu ritu izrauj zirni un paņem savu laulības gredzenu un trīs zirņu lapas, tad skaties caur lapām un gredzenu un redzēsi visas raganas; visām ir piecas slauktuves rokā. (LTT)

18159. Caur maitas aci jāizaudzē zāle un tad ar to jāberzē acis, tad kļūst neredzams. (LTT)

¹ Šai nozīmei atbilst *darb* v. 'samačkat' – samudzināt, neizdarīt kaut ko kā nākas.

18157. Ja grib, lai zvēri un putni ēd mežā nometu maitu, tad viņas galva jānoliek pret dienvidiem, bet ja to noliek pret ziemeļiem, tad maitu zvēri neaizskar. (LTT)

31630. Ja kādās mājās vanags ķer vistas, tur vajaga kārts galā pakārt maitas (zirga) galvu, tad vanags vairs vistas neķers. (LTT)

– Viena maita ir nosprāgusi, – tas vienaldzīgi saka. – Tāpat divi teļi. Vienai govij, kas nupat laida garu ārā, Lūriks vēl paguva aizcirst rīkli. (Janovskis, 2002, 280)

Makacis, makata – kaut kas mazs (bērns, lieta, priekšmets).

*Vasariņ vasariņ,
Daudzi sēju rōcineišu,
Cyti leli, cyti mozi,
Cyti teiri makaceiši.
(Tdz 50284)*

Makans, sk. Maktēties.

Maknīt – maisīt kopā, jaukt; makņāties – rakņāties, vandīties, meklēt. – “Ko tu te makņā?”; Tā kā vārds veidots no ide. *māk- slapjš, mikls, tad, iespējams, var teikt ‘makņa lieta’ (kr. ‘mokroje delo’).

Makte, sk. Maktēties.

Maktēties – pūlēties. *Lietv.* ‘makte’ – spēks, enerģija; *īp.v.* ‘maktīgs’ – krietni liels, pamatīgs. – “Maktīg’ plats jāliek.” (Guntis Eņiņš, Rīga, 2006); ‘Makten’ – ļoti. – “Nāciet vien, šeit ir makten glauni.” (Skujņš, 1994, 62); “Tā ap četrdesmito, varbūt trīsdesmit devīto, bija viena makten silta un saulaina vasara.” (Zariņš, 1978, 77). *Lietv.* ‘makans’ – 1) kaut kas liels, smags, pamatīgs; milzenis. – “Kūks kuo makans izguozās viņam vīersā.” (Brencis, 125); “– Seši makani, – atskanēja no murda. – Ahā, vēl viens!” (Belševica, III, 41); “Tīri bail, ka tādu makānu rekrūšos nepaņem.” (Zariņš, 1978, 11); “Tis gon ir makans!” (Gita Briedina, Vidzeme, 2007); 2) maita, pūstošs dzīvnieks. – “Redz kur makans izvīsts aiz pakša.” (Aigars Lielbārdis, Rīga, 2006); 3) biēņdaris (par bērnu). – “Makans ne puika, atkal kaut ko sastrādājis!” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006)

Nu, bet paskaties, kā šis makans. Veselus sešus ziedus iztriecis. Četri jau atsprāguši, divi vēl pumpuros. Jāatsien, ka tam kātam nav par smagu, vēl nolūzīs, ko ta darīs. Tikai bildēt un likt žurnālim uz vāka. (Ikstena, 2004, 33)

Maktīgs, sk. Maktēties.

Maku makumis – krāpjoties un strīdoties. – “Maku makumis tur iziet.” (Ulmanis, 151)

Maldinātājs, sk. Vadātājs.

Maldons, maldonis – maldītājs, maldītājgars. – “Man bija maldons piesities.” (DL, 1894, 145); sk. arī Vadātājs.

Maliena, Molina, malēnieši – 1) sākotnēji latviešu apdzīvotie apgabali, kuros runāja augšzemnieku dialektā. Tie aptvēra Vidzemes dienvidaustrumu daļu, Latgali, kā arī Zemgales austrumdaļu; pašlaik tā ir Ziemeļaustrumvidzeme; 2) plašāk jebkura nomaie, no novada vai pagasta centra attālināta vieta, nereti tāda, kas paslēpta mežā, purvā

vai citādi grūti pieejamā vietā. – “Inflanty Polskie, Pūļu Vidzeme, Vitebskas guberņa/ un latvju malīne.” (Anna Rancāne “Taisneības nesējs”). Malēnieši saukti arī par apmaļu ļaudīm, apmaļiem, pamaļiem, mežgaliešiem. Literatūrā malēnieši tēloti kā aprobežoti, muļķīgi, lētticīgi ļautiņi, dzērāji, tādi, kas jocīgi (citu cilvēku acīs) ģērbjas, runā “nepareizi” un visādā citādā ziņā ir atšķirīgi no centra ļaudīm. Vārds ieviesās 19.gs. vidū un otrajā pusē – tautas atmodas laikos. Humora gabalus par malēniešiem rakstījis Jēkabs Zvaigzne (“Par malēniešiem”, 1860; “Par septiņiem malēniešiem”, 1867), Rainis (“No galējās Malienas”, 1888; “Septiņi malēnieši”, 1926).

Zemes vidū būdams, šis novads iemantojis Malienas nosaukumu. Šaurāk par Malīenu tagad dēvē ciemu, bijušā Mālpupes pagasta stūri, palaikam – plašu Alūksnes apkaimi, bet īsteni Malīena ir visa tā Vidzemes daļa, kas pieguļ Latgalei. (Līepiņš, 1985, 81)

Visi malēnieši ir luteri. (Modris Poišs, Latgale, 2006)

Malienas bojāeja ir tāda pati nepierādīta hipotēze kā hipotēze par Atlantīdas bojāeju. Tā kā nav pierādīts, ka abas šīs zemes gājušas bojā, tad nav arī pietiekama iemesla apgalvot, ka šo zemju vairs nav! (Ancītis, 10)

– Tā runāsim nu pa malēniski: puķītes ziež, meitiņas dziež, zivtiņas pelž, saulīte spiž.
(Janševskis, IV, 66)

- Vai saimnieks?
 - Kas?
 - Vai tu saimnieks?
 - Vui as?
 - Tu.
 - Koa?
 - Es prasu, vai tu saimnieks šinī mājā?
 - Kas?
 - Vai tu še saimnieks?
 - Vui as?
 - Tu.
 - Naā
 - Kas tad?
 - Koa?
 - Kas tad tu esi?
 - Vui as?
 - Tu.
 - Saimnices veirs!
- (Par piemiņu, 377, B.Āriķa teksts)

*Naktī, sapnī,
divi malēnieši ienāk pie manis,
pusmalēnieša, pasērst.
(Pēters Brūveris. Naktī, sapnī)*

Malsīties, malzīties – 1) uzbāzties, uzmākties, maisīties. – “Ej prom, ko te ap mani malsies!” (DL, 1892, 81); 2) slinkot, dīkā pavadīt laiku. – “Viņš nomalsījās tāpat visu cēlienu bez darba.” (DL, 1892, 81)

Malva – 1) bauma, tenka, apruna; 2) meli.

Mantgūbis – mantrausis. – “Tas viņam kā bijušajam pagasta vecākajam, agrākajam tiesnesim un tagadējam skolas vecākajam, baznīcas vīram, ugunsapdrošināšanas biedrības valdes loceklim un dziedāšanas biedrības kasierim ir nepatīkami, ka viņš nu izrādās par tādu lielu mantgūbi uz citu rēķina.” (Janševskis, I, 187)

Maracis, maračs – “tāds, kurš nodarbojas ar buršanu, vārdošanu.” (Stafecka, 362)

Mare – 1) sens jūras nosaukums baltu valodās, saglabājies jūras līču apzīmējumos. – Kuršu mare, Tosmare (Tuosmare), Piemare. – “Gandrīz visi kursenieki pārtiek no

zvejas, zvejodami tomēr vairāk marē, nekā jūrā, tādēļ arī ciemi ir ierīkoti pie mares.” (Kuršu kāpu folklorā); “Jāņos āzku¹ marmulē² dižs uguns.” = Jāņos jūrmalā uzkur lielu uguns-kuru. (Kuršu kāpu folklorā, 20); 2) joma, ar smilšu sanesumiem nošķirts jūras līcis. – “Tie smilksu kalni nāk nu jūras uz mari.” (Laumane, 64); “Šuo met Kuršu marē nav zuv’. Sauss gaisss.” = Šajā gadā Kuršu marē nav zivju. Sauss gaisss. (Fricis Jakaitis, Kuršu kāpas, 2005); Pamatā ide. *mar – purvs, jūra. (Karulis, I, 557)

Kurši gandrīz visi bez izņēmuma ir zvejnieki. Mierīgā laikā viņi zvejo t.s. Dižmarē – jūrā, vētrainā laikā Marē – jūras daļā starp Kuršu kāpām un cietzemi. (Malvess, 1932)

Lēnu vēju iepriecināts

Pāri marei zvejnieks brauc.

(Michaela Kairis. *Zvejnieks, kas bēg no vētras*)

Marga, sk. Margot.

Margot, mergot, mirgot, mergt (marguot, merguot) – 1) spīdēt, saulē laistīties; 2) ņirbēt, zibēt; 3) smidzināt, rasināt (par lietu); 4) koši izšūt, izrakstīt, noadīt, izšūt raibu (par villainēm u.c.). Pamatā ide. *mer- dzirkstīt, mirdzēt; no ‘margot, mirgot’ (=spīdēt, dzirkstīt) ar nozīmes pārnesumu – smalki līt, smalki vilņot (Karulis, I, 597). *Lietv.* ‘marga’ – 1) mirdzums, spīdums; 2) raibums, ņirba; 3) smalks lietus; *ip.v.* ‘margs, margots, margojošs’ (marguots, marguojuošs) – 1) mirdzošs, spīdīgs; raibs. – “Pa to laiku zālē uz galda radās dažādi trauki, starp kuriem pacēlās viens otrs margojošs juveliera darinājums no pagrabā atrastās lādes.” (Ezeriņš, 200); “Un krusti uz durvīm, ar melna gaiļa asinīm uzziesti/ uz margotām durvīm.” (Juris Kunnos “Pieliekt galvu”); 2) smidzinošs, smalks (par lietu).

*Margodama saule lēca
Pār atraitnes tīrumiņu,
Redz atraitnes tīrumiņu
Bez arāja ligojam.
(LD 27869)*

*Ia grīb tautas, lai ņem mani,
Man veicās roku darbs:
Par dieniņu cimdu pāru
Kā margot nomargoju.
(LD 7276)*

*Margot margo, vizēt viz rīta svaigumā
Sidrabaini tīmekļi rasas pilnās smilgās.
(Vilis Cedriņš. Rīta dziesma)*

*Līst', lietņ, margodams,
Margo manas vilnānītes,
Man nebija māmuliņas,
Vilnānišu margotājas.
(LD 4582)*

*kalns aug ar plavām, aizām, mākoņiem,
ar strautiem, mežiem un ar ledājiem –
un gadu tūkstošiem pār tālēm margo.
(Fricis Dziesma. Ūdens un kalns)*

*Izceļ tautas, atver šķirstu – kas tur rotu dārgu dārgo!
Zvijodamas rokā prasās, acīm preti tīksmi margo.
(Jansons-Saiva, 84)*

Margs, margojošs, sk. Margot.

Marnaks, sk. Marnīties.

Marnīties – plīties virsū, uzmākties ar kaut ko. – “Grīnšteins pierunājis Mēriju iemarnīties Nāliķim klēpi.” (Zariņš, 142). *Lietv.* ‘marnaks’ – tāds, kas uzplījas, uzmācas.

Marudzīt, marudzīties – 1) traucēt, kavēt kādam ko darīt, kavēt. – “Atguoju da jvus i marudzeju tik dorbu.” (Reķēna, I, 595); “Kuo marudzejis te tik ilgi, seņ jau laiks beja guliet it.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006); 2) lēni, kā ar gariem zobiem strādāt; 3) kavēties.

¹ Āzku – aizku, uzku.

² Marmulē – mares malā.

Masns – veikis, izveicīgs.

*Iesim vēl un palūkosim, kāda saule Kursu silda.
Vai tā muidri, vai tā masni debess klonā rilinājas.
(Jansons-Saiva, 47)*

Mast, matīt – manīt, sajust, uztvert. – “Kas dievu nemilē, tas dieva dusmas matīs.” (Mīlenbahs, II, 566); “Debesīs vērdamies, izplatījumu pār sevi matīdams, izjutis kādu vārdos grūti izsakāmu aizkustinājumu.” (Liepiņš, 2000, 38). *Lietv.* ‘matījums’ – uztvere, izjūta, sajūšana. – “Tās ziņas vēl nav pilna zināšana, ir tikai matījums.” (Mīlenbahs, II, 566); Pamatā ide. *met- no saknes *mē- nospraust, mērit (Karulis, I, 572). Nozīmes iespējamā attīstība: mērit, nospraust – ar skatienu nomērit – redzēt, saskatīt, pamanīt – izjust, uztvert.

Pa ceļam no Ērgļiem lauka malā ir pieminēklis krievu kareivjiem, pareizāk sakot, kādam krievu armijas činavniekam, kas guldīts, kapu izrotājot ar kapsētā zagtu pieminekli, uz kuŗa otras puses vēl pat Kuraua vārds ir izlasāms, drusciņ matijams arī pieminēkļa pāsūtīnātājs smalkajā akmeņkaļa darbnīcā. (Liepiņš, 2000, 53)

*Kad es to no tālien' skatu
Spīdot rožu košumā,
Gribēšanu sirdī matu,
Nosēsties tai luvumā.¹*

Matījums, sk. Mast.

Mauka – 1) tas, ko nomauc. – “Maukas – egļu mizas lubu jumtiem.” (Karulis, I, 606); 2) netikla sieviete/vīrietis, palaistuve. Arī ‘maucinieks, mauciniece, maukuris, mauķeris, maukaļa’. – “Ko var bērns darīt, kad māte mauka!” (Langijs, 160); “Mauka nagodneica, naškeista sīva, palaistuve.” (Kurmins, 100); “Kas ar cytim puišim volkojās.” (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); “Jei naasūt mauka, jei asūt muoseņa, vysus ļūbeļūt.” = Viņa neesot mauka, viņa esot māsiņa, visus mīlējot. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); 3) lamu vārds. – “Valna tu mauka!” (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); “Mauka na gūs! Stuov ka tev soka!” (ekspedīcijā nejauši noklausīts monologs); ““Ā, tā vecā ragana! Mauka! Pagaidi tikai, gan es viņu kādreiz nogrābšu!” viņš ieaurojās un, apgāzdams krēslu, pielēca kājās.” (Bankovskis, 1996, 89). *Lietv.* ‘maucība’ – netīklība. – “Maucībā iekrist.” (Langijs, 161); “Nūst tī zagli, nūst maucības.” (Dzīsmes, 48); “Maucību dzīt.” (Depkins, 197); “Tagad tā kļuvusi netikla, dzinusi maucību ar nepazīstamu vīrieti.” (Veselis, 1991, 201); *darb. v.* ‘maukot, maukoties’ (maukot, maukuoties). – “Tā nevaids mauka, kas ko mauka², bet kas mauko.” (Mīlihs, 1806, 47); “Pag, tātad iznāk, ka viņš, Vidvuds, arī maukojas?” (Geikins, 1998, 123). “Pamatā ide. *(s)meuk- slidens, glums; glaust, slīdēt.” (Karulis, I, 605)

No apmēram duča sinonīmu, kas apzīmē vieglas uzvedības dāmas, visvairāk Večellai patika šikais “kurtizāne” un vismazāk – prastais “mauka”. Un, lai gan “mauciņa” ne tuvu nav tas, kas “mauka”, turklāt ar mikstinošo mīļvārdu “mazā”, viņai negaidot uznāca raudiens. Viņa jutās nogurusi – viņa bija nogurusi kā suns vai “pareizāk, kuce”, kā viņa nežēlīgi domāja par sevi. (Ezera, 1993, 45)

Nedaudz uzjautriņošs ir /Gabriela Garsijas Markesa “Atmiņas par manām skumjajām maukām”/ latviešu izdevuma vāka dizains – Markess ļoti lieliem burtiem, bet maukas tādiem pamaziem. Labi jau, ka vispārējās tikumības gaisotnē oriģinālnosaukums netika sacūkots,

¹ No kāda dzejoļa žurnāla “Mājas Viesis” pielikumā, 1870, Nr.46.

² Maukt, maukāt – vilkt, valkāt.

jo, galu galā, šķietami nepieklājīgo vārdu par labskanīgu un latviešu valodai atbilstošu atzina gan pirmie vācu mācītāji, iekļaujot to Svēto rakstu tekstos, gan izcilie 20. gadsimta latviešu filologi. (Jundze, 2006, 12)

Rakstnieks Edvīns Mednis gan centās Anšlava nopelnus mazināt, aizrādīdams, ka tas nav nekāds gods – latviešu rakstniekam fotografēties kopā ar Holivudas maukām. Anšlavs tad viņu pārliecināja, ka saukt filmu aktrises par maukām ir neapzinīgi. (Janeliņa, 44)

Pastāvīgi galdā celtas, silķes kā pavalgs daudziem bija apnikušas, un tās bezkaunīgi saukāja par 'jūras maukām'. (Draviņš 275)

*Iestatu dadzīti
Laidara vidū
Raganai maukai
Žāpstīties.
(LD 32471)*

*Visiem žīdiem mellas galvas
Visiem gņīdu pilnas.
Kurai meitai mička galvā
Tā ir viena mauka.
(Bergmanis, I, Nr.67)*

Maukls – lamatas. – “Iekļūt mauknī”; “Ietiki tādā mauklā, ka ārā vairs nevari tikt.” (Milenbahs, II, 568)

Mazvakariņš – dažviet tā apzīmē maltīti pēc vakariņām.

Mākas, māka – prasme, prasmes, mācēšana. – “Viņam ir tādas mākas, sāpes ar vārdiem apturēt.” (RLB ZK, 1914, 68); “Viņam ir tāda māka uz visu ko.” (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Māns, māni – kaut kā neesoša iestāstīšana, “acu aizmālēšana” ar hipnotisku iedarbību. – “Aplaiž muonus, citim līkās, ka zakis. Citi šaun ar blisi! Pīit – zierni.” (Rudzītis, 80)

Māra – latviešu folklorā bieži minēta sieviešu dievība, kuras pamatdarbība saistās ar dzīvības piešķiršanu (dzemdību aizgādne), dzīvības ņemšanu, kā arī ar auglības un ražības veicināšanu. Latviešu folklorā Māra redzama gan kā govju aizgādne, gan sēžot vitoļā vai zem apses koka, minēta kā bāreņu pārvedēja laivā pār bīstamiem ūdeņiem, bet atsevišķos folkloras tekstos arī kā kaitētāja, kas atņem vai traucē miegu u.tml.² Māras vārda nosaukums hipotētiski atvedināms no ide. vārdsaknes *mā-, kas lietota mātes, mātišķās sākotnes apzīmēšanai. Paplašināta ar 'r', šī sakne izteica aktīvo darītāja spēku (K. Karulis), dievieti radītāju un dievieti nāvētāju. Dažādās indoeiropiešu tautu tradīcijās laika gaitā vārda nozīmes nodalījās, vienās (kā latviešu) apzīmējot pārsvarā pozitīvi tendētu dievieti (dzīvības, auglības veicinātāja), citās (piem., slāvu Mara, Kikimora) kaitētāju garu, kas pa naktīm nāk nakts mieru traucēt, citreiz nāk kā nāves zīme vai pati nāvētāja. Latviešiem Māra tradicionālajos priekšstatos parādās vai nu kā sieviete baltās drānās, vai kā īdoša, pienīga gov, vai kā krupis, arī kā čuska. Parasti Māra tiek saukta vai nu 'Miļa Māra', vai nu 'Svēta Māra'. Māru piemin buramvārdos, kad jāaptur asins tecēšana (asinsvārdos). Svarīga loma Mārai tautā ir lauzumu/nodauzījumu ārstēšanā. Māra vairākās mītiskās tautasdziesmās rādīta kā sasistas kannas (kosmosa vai mikrokosmosa) salicēja kopā (kosmosa atjaunotāja). Kā viņa atjauno kosmosu, tā atjauno (palīdz salikt atpakaļ istajā vietā) salauztu locekli vai sadziedēt sasitumus. Māru lūdz dzemdētājas dzemdību sarežģītumu gadījumos, vēršoties pie viņas ar īpašiem vārdiem. Dažkārt ticējumos, buramvārdos Māra pati tiek identificēta ar dzemdi. Tādā gadījumā Māru (=dzemdi) lūdz nākt vietā vai pat piedraud tai ar melniem suņiem, kaķiem, kas ries, plēsīs, ja Māra=māte=dzemde

¹ Blise – bise.

² “Māre zirgam sasuke matus.” = Māra zirgam sapinkā matus. (Martins Sakuth, Zviedrija, 2006)

negulēs savā vietā. Māra tiek piesaukta arī Čūsku koduma gadījumos, kā arī, lai atvairītu sastapšanos mežā ar čūskām. Čūskas kā nāvētājas un čūskas kā dziedinātājas ir Māras pārziņā, tāpēc novērst to kodumu lūdz tieši Māru un nevienu citu dievību. Kā kaitētāja, no kuras cilvēks baidās un pret kuras parādīšanos no jūras vai citiem ūdeņiem cenšas nodrošināties, Māra parādās vairākās tautasdziesmās. Cilvēks apvij sudraba apli (vijū) ap savu māju, lai Māra nenāktu kā nāvētāja (ziedu norāvēja, kur ziedi saistās ar dzīvību). Lai Māra vairāk rādītos savā labvēlīgajā, ne kaitētājās vaigā, cilvēki (īpaši sievietes) Mārai ziedoja un upurēja. Parastais upuris Mārai ir bijusi vista vai aita, kā ziedojumi Mārai koku zaros vai koku (visbiežāk liepas koka) dobumos likta aitas vilna, krāsaini dzijas pavedieni.

Viņa ir tā, kas savalda negaisu, vētru, citas dabas stihijas. Ar auglību sakarā ir jēdziens 'Māras avots'. Māras sakarā ticējumos, teikās bieži tiek minēts jēdziens 'Māras baznīca', kas nozīmē vietu (mežs, ala, akmeņu kaudze u.tml.), kur Māra piešķir cilvēkam (galvenokārt sievietēm) viņu daļu jeb viņu tiesu – bagātību, labu likteni vai otrādi – nabadzību, sliktu likteni, ja dievietei nav pienācīgi ziedots. Māra mītiskajās tautasdziesmās parādās arī kā mirušo valsts aizgādne (visbiežāk kopā ar Dieva dēliem). Viņa saņem karā kritušo karavīru dvēseles "trīcēdama drebēdama" (vārdformula, kas norāda uz īpašu pārdzīvojuma veidu un pārejas, kritisku situāciju). Saistībā ar Māru latviešu folkloras tekstos īpaši iezīmēts piektvakars, respektīvi, ceturtdienas vakars, laiks starp ceturtdienu un piektidienu. Pastāvēja aizliegums, kas visvairāk tika attiecināts uz sievietēm, ceturtdienas vakarā nedarīt virkni darbu (aušana, adīšana). Šo laiku uzskatīja par Māras dzimšanas laiku un šo tabu ievēroja līdz pat 20. gadsimtam. Piektvakaros nedrīkstēja svilpot un citādi trokšņot, jo pie reizes uzskatīja, ka piektvakaros dzimuši visi burvi un raganas, tāpēc trokšņojot tos var nejauši piesaukt.

Pakāpeniski Latvijas katoliskajos novados Latgalē un Kurzemē (suitos) pirmskristietiskais Māras tēls saplūdis ar katoļu Svētās Marijas tēlu.¹ Dievmātes Marijas/Māras pielūgsmē kļuvusi par nozīmīgu tautas katolicisma kultu sastāvdaļu. Tā Latgalē katru gadu 15. augustā – Svētās Marijas Debesbraukšanas dienā – notiek svētceļojumi uz Aglonas baznīcu, kurā atrodas par īpašu, brīnumdarītāju uzlūkota Jaunavas Marijas svētbilde. Netālu no Aglonas katoļu baznīcas atrodas Māras/Marijas svētavots, kura dziednieciskās īpašības slavētas jau no seniem laikiem.

*Es apvilku zīda svārkus
Līdz kājiņu galiņam,
Lai ļautiņi neredzēja
Māras mīlu dāvaniņu.
(LD 1060)*

*Dieviņš jāja, Māra brauca
Sērdieņiem panākstos.
Dieviņš deva bērus zirgus,
Māra raibas raibelītes.
(LD 4979)*

*Mīļa Māra laipo pa jumta galu;
Iesim, sieviņas, lūgsim iekšā.
Ko mēs mīļu Māru mielosim?
Dosim to pašu tīr' rudzu maizi,
Dosim to pašu miez' alutiņu.
(LD 1441, 1)*

*Pilla Māras istabiņa
Sīku mazu šūpulišu:
Vienu Māra kustināja,
Visi līdzī ligojās.
(LD 1872, 1)*

*Dod, Dieviņu, ļautru² miegu
Maza bērna māmiņai;
Nakti nāca mīļa Māra
Mazu bērnu kaitināt.
(LD 2000)*

¹ "Muorys dīnys iraida taidys svātys dīnys – 8. seņtebrī, 15. seņtebrī, 28. seņtebrī, tod jau vysī tuorpi it gulātu." (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005)

² ļautrs – ļutīgs, modrs.

Māras krēsls – dzemdības. Sēdēt Māras krēslā – dzemdēt.

*Sak' meitiņa grūtredzēja,
Rudzu sieku samaluse;
Tad, meitiņ, grūtredzēsi,
Kad sēdēsi Māras krēslu,
Kad sēdēsi Māras krēslu,
Kad novilkēsi sviedru kreklu.*
(LD 1229,2)

Māras pinka, sk. Penterēt.

Māras zeme – 1) Livonijas nosaukums līdz 1562.g.; katolicismā arī Latvijas apzīmējums; 2) tagad Latgales poētisks apzīmējums.

Kad Maskavas cars Jānis ieņēmis visu Māras zemi, viņš tur licis apkaut visus katoļu garīdzniekus. Bet tauta prasījusi pēc Dieva lūgšanas [..] Sirmāis klostera abats nodevis /Aizputes/ klosterī kādam citam brālim, pats izvēlējies sev vēl trīs pavadoņus un visi četri garīdznieki devās /Preiļu/ zemniekiem līdz. Kā par brīnumu maskavieši viņus neaizskāruši un katoļu baznīca Māras zemē atkal atspirgusi. (LTP, XV, 367)

*Līst lietus. Svētvakaru zvana.
No debess kalniem nonāk maijs.
Sāk zaļot Māras zeme mana.
Līst lietus. Svētvakaru zvana.
Pie ciema krusta sanākšana,
Nes litānijas balsus gaiss.
Līst lietus. Svētvakaru zvana.
Miers nāk pār sētām dievišķais.*

*Nesēroju, neguļoju,
Ne es viena sērdienīte:
Sliktin slika Māras zeme,
Sērdienišu staigājot.*
(LD 5046)

(Bronislava Martuževa. *Līst lietus. Svētvakaru zvana*)

Mārks – 1) purvs, zema vieta. Sal. vietvārdu MĀRSNĒNI; 2) diķis; arī diķis, kura mērcēja linus. – “Plepu mājas saimniece gājusi reiz vēlu vakarā uz mārkus drēbes skalot.” (Latviešu tautas teikas, 1991, 246); “Melnē linumārks, pilns lapām pūstošām.” (L.Līvena); 3) maldinātājs gars. – “Dēliņ, nestaigā pa naktīm gar lieliem ezeriem, bieziem mežiem! Tur piemīt mārkis jeb māņi.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, i.sēj., 989); Vārds ir tās pašas cilmes kā ‘mērk’.

19435. Kad rītā vai vakarā uz mārkus ir migla, tad būs pērkona lietus. (LTT)

19436. Kad mārkis vispāri ir saziedējuši, tad būs sliktis laiks. (LTT)

19261. Ja Māras dienas nedēļā ir lini mārka, tad Māra tos saēd; bet ja pārmet kādu dzelzi pār mārkus, tad Māra nekā nekaitēs. (LTT)

19263. Ja gadās, ka mazās vai lielās Māras dienas naktī lini iemērkti, tad jāuzliek jau iepriekšējā dienā uz mārkus izkaps vai cits kāds dzelzis, lai lini nesabojātos, lai tiem būtu labi šķiezni un labs svars. (LTT)

*ne dēļ naudas
ne dēļ baudas
tas tur zara galā čirkst
kamēr apkārt visa zeme
vienā lielā mārka mīrkst*
(Knuts Skujenieks. *ne dēļ baudas*)

Mārsniņš, mārsns, mārsnis – 1) ciemkukulis, dāvana; 2) drēbju vai cita veida sains; sk. arī Muzgulis; Pungulis; 3) palags, sega, kurā nes krustāmo bērnu.

25465. Raugu mārkšnis tulin jāattaisa vaļā, lai bernis drīz iet kājam. (LTT)

Spigana,

Ragana!

Tā maniem dēliem prātu sagrozīja

Un lētiem māršniem meitas apmānīja.

(Arveds Švābe. *Varenībāi*)

Mārša – brāja sieva. – “Brālis sava brāja sievu sauc par māršu vai brāleni.” (DL, 1891, 5); “Muna mārša krīvīte, nu cytys deravņis atvasta.” = Mana mārša ir krieviete, atvesta no cita ciema. (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); “Nu jau mums būs jaunā mārša, varēs kopā sadziedāt.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006)

Viena dziedu, neskanēja,

Kad nebija līdzētājas:

Māšas mazas, nemācēja,

Māršas lepnas, nemilēja.

(LD 300,4)

Darbos vien, darbos vien,

Kas manā gājumā?

Brālim labi, māršai labi,

Man tas dubļu bridumiņš.

(LD 3583)

Maršina, rudace,

Nerādi acis.

Kad acis rādīsi,

Būs sīva saime.

Būs sīva saime,

Būs mella maīze.

(Anna Trumpika, Kurzeme, 1961)

Ziedo, mārša, ko ziedo,

Ziedo savu pirtes taku:

Te tu iesi pirtiņā

Grūtājās dieniņās.

(LD 1081)

Myus mōseņa sagšys aude

Veitāleņa pakrēsti,

Lai auž māršas ustobā,

Tom ustoba pīdareja.

(Dzimtines skaņas, 22)

Mārte(ne) – 1) jaunava, līgava. – “Nu tad, projām braukdami, nolieciet mārtei priekšā uz ķņivja savu balvu.” (Janševskis, III, 165); 2) vedekla. (DL, 1891, 91)

Māsene – māšas meita.

Māsenis – māšas dēls.

Māsēnica – vīra māsa.

Mes, mōseņas, svešyneicas,

Myusim dzīsmē sadarēja;

Voi tu muna mārša byusi,

Voi es tova mōsineica?

(Tautasdziesma // Jūrds, 357)

Māsēns – tēva māšas vai mātes māšas dēls. – “Pa Vasarsvētkiem tēva māsēns bija mājās.” (Janševskis, II, 194)

Māsnieks – 1) tēva māšas dēls; 2) brālēns. Sk. arī Brālnieks.

Stīpnieka tēvs un viņa māte bija bijuši brālis un māsa, un tagad sarunājoties viņš godāja Stīpnieku par savu brālnieku. Stīpnieks viņu atkal par savu māsnieku. (Janševskis, III, 287–288)

Tā ir, māsnieks, – teica Stīpniece, uzrunādama vīra radu tādā pat vārdā, kā vīrs viņu sauca. (Janševskis, III, 289)

Māte, mātica, mātīga, mātīga – 1) sievas māte vai vīra māte. – “Nolādēts laid ir, kas pie savas mātes guļ.” (Gliks, 67); “Tā meita ceļās pret savu māti, tā vedkle pret savu māti.” (Gliks, 68); “Sieva sauc vīra māti par mātīgu, vīrs savu sievas māti par māticu.” (DL, 1891, 5); 2) neistā māte, pamāte. – “Muoteicai vyss zam atslāgys, i atslāga pošai rūkā.” (Oksana Pridāne, Sibīrija, 2006)

Tā Dieva vien lūdzu,
Tautās iedama:
Kaut rastu dūmbrāju
Pie nama duru.
Piesietu tēvuci
Pie dzirnu stakles,
iegrūstu māticu
Dūmbrājā.
(LD 23402)

Tēvočam kreklu devu,
Mātīgai sagšu sedzu;
Dieveram kreklu devu,
Māsicai villāniti.
(Tdz 39888)

Māties, mākoties (māķuoties) – ar rokām plātīties, žestikulēt. – “Gari māķoties.” (RLB ZK, 1914, 68); “Piedzērušie uz ceļa šķirdamies ilgu laiku visādi mājās.” (RLB ZK, 1914, 68)

Mātīte – 1) sievišķais īpatnis (būtu jāsaka ‘īpatne’) jebkurai dzīvai radībai, uzsverot reproduktīvo funkciju. – “Tetera mātīte.”; “Vilka mātīte.” (Fennels, 1989, 70); 2) sieva, sievietē; 3) vīra māte; 4) ‘māte’ pamazināmajā formā; 5) palaistuve. – “Netikla, nekārtīga sievietē.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 794). Sk. arī Tēviņš.

Vēci ļaudis stāsta, ka katrai koku sugai esot tēviņi un mātītes, un prot arī vienu no otra izšķirt. Piena traukus vajaga taisīt no mātītēm, tad nostājoties vairāk krējuma. (DL, 1891, 109)

24886. Pupa, parastā, kas tiek saukta arī par cūku pupu, reiz bijusi mātītei (sievietei) par nabu. (LTT)

14580. Koku tēviņiem zari augdami dodas uz augšu, bet mātītēm uz zemi. (LTT)

5186. Čusina: mātīte kāpj kokā bērnoties, jo vecais čusins tai laikā aprij savus bērnus. (LTT)

28709. Starks savus bēr(ri)nus pa pārām vien sapārojot: vienu tēviņu, otru mātīti. Un kas neesot pārās, tos starks jau mazus izmetot no pē(r)kļa laukā. (LTT)

31706. Vardes nevajagot sist; ja nositot tēviņu, tad tēvs mirstot, ja mātīti, tad māte. (LTT)

1802. Mazus bērnus mēdz baidīt ar vārdiem: “Nāks baltā mātīte no meža.” (LTT)

24392. Ka mātītes piededzina podīnu, ta jāizlej tukšs un jāiegrūž karstā ūdeni tā, ka ūdens netiek iekšā, un ta piedegums pats no sevis atlēks. (LTT)

Tas biš Liepinas silinā (Smiltēnes pagastā) ap pašu pusdienas laiku. Viens tēvic un mātīte braukuši cau silīnu. (LTT, XIV, 367)

Spriedumu pasludinot, Pēka tikai vienu vārdu pastāvīgi lasīja pavisam aplam: kur vajadzēja teikt “ķeizara majestātes vārdā”, tur viņš lasīja “ķeizara mātītes vārdā”. Vai nu viņš savas šļupstības dēļ nevarēja šo vārdu pareizi izrunāt, jeb viņš nemācēja to izlasīt, tas bij grūti nosakāms. (Iaņševskis, 1983, I, 67)

Neies vairs mūs māsiņa
Dārziņā rožu raut,
Ies bīrzē beku lauzt
Ar vecām mātītēm.
(LD 17684)

¹ Čusina – čūska.

Medalus – stipri reibinošs dzēriens. – “To pagatavoja no medus šūnām: pēc medus iztecinašanas šūnas salauzīja, salika kubulā un aplēja ar siltu ūdeni. Trauku apsedza un nolika rūgt. Šūnas sastājās virsū kā biezs vāks, bet šķidrums apakšā norūga par dzidru, stipru dzērienu.” (LKV, XI, 20488)

Medziņš, sk. Dzersis.

Meile – mīla, mīlestība. – “Ir meile atseradās.” (Kuršu kāpu folklorā, 14); “Tu mana meile, saka puisis meitai.” (Jolanta Rehtermane, Zemgale, 2006); “Ko te var pateikt par meili, meile ir meile.” (Elvīra Rehtermane, Zemgale, 2006); sk. arī Milināt.

Melmenis, melmeņi – 1) mugura, gurni, krusti, jostas vieta; sāpes krustos, sāpes kaulos, podagra; arī sāpes vispār. – “Kā liesma apdedzinās tavus melmeņus.” (Zariņš, 134); “Melmenes sērga.” (Fennels, 1989, 72); 2) “cūkas melmeņa gabalu jeb saldo gaļu, sauktu arī par filē” (Zariņš, 94); 3) melmeņu zāle jeb kaulu zāle, mugurene, taukā sakne (lat. ‘polygonatum’); 4) “melmeņu jeb zīleņu ogu krūms, aug sila purvmalās.” (DL, 1894, 146)

2995. Bērniem dodod ēst melmeņu, lai nesāp mugura. (LTT)

Melleņu meži,

melmeņu meži,

brauc mētras zirgā

melleņu degis.

(Leons Briedis. *Melleņu degis*)

Tad atstās mani soda melmenis,

Un stingie zari, vētrām brāžot, rakstis:

Par jaunām kaujām dzied tavš zobens makstis.

(Arveds Švābe. *Zaļais cietums*)

Dievi audzināj' kalnus un kungi vezumus smagus,

Lāsti, ja lāsti tur krimta kā melmenis milzoņa kaulos.

(Auseklis. *Kalniem*)

Mencis – palaidnīgs, laisks cilvēks. (DL, 1891, 106)

Menčīgs – 1) strīdīgs, ietiepīgs. – “Tu man taisies tāds maktīgi menčīgs!” (DL, 1891, 106); 2) izveicīgs, manīgs, veikls, tāds, kam darbs no rokas iet. Arī izveicīgu zagli, krāpnieku sauc par menčīgu. – “Vezumu velk brīnum menčīgi.” (Janševskis, I, 142); 3) tāds, kas prot otram pielabināties; 4) jocīgs.

Smalki vērpju, vēvers auda,

Izmenčīgi šūdināju.

Kur es nemšu tautu dēlu,

Tādu kreklu valkātāju?

(LD 7039)

Mendža – siev. kaunums.

Kas tie pauti tādi kungi,

Kulēi vien glabājami!

Kas tā mendža tāda māte,

Villas gorste mugurā!

(LD 34825)

Merkavāt – mēģināt. – “Merkavoj atīt da sātai, koļš veļ gaišs.” (Reķēna, I, 609); “Pamerkavoj tu pats, mož tev lobuok lūbsīs.” = Pamēģini tu pats, varbūt tev labāk veiksies. (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2005); “Vajag merkavuot kū lobu dariet, varbyut lūbsīs.” = Vajag mēģināt ko labu darīt, varbūt paveiksies. (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007)

Metekla, metekls, meteklības, metelības – 1) “Nauda, kas tapus’ samest’.” (Langijs, 165); nodeva, nodoklis, muitas nodoklis, mesli, ziedojums. – “Es atlaižu to sāls meteklu.” (Gliks, 69); “Meteklas deva arī žurnāls “Kaija”, deva slimo kasu vadoņi, vien no bezdarbniekiem nevarēja neko izspiest.” (Zariņš, 199); 2) laime; 3) kaut kas traucējošs. – “Kas tad nu atkal par metekli, ka mašīna jāaptur?” (Milenbahs, II, 607); ‘Nometekls’ (nuo-metekls) – kaut kas nevajadzīgs, no kā tiek vaļā nometot; “otrā puse” jaundzimušajam.

Meteklis – mesls, nodoklis naudā un citā mantā, kā: cimdos, cāļos, olās u.c., atskaitot tikai labībā, ko sauca par beriem. (KV, III, 2752)

2570. Ja bērnam piedzimstot, nometeklu rok kūts kaktā, tad tam pašam būs mūžā savs kak-tiņš, kur dzīvot. (LTT)

22087. Ja bērnam dzimstot, nometeklu rok sliekšņa tuvumā, tad ātri tautās izved. (LTT)

Ko, kūmiņas, darisim?

Lapsa pādi pazaguse;

Lapsa pādi pazaguse,

Būs kūmām meteklības.

(LD 1378,1)

Metenis, arī Aizgavēnis¹, Miesmetis², Vastlāvis³ – 1) senāk ļoti nozīmīgi svētki, kas nozīmēja sezonas maiņu. Meteni svinēja, ziemeļi uz beigām ejot – februāra sākumā, jaunākos laikos kristietības ietekmē 56 dienas pirms Lieldienām. Vārdam pamatā ide. *mē- mērit ar ‘t’ saknes paplašinājumā (Karulis, I, 584–585)⁴; sal. radn. saknes v. lietuv. val. ‘metai’ – gads. Sk. arī Skuldas; Skutelnieki; 2) Metenis, Miesmetis – hipotētiski dievība vai gars, gadskārtas auglības iemiesotājs. – “Miesmetis, dievs, kuram vara pār cūkām, kas aizgaldās mājō.” (E.Virza)

495. Aizgavēni svētīja meteņa dienā, no pusdienas sākot. (LTT)

19904. Meteni jeb Pelnu dienā vārija zidēni ar cūkas gaļu. (LTT)

498. Aizgavēņa dienā, t.i., otrdienā, katrā ziņā ir jāēd trekni gaļas ēdieni. Pat nabadzīgi cilvēki ar lielām grūtībām meklē naudu un pērk gaļu. Pat Lieidienā nav liela lieta, ja nav gaļas, bet aizgavēņa dienā katrā ziņā jābūt. (LTT)

19902. Vastlāvi vāra miežus ar cūkas ausi (cūkas galvas pusi) un bērniem dod ēst cūkas degunu, lai būtu lieli rakstītāji, tāpat kā cūka liela rakātāja. (LTT)

19977. Meteņa dienā jānovāra cūkas astes, tad labībai garas un pilnas vārpas. (LTT)

516. Par aizgavēni Latgalē sauc meteni jeb vastalāvi. Tai dienā latgalieši vizinās, lai augtu gari līni. Ierīkojuši arī grieztuvi, kur tad piesējuši ragaviņas, kas tad tikušas grieztas apkārt. Aizgavēni ēduši deviņas reizes gaļu, lai aizgavētos. Cepuši arī plāceni ar cūkas gaļas gabaliņiem virsū. Bet ēst un dancot varējuši tikai līdz pusdiņvapadmitiem naktī, tad jau sācies gavēnis. Notikusi arī visāda zilēšana. (LTT)

19914. Meteņa vakarā saliek uz cirvja kāta sviestu, pienu, maizi un gaļu. Ko nu suns pirmo kampf, tas tai gadā būs dārgāks. (LTT)

19890. Vastlāvja dienā nedrīkst nekā mājās ievest, bet gan izvest. (LTT)

¹ Aizgavēnis – katoļiem laiks pirms gavēņa, kas sākas ar Pelnu dienu. Tā kā gavēni bija jāatturas no izpriecām gan fiziskā, gan garīgā ziņā, tad Aizgavēnis ir robežpunkts, kad to var darīt pilnā apjomā.

² Miesmetis – nosaukuma izcelsme nav īsti skaidra. Viena iespēja, ka pamatā ‘miesa’ – gaļa, resp., svētki, kuros cienasta galvenā sastāvdaļa ir gaļas ēdieni. Otra iespēja, ka nosaukums saistīts ar *darb v.* ‘mieslot, miesloties’ – liksmot, liksmoties.

³ Domājams, ka nosaukums radies no vācu ‘Fastnacht’. Tautas etimoloģijā – ‘vistlāvis’ – t.i., laiks, kad vistas lāvā.

⁴ Tautas etimoloģijā Meteņa vārda izcelsmi saista ar dievību labvēlības izpausmi. – “Meteņa dienā (vakarā) Laima “metot” savas dāvanas, no kam tad arī cēlies vārds Metenis.” (DL, 1892, 35)

19946. Meteņa dienā jābrauc tālu projām, jo tālāku aizbrauc, jo garāki aug lini. (LTT)
19933. Kas Meteņa dienā vizinās ar ragaviņām, tam augot gari lini. /Mājas Viesis, 1884, 10./ (LTT)
19865. Vastlāvja dienā jāvizinās ar ragaviņām, jākož cūkas auss un jādzied: Cik no kalniņa nolaižos, Tik no auss nokožos. (LTT)
19952. Meteņa vakarā braukuši braukšus uz krogu un braukdami klieguši: "O, o, trim asīm gari lini, trim asīm gari lini!" Krogū tad spēlējuši un dancojuši visu nakti. (LTT)
19871. Ja Vastlāvi snieg vai list, tad būs labs sēņu un ogu gads. (LTT)
19885. Vastlāvi un Pelnu dienā sievišķi nevērpj un vīrišķi nekā neklauvē, jo tad vējš plosa ēkas un juntus. Pie šā ieraduma gandrīz visa Kurzeme turas. /A. Bīlenšteina manuskripts, Puze, 1862./ (LTT)
19869. Meteņa vakarā uzkāpuši uz bluķa un jājuši ap māju. (LTT)
19876. Meteņa vakarā staigāja budēļi apkārt, pārgērbušies ērnotās drēbēs ar ragiem un notraipītiem ģimjiem. Nekad netrūkst pārgērbta lāčudīdas ar lāci. Pārgriezta rupjā balsi budēļi saka: "Bu, bu, bu, bu, sprīņģ, mani jēriņi, sprīņģ kazlēniņi!" Budēļus labprāt pacienāja ar ēdieniem, dzērieniem, pat ar naudu. (LTT)
- Vastlāvju vakarā vajagot labi iztrakoties, jo rītā Pelnu diena esot bēdīga diena. Šini vakarā citos ciemos puīši, meitas, vīri un sievas apģērboties tā spociski, ka nepazīst, un tad iet vai pašu, vai ciemiņu istabā iekšā un taisa dažādus jokus un niķus. Puīši dzenā meitas, meitas aiztiek puīšus, un vīri un sievas atkal citus jokus taisa. (DL, 1892, 25)
- Meteni lēca ķekātās. Ķekatu lecamās dienas bija divas: pirmo dienu vīrieši, sevišķi puīši, dažādi pārgērbušies, lai būtu nepazīstami, staigāja apkārt pa ciemiem, izlikdamies par čigāriem, židiem utt. un taisīdami visādus jokus, par ko tos ļābi pacienāja ar ēdieniem un dzērieniem. Otrā dienā atkal sievas un meitas, sevišķi saimnieces, braukāja pa sētām apkārt, apciemodamas radus vai pazīstamus, dziedādamas ķekatu dziesmas un liksmodamās it kā pa dziřām. (Janševskis, Nica, 40)

Mēglis, mēklis – 1) jokupēteris, jokdaris. – "Ko šis mēglis īsti no manis grib?" (Zariņš, 164); 2) rēgs, spoks. Iespējams, saistībā ar *darb.v. 'mēdit'* – izzobot, āzēt.

Mēle – 1) runas un dziedāšanas orgāns. – "Ko es esmu redzējs in dzirdējs, to es varu runāt, neba es no mēles nokasišu." (Fīrekērs, 223); "Mēlei mutē siltuma allaž diezgan." (Upīts, 38); "Jai miele nīz." = Viņa grib aprunāt. (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); "Dieva laime vēl, ka mēle mutē nekad neiesala, – un kad to pamatīgi izlocīja, tomēr palika tā kā vieglāk." (Upīts, 30); "Ne par velti diendienā mēli vingrinājis, stāstīt skroderis prata." (Upīts, 62); 2) valoda. – "Es meikstu mēli turu, soldonus vōrdus ausims dūmu." (Kurmins, 144); "Mēles nest, tērzēt." = Pļāpāt, aprunāt. (Fennels, 1988, 53); "Ka mēle ļābi podkuorta, var kod kaut kur." = Kad mēle ļābi iekārta, t.i., veikla mēle, var visur kur cauri tikt. (Z. Ivule, Sibīrija, 2006); "Mātes mēle, tēvija! / Svētīgs, kam jūs sirdī mītiēt." (J. Zemīts). Sk. arī Mute; Valoda.

Lapsai viegla mēle: "Ko nu Jūr brāl, ļaunojies, redzi, es esmu ļoti slima ar nelabām vātim apkrituse, ko tu no manim iegūsi, vai tev no tā pilns vēders tiks?" (DL, 1893, 32)

Ar mēli nūkaun vairōk cylvāku kai ar zūbynu; Ar mēli vin plōciņu napīcepsi. (Latgaļu folklorā, 452)

Kas prōtā, tys uz mēles. (Latgaļu folklorā, 501)

Kam meiksta mēle, tam peirāgs. (Latgaļu folklorā, 495)

Mōcēja muna mēļeite
Kriviskū, latviskū;
Niu jei grib vuicēis
lgauniskū volūdeņu.
(LD 34256)

Tautiešam tāda mēle
Kā tam pura strazdiņam.
Tas izvīla mūs' māsiņu
No deviņi bālelini
(LD 600,2)

Krustamāte man solija
Līdz kājāmi linu kreklu,
Gara mēle pasolot,
Īsas rokas iedodot.
(LD 1810)

Ir bvi spārni nodiluši,
Egļu mežu lodājot;
Tā nodila ļaužu mēles
Ap manim runājot.
(LD 8461)

pāri –
vienkārši zilā debess
vienkārši tukšais gaiss
kur
bez skānas
bez vārdiem
skan lībiešu mēle.
(Iānis Elsbergs. Mazirbe)

Mēļas – nelabas runas. – “Par viņu vusuodas mieļas dzierd.” (Brencis, 126); *darb. v.* ‘mēļot’ (mēļuot) – aprunāt; pļāpāt. – “Nou gon izmieļajūs.” = Nu gan nelabi izrunājos. (Gita Briedina, Vidzeme, 2007)

Mēmā putra, mēmā biezputra, mēmās pankūkas – svētku ēdiens, ko vārija klu-sējot un ko izmantoja nākotnes zilēšanā. – “Nedz dzirdēju kādu runājam, nedz smejamies, tīri kā kad meitas Jaungada vakarā vāra mēmo biezputru.” (Janševskis, 1983, II, 86)

740. Andreja naktī jāvāra mēmā putra (vārot un ēdot nedrīkst runāt). Pēc ēšanas tūlīn jāiet gulēt, un, ko sapņos redzēs, tas viss piepildīsies. (LTT)

34756. /Ziemassvētkos/ trīs meitas kopā vāra mēmo putru, kur nedrīkst ne runāt, ne smiet. Viena jauc, otra met sāli un trešā nobauda. Tāpat bez runāšanas arī apēd to putru un iet tūlīn gulēt. Kas nu pa sapņiem dos meitai dzert, tas būs viņas precinieks. (LTT)

11240. Jauna gada vakarā trim meitām kaut kas savā starpā jānorunā un tad jāvāra mēmā biezputra, pie kam vārot nedrīkst runāt neviena vārda. Viena met sāli, otra putraimus un trešā lej ūdeni. Ja kāda no viņām ēdot ierunāsies, tad norunātās domas neizpildīsies. (LTT)

11244. Jaungada vakarā jāvāra mēmā putra jeb jācep mēmais pīrāgs, kuriem jābūt ļoti sāļiem. Vārot jeb cepot nedrīkst ne ar vienu ne vārdu runāt. Kurš puisis tad nu meitai par nakti sapnī dos ūdeni dzert, kad slāps, tas viņu apprecēs. (LTT)

11253. Jaungada vakarā izceptais mēmais pīrāgs jānēsā iepriekš trīs dienas padusē, arī pirti mazgājoties, tad jāapēd, un, kurš tad sapnī nāks padot meitai dzert, tam puisim viņa jāapņem par sievu. (LTT)

11254. Jaungada vakarā sapulcējas vairākas jaunavas un cep mēmos penkokus. Viss, kas cepšanai vajadzīgs, jāzog. Penkoki jācep, cik tik sāļus var. Viss tas jādara bez runāšanas. Kad labi saēdas, tad tūlīt jāliekas gulēt. Kas pa sapņiem nāks dot dzert, tas būs vīrs. (LTT)

11255. Meitām, kuras vēlas redzēt savu nākošo līgavaini, jācep jaungada vakarā mēmie pankoki. Jāņem trīs piņģeroti ūdens, trīs piņģeroti sāls un trīs piņģeroti miltu, viss jāsajonē [jāsajauc?] un jācep krāsni. Bet cepējai nav brīv ne runāt, ne smieties. Tad tas, kurš nāks pīr-mais dot dzert, būs īstais. (LTT)

27567. Silvestra dienas vakarā vāra meitas mēmo putru. Tam nolūkam jāņem trīs pirkstmices ūdens, trīs pirkstmices sāls, trīs pirkstmices miltu. Vāritājām vajag būt trim. Vārot nedrīkst ne smieties, ne runāt. Putra jāēd vakarā, gulēt ejot. Sapnī tad gribas dzert; kas nāk ūdeni sniegt – tas būs brūtgāns. (LTT)

Mēms, mēmuris, memulis, mēmis – 1) cilvēks vai cita dzīva radība, kurai nav runas spēju; 2) cilvēks, kas neatbild uz jautājumiem, apzināti nerunā; 3) ‘memulis, mēmitis, mēmis’ – gan mēms, gan arī tāds, kas stostās, ar grūtībām izrunā vārdus. – “Miemeits tys jir, kas nu dzimšonys narunoj.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); “Kad tas Velns bij izbēdzis,

runāja tas mēmis." (Gliks, 69); Vārdu 'mēms, mēmuris, memulis, mēmītis' izcelsmes pamatā cilvēka neartikulētu skaņu atdarinājums. Mēmums tautas priekšstats saistījās ar pirmatnējo pasaules stāvokli un cilvēku haosa telpā. Uzskatīja, ka mēmums ir dievību atmaksa cilvēkam par viņa senču vai paša nopietnu pārkāpumu, tāpēc no mēmiem bieži vairījās. Vienlaikus īpašās pārejas situācijās (pārejas rituālos) cilvēks uz laiku varēja zaudēt valodu, iegūstot tiešu saikni ar dabas spēkiem, piespiedu mēmums (nerunāšana) bija arī viens no pārejas rituālu pārbaudes veidiem.

34937. Zirgu tauta sauc par mēmo. (LTT)

2938. Jaunpiedzimušu bērnu nevar skūpstīt, tad tas ilgi paliks mēms. (LTT)

8715. Bērns piedzimst gaudens par tēva un mātes grēkiem. N., ganos iedams, ķēris putniņus, izgriezis mēles un tad nabadziņus palaidis. Nebēdnieks vēlāk apprecējies, bet viņa trīs dēli bijuši mēmi, abām meitām turpretim esot valoda ka šķind: tās esot mātes dzimumā. Ko jauns nodara, tas laulībā atmaksājas. (LTT)

11811. Vainagus pinot. Jāņa nakti meitai jābūt gluži mēmai, t. i., nemaz nevarot runāt, tad tik sapnī dabūjot brūtgānu redzēt. (LTT)

20212. Mēnesim nedrīkst ar pirkstu rādīt, tad paliek mēms. (LTT)

30680. Pie tiesām ejot, apāun labās kājas zeķi ar jauno pusi virsū, lai pretinieka vārdus kā kājām samitu; turklāt aizbāž ar akmeņiem krāsns spelti, lai visiem tiesas priekšā mutes kā aizbāztas. To darīdams, teic: "Čūksti kā ūdens, ko karstā speltē lej! Es aizbāžu -am muti, lai paliek mēms maniem vārdiem pret!" (LTT)

Zivju mēmums ir nezturams.

Bet varbūt

*tas nemaz nav mēmums –
tikai valodas nesaprašana
no mūsu puses?*

(Māris Čaklais. *Zivju valoda*)

Mērde – inde. – "Mušu mērde"

Mērdelēt, sk. Mērdelis.

Mērdelis – tāds, kas tikko velk dzīvību, novājināts, panīcis; *darb.v.* 'mērdelēt' – ar pūlēm vilkt dzīvību. – "Ave mērdelēja visu vasaru." (Endzelīns, Hauzenberga, I, 807); Pamatā ide. *mer- mirt, iet bojā. (Karulis, I, 598)

Tad arī tur nekas nav bijis ne no lopiem, ne no piena – govis vazājušās apkārt kā mērdeles un māja bijuse no piena kā izslaucīta. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa. I.sēj., 544)

Mērga, merga, mergele, marga, mārġa – 1) meitene, meita, jaunava. – "Mārġa – dāma i dāma, nikuodu vaiņu jai nav." (Anna Kažuka, Latgale, 2006); 2) līgava, brūte. – "Myušu puišim jau jira mārġys." (Anna Kažuka, Latgale, 2006); "Kaimiņam ir skaista merga." (Laura Rehtermane, Zemgale, 2006); Paralēles ar līdzīgu nozīmi arī lietuv. un prūšu val. Iespējams, pamatā varētu būt bijusi nozīme 'jauns cilvēks'. Sal. sanskritā 'marya' – virietis, jauneklis; iemīlējies; precinieks (Kočergina, 499), kimriešu 'merch' – meita, sieva (Frenkels, I, 440); 3) 'mērga' – "bada stakle, bada kāsis, badmira, mirla" (DL, 1894, 146). Atv. no vārda 'mirt'. Sk. arī Mērglis.

Meita, meita, mārġa, mārġa,

Pelni godu dzīvodama:

Ni smejies dziedādama,

Ni ar otru runādama.

(LD 951)

Vīn mārġa, mirti laužūt smejās:

– Myus tikai mīlesteība glōbs. –

(Andris Vējāns. *Myus tikai mīlesteība glōbs*)

Bīle, bīle, mārġa, mārġa,
Nīkam ūkōdis nadarēja:
Bīle pļovys nasļidēja,
Mārġa zemīs nadalēja,
Tāva dāļi sōvvaļnīki,
Tī zemeiti pōrdaļēj'.
(LD 3773,4)

Mērglis – 1) vārgulis, nīkulis. – “Izdīlis kā mērglis.” (Putniņa, Tīmuška, 138); 2) kaut kas pretīgs, neciešams. *Darb.v.* ‘mērgļoties’ (mērgļuoties) – kaut ko pavisam ačġārni, nepareizi vai pat riebīgi darīt. *Atv. no darb.v.* ‘mērdēt, mirt’. Sk. arī Mērga 3. nozīmi.

Mērgļoties, sk. Mērglis.

Mickāt – doties uz priekšu, virzīties. – “Myckavoj tik iz prišku, nagaid!” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Atmyckavova nu pošys Igaunejys.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Midzēt – ņudzēt, ūaudīties ūurp turp. – “Ļaudīs ielās midzēja jau no paša rīta.”

Miesa – 1) ķermenīs, augums. – “No miesas un vīņas gabaliem.” (Wörter=Büchlein, 99); “Sīvyskas mīsas cylvāks.” (Kurmins, 53); “Man ūodien sāp visa miesa.” (Jolanta Rehtermane, Zemgale, 2006); 2) gaļa. – “Sausa miesa=žāvēta gaļa.” (Wörter=Büchlein, 99); “Tā mīesu desa=gaļas desa.” (Wörter=Büchlein, 99); “Sālītas mīsas” = sālīta gaļa (Fennels, 1988, 54). Pamatā ide. *mēm-so, *mēs- gaļa. Sk. prūšu val. ‘mensā, menso’ – gaļa, miesa. Sk. arī Mīeslot.

Noplaucēšanas vārdi: Jauna meita kalnu kāpa, ūdens nēšas mugurā, aukstu lēja, karstu dzēra, mīesu ar kauliem kopā taisīja, dzelzi ar tēraudu rūdīja. (LBV, I, 415)

7146. Ja ēde ir uz mīsas, tad jāsmērē loga rasa: tad ēde drīz izbeidzas. (LTT)

10002. Kad pirtī peras un pie kailas mīsas pielīp kāda lapa, tad tā jāņoņem, jāpārnes mājā un jāsadedzina. No pelniem jāpagatavo dzēriens un jādod dzert tam, kuru mīl. /Skolnīeku pulciņš, Jēkabpils./ (LTT)

Nejauši uzšķīra “mīsas” vārdu. Tai pasaulē, kas no mīsas atvasināta, dzīvo visādi mīesoņi. Mīesnīcās vīņus apkalpo mīesmīļi. Vīņu vēsturē slavens karalis Mīesturis, un daudzajās mīesnīcās mīesoņi nododas samiesīgai uzdzīvošanai. No rīta, izmīesojušies, mīesoņi dodas mājās no mīesībām. (Turbads, 1970, 134)

Kas deva gaļu,
Tam auga cūkas
Glumām spalvām
Trekņām mīsām.
Kas deva siļķi,
Tam auga kaķi,
Tam auga kaķi
Izsprāgušām acīm
(LD 33419)

Bērza siekste sapuvusi,
Tāsis vien palīkušas;
Mīsas, kauli sapuvuši,
Še vārdu daudzīnāja.
(LD 27675,1)

Miesla, mīeslošana, sk. Mīeslot.

Mīeslot, mīesloties (mīesluot, mīesluoties) – 1) liksmot, liksmoties, spēlēt, spēlēties, kaitēties. – “Tie ļaudīs pasēdās ēst un dzert, un cēlās mīesloties.” (Gliks, 68); “Mīesloju.” (Wörter=Büchlein, 99); 2) kopoties, būt ar kādu mīesiskos sakaros; *īp.v.*

'miesls' – miesai nodevies, miesisks. *Lietv.* 'miesla, mieslošana' – 1) spēle, spēlēšanās. – "Uz tiem desmit stīgems un dziesmams ar mieslošane uz to kokle."¹ (*Ozols*, 1965, 119); 2) kopošanās. *Lietv.* 'mieslotājs' – spēlētājs. *Sk.* arī *Miesa*.

Miesls, sk. *Mieslot*.

Miesmetis, sk. *Metenis*.

Miest, sk. *Miestiņš*.

Miestiņš – 1) alus. – "Saimnieks no pagraba ārā veļ mucīņu miestīņa brūna." (*E.Virza*); 2) ar medu maisīts dzēriens. – "Medus dzēriens, ko par miestīņu sauca, bija tautai tas vismīļākais dzēriens." (*Skolas maize*, 1886, 177). Vārds atv. no *darb.v.* 'miest' – jaukt, maisīt.

*Mārša mani aicināja:
Nāc, kūmiņa, alus dzert!
Kūmām iešu, neliegšos,
Kūmām dārgi mielastīni:
Jēriņ' gaļa pādēnam,
Miestiņš, alus kūmiņām.*
(LD 1293,4)

*Ģan sentēvi mātija pamieļot tos
Ar saldājo miestu un alu.
Tad nebij neviena, kas nelīksmotos
Ģar Latvijas Daugavas malu.*
(*Auseklis. Trimpulā*)

*Kad sumbra ragā miestīņu
Mēs baudām saldi smaržīgu
Tad visas bēdas aizmirstas,
Prieki sirdi iedegas!*
(*Baņuta*, 26)

Mietnieks, mitnieks, mainis, sk. *Mitot*.

Mikāt, mikt – 1) spaidīt, ņurcīt, burzīt; 2) sist. *l.p.v.* 'mikls' – lokans, "sākotnēji, spaidot, sitot padarīts miksts, lokans" (*Karulis*, I, 594). – "Koks, kas mikls, nelūzt."; Pamatā ide. *mei-: *mī- spiest, sist. (*Karulis*, I, 594)

Mikls, sk. *Mikāt*.

Miktāt – 1) liņāt. – "Leits pa druscenai myktoj." (*Reķēna*, I, 619); 2) acis mirgot (piem., ilgī datorā skatoties). – "Myktoj i myktoj, jau švokys acs." (*Reķēna*, I, 619); 3) vairākkārt iedegties un nodzist. – "Lampeņa myktoj, laikam vodūs vaiņa." (*Reķēna*, I, 619)

Milsa – snaudiens. – "Iekrītu smagā milsā." (*Zariņš*, 109); "Kā piedzēries streipujoja uz sakņu pagrabu, kurā gulēja muzikants nemierīgā un murgainā milsā." (*Zariņš*, 351)

Mindža – vīriešu kāra sieviete. – "Godīgās sētu meitenes pret muižu mindžām ir tikpat kā veselīgās lauku skābenes pret trakajām pamatu drīgenēm." (*Janševskis*, 1994, I, 193). *Sk.* arī *Mačka*.

Mirucis – "dzēriens no bērzu sulām. Pavasarī sulas salaiž mucā; kad muca puspilna, to atņem no bērza. Sulās ieliek rupjas maizes garozas un vīrsu pārkaisa ar garām

¹ Andreja Geceļa (*Gezelius*) psalmu un Zālamana sakāmvārdu tulk. manuskripts, 1628 g.

pelavām un rudzu graudiem. Pelavas un rudzu graudi saaug zaļā velēnā un pārsedz sulas kā biezs, necauraidīgs vāks, bet šķidrums apakšā norūgst par saldiskābu, dzidri brūnganu dzērienu.” (LKV, XI, 20490). Sal. Bēru šampanietis.

Misa – 1) svaigs, nenorūdzis alus. – “Misa gan skaidra.” (Langijs, 169); “Misa dumja.” (Langijs, 169); “Misa dumja, neskaidra.” = Misa tumša un neskaidra. (Fennels, 1989, 75); “Mysa jir veļ nanūryudzš šķidrums, a raudziets jau jir ols.” (Veneranda Sarkane, Latgale, 2007); 2) “dzidra sula, ko, alu darinot, notecina no pārcukurotā un uzksrētā iesala drabiņām¹ un pēc tam raudzē aiū.” (LE, II, 1710)

*Cīrulīts alu dara
Kumeliņa pēdiņā:
Es tecēju misas dzert,
Viņš ar kausu mugurā.
(LD 30088)*

*Vilciņš, misas pasmekējis,
Visus purvus izdancoja;
Kaut dabūtu alutiņu,
Kokiem saknes izspārdītu.
(LD 30604)*

*Mielaina vakara misa
noplūst pār grīšļiem un spilvēm,
taču pat ārpus visa
tu esi tas pats cilvēks.
(Leons Briedis. Mielaina vakara misa)*

Mist, sk. Mišja.

Mišja – mājvieta, mitekļis. – “Mežsargs ietālēm izskatījās kā bilžainajā pasaku grāmatā lielais sisenis, kurš, uz līkajām pakajājām izstatiļies, sarunājas ar skudru par ziemas mišju.” (Janševskis, I, 129). *Darb.v.* ‘mist, mitināties’ – 1) dzīvot, uzturēt, uzturēties. – “Tu no cita labuma vien gribi sevi mitināties.” (RLB ZK, 1914, 39); 2) barot, baroties, pārtikt. – “Labi mitusi aita var gan būt krietni pasmaga.” (Janševskis, II, 208); “Zirgus arī uzmitinājis tādus, ka tik turēt vien vajaga, un abi jauni un varen kājoti.” (Janševskis, 1983, II, 231). Pamatā ide. *mei-th – uzturēšanās vieta, uzturs, pārtika. (Karulis, I, 599)

*Jau Pramsāns dabu, dievus radījis,
Un zemi, zvaigznes ceļā vadījis,
Vēl svētī savas augstas radības,
Un dodas pili, mist iekš godības.
(Auseklis. Ūdens plūdi)*

Mitot, mietot, mīt (mituot, mietuot) – mainīt. – “Es grib’ to zelta gabal’ izmitot.” (Langijs, 177); “Patiesībā bija tā, ka viņš vakar krogū bija ar čigāniem mitojis zirgus.” (Sarma, 1999, 22). *Lietv.* ‘mietnieks, mitnieks, mainis’ – mainītājs. – “Zirgu meitnieks.” (Brencis, 126); “Ko tāds tirgusbraucējs un zirgu mietnieks var bērniem iemācīt?” (Sarma, 1999, 17); *lietv.* ‘mits, mitošana’ (mituošana) – maiņa. Sk. arī Mitava; Mīti.

*Es pūriņu nemitot
Ar bajāra meitiņām:
Bajāriņa meitiņām
Lini zied pūriņā.
Es nabaga sērdienīte,
Man zied linu paladziņi.
(LD 4883)*

*Ai, tu tautu zelteni,
Mitosim gredzeniņus.
Tev ir vara, man sudraba,
Tev jāliek piedāvīņas;
Ja nevaid piedāvīnu,
Nāc tu pati piedāvām.
(LD 63991, 1)*

¹ Drabiņas – atlikumi, kas rodas alu darot; pārpalikumi; sēnajas.

Tīkušam tēva dēlam
Ciemā auga ligaviņa,
Kuram kādam netīkušam
Par novadu novadiem.
Tāda vesta par novadu
Kāda pašu novadā.
Nu mitotu, kad varētu
Ar cieminu mēlīnām.
(Anna Trautmane, Kurzeme, 1961)

Mits, mitošana, sk. Mitot.

Mīcene – kartupeļu biezenis.

Mīkna, mīkne, mīkšņa, mīkstoņa, mīksts laiks – atkusnis. – “Nevaid šoziem nekādas mīknes.” (Firekers, 227); “Ka suoc laist snīgu, meikšņa skaituos.” (Reķēna, I, 619); “Meikšņis laikā grytus braukt ar vazumu – rogavys nasleid, i zyrgam grymst kuojsys.” (Reķēna, I, 619). Īp.v. ‘mīkns, mīknains, mīksnējs’ – 1) mītrs, mīksts, maigs (piem., par laika apstākļiem). – “Šogad rudens ir mīksnējs.” (Mīlenbahs, II, 642); 2) auglīgs. – “Ja dievs dos mīksnējus gadus, tad maizes pieaug diezgan.” (Mīlenbahs, II, 642). *Darb.v.* ‘mīkt, mīkšņot’ (mīkšņot) – 1) uznākt atkusnim, kust, atkušņot; 2) palikt mīkstumam. – “Kāpostgalviņas apmīka.”

Duovynuos zīmu?
Meikštūnis lelu luopsta
Nārauš idūmu.
(Juons Ryučāns. *Lānuos eilenis*)

Mīkns, mīknains, mīksnējs, sk. Mīkna.

Mīkt, mīkšņot, sk. Mīkna.

Mīla, mīlība, mīlestība, sk. Mīlināt.

Mīlēt, sk. Mīlināt.

Mīlēties, sk. Mīlināt.

Mīlināt, mīlināties – 1) labināt, turēt par mīlu; 2) glāstīt, apmīļot; 3) lakstoties. Pamatā ide. *mēi-; *mī- maigs, mīksts, mīļš¹ (Karulis, I, 595), no kā atv. vārdi ‘mīla, mīlība, mīlestība’ – stipra pieķeršanās kādam, simpātijas; kaislīgas jūtas utml.; *darb.v.* ‘mīlēt, mīļot’ (mīļot) – patikt, just simpātijas (pret kādu); *darb.v.* ‘mīlēties’ – 1) patikt. – “Mīlēt man mīlējās.” (t.dz.) = Patikt man patikās; 2) lielākā vai mazākā intensitātē nodarboties ar mīlestības lietām. Sk. tautas izteiku: “Kas mīlējas, tie ķīvējas.” Īp.v. ‘mīļš’ – jauks, tuvs, patīkams. Sk. arī Meile; Piemīlināt.

Mīl kungiem zelta nauda,
Mīl akmiņa istabiņa;
Tā mīlēja māmiņa
Katrai savs auklējums.
(LD 3026)

Niviens putnis tā nidūc,
Kā dūc meža balodīts;
Niviens mani tā nimil,
Kā mīl mani tēvs, māmiņa.
(LD 3215,2)

¹ Ti., par mīlu, mīlējamu tika uzlūkots tas, kas nav ass, nav skarbs, nav ciets. Sk., piem., sentimentālisma dzejniekam Lapas Mārtiņam meita, kas nemīl, tiek dēvēta par “cietu meitu”. – “Cieta meitiņ, še man bija/ Reiz pie tavas krūts augsts laimes brīd’s.” (“Cietsirdīgai -ei-t”). Tā pati sakne bijusi pamatā arī agrāk latv. val. lietotam vārdam ‘atmietēt’ – atmīkstināt, mīkstu padarīt.

la tev sirds no manis stājās
Un pie citas mīlinājās,
Saki skaidri to jel man;
Saki skaidri, lai es nīkstu,
Mīlīb's asarās lai slīkstu,
Lai drīz beidzās dzīvošan'.
(Lapas Mārtiņš. Berta un Ādolfs)

Viņš tikko kā nāca no kuģa
un mīlas alka kā maizes.
(Aleksandrs Čaks. Matrozis laķenēs)

Vēl pusnaktī es klajumā
Un blandos vientulībā
Un saucu rūgtā žēlumā:
Es pievilts mīlestībā!
(Lapas Mārtiņš. Es stāvu še pie lodziņa)

Mīluža – mīļš, patīkams, jauks cilvēks.

Mīļš, sk. Mīlināt.

Mītava – maiņas vieta, arī naudas maiņas vieta. – “Tās pašas cilmes ir JELGAVAS agrākais nosaukums MĪTAVA.” (Karulis, I, 600). Sk. arī Mīti; Mitot.

Mītavas – ceļu krustojuma vai pārmiju vieta, kaut kas, kas sakrustots (piem., solam jeb beņķim kāju krusts).

Mīti – maiņa. – “Sadzērsam zirgu meitus.” (Brencis, 126); sk. arī Mītava; Mitot.

Mītis, sk. Atmietēt.

Mokļi (muokļi) – nieki, māņi. – “Ko tu ar tādiem mokļiem māžojies?” (RLB ZK, 1914, 68)

Mokšis (muokšis) – tas, “kas mānas un mujas ar darbiem”. – “Ko tu kā mokšis mujies ar šo audeklu jau divas nedēļas.” (RLB ZK, 1914, 69)

Morkļi (muorkļi) – nelabi sapņi. – “Rādījās visādi morkļi.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2004)

Mozēt (muozēt), arī mazīt – 1) zobot, muļķot, āzēt, izjokot, izmānīt otram kaut ko. – “Zirgus mijot, čigāns saimnieku riktīgi izmozēja.” (RLB ZK, 1914, 69); “Pag, gan es tevi izmozēšu!” (Valdis, 399); “Kāršu spēlē gan jaunais Salenieks šos aizvien izmozējis.” (Salenieks, 1967, 279); “Viņš mani piemozēja.” (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006); 2) otram pretī darīt, mocīt; 3) ko labu, krietnu, vērā liekamu pagatavot, iztaisīt. – “Es pats sev izmozēju kamanas.” (RLB ZK, 1914, 69); 4) grūst, stampāt; 5) daudz vai kāriģi ēst; rīt. – “Šovakar tā piemozējos, ka vairs nevaru parunāt.” = Šovakar tā pieēdos, ka vairs nevaru parunāt. (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

Mucis, dsk. muči – suņu uzpurņi.

Mudīties, mudīt, mudot (muduot) – 1) steigties, steidzināt. – “Mudīties uz darbu.”; “Es mudījūs iz muojuom.” (Brencis, 127); “Mudījās izskatīgo karavīru apsveikt.” (Zariņš, 1985, 155); 2) murgot, murgos svaidīties; neskaidru runāt. – “Karstumi esot lieli, un bieži mudojot gan miegā, gan nomodā.” (Janševskis, 1994, I, 119); “Trīs dienas un naktis mudoja karstumā un drudzī.” (Janševskis, II, 128)

– Voi viņš daudz mudo?

– Visu cauru nakti niekus vien runā un uz braukšanu vien taisās. (Braže, 401)

Muidrs – 1) izveicīgs, čakls, žirgts; 2) gudrs; 3) slaiks.

*Iesim vēl un palūkosim, kāda saule Kursu silda.
Vai tā muidri, vai tā masni debess klonā ritinājas.
(Jansons-Saiva, 47)*

Muities, muit – 1) traucēt (kāda darbu) ar savu klātbūtni, būt pa kājām, jaukties pa vidu. – “Nemujies te tik daudz man apkārt!”; 2) ar kādu niecīgu lietu pūlēties un neizvest to līdz galam. – “Man negribas muities ar makšķerēšanu.” (RLB ZK, 1914, 69); 3) klaiņot apkārt, staigāt bez vajadzības; pavadīt laiku bezdarbībā. – “Kādu brīdi pamuisimies vēl tepat pa tirgu un tad laidīsim.” (Janševskis, III, 121); sk. arī Mujākls; Mujāties.

Mujākls, mujaklis, mujeklis – 1) cilvēks, kuram darbs nesokas; 2) darbs, gar kuru pūlas, velti laiku tērēdams; nepareizi uzsākts, sabojāts darbs. – “Ko tu tā kā mujākls ar tādiem mujākļiem mujies?” (RLB ZK, 1914, 69)

Muķis, murķis – naudas maks, liels daudzums naudas. – “Tam ir muķis.” (DL, 1891, 138); “Saimniece, arvien ku iedama, turējās to naudas muķi.” (Anna Roga, Kurzeme, 2007); “Tu esi bagāts, tev tik liels murķis.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

*Neplūkšu nevienu puķi.
Nenemšu nevienu līdž.
Tas ir gājums, kurā biežais
naudas muķis nepalīdz.
(Māris Meigalvs. Lai es aizietu kurp iedams)*

Muldēt, sk. Muldi.

Muldi, muldas – murgi, absurdas lietas. *Darb.v.* ‘muldēt’ – tukšu, nesakarīgu runāt; murgot, runāt miegā.

21539. Naktspamašas notikumos jeb izbiļus bērns dabūj no sabīšanās. Tad viņš nemierīgi gul, bieži pamostas un drusku muld. /F.Brivzemnieks, 1881. VI, 120./ (LTT)
28614. Bērnam nedrīkst rādīt spieģeli, jo tad viņš var palikt aklis un gulot ļoti muld. (LTT)

Mulēt – (no)spiest, (no)berzt. – “Apmulieju zyrgam muguru raitu juodams i sev guornus nūmuleju, nūšmuleju.” (Kurmins, 125); “Kuoļys jaunajūs zuobokūs nūmulieja.” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2003)

Mulmēt, sk. Mulmis.

Mulmis, mulmeklis – tāds, kas stostās. – “Kas valodā raustās jeb raustidams runā.” (Langijs, 173); *darb.v.* ‘mulmēt’ – stostīties, neskaidri runāt.

Mulseklis – apmulsums, starpgadījums. – “Neliels mulseklis sanāca.”

Murdzīt, murdzināt – spaidīt, glaudīt. – “Pārstāj to kaķi murdzīt!”; “Es tevi bišķīti pamurdzišu, saka puisis, kad meiteni nokampis.” (Jolanta Rehtermane, Zemgale, 2006)

Murga, sk. Murīt I.

Murgt – bez gulēšanas vārgt. – “Ko tu murgsti, ej izgulies!”

Murgzdi – kaut kas neskaidrs, nelōģisks. – “Tāds murgzds bija jānoklausās, ka bail.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); “Tie ir vieni murgzdi, ko tu te stāsti!” (Anta Rugāte, Rīga, 2007)

Murīt I – notraipīt, nosmēret. – “Tu gribi mani apmurīt?”; Pamatā ide. *meu-: *mū- mitrs; netīrs slāpējums (Karulis, I, 608). *Lietv.* ‘murga’ – peļķe.

Murīt II – 1) stāipīt, žņaudzīt. – “Murī kā kakšis žurku.” (Milenbahs, II, 669); “Ko to murī kaķi?” (Milenbahs, II, 669); 2) kaut, nogalināt. – “Titus pavēlēja, ka nebij tos gūstītus kaut un murīt.” (Gliks, 70)

Murīt III, murkšīt, murt – mudžināt, sarežģīt. *Lietv.* ‘murkšis, murkšķis’ – kas samudžināts, sajaukts. – “Tāds murkšis, ka nemaz nevar atšķetināt.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 834); Pamatā ide. *mer- pīt, siet. (Karulis, I, 609)

*Es nedevu nevienami
Savu dziesmu sarežģīt.
Kuru dziesmu nodziedāju,
To satīnu kamolā.
(LD 899,1)*

Var.: Tautiešami samurkšīt.

Murmeklis – 1) runājamaš, runāšanas spēja. – “Vai murmekļa nav, ka klusē?”; “Kā bez murmekļa” = kā mēms; 2) tāds, kas neuzdrošinās, nespēj vai neprot pateikt savu domu; 3) tāds, kas ļoti lēni runā. – “Murmekļis taidš, stuņdī vuordu ka pasoka i labi. Ni pats kū īsuoc, ni pastuosta.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006)

Murmināt, murmēt, murmuļot (murmūļot), murmulēt – 1) klusu, neskaidri, tikko dzirdami runāt, nereti attiecina arī uz vārdotāju balss īpašo pieklusināto, grūti izšķiramu veidu kā dziedināšanas nepieciešamu sastāvdaļu. – “Naz kū murmynoj zam daguna.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); 2) burbuļot, urdzēt (par šķidrumu). Pamatā ide. *murskaņu atdarināšanai (Karulis, I, 610). *Sal.* latīņu vai ‘murmurāre’ – murmināt, kurnēt; grieķu ‘mormyrein’ – murmināt, burbuļot; vācu ‘murmeln’ – murmināt, burbuļot; *lietuv.* ‘murmėti’ – murmināt, burbuļot, murkšķēt, kurnēt. *Sk.* arī Murmeklis; Murmulis.

16356. Izmežģījums, augonus un citas tādas kaites viņi dziedē, lai nesmejas par šo ziņojumu, tikai ar aiztikšanu un lēnu laitišanu, murminādami kādus vārdus, kuriem viņi piešķir visu spēku. /A.V.Hūpelis, Top. Nachrichten I, 1774, 560./ (LTT)

27880. Zemnieks baidās no ļaunām acīm un ļaunas mutes, no kā ceļoties ļaunums viņa labībai un lopiem. Ja kāds tos slavē jeb apbrīno, tad viņš nomurmina kādus sliktus vārdus pretī, kas kaitīgo uzslavu padarot nespēcīgu. /A.W.Hupel, Top. Nachrichten, 1777, II, 140./ (LTT)

*Lietus murmina naktī –
Vārdus no mīlošām lūpām.
(Kārlis Skalbe. Naktī)*

*Rūsģani, rāvaini burbuļi
murmūļo vakara ūdeņos.
(Kārlis Ābele. Vakara ūdeņi)*

*Nu ko tu tur murmulē vecīt
neesī taču tāds skauģis
(Laima Līvena. Degoles iela)*

Murmulis, murmis – 1) neskaidrs, stostīģš, neizlēmīģš runātāģš; čīkstetāģš. – “Tuods kas navar nīkuo pasceit voi navar piģemt lāmumu.” (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); 2) kāds, kas pamatīģti piedzēries, neskaidrs nolūkos vai prātā. – “Piedzēries kā murmulis.” (Milenbahs, II, 671); 3) šķīduma (asins, ūdens) mutulis, burbulis; 4) kaut kas nelabs, baisīģš. – “Kab tevi pajemtu murmulš!”; “Lai jū pajem murmulš!” (Nīna Kukule, Sibīrija, 2005)

Ļis nopirku melnu zirgu
No ūdens burbuliņa;
Kad uzkāpu mugurā,
Kā ūdens ligojās.
(LD 29720)

Var.: 2. No ūdens murmulīša.

Ai āzīti murmulīti,
N'ej uz ciema kaziņām,
Satīks meža junkurinis,
Saplēsis kažociņu!
(LD 29095)

Musināt, musīt – 1) sīkt (kā mušai vai odam); 2) čukstoši, klusi runāt, murmināt; 3) kūdīt; maldināt, vilināt. – “Ko tu mani musini? Es to labāki zinu, ne tu.” (Firekers, Konkordance, I, 335); “Viņi āzdedzināj pie jūras ugun un musināj malā.” (Kuršu kāpu folklorā, 36); “Viņš nemaz negribēja uz turieni iet, bet kaimiņš viņu samusināja.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); “Kā Māra Zālīte, būdama viena no zīdārpīņiem, nesaudzīgi musina pati sevi, daudzus musinot līdzī.” (Ikstena, 2003, 11); sk. arī lemusināt.

Mute – 1) runāšanas, dziedāšanas, ēšanas, dzeršanas, garšošanas orgāns. – “Mute kā laidars.” (Upīts, 41); “Tur mut!” = Apklusti! (Langijs, 173); 2) seja. Sk. arī Mēle; Valoda.

Klus' tu, lauška, turi muti,
Tu staigāji lauškādamā!
Ja lij lauška nelaušķētu,
Sen bū' tautās izgājusi.
(Tdz 40361)

Kaimiņien, tava mute ir mana obligātā lubene
Gan medus tur list vēl saldāks kā Radio 2
Gan vārdes un krupji birst – lai tā būtu
Tev pat nav jārunā rupji
Kad dēls pārnāk piedzēries, māte atver savu muti un lasa
Vienmēr vienu un to pašu noveli, lai gan krājūmā ir arī citas
Armijas ierindā aizvērtās mutes ir kā grāmatas plauktā
Tās atveras reizē un visās ir rakstils: “Tieši tā!” vai “Nebūt nē!”
Tā nebūt nav vienas grāmatas tirāža
Tas laimīgā kārtā ir tikai kopīgs epigrāfs
(Eduards Aivars. Katra mute ir grāmata)

Tā bij māte, tai bij meitas,
Tā māc meitas audzināt:
Pieni ēda, pienu dzēra,
Pienā muti nomazgāja.
(LD 33398)

Neaudzi, pādīte, kūmiņu laimē,
Auzdi pēc tēva, pēc māmulītes.
Daudz meitiņas kūmiņās:
Cita šāda, cita tāda,
Cita nagu badītāja,
Cita mutes bārstītāja.
(LD 36734)

Muzgulis – 1) sainis; sk. arī Mārsniņš; Pungulis; 2) kaut kā samudzinājums (lietu, domu).

Mūdīties – grūti cauri tikt. – “Vai tu varēsi ar tik garu baļķi pa meža ceļu izmūdīties?” (RLB ZK, 1914, 69)

Mūdzis – 1) kukainis, arī cita dzīva radība, visbiežāk tāda, kas dzīvo tumšās, čūkslainās vietās (piem., čūskas). – “Viņos sirmos laikos velns bija aplaidis pasauli ar nāvīgiem, kaitīgiem knišķiem, odiem, mūdžiem.” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 179); 2) riebiņš, pretiņš, ar tumšiem nolūkiem (par cilvēku). – “Mūdzis, ne cilvēks!” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); Pamatā ide. *mū- kukaiņu radītu skaņu atdarināšanai. (Karulis, I, 603)

978. Kad arājs ved arklu ačgārniski no lauka mājā, tad saved līdzī visādus mūdžus. (LTT)

6980. Pārejot jaunā dzīvē, slotas nevajaga līdzī jemt: tad mūdži arī nenāks līdz. (LTT)

8864. Gavēņa laikā ceturtdienās un piektdienās nedrīkst nekā nest no meža mājā, jo tad nākot mūdži pakaļ, dažādi siseņi, tārpi, čūskas. (LTT)

15690. Kad liķi ved no mājas ārā, tad ar to ūdeni, kur liķis mazgāts, jāspricē visos kaktos un jāsaka: “Liķis papriekšu, mūdži pakaļ!” (LTT)

17130. Ja visādus mūdžus, kā: blusas, prusakus, žurkas u.t.t. grib izdzīt, tad septiņi piekti vakaru priekš Lieldienas jāvij pātāga un lielās piektdienas rītā ar to jāizkapā visi pakši un visas vietas, kur mūdži mājo, un pie tam jāpiesauc mūdžu vārdi un tā vieta, uz kurieni tos grib aizdzīt, tad drīzā laikā tie visi izzudīs. (LTT)

– *Labvakar, māt!*

*Es tagad zinu, ne tev mani,
ne man tos citus pasargāt.*

*Un, ja kāds mūdžis tavā mājā
nāks krēslā, sacīdams "Labrīt!",
tu netici. Tas nebūs nācis kājām,
un rīta smaržu viņam nepazīt...*

(Māris Melgalvs. *Vienas sētas balāde*)

Mūglis, sk. Mūgļoties.

Mūgļoties (mūgļuoties) – neveikli strādāt, ņemties bez kādiem panākumiem. *Lietv.* 'mūglis' – tāds, kas neattapīgs, neveikls darbā. – "Uzvedas kā mūglis, ko ņem rokā, tas krīt ārā. Ko ar tādu lai iesāk?" (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Mūžs, mūdiņš – dzīvojamais laiks. – "Cik īss ir mūsu mūžs, to jaunie nevar iedomāties." (Marija Sile, Kurzeme, 2003); "Par vārda senāko formu uzskata *mund-ia-s, saistot to ar albāņu 'mundje' – spēks. Šo uzskatu balsta apvidvārds 'mūdīgs' – spēcīgs, varens." (Karulis, I, 612). *Īp.v.* 'mūdīns' – mūžīgs (DL, 1894, 147). Folklorā, iespējams, saistībā ar priekšstatu par ciklisko nomiršanu un atdzimšanu un iesvētīšanu (iniciāciju) kā nomiršanu un atdzimšanu jaunai dzīvei, minēta vairāku mūžu iespēja.

*Līksmo, mana dvēselite,
Ne ilgām tavš mūžiņš;
Tik ilgām tavš mūžiņš,
Kā vasaras launadziņš.
(LD 84,1)*

*Nāc, Laimiņa, kad es lūdzu,
I basām kājiņām,
Ausi kājas, ilgi būš,
Grūī' manam mūdiņam.
(LD 10992,2)*

*Mijami bērēs,
Bērēs jāmiļ!
Ko mēs bērēs samijam,
To mūžam nesājam.
(LD 27801)*

*Sēd Laimiņa divus krēslus,
Grib man likt div' mūžiņi,
Sēdi, Laimē, vienu krēslu,
Liec man labu vienu mūžu.
(LD 1216,3)*

*Liec, Laimiņ, man mūdiņu
Vieglu vieglu, kuplu kuplu:
Apeniša vieglumiņu,
Bērza slotas kuplumiņu
(LD 1207)*

*Divējāda saule tek,
Tek kalnā, tek lejā;
Divējāds mans mūžiņš
Ar to vienu dvēselīti.
(LD 27271)*

Mūžums – mūžība. – "Jau mūžums pagājis kopš senes." = Jau mūžība pagājusi kopš pirmlaikiem. (J.Steiks)

N

– burts latviešu alfabētā. – "'Lūdzu!" nodunēja kaut kur stiprāk pār visiem, un piecēlās N. tribunāla loceklis, kas acimredzot bija beidzis ēst." (Ezeriņš, 201); "N. kungs pavisam uzbudinājās." (Ezeriņš, 222)

Nabis – prūšiem, iespējams, arī citām baltu tautām – reibinošs dzēriens, pagatavots no ķēves piena.

tad vēlreiz Jāņu ligotnē
kāds "āzkur uguns marmulē"
tad brīvdienās var vārnas ķert
var "nabi" dzert un auzas sijāt
un ārariksni² klusi lūgt.
(Juris Kunnoss. *Keļšuki*)

Nagainis – 1) tāds, kam lieli nagi; stiprinieks; 2) darbā izveicīgs cilvēks, tāds, kam ir "nags" uz kaut ko; 3) zaglis. – "Zirgu palīdzējis nočiept kāds labi pazīstams nagainis." (Milenbahs, II, 686); 4) nagaiņi – pirkstaini cimdi ar nogrieztiem galiem; 5) "ziemas cepuri sauc par nagaini, tādu, kas ar ausīm un nolaižama lejā." (Marija Steimane, Kurzeme, 2006). Sk. arī Nagāties.

Nagāties, nagāt – ar pirkstiem maisīt, rakņāties, krāmēties, iepriekšējo kārtību izjaucot. – "Ko tu nagā biežputru, lai stāv kā nolikta!" (DL, 1894, 148). Sk. arī Nagainis.

Nagaža – 1) lamuvārds – tāds, kas ar gariem, nekoptiem nagiem, mežainis. – "Ak tu, Pārventas nagaža!" (Zariņš, 91); "Tuods kuo lomu vuods, naluoga cylvāks." (Anna Kažuka, Latgale, 2006); 2) tāds, kas negribīgi, kā ar gariem nagiem strādā vai ēd; *darb.v.* 'nagažāt, nagažot' (nagažuot) – niekoties ar ēšanu; 3) nieki, sikumi, visādas sīkas paliekas. – "Iešļāca viņam zirņu atliekas ar visām nagažām ģimī." (Milenbahs, II, 687)

Div' div' Lavīzes

Vienā vārdā.

Kas tādas nagažas

Divi reiz dziedās?

(LD 20749)

Dēlu māle, nagažiņa,

Sēd manāi pastellē,

Cerēdama, domādama,

Ka audekla nemācēju.

(LD 22596)

Naģe – 1) varde. – "Pavsari to naģu diži daug kvārkā." (Anna Roga, Kurzeme, 2007); 2) lamuvārds. – "Cielava³, ku' tu vilksies, vācel' tād'! Tā i' gan naģ!" (Balandnieki, 330)

31700. Kad pavasarī pirmo reizi redz nagi uz sausas zemes, tad to gadu maize vairāk sausa jāēd; ja naģi redz ūdenī, tad pavalģu arī dabū. (LTT)

31749. Ja naģes paliek melnas, būs lietus. (LTT)

31787. Daudz naģu ir uz sausu vasaru. (LTT)

Circenim kāzas bija,

Blusa jāja vedībās.

Circenim zida svārki,

Blusai mēla villainīte.

Zaķim bija strupa aste,

Tas bij trauku mazgātājs;

Lapsa tāda kuplasīte,

Tā istabas slaucītāja;

Cielaviņa viegla sieva,

Tā bij danču vilcēja;

Žagatiņa garasīte,

Tā bij viesu vadītāja,

Krupis tāds kuprainītis,

Tas maizītes cepējinis;

Naģe tāda kumpmugure,

¹ = Kāds aizkur ugunis mares malā, t.i., jūrmaalā.

² Ārariksne – varavīksne.

³ Cielava – šeit: govs vārds.

Tā ūdeņa nesēja;
Krauklis tāds lieldegunis,
Tas bij gaļas kapātājs;
Vārna tāda puspelēka,
Tā bij gaļas vāritāja,
Cielaviņa viegla sieva,
Tā kroniņa nojēmēja.
Blusa gāja ar circeni
Dielu mazo enģelīti.
(LD 2686,13)

Nagis – 1) vadātājs jeb gars, kas maldina ceļinieku; 2) akls vai arī tāds, kas uzvedas kā akls vai vājredzīgs. *Darb.v.* 'nagot, nagot' (naguot, naguot) – iet uz nojautu, uz labu laimi, maldities. – "Munsturēdams atmiņu, tālāk nagoju aizvērtām acīm." (Skujiņš, 1994, 113)

Nagot, nagot, sk. Naģis.

Naigs – nasks, ātrs, žigls, veikls. – "Kurš būšot naigāks." (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 172); "Stārks [...] naigi vien pūlas vārdes, odzes lasīdams." (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 180); "Naigi savācam mantas!" (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Naika, naikars – cilvēks vai lops, kam nekāds ēdiens nav pa prātam.

Naiza, naizs, niezus – nieze; kašķis. – "Tas Kungs sitīs tev ar kraupi un ar naizu." (Gliks, 70); "Dasasiēja kuo naizs, muocās viersā kuo naizs." = Piesējās kā naizs, mācas virsū kā naizs, saka par cilvēku, no kura nekā nevar tikt vajā. (Marija Kursīte, Zemgale, 2005). Pamatā ide. *nei-g- niezēt.

Kur daudz sievu, daudz ar blusu
Kur daudz blusu – liela naiza,
Un tev jācieš klsu, klsu,
Ja tās tevi slepen graiza.
(Juris Alunāns. Māju miers)

Kāpj no kalna treji milži, tūkstsot skabargu tiem krūtīs
Deg un sūrst kā nikna naiza – tūkstsot bultu asinātu.
(Jansons-Saiva, 61)

Nak, nek – varbūt. – "Nezin ko māte man vakar sacīja? Kārli, tu nak zini?" (DL, 1894, 148); sk. arī Nok.

Dreizi guoju, dreiz' tecēju,
Bēriņ bēru volūdiņu,
Nak bej mani muomuliņa
Sējas laikā atšķeiruse.
(Tdz 35832,1)

Naktskālis – tāds, kas pa naktīm vazājas apkārt.

Naktskrība, naktskrēba – cilvēks, kas vēlu iet gulēt. – "Naktskrēba stāv caurām naktīm kājās, iet vēlu gulēt." (Milenbahs, II, 690)

Naršķi – 1) netīrumi, gruži. – "Koktā vusvusuodi naršķi." (Gita Briediņa, Vidzeme, 2007); 2) kaut kas neatrisināms, nesakārtojams, galīgi sajaukts. – "Tei nava vaira dzeja, tī ir naršķi." (Brencis, 127). *Darb.v.* 'naršķīt' – sajaukt, sarežģīt. – "Par kū tu tū dzeju naršķi?" (Brencis, 127)

Naršķīt, sk. Naršķi

Naši – grūži, netīrumi, drazas. – “Valdība gāzta un aizslaucīta kā naši.” (Zariņš, 104); “Kā naši nosēdušies dzidra avota dibenā.” (Zariņš, 232); “Saslauki un iznes našus uorā nu ustabas!” (Brencis, 127); sk. arī Roida.

Naudelis, naudenieks – 1) naudīgs, bagāts cilvēks; 2) tāds, kas kārtu naudas lietas.

Naujs – 1) dedzīgs uz kaut ko. – “Pēters ir naujs uz meitām.” (RLB ZK, 1914, 69); 2) jauns. – “Puisim nauja mašīna, padomā tik ko!” (Jolanta Rehtermane, Zemgale, 2006).
Lietv. 'naujums' – 1) dedzība, karsta vēlme. – “Atraitnim uznācis naujums uz precēšanos.” (RLB ZK, 1914, 69); 2) jaunums, jaunumi. – “Vectēvs vienmēr atgriezies *pilla naujins*, pilns ar jaunumiem, ko saka citi par to un to.” (Lizelote Šreibere, Kuršu kāpas, 2004). Sal. vietvārdus NAUJENE, NAUJAS, NAUJĒNI.

*Un no jauna liesmo dusmas, un no jauna trako cīna,
Aplīp kāpu viru naujums, pārspēks tiecas nožņaugt spēku.*
(Jansons-Saiva, 35)

Naujums, sk. Naujs.

Nauka – plosīšanās, grūstīšanās pūli ar patikšanu. Grūstiņš.

Nāburgs – kaimiņš. – “Tas katru dienu pārvērties par vilkaci un gājis nāburgiem aitas laupīt.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 866); “Būšot liet nāburgos pēc sviesta.” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, I. puse, 6); “Sāli veci latvieši no nāburgu tautām pret citām precēm dabūja.” (Skolas maize, 1886, 176); “Nāburgus ieraudzīdams, viņš tūlīt izsteidzās ārā, padeva tiem labritu, lūdza, lai nākot iekšā.” (Blaumanis, II, 141). Sk. arī Sebris; Sumis.

666. Kad alu darija, tad priekš rūgšanas to nedrīkstēja citādi saukt kā par lācīti. Tāpat arī bērni to nedrīkstēja nāburgiem stāstīt. (LTT)

*Es tev saku, nāburg' māte,
Savas meitas neizdod!
Kas tos manus skaņus alkšņus
Iš vakara tricinās?*
(LD 381,5)

*Mēs būt paši, nāburdzīni,
Mutlīēmi devušies, –
Tava cūka, mana kaza,
Tie ienaida cēlājiņi:
Cūka sētu cauri līda,
Kaza sētu pāri lēca.*
(LD 31149,1)

*Ai kaimiņi, nāburdzīni,
Kad upīti izmelsim?
Ūdrīts upes dibinā,
Zelta kurpes kājiņā.*
(LD 30580)

*Vakar mūsu nāburdziete
Jāņa bērņus aicināja,
Nu sanāca jāņa bērņi,
Nu bēg pati istabā,
Nu bēg pati istabā
Tumšajā kaktiņā.*
(LD 32600,1)

Nāliķis – 1) slikts, nekvalitatīvs degvīns; 2) liķieris no spirta uzlējuma un sasaldinātas augļu sulas. – “Didži, nūdien tu esi piedzēris! Tu smirdi pēc nāliķa. Ārā, tu cūks!” (Janševskis, I, 308)

Nārīgs – 1) sērīgs. – “Nārīga dziesma.”; 2) īpatnējs, piem., par garšas sajūtu mutē. – “/Dradži/ ir taukaini un ļoti nārīgi.” (Balandnieki, 167); “Man tas ēdiens garšo, bet diktī nārīgi, tā kā par treknu. Ātri pietiek, daudz nevar ieēst, sātīgs.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

Neapgalējams, sk. Apgalējams.

Neatmaņa – nemaņa, neapzina, atmiņas zudums. Sk. arī Atmaņa.

*Iau atšūpoļies visupēdējs zars
Pēc putna pēdējā. Ne plaiksnas vairs, ne skaņas. –
Tā milža miesas pamet prāts un gars,
Un paliek stingums. Trula neatmaņa
(Vizma Belševica. Iau atšūpoļies visupēdējs zars)*

*Neatmaņā rokas sīkst.
Nakts met acis miega silti.
Miers. Tik reizēm ieņurdas
Suns, uz pelniem gulies silti.
(Fricis Dziesma. Ēnu tumsa ātri briest)*

*Viss bija pilns ar rīta skaņu
Tik saucošu un uztraucošu,
Ar tādu kaisles neatmanu...
Bet mežs bij pilns vēl pliku ošu.
(Imants Ziedonis. Es pamodos šai pavasarī)*

*un tirā, jaukā, gaviļainā skaņa
ir trula, aizsmakusi neatmaņa.
(Fricis Dziesma. Saplēstā krūze)*

Neba, nebe, nibe, nele – ne, ne vēl; nebūt ne; nevis; nedz; nemaz. – “Neba es par to zinu.” (Ulmanis, 168); “Nebe es nu vēl mācīšos.” (Fennels, 1989, 78); “Bet viņi nele savā ģimī nedz spēkā tiem ir līdzinājami.” (Gliks, 70); “Es to savam brāļam nepajāju, nele vēl viņam.” (Ulmanis, 170); “Gan siltā laika dēļ tā nebija visai svaiga prece, bet neba jau vēders kāda grāmata!” (Sarma, 1999, 43)

*Meitas mani mazu zēnu
Līdzī veda maltuvē;
Nibe mani malti veda,
Veda dziesmu derināti.
(LD 675,6)*

*nav man sevi ko saudzēt
ar gudru seju vien nevar izdomāt gudras domas
un kā teiktu viedais Oļegs
ar tādām sejas izteiksmēm ir pastrādātas vislielākās muļķības
neba es izcils, tādu ir daudzi
nupat man liekas
ka ne Platons man draugs
ne patiesība man draudzene
(Eduards Aivars. Neba)*

*Ar Dieviņu palieciet,
Māršas, mani bāleliņi,
Nele ritu es atiešu
Jūsu durvju virināt!
(LD 17805)*

*Dziesmas dēļ, sveši ļaudis,
Ienaidīga neturiet!
Dziesma mana padziedāta,
Neba mana darināta;
Vecu ļaužu darināta,
Manis jauna padziedāta.
(LD 957,1)*

Nebūlis – tāds, kam nekā nav. – “Tādam nebūlam laba i viena kapeika.” (DL, 1894, 148)

Negantnieks – tāds, kas neietilpst pienemtajos tikumiskajos vai citos kādos rāmjos – nevaldāms, neaudzināts, nekārtīgs, rupjš. Iespējams, vārda pamatā ir vārdsakne ar nozīmi ‘sist, pērt’. Darb.v. ‘negantāt’ – lādēt. Īp.v. ‘negants’. Sal. Gants.

35849. Tas vells jir dažā sirdī iecēlis to negantibu tās elkadievības, burvības, sāls pūšjošanas, sieta tecināšanas, kannu raudzīšanas. /G.Mancel, Lett. Postill, 1654. II, 390./ (LTT)

Spreidīku grāmatu bija sarakstījis mācītājs Jākobs Frīdrichs Bankavs, kurš bij miris jau 1727. gadā, kāpēc tās valoda bij mazliet divaina – skarba. Dzirdēja arī tādus vārdus, kuros klausoties meitas nolaida acis. Spreidīkos bez bibelē pazīstamajām personām darbojās arī velns, raganas, burvji, pestelji, ēverģēli un personas, kas bij apzīmētas ar kopīgu vārdu – negantnieki. (Sarma, 137)

Negausis, negausnieks – tāds, kam nekad nekā nepietiek, bezsātis. – “Tu pēc dabas esi negausis, kaut gan Kembridžā nespēji turēt man līdzī, arī Londonas tavernās paliki zem galda guļam.” (Zariņš, 72). Lietv. ‘negausība, negausa’ – 1) gausas, svētības trūkums; 2) kaut kā pārmērība. Sk. arī Gausa.

Kā lūsim acis mirdz... Nupat viņš veldzi jūt...
Tad – vizot strūkla list, pat neskaroties lūpām, –
– Vai, velns, kam zemē lej, vai glāzi pacelt grūt?!
Tā smejas liktens bargs par negausniekiem žūpām.
(Medenis, V, 18)

Negādība – “Tā ir vecāku negādība, ka bērni nestājas skolā, nemāk grāmatu lasīt.” (RLB ZK, 1914, 40)

Neg, neģi, naģ, nag – 1) ne, nedz. – “Neģi viņš tāds vīrs, kas...” (Ulmanis, 169); 2) vai; vai tad; varbūt. – “Neģi viņš var būt tik jauns.” (Jolanta Rehtermāne, Zemgale, 2006); 3) ja. – “Neģi es to nebūtu zinājis.” (Ulmanis, 169)

*Neg mums divi dzeltainītes
Viena māmiņ' auklējusi:
Sader dziesma dziedājot,
Valodiņa runājot.
(LD 317,1)*

*. Sedlojam kumeliņus,
Nag māsiņu padzīsim,
Nag māsiņu padzīsim
Cit' arāju mālinā [-j
(LD 13646,21)*

*Šūpāj' bērnu, dzenāj' mušas,
Pie šūpuļa sēdēdams:
Neg tas tēvs tev maizes dos,
Kam tas bērnis piederēja.
(LD 2082)*

*Ko raud mans bērniņš tu,
Sak man, kas tevi bēdina,
Neg es tev līdzēšu!
(Par piemiņu, 374)*

Neklājīgs – negodīgs, netikls, aplamīgs.

Neķitrumš, neķitriba, sk. Ķitrs.

Nelaiks – 1) neists, nepiemērots, pāragrs laiks kaut kā darīšanai. – “Jauni darbi uzkrīta pilnīgi nelaikā”; 2) slikti laika apstākļi (putenis, vētra u.tml.). – “Jo saule sorkona nūrīt, byus nalaiks.” (Latkovskis, 1962, 28)

7797. Ja gailis dzied naktī nelaikā, vai nu priekš vai pēc pusnakts, tad kāds cilvēks maldoties. Lai viņš atrastu ceļu, tad krusts jāpārmet un tēva reize jāskaita. (LTT)

580. Akas ūdens izsīkst uz nelaikiem. (LTT)

29455. Ja suņam vēders čurkst, tad gaidāmi nelaiki. (LTT)

*Si mājēs, manas gojes,
Voi ir laiks, voi nelaiks!
Sveša māte vārtus ver,
Rīkšu sauja rocinā.
(LD 4247)*

Nele, sk. Neba.

Neļaudis, sk. Ļaudis.

Nepatapa – nevaļa, laika trūkums. *Darb.v.* 'nepatapt' – nepaspēt, laika trūkumā neizdarīt. Sk. arī Patapa, Tapināt, Tapt.

*Dzerit olu, kam bej vaļa,
Man bej lela napotopa;
Maņ jōit par Daugovu,
Pārkyuņam lūžu litu.
(LD 19928–0)*

*Kar, māmiņa, šūpulīti
Kalniņā, vējiņā:
Ja tu pati nepatapi,
Lai šūpoja Vēja māte.
(LD 1705)*

Paldies saku māmiņai,
Sētā ņēma krustamāti:
Kad māmiņa nepatapa,
Pašūpoja krustamāte.
(LD 1853)

Nesāķis, nesāšķis – nesātnis, tāds, kam nekad nepietiek. – “Ēd kā nesāķis.” (RLB ZK, 1914, 40); “Ād kai nasoška ar cauroju vādaru.” (Latgaju folklorā, 449). Sk. arī Sāts.

Nesuntulis – kaut kas nevaldāms, neregulējams, trakulīgs (par cilvēku, zvēru vai dabas stihiju). – “Domādami atrast patvērumu pret viesuļa nesuntuli riekstu gravā.” (Janševskis, 1983, II, 284); “Ai, kāds te kalngalā viesulis! Kā nesuntulis rauj, plēš un grūž, gandrīz gāž cilvēku apkārt.” (Janševskis, IV, 288)

Nešu māte – krustmāte, resp., tā, kas nes, tur uz rokām, uzņemas aizgādniecību par krustbērnu. Pēc analogijas varētu būt arī ‘nešu tēvs’ – krusttēvs.

15156. Nesēja sieva aplika, bērnu uz baznīcu vedot, mēļu (tumši zilu) mēteli, ko priekšā ar lielu sakti sasprauda. Šāds mētelijs bija pa lielākai daļai no pirktas drēbes taisīts un to vaikāja nesēja sieva tikai uz baznīcu un atpakaļ braukdama. /K.Treuers, Ventspils./ (LTT)

Es to savu nešu māti
Mīļi vien uženāju:
Ezišam miksta āda,
To palīku pagalvē
(LD 1639)

Visi komi, visi komi,
Kur palika nešu māte?
Nešu māte piedzērusi,
Tā izkrita ceļmalā.
(Tdz 36706)

Netārps, netārpa – 1) jauns, viltīgs, bet arī auša, kas ķircinādamies ko dara aplam. – “Viņš ir viens netārps cilvēks, viņš tev vārda nekad parādā nepaliks.” (DL, 1893, 65); 2) briesmonis, nezvērs. – “Siti nost to netārpu!” (Mīlenbahs, II, 736); 3) slikts, vājš, nederīgs, nespēcīgs. – “Gan šis durvis ķibināja vajā, plēsdamies kā traks, bet krusta atslēgu, kauču gan tā gaužām netārpa bija – nevarēja atplēst.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 133); “Ir tādām netārpim arī laime! Taisni viņam vajadzēja vilku nošaut.” (Janševskis, II, 62); 4) netikums; ķibeles, vaina. – “Mana lielākā netārpa ir, tā sakot, apkāļām runāšana.” (Mīlenbahs, II, 736). Sal. Tārpa.

Ak tad tās bijušas! Nebūtu varējusi iedomāties: ir apgērbā, ir no izskata tādas pat kā visi citi cilvēki. Netārpes tādas! – dusmojās Cieba. (Janševskis, 1994, I, 287)

Nevaida, nevaids – vārda ‘nav’ paralēlforma, atv. no *darb.v.* 3. personas formas ‘vaid’ – saskata, redz.

Gan pazinu to meitiņu,
Kas būs brūte šoruden:
Ne dziedāja, ne runāja,
Ne ar mani delverēja:
Domādama vien staigāja,
Vai ir visi gabaliņi.
Ir gan visi gabaliņi,
Vīra jostas vien nevaids.
Iraid, iraid vīra josta,
Bērna jostas vien nevaids.
Iraid, iraid bērna josta
Pašā pūra vidūnā.
(LD 817,4)

Saulītē sēdēdama,
Raudu savas māmuliņas.
Gana silta, gana jauka,
Valodiņas vien nevaids.
(LD 4392)

Sērdienīte tā meitiņa,
To es ņemšu mīlēdams;
Ne tai vaid pirktu svārku,
Ne lielā sudrabiņa.
(LD 5216)

Neveidība, neveids – haosa telpa, veļu valsts.

*Nu es uz neveidību eju, zīnot –
Še veida nerodu.*
(Rainis, III, 361)

*Tā soļu noskaņa no mūža spēka,
Kas nāk caur neveidības tukšnesi.*
(Rainis, II, 7)

Neveldēt – nejaudāt, nespēt. – “Neveldēju savas kājas pavilkt.” (Labiētis, 1967, Nr.33, 508)

Nevēklis – vārgs, neizdarīgs, rīcībā neveikls, nedrošs cilvēks, resp., neveiklis; glēvulis. – “Un diezin kas vēl šā nevēkļa dēļ būs ar viņu noticis!” (Janševskis, III, 18); “Nāc ātrāk, ko ej kā tāds nevēklis goridamies!” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

*Liec, Laimiņa, man mūžiņu,
Liec da vienu labumiņu,
Nedod munu augumiņu
Nevēkljami maldināt.*
(LD 1214)

*Dzīdi, meitiņ, tu pret manim,
As pret tevīm atdzidōšu,
Naļauņ tautu navēklam
Pret sevīm atdzidōt.*
(Tautasdziesma // Jūrdžs, 279)

Nē, ne – “teikuma negācijas partikula, kas [...] kļuvusi arī par vārda negācijas rādītāju.” (Karulis, I, 621); “Baņuta, ak nē, nē jēl, nē!” (Baņuta, 19)

Kurbads mirkli domāja, sāņš skatīdamies, tad teica “nē”, bet viņa “nē” izklausījās tāds jēls un kā miltos apvārtīts. (Turbadis, 1970, 22)

“Mīļais draugs, pieskaries jēl man druscīņ, kaut ar pātagas kātu uz manu pusi parādi”, bet viņš nē un nē. Kā viņš nē, tā viņa gāžoties pār to tiltu pāri, Reņģes upē iekšā, ka noskanot vien: džin, džin, džin... Un atskanot balsis no upes: simtu gadu gulēju, vēl simts gadu gulēšu... Tā bijusi naudas jumprava. (Bičole, 119)

– Jā... Jā... Jā, biedri, ak, dievinātais Bimberbaum, ļaujiet, atļaujiet pateikt, ka šeit, ka jums neapgāzama taisnība, jo es arī, arī es domāju, es domāju taisni, taisni tāpat. Tas ir, proti, piedodiet. Es gribu, sen jau gribēju pasacīt, nē, otrādi, citādi, nē... nē, nezīnu kā. (Ozoliņš, 148)

Un piepeši izdzirdu, ka Vulfs aiz muguras saka “nē”. Kas par “nē”? Kāpēc “nē”? Lai taču viņš pienāk klāt un pats pārliecinās. (Ezera, 75)

– Kā tad būs? Tā arī klusēsīm cauru vakaru? – tas ir viņš, kas atsāk
– Nē, – Elza atbild [...] “Kas tas ir – labi?” viņa domā. Pateikt? Muļķīgi. Visi zina, kas ir labi. Bet varbūt nezina? Sarīkot aptauju, pie radiem, pie kaimiņiem: vai viņai, Elzai, ir labi? Citi teiks “jā”, citi teiks “nē”. Visi zina, kas ir labi, bet citi teiks “jā”, citi “nē”. (Ezera, 1980, 200)

34746. Ziemassvētku vakarā jaunas meitas iet pie kaimiņa istabas loga klausīties. Ja meita dzird pie loga vārdu “jā”, tad viņa tiks izprecēta; ja dzird vārdu “nē”, tad vēl paliks mājā. (LTT)

*Daudz citas bildināt es traucu.
Bet “nē” un “nē” man teica tās.
(Kāda Rīgas vecpuīša gaudu dziesma¹)*

Niceklis – nicināms stāvoklis. – “Niceklī būt.” (DL, 1894, 161)

Niedols (nieduols) – mitra vieta ūdens tuvumā, kur aug niedres u.c. mitrumu mīloši augi; niedrājs, niedres. – “Pa lejiņu vijas upe, niedolā ieslēpusies.” (Ivaska, 2003, 119). Pamatā ide. *ned- sagriezt, siet, pīt; niedres kopš senatnes lietotas dažādos pinumos. (Karulis, I, 626)

¹ Johansons, 128.

Slēpjaties, baltas vistas,
Niedoliņa klētiņā:
Šodien bija lietus gaiss,
Daudz vanagu līdināja.
(LD 13540)

Kas uguni spīdināja
Niedoliņa krūmiņā?
Jāņa sieva sagšas auda,
Pats jānītis saives tina.
(LD 32976,4)

Tec, upīte, nesgriezies
Niedolina krūmiņā;
Ej, māsiņa, neslīdzies,
Sērdienīts tautu dēls.
(LD 5240)

Iz niedola nāras saldšēriģi smejas,
Un mēnesnīcā tur laumas vij dejas.
(Rainis, I, 51)

Iāj, brālīti, niedru tiltu,
lemau(j) savu kumeliņu,
Lai tas tevi nenosvieda,
Niedoliņus kodīdams.
(LD 18961)

Kā pārslas vārdu spieti
Krit man pāri,
Crimst sniegputenās niedols,
Aizsnieg āres.
(Ārija Elksne. Lai esi glābts)

Kur likšu pādīti, izdancinājis?
Māmiņas gultā kaigalī,
Niedolu gultā, ābola cisās.
(LD 1575,1)

Nīca, Nīcgaļe – pamatā ide. *nī- zems, tas, kas atrodas lejpusē. Nīca – gan attiecībā pret kaut ko zema vieta, gan upē virziens lejup pa strauti; 'Nīcan/hīcām' – lejup. – "Pa strauti nīcām tava kanu laiva/ Tik viegli aizslīd pāri atvariem." (A.Švābe "Veltījums"); "Es ar tevi nīcām nelaižos." (Janševskis, IV, 108). Saļ. senindiešu val. 'nīca' – 1) zems; zemu, lejup; 2) dziļš. (Kočergina, 351)

Viens iet nīcām,
Otrs augšām,
Abi divi satiekas
Peņģerota kalniņā.
(Mikla; atminējums: jostas divi gali)

Tec nīcām, Daugaviņa,
Nes augšām sudrabiņu:
Augšām daudz jaunu meitu,
Sudrabiņa nēsātāju.
(LD 30830,4)

Nīdas – "oļi, akmentiņi, ko jūra ilgi skalojusi un berzējusi." (Laumane, 217)

Nīdrums, nīdrība – 1) riebums; 2) īgnums pret kaut ko. – "Nīdrumu celt." (Zemzare, 305); darb.v. 'nīdrēties' – 1) riebties; 2) īņņoties.

Nodaba (nuodaba) – savrupība, noslegtība. Īp.v. 'nodabīģs' – apdomīģs, apcerīģs, nopietns, sevī iegrimis.

27195. Māte, piena iznēsētāja, reiz savā nodabā ģelgavā uz tirģu ar piena traukiem kravādāmās, piepeģi izdzirdusi sev aiz muguras cilvēku iesaucamies. (LTT)

Nodziras (nuodziras) – dzērienu atliekas. Sk. arī Noēdas.

Noēdas (nuoēdas) – ēdienu paliekas.

Nogodēt (nuoguoģēt) – novāģt, nokopt. – "Darbarikus nogodēt pie malas." (Janševskis, II, 11)

Nogs (nuogs) – 1) kails, plīks; 2) nabags. – "Palicis galģģi nogģs."

Noģida, noģieda, noģidums, noģiedģba (nuoģida, nuoģidums, nuoģiedģba) – 1) sajģtas, priekģsajģtas; noģautas, priekģšnoģautas, pģcnoģautas. – "Baģģo spārnu šalkģģana

atsauc noģidu par citu notikumu." (Mīlenbahs, II, 790); "Mūsu noģiediba sacerē it nema-
not jaukas zīmes." (Par piemiņu, 390); "Tikai noģiedas, tikai pieļāvumi, tikai atskārsmē –
pat par tuviniekiem." (Ezera, 1977, 55); "Noģida, ka būs slikta laika." = Nojauta, ka būs
slikts laiks. (Anna Roga, Kurzeme, 2007); 2) priekšstati. – "Mūsu pašu griba modina
veselu rindu noģidumu." (Mīlenbahs, II, 790). Sk. arī Ģist.

NOģīmēšana, noģimis, sk. Ģimis.

NOģīmēt, sk. Ģimis.

Noi, nui – saka, lai pamudinātu uz sarunas turpinājumu; jā. – "Noi! Kuo tī tuoļuok
beja?" (Reķēna, II, 30); "Noi, stuosti tuoļuok!" (Reķēna, II, 30)

Nok – varbūt, iespējams, taču. – "Nok jys veļ kust, veļ dzeivs." (Reķēna, II, 30); sk.
arī Nak.

Nokniebt vārdus (nuokniebt) – 1) neizrunāt vārdu galotnes; 2) neskaidri
runāt, neskaidri izteikties.

Noļi (nuoļi), noļas (nuoļas), noļ (nuoļ) – visi kopā, visi bez izņēmuma. – "Visus
noļus vakariņās sauc." (Mīlenbahs, II, 815)

Nomalnieks, nomalietis, nomalis (nuomalnieks, nuomalietis, nuomali) –
1) tāds, kas dzīvo nomalē (piem., priekšpilsētas iedzīvotājs) vai atrodas sabiedriski ze-
mākā statusā; nav notikumu, norišu centrā (piem., nelūgts kāzu viesis); 2) savrupnieks;
3) nomalis – "no baļķa vai dēļa atzāģētas malas, kas nav izlietojamas kā lietkoki." (An-
celāne-Kundrate, 75)

*Naejat, nūmalīši,
Celiņa nataisat!
Māmiņai viņa meita,
Tōs nadevja nūmaljim.
(Tdz 43557)*

*Spodru guntiņ i iedēžu
Nomalīša skaliņā:
Nomalīši tie ļautiņi,
Kuri mani zadināja.
(LD 15030)*

*Nenāciet, nomalieši,
Es neiešu nomalē;
Es brāļiem viena māsa,
Nedos manis nomalē.
(LD 10453)*

Nometekls (nuometekls), sk. Metekla.

Nopēdāt, nopēdot (nuopēdāt, nuopēduot) – 1) "pēdas mīt" (DL, 1894, 161),
atstāt pēdu nospiedumus; 2) aizvilkt, nolīdzināt kāda (nomirušā vai palicēja) pēdas sim-
boliskā rituālā, kura relikti, iespējams, saglabājušies mūsdienu parašā pēc kapa
uzkopšanas ar grābekli aizrušināt visas pēdas. Tautas tradīcijā bija svarīgi sekot dievības
vai laba cilvēka pēdās un tikpat svarīgi neiekāpt jaunas radības (vilka, čūskas, skauģa
u.tml.) pēdās. Pēdu aizrušināšanai (apdejošanai, apstaigāšanai) bedību rituālā bija sim-
boliski jānošķir dzīvo un mirušo pasaules.

13590. Ja pāriet par tām pēdām, kur cilvēki lamādamies staigājuši, tad dabūnot kāju sāpes.
(LTT)

527. Lai varētu atminēt, kas aizmirsies, tad jāiet atpakaļ pa tām pašām pēdām. (LTT)

5177. Ja mājai vai kādai citai vietai apiet 9 reizes apkārt pēdu pie pēdas vienā celiņā, tad pāri celiņam nekad neiet čūska. (LTT)

*Apdeju, aplēcu
Māmiņas pēdas,
Lai bērni neraud
Staiģādami.
(LD 27735,1)*

*Minami, slēpjami
Tēviņa pēdas!
Te viņš staiģājis,
Te ružinājis.
(LD 27737,1)*

*Minami, minami
Māsiņas pēdas,
Lai augtu cita
Tai vieliņā.
(LD 27736)*

*Tec, Laimīte, tu pa priekšu.
Es tavās pēdiņās,
Man nav savas māmuliņas,
Kas Laimīti novēlēja.
(LD 5068)*

Noplēnēt (nuoplēnēt) – ilgi stāvēt, dabisko garšu, smaržu vai izskatu zaudēt. – “Pārdotavā ilgi skatlogā stāvošais medus ir noplēnējis.” (RLB ZK, 1914, 71)

Noradums (nuoradums) – ieradums, paradums. – “Katrs dara pēc sava noraduma.” (RLB ZK, 1914, 42)

Noraugs (nuoraugs) – paraugs; pirmavots. – “Rakstu valoda sākās daudz, daudz agrāk, bija tuvāka sarunu, parunu un tradīciju noraugiem.” (Zariņš, 49); sk. arī Pavīze.

Norauties, noraut (nuorauties, nuoraut) – 1) tikt, dabūt kaut ko nost, ārā no vietas. – “Noraut zobus.” (Ulmanis, 175); 2) raujoties atbrīvoties. – “Suns norāvās no saites.”; 3) nostrādāties, nopūlēties. – “Norāvēs vaiga sviēdros.”; 4) saņemt rājienu. – “Tu man vēl norausies, pagaidi tikai!”; 5) fotografēt, fotografēties. – “Iesim un nosarausimies visi kopā.”; “Tu gribi mani noraut?” jautāja 2006.g. kursenieks Mārtiņš Zakuts Zviedrijā, ieraugot, ka paņemu rokās fotoaparātu.

Noredzēt (nuoredzēt) – 1) paredzēt, nosapņot. – “Kū lobu šūnakt nūredzieji?” = Ko šonakt nosapņoji? (Marija Kursite, Zemgale, 2006); 2) sajust; vēriģi skatoties, saredzēt. – “Esmu noredzējis, ka tevīm ir skolmeistara gars.” (Dinsbergis, 29); “Tumsā vairs nevarēja noredzēt, kur abi palika.” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 196). Sk. arī Ragana.

31252. Kam lielas uzacis, tas ko varot noredzēt. (LTT)

6028. Viens drudža slimnieks noredzējis sapnī, lai viņš izģērbjoties pliks un izlienot caur ūdeni upei pa dibenu uz otru krastu, tad drudzis to atstāģot. (LTT)

*Ej dancot, jaunā mārģa,
Laid man kājas noredzēt:
Ja ies kājas ŝurpu turpu,
Tad būs' laba saimeniece,
Ja ies kājas eideniski,
Tad ne laba kalpa sieva.
(LD 24071)*

Norunāt (nuorunāt) – 1) mutiski vienoties par kaut ko. – “Nūrunuot var vysu kū. Brauksim lobuok kū navin darģt.” (Anna Kaģuka, Latgale, 2006); 2) apvārdot, ar buramvārdu palīdzību apturģt sāģes vai kādu slimību. – “Jys muocieja nūrunuot vaines.” (Anele Dubrovģka, Latgale, 2003); *lietv.* ‘norunātģjs, norunātģja’ – tas, kas dziedina ar vārdu palīdzību. Sk. arī Runāt.

Norunātājs, norunātāja, sk. Norunāt 2. nozīmi

Noskats (nuoskats) – 1) domas, ieskats (par kaut ko). – “Sekot jaunākajiem noskatiem medicīnā.”; 2) ainava, skats (parasti virzienā no augšas uz leju). – “Tur lejā paveras labs noskats uz apkārtni.”

Nostājumi (nuostājumi) – padibenes, duļķes, mieles. – “Labs alus, vīns, ūdens ir bez nostājumiem.” (RLB ZK, 1914, 43); “Pūdūs, bļūduos jira nūstuojumi, duļķis.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Nosvempties, sk. Svempis.

Notaļ, notuļ, notuļis (nuotaļ, nuotuļ, nuotuļis) – 1) nepārtraukti, vietas un laika nozīmē; 2) nemitīgi, pastāvīgi, vienmēr. – “Cilvēce iet notuļ uz priekšu.” (Mīlenbahs, II, 871); ‘visnotaļ’ – visu laiku, vienmēr, visur, pilnībā; 3) pavisam, pilnīgi. – “Izskaitīt tēvu reizi, visu it notuļ.” (Mīlenbahs, II, 872); “Balti aizkari visnotaļ sedz logu.” (Zariņš, 101); 4) nomaļus, šķirti. – “Notuļis gulšošās mājas it kā vēl vairāk atšķīra no ārpasauls un viņu iedzīvotājus it kā aprāka vientulībā.” (Janševskis, I, 155)

*..justies tā kā nekronētai karalienei,
kas okeanā meklē notuļāko salu.
ko atklāt lemts, bet neiegūt nekad par savu.*
(Pēters Brūveris. vienai dzejniecei)

*Saule staigā pa debesīm,
Vējš jūrai pāri šalc notuļim.*
(Rainis, II, 279)

Notērs (nuotērs) – tēriņš, rēķins par notērēto.

Novadnieki (nuovadnieki) – 1) Kurzemē kuršu kōniņu ciemu brīvo ļaužu jeb brīvnieku nosaukums; 2) viena novada ļaudis. Sk. arī Novads.

*Kur cirti, tēviņi, šūpuļa kārti?
Skaidrāi birzēi, novada malā.
Augs tava meitiņa, būs novadniece.*
(LD 1673)

Novads (nuovads) – 1) senākos laikos vieta, uz kuru aizveda izprecēto meitu; 2) daļa no kāda lielāka veidojuma – kultūrvēsturisks, ģeogrāfisks, administratīvs novads. – Suitu novads; Latgales novads; Vārkavas novads. Agrāk figurēja nosaukums ‘kungu novads’, kas nozīmēja administratīvu veidojumu, kurā ietilpa pils, muiža, zemnieki ar zemi. Folklorā arī nosaukums ‘tēva novads’, ‘bāleliņa novads’ – saimei piederošā zeme. Darb.v. ‘novest’ (nuovest) – 1) izprecināt. – “Nūvede munu meitu puišķiny.” (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); 2) aizvest prom. Sk. arī Novadnieki.

*Tēviņš manim grūl' darija
Par visiem bērniņiem:
Šūpuliša kārti cirta
Novadiņa maliņā,
Atjāj tautas pār novadu.
Noņem manu vainadziņu.*
(LD 1675)

*Zied ābele pret ābeli
Katra kalna galiņā;
Dzied māsiņa pret māsiņu
Katra kunga novadā.*
(LD 251)

*Apaiš tēva novadins,
Kā viens vaska ritulīns:
Ik dienīnas kungi nāca
Nevarēja izmērit.
Pārved brālīs savu māršu,
Ežinām izmērija.*
(Nica, Nr.13)

*Mēs bijām duj māsiņas,
Katra savā novadā:
Viena bija Leišmalē,
Otra Kursas maliņā.*
(LD 251,6)

Novest, sk. Novads.

Nozamlēt (nuozamlēt) – nosmērēt. – “Nenozamlē drēbes ar netīrām rokām!” (RLB ZK, 1914, 48)

Nozarieši, nozarīši (nuozarieši, nuozariši) – attālāki radagabali. Sal. Īstenieki.

*Īstu brāļu man nebija,
Nozarīši necerēja.
Cerējiet, nozarīši,
Lai slavīte nepazuda.*
(LD 3381)

*Īsto brāli labidema,
Tik n'apsliku ūdenē,
Būtu nozar' bāleļiņi
Man laipiņas nemetuši.*
(LD 3877)

Noziedēt (nuoziedēt) – 1) pārstāt ziedēt; 2) pazaudēt iepriekšējo kvalitāti. – “Noziedējis alus.” (Ulmanis, 175); “Noziedējusi maize=nostāvējusies.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 513); 3) pazust kaut kam. – “Kur nauda? – Noziedēja.”

*Man Laimiņa mūžu lika,
Ābelē sēdēdama:
Liek man augt kā liepiņu,
Kā ābeli noziedēt.*
(LD 1199,3)

Noža (nuoža) – spēks, vara, enerģija. – “Dūšīgi ar visu nožu ko darīt.” (DL, 1894, 164). *Darb.v.* ‘nožāt’ (nuožāt) – spēt, varēt. *Lietv.* ‘beznoža’ – “cilvēks, kam maz prāta” (DL, 1893, 130). *Īp.v.* ‘nožs’ (nuožs) – tāds, kam ir spēks, pretstatā ‘nenožs’ – nespēcīgs, nevarīgs. – “Nanūžs – naspēcēigs, navareīgs, arī taidš, kas kaut kū nalobu dora. Šū vōrdū litoj arī kai nīvōjuma un uzsaukuma vōrdū, pīm., “Nanūžš taidš!”; Nūžš, nūža nūzeimej ‘spāks’. Pīm., “Jam nav nūža.”” (Latkovskis, 1964, 24)

*Bet spēka strāvas mūžam možas
Bez gala rietēt neapnikst,
Un veltos draudos un bez nožas
Tev saltā roka zemē slīkst!*
(Rainis, XVI, 52)

*Krūts plešas plaši no nožas,
Smeļ spēku un saulgozi.*
(Rainis, II, 120)

Nule, nūle, nula, nulai, nulei, nulēt, nulīt, nūlīt – 1) tikko. – “Nule viņš te bi.” (Plāķis, 101); 2) tagad, pašreiz. – “Viņš tikai nulēt dodas mājās.” (Mīlenbahs, II, 754). Sk. arī Nuvējais.

*Nule māte galdu klāja
Pirmajai meitiņai;
Man kājiņas piekusušas,
Visu dienu tekājot.*
(LD 1418)

*Kungi prasa gudru vīru;
Kur nemsim gudrus vīrus?
Nule māte pakāruse
Gudra vīra šūpulīti.*
(LD 1733)

Nuvējais, nulējais – tagadējais, pašreizējais, šolaiku. – “Nulējās vēlēšanas.” (Mīlenbahs, II, 754); “Pamatā ide. *nū- nu, kas laikam no *neuo- jauns.” (Karulis, I, 631). Sk. arī Nule.

N – burts latviešu alfabētā, kas visbiežāk izsaka vai palīdz izteikt kaut ko piezemētu, nedaudz komisku (‘ņammāt’, ‘ņaga’, ‘ņerga’), žēlīgu (‘ņerkstēt’), tomēr tai pašā laikā arī senisku.

Kad tovasar, Zemītē būdams, taujāju pēc Ņoņām, kas ar savu senisko nosaukumu vien jau piesaista uzmanību, saņēmu zemītnieku bēdīgo atbildi: – Ņoņu vairs nav. (Liepiņš, 1985, 67)

*Atnāk narstekļi un narkstās,
mūsu vietā lietas kārtā.*

(Māris Melgalvs. *Atnāk svepstekļi un narkstās*)

Ņaga – tāds, kas par daudz sev vien velk. *Darb.v.* ‘ņagāties, ñagāt’ – nesātīgi daudz ēst, űemt; ĉāpstināt. – “Ņogaj gon, lai tik pošam vairuok lobuma tiktu.” (Brencis, 126); “Atradu viņu ap sviesta spaini ñagājoties.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 112)

Ņagāties, ñagāt, sk. Ņaga.

Ņegu ñegām, ñigu ñegām – juku jukām. – “Sievišķi iet ñegu ñegām.” (Ulmanis, 169)

Lieli vilki, mazi vilki, ī, ī!

Lieli vilki ī!

Mazi vilki ñigu, ñegu, ñigu, ñegu!

(LD 2160)

Ņemstelēt, ñemstelēties – ne īsti űemt, ne neűemt, neprast ko pareizi paűemt, negribīgi űemt. – “Ja űem, tad űem, ko tik ilgi te űemstelējies.”

Ņerbināt, sk. Ņerbulis.

Ņerbulis – tas, kas no ēdiena izvēlas labākos gabalus (DL, 1894, 161); *darb.v.* ‘ņerbināt’ – meklēt labākos ēdiena gabalus, lasīties, bakstīties pa ēdienu ar dakšiņu vai rokām.

Ņerga, ñerga, ñarga – 1) pārāk izvēlīgs; sk. arī Ņirka; 2) “kas liekas būt nespēcis, vienmēr kunkst, vaid.” (DL, 1894, 4); “Vārgulis, kas lāga neēd.” (DL, 1891, 122); 3) “paklīdis, nonicis, bet spītīgs radījums, kas nepadodas.” (Mīlenbahs, II, 900); 4) tāds, kas uzkrītoši ar smiekliem un uzstāšanos izturās, kam patik izrādīties. – “Ko te kā ñarga ñargājies, negribas ne virsū skatīties.” (RLB ZK, 1914, 69); 5) ‘ñarga’ – suņu, kaķu, bērnu u.tml. plēšanās; krietns jandāliņš. *Darb.v.* ‘ñergāt, ñergāties’ – 1) negribot, kā ar gariem zobiem ēst; 2) muļķoties, ākstīties; 3) rieties, ēsties; 4) taisīt traci, jandalēties.

– Citi bērni ir kā bērni. Šī tikai tāda ñerga.

– Viņa ir ļoti jūtīgs bērns.

Krūzīte klauzdēja pret Billes zobiem. Viņa nolējās un aizrījās. (Belševica, 17)

Ja esi Virietis no 33 – 45 gadiem un velies atrast slaidu neliela auguma simpātisku Ridzenieci (36). Gaidu tavu zvanu. Ludzu ñergam un alfoniem netraucet. (Sludinājums; Mēs, 2006, Nr.33, 37.lpp.)

Ņergāt, ñergāties, sk. Nerga.

Ņiburis, ñiburs – 1) rokas mazais pirksts; 2) kaut kas maziņš, ļoti sīciņš. – ““Skotīs: ñiburs jau staigaj” saka zīmējoties uz mazu bērnu.” (Brencis, 128); sk. arī Endzelīņš; Īnītis; Ķincis; Pīpiņš; Pupu kūlītis.

Ņikutis, ñikucis – mazs, bet kārojams nieciņš. – “Man pašam neatstāja ne vismazāko ñikuci.” (DL, 1894, 161)

Ņirka, ņerka – pārāk izvēlīgs (parasti attiecībā uz ēdienu). – “Sivēns nemaz neēd, paliek tīri kā ņirka.” (DL, 1891, 105); “Cita atkal tāda ņirka, negrib ēst.” (Balandnieki, 331); “Te iedod labu ēdienu, nē, izbaksta uz šķīvja. Tu esi viens ņirka, kāpēc neēd!” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); sk. arī Ņerga.

Ņuga, ņudzeklis – 1) drūzma, juceklis; 2) gūzma. – “Tuliņ pašas govij piens, kreims ņugām, otrai nekā.” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, I. puse, 5). *Darb.v.* ‘ņudzēt’ – būt nemitīgā kustībā, mudžēt.

*Viens gans nomira silāres malā,
Citi gani raudāja silāres malā.
Zīle nesa vēsti tēvam, mātei:
Kaza kāpa debesīs Dievam sūdzēt;
Cūka raka kapu augstā kalnā;
Dzens kāla krustu sausā priedē.
Žagata zvanīja līkā bērzā;
Visi mazi putniņi pātarus skaitīja.
Vārdiņi ņudzēja smalkajos zariņos.
(LD 2692,4)*

Ņuņņa – 1) kāds, kas stipri raudulīgs, kam deguns no raudāšanas puņķos; *darb.v.* ‘ņuņņāt’ – raudāt, čīkstēt; 2) deguns; purns. – “Kad es tev nelieku pa ņuņņū!” (Milenbahs, II, 905); 3) nemākulis, vārgulis. – “Kurš labāk sitis un kurš tikai tāds ņuņņa, ka pat ripai neprot iesist.” (Balandnieki, 497)

Ņuņņāt, sk. Ņuņņa.

O – burts latviešu alfabētā. – “O, kas jums mākslas darbu! – izsaucās Dreimanis.” (Balandnieki, 597); “O, asinis – tas ir viss! – izsaucās grāfs Burcharts un gandrīz kā vilies nogāja prom.” (Ezeriņš, 446)

1909.g. sankcionētajā ortografijā divskanis ‘o’ bija apzīmēts – saskaņā ar izrunu – ar ‘uo’, turpretim neatkarīgās Latvijas sākumā oficiāli ievestajā tāpat kā tagad: ar ‘o’. Diemžēl tā 1920. gadā izšķīrās Latvijas Zinātņu komitejas locekļu vairums, rakstnieku, skolotāju un grāmatu klajā laidēju (publicētāju) pārstāvjiem balsojot pret ‘uo’ ieviešanu. Tādā kārtā nebija vairs pilnībā īstenots jaunās ortografijas svarīgais princips, ka katrai skaņai savs apzīmējums. Pēc šāda Latvijas Zinātņu komitejas lēmuma tad nu ar ‘o’ burtu bija apzīmēta gan isā ‘o’ skana (piem., vārdos ‘botanika’, ‘monologs’), gan divskanis ‘uo’ (piem., vārdos ‘ola’, ‘roka’, ‘solīt’). Garā ‘o’ apzīmēšanai (piem., [...] vārdos ‘telefons’, [...] ‘sōlists’) palika burts ‘ō’. Tas neatkarīgās Latvijas laikā bija obligāts un ir obligāts arī tagad svešumā, bet patvarīgi atemsts okupētajā Latvijā. (Kalniņš, 1985, 4)

Tagad Andrejs bija pavisam cits puisis. O, o! Braukā apkārt ar sirmu zirgu un uzpērk lopus. (Balandnieki, 356)

Okonski – poļu izcelsmes kanādiešu politiķis, pārtaisīja savu uzvārdu par O’konski, lai dabūtu iru vēlētajū balsis. (Dagnija Staško, Otava, Kanāda, 2005)

Vecmamma atver grāmatu un pastāsta, ka vispirms jāiepazīstas ar burtiem, jāzina tiem nosaukumi. Tiem katram savs vārds, tāpat kā cilvēkiem. “Tu esi Olga. Te tava vārda pirmais burts O. Gandrīz tikpat apaļš kā kliņģeris, ko tētis reizēm atved no Jelgaviņas.” (Ancelāne-Kundrate, 31)

O, *Bamblī, kamene Bamblī!*
Ko tu, draudziņ, Latvijā vairs nedzīvo?
Vai tad tu, *Bamblī*, tāpat kā bērni,
Izšķīlsies tikai tālās zemēs?
(Imants Ziedonis. O, *Bamblī*)

O, *ceļš!*
Ceļš visu laiku zibēja zem kājām.
(Māra Zālīte. *Pilna Māras istabiņa*)

Tu ieklausies, kā viņas ilgi peras,
Un smaidā pleties, gluži kā O burts,
Kad durtiņas no karstā tvaika veras.
(Andris Vējāns. *Patmalnieku ezeram*)

... Es cerēju, o, kāds būš viegliums,
kad visu to pateikt drīkstēs.
(Māris Čaklais. *Āboli krīt, ābele skatās*)

Ojāgs (uojāgs) – 1) nerimša, nerātņis. – “Puikas jau tādi ojāgi, ka vai uz galvu kāpj lielam cilvēkam.” (DL, 1891, 31); 2) burvju likums, t. s. nešļavas. – “Kā nu gosniņas pienu dos, visās pasētās nešļavas, nomešļi un raganu ojāgi (vēmekļi).” (DL, 1891, 31)

Osa, ose (uosa, uose) – vīra vai sievas māte (Fennels, 1989, 83). – “Kronvalds vēl piemin vienu radinieci osu, ko tagad saukā par švēģerieni.” (DL, 1891, 5)

Otrinieks (uotrinieks) – 1) partneris. – “Viņš nav Anetei nekāds otrinieks.” (Janševskis, I, 255); 2) palīgs, palīgstrādnieks.

Ō

– burts latviešu alfabētā.

Garajam patskanim ō mūsu rakstībā nav sava apzīmējuma, un to raksta tāpat kā īso o. Turklāt ar burtu o latviskas cilmes vārdos un senos aizguvumos apzīmē arī divskani o, piemēram, kā vārdā ‘ozols’. Tātad ar vienu burtu o mūsu pašreizējā oficiālajā rakstībā apzīmē trīs dažādas skaņas – īso o, garu ō un divskani o [...]. Šāds stāvoklis radies kopš 1946. gada, kad ar Latvijas toreizējās padomju valdības lēmumu stringri aizliedza rakstīt burtu ō ar garumzīmi. (Kušķis, 2004, 95)

Visi kā viens aplīp man apkārt. Kas tev notika, ka pēkšņi nebrauci? Kāda mušas tev iekoda, ka atteicies braukt, un vai tu traka esi? Ō! Kur mēs bijām! Ō! Ko mēs tikai visu neredzējām! Ō! Bet šefs ir asaī nazis! Cepuri nost un kāja virsū! Ō! (Muktupāvela, 352–353)

Ō, *viļņu krēpes* – Poseidona krēpas,
O, *brīvā iztēle*, kam nāksies sastingt bronzas cilni
un pārklāties ar mūzejiskiem putekļiem
zem ziliem stikla kupoliem
(Pēters Brūveris. *Vienai dzejniecei*)

P

– burts latviešu alfabētā. – “Stāvot /mēness/ veido burtu P – tas ir pusē un pieaug.” (Ivaska, 2003, 37)

- Kas tas par bezkaunīgu burtu? – vaicāja Šalks, kļūdams stipri ziņkārīgs [...]
- To jau visi zin, kas tas par burtu, tas ir tas pats, ar kuru latviešu valodā iesākas visi bezkaunīgi vārdi.
- Kādi vārdi? Kas tie par vārdiem? – barons vaicāja. Skuķes atkal blēdīgi saskatījās ir pašas savā starpā, ir smīnēdamas paglūnēja pa pieres apakšu uz baronu.
- Nu, par piemēru, piete, – šoreiz pirmā, ar valodu attapdamās, atteica Madže.
- Vai tad piete ir kāds bezkaunīgs vārds? – brīnījās barons. (Janševskis, 1983, II, 268)

Bet, ka /Marģeris Zariņš/ mūs pēc 20 gadiem pārsteigs ar PPP, to gan nevarēju ne iedomāties, jo viņa dziesmās tolaik vandījās visai ortodoksāls fff. (Liepiņš, 1985, 62)

Es palieku uz ceļa. Abpus ieputināts.
Jau marta puteņi man stingās lūpas paijā.
(Māris Melgalvs. *Es palieku uz ceļa*)

Plutonija plutus plija
Plosts ar plostu plutojās.
Platonija platus sijā.
Pats ar pati patojās.
(Jānis Steiks. *Utopija*)

Vasara pazaudēja savu V,
pasaka – savu P.
(Pēters Brūveris. *V un P*)

Snieg pelēki, pūkaini pastnieki
no pastkastītēm uz pastu.
(Māris Melgalvs. *Snieg pelēki, pūkaini pastnieki*)

Pūk sak: Pū hi.
Pū sak: Pūšu Pūķī.
Sen sen bija Puhis
Mūsu senču Pūķis.
(Jānis Steiks. *Saules dēls, tu senais Hiko*)

Pabrokasts (pabruokasts) – ēdienreize starp brokastīm un pusdienām.

Pacelt krēslu, sk. Celt krēslu.

Pacils – brīvs, nepieguļošs, valīgs, tāds, kas cilājas (parasti par apģerbu vai apaviem).

Padauza – 1) tāds, kas klaiņo, daudzās apkārt. – “Padauza tys kas dauzuos, nalik mīrā.” (Pēteris Kažuks, *Latgale*, 2006); 2) vieglas uzvedības cilvēks. – “Padauza natiklis, volkojās pa kottim.” (Kurmins, 39); “Tik iz sīviti, iz suņi nascies, ka jys padauza.” (Jānis Kudiņš, *Latgale*, 2006); 3) lamu vārds. – “Ak tu padauza!”

Padroja (padruoja) – pajumte, patvērums. – “Ko stāvi lietū un mērcējies, ej taču padrojā!” (DL, 1892, 81)

Padūgt – paspēt. – “Nepadūga vairs izšaut.” (Mīlenbahs, II, 129); “Tas notika tik ātri, ka Zalāns nepadūga dot nekādu pretrikojumu un paši apdraudētie tikko paspēja salēkt zirgos un glābties bēgšanā.” (Veselis, 1991, 233). Agrāk bijis *darb.v. 'dūgt' – spēt*.

Padziekste – 1) aizauss; kakla aizmugurējā daļa. – “Zem sieviešu matiem atrodamā vieta uz kakla un gar ausīm, kur smalkie matiņi aug.” (Mīlenbahs, III, 23); “Padziekstēs dun un pulsē nemiers.” (Zariņš, 109); 2) pacere, pasiekste.

Pagare – pazeme, mirušo valstība. – “Nu gatavs esmu iet kaut vai uz pagari!” (Zariņš, 85)

Es dođu tev par viņu varu!
Ņem atvilini nost šo garu
No pirmavota un novadi.
Ja spēji, līdzi sev uz pagari.
(Rainis, XVI, 18)

Pagarēties, pasagarēties – noilgoties; alkt. – “Viņa jau – mīļā baltā, dārgā zelta – šīs dienas bija stipri nobēdājusēs un pēc tevis pagarējusēs.” (Janševskis, II, 79); “Tā esmu skābu kāpostu pasagarējies!” (DL, 1893, 66). *Lietv. 'gars' tā senākā nozīmē – karstums, karsta vieta.*

Pagīst – ievērot, atcerēties. Sk. arī Ģist.

Paiki, paiks – 1) joki; 2) muļķis, dumjš. – “Es baines turiju, kad tas vaiks (=bērns) nu baines nituop paiks iz galas (=nekļūst dumjš).” (Plāķis, 41); “Va tu to nezini, tu paikaiš,

no tā izper kumiļu.” (Kuršu kāpu folklorā, 24); “Zemenieki bija paiki, viņi nimācēja zvejot, tik goves slaukt.” (Herberts Sakuth, Zviedrija, 2006). *Darb.v.* ‘paikt, peikt’ – izludināties. *Lietv.* ‘paikulis’ – tāds, kas pārmēru izlutināts; ‘peikšana’ – izludināšanās, izlaišanās. – “Ak, tāda muižas cilvēku dzīve nav vairāk nekā tik cilvēku izlušana un izpeikšana!” (Janševskis, 1994, I, 225). Izpeicis’ – izludināts. – “Krodzinieku meitai un visām citām tā izpeikušajām māsīņām nosvilinātu matus.” (Janševskis, I, 176). Sk. arī Peiksts; Pekstiņi; Pikts.

Paikt, peikt, sk. Paiki.

Paikulis, sk. Paiki.

Paisīt – 1) mīdīt, stampāt, grūst; 2) sist. – “Es viņu paisīju kā pelavu maisu.” (Mīlenbahs, III, 35); “Verbs ‘paisīt’ ir iteratīvs pamatverbiem ‘pist’ un ‘pist’.” Sal. krievu ‘pihatj’ – grūst, grūstīt, stumdīt; bāzt; latīņu ‘pistus’ – sastampāts, sagrūsts (Karulis, II, 10); Pamatā ide. *peis-: *pis- grūst, smalcināt (Gamkrelidze, Ivanov, II, 692); Senind. val. ‘pasas’, latīņu val. ‘pēnis’ (no *pesnis) – falls. (Gamkrelidze, Ivanov, II, 817).

*Ekur naskis tautu dēls,
Kam šķirās rokas*darbi:
Pērnīe līni nepaisīti,
Aizpērnīe kaņepāji.
(LD 26004)*

Palanga, palangi – palama, palamas. – “Dabūja pavisam neglītu palangu.” Sk. arī Langāt.

Paldīķis – katls, trauks ar vāku; trauks, kurā nostāvina pienu biezpiena gatavošanai. Sk. arī Buncis.

Paltes – ēdiens; “no svaigām lopu asinīm un miltiem pagatavo pacietu mīklu, ko savel kukulīšos, izvāra, sagriež ripiņās, pārkausa ar sīpoliem un izcep taukos uz pannas. Citur paltes cep nevāritas. Asinis un miltus sajauc pašķidrā putrā, pieliek sīpolus, sāli un cep taukos uz pannas.” (LKV, XI, 20488)

Pamaņa – uztvere

Pamašas, pamaša – 1) slihta dūša, nelabums. – “Ka nalobu esi apieds. Kai apsjieds voi apbaruots. Nu bryutem daboj pamašys.” = Kad nelabu ko esi apēdis. Kaut kā pārēdies vai iedarots. No brūtēm dabū pamašas. (Anna Dzene, Latgale, 2005); 2) “caurdure, sāpes sānos vai pakrūtē” (DL, 1894, 162); 3) “slimība, kura ceļas no pārbīšanās” (Brencis, 129); 4) ‘naktspamašas’ – mēnessērdzība, nemierīgs miegs. – “Kad bērns pa naktīm blauj un nemierīgi guļ.” (DL, 1894, 110); “Cilvēku, kam nakts pamašas, nevajagot vārdā saukt.” (Mīlenbahs, III, 66); 5) ieradums, raksturs. – “Viņam tāda pamaša ir, ieradums.” (Fīrekers, 248)

22240. Pamašas ir tāda slimība, ka pēkšņi sāk žņaupt, sāp viducis un rauj kā krampī. Pamašas var aizdzīt, ja ar ūdens kāšiem (nesieniēm) lauž sev muguru, kamēr tur drusku nobrišķ. Var viņas novērst arī tā, izlien cauri katla stīpai. (LTT)

¹ Izper – izperina.

² T.i., kumelju.

Par pamašām nosauc bērnu slimību, kuru raksturo nemierīgs miegs un bieža, sīva raudāšana. Tomēr dažas tumšas piezīmes tautas medicīnas materiālos liek domāt, ka pie pieaugušiem arī satiekamas pamašas [..] Līdzekļi pret pamašām: Jādzēr karsti pelni, ūdeni iebērti. (Alksnis, 14)

8063. Galvas pamašas dziedēja ar aukstiem aplikumiem. (LTT)

21541. Bērns, kam naktspamašas, ceļas, iet, kāpj. Noliek pie gultas slapju palagu vai maisu, tad, ārā kāpjot, atstojas. Pieliek pie gultas kāju apavus, tā ka vienam purns stāv uz durvju, otram uz pagultes pusi. Ar pīlēģi, kas Jāņu vakarā piesiets pie gultas staba, sit trīs reizas krustiem pa muguru, sauc slimnieku vārdā un saka, lai slimība izzūd. (LTT)

22236. Pamašas ir vaina, kas ceļoties no burvības un Jaunās acs. (LTT)

22242. Juonūzagulst zam sliķšņa un juolaiž treis reizis suņam puori puorskrit, tod var izuorstēt pamašas. (LTT)

Panāksti, panākšņi, panākši, panāči – kāzās kāzinieki no līgavas radu puses. Sal. Vedības.

Brūtgāns un brūte jāja kāzās aicināt, lūgdami katrs savus radus. Brūte ielūdza panākstos: 1) divas vakarmāsas, viena bija kāda tuvāka rada sieva (precējusies māsa vai brāļa sieva) ar savu vīru, tā saukto vakarbrāli, otra mēdza būt krustamāte; 2) panākšnieces, proti, 3 – 4 meitas, īstenieces (aicinātājas māsas un citas tuvas radniecējas); 3) panākšniekus, proti, rada puīšus, cik tik bija, dažkārt pat jaunus vīrus. (Pētersons, 98)

*Grūši pūt, gauži raud
Mani veci brūtgāniņi.
Neraudāt, nepūšāt,
Vedīs līdz panāčos.
Aiz to lielu želumiņ',
Dalder metu panāčos,
Pus dalder ziepju naudas.
(Bergmanis, I, Nr.79)*

*Sirmi zirgi, kalti rati
Pie Saulītes nama durvju.
Saulēs māte meitu deve,
Aicin' mani panākšņos.
Kā es iešu panākšņos –
Nav man daiļa kumeliņ'.
(LD 34000)*

Paniņas, panijas – šķidrumš jeb skābs piens, kas paliek pāri no krējuma pēc tā sakulšanas sviestā. – "Sakuļ svīstu, nūlaj panejys." (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); Parasti lietoja karstā laikā (piem., siena vākšanas darbos) kā atspirdzinošu dzērienu.

30043. Ieejot tur, kur taisa sviestu, jāsaka: "Pikiem, komiem manā ķernē, laužu mātei panijas!" (LTT)

*Bērni, bērni, kur karotes?
Ķērni nesa istabā:
Kad to ķērni kustinās,
Būs i sviesta, i paniju.
(LD 2933)*

Pantāgs – pavasara cikla (Ūsiņdienas) rituāls ēdiens, ko gatavoja no olām, sastampātiem kartupeļiem, kuriem vārot pievienoja gaļu, miltus, saldo pienu vai krējumu; dažkārt tā bija miltu biezputra, kurai pēc tam pievienoja olas un pienu.

12133. Kad Jurgā naktī puiši pirmoreiz izjāja pieguļā, [..] vārījuši pantāgu, ko kopā ar gaļu apēduši un ar olu aplacījuši. Pantāga mielastā aicinātas arī sievietes. (LTT)

1021. Kad pavasarī pirmo reiz ar, tad jāvāra pantāgs (zupa ar olām un miltiem, un kartupeļiem): tad labība labi briest. (LTT)

8600. Kad lopus pirmo reizi laiž ganos, tad jāvāra pantāgs (smalka miltu biezputra) un olas, lai krējums būtu tik biezs kā pantāgs un govīs apaļas kā olas. (LTT)

Agrāk vārija šitā: katliņā ielēja drusku ūdens, pielika pasmalki sacirstu kaulainu gaļu, pavārija un tad gaļu atkal izņēma. Pie šīs zupas piekūla miltus un savārija, un tad ēda ar kartupeļiem. (DL, 1891, 19)

1054. Kad pirmo reiz iet art, tad vakarā rumulē un vāra pantāgu. (LTT)

Paroce (paruoce) – 1) kaut kas viegli, labi sasniedzams, dabūjams; parocīgs. – “Kas nevarēja pietikt pie silu plaušanas, bet tam bija parocē labi kupli egļu meži, tie atkal dzenāja skuļas, ko lopiem stalļos apakšā kaisīt.” (Dinsbergis, 15); 2) sēdeklim, krēslam roku atbalstāmie. – “Roderikam Turaidam bija jāieķeras sēdekļa parocēs.” (Anšlavs Eglītis, 1980, 89)

Paroza (paruoza) – kalna, uzbērums, kāpas vai cita paaugstinājuma lejas daļa, nogāze. Sk. arī Rēzēt.

*Jūdzēm stiepijas viršu klaji, klaju vidū slaida kāpa,
Parozas lai nolaidenas, snidrām priedēm noaugušas.*
(Jansons-Saiva, 33)

Paseja, sk. Sejs.

Pastaris, pastare, pastariņš, pastarītis, pastarīte – pēdējais, jaunākais bērns ģimenē. Īp.v. ‘pastars’ – pēdējais. – “Pastarā dienā.” = Pēdējā dienā (Fennels, 1988, 66); “/17.gs./ G.Elgers min savienojumu ‘pastars prāts’ (=pēdējā griba, t.i., testaments).” (Karulis, II, 24); “Priesteris izdarīja pastaro svaidījumu.” (Geikins, 258)

28593. Kad bērnam ir spārni, tad to ārstē viens pirmdzimušais un otrs pastaris. Bērnu tur uz sliekšņa, un pastaris cērt tam blakus žagarus. Pirmais vaicā: “Ko tur dari?” Pastaris atbild: “Spārnus cērtu.” Pirmais atkal: “Cērt, kamēr izcērt!” Tas jāatkārto trīs reizes. (LTT)

25471. Raušus nedrīkst skaitīt, kad tie izcepti, tad Dievs pastarā dienā grēkus skaitīs. (LTT)

32458. Lielais velns vienmēr stāvot ķēdē piesiets. Tiklīdz noliek nazi ar asmeni uz augšu, – ķēdē robiņš. Un ja lielā ķēdē pārdils, velns spruks vajā un pasaulē būs pastardiena. (LTT)

– Manis vēl nebija pasaulē, kad tas sākās. Es jau pastarīte.

– Kas ir pastarīte?

– Pēdējais bērns, kas ģimenē piedzimis. Cikreiz var teikt? (Belševica, 50)

*Mēnestiņš karavīrs,
Dienu nakti laiviņā;
Saules meita pastarīte,
Zēgelišu audējiņa.*
(LD 33849)

*Pērkoņam trīs meitiņas,
Visas trīs saderētas:
Viena Dieva dēliņam,
Otra rīta ausekļam,
Tā trešā, pastarīte,
Pašam Saules stūrmaņam.*
(LD 33890)

*Timsiņā, vakarā
Skaitu savus bāleliņus:
Še ir pieci, otri pieci,
Pastariša vien nevaids.*
(LD 30894,3)

*Tad beigās izaugs pastars saules dzinums
Uz skaidrās sniegabaltās svētku zemes.*
(Rainis, I, 71)

Pašteķis – kandža.

Mūsu apkaimē pašteķi brūvēt iemanās pavēlu, pilsoņu kara gados. 1920. gadā, kad es dienēju kara komisariātā, dezertieru tvarstītāju nodaļa atnes mums divreiz tīrītu, pirmšķirīgu spirtu, pašteķi (kā tik to nav saukuši: par šmakolku, par trakās ķēves pienu, par odzes asinīm). Uzplīni uz galda, piegrūd uguni – pašteķis deg... (Salenieks, 1967, 55)

Pašums, pašība (Langijs, 187) – īpašība, īpatnība, savdabība. – “Viņam sava pašība.”; “Tai grāmatai ir savs pašums.”

Patapa – brīvs laiks, vaļas brīdis. – “Ne tik daudz neir patapas, ka varētu galvu pakasīt.” (Fennels, 1989, 87); “Jebkuru vismazāko patapas brīdi, kad vien laukā nekas nebija jādara, Klāvs ar tēvu veda mājās pašu meža gabalā sazāgētos balķus.” (Aistars, 54); “Kā gan lai nododos radišanai, ja rūgtais maizes darbs aprij visu patapu.” (Eglītis, 1994, 276); *darb.v.* ‘patapt’ – 1) paspēt kaut ko izdarīt noliktā kārtā un laikā; 2) darīt kaut ko nesteidzoties, lēnām. Sk. arī Napatapa, Tapt, Tapināt.

*Saucat, vīri, kurš patapa,
Vilks rej manu kumeliņu,
Es būt' saucis, nepatapu,
Meitiņām muli devu.
(LD 30132,1)*

*Jaunas sievas, jaunas meitas,
Lūdzat mīļi mīļ' Māriņu.
Kas Māriņu mīļi lūdza,
Tur Māriņa bāsa tek;
Kas lūdz sivi, kas lūdz dzedri,
Patapdama kājas aun.
(LD 1098,1)*

*Rāmi rāmi, patapdamis,
Nāk no jūras pērkonijis,
Nemaitāja ievas ziedus,
Ne arāja gājumiņus.
(LD 33683,7)*

Patapt, sk. Patapa.

Patekas, patakas – dzēriens, ko “gatavoja no visādiem atkritumiem (alus drabiņām, maizes garozām, kartupeļu mizām), ko pārleja ar siltu ūdeni un raudzēja. Tas bij duļķains, nenoteiktas krāsas un garšas dzēriens. Par patekām citur sauc arī plāno jeb beigu alu.” (LKV, XI, 20490); “Iztacynova patakys.” = Alus paliekas no mucas. (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); “Ols jir pyrmuos, ūtruos šķiryis i patakys.” (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006). Sk. arī Piza; Pižulis; Tāpiņš.

Gara laika dēļ Georgs Felkerzāms ar Dr. Brantu /1673.g./ aiziet uz kādām tuvumā esošām /Kurzemes/ zemnieku mājām, kur svin kāzas [...] Ligavu ar ligavaini ieslēdzot kletī izmēģinājumam [...] Pēc divi stundām nākot radi ar īsiem spieķišiem rokās, un ligavainim esot žigli jābēg, citādi to krietni saperot. Ja ligava ir neapmierināta, ligavaini aplej ar patekām un aizdzen. Ja viss ir bijis labi, uzsprauz uz mājas zaļu koku un dzer un ēd no tā, ko ligavainis spēj dot. (Rozentāle, 122)

Zemnieki dzīvo trūcīgās mazās būdiņās, kurās ir tikai viena dūmu istaba, kur uzglabā savu sauso maizi un sliktu dzērienu, kas sastāv no ūdens, ko uzlej drabiņām. Kad ūdens uz drabiņām pastāvējis, šķidrumu sauc par patekām. Šo dzērienu uzglabā kopā ar skābiem kāpostiem. (Rozentāle, 123)

Plavā ņēmuši līdzīgi arī patekas. Agrāk alu darīja tikai uz augstiem svētkiem; pāri palikušās drabenes atstāja ballā un uzlēja aukstu ūdeni. Turpat sameta arī neizdevušos maizi, garozas u.c.; dzēriens bijis saldi skābs (saldskāņš), diezgan garžīgs, atspirdzinājis siltā laikā. (Draviņš, 1937, 149)

Patence – paldies izteikšana, plīks paldies; pateicība. – “Par patenci dzīvot.” (Ulmanis, 191)

Patēgt, sk. Tēgt.

Patgalvība, sk. Patgalvis.

Patgalvis – stūrgalvis. – “Kas patgalvis ir, nelaimē iekritis.” (Gliks, 74); “Kāds no Cīrulenes saimniekiem – Kūlaszaķis, kas gan jau arī agrāk bija pazīstams par lielu patgalvi, abi ar savu brāli pretojušies muižas policijai.” (Janševskis, II, 211); *lietv.* ‘patgalvība’ – stūrgalvība.

Patvars – patvērums, aizsardzība. – “Ja no muižas tevi izraida, tad tik viens ceļš ir priekšā – uz pilsētu. Tur ir mazo ļaužu patvars.” (Janševskis, 1983, I, 8)

Pauts, pauti – 1) kas uzpūsts, uztūcis, ieapaļš; 2) ola. – “Baltums pautā, dzeltums pautā.” = Olas baltums, olas dzeltenums (Fennels, 1989, 87). Līdz 20.gs. sākumam ‘pauts’ bija galvenais vārds olas apzīmēšanai. – “Pauta baltums = Olas baltums. Pauta dzeltums = Olas dzeltenums.” (Langijs, 188); “Paut’ lobīt.” = Olas no čaumalām attīrīt” (Langijs, 188); 3) vīrišķā īpatņa sēklinieks. – “Pautu kule.” (Langijs, 188); “Bebra pauti.” (Fennels, 1989, 87)

13681. Kāpostus stāda, tad apakš pirmā kāposta ieliek vistas pautus, jo tad augot labi kāposti ar cietām galviņām. /A. Bīlenšteina rokraksts. K.Boivics, 1862.g., Lubāna / (LTT)

25190. Pūpolu svētdienas rītā tas, kurš pirmais uzceļas, dabon pūpolus un ņem tos pērt, kuri vēl guļ. Pie pāršanas, kaita šādus vārdus: “Apaļš kā pūpols, vesels kā pauts”, kurus atkārto vairākas reizes. (LTT)

14782. Kreisais pauts jāsaturs, ja puiku grib, un atkal otrādi, ja meiteni grib. (LTT)

11105. Jauna gada nakti meitas iet aitu kūti un lūko tumsā aunu aiz pautiem noķert; kurai tas izdodas, tā togad dabūs vīru. (LTT)

Pavakarīņas – ēdienreize starp pusdienām un vakariņām. Sk. arī Azaidis; Dienišķas; Rītišķas.

Vārdu sokūt, azaidā un pavakareņos nikas specials natyka gatavōts, bet tyka pasnāgts tys, kas beja palicis nu cytom ēdiņa reizem pōri, pīmāram nu reitišķom un nu dīnišķom. Taipat arī tolkōs azaidis un pavakareņas tyka regulāri īturātas. (Latkovskis, 1956, 24)

Pavalgs – piedeva pie pamatēdiena – krējums, izkausēti tauki vai cits šķidrums aizdars. Radn. vārdam ‘valgs’ – mitrs, šķidrums. – “Bet viņam likās, ka šās sakaltušās maizes kumosi viņa ēstgribu vēl pavairotu, ka šis sausās garozas viņam atgādinātu īsto ēdienu – garšīgu maizi un pavalgu.” (Poruks, I, 297); “Maizīti un pavalgu, cik tev nu viņas vajadzētu, to jau gan es tev sagādātu.” (Poruks, I, 6); “Šogad maizes un pavalga netrūks.” (Ancelāne-Kundrate, 39)

Vacs vōrds ir pavolgs, tys ir vīnas saknes ar vōrdu ‘volgons’, kas nūzeimej ‘mytrys’ un ar leišu vōrdu ‘valgyti’ – ēst, krīvu ‘vlaga’ – mytrums. (Latkovskis, 1972, 22)

Pienāk viens svešs cilvēks un saka: “Ceļa vīrs, kāpēc tu sausu maizi ēdi, vai tev nav pavalga?” Ceļa vīrs atbild: “Nav! Lai gan man mājās divpadsmit govīs.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 549)

Pavalgu vajag nākt un ņemt. Pavalgs ir gaļa, sviests, kaut kas stiprāks par maizi. (Maruta Tontegode, Kurzeme, 2006)

Mūspusē¹ par īsto spēka pavalgu uzskatīja cūkas gaļu – un, jo taukāka, jo labāka. Puiši un vīri novicoja lielus žāvēta cūkas speķa gabalus, bet nebūt nekļuva apaļi – kalorijas pagaisa grūtajos darbos, nereti no saules līdz saulei. Par vērtīgu pavalgu kalpoja arī desas, ko tāpat kā cūkgaļu parasti nožāvēja māju dižajā dūmenī [...] Par labu pavalgu kalpoja arī zivis. (Draviņš, 274)

Meitiņām, māsiņām,
Auzu maize vācelē,
Auzu maize vācelē,
Kuņas kāja pavalgē.
(LD 12821)

Marijai, meitiņai,
Auzu maize vācelē,
Auzu maize vācelē,
Suna lauki pavalgam.
(LD 19361)

Pavārds – iesauka. Sk. arī Palanga.

Pavildīties – pajauties, uzticēties. – “Uz viņu vis nevar pavildīties, ka viņš solījumu turēs un par noslēpumu cietīs klusu.” (RLB ZK, 1914, 72); sk. arī Vildīties.

Paviļa – ekas pamati; (ekas, vartu) apakša. – “Liela ziemmituse cūka, pa izraknātu paviļu iebrauktuves starpā izbāzuse garu smeceri iz kūts ārā.” (Janševskis, I, 110)

Pavīze – paraugs. – “Cieminu meiča atgā cimdamiš pavīzes.” = Kaimiņu meita atnāca pēc cimdu raksta parauga. (Anna Roga, Kurzeme, 2007); “Strādāt pēc pavīzes.” (Mīlenbahs, III, 140); sk. arī Noraugs.

Pāča, sk. Pāčina.

Pāčina, pāča – dibens. – “Tam jau ir maktīga pāča;” “Dabūs pa pāču”. Sal. senind. ‘pacčā’ – pakaļā, aizmugurē. Sk. arī Čoksts, Dūcans, Subīne vārdnīcas I daļā; Buste, Jorgurtdupsis, Pociš vārdnīcas III daļā.

Čuri čuri, lāča pāča,
Tā bij mana tēva dziesma;
Manam tēvam tādas bites
Kā pērnīe telēnīni.
(Tdz 51700)

Sitami plaukstiņas, dos māma ciciša;
Ja nedos ciciša, tad dos putriņu;
Ja nedos putriņas, tad dos žagariņu
Pa okstiņu, pač, pač, pač!
(LD 2187)

Pāde, pāte, pādis – 1) krustbērns, resp., tas, kas pēc krustībām ir krusttēva (arī krustmātes) aizgādniecībā; 2) krusttēvs vai krustmāte, vai abi kopā; 3) vārdošanas jeb krustību rituāla dalībnieks. – “Pamatā latīņu ‘pater’ – tēvs, no kā ‘pater’ (pater spirituālis) – garīgais tēvs; kristību liecinieks.” (Karulis, II, 5); Vārdu uzskata par senu aizguvumu no vācu val., droši vien saistībā ar kristietības un tās baznīcas rituālu ieiešanu latviešu tradīcijās. Folklorā vārds gan visbiežāk sastopams ne pats par sevi, bet kopā ar krustību darbību apzīmējošo latviešu vārdu ‘dīdīt’ (‘pādi dīdīt’). Sk. arī Dīdīt.

Par pāditi sauc mazu, tikko nokrustītu bērnu. Agrāk bija ieraša kristībās, kad kūmas pie galdā sēdēja, katram ņemt mazo, drusku paauklēt un atdot citiem, dziedot:

Slīdi nu, pādīte, no roku rokām:

No Pētera rokām uz Maijas rokām.

Še nu pieminēja to vārdus, kas līdzās sēdēja, kuri bērnu (pāditi) viens otram atdeva. Par auklējumu dabūja kūmas pāri cimdu katrs, kurus vajadzēja tūlīn bāzt azotē. Kurš drusku aizkavējās, to apdziedājuši sekoši (viņa vārdu pieminēdami):

Es pazinu jānīšam nemīlīgu krustameit’ (dēl’):

Rokā cimdus neturēja, neiebāza azotē.

(DL, 1894, 4)

Es pāditi didīdama,
Matus metu pagultē,
Lai mani pādīti
Prātīnīs auga.
(Nica, Nr 100)

Kūmiņas, kūmiņas, vākaties!
Metīsim pādītei jostīnas naudu,
Tīšim pāditi līdz kāju galam.
(LD 1755)

lājami, kūmīni, caur zaļu birzi,
Cērtami pādei šūpuļa kārti.
(LD 1683)

Skaties, skauģīti, caur žoga posmu;
Skaugim akmenis, man pāde rokāi.
(LD 1563,1)

Pālēt – bālēt, mainīt krāsu. – “Tev platmale par vasaru sauīē nopālājuse gluži pāla.” (RLB ZK, 1914, 71); sk. arī Pālums.

Pālums – 1) neliels laukums, gabals, kas kaut kādā ziņā atšķiras no pārējās apkārtnes, kopējā laukuma. – “Zirgi ir izvilājuši lielus pālumus.” (RLB ZK, 1914, 71); 2) bāls atspīdums pie debesīm. – “Debess malā redzams pālums, nezin, vai tas ir ugunsgrēks jeb vēl vakara blāzma.” (RLB ZK, 1914, 71); sk. arī Pālēt.

Pārdomāt prātu – sajukt prātā; spēcīgi pārdzīvot. – “Tu tikai nepārdomā prātu, ja viņš tevi neprec.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006)

Pārība – pārestība. – “Pārību darīt kādam.” (Ulmanis, 183)

Pārnovadnieks – sveša, cita novada iedzīvotājs; ārpagastnieks. Sk. arī Novadnieks.

Pārnovads – 1) svešs novads, cits novads, folklorā novads, uz kuru aizprec meitu; 2) pļava vai cits zemes gabals citā pagastā vai ciemā. Sk. arī Novads.

Pāsma, pāsms – posms, šķipsna. – “Zeltainās pāsmaš pīt un šķirstīt sev starp pirkstiem.” (Janševskis, I, 99)

Raibs vīrs pāsmsus skaita. (Mikla; atminējums: audekla metamais kociņš)

Pāžļi, pāžļi, pāžļošanās, pāšļošanās (pāžļuošanās, pāšļuošanās) – 1) māņi, nieki. – “Bērniem vecus pāšļus uzskrivēt liekot un pēc tam no galvas mācīties spiežot.” (Sarma, 1999, 197); 2) burvības, burvestības, gudrības. – “Viņš vēl dzen pāšļus.” (Mīlenbahs, III, 190). Sk. arī Pāžļinieks.

Pāžļinieks – vārdotājs; *darb.v.* ‘pāžļoties’ (pāžļuoties) – ar burvībām, ar vārdošanu nodarboties. Iespējams, ka vārds aizgūts no somugru val. Sal. ig. val. ‘pāāstma, pāāstan’ – glābt, atbrīvot. Sk. arī Pāžļi; Pestelis.

Pāžļoties, sk. Pāžļinieks.

Peiksts, peikstiņš – 1) cilvēks uz ko nevar paļauties, nedrošs cilvēks; kaut kas nepilnvērtīgs, vājš. – “Nav nekāds saimnieks, ir tikai tāds peiksts.”; “Nav lāga linu, ir tikai tādi peiksti.” (Mīlenbahs, III, 192); 2) jokdaris, āksts. Sk. arī Paiki; Pekstiņi.

Peikšana, sk. Paiki.

Pekle – 1) elle. – “Tā dusmu pilna peklē noiet steidza.” (Auseklis); “Velns nosviedis akmeņu klēpi zemē un ieskrējis peklē.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1.sēj., 476); 2) bezdibenis; dziļa, muklaina vieta. *Īp.v.* ‘pekls’ – dziļš. – “Pēcāk būtu atradies tādā peklā purvā, no kura nekad iziet, un tad nelabais to būtu tur parāvis.” (Janševskis, II, 128)

Taulas mani pāri veda
Par purviem, par peklēm,
Lai es ceļa neattapu
Pie māmiņas sēst atnākt.
(LD 18441)

Šo vecami tēvainim,
Tam pārkonā dzenamais,
Tas varēja skauģus dzīti
Pašā pekles dibinā.
(LD 34150)

Ko, Pērkon, tu domāji,
Uz zobena atspiedies?
Vai tu gribi pekles tumsu,
Vai zemīti saskaldīt?
(LD 33701)

Visas ilgošanās grību remdēt,
Visas skumjas pekles strautā gremdēt.
(Auseklis. Marģera atvadīšanās)

Pekls, sk. Pekle.

Pekņa – slikti izcepta maize, iespējams, no izzuduša *darb.* v. 'pekt' – cept, cepināt, kvēpināt.

Pekstiņi – 1) joki. – "Nāk tur N. ar saviem pekstiņiem, – būs jāsmejas, vai grib vai negrib." (DL, 1894, 164); 2) muļķīga darbošanās. – "Visādus pekstiņus tu man te vēl taisīsi!"; 3) ikdienā nepieļaujama, bet svētkos vai īpašās situācijās piekopta ačģārna darbošanās. – "Pamatā ide. *peik-/ *peig- naidīgl noskaņots (gan aktīvi, gan pasīvi, arī izrādot muļķību)." (Karulis, II, 47). Sk. arī Paiki; Peiksts un Piķis I. nozīmi.

10744. [...] Jaungada dienā braukuši uz baznicu, bet vakarā taisījuši dažādus jokus, pekstiņus jeb gājuši čigānos. (LTT)

*bet to manu isto ģazu
ne par lielu ne par mazu
tagad citā vārdā sauc
tagad citā mājā slauc
kādi tur vairs pekstiņi
kādi tur vairs tekstiņi?*
(Knutis Skujenieks. *apkārt kolēģi un biedri*)

*slēpj, kur pagadās savus pantīņus. Nekad nevar atrast
nosapņo visādas lietas, nevar just, kas isti ir istenībā
nosapņo visādas vietas, balsi loka baznicā
skaita pekstiņus savus, acuraugus un pūžņus, utt.*
(Juris Kunoss. *Divainais dzejnieks*)

Pekis – sievišķie dzimumorgāni, kaunums.

*Bij man peķa vācelīte
Aizkrāsne raudzējama;
Panāksnieki izdzēruši,
Sēņu sulu dēvēdami.
(LD 34500)*

Pelēkā stunda, sk. Sirmā stunda.

Peļu dirātājs – lamu vārds, attiecināms uz cilvēku, kas dara kaut ko, bet bez sajēgas un izpratnes.

Pencēties – strīdēties. – "Strīdēties ietiepdamies viens par otru." (DL, 1894, 164); "Ko tu tā ar mani bez iemesla pencējies?" (RLB ZK, 1914, 72)

Pencis, pence, pīcenis – 1) kunkulis; 2) kartupeļu biežputra. – "Nūmizinajam kartupelus, suols oudenī izvuorijam mīkstus, nūkuosam, sastampājam, piliejam pīnu, savuorijam. Iedam ar sacaptu gaļu un seipulīm." (Balode, 92). Sk. arī Biezputra.

Pente, pentere, pentele, sk. Penterēt.

Penterēt, pentēt – 1) mudžināt; 2) pļāpāt, runāt niekus. – “Ko viņš tur tik gari penterē?” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); 3) pīt. Pamatā ide. *(s)pen – vilkt, stiept; vērt (Karulis, II, 16). *Lietv.* ‘pente, pentere, pentele’ – 1) samudžināta dzija vai cits kas samudžināts, ko grūti atdabūt vaļā; 2) matu pinka; parasti tāda, ko sauc par Māras vai Laimas, vai Svētu meitu (t.i., likteņdievību vai garu) pinku, penti, resp., matu šķipsna, kas sapeņķējusies. To – saskaņā ar ticējumiem – nedrīkstēja ķemmēt, ne citādi aiztikt. Uzskatīja, ka tā nes cilvēkam laimi.

23833. Kad bērns sāk staigāt, tam jāpārgriež “pentele” (jānovelk 3 krusti starp kājām), lai bērns staigājot nekrīt. (LTT)

29943. Sienās (mūros, šķīrbās) daudzreiz dzird knikstam un čikstam kā ratiņu paminas: tās esot svētās meitas, kas vērpjot. Dažām sievietēm viņas savērpjot matos penti, proti, savēlušos jeb sapentējušos pinku, kuru nevarot izsukāt. Pente nogriezta atkal jālaižoties, bet jālaižoties to darīt, jo tad iekrītot acis svētās meitas, t.i., sākot acis sāpēt. (LTT)

16343. Līvberzē dažas sievas (katoles) atstājot vienu matu kušķi nesukātu, kas ar laiku gluži sapinkājoties; tā esot Laimas pinka. (LTT)

16344. Teicējas mātei bijusi galvā Māras pinka. Reiz to nogriezusi, bet no tam palikušas acis sāpīgas un tumšas. Pinka uzaugusi no jauna un augusi, kamēr pate nokritusi; tad acis vairs nesāpējušas. (LTT)

Kad sēdēju, tad rakstīju,

Kad staigāju, tad adīju;

Izdzīdama, sadzīdama,

Tad vizītes penterēju.

(LD 6867)

Pentiņš, sk. Tāpiņš.

Peņķe, peņķis, piņķe – 1) sajaucies, samežģijies diegs; 2) sarežģījums, ķibele; posts, grūtums. – “Ar šito cilvēku man liela peņķe.” (DL, 1892, 1). *Darb. v.* ‘peņķēties, piņķēties, piņķerēt, piņķerēties, piņķēt’ – 1) ar grūtībām ņemties; 2) jaukt, sarežģīt, mudžināt. – “Grozī vai kāda dzija mēdz sapinķerēties jeb sapinķēties.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); “Katru rītu no krēslas kūņojas un piņķerējas laukā parku koki.” (Bankovskis, 1996, 19); ‘piepeņķēt’ – piesaistīt; ‘atpeņķēt, atpiņķēt’ – atsvabināt, atdabūt vaļā; ‘iepiņķēt’ – ievilk neparīkšanās, kādā sarežģītā vai nepatikamā lietā.

31930. Daži jūsu starpā domā: mums būs tiem vāciešiem un kungiem kalpot un grūti strādāt, tie mūs vienmēr piņķē un nomoca, tādēļ mēs debesis nāksim; turpretī tur tie vācieši jau savu debesi šeit virs zemes, tad nu tie viņā mūžībā ellē būs, kad mēs to debess prieku redzēsīm. /Lenca sprediķu grāmata, 1764, 1770./ (LTT)

Es meitīnu piepeņķēju

Pie priedītes, pie eglītes;

Kamēr jūdzu kumeliņu,

Jau meitīna gabalā.

(LD 13397)

Peņķēties, piņķēties, piņķerēt, piņķēt, sk. Peņķe.

Pestelis, pestēji – burvis (burvji), kas ar īpašām spējām piesien, sapin, saista vai tieši otrādi spēj atbrīvot. Kaut arī savā būtībā tie divdabīgi, vairāk tiek uzskatīts, ka pestējo-tāji kaitē cita tīrumiem, mantai, aptin ar sarkanu dzīparu baltu oļu, sapin vārpas tīrumos,

satīta lupatu vistokļus un met kāda īpašumos. Arī tie, kas ar vārdiem un īpašu darbību spēj piesiet un atsavināt zagli. Par vārda izcelsmi nav vienotības. Arī lībiešiem skaniski līdzīgs vārds ar līdzīgu nozīmi – 'peštil' – burvis, burvju līdzeklis. Somu zinātnieks L.Ketunens uzskata, ka latvieši aizguvuši no lībiešiem šo vārdu, bet K.Karulis domā, ka otrādi (Karulis, II, 41). Šķiet tomēr, ka latvieši būs šo vārdu aizguvuši no somugriem. Sal. ig. val. 'pāastma' – glābt, atbrīvot; 'pāastja' – pestītājs. Aizguvums latviešu avotos minēts kopš 16.gs.; sk. arī Pesteļi. *Darb.v.* 'pesteļot' (pesteļuojot) – nodarboties ar buršanu, ar kaitēšanu vai atbrīvošanu no kādam uzliktas burvestības. – "Caur pesteļiem lūkot kādu kaiti vai nesekmi ārstēt." (DL, 1894, 164); *lietv.* 'pesteļošana' (pesteļuojšana) – buršana. Sk. arī Pāžļi; Pāžļinieks.

Pesteļi un pūšļotāji ir tie mazie laucinieku dakteri. Daži no tiem ļoti slaveni. Viņu zāles esot apvārdots ūdens un brandvīns. Zemākie no šiem ir riebēji. (RLB ZK, 1898, 20)

Vecos laikos dzīvojuše viena vecene pie sava dēla, kurš bijis saimnieks. Māte dēlam labprāt nekā nenoliekusēs (nenovēlējuse) un nesuse pesteļus dēla lopu kūtī. Gandrīz katru rītu kūtī atradušies dažādi pesteļi un višķi, un lopi nemaz neizdevušies. Tā kādā rītā dēls kūtī iedams ieraudzījis pūslī pašā kūts vidū un vēl dažus citus krāmus. Gribēdams dabūt vienreiz pesteļus no galvas, paņēmis plinti un šāvis pūslī, kurš uzreiz sašķīdis. Pa to strēķu māte sēdējuse uz mūriņa istabā, ar tēvu runādama, bet uz reizi nokrituse no mūriņa un bijuse pagalam. Tas noticies tai brīdī, kad pūslis plīsis. (DL, 1893, 16)

To redzējis vecmāmiņas papiņš Vecgulbenē. Notikums, par kuru iet runa, norisinājies kroga priekšā. Piebraucis kāds krievis ar podu vezumu. Zirgu izjūdzis, ievēdis stadulā, bet ratus ar visu podu kravu atstājis ārpusē. Paņēmis zirga loku un apgājis trīs reizes apkārt. Pats iegājis krogā un sācis ieturēties. Par mazu laiciņu kāds uzsaucis krievam, lai steidzoties ārā, ka zaglis pie podu vezuma. Bet krievis nelicies ne zinis, dzēris un dziedājis visu nakti. Zaglis kā pielicis roku pie poda, tā stāvējis visu nakti, nevarēdams atiet nost. No rīta krievis izgājis ārā pie vezuma, paņēmis zirga loku un trīs reizes iesitis zaglim, tad zaglis ticis no vezuma valā. (Nostāstu burtnīca, 1955)

Pesteļot, sk. Pestelis.

Petelīgs – kustīgs, dzīvīgs. Iespējams, ka pamatā ide. *pet- mesties, lidot, planēt. (Karulis, II, 95)

Petene, petens, pete, petene, pedene, peža, pīzda – 1) sievišķie dzimumorgāni. kaunums; 2) 'petene, pete' – izkopts pēda. – "Izkaptei petini dataiseit." = Izkaptei peteni pielikt. (Nina Kukule, Sibīrija, 2005)

Sākot ar t.s. nerātnajām dainām, kur viss bez kādas dumjas irgošanās vai stomišanās saukts skaidrā valodā, līdz mūsdienu eifēmismiem (godīgi sakot "tā vietīņa" vai "mazais draudzīņš" man šķiet krietni dērdzīgāki apzīmējumi par "kūsi", "peteni" vai "pimpi"). (Lešinska, 71)

Man šķiet, vecais, ka īstu sievieti savos četrdesmit gados tu vēl neesi izbaudījis. Uzmanies! Citādi iekritīsi tai viņas "pē" un nosliksi... (Geikins, 1998, 124)

Limbažu pusē bija tādi māju vārdi, daļa no tiem īpatnēji: Dirīķis, Ozols, Spurgis, Uztupi, Pežas. Kad puiši sestdienas vakaros nāca kārtis spēlēt, iedzēruši šad tad skaitīja pantiņos: "Dirīķis dirsa/ Ozols osta/ Spurgis spurinās apakš bērza puduriem"; Vai arī: "Uztupās uz Pežām". (Austra Infantjeva, Rīga, 2007)

Dod, Dieviņ, lietum līt,
Nejās puiši pieguļā!
Būs manam pelenam
Plīku pļeku vakarā.
(LD 34542)

Peziķs, peziķs – dzēriens, “ko gatavoja, izkāstai auzu tumei pielejot alu un visu kopā uzsildot.” (Krastiņa, 147)

Agrāko laiku dzēriens godos, kad kafiju vēl nepazina. Izkāstai auzu tumei pielikts klāt alus. Tad šis maisījums uzsildīts un likts viesiem galdā. Otrs pēzika pagatavošanas veids šāds: alus sildīts kopā ar pienu. – Šā vārda izcelšanās igauniska.¹ (Plukšs, 233)

Pēkšumnīca, pēkšums – caureja. – “Pēkšuma zāles.” (DL, 1894, 164)

Piča, sk. Pičināt.

Pičināt, pičāt, pičināties, pličāties, pličināties – 1) mazgājoties plikšķināt, plikēt ar rokām, pirtī pērties. – “Iesim uz piču pičāties!” (RLB ZK, 1914, 46); 2) laistīt, šļakstīt ūdeni ar plaukstām, šļakstināties. *Lietv.* ‘piča’ – bērnu valodā – pirts vai vieta, kur mazgājas. – “Iesim uz piču pičāties!” (RLB ZK, 1914, 46)

Ķoniņu sievas brauca no mājas uz māju – dzēra alu. Ka nevar vairs, tad aizlej aiz krāgas vai lej uz galda un pičina ar rokām. (Otilija Salmgrieze, Kurzeme, 2006)

Anna Valija Akota: Te jau tās turlavnieces tādas bij, alu dzērušas un “pličājušās” (plaukājušās ar rokām pa galdu), bijušas nodzīvojušās, ka bail redzēt. Atnākušas uz balli un tā dūšu notaisījušās. Izlej uz galda alu un tad pliča, ka iet uz visām pusēm ar rokām. (Atmiņu stāsti. 1999, 31)

Garausīts zakīts pa pakrēslu

Kurina pļaviņā pirtīnu.

Mēnestinš, čigāniņš caur eglēm sāk vērties,

Zaķišu māte savus bērnus ved pērties.

Pičiņu, pačiņu – austiņām:

Modriņi, modriņi sadzirdēt tām!

Pičiņu, pačiņu – actiņām:

Tāliņi, tāliņi saredzēt tām!

Pičiņu, pačiņu – kājiņām:

Viegliņi, viegliņi patecēt tām!

(Vilis Plūdons. *Zaķišu pirtīņa*)

Pičpauna – “kad bērna kājas ņem pār pleciem un to uz muguras nēsā.” (DL, 1894, 164); sk. arī Kukurags.

Pidžināt – smidzināt, lit sikām, smalkām lāsēm. – “Laukā sāka pidžināt lietus.” (Laumane, 2005, 172); sk. arī Piģele.

Pieci pūri miežu un govš – Veļu laikam (no Miķeļiem līdz pat Ziemasvētkiem), ko Latgalē sauca par Tēvu dienām, gatavoja īpašus ēdienus, ko ēda paši, bet visvairāk paredzēja veļu, t. i., mirušo garu mielošanai. – “Mēdz teikt: “Voi ta jī (mirušie) nav nūpeņējuši 5 pyuri mižu i gūvs?” Tas nozīmē, ka Tēvu dienām izlietojuši 5 pūrus miežu un kāvuši govī. Radi sabraukuši jau agrāk. Kaimiņi salasījušies vakarā. Tad ēduši un dzēruši, un dziedājuši psalmus, kas ir speciālas mirušo dziesmas. Psalmi ir ģari dziedājumi, tāpēc dziedāšana ievilkusies līdz garai naktij. Pastarpām iedzēruši un lūguši Dievu par mirušajiem.” (Čudare-Eriņa, 196)

Piegaža – 1) nelaime, trūkums, vaina. – “Liela piegaža viņam tā, ka viņš stipri rausta valodu.” (Janševskis, 1994, I, 13); “Kļūvis par vispār pazīstamu glābēju dažādās

¹ ‘Peesitama’ – sildīt, sasildīt (igaunu val.).

piegāžās un kaitēs.” (Janševskis, 1994, I, 115); “Par daudz tievas vai par daudz resnas jempas, vai cita kāda kaite vai piegaža.” (Janševskis, 1983, II, 92); 2) iedoma; 3) piedeva (piem., ēdienam). – “Nav vainas, bet būtu derējusi pavisam neliela, kaut vai mārtruku, piegaža.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2004)

Piegāžam, piegāžām – 1) gara laika pēc; skata pēc; 2) pagaidām. – “Tie tikai piegāžām.” (Fīrekers, 255); “Tas puisēns – vecais tanī pulkā tikai piegāžam, ko tas varēs strādāt.” (Fīrekers, 255)

Pagaidām vien cerēju
Nāburgos arājiņu;
Kad atnāca no tālienes,
Nāburgam atsacīju.
(LD 10493)

Var.: Piegāžām vien turēju.

Pieguļa – 1) agrākos laikos zirgu, arī citu mājlopu, kā, piem., aitu laišana ganībās pa nakti. Pieguļnieki, kas kopganībās ganīja zirgus, vienmēr bija vīrieši, un pieguļā iešana bija vīriešu darbs. Pieguļā ziedoja Ūsiņam, zirgu aizgādnim. Aitu dzišana pieguļā tieši pretēji bija sieviešu ziņā. Pieguļnieku ritualizētajām darbībām bija jāveicina lopu auglība, kā arī aizsardzība; 2) klātguļa. *Lietv.* 'piegulētājs, piegulētāja' – tas, ar ko kopā guļ, bet ar kuru nesaista vīra-sievas attiecības; *atv. no darb.v.* 'gulēt, gulēt'.

12133. Kad Jurģa naktī puiši pirmoreiz izjāja pieguļā, saimniece tiem deva līdz tik daudz olu, cik zirgiem kāju. Priekš vārīšanas olas ar ogli dažādi izrakstīja un tad vārīja pieguļnieku ugunskurā. Kad olas bija izvāritas, tad izrāva zemē iesistu mietu, apaušu cilpā ielika olu un ielaida mieta caurumā, lai zirgi pieguļā būtu rāmi. (LTT)

12166. Jurģa dienā pirmo reizi jāja pieguļā. Tad nu saimniece pieguļniekiem deva līdz olas, uz katras zirga kājas pa olai. Pieguļnieki ēda olas un visādi lustējās. (LTT)

23541. Dienā priekš Jurģa dienas pirmo reiz jāj vīrieši pieguļā un jēm līdz olas, cūkas gaļu un brandvīnu. Tur uzkur uguni, vāra vakariņas un tad ēd, dzer. Rīta gaismā nāk precētas sievas uz pieguļniekiem viesos, bet godīgām meitām neklājas nakt. Uz katra zirga tiek dotas četras olas, un svarīgākais ēdiens ir olokne. /E.Volters, Daugavpils. 1890, 6./ (LTT)

31912. Vasaras svētku naktī dzen zirgus pieguļā uz kopu ganību. Tur izmeklē vietu ugunskuram, skrien ap to apkārt ar maizes kulēm un ugunīm un tad iedur tur ar mietu caurumu, kur nu ieliek Pieguļas mātei vispirms vienu olu, tad ielej alu, brandvīnu un pienu, liek arī sieru, gaļu, taukus un pantogu. Tad uzkur tai vietā uguni un sāk paši ēst un dzert. Pantogs tiek ēsts tikai bez maizes. Kas vakarā paliek pāri, to apēd rītā. Tādā kārtā zirgi tiekot sargāti no vilkiem un slimībām. Kas šai pieguļā neņem dalību, tam klājas ar zirgiem slikti. /A.Bīlenšteina rokraksts, Lubāna./ (LTT)

16198. Vecos laikos pieguļnieki, pirmo nakti pieguļā būdami, metuši ugunskurā kādu vecu drēbes gabalu, teikdami: “Še, Labrenci, neņem pats savu roku.” (LTT)

23552. Pirmo reizi pieguļā, uguni kurinot, jāmet uguni drēbju lupatas un jāsaka: “Še, laktīgai!, tava tiesa, tik' ar savu roku neņemi.” Tad jāsauc vārdā visi putni. Tad pieguļniekiem pie uguns drēbes nedegot. (LTT)

35074. Kad zirgus pirmo reizi jāj pieguļā, tad tiem ar trim aizdedzinātiem skaljiem griež ap purniem, lai vilki neietu klāt, baidīdamies no gruzduma smakas. (LTT)

23546. Lai pieguļā vilki neuzbruktu zirgiem, tad ar degošu pagali jāapvelk zirgiem apkārt. (LTT)

11652. Jāņa naktī nelaida zirgu pieguļā, tāpēc ka tad pa ganībām vazājušies jauni gari un nelabi cilvēki. (LTT)

11658. Jāņa naktī jādzen zirgi pieguļā, tad redz saulīti rotājamiem. (LTT)

Ei Ūsij, labais vīrs,
lāj ar mani piegulā:
Es guntīņas kūrējiņš,
Tu kumelu ganītājs.
(LD 30054)

Jāņa nakti, jaunas meitas,
Dzenat aitas piegulā:
Jāņa nakti zelta rasa,
Tur aitiņas mazgājās.
(LD 32455, 2)

Es nejātu kumeliņu
Jāņu nakti piegulā.
Jāņu nakti jaunas meitas
Meklē manu kumeliņu.
(LD 32506)

Kas grib baltu villainišu,
Lai dzen aitas piegulā:
Jāņa nakti zelta rasa,
Tad aitiņas mazgājās.
(LD 32455)

Aiz upītes zaļa zāle,
Zelta rasa galiņā,
Tur jās mani bāleliņi
Jāņu nakti piegulā.
(LD 32503)

iet saulīte mēnestiņis
savu garu ceļa galu
aiz upītes aiz zemītes
aiz pieguļu uguntiņa
(Knutu Skujenieks iet saulīte mēnestiņis)

Piejemīgs – 1) patikams; 2) pieņemams; tāds, kas pa prātam. Dažkārt ar tādu pašu nozīmi arī 'sajemīgs'. Ar pretēju nozīmi 'nepiejemīgs' – tāds, kas netikams vai nepieņemams.

Piektvakars jeb ceturtdienas vakars – īpaši iezīmēts laiks tajā laika nogrieznī, ko mūsdienās saucam par nedēļu.¹ Šķiet, ka piektvakars kā laika nogriežņa ("nedēļas") viduspunkts ar atelpu no darbiem un ar īpašo piesaisti Mārai un citām sieviešu dievībām, dzimšanas un nomiršanas norišu pārzinātājām, bija nevis septiņdienu, bet deviņdienu laika ciklā. Uz to, ka latviešiem senāk bijusi deviņdienu nedēļa, norāda virkne mītisku tautasdziesmu ar pasaules radīšanas un pārradīšanas tematiku ("Stādīju ieviņu plāniņa vidū" daudzie varianti), bet arī buramvārdi, kur, lai tiktu no kādas kaites vaļā, vispirms skaitīja no viens līdz deviņi un pēc tam atpakaļ no deviņi līdz viens. Tieši piektvakars bija saistīts ar dažādām dziedināšanas norisēm, arī ziedošanas rituāliem par godu Mārai. Dažkārt piektvakars aptvēra daļu ceturtdienas (vakaru un nakti) un daļu piektdienas (dienas pirmo pusi vai pat visu dienu) un kā tāds bija saistīts ar sieviešu zemes un auglības dievībām un gariem (Māra, Laima, Lauma, Svētas meitas).

9132. Ja govys nevar apiet, tad piektvakaru vajaga pārvilkat ar buceņu vici trīs riņķus pār govys krustiem un pēc tam vēl tai uzcirst trīs reizes. (LTT)

Ziemassvētkos, piektvakarā, ar roku uz stajļa durvīm vilka lietuvēna krustu. Pirms Lieldienām ir tas lielākais Piektvakars. Tad nedrīkstēja ķemmēt matus, lai nesāp galva. (Otlīja Salmgrieze, Kurzeme, 2006)

13886. Lai nodzitu kārpas, tad jānozog miesniekam svaiga cūkas gaļa. Ar nozagto gaļu kārpas trīs vakarus no vietas sarīvē. Piektvakarā, saulei noejot, gaļa jāmet pār kreiso plecu projām. (LTT)

23655. Kas piektvakaru kur ko nolīcis zemē, tam vienādi kas bijis jānes zemes dievam uz turieni. (LTT)

23663. Ceturtdienas vakarā tādēļ nevērpj, ka tad ir Māra piedzimis. (LTT)

Pret rozi jāiet katru piektvakaru pie vitola un jāsaka "Roze aizies, vitols palīks". (LBV, I, 335)

¹ Nedēļa – aizg. no senkrievu val., kur sākotnējā nozīme 'diena, kad nestrādā', t.i., svētdiena (no kr. 'ne delati' – nestrādāt). – "Vārds latviešu valodā aizgūts līdz 13.gs. [..] Latvijas austrumdaļā, kas 17.gs. bija Polijas pakļautībā, vārds lietots divās nozīmēs – 'nedēļa' un 'svētdiena'." (Karulis, I, 621)

*Skaugis man skaust grībēja,
Apsū koku smidzināja.
Ko var skaugis man darīt,
Ko manam kumeļam?
Pats es dzimis piektu ritu,
Kumeļš piektu vakariņu.
(LD 29958,1)*

*Piektdien matus nesukāju,
Ne bez saules vakarā:
Piektdien Māra sukājās,
Noiet saule, noiet mati.
(LD 34145)*

Piemīlīnāt, piemīlīnāties – pielabināt, pielabināties. – “Viņš zināja tā piemīlīnāt.”; sk. arī Mīlīnāt.

Piena putra – “dienišķs ēdiens, ko pagatavo šitā: uz 2 spaiņiem ūdeņa ņem apmēram 3 – 4 pavārnīcas putrainu un vāra, kamēr tie paliek miksti; tad katlu noceļ no uguns, pielej pienu, kamēr putra paliek pietiekoši balta un tā nu ir ēdama.” (DL, 1891, 17); Citkārt pie piena putras deva piekost biezienu, sviestu vai siļķi.

*Vār, māmiņa, piena putru,
Lai meitiņas baltas aug;
Puisēniem, rezgaļiem,
Vāri pura ūdenī.
(LD 2961)*

Pieraudzīgi – piesardzīgi; īp.v. ‘pieraudzīgs’ – piesardzīgs.

Piesērt – kļūt netīram, piegružotam. – “Tā kaste pilnībā piesērusi”.

Piģele – slapijums deguna galā. – “Tev piģele deguna galā, kam tu to nesi?” (Mīlenbahs, III, 212); sk. arī Pidžīnāt.

Pikas, sk. Kami.

Piķis – 1) jods, velns, jupis. Latv. tradīcijā visvairāk saglabāties izteiciens “Rauj tevi piķisi!”, “Piķis un zēvele!”, “Kur piķis viņš palicis?” (Ulmanis, 200). Baltu tautām mitoloģiska būtne ‘Pikuls, Pīkols’ – Velns. Pamatā ide. *peik-/ *peig- būt naidīgi noskaņotam, dusmīgam. No šejienes arī vārds ‘pīkts’ – dusmīgs; 2) darvas produkts; 3) nauda. – “Tu sapiņoņi viņam (=samaksāji)?”

*Mauc, brālīti, piķa cimdus,
Ved to kraupi dancināt,
Lai tā kraupe nepielīpa
Pie tavām rocinām!
(LD 24136)*

Pilnatne, pilnate – kaut kas pilns. – “Mēness ir pilnatnē.” (DL, 1894, 164); “Pylnatis kuodu dorbu dabeidz. Pylnatis juosiej pylnuos mogonyš.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Oktobra pilnates dārzā.” (A.lvaska “Lestenes vēstis”); sal. Tukšātnē.

16128. Jaunā mēnesī sēta labība zaļā [vienmēr aug un zied, nesāk gatavoties]. Tāpēc labāk sēt vecā un pilnā mēnesī (pilnatēs). (LTT)

Tei iz tuos stuov gruomotys
par dzaltonom lāmpom.
I apgaismis kerminim
kas leidzeigi pylnašu
mienešim.
(Juoņš Ryučāns. Tei iz tuos stuov gruomotys)

Pimpulis, pimpis, pipis, pipele – vīrišķais dzimumloceklis. – “(mazs) kā pimpulis *iron.* – saka par nelielu, sīku, maza auguma cilvēku: /cilvēks/ moziņš kā pimpuls.” (Putniņa, Tīmuška, 173); Saka par puisi, kam meitas patīk, bet darbus neprot. – “Tur nekā no viņa nav, tāds pimpulis.” (Pēteris Jansons, Kurzeme, 2006). Kuršu kāpās maza puikas lallīņu tabuizēti sauca par ašteli/asteli, liela, pieauguša – par asti (kursenieka Mārtiņa Zakuta informācija).

Pinka – ēdiens. – “Izvāritus zirņus sagrūda kopā ar kaņepēm piestā. Pa priekšu sagrūda zirņus un kaņepes katru atsevišķi. No šā maisījuma ar rokām izvāļājuši apaļas bumbas [...] Pinku ēduši bez maizes priekš Lieldienām Zaļā ceturtdienā, kad atbraukuši no baznīcas.” (Latviešu tradicionālie ēdieni, 19); sk. arī Pūces bērni.

Pinkulis – 1) pika; 2) kušķis. – “Matu pinkulis.” = Savēlušies mati (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 600); Pamatā ide. *pik(h)- pika, mezgls, kas, iespējams, ir fonētiskais variants saknei *(s)pen- viltk, stiept, vērpt. Vārda semantiskā attīstība: kas sapinies, savērpies (mezglā) – savēlies, saspiests, atdalīts blīvas vielas neliels daudzums (zemes, māla, sviesta u.c. pika). (Karulis, II, 46)

Divas vārdes iekritušas krējuma spainītī. “Nav ko pūlēties,” – sacīja viena un nogrima. Otra ķepurojās, sakūla krējumu, uzrāpās uz sviesta pinkuļa un izlēca laukā. Izglābās. (Ancelāne-Kundrate, 12)

Pintiķis, pintainis – 1) nemākulis, neveiklis, tāds, kas vienkāršu lietu nevajadzīgi samudžina. – ““Nešķobies, pintiķi, nesi taisni!” kļiedza puika, “vēl man naudu no cepures izbērsi, locidams savas kaulainās gūžas.”” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 811); “Ē, ko tu, lepnais pintiķi, te grezno ar pātagu?” (Janševskis, 1994, II, 23); Vārds atv. “no verba ‘pit’ senākās formas *pinti; sal. tās pašas cilmes ‘piņķēt’ – mudžināt, režģīt.” (Karulis, II, 52); 2) knauķis, mazs vīrelis; 3) mietiņš, puļķis.

Plikaus pintiķis naktī skraida. (Mīkla; atminējums: sals)

Tas jau senākais Pimberis, tagadējais Fimberis. Agrākais vārds licies puisim par prastu, tāpēc burtu P atmetis sava vārda priekšā un pielicis šmalkāko F. Bet manās acis tas pats pintiķis vien ir, kas bija agrāk, – vienalga, kā sauc: par Pimberi vai Fimberi. (Janševskis, 1983, II, 315)

Tautu meita, pintainīte,
Vaino manu bāleliņu.
Gan redzēsi, pintainīte,
Kāds būs tavis audeklītis!
(LD 22846)

Lai pintiķis jel rājas!
Mēs smejamies par šo.
(Juris Alunāns. Biedrošanās)

Pirkstinieki, pirkstaiņi – pirkstaini cimdi. – “Tas melnu pirkstaiņu pāris, kādus viņš sen vēlējies dūraino vietā.” (Valdis, 314)

725. Meitām Andreja vakarā jāliek pirkstaiņi pagalvi, kas pirmais nāks pirkstaiņus ņemt, tas būs tās meitas brūtgāns. (LIT)

Sniedzīņš sniga, putināja,
Meža putni kāzas dzēra.
Tur sajāja brieži, lāči
Lūsas meitas panākstos.
Ko dabūja brieži, lāči
Lūsas meitas panākstos?
Tur dabūja krusta dvieli,
Alvas lietas pirkstainītes.
(LD 2685.2)

Otru reizi es nedotu
Mātei pūra atslēdziņ'.
Kad ņēmusi neizdala
Manas pūra atslēdziņ's,
Manas baltas villainītes,
Manas raibas pirkstainītes.
(Anna Trautmane, Kurzeme, 1962)

*Adu cimdus kulainišus,
Kunga dēla negaidiju;
Kas gaidīja kunga dēla,
Lai adīja pirkstainiekus.*
(LD 7224)

Pirmatne, pirmatnība – 1) senlaiki, pirmlaiki; 2) sākotnējais haoss.

*Mācītāji, drebtin drebat,
Mācēdami strebtin strebat
Krējumu no Virsvaldes
Krājuma iz pirmatnes!*
(Jānis Steiks)

*Tu, sudraba valgmē lītā,
Pirmatnes svaigumā,
Kā radības rītā
Pēc haosa!*
(Aspazija. Jūra)

*Tu esi viens no mūžības,
Un viens tu paliksi līdz galam,
Līdz tavas dzīves atliekas
Tīks ļautas pirmatnības salam.*
(Rainis, II, 96)

*Iz pirmatnes atziņa dūca,
Lai sejam uzliekam maskas*
(Viktors Eglītis. Maskās)

Pirmoksne (pirmuoksne) – sākotne. – “Caur viņu pūliņiem atveras valodu pirmoksnes lauks.” (Kronvalds, 498)

Pirtīžas – maza bērna veselību stiprinošs rituāls (saru pāršana, spārnu cirpšana u.tml.) izkurinātā pirtī, arī šī pasākuma dalībnieku mielasts, vārda izvēlēšanās jaundzimušajam un ziedošanas atstāšana Mārai un citām sieviešu kārtas dievībām un gariem. Sk. arī Saru pāršana; Spārnu cirpšana.

*Mīja Māra dusmojās,
Ka neņēmu pirtīžās.
Nāc, Mārīna, krustiņās,
Sēdies galda galiņā.*
(LD 1445)

Senos laikos bērniņu nesuši pirtī, pirināt bērnam sarus un cirpt spārnus. Pēc tam turpat noturējuši mielastu, kas pastāvējis iz karašām, gaļas, piena, medus, alus un brandvīna. No pirts aizejot atstājuši uz lāvas ziedam villu vai cimdus. (LD, I, 186)

2771. Kad bērnu nes pirmo reizi pirtī, tad tas esot jāmazgā medus siltumā. Uzliek uz pirts akmeņiem medu, tad lej ūdeni garam virsū un tanī garā mazgā bērnu, jo tad kritot cilvēki uz tā kā mušas uz medus un mīlot to. (LTT)

24066. Uz krāsni uzmeta trīs papirkšņi sāls, lai bērns būtu vesels, lai viņam nekas nesistos klāt. (LTT)

24070. Pirti kurināja ar ozola malku, kad bērns puisēns, ar liepas (priedes), kad meitene. Iekšpusē apakš (pie) sliekšņa, pa kuru mātei ar bērniņu pirtī ieejot jākāpj pāri, noliek Jāņu puceņu krustiņu. Slotai jābūt sasietai no visādu koku zariņiem. Kurinātājai atstāj pāri cimdus, bērnam uz lopu laimi. Bērnu perot saka: “Lai tev ļabi zirgi, labas aitas, lai tev netrūkst sāls, ūdens u.t.p.” Dzert pirtī nav jādzer ne mātei, ne bērnam, lai šis neaugtu dzērājs. Lāvu atstāj skaidri nomazgātu. Slotu izmazgā, izrisina un izkaisa palāvē, Svētajām meitām ko pērties. Slotas zari stāv palāvē, līdz turpat sapūst. Ja to nedara, Svētās meitas iet pakaļ, metas acis. (LTT)

2786. Bērnam pirtī ar liepu slotiņu vārduņu iepēruši: situši pa kājiņām un nosaukuši nodomātā vārdā. (LTT)

Pisragis, pislis – cilvēks ar pastiprinātu dzimumtieksmi. – “Tu esi tāds kā pisragis, ej nu nuostu, lielais pislī!” (Putniņa, Timuška, 175); “Ar vārdu ‘piss’ saistās arī brieduma, auglības, audzeiības jēdziens.” (Karulis, II, 44)

Piza, pizla – nestiprs, viegls alus. Latvijā ražotam alum uz etiķetēm varētu būt norādes 'pizla', 'skobris' (sk.) u.tml. Sk. arī Patekas; Pižulis; Tāpiņš.

Pizikis – tas, "kas aukstā laikā staigā viegli saģērbies. – Skrien kā pizikis, nevar ne labāki apģērbties." (DL, 1892, 50)

Pižulis – vājš alus. – "Tas tāds drusku nekaunīgs vārds, apzīmēja alu, ko uztaisīja priekš padzeršanās." (Iānis Pērkons, Kurzeme, 2006); sk. arī Patekas; Piza; Tāpiņš.

Pīne – kaut kas sapīts – bizē sapīti mati; bizes sasiename lente; no saknēm vai klūdziņām pīts trauks; kājslauķis no salmu vai cita pinuma u.tml.

*Pinu, pinu, viju, viju,
Zem ozola stavēdama:
Sudrabiņa pini pinu,
Zelta viju vainadziņu.
(LD 5530,2)*

*Pati guļu krāsniņā,
Matpīnīte pār mūriņu.
Rūcējās, ribējās
Tautu dēli pie vārtiem.
(LD 14362)*

*Piecu brāļu māsa biju,
Lūku pīne ap vēderu;
Skataities, visi pieci,
Kā man skaisti piedereža!
(LD 17010,1)*

Pīpiņš, pikusītis – rokas mazais pirkstiņš; sk. arī Endzeliņš; Īnītis; Ķincis; Niburis; Pupu kūlītis. – "Rokām pirkstus šā skaita jeb nosauc, no ikšķa sākot: utubunga, kreimlaīža, garais Sīmans, zeltiņš, pīpiņš jeb pikusītis." (DL, 1891, 95)

Pītes, sk. Kami.

Pīzda, peža, puža – sievišķais dzimumorgāns. – "Tā lomajās: tu esi kā teļa pīzda." (Putniņa, Timuška, 175); Kuršu kāpās pēc M.Zakuta informācijas vulvu sauca 'puža/puže'. – "Pužas mati – kūsis." (Plāķis, 108)

Pladas, plada, plade, pladiņas, pladiņi – plāni plācenīši no neraudzētas mīklas. – "Jau nedēļām nebij redzēta katra maizes cepiena nepieciešamā piedeva un gardums – plade ar iespiestiem gaļas gabaliņiem un sāls graudiņiem, kas tik tīkami nirkstēja zobos un kairināja mēli." (Upīts, 29)

Plainis – liels plāpa; lielbnieks; bezprātis. – "Man netik ne runāt ar kaimiņu, tāds plainis ka bail, tā plainī." (Zelma Atte, Kurzeme, 2006); "Ne ben plainis, ko tas muld." = Bezprātis, lielbnieks, ko viņš muld. (Anna Roga, Kurzeme, 2007); *darb.v.* 'plainities, plainīt' – plāpāt; lielīties. – "Sievās sagājušas kopā un tik plainī." (Milenbahs, III, 315); "Ko nu plainies?" (Aivars Ozols, Rīga, 2006); "Ko tu plainī." = Ko tu muldi. (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Plaiskums – laukums, plankums. – "Iekš tiem plaiskumiem tie zirņi no baložiem apēsti." (Fīrekers, 265); 2) plankums, pleķis. – "Redz, kāds liels plaiskums tev ir." (Fīrekers, 265); "Rodas apakš ādas sarkani vai zili plaiskumi." (Milenbahs, III, 315)

Plaisma, plaisna, plaiksna – 1) gaišums, atspīdums mākoņu starpā; 2) plaisa, plīsums. – "Iz pekles plaismas." (Rainis); 3) agrāk: noplēsta koka miza slotas sasiešanai.

Darb.v. 'plaisnīties, plaiksnīties' – kļūt gaišākam; parādīties gaišumam mākoņainā debesī, brīžiem atspīdēt saules vai mēness gaismai. – "Mēness drusku paplaiksnojies." (DL, 1894, 165); "Padebeši kā viegli iesārtas pūkas plaiksnījās pret rietiem." (Ābele, 1999, 118); "Ieplaiksnās gaisma lodziņos." (Ivaska, 2003, 139). Vārds tās pašas cilmes kā 'plēst'.

*Vientulība pāri ir
Tumsas plaismai.
(Rainis, II, 351)*

*Ar krūzi pasmēlu avotā
sev norieta zvaigznes gaismu.
Man vaigā, gadskārtu gravotā
riets pašķīra jaunu plaismu.
(Fricis Dziesma. Klusuma zvaigzne)*

*Jau atšūpojos visupēdējs zars
Pēc putna pēdējā. Ne plaiksnas vairs, ne skaņas. –
(Vizma Beļševica. Jau atšūpojos visupēdējs zars)*

Plaisnīties, plaiksnīties, sk. Plaisma.

Plaka – līdzenums, ieplaka. (DL, 1894, 165)

Plampis – dzerājs, tāds, kas dzer kādu šķidrumu (visbiežāk alkoholu) bez sajēgas.
Darb.v. 'plempt, plempēt'.

*Plampis bija mans vīrins,
Es plampīša ligavīna;
Redz, kur daiļi piestāvēja
Plampim plampja ligavīna.
(Nica, Nr.282)*

Plaskains, plāskains – plats, plakans un lēzens. – "Plaskaina bļoda." (Ulmanis, 204); "Ploskons akmiņš." (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); "Izguoja ploskoni maizis kukuļi." (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); "Dalna ploskona, opola nav." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); "Kei plōciņš ploskons." (Latgaļu folklorā, 504)

*Guli, guli, lōča bārns,
Ploskonom kōjeņom!
Tāvs aizgōja mīžu kultu,
Mōte ūgu palaseitu,
Tāvs atnese mīžu pūdu,
Mōte ūgu vōceleiti.
Čuči, guli, lōča bārns,
Ploskonom kōjeņom.
Tāvs aizgōja leikšu grīzti,
Mōte auzu palaseiti;
Tāvs atnese šyupu' leikstis,
Mōte meikstu keiseleiti.
(LTdz 24815,5)*

*Čuči, luji, lāča bērns,
Plaskainām kājiņām,
Plaskainām kājiņām,
Sarkanām biksitēm.
(LTdz 24800)*

Plask – auļi, aulekši. – "Plaskiem plaskos = aulekšiem." (Ulmanis, 204); "Pilnos plaskos skriet." (Mīlenbahs, III, 320). Sk. arī Plasku plaskumis.

*Ēdait, panāšņi,
Sijāta maizīte!
Trīsreiz plaskus es aizskrēju
Uz Pliskavu sietiņā.
(LD 19281)*

*Es tev lūdzu, nāburdzin,
Nesēj zirņus ceļmalā:
Mana cūka rikšiem skrēja,
Sivēn' plaskim pakajā.
(LD 29119)*

Plasku plaskumis – 1) juku jukām, lēveru lēveriem. – “Kad salijis mētēlis, steidzīgi solojot, sitas un tinas ap lieliem, tad saka: “salijis slapjš – iet plasku plaskumis”.” (Mīlenbahs, III, 320); 2) aulekšiem. Sk. arī Plasks.

Plašotne (plašuotne) – 1) tālāka apkārtnē. – “Neviens visā plašotnē viņu nesauc citādi.” (Mīlenbahs, III, 321); 2) plašums, izplatījums.

Platacis – 1) cilvēks vai dzīvnieks platām, nedaudz izvelbtām acīm; 2) mantkārīgs cilvēks, ierāvējs. – “Nikod jam nagon, vysa kuo meklej.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006)

Tu, pūcīte, *plataciņa*
Ko tie tavi bērni dara?
– Mani bērni kājas aun
Jāt cāļiem panākstos.
(LD 2509)

Pūce, pūce, *platacīte*,
Pacel krēslu vanagam:
Ja tu krēslu nepacelsi,
Noplūks tavu cekuliņu.
(LD 2576)

lenesa māsiņa
Ziedošu pūru.
Gausini, Dieviņi,
Māsiņas pūru –
Daudz tādu plataču
Gaidītāju.
(Janševskis, 1983, II, 252)

Platināt – 1) “cienāt, pacienāt, pielaidīgu darīt” (DL, 1894, 165); 2) padarīt platāku.

Nebraukšu projām
Bez sava laika,
Bez sava laika.
Bez triju dienu.
Projām bringāšu
Savu māsiņu,
Ka(d) mani tautiņas
Neplatināja.
(LD 26256)

Platmutis, platmute – 1) tāds, kurš neklausa pavēles, runā pretim. Pēc simetrijas principiem vajadzētu būt arī šaurmutim – tādām, kas pārlietu klausā pavēles un skatās priekšniekam vai jebkurai augstākstāvošām mutē; 2) liels runātājs, tāds, kuru grūti aizrunāt. – “Ka ciš runoj nakauneigim vuordim, tys jir plotmute. Ka grib klausis, grib nasaklausis, jis runoj savu.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); “Rikteigs plotmute, navar apuriet, runoj viņā runuošonā.” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2005)

Platriklis, platrikle – 1) balamute, lielbnieks; 2) nepieēdināms cilvēks, rīma. – “Dūd kū gryb, navar pībaruot. Jiedeigs cylvāks.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); “Lobuok plotreikle nakai šaurreikle. Dūd kū grib, jis vysu ād.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Plauka, plauks – krāsa (visvairāk attiecībā uz seju); paskats. – “Tāpat kā viņa: garu augumu un gaišu plauku, tikai mati tumši.” (Janševskis, II, 224); “Kā tad, Didža veidu jau ir, tik gaišāku plauku.” (Janševskis, 1983, II, 237)

Plauksteņi – dūraiņi, cimdi. – “Uzvelc plauksteņus, citādi nagi nosals!” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Plaukšķēt, plauskāt, sk. Plaukšķis.

Plaukšķis, plaukšķene, arī plauda – 1) tāds, kas visus noslēpumus izplāpā, kas nepatur neko pie sevis. *Darb.v.* 'plaukšķēt, plauskāt' – tenkot, nelietīgi runāt; 2) lakstaugi nagleņu dzimtā, pūslīti saaugušām kauslapām, kuras saspiežot, rodas plaukšķis. Sk. arī Plaust.

.. *Plaukšķenes apaļā mute*
No priedāja tenkām var pārsprāgt,
Ja nepagūis izplāpāt...
(Vizma Belševica. *Lauma pilsētā*)

Plausējs, sk. Plaust.

Plaust, plausties – 1) izplesties, izplatīties. – "Upe piepeši sastop Karpatu kalnus, kuriem tai jāplaužas cauri." (Mīlenbahs, III, 327); "Bet vai, kad uguns iesāk plausties." (K. Hūgenbergers); "Tā Kunga vārds tape izplausts." (Gliks, 55); "Lai Dievs to plausīt plauš." (Fīrekers, Konkordance, II, 81); 2) izšķērdēt (piem., mantu). *Lietv.* 'plausējs' – 1) plausējs, plausis – ziņu izpaudējs, pienesējs; 2) izšķērdētājs. – "Plausējs izplauš visu savu mantu isā laikā." (Mīlenbahs, III, 327); 3) ļaņa pāpārde jeb ērgļa pāpārde. – "Svētdienas rīts bērzājā starp plausējiem un meža zemenēm." (Ivaska, 2003, 26)

7531. Cilvēks, kas plaušas ēd, paliek par vieglu dancotāju un lielu plāpu, pleperē kā plausis. (LTT)

Vai ciesa neizteiks?
Vai plausējs neizplausis?
Vai nenāks soļi
Ceļmaļlapas ausīs?
Spīvs zaļums nokustas
Ar aizelsušos žvigu. –
Bēg irbe vanaga?
Bēg dzimtcilvēks uz Rīgu?
(Vizma Belševica. *Plausējs*)

Plāķis – laukums. – 1) "Meža, ogu plāķis." (Plāķis, 106); 2) blāķis. – "Plāķis siena." (Plāķis, 106); 3) koka šķīvis. Sk. arī uzvārdu 'Plāķis'.

Bija dzirdami dažādi citāti it kā no vecās luterāņu dziesmu grāmatas (vairāki ar gluži rustikālu un primitīvu izteiksmi), piemēram:
Tu gulēsi kā blāķis,
Kā lielais sūdu plāķis!
(Draviņš, 376)

Pledekls, pledeksnis – 1) lidmašīna, planieris. – "Gaisa pledekls nolaidās." (Balandnieki); 2) cilvēks, kas pa gaisiem lidinās, vējgrābslis; 3) "tāds, kas staigā izjukušā un nošļukušā apgērbā." (DL, 1892, 34)

Plederis, sk. Plederēt.

Plederēt, pledināt – 1) purināt, plivināt (rokas, spāmus); purināties, plivināties. – "Vējš pledināja apgērbu."; "Cirulis gaisā plederē, vienā vietā turēdamies." (Mīlenbahs, III, 333); 2) nedroši iet, pārvietoties (piem., pa dziļu sniegu vai ledu). – "Vista pa ledu iedama plederē." (DL, 1894, 165). *Lietv.* 'plederis' – 1) tāds, kas neveikli, nedroši iet; 2) dzērājs. Pamatā ide. *pel- plest, plats. (Karulis, II, 63)

2670. Bērniņu tīn, lai nesastaipītos, lai, rokām pledinādamies, neizplēstu ģimīti, lai augtu taisns, liels. (LTT)

*Purīnīs, vīstiņa,
Ej jele gulēt!
Gailītis spārniņus
Vien pledināja.
(LD 24889,1)*

Pleizēt – nesātīgi daudz dzert (jebko). – “Cūka sulu piepleizējusi, ka nevar vairs atpūsties.” (DL, 1894, 165); *lietv.* ‘pleiza’ – tāds, kas daudz un nesātīgi dzer.

Pleksne – pēdas apakša. (Fennels, 1989, 93)

Plide – cilts. Sk. arī Plidēties.

Plidēties, plidēties – vairoties (gan par cilvēkiem, gan kukaiņiem un citu dzīvu radību). – “Tie plidējās bez sava gala.”

Pliekns I, pliekans – 1) pilns. – “Man sirds it pliekna.” (Firekers, Konkordance, II, 83); 2) rāms, gluds. – “Pliekna jūra.”; “Šodien jūra pliekana kā spogulis.” (Endzelins, Hauzenberga, II, 299)

Pliekns II, pliekans, plikans – slikts; sājš, bezgaršīgs. – “Pamatā ide. *plēik- kails [...] Par nozīmes pārnēsumu sal. vārda ‘plikš’ apvidv. nozīmi – ‘bez aizdara’: ‘plika putra’.” (Karulis, II, 65)

Plikadesa – badacietējs, stipri izsalcis cilvēks.

Plikata – 1) nabags. – “Kas nu juo tī var byut, tuods plykota, ni zemis, ne luoga sātys!” = Kas no viņa tur var būt, tāds plukata, ne zemes, ne lāga mājas nav. (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2006); 2) mazapģērbts. – “Kaj plykata skraida, bruņcs da čūksta golam.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Plikatne – 1) bez sniega, plika sasalusi zeme; kailsals. – “Kailatne, bet vairāk no plikas sasalušas zemes.” (DL, 1894, 166); 2) plikums, kailums.

Plikpakaļa, plikdirsa – tāds, kam nekā nav, nabags, tukšinieks. – “Kur tāds plikpakaļa lai sievu liek?” (RLB ZK, 1914, 47)

Pliku plaku jeb plik plak – saka, lai atdarinātu plikšķināšanas, kritiena, šāviena vai citu troksni. – “Divi šāvieni, alnis i zemē, tepat bi tie šāvieni – plik! plak!” (Kagainē, Raģe, III, 106)

*Plika plaka, karašīna',
Čura čura, žēirīti!
Es tev lūdzu, pušelniek,
Nāc manās kāziņās.
Paši visi nenāciet,
Bērnu līdza neņemiet:
Maz ir maizes, maz ir gaļas,*

¹ Tā agrāk skaitīja sievietes, kāzām karašas plādamas.

Mācītājam liela daļa:
Pūrs pautu, pāra cāļu,
Rāmits zaķis, slaucams teters,
Aizpērnais bullenīts.
(LD 15981,1)

Plinkšķeni – pankūkas. – “Vai cik es šovakar garšīgi paēdu, izcepu plinkšķenus.”
(Marija Steimane, Kurzeme, 2007)

Plīne, plēne – plāns sadilis ziepju vai kā cita gabaliņš vai kārtiņa (piem., pelnu plēne); pavisam neliels kaut kā atlikums (parasti kārtiņveidīgs). – “Vairs ir tikai plīne ziepju.” (RLB ZK, 1914, 74); “Tāda maza plēnīte palikusi.” (Ilga Leimane, Kurzeme, 2006); “Perēklītim visapkārt, it kā zīda karodziņi, bija ieaustas smalkas, mikstas balto tāšu plēnes.” (Valdis, 110)

31115. Ugunsvātis metas, kad uzspļauj ugunij. Viņas var nošķilt trīs piektvakarus, vienam šķīlot, otram prasot: “Ko tu šķil?” – “Šķīļu ugunsvātis.” – “Šķil, šķil, ka vari nošķilt!” – “Nošķīlšu gan.” Tā prasāms un atbildams trīs reizes. Vātis apslapina ar siekalām un apsmērē ar baitajām plēnēm, kas paliek, kad uguns atplēnē. (LTT)

Kalējs kala debesis,
Plēnes bira Daugavā.
(Mikla; atminējums: sniegš)

Es tō daudz nabādavu,
Ka kungam reja daga;
Ka uz maņa plēnis ūyra,
Es ar slūtu slaucījūs.
(Tdz 52707)

Plīzīgs – viegli plīstošs; trausis. – “Ar tām krūzītēm lūdzu uzmanīgi, tās ir plīzīgas.”
(Jaina Kūrava, Rīga, 2006)

Plogoties (pluogoties) – tišuprāt celt naidu par niekiem. – “Māte tikai paplogjās, paplogjās, un ar to viss beidzās.” (Balandnieki, 322)

Plukata – skrandā; skrandainis, nekam nederīgs, nodzīvojis cilvēks. – “Plukata tu tāds!”, “Tas jau ir galīgs plukata.” (Ilga Leimane, Kurzeme, 2006); “Ko viņš tur plātās, plukata, vienu drēbju kārtu uzšuvīs.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); sk. arī Plukta.

Man korpes kūjā,
Rakstītas zēķes;
Tik tādi plukatas
Dancot veda.
(LD 24128)

Plukt – izkrist, izkristies (miesā, formā u.tml.), zaudēt sākotnējo izskatu, vārot kļūt mīkstam; zaudēt krāsu. – “Lai eimot raudzīt /kaimiņieni/ – esot noplukuse pavisam.” = Lai ejot raudzīt kaimiņieni, esot izkritisies, savārgusi pavisam. (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, 1. puse, 3); “Lielajā katlā [...] sila un pluka govīm dzērsis.” (Janševskis, I, 264); sk. arī Plukata.

Žurnāliste Irēna Lagzdiņa stāstīja (2002.g.), ka viņas vecmammai Marijai Magdalēnai Melkerei no Aglonas bijusi ļoti sulīga valoda. Piem., lielās dūsmās viņa teikusi: “Kaut tu pluktin sapluktu!”

Plunduris, plundurs – 1) dīkdienis, slaists; niekkalbis; 2) dzērājs, žūpa. – “Kaut viņš nebūtu tāds plundurs! Kad iedzeras, tad ir īstais vanags.” (Balandnieki, 142)

*Es kauninu nelurēju
Svešu ļaužu istubā:
Visi tautu plundurīši
Cimdinamis dāvenāti.
(Pētersons, 217)*

Pļepināt – 1) “biezu putru vārit: putra ir tīri sapļepināta = šķīsta putra par biezu savārīta.” (DL, 1894, 166); 2) pļāpāt, tukšu runāt. – “Kam sevi mocīt? Labāk taču tāpat pļepināt tālāk vienā mierā.” (Goba, 1996, 101); “Kū tu tī pļepinej?” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006); “Kū tu klausīs kū tuos buobys pļepinej!” (Anna Rancāne, Latgale, 2006)

*Bieza putra, pļepēnica,
Nāc ar mani kapāties,
Vai es tevi apēdīšu,
Vai tu mani pārvarēsi?
(LD 2943)*

*Bieza putra pļepēnica
Iet ar mani mēdīties,
Vai mēdies, nemēdies,
Gan es tevi apēdīšu!
(Tdz 55517)*

Pļocka, pļocka, pļeka, pļoka – kaut kas bezveidīgs; cilvēks bez stājas, rakstura vai citādi kā nederīgs, nevērtīgs; govju mēslu čupa.

Veltai Tomai bija tāda stāja kā nevienam citam. – Citas saprata, ka, salīdzinot ar Tomu, ir pļockas. Bija daudz peršīņu rakstītāju, bet bija viena dzejniece – Velta Toma. (Māris Ķirsons, Kanāda, 2005)

Pļorka, pļurka, plorkšs, plarkšs – 1) pļāpa, auša. – “Nez kā meitam tāds plorkšs var patikt? Viņš jau plorkš viena plorkššana, bet darīt negrib neko.” (Ādamsons, Kagaine, II, 191); 2) caureja. – “Paruova stypra pļurka.”; 3) slapjdraņķis. – “Kam tādā pļorka laikā tik ārā iet?” (RLB ZK, 1914, 47). *Darb.v.* ‘pļorkāt, pļurkāt, pļurkšēt, plorkšēt’ – pļāpāt, niekus runāt. – “Kū jys tī pļurkš?” (Reķēna, II, 256); “Pļorkš kā skābumballiņš – saka par nenopietnu, pļāpīgu cilvēku.” (Ādamsons, Kagaine, II, 191)

Dažos gadījumos slapjdraņķa nosaukumiem ir sākars ar citas nozīmes skaņu vārdiem, arī ar tādējiem, kas raksturo neskaidru runāšanu vai tērzēšanu. Piemēram, ‘pļorka laiks’ – slapjdraņķis [..] sal. interj. ‘pļorks!’ Stendē (skaņas apzīmējums bradājot pa dubļiem) [..]; sal. ‘pļorkāt’ – pļāpāt [..], ‘pļurkāt’ – pļāpāt, tērzēt [..], ‘pļorka’ – pļāpa, auša. (Laumane, 2005, 197)

Pļorkāt, pļurkāt, pļurkšēt, sk. Pļorka.

Pļurza – 1) ūdeni saturoša tekoša smiltis; 2) izvirtusi sieviete; varētu būt ne tikai attiecībā uz sievieti, bet vispār uz izvirtušu cilvēku. – “Taida kai pļurza – dzer vīnā dzeršonā.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); “Vīna pļurza iljudzē mani iz Annys dīnu.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); “Kai pļurzys jī visi, nūsadzāruši.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); 3) nesakarīgs cilvēks, liels bezjēgā runātājs. – “Cylvāks ka kū runoj, nūpītņi narunoj, meļš. Kai pļurza vysleidz.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Pogis, poģelis (puogis, puogelis) – 1) neliels māla vai koka podiņš; 2) “pods ar osu, naktspods” (Putniņa, Timuška, 180); 3) mazs zēns.

Posa I (puosa), pūsnis, pūznis – 1) strutas; kaut kas sapuvis, satrunējis, piem., prauls; arī mēslu kaudze; 2) ‘miega pūznis’ – pārn. nozīmē – liels guļava, sliņķis. Pamatā ide. *pū- pūt, smirdēt, no kā arī *darb.v.* ‘pūt, posāt’ (puosāt) – bojāties, sair, pūžnot.

161. Kuslam bērnam actiņas, kad pieposājušas, nekad nemazgā ar ūdeni: apslauc mutīti (t.i. ģimīti) ar krūšu pienu, noslauka ar lupatiņu sausu. Piens acim veselīgs, un bērnu nevar tik viegli aprunāt. (LTT)

162. Kad bērnam acis posā, ieslauc krūšu pienu, lai paliek mīkstas. (LTT)

1811. Istabai baiļus cērtot, pirmais jālaiž pret ziemeļiem, lai nepūst. (LTT)

5607. Uz debesīm nedrīkst ar pirkstiem rādīt, tad nopūstot pirksts. (LTT)

Posa II, poss, posis, posa (puoss, puosis, puosa) – aizdedzināmais; izkaltēta piepe, kas sagatavota šķiltavu dzirksteļu uztveršanai un iekvēlināšanai. – “Pamatā ide. *(s)pen- vilkt, stiept, vērpt [...] Nozīmes pamatā piepes audu vijums, it kā pinums.” (Karulis, II, 74)

No bērza jeb tā sauktās uguns piepes ar raudzēšanu izgatavo sausu, viegli aizdegošos vielu posu, kuru lietoja uguns iešķilšanai. Kamēr nebija izgudroti sērķociņi, poss bija vai vienīgā viela, kurā ar šķiltavām no krama iesita (iešķīla) uguns dzirksteļi [...]. Pareizi izgatavots poss degdams izplata patīkamu smaržu. (KV, III, 3119)

Re, tā ir posa. Kad ievajagas uguns, tad dara, re, tā, – un viņš, izvilcis sev no kabatas šķiltavu un krama gabaliņu, iedeva Ulīm, likdams, lai turot pāri silītei un šķijot. Ulis piesita pāra reiz šķiltavu pie krama, dzirksteles nošķīda, dažas iekrita silītē, kur pāris vietās tūlin sāka kūpēt. Mežsargs paņēma kūpošos posas gabaliņus, pāra reiz tos papūta, tad pielika pie ogles un pūta atkal, līdz ogle kļuva sarkani kvēloša un sāka šaudīties liesma, tā ka viegli varēja aizdedzināt skalu. (Janševskis, III, 158)

*Būla laiks. No karstas tveices sadeg zāle lēknos ličos.
Izdziest gravās strautu pēdas, gaiss kā posa sauss bez rasas.*
(Jansons-Saiva, 90)

Postumi (puostumi) – ziemeļi, ziemeļu puse, ziemeļvējš. – “Sarkani dag pret pūstumim.” (Anna Rancāne, Latgale, 2006); “Viejs nu pošu pūstumu, byus solts, sacēja māma.” (Anna Stafecka, Rīga, 2006)

25913. Burvji lauž rudzus ziedā un noliec vārpas no salma posma uz postuma [ziemeļa] pusi. Pļaujot nu vajaga uzmanīt, kuras vārpas ir sagrieztas un kurām nav graudu, tās nevajaga pļaut. Ja tās pļauj, tad notiek kāda nelaime. (LTT)

Jo febrala beigūs pyuss pūsti vēji, tod gaidi uz bogōtu godu, bet jo febrali pūsti vēji napyuss, tod apreli pyuss. (Jūrdžs, 144)

Prātā salauzties – sajukt prātā. – “Vai tu esi prātā salauzies, ka neijēdzi, ko dari?” (RLB ZK, 1914, 48)

Preiļi – 1) ķekatnieki, budēļi; 2) nelūgtie kāzu viesi. – “Bet dejot preiļi var tāpat kā īstie kāzinieki, ja tik pašiem nav savu zābaku žēl.” (Janševskis, 1994, I, 216); 3) atnācēji (no ‘pre’ + ‘eila’), svešie (kādā vietā). – “Viņas acis dzedri raudzījās nelūgtajā preiļi.” (Zariņš, 37). Sk. vietvārdus ‘PREIĻI’ (Latvijā) un ‘PREILA’ (Kuršu kāpās).

*Preiļi dzied, preiļi dzied, –
Kas tos preiļus priecināja?
Pelav’ maize, kanepj’ cība,
Tas tos preiļus priecināja.*
(LD 1026)

Pretdomas (pretduomas) – iebildumi. – “Pretdomas izteikt.” (Zemzare, 318); *darb.v.* ‘pretdomāt’ – oponent, iebilst.

Prieca, priecība, prieka – prieks, liksme, apmierinātība. – “Lela prica, ka isaviera muoti.” (Reķēna, II, 261); “Bet būšot kāds misionārs, kurš sludinājis pagāniem priecas mācību.” (Poruks, I, 23); Viena no hipotēzēm (J.Endzelins), ka vārda pamatā ide. *prāi-: *pri-: *pri- 1) ieredzēt, saudzēt; 2) mierīgs un jautrs noskaņojums; Saļ. senind. ‘priya’ – 1) patikams; 2) mīļš, dārgs; 3) mīlošs; 4) labestība; laba attieksme; laipnība (Kočergina, 455); ‘Priyākha’(priya + ākha) – labas ziņas vēstošs; prieku izsaucošs (Kočergina, 456); Cita hipotēze: no ide. *(s)p(h)er- raustīt, spert, mest, no kā latv. ‘spert’. No tās pašas saknes atvasinājuma *preu- krievu ‘prygatj’ – lēkt, vācu ‘freude’ – prieks. (Karulis, II, 80–81)

*Atej svāts gors Dīvs radītōjs,
Dvieseļu apskaidrynōtōjs!
Atej prica nūskumeigu,
Devijs dōvonu dīveigu,
Atej lobums vysaugstōkais,
Gudums prōtam vysdōrgōkais!
(Dzismes, 4–5)*

*Kur bailes virsū metas,
Tur spailēs¹ mēlājas.
Bet gaidas jātur svētas.
Kas augšup meklējas,
Tur aiz tām bailēm rādās
Mums priecas saulīte,
Un prieki priekšā stādas,
Lai atžirgst kauli te.
(Jānis Steiks)*

*Šeit un tur
Un visur*

*Jauka skana tāda,
Vaina man nekāda.
Ak, kā saldā priecībā,
Druvā dzīvo katris tā!*

(Kurzemes dēls. *Ganu dziesma*; Latviešu Avīzes, 1823, Nr.14)

*Kāds drošminieks bij tālu klīdis,
lai uzmeklētu priecas malu,
līdz beidzot uznāca kāds brīdis
un sajūta viņš drīzu galu.
(Māris Melgalvs. *Maža balāde par nemirstību*)*

Proja, projums (pruoja, pruojums) – prombūtne. – “No *pro² (pruo) latviešu valodā laikam bijis atvasināts lietvārds *proja, kura dsk. instrumentālis ir ‘projām.’” (Karulis, II, 82)

*Kad cauri būsīm visām veidu vijām,
Un sagruvis būs vārgās miesas nojums,
Varbūt tik būsīm puķu izelpojums
Vai tikai tālas gaismas izstarojums.
Ko nozīmē tad nāve, nakts un projums,
Kad sen uz citas zvaigznes mēs jau kopā bijām.
(Aspazija. *Uz citas zvaigznes*)*

Prusnas – i) lūpas, mute. Parasti attiecībā uz zirgu, bet, ja īpaši lielas, biezas vai citādi ievērojamas, arī par cilvēku. – “Dabūsi pa prusnām!”; Saļ. prūšu val. ‘prusna’ – seja; 2) nepieaudzis, sikaļa, tāds, kam vēl mātes piens aiz lūpām. – “Ko tu te daudz runā, prusna tāds!” (Jolanta Rehtermāne, Zemgale, 2006); “Tirais prusna. negrib klausīt, kas būs, ka viņš izaugs!” (Elvīra Rehtermāne, Zemgale, 2006). Sk. arī Prūšjot.

Puldurētis, puldurēt – daudz runāt niekus, tukšu. *Lietv.* ‘pulduris’ – 1) tukšs runātājs, plāpa; nemākulis. – “Citādi jau viņam bija ļoti labs dēls, ne tā kā šis Mēslu pulduris. Tam jau tā lielā mute vien tik ir.” (Balandnieki, 326); “Lielākais meitens, tas jau nu ir tāds prātīgāks, jau brangī ņemas darbā, bet puišelis – tas tik tāds pulduris vien ir.”

¹ Spailēs – šeit varētu būt: spīles, zvejas piederumi.

² Caur, pa, garām, uz priekšu, projām.

(Balandnieki, 342); 2) iedzērājs. – “Ilzei bija dēls Ādams, viņu apkārtņē sauca par pulduri. Viņš bieži dzēra un tad radija nemieru.” (Balandnieki, 188).

Pulšana, sk. Pult.

Pult – krist. – “Es polu (puolu), pullu, pullis.”; “Kuldams sisdams, puldams krisdams.” (Fīrekers, Konkordance, II, 92); “Ar vienu pulšanu pol (puol) ārā.” (Fīrekers, 226); “Ar vienu pulšanu pull ārā.” (Fīrekers, Konkordance, II, 92); “Kas starp slepkavām bij pulis.”; “Patgalvis aplam iedams nodauzās un pol (puol) par to akmini.”; “Bijāt starp ienaidniekiem puluši.”; “Bagāts apgabals tiem atkal rokās pula.” (Mīlenbahs, III, 409)

Pumpučī – “zivju ikri” (DL, 1893,1); Varētu būt vilinošs uzraksts uz ikru kārbīņam: PUMPUČĪ.

Pungulis – 1) sainis. – “Sasēju drānas pungulī.” (Endzelins, Hauzenberga, II, 325); “Ietot ciemā, pasajēme līdzā pungulī.” (Anna Roga, Kurzeme, 2007); sk. arī Mārsniņš; Muzgulis; 2) “iespiediens uz miesas.” (Mīlenbahs, III, 413)

Pupucis – “ēdiens no sagrūstām pupām un kaņepēm. To ēd Zaļo ceturtdienu un Lielo piektdienu.” (DL, 1891, 4)

Pupu kūlītis – mazais pirkstiņš. – “Pupu kiuleits ite mozais piersteņš.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); sk. arī Endzeļiņš; Īnītis; Ķincis; Ņiburis; Pipiņš.

Purcīgs, sk. Urce purce.

Purslas – liellopa purns. Pārn. nozīmē arī attiecībā uz cilvēku. – “Sargies, ka nedaboni pa purslām.” (DL, 1892, 17). Sk. arī Prusnas, Purslis.

Purslis, *īp.v.* pursliģis – dusmīgs, nikns, viegli sakaitināms cilvēks (DL, 1894, 167). Sk. arī Puršjāties.

Puršjāties – apskaisties, rādīt raudulīgu seju. – “Ko nieku dēļ tā puršjājies?” (RLB ZK, 1914, 75); sk. arī Purslis.

Pusrīts – 1) agra rīta stunda, laiks starp nakti un rītu, saukts arī par ‘gaiļa laiku’; 2) īsa, neliela ēdienreize pirms brokastīm. – “Astoņos viņi ēd pusrīti, brokastī pasniegs tikai desmitos.” (Zariņš, 57)

*Kurš puisītis gaiļa kļausa,
Nebrauc laba kumeliņa:
Gailīts dzied pusrītā,
Kāļējīnu žēlodams.
(LD 29812,1)*

*Gana grūti, gana viegli
Ezermala meltīnai!
Pusrītiņ' gailis dzied,
Visu nakti gaigaliņ'.
(LD 30966)*

Pusvakars – 1) laiks starp pusdienām un vakaru; 2) ēdienreize starp pusdienām un vakariņām.

*Pusrītiņā saule lēca,
Pusvakarā norietēja;
Mazu bērnu māmulīņa
Pusmiedzīnu vien gulēja.
(LD 2006)*

*Balta, balta viešņa nāca
Pusvakara saulīte,
Tā nāķ pati mīļa Laima,
Bārenīšu apraudzīt.
(LD 4976,4)*

Puškaitis, sk. Pušķot.

Puškot, pušķoties – 1) greznot, skaistināt. – “To pušķot drikstēs/ Tikai tavi darbi.” (M. Zālite); 2) rotāt, rotāties. *Lietv.* ‘pušķis’ – 1) ziedu sakopojums; kupla ziedu kopa; 2) pavedienu, lentišu u.c. sakopojums, kopā sasējums; 3) kuplas bārkstis. Pamatā ide. *pū-izpūst, uztūkt, padarīt kuplu (Karulis, II, 95). Tas, kas kupls, bārkstains, čemurains senatnē saistījās ar auglību un aizsardzību pret ļaunā iedarbību. Tāpēc pušķi netrūka ne krustībās, kāzās, ne arī karā dodoties. Pušķoja cepures, cilvēku (kāzās, jāņos u.c.), mājlopu (piem., govju, aitu) galvas, mājas un pagalmus (piem., Jāņos) utt. Īpašs spēks tika piedēvēts ‘zelta pušķim’ un ‘trim pušķiem’. Aizsargam pret ļauniem gariem, raganām sētu (īpaši jāņos) pušķoja ar asām zālēm, asiem augiem (dadži, mežābeles zari, nātres u.tml.). *Lietv.* ‘puškaitis’ – 1) īpašs kāzu mūzikas instruments, kas lietots takts sišanai apdziedāšanas dziesmās. Nosaukums radies laikam no tā, ka šī instrumenta kāta gals tika bagātīgi izpušķots ar krāsainām lentītēm, spalvām, zvaniņiem; 2) puškaitis, puškainis – ziedu vaiņags; 3) prūšu mitoloģijā ‘Puškaitis’ – auglības, ražības dievs.

*Kas tur spīd, kas tur viz
Viņā lauka malīnā?
Krustatēvi kārti nesa,
Zelta pušķis galiņā.
(LD 1692)*

*Gauži raud dzirnaviņas,
Jāņa ritu nepušķotas;
Ko darīja snaudulīte,
Jāņa ritu ganīdama?
(LD 32330)*

*Nāc ārā, talkas māte,
Lai es tevi appušķoju,
Lai es tevi appušķoju
Ar tiem linu jumtišiem
(LD 28553)*

*Kas iemeta zelta pušķi
Manā govu laidarā?
Mīļa Māra iemetusi,
Maz telišu atradusi.
(LD 32438)*

*Mēness ņēma Saules meitu,
Pērkon' lūdza panāksnos.
Pērkons gāja panāksņos,
Visu zemi pušķodams:
Kalniņiem zīda zāli,
Ozoliem zelta lapas,
Mazajiem kārkliņiem
Sudrabiņa gredzentiņus.
(LD 34039,5)*

*Pati Laimiņ' i locīja
Bārenei villainīti;
Divi pušķus zelta līka,
Trešu līka sidrabiņ'.
(LD 5050)*

*Kur jājat, novadnieki,
Zīda pušķi zemi slauka?
– Mēs jājam pa novadu
Ligaviņas lūkoties.
(LD 14428)*

*Appušķoju raību govi
Ar bērziņa žagariem.
Pušķo, Dievs, citu gadu
Ar raibām telišiem!
(LD 32417)*

*Pušķo skule meža galus,
Vakarā noiedama;
Pušķo māsa bāleliņu,
Karinā vadīdama.
(LTDz 22199)*

*Aizpušķoju govu kūti
Ar asiem dadzišiem,
Lai ragana pasadūra,
Jāņa nakti staigādama.
(LD 32472,5)*

Putra – “par putru daudz apgabalos nosauc ikvienu šķidru ēdienu, vai nu to vāra ar taukiem, vai ar pienu.” (DL, 1891, 17); “Auzu, miežu, griķu putra.” (Fennels, 1989, 96); sk. arī Ābolu putra; Bačiņas; Biezputra; Biguzis; Grūdenis; Klecene; Kūčas; Kunkuļi; Kēpa; Mēmā putra; Pencis; Piena putra; Rudzenīca; Salināta putra; Skābputra; Skostu putra; Stūkene; Svilpene; Tārpiņu putra; Taucene; Tūcenis.

7391. Ja ēdot no karotes izlist putra, tad darbs izdosies; ja izkrit biezs ēdiens, tad tik dabū stipri nostrādāties. (LTT)

Sestdienas vakara ēdiens bij kāda vieglāka putra, kā, piem., piena putrainputra, ķilķeni, putraini vai miltu biezputra [...] Parasti putru ielēja lielā mēlā bļodā, kuru novietoja galda vidū, un katrs no tās smēla ar savu karoti. (Sarma, 147)

Kādā kaujā tam tikusi ievainota lūpa, un viņu barojuši pa muti, bet putris vienmēr lijis laukā. (Lizelote Šreibere, Kuršu kāpas, 2004)

Vāri putru, bet nestreb karstu. (Tautas paruna)

*Aijā, kušu, mazi bērni,
Kaki putru apēduši.
Tā nebija kaķa vaina,
Tā bij paša aukļa vaina.*
(LD 2051)

*Runci, runci, vāri putru,
Pārbrauk tavi mežinieki
Nolijuši, nosaluši,
Nosvīduši kumelīni.*
(LD 2271)

*Žagatiņa putru vāra,
Pelī' nesa ūdenīņu.
Teci pale, žagatiņa,
Pelī' ceļa nezinaja,
Pelī' ceļa nezinaja,
Kur aciņa lejiņā.*
(LD 2518)

Putra un kāposti – nesaderīgu lietu kopā salikums; sajaukums. – “Sajuka kai putra ar kuopustim.” = T.i., kaut kas izjuka, nenotika kā paredzēts. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Tad pacēlās Šķerberģis un sacīja, ka skolotāji nesaprotot Bīlenšteina valodas mācību, un ja veco ortogrāfiju atmetīšot, tad iznākšot tik “putra un kāposti”. Šis izteikums sacēla sapulcē jautrību pat līdz skaļiem smiekliem [...] Pēc tam vēl ilgus gadus šļakstēja šie Šķerberģa “putra un kāposti” gan rakstos, gan vārdos. (Kaudzīte, 287)

Viena korespondente aizbrauc intervēt deviņdesmitgadīgu mācītāju, kurš lāga nedzird. Viņa godbijīgi jautā: “Sakiet lūdzu, kad un kā jūs ordinēja?” Uz to mācītājs atbild: “Kas attiecas uz ortogrāfiju, tad Latvijā tagad šajā jautājumā ir galīga putra.” (Ieva Kalniņa, Rīga, 2001)

Prūstēt, prūšlot – sprauslāt, – par zirgu, arī par cilvēku, kas mazgājas un sprauslo.

Pūces bērni – Ziemassvētku ēdiens. Sk. arī Pinka.

34420. Ziemassvētkos jāēd pūces bērni, t.i., pinkās sagrūsti zirņi ar kaņepēm. (LTT)

Pūdele, pundele – ar darvu pildīts trauks, piestiprināts kārts galā. Dedzina jāņu vakarā un jāņu naktī. – “Pundele – darvas pūdele.” (DL, 1894, 167); “Puiši aizdedzināja kārts galā pūdeli.” (Janševskis, IV, 22)

Puiši pieķīlēja spaini, kurā bij glabāta darva riteņu ieziešanai, ar sveķainu malku, un tumsai iestājoties, to aizdedzināja un pacēla papuvē garas kārts galā. Šo ierīci sauca par pūdeli vai arī par raganu. Labi sagatavota pūdele dega apmēram stundu. (Sarma, 142)

*Aizdedzini darvas mucu,
Lai spīd mūsu pūdelīte!
Jāņu bērni pretim nāca,
Jāņu dziesmas dziedādami.*
(Tdz 53838)

Pūga – vēja brāzma, vētra; kaut kas spējš. – “Uguns pūga ceļās, baida.” (K.Hūgenbergers)

Pūķis – 1) divdabīgs mājas auglības gars, kas bija “jābaro”. Ja pūķim pienācīgi neziedoja, tas atriebās saimniekam vai nu nodedzinot tā īpašumus, vai aiznesot citam; 2) drakons, pārdabisks briesmonis, ko pasakās, teikās uzveic varonis (mulķītis, trešais tēva dēls, Kurbads u.tml.); 3) “uz skaliņiem uzstiepts papīrs ar garu asti, ko bērni gariem pavedieniem laiž gaisā.” (DL, 1891, 92). Frazeoloģisms ‘dusmu pūķis’ – sabozies, nikns, nenovīdīgs cilvēks. – “Dusmīgs, negants cilvēks, sevišķi sievišķis.” (DL, 1891, 92). Par vārda ‘pūķis’ izcelsmi divi uzskati, viens no tiem, ka ‘pūķis’ ir aizgūts vārds (senskandināvu ‘pūki’ – velns), otrs uzskats, ka no *darb.v.* ‘pūst’ (tas, kas sapūš, savelk mājā mantu un dažādus citus labumus). K.Karulis, kas pievienojas pirmajam pieņēmumam, uzskata, ka ‘pūķis’ no ide. *beu- uzpūst, uztūkt, no kā arī latv. vārds ‘budzis’. (Karulis, II, 85)

7053. Uguns Dievs (pērkons), svētības Dievs (pūķis), laimes māte, jūras māte, vēja māte, mēslu bāba, meža tēvs un daudz citi vēl bija tie elki, kam kalpoja un upurēja. /K.Šulcs, Kurzemes stāstu grāmata, 1832/ (LTT)

Pūķi skrien pa gaisu it kā uguns kamoli. Ja pūķis skrien ar svētību uz mājām, tad tam sarkani zils izskats; ja turpretim tukšā (skrien svētību saraut), tad spīdoši sarkans. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I sēj., 715)

Pūķis ir ugunīga slota, kad gaisā skrien, bet zemē nolaidies paliek par suni vai vārnu. Pūķi ir četrējādi: naudas, labības, zirgu un govju pūķis; naudas pūķis ir zils, labības – pelēks, zirgu – sīrms, govju – sarkans [...]. Kad pūķam dzeltena aste – tad viņš nes zeltu, kad balta – tad sudrabu, kad sarkana – tad varu. (DL, 1891, 95)

30913. Kad beidz kurināt uguni, tad to vajaga apraust ar pelniem, lai pūķis nenāk un neaiznes to. (LTT)

11998. Jumja vārpu vajagot glabāt klētī aiz sijas, tad tur guļot klāt pūķis, kas velk bagātību klētī. (LTT)

7175. Uz visām ēdamām lietām met krustu, p. p. kad sviestu taisa, kad labību vēti, kad maizi mīca, lai pūķis nenāktu un svētību neaiznestu. (LTT)

Saimnieks esot pūķi Rīgā nopircis un pārvedis to cimdā mājās. Viņš skrienot kā zila uguns pa gaisu, pierijoties kaimiņu rījās ar graudiem un izberot tos tad sava saimnieka rījā. (DL, 1891, 93)

12061. Jurgis, svētais, esot nokāvis vienu pūķi un izglābis caur to ķēniņa meitu no nāves. Jurgi tēlo kā jaunekli uz balta zirga, kas nonāvē pūķi čūskas izskatā. Dažās bildēs turpat tuvumā arī viena jaunava. (LTT)

Liels papīrs, divi vai vairāk avīzes, uzklīsterētas dažādiem skalū spraišņiem, kas atkal bija sasaistīti un samargoti dažādām aukliņām.

– Kas tad tas? – Marčs uzprasīja.

– Tas pūķis, – Jancis paskaidroja.

– Ā! Tad šitāds izskatās pūķis? Un ko tad ar viņu dara?

– [...] Laidīsim viņu gaisā!

[...] Liels bija puisēnu prieks, kad pūķis cēlās sākumā lēnām, tad arvien ātrāk, tādiem kā lēcieniem gaisā.

(Valdis, 205; 209)

Jau es maļu maļamo,
Vēl man bēra beramo.
Vēl man bēra beramo
Pūķīts mil(n)a galiņā.
(LD 8026)

Pūķīts gāja miltu zag
Jaunajām malējām;
Gudras jaunās malējīņas,
Krusta savu malumiņu.
(LD 8169)

Pūķis vilka rudzu sieku
Par bāliņa pagalmiņu.
Nem, brālīti, krusta koku.
Dzen to pūķi atpakaļ!
(LD 34074)

Tautu dēlis, dusmu pūķis.
Gaida mani lūdzošies;
Lūdzu Dieva, Laimes savas,
Lai lūdz tevi velna māte.
(LD 10782)

Malu, malu visu rītu,
Siekam kaudzes nenomalu.
Milti kāpj kaudzītēm,
Siekā rudzi man neplok:
Pūķis tup aiz sijīņas,
Siekā rudzus gausināja.
(LD 8103)

Pūnacis, pūna – 1) tāds, kas skatās ar plati ieplestām acīm. – “Ko skaties manī kā pūnacis?” (RLB ZK, 1914, 74); 2) burvja, vārdotāja, kas skatās apvārdojamajam cieši acīs, iesauka.

Pūrs – 1) līgavas mantība (drēbes, mājlopi u.c.), ko tā ved uz līgavaiņa mājām; 2) apaļš priekšmets (trauks, tvertne) ar tukšu vidu, kurā glabā mantu; 3) beramu vielu mērs (visbiežāk labībai), laika gaitā mainījies, ~ 70 – 100 litru; arī šāda lieluma maiss vai grozs; 4) plašākā nozīmē – materiālā vai garīgā bagātība, uzkrājums. Pamatā ide. *pū – kaut kas uzpūsts, uztūcis, apaļš. – “Senais pūrs laikam bijis izdobts paliels (apaļš) koka trauks, kas vēlāk aizstāts ar dēļu kasti.” (Karulis, II, 91)

3658. Līgava nedrīkst ņemt pūrā līdz adatas, jo tad jaunā dzīvē tā esot kā adata. (LTT)

14456. Pūrā brūtei ielikta maize, lai tai nav tukšs mūžs. Šo maizi tā pati otrā kāzu dienā devusi kāziniekiem. (LTT)

3684. Ja brūtei pūrā deva līdz govi, tad brūtgānam bija jāliek uz govš ragiem nauda, kuru saņēma brūtes vecāki. (LTT)

14452. Brūtes pūru pārveda uz brūtgāna māju jau dienu priekš kāzām. Bagāta brūte dabūj līdz 100 dālderu pūrā līdz, bet pēdējā laikā sāk tā nauda atkal pamazināties. /Mācītājs Bōrgers, Ērgeme, Rig. Stadtblätter, 1896, 143./ (LTT)

28127. Brūtes pūrs jāceļ par sliekšni pāri, uz sliekšņa to nevar likt. (LTT)

33082. Vista par ziemu apēd pūru labības. (LTT)

4548. Cilvēkam (arī bērnam) savā mūžā jāapēdot pūrs ogļu un puspūra pelnu. (LTT)

Māci mani, māmuliņa,
Visādā darbiņā;
Izmācīse darbiņā,
Māci pūru piedarīt.
(LD 6672)

Apsagulu, miegs nenāk,
Iesa – daudzi – domājos.
Iedomāju pūriņā
Bez ieloku vilnainīšu.
(LD 7407)

Man dziesmiņu trīs pūriņi
Apinišu dārziņā;
Trīs gadiņi sadziedāju
Viena vāka mazumiņu.
(LD 30,1)

Pūšjaki, sk. Pūšlot.

Pūšlot (pūšļuot), pūšļāt – 1) dziedināt ar dvašas un burvju vārdu palīdzību. Ap-pūta, runājot zināmus vārdus, sāli, oglītes, sviestu, bet arī slimo vietu. – “Pirkstu appūšļāt.” (Fīrekērs, 288); 2) nodarboties ar buršanu; *lietu*. ‘pūšlotājs, pūšlotāja, pūšļātājs’ – tas, kas

ar dvašu un burvju vārdiem ārstē slimību. – “Sāls pūšlātājs.” (Firekers, 287); “Pats saimnieks vārdotājs, pūšlotājs – gudrāks par feldšeri, pazīst daudzas slimības” (Ancelāne-Kundrate, 23); *lietv.* pūšlaki – appūšlotas lietas.

3880. Burvji un sāls-pūšlotāji lielījās un teicās, tiem labi vārdi esoši, ar katriem tie neveseliem palīdzoši. /G.Mancelis, Lett. Postill II, 1654. 379./ (LTT)

23108. Kad olas, sārnī, nešļavas un pūšlaki kūti jeb mājā ienesti, tad tas ir ar zīlnieku ziņu. Zīlnieki arī vien vislabāki zinot, ko ar tādām ienestām var darīt un kā nesējam var atbriēt un atkosties. /K.Šilings, 1832. g., Tirza./ (LTT)

26528. Limbažu baznīcā bijis kāds pūšlotājs, kas pūtis sāli cilvēkiem un lopiņiem par zālēm. /Latviešu draugs, 1839, 29./ (LTT)

1691 g. vilkaču prāvā Tisam liek rādīt tiesas priekšā, kā viņš sāli appūš; tam iedeva maizi un sāli; maizi viņš salauza 3 gabalos, sacīdams, ka nedrīkstot vairāk par 3 gabaliem būt, aplika tos ap sāli apkārt, 3 reizes runāja pāri jau minētos vārdus, noliecās, pagrieza šķīvi, uz kā viss bija, lai katreiz viens maizes gabals būtu iepretim viņa mutei, uzpūta elpu, pagrieza roku apkārt un vēl reiz atkātoja, ka ar to varot visas slimības un kaites, ko grēcinieki, burvji uzlauduši, atņemt. (LBV, II, 681)

Viena sieviete ar izkapti sagrieza roku. X prot apturēt asini. Pūš virsū savu elpu. Saspiež to vietu kopā, pūš 3 vai 9 reizes. (Anna Dintere, Kurzeme, 2006)

Pūšlotājs, sk. Pūšlot

Pūt, posāt, sk. Posa I.

Pūtelis, pūtelis, pūtele – 1) vārgs cilvēks, kas ātri jūtas apvainots; 2) “zems no auguma un resns cilvēks” (Brencis, 132); 3) ēdiens, ko ēda vasaras laikā pie siļķes vai cita stiprāka ēdiena, “pagatavojams no rudzu (kviešu, miežu, griķu) un zirņu graudiem, kurus apstrādāt tāpat kā pie kamīem vajadzīgs. Uz miltiem uzlej rūgušu pienu vai sakrejas un ļauj rūgt tik ilgi, kamēr milti atmieķ mīksti. Karstās vasaras dienās tas esot veselīgs ēdiens.” (DL, 1891, 3); 4) jāņuguns. – “Citur /jāņos/ dedzina ugunskurus vai pūteles, bet jūras pusē, lībiešu ciemos – vecas laivas.” (Zirnīte, Bela-Krūmiņa, 4)

Pūтели vecos laikos dēvējuši par “karsta laika ēdienu” [...] Iemērkuši kādā koka spainēli tīrā ūdenī miežus, rudzus, auzas, reizēm arī zirņus, pupas – dažādu graudu maisījumu. “Par dien un nakti” izmirkuši pietiekoši mīksti. Tad graudus uz lina palāgiem saulē izkaltējuši tik cietus, ka tos rokas dzirnāvās varējuši samalt miltos. Miltus iemaisījuši skābā pienā, pielikuši dažkārt klāt vēl “pakrējumu” (krējumu) un piemaisījuši. Piejaukuši lielus koka spaiņus, lai tur putra stāv un rūgst. Spaiņi stāvējuši istabā. (Latviešu tradicionālie ēdieni, 8)

R – burts latviešu alfabētā. – “Kamēr aizupnieki runā skaisto, vārdiem bagāto un teikumos savdabīgo kuršu valodu, tamēr Bruģu novada valodā sadzirdama tīra, visiem pazīstamā, bet ne sevišķi bagātā Zemgales līdzenuma iedzīvotāju valoda, pie tam ar sevišķi asi uzsvertu ‘r’ izrunu.” (Janševskis, 1994, I, 107); “Pirmziemnieki tai pašā laikā mocījās ar lielo R, jo pa pagājušiem ziemas mēnešiem vēl nebija tālāk tikuši.” (Sarma, 1999, 10); “Redzi, rudens rītā runā rasa rāmu valodiņu.” (M.Melgalvs)

Riti, riti, rīta rasa,
Par ābeļu lapiņām;
Tā rit manis augumiņis
Par ļautiņu valodām.
(LD 8834)

Rību rabu rīta rasa
Pa ozola lapiņām;
Tā rībēja ļaužu mēles
Pa manimi runādamas.
(LD 8831)

Raud rudi sarkans runcis rijā,
un rudas lapas rudens griež
pār skursteņiem kā melodijā.
Raud rudi sarkans runcis rijā,
balts eņģels zilu sarmu sijā
un mārtiņrožu dobē sviēž.
Raud rudi sarkans runcis rijā,
Kas runča rīklē bēdas cieš?
(Jānis Peters. Rudens)

un pēķšņi septembris...
šis pirmais rudens -r-
kā cirvis cērtot krīt
un nocērt vasaru
(Laima Livena. un pēķšņi septembris)

pār viņu sazīlējūšām lūpām
"r-r-r" plūst klusa, kusla
molora skaņas imitācija;
kurp dodaties?
mēs dodamies pretim
atmiņām par pavasari!
"r-r-r"
(Pēters Brūveris. Pasaziēri)

Rabuslis – agresīvs cilvēks.

Tautiets mani kūtē kūla
Sprādžētiem iemaukkiem.
Paga paga, rabuslīti,
Es stāstīšu bāliņam.
(Tdz 48979)

Radas, radības – 1) dzemdības; 2) atradums. – “Kam zudības, man radības.”
(Brencis, 132); *darb.v.* ‘radīties’ – dzimt.

- Kaķam radeibys.
- Na kaķam, a kucei.
- Na kucei, a kakīnei. (Jāņa un Reginas Kudiņu divsaruna, Latgale, 2006)

Un, kad bāls kā pēc radībām sieviete
Uzaust rīts pār to vietu, kur tīrģs,
Brīnos es par to, kas mani ievē te,
Jūtot dzīvi kā vezumu zirģs.
(Aleksandrs Čaks Ievāds)

Radīties, sk. Radas.

Radzināt, raģināt – 1) pamudināt, uzmodināt, likt (piem., pie darba). – “Dzanu, mudrynu, raģinu zyrgus tuoluok.” (Kurmins, 149); “Bezdelīģa radzina: – Cērt, cērt, cērt!” (V.Belševica); 2) lūģt ko iebaudīt.

Snaude priede, snaude eģle,
Snaude brāģa ligavīna:
Priedi, eģli vēģš locīģa,
Kas snauduģu radzināģs?
Mana brāģa pātedziģa,
Tā snaudaģu radzināģs.
(Tdz 47033)

Ko, tautiet, darisim,
Abi jauni sagāģjuģi?
Tu nemāģi kalpu rāt,
Es kalpoģu radzināt.
(LD 22114)

Ragana, reģe – 1) burve, pareģe, dziedinātāja. – “Rogona atīt da teve, iit pogolmā i ģaravoģ.” = Ragana atnāģ pie tevis, ieiēt pagalmā un burās. (Bronģslava Trukģģne, Sibirģģa, 2005); “Jaunģ var vysur ģbuozt, koģ kruosnģ pi roģonyģs.” = Gados jaunos var visur likt, kaut krāģsnģ pie raģanas, resp., tie nepazudģs. (Veronģka Kokģna, Latgale, 2005); “Cģeba, dzirdģ, tev rģt jāģiet uz Zveģģiem atvest veco reģģ [...] Tas ģr gudrs reģģģ un labs glāģbģģģs.” (Janģševskģs, 1994, I, 112); 2) kaitģtģģģ; 3) Jāģģuguns, kas laikam noģģģģģģģ ‘tas, kas tāģu redzams’. –

"Krēsla lēnām klājās pāri mūsu nomales noriņām un lejām, un bij tik jauki redzēt, ka malu malās iedegās raganas." (Spekke, 1967, 43); sk. arī Pūdele, 4) lamu vārds. – "Muna meita sirdeīga kai rogona." (Nīna Kukule, Sibīrija, 2005); "Rogona – nalobīs cylvāks." (Viktorija Ruduša, Sibīrija, 2005); "Es jū, rogonu, laikam nūsisšu – dasys ļunci' apāds!" (Anna Kažuka, Latgale, 2006); Vārds 'ragana' pārsvarā negatīvu nozīmi ieguvis viduslaikos un vēlāk kristietības ietekmē, kas jebkurus, tai skaitā vārdotājus, dziedniekus, zintniekus, zāļu sieviņas, neiedziļināšanās dēļ piepulcināja nešķīsta gara kalpotāju kārtai; *darb.v.* 'raganot' (raganuot) – burt, apburt²; vārds atv. no *darb.v.* 'redzēt', kuram pamatā ide. sakne *reg-: *rag- (Karulis, II, 98); Saskaņā ar J.Otkupščikova versiju, ragana no 'ragi' (Otkupshchikov, 237), mēģinot pamatot ar analogijām citās tradīcijās, piem., vācu, kur 'hexe' – "tā nav tikai 'ragana', bet arī 'ragains gliemezis', bet arī 'ragaina vabole'". (Otkupshchikov, 237). Šķiet, tomēr, ka K.Karuļa aizstāvētā versija ir pamatotāka.

Tā latvieši stāsta, ka vēji un vētras ceļās no raganām. Proti, kāda skaudīga ragana mežā izrokot caurumu un ieliekot zosu olu, proti, kā putns virsū uztupstoties un tā zosu olas lielumā izperinot vētru un vēju. (DL, 1893, 22)

Raganas un burvji maitājuši sauli. Uz raganas kājas uzgriezti trejdeviņi krusti. (DL, 1893, 23)

Gadu trīsdesmit atpakaļ es kā puika redzēju vienu ritu gaišu svītru pa gaisu aizlaižamies. Vaicāju vecajai Šķērstai: "Kas tas?" Šķēresta atteica: "Ragana, dēļiņ, tā jau bija ragana!" (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 547)

Raganas ir cilvēki ar lielu enerģiju, kas izjauc citu bioritmu, tās ir raganas. (Anna Dintere, Kurzeme, 2006)

Mežāncānūs pi Leivuonim rogona vaca palykus malnā sejys kruosā. Sasauc kaimiņus, ka muote mierst, navar nūmiert, klīdz kuo cyuka i kuo gūvs. Apstuojuūt elpuot, bet niē, juoizplieš iz gultys caurums grīstūs. Izgrīzuš caurumu, it kuo naelpoj. Kuo aizdadzūt sveci, otkon augšā i bļauņ. Muote pazudus, kamer cyti pi lūpim aizguojuši. Mekleļ, nav. Pļavā aizguojuš, kaimiņi it ar mozu suneiti. Redz, ka pūrā pi calma izplāsus bedri, iibuozus golvu i nūmyrus. Jezu, Jezu, putnyoj uorā tuos rogonys! (Jānīna Dzene, Latgale, 2004)

Vasarā skaistā laikā iziet ragana ar skaistām, garām bizēm Velna purvā. Vilina puišus. Kad saule sāk karsēt, viņa pazūd biežokni. (Aloizis Volonts, Latgale, 2005)

Uz kapiem raganas nes ar galvu pa priekšu. Nevar panest savādāk, – ar kājām iesperas kapu vārtos, nevar ienest. (Anna Dintere, Kurzeme, 2006)

18017. la kas Lūcijas dienā iet pie kaimiņa kaut ko palienēt, tad viņam nedod, jo ļaudis domā, ka tas to grib dabūt buršanai jeb raganošanai. (LTT)

8544. Kad pirmo reiz govīs laukā laižot un tad dzenot mājā, tad ganiem jāsviežot rīkstes uz jumta, lai raganas kūti nenākot raganot. (LTT)

Puiši pieķīlēja spaini, kurā bij glabāta darva rīteņu ieziešanai, ar sveķainu malku, un, tumsai iestājoties, to aizdedzināja un pacēla papuvē garas kārts galā. Šo ierici sauca par pūdeli vai arī par raganu. (Sarma, 142)

*pagaisa burvju vārdi
naktī raganu saiets bija
lidot nemācēju*

(Anna Auziņa. *sālsstaobs gravā es tapu*)

pusnaktīs visi apklust

raganas dejo apkārt

(Kārlis Vērdiņš. *apdrupis ceļa stabīņš*)

Raganis, ragans – sākotnējā nozīme – burvis, apbūrējs, jaunākos laikos galvenokārt kā lamuvārds; nejauks cilvēks vai dzīvnieks. – "Ite lomuvuords, ka kū napateikamu

¹ Luncis – ļunkis, likums.

² Tiklus kursenieki apraganoja tā – zālī sasēja krusteniski, kad spīdēja mēness, iznesa ārā uz tikliem, tad ar tiem tikliem "guv lab zuvs". Apraganojot varēja arī kaitēt kādam. Māriņa Zakuta mātes māte mācēja krustus likt, lai ļauna acs neapragano. (Martins Sakuth, Zviedrija, 2006)

izdariēja, saciē: "Ak tu ragaņš!"; Ari iz bārnim saciē, na tik iz pīaugušim." (Marija Kursīte, Zemgale, 2006); "Sadūd tam ragaņam /kaķim/, lai jis naloksta pa goldu." (Reķēna, II, 282)

25380. Ragaņš staigā, aitas cirpdamš, aizgavēņa un Jāņa un Pētera naktis, apcirpdamš pavēderes, kājas un galvu; tādēļ aitam no tā paliek reta vilna un tās blāuj. (LTT)

25381. Kuru gadu ragaņš cirpis aitas, to gadu tās ļoti blāujot, neskatoties, vai barotas, vai nebarotas. (LTT)

Ragaņot, sk. Ragaņa.

Raibīšana, sk. Raibīt.

Raibīt, rieb – 1) aplenkt, aprinķot, apskriet; 2) tautas tradīcijā berzējot dziedināt, dažkārt pievienojot arī īpašus riebjaņos vārdus. – "Es appūtišu! Es apriebšu!" (Blaumanis, V, 73); "Pret vakaru apriebšu vēlreiz." (Blaumanis, V, 62); "Ragaņa pareģoja, rieba un būra." (Geikins, 190). Pamatā ide. *uer – griezt, liekt. Vēlāk nozīmes attīstībā: berzēt – berzējot dziedināt. Bieži rieba ar maitas kaulu. – "Esot uzskats, ka lopu un cilvēku kauliem piemītot savāds spēks. Tādēļ zemnieki liek pie kūtīm uz sētas mietiem sprāgušu zirgu un govu galvas kausus, kas sargājot no lopu sērgām." (LBV, II, 752). *Lietv.* 'raibīšana' – dziedināšana ar raibīšanas palīdzību; 'raibītāja, riebēja, riebaļa' – tāda, kas dziedina ar raibīšanu, riebšanu. – "Neesmu jau nekāda skauģe, ne riebaļa." (Janševskis, 1983, I, 250); 3) padarīt šķebinošu, apšķebināt; 4) rieb, riebties – būt pretīgam; kaitināt. *Īp.v.* 'riebīgs' – pretīgs, nebaudāms, atbaidošs. Pamatā ide. *rei- skrāpēt, raut, griezt. – "No 'skrāpēt, griezt' ne vien 'riebt' – būt pretīgam, bet arī trans. 'kaitināt' [...], no kā – darīt ko nepatīkamu, kaitēt, kas galvenokārt parādās atvasinājumā 'atriebt, atriebties'." (Karulis, II, 118)

Rīb nūzeimej vīķt ar pērsu ap slymū vītu un tymā pat reizē atkōrtōt kaidu magisku formulu pa klusom. Aprīb t mādz zūbu sōpes, augūni, slymu vītu vyspōri. (Latkovskis, 1962, 26)

6463. Ja dzeguzei kūkojot, meita var to apriebt, t.i., apskriet trīsreiz riņķī, tad, cikreiz tā vēl kūkos, pēc tik gadiem meitu izprecēs, un uz kuru pusi dzeguze aizlaidusies, uz to pusi viņu aizvedīs. (LTT)

26308. Tai ritā, kad saule ķer mēnesi, jāņem sāls grauds un jāapvelk (jāapriebj) ap sāpošo vietu, vainu, tad sāls grauds jāiemet stāvošā ūdenī, jāaiziet atpakaļ neskatīdamies, tad sadzīs. Arī kārpas tā var nodzīt. (LTT)

598. Ar akmeni jāapriebj visādas vainas un tad atkal akmens turpat jānoliek, tad ātri vainas sadzīs. (LTT)

13845. Kārpas nodzen, ja apriebj ar veciem kauliem un tos nomet. (LTT)

1374. Trumu jeb augonu apriebšanas vārdi, kas, ar pirts slotu vai ar poda kāsi, vai ar bārdas nazi apriebot, tiek runāti: "Pie suņiem, pie kaķiem, pie vārnām, pie žagatām, pie visiem zvēriem, kas pa mežu skrien, lai tā sāpe piesitas." (LTT)

6024. Reiz viena sieva dabūjusi drudzis no biežputras pārēšanās. Tā viņa ilgi slimojusi un beidzot tai iekritis prātā pamēģināt ar to pašu biežputru. Lai gan tā sajutusi lielu riebumu pret to ēdienu, viņa tomēr to pārvarējusi un ēdusi, bet pēc ēšanas drudzis bijis jau pagalam. (LTT)

6053. Bet ja slimnieks sapnī redz vērsi, tad drudzis atdzenams tikai ar riebīgu dziru. Salej visu, kas vien riebīgāks var būt, un dzer to iekšā, tad drudzis nost kā ar roku atņemts. (LTT)

2091. Ja tu bērēs esi aicināts un neesi nogājis, jeb esi gan gājis, bet neesi labi ēdis un dzēris, tad tas mirons, kam tu tā to pēdējo godu atrāvis, atrieboties un darot, ka tev kāda vājība piesitas. /K.Šilings, 1832.g., Tirza./ (LTT)

13285. Ja krupi aizkarot, tad tas atriebjoties. (LTT)

*Pūlīja, riebēja, pestēju vecene,
To jaunu ceļu nobur par neceli!
(Vizma Belševica. Vagara lūgšana)*

Raibītāja, riebēja, riebaļa, sk. Raibīt.

Raids – tukšs, nabadzīgs, trūcīgs. – “Nu esmu gluži raids!” (Mīlenbahs, III, 470); “Droši vien bija raids un izkāmējis.” (Zariņš, 204)

Rakņa – tads, kas rakņājas, urķējas, grib izzināt (gan pozitīvā, gan negatīvā nozīmē, piem., žurnālists, nodokļu inspektors).

Rakstiklis – zīmulis, pildspalva. Sk. arī Rakstīt.

Rakstīt – 1) iegrebt, iebakstīt, iekasīt vai citādā veidā iedziļināt zemē, akmeni, kokā u.c. materiālā noteiktas zīmes (aizsargzīmes, buramzīmes); urbināt; durēt; atstāt pēdas, nospiedumus; 2) ornamentēt audumu, adījumu u.tml.; 3) veidot uz papīra vai cita materiāla tekstu. Vārds atv. no *darb* v. ‘rakt’ (Karulis, II, 102); *lietv.* ‘raksts’ – 1) burts, atsevišķa iegrebta, ievilkta zīme, arī ornaments; 2) ritms, kaut kas noteiktā ritmā darīts; 3) uzrakstītais, rakstāmais, burtu virknējums. *Latv. val.* ‘rakstīt, raksts’ daudz atvasinājumu – rakstīšana, rakstnieks, rakstniecība, rokraksts, raksturs, rakstiens¹, rakstiklis, rakstraudzis u.c.

11547. Iāņa naktī jāizrauj paparde, jāpārgriež papardes sakne garām pušu. Kā vārds saknē ierakstīts, tas būs nākošais brūtgāns vai brūte. (LTT)

27135. Kad kasslaba ļkādsj kādu lietu pametis gir, tad liek viņš sieru rakstīt, jeb tecina sietu. /G.Mancelis, 1654. II, 354 / (LTT)

12133. Kad Jurgā naktī puiši pirmoreiz izjāja piegulā, saimniece tiem deva līdz tik daudz olu, cik zirgiem kāju. Priekš vārišanas olas ar ogli dažādi izrakstīja un tad vārija pieguļnieku ugunkurā. (LTT)

14270. Dažās vietās brūtgāns jāja uz baznīcu preti, dižbrāļa jeb dievera pavadīts, kas bija brūtgāna brālis jeb cits labs draugs. Dižbrālim bija apsiets divielis par plecu, galos izrotāts ar sarkaniem rakstiem, visiem citiem bija izpušķotas cepures. /Dundurs Pats, 1876, 84 / (LTT)

19898. Vastlāvjos jādod bērniem cūkas šņukuru ēst, tad labi mācēs rakstīt. (LTT)

20913. Rakstītu (ēķelētu) palagu liķim nesedz, jo citādi nelaiķa dvēselei jālodājot pa palaga caurumiņiem. (LTT)

28680. Kad stabuli mauc, tad, koka mizu atdauzot, rakstā jāskaita: “Vilkam galiņa, man tā ādiņa!” (LTT)

Atceros, ka reiz Ed. Virza, kaitinādams, teica tēvam²: “Ja tev būtu tik dzidra valoda kā Marijai³!” Tikdaudz taisnības, ka tēvs rakstīja “ar aknām”, “ar troksni”, kamēr māte tiecās pēc viegli ritošiem, klusinātiem teikumiem. (No Anšlava Eglīša vēstules 1989. 01.05)

*lesim, bērni, apraudzīt,
Kāda jāņa istabiņa:
Šūtin šūta, pītin pīta,
Kā rakstīt izrakstīta
(LD 32653)*

*Ziemassvētki atbraukuši
Rakstītām kamanām.
Eit' laukā, saimieniķi,
Saņemal Ziemassvētkus!
(LD 33283)*

¹ Rakstiens – uzrakstītais teksts (A. Kronvalda jaundarinājums). – “Ka domas, runas un rakstienu.” (Rainis, I, 235)

² Rakstnieks Viktors Eglītis (1877 – 1945).

³ Anšlava Eglīša māte un Viktora Eglīša dzīvesbiedre Marija Eglīte (dz. Staļbova; 1878 – 1926), skolotāja un tulkotāja.

No akmeņa lūku plēšu,
Nevar' gala izdabūt,
Uz ūdeņa rakstu rakstu,
Nevar' raksta uzrakstīt.
(LD 34274)

Bēriņš manis kumeliņš
Tek pa ceļu rakstīdams;
Tautu meita rakstu ņēma
Mana bēra pēdiņā.
(LD 29641)

Pavaicāju tētiņam,
Kuru jūgti kumeliņu.
– Jūdž, dēliņi, kuru gribi,
Visi tavi kumeliņi!
Jūdž to pašu baltsariti,
Tas tek, kājas rakstīdams.
(LD 29879, 1)

Es meitām labs puisītis,
Es papriekšu dziedātājs;
Meitas manim cimdus ada (dara)
Trejus rakstus rakstīdamas.
(LD 283)

Melnajam kumelam
Zvārgulaini iemauktiņi;
Zviedz kumeli dancodami,
Skan zvārguļi rakstīdami.
(LD 29845)

Gaiša, gaiša uguns deg
Tumšajā kaktiņā:
Tur Laimiņa mūžu raksta
Mazajam bēriņam.
(LD 1196)

Rakstraudzis, rakstrauds – raksts, musturs, ornaments; sk. arī Rakstīt.

Roksti, roksti, skreiverci,
Nu grōmotas grōmotā;
Tai rakstēja jaunus meitas,
Nu rokstraudža rakstraudzi.
(Cibuļskis, 387)

Raksts, sk. Rakstīt.

Ramana, ramava – mierinājums, glābiņš. Tās pašas cilmes *darb.v.* 'rimt' – stāt, beigties. *Īp.v.* 'ramans' – mierīgs. – "Šo ziedu novāriņjums cilvēkus padara mazāk ziņkāriņgus un ramanus." (Zariņš, 163). Sk. arī Ramīt, Rāmava.

Saulītē, maizītē,
Tur bāriņa ramanīņas:
Saulītē sildījās,
Maizītē remdējās.
(LD 4379,2)

Tu, gūteņ, raibaleit,
Ej ar mani tautēņos!
Ka byus bōrga sveša mōte,
Jemšu tevi romonom.
(Cibuļskis, 387)

Ramans, sk. Ramana.

Ramīt, ramēt – apbedīt. – "Kad viņš top ramīts." (RLB ZK, 1912, 15); "Apramīts tapt." (RLB ZK, 1912, 10); "Pamatā ide. *rem – būt mierā; balstīties, balstīt." (Karulis, II, 103). Sk. arī Ramana, Rāmava.

Ramstīt, ramstīties – raustīt, raustīties; plēsties; pūlēties. – "Bēriņi ramstās." (Mīlenbahs, III, 476)

Ramte, sk. Ramtīt.

Ramtīt, ramtēt – 1) sist, zvetēt, cirst; 2) aplklusināt. *Lietv.* 'ramte' – kūja, nūja.

Vīram zirgs nosprāga. Žagata teica: Tam vīram skāde! Vārna prasa: Cik tad tas ir? Krauklis sauca: Kad ramtis, tad redzēs! (Magazin, XX, 161)

Ranga – 1) nosacīta vai konkrēti iezīmēta robeža (piem., slieksnis) starp divām saimēm, kas mājō vienā telpā. Parasti bērniem lika ielāgot, cik tālu drikst iet, kur beidzas robeža; 2) kārta, šķira. – “Tās droši vien nesen iesvētītas, jau izaugušas ārā no bērnu rangas.” (Balandnieki, 239); “Viņš tādā goda rangā ticis.” (Ulmanis, 220); 3) reņģu nārsts.

Rantains, rante, sk. Rantīt.

Rantīt, rantēt, randīt – 1) kapāt, tēst, griezt, cirst. – “Ieliekami jauni stabi, kam citi puikas ar cirvjiem jau izrantī caurumus.” (Janševskis, 1994, I, 22); “Randīt maiku gabalos.” (Firekers, Konkordance, II, 100); 2) ievilkt zīmes. – “Abos ierantīdams vienādu skaitu rantu.” (Janševskis, 1994, I, 144). *Lietv.* ‘rante’ – 1) zīme, iegriezums, robs, svitra. – “Skatoties, kā citi tesēji to dara, rantīdami tādās pat priedēs dziļas rantas.” (Janševskis, 1994, I, 144); “Kokā iezīmēja rantī, t.i., atstāja garāku svitru.” (Ilga Leimane, Kurzeme, 2006); 2) atloce. – “Tādu rantīti no cita auduma uzšuj, ar vārdu sakot, atloci kleitas vai citas drēbes apakšmalā, lai ir stiprāks.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); *īp.v.* ‘rantains’ – stripots. *Sal.* *lietuv. val.* *darb.v.* ‘rantyti’ – 1) iegriezt (zīmes); ierobīt; 2) kapāt, tēst; ‘rantas’ – 1) iegriezums (zīme); ierobījums; iecirtums; 2) kapāšana, ciršana. (Balkevičs, Balode, Bojāte, Subatnieks, 1995, 418)

20907. Mironu uzsēdina uz beņķa vai bluķa, nomazgā, tad iegērbj baltās nātņa drēbēs: uzvelk kreklu, ūsas, baltas diegu zeķes un galvā uzliek no baltiem diegiem adītu mīci ar sarkanu rantī. (LTT)

Mājīniekiem pašiem nācās cirst kokus un laist bajķus. Nu jau visur lietoja zāģus; tikai ļoti vecās ēkās, piemēram, meža pļavu šķūņos vēl redzēja sijas, kas bija rantētas tikai ar cirvi. (Draviņš, 346)

Zivis mēdza žāvēt gan apvalka dūmenī, gan arī maizes krāsnī. Ja žāvēja maizes krāsnī, tad ņēma raušu cepamās plātes, salika uz tām plānu salmu kārtiņu, bet uz tās – izķidātās, nomazgātās un ranstēs (gabaliņos) sagrieztās (sarantētās) zivis. (Draviņš, 256)

Jaunajam pārim otrā ritā, kad tie pamostas, dzied rantītes dziesmu:

Šorit agri cēlušies

Zaļozola zāģeriši.

Jau zādziši palecejis

Deviteji rantīte.

Tas nozīmē, ka zaļozols ir tas ligavainis, puisis, kas tapis nu par vīru un pēc deviņiem mēnešiem jaunajā ģimenē gaidāms bērniņš. (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006)

Še neauga ozoliņi

Rantainām lapiņām;

Še neauga tādi puīši,

Kas drikst mani bildināt.

(LD 10621)

Šorit agri saule lēca

Sārkanāje kociņāje,

Šorit agri cēlušies

Zaļozola zāģeriši:

Jau šnorīņus nolaiduši

Devītā rantīte.

(Tdz 51842)

Ka bērns negrib iet uz podiņa, tad saka:

Podiņam ir asas kantes,

Dupsi paliek dziļas rantes.

(Iveta Miļevska, Kurzeme, 2006)

Es biju diža

Bramaņa meita:

Sedz' sagšu uz sagšu,

ļož' platu jostu;

lejož' savu padomiņu

Septiitā rantīnā.

(Tdz 55573)

Rantains, sk. Rantīt.

Rasi – laikam, varbūt. – “Nu, kad jau mamma un papus ir laidēji, tad jau meita, rasi, būs gan nācēja.” (Janševskis, II, 28); “Voi, rasi, esot redzējušas kā raušus cep?”

(Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, 1. puse, 27); "Rasi, patiks te labāk kā Alojā, ko?" (Sarma, 1999, 42); "Šis cilvēks zina pat to, ko esmu sapņojis, rasi, lieks pierādījums tam, kas īstenībā slēpjas aiz klaidonīgās ārienes." (Zariņš, 64); iespējams, ka tā ir "verba 'rast' nākotnes vsk. 2. pers. forma, kas adverbializēta". (Karulis, II, 105)

*tad pazūd viss kā acumāns,
un rudens migla kūp,
bet rasi tā ir mana dvaša, kas uz stikla?*
(Pēters Brūveris. *Simtais mēģinājums aizvārdot spoguli*)

Rasma, rasme – 1) strauja izaugsme, augšana, laba raža, auglība. – "Caur to vēršu spēku nāk lielas rasmes." (Clikis, 79); "Auguma gan ir, ber rasmus nenieka." (Fīrakers, Konkordance, II, 101); 2) A.Kronvalds ieteica 'rasma' ar nozīmi – produkts, izstrādājums, ražojums; sk. arī Raža. *Darb.v.* 'rasmēties, rasmoties, rasmot' (rasmuoties, rasmuot) – 1) būt auglīgam, ražīgam; 2) izdoties; *īp.v.* 'rasmīgs, rastīgs' – auglīgs, ražīgs. – "Rīga bija palikusi aiz muguras, rasmīgs Kurzemes gaiss devīgi plūda pa lielo pils logu." (Liepiņš, 1977, 24)

*Vectēvi celmus lauza un līdumus svīzdami līda
Taisīja laukus, kur var rasmīgo sēkliņu sēt.*
(Auseklis. *Citkār un tagad*)

*Apkārt Jeruzalemes meitas virmoja,
Rasmīgu vēdera smieklus smiedamas.*
(Vizma Belševica. *Smieklī*)

*Ai! Dieva vietā valdi tu?
Tu laupi to, ko rasmo Dievs;
Tu plēšons, jups tev raus!*
(Auseklis. *Zemnieks*)

Rasmēties, sk. Rasma.

Rastaga – smags, nomocošs darbs, dzīve; smagums. – "Ak tu, smagā rastaga!" (Zariņš, 102); "Nesu savu nabadzības rastagu pārliecībā, ka par mūziku nekur nedod ne plika graša." (Zariņš, 231)

Raudzenieks – cenzors; uzraugs. – "Grāmatā raudzenieks." (Zemzare, 72)

Raugi, raudzības, rauguļi – 1) jaundzimušā bērna un viņa mātes apciemojums. Saglabājies visvairāk vārdsavienojumā 'raugos, raudzībās, rauguļos iet'; sk. arī let ar līku roku; Kūmas; Lelles kāja; Lūkažas; Luņģi; Rādīnes; 2) pirmā ciemošanās, kad kāds pārcēlies uz jaunu dzīvesvietu. Arī šādā reizē nepieciešams ciemkukulis, dāvanas.

25462. Kad ejot raugos, tad pašam ar vajagot ēst no tās maizes, kas līdz nesta, tad aitas labi padodoties. (LTT)

25463. Raugos ejot, maizes kukuļi nedrīkst būt pārās, tad uz priekšu dvīņi dzimstot. (LTT)

Ja dzima meita, tad rauguļos nesa torti un vīna pudeli, ja puika, tad kliņģeri un šņabja pudeli. Tas tā bija 1930.g. Rauguļos gāja cītīgi. (Ausma Vanaga, Rīga, 2006)

25469. Raudzenieki pār sliekšni jāpārvada, lai tie bērnam miegu neaiznes. (LTT)

Vienai suitenei piedzima meitiņa. Visas suitenes iesim rauguļos. Nesis skaistu sudraba karotiņu vai ko citu. (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

Zobens negriež, smilts nav balta, bet greznojas jūras mežģiņu vilēm kā pirms sešdesmit gadiem. Toreiz tā žūžoja mani, aijāja, mātes miesās esot. Rauguļos uzsēdās saulrieta vil-laini jūra. (Ivaska, 2003, 86)

Kad sasitoties, tad vajagot sasistās vietas aptaustīt un sacīt:

*Trīs dienas slimis,
Trīs dienas vesels;
Cep kukuļus,
Nāc raugulos.*
(DL, 1891, 126)

Raukt – sašaurināt, samazināt. – “Skaņumijā *reuk-: *ruk-, no kā ‘rukt’ – savilkties, sarauties, sakrokoties.” (Karulis, II, 108); *lietv.* ‘rukums’ – kaut kā samazināšanās, saraušanās. – “Dienas bija jau labi rāvušās rukumā, bet naktis stiepušās garumā.” (Janševskis, 1994, I, 231); iespējams, ka vietvārdu ‘RUCAVA’, ‘RIKAVA’ pamatā ir šī pati nozīme – vieta, kurā nolīsti meži.

Rauna – riests, pārošanās laiks dzīvniekiem. *Darb.v.* ‘raunoties’ – 1) pārroties; 2) rotaļāties. Sk. arī Aura; Beržu laiks; Jaujas; Riests; Rūja.

12688. Kad kaķi ziemā iet raunā, tad pēc 2 nedēļām ir atkušņi. (LTT)

Rauns, raunačis – 1) nenovēlīgs, skaudīgs, ļauns. – “Sakaitināts kliežu skaļā un raunā balsī.” (Zariņš, 107); 2) viltīgs, blēdīgs, seksuāli ieinteresēts. – “Tautu dēlam raunas acis, kā tam peļu vanagam.” (Milenbahs, III, 487); “Pēcāk sāka dzert un kļuva nepanesami rauns.” (Zariņš, 125); “Sakaitināts kliežu skaļā un raunā balsī, sirds mana daudzās kā negudra.” (Zariņš, 107)

Rausis, rauši – plācenis, pīrādziņš (‘speķa rauši’) no raudzētas miklas ar pildījumu. – “Vārda nozīme saistāma ar to, ka senāk raušus cepa, ieraustus karstos pavarda pelnos vai saraustās krāsns ogļēs.” (Karulis, II, 108)

25470. Pirmo rausi, no krāsns velkot, jāuzmet uz krāsns mājas garīņiem; kad visi rauši izcepti, tad jānoņem tas rausis no krāsns un pirmais jāēd. (LTT)

25474. Ja pa sarņiem cep raušus jeb karašas, tad izcelsies nieku valodas. /A.Bīlenšteina rokraksts./ (LTT)

25472. Kad rauši cepot salīp pa pāriem, tad kāzas gaidāmas. (LTT)

8431. Lai govīs nesaslimtu ar asinssērgu, vajaga gavēņa laikā kaut cūku, cūkas asinis samaisīt ar miltiem un sacept kukuļos. Pirmo dienu laižot govīs ganos, katrai govij jādod apēst neliels gabaliņš no asinsrauša. (LTT)

Pērse neēda latviskos speķaraušus, toties uz veco Andersonu svētku galda nekad netrūka skaisti nobrūnināto pīrādziņu. Andersona kundze tos sacepta lielos vairumos, turēja iesaldētus ledusskapī un, ierodoties viesiem, uzmeta tikai uz pannas un ieģrūda cepeškrāsnī. Māja piesmārdējās ar speķi un sīpoliem, bet galdā parādījās kaudze karstu, nobrūninātu rausiņu. (Eglītis Anšlavs, 1980, 39)

*Māte meitu izdevuse,
Pienu raušu gribēdama;
Kad iegāja kambārī,
Raudāj’, milnu turēdama.*
(LD 15538)

*Ak tu veca māmuliņa,
Rauši deg, rauši deg!
Velcies vecu kažocīnu,
Šaujies krāsnes dibenā!*
(Tdz 42590)

*Zīle, žube raušus cepa,
Lepnus viesus gaidīdama:
Atāj zaķis, sarkanbārdis,
Sila segli mugurā.*
(LD 2520,3)

Raža, ražens – tās pašas cilmes kā 'rast', atv. no *rad-ti 'augt'. Vārda 'raža' mūsdienu nozīme izveidojusies tikai 19.gs. vidū (J.Alunāns), agrākā semantika – 'attīstība, plaukšana', 'izdošanās, veikšanās, zelšana', 'izcilība'. Atv. 'ražens' kopš 17.gs. literatūrā sastopams ar stabilu nozīmi 'skaists, izcils, tāds, kas labi attīstās' (Karulis, II, 110); Krievu apvirdvārds (Vologdas, Jaroslavljas, Tveras, Penzas, Tambovas gub.) 'ražij, ražoj' – plecīgs, stiprs, arī skaists (Fasmers, III, 432). Latviešu folklorā 'ražens' saistās arī ar kārtības un darba tikumu, ar saimniekošanas prasmi. Tās pašas cilmes kā 'raža' ir 'rasma, rasme' (sk.). *Darb.v.* 'raženāt' – skaistu, jauku taisīt, radīt.

Ne dzīvot nedzīvē,

Ja ražen nedzīvē:

Negrīb mana māmēlit

Neražen dzīvojam.

(LD 3211)

Kam Dieviņis mani vienu

Neraženu audzināja?

Ne tautiņas mani mīla,

Ne ieredza bāleliņi.

(LD 5425)

Dīženās, raženās,

Abas gāja vienu vietu.

Kam, Laimiņa, mani laidī

Nedīzenu, neraženu?

(LD 5395)

Tīšām gāju neraženi,

Tīšām acu nemazgāju,

Lai nemil pašu puīši,

Lai es tiktu pārnovadis.

(LD 10830)

Raženāt, sk. Raža.

Ražens, sk. Raža.

Rādīnes, radīnes – jaunpiedzimušā raudzības. Sk. arī let ar liku roku; Kūmas; Lelles kāja; Lūkažas; Luņģi; Raugi.

Rāmava, ramave, romove – svētbirzs, vieta, kur lūgt dievu (dievus), upurēt un ziedot tiem. Dūsburgas Pētera "Prūšu zemes hronikā" (14.gs.) teikts, ka prūšiem ir svētvieta Rāmava (Romove), kurā dzīvo Krīvs ('Criwe'), kas garīgajā pārziņā tur ne tikai prūšus, bet arī lietuvjus un citas Livonijas tautas (varētu attiekties arī uz latviešiem). Rāmavā degusi neizdziestoša uguns un vasaru un ziemu svētbirzs bijusi zaļa (iespējams, ar āmuļu – svētaugu palīdzību). Vārda pamatā ir *rem- padarīt mierīgu, rāmu, resp., kosmizēt, ritmizēt, ielikt, ievilkt noteiktā, iepriekšzināmā sakrālā kārtībā un veidā. *Īp.v.* 'rāms' – mierīgs, padarīts par mierīgu, kosmizēts.² Tiesa, radn. saknes arī 'rāmīt' – kastrēt, kas nekādā ziņā nenozīmē kādu kosmizējošu, bet varmācīgu "nomierināšanu".³ Latviešiem atzīmēti personvārdi ar sakni Ram-/Rom- vismaz kopš 16.gs. (Ramand; Ramate; Rame; Ramecke; Raminge⁴), bet atsevišķos gadījumos arī kopš 13.gs. (latgaļu virsaitis Rameķis). Atsevišķos gadījumos tie varētu norādīt uz nodarbošanos ('rāmītājs'), tomēr virknē citu gadījumu (kā Rameķis), šķiet, tiem varētu būt bijusi saikne ar sakrālo jomu. *Lietv.* 'rāmums' – mierīgums, skaidrums, klusums.

Vai nevajadzētu papētīt uzvārdu nesējus? Māksliniece Romāne man teica, ka viņa ir Ruomane. (Saulcerītes Vieses, Rīga, 2003. vai 2004.g. rakstīta zīmīte)

No nokauto kapu ugunīm plandošām, no krustnešu izdzēstiem pavardiem, no raganu sārziem, no Romoves birzs nāk uguns, kas ir mana miesa. (Māris Čaklais. *Auseklis*)

¹ "Raelei bija ražens un skaists ģimīš." (Gliks, 79)

² Piem., "rāms gaiss". (Fennels, 1989, 76)

³ "Rāmīt tas ir kā kuilēnus par veprīšiem pataisa." (Jēkabs Leimanis, Kurzeme, 2006); "Avenu rāmīt.": "Ir tas vērsis rāmīts?" (Fennels, 97)

⁴ Silīņš, 268.

Pūt, vējiņ, rāmi rāmi:
Māra nāca pa Daugavu;
Māra nāca pa Daugavu,
Pilna laiva sērdienišu.
(Tdz 54858)

Jezu vysu lobokais,
Jezu vysu varīgais,
Jezu vysu jaukais,
Jezu vysu mīligais,
Jezu vysu rōmōks [..]
(Litānija)¹

Še Romoves birzi, Ligo,
Tev, Dievam, ziedoju!
(Baņuta, 31)

Birzs, mana ramave, ver augstu vārtus,
Krēslainu pagalmu ieraugu priekšā:
Kustas ēna, klusi soļi,
Iet kāds elpu aizturētu.
Vai savu nākumu pagātnē skātu?
(Medenis, II, 135)

Rāmi rāmi Dieviņš brauca
No kalniņa lejiņā;
Dieviņam rāmi zirgi,
Rāmas kaltas kamaņinas.
(LD 33681, 1)

Rāmi rāmi Dieviņš gāja
Par tiem lauku tīrumiem,
Lai vējiņis nevēcina
Dievam zīda mēteli.
(LD 33682, 8)

Aug paaudzes kā maura zāle rāmi
un smeļ no senatnes kā dziļas ākas.
(Fricis Dziesma. Paaudzes)

kūp Rāmavā uguns, Herkus Mants ved baltu zirgu
caur ozolu birzi, caur bērzu birzi, pa ošu gatvi,
caur briķšņu briķšņiem, pa slīkšņu slīkšņām.
(Pēters Brūveris. Aiz stikla)

Rāms, sk. Rāmava.

Rāzēt, rāzēties – 1) spokoties, rādīties; murgos runāt, muldēt; 2) plosīties, traktot, jokoties. – “Jauni cilvēki viens ar otru rāzējas.” (Modris Rubenis, Kurzeme, 2006)

6234. Ļaunās dvēseles staigā pa zemes virsu, ķēmojas, rāzējas. Vakaros tās līdz pusnaktij nekad nevar nogult, zeme līdz pusnaktij viņas nepieņem. (LTT)

Recenis – 1) kaut kas sarecējis. – “Voi tik nabeja auzu ķeiseļa sakarā?” (Anna Rancāne, Latgale, 2006); 2) aukstā gaļa, galerts. – “Agruok kvašelini sauce recins.” = Agrāk galertu sauca par recini. (Marija Kursīte, Zemgale, 2006). Sk. arī Drebene; Spudiņi, Studinis.

Redzināt – 1) bildināt, uzrunāt; drošināt, skubināt. – “Skubināt viesu uz ēšanu.” (DL, 1891, 6); “Ēde gaļu bez maizes un cits citu redzināja: – lai tikai ēdot – gaļas esot.” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, 1. puse, 26); 2) kārtis ziļēt. Droši vien, atv. no *darb.v.* ‘redzēt’. – “Kas man izredzinās laimi, saka pie kāršu licēja ieejot.” (DL, 1891, 31)

Šaut, māmiņa, pirmo dēlu
Ar ērcešu rīkstīlēm,
Tad drīkstēsi redzināt
Pirmā dēla ligaviņu.
(LD 3046)

Jauna gāju tautiņās,
Drošu sirdi turēdama.
Māku pate gan dzīvot,
Ir saimīti redzināt.
(LD 22073)

Dizans auga, ražans auga
Man tas vienis bāleliņis;
Nedrīkst kungi vārda saukt,
Ne vagares redzināt.
(LD 3429, 1)

Reika – 1) teika, nostāsts, izdomājums. – “Jūsu izdomātā reika mani sāpina.” (Zariņš, 52); “Tā esot tautas teika, kauču patiesībā tā ir gluži vienkārši Picakilas vecenes

¹ Ievietota grām.: Koronka. Septeņu sōpu Jumprovas Marijas. Viļņa, 1887, Nr.6.

izdomāta reika." (Zariņš, 1978, 10); 2) garas, tukšas runas; 3) liels stāstnieks; tukšu, garu runu teicējs. *Darb.v.* 'reikot, reikāt, reikt' – 1) runāt, stāstīt; 2) blēņas stāstīt. – "Ko nu reiko tādas blēņas, kas šo nepazīst par reiku un niekbīli!" (DL, 1891, 31); "Tas jau tāds reika, kā iesāk reikot, tad tik klausies, pasakas vai vezmiem, ka ne atklausīties nespēj." (DL, 1891, 31)

Reikot (reikuot), reikāt, reikt, sk. Reika.

Remens – atbalsts; *darb.v.* 'remt' – balstīt. Radniecīgs vārdam 'rimt'.

*Vai tautieti, tēva dēlis,
Nerāj mani tik varen:
Ne man tēva, ne māmiņas,
Es tavā remenā.
(LD 26818)*

Remt, sk. Remens.

Retēt – dzīt. – "Brūce sāk jau saretēt."

Rēdāns, rēds – 1) rets; 2) neists, sliktas kvalitātes, nelabs. – "Rēdanu mantu esi nopircis."; sk. arī Rēdīt.

Rēdīt, rēdēt – 1) plēst. – "Kur tad nu esi kāpis, kad drēbes tā norēdis?" (DL, 1891, 31); 2) bārt, lamāt, lādēt. – "Ubagus pie baznīcas rēdīt, līdzināt un tiesāt." (Janševskis, III, 383); "Nu jau saimniece atkal lielajā (t.i., pārskaitusēs), rēdī kaut kuru, kas pakājē gadās." (DL, 1891, 31); "Mācītājs šodien uz kanceles rēdīja tos, kas ceļa nebija griezuši." (DL, 1891, 31); 3) deldēt, izdeldēt. – "Bet tie bezdievīgi taps no zemes izrēdēti." (Gliks, 56); "Ko mute pelna, to mugura izrēdī." (RLB ZK, 1912, 15–16); "Vai tas neizrēdēs jaunrades šķīsto aparotību?" (Zariņš, 231); 4) izpirkt vainu, ciest sodu. – "Gan viņš to izrēdis." (RLB ZK, 1912, 15); 5) atgriezt, atdabūt, atlīdzināt, maksāt. – "Atrēdīt naudu." (Ulmanis, 18); 6) kārtot, rīkot; izrīkot, likt darīt. – "Latviešu valodas vārdus dr. Ulmans savā vārdnīcā citādi sarēdījis nekā vecais Stenders." (Kronvalds, 476); "Kārtība, par nožēlošanu, šodien izrēdēta." (Zariņš, 71); *lietv.* 'rēdījums' – kārtojums. – "Šis bij sakrātos vārdus etimoloģiskā sarēdījumā sastatījis." (Kronvalds, 476)

Rēdīties – taisīties, posties. – "Izrēdījusies kā madāma, nez kur nu ies." (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

*Kad kumāsi rēdījosi,
Es darbīna nedzīevāju:
Sudrabiņus spožināju,
Villainītes balināju.
(LD 1309)*

Rēgāties – slepeni ko nolūkoties. – "Puikas aiz krūmiem norēgājās kā čigānietes lika meitām kārtis." (DL, 1891, 6); "Viņa visulaik rēgājās vienīgi uz tevi." (Skujiņš, 2001, 63). Radn. vārdiem 'redzēt', 'ragana'.

*Kādēļ mans kumeliņš
Atpakaļ rēgājās?
Es atrādu tautu meitu
Cepli rotu kaltējot.
(LD 18397,2)*

Rēkot, rākot, rēkāt (rēkuot, rākuot) – 1) runāt, stāstīt, parunāties. – “Mans draugs man tuo parākuoja, ka šie duj redzijuši, un es tuo neticiju” (Plāķis, 40); “Pats ar sevi pasarēkot iet.” = Pats ar sevi parunāties, apspriesties iet. (Anna Šmite, Kurzeme, 2003); “Par reju beja irākavuš šitū.” = Par riju bija stāstījuši šito. (Antons Dzenis, Latgale, 2005); 2) savstarpēji apspriesties par kaut ko. – “Viņi dui sarāko, kadai /naudū/ atdos.” (Kuršu kāpu folklorā, 31); 3) plāpāt, runāt tukšu, melot. – “Kū tu te pīrākuoji? = Ko tu te piemeloji?” (Bēna Vilcāne, Sibīrija, 2005); 4) domāt. – “Es rēkoju, iesim vēl vienu baru cauri.” (Janševskis, I, 320); 5) ļaustīties, skaļi runāt. – “Ko tu te rēkā, es tāpat dzirdū!” (Jolanta Rehtermane, Zemgale, 2006); Radn. vārdam ‘rēkt’. – “Ar verbu ‘rēkt’ senatnē saistījās arī cilvēku (skaļa) runāšana.” (Karulis, II, 113); “Brosnej rēkt!” = Pārstāj ļlaut! (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); *lietv.* ‘rēkšana, rēkāšana’ – skaļa runāšana ar smiešanos vai vienkārši pārāk skaļa runāšana. – “Ļļaušonys, riekšonys – klausūs, ka ļjustejās ļauds.” = Klaiģāšana, kliegšana, skaļa runāšana, klausos, ka priecājas ļaudis. (Zinaida Ivule, Sibīrija, 2005); sk. arī Rēkulis.

- 4 Zvejnieki jūrmalā ilgi rēkava un prātava, ko darīt: iet jūrā, vai nē; bet kad dažī galvava un beidzot pat nobalsava, ka vētras nebūs, tad gāja jūrā un zvejava. (Janševskis, Nica, 53)

Rēkt, sk. Rēkoņ.

Rēkulis, rēkule – 1) skaļš runātājs; 2) burvis, burve, zilnieks, pareģis. – “Jei beja lela rākule, varieja vysu par kuru kotru pastuostiet.”; sk. arī Rēkot.

Rēzēt – stīvi uzslīet, nolikt taisni; *lietv.* ‘roza’ (ruoza) – 1) uzkalns, kalna augšpuse; 2) augstāka vieta līdzenumā; 3) sausa vieta purvā; 4) grava, aiza. Visiem tiem pamatā nozīme ‘būt taisnam, izstieptam, uzslīetam’ (Karulis, II, 131). Šī vārdsakne, iespējams, ir vietvārdos ‘RĒZEKNE’, ‘GAROZA’, ‘AUGSTROZE’ (Karulis, II, 131–132). Sk. arī Paroza.

Kādreiz ragana, laižoties pāri no Vecates Sedus kalna uz Koškeles Ruozu (mājas vārds), noslīkusi. Ragana bijusi Ruozu gane. (Kurcalta, 101)

Rīdze – 1) svītra. – “Asiņainas rīdzes uz muguras.” (Mīlenbahs, III, 536); 2) apģērba apmales rotājums; maliņa. – “Nedz vīles irst. nedz rīdzes un apšuvumi skarst.” (Janševskis, I, 128); “Meitas izšuj rīdzes gar apkakli.” (Mīlenbahs, III, 536); *darb.v.* ‘rīdzēt’ – apdarināt. – “Visas vīles sašūtas un tā norīdzēts, ka ar rokām būtu veselu dienu ko strādāt.” (Janševskis, I, 128)

Šuvu kreklū brālītim.

Šuvu tautu dēlinam:

Brālītim rīdzi dzinu,

Tautietim norakstiju.

(LD 7384)

Var.: 3. *Brālīm šuvu rīdzēdama,*

4. *Tautietim rakstīdama.*

Nav tā melna milzu čūska – garā rīdzē izrisusi

Lien caur zundū laivu boga, garām Danevikai taustās.

(Jansons-Saiva, 55)

Rīdzēt, sk. Rīdze.

Rieči – darbarīki. – “Lai tas jums patapina savus riečus.” (Janševskis, II, 191)

¹ Šķiet, nepublicēts nostāsts ar tautas etimoloģiju par nosaukuma ‘Rēzekne’ rašanos. Jāj Pēteris I gar lielu ezeru un neizpratnē, kas tas tāds. Prasa garām ejošam vīrelim: “Tā ir jūra vai tas ir ezers?” (kr. val.: “Eto more ili ozero?”). Vīrelis atbild: “Razno”, ko Pēteris I saprot, ka tas vienlaikus ir gan ezers, gan jūra (kr. val.: ‘razno’ – dažādi: gan tā, gan tā). (Aleksandra Belousova informācija. Sanktpēterburga, 2003)

Rieklis – 1) tāds, kas nepārtraukti rej. – “Riekļa kuņa.” (Ulmanis, 222); 2) kas vienmēr kliegā, klieg, rājas, nemierā ar visu sev apkārt; nenovīdīgs cilvēks. – “Tu paglāb tos dzīvoklī priekš riekļu mēlēm.” (Gliks, 79); “Elles rieklis=sātans.” (Ulmanis, 222); 3) 17.gs. lietots ar nozīmi ‘nelaime’ (K.Fīrekers). No *darb.v.* ‘riet’.

Riestava, riestuve, Sk. Riest.

Riest – 1) augt, veidot, veidoties, rasties, plesties. – “Viņa elpā nobriest vārpas, kārēs riežas saldaiss medus.” (Jansons-Saiva, 26); 2) tīt audeklu uz veltna aužamos stāvos; 3) cerot; 4) savienot; 5) pildīties, attīstīties; 6) kaitēties. *Lietv.* ‘riestava, riestuve’ – veltnis stellēs. Sk. arī Riests.

*Raudī, raudī, jaunā mārša,
Nu tev diena raudamā!
Atnāks ir tāda diena
Saujā riest asariņas.
(LD 22816)*

*Es šķītos ravēdama
Smalka krekla nenēsāt;
Liniņš sāka krūmu riest
Deviņiem žuburiem
(LD 28195)*

*Lai bij grūt, kam bij grūt,
Rudzīšam, tam bij grūt
Ziemu ciest, krūmu riest,
Par vasaru nezaugt.
(LD 28031)*

*Briest pumpuri, pārplīst, lop hlороfils
lapās, un tūlīt kļūst redzamas dzīslas.
Līdz rudenim tālu!
Sulas stumbrā vēl riest!
(Māris Čaklais. Sākums)*

Riestava, sk. Riest.

Riests I – ziditājdzīvnieku un putnu vaislošanās laiks. – “Klau, tur kāda zaķu saime ved vēl riestu: tēviņš ūkš mātītes kopā.” (Janševskis, IV, 106); “Riesto rubeņi vai baloži, tā var teikt.” (Guntis Eņiņš, Rīga, 2006). *Darb.v.* ‘riestot’ – vaisloties; arī rotaļāties, spēlēties. Sk. arī Aura; Beržu laiks; Jaujas; Rauna;

Riests II – priežu meža tips ar kūdrainu, nedaudz purvainu augsni. Parasti tāda aug vaivariņi, zilenes, spilvas, grīšļi, dažādas purvu sūnas, ķerpji.

Rieteklis – Venēra, vakarzvaigzne. – “Rietekļ pavisam ret sak, sak – vakarzvaigzņ, vakarspuļģs.” (Ādamsons, Kagaine, II, 489); “Maušis drikst stāties darbā tikai tad, kad šabas’ nosvinētas, tas ir, kad rieteklis jau uzlēcis.” (Janševskis, 1994, I, 91); “Viņa teicās nepazīstam vairāk zvaigžņu kā tikai vakariem Rietekli, rītiem Ausekli un bez tam vēl Sietiņu un Greizos ratus.” (Janševskis, IV, 111); Rieteklis bija Jūlija Eduarda Baloža (1856 – 1940), populārās dziesmas “Še, kur ligo priežu meži” u.c. romantiskas ievirzes dzejoļu autora, pseidonīms. Atv. no *darb.v.* ‘rietēt’, kam pamatā ide. *rei- tecēt, ritēt. Sk. Bābiņa. Sal. Auseklis; Austrīņš; Spuļģis.

Ģan jau kāda nezināma vēsmiņa, kāds saules vai mēness, vai rietekļa stariņš, kāds sapnis, kāda paša it kā nejauša iedomā kaut ko viņam dvēselē pavēstis no visa tā, ko māte jūt, domā un viņam vēlē. (Janševskis, 1994, II, 212)

Rikmanis – “rīkotājs, pavēlnieks; lielmanis” (Putniņa, Timuška, 194). Dažādo un daudzo pasākumu, projektu vadītājus/organizētājus vismaz pārmaiņus varētu dēvēt par rikmaņiem. – ‘Parādes rikmanis’, ‘pasākuma rikmanis’ u.tml. Varbūt ‘rikmanis, rikmane’?

Šabas – sabats, sestdiena jeb svinamā diena.

Riksna – svītra. – “Kas tū riksnu iz papīra izvilcs?” (Brencis, 133)

Rikums – liela maizes šķēle.

Rikums uz rikuma,
Cauruma nemaz.
(Mikla; atminējums: zeme)

Rimšas, rimša – klusums, mierinājums. Sk. arī uzvārdu ‘Rimša’. *Darb.v.* ‘rimt, rīmties’ – stāt, beigt, beigties, pārstāt; *īp.v.* ‘rimts’ – mierīgs, kluss. – “Viņš ir jo rīmts, jo turīgs, jo prišīgs, šis tāds nokalts.” (Fīrekers, 320); *lietv.* ‘rīmtums’ – miers, klusums. – “Putni aizdzied vasaru, iedzied to blāvās nakts rīmtumā.” (Ivaska, 2003, 27)

36712. Ja žagi negrib rīmties, tad kāds ļoti stipri daudzina. Lai tie rīmtos, jālūko atminēt daudzina tāja vārds. (LTT)

21726. Kad galva sāpot, tad mazās nātrītes jāpiesienot pie pieres un sāpes drīz rīmšoties. (LTT)

Rimt, sk. Rimšas.

Rimts, sk. Rimšas.

Rīmtums, sk. Rimšas.

Rindāties, rindāt, rindoties, rindot (rinduoties, rinduot) – stāties rindā, iekārtoties, ieņemt vietu; salikt pa vietām. – “Rindajeties pa puorīm!” (Brencis, 133); “Viņi rindējas kā meža zosis.” (Mīlenbahs, III, 527)

19353. Ja mākoņi sarīndojušies divām kārtām, vieni zemāku, otri augstāku, un iet vieni otriem pretī, tad sagaidāms lietus. Bet ja mākoņi iet vienādā virzienā, tad var cerēt uz jauku laiku. (LTT)

Rizga – 1) nemiers, nekārtība. – “Rizga vien ir ņemt bērņus līdz uz zaļumballi.” (Mīlenbahs, III, 534); 2) dauzīšanās; dauzoņa, nerimša (par cilvēku); *darb.v.* ‘rizgot, rizgoties’ (rizguot, rizguoties) – daudzīties, plosīties, palaidņoties, klaigāt.

Rizgot, rizgoties, sk. Rizga.

Rītišķas, rītišķas, rītišķis – brokastis. – “Seņņok sacē, ka vajag aizieš reitišķu.” = Senāk teica, ka vajag paēš brokastis. (Reķēna, II, 304); “Ēdīņa reižu apzeimēšonai vacata¹ lītōja šaidus vōrdus: reitišķas, dīnešķas un vakareņas [...] Reitišķas ēde, kod sauleite jau beja gobolā.” (Latkovskis, 1956, 24); ““Jāiet!” viņš noteica un, rītišķim nepieskāries, izgāja uz ceļa.” (Zariņš, 1985, 147); *darb.v.* ‘rītišķot’ (rītišķuot) – ieturēt brokastis. Sk. arī Azāids; Dīnišķas; Pavakariņas.

Rītišķot, sk. Rītišķas.

Robt, robīt, sk. Ierobs.

Roida, roidas – 1) atkritumi, gruži, kaut kas galīgi nevērtīgs. – “Iznes roidas!” (Valdis Rūja, Rīga, 2006); “Tādēļ ka es esmu tautā visiemiļotākais, tie visi citi – roida.”

¹ Vacata – vecāmāte.

(Zariņš, I 18); 2) gruveši, drupas. – “No kādreizējās pils palikušas tikai roidas.”; sk. arī Naši. *Darb.v.* ‘roidoties, roidot’ (roiduoties, roiduot) – gruzot, atstāt netīrumus. – “Ko tu te roidojies.” = Ko tu te gruzus, netīrumus atstāj. (Ansī Uibo, ASV, 2006); “Roidas paliek pakaļā.” = Netīrumi, gruzi paliek nenovākti. (Valdis Rūja, Rīga, 2006)

*Bet dēli, cēlie dēli
gaida, kad beigsies šīs dziesmas,
gaida, kad godālgas pasniegs,
gaida, kad sabīdīs krēslus
un izmēzīs roidas un mēslus
un sāksies danči.*

(Janis Krēsliņš. *Dziesmu, jaunatnes un valsts svētki trimdā*)

Roidoties, roidot, sk. Roida.

Roķēt, sk. Roķis.

Roķis (ruoķis) – 1) tāds, kas vienmēr ar ko aizņemts, ar kaut ko darbojas; 2) ‘Maizes roķis’ – pūķis, mājas auglības un ražības gars. *Darb.v.* ‘roķēt’ (ruoķēt) – daudz ēst, rīt.

Rota (ruota) – 1) greznumlieta, kurai tradicionāli bija jābūt pēc iespējas košai un spīdīgai; 2) apģērbs, apģērba gabals; tērps ar piederumiem, ietērps. – “Sākotnējā nozīme varēja būt ‘raut, plēst’, no kā rota – ‘noplēstais, norautais’ attiecinājumā uz dzīvnieka ādu, ko lietoja ķermeņa segšanai, un vēlāk ar pārnesumu attiecinot uz audumu un cilvēka apģērbu.” (Karulis, II, 130); 3) personvārds, reģistrēts sākot ar 19.gs. beigām (Siliņš, 278). Sk. arī Rotaļa; Rotāt.

*Kas spīdēja, kas vizēja
Jāņa mātes istabā?
Jāņa mātes zelta rota,
Tā spīdēja, tā vizēja.
(LD 32716)*

*Sagērb mani, māmuliņa,
Dīzenā rotinā!
Nu es iešu tai ciemā,
Kur mūžam neatstāšu.
(LD 27460,2)*

*Ira man, ira man
Trejāda rota:
Pukīte rozīte,
Ābeļu lapīņa;
Ābeļu lapīņa,
Āziša stebere.
(LD 28428)*

*Meliņ, tava skaista rota
Jāņa nakti jāgodē,
Izgodējse Jāņa nakti,
Liec pūrīna dibenā!
(LD 32341)*

*Ganiņš biju, ganos gāju,
Gana rota mugurā.
Skuju brunči, egles dekis,
Garais tāšu zebeņieks.
(LD 29229,3)*

*Visa mana goda rota
Meža putnu rociņā.
Dzenis manu raibīti' nesa,
Dzilna mēļu villainīti.
(LD 2693,2)*

Rotaļa (ruotaļa) – 1) tāds, kam patīk greznoties vai kuru kāds gribētu redzēt skaisti izgreznotu; 2) spēle, jautra izdarība; 3) rituāla izdarība, kurai noteikta secība un kuras pareizs izvedums – kā uzskatīja – nodrošina spēku pieplūdumu. Tāpēc visu svētku, godu svarīga sastāvdaļa bija rotaļa=rituāls. *Darb.v.* ‘rotālāties’ (ruotālāties) – 1) spēlēties; 2) veikt svētku, svinību, godu rituālu. Sk. arī Rotāšana; Rotāt.

17187. Lieldienas rotaļa ir visticamākā ķeršana. Vienam aizsien acis, un tas nu prasa: “Kur tu mani vedīsi?” “Uz cūkkūtiņu putru ēst.” “Vai karote ir?” “Meklē pats!” Tad visi sāk bēgt un ķērējs iūko kādu sagūt. (LTT)

11479. Kad visas malas /lānos/ ir appuškotas un sāk jau mesties krēsla, tad sākas līgošana. Vispirms aplīgo visas malas un pašu māju, sevišķi saimnieku un saimniecei. Saimnieks dabū kuplus ozola, saimniece zāļu vaiņagus. Līgotājus pacienā ar alu un sieru. Līgotāji staigā no vienas mājas uz otru, kamēr pēdīgi sanāk lielā pulkā kādā kalnā, kur dedzina darvas mucu. Pie uguns kuriem dejo, rotaļojas un lēc pār uguni. (LTT)

14479. Trešo dienu /kāzās/ tiek dažādas rotaļas rādītas. Viens pārgērbjas par lāci, otrs – lāča dīdītāju. Dažreiz atkal sastājas visi par zaldātiem rindā un rāda, kā zaldāti rīkojas. Vecus svārkus dažreiz piesien pie kādas kārts par karogu. /Mācītājs Bōrgers, Ērģeme, Rīg. Stadtblätter, 1896, 143./ (LTT)

*Rotaļina rotas raud,
Pie klētiņas sēdēdama;
Es raudāju māmuliņas,
Padomiņa devējiņas.
(LD 4761)*

*Māsiņ mana rotaļiņa,
Nomalē novedama!
Kas redzēja tev rotīnu,
Nomalē nēsājot?
(LD 21618.1)*

*Māsiņ, mana rotaļiņa,
Noligoji maliņā!
Redzēj' rotu i taisām,
Neredzēju valkājam.
(LD 17084)*

*Dieva dēli, Saules meitas
Rotaļām spēlējās,
Rotaļām spēlējās
Pa rociņu rociņām.
(LD 33758)*

Rotāšana, rotošana (ruotuošana) – 1) rotaļāšanās; 2) līgodziesmu veids, kur piedziedājums ir 'roto!' (ruotuo) vai 'rūto!' (rūtuo).

*Juona dīnā nagulēja,
Tod sauleite rūtīnej, Rūtū, rūtū.
Rūtu, rūtu, rūtīneiti,
Caur tū caurū dībīnēni, Rūtū, rūtū.
(Bronislava Trukšāne, Sibīrija, 2005)*

*Rūtuo, rūtuo, ka nadūsi sīra, pīna,
Palīks gūvs uolaveica, rūtuo, rūtuo.
(Marija Anuškāne, Sibīrija, 2006)*

Rotāt, rotāties, rotēt (ruotāt, ruotāties, ruotēt) – 1) pušķot/-ies, greznot/-ies; 2) ritmiski, harmoniski kustēties, tā, lai vairojas dzīvības, auglības spēks; 3) skriet, steigties; būt veiklam, lidināties; 4) rotaļāties, rotaļīgi kustēties. Pamatā laikam ide. *er- sakustēties, satraukties, pacelt, augt (Karulis, II, 130). Sk. arī Rota.

Da Juonim leigoj, piec Juonim rūtoj. (Helēna Nagle, Latgale, 2003)

*Es atradu vabolīti!
Mēslienā rotājot;
Satinos nēzdaugā,
Ienesos istabā.
Ja būs mani Dievs vēlējis,
Te būs mani krusta pāde.
(LD 1160)*

*Dievs gāja pa priekšu kūmāmi namā,
Māriņa rotāja no pakalenes.
(LD 1390)*

*Es redzēju jāna tēvu
Pa ozolu rotājot,
Pa ozolu rotājot,
Jāna bērņus lūkojot.
(LD 32916)*

*Teci, teci, ličupīte,
Sijādama, rotādama;
Sijādama zeltu nes,
Rotādama sidrabiņu!
(LD 31017.2)*

*Es maza meitiņa, es māku rotāt,
Šurpu, turpu, pie tēva, pie mātes.
(LD 2142)*

*Jauni puīši, jaunas meitas,
Jāna nakti neguliet,
Tad ritā redzēsiet,
Kā saulīte rotājās!
(LD 33209)*

¹Runa par jaundzimušu bērnu, kuru, kamēr nav dots vārds, aizsargnolukos šeit devē par vabolīti.

Roza, sk. Rēzēt.

Roze¹ – āreju vai iekšēju brūču infekcijas slimība, kas visbiežāk izpaužas kā ķermeņa ādas iekaisums. Āda kļūst sarkana un spīdīga, sarkanums ātri izplešas. Tradicionāli uzskata, ka medicīnisku līdzekļu pret šo slimību nav. Tā vai nu pāriet pati (vienkāršākos gadījumos), vai arī ārstējama ar tautas līdzekļiem – apvārdošanu un īpašām darbībām. Uz laukiem tuvākā vai tālākā apkaimē joprojām saglabājušies t.s. rozes apvārdotāji jeb novārdotāji.

25776. Esot pavisam trīs deviņas rozes un katra esot dziedējama ar savādiem vārdiem. (LTT)

25774. Šīs rozes gan nekur visas nav uzskaitītas, bet pūšamos vārdos sastopam tomēr deviņas rozes pēc krāsas (baltā, sarkanā, zilā, melnā, dzeltanā, raibā, pelēkā, zaļā, tērauda), deviņas pēc slimajām miesas daļām (smadzeņu, zobu, dzīslu, kaula, stilba, gurna, rokas, galvas, krūšu) un deviņas pēc citām īpašībām (caurā, nāvigā, tekošā, kniešamā, sitamā, mikstuma, čūskas, ūdens un lapu). (LTT)

25777. Roze ceļas no bišanās. (LTT)

3375. Ja nobistas, tad vajaga piesaukt savu vārdu, tad nedabūs rozi. (LTT)

25778. Rozi nedrīkst slapināt, tad slimību sadzen iekšā. (LTT)

25781. Ja roze piesitas, tad tai apvelk ar adatas aci apkārt, lai tālāk neplešas. (LTT)

25787. Ja ir roze kājā vai rokā, tad ar sarkanu dziju jāsiens trejdeviņi mezgli. (LTT)

25796. Rozi var glābt, ja paņem aitas melnu vilnu ar visiem sviedriem, zilu papīri un ar baltu kritu saraksta uz zila papīra deviņus krustiņus. Tad vēl pieliek ievu mizas un to visu piesien pie sāpes, tad drīz būs vesela. (LTT)

25794. Mazam puikam kājā iemetusies maldīgā (arī caurā) roze. Neviens dakteris nevarējis rozi izārstēt. Reiz puikas māte aizgājusi pie vienas vecenes un tā pēdīgi rozi izvārdojusi. (LTT)

Rūze juuorstej laikā. Juobrauc da vuordinīkam, da buobeņom. Tys jir ašņa augūņš, izataisa kur meikstuoka vīta – rūkuos, kuojuos, ap krystīm buobom i pat kryutis. Jei izataisa jira ka nu nūsabeišonys, bet i pošā pa sevīm. Cauruo rūze – ka trumu naizuorstej, ka suok augt, palik zyls, par divi dīnys tryukst vaļi i suoc teciet. Tod gryuši izuorstiet. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Rozes ir ļoti daudz. Ir parastā roze, arī mēra stuldze, vēl negantāka kā roze, ar ziliem puniēm, lielu temperatūru. Uz zila papīra jāvelk trejdeviņi krustiņi. Rozi pats sev nevar izārstēt, tikai citiem. (Anna Dintere, Kurzeme, 2006)

Kad tēvam bija roze, aizveda viņu uz Nīcu, uzspļāva – vesels. Tā bija tāda burvība. (Mirdza Čīma, Zviedrija, 2006)

Rozi ārstēja, arī čūsku kodumus pūta vecmamma Ede Cerbaha. Iekožamā vietā vai virs rozes kaut ko bubināja. (Armands Cerbahs, Zviedrija, 2006)

Rudzalus, rudzītis – rudzu degvīns.

Rudzenīca – rudzu miltu biezputra. Sk. arī Putra.

Rukums, sk. Raukt.

Rumulas, rumulēšana – 1) pavasara atmodas rituāli un darbības, kad pirmo reizi dzina lopus ganos, uzsāka zemes aparšanu vai pēc mēslu talkas; 2) kāda notikuma priecīga atzīmēšana ar liksmu jārēšanas; 3) ālēšanās, plosīšanās. *Darb.v.* 'rumulēt' –

¹ Nosaukums, iespējams, no tā, ka slimības laikā āda kļūst spilgti sārta kā rozes zieds.

1) apliet ar ūdeni ganus, kas atgriežas mājās pēc pirmās ganu reizes pavasara sezonā, arī apliet ar ūdeni arāju, kas uzaris vai taisās uzart pirmo pavasara tīrumu; 2) priecāties, liksmot. Aizguvums, kura pamatā igauņu vai lībiešu 'rumal' – dumjš, mulķīgs. Sk. arī Ūdenošana.

8586. Kad lopi pirmo reizi izlaisti ganos, ka sadzen mājā, visi mājīnieki un gani rumulējas, lai govīs to gadu dod daudz piena. Pēc rumulēm saimniece dod visiem vārītas olas, lai govīs vasaru ir pieēdušas apaļas kā olas. (LTT)

1050. Kad pavasarī pirmo reiz iet art, tad rumulē zirgus un pašus arājus, lai nesnaužot. (LTT)

5086. Cūkas "rumulējas" uz lietainu laiku. (LTT)

Vakarā /govīs/ nāca mājās ar apšuškotiem ragiem, gans saņēma spaini auksta ūdens uz galvas. Tad sākās vispārēja rumulēšanās. Zibēja spaiņi, ķipji, stopi pa gaisu, izgāzdami ūdens strūkļas no aizdurvēm, ceriņu krūmiem, aizpakšiem. (Veselis, 1956, 41)

Parasti tūliņ pēc vasarsvētkiem pirmo reizi dzina ganībās lopus, pēc kam vakarā notika rumulēšanās – savstarpēja aplaistišanās ar ūdeņiem. Meitas puišiem uzgāza no kādas pašlēptuves pa spainim vai stopam ūdens, bet puiši, ja paguva notvert meitu, aiznesa to uz dīki un iemeta ūdenī. (Sarma, 142)

Un pavasar, kad kādā rītā

ies viri sēt, sāks vistas dēt,

Un poēma būs uzrakstīta,

Mēs varēsim jau rumulēt.

(Imants Ziedonis. *Ak, kādi viņai saldi mati*)

Rumulēt, rumulāt, sk. Rumulas.

Runa, runāšana, sk. Runāt.

Runāt – vārds, kura pamatā ide. *reu-: *ru- balss skaņu atdarināšanai (no kā arī 'rūkt'). Radn. saknes ir vācu 'raunen' – čukstēt, viduslejasvācu 'rūne' – noslēpumaina čukstēšana; rūnu zīme; gotu 'runa' – noslēpums; anglosakšu 'rūnian' – čukstēt, savvērēties. Arī senskandināvu *run – noslēpums, maģiska zīme ('rūnas'). *Lietv.* 'runa, runāšana' – valodas mutisks plūdums. – "Latviešu valodā runa sākotnēji laikam 'svinīga runāšana (mitiskā rituālā?)'." (Karulis, II, 137); "Runas turēt." (Ulmanis, 230); *lietv.* 'runātājs, runātāja' – cilvēks, kas izsaka skaņas, vārdus. – "Liels runātājs." (Ulmanis, 230); *lietv.* 'runulis' – tāds, kam patīk daudz runāt vai kam veicas ar runāšanu. – "Bet nekad nekāds runulis viņš nav bijis." (Aistars, 33). Sk. arī Norunāt.

Runājot: kā ar cirvi aizcērt (=ar dusmām runāt); drebelē; kā pupas ber: vārās kā putas katls [..]; izlej kā garu (=ātri, steidzīgi runā); plāpā kā žagata (=daudz, gari plāpā); kad jauki, mīlīgi runā (īpaši veci), tad saka: re, kur visticis viņina; rūc kā pērkons, ducina kā pērkons, rūc kā ūpis [..] Runāt apkālām=aplīnkus, neskaidri. (DL, 1894, 4)

610. Maziem bērniem nedrīkst ātrāk dot ēst aknas, kamēr viņš šo vārdu prot izrunāt, citādi bērns šļupstot. (LTT)

3019. Bērnam matus negriež, kamēr viņš nemāk runāt. (LTT)

1197. Bērnam nedrīkst dot ar atslēgām spēlēties, tad viņam grūti iemācīties runāt. (LTT)

2966. Zemē dabūtu maizi maziem bērniem dod, lai tie agri runāt sāk. (LTT)

13317. Bērnam nevajaga dot kausu laizīt, tad tas būs liels plāpātājs, mēle tam ies tik veikli, visus aprunādama, kā kauss, podu apskalodams. (LTT)

732. Andrieva vakarā jāliek zem spilvena ābols, kurā iegriezti vairāku puišu vārdi. Pēc tam nav brīvi runāt. Ritā kā mostas, tūdaļ jākož ābolā. Kuru nu uzkož, tas ir istais. (LTT)

32744. Ja grib, lai piepildās nodomātā vēlēšanās, tad trešdienas vakarā jānoskaita septiņas zvaigznes, tad jāiet tūliņ gulēt un runāt nedrīkst. (LTT)

32443. Izrunāt vārdu velns ir liels grēks, tā vietā bieži saka: jaunais gars. (LTT)

32489. Pa rudens vakariem nevajaga pārāk stipri runāt, jo tad varot iztraucēt veļus. (LTT)

34296. Par priesteriem viņiem ir daži sirmgalvj, kuru vecākais, kādu no minētiem lopiem ziedojo, ņem sev div vecākus vīrus par palīgiem un, neskaidri norunādams zināmus vārdus, noliek zem kāda svēta koka pasniedzamās dāvanas. /Rīgas jezuītu ziņojums par Latgali, 1606.g./ (LTT)

Daži mūsu zemes ļaudis runā plaši, ar visu krūti, daži lokani kuļ mēli, daži dobji veļ skaņas caur rikli. Burtniecīši runā ar lūpām. Izstiepdami lūpas brīžiem uz priekšu, brīžiem pieraudami pie zobiem, viņi veido savu lūpu valodu. (Cedriņš, II, 47)

Runoj sepineidams, kei myusmeru apsaēds. = Runā nesakarīgi, kā mušmires saēdies. (Latgaļu folklorā, 550)

Nimāk runāt viens, ka duj cilēk būt, var runāt. Vienam niiet runāt. (Fricis Jakaitis, Kuršu kāpas, 2004)

*Bet gaidītais atnāk un nosēžas pretī,
Un sākas tā varenā runāšana,
Kur vārdi nav vajadzīgi.
(Ojārs Vācietis. Šodien man nav nekāda tur trešdiena)*

*Viņš bija spēcīgs runātājs,
Tam bija itin laba mutte
Un vārdi nāce kā vien' putte, –
Un paša goda izteicējs.
(Dziesma uz stipra dzērēja bērēm;
Latviešu Avizes, 1825, Nr.44)*

*Caur laikmetiem māk sasaukties vien stabi.
Es nerunāju. Man ir ļoti labi.
No āzēlmes atskan vāji dievpalīgi.
Es nerunāju. Man ir vientulīgi.
Ir bezgalīgi. Smaidi. Zīles kokā.
Kad nerunāju, viss ir manā rokā.
Un tumsai it nemaz nav tāda vara.
Es nerunāju. Mūžība ir gara.
(Māris Melgalvs. Caur laikmetiem)*

*Pareizi elpot
un klusējot runāt
runāt zivī gliemezi putnā
runāt vītenī uz sienas
vīties pāri uzvīties
runāt lietū uz zemes
runāt svecē liesmā pelnos
runāt atvilktnē pagrabā kāpā
runāt smiltis runāt ūdenī
atplūst viņnos aizplūst kāpās
runāt stiebrā vēja locītā
runāt sevi
nerunāt ārā
ieelpot nakti izelpot dienu
runāt smaržā
nerunāt ziedā
(Guntars Godiņš. Pareizi elpot)*

Runātājs, runātāja, sk. Runāt.

Runulis, sk. Runāt.

Ruņģene – ēdiens. – "Cūkas ruņģenes (resnās zarnas), kuņģi un kājas savāra zupītē. (Zarnas un kuņģis iepriekš nokveldināti¹). Pieliek sāli un garšas un ēd kopā ar vārtiem pusgrieztiem apaļiem rāceņiem.²" (Latviešu tradicionālie ēdieni, 13)

Rūcene, sk. Skābputra.

Rūgulis – 1) sarūdzis piens; rūgušpiens; 2) raudulīgs bērns. – "Tū rouguli neimoz navar apmīruņot." (Brencis, 133)

¹ Nokveldēt – noplaucēt.

² Rāceņi – šeit: kartupeļi.

Ka saryugst pīns, seipulu pīgrīžļam, ogūrčus, i iedļam bārni i muotis pļovā. (Zinaida Ivule, Sibīrija, 2005)

Saryugst pīns, i vyss – ryugulš. Ka kū taisa – kaidu okrošku, lik ogūrci, ūlys, ukropu¹, vyss var byut. Agruok lečē² ar ryuguli, ka tuorps³ ikūde. (Vera Matuļeva, Sibīrija, 2005)

Tuorps icierta, tod lečē. Lyka ryuguli viersā, batviņu lopys, tabakas lopys. I nūrunuoja. = Kad iecirta čūska, tad ārstēja. Lika rūguli vīrsū, biešu un tabakas lapas. Un norunāja. (Bronislava Trukšāne, Sibīrija, 2005)

Rūja, roja (ruoja) – riesta, seksuālās aktivitātes laiks. – “Kad siltā saulīte sākot sildīt, tad čūskas ejot rūjā.” (Mīlenbahs, III, 568); “Rojā iet.” (Ulmanis, 227); *darb.v.* ‘rojāties’ (ruojāties) – pāroties. Sk. arī Aura; Beržu laiks; Jaujas; Rauna; Riests.

*Pa smilti gozējos, pa zāli skrēju,
Ar bitēm draugs, ar taurenīšu roju.*
(Rainis, III, 97)

Rūsa – 1) zibens atblāzma mākoņos bez pērkonā; bula zibens. – “Ar joni nāk Vasarsvētki, baltās naktīs un agrā rūsa.” (Ābele, 1999, 47); 2) sarkani brūngana kārtiņa, ar ko mitruma iedarbībā pārklājas dzelzs priekšmeti; 3) ziedaugu slimība; 4) gruži, saslaukas, netīrumi – parasti netīri brūnganā nokrāsā.

26070. Kad rūsa plātās, tad sēnes aug. (LTT)

Ja laiks kļūst spiedīgs, ja redz rūsu plātāmiēs [...], lopi ar steigu jādzen mājās. (Draviņš, 192)

26078. Ļaudis tic, ka labības rūsa ceļoties no bula zibeņiem, ko arī sauc par rūsu. /Latviešu Avīzes, 1823. 38./ (LTT)

10442. Jaunas meitas nedrīkst žagaru rūsu jeb malkas bruģi pie citiem mēsliem bērt, jo tad tās tikmēr neizprecē, kamēr rūsa nav satrudējusi. (LTT)

*Viens vienīgs zilā naktī maldījos
Kā rūsa plaiksnījās aiz manis sāpes.*
(Jānis Akuraters. *Zilā naktī*)

*Kaut kur tālumā rimti un noteikti klauzēja vilciens,
plaixnījās rūsa un vardīte
nemitus mācījās pogot kā laxtigala.*
(Juris Kunnošs. *Tā grāmatās raxta*)

*Un skaidrais vaigs zem matu pelniem,
Kā rūsa blāzmo, smejas un stingst.*
(Viktors Eglītis. *Sieviete*)

*nekas nekur jau neaiziet
tikai uzib kā pamalē rūsa*
(Knuts Skujenieks. *nekas nekur jau neaiziet*)

Rūši – ar visu mizu pelnos cepti vai nemizoti novārīti kartupeļi. Iespējams, radn. vārdam ‘raust, apraust’ (pelnos). – “Šovakar būs vakariņās rūši.” (Mīlenbahs, III, 573)

R – strīdīgākais burts mūsdienu latviešu alfabētā, ar kura esamību vai neesamību visvieglāk saērcināt valodniekus. – “Pasakas nav garas, bet visgarākām nav beigu.” (Ezeriņš, 152)

Burtu *ŗ* izskauca padomju okupācijas laikā 1946. gadā. Toreiz padomju valodniecībā valdīja gauži nezinātnisks virziens – marrisms (kas nav jaucams ar marksismu). Marrisms uzskatīja, ka valoda esot šķiriska parādība, lai gan patiesībā tā nebija. Lai rādītu, ka “sociālistiskā” valsti valoda esot citāda nekā “buržuāziskā”, tiši izgudroja dažādus pārveidojumus. Latvijas marristi šim nolūkam izvēlējās burta *ŗ* aizstāšanu ar *r*. Latviešu rakstos padomijā, lūk, neesot

¹ Ukrops – dilles.

² Lečē – ārstēja.

³ Tārps – šeit: čūska.

burla ņ, un Latvijā šis burts traucēšot sociālisma celšanu. Ar ipašu Latvijas padomju valdības lēmumu 1946. gadā burtu ņ aizliedza rakstīt. Bet burts ņ ir vajadzīgs, lai rādītu līdzskaņu miju, kas ir lietvārdu 2. un 5. deklinācijā, kā arī darbības vārdu 1. konjugācijā. Burts ņ veicina pareizu šaurā e, ē lietošanu. (Kušķis, 2003, 103)

Rita Gāle izdošanai Latvijā bija sagatavojusi dzejoļu krājumu. Šajā sakarā runājām par tā sauktās trimdas gramatikas un Latvijas gramatikas kariem. Dzejniece sacīja, ka viņa savus dzejoļus, protams, iespīdīšot tādā rakstībā, kādā tie sacerēti – ar 'ch' un mīkstināto 'r'. Es taču nedomāju, ka Latvijas dzejniekiem savus dzejoļus pirms drukāšanas trimdas izdevumos vajadzētu tulkot trimdas gramatikā? Te mūsu viedokļi nesakrīta. Es uzskatīju, ka neatkarīgās Latvijas likumi – arī gramatikas likumi – Latvijā attiecas uz visiem un ka dalījums latviešos un trimdas latviešos atkrit, ja jau tagad vieniem un otriem kabatā zilvākotā pase. Pretstatā nesamierināmībai, ar ko parasti beidzas šī jautājuma tirzāšana plaša mēroga saietos, mēs ar dzejnieci neiecietībā neuzbangojām. Vienojāmies, ka tur, kur saduras ieradums ar reformām, steiga un kategorisms var atnest vienīgi ļaunumu. (Skujīņš, III, 104–105)

Rodas neskaidrības un pārpratumi, ko nenovērš pat konteksts. Piemēram, Mirdza Ķempe ir pārpratusi Raiņa dzejoli "Gara gaita", krieviskā atdzejojumā ietulkodama garīguma vietā garumu: "Dlinnjy putj" (tas lasāms divos izlases krājumos: Rīgas 1954.g. un Maskavas 1955.g. izdevumā Sočiņņija). (Grīse, 75)

Bet, ja mēle neklausa ne ņ izrunas paraugiem, ne artiklulācijas aprādījumam, nedz pazīst ņ līdziniekus kaimiņu un radu valodās, tad var daudz maz līdzēt šāds padoms: ņ vietā runāt rj, jo rj ir viens no ņ izrunas variantiem dažos Latvijas apvidos (piem., Puzē), kur tautas valodā novērota dabiska (neieskolota) r mīkstināšana. (Grīse, 104)

Vienkārši Kurzemes ļaudis nevar uzrakstīt vārdu 'karā', nerakstot pēc 'r' rakstu valodā lieko burtu 'j' – karjā. (Cedriņš, II, 47)

Katedras vadītājas Marijas Budžes asistente bija laipna un visādi tīkama dāma, ko Mirdza Ķempe rakstos pagodināja ar mīkstinātu r: Čekmarova, lai gan oficiāli rakstīja Čekmarjova. (Liepiņš, 2000, 41)

Dažreiz es vēlētos būt kaķis,

Ko katrs paglaida

Garāmejojot.

(Veronika Strēlerte. *Aplami sapņi*)

izdedzinātu vārdu zeme, pa kuru kļīst sievietē pelnu matiem

iztukšotu vārdu jūra, pa kuru siro pirātu kuģi

(Pēters Brūveris. *izdedzinātu vārdu zeme*)

S

– burts latviešu alfabētā. – "Stīvi staipās stīvēdami." (J.Steiks)

S... sa... s – aspera... Per aspera ad astra – Nē, tas man nepatīk. Tā nav nekāda devīze, tā ir tikai tāda paruna. Sa... sper... (Ezeriņš, 450)

– Pilsāts? – bija jautājis Jonatans. – Vai tā?

– Nē. – teica skolotājs Kuronis, – Pilssāts. Ar diviem "s". No vēstures nedrīkst izmest pat nieka burtiņu. Tikai tad tā ir vēsture, nevis pasaku stāsts. (Bels, 13)

Grieta bija neliela, runīga sieviņa. Viņa runāja caur retajiem zobiem. Dažreiz "s" skaņai līdzī skanēja skaļš svilpiens. Neglīti tas nav, interesanti gan. (Balandnieki, 337)

1930.g. vizītē Latvijā ierodas Igaunijas aizsardzības ministrs Johans Laidoners (ig. val. *Johan Laidoner*). Igauni neapmierināti, ka latviešu avīzēs rakstīts Laidoners, viņš esot Laidoner. Labi, atbrauc drīz vien Igaunijas prezidents Konstantīns Petss. Latvieši nu raksta bez 's': Pet. Igauni atkal neapmierināti, jo igauņiski ('pätt') tas ir razbainieks, klaidonis, saulesbrālis. (Tallinas Universitātes pasniedzējas Merikes Kikas (ig. *Merike Kikas*) 2003.g. stāstīta anekdote)

– Atklāti sakot, Edvīn, reizēm man gribas uzspļaut visiem amatiem. Būt ierindas žurnālistam, daudzies pa komandējumiem un, ja ko rakstīt, tad ar eleganci, ar aizrautību, strīdīgi, kašķīgi. Bet kas man tagad iznāk, ja ņemu rokā spalvu? Tas katram zināmais, kas sākas un beidzas ar burtu "s". (Ezera, 1980, 148)

Bet nedrīkst likt uz sss un z,
iādus kā Pese, Prese, Mīzene un tamlīdzīgi,
tad govis bizo.
(Imants Ziedonis. *Ai, gosniņa, mārāliņa*)

Sabrs, sabris, sabrīgs¹ – spēcīgs, varens. – “Puisis kā sabris, kas nu pieci pūri kviešu priekš tā ko celt.”; “Sabrīgs zirgs.” (DL, 1891, 139); “Redzēju sabru zēnu.” (Mīlenbahs, III, 597). Agrāk attiecināts uz cilvēku, zirgu, bet labi skan arī ‘sabra mašīna’. Sk. arī ‘sebris’ – liels, nikns suns. (Mīlenbahs, III, 810).

Sacējs – sacītājs. – “Tas sprediķu sacējs.” (Wörter=Büchlein, 104)

Sačākstēt, izčākstēt – 1) izburbt (par sniegu, par rutku, redīsu u.tml.); 2) kļūt vārgam, slimam. – “Viņš jau ir galīgi sačākstējies.” (Ilga Leimane, Kurzeme, 2006); “Pats barons, burtiski, dažu dienu laikā no sprauņa vīra sakrita par trīcošu, izčākstējušu večuku.” (Skujiņš, 1994, 118)

Sačāpstēt, sačāpt – sabojāties, zaudēt sākotnējo izskatu; pārskābt vai pārrūgt, palikt ar rūgtu piegaršu. – “Piens ir sačāpstējies.” (Ilga Leimane, Kurzeme, 2006)

Sadingt – sastingt. – “Jekabs, savādu jūtu pārņemts, brīdi sadinga uz vietas.” (Janševskis, III, 302); sk. arī Dingt.

Saglezēt I – mēģināt sakost ko cietu, sīkstu; ar grūtībām sazēlēt, sagremot. – “Koda un koda to maizi, bet nevar saglezēt – zobu nav.” (Bušmane, 290); “Eksāmenā izvilka jautājumu, ko tikpat kā nezināja, bet nekas – saglezēja beigās.”

Saglezēt II – palikt glīdzainam, zaudēt kvalitāti. – “Konfektes mīkstas, saglezējušas, pie papīriem pielipušas.”; “Zeme saglezējusi.” (Mīlenbahs, III, 626); “Nopirku maizi, skatos, galīgi saglezējusi. Metu laukā, nav ēdama.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Sagūbīt, sk. Gūbikis.

Saimot (saimuot) – saimniekot (J.Alunāna jaunvārds).

Sakstīt, sekt, sekties – 1) meklēt, dzīt rokā, sekot. – “Mantu sakstīt.” (Firekers, 339); “Suns zaķam pēdas vien nosakstīja, bet nedabūja.” (Ulmanis, 246); “Tie jūsu pēdām sek.” (Mīlenbahs, III, 815). Radn. vārdam ‘sekot’; 2) veikties, sekmēties. – “Ne man nakti miedzīņš nāca, ne man dienu darbi seka.”; “Darbs secās uz priekšu.”; “Darbs sokas no rokas.” (Mīlenbahs, III, 815); “Ēsmu gatavošana tai lieliski pasescās.” (Zariņš, 91)

*Lai secās, kas secās,
Man secās adīšana:
Trīs gadīni vienu zēfi
Kā līgot nolīgāju.
(LD 7284,1)*

Sakta – pie tautastēpa piespraužama rota. – “Pamatā ide. *seg- spraut, piekārt, aizskart, no kā latv. ‘segt’ [...] Etimoloģiski vārds būtu jāraksta ar -g-.” (Karulis, II, 146);

¹ Pastāv uzskats, ka vārda izcelsme saistāma ar ‘sumbrs’. (Karulis, II, 324)

Kaut arī saktas pamatzdevums bija praktisks – saturēt kopā vai nu villaines stūrus, vai krekla izgriezumu, tai bija arī svarīgas maģiskas funkcijas. Apaļas formas sakta bija saules simbolisks atveids, kam īpaši vasaras saulgriežos jāņos, bet arī kāzās bija svarīga aizsargājoša un auglību veicinoša loma. Sakta (īpaši apaļas formas) ietvēra sievišķuma principu. Saktas vienmēr bija izrotātas ar ģeometrisku ornamentu, kuram bija gan aizsargājošā, gan dekoratīvā funkcija.

/Lielvārdes tautastērpam/ drusku zemāki krekļā bija "iesegtas" gan viena, gan divas, gan trīs saktas. Arī villainē tapa "segtas" saktas, kuras saturēja kopā villaines malas. Saktas bija sudraba, dažas zirga pakava lielumā, dažas daudz mazākas; viņas tapa liktas dažreiz cita citas vidū, mazākās iekš lielākām. "Garenām" saktām bij trīs sudraba pakariņi (pie saktas piekēdēti klambariņi); "apaļām" saktām bija sešas sarkanas pumpas sudraba dobumiņos; "mazās" saktiņas bij līdzenas, bez pakariņiem un pumpām. (DL, 1894, 108)

Krekls ar kuplām piedurknēm zibošā baltumā, tumšajā ņieburīņā iesprausta uz krūtīm spoži noberzta sakta un uz rokas uzmešta pelēka villaine tumšrudām malām. (Janševskis, 1994, I, 5)

*Lai me, laime tai meitai,
Kas piedzima saulītē,
Tai Laimiņa saktas lēja,
Sudrabā mērcēdama.
(LD 1176,5)*

*Kas spīdēja, kas vizēja
Paparīšu krūmiņā?
Jāņa sievas zelta sakta,
Tā spīdēja, tā vizēja.
(LD 33009)*

*nedzirdu Everestu apgāzāties
tikai sūbējums no saktām ir dzirdams
(Imants Ziedonis. kāda džinkstoņa ausis)*

*Jāņa sievai liela sakta
Izgaist jāņa vakarā;
Noriet saule meklējot,
Uzlec saule atrodot.
(LD 32978)*

*Kalējs kala debesis,
Ogles bira Daugavā:
Sauls meitas saktu kala,
Dieva dāla zobentiņu.
(LD 33728)*

Sala – 1) apstrādāts lauks meža vai pļavu vidū; 2) meža vai purva ielenkts ciems vai atsevišķas mājas; 3) zeme, ko ūdens apņem no visām pusēm. – "Saleņa vyds upes, azara." (Kurmins, 127); 4) paaugstināta vieta purvā.

Lauciņi atgādina tikai atsevišķas salas lielajā meža jūrā, tadēļ dažos novados vēl šodien ar vārdu sala apzīmē kādu mežā iekoptu tīrumu (piem., Krustpīlī), kā arī zemnieka sētu, kas ierīkota mežā, vai pat veselu ciemu meža vidū. (Ligers, 2)

Mīsta telš gudroks par solys bērniem. = Lielākā apdzīvotā vietā pēdējais muļķis gudrāks par gudro nomaļā vietā. (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006)

Sumpurņi dzīvojot kādā svešā salā, ko neviens nevarot atrast; tikai retu reizi vētras dzītiem kuģiem gadoties tur atmesties. Otri sumpurņi ar putnu galvām dzīvojot atkal netālu uz otras salas [...] Ja abu salu sumpurņi sanākot naidā, tad tikmēr karojot, kamēr vieni otru uzvarot. (DL, 1893, 127)

*Zin Dieviņis, zin Laimiņa,
Kur Saulīte nakti guļ:
Vidū jūras salīnā,
Sausas niedres galiņā.
(LD 33788,2)*

*Cielaviņa kāzas dzēra
Vidū jūras salīnā.
Es ar būtu kāzās gājis,
Kaut būt tādas kamanīņas.
(LD 2595)*

*Sauls meita velējās
Vidū jūras, salīnā:
Zižu krekļis, zelta vāle,
Sidrabiņa velēteve.
(LD 33984)*

Salināt – apliet miltus ar karstu ūdeni, parasti maizi iejaucot vai putru vārot. Sk. arī Salināta putra.

*Salu, salu, man' putriņ,
Kā kaimiņa medutiņš!
Kaimiņš gāja bišu lauzt,
Es putriņu salināt.
(LD 2956)*

*Salda, salda man maizīte,
Kā kaimiņa medutiņš!
Kaimiņš medu tecināja,
Es maizīti salināju.
(LD 2956,1)*

Salināta putra, arī skābums – putra, ko “gatavo no rudzu miltiem: miltus iekuj aukstā ūdenī un trauku (katlu) ieliek karstā krāsnī; pēc dažām stundām, kad maisījums kļuvis saldi skābs, to uz uguns uzvāra, krietni sakuj, ja vajadzīgs, pielej ūdeni, tad noliek siltā vietā, lai rūgst; ēdot atšķaida ar pienu.” (LKV, XI, 20484). Bija iecienīta Kurzemē un Zemgalē; sk. arī Putra; Salināt.

Samanīgs, sk. Samaņa.

Samaņa – prāts, saprašana, saprāts, jēga, apjēga. – “Samanis vairs nikaidys. Samaņa nūbāga nu m̄yusu.” (Žīnaida Ivule, Sibīrija, 2005); *ip.v.* ‘samanīgs’ – balstīts uz saprašanu, prātu, prātīgs. – “Daudz zināšanas tikai uzpūš, bet taisnīgs, samanīgs un Dievam padevīgs gars ir tas vajadzīgākais skolmeistara amatā.” (Dinsbergis, 30); “Tu nesamanīgais! Tas tautas svētums!” (Blaumanis, V, 452); sk. arī Atmana.

Samūrējies – 1) cieši klāt, tā, ka nav iespējams atdalīt; 2) nekustīgs, stīvs. – “Viņš ir kā saaudzis, kā samūrējies.” (Putniņa, Timuška, 200); 3) stipri piedzēries. – “Nu gan samūrējies, ka bail!”

Sapratnieks – 1) gudrinieks; 2) tāds, kas kaut ko ļoti labi pieprot. – “Viņš datorlietās ir liels sapratnieks.”

Sarkanī, sarkani, sarkanes, sarkanēji – īpašs apzīmējums, nosaukums sarkanas nokrāsas vakara un rīta mākoņiem. Tautā uzskatīja, ka sarkanī nozīmē laika apstākļu maiņu. – “Sarkanis dagūt pret leļym viejim i vaidim.” (Anna Rancāne, Latgale, 2006)

26230. Ja vakarā deg sarkanī, tad rītā būs labs laiks. (LTT)

19379. Šūvokar sarkanī dag, byus leits. (LTT)

26231. Kad vakarā noded sarkanēji, būs laika maiņa. (“Noded sarkanēji” – sarkani mākoņi vakarā.) (LTT)

19429. Ziemā, kad sarkanī deg pretim mākoņiem, tad būs sniegs un putenis. (LTT)

34341. Ja ziemā rīti bieži sarkani, tad vasarā gaidāms vējains un auksts laiks; ja vakari sarkani, tad vasarā būs mērens laiks. (LTT)

*Saules lākta sarkanes jau dag,
Zīmas pasoltajā reitā.
(Vladislavs Bojārs. Saules lāks)*

Sarkšņi, sērķšņi, sērksna, sērsmā – cieta sniega virskārta, pēc atkušņa uznākot salam. – “Staigoj pa sarkšņim.” (Dzeive, 1962, Nr.55, 30.lpp.)

Sarma kož (kuož) – saka, ja ziemu viss apsarmo.

Saru pēršana – agrāk īpašs maza bērna dziedināšanas rituāls, ko veica izkuri-
nātā pirti. Sk. arī Pirtīžas; Spārnu cirpšana.

26256. Lai meitenes augtu smukas, tad tām perot sarus. Tās apsmērējot ar mīklu, karstā
pirti sautējot un ar slotu perot. (LTT)

Kad bērns gul nemierīgi, raud pa nakti, tad tam esot sari saauguši, tos vajagot dzīt. Izkurina
sestdien pirti, ja slimība pieņemas un citi līdzekļi, kā kumeliņu tēja, vanniņas no Jāņu zālēm,
nomazgāšana ar aprunātu ūdeni, kurā bija iemestas vēl trijdeviņas apvārdotas (pūšļotas)
egļlītes vai appūšļota sāls u.t.t., nav nekā līdzējuši, tad kurina pirti arī nedēļas vidū. Sataisa
no kviešu miltiem mīklu. Izraudzē to labi stipri, aiziet uz pirti, nomazgā bērnu siltā ūdenī.
Tad iesmērē ar pašķidru mīklu bērna paladziņu un ietin tanī bērnu, pēc tam ieper bērnu ar
slotu, pie kam sari dažreiz lien caur palagu. Gudrā vecene rāda mātei, ka tur patiesi mati
iekšā un tie esot sari, kas bērnam muguriņā durdamies, neļauj tam mierīgi gulēt. Pēc tādas
manipulācijas bērns aiz noguruma gul patiesi mierīgi. (RLB ZK, 1897, 74)

26264. Bērnam sešās nedēļās sari jāizper, lai viņam acu slimības nemetas. Bērnu ietin rau-
gainā ziemas kviešu mīklā un uz acīm tam uzliek arī mīklainu lupatu. Tad liek bērnu lāvā un
per. Kādam tai laikā jāskrien trīs reizes ap pirti un jāsauc: "Ko tu per?" "Sarus," pērājs atbild.
"Per, per, ka vari izpērt!" Kad drēbi pēc tam noņemot bērnam no acīm, tad tanī raugā re-
dzami mazi mellumiņi – sari. (LTT)

Tas notika tā: bērnu nomazgāja labi siltā ūdenī, tad jāva, lai padzīvojas (parotalājas), kamēr
sataisa raugu. Apmēram litra lielā krūziņā ielika alus raugu, drusku alūna, rudzu miltus, tad
ietiepa bērna miesu viscaur, arī seju; jāva lai pastāv, pie kam pārklāja mīklai baltu drāniņu.
Kad bērns šādā "mīklas mētelī" bij brīdī sutis un pērts, tad ņēma aiz pārklātās drēbes un
vilka mīklu no miesas nost. (Bičole, 109)

Sasaliens – sasalums. – "Nekāds lielais sasaliens nav." (Ulmanis, 249)

Sass – 1) negatavs, neienācies auglis. – "Naēd sosa, sōpēs vādars." (Dzeive, 1962,
Nr.55, 30.lpp.); 2) zaļknābis; kaut kas nenozīmīgs (cilvēks u.c.).

Satrikt – attapties, nākt pie samaņas.

Saulgozis, sk. Gozīties.

Sautēt, saust, sk. Sautis.

Sautis I – savējais, draugs, piederīgais. – "Es viņam tos rudzus palaižu par lētu
naudu kā sautim." (Firekers, 347); "Tie manī sauši." (Firekers, 347); Vārdam 'savs' radnie-
cīgi divi vārdi – 'sautis' un 'savtīgs'. Pēdējais – tas, kas rūpējas tikai par *savām* cūkām un
druvām. 'Sautis' apzīmēja ne tikai tiešos asinsradus, bet arī draugus, vienai kultūrai, vie-
nai valodai piederīgos, neatkarīgi no tā, kur liktenis kuru aiznesis.

Sautis II – sliņķis; tāds, kas mīl sauloties, vaļoties, gulšņāt un neko nepasākt; no
darb.v. 'sautēt, saust' – vārties, sust. Dažkārt lietots ne tikai formā 'sautis', bet arī pama-
zināmajā, nedaudz mīlināmā formā 'sautelis'.

Sauts, saute, sautes – 1) no lauku augiem (balandas, gārsas, nātres u.c.) vārtis
ēdiens; 2) no mazām zivīm gatavots ēdiens, tās sautējot.

Nosautē jaunas, vēl neizaugušas lielās sētmalu nātras, sakapā labi smalkas un vāra ar
zirņiem un miežu putrainiem. Par aizdaru pieliek taukus [...] Odzienā sauti taista tā: čuguna
vai māla podā liek vienu kārtu plāni sagrieztas gaļas, otru plāni sagrieztu kartupeļu vai arī

kāpostu. Podam uzliek vāku virsu un iebāž sutināt krāsni, kur stāv līdz rītam. Tā izsautēti kartupeļi un kāposti ar gaļu ir ļoti miksti. (DL, 1891, 4)

Salasija ušņas, notīrīja, pārsautēja katlā, tad lika vārties ar miltiem, pienu un putrainiem. (Plukšs, 232)

Lubānā /sautu/ pagatavoja no mazām zivīm, visvairāk no ķišiem. Ķišus katlā liekot, pa starpām ielika pa speķa gabalam, tad uzlika vāku, kura apakšpuse bija nosmērēta ar rudzu mīklu; starpa ārpusē arī tika aizsmērēta, lai garaiņi netiktu laukā. Šādi aizsmērētu katlu nu lika krāsni, kur tas stāvēja 24 stundas. Krāsnei vajadzēja būt stipri kurinātai. Šai ēdienā jeb sautē neviena asaka nebija atrodama. (DL, 1891, 112)

Savalne, savalnes – kaut kas īpašs tikai priekš sevis vai savējiem. – “Paēdis pie saimes galda, saimnieks savā galā vēl ēd savalnes.” (LS, 1925, 378)

Saveds – iepazīstināšana, kopā savešana. – “Bez saveda nevieni nesaiet.” (Ulmanis, 252)

Savietis – 1) savējais, tuvinieks. – “Veltīja viņam draudzīgus skatienus kā savietim.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 228); 2) piederīgais (kādai organizācijai, klubam u.tml.), pilntiesīgs biedrs.

*Skan mēžmalā citara, dziesmas un smieklī,
Sils atbalso: līgo un hej!
Kalps Tūdaliņ, tagadiņ trinkšņina viegli,
Un ciemata saviēši dej,
(Vilis Cedriņš. Tūdaliņ, lāgadiņ)*

Savinieks – īpašnieks. – “Viņš ir triju namu savinieks.”

Savisks – 1) savs, paša, mājas kārtībā. – “Tā tad saviski ieradies pie manis, nevis kā *doctor ord*” (Zariņš, 120); 2) īpašs. – “Netika taupīta priēžu sāls, gatavota pēc saviskas receptes.” (Zariņš, 58); “Katram dzersim savisks kausiņš.” (Zariņš, 352)

Savs, sk. Sautis.

Savtība – 1) egoisms, patmīla; 2) īpašums; viss tas, kas ir tavš un tev pieder. Sal. Sautis.

Sābris, sk. Sebris.

Sāltiņš – cūkgaļas un miltu ēdiens.

26563. Žāvēto speķi vai grūstus cūku taukus sagriezuši mazos gabaliņos (cirksniņšos), vispirms tos cepuši uz pannas tik ilgi, kamēr tauki iztecējuši; tad taukos bēruši miežu miltus vai arī kviešu bīdelētus miltus, tos krietni izmaisījuši un minūtes piecas cepuši, tad pielējuši ūdeni un stipri daudz sāls. Sāltiņš ticis lietots par pavalgu, viņu smērējuši uz maizes. Ticis ēsts arī par pavalgu pie novārtiem kartupeļiem, piestrebjot rūgušu pienu. (LTT)

Sāpuļis – 1) atkārtota vai pēkšņa iesāpēšanās; sirds sāpes; skumjas. – “Sirdes suopuļš.” (Kurmins, 55); 2) cilvēks, kas sūdzas par visu; pārlieku jūtīgs. – “Suopuļš myužeigi žālojās par vysu, ka suop jam.” (Anna Rancāne, Latgale, 2006); “Tāids cylvāks ka navar dazadūrt.” (Anna Stafeka, Rīga, 2006)

Sātināt – 1) dot svētību, svētīt. – “Es gribu to sātināt ar ilgu dzīvošanu.” (Mīlenbahs, III, 808); 2) pieēdināt, paēdināt pilnībā; 3) apmierināt. Pamatā ide. *sā- paēdināt. Sk. arī Sāts.

Sātīgs, sātns, sk. Sāts.

Sāts, sāta, sātība – 1) pilnības, papildītības, pietiekamības sajūta (gan attiecībā uz ēdienu, gan uz citu). – “Lai Dievs dod sātu un gausu!” (Ulmanis, 245); “Jūs dzīvojat bez sātas.” (Ulmanis, 245); “Arī garšīgu ēdamo vajag ēst ar sātu.” (Ancelāne-Kundrate, 30); 2) paēdis, paēdināts, tāds, kam pietiek. – “Grieta arī ēda, bet drusku arī kaunējās, neēda līdz sātij.” (Balandnieki, 596); *īp. v.* ‘sātīgs, sātns’ – barojošs (par ēdienu), pretēji – ‘nesātīgs, nesātns’; ‘piesātināts’ – papildīts; ‘pārsātināts’ – pārpildīts; ‘nepiesātināts’ – nepietiekošs. Sk. arī Sātināt.

Vārdu saime: sōtnys, sōteiba, pisōtynōt, pasōtynōt, sōteīgs, ir radnīceīgs ar latīņu ‘satis’ – dīzgon, vōcu ‘satt’ – paēdis, krīvu ‘syt’ – paēdis. Tō vārda pamatnūzeīme ir bejusī ‘apmīrynōt’, radnīceīgs ar greku ‘hadeo’ (vacōkō forma ‘sadeo’) – asmu pasōtynōts. Ir pazeīstams teīcīns “Ēst da sōta” vōi arī “Ēst bez sōta”. Tai soka par lūpīm, kas daudz ād. Mōte jaunu kukuli sōkdama saceja: “Lai Dīvs pasōtynoj.” (Latkovskis, 1972, 22)

*Zemgale, dieva plācenis, –
Pa gabalam lauz un kod, –
Līdz debesu malām izvēlies,
Sātībā garojot.
(Vizma Belševica. Oda Zemgalei)*

Sebris, sābrs, sābris – kaimiņš, kaimiņiene. – “Viņam daudz sābru.” (Ulmanis, 244); sk. arī Nāburgs; Sumis; 2) draugs, biedrs. Dsk. ‘sebri’ – savējie, radu, draugu saimei piederīgie. Pēc līdzības ar ‘bišu sābris’ – līdzīpašnieks pie kādas bišu saimes (DL, 1892, 17), varētu būt arī ‘zemes sābris’, ‘uzņēmuma sābris’, resp., jebkurš līdzīpašnieks; ‘sābru slotā’ – tāda vai tāds, kas bieži vazājas pa ciemiem (=kaimiņiem), tā visiem apnikdams; Pamatā ide. *koim-ro – saimes loceklis (Karulis, II, 141); Sal. bulg. ‘sjabr’ – radnieks, brālis, biedrs; krievu val. (Pleskavas apg.) ‘sjabjor’ – kopienas loceklis ar balsstiesībām. (Fasmers, III, 824); Arī versija, ka pamatā *sēmros (latv. ‘saime’, kr. val. ‘semja’), un salīdzina ar senprūšu Sambijas/Sembijas/Sembas nosaukumu. (Fasmers, III, 824)

*Atnes man, tu sābreit,
Soldonō aļtena!
Pylnu kipi, garu rucku,
Obom rūkom turādams.
(Tdz 56133)*

*Kolnā dzymu, lejā augu,
Upēi pōri braucu.
Rudzu maizes kukuleiti
Sadolu uz daudzū.
Īraudzēju plōvē dryvu, –
Tolkai maizi jaucu,
Eimu, sābru saucu.
(Bronislava Martuževa. Iemitēs, sveši ļauds)*

*Sābros bija slinki puīši,
Nejāj tāļi pieguļā,
Gana savus kumeliņus
Pašā staļļa paslieksnī.
(LD 30156)*

*Jauna biju, trāka biju,
Ar sābriemi lamājos;
Nu lielāka, nu gudrāka,
Aiz kauniņa navarēju.
(Tdz 39347)*

*Zynu es sābra sātu,
Zynu brōļa ustobeņu.
Cauri gōju sābra sātai,
Cauri brōļa ustobeņai.
Sābram beja grozņa suņi,
Brōļam grozna ļaudavēna.
(Tdz 37892)*

Sebs, sk. Sebu

Sebt, sebēt, sebināt, seboties, sk. Sebu.

Sebu, sebi – vēlu. – “Sebā vakarā” (Ulmanis, 252); “Kā nācis, tā nācis par sebu un pēriens atkal.” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, 1. puse, 11); *lietv.* ‘sebulis’ – tāds, kas kavējas, tāds, kas iet savrup no citiem. *Darb.v.* ‘sebt, sebēt, sebināt, seboties’ (sebuoties) – 1) taupīt, skopoties; 2) kavēties, nokavēties. – “Sēd’ nu iekš’, citād’ jūs vēl var nosebot!” (Balandnieki, 229); “Vienu vakaru [...] kāds puisis, gribēdams tās meitas nosebināt, sagriezis pulksteni par stundu vēlāk.” (LTTP, XIV, 374); “Vakariņu galds nāca ar nosebošanos.” (Ezeriņš, 59). *Īp.v.* ‘sebs’ – vēls. – “Tagad jau sebs laiks, drīz būs palaunags.” (Janševskis, 1994, I, 278); “Ir jau seba svētdienas pēcpusdiena.” (Valdis, 378); “Ir sebs rudens, novembra beigas, sniega vēl ne jutin.” (Zariņš, 161)

*Sebi, sebi es dziedāju,
Vēl jo sebi klausījās,
Vēl jo sebi klausījās,
Mans maizītes arājiņš.
(LD 513)*

*Sebulīts tautu dēls,
Sebu nāca vakarā.
Kauns manam tēviņam,
Sebu vārtus atverot;
Kauns manai māmiņai,
Sebu galdu apkļājam.
(LD 16204)*

*Ko, bērniņi, darīsim,
Bez tēviņa palīkuši?
Celsim agri, gulsim sebu,
Iemsim paši padomiņu.
(LD 4720)*

*glāsts! zibens! pirmais pavasara negaiss!
kā viens starp izbīrušām moku stangām
plīst pušu nosebojies sebaīs
un kļīst starp dzeltenīgiem vilņiem jūlijā
un kviešu vārpām brangām.
(Juris Kunnošs. Tirraxts, prolamš)*

Sebulis, sk. Sebu.

Secen, secin – garām. – *Atv.* no *darb.v.* ‘sekt’ – meklēt, dzīt pēdas. – “No nozīmes ‘sekojot (medijumam) iet kam garām’ – ‘garām, gar’.” (Karulis, II, 163)

*Secen sētu Laimē gāje,
Cirvi nese padusē;
Nāc, Laimiņ, šai sētā,
Še ir jauns cirtējiņš.
(LD 1890,2)*

*Ozolīti zemzarīti,
Kam tu augi lejiņā?
Pāri tev bites skrēja,
Secen jāja dravenieki.
(LD 2796,1)*

Sejs, seja – ēna. – “Ka ar kuoju var izspert sovu seju, tod var dzeit lūpus pušdīnēs.” (Anna Stafecka, Rīga, 2006); “Pamatā ide. *(s)kei- mirdzēt; atspīdums, ēna [...] Senākā nozīme ‘ēna’ redzama atvasinājumā ‘paseija’ (apv.) – paēna, pavēnis.” (Karulis, II, 165); No sākotnējās nozīmes ‘ēna’ vēlāk izveidojies nozīmes pārnesums – augums, galvas atēna, attēls – galvas priekšpuse. Agrāk galvas priekšpusi apzīmēja ar vārdiem ‘ģimīs’, ‘vaigs’. (Karulis, II, 165)

*Ej, bāliņi, tu pa priekšu,
Es tavā pasejā,
Es tavā pasejā
Kā ozola krēslīnā
(LD 13707)*

Sekmes, sekme – veiksmē, panākumi. *Atv.* no *darb.v.* ‘sekt’ – meklēt, dzīt pēdas. Vārda nozīmes attīstība: dzīt pēdas – gūt veiksmi pēdu dzišanā – gūt veiksmi (Karulis, II, 166); *darb.v.* ‘sekties, sokties (suokties), sekmēties’ – 1) meklēt, jautāt, meklēties. – “Par ko tik daudz sekmē?” = Kāpēc tik daudz jautā? (Karulis, II, 166); 2) veikties.

1262. Kad audeklis sanītīts, tad pēdējam gaņgam jānogiež mazgls un jāaizsviez pa vējam ar šādiem vārdiem: "Vēja māte, še tev nesekmes, dod manai mātei sekmes!" (LTT)

*Ļaud's manam augumam
Divas paļas dabūjuši:
Viena bija miega paļa,
Otra darba nesekmiņa.
(LD 8601)*

*Nesekmīte kājas āva,
Līdzā nākt laisijās.
Pāliec, mana nesekmiņa,
Tēva pirts palāvī!
(LD 17858)*

Sekšēt, šekšēt – padarīt netīru. *Lietv.* 'sekšelis, sekštelis, šekšelis, sekše, sekšķis' – 1) netīrelis (parasti par nosmulējušos bērnu). – "Esi nosmulējies kā sekšelis." (Putniņa, Timuška, 203); "Kāda tova mute! Natīrs kā sešķis!" (Putniņa, Timuška, 203); 2) lamu vārds. – "Valna tu sekštejs!" (Nīna Kukule, Sibīrija, 2005); *darb.v.* 'apsekšēt, sasekšēt, nosekšēt, nosekšķēties' – apziest, apsmērēt (Ulmanis, 254), apķepēt, apķepināt ar netīrumiem. – "Kur tu tāds kā sekšķis esi nosekšķējies?" (RLB ZK, 1914, 71); "Pamatā laikam ide. *kek-mēslī." (Karulis, II, 174)

Sekties, sokties, sk. Sekmes.

Senene, seniene – seni laiki, pagājība. – "Tavi padomi no senenes ir patiesība un pieticība." (Gliks, 83); A.Kronvalds tajā pašā nozīmē ieteica jaunvārdu 'senība'. – "Laikraksts par latviešu senību, ticību, valodu, tautas dziesmām utjpr. top gan sagādāts un ļaudis laists jau senus gadus, bet, diemžēl, tikai pa daļai latviešiem pieietams." (Kronvalds, 315)

Senība, sk. Senene.

Sepinēt – 1) murgot, sapņot; pa miegam runāt. – "Naktī sepinieju = murgainus sapņus redzēju." (Skaidrite Kalvāne, Rīga, 2006); "Nikuo nasepineiju." = Neko nesapņoju. (Marija Vilcāne, Sibīrija, 2005); "Kū tu pisepineiji gulādams?" = Ko labu sasapņoju gulādams? (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); "Par šķolu sepinieju. Vysi bērni jau beja radeiti¹, vēl par šķolu sepinieju." (Zinaīda Ivule, Sibīrija, 2005); 2) plāpāt tukšu, gvelzt. – "Sēd pi golda stuņdem i sepiniej." (Anna Rancāne, Latgale, 2006); *lietv.* 'sepins, sepinis' – 1) sapnis, sapņošana; 2) plāpa.

Bīza putra pļepinej, vaca buoba sepinej. = Bieza putra mutuļo, vārās, veca sieva daudz runā tukšu. (Izteiciens)

Sepins, sepinis, sk. Sepinēt.

Sevkurs – ikkatrs, ikviens. – "Un ar nūjautu sevkuru." (Dzīsmes, 2); "Sasadzārušam sevkurs ceļš par šauru." (Latgaļu folklorā, 551); "Sevkurs dēļ sevis strōdoj." (Latgaļu folklorā, 553); "Redzit, napareizi pascieju... Atsazeistu. Juoroksta na "kotrs", a "sevkurs". (Lukaševičs, 2006, 21)

*Vokorā, vokorā
Sevkurs sovu meilynō.
Slūka sovu slākalānu,
Verba (=ērbē) sovu verbalānu.
(LD 2659–1)*

*Šūreit beja par kēnini,
Vyss ar zaltu speida:
Nyu vyss niknys, natur cīni,
Sevkurs viņu meida.
(Gustavs Manteifelis. Vyss dreiz mejš un iznīk!)*

*Kotram sovi tykumi,
Kotram sovi plykumi.
Sirds sevkuram – degšonai,
Aste – kauna segšonai
(Pēteris Jurciņš. Sirds i aste)*

Sēdelis – sēžamais ar atzveltni; krēsls. – “Sēž sēdelī atgāzies.” (DL, 1891, 32)

Dižs dižam krēslu cēla,
Kas cēls man, mazajam?
Dieviņš cēla mazajam
Sudrabiņa sēdelīti.
(LD 31191)

Sērdzīgs, sk. Sērga.

Sērga, sērgums – slimība, neveselība. – “Viņam vēdera sērga, viņš ar vēderu laiž, skrien.” (Fennels, 1989, 105); “Līpama sērga.” = Līpīga slimība (Ulmanis, 254). *Darb.v.* ‘sirgt’ – slimot. – “Viņš allaž sirgst.” (Fennels, 1989, 107); “Viņš sērg sērgtins.” = Viņš vēl joprojām slimis, slimo. (Fīrekers, 388); “Tas ir izsirdzis.” = Tas ir izslimojis un atveselojies. (Langijs, 256); “Dievs viņu gan izsirdzinās.” = Dievs viņu izveseļos. (Fīrekers, 388). *Īp.v.* ‘sērdzīgs’ – vārgs, slimis. Lietots galvenokārt saliktenos: asinssērdzīgs, asinssērga – caurēja, dizentērija; mēnessērgīgs, mēnessērdzīgs, mēnessērdzība – lunātisms. Pamatā ide. *serg(h), no saknes *ser- sargāt, glabāt, uzmanīt. Nozīmes attīstība: rūpēties (par slimnieku) – būt slimam, sirgt (Karulis, II, 186); Sal. senīru ‘serg’ – slimība, senslāvu ‘sraga’ – slimība, gotu ‘saurga’ – rūpes; ‘saurgan’ – rūpēties. (Gamkrelidze, Ivanov, I, 123)

1763. Kad ir ļoti silta ziema, kad daudz aitas sprāgst, kad rozes un vijoles rudenī atkal ziedēt, kad visi zvirbuļi izzūd, kad sēnes sāk agri augt, tad būs bads un pēc bada kāda sērga. /S.Gūberts, 1688/ (LTT)

34879. Lielī vēji ziemas svētku naktī vēsta sērgas un bada gadus. (LTT)

11879. Jāņa dienai tiek piešķirts tāds spēks un svētums, ka zālēm, kas tai dienā lasītas, esot lielas un brīnišķīgas īpašības pret ugunsgrēkiem, cilvēku un lopu ļaunām sērgām un slimībām. /P.Einhorns, 1627/ (LTT)

13235. Lopu un cilvēku kauliem piemērot savāds spēks, kas dažās lietās noderot cilvēkiem un lopiņiem. Kad ieviešas slimība, kur lopi nobeidzas, tad nosprāgušo lopu kauli varot to sērgu atkal atturēt. Tādēļ viņi liek pie kūtim uz sētas mietiem sprāgušu zirgu un govju galvas kausus, kas sargājot no lopu sērgām. /P.Einhorns, 1627/ (LTT)

3881. Dažs neveselis, savā sērgā gulēdams, liekas kādu burvi un sāļspūšlotāju pie sevis atvesties, tam būs to mērot, stāipīt, kaula vārdus, graizes vārdus, dzislas vārdus un, kas tādi pestēji un burvības jir, pārrunāt. Tāds veļa kalps un Laume kļūst cienīti, ar lielām dāvanām apdāvināti. /G.Mancelis, Lett. Postill II, 1654. 375/ (LTT)

Apdziru zāles lasa priekš dzeguzes kūkošanas gavēņu laikā un dod lopiņiem, lai nepiesistos asins sērga. (DL, 1891, 109)

Zirgu Ūsiņš,
Govju Māršaviņa,
Kazu Barbiņa,
Cūku Teniss,
Aitu Annīte,
Teļu Urbāns,
Sargāt manus kustonīšus
No sērgām, no vilkiem!
(LD 29202)

Izvāri, māmiņa, kunkulu putru,
Bērniņi apsirga vēdera sērgā.
(LD 2898)

Sērsības – viesošānās. – “Brauc sērsības pie sava radnieka.” (Janševskis, I, 161); *darb.v.* ‘sērst, sērt’ – ciemoties. – “Sērst gājuši pie kaimiņiem.” (Ulmanis, 254). Pamatā ide. *ser- plūst, strauji kustēties. – “No nozīmes ‘strauji kustēties’ – ‘iet, braukt viesos’.” (Karulis, II, 173)

8822. Gaveņa piektdienas nevēlas, ka kaimiņi nāk sērst. (LTT)

23570. Piektdienas vakarā Laima nāk sērst, tāpēc nevar neko lielu strādāt vai kur iet. (LTT)

*Viegli mani žagus rāva,
Kas lai manis pieminēja?
Tie tālie bāleniņi
Gaida sērst aizietam.*
(LD 34093)

Sērst, sērt, sk. Sērsības.

Sēsts – sedeklis. – “Viegli ielēcis laivā, nosēdās uz sēsta starp diviem airiem.” (Janševskis, III, 134); pārn. nozīmē – atrašanās vai apmešanās vieta. – “Viņa sēsts tagad Romā.”

Sietiņš – Greizie rati, zvaigznājs. – “To viņa pazīst labi jau no bērna dienām. Tas ir Sietiņš. Kas gan to nepazīst? Sietiņā ir septiņas zvaigznes.” (Janševskis, 1994, I, 244); “Daudzi kūpā zvaigžņu – ite Sīteņš.” (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); “Kai sitā, smolkys zvaigzneitis cīši biži. Vyslobuok skaidrā laikā var redziet.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006). Sk. arī Bābiņa 2. nozīmi.

Debesu sietiņam
Septiņas zvaigznes.
(Mikla; atminējums: nedēļas dienas)

Laiku noteikuši ar dažādiem līdzekļiem toreiz, kad vēl pulksteņu nebijis. Nakti, it īpaši rudenos, kad vēl bijis kult jāiet, augšāmceļamo laiku aprēķinājuši pēc gaiļu dziedāšanas. Kad gaiļi nav dzirdējuši dziedam, tad pēc zvaigznēm. Tā noskatījuši, cik augstu jau Sietiņš uznācis. (DL, 1894, 151)

17188. Lieldienas rotālā ir sietiņa dzišana. Rotāļas iesācējs paņem lakatu, sagriež to gurstī un, citus dzenādams, lūko kādam iesist. No pulka kāds jautā: “Ko tu dzen?” “Sietiņus dzenu.” “Cik augstu sietiņš?” “Deviņas jūdzes.” Tiklīdz to izsaka, visiem jābēg. Kam dzinējs iesit, tam jāiet viņa vietā. (LTT)

*Dievs, dodī kungam to dienu redzēt,
Ko māte redzēja, auklēdama:
Sietiņš nogāja, Auseklis uzlēca,
Vēl māte sēdēja, man' auklēdama.*
(LD 3018)

*Lai nu kungam tās dienas redzēt,
Ko mana māmiņa, man' auklēdama
Sietiņš ligoja launaga laikā,
Kad mana māmiņa gulēt gāja.*
(LD 3018,2)

Siltalus – 1) ar garšvielām, cukuru, pienu, olas dzeltenumu sakarsēts alus. – “Siltalu dod saimei svētku rītos dzert.” (RLB ZK, 1914, 51); “Dažreiz alu uzsildīja kopā ar pienu, – tas bija siltalus; nereti tajā iedrupināja arī biežpienu.” (Kraščiņa, 147); 2) “Ka lej olu bucuos, tod sylts ols. Juonūturynoļ, tod dzer.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Miežu alu ar krējumu un cukuru samaisa, bet pirms uzksē. Ne rūgts, ne kāds, bet stiprs. Cik nebija žēl krējuma, tik arī piešāva, lai ir balts. Un tad ātrāk reiba. (Otilija Salmgrieze, Kurzeme, 2006)

Pirmais, ko kāzinieki saņēma no baznīcas pārbraukuši, bij siltalus (pirktais alus, savārīts ar saldu pienu). To dzēra karstu un tikai pēc tam sēdās pie mielastu galdiem. (Sarma, 152)

Sipaks – 1) Pleskavas apgabala iedzīvotājs; 2) sikulis, sikmanis; 3) neprašā, nemākulis; 4) sitējs, dauzītājs. – “Sipaki, ite tī kas sūdē cylvākus ar reikstem muižys laikūs. Nūgrīž mežā klyugys i tod syt ar divdesmit pīcom klyugom voi mozuok, voi vairuok.

Vins nūklīdz: "Sypj, sypj!" a cyti syt. Sauce jūs ari par klyugaiņim." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

*Sipaciņ, duraciņ,
Sēstis ceļa maliņā!
Ka naauga rudzi mīži,
Lai aug gudri sipaciņi.
(Tdz 49956)*

Sipināt, sipenēt, siperēt, sipēt – 1) lēnām bērt, birdināt kaut ko, bārstīt; berot, krītot, gāžoties dobji skanēt, būkšķēt. – "Nesiperē uz grīdas smilktis!" (Mīlenbahs, III, 842); 2) smalki līt; smalki kaisīt, bērt kaut ko. – "Lietniš lēnām kā sipināt sipina." (Mīlenbahs, III, 842); 3) ātri runāt, vārdus kā no ložmetēja bērt; 4) ātri, sikiem soliņiem iet; steidzīgi rosīties, skraidīt šurpu turpu. – "Kur nu sipenēsi!" (Mīlenbahs, III, 842)

*Dōju tautu klēlēnā,
Svižu šautru oriādā;
Kad bēj rudzi, seipējōs,
Kad palovas, pulējōs.
(LD 25853,2)*

Sirdsprāts – sajūta, maņa; sirdsapziņa; garīgā tieksme, apņemšanās. – "No laba sirds-prāta." (Depkins, 300); "Cilvēka sirds-prāts, ar gribēšanas-spēku un uz laimi radīts, labu darijis, priecajās, un, ļaunu darijis, pats mocās." (Stenders, 1988, 198)

Sirgt, sk. Sērga.

Sirmā stunda, arī Pelēkā stunda – vakara krēslas brīdis pirms tumsas iestāšanās. – "Ni tymss, ni spūdrys, atguo siermuo stuņde." (Nina Kukule, Sibīrija, 2005)

27606. Sirmā stunda ir vakara krēslas stunda. (LTT)

*Maņ šudaiņ pīri atspeidums
nu stuņdis palākuos,
nu saulis rīta.
(Pēteris Jurciņš. Zūsu pavielniēks)*

*Pelēkmiksta vakarstunda
Līst pār mani siltā plūsmā.
(Sirmajā stundā – Bārda, 1911, 81)*

Sīvs – kaņepju piens.

Skabrs – 1) ass, ciets, nežēlīgs. – "Skabras acis." (Ulmanis, 258); 2) modrs, acīgs. *Apst.v.* 'atskarbi' – pret spalvu, asi runāt vai rīkoties. *Lietv.* 'skabrumš' – asums, rakstura cietība. No tās pašas saknes kā 'skabarga'. Sk. arī Skārbīt.

*Klausies, mana māmuliņe,
Kur dzied tava pastariņe:
Skabri sauca, rāmi vilka,
Kā ligoiti noligoja.
(LD 318,8)*

*Skabri skabri zile brēca
Vārtu staiba galiņāi.
Ej, māsiņa, tu, apraugi,
Kādu ziņu zil' atnesa | |
(LD 31933,6)*

*Iet vārdi – atskarbus. ļau gaužām vēls,
lai tajos uzmeklātu es sev prieku.
Un ko tāds iesākšu – tik sekli cēls?
(Leons Briedis. Novembris)*

Skabrums, sk. Skabrs.

Skadriņi – margas, režģi; restes. – “Caur maniem skadriņiem es skatījos.” (Gliks, 83); “Tiesas galdam visapkārt skadriņi.” (Mīlenbahs, III, 863)

Skadrs, skadrīgs – 1) spirts, mundrs, žigls, ātrs. – “Skadrs zirgs, skadra mašīna.”; 2) modrīgs, vērigs, žirgts, ass. – “Es tagad varētu rakstīt labāk, manas acis ir skadrākas.” (Zariņš, 112); “Skaidībai ir skadras acis.” (Mīlenbahs, III, 863); *lietv.* ‘skadrums’ – asums, vērigums.

Skadrums, sk. Skadrs.

Skaidrināt, apskaidrināt – apskaidrot, padarīt skaidru, saprotamu.

*Vysod esi pi mums klōtu,
Un skaidryņoj myusu prōtu.*
(Dzīsmes, 1)

*Sirds skaistums, un dōrguma naizrunōta,
Ar svieteību un gudreību apskaidryņōta.*
(Dzīsmes, 7)

Skalbs – 1) ass, skarbs; 2) skaļš, arī stiprs, liels. – “Gana degustēts, nav jau nekāds nāliķis: jūtu, kāpj galvā – skalbs!” (Zariņš, 31); “Skalbās naudas grūtībās kritis.” (Zariņš, 70); 3) skanīgs, skaidrs. – “Zvans, izkopts skalbi=skaidri, skanīgi skan.” (Mīlenbahs, III, 868)

*Lai bij nagi, kam bij nagi.
Vanagam skarbi nagi:
Tas noķēra cielaviņu
Vidū jūras uz akmiņa.*
(LD 2589,1)

*Kas tik skalbi gauži dzied
Daugaviņas ievājā?
Bārenītes lakstīgala,
Asariņu dzērājiņa.*
(LD 133,4b)

Var.: 2. *Vanagam skalbi nagi*

Skaldarēt, skalderēt – žigli steigt, ātri darīt kaut ko. – “Ko tu tā ātri skalderē?” (RLB ZK, 1914, 51); sk. arī Skaldaris.

Skaldaris, skolders, skaldara – tāds, kas ātri visu steidz darīt, vienmēr visu dara lielā steigā. – “Tas iet, steidz kā skaldaris!” (RLB ZK, 1914, 52); “Iet kā skaldara plēsu plēsumis.” (Mīlenbahs, III, 868). Sk. arī Skaldarēt.

Skalot (skaluo) – skaļi runāt, dziedāt, uzvesties. *Īp.v.* ‘skals’ – skaļš.

*Kas tā tāda skala mēle,
Manu dziesmu skalotāja?
Kad tu tāda skalotāja,
Kam papriekši neskaloji?*
(LD 924,1)

Skals, sk. Skalot.

Skambēšana, skambināšana, skumbēšana, skumbināšana – skandināšana, skanēšana. – “Skumbynuošona, skaneišona, skanginuošona.” (Kurmins, 11); Aloizs Budže min Latvijas – Krievijas pierobežā sastopamu uzvārdu ‘Skumbyns’ (Budže, 14). Sk. arī Skambulis.

Skambēt, skambināt, skumbēt, skumbināt, skulbināt – skanēt, skandināt. – “Skumbynoju.” (Kurmins, 11); “Arī savai vecenei uzdevis piedevām skulbināt vēl mazo kapsētas zvaniņu.” (Janševskis, III, 384); sk. arī Skambulis.

Dievs dod algu vizuļam,
Ir vizuļa kalējam.
Es būt' tautas izbēgusi,
Ieib vizulis neskambējis!
(RLB ZK, 1912, 260)

Skambulis, skambenis, skulbenis – neliels, bet skanīgs zvans. – “Tās (=bimbalas) nenāca vis no lielajiem baznīcas zvaniem, bet no mazā kapsētas skambuļa.” (Mīlenbahs, III, 870); “Kuozuos sieja skambuli pi zyrga lūka, lai skaņ. Sauce ari par kaukolom. Juos beja duorgys.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Labāki jau pieveicas mazais skulbenis: tas tik milīgi aicina kauliņus dusēt.” (Janševskis, III, 384)

Sī, sī, zīlīte, kur tavs tēvs?
Kur tavs tēvs, kur tava māte?
– Skambīnu kapos, apakš līka bērza.
(LD 2519)

Skānēt, sk. Skaņa.

Skaņa – balss. – “Nākot no nezin kurienes, viņas dzirdi sasniedza melodiska, augsta skaņa.” (Ezera, 1993, 41); Viena no versijām par pasaules izcelsmi ir, ka sākumā radās skaņa, kas tālāk radīja gaismu, uguni, gaisu u.c. Balss vai mūzikas instrumenta skaņa pasakās, ticējumos kaut ko rada vai sakārto; arī palīdz atpazīt savējos. Noteiktai skaņai piemīt aizsargspēks, citreiz – tieši otrādi – skaņa var pievilināt kaut ko nevēlamu. Skaņa piemīt ne tikai dzīvām radībām, bet arī mehānismiem, lietām u.c. (piem., durvis čīkst, atslēgas, izkopts skan). Vārdam ‘skaņa’ pamatā ide. *kan- dziedāt, skānēt. Saknei ir skaņu atdarinājuma raksturs.” (Karulis, II, 195). *Darb.v.* ‘skānēt, skandēt, skandināt’ – plūst skaņām, balsij; sk. arī Balss.

1216a. Atslēgas nedrīkstot skandināt, tad saucot zagļus. (LTT)

17124. Lielās piektdienas rītā jāskandina izkaptis, tad čūskas nenāk mājā un lietuvēns zirgus nejadā. (LTT)

1467. Ja kreisā auss skan, tad dzird labu; ja labā skan, tad sliktu. (LTT)

6381. Kad dzird dzeguzi jeb citu meža gāju putnu pirmo reiz dziedam, tad vajaga kabatā skandināt naudu, tad tās visu gadu netrūks. (LTT)

7912. Ja gaisss skanīgs – būs labs laiks. (LTT)

11068. Jauna gada rītā bez saules jāslauka istaba un, uz mēsliem uzkāpjot, jāklīdz trīs reizes; kurā pusē atskanēs, tur tautas vedīs. (LTT)

19630. Kurai meitai, pa krūtīm sitot, krūtis skan, tā būs saimniece. (LTT)

Jau kopš zēna gadiem, pat no visagrākās bērnības man ļoti patika dažādas skaņas, kas bija saistītas ar vēju. – “vēju mūzika” [...] Vecāku mājai Dvietē garām gāja lielceļš, kura vienā pusē bija telefona līnija. Neapnicis varēju klausīties stieplu sanēšanā vējā. Būdams vēl pavisam maziņš, piestājos pie telefona staba un, pielicis pie tā ausi, klausījos brīnišķo dūkoņu. Māte man, jau universitāti beigušam un pastāvīgas darba gaitas uzsākušam, tās dažkārt atgādināja: “Juzīt, vai tu atceries, kā tu rudenī, kad es kašu kartupeļus, stāvēji, ausi pielicis pie telefona stulpa! un sacīji: “Mam, telefons žvuordz!”” (Rudzītis, 19)

Kad es sēžu pie automašīnas stūres, es arī dzirdu kopu rūkoņā katru atsevišķu iedūkšanos, krekšķi, krikšķi, drebulīti. Bet es tos nesaprotu. Es nevaru pateikt, ko nozīmē tā burkšķēšana, vai mašīna ar kaut ko neapmierināta vai tāpat pie sevis murmulē aiz gara laika. Tāpēc man vienmēr mašīnu skaņas likušies kā draudi. (Ziedonis, II, 223)

– Fīķ, fīķ, fīķ! Ņou-lililo, Ņou-lililo!
 – Koko-ro, koko-ro, korrrr! Zzzzzz, ssssss, zzik!
 – Čipčipčipčip – čipčip! Čipčipčipčip – čipčip! Čipu-čipu, čipučipu, eu! Eu, eu! Ēū!
 – Krī-krī-krī! Krī-krī-krī! – Un tad tāds žēls krīī-īī-ī... – tā kā akmens no lingas aizlido.
 – Hori hori hori hok, Hori hori hori hok, hoti hori hori hok, hok, hok hori hori hok!
 Kāds ungārs, vai?
 Pēkšņi eglājā tāds kā "Mērnietu laiku" Tenis kliedz:
 – Pīpī-ti! Pīpī-ti, pīpī-ti!
 Un pretīm šim:
 – Figū! Figū! Figū!
 (Ziedonis, II, 35)

*Skaņa skaņa bērzu birze,
 Kas to skaņu skandināja?
 Jāņa lēvs skandināja,
 Jāņa bērnus gaidīdams.*
 (LD 32638–1)

*Saule kokles skandināja,
 Austrīņai sēdēdama;
 Dieva dēli danci veda
 Ūdra, bebura kažokos.*
 (LD 33924)

*Skan', balsiņ, vai neskanī,
 Nedzird mana māmuliņa:
 Augsti kalni, gari meži
 Da manai māmiņai.*
 (LD 227)

*Tik dzija nakts. Es elpu aizturu
 Un ieklausos, vai apmaldījies nesauc mani.
 Nevienas skaņas. Tikai pati skaņu,
 Un tā ir mana atbalss, kura biedē mani.*
 (Velga Krīle. Tik dzija nakts)

*Es pārsvedu zelta zirni
 Par sudraba ozoliņu;
 Tas pārskrēja skanēdams
 Par zariņu zariņiem.*
 (LD 33143)

*Skan mežinis ritā agri,
 Skanēj' sebu vakarā,
 Dienas vidū neskanēja,
 Tad bitīte ābulā.*
 (LD 30396)

*Palūkoju dziedājusi
 Ar to brāļa līgaviņu:
 Ja dziesmiņa saskanēja,
 Saderēs dzīvošana.*
 (LD 306.2)

*Man garām ejot, meitene izdvesa skaņu –
 skanēja kā si
 Tai nebija burta manā alfabētā*
 (Eduards Aivars. Divi dzeltenī ziedi)

Skapstēt – apsūbēt (par metāliem), pārklāties ar zaļganu nokrāsu. – “No apskapstējušā kausa sāniem.” (Ivaska, 2003, 82)

Skābputra – piena, arī cita veida putra, ko īpaši ieskābē. Agrāk iecienīta Kurzēmē un Zemgalē vasarās, kad karsts laiks. – “Bez šīs putras pļavā būtu nepanesami grūta dzīve. Par to katrs pļāvējs ir pārliecinājies, ka karstā laikā saltais ūdens nedzesē slāpes, bet bieži vien tās vēl pavairo, turpretī daži malki ieskābās putras slāpes aizdzen uz pāris stundām.” (Balandnieki, 72); “Viņa pati iesmej skābputru un nogriež maizes rikas. – Nāku, bērņ', ieēd! Un ta' jāiet gulēt!” (Balandnieki, 220). Sk. arī Putra.

Parastākais dzēriens, ko ņem līdz uz pļavām, ir (no putrainiem gatavotā) skābā putra vai skābputra, rūcene (Mežamuižā). Šo dzērienu mājā glabā balliņā, no kurienes to smeļ ar kausiņu vai lielu karoti. (Ligers, 50)

Taisni brīnums, ka viņas laikus sadzirdēja kūts durvju nočīkstēšanos un virtuvē nevainīgi dzēra skābputru, kad ienāca mīļotante. (Belševica, 9)

Galdā bija šķīvji un rupjas maizes šķēles, toties skābputras toveris vēl kūpēja. Nupat vārīta putra. Tieši tāda, silta, ieskābt nepaguvusi, Billei garšoja visvairāk. Lielie rūgušpiena kunkuļi kusa mutē un putraini tik mīļīgi. (Belševica, 248)

Skābums – “skābs piens, kuru lej pie putras, lai padarītu tai patīkamu garšu.” (Brencis, 135)

Skāņš – “tāds, kas metas skābs, bet vēl nav pilnīgi skābs: piens jau skāņš.” (DL, 1891, 138)

Skārbīt, skarbīt – 1) sašķelt, sadrumstalot, atskaldīt, atdalīt (piem., malkas šķīļu); 2) atcirst (pretī). – “Atkosties, atskaldīt. Skārbīt pretī.” (Fīrekers, 398); “Es sūtīju kalpu darbos, viņš man atskarbija.” (Fīrekers, Konkordance, I, 53); sk. arī Skabrs.

Sklanda – 1) žoga kārts, žogs. – “Apstādamies un uz sklandas atspiežamies.” (Janševskis, I, 182); “Tos iežogojā Kurzemes mājām ipatā gulšēta – sklandu žogs.” (Balandnieki, 43); “Sklandu žogs kapiem neder, aitas lien cauri.” (Balandnieki, 133); 2) slīpa, nolaidena vieta; 3) garš, kārnis cilvēks. *Darb.v.* ‘sklenst, sklandīties’ – 1) slīdēt sānis. – “Kājas uz ledus sklenž.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 505); 2) lidojot slīdēt lejup; šūpoties, ļodzīties. – “Lapas sklandijās rudens vējā.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005). Vārda pamatā saplūdušas divas nozīmes: a) ide. *(s)kel- izzūt, izkalst, no kā arī ‘sklanda’ sākotnējā nozīmē – sauss, izkaltis koks, zars; b) ide. *(s)kel- liekt, liks. (Karulis, II, 201)

Sklandīties, sk. Sklanda.

Sklandu rauši – plāceņi ar uzlocītām malām un burkānu pildījumu pa vidu. Nosaukums cēlies no tā, ka plāceņim slīpas malas. – “Saimeniece izcepa gārdus sklandraušus.” (Ilga Leimane, Kurzeme, 2006). Sk. arī Sklanda.

Un sklandu raušus cepot, neaizmirsti burkāniem cukuru pielikt. Man labāk garšo, ja brūno cukuru pieliek, bet baltais cukurs (miers viņa pišļiem) arī labs. (Turbads, 1970, 132)

Sklenst, sk. Sklanda.

Skobris, skobrs (skuobris, skuobrs) – stiprs (par alu vai citu alkoholisku dzērienu).

Skonēt (skuonēt) – saudzēt, neskart, taupīt. – “Pie sievišķiem būs tev ar godu dzīvot: nebļautīt, aplam melst, tās gribi skonēt.” (Fīrekers, 405); *īp.v.* ‘skonīgs’ (skuonīgs) – taupīgs. – “Tas prot ļoti skonīgi dzīvot.” (Mīlenbahs, III, 910)

Skostu putra (skuostu putra) – “jaunas, neizziedējušas skostas izloba no maks-tiņām un pienā izvāra mīksta. Pēc tam ietumē putru ar miltiem un aizdaram vēl pieliek sviestu.” (LKV, XI, 20484); sk. arī Putra.

Skrajš – klajs, tukšs, rets. – “Skraja vieta.” (Zemzare, 326); “Tas bija skrajš priediens.” (Janševskis, III, 141); “Gulbis peld pret Melno līci, kur aug skrajas, smuidras priedes.” (Ivaska, 2003, 28); “Silava kļūst skrajāka.” (Ivaska, 2003, 144)

Skrambali, sk. Skrandži.

Skrandži, arī Cirkulīši, Činkatas, Skrambali u.c. – ēdiena piedeva, ko pagatavoja sekojoši: “Sagrieza gabaliņos jēļus taukus, mazliet pieliekot arī gaļu, un lika katlā kausēt. Kad tauki bij izkusuši, tos nolēja, bet apakšā bij palikuši skrandži – čaugani gabaliņi. Tiem pievienoja piparus, sīpolus un ēda pie “ķiļiņiem”, biežās putas, kartupeļiem.” (Bičole, 117)

Skremstele – 1) rīkle; 2) rīkles, deguna, ausu drupana, kaulveidīga viela. – “Nem viņu ciet aiz skremsteles!” (RLB ZK, 1914, 77)

Skutelēšana, sk. Skutelnieki.

Skutelnieki – budēji, ķekatknieki, parasti tie, kas iet ķekatās Meteņos. Pati iešana saukta par 'skutelēšanu'.

Šis paradums ticis izdarīts Meteņu (Vastlāvju) vakarā. Salasijušies sievieši un vīrieši no divām vai trim mājām un tad iesākusies iešana uz tuvākiem nāburgiem, un tā, visu Meteņu nakti iedami, izgājuši visu tuvāko apkaimi. No tām mājām, kur skutelnieki jau bijuši, arī gājuši tūlīt citi līdzī, tā ka beidzot salasījies lielu lielais pūlis skutelnieku. Skutelniekos ejot, arvien lūkojuši šādi apģērbties: vīrieši apvilkuši sieviešu un sievieši vīriešu drēbes, apsmērējušies ģimju ar oglēm vai arī pielikuši no egles garajām sūnām kuplas bārzdas, tā ka pavisam nebijis pazīstams vistuvākais nāburgs. (DL, 1894, 110)

Skūtenis, skūtnis – bārda skujamais. – "Kopš dažām nedēļām nebija skūteni redzējis." (Janševskis, II, 126); sk. arī Skust.

Sladzīt, sladināt – 1) neskaidri runāt, murmināt; 2) melst, runāt niekus, daudz runāt. – "Turi nu muti! Ko tik daudz te sladzini!" (Mīlenbahs, III, 912)

*Garām gāju raudādams
Sava tēva novadiņu:
Dzirdēj' leišus sladzījam,
Ne brālīšus runājam.
(LD 3803)*

Slaicīt – staipīt, stiept. Radn. vārdam 'slaistīt' – veikt vairākkārtēju kustību uz augšu vai sāniem. – "Pie dārziņa sētas omulīgi slaicījās kaķis." (Mīlenbahs, III, 912). Radn. darb.v. 'slaistīties' 1. nozīmei – 1) atkārtoti slieties uz augšu; 2) neko nedarīt, slinkot.

*Garām krāsni, garām solu
Slaiku savu augumiņu,
Ja tautiņas pūra prasa,
Lai atbild māmuliņa.
(LD 7633)*

*Briedis nāce par ezeru,
Ragi vien slaistījās:
Lielu laivu tautas brauca
Uz maniemi bāliņiem.
(LD 14192)*

Slaistīt, slaistīties, sk. Slaicīt.

Slapenis – slapjdraņķis laiks. Atv. no *īp.v.* 'slapjš'. (Laumane, 2005, 186)

Slapsna – "cieta un sīksta gaļa". (DL, 1892, 49)

Slapsts, slapstoņa – tāds, kas slapstās apkārt, nedzīvo uz vietas. Varētu būt kā aizvietotājs apzīmējumam 'bomžs', kas no krievu val. saīsinājuma 'bomž' – 'bez opredeljonnoogo mesta zhitelstva', t.i., 'cilvēks bez noteiktas dzīvesvietas'.

Slaumi, slaumes – atkritumi, saslaukas.

Slauna I, slaune, slauns, sluine, šluine – 1) ciskas iekšpuse, arī ciska, gurns. – "Kuģotāji apēda iekšas paši un slaunes izcepa dieviem."; "Lai mums ar no tā vepra slauņiem ko sūta." (Mīlenbahs, III, 920); "Gul kā atgāzenes, plikas slaunas atsviedušas." (Janševskis, III, 233); "Tā esu piekususi, ka visas sluines smelg." = Tā esmu piekususi, ka visi gurni smeldz. (Zelma Atte, Kurzeme, 2006); "Brižis iesasāpas tās šluines." (Anna Roga, Kurzeme, 2007); 2) kaut kas tāds, kas slīd viens gar otru.

*Gaļa mums balta,
Miksta un jauna –
Miksta kā apse,
Šķilaina slauna,
Gaļu kauj vēri, kas elpo un dves.
Uzēdām tikai to dabūjām,
Vairāk neko mēs nezīnām!
(Arveds Švābe. Varenībai)*

*uz pēdējā nesaplīsušā spoguļa
vēl iz atmiņas neizgaisušajām kairajām slaunām
(Pēters Brūveris. neglābjami nomelnē logi)*

Slauna II, slaune – 1) raibs (parasti par govīm); 2) netīrs (cilvēks vai lops).

9014. /Govis/ nosauc arī pēc spalvas: dumala (tumši brūna), slaune (ar raibumiem pie pakajas sāna), raibala, zvaigāla (ar laukumu pierē), zīmaļa (ar kādu sevišķu zīmi). Melnu govī mēdz saukt par vabuli jeb skudri, sirmu par briedaļu un raibu arī par cielvau. (LTT)

Slaune ir tā ar to balto pakaļu. Un atgādina svētdienu: ar smiekliem, divīteniem un vēju spieķos. Un viena glāze garšīga vīna izraibina arī prātu. (Imants Ziedonis "Ildze man raksta vēstules")

Slāpenis – smacīgs laiks, smacīgs gaiss, smogs.

Sleja, slejs – 1) slānis, kārta. – "Laba sleja zemes." (Ulmanis, 265); 2) josla. – "Garš, īss, plats, šaurs slejis." (Fīrekers, 416); "Rudzu sleja."; "Krusas sleja pārgāja par dārzu." (Ulmanis, 265); 3) līnija, taisna līnija, svitra, rinda. – "Kopš 18.gs. vārds 'sleja' attiecināts uz rakstu 'rindas' nozīmē – 'rakstu sleja'; kopš 19.gs. beigām 'teksta (salikuma) josla'." (Karulis, II, 221); 4) augums, stāvs. – "Cilvēka garums, sevišķi muguras daļa." (Milenbahs, III, 925); "Dēls divas reizes klāja gar sleju velnam ar spriguli." (Milenbahs, III, 925). Tās pašas cilmes kā 'sliet'. (Karulis, II, 221)

Nolīgums bija tāds, ka ne saimnieks, ne puīši nedrīkst teikt, ka tie viens uz otra dusmīgi. Ja puisis teiks uz saimnieka, ka ir dusmīgs, tad saimniekam brīv izdīrāt no puīša muguras vienu sleju ādas un arī otrādi (DL, 1894, 54)

Sliktināt – 1) par kādu slikti runāt; 2) kādu novārtā likt vai atstāt. – "Sliktini mani, cik gribi, es vis tāds neesmu." (RLB ZK, 1914, 53)

Slisnēt – velti gaidīt. – "Ko nu slisni, tikpat jau nekā nesagaidīsi." (DL, 1891, 31); "Augām dienām slisnēja pie upes ar makšķeri." (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Slokātnis (sluokātnis), slokatnis (sluokātnis) – 1) pīrāgi, ko gatavo "no raudzētas, plāni izspiestas mīklas, ko sagriež mazos gabaliņos un vidū ietin sasmalcinātu cūkas gaļu ar sīpoliem, saberztus burkānus vai kādu augļu ievārījumu." (LKV, XI, 20484); "Plācenis no miežu vai griķu miltiem, vidū pildīts ar smalki sagrieztu gaļu un sīpoliem." (Magazin, XX, 180); 2) slaists, sliņķis. – "Tīrais slokātnis, vakars drīz klāt, bet nekas nav padarīts!"

*Alus kausā, slokātnī, tevi nepieminēt.
Gan jau kungi pasacīs, kādus svētkus svinēt.
(Vizma Belševica. Slēpies, jāni, papardē!)*

Smakrs – zods. 'Pasmakre' – pazode. Sal. senīru 'smech' – zods. Pamatā ide. *smekr-. (Gamkrelidze, Ivanov, I, 112)

23151. Pašlaik, kad zībsnī, jāmet krusts no pieres uz smakri un tad pāri vaigiem, tad neieperot. Priekš kādiem astoņiem gadiem Tīrzā arī es tā tiku darījusi. (LTT)

Blist, blist Rīga,

Tauki smakrā.

Tauki smakrā.

Durnums acīs.

(Vizma Belševica. *Arī gaiļi jeb Vējražu Rīga*)

Kamolzāles līdz kamiešiem,

smilgas līdz smakram.

(Astrīde Ivaska. *Lestenes vēstis*)

Smakstēt – sabojāties (viesbiežāk par pārtikas produktiem). – “Gaļa suok jau smakstiet.” (Brencis, 136); “Labība sasmakst – sakarst un pelē.”; “Nosmacis ūdens.” (Karulis, II, 238); “Korstā laikā, ka nav ladusskapa, gaļa uotri sasmokst.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2005). Nozīmes attīstība: no ‘smakt’ – sajast gaisa, elpas trūkumu – bojāties, atrodoties gaisa vai vēsuma trūkumā – iegūt nelabu smaku. (Karulis, II, 238)

Smarda, smarde, smārda – 1) smarža. – “Pudelītes ar smardēm.” (Mīlenbahs, III, 954); 2) ēstgriba, kāre pēc kaut kā garda. – “Smarda man mutē pēc skābputras.” (DL, 1891, 7)

Smarkans – smarža.

Smelte, smeltne, smelkne, sk. Smeltēt.

Smeltēt – 1) smalki saberzt, smalki samalt. – “Kafijas pupiņas nedrīkst par daudz sasmeltēt, tad nebūs laba kafija.” (Ialna Kūrava, Rīga, 2004); 2) pērt. – “Smeltej nu, cik tik nogī nas!” (Brencis, 136). *Liēlv.* ‘smelte, smeltne, smelkne’ – smalkumi, sikumi, arī smalkas pabiras no kaut kā lielāka; druskas. – “Saslauki apcierknī smelti!” (Brencis, 136); “Ka ciši sasasyrduos, tod cytu raizi soka: “Es tevi saberšu smeltiē!” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2005); “Smilts un gliemezišu smelte aplipuši viņas basām kājām.” (Džoiiss, 50)

10099. Zirga ienāšus var izdzīt ar sasutinātu siena smeltni. Sasutināta siena smeltne jāieber kulē un kule jāmauc zirgam galvā. (LTT)

10650. Izsutumiem un izplukumiem der saplucinātas linu lupatas, darva, prauli (smeltes veidā). (LTT)

Smīdrs, smīdrs, šmīdrs, smuidrs – lokans, garš, arī veikls (par cilvēku). – “Tas dižans smīdrs koks.” (Fīrekers, 425); “Smīdrs smuidrs cilvēks.” (Fīrekers, Konkordance, II, 154); “Sāku es skatīties un redzu, ka Milda ir smuidra meita.” (Belševica, III, 19); “Raudzījās smuidrajās kaņepēs, kas no lejas izskatījās tik garas, ka šķīta mazgājām mākoņu putās tumši zaļās galvas.” (Belševica, III, 8); “Smuidras priedes pret pelēcīgām radzēm, arvien smuidrākas.” (Ivaska, 2003, 142); Pamatā ide.* smeid-: *smīd- slaiks, lokans no saknes *smē- ziest, glaust, berzt. (Karulis, II, 245)

Priede, priede, egle, egle.

Tavu smīdru augumiņu!

Es pie savas māmuļiņas

Nav tik smīdra uzauguse.

(LD 2809,6)

Smīdris bērs locījās

Pret saulīti vakarā;

Tā lokās tautu dēls

Pret to manu augumiņu.

(LD 12343,1)

Smīdras priedes mežē auga,

Vēl smīdrākas laukmalē:

Smīdri puīši pārnovad’,

Smīdri pašu novadē.

(LD 5362)

Pāri spraugām glūnošām smīdro galvu augstu cel

Un uz mežiem vareniem ceļu cauri brikšņiem šķel!

(Vilis Cedriņš. *Ārņu vēra brieži*)

Smigs, sk. Smigucis.

Smigt, sk. Smigucis.

Smigucis, smidzis, smidzenis – 1) kaut kas sīks un niecīgs, kā, piem., sīks kukainis, sīkas ogas. – “Tādas sīkas ogas – tādi smidži.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 537); “Bet, pagaidi, es vēl labi nopurināšu apsegu, lai sisenīši vai citi kādi kukainīši un smidziņi, kas no jaunā siena tur salīduši virsū, nepaliktu guļā.” (Janševskis, 1994, I, 60); 2) smalks lietus. – “Pilināja smigucis.” (Skujīņš, 1994, 19). *Darb.v.* ‘smidzināt’ – sīki līt, rasiņāt. – “Nākošā svētdienā smidzina lietutiņš.” (Ancelāne-Kundrate, 25); *darb.v.* ‘smigt’ – kļūt niecīgam, mazam. *l.p.v.* ‘smigs’ – sīks, mazs, niecīgs. Pamatā ide. *mei- maziņāt. (Karulis, II, 242)

28334. Ja smidži vasaras vakarā acis lien, tad lietus gaidāms. (LTT)

*Ši pusīte skaisti dzied,
Še dodat alus dzert;
Viņa puse nedziedāja,
Lai dzer pura ūdentīņu.
Lai dzer pura ūdentīņu
Ar visiem smigučiem.*
(Magazin, XX, 182)

Smīlas, smīla – smalks, silts lietus. – “Nu jau kociņiem lapas rautin izraus, tik siltas smīlas smīlā.” (DL, 1892, 129). *Darb.v.* ‘smilāt, smilināt’ – līt sīkām, smalkām pilēm. – “Gan aba krēslīņā vēl smilāja, bet jau uz pusnakti krita tāds slapdraņķis, un nu salst, ka zaķim acis sprāgst laukā.” (Braže, 399); “Lietus sāk piesmilāt, ka tik nebūtu vairāki!”; “Lietus smilina.” (Laumane, 2005, 157); “Vārda ‘smīla’ cilme nav īsti skaidra, laikam saistāma skaņumijā ar *smal(k)s vai smails.” (Laumane, 2005, 157)

Smilāt, sk. Smīlas.

Snāķis I – laivas priekšgals, purns.

*Lejpus kalna, augšpus vāngas, četru pāju atbalstīta,
Gaisā slieta kuršu laiva, pūķa veidols viņas snāķī.*
(Jansons-Saiva, 27)

Snāķis II – virums, šķidrums, ēdiena biežums. – “Ko tu te izvāriji par snāķi?” (Mīlenbahs, III, 974)

Snapi, snaps – 1) īss, negars miegs. – “Krita uz ausi un nošņāca labu dienvīdus snapi.” (Janševskis, 1994, I, 204); 2) deguns.

Susuriņš lopus dzen gar dzirdekli, gar redzekli, gar to pašu snapes muižu.
(Mīkla, atminējums: suseklis (galvu sukājot); ķemme)

Snikot (snikuot) – “sastopams T.Kosovska sprediķi; pēc konteksta spriežot, iespējams, ar nozīmi ‘gavēt, ēst zivis’; sal. ‘snitka’ – ezera salaka.” (Stafecka, 369)

Sobari, sombari, saberi, sobars – tas, kas sabērts kopā; seni svētki vai saiešana, kurai katrs dod savu daļu; pagānu laiku upuris, ziedojums dievībām vai gariem. Sk. arī Sobarība.

20379. Viņi salīkuši naudu kopā, nopirkuši vienu lopu, upurējuši to un beidzot apēduši. Šādu upuri sauc par sobaru. Tāpat viņi salīkuši labību kopā, darījuši alu un cepuši maizi, piesaukuši pagānu ceremonijām Dievu, lai viņš novērstu mēri... To viņi darījuši 1602. gada lielā mērī un arī 1625. gadā, kad atkal izcēlies mēris. /P.Einhorns, 1636./ (LTT)

Sobarība – saderība, kopība. – “Dziersim uz sobarību.” (Firekers, 432); sk. arī Sobari.

Sovārdis – 1) vārda vai uzvārda brālis (Fennels, 1989, 110); 2) kāda vārda cienīgs, kādu vārdu cienīgs nest. – “Ē. Pūķi! [...] Visi tavi stāsti par taviem varoņa darbiem zēna un puīša gados tad man jāuzskata par vienkāršu lielestību, un tad būs jāsaka, ka tu velti esi pūķa sovārdis.” (Janševskis, III, 145)

Spaits – saules stars. – “Saules spaiti; ar gaismas spaitiem.” (Milenbahs, III, 982); *darb.v.* ‘spaitot’ (spaituot) – starot, laistīties.

*Pisapļūcu purenenū,
Nūsaveju vainadzeņi,
Ka es liķu galvenā,
Ka sauleite spaitējōs;
Ka nojēma tautu dāls,
Kā sauleite nūrītēja.
(Tdz 47650)*

*Es sovam orōjam
Rūžu zīdu cymdus odu;
Pret sauleiti vogu dzyna,
Rūžu zīdi spaitējōs.
(Tdz 39744,1)*

*Jau pa upi solti ladi,
Berzās, lyust, uz ņeju it;
Jūs dzan prūjom saules spaiti,
Augši gaisā ceiruļs dzīd.
(Eduards Kozlovskis. Pavasaram atējūt)¹*

*Būrzgolys i spaiti izgaismoj
tuksnesi ilys vydā. Saulis tik teišom ir
cīši daudz.
(Juons Ryučāns. Būrzgolys i spaiti izgaismoj)*

*Cīkom kur kāids spaitenš dadzams,
Turīs, turīs, brōļ!
(Bronislava Martuževa. Dzeivoj, brōleit, dzeivoj)*

Spalva – 1) apmatojums dzīvniekam; 2) krāsa, nokrāsa. – “Vārdotāja pateica zirga vārdu un spalvu, un zirgs vesels.” (Alberts Mālkalns, Kurzeme, 2003); “Sākotnējā nozīme vai nu ‘šķeltais, plūksnotais’, vai arī ‘tas, ko norauj, noplūc, izplūc’. Krāsas nozīme ir sekundāra.” (Karulis, II, 256); No šīs pašas vārdsaknes arī atv. ‘spilvens’.

*Visi kungi brīnējās,
Man karāi aizjājot:
Sirmu spalvu kumeliņš,
Pupu ziedu mētelīts.
(LD 32203)*

Spanga – 1) spoža metāla plāksnīte; sk. arī Spangains; 2) apdeguma vāts.

*Jānīts brauca jāņa nakti
Šķindēdamis, žvadzēdamis.
Ai jānīti, Dieva dēls,
Kas tavē vezmiņē?
Puišiem caunas cepurītes,
Meitām spangu vainaciņi.
(LD 32902,5)*

*Savu laiku rozes zied,
Savu laiku magonītes;
Savs laiciņš man ziedēt
Savā spangu vainagā.
(LD 6214,3)*

Spangains, spangu – spīdīgas, spožas krāsas, ar spīdīgiem, acis krītošiem plankumiem vai sloksnēm. – “Lācim rumpis vispār spangains – sarkanās švītras, ka ne izskaitīt.” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 181). Folklorā parasti tiek minēts meitu spangu vainags. Sk. arī Spanga 1. nozīmi.

¹ Cibulskis, 431

Dzelzu vīrs iet pa purvu, tērauda zābaki, vara josta, sudraba zobens. Mūkat, odzes, spangānās, nu jūs kapās gabalu gabalos. (Čūsku v., LBV, I, 423)

Jānīts jāja zvirgzdu tiltu
Ar spangaiņu kumeliņu;
Rīb tiltiņis, skan iemaukti,
Dreb jānīša kumeliņš.
(LD 32931)

Spārnu ciršana – agrāk īpašs mazu bērnu veseljošanas paņēmiens vai paņēmienu kopums. Sk. arī Pirtīžas; Saru pēršana.

Kad mazs bērns ir pārāk nemierīgs, daudz raud un kad tam nav manāma nekāda cita slimība, tad tam ir "spārni", kuri jānocērt, lai bērns taptu mierīgs. Spārnu ciršanu izdara šādi: nogērb bērnu pliku, uzliek uz velētavu beņķi ar muguru uz augšu, uz muguras uzliek velējamu vāli, tad jāizrauj ar kreiso roku 3 žagari iz izpērtas pirts slotas, šie žagari nu jāuzliek uz bērna muguras atrodošās vāles un tad ar cūku kaujamo tuteni jāsakapā. Dažreiz pie "spārnu ciršanas" izdara vēl citas ceremonijas. (DL, 1894, 117)

28598. Kad bērnam ir spārni, tad trīs piektvakarus cērp ar dzirklē m pārkrustis pa muguriņu. Viena prasa: "Ko tu dari?" Otra atbild: "Cērpu sikspārni." Pirmā: "Cērp, cērp, lai Dievs tev palīdz nocirpt!" (LTT)

28584. Pusgadu jeb gadu vecam bērnam cirpa pirti spārnus. Māte vai kāda vecene paņēma bērnu klēpi, uzlika tam uz muguras pirts slotu un ar dzirklē m klaudzinādama cirpa slotas lapiņas. Otra sieva, kas stāvēja ārā pie pirts loga vai durvīm, prasīja: "Ko tu cērp?" Cirpēja atbild: "Spārnus cērp." Otra: "Cērp, cērp, kamēr nocērp!" Tā vaicāja un atbildēja trejdeviņas reizes, tad spārni nocirpti. Ja spārnus necērpot, tad bērnam lielam uzaugušam esot šķībi pleci un lika, kuprainā mugura. Kropli ieraugot, ļaudis mēdza teikt, ka tam mazam neesot spārni cirpti. (LTT)

28582. Bērnam putna vainā spārnus griež: saliek krustis deviņas putna spalvas, nogriež tām ar dzirklē m augšas galus un pēc tam ar tām spalvām bērnam nospaida muguriņu un krustiņus, lai bērnam lielas lāpstīņas neaug. (LTT)

Spausties – kaut ko darīt ar sparū, ar spēku, stiprumu. Iespējams, pamatā ir ide.

*sp(h)ē – attīstīties, izplesties; *lietv.* 'spaušanās' – sparīgums, spēks kaut ko darot. – "Durvis, kur vējš nāca iekšā bez spaušanās." (Dinsberģis, 33)

Spaušanās, sk. Spausties.

Spēķis, spēķes, spēķi – 1) "virums no liellopa iekšām (kas piederas otrajā kāzu dienā); 2) ēdiens no aitas iekšām un galvas." (Putniņa, Timuška, 215); "Virums, ko pagatavo no iztīrītām, sasmalcinātām dzīvnieku (liellopu, cūku, aitu, teļu) iekšām un kartupeļiem. Spēķes gatavo putras veidā un ēd siltas vai mazā virumā, un tad vēsā vietā sarecina. Dažkārt pie spēķēm liek arī sakapātas kājiņas u.c. iekšējo orgānu (sirds, plaušu) gaļu." (LKV, XI, 20488)

Vecmamma kukņā uz oglē m svilināja /jēra/ galvu, nokasīja vilnas atliekas, pārcirta to un ielika ūdens spainī. Nosvilināja arī kājas. Māmuļa iztīrīja un izplaucēja zarnas, ar gapeli sadurstīja plaušas, lai iziet gaiss. Visu salika katlā vārit spēķi. Kad nāca pie gatavības, pārtrauca vārīšanu, salika bļodās atdzesēt. No kauliem noņēma gaļu, sasmalcināja un sabēra katlā, pielika kartupeļus un turpināja vārit. Pēc laiciņa spēķis bija gatavs. Vienreizējs ēdiens! (Anceļāne-Kundrate, 45)

Spiga I – "cūkas gaļa ar asti, vārija apsejībās un ēda kopā ar biezputru." (Cibuļskis, 432)

Spiga II – piga. – "Spigu grūst degunā." (Ulmanis, 272)

Spilks, spilkans – gluds un spīdīgs. – "Spilkans ledus." (Milenbahs, III, 995)

*No visām skaistām lietām manim tīk
Spilks stikla trauks,
Svaigs ūdens, dzidris tā kā tu, man tīk.*
(Rainis, III, 302)

Spilvens, sk. Spalva.

Spindzele, spindulis – 1) tāds, kas rada spindzošas skaņas – lapsene; dunduru mātīte; "dzeltenas vai rudas mušas, kas vasarā ir ap govīm" (Marija Steimane, Kurzeme, 2006). – "Kad īpati sīkdamas, lopu nāsīs savas oliņas mēģināja iedēt dunduru mātītes – spindzeles, govīs kā negudras, astes pacēlušas, bizoja pa saulē nodzeltējušajām ganībām." (Balandnieki, 72); "Šogad tik daudz spindzeļu, ka briesmas." (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); 2) gaisīga meiča. – "Cyta tuoda nazyna kū grib, bez satura, nosoļās apkuort." (Jānis Kudiņš, Lagale, 2006); "Kā tāda spindzele iztaisijusies." (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); "Tā ir tieviņa, sika kā spindzele." (Putniņa, Timuška, 217); "Slykta nikuo nadora, bet tuods namīreigs skuķis." (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006). *Darb. v.* 'spindzēt' – zumēt, radīt spindzošas skaņas. – "Mušas visapkārt spindzēja." (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

18917. Ja malka krāsni degot spindz, tad drīzumā gaidāmi viesi. (LTT)

Ja ausīs "spindzeles sit" (=žvingst), tad kāds nomiris pieminot (vai miroņi dziedot); ja atminot pieminētāju, tad spindzēšana nostājoties. Spindzeles nostājoties arī, kad saka: "Sit, sit, spindzelīt, man jāaun kājas!" (DL, 1892, 111)

28641. Kad spindulis spindz ausīs, tad velns sūdz Dievam šī cilvēka grēkus. Tad vajagot sist sev pašam ar roku trīs reiz pa krūtīm un sacīt: "Dievs, Kungs, esi man grēciniekam žēlīgs," lai spindulis beigtu dziedāt. (LTT)

1421. Ja ausis džinkst, tad tūlīn trīs reizes jāskaita sekoša dziesma: "Spindzele sit ausī, Mani sauc veļās; Ej pati veļās, Man basas kājiņas, Kreisā labā, Kreisā labā, labā kreisā." (LTT)

1445. Ja ausī spindz, tad vajag kaut ko iedomāties un likt otram minēt, kurā ausī spindz. Minētājam arī kaut kas jāiedomājas; ja viņš atmin, tad tas piepildīsies, ko viņš domāja, ja ne, tad tam, kuram spindzēja. (LTT)

16895. Lielā piektā, mazā gaismiņā saimniecēm pašām jāizslauka nams, istabas un saulaucas jādodot ganam aiznest tai pagasta vai māju robežās, kur laumas piemīt. Ja mulķībā taujātu, kādēļ tas darāms, tad jāatbildot: "Nes, nes! Šovasar nemocis dunduri, spindzeles, knauši, spāres mūsu lopiņus!" (LTT)

*Nebēdā, tautu dēls,
Ka es tāda zemuliņa,
Sūkstēs tavi vaigu gali,
Skanēs mani gredzentiņi*
(LD 12350,4)

*Spindzēdamas raudas gāja
Pār slaido ezariņu;
Raudādamas meitas gāja
Pie dzērāja tēva dēla.*
(LD 21780)

Var.: 4. *Spindzē mani gredzentiņi.*

Spindzēt, sk. Spindzele.

Spīgana, spīgans – 1) ragana, burve, burvis, kas mēdz parādīties kā lidojoša, spīdīga būtne. – "Tu redz ko, mīlīši saostījušies, – spīgana klusi noteica un brīdī domāja."

(Geikins, 1998, 154); 2) malduguns. Atv. no *darb.v.* 'spīgot (spīguot), spīgāt' – vāji spīdēt, mirguļot, zibsnīt. Sk. arī Dukņa.

25290. Citi stāsta, ka spīgana esot kā degoša slota jeb kā siena guba, degoša ar zilū uguni. /R.Brivzemnieks, 1881. VI, 202./ (LTT)

Raganas, laumas, spīganas ir sieviešu dvēseles, kuras – atšķirušās no miesas – apmeklē kaimiņus, lai tiem kaitētu – pienu atņemtu, kustoņus maitātu. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I sēj., 534)

Jānos visvairāk gājuši spīganos. Tādiem, kas ejot spīganos, esot kāda ozolu runga. Līdz ar to (rungu) šie ietīnoties baltā palagā – tad dvēsele izejot un lūkojot iegūt svētību no piena un sviesta. Ja kāds šās dvēseles miesu apgriežot tā, ka galva atronas tur, kur bija kājas, tad tam (cilvēkam) jāpaliek mirušam, jo dvēsele vairs nezinot ietiet. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I sēj., 534)

Spīganās gājēja ietīnoties baltā palagā – dvēsele aizskrien par spīganu, t.i. spīdīgu liesmainu būti, it tādu pašu kā liekuguns, kurai arī vārds spīgains. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I sēj., 541)

Spīgot, spīgāt, sk. Spīgana.

Spožināt (spuožināt) – 1) spodrināt, tīrīt; 2) uzlabot (piem., kāda tēlu).

*Kad kūmāsi rēdījosi,
Es darbīna nedzīevāju:
Sudrabiņus spožināju,
Villainītes balināju.*
(LD 1309)

Sprāids – 1) kaut kas saspriedies, sablīvējies pārāk cieši; drūzma. – “Ledus spraidi.” (Mīlenbahs, III, 1008); 2) balsts; spraislis. – “Tilta šaurie spraidi ved pie kalna virtotnes.” (Mīlenbahs, III, 1008); 3) smaga situācija; stāvoklis, no kura grūti atrast izeju; krīzes situācija. – “Esam nonākuši spraidā.”; *darb.v.* 'spriesties' – netikt cauri, garām; iesprūst.

31142. Ja upe līdz Ziemas svētkiem trīs reizes aizspriest (pārsalst, aizsalst), tad gaidāma laba vasara. (LTT)

Sprangas – stāvoklis, kad vairākas darišanas sagādījušās kopā. – “Viņam nu gan ir sprangas: jāpļauj reizē āboliņš, siens un jāved mēsli.” (RLB ZK, 1914, 79)

Sprāgoņa, sprāgonis (sprāguoņa, sprāguonis) – 1) maita; nosprādzis vai novārdzīš lops, zvērs. – “Man ir jāaprok tas sprāgonis.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); 2) lamu vārds, attiecināms uz tādu, kas ļoti lēni vai neizveicīgi dara darbu. – “Ak tu sprāgoņa, strādā kā iziris, kā sapuvis!” (DL, 1892, 17); “Gul kā sprāgoņa.” (Mīlenbahs, III, 1015); “Valkās kuo spruogūns.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006); “Ko tu velcies kā tāds sprāgoņa – citreiz tā saka. Bet tas tā nekrietni pa cilvēku teikt.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006). Pamatā ide. *(s)p(h)reg- ar plašāku nozīmju klāstu: raustīt, spert, ķepuroties; mest, kaisīt, sēt; šļakstēt, dzirkstīt, sprēgāt. Ar nozīmes pārnēsumu izveidojušās jaunas nozīmes, tai skaitā – mirt, nobeigties. (Karulis, II, 269)

18162. Kur mājas kustoņi krīt (sprāgst), tur sprāgoņi mājas pavārtē jānorok. (LTT)

Sprākle – 1) kājstarpe. – “Sprākle – tis tuods nasmuks vuords.” (Balode, 98); “Pilla sprākle ar tinti.” (Martins Sakuth, Zviedrija, 2006); 2) lamu vārds. – “Negribēdams to vārdu teikt, kas Rīgā mācīts, klusām sacījis: “Sieva, velns tavā spr...ē, velns manā spr...ē.”” (DL,

1891, 98); "Valna sprākle, tu mani apmuoneji!" (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); "Aj sprāklī!" (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005)

*Cūkigans kalnā,
Govgans lejā,
Vējš pūta sprāklē,
Ligo, ligo.*

(Bergmanis, II, Nr.84)

Sprengties – sprauties, spraukties, līst. – "Baznīca pilna kā piebāzta, ko sprengsimies cauri!" (DL, 1893, 66); "Kukulīši klunkstēja vien viņa garajā kaklā, sprenzdami uz leju." (Janševskis, I, 129)

Sprēgāņi laiki – liels aukstums, laiks, "kad acis sprāgst laukā". (Lange, 42)

Spriesties, sk. Spraidis.

Spruksts, sprukstiņš – 1) tāds, kas ātri, veikli kustas; kustīgs, jautrs cilvēks. – "Spruksts sākotnēji laikam 'dzirkstele', no kā 'kustīgs, žīgls cilvēks, lēkātājs; viegla rakstura cilvēks' (tai pašā nozīmē deminutīvs 'sprukstiņš')." (Karulis, II, 276); 2) vējagrābslis, pa gaisu skrējējs, viegla rakstura cilvēks. – "Tāds sprukstiņš, saka par puikām, kas kaut kādas blēņas izdara." (Marija Steimane, Kurzeme, 2006).

Spudiņi, skudiņi, spudiņš, spudas – aukstā gaļa, ko "vāra no lopu iekšām, kājām un galvas, tā ka gaļa no kauliem atlobāma, pēc kam to sakapā un pa otru reizi vāra, kamēr paliek bieza. Pēc vārīšanas gaļu noliek vēsā vietā, lai sarecē. Tādu sarecējušu virumu Kuldīgas apkārtnē sauc par drebeni jeb drebeņu zupu. Vecumniekos to vārīja no kumosos sagriezta govys vidus, kuram otrreiz vārot pielika klāt kartupeļus. Odzienā tos sauc par skudiņiem un vāra no aitu vai cūku kājām, galvas un zarnām [...] Madlienā spudiņus pagatavo no novārtītiem, sašķaidītiem kartupeļiem un sakasītām siļķēm, ko sajauktus pannā izcep." (DL, 1891, 4); sk. arī Drebene, Recenis; Studinis.

Par "spudām" sauca: galvu, kājas, iekšas. Tās mazliet "nokveldināja", tad nogriezta kumosīņus, vārīja zupā ar dažādām saknēm. Tie bijuši gardi ēdieni. (Bičole, 116)

Lopu iekšas: kuņģi, plaušas, aknas iztīrīja un novārīja. Tad to visu sakapāja smalku ar kapājamo dzelzi un vārīja ūdenī. Pielika sāli un piparus. Kad labi savārīts, salēja traukos un nolika vēsā vietā, lai "sakrec". Lai spudiņu padarītu garšīgāku, tam dažreiz lika klāt drusku krējuma. (Latviešu tradicionālie ēdieni, 13)

Spulga – gaismeklis. – "Līdzās karbīda (acetilēna) lampām apgaismošanai nācās lietot arī spulgas (t.s. ploškas) ar taukvielām." (Draviņš, 244)

Spulģis – Venēra, Rīta zvaigzne. – "Auseklis – Spulģis." (Depkins, 87); "Vakarspulģis un rītspulģis – tie ir bišķiņ lielāk /zvaigznes/. (Ādamsons, Kagaine, II, 256). Atv. no *darb.v.* 'spulgot' – spīdēt. Sk. arī Auseklis; Austrīņš, sal. Bābiņa; Rieteklis.

Stabausis – 1) vertikāls balsts, stabs, kārts; 2) zirgs ar stāvām ausīm; 3) sliņķis, neveiklis; 4) spītīgs cilvēks.

*Čavainīte gauži raud
Stabausīšu kalniņā;
Kā tā gauži neraudās,
Aliņā jādzīvo.*

(Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1.sēj., 69)

Stagacis (latg. 'stogacs') – "cūkas aste, ko vārija miežu sēšanas laikā, lai miežu vārps augtu garas un lielas kā cūku astes." (Cibuļskis, 444)

Stakle, staklis, stakles – 1) divos žuburos sadalīties koka stumbrs vai atsevišķs zars, jebkura cita sazarojuma vai šķēluma vieta; kūja. – "Bērza stakļaina sakne palikuse virspus zemes tik augstu, ka cilvēks tur gluži svabadi varēja izlīst cauri." (DL, 1892, 77); "Iesēsties zaru staklē."; "Bikšu stakle." (Karulis, II, 284); "Ceļa staklis."; "Viņam garī stakli = kājas." (Ulmanis, 278); "Eju tā kā uz staklēm, stīvi." (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); 2) stelles. – "Stakļom jir divi leli kūki. Pastota div lelus kūks, a trešais stakļu kūks jir ar caurumim, kurs saslādž lelūs stakļa kūks kūpā." (Reķēna, II, 435); "Uzriko staklēs kreklu vai lindraku aušanu." (Janševskis, 1994, 293); "Izjīemu audaklu nu stakļom." (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); 3) balsts, pamatne kādai ierīcei; 4) divkosis. – "Stakļa mēle." (Ulmanis, 278)

Staks, stoks, steņķis, štaks – 1) "iztaukšķētas un piestā sagrūstas kaņepes: grūžot tām pieliek sasmalcinātus sipolus un pārļaista ar ūdeni; kaņepes grūž tik ilgi, kamēr rodas taukaina, blīva masa; to ēd ar sviestu un biežpienu pie kartupeļiem un maizes." (LKV, XI, 20487); 2) "Stoks – novārtīti un piestā sastampāti zirņi vai pupas." (Cibuļskis, 445); sk. arī Stokāt.

Spēcinošs ēdiens bija sagrūstas kaņepes – kaņepju staks [...] No kaņepēm gatavoja arī kaņepju pienu, ko lēja pie putras piena vietā. (Kraština, 147)

Kaņepu sāklis vajag sakaļtiet. Saber dzeļža traucenā, ar dzeļzi sasyt juos, koļeit smolkys. Lik iz maizis. Ka aizied, to zūbi paļik ziļi. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Staku grūst – sakaltētas kaņepes ieliek piestā un ar īpašu apaļu vāli dauza, līdz izdalās kaņepju taukviela – staks. (Ancelāne-Kundrate, 36)

Tiek pagatavots no iztaukšķētām kaņepēm, kuras sagrūž, pielej klāt ūdeni, kamēr paliek mikstas, piejauc sasmalcinātus zaļus sipolus; visu maisījumu tad vēl labi sajauc un sagrūž. To ēd tāpat kā sviestu. (DL, 1891, 4)

Stalgot, sk. Stalgs.

Stalgs, stalģis – gardēdis, kārumlaiža; ļoti izvēlīgs (parasti attiecībā uz ēdienu vai dzērienu), bet arī izlepis. – "Stalgs kā lācis uz medu." (DL, 1893, 66); "Viš stalgs, visu nemaz negrib ēst." (Bušmane, 296); "Kad zirgi nerimās, Vitelis laipni tiem apvaicājās [...], kas tad stalgajiem vēl vajadzīgs." (Zariņš, 1985, 55); *lietv.* 'stalgums' – 1) izvēlīgums; 2) našķis, gards kumoss, delikatese. – "Tik tādu stalgumiņu gribu ieēst." (Bušmane, 296); "Gārdi ēdieni un stalgumi." (Endzelīns, Hauzenberga, II, 569); *darb.v.* 'stalgot' (stalguot) – "kārumus ēst". (DL, 1892, 1)

*Stalga māte, stalga meita,
Visu gaļu saēdaušas;
Atlēkušas ķekalīnas,
Nav neviena kūmāsīna.*
(Nica, Nr.337)

Stalgums, sk. Stalgs.

Stalkāja, staltkājis, staltu kāja, stalta kāja – 1) tāds, kas ļoti iedomīgs. – "Tādi ākstaiņi staltkāji daudzām sievietēm mēdz ļoti patikt." (Mīlenbahs, III, 1042); 2) glaimotājs.

*Staltukāja, kalpu puisī,
Ko tik augsti uzpūties?
Es kalpone, tu kalpinis,
Abi dubju bridējiņi.
(LD 10725)*

Standā – vertikāls, “stāvošs” trauks. – “Dod šur drīz trauku, toveri, standu.”; “Dod šur to standu, ka var misu ieliet.” (Fennels, 1989, 112)

Starene – apkaime. – “Rīcības komiteja apmēram 5 km starenē no Dikļu ciema atrodas lauku sētās dziedātāju naktsmītnēm sagatavoja labības šķūņus ar salmu vai sienu paklāju.” (Leimane, 1939, 32)

Starpmets – starplaiks. – “Vējš pūta arvienu skaudrāki, aizvien īsākiem starpmetiem.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 571)

Starpums – 1) starptelpa; starplaiks (Lange, 43); atstarpe, atstatums starp kaut ko. – “Akmiņu starpumā stāvēt.” (Mīlenbahs, III, 1047); 2) atšķirība, izšķirība.

Stātis, stāti – 1) uz vietas stāvēšana; 2) saulgrieži, vēsuma punkts. – “Saulē stāv stātis.” (Ulmanis, 278); sal. Atvāržas 2. nozīmi; 3) neskaidra lieta, lieta, kas stāv uz vietas. – “Tā lieta vēl uz stātim, stātēm.” (Ulmanis, 278)

Stātnis, stātne – pamatne, paliktnis. – “Viņa paņēma gaiteni uz stātņa noliktu divžuburainu koka svečturi.” (Veselis, 1991, 142)

Stāvmatu – stāvgrūdām piīns. – “Mašīna piekrauta stāvmatu piīna ar mantām.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Stāvraģis – nepakļāvīgs, spītīgs, tāds, kam “ragi vienmēr gaisā”. – “Gudrais Anss, kas neskūpstīja roku ne baronam, ne mācītājam un zobojās par citiem, kad tie to darīja, kādēļ tie viņu saukāja par stāvraģi.” (Janševskis, I, 352); “Kur tādi stāvraģi pēc ies?” (Janševskis, 1983, I, 18); “Sak, lielskungs var tevi vēl noturēt par nesapratīgu cilvēku vai pat par rupju stāvraģi.” (Janševskis, 1994, I, 78); “Stāvraģis tu vienmēr esi bijis un izlēcējs.” (Zariņš, 106)

Stebļīt – 1) vest ar varu, piespiedu kārtā. – “Blēdi aizstebļija uz cietumu.” (RLB ZK, 1914, 79); 2) stīviem soļiem, negribīgi kaut kur doties. – “Kur nu stebļīsi?” (RLB ZK, 1914, 79)

Stērstēt, sastērstēt – 1) palikt stīvam, cietam, nelokanam. – “Mana roka tīri sastērstējsi.” (Firekers, 458); 2) pērt, sist. – “Savu tad arī nostērstēju, un tā palika mierīga.” (Janševskis, III, 118)

Stirka – “meitiets, īsiem brunčiem, garām, plikām kājām”. (DL, 1894, 4)

Stokāt (stuokāt) – 1) mīcit, stampāt (piem., kaņepes, vāritus kartupeļus). – “Sastokā kaņepes piestā labi mikstas.” (RLB ZK, 1914, 79)

Stomeklis (stuomeklis) – 1) tāds, kas stostās vai tāds, kas nevar izšķirties par kaut ko; 2) uz vietas stāvētājs. – “Kuo tu suomies kā stuomeklis? Voi tu navari iet?” (Putniņa, Timuška, 225)

Strauja, straujš, straujums, straume, straumene, sk. Straut.

Straut, straust, strauties, strāvēt – strauji tecēt, ātri plūst, pludināt, šļakties (Lange, 43; Ulmanis, 282). – “Nestraujies pret straumes.” (Gliks, 86); “Šo verbu A.Kronvalds mēģinājis no jauna ieviest valodā, piem., “Izstrauj vārdi no dziedoņa krūtīm.” (Karulis, II, 305). Īp.v. ‘straujš, strauls’ – 1) tekošs; 2) ātrs, spējš. – “Straujš zirgs.” (Ulmanis, 282); 3) stāvs. – “Straujš kalns.” (Ulmanis, 282); 4) ass, pēkšņs. – “Straujš vējš.” (Ulmanis, 282). *Lietv.* ‘strauja’ – ātra straume, straume upes izliekumā. – “Tik spēcīga kā liela ūdens strauja.” (Milenbahs, III, 1081); *lietv.* ‘straumene’ – upes dzīle; *lietv.* ‘straume, strauņa’ – 1) upe; 2) ātrs ūdens tecējums; 3) upes daļa, kur ir visātrākā ūdens plūsma; Radn. saknes vācu ‘strom’ – straume, liela upe; Pamatā ide. *sreu- tecēt (Karulis, II, 304); *lietv.* ‘straujums’ – liels ātrums, pēkšņums, asums.

6086. Drudzī jāguļ straujā ūdenī uz ecēšām. (LTT)

31352. Kad sapnī redz straujus ūdeņus, tad skauģi skaudīs. (LTT)

31151. Ja sapnī brien pār strauju upi, būs iedzeršana. (LTT)

17086. Lielo piektdienu jāmazgājas upē pret straumi, tad būs visu gadu vesels. (LTT)

122. Ja sāp acis, tad vajaga ņemt olu, to apvilkt trīs reizes ap acim, tad aiznest un iesviest upes straumē, tad acis paliek veselās. (LTT)

3036. Ja mazs bērns ir nemierīgs, tad vajaga smelt ūdeni upē pret straumi tā, lai neviena pille nelist atpakaļ; šajā ūdenī bērns jāmazgā, tad viņš būs mierīgs. (LTT)

*Skani dzied lakstīgala
Rīgas loraņa galiņā.
Laidies zemē, lakstīgala,
Nāc man līdzī Kurzemē!
Kurzemē ievas auga
Straujos upes līcišos.
Laidies ievu krūmiņā,
Dziedi ievas zariņā!
(LD 30614,2)*

*Strauju strauju upe tek,
Zaru zaru Daugaviņa:
Aiz to strauju, aiz to zaru
Tur aug mans arājiņš.
Kad es iešu, tur palikšu,
Nekad vairs nepārnākšu.
(LD 11272,1)*

*Saka strauju kumeliņu, –
Ūdentiņš vēl straujāks,
Ūdentiņš izšūpoja
Dažas mātes auklējumu.
(LD 30839)*

*Strauji strauji upe tek,
Vēl straujāki Daugaviņa.
Kā tā strauji netecēs,
Pilna dārgu dvēselīšu.
(LD 30710,3)*

*Ai, Daugava, Daugaviņa,
Valdi savu straujumiņu:
Daža māmiņ' i raudāja,
Daža jauna līgaviņa.
(LD 30687)*

Strāla – lietus vai sniega padebess, kas pašaurā veidā kādam apvidum pāri iet. – “Mums šodien no dienvidiem uznāca varena lietus strāla.” (RLB ZK, 1914, 79); “Lietus līst strālām.” (Milenbahs, III, 1084)

Strezna – šauras strīpas, neliels lietus mākonis. – “Pagāja strezna garām, mūs neķera.” (Milenbahs, III, 1086)

Strēbeklis, strēba, sribekls, strebeklis – 1) šķidrš ēdiens, ko var ēst ar karoti, zupa. – “Un atnes labi daudz zivju, lai var uzvārit strēbu un pacienāt manu viesi vakarā.”

(Veselis, 1991, 128); "Pēc tam no sazvejotā vārijā smaržīgas, gardas strēbas." (Veselis, 1991, 158); "Ko tu izvāriji te tādu strebekli, navarēji kārtīgu ēdienu dot!" (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); 2) vējagrābšlis, runā vai darbos pārsteidzīgs cilvēks, karstgalvis. – "Tas ir karsta strebeklis." (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); *darb.v.* 'strēbt, strebt, strībināt' – strauji ēst, dzert šķidru ēdienu. Pamatā ide. *srebh- ēst, sūkt, ar iestarpinātu 't' ēšanas skaņas atdarinājumam (Karulis, II, 306). Radn. saknes latīņu val. 'sorbēre' – strēbt, sūkt; lietuv. val. 'surbti' – sūkt, zīst, strēbt.

3182. Sākot ar Jurģiem un beidzot ar Bērtuļiem, biežputra bija parastais svētdienas pusdienas aizāds ar rūguša vai paniņu piena piestrēbumu. Darbdienās tāds piestrēbiens bija no rudzu miltiem kultais un raudzētais skābums jeb kultene. /Jaunākās Ziņas, 1932. 161, 22. VII./ (LTT)

Agri pavasarī, kad ne dārzā, ne laukā, ne mežā nekas vēl nebija dabūjams, plūca gar sētmaļām jaunās nātras, vēlāk arī balandes, skābenes un citas lapas un no tām vārijā savādu strībeklu. (Janševskis, II, 13)

7405. Kad vasaru putru strēba un dibenā vēl palika šķīstums, tad lija lietus; ja pavisam izstrēba, tad bija sauss laiks. (LTT)

Iedeva katram savu gaļas gabaliņu; te bija redzēt, cik garšīgi visi lielākie un mazākie koda un strēba, un paēduši rokas salikdami sirsniņu paldies nosacīja cienīgam tēvam un mātei par gārdu maltīti. (Dinsberģis, 59)

*Bērnīn', mani kokālīši,
Ar plīkiem vēderiem,
Rudzu putru sastrēbuši,
Uz ceplīša satupuši.*
(LD 2945)

*Aiz meitām māmuliņa
Kāpostliņu nevārijā,
Ar pieniņu strībināja,
Lai meitiņas baltas auga.*
(LD 2930, 1)

*Es neiešu tai ciemā,
Kur mēs pērn ligojam:
Tur man deva skābu pienu,
Kaņepīšu plācenīti.
Es, tā piena strēbusies,
Brīzdu brazdu kaņepēs.
Sāka mani suņi riet,
Lāča māti dāvādami.*
(LD 32581)

*Putru vāra, man nedeva,
Gaida mani nomirstam.
Tik ilgam es nemiršu,
Līdz putriņu sastrēbšos.*
(LD 34289)

*Ko dosim panākšiem
Pirmajā maltītē?
Sēņu zupu strībināsim
Ar sudraba karotēm.*
(LD 19324)

Strēbt, strebt, strībināt, sk. Strēbeklis.

Strēga – sastrēgums. – "Vārdu strēgā." (Milenbahs, III, 1087)

Striena – 1) stilbs; gurns. – "Nudien cits nekas neatliek kā saukt vīrus, lai uzlauž durvis un tad ar labu nātru sauju abām pa strienām!" (Janševskis, III, 233); 2) pakaļkāja (dzīvniekiem).

Strimpa, šrimpa – zeķe bez pēdām. – "Vecmāte jau vēl štrimpas valkāja." (Lidija Jansone, Alsunga, 2006)

Stuburnieks – neprašā, nemākulis. – "Kas kādu stuburnieku uzrunā, tam top tas samaitāts." (Milenbahs, III, 1100). Radn. vārdam 'stuburs' – celms, stumbrs, stiebrs,

stobrs; stabs. – “Pie katra ceļa bijis stuburs un uz tiem stuburiem tie uzraksti stāvējuši.” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 275). *Darb.v.* ‘stuburot’ (stuburuot) – 1) dzīt stuburus, atvases. – “Nolauzts augs sāk stuburot.”; “Ja stublājs sadalās vairākos stublājos, tad saka, ka koks stuburo.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 593); 2) stīvi, neveikli iet. – “Es ļāvu viņam stuburot uz priekšu.” (Mīlenbahs, III, 1100)

Stučka, stucka – zema, drukna, vecīga sieva. – “Ko te grozies kā vecā stučka?” (RLB ZK, 1914, 81); Sastopams arī kā uzvārds ‘Stučka’.

Studinis, studine – aukstā gaļa, galerts. – “Vārīja studini – istu studini no cūku kājām un galvām, ar visiem kauliem un krimstaiām, kuru apgraušana un skrubināšana vien jau bija vesels baudījums.” (Paklone, 217); “Pusgolvyvs savuorieja studinī.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); sk. arī Drebene; Recenis; Spudiņi.

Studzināt – 1) vicināt, purināt; mētāties (ar rokām); kustināt turp un atpakaļ, raustīt. – “Studzināt kam dūri gar degunu.”; “Kamdē! tu tā studzinājies, vai nevari mierīgi gulēt?” (Mīlenbahs, III, 1101); 2) klaiņot, blandīties.

Puisit, mīlais, kāp man virsū, studzini, purini; tev būs saldums, man būs vieglums.
(Mikla; atminējums: ābele ar āboliem)

N-os [kaimiņos] slinkas meitas
Piecas gāja govju slaukt;
Četras pupus kustināja,
Piektā asti studzināja.
(LD 12871)

Studzini, brālīti,
Sav' labu lietu!
Pārveda pisiņi
Pie nama sliekšna.
(LD 35534)

Stukums, sk. Biguzis.

Stuperklis, stupērklis – “krusti, muguras gals” (DL, 1893, 1); “Sadod tam palaidnim pa stupērkli!” (Mīlenbahs, III, 1108)

Stūķene, stūķis – kartupeļu biezputra. Sk. arī Biezputra; Putra.

Subine, subene – sēžamvieta, dibens. – “Dabūsi pa subini!” (Bušmane, 297); sk. arī Čoksts, Dūcans, Pāčina vārdnīcas I daļā; Buste, Jogurtdupsis, Pociis vārdnīcas III daļā.

Nu tevi vedīs,
Nu bungas sitīs,
Nu tava subene
Zībiņus metīs.
(LD 18228)

Suinīt, suinēt, suinities, suinēties, suināties – 1) berzēt, berzēties citam gar citu (Lange, 43). – “Viņš suina muguru pie krāns mūriņa.” (Mīlenbahs, III, 1116); “Cūkas tā suinījās pie žoga, ka žogs gandrīz apkrita.” (Mīlenbahs, III, 1116); 2) trīties nemierā, dīdīties; gorities. – “Ko tu te suinies!” = Ko tu te dīdies, ko tik nemierīgs esi! (Uldis Krasts, Rīga, 2006); “Ko suinies pa gultu, ka necelies augšā?” (Mīlenbahs, III, 1116)

Tu, Jāliņa, veca meita,
Tu vairs viru nedabūsi.
Lec kuļjam mugurā,
Suinē savu peteniņu!
(LD 35651)

Suinoties pieturas vietās gar laudīm, tik viegli
iztrūkt var kāda poga
(Fricis Dziesma. Pogas)

Būdums gandrīz tā kā par sīku
puvasaļa pirmajam metienam,
krevēs un pušumos nosuinīlām
palēverainām ausīm
viņš šakstinājās gar puķu dārziņa
pusnosalušām ģeorgīnām.
(Fricis Dziesma. Būdnieka sivēns Mērsragā)

Suitēt – iet. – “Suitēt pār Daugavu.” (Mīlenbahs, III, 1116)

Suiti – Kuldīgas rajonā Alsungas, Jūrkalnes, Gudenieku, Basu apkaimē dzīvojošie katolīcīgie latvieši. Zemju īpašnieks Johans Ulrihs fon Šverins apprecēja katolīcīgo poļu muižnieci Barbaru Konarsku, 1623. g. uzsāka sev piederošā novada ļaužu rekatolizāciju. Atšķirtība reliģiskajā ziņā, zināma izolētība padarīja suitus par īpašiem Kurzemē. Joprojām saglabājuši daudzas ģimenes godu, svētku un svinamo dienu tautas tradīcijas, tautas apģērbu (gan vairāk folkloras ansambļa “Suitu sievas” priekšnesumos un dažādos svētku sarīkojumos). Suiti tiek iedalīti dižajos (Alsunga), maģajos jeb mazajos (Jūrkalne, dažreiz tiem pieskaita arī Gudenieku suitus) un krētainajos jeb krēpainajos (Basi). Vārda ‘suiti’ izcelsme neskaidra, to saista gan ar jezuitu, kas 16. gs. veica novada rekatolizāciju, pārgrozītu vārdu (jesuiti), gan ar īpašo tērpu, kurā apvienoti kā novada tautastērpa, tā poliska tērpa elementi (svīta).

Rakstīts stāv, ka suiti esot ar stingru raksturu, pat stūrgalvīgi. Suits reti kad sakot “jā”, bet, ja reiz to sacījis, tad varot droši uz to pajauties. Pēc dabas būdami ļoti miermīlīgi, viņi nekad neļaujot sev pāri darīt. Panākt pie viņiem kaut ko varot tikai ar labu. Sacīts arī, ka suits esot konsekvents savā “jā” vai “nē” nostājā, indiferentisms, gaisā pakārtība un puskoka lēcība suitam nepiemīt. (Ziedonis, II, 286)

“Es nav čiuks, es ir suits,” latgaliešu dzejniekam Ontonam Slišanam teica viņa znots, kas cēlies no suitiem un negribēja, ka suitus kaut kādā ziņā apvieno ar kādiem citiem. (Ontona Slišana mutvārdu informācija, 2003. g.)

Suiti ir uzlabotie latgalieši. (LTV režisores Mārites Balodes izteikta, joks, 2005)

Es apmetu zīda diegu
Gar to suitu istabīnu,
Lai tā man neizbēga,
Sen lūkota ligavina.
(Nīca, Nr.81)

Suits I – 1) grūts, smags; lieks, nevajadzīgs. – “Tas viņam bija par suit.”; “Ganu dzīve suita.” (Mīlenbahs, III, 1116); “Tos patapinājumus iz svešām valodām padarītu par nevajadzīgiem jeb suitiem.” (Kronvalds, 412); 2) nemierīgs, satraukts (parasti attiecībā uz bērnu); *lietv.* ‘suitme’ – grūtums. – “Ar lielu suitmi veikt darbu.” (Mīlenbahs, III, 1116)

Suits II, suišs – daudz, liels daudzums, pārmērība. – “Nu list it suit.” (Fīrekers, 463); “Nelūdžos suitumu, nedz lieku bagātību.” (Mīlenbahs, III, 1116); “Gaļas cauru gadu netrūkst, juk, cūkas lopu tura suitumis.” (Janševskis, IV, 73); “Naudas man suit.” (Zariņš, 63); *lietv.* ‘suitums’ – pārpilnība, bagātība; *sal.* senprūšu val. ‘zuit’ – pietiekami (Šmalstīgs, 113), *kr. val.* ‘syt’ – paēdis, arī *lietuv. val.* ‘suitis’ – bagātīgs, pārpilns.

Suits III – piepešs, pēkšņs. – “Uznāca suits sals.” (Mīlenbahs, III, 1116)

Suks – tāds, kas neass, nodilis, apdrupis; arī tāds, kas nokalpojis savu mužu. – “Klāviņam suki zobi./ Nevar maizes saglezēt.” (Bušmane, 298); “Īss, norauts, it kā nošķelts zobs.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 601)

Sula – 1) dzerams šķidrums; 2) senāk zupas un jebkura cita šķidrums, kas sūcas, piem., no koka, auga, nozīmē. *Īp.v.* 'sulīgs' – ar šķidrumu, valgmi bagātīgs; *darb.v.* 'sulot' (suluot), *sūlāt* – izdalīt šķidrumu, atdalīt mitrumu; *darb.v.* 'sūlināt' – likt raudāt, raudināt. Pamatā ide. **seu-*: **sū-* sula, mitrums, no kā arī 'sūkt' (Karulis, II, 568). Aizguvums 'zupa', kas no vācu val. 'suppe', kaut arī minēts 17. – 18.gs. tekstos, īsti iegājās tikai 19.gs. beigās. "Baltijas pavāru grāmatā" (1883, 119) vēl minēta "Zušu sula ar miltu kunkuļiem". Radn. saknes vārdi, kas apzīmē šķidrumu, sastopami arī citās ide. valodās, tai skaitā ūdens-tilpņu nosaukumos; sk. SULA – Dņepras, Nemunas, Mezeņas upju pietekas, arī kā atsevišķas upītes Jaroslavas apg. un bijušajā Kazanā gub. (Fasmers, III, 799); Arī senindiešu nemirstības dzēriena un šī dzēriena dievības Somas nosaukuma pamatā tā pati nozīme – izdalīt šķidrumu, spiest šķidrumu.

*Labā zeme, labi ļaudis,
Labi mani pamieloja:
Sēņu sulu strībināja
Ar sudraba karotīti.
(LD 26407)*

*Es lielā brāļu māsā,
Es lielā vedējīša,
Ik rudens meitu mātes
Kā vāceles raudināju.
(LD 18292)*

Var.:

3. Es ruden' meitu māti
4. Kā pīregu sūlināju.

*Kociņam divas meitas,
Viena pati karotīte;
Ir tā pate noskrēstus,
Sēņu sulu strubinot.
(LD 12837)*

*Ēdat gaļu, panācnieki,
Lejāt sulu zābakos,
Lai varat celiņā
Ciema suņus lacināt.
(LD 19269.1)*

34367. Jo aukstāka ziema, jo bērziem būs saldākas sulas. (LTT)

3263. Citi saka, ka līdz ar rasu nākot no debesīm arī medus sula, ko tad bites ievācot. /S.Gūberts, 1688./ (LTT)

13999. Uz kārpas vajaga uzspiest uguns puķes sulu, tad tā noiet. (LTT)

13245. Kam kauju lauzis ir, tam jāsalasa krastināju ziedi, jāzivāra tā, ka iznāk brūna sula, un ik dienas no paša rītiņa jādzer pa drusku ar tēju, tad arī žigli vien paliks vesals. (LTT)

1078. Asinis var apturēt ar pelašķu lapām, kas tik smalki saberztas, ka sula šķīst. (LTT)

1079. Asins apturēšanai iegriezumos lieto pelašķu lapu sulu. Ja degunā tek asins, tad ņem pelašķes, saberž un iebāž nāsīs. (LTT)

14531. Kļāvā sulas urbnot skaita: "Skaista, skaista, atkal skaista, skaista rītā vakarā!" (LTT)

18102. Ja pie magoņu sulas pielej pienu un šīni maisījumā nomazgājas, tad dabū lielu piekrišanu no mīļākā. (LTT)

Sulīgs, sk. Sula.

Sulināts piens – 1) no sūkalām atdalīts rūgušpiens. – "Ēdam rāceņus ar sulināta piena mērci." (Janševskis, III, 423); 2) biezpiens. Sk. arī Kupināt; Kupināts piens.

Sulot, sūlāt, sūlināt, sk. Sula.

Sumēt, sumināt, sumināties, sumt, sk. Sumis.

Sumis – kaimiņš, labs draugs. Sk. arī Nāburgs; Sebris. *Darb.v.* 'sumēt, sumināt, sumināties' – 1) sveikt, sveicināties, labu vēlēt, godināt. – "Miegs viņam sāk sumināt acis."

(Iaņševskis, 1994, I, 24); "Sumynoju jysu un lyudzu, ivedit mani uz myužeigu dzeivōšonu." (no senas katoļu lūgšanu grāmatas); "Suminājies ar viņu." (Fīrkers, 319); 2) skūpstīties. – "Un tie apsuminājās viens ar otru." (Gliks, 43); "Šie pasumināja tos laipnīgi." (Gliks, 74); "Sovu gostu sumynoj i sumynojās." (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); "Kai vaciņki sumynojās!" = Kā vecie bučojas! (Zinaida Ivule, Sibīrija, 2005); "Bučuotis runuoja Stanislajevkā, pi myusu Timofejevkā – sumynuotis." (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); "Krystāvam, krystamuotei i bazneickungam agruok sumynava rūkā. Tagad nivīnam nasumynoj." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); ""Pasumynoj Kristeņu!" tā, baznīcā ieejot, vecāki agrāk mudināja bērnu." (Jānis Mičerevskis, Latgale, 2006); sk. arī Sūkties; Sūpstīt; 3) dūkt, rūkt, stipri sanēt. – "Bites sumina, ka visi koki ligojas." (DL, 1891, 32)

Miedzīnš mani sumināja,
Uz sliekšnīša sēdēdams;
Ej, miedzīn, aizkrāsne
Pie vecās māmuliņas.
(LD 6768)

Kur tu iesi, bāleliņi,
Vakarā kājas āvi?
– Ieš' māsiņas apkaudzīt,
Kā dzīvoja tautiņās.
Ne pie vārtu nepiegāju,
Nāk pretimraudādama.
– Nāc ārā, tautu dēli,
Ko māsiņa gauži raud?
Lai es tevi sumināju
Ar tērauda zobentiņu.
(LD 13730,18)

Es redzēju svētu rītu,
Ozols liepu sumināja;
Ozolam zīda svārki,
Liepai mēļu vilnānīte.
(LD 11809)

Vēl kāds britiņš un plauks arī puķes, to lieliskās smaržas
Varēsīm ostīt, cik tīk, liksmi suminot ziedoni košo.
(Donelaitis, 47)

Tūmār gribis pa sovejam rundēt,
Pīsglaust besakūkām,¹
Sumynēt ivu.
(Andris Vējāns. Ia tikai nebūtu latgaliete)

Supatas – lupatas, visādas nederīgas lietas; isa vilna, nobara. – "Auda sveša māte man supatas villānīti." (Mīlenbahs, III, 1124)

Mūkat, laudis,
Istaba grūst,
Sviežat supatas
Pa logu laukā!
(Tdz 48392)

Suplak – blakus, līdzās. – "Neliedziet man savu atbalstu, ļaujiet iet suplak gaitu!" (Zariņš, 49); "Apsasiede suplok kaimiņīnei i dabava pa aci nu juos veira." (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006)

Nūslōj sūplok tai kai spāks voi jūks –
Myuža dzīsmi isōksim nu gola.
(Andris Vējāns. Blaukavas zūsu gonam)

Supretkas, supratkas, supraka – vakarēšana, sākotnēji vērpšanas talka. Saliktenis no 'su + (s)prēst'. Sk. arī Vakarēšana.

Surba, surbe – šķidruma mazumiņš, malks, "šļuka". – "Surbu nedabūja." (Fīrkers, Konkordance, II, 172); "Nevienas surbiņas vairs jums nedošu." (Mīlenbahs, III, 1124); *darb* v. 'surbt' – iemalkot, iestiebt. Radn. lietuv. 'surbti', kr. 'serbatj' – stiebt, armēņu 'arbi' – dzēru. (Fasmers, III, 604)

¹ Besakūks, besenš – ceriņi.

*Ēk, kā tik man šādās dzīrēs, dienu te kā dziļā naktī,
Baudīt salda miesta surbu, zaru kannai patencinot!
(Jansons-Saiva, 52)*

Susētivs – ēna, pakrēslis, vieta, kur neķer saule. – “Tu aj pa dzeravni, a nu tevi iz zemis susātivs.” = Tu ej pa ciemu, bet no tevis uz zemes krīt ēna. (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); “Slaipstīs tu kai susātivs.” = Slaisties bezdarbībā. (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); “Nikuo nadora, tik susātivī guļ i guļ.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); “Iz Aigaru kreit aizdūmu susātivs.” = Uz Aigaru krīt aizdomu ēna. (Sandis Laime, Rīga); “Nu sova susātiva naizbēgsi.” (Latgaļu folklorā, 535). Sk. arī Sejs.

Suska – 1) plukata, nolaidies cilvēks; 2) paklīdis cilvēks; 3) lempis, neveiklis; 4) kaut kas bezformīgs, bezsaturīgs, izplūstošs. – Miklā, kuras atminējums ir “Ūdens pa plavu tecēdams”: “Liņķi, laņķi, kur tu teci,/ Susku bārda, ko tu gribi?” (RLB ZK, 1892, 121)

“Ak tu suska!” vai “suska tāds” par cilvēku, kas kaut ko darīja nejēdzīgi, mēdza teikt dzejniece Laima Livena (1943 – 2006), dzimusi Kandavas pagastā.

*Nāc ārā, suska peska,
Ko tik ilgi kavējies?
Vai man bija tevis dēļ
Tiki ilgi saldēties?
(LD 16884)*

Sutenis – tveice, karsts laiks. – “Šudin tuods sutins: svīdri vuolim tak.” (Brencis, 139); “Šudin gon ir sutens.” (Gita Briediņa, Vidzeme, 2007)

Sutnes, sutnis, sutne – 1) ēdiens. – “Nem rudzus, kviešus, miežus, auzas, zirņus (1, 2, 3 vai vairāk labības kopā) un apstrādā tos tāpat kā pie kamjiem, un miltus sajauc ar saldu pienu, šķidrāki vai biežāki. Biezāku jaukumu saveļ pikās (kad tās taisītas ar paskābu pienu) un tad apviļā miltos.” (DL, 1891, 4); “Tās gatavoja tā: ņēma dažādus graudus (rudzu, kviešu, auzu un zirņu), sabēra lielā katlā un sutināja mikstus. Izsutinātos graudus kaltēja krāsni, tad samala ar rokas dzirnavām. Iegūtos miltus saslapināja ar sālsūdeni un izveidoja apaļas bumbiņas dūres lielumā.” (Paklone, 218); 2) tāds kā sasutināts, neveikls, nemākulīgs, arī laisks (par cilvēku); 3) sutīgs, tveicīgs laiks.

Sutņu nūsaukums ir cēlis nu sutynošonys, kas pi šō ēdiņa pagatavōšonas spēlej lelu lūmu [..] Sutynōt nūzeimej tvaicēt. Pagatavojūt sutnes, auzas saber lelā kotlā voi pūdā un aplej ar vardūšu yudinī un lik ceplī sutynōt. Tikai pēc tam, kod yudiņa vairs nav (kod tys korstā ceplī ir izgarōjis), auzas saber ceplī kalteišonai. Pēc tam vēl auzas apstrōdoj pīstā – gruyš ar vōli un tod sekoj maļšona un sejōšona. Tod rupi samoltus auzu myltus ūber yudinī, kur izkausāts sōls, un nu tōs meikles, kas ōtri sabrist, izveidoj kunkuļus, apmāram dyures lelumā un lik goldā ēšonai. (Latkovskis, 1958, 11)

Veļ mōte taisēja tōdys sutnis. Izkurynoļ krōsni, auzys jau agrōk īmārc jyudinī. Tūraiž nūsyuc ī saber korstā krōsnē, par laiku pamaisa, lai apakšējō kōrta nasadagtu. Ka jau izcap, tūraiž izrauš, izsejoi nu palnim. Lik tōdā pīstā, tur kopoj da gryuž. Tūraiž izgrōb, izsejoi, izsukoj vysys sānolys, samāļ dzērnovōs. Tūs mylts samaisa ar jyudinī, sōļa dabēr, sataisa tōdys ko vystys ūlys opolys. Tōs cīši gordys beja. (no Teklas Teivānes manuskripta, Rīga)

32493. Velēniešiem esot arī citādi ēdieni, piem., sutnes no smiltīm. (LTT)

*Kur tu jāsi, speltes sutni,
Zirgam aste neatsiela?
Kāp zemēi, atsien asti,
Jāj pa ceļu svilpēdams!
(LD 14437,1)*

Suveksis – agrārās laikos īpašs zivju (vimbu) zvejas rituāls.

29645. Suveksis ir vimbu zveja, kas sākas svētdien pēc Miķeļiem un velkas trīs nedēļas. Izsludināja arī baznīcās, kad zvejai jāsākas. Šāds ieradums bija agrāk, sākot no Mazās Jumpravmuižas līdz pašai jūrai. Tagad ir palikušas tikai vairs atliekas no senā ieraduma. Ļaudis salasījušies lieliem bariem pie Daugavas kā uz kādiem svētkiem. Sakāpuši laivās, izšāvuši un situši pie laivas malām. Ar šādu ceremoniju tad devās visi Daugavā. Vakarā atkal visi sapulcējās, dancoja ar ādas skotelēm un dzēra. Šā zvejojuši un dzēruši trīs nedēļas. Daļu izzvejoto zivju vajadzējis atdot kungam, bet vēlākos laikos maksājuši kungam arī naudā. /K. Mülenbacha rokraksts./ (LTT)

Sūkalas, sūkala – 1) no sarūguša piena atdalījies šķidrums. – “Plukata zemnieks, kas bieži no sūkalām pārtiek.” (Donelaitis, 81); 2) sūkala – kāda šķidruma mazumiņš.

Krējumu raudzēt likušas ķērnē. Ķērnei pie apakšas bijusi tapiņa, kad tapiņu parāva, noskrēja dibinā nostājušās sūkalas. (Bičole, 114)

Kad no rūgušpiena nosilda biezpienu, atdalās sūkalas. Sūkalas atdodu lopiem, pati nedzeru, bet var arī paši dzert. (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

11613. Lai pienu padarītu vāju, tad jānu rītā, itin agri, kad lopi tiek dzīti laukā, jāiet pa viņu pēdām ar slauktuvi uz rokas un jāsaka: “Tev tā sūkal’, man tas krējums! Tev tā sūkal’, man tas krējums!” (LTT)

25326. Kad ragana uziet pulka piena, tad nobur un saka: “Maniem bērniem pieniņš, sviestiņš, citiem bērniem sūkaliņas.” (LTT)

Ku] viņš un ku] un ku]. Tik daudz laika te jānotērē gar vienu pašu sviesta bļodiņu. Agrāk ne prātā tas nenāca, kad māte to darīja. Kad sūkalas sāk jau vilkties gar ķērnies malām un pirmie sviesta kunkuļi dalās laukā, vienmuļīgi ilgajā kulšanā Klāvs kļuvis tik snaudulīgs, ka plaksti reizēm noslid pavisam zemu. (Aistars, 16)

*Ekur labi Dieviņš dara
Bajāriņa meitiņām:
Kreimiņā uzaugušas
Atzved piena sūkalās.
(LD 22244)*

*Man gotiņas, man pieniņš,
Citiem rāgi, sūkaliņas!
Man krējums, man sviestiņš,
Citiem tikai samazdziņas.
(LD 28944)*

*Nāc, skaties, jāņa māte,
Man trejādas jāņa zāles:
Viena piena, otra kreima,
Trešā tīru sūkaliņu.
(LD 32686)*

Sūkstēt, sūstēt – 1) sūrstēt. – “Mugura tā knieš un sūkst.” (Milenbahs, III, 1131); 2) sūksties mitrumam. – “Te sūst – šeit ir avokšņaina zeme.” (Karulis, II, 327); Pamatā ide. *seu: *sū- sula, mitrums. Nozīmes attīstība: kļūt mitram, sulot, čūlot – sāpēt, sūrstēt (Karulis, II, 327). Sk. arī Sūkstīt; Sūksties.

*Nebēdā, tautu dēls,
Ka es tāda zemuliņa.
Sūkstēs lavi vaigu gāli,
Škanēs mani gredzentiņi.
(LD 21780)*

Sūkstīt, sūkstīties, sūkstāties – 1) vairākkārtīgi sūkt; sūkstāt kaut ko šmakstinot; laizīties. – “Lācis tukšoja i tukšoja savu medstropu, bet nevarēja vinnēt, bet lapsai arī nedeva ne sūkstīt.” (DL, 1893, 32); “Medus tik liels un rets gardums, ka visi uz viņu sūkstījās, lūpas laizīdami.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 607); 2) žēloties, gausties. – “Ak pagāni,

pagāni! – viņš sūkstījās, iedams cauri tumšai baznīcai.” (Sarma, 1999, 100); “Tik vēlāk, kad redzēsi, ka esi ieskrējusi kā circenis pelnos, nesūksties un nesaki manu vainu, bet slauki asaras pati savā priekšautā.” (Sarma, 1999, 161); “Par to balodis briesmīgi sūkājies.” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, 1. puse, 242). Pamatā ide. *seu-: *sū- sula, mitrums, spiest sulu, sūkt (Karulis, II, 322). Sk. arī Sūpstīt; Sūkties; Sumis.

17399. Ja Lieldienas nakti pulksten divpadsmitos nosūkstī melna kaķa novārtus kauliņus, tad varot zagt dienas laikā, neviens nevarot noķert. (LTT)

*Šai sētā labi suņi,
Cauni dzina sētiņā;
Otras sētas suņu purni
Pēdas vieni nosūkstīja.
(LD 18519)*

Sūkties, sūkt – 1) tecēt, pārklāties. – “Ūdens sūcas zemē.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); 2) ar muti, lūpām vilkt šķidrumu; 3) ēst kaut ko, ko var aplaizīt; zīst; 4) berzties vienam pie otra, skūpstīties; 5) kāst; dabūt ārā, nost. – “Nūsyc buļvus, savuoduok puor-savuories.” = Nokās, nolej kartupeļus, citādi pārvārīsies. (Marija Kursīte, Zemgale, 2006); “No manis tik grib sūkt uz parādu.” (Mīlenbahs, III, 1132); “Vārdam ir plaša semantika, kuras pamatā ir divas atšķirīgas saknes: 1. ide. *seu-: *sū- sula, mitrums, spiest sulu; sūkt; 2. ide. *sek- notecēt, izsīkt, nokristies (par ūdeni).” (Karulis, II, 322). Sk. arī Sumis.

/Mazu bērnu/ vēlāk dzirda ar pienu, tad sāk dot putru, dod sūkt cūkas gaļu, ēst kāpostus un līdz gadam visus citus ēdienus. (Novickis, 74)

2911. Bērnam dod žāvētu cūkas gaļu sūkāt, lai ļaunums nepiesistos. (LTT)

*Nu jūs, kūmiņas, ēdušas, dzērušas,
Nu eita mājā darbiņu strādāt.
Vēl rītu, parītu būs ko sūkāt:
Zobos gaļa, ķešās rauši,
Pudelē brandavīns.
(LD 2016)*

Sūpstīt, sūpstīties – 1) bučot, bučoties; sk. arī Sūkties; Sumis; 2) sūkstīties, gausties. – “Vai dieviņ, vai! Nu tad jākāpj būs, ko lai dara? – sūpstījās dēla māte, kāpdama no ratiem ārā.” (Janševskis, III, 445)

Sūrot, sūroties (sūruot, sūruoties) – 1) padarīt rūgtu, sāļu; 2) sālīt (gaļu, gurķus u.tml.); 3) apbēdināt, žēloties, gausties. – “Ko nu sūrojiet? Kā būs, būs.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 609). *Darb.v.* 'sasūrt' – kļūt rūgtam. (Karulis, II, 326)

Sūrste – sāpes, skumjas. – “Apraipi degumu māliem! Tas noņem sūrsti.” (Mīlenbahs, III, 1134); “Cilvēks, kam pāri trīsdesmit, šo kritisko brīdi ļoti asi izjūt un ar smiekliem nespēj nosegt sūrsti, kas rodas.” (Liepiņš, 1977, 11)

Svainis – sievas brālis; sievas māsas vīrs; māsas vīrs. – “Vīrs savas sievas brāli vai sievas māsas vīru sauc par svaini.” (DL, 1891, 5); “Pi munys muosys puiss maņ ir svains.” = Manas māsas vīrs man ir svainis. (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); Sākotnēji apzīmēja asinsradinieku, vēlāk ieprecētu tuvinieku. – “Ieprecēto cilvēku uzskatīja par savējo, t.i., pielīdzināja istajam radniekam. Par nozīmi sal. kr. val. 'svojak' – sievas māsas vīrs: 'svoj' – savs; prūšu val. 'swais' – savs; savējais.” (Karulis, II, 331). Sk. arī Ķeluvainis.

Brāļam sievas es neteikšu,
Lai tas nēma, kur tam tika;
Svainīšam, tam es teikšu.
Būs man laba ietaliņa.
(LD 11672)

Ai, svainīt miglacīti,
Ko tā mana māsa raud?
Vai tu pats raudināji.
Vai tā tava māmuliņa?
(LD 13690)

Svainīts mani projām raida,
Saka alus neesot;
Vēl mucīņa pagrabā
Nosirmējšu muguriņu.
(LD 2018)

Svempis, svampis – 1) tāds, kas smagnēji, ar grūtībām kustas; neveikls, resns. – “Barokļi bija visai labi, bet sevišķi viens bija varens [..] Tādu tauku svampi viņš uzņēmoties viens pats grābt aiz ausīm.” (Janševskis, III, 444); 2) ēdiens. Sk. arī Grūslis. *Darb.v.* ‘svempties’ – ar grūtībām kustēties, celties. – “Beidzot taču kaut kā dabūjām, ka pats uzsvempās kājās.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); *darb.v.* ‘nosvempties’ – nogāzties, nosliegt zemē.

Starpība tāda: svempi sastampā no sālsūdeni novāritām pupām, kas samaisītas ar kaņepu sviestu, turpretī grūslis grūš no taukšķētiem zirņiem, kartupeļiem, pieliekot tikai nedaudz kaņepes. Starpība būtiska. (Zariņš, 41)

smej,
kamēr nosvempjas
uz mutes zemē,
kūtri vīkšas kājās.
(Leons Briedis. Iūlijs)

Svempties, sk. Svempis.

Sventēt, sventēties – lādēt, lādēties, lamāt, lamāties. – “Oi kuo nūsventieja, slapņa mugura palyka.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2005); “Cik ta pats lobs, a ūtru to sventej.” (Reķēna, II, 458)

Svepsteklis, svepstētājs, sk. Svepstēt.

Svepstēt, svipstēt, švepstēt – šļupstēt, neskaidri runāt, radot svelpšanai līdzīgas skaņas vai pieskaņas, caur zobiem runāt; *lietv.* ‘svepsteklis, svepstētājs’ – tāds, kas svepst; Pamatā ide. *kuelp- svilpošanas un tai līdzīgu skaņu apzīmēšanai. Radn. vārdam ‘svilpot’. Sk. arī Svēplis.

višapkārt žvaigžneš laištāš
mirdz mēneš žverojoit
dēl tavaš mīlaš šķaištāš
eš gatavš dživi dot
jel klaušieš šerenādi
no manaš džilaš krūtiš
man šavaš ačš rādi
šev manu širdi plūc
tev štigoju eš kokleš
pēc teviš tvikšt manš garš
kaut neštandarta žokliš
bet dvēšlē pavašarš

(Knutš Skujeniekš. *višapkārt žvaigžneš laištāš*)

Atnāk svepstekļi un žjarkstās.
Bailēs izžūst raras lāses.
(Māris Melgalvs. *Atnāk svepstekļi un ņerkstās*)

Svešuriene, svešiena – svešatne, sveša zeme, mala. – “Tautas īstajā dzīvē [...] var atrasties daudz, kas nemaz nepieder šai tautai, bet ir patapināts no svešurienes.” (DL, 1894, 139); “No sākuma svešurienē ar dzīvi nākās grūti aprast.” (RLB ZK, 1914, 81); “Latvieši ienākuši no svešurienes.” (Milenbahs, III, 1152)

Svēdra – 1) gaismas vai cita kā svītra; līnija. – “Tas viss sākās oktobra beigās, kad lauku skolotāja Marija Gonsalesa [...] skolas pagalmā atrada kvarcu ar zelta svēdrām.” (Ziedonis, 192); “Zirga visas četras kājas vienlaicīgi piedūrās zemei, elastīgi atspērās, viss šmaugais, gandrīz taisnā svēdrā izvilktais augums lidoja.” (Veselis, 1991, 192); “Gandrīz taisna svēdra zīmēja kādu noslēpumainu ceļu, pa kuru bija jānāk nākotnes ļaudīm.” (Veselis, 1991, 206); 2) arī svītra kā robežpunkts, kaut kā noslēgums. – “Taču vakarējā asiņošana visām cerībām pārvilkusi svēdru.” (Zariņš, 102). Īp.v. ‘svēdrains’ – gaiši svītrains, ar gaismas vai gaišākām svītrām tumsā, naktī. – “Katra ziedu lapiņa svēdraini izrakstīta.” (Par piemiņu, 386); “Vasaras apgērba vestei bija dzeltenī zaļi svēdraina mugura.” (Janševskis, I, 135); “Svēta svece svēdraini svīdīs.” (M.Čaklais) Vārdam pamatā ide. *sueid- spīdēt, mirdzēt (Karulis, II, 333); *darb.v.* ‘svēdrēties’ – gaišoties, noskaidroties (par debesīm).

Mēnesniņis zvaigznes skaita,
Vai ir visas vakarā.
Visas zvaigznes vakarā,
Ausekliņa vien nevaids,
Ausekliņš Vāc zemē
Saulītei svārkus šuva,
Vienu stripi zelta līka,
Otru tīra sudrabiņa.
(LD 33859)

Var.: 7. Vienu svēdru zelta līka.

Lai es neizstāstu savu sapni ūdenim,
Barhāns ledus svēdrām noraucies.
Kameliem ap nāsīm elpa adato,
Ka es neizstāstu savu sapni ūdenim.
(Vizma Belševica. Ceļš uz Horezmu)

Debesis skaidra, spodri zvaigžņota,
Vietu vietām bāli svēdrota.
(Eduards Zeibots. Dzērājs)

Mēs satiekāties vienā no kabeļa sešpadsmit dzīslām.
Zemzemē starp Bombēju un violeto ar melnūknām
svēdrām krāsu.
(Juris Kunnoss. Mēs satiekāties)

viņi biedīgā iekārē saoz' asinis
pat ja tās sastingst
par iesārtām svēdrām akmeņi
(Pēters Brūveris. Triptihs Nr.1)

Svēdrains, sk. Svēdra.

Svēdrēties, sk. Svēdra.

Svēplis – 1) tāds, kas neskaidri izrunā līdzskaņus, svepstētājs; sk. arī Svepstēt; 2) muldoņa.

Tante piesarkusi uzsita ar dūri uz galda un iesaucās: “Ak tu svēpli, es tevi būtu kiētiņā laidusi? Būtu mans večuks dzīvs, tevi no ūzām izkratītu par tādu muldēšanu.” (Ancelāne-Kundrate, 53)

Miegā laizdamās pie sevis atkāroju: svēplis, svēplis. Tādu vārdu dzirdēju pirmo reizi, ka neaizmirstas. (Ancelāne-Kundrate, 54)

Svētas meitas – 1) divdabīgas sieviešu kārtas pardabiskas būtnes, zemes un pazemes gari folklorā. Vērpēju aizgādnes un kā tādas saistītas ar cilvēka likteņa ietekmēšanu. Darbojas pārsvarā kā kaitētājas – uzsūta cilvēkiem slimības, zog vai pārmaina pret savējiem cilvēkbērņus, kas nav paspēti laikā nokrustīt; 2) pumpas, izsitumi, vātis uz ķermeņa ādas, kas saskaņā ar tautas ticējumiem rodoties Svēto meitu kaitniecības rezultātā.

29928. Svētās meitas dzīvojušas pilskalnos un iznākušas no turienes pa kādu caurumu, kas esot nogrimušās pils skurstenis. /F.Brīvzemnieks, 1881.6. 137./ (LTT)

29938. Svētās meitas nākot šai zemē savas skaistās zilās govīs ganīt. Kad klusām pielienot un uzsviežot ko virsū. drānu vai ko, tad svētai meitai jāpaliekot šinī pasaulē. Kuiku mājenieki (pie pašām Dundagas robežām, Lonesta muižas galā, Popes pagastā) šad tad notālēm redzējuši svēto meitu līča mauriņā savas zilās govīs ganām. Reiz viņas izdevies noķert. Nabadzīte lūgusies, lai palaižot, atstāšot par to vienu govī. Tā tad palaiduši. Govs bijusi kā mūsu govīs, tikai turīgāka, pienīgāka. Visas mūsu zilās govīs, mūļi, neraginās, esot cēlušās no svēto meitu govīm. Svētās meitas visvairāk redzamas uz Jāņiem. Notāliem varot noraudzīties, bet viņas sargājoties, ka mūsu ļaudis nemana. (LTT)

29932. Iemītais bērns jāperot trīs piektvakarus uz istabas sliekšņa, tad svētā meita atnesot pajemto atpakaļ. (LTT)

Svētās jumpravas palīdzot sērdienišiem, visvairāk meitām, pa naktīm grūtos darbus veikt, kamēr šīs guļot. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1. sēj., 653)

Svētās meitas mītot aizugunē, proti, namā starp ugunsķuru un mūri. Grāpim kūšajot, nosmeltās putas nesviež aizugunī, lai neuzlietu svētajām meitām virsū. Kad viņām ko uzšāc, acīs tūdaļ iemetas (iesitas, iekrīt) pumpas, kuras sauc par svētajām meitām jeb svēto meitu pumpām. Ja viņas dabon pīrti iepērt, tad vairs lēti nav glābjamas. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1. sēj., 648)

Pie celmiem un sapraulējušiem kokiem aug losas piepes, kurām pieķeroties dabūnot svētās meitas jeb sikas visai niezošas pumpiņas uz mīesas, kuras neglābtas nolaižas visgarām. Viņas nedrīkst ieslapināt, tām nav jāļauj ieilgt. Svētās meitas dziedē ar čemaragu, skābu kreimu (vai taukiem) un plēkām (ugunij izplēnot paliekas plēkas) vai pīpja pelniem. Zāles sapūš un gulēt ejot uztraipa uz slimās vietas. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1. sēj., 649)

Ja Māras dienas rītā pirms saules lēkta avotiņā nomazgāsi muti, tad to vasaru nemetīsies gīmi nedz svēto meitu izsūtumi, nedz uguns vātis, nedz citi kādi nieki. (Janševskis, II, 285)

*Pa mēness naktīm domāju uz tevi,
Kad svētās meitas lēni sienās vērpj.*
(Rainis, II, 261)

Svēts – dievišķs, pārdabisks; sakrāls. Sākotnēji, šķiet, nozīmējis 'spīdošs, gaišs, balts', no ide. vārdsaknes *keu- spīdēt, būt gaišam (Karulis, II, 337). Sakrālais jau pirmskristietiskajā apziņā saistījās ar spīdumu, spīdošajām debesīm, gaismu, ūdeni kā dievišķu parādību; 'Svēta Māra', 'svētelis', ūdeņu nosaukumi ar vārdsakni svēt-/svent- (SVĒTE, SVITENE, SVENTĀJA u.c.), iespējams, agrāk apzīmējuši – balts, spīdošs, gaišs un vienlaicīgi 'dievišķs, tāds, kurā izpaužas dievišķais'; Radn. vārdi 'svētki, svinēt, svētīt' – brīdis un darbība laika cikliskajā ritējumā, kad norisinās cilvēka saskare ar dievišķo. Ienākot Latvijas teritorijā kristīgajai ticībai, virkne pirmskristietiskās garīgās leksikas pārgāja un tika pārņemta – 'svēts', 'Dievs', 'Velns', 'ticēt'. Citreiz pašu valodas vārdi, nedaudz mainot skanējumu, ienāca it kā atreiz – ar citu ide. tautu valodu (grieķu, latīņu, vācu, krievu) kristīgās terminoloģijas starpniecību (kā, piem., 'krusts', 'baznīca').

Ancenes draudzē, Vidzemē, ir Svētā upe. Kas šai upmalē no svētajiem kokiem kaut vienu pašu zaru nolauza, tas nomīra tai pašā gadā. Kāda sieva, kas nolauza svētajiem kokiem zaru, lai varētu pamērot, cik upe dziļa, un pie tam bija vēl tik pārgalvīga izsaukt: "Vai tad upē pats velns dzīvo?" dabūja garu, grūtu slimību. Tikai tad slimību varēja izdziedināt, kad viņas virs iztirīja upes dzelmi un ziedoja upes dievam. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1. sēj., 337)

Ei, svētā papardīte,
Kā raudāji lāņu nakti?
– Kā man bija neraudāt:
Veļānieši ziedu rāve.
(LD 32408)

Dieva āels ganos gāja,
Zelta rīkste rocinā,
Svēta Māra pavadīja
Ar sudraba slauktuvī'.
(LD 33760)

Svēta Māra vilnu cirpa
No pelēka akmeštinā;
Dieva dēls grožus vij(a)
No siltā ūdesnina.
(Tdz 54862)

Jānīls sēž ozola,
Jāņa bērni pazarēs:
Nāc, Jānīti, no ozola,
Svētsim Jāņu dienu!
(Tdz 53920)

Sviloņa, svilonis (sviluoņa, sviluonis) – 1) steiga. Varētu būt 'sviloņas stunda' – sastrēgumstunda. – "Kas tad tev nu ir par sviloņu?" (Endzelīns, Hauzenberga, II, 618); 2) karstums, svelme. – "Liela sviloņa." (Mīlenbahs, III, 1159); 3) tāds, kas skrien, steigšas, kaut ko dara bez apdomas. – "Aizskrēja kā tāds svilonis, nošvirktēja vien." (Jalna Kūrava, Rīga, 2006)

Svilpene – ēdiens, "ar taukiem vārīta putrainu putra" (LKV, XI, 20486); "Skābā putra no rudzu miltiem." (Endzelīns, Hauzenberga, II, 618); sk. arī Putra.

Svitrš – spēcīgs, veselīgs, spirts. – "Svitrš puisis" (RLB ZK, 1914, 55)

Š

– burts latviešu alfabētā. – "Šmalc skaļais svešs un knakstīgalas ģied." (M Melgalvs); "Viens sauc jūrā, lai šis nāk: "Aš esu Pičis, šīše nāk!" (Kuršu kāpu folklorā, 42)

Ši! Ši! Ši – ši! – tā mēdza kumeljus saukt, ja tie bija atpalikuši no savām mātēm un varēja nomaldīties. (Balandnieki, 68)

Is: Vīrs no kreisā "iš".

Abi: Vienosimies iš – ši.

Abosimies kniši.

(Skaiti pirkstus.)

Ši: Šī, šē, ša, šo, šu.

Is: iš, eš, aš, oš, uš.

Abi: Yauš nejaušu jaušo.

Sauja šauju sauso.

Is: Iš top išķītis.

Ši: Viš top višķītis.

Abi: Vīrs zin savu "išķīti",

Sieva savu "višķīti".

Is: Iš nāk! Ši: Ši nāk!

Abi: Iš nāk! Ši nāk un "šņāc"!

Tā nāk un šņāc: "the snake".

Is: Še ling, Še lang, Še lung!

Ši: Šī sling, šī slang, šī slung.

Abi: Šo slingu šlangu slung

Ir jānosarg ar rung!

Ši: Die Schlange slang.

(Jānis Steiks. Latvia's opera)

Šalts – 1) laika sprīdis, brīdis. – "Jis navar nūsiediet ni šaltis mīreīgs." (Reķēna, II, 464); "Kur tu beji itū šalti?" = Kur tu bijī pa šo laiku? (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); 'Par šalti' – pēc britiņa. – "Par šalteņu jis izaceļās iz jjudiņa." (Reķēna, II, 464); 2) brāzma, strūkla; rāviens; jonis. – "Tiklīdz kā saimnieks attaisīja sētas vārtus, kuņa devās ar šalti pa tiem ārā." (DL, 1894, 54); "Pirmā reizē gan ūdens ar šalti ieskrēja Marčam mutē." (Valdis, 120); "It kā netišām viņš uzšļakstināja drīz vienai, drīz otrai meitenei pa ūdens šaltij." (Valdis, 152)

Ni dinenis, ni šaltenis
Nikur maņ nūkaviet:
Svaineišam grozni¹ suni,
Bruojam boga leigaveņa.
(Magazin, XX, 182)

es būtu silta
tik silta un kūpēta
šaltainu lietavu palos
(Inga Ābele. *es grībētu iekust asfaltā*)

Un tikai reizēm zibens gaismā blāzmo pamale,
tad nāk dārdieni tāli, un pēdās šaltim sāk staigāt lietus.
(Māris Čaklais. *Sākums*)

Šana I – rūpīga, saudzējoša attieksme pret kaut ko (piem., pret apģerbu); laba aprūpe. – “Lobā šanā vyss kas ilgi stuov.” (Reķēna, II, 464); “Ka lobā šanā zyrgs, to jir skaists i dykts.” (Reķēna, II, 464); *darb.v.* ‘šnavāt’ – uzmanīgi, saudzīgi apieties ar kaut ko, saudzēt. – “Jis vyss reiks ciš šnavava.” (Reķēna, II, 464); “Ka šnavuosi driebis, to i tiks ilguokam laikam.” (Reķēna, II, 464)

Šana II – Valmierā 1920.g. radusies neformāla Šanas biedrība (dibinātājs Miķelis Amālijas dēls Vanags, kuram Valmieras kapos uzstādīts piemineklis), kas veicināja visus darbības veidus ar –šana: mīlēšana, dzeršana, dziedāšana, rakstīšana, runāšana u.tml. 1940.g. pēc padomju okupācijas šanistus gan vairs neuztvēra tik viegli un vienkārši. Kultūrdarbinieks Valerijans Vilčuks 1940.g. cietumā sastapis vairākus Šanas piekritējus. Vēl 1960.g. sākumā kāds jautrs viesību dalībnieks, šķiet, Jēkabpili pa jokam ierosinājis atjaunot Šanas biedrību. Modra acs un auss ziņojusi drošības dienestiem, un šanietis nonācis represīvo orgānu uzmanības lokā. Šanas dibināšanu Valmierā aprakstījis trimdas rakstnieks Jānis Kārklīšs romānā “Latviešu Pūcesspiegelis” (I – III, 1964–1969).

Četras strūkliņas reizē pacēlās pret debesīm.

– Tā ir dzēšana... – teica Dr. Horns.

– Nē! Tā ir špricēšana... – pretojās Omuliņš.

– Neē!... Tā ir mišana... – lēnā, zemā balsī savu uzskatu apliecināja Mustis.

– Čabatas, nekīvējaties! – gala vārdu teica Amālijas dēls.

– Sauc kā grībi, šana vien iznāk...

Tajā liktenīgajā mirklī Miķeljam traka doma iešāvās galvā. Avizēs viņš bija lasījis par dažādām biedrībām, zināja, ka biedrošanās dod spēku, un laikam tāpēc iesaucās: – Čabatas, dibināsim šanas biedrību! Tur visi sapratīsies [...] Nekādi solījumi nav jādod, nekāda biedru nauda jāmaksā. Viss atļauts: runāšana – klusēšana, ēšana – dzeršana, dzīvošana – miršana, špricēšana... un tā bez gala un malas. Katrs, kam kāda darīšana, kas beidzas ar –šana, grībot vai negrībot kļūst šīs biedrības biedrs no dzimšanas līdz miršanai. Un arī pēc tās, ja tad vēl kautkur un kautkad būtu kāda darīšana. (Kārklīšs, I, 75–76)

Šnavāt, sk. Šana.

Šarva I – netirumi, netirumu kārtā. – “Iz rūku aija šarvys.” (Reķēna, II, 464); “Šudiņ pirtī lela šarva beja, vacuo uoda guoja nūst.” – “Nu ka tu da pirtej seņ naasi guojs, to šarva i rūnās.” (Regina un Jānis Kudiņi, *Latgale*, 2006); iespējams, radn. vārdam ‘sārņi’. Pamatā ide. *sker- izkārņities, mēsli. Sal. senisl. ‘skarn’- mēsli, krievu ‘sor’ – mēsli, saslaukas (Gamkrelidze, Ivanov, II, 817). Cits uzskats: pamatā *ser- plūst, strauji kustēties. (Karulis, II, 156)

Vysa draudze klusu brauc,
Svōtenš braucja grabādams.
Kai jam beja negrabēt,
Šārvoja ōdu sarōvuse.
(Tdz 57893)

¹ Crozns – dusmīgs, nikns.

Šarva II, šarva – 1) spēcīga lietus vai vēja brāzma. – “Īt leita šuorvys vīna piec ūtrys.” (Reķēna, II, 464); 2) reize, kārtā. – “Pa nazcik šuorvu jys dīnā apsagrīza pi myusu.” (Reķēna, II, 465); 3) bariņš (cilvēku, dzīvnieku), nereti tādi, kas nāk ko lūgt vai nāk ar savu uzstājību. – “Ieradās vesela šarva kaķu, spēj tik dot ēst.”

Šaušalains, šaušalīgs, sk. Šaušalas.

Šaušalas, šauslas, šausmele – šausmas, drebuļi (no bailēm, liela izbrīna u.c. liela pārdzīvojuma). – “Šaušalas pāriet, un mati ceļas to dziržot.” = Drebuļi uznāk, un mati ceļas to dzirdot. (Fīrekers, Konkordance, II, 176); “Notrīsēt, ka šaušalas pāriet.” (Fennels, 1988, 91); “Šaušalas sagrāba mani.” (Barons, 17); “Viņai katru reizi pārgāja šaušalas, kad zem košām uzacīm uzskatīja tukšo bedri! Pusaklam visu mūžu nodzīvot – ai, cik bēdīgi un briesmīgi!” (Blaumanis, II, 28); “Šausmeles iet, cik daudz jaužu.” (Endzelīns, Hausenberga, II, 623); *ip. v.* ‘Šaušalains, šaušalīgs’ – šausmīgs. – “Un roku nav, kas viņu ārā vestu/ Iz šītās šaušalīgās nakts!” (Blaumanis, V, 412); *Atv. no darb. v.* ‘šausť’ – sliet stāvus (matus, spalvas). (Karulis, II, 344)

*Kur mīles nav,
Tur mēles šauj
Ar šausmām sīru sēru.
Visur šaudās šaušalas:
Cilvēks top par zvēru.
(Jānis Steiks. Kur mīles nav)*

*Es rakstu Tev uz augstajām ekosfairām,
par kurām ne jausmas nebij ne Dantem, ne Baironam,
pat mūsu Rainis, kas pazina augstumu šaušalas,
ar pavieglo kalnu gaisu vēl mīloja plaušas.
(Ginars Salīņš. Vēstule uz ekosfairām)*

Šautris, arī šautra – 1) koks, ar ko sist, sitamais; bulta; metamais ierocis. – “Apmāram metru gars parasns sprunguļs ar kū kaut kam svīst, mest.” (J.D., 1957, 11); “Drošu roku laista šautra.” (Ivaska, 2003, 36); “Pret vientulību mesta kā šautra, kā šķēps.” (Ivaska, 2003, 96); “Šonakt zibens sarkanām šautrām plaiksn.” (L.Livena); 2) žuburs, zars; iesms; 3) ierīce durvju aizbultēšanai; 4) maizes līze jeb lāpsta; 5) zirdzene (augš; lat. ‘angelica’); 6) uztraucošs gadījums, notikums. – “Mūsu apvidus piedzīvoja šautri caur notikušo slepkavību.” (RLB ZK, 1914, 81)

15757. Gaļas cepamie iesmi un žāvējamie šautri jāiesprauž dārzos, lai tos kurmji neizceļ. (LTT)

36485. Lai zvīrbuļi nenāktu mājā ogu un labības tērēt, tad jāņem gaļas žāvējamais šautrs, jāapvelk visām ēkām, no rīta uz vakara pusi ejot, apkārt, šautrs jāpārsviež atmuguriski par mājas robežu pāri un tad, atpakaļ neskatoties, jānāk mājā. (LTT)

*Zīle žubi aicināja
Kaņepīšu dārzīnā.
Ej tu viena, es neiešu,
Man vakar šautri svieda.
(LD 2525)*

*Škaugis manu kumeliņu
Apses šautru smidzināja.
Škaugim auga apšu birze,
Man aug bērni kumeliņi.
(LD 29958)*

*Div' pelēki vanadziņi
Teju vien lidinās,
Grībēj manu vainadziņu
No galviņas nodabūt.
Sviež' ar šautru vanagam,
Lai vainagu nedabū.
(LD 14203)*

*Iesviež mani māmuliņi
Kā šautrīti ūdenī,
Ne iet pate apraudzīt,
Ne laiž manus brāleliņus.
(LD 26710,1)*

*Man vaicāja bajāriņš:
Jau nomira nabadziņš?
– Nabadziņš gaviļēja,
Šautru lapas vārdams.
(LD 31168,3)*

*Kad zibens šautras iegaismojas matos,
viens kauli stāvu. Dziļā tumsā skatos.
Un apzinos, ka daudz kur – mana vaina,
kaut lietas būtību nebūt tas neizmaina.
(Māris Melgalvs. Ceļš vijas cauri divām vasarām)*

Savāc savas staru šautras,
sen jau sašauta šī stirna,
septembri
(Astrīde Ivaska. Savāc savas staru šautras)

Šautrs – 1) irdens (piem., zeme, sniegs), čaugans; viegls; labi izrūdzis (piem., par maizi) – “Sniegs tāds kā šautris, tāds, kas pajūk.” (Putniņa, Timuška, 234); “Šautra vilna.”; “Šautrs koks.” = viegls koks (Mīlenbahs, IV, 11); 2) spirgts, mundrs (piem., par cilvēku, miegu); 3) nepastāvīgs, mainīgs, nenoteikts (piem., par cilvēka raksturu), arī nenoteiktas formas.

Vai tu zini, tu puisīti,
Tu solījies mani nemīt?
Ozolam ir šautras lapas,
Puišam šķelmija valodiņa).
(Tdz 41342)

Šauts – zupa. – “Salauž biešu lapas, veselās savāra – kad izvārītas – sagriež sīki, savāra ūdenī – pielej pienu, vēl uzvāra. Citreiz liek arī putrainus klāt. Streb maizei klāt.” (Latviešu tradicionālie ēdieni, 17)

Šekums – 1) sazarojums, zaru stakle; 2) starpa.

15400. Kad caur koku šekumu izaudzis kāds cits koks, tad šis pēdējais jāsadedzina un viņa pelni jādzer, tad kritamā kaite nozūdot. (LTT)

Ātri ātri šekumā, vēl ātrāk caurumā. (Mikla; atminējums: vērpjamais ratiņš; Teicēja: Mirdza Ārenta, Kurzeme, 2003)

Nebūs labi, nebūs labi,
Krauklis krāca ozolā!
Dēlu māte iesprūduse
Sausa koka šekumā.
Meitu māte skatījās,
Glāžu logu atvērda.
– Jēl lūdzama, meitu māte,
Izglāb manu dvēselīti!
– Kāds velns tevi te iespēra,
Sausa koka šekumā!
(LD 23628, 1)

Esmu jau
iedzīts zemē līdz
šekumam. Bet
akmenis uz
galvas manas
akmeņaini tik
smīn...
(Aivars Neibarts. Akmenis uz)

Šķaust, šķaust, sk. Šķaute.

Šķaute, šķautne – 1) papīra vai auduma atgriezums, gabals. – “Zīmē un lēni raksta vārdus uz papīra šķautnes.” (Janševskis, 1994, I, 114); 2) lauska, šķemba; šķēlums, nošķeltā vieta. – “/Ledus puķes/ sēklas ir ieslēgtas auglī, kam trīs augstas, asas šķautnes.” (DL, 1892, 149); “Uz krasta šķautnes.” (Mīlenbahs, IV, 23). *Darb.v.* ‘šķaust, šķaut’ – šķeilt; *īp.v.* ‘šķausns’ – ar asām šķautnēm, ass. – “Akmenim šķausnas malas.” (Endzelins, Hauzenberga, II, 629). Pamataīde. *skeu- griezt, šķirt, kasīt, bakstīt, no kā arī *darb.v.* ‘skūt’. (Karulis, II, 346)

Šķelvināties, šķelvināt – skalināties, skalināt, šūpot, sajaukt šķidrumu. – “Našķelviņi pīnu pa sprāgi: izlīsi!” (Brencis, 139); “Kubuliņus, kuros vilinoši šķelvinājās slāpes modinošs un pēc tam dzesinošs dzēriens.” (Veselis, 1991, 14); “Zuoļu butelceņu šķelvineju, lai byutu vinuodys zuolis.” (Reķēna, II, 471)

Šķerbs – skābi rūgtens (par alu vai citu dzērienu). Sk. arī Šķērms.

Šķeter meterām – juku jukām, krustu šķērsu. – “Īt pīdziērs šķeter meterom.” (Rekēna, I, 612); “Golva nazkū sasagrīze, aizguoju šķeter meterom.” (Marija Kursite, Zemgale, 2006)

Šķermēt, šķērmt, sk. Šķerms.

Šķerms, šķerms – 1) tāds, kam asa, nepatīkama garša; rūgts, rūgteni skābens, arī skābstot sabojāts. – “Šķerms alus.” (Mīlenbahs, IV, 35); “Ja sulas jeb paniņas siltā laikā kādas dienas vēl stāv, tad ļoti saskābst jeb paliek šķermas.” (Mīlenbahs, IV, 28); “Šķerms ābols.” (Mīlenbahs, IV, 35); 2) riebiņš, nepatīkams. – “Ieraugot ērmu ar ģīmi šķērmu.” (Mīlenbahs, IV, 35); “Plika kafija daris dūšu tikai šķērmāku.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 60); *darb.v.* ‘šķermēt, šķērmt’ – saskābt, pazaudēt kvalitāti, bojāties. – “Piens sāk siltā laikā drīz vien šķermēt.” (Mīlenbahs, IV, 35); Pamatā ide. *(s)ker- griezt (Karulis, II, 349). Sk. arī Šķerbs.

Šķibīt, šķibēt, šķibināt – noplūkt, nomizot; nodzenāt (zarus). – “Koku šķibēt, nodzenāt.” (Firekers, 362); “Nolaistam kokam mēdza tūlīt nošķibēt zarus, sametot tos kaudzē.” (Draviņš, 347); “Kāpi pa pupas zariem līdz galotnei un šķibē tad zarus no augšas uz zemi.” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 185)

Šķiedenis – no kartupeļiem savārits biezenis.

Šķilt, šķilties, šķilināt, šķilināties – 1) sadalīt gabalos (piem., malku, akmeni); 2) dabūt (uguni, enerģiju) no kaut kā (ugunī ieliktas pagales, izteikta vārda); 3) rasties, izlaužoties vai iznākot ārā no kaut kā (piem., no olas čaumalas). – “Vakar izšķilās cāļi.”; *lietv.* ‘šķila, šķilums, šķilums’ – 1) daļa, kas atšķelta, atdalīta no veseluma; 2) tas, kas izšķīlies vai izšķilts (piem., uguns), kas radies. Tautasdziesmās lietots pastāvīgs vārd-savienojums ‘šķiltin šķelt’, kas apzīmē darbības pastiprinājumu. I.Ziedonim poēmā “Viddivvārpā” tas, kas šķil, rada, resp., radītājs saukts par šķiltiņmeistaru, šķiltiņu (“Jumis. *Abpus Jumis. Šķiltiņmeistars.*”; “Jumis šķiltiņš. *Ceļi šķiļas un satek kopā.*”).

Mazas manas dzirnaviņas,
Guni šķīla tecēdamas.
Kā nebija guni šķilt.
Sudrabiņa malējiņa.
(LD 8123)

Ļaudis mani brūti sauca,
Kur tie mani brūtgāniņi?
Vai bij šķilti, vai perēti,
Vai palika vanckaros?
(LD 8607)

Kad es biju jauna meita,
Ar šķiliņu guni šķīlu;
Nu es veca, nevarēju
Ar tērauda šķiltavām.
(LD 13046)

Smagi pūta sila priede,
Dzirdēji mani šķilinām.
Nepūt smagi, sila priede,
Neb' es tevi malkai cirtu,
Cirt' istabas pamatam,
Meitu dziesmu klausīties.
(LD 708,6)

Gan pazīnu to meltiņu,
Kura liela dziedātāja:
Sārti vaigi, zilas acis,
Šķiltin šķīla valodiņu.
(LD 999)

Kad man tīktu, es iešķiltu
No smildziņas uguntiņu;
Kad man tīktu, es dabotu
No bajāra ligaviņu.
(LD 11211,1)

Šķil uguni, pārkonīti,
Sausas egles virsaulnē.
Izmirkuši, sasaluši
Lielakunga darbinieki.
(LD 31707)

Šķirīgs – veicīgs, veiklis. – “Šķirīga galva.” = gaiša galva, prāts (Endzelīns, Hauzenberga, II, 637); “Ādams soļoja šķirīgiem soļiem.” (Janševskis, IV, 8); “Maziņš, bet jau šķirīgs.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003); *darb.v.* ‘šķirties’ – te: veikties, pavērties, atklāties. – “Viņam visi darbi šķiras.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2003)

Bez liekiem vārdiem, šķirīgi un raiti

Darbs vedās tavās veicīgajās rokās.

(Vizma Belševica. *Satīkšanās kalnos*)

Šķīrs, šķīris, šķīra, šķīre, šķīrenis, šķīriens – 1) matu celiņš. – “Tev šķīrs nav taisns.” (RLB ZK, 1914, 55); “Taisnā šķīrī pāršķirtienu un gludeni sasukātiem matiem.” (Janševskis, II, 15); “Es tev nocirptu ne vien tavus dzeltenos matus, ko tik jauki esi pāršķīris taisnā šķīrī.” (Janševskis, 1983, II, 314); “Tais to šķīr tād taisn.” (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006); 2) sprauga; apgēriba šķēluma vai iegriezuma vieta. – “Daugavā gar malām jau bija pabiez ledus, bet vidū bij redzamas plašas šķīras.” (Milenbahs, IV, 48); “Audeklam ar gadās šķīras (retākas vietas, kur diegs nav piesists).” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 639); “Skotīs, tev šķeira valī.” = Skaties, tev bikšu priekša=šķīre vaļā. (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2006)

2506. Ja bērnam priekšzobos ir liela šķīra, tad tas dzīvē būs gudrs cilvēks. (LTT)

Šķīstīties, sk. Šķīsts.

Šķīsts, cīsts¹ – 1) šķīdurs. – “Šķeista meikle deļ bļiņu².” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); “Cūsi pliuetej šķeistu. Laikam buruoku³ lokstu sasaiede. Vysu ūļņeicys голу nūpliueteja.” (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); 2) tīrs. – “Dod šķīstu galdautu.”; “Atnes šķīstu ūdeni.”; “Tāds ūdens, tāda mute, viens tik šķīsts kā otris.” (Fennels, 1989, 117); “Ceists muns duorzs.” (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); 3) tikumisks, labs, pareizs. – “Ceista muna dūša.” (Ņina Kukule, Sibīrija, 2005); Pretstatā ‘nešķīsts’ – 1) netikumisks, ļauns, nereti attiecībā uz velnu, arī uz viegļas uzvedības cilvēku. – “Nešķīsts gars.”; “Nešķīsta mauka.” (Langjijs, 243); 2) netīrs. *Darb.v.* ‘šķīstīties’ – 1) tikumiski tīrīties, skaidroties; 2) kļūt tīram, tikt vaļā no netīrumiem; iespējams, pamatā nozīmes ‘gaišs, spīdīgs’ fonētiskais variants, no kā *darb.v.* ‘šķīst’ un apvīdavārds ‘cīsts’. (Karulis, II, 356)

Veliku⁴ rīt, kad saule lēkā. iet ūdeni smelt. Ūdens var gulēt iekš metu⁵ metus un vis tāds šķīsts. Kad serga⁶ kāda – nuosamazgājas – kļūst šķīsts. (Kuršu kāpu folklorā, 44)

14415. Kāzu augstākā maltīte bijusi cūku desas (māga) ar šķīstiem kartupeļiem un putrainiem. (LTT)

2910. Bērna jostiņas stūrī būs ķiplokus un vella sūdu iešūt, jo no tādām lietām tas nešķīstais gars bēgot, kamēr vēl kristībā nav svētais gars pie tā bērniņa piestāties. /Latv. Av. 1848. 44./ (LTT)

26526. Sāls appūsta ar šādiem vārdiem: “Ej nost, tu nešķīsts gars, ļauj vaļas tam svētam garam un svētu kristību, draudzību, to laicīgu nāvi un mūžīgu ienaidību.” Šāda sāls tad lietota dažādu slimību dziedēšanai. /Baznīcas vizīti, 1739./ (LTT)

6632. Bērnu kristīja trīs nedēļas vecu, bet māte tad nedrīkstēja iet baznīcā, jo pirms sešām nedēļām neesot šķīsta, Dievmāte Mārija arī tikai esot gājusi pēc sešām nedēļām baznīcā. (LTT)

¹ “Latviešu ‘cīsts’ [...] iespējams radn. slāvu ‘čyst’ vai arī aizgūts no slāvu val.” (Fasmers, IV, 367)

² Bļiņi – pankūkas.

³ Buraki – bietes.

⁴ Velikas – kursenieku val. ‘Lieldienas’.

⁵ Mets – kursenieku val. ‘gads’.

⁶ Serga – sērga, slimība.

16454. Par lapu dienu sauc pirmo maiju. Tad jaunās meitas gājušas uz avotu un mazgājušas muti, lai būtu skaistas un šķīstas. Avota ūdeni nesušas arī uz māju, to visu darijušas pēc saules rieta. (LTT)

20371. Mēnešziedu laikā sievietes esot nešķīstas, tā tad nedrīkstēja iet ne ciemā, ne baznīcā. (LTT)

24125. Kad ļaudis pirti izgērību, tad saukušies par vilcēniem, tāpēc ka tai brīdī esot nešķīstā stāvoklī un neesot cilvēka vārda cienīgi. (LTT)

24136. Lai paceltos slavā un godā un šķīstītos no visa ļauna, tad, kad pirti beidza mazgāties, bija jāpieceļas stāvu un jāteic: "Ūdens uz zemi, es uz augšu slavā, šķīstībā un godā!" Tā visai saimei bija jādara, tad tā tika pie labas slavas. (LTT)

Būs putriņa bērniņiem,
Vai būs šķīsta, vai būs bieza:
Es dzirdēju māmuliņu
Namā katlu skandinot.
(LD 2946)

Mīļa Māra dusmas tur
Uz jaunām sieviņām,
Kam neslauka pirtes taku,
Netur šķīstu ūdentiņ'.
(LD 1079)

Kā tauriņš čaulā.
Tik šķīsts un balts
Snauž strautā mans Dievs.
(Viktors Eglītis. Mans Dievs)

Šķīt, aizšķīt – 1) aiziet steidzīgā gaitā. – "Kaimiņiene aizšķina gar mūsu māju, ne acu nepamezdama." (RLB ZK, 1914, 81); 2) raut, plūkt. – "Aizīsim seipūlu lokstu pašķeisim." (Anna Kažuka, Latgale, 2006)

Škurmulis – 1) rūgušpiens; 2) ne cepts, ne vārīts, tāds, kam lietas neiet no rokās. – "Nadapraška, taidš kai šķūrmuļš." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Šlaks – trieka. – "Ellinīks, voi tevi šlaks sita voi bultas vāsma!" (Gīta Briediņa, Vidzeme, 2007)

Šņaka, sk. Šņakāt.

Šņakāt – ar steigu un patiku ēst. *Lietv.* 'šņaka' – tas, kurš steidzīgi un ar patiku ēd. – "Šņoka, tuo tev dreizi pītrouks kū šņokuot." (Brencis, 140)

Šņapatas – 1) atliekas, druskas, pabiras (no kaut kā); 2) kaut kas tāds, ko neviens vairs negrib.

Ēdali, panāksni,
Pavaņķēdami!
Tie tādi šņapati
No vecas ķēves.
(LD 19277)

Šņauka – izvēlīgs, iedomīgs cilvēks. – "Tā meita gon ir kā šņauka, ni viņai viena puiša ir pa prātam, ni viņai ēdiens ir pa prātam." (Putniņa, Timuška, 238)

Ko tu, šņauka, šņaukājijs
Gar manām māsiņām?
Ne tev samta cepurītes,
Ne vīksētu zābacīņu.

¹ Mēnešziedi – menstruācija.

Tam puīšam māsu ņemti,
Kam bij samta cepurīte,
Kam bij samta cepurīte,
Kam vīksēti zābaciņi.
(LD 15152)

Šņurkas – deguns, purns. – “Nabuož šņurkas tik tivi: izdauzīšu!” (Brencis, 140)

Kas būs rītu, kas parītu,
Lai aiziet bāleliņi!
Jau šodien dēla māte
Staigā šņurkas nolaiduse.
(LD 23290,1)

Šuja, suja – dzimta, saime. – “Viņam lila šuja – 12 cilvāki.” (Brencis, 140); “Mousu šuja.” = Mūsu dzimta. (Gita Briediņa, Vidzeme, 2007)

Šukls – 1) tievs, kalsns, vājš; slaidš, smuidrs. – “Zirgs kā bild’! – teica Zīriņš un pūta dūmu mutuļus ābeļu zaros. – Tād’ pašukl’ ir, – nedroši teica Lienots.” (Balandnieki, 590); “Šukls pātagas kāts.” • “Gotiņa palikusi tīri šukla.” (Mīlenbahs, IV, 105); 2) šukls, sukls – izveicīgs, ātrs. – “Cik tā ir šukla pie cauri ložņāšanas.” (Mīlenbahs, IV, 105)

Šutenes – ēdiens, sutināti nomizoti kartupeļi. – “Vāra tā: kartupeļiem uzlej mazliet ūdens, vēl pieliek taukus, piparus, sīpolus un sāli. Katlam uzliek /vāku/ un vāra.” (Jansons, 1937, 232)

Švadra – pulks, bars. – “Jūs bijāt kopā liela švadra.” (RLB ZK, 1914, 82)

Švikstēt – 1) čukstēt, kaut ko slepus runāt. – “Pašveikstieja ausī kū navīn par kaimiņu.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); 2) radīt klusinātas, čaukstošas skaņas. – “Šveikstīšona tuorpu, čyusku.” (Kurmīns, 62); “Spārni nošvikstēja gaisā.”; 3) šķelt gaisu ar spēju kustību, radot asu skaņu. – “Pātaga nošvikstēja pār galvu.”; *lietv.* ‘švikstētājs/švikstētāja’ – vārdotājs, vārdotāja.

*gryb vusu globoitū zynoit,
pašveikstēt, karst, pabubynoit
tū, kas na bārņuku ausim.
(Pēteris Jurciņš. Monikys nagaly)*

Švikstētājs, sk. Švikstēt.

T

– burts latviešu alfabētā. – “Trauksmainie trīsdesmit trīs.” (1988.g. publicēta Marģera Zariņa romāna nosaukums). Burtu ‘t’ savirknējumu saviem dzejoļu krājumu nosaukumiem bija ļoti iecienījis dzejnieks Kārlis Krūza (1884 – 1960) – “Trauslā traukā” (1922), “Tautas tiesa”, “Teiku tīklā” (abi 1924).

– Edort, vai t’ ij tu tici, ka tā Zeme griežas riņķī? Nu tad jau mana gulta sen būtu aizgriezusies durvīm priekšā. (Salenieks, 1969, 67)

*Tīkos un tīkos,
takos un takos
atbrieniet pasavērt
piīkos un trakos.
(Māris Melgalvs. Tīkos un tīkos)*

- Ko es varu darīt tavā labā? –
- Es prasu Annelei.
- Pulksteni ietīt šallē
- un saglabāt siltu laiku?
- Nē, tos trīs, – sāka Annele. – E! Te! eM!
- Eskadroni tulpes mīda?
- Ezis tīklu mudzināja?
- Ej trīsreiz mukulājā?
- Es trāpīju musturā? – N-nē.
- Elpas trūkst, matiola? – Nezinu. Varbūt.
- Ezermalas taka mirdz. – Jā!
- (Imants Ziedonis. *Ko es varu darīt tavā labā?*)

Tagadība – tagadne. – “Pišļos grauta tagadība grims.” (Mīlenbahs, IV, 123)

Talka – brīvprātīga palīdzība kaimiņiem, radiem vai paziņam kādā lielākā darbā, kas prasa daudzas darba rokas. Par atbildību talciniekus pamielo ar ēdieniem un dzērieniem. Bija linu, miežu, rudzu novākšanas talkas, mēslu talkas (mēslu izvešana no kūts un ārdīšana uz lauka), agrāk arī līduma lišanas, apiņu šķināmās, siena talkas u.tml.; padomju laikā ‘komunistiskā sestdienas talka’, ko rīkoja ik gadus proletariāta vadona V.Ļeņina dzimšanas dienā 22. aprīlī. No ide. *tel-k- grūst, sist, mīdit. Pamatā vai nu nozīme ‘mīdit’ (piem., kulšanas darbos), vai arī ‘mīdities, drūzmēties’. (Karulis, II, 372)

877. Par apļāvībām parasti runājuši rudzus nopļaujot. Rudzu talkās, kad beiguši plaut, apvijūši sirpjus ar rudzu vārpām un pinuši rudzu vārpū vaiņagus, ko likuši saimniekam galvā, kad pārnākuši mājā no tīruma. Saimnieks pacienājis darbiniekus ar alu un saimniece ar sieru un citiem ēdieniem. (LTT)

20413. Mēslu laikā esot visiem jābūt priecīgiem, lai saimniekam ar būtu prieks par labu ražu. Tāpēc mēslu talkās senāk esot dancojuši un citādi priecājušies. (LTT)

30378. Ja skopa saimniece vēlas, lai talcēni daudz neēd, tad tai jāaizbāž zem galda tutens. (LTT)

Apkūlību talkas gāja divas nedēļas – katru dienu citās mājās, katru dienu jaunos cilvēkos. (Otilija Salmgrieze, Kurzeme, 2006)

Ziemās bija siena talkas, brauca uz attālo pļavu pēc siena. (Otilija Salmgrieze, Kurzeme, 2006)

*Tur man luste talkā iet,
Kur lustīga talkas māte:
Kā biīte vivajāja
Ap savām plūcējām.*
(LD 791,1)

*Ne tādēļ projām iešu,
Ka seģene padusē;
Lai nes talkas māmuliņe
Samedotu alutiņu.*
(LD 26305,1)

*Talka liela, talka maza,
Talka mani patērēja:
Es nokāvu talkas dēļ
Triju gadu melnu vērsi,
Triju gadu melnu vērsi,
Gada vecu kumeliņu.*
(LD 19469,2)

Tampr – 1) ciets, siksts, stingrs, noteikts. – “Tampra zeme.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 666); “Tampra valoda”; 2) ciešs, pieguļošs (piem., apģērbs). – “Pārāk tampri cimdī.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 666)

Tankšis, tankšķis – pļāpa, nebeidzams runātājs. – “Viņš ir nebeidzams tankšķis, muti neaizver.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006); *darb.v.* ‘tankšēt, tankšķēt’ – tukšu runāt, pļāpāt, čivināt. – “Birzē čirpstēja un tankšēja vēlinie dziedātāji.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 666)

Tapināt – 1) veidot. – “Cilvēks tapina klimatu.” (Karulis, II, 375); 2) aizdot (arī ‘patapināt’) un aizņemties. – “Viņš saka, ka tu zirgu tapinājs.” (Fīrekers, 475); “Grib, lai tapinot simts rubļu, ko pirkot mēbeles un rīkot kāzas.” (Janševskis, 1983, II, 122); *ip.v.* ‘tapi-nāts’ – aizdots vai aizņemts. Sk. arī Napatapa; Tapt.

Dziedat, meitas, ko gaidāt, –
Vai jums dziesmas pietrūkušas?
Ja jums dziesmas pietrūkušas,
Nāk pie manim tapināt:
Man ir dziesmu vācēlīte
Sikā kārklu krūmiņā.
(LD 916)

Ko tādu pussuķi
Kāzās veda?
Vai jums nebija
Labāku lauzu?
Ja jums nebija,
Mēs tapināsim.
(LD 20879)

Kūmās iedama netapināju,
Lai mana pādīte netapināja.
(LD 1322)

Kam, brālīti, tapināji
Tautām savu cepurīti?
Es tecēju vārtus vērt,
Šķiel’ brālīti atjājam;
Atjāj tautu rudacīs,
Mans asaru dzērējīņš.
(LD 14406)

Trūkst jums dziesmu, sveši laudis,
Es jums piecas tapināšu.
Citu gadu atdodat,
Otras piecas pieliekat.
(LD 937)

Tapināts, sk. Tapināt.

Taprināt, sk. Taprinieks.

Taprinieks, taparnieks – liecinieks. *Darb.v.* ‘taprināt’ – liecināt; ‘aptaprināt’ – ap-liecināt. Iespējams, ka atv. no *darb.v.* ‘tapt’. – “Dievs man taprinieks, ka es nezinu.” (Fīrekers, 476); “Lai viņš iraid tas taprinieks.” (Janševskis, II, 23)

Taprs – gudrs, attapīgs, labs, krietns.

Gudrajam, rāmajam
Pie bajāra lab’ dzīvot:
Rāmi durvis virināt,
Reti vārdus atbildēt.
(LD 31255,1)

Var.: 1. Gudrajam, taprajam.

Tapt, satapt – 1) sastapt, satikt; 2) nokļūt, kļūt.

Līdz es tapu pie žodziņa,
Tūlīn manim ēna bija;
Līdz satapu bāleliņu,
Tūlīn jauka valodiņa.
(LD 3508)

Dīven, dūd tev, mōsen,
Dīvu topt ceļēnā;
Dīvu topt ceļēnā,
Laimu ceļa malēnā.
(Tdz 54638)

Taucene – putraimu biezputra ar taukiem vai apcepinātu gaļu. – “Vakariņās būs taucene ar cūkgaļu.” (RLB ZK, 1914, 57); sk. arī Biezputra; Putra.

Taucēt I – barot; darīt, lai paliek apaļš, tauks. – “Sēd uz mūriņa un taucē pakaļu” (Mīlenbahs, IV, 135)

Citas meitas ada, raksta,
Es taucēju pavēderi;
Citām meitām pūru tausta,
Man taustīja pavēderi.
(LD 35781)

Īdevja Līzīte taukoju sīru,
Īdevja Līzīte taukoju sīru,
Taucej, Dīviņ, tovas telītes,
Taucej, Dīviņ, tovas telītes!
(Tdz 53419)

Taucēt II, taukšķēt, taukšēt – grauzdēt; taukos sutināt, cepināt (kaņepes, zirņus). – “Lai zirņi taukšķējas!” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 787); “Senāk arī skābus kāpostus taukšēja (sutināja podā taukos).” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 668)

Taujas, tauja – apvaicāšanās; ziņu ievākšana; pieprasījums. – “Griezties taujā pie vecākiem cilvēkiem.”; “Nav gala ne taujām, ne jaunām ziņām.” (Mīlenbahs, IV, 135)

Taujs – spīduļojošs, vizuļojošs, mirdzošs. (Ulmanis, 302)

Tauku iešņavas – ēdiens, kuru gatavoja, taukus samīcot ar sāli, pipariem, sīpoliem; tauku saglabāšanas veids.

Apvilka ar “plēvi”, sataisīja klaipa veidā un pakāra “vārcelēs”. Kad iešņava bij izžāvēta, ielika to labībā, žāvētos rudos vai miežos. Tauku iešņavas vārija ceturtdienās un svētdienās, parasti vasarā. Nogrieza pa šķēlei un lika zupā, pievienojot zupai kartupeļus, zirņus u.c. saknes. (Bičole, 116)

Tauņa – ziņkārīgais, tāds, kas grib zināt. *Darb.v.* tauņāt, taulēt, tauvāt, tautāt, tauņāties – 1) taustīt; 2) meklējot jautāt, izzināt. – “Viņa maģistru sīki iztauņāja.” (Zariņš, 62); 3) tūļāties, vilcināties, kavēties kaut ko izdarīt.

Aili manu vaiņadzīņu,
Vienu roku noņemamu!
Tautu dēla galvas auti
Abi roki tauņājami.
(LD 24742)

Vaiņags, manis vaiņadzīnis
Vienu roku uzliekams!
Tautu dēla rakstu mice
Abu roku tauņājama.
(Tdz 47686)

Pērnrudeni, šorudeni
Būtu vīru dabūjuse,
Cita tauņa iztauņāj'se,
Ka es grīznu¹ dziju vērpu.
(Janševskis, I, 127)

Tākaļa, tāpaļa – tāds, kas pārlieku daudz grib zināt; kas tekalē apkārt. *Darb.v.* tākaļāt, tāpaļāt. – “Ko nu tākaļā, ātri paliksi vecs.”; “Tāpaļāja, tāpaļāja, tikpat nedabūja nekā zināt.” (LD, 1891, 139)

Tālinieks – pretstats jēdzienam ‘tuvinieks’, resp., pēc dzīvesvietas, uzskatiem, radniecības pakāpes u.tml. iespējami attālināts, svešs cilvēks. *Atv. no ip.v.* tāls, kam pamatā ide. *to- tas ar piedēkli -ali-. (Karulis, II, 373)

Man tuvie tuvinieki, tālie tuvinieki...
No tuviem tuviniekiem atradis
Un tālos tuviniekus neatradis,
Es dzīvoju kā kameļis bez ūdens.
Man tuvu apkārt tik daudz tālinieku,
Ka vienīgais – ir jāiet tikai tālāk.
(Imants Ziedonis. Tālie tuvinieki)

¹ Grīzns – parak stingri savērts.

Tām, sk. Tāmnieki

Tāmēt, sk. Tēmēt.

Tāmnieki, tāmi, tāmās – t.s. tāmnieku izloksnē runājošie. Kurzemes ziemeļrietumu daļā, starp Ventspili, Kuldīgu, Talsiem un Dundagu, senajiem kuršiem un viņu valodai piejaukušies lībieši un viņu valoda, kas devusi vārdus ar norautām galotnēm, sieviešu un vīriešu dzimtes atšķirības zudumu u.c. īpatnības. Līdzīgas valodas īpatnības 19.gs. vēl varēja atrast Vidzemes rietumdaļā – starp Skulti un Limbažiem, kur arī kādreiz blakām dzīvojuši latvieši un lībieši. Nosaukumu 'tāmnieki' it kā esot devuši zemgaļi no ziemeļrietumu Kurzemes runātāju bieži lietotās formas 'tām' – līdz šim; vēl. Tāmnieku izloksnē E.Dinsbergis rakstīja prozas joku gabalus "Pēterburgas Avīzēm" (1861–1863), Laubes Indriķis ar pseidonīmu Tāmnieks "Mājas Viesī" (1877–1881), F.Kārkluvāls, F.Dziesma (pseud. Alant Vīls), K.Zvejnieks (pseud. Kuraž Krišs) u.c. humoristisku dzeju. Sk. arī Dundžiņi; Ventiņi.

Tāmnieku izloksnes [..] iedala dziļajās (Dundagas un Ventspils apkaimē) un nedziļajās izloksnēs. (Rudzīte, 154)

Labāk nekā citās izloksņu grupās Kurzemes, tai skaitā arī tāmnieku izloksnēs, ir paglābts mīkstnātais 'r', piem., 'garš' Popē, 'jūr' Užavā, 'karš' Stendē u.tml. (Rudzīte, 153)

Tāmulis – vientiesis, muļķis. *Darb.v.* 'tāmuļot' (tāmuļot) neprātīgi runāt, runāt bez kāda sakara. Sk. arī Temuks.

Tāpiņš, tāpiņa, pentiņš – 1) vājš, nestiprs alus. Kad dara alu, tam ir trīs stipruma pakāpes, trīs šķiras, visvājākais no trim ir tāpiņš jeb tāpiņa. Dažreiz suitos par tāpiņu sauc vienkārši alu. – "Vienu reizi gadā – linu talkā – izbrūvēja alu, bet ne jau stipru, tikai tādu tāpiņu." (Balandnieki, 217); "Drusku viņam esot saglabājis šāds tāds tāpiņš." (Balandnieki, 186); sk. arī Patekas; Pīza; Pižulis; 2) vientiesis, vārgulis. – "Ak tu muļķa tāpiņš, kā tu runā!" (Janševskis, 1994, I, 170); "Tas jau ir tik tāds tāpiņš! Uz to nevar daudz klausīties." (Mīlenbahs, IV, 148)

Dižajās mājās vasarās, kad nācās daudz strādāt karstā laikā, svīst un arī daudz dzert, īstais darbinieku dzēriens bija vājais alus (pentiņš jeb parastāk – tāpiņš) [..] Sprieda, ka tāpiņš esot ēdienam labs palīgs – to lietojot, necik negriboties ēst, bet, ja dzerot ūdeni, tad izsalkums atkal klāt drīz vien. Darbos neesot labs arī dižais alus – to dzerot, uz brīdi gan jūtams spars, bet tad cilvēks kļūstot gurdš. (Draviņš, 275)

Tāpšļa – tāds, kam pārmērīga ziņkāre par visu. – "Tāpšļa grib visu no citiem iztāpšlāt." (RLB ZK, 1914, 58)

Tāpuļot – atdarināt; mērķaķoties pakaļ. – "Viņa [..] arī iedomājusies tāpuļot man pakaļ." (Janševskis, IV, 58); iespējams, radn. vārdam 'tāpat', resp., 'tāpuļot' – darīt tāpat kā kāds cits.

Tārpa – spēks. – "Tik daudz mums nebūs tārpas arī par abām kopā." (Janševskis, IV, 267); "Vecam cilvēkam tāpat kā mazam bērnam maz tārpas (maza tārpa)." (Mīlenbahs, IV, 149). Sal. Netārps, netārpa.

Tārpiņu putra – "No bīdelētiem miltiem pagatavo cietu mīklu, izveļ plānās plādās un ar nazi sagriež tievos, garenos gabaliņos – tārpiņos." (LKV, XI, 20484); sk. arī Biezputra; Putra.

Tārpiņus pagatavo gandrīz tāpat kā ķiļķenus, tikai mīklu taisa cietu, tā ka ar apaļiem manģališiem, miltus uzbārstot, to var izrullēt plānos apaļos plāceņos. Šos plāceņus tad saritina apaļos ruļļos, kurus ar nazi uz dēļiņiem sagraiza, tā ka iznāk garas strēmeles, kas izskatās kā tārpiņi. (DL, 1891, 19)

Tekoši, tekošs (tekuoši, tekuošs) – regulāri; regulārs, tāds, kas ik pēc laika atkārtojas. – “Kad rudenos bija garīņu laiks, mirušais vectēvs tekoši atnāca apciemot. Māte teica: “Redz, atkal viņš atnācis! Ej atpakaļ, te tev nav ko darīt!” (Anna Dintere, 2006)

Telde, teldis, teldas – kariete; lepns braucamais; vāģis. – “Tie ar trijiem teldiem brauca.” (Fīrekers, Konkordance, II, 225)

Telka – raksturs, izskats, paskats; veidols. – “Tie abi vienā telkā.” (DL, 1892, 177); “Viņam tīri miroņu telka.” (Ulmanis, 305); “Ģimiji nobālst, pie kam dažī dabū izejaļganu telku.” (Mīlenbahs, IV, 160)

Notālim iz viņiem noglūn
Ūdens dīvu ballas telkas.
(Rainis, III, 173)

Temuks, temulis, temuļa – muļķis, “neveikls cilvēks” (DL, 1892, 129). Pamatā ide. *tem- tumšs. Ar nozīmes pārneseumu ‘tumšs’ – ‘dumjš, muļķīgs’. (Karulis, II, 440). *Darb.v.* ‘temuļot, temuļoties’ (temuļuot, temuļuoties) – runāt nevajadzīgu, nepieklājīgu; muļķoties. – “Temuļojies tik vien – būs bruzda!” (Mīlenbahs, IV, 163). Sk. arī Tēmēt.

Temuļot, sk. Temuks.

Tencināt, tent – 1) pateikties; slavēt, daudzināt. – “Šie patencinājuši.” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 202); 2) plāpāt, no kā arī ‘tentot’; 3) izdarīt, izturēt. – “Dievs zin’, kā viņš to varēs iztentk.” (Langijs, 308); *lietv.* ‘tencināšana, tenkas, patenkas’ – 1) pateikšanās, paldies teikšana. – “Gan mag’ patenkas viņš nopelnī.” (Langijs, 309); 2) aprunāšana, plāpas. – “Cik ļaudis dažreiz neprātīgi ar savām aprunāšanas tenkām.” (Janševskis, 1994, I, 347)

Visi ļaudis to vien teica:
Tais mājās čakli puīši!
Nu atnācu, nu redzēju
Tencinātus tēva dēļus:
Divas stundas kājas āva,
Trešo jūdza kumeliņu.
(LD 9335, 13)

Jau tūdaļ, turpat klasē Dinsberģis cienīgam barona kungam, cik uz ātrumu varēdams, sirsnīgi patencināja: tomēr uz Ziemassvētku vakaru sadzējoja un aizsūtīja viņam vēl šādas peršīņas:
Augstcienīgs un žēlīgs tēvs!
Par tādu svētu, dārgu dāvanu
Un par to augsto tēva laipnību,
Ar ko ļūs, cienīgs tēvs, man godājiet,
Ka man šo svētu mantu dāvājiēt,
No svēta prieka aizgrābts esmu tā,
Ka nezinu, ko sākt, kas jādara.
Sirds pilna ir un nobirst asaras,
Ka prieka brīdis tāds man gadījās!
Vēl nejēdzu, kā par to tencināt,
Kā godāt ļūs, kā paldies nodziedāt,
Ka godājuši man’ tā, cienīgs tēvs!
(Dinsberģis, 58)

Tentelis – tāds, kas neveikli, nedroši iet. – Veļas kā tentelis.”; “Ko pinies pa kājām kā tentelis?” (Mīlenbahs, IV, 164)

Tēgāt – 1) pļāpāt, aprunāt; runāt. – “Kas tev tur tik daudz ko tēgāt, – tev jau tikpat nedos.”; “Ļaudis par viņu zināja tēgāt anekdotes.” (Mīlenbahs, IV, 170); 2) prašņāt. – “Kur tu dabūji, kā tu varēji? tā vien māte tēgājusi.” (Mīlenbahs, IV, 170)

*Ja es spētu melst kā krauklis, vīlerot kā lakstīgala
Un kā sila ūpis tēgāt, i tad visu neizteiktu.
(Jansons-Saiva, 85)*

Tēgt, patēgt – 1) atļaut, atvēlēt; aizstāvēt. – “Lai kas notiek, tu jau savu bērnu visur patēdz, citi vien paliek vainīgi.” (RLB ZK, 1914, 71); “Ko tu viņu patēdz, lai pats atrunājas.” (DL, 1894, 163); 2) lietot. – “Tēdz, cik tu gribi, pilnīgi patēgt tu nevari.” (Mīlenbahs, IV, 170)

Tēkāt, tākajāt – 1) izprašņāt, izzināt, izdibināt, pētīt, meklēt. – “Kungs tev tēkā.” (Firekers, 481); “To Ķēniņu Goḡs ir kādas Lietas iztēkāt.” = izdibināt (Gliks, 56); “Naktī runāju ar savu sirdi, manam garam bij jātēkā.” (Mīlenbahs, IV, 170); 2) pļāpāt, tukšu runāt, aprunāt; “Tās pašas cilmes kā ‘tenkot’.” (Karulis, II, 460); 3) lēkāt, skraidīt apkārt, tekalēt. – “Domas tēkāja apkārt.” (Mīlenbahs, IV, 170); sk. arī Tēgāt.

Tēls, sk. letēls.

Tēmēt, tāmēt – 1) uzmanīgi skatīties, vērot; noprast, sajust. – “Juoņūs nūimļu toļko patiemietu, napisadolūs.” (Felicitā Kučinska, Latgale, 2003); “Es tā tāmēju, ka rīt būs lietus.” (RLB ZK, 1914, 83); “Notāmē nu, kāds būs rītu laiks.” (DL, 1892, 161); “Vai tu tāmij, kur ceļš?” (Brencis, 140). *Darb.v.* ‘datīmiet’ – dasaviert=pieskatīt (Vitālijs Ruskulis, Latgale, 2003); 2) mērķēt. Vārda pamatā ide. *tem- tumšs, tumst (no kā arī latv. ‘tumsa’), pārn. ‘apmulsis, apdullis’ [...] Latv. val. bijis verbs *temt vai *temst – (sa)tumst, no kā pārn. ‘(tumsā) uzmanīgi vērot (sasprindzinot redzi)’. (Karulis, II, 389). Sk. arī Temuks.

*Vysi verās, vysi tēmeji.
Voi es ciki gudra asu,
Voi es ciki gudra asu,
Voi pi dzēvis vysu prūtu.
(LD 22678)*

Tēne, tēna – plāna plēve, plēvīte; kaut kas izdilis. – “Šās govs pienam nostājas vīrsū tikai maza tēnīte krējuma.”; “Tādu plānu tēnīti vien nogriež.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 677); “No lielās guļas palika kā tēna, kauli un āda vien, kur nu spēks rāsies.” (DL, 1891, 106). *Darb.v.* ‘tēnēt, tēnāt’ – 1) dilt, novājēt. – “Iztēnējis nabags, neko negrib ēst.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); 2) pārklāties ar plānu kārtiņu. – “Pelējumi sāk tēnēt pār gurku sāļījumu.” (Mīlenbahs, IV, 172)

Tēns – 1) mierīgs, lēns. – “Tēns laiks, ūdens.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 677); 2) novājējis, izdēdējis cilvēks; caurspidīga, ļoti plāna drāna.

Tērpināt – prašņāt; pratināt. – “Ka grib dabuot kū zynuot, tārpyņoj.” (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); “Ka labi patārpyņuoja, to pastuostieja vysu.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); “Kā sākām tērpināt, nezinaļa vairs, cik vecs.” (Mīlenbahs, IV, 174)

Tēviņš – 1) vīrišķais īpatnis jebkurai dzīvai radībai, uzsverot vai nu reproduktīvo, vai fiziskā spēka funkciju. – “Deviņi tēviņi un tomēr katrai mātītei tikai dviņi.” (Milihs, 1806, 33); “Te viens drukna auguma tēviņš ar lielu vēderu izrādījies no visiem tas stiprākais.” (DL, 1894, 26); “Drīz arī atskrējis kāds briesmīgs tēviņš ar lieliem ragiem pierē un briesmīgi gariem zobiem.” (DL, 1892, 22); “Tu nositams tēviņš! Tagad tev ar aukstu pērienu nepietiks, tu dabūsi vakarā siltu pērienu!” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, I. puse, 315); 2) ‘tēvs’ pamazināmā forma; 3) laivas purns, priekšgals. – “Dundadznieku laivas ir ar laužtiem, bet Rīgas jūrmalas laivas līdz Engurei – slaideniem tēviņiem. Vai jūs zināt, kas ir tēviņš? Tas ir laivas vedējs, vilnī šķēlējs, ozolkoka purns. Un visi dēji satek uz priekšu vedējā – vilņu laužējā tēviņā.” (Ziedonis, II, 80). Sk. arī Mātīte.

26686. Sējas laikā tēviņi (vīrieši) neēd no poda, lai labība nebrantotu. (LTT)

17842. Tanī dienā, kad kāds lops dzimst, ja atnāk vīrišķis, tad citā gadā no tās dzims tēvainis, ja sievišķis, tad būs mātīte. (LTT)

27726. Sīpolus stāda Ijāba dienesī, tad tie neaug “tēviņos” (ziedos). (LTT)

3261. Bišu tēviņiem ir savs sargs, kas tos apgulda un atkal pieceļ. /S.Gūberts, 1688./ (LTT)

28708. Starki audzinot bērņus tikai pa pārām: tēviņu un mātīti. Ja esot vairāk, tad vai nu olu izmetot zemē, vai arī kādu cālēnu. (LTT)

33570. Daži ticot, ka pie zaķiem tāpat mātītēm kā arī tēviņiem esot bērņi. /S.Gūberts, 1688./ (LTT)

33579. Zaķi auru laikā varot viegli pievilkt, ja tik aurojot zaķa balsī. Tēviņš aurojot rupjāki, mātīte smalkāki. (LTT)

11094. Zosu tēviņam maukušī cimdu galvā – uz kuru pusi tas iet, uz to pusi būs zilētājam jāiziet. (LTT)

21226. Par mīklu tēviņu sauc lielo odu. (LTT)

Mušā ir muša, bet mušu tēviņš – mušaks. (Iveta Dukaļska, Rīga, 2006)

*Māmīt' mana nomiruse,
Slavīt' mana pazuduse:
Nav māmiņas teicējīņas,
Ne tēviņa žēlotāja.*
(LD 4739)

Ticēt, ticēties – 1) būt dievbijīgam; 2) būt piemērotam, derīgam, derēt; 3) pajauties uz kaut ko. – “Uz viņu ticos.” (Ulmanis, 308); “Es ticu iekš dievu, es ticu miroņu augšāmcelšanu.” (Ulmanis, 308); “Pamatā *darb.v.* ‘tikt’ ar senāko nozīmi ‘būt piemērotam, derēt’.” (Karulis, II, 396). Sk. arī Ticīgs.

14895. Ja atrod kraukļa lizdu ar bērņiem, tad no zariem vajaga aptaisīt ap to sētu. Otrā dienā tur vairs bērņu nebūs. Kraukļu māte būs atnesusi bērņiem tādu zāli, kas tos padarījusi neredzamu. Nevajaga acīm ticēt, bet sameklēt ar rokām putnēnus un izņemt no mutes brīnuma zāli. Krauklēnus tūliņ varēs redzēt un pašam būs tāda zāle rokā, kas padara cilvēku neredzamu. /F.Brīvzemnieks, 1881, VI, 205./

16485. Nevienam latvietim nevar ticēt, jo tie glaimo un liekuļo visrupjākā kārtā. Viņi ir nekrietnākie nodevēji pasaulē un pastāvīgi viens otru apsūdz, kādēļ pie viņiem vienādi var atrast vainīgos. Nodevējam tik vajaga apsolīt pudeli brandvīna, lai izdabūtu visus zādzības un blēdības dalībniekus. /J.Kohl, Ostseeprovinzen, II, 1841, 35 45 / (LTT)

*Neticēju māmuliņu
Sīru dienu redzējušu;
Nu es ticu māmuliņu,
Nu es pate ieraudziju.*
(LD 1227)

*Tici Dievu, līgaviņu,
Ej ozola bāznīcāi;
Visi laudis tevi teica
Bez Dieviņa dzīvojoļ.*
(LD 30413)

Tici mani, ligaviņ,
Ceļā nakts negulēšu,
Taisi vietu, gaidi mani,
Ber auziņas kumelam!
(LD 26799)

Ticiet, brāļi, neticiet,
Es izmiju ligavinu;
Simtu ņemu zelta naudas,
Vēl skaistāku ligaviņu.
(LD 27242)

Ticība, sk. Ticīgs.

Ticīgs – 1) dievbijīgs, reliģiozs. – “Dievaticīgs.” (Ulmanis, 308); 2) centīgs, krietns, uzcītīgs; ātrs, veicīgs. – “Viņi strādā ticīgi.” (DL, 1893, 150); “Divreiz nedēļā ticīgi ierodos uz mūzikas stundām.” (Zariņš, 122); “Laid ticīgāki!” = brauc ātrāk (Karulis, II, 396); 3) ticīgs, ticams – piemērots, derīgs, uzticams, tāds, uz ko var paļauties. – “Ticīgs zirgs.” (Ulmanis, 308); “Man rokā bij labi ticams revolveris.”; “Man baļķus tēšot bieži gadās ieknābt kājā, jo viena roka nav ticama.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 679). *Apst.v.* ‘ticīgi’ – 1) dievbijīgi; 2) pastāvīgi. – “Viņš ticīgi baras.” (DL, 1893, 150); *lietv.* ‘ticība’ – 1) dievbijība, pilnīga paštuššanās uz kādu. – “Elku ticība.” (Ulmanis, 308); 2) piemērotība, derīgums; 3) paraša, daba, raksturs. – “Tam zirgam pa laikam tāda ticība.” (Ulmanis, 308); “Es pazīstu tavu ticību.” (Ulmanis, 308). Sk. arī Ticēt.

Tiekam(s), tikām(s), tikam(s) – līdz kamēr; tikdaudz, kamēr; tikmēr. – “Mums jāgaid’¹, tikams viņš atiet.” (Langijs, 310)

Es tūlāju, es tekāju,
Man izgaisa māmuliņa.
Tūlādama, tekādama
Ietečēju nīedrūtē.
Tur atradu nīedrūtē
Trīs sudraba avotiņus.
Vienā dzēre raibas gov’s,
Otrā sirmi kumeliņi.
Pie trešā avotiņa
Trīs Laimītes mazgājās.
Divas saka: kur tu teci?
Trešā klāt aicināja.
– Meitiņ, tava māmuliņa
Guļ zam zaļām velēnām. –
– Celies, mana māmuliņa,
Es pacelšu velēniņu.
– Es, meiliņa, necelšos,
Tiekams saule debešos.
– Uz saulītes pavaicāju,
Ko dar’ mana māmuliņa
– Zelta slotu ceļu slauka,
Gaida tevi aizejot.
(LD 4993-1)

Tiekam, brāļi, nevedat,
Ja papriekšu nešaujat:
Pieni buri, sešas laumas
Māsiņ’ ceļ’ maliņē.
(LD 18182)

Tikrs – labs, pareizs, īsts, pienācīgs, cienīgs. – “Tikrs viltnieks.” (Langijs, 310); “Tad tu dabū godīgu un darbam tikru cilvēku.” (Jāņševskis, 1994, I, 193); “Nevienas meitas tevis tikras – tās ir visas nabadzes.” (Milenbahs, IV, 183); “Ar tikru tiķējimu.” = ar īstu ticību (Kuršu kāpu folklorā, 14); Radn. vārdi lietuv. val. – ‘tīkkras’, prūšu val. ‘tickars’ – īsts.

Tiķens – 1) drošs; tāds, uz ko var paļauties. – “Tu esi tiķena, ka viņa nekā nemana?” (Jāņševskis, 1994, I, 32); “Vai tu esi jau tik tiķens, ka skolotājs viņu ņems?” (Jāņševskis, I, 256); “Jūs domāsimā mēs varēsim būt tiķeni, ka zemi dabūsim.” (Jāņševskis, I, 352);

2) radn. vārdam 'ticīgs' tā senākajā nozīmē – piemērots, derīgs. – "Neesmu tikēns." (Ulmanis, 307)

Timba – 1) nepatikšanas; nelaime. – "Nu tik es esmu timbā!" (Mīlenbahs, IV, 190); 2) cietums. – "Un, zini, nākt atkal timbā nebūtu patīkami." (Janševskis, I, 286); "Turēšot mani timbā, līdz es tur nobeigšoties kā novārdzināta kaķe." (Janševskis, 1994, II, 238); 3) neveikls, gauss, slinks cilvēks; 4) bieza viela vai biezs šķidrums. – "Jūs alu esat izbrūvējuši tik biezu, biezu, nu kā timbu." (Mīlenbahs, IV, 190). Sk. arī Timbāt; Dimba.

*Nem, bāliņu, timbu tambu,
Timbu tambu maltu gāja;
Neņem tādas vizdegunes,
Vizdegune aizkrāsne
(LD 12158,3)*

Timbāt – 1) daudz dzert; dzerot notriekt naudu. – "Kū tu timbaj tuo austa oudeņa tik daudz!" (Brencis, 141); "Nu esi līdz ausīm pietimbājies, bet ar notimbājies visu naudu." (RLB ZK, 1914, 83); "Viņš labi pietimbājies." (Ulmanis, 196); 2) lēnā gaitā, ar grūtībām vilkties; ar lielām pūlēm kaut ko nest, vilkt vai stiept. Bērnu dziesmiņā "Krupīts nesa ūdentiņu/ Sakumpušu muguriņu" piedziedājums ar 'timbaka tambaka' varētu būt radies no *darb.v.* 'timbāt', t.i., ar grūtībām nest. Sk. arī Timba.

*Vakara brālīti,
Izskaiti bērņus!
Vilkē citus timbāja
Avota lejā;
Vējš citus pagāza
Gar cūkas sili.
(Tdz 59891)*

*Gana lieli Ziemassvētki,
Noslīdēja lejiņā;
Iesim veci, iesim jauni,
Timbāsim kalniņā.
(Tdz 54348)*

Timerēt, timerēt – 1) veidot, darināt, ņemties. – "Kamēr kalpi sienu pļāva, tikmēr saimnieks mājā šo to timerēja." (Mīlenbahs, IV, 190); "Viņš ilgi timerējās gar sarežģījušos tiklu, tomēr netika kārtībā." (Mīlenbahs, IV, 191); sk. arī Timiņš; 2) nedot miera, aizskart. – "Negribēdams, ka Mieriņš tos bērņus timerē." (Mīlenbahs, IV, 190); 3) ēst, skribināt; 4) saka "par vanaga skaļu drebošu kliegšanu" (Magazīn, XX, 185); brēkt, kliegt. – "Gaisā, taisni viņiem pār galvu, kliedz vanags, kaut kur tālāki otrs timerē tam pretī." (Janševskis, III, 283)

*Bija, bija, manim bija
Trīdesmit linu kreklus;
Cimdu, zeķu, lo nevaids,
To nemāku timerēt.
(LD 7346)*

*Ciksti, ciksti tu, kociņi,
Kas jel tevi cikstināja?
– Div' sudraba vanadziņi
Timerēt timerēja.
(LD 2562,1)*

*Pie bāliņa sērstu gāju,
Ru(t)ku sišu padusē;
Brāja sieva nemieloja,
Sāku ru(t)ku timerēt.
(LD 26602)*

*Trīcēt trīc tas kociņš, –
Kas kociņa galiņā?
– Sudrabots vanadziņš
Timerēt timerēja.
(LD 2562)*

Tinības – dzemdības. – "Viņa kundzei bija drīzumā gaidāmas pirmās tinības." (Janševskis, 1994, I, 79); "Kad gaidāmas tinības?" (Janševskis, IV, 47)

Tinkšķēt, tinkšēt, stinkšķēt, tinkšķināt, tinkšināt, stinkšķināt – radīt smalku skaņu. Vārda pamatā, šķiet, ide. *(s)ten- skanas atdarinājums, "kas parasti saistās ar metāla (piem., neliela zvana) skanējumu". (Karulis, II, 408)

tu nesit manos vārtos
tur gailis guļ un suns
pie loga pietinkšķīni
lai mostas sveces guns
(Knuts Skujenieks. *tu nesit manos vārtos*)

Ledus jūrā tinkšķot zvaigzne krīt,
Manas acis savilgušas salā.
(Knuts Skujenieks. *Baltā romance*)

ne tikai decembrī bet jau no paša rīta
valsts un privātā automobilisma nostašķīta
zili zaļa zilīte tinkšķina vāri
ignorējot dabas un vēstures kalendāri
(Knuts Skujenieks. *ne tikai decembrī bet jau no paša rīta*)

Tiņa, tiņa, tiņas – 1) pinekļi. – “Pagaist burveķļu tiņas, naktsrēgi aizbēg no gaismas.” (F.Dziesma); 2) kaut kas traucējošs, tāds, kas pa kājām pinas, maisās. Sk. arī Tiņāties.

Lielā gaitā saule staigā
Zemei pāri skaļiem soļiem:
Aizspēdama tumsas tiņas,
Zelta pēdas atstādama.
(Rainis, II, 19)

Tiņāties, tiņāt – 1) tistīties, tistīt, tīt. – “Tiņādams papirosu.” (Mīlenbahs, IV, 193); “Ko nu tik daudz tiņā, būs tik pūles attināt.” (Mīlenbahs, IV, 193); 2) pīties, pīt. – “Man pavisam nepatīk ar viņu tiņāties.” (Mīlenbahs, IV, 193); “Tāds ar tādu tiņājas.” (Mīlenbahs, IV, 193). Sk. arī Tiņa.

Nāc nākdama, tautu meita,
Ar sagšām, palagiem,
Diezgan biju tiņājies
Ar kažoka lupatām!
(LD 24859)

Tirināt – 1) raustīt, kratīt, tricināt; 2) kaitināt, kairināt. – “Caur vienu ģeķīgu tautu tirināšu es tos uz dusmību.” (Gliks, 93)

Augšupēdu vien gulēju
Sava lēva tīrumā;
Rokas kājas tirināju,
Jaunus puišus kairināju.
(LD 34486)

Tiri tiri, mans kūsi,
Virš jumtiņa apakš liskas;
Citu gadū tirināsi
Jauna vīra gultiņā.
(LD 35611)

Tirpalas, stīrpalas – tirpas, trīsas (Brencis, 141); “Stierpalas pa kaulim it.” (Gita Briediņa, Vidzeme, 2007)

Tizāt – klibot, ar pūlēm kustēties; *lietv.* ‘tiza’ – tāds, kas ar grūtībām, pieklibojot kustas uz priekšu (cilvēks, zirgs u.tml.). *Īp.v.* ‘tizls’ mūsdienās ieguvis vispārīnātu nozīmi ‘stulbs, neejdzīgs’. Varbūt pēc analogijas arī *darb.v.* ‘tizāt’ varētu apzīmēt ne tikai pieklibošanu, bet arī neejdzīgu darbošanos.

Timiņš – lēni, pacietīgi veicams darbs. Kaut kas stipri piņķerīgs, kas prasa ilgu laiku. Radn. vārdam ‘timeklis’, *darb.v.* ‘timināt’ – ļoti smalki vērpēt. Sk. arī Timerēt.

Tīre – kartupeļu biezputra, kartupeļu biezenis. – “Izvāriju balto tīri un tik garzi pāēdu.” (Zelma Atte, Kurzeme, 2006); “Bērni, šorīt brokastē būs tīre.” (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Titišanās, titiba, sk. Tītit.

Triekšis – 1) nepatikams atgadījums, sadursme, skaļš strīds. – “Man ar kaimiņu iznāca liels triekšis ganu dēļ.” (RLB ZK, 1914, 59); 17.gs. ‘trieksne’ – dumpis (Karulis, II, 426); 2) skaļa runāšana.

Trimda, sk. Trimt.

Trimīņš – jandāliņš, tracis, strīds, bet var būt arī tas, ko mūsdienās sauc par tusiņu jeb burziņu. – “Tad ta trimiņš bija – rokas gāja pa gaisu.”; “Bērni, kādu trimiņu jūs še taisāt.” (RLB ZK, 1914, 59); “Jaunajam pārim jau par nedēļu pēc kāzām iznācis trimiņš.” (RLB ZK, 1914, 83). Sk. arī Trimt.

Trimt, trimēt – 1) drebēt, trīcēt. – “Stāv stipri, ne trimēt netrim.” (Mīlenbahs, III, 236); 2) kustēties; darboties. – “Gars man trima milzu cerībās.” (Mīlenbahs, IV, 237). *Lietv.* ‘trimda’ sākotnēji – bailes. – “Redz, kur man trimda bija!” (K. Firekers). Vārds ‘trimda’ ar nozīmi izsūtījums, piespiedu prombūtne ienāk kopš 1870.g.: “trimdā likt” – deportēt. (Karulis, II, 427)

Trivēt, trivēt – *spēt izturēt. – “Uorā navar triviet, cik solts.” (Reķēna, II, 515); “Jaču šai pagastā var vēl trivēt.” (Zariņš, 314); “Navarieju vaira triviet, pasciēju vysu kū dūmoju.” (Marija Kursite, Zemgale, 2006); “Meizt īsagribis, navar trivēt, mudruok vajag.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Cik ilgi triviesi, nasdama tuodys nostys.” (Reķēna, II, 515)

Trizulis I, II, sk. Trizuļot I un II.

Trizulis III, strizulis, strizdulis – siena vai labības dakšas; šķēps; iesms. – “Nu Ansiņš nolauza visu bērzu un, zarus kaut cik apdrāzis, paņēma to par strizduli, grūda atkal saīmus laukā.” (Rakstu krājums, 1896, 117)

Trizuļot I (trizuļot) – spīguļot, vizuļot; mirgot. – “Uz vienu roku rokassprādze, uz otru pulkstinis, vizuļoja un trizuļoja.” (Kagaine, Raģe, III, 568); “Aizkari viegli trizuļo.” (Zariņš, 158); *lietv.* ‘trizulis I’ – spīguļis; kaut kas vizošs, spīdīgs.

Trizuļot II (trizuļot) – treļļot, viļņot (par skaņu). – “Kad saceļas vēja pūsma, viss apsājs trizuļo ērģeļu brāzmā.” (Ivaska, 2003, 140); “Dažādā stiprumā trizuļojošais mūzikas viļņojums.” (Mīlenbahs, IV, 239); *lietv.* ‘trizulis II’ – skaņas viļņojums; priekšmets, lieta, kas, tai pieskaroties, skan. – “Cīrulis birdina savus dziesmu trizuļus.” (Mīlenbahs, IV, 239); “Katra zara galā pušķis kā lauvas astei. Un katram pušķim trizuļi [...] Stāvu zem rasotās priedes kā zem tridekšņa trizuļu pakariņiem.” (Ivaska, 2003, 139); “Apšulapas, grozoties gargaros kātos un tik tikko sitoties viena pret otru, skan kā trizuļi.” (Ivaska, 2003, 140)

*un putu trizuļi vāri
aizlidoja kāpām un priedājiem pāri
spēji
kā trauksmaini sīdraba spēri.
(Fricis Dziesma. Vēltras un ūdeņu zvani)*

Trīs lietas – latviešu tradicionālajā apziņā cilvēkam labs, noderīgs, palīdzīgs ir tas, kas ir skaitā pa trīs. Mītiskajā apziņā ‘trīs’ saistījās ar attīstības un dzīvības turpināšanas iespēju (pagātne, tagadne, nākotne), tāpēc brīnumpasākās “muļķītim” (tas, kas vēl nav pieaudzis, bet par tādu grasās kļūt, veicot nopietnus pārbaudījumus) vienmēr ir trīs ceļa iespējas, trīs pārdabiskie pretinieki, trīs pārdabiskie palīgi. Dāvināt trīs lietas (plašāk –

nepārskaitļa) nozīmēja vēlēt labas nākotnes iespējas. Dāvināt vai dot divas (plašāk pārskaitļu) lietas nozīmēja pasvītrot kāda cikla noslēgumu, pielikt kaut kam punktu. Varbūt tāpēc joprojām Latvijā dzīvajiem dāvina nepārskaitļa ziedus, mirušajiem uz kapiem nes pārskaitļa ziedus.

8140. Trīs lietas nav galvojamās: suņa zobi, zirga kājas un bērna pakaja. (LTT)

15110. Bērnu krustījot, pieliek tam klāt trīs lietas: kumosu maizes, naudu un Dieva vārdu, vecas dziesmu grāmatas lapu, lai bērns dzīvē būtu pārticis un gudrs. (LTT)

30219. Kad bērnu no pupa šķir, tad izcep maizes kukuli, kurā ieliek trīs lietas: olu, naudu un svētbildi. Tad ļauj to kukuli bērnam aizkart. Ja bērns pirmo aizkar olu, tad viņš būs strādīgs, ja naudu, tad dzērājs, ja svētbildi – dievbijīgs. (LTT)

30702. Pār jaunu tiltu pirmo reiz ejot, vajaga iedomāties trīs lietas, tad tās piepildīsies. (LTT)

32739. Ja pirmo reizi gadā ēd jaunrudzu maizi, tad var vēlēties trīs lietas, tikai nav brīv nevienam līdz nākamam gadam to teikt. (LTT)

33553. Nav jāzog trīs lietas: 1) nauda, jo tā iet pa cilvēku rokām, 2) vilna, jo aug caur asinīm, 3) sāls, jo nāk pa ūdeni. (LTT)

Trosma (truosma) – liela burzma, drūzma, troksnis. – “Vētras trosmā.”; “Vārti ar trosmu atsprāga vaļā.” (Mīlenbahs, IV, 253–254)

Augšā! uz priekšu!

Uzvaras drosmā:

Ļaudis, tie trosmā

Sekos, kur cīnās.

(Rainis, I, 128)

Pārāk skajā trosmā

Ausis mulsišas.

(Rainis, II, 92)

Trucis – neliela koka mucīņa, trauks skābputras uzglabāšanai.

Trušāties, trušņāties, trušināties – nevarēt aizmigt; nemierīgi gulēt; svaidīties miegā. – “Viņi gulēja un dzirdēja, ka puisēns sāk trušņāties.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 699); “Es gribēju aizmigt, bet nevarēju. Arī Aija ilgāk trušinājās nekā citiem vakariem.” (Mīlenbahs, IV, 249). Radn. *darb.v.* ‘trausties’ (sākotnēji – ar pūlēm ceļties, kustēties uz priekšu).

Tuims – traks, negudrs, neprātīgs. – “Iecere pilna iespējām, jābūt tuimim, lai to nesaprastu.” (Skujņiņš, 2001, 129); Vārds iegājis no ig. val.: ‘tuim’ – 1) nejutīgs; 2) truls (Abens, 447); Iespējams, iederas latviešu ekspresīvajā leksikā, jo skaniski atgādina ‘dumš, dumjš’.

Tujināties – tuvināties, nākt klāt. – “Netujinies man klāt!” (RLB ZK, 1914, 59)

Tuksne, tuksnība – tukša vieta; tuksnesis (Fennels, 1988, 97). – “Pagaidām te ir pilnīga tuksne.”

Tukšatne, tukšatnes – 1) laiks, kad mēness nav redzams pie debesīm; 2) kaut kas pilnībā iztukšots. Sk. arī Tukšības; sal. Pilnates.

Tukšības – kad kas ir bijis, bet uz laiku izpaliek. – “Govs tukšības=kad govš apstājusies pienu dot; Mēneša tukšības, t.i., laiks, kad pie debesīm Mēness nav redzams.” (RLB ZK, 1914, 84); sk. arī Tukšatnes.

Tukšumi – ziemeļi. – “Viņi tukšumi, nikuo tī vydā nav.” = Vieni tukšumi, nekā tajos iekšā nav. (Ņina Kukule, Sibīrija, 2005)

7056. Tumšo leju malēnieši meklēja tālu tālu tukšumos (ziemeļos), kur ne saules, ne mēness; pat zvaigžņu tur neatspīdēja, bet valdīja mūžīga tumsība. (LTT)

16058. Kviešus vai zirņus sējot, trīs sauļas jāizsēj vispirms pret tukšumiem (ziemeļritiem), – tad zirvubi nelaižas uz tā lauka. (LTT)

30260. Maza bērņa šūpuļa galvgali noliek uz tukšumiem. (LTT)

35555. Zirņus sējot pirmā šauja jāmet dienvidos, otra vakaros, trešā tukšumos (ziemeļos), lai zirņi vārot būtu miksti. (LTT)

Tumēt, tumuļoties (tumuļoties) – apmākties (par debesīm). – “Sāk jau tumuļāties, būs lietus.” (Mīlenbahs, IV, 264). Nozīmes pamatā – sabiezēšana (sal. ‘tume’) un tumsas nākšana (sal. ‘tumsa’).

Tumšinieks – tas, kas pēc otra domām kādā jautājumā dara vai saprot ko pavisam aplam.

1668. Pie Tirzas baznīcas lejā ir avots, ko jau no vecu-veciem laikiem tur par svētu. Jāņa naktī tur arvien vēl tumšinieki sanāk ar vājiem zirgiem un lopiem vai ar neveseliem cilvēkiem kādu dāvanu upurēt, ko iemet ūdenī, un tad ar to ūdenī aplej slimniekus un lopus. /Latv. draugs, 1840. 21./ (LTT)

Tumulis, tumuls, tumelis – 1) neveikls cilvēks; 2) muļķis. – “Tumulis kas tumulis, nu cik reiz var teikt vienu un to pašu!” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006). Sk. arī Tumēt, Tumuļoties.

Turme I – 1) labums. – “Viņam nikas naiť turmē.” (Olga Mičerevska, Latgale, 2006); 2) garša. – “Ēdiens bez turmes.” (Mīlenbahs, IV, 272)

Turme II – saturs. – “Īss turmes atstāstijums.”

Turšķis – kāds, kas daudz runā; plāpa. – “Met nu reiz mieru! Ko tur tik daudz turkši kā turšķis!” (Mīlenbahs, IV, 272). Varētu būt kafejnīcas nosaukums, kur apmeklētājs zina, ka tajā varēs no sirds izplāpāties. Arī kafejnīca, kur jāsapagaida, ka klusuma nebūs.

Turta – īpašums, manta. – “Turtu vairot.” (Mīlenbahs, IV, 272); “Viņam ir liela turta.”

Tutināt – pie sevis klusām runāt; savā nodabā runāt. – “Kū tu tutini: runoj stipruok!” (Brencis, 141)

Tužāties, tūžāties – kavēties, vilcināties. – “Nosprīdu, ka nav vairs ko tužāties.” (Zariņš, 163); “Laužu vairums tomēr tūžājās.” (Zariņš, 1985, 177)

*Taisies drīzi, tautu meita,
Kam tik ilgi tužāties!
Man apkaltis kumeliņis
Tava brālīņa pagalmā.
(LD 16899)*

Tūceknis – kaut kas stipri sablivēts. Varētu apzīmēt saiešanas vietu, lielāku neformālas dabas saietu ar iedzeršanu, dejošanu, tūcīšanos. Sk. arī Tūcīt.

Tūcenis, tūcis – 1) kartupeļu biezputra; 2) ēdiens no grūstiem zirņiem, pupām, kaņepēm. Sk. arī Biezputra; Putra. Atv. no *darb.v.* 'tūcīt' (sk.).

Tūcīt, tūkāt, tūcīties – 1) spaidīt, bāzt; burzīt. – "Touci sinu škounī." (Brencis, 141); "Maizi toucīt voi meicīt." (Gīta Briediņa, Vidzeme, 2007); 2) midīties; spaidīties, plosīties, trakot. – "Ko viņš tur tik ilgi tūcās?"; "Puikas tūcās." (Endzelīns, Hauzenberga, II, 707). Sk. arī Duka.

Tūdīt – mudināt, skubināt, kūdīt (uz kaut ko). – "Tūdi viņu agri no mājas ārā."; "Tu esi man viņu uztūdījis." (RLB ZK, 1914, 84); "Toudi viņu nadorbus struoduot!" (Brencis, 141)

Tvanks – sastāvējusies smaka, smirdoņa. – "Svaigā gaļa laiž tvanku." (RLB ZK, 1914, 60)

Tvarts – 1) aizstāvība, aizsargs. – "Viņam tur vairs nav tvarta."; "Dārzam nav tvarta." (Mīlenbahs, IV, 289); 2) prāts, saprašana. – "Viņš pavusam bez tvorta struodaj." (Brencis, 141)

Tversme, tverme – patvērums; glābiņš. – "Vilks pār ezaru, pa ledu tecēdams, domāja, te būs man tvermes." (Firekers, Konkordance, II, 246)

*Saule pagurst viena dienas cīņā.
Kāpj no augšas lejā jūraslaukā –
Lielā liesma bezgalīgā plūsmā,
Lielā dvēse bezgalīgā masā,
Tversmi atrast tur, kur pati cēlās.*
(Rainis, I, 341)

Tvika, tvīce, tveice, tvīksme, tvīkoņa (tvīkuoņa), tvīkšana – 1) karstums, svelme, verme. – "Pamatīga tvīka ārā šodien, nav spēka ne pakustēt."; 2) ilgas, ilgošanās (pēc kaut kā). *Darb.v.* 'tvīkt' – 1) kaist, karst; 2) kļūt sārtam, sāpēt; 3) ilgoties, slāpt (pēc kaut kā).

*Ah dzeive debess soldona,
Svātu dviesēju tveikšona!*
(Dzīsmes, 56)

*Pļovas, dryvas dūd auglīgas,
Kāb Tev' tveiktum ikš myuzībās.*
(Dzīsmes, 85)

Tvīkt, sk. Tvīka.

U

– burts latviešu alfabētā.

*Alexis tur ārdā ieks iz
A uz U.*
(Jānis Steiks. *Negribētais humors*)

*Urbena urbuls
Urbīnāja murdu.
Durbēna durbulis
Skurbīnāja gurdu.
Urbēja urklis
Durstīja kā durklis
Uguni turol.*
(Jānis Steiks. *U*)

*Uhi, Uhā, Uhu Uhāu! Uki Ukā Uku Ukāu:
Ugi Ugā Ugu Ugāu.*
(Jānis Steiks. *Latvia's opera*)

*Sāc A! Beidz U! Sausa saule
Ausa aukstā Austrumā,
Kur pa augšas aulu aulē
Jau pats Jahve jaukumā.*
(Jānis Steiks. *Sāc A!*)

Ulmanim ir Ultra – līši
Ulmaņoli ulmaņīši.
Ulyanovam – Ultra cieši
Ulyanoti Ulyanieži.
Ulmanis ap mani manās,
Ullodams, kur hani ganās.
Ulmanis ar Ulyanovu
Gāza cilti Romānovu [...]
Ulmanis nebūdamis sievots
Būs un mūžam palīks dievots.
(Jānis Steiks. Negribētais humors)

U pirmulīši ullojas: U pirmais "l" tos ullo.
U pirmduļīši dullojas: U pirmais "l" tos dullo.
U pirmculīši cuļojas: U pirmais "l" tos cuļo.
(Jānis Steiks. Latvia's opera)

Ucināt, uķināt – auklēt šūpojot mazu bērnu, lai neraud. – “Mamma ucina savu bērniņu.” (Ilga Leimane, Kurzeme, 2007); “Maģiem bērniem jau diži tik, ka viņus uķina.” = Maziem bērniem jau ļoti patīk, ka viņus ucina. (Anna Roga, Kurzeme, 2007); Laikam tās pašas cilmes kā ‘aukle, auklēt’, kam pamatā ide. *auk- palielināties, pavairot. – “Senais paradums bija, bērnu rokās šūpojot, augstu celt, lai tas augtu liels.” (Karulis, I, 87)

Umaka, ummaka – spēks, vara; steigšanās. – “Gan sabāzīsim sienu bez visas tavas ummakas.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 713). Sk. arī Umakām.

Umakām, aumakām – ļoti, ar visu spēku; lielā daudzumā; steigšanās. – “Kas man krimta umakām.”; “Ļaudis sanākuši umakām.” (Mīlenbahs, IV, 298); “Gan sabāzīsim sienu bez visas tavas umakas.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 713)

Umas – strīds par niekiem. – “Starp viņiem bija umas, bet nu atkal viss labi.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006)

Umīt – skubināt, steidzināt. – “Sāka šos umīt.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 713). Latg. *apst.v.* ‘ūmai’ – piepeši, tūlīt. – “Naskrīn par ūmai, navar leidzi tikt.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006)

Umpāris, umpis – nepāris. – “Dažreiz mēdz jautāt gluži vienkārši: pāris, umpāris? Ja atbildētājs saka: pāris un sauļā atrodas umpāris, tad tam jāpieliek viens klāt.” (DL, 1894, 12); “Umpārņa cimdi.” (Mīlenbahs, IV, 299); “Šīte jau rikstu umpuors izaudzs, treis.” (Olga Mičerevska, Latgale, 2006)

Urce purce – draudīgu skaņu savirknējums attiecībā uz niknu cilvēku, droši vien saistībā ar *darb.v.* ‘urgt’, ‘urkšķēt’, ‘purkšķēt’, ‘purcenēt’ nozīmi – rūkt, neapmierināti nurdēt; arī *ip.v.* ‘urcīgs’ – pūcīgs, dusmīgs. – “Tā ir purcīg’!” (Balandnieki, 594)

Urce purce dēlu māte
Gul kā cūka midzeni.
Mātes meita kā cielava,
Tā pa logu skatījās.
(Nica, Nr.377)

Urmaka – uzbāzīgs cilvēks. – “Ja tu urmaka neatstāsies, tad došu par ausi.” (RLB ZK, 1914, 84); “Cīts nekas neatliek kā spiesties starp galdiņiem turp, lai urmakas beidz ūļavāt.” (Zariņš, 147)

Urskā, urskulis – 1) izstiepta, pastiepta lūpa. – “Urskas izstiept.”; Pārņ. nozīmē ‘ursku uzmet’ – dusmoties, uzmet lūpu. – “Kalpone mums tāda savādniece: par katru nīka vārdu uzmet urskulu.” (DL, 1891, 32); 2) troksnis, trakums. – “Va traks, kāds tam cilvēkam uzgājis mīlestības urskulis!” (Janševskis, 1983, 1, 32)

Lūk, kur atnāk dūdumaiss!
Tas ir ziepju burzguls.
Degunā tam šņāko gaiss,
Dūdo viņa urskuls!
(Rainis, XVI, 168)

Urza, urzaks, ūrzaks – ķīviņš, strīds. – “Izcēlās maza urza.” (Mīlenbahs, IV, 308); “Jau velk uz ūrzaku.”; “Vīri ka piesadzēre, brīžis izgā uz ūrzaku.” (Anna Roga, Kurzeme, 2007); *darb.v.* ‘urzāties, urzāt’ – strīdēties, ķildoties. – “Vagārene urzājās ar kalpu sievām.”; “Iesit savā starpā urzāties.” (Mīlenbahs, IV, 308)

Urzāties, urzāt, sk. Urza.

Uzbars, uzbere – uzvija. – “Ar uzbaru.” (Ulmanis, 321)

Uzdzīriņš – naktsdzīres; nakts svinības. (Magazin, XX, 208)

Uzlipis – iron. – sailgojies (pēc kāda), iekārojis (kaut ko). – “Puiss meitai kā uzlipis.” (Putniņa, Timuška, 257); *darb.v.* ‘uzlipt, lipt’ – cieši pieķerties; rāpties; kāpt. – “Uz vienu reizi tam iekrita prātā augstā kokā lipt.” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, 1. puse, 26); “Uzlipa kuplā kokā un paslēpās.” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, 1. puse, 27); “Uzlipu uz lentu, apsasuku un novirtu.” = Uzkāpu uz dēli, pagriezos un nokritu. (Zelma Atte, Kurzeme, 2006); “Uzlipis uz bēniņis.” = Uzkāpis uz bēniņiem. (Anna Roga, Kurzeme, 2007); sk. arī Lipt 2. nozīmi.

Uzkarsināt, uzkurstīt – sadumpot, uzkurināt (uz kaut ko). – “Puisis uzkarsina cūkgani, lai iet dārzā zagt ābolus.” (RLB ZK, 1914, 61)

Uzlūgt, sk. Ielūgt.

Uzmaņa – uzmanība, vēriba. – “Ar gudru ziņu viņa gribēja uzmaņu pievērst tikai tām auzām, bet Ješka neļāvās apmānīties.” (Upīts, 54)

Uzmašs, uzmaša, uzmata, usmaša – 1) piedeva; piebildums pēc runas, papildinājums runai. – “Dot uzmašām.” (Ulmanis, 322); “Man mēle niezēja atkliegt: es arī toreiz dzīvoju Sunākstē, es arī, bet usmašām novaldījos.” (Skujiņš, 1994, 113); “Miltus pa sauļai uzputina uz ūdeni, tad ir zirgiem, ir govīm labs uzmatš.” (Janševskis, III, 52); 2) kaut kas darīts ar iepriekšēju nodomu. – “Doktors arvien it kā uzmaš pretī nāca, pirmais sveicināja, apvaicājās, kāda pašsajūta.” (Zariņš, 162)

Seši rīti nedēļā,
Visus sešus maltu gāju.
Pirmo rītu maizīt' malu,
Otru rītu iesaliņu,
Trešajā rītiņā
Brājam malu ceļa maizi,
Cetortā rītiņā
Putraimiņus triksķināju,

Piektajā rītiņā
Plācenīti glūzdināju,
Sestajā rītiņā
Zirgiem malu uzmaīnu.
(LD 8199)

Uzmedāts, uzmedots (uzmeduots) – uzburts, kārs, iekarsis. – “Viņš uz viņas ir kā uzmedāts.” (Ulmanis, 322); “Vecākie kungi uz tādām knīpām ir kā uzmeduoti.” (Mīlenbahs, IV, 358)

Uzmetenis, uzmetnis – apģērba gabals, ko ap pleciem uzmet. – “Viņa staigā uzmetuse jauno uzmeteni.” (Mīlenbahs, IV, 359)

Uzvija – tas, kas ir papildus, virs mēra. – “Cik labi, ka ir kāds, kas parādus atdod ar uzviju.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Ar uzviju es dziedāju,
Ar uzviju gaviļēju.
Ar uzviju tēvs māmiņa
Šūpla virves vidināja.
(LD 320)

Užģēt – neskaidri, klusi runāt, murmināt; čukstēt, čalot. – “Turp, kur ļaudis užģēja divvienatnē vai pulkos.” (Veselis, 1991, 124); “Mājās užģēja.” (Mīlenbahs, IV, 403)

Ū

– burts latviešu alfabētā. – “Ū, ieiet tagad tādā birzē – tā būtu visbrīnumainākā labsajūta! Bet neba ilgi.” (Liepiņš, 1977, 83); “Ū, ceļš uz Šembeliem ir gan bēdīgs, itin kā ar nolūku nelabots.” (Liepiņš, 1985, 116); “Ū, man patik pilsētnieki. Es pats esmu pilsētnieks.” (Ezeriņš, 52)

Tad jau velti tos saukt un ir veltīgi taurēt, cik spēka:
“Ansi, ū! Jokūb, ū! Enski, u-ū! Kur jūs ielidāt visi?”
(Donelaitis, 103)

Cik vien iespējams šķelmīgi
Saucu: «U-ū! Es jau atpū-ū-tos!»
(Eduards Aivars. *Biju brīdināts*)

Ū, kā gribas – ū, kā šonakt kliegšu! –
Atkal pumpurus no zara dzīt!
Saknēm gaisā, galotni pa priekšu,
Šonakt bērzi padebešos krīt.
(Imants Ziedonis. *Ū, kā gribas*)

Ūdeņošana (ūdeņošana) – “Pēc talkām pie akas aplējās, kad mazgājās. Kas vairāk bēga, to vairāk ķēra.” (Katrīna Antoneviča, Kurzeme, 2002); sk. arī Rumulas.

Ūja! – izbrīna, pārsteiguma izsauciens.

“Ūja!” vilks atteicis:
“Vai man dēļ tavu teļu
Nebūs brīv iet pa pagasta ceļu?”
(Rainis, IV, 156)

Ūkšīnāt, ūkšēt, ūkšķīnāt, ūkšķēt – skaļi saukt, ūjināt, sasaukties. – “Ūkšodamas un smiedamās viņas raustīja tēvus aiz svārku plandām.” (Sarma, 1999, 46); *lietv.* ‘ūkšēšana, ūkšķēšana, ūkšošana’ (ūkšuošana) – sasaukšanās, ūjināšana, klaigāšana; ‘atūšķēšana,

atūkšēšana' – atsaukšanās uz kāda balsi. – "Saklīdzta kučieri un uz šā atūkšēšanos uzsauc tam, lai soļos braucot atpakaļ uz mežmalas pusi." (Janševskis, II, 55)

Ūkšo pate, man' māsīn,
Tev nevaid ūkšotāju:
Tavi balti bāleliņi
Zem zājām velēnām.
(LD 18074)

Baiļu izvalbītām acīm līdzī ielido tiem šausmas,
Ķērc un ūkš kā purva pūce, sievu pulkā ieskrējusi.
(Jansons-Saiva, 80)

Ūķis – kādam piederoša māja; tumšs kakts ēkā; sakritusi, necila mājele. – "Viņš skuķēnu tornī iespundējis, tas ir tāds akmeņiem izmūrēts ūķis." (Endzelīns, Hauzenberga, II, 741); "Noorientējusies uz kādām šaurākām durvīm, papriekš atkal iegāzos mammas ūķī, pēc tam iemaldījos pieliekamajā." (Ezera, 43); sk. arī Ūķņa vārdnīcas II daļā.

Tur, kur ledainā krants
Saraucas zema kā ūķis,
Jūrā snauž Jormungands,
Lielais Pasaules Pūķis.
(Knuts Skujenieks. Pūķa loks)

Lai lipīgajiem pārāk nepieķerties,
stāv nomaļš ūķītis kaut kur starp mūsu jūtām.
Šeit ierakstītās vēstules uz nebūtību sūtām.
(Māris Melgalvs. Cībric, spudūc!)

Ūsiņš – pavasara sezonas, atdzimšanas iemiesotāja dievība. 'Ūsiņš' no darb.v. 'aust' – burt. uzlekt saulei, rasties gaismai

31410. Galgauskas pagastā Ūsiņu tur par bišu dievu. Viņam esot bijis no akmeņa izcirsts tēls, kuru kungs gribējis aizvest uz muižu, bet vienā naktī viņš pazudis: zemnieki to aprakuši. Vēl tagad tiek rādīts tīrums, kur Ūsiņš aprakts. (LTT)

Par kalniņu Ūsiņš jāja
Ar akmiņa kumeliņu;
Tas atnesa kokiem lapas,
Zemei zaju āboliņu.
(LD 30063)

Ei Ūsiņ, labais vīrs,
Iāj ar mani pieguļā:
Es guntiņas kūrējīnš,
Tu kumeļu ganītājs.
(LD 30054)

Ūsiņam gaili kavu
Deviņiem cekuliem.
Lai aug man govīs vērsi
Deviņām kārtiņām.
(LD 30060)

V

– burts latviešu alfabētā. – "Vītrupe vītero vīdamās." (J.Peters)

Viens vajā vārtus vēris.
Vēl vajag vēju valstij vanģeniekus.
Viss velti. Visur vasarnieki. Viesi.
(Māris Melgalvs. Pēc pulksten pieciem)

Vasara pazaudēja savu V,
pasaka – savu P.
(Pēters Brūveris. V un P)

Vadātājs – 1) maldinātājs gars folklorā. – "Kādreiz kaimiņos Andrejs Roze no Sīpoliem apmaldījās – kāds iet pa priekšu un ved prom no mājām." (Alberts Mākalns, Kurzeme, 2003); "Agrā ritā un klajā laukā vadātājs taču nebūs piesities: tas notiek tik pa dienasvidus laiku vai vēl vakariem, vai pa naktīm." (Janševskis, 1983, II, 85); 2) apmaldīšanās situācijas raksturotājsvārds. Kad neviļus apmaldījies un netiek ārā, saka, ka laikam vadātājs būs piesities. Sk. arī Naģis.

Veci ļaudis stāsta un pat vēl tagad daži tic, ka esot "maldinātāji". Šie esot tādu cilvēku gari, kas no citiem tikuši nogalināti, un viņiem tik ilgi apkārt jāstaigā, kamēr pašiem dabiskā nāvē

būtu bijis jāmirst. Neviens arī nedrīkstējis lieļties ar savu neticību, ka tādu maldinātāju nav, jo tad tūliņ ticis maldināts. (DL, 1894, 24)

31475. Vadātājs esot liels, pelēks virs, kas gērbies mākoņu mētelī. Viņš piemājojis Burtnieku ezera krasta priedēs un nodevies cilvēku maldināšanai. Apmulsinātais cilvēks varot vadātāju redzēt, kad saliekot roku ikšķus krustiski un caur tiem skatoties. (LTT)

Kad veselu stundu esot izriņķojusi vietā, kur desmit minūtes ko iet, tad iznākusi tai vietā, kur ienākusi. Tās ir tās vietas, kur kāds slihts cilvēks staigājis. (Anna Dintere, Kurzeme, 2006)

Vadzi! – izsaukmes vārds ar nozīmi – paklausies! Laikam saliktenis no ‘vai zirdi’. – “Vadzi, no kā tev visvairāk bail?” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 174)

Bet uz plosta pa to laiku bij gadijies melns virs ar viltīgām acīm, stipriem kauliem. Tas sagaidījis Kurbadu, prasidams: “Vadzi, brāl, kā dēļs tu esi? No kurienes nāci un ko te meklēji?” (Lerhis-Puškaitis, Kurbadis, 17)

Vaibstīķis – cilvēks ar kustīgiem sejas pantiem, arī tāds, kam patīk žestikulēt. – “Dažs izvalbās kā vaibstīķis, viņš runā i ar muti, i ar rokām, i ar acīm ar, ar seju ar.” (Putniņa, Timuška, 258); Par vaibstīķiem varētu saukt komisko lomu tēlotājus, arī mīmus.

Vaicāt, vaikat – 1) meklēt, dzīt pēdas. – “Vaicuo tuo bārna i navar atrast.” = Meklēja tā bārna un nevarēja atrast. (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); “Iys navaijoj nikaidys buobys.” = Viņš nemeklē sev nekādas sievas. (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); 2) jautāt, taujāt. – “Nozīmes attīstība bijusi laikam šāda: dzīt – dzenot sekot (kam), meklēt – meklēt – jautāt.” (Karulis, II, 467)

*Svēta Māra ciemā brauca,
Satiek pupas revējot:
Dievspalīdz, revētājas,
Sviediet zāles malīnā!
Atnāks jums Jāņu māte,
Vaicās jūsu revējumu.
(Tdz 53502)*

*Trīs gadiņi savadāju
Puisi lūka galiņā,
Tūīdama, vaicādama,
Vai būs maizes devājiņš.
Krūma guļa, lapu loža,
Nevis maizes devājiņš.
(Tdz 59799)*

*Piedzēruse vedējina,
Piedzēruse vedamā:
Viena otrai vaicājāsi,
Kur palika arājiņš?
(Tdz 56264)*

Vaigs, sk. Vaikstīties.

Vaikstīties, vaikstīt – šķobīt seju, taisīt grimases. – “Ko tas te ākstās, vaikstās.” (Fīrekers, 7); *lietv.* ‘vaiksts, vaikslis’ – 1) grimase. – “‘Tas ir mans draugs, tu zini,’ Maira uz viņa mēmo vaikstu atbildēja.” (Veselis, 1991, 203); “Kādi skati! kādi vaigsti!” (Dz.Sodums); 2) muļķis, āksts. – “Vaiksts – dāks.” (Fīrekers, 510); “Vaikslis kā vaikslis novaikslējās, noblaužījās.” (Fīrekers, Konkordance, II, 258); 3) murgi, parādības, briesmekļi. – “Slimais nomocās ar vaikstiem, nemaz mierīgi neguļ.” (DL, 1893, 19); Tās pašas cilmes kā ‘vaigs’, t.i., no ide. *uei- griezt, liekt, ar ‘g’ vārdsaknes paplašinājumā. Sākotnējā nozīme – tāds, kas izliekts. (Karulis, II, 468)

*Vysspūdruoķs debess tur skaislumu sovu
Caur vaigu tovu.
(Dzīsmes. 4)*

*Tu nāves vaikstu trieci,
To savā kapā lieci.
(No vecas Dziesmu grāmatas)*

Vaiksts, vaikslis, sk. Vaikstīties.

Vaile – izsaukmes vārds.

Vaile, manu skaņu balsu,
Tāla vēja aiznesamu,
Tāla vēja aiznesamu,
Nelietim sajemamu.
(LD 378)

Vaile māsas brūtģāniņis,
Trīs līkumu kaktā sēd!
Vai tad tevi vels salieca
Tai piemāje vakarai!
(Pētersons, 126)

Vaile, manu mušķa prātu,
Jaun' aizģāju tautiņās!
Nu būl' vaļas lasīties
Patīkama tēva dēla.
(LD 22043)

Vaina – 1) trūkums, sliktums, nelabums. – “Kāda vaina viņai, kāpēc negribi precēt?”; 2) kļūda, pārkāpums. – “Tā tava vaina.” (Firekers, 509); 3) slimība, kaite, slimā vieta. *Darb.v.* ‘vainot, izvainot’ (vainuot, izvainuot) – turēt par vainīgu; pelt; apvainot nepatiesi. – “Ka kū nav darejs, bet apvainoj.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); *īp.v.* ‘izvainots’ (izvainuots) – nopelts, nosmādēts, nepatiesi apvainots.

18093. Ja cilvēks ko sliktu redz, tad jāpaskatās uz visiem pirkstu nagiem, un nekāda vaina nenotiks. (LTT)

598. Ar akmeni jāapriej visādas vainas un tad atkal akmens turpat jānoliek, tad ātri vainas sadzīst. (LTT)

5648. Apdegumus var izārstēt, ja piesien vainai zaļu, smalki sagrūstu sīpolu, kam klāt piebērts vēl sāls. Tad neuzceļas tulznas. Pēc laiciņa noņem un tā vietā uzliek ceptu sīpolu, tad ātri sadzīst. (LTT)

Pūš vējiņis, kāds pūzdamis,
Vairāk pūta ziemelītis;
Vaino ļaudis ko vaino,
Sērdienišus vien vaino.
(LD 4829)

Gana labi noziedēja
Manis labis linu lauks;
Gana godu izturēja
Izvainota mātes meita.
(LD 8446)

Nosaluse tā lapīna,
Skūlīd kājiņas pārejot;
Izvainota tā meitiņa,
Birst asaras runājot.
(LD 8760)

Augu niedres garumiņu,
Magonītes daiļumiņu;
Eimu puišus vainodama,
Kā auziņas braucīdama.
(LD 473,1)

Vaino ļaudis to meitiņu,
Es pats labi palīdzēju.
Kad bij labi novainota,
Pats tad jāju lūkoties.
(LD 8725,1)

Vainot, sk. Vaina.

Vaisla – 1) suga, šķirne, dzimums. – “Tur ir tāde vaisle, katre tur sove tēve lāde un sove māte nelab vēle.” = Tur ir tāds dzimums, suga, kas savu tēvu lād un savai mātei nelabu vēl. (Ozols, 1965, 121); 2) dzīvas radības skaita pieaugums, pieauguma spēja. – “Ticēja īpašu augu vaislas dievību esam.” (Par piemiņu, 387); “Tur pie galējām augu vaislas robežām bērziņš karājas pāri par akmiņainām sienām.” (Kronvalds, 516); 3) jebkura dzīvnieka mazulis. *Lietv.* ‘vaislība’ – vairošanās spēja, auglība; *darb.v.* ‘vaislot, vaisloties’

¹ Andreja Geceļa (*Gecelius*) psalmu un Zālamana sakāmvardu tulk. manuskripts, 1628.g.

(vaisluot, vaisluoties) – vairot, vairoties; *īp.v.* 'vaislīgs, vaisls' – auglīgs. – "Vēl tās blusas tik drīz ievietās, neba viņas tik vaislīgas." (Fīrekers, 510); "Prusaki bija ļoti vaislīgi." (Ancelāne-Kundrate, 21); Tās pašas cilmes kā 'viest, viesties' – radīt, rasties, dīgt, augt, plaukt, vairoties. – "Tā zāle ieviešas." (Fīrekers, 520); "Gan tās bites pašas saviešas." (Fīrekers, 520); "Tā ir laba vieta, te viešas." (Fīrekers, 520); "Laid tavā zemē neviešas neliklas svešas mācības." (Gliks, 97); "Viesa vaska un rožkoka smaržu." (Džoiss, 12); *lietv.* 'viesma' – 1) tas, kas radies, ieviesies, saviesies; 2) nojauta, priekšsajūta.

4956. Cūku kaujot, nogriež nokautai cūkai astes galu un met kūti atpakaļ, lai vaisla nezustu. (LTT)

10872. Jauna gada vakarā cūkām jādod zirņi, tad tās ir vaislīgas un treknas. (LTT)

20321. Jaunā mēnesī celājas cūkas, govīs, aitas, t.i., meklējas, jūt vaislas dziņas. (LTT)

32774. Vecā mēnesī dzimušu vērsi netur, tas nav derīgs vaislošanai. (LTT)

Smakas uzradās aizvien jaunas un jaunas. blietējās, recēja, klājās kārtu kārtām, ņemot ciet elpu un viešot sliktu dūšu. (Skujņš, 2001, 183)

*Kartupeli kartupeli,
Tavu vaislu dabu!
Pa pieci, pa seši
Zam viena laksta.
(LD 28575)*

*Melna ķēve kuplu asti,
Tā ir braša vaislas māte;
Smuka meita stāviem pupiņiem,
Tā ir laba dēlu māte.
(LD 35037)*

*Un atlaist bremzes,
Aizmirst briesmas
Un dabas dotās robežas
Un izjust citas sfēras viesmu,
Kad pazūd
Ieraduma krasts...
(Ārija Elksne. Bremzes)*

*Metam zāles laidarā,
Lai telītes vaislojās;
Cik zālišu, tik telišu
Jāna mātes laidarā.
(LD 32448)*

*Naktīs siliās, kad kopā ar kaislībām
Gaiši iedegas lampas un mirdz
Pāri jumtiem, kur nododas vaislībām
Kaķu pāri un dakstiņi nirdz.
(Aleksandrs Čaks. Ievads)*

*Augu nakti laukā jauz nāves viesmu klajums viss –
Vien vēl valda viesulis.
(Vilis Cedriņš. Tālumu jājēji, VIII)*

Vaislība, sk. Vaisla.

Vaislīgs, vaisls, sk. Vaisla.

Vaislot, vaisloties, sk. Vaisla.

Vakarēšana – agrākos laikos, kad nebija elektrības, ziemas vai rudens vakaros, visas saimes sapulcēšanās vienkopus un kādu istabas, mājas darbu darīšana (piem., vērpšana, adīšana) un pasaku, nostāstu stāstīšana, mīklu minēšana. *Darb.v.* 'vakarat, vakarēt' (vakaruot) – piedalīties vakarēšanā. Sk. arī Supretkas.

Vakarēt sāka vēlā rudenī. Uz vakarēšanu salasās jaunas meitas sestdienas vakarā nodomātā pirtī un atnes līdz viena gaļa, otra putrainums, trešā pienu u.c., ko nu kura varējusi no savas saimnieces izlūgties. No sanestās barības māju meitas vāra vakariņas. Citas strādā savus roku darbus un dzied. Pēc vakariņām atkal dzied vai zadinās. (Plūdonis, 1908, 124)

Māju svētdienas, garos ziemas vakarus un vēl garākās ziemas naktis pavadīt tādā vientulībā neieradušam būtu bijis vienkārši neiespējams; darbdienu vakaros gan, iekām gāja gulēt, mēdza pēc ēšanas vēl pāra stundas vakarot, šo to strādājot, ar ko naktsгарums tika drusku saīsināts. (Janševskis, I, 153)

Paradums bija visiem vakaros kreklos izgērbušāmiem strādāi. Vīri un puīši vija virves, auklas, taisīja ragus (ragavas) vai arī ko citu, sievas un meitas atkal vērpa, adīja, auda uz bantes, pina pinas un tā vēl. Meitas vērpdamas dziedāja dažādas un dažureiz itin raibas tautas dziesmas, un puīši un vīri pa starpām plāpāja, dažureiz itin rupji. Kuriem labas atmiņas un paturības spēki, tie stāstīja pasakas, gadījumus un piedzīvojumus un tā vēl. (Dinsberģis, 13)

226. Advents iesākas ar Andreja dienu un turpinās līdz Ziemas svētkiem. Tad ļaudis gavē un atturas no dejām, rotaļām un citām jautribām. Šis laiks ir visizdevīgākais pasaku stāstīšanai un miklu minēšanai, jo naktis ir garas un ļaudis strādā parasti mājā, notikusi tā sauktā vakarēšana. /B. Eriņa, Latgale./ (LTT)

31543. Rudens sestdienas vakaros pirti vakarē: jaunekļi un jaunavas sanāk kopā un pēdējās pacienā savus viesus ar ēdieniem. (LTT)

Vaķe, vaķelētājs, sk. Vaķelēt.

Vaķelēt – vākt, pārzināt (kaut ko); *lietv.* ‘vaķe, vaķelētājs’ – tāds, kas vāc, kārtu, pārzina (kaut ko). – “Mans paps Matīss Kupšs bija liels pasaku vaķelētājs.” (Rudzītis, 78)

Valbācis, sk. Valbīt.

Valbīt, valbot (valbuot), valbāt, valbīties – bolīt (acis), bolīties, šķobīt (muti). – “Redz kā viņš valbās, kā suns, negrib iet iekšā, nākt priekšā.” (Firekers, 511); “Raugās vien tās acis valbīdams.” (Firekers, Konkordance, II, 261); Vārds “atvasināts ar saknes patskaņa miju no ‘velt’” (Karulis, II, 474); *lietv.* ‘valbācis’ – tāds, kas šķoba seju vai bola acis. Varētu apzīmēt arī raksturlomu tēlotāju.

Valcīt, valcīties – 1) vilkt/vilkties, stiept/staipīt. – “Valcīt bērnu ratiņos pa istabu.” (Mīlenbahs, IV, 450); 2) rosīgi kaut ko darīt. – “Visu pļavu šorit kā valcīt novalcījuši.” (Putniņa, Timuška, 259); 3) sist, pērt. – “Nūvaļciē pa muguru, ka sorkonys streipys palyka.” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2005)

25172. Ja redz pūķi pa gaisu skrejam, tad vajag ūzas raut un valcīt ap koku. (LTT)

*Saimenica, zebenica,
Pa pagalmu valcījās,
Sviesta maizi paēdusi,
Krējumiņa padzērusi.
(Tdz 52371)*

Valdzināt, valgot (valguot) – 1) siet vai saturēt ar valgu, vīru; ķert, turēt ciet. – “Valdzināt pa laukiem un dārziem, kamēr dabū.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 752); “Es viens pats uzsēdos ratu priekšā uz bukas, lai zirgus varētu valdzināt.” (Karulis, II, 476); 2) verdzināt, mocīt, spīdzināt; 3) aizraut, sajūsmināt, saistīt. – “Agrāk Žila Verna romāni ļoti valdzināja.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); *lietv.* ‘valgs’ – virve; cilpa; gūsts. – “Tāda ir cilvēka sirds – sirds, ko tāda mīlestība aizgrābusi un savos valgos gūstījusi.” (Karulis, II, 476)

20215. Mēness griežos vīti valģi un auklas ātri dilst un trūkst it kā būtu grieztin pārgrieztas uz mēness asiem ragiem. (LTT)

23843. Ja mazs bērns ilgi neiet kājām, tad ar tādu valgu, kas atrasts, bērnam jāsiens kājas un ar cūku kaunamo tutenu jāpārgriež uz krustcelēm. (LTT)

33908. Zajās ceturtdienas ritā bez saules jāņem valgs, jāiet pie kaut kāda koka un jāsiens mežgli. Otram jāiet garām un jāprasa: “Ko tu tur sien?” Sējējam jāatbild: “Sienu vanagu.” Prasītājam atkal jāatsaka: “Sien vien, sien, kamēr sasien!” Tā jāprasa un jāatbild trīs reiz no vietas. Tad vanags vasaru vistu nenesot. (LTT)

31616. Ja sapnī redz valgu, diegu jeb garu audeklu, tad būs tāls ceļš priekšā. (LTT)

Valgs, sk. Valdzināt.

Valgums I – laivu piebraukšanas vieta pie krasta. – “Stūrmaņa kungs, sākat tik liekt stūri sānis, laidīsim nākošā valgumā iekšā.” (Janševskis, III, 141); Pēc vienas versijas, vārds aizgūts no lībiešu valodas (‘vālgam’), pēc citas, tam pamatā ide. *uelg- mitrs; vai arī, būdams aizgūts vārds, tas pieskaņojies atvasinājumam no ‘valgs’. (Karulis, II, 477)

Valgums II – mitrums, slapjums, veldze. Pamatā ide. *uelg- mitrs. (Karulis, II, 477)

Bērnām gribējies ļoti dzert, bet pamāte neļāvusi ņemt druvā ūdens krūzi līdz. Bērnām mēle līpusi pie zobiem. Piepeši ierūcies pērkons un no jūras nācis melns mākonis. “Paldies Dievam!” meitene iesaukusies, “būs taču valgums!” (Latviešu tautas teikas, 1991, 286)

*Pār zemi pārļaidās pāri
Melns mākonis valguma.*
(Rainis, I, 105)

Valkans – 1) mitrs, mīksts. – “Valkana mīkla.” (Mīlenbahs, IV, 455); “No tā lietus zeme palikusi tāda valkana.” (Mīlenbahs, 456); 2) lokans. – “Tam zirgam gan ir valkanas kājas.” (Mīlenbahs, 455); *lietv.* ‘valkanums’ – mīkstība; elastība, stikstums.

31481. Kad vadmalu ve], tad jācep pantoki, lai vadmala tik valkana kā pantoki. (LTT)

/Zeme/ tik mīksta, tik valkana – tīri kā no smalkiem miltiem mīcīta mīkna.¹ (Janševskis, III, 53)

*ak šie vakara mākoņi valkanie
ak šie pantmēri mīļie un salkanie
es jums atdodos trūcīgs un šķīsts*
(Knutu Skujenieks. *ak šie vakara mākoņi valkanie*)

Valks I, valka – strauts, mitra vieta. – “Bēro ķēvi viņš pārpina un aizveda pie valka padzirdīt.” (Balandnieki, 88); “Valka ieplakā ganījās bariņš govju.” (Balandnieki, 43); “Aizsērējošs valks lidzenas, zemas rāvas purvainā lieķnā.” (Janševskis, 1994, 45); Sk. arī Valkans; Pamatā ide. *uelg- mitrs. (Karulis, II, 477)

Sakni Valk-/Valg- ir iespējams saistīt gan ar baltu, gan ar somugru (lībiešu, igauņu, somu) valodām [..] Ja VALKAS vārda cilme ir somugriska, tad visticamākais šķiet akadēmiķa Paula Aristes norādītais šā veltvārda saistījums ar [..] igauņisko /baltas/ krāsas apzīmējumu [..] Tomēr daudz vienkāršāk un ticamāk pilsētas nosaukumu saistīt ar ‘valgs, valgans’ – mitrs (ar šo radniecīgs ir krievu ‘vlaga’ – mitrums). (Bušs, 35)

Par valku mēdza dēvēt tās zemās ieplakas, pa kurām ūdens agros pavasaros un pēc lietus gan mēdza tecēt, taču gultne, vismaz lielākajai daļai, nebija izveidojusies. (Draviņš, 27)

<i>no zemes plaisas iesācies ar vienu ūdens malķu no sīkas urgas pārvērties par sidrabainu valķu no valķa strautā ielījis tas pinas upes dziļā</i>	<i>Sedlo cieti, lautas dēls, Man' jājamu kumeliņu: Dziļas upes, stragni valķi Līdz manami bāliņam.</i> (LD 26472)
--	--

(Knutu Skujenieks. *Etimoloģija*)

Valks II, valka – ikdienas apģērbs. – “Valku drānas, valku apavi.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 834); “Divi apģērbi, viens goda, otrs valķu.” (Ulmanis, 329); “Pusvalķu svārki.” (Ulmanis, 329); Pamatā ide. *uelk- vilkt. (Karulis, II, 477)

¹ Mīkna – mīkla.

Valoda (valuoda) – "Latviešu 'valoda' senā runātāja uztverē laikam raksturoja runas plūsmu: runa rit (tāpat kā laiks rit), un šis ritums apzīmēts ar verba 'velt' atvasinājumu. Ir arī cita semantiskā asociācija: tāpat kā mēle "maļ" barību, tā "veļ" vārdus." (Karulis, II, 478); *ip.v.* 'valodīgs' (valuodīgs) – runātīgs. – "Zanei patīk klausīties valodīgajā Frīdī." (Aistars, 101). Sk. arī Mēle; Mute.

Kas prot visas valodas? (Mikla, atminējums: atbalss)

Es tagad saprotu valodu,

Lūk, es esmu.

kurā runāja sniegavīri,

Vienīgi tu to vari

tās – pak-pak – palāšu sarunas

apliecināt.

un – dzin-dzin – ledus smieklus.

(Māra Zālite. *Valoda*)

(Laima Livena. *Nojauta*)

Ej ustobā ai volūdu, teirumā ai Dīva paleigu! = Istabā ej ar valodu, bet tirumā ar dievpalīgu! (Latgaļu folklorā, 476)

5195. Ja grib iemācīties visas pasaules valodas, tad vajaga vārit slēgtā katlā čūsku un pa caurumu ostīt tvaikus. (LTT)

G.Berelis: Rakstnieks atrodas starp valodu un cilvēku, un varbūt viņš tikai izpilda valodas prasības [...]. Valoda ir visu laiku jāuzlādē, jāpiesātina ar jaunu jēgu. No otras puses – jātiecas atklāt vārda iespējas [...]. Tas ir mūžsenais paradokss – burti ir tie paši, vārdi tie paši, sintakse tā pati, pat šizētiskās struktūras nemainīgas kopš Iliādas laikiem, bet tas viss nemitīgi atjaunojas. Tagadnīgojas, šepatnīgojas – lai valoda nekļūtu par dinozauru un nenomirtu pati no sevis. (Repše, 1999, 74)

G.Repše: Liksim Repšei un viņas tiesībām šoreiz mieru, mēs abi interesējamies par Ozoliņu. Tu esi ļoti agresīvs?

A.Ozoliņš: Jā, agresiju manī izsauc jebkurš cilvēks, kurš lieto valodu.

G.Repše: Tu domā, ka to lietot ir tikai tava privilēģija?

A.Ozoliņš: jā. Man tā šķiet.

G.Repše: Vai tevi traucē arī nomirušie, kuri kādreiz atļāvušies lietot valodu un, tev par šausmām, sarakstījuši grāmatas?

A.Ozoliņš: Arī tas, ko es tagad saku, ir muļķīgi.

G.Repše: Vai, tavuprāt, literatūra nemaz nepastāv?

A.Ozoliņš: Literatūra? Kas tas tāds? Ir tikai atsevišķi cilvēki, kas kaut ko mēģina pateikt VALODĀ. (Repše, 1999, 49)

Valodas dzīvotspēju un dzīvildi nosaka tās "tirgus vērtība": cik daudzi valodu lieto. Kamēr būs valodas pratēji, pastāvēs valoda. Savukārt valodas tirgus vērtību nosaka jomas, kurās bez latviešu valodas iztikt nevar: jo tādu jomu vairāk, jo garāka valodas dzīvildze. Svarīgākie piemēri: sarunvaloda, skolu un augstskolu mācībvaloda, zinātnisko rakstu valoda, oficiāla sarakste, iestāžu dokumentācija, militārais resors (armija, flote). (Lazovskis, 2003, 1)

Profesors Eko, būdams mazs itāļu bērns, groza pogas pulētā koka radiouztvērējā ar zaļu kaķa aci, klausās svešas stacijas un pazīst starp tām Rīgu: tā ir tā stacija, kur dzirdama divaina valoda. ss, zs, ņš, sš, žs, šņāceņi, šņāceņi. (Zandere, 73)

Bērnglabji¹ parasti bija tie, kas mazuļus mācīja runāt, raugot iemācīt viņiem gan t.s. bērnu valodas vārdus, piemēram, ninn (dzert, dzēriens); ņamm (ēst, ēdiens); mē-iš (aita); mū-iš (govs); košis (zirgs) u.c., gan dažādu citu vārdu izrunu jau tad, kad viņi, nespēdami tos artikulēt, vēl tikai "čamalēja" [...]. Par mazu bērnu mazartikulētu valodu mēdza teikt, ka viņi čamālē; arī vādžerē; čerina kā zvīrbuji; vidžina kā bezdelīgas u.tml. (Draviņš, 445)

Kad kursniece Elzbetes Zakutas māte Marija Zakuta trimdā Zviedrijā stipri saslima, viņa aizmirsta visas valodas, ko iepriekš zinājusi, izņemot dzimto kursnieku valodu. Elzbe, kas kursnieku valodu neprata, iemācījās māti saprast, jo neviens cits slimnīcā nespēja ar Mariju Zakutu kontaktēties. Tā Elzbe, atgūva kursnieku valodu. Kad Elzbe, pašai operācijas laikā

¹ Bērnglabji – bērnu pieskatītāji, aukles.

uzlika skābekļa masku un lika skaitīt, 'viens, divi, trīs' viņa esot skaitījusi zviedriski, pēc tam pār-
gājusi uz kursenieku valodu. (No Elzbetes Zakutas – *Elsbeth Sakuth* – stāstītā, Zviedrija, 2006)

1981. g. Polijas ZA Slavistikas institūta zinātnieces Beatas Biesiadvoskas ģimene no Ukrainas
pārcēlusies uz dzīvi Latvijā, Ilūkstē. Beatai vajadzējis sākt skolas gaitas. Viņas māte sarunā
ar ģeoloģi-krievieti teikusi, ka grib laist bērnu latviešu skolā. – “Ko jūs, latviešu valoda ap
2016. gadu iznīks. Neviens tajā vairs nerunās.” – “Lai nerunā, bet mani bērni vēl runās.”
atbildējusi Beatas mamma Leonarda Biesiadvoska un aizvedusi meitu uz latviešu skolu.
(Beatas Biesiadvoskas stāsts, 2002. g. Varšavā)

Atbrauc meita pie mātes, kas dzīvo laukos, un stāsta, kā viņiem iet, strādājot Briselē, un ka viņu
dēls Jānītis mācās Briselē skolā. Vecā sieva pēc tam saka citas – Latvijas meitas mazdēlam:
“Redzi kā Jānītis – mācās Briseļu skolā un jau zina briseļu valodu.” (Ieva Kalniņa, Rīga, 2004)

Aizsmakusi valoda – pazaudējusi dzidrumu.

Aizsmakuse man rīklīte./ Aizsmakuse valodiņa. (LD 436,1)

Aplokaina, aploku valoda – aplinkus valoda. – “Vismaz likt viņam kādu vārdu tā
aplokainis uz to pusi minēt.” (Janševskis, III, 94)

Runā ļaudis ap manim

Aplokainas valodiņas,

Šķīta mani neprotot

Šās aploku valodiņas.

(LD 8840)

Kāds nezināms latviešu dziesminieks tautas dzejas laikos ir radījis poētisku un poētikai
derīgu terminu ‘aplokaina valoda’, domādams ar to tādu izteiksmes veidu, kad notikumu
norīse un domu saturs neietveras vārdu un teikumu tiešajā nozīmē, bet uzminams vai nu kā
secinājums no teiktā, vai arī kā vārdu un teikumu simboliskā visiem dzirdams, bet tikai vē-
rīgiem saprotams noslēpums. (Rudzītis, 1982, 41).

Ar valodu aizrunāt – pārspēt runās.

Kas var mani aizdziedāt./ Ar valodu aizrunāt. (LD 35854)

Ar valodu nicināt – runāt sliktus vārdus par kādu.

Ar darbiņu rātin rāja./ Ar valodu nicināja. (LD 23246)

Atlocītas valodas – daudzkārtīga aprunāšana.

Ap maniem ļaudis laida,

Locīdami valodiņas,

Šķīti man visas noprotoamas,

Atlocītas valodiņas.

(LD 8320)

Augsta valoda – iznesīga, laba, veikla.

Zema tava sēdēšana./ Augsta tava valodiņa. (LD 3241)

Barga valoda – dusmīga; vārda ‘bargs’ sākotnējā nozīme – tāds, kas sit, kas ievaino.

Tava vaina, krusta tēvs./ Kad man barga valodiņa. (LD 1679,1)

Bārstīt valodas – runāt lieku.

Ni kājiņas greizi spēru./ Ni bārstīju valodiņas. (LD 1458)

Bērt valodu – veikli, izveicīgi runāt.

Bērtin bēra valodiņu. (LD 12347 var.)

Blēņu valodas – slikti vārdi par kādu vai par kaut ko; tukša runāšana runāšanas pēc.

Kam, brālīši, runājat

Tādas blēņu valodiņas?

Labāk dziesmu padziedat,

Nekā blēņas runājat.

(LD 800)

Būt ļauzu valodās – tikt aprunātam, peltam.

Celt valodas – intensīvi runāt par kādu, aprunāt.

*Krāva lielu vezumiņu,
Zināj' labu vilcējiņu;
Ceļ ļautiņi valodiņas,
Zināj' labu nesējiņu.
(LD 8551)*

Cēla valoda – iznesīga, izkopta, cildena, dižena.
Kas tā liela dziedātāja/ Ar to cēlo valodiņu? (LD 593-1)

Cieta valoda – valoda bez sirsnības, strupa.
Ai, cietsirde mātes meita./ Tavu cietu valodiņu! (LD 21654,3)

Daža laba valoda – nepārdomāti teikti vārdi vai it kā starp citu teikti vārdi, kas trāpa mērķī un ievaino jeb aizvaino.

*Dziesma mana izdziedāta,
Tā man kauna nedarīja;
Daža laba valodiņa
Lielu kaunu padarīja.
(LD 810,1)*

Dobra valoda – dobja, ļoti zema balss.

*Maziņš mans augumiņš,
Dobra mana valodiņa;
Mazajam cilvēkam
Pieder dobra valodiņa.
(LD 5340)*

Dzedra valoda – nelaična valoda.
Es neietu pie kalpiņa./ Kalpam dzedra valodiņa. (LD 9739)

Ērdava, ārdava valoda – plūstoša, viegla.

*Dziedu sīki (smalki), dziedu reši (resni, rupji),
Lai tautiņas nepazīna;
Tīkpat bijā pazinuši (pazinušas)
Man' ērdavu valodiņu.
(LD 330)*

Garas valodas – ilgās valodas, runas.
Ar tautām nelaisties/ Garajās valodās. (LD 11998)

Garvalode, garvalodis – tāda vai tāds, kas nevar rimties runāt, netiekot pie darīšanas, pie praktiskas rīcības.

*Es to savu rīta māli
Dziedāt vien sadziedāju;
Tautu meita garvalode
Runāt vien sarunāja.
(LD 665)*

Gatava valoda – tas, kas jau iepriekš sarunāts, par ko panākta iepriekšēja vienošanās.

*Jau es pats ganīdams
Ar meitiņu parunāju,
Tēv' ar māti iestellēju
Gatavā valodā.
(LD 13801)*

Gluda valoda – raita, izkopta.

Koša, skaidra valoda – skaista, skaidra valoda.

Sērdienītei košs darbiņis, / Koša, skaidra valodiņa. (LD 5235, 1)

Krist valodās – tikt aprunātam.

Tikām biju tēva meita,

Kamēr līnu kreklīnā;

Jož' jostīnu, liek' raibīti,

Krīt' ļautīnu valodās.

(LD 8971)

Ķēmu valoda – neskaidra, neglīta, nejauka valoda.

Ir es pate nepanestu/ Tādu ķēmu valodiņu. (LD 963, 1)

Labas valodas – labi vārdi par kādu.

Labas valodas velkas kā gliemezis, bet sliktas vēja spārnēm skrien. (Milenbahs, IV, 462)

Laist valodu – ļaut balsij brīvu vaļu.

Tīrumā, klajumā/ Laiž' bālīņš valodiņu. (LD 6160)

Lēna, jauka valoda – mierīga valoda.

Lēna, jauka valodiņa./ Ar kundziņu runājot. (LD 1025)

Lēna, sēra valoda – skumja, nolemtības pildīta valoda, runas veids.

Es pazīnu bārenīti

Lielā meitu pulciņā;

Sīkīs mazīs augumiņīs,

Lēna, sēra valodiņa.

(LD 4529)

Liekas valodas – pļāpas, tukšas, nevajadzīgas runas.

Tīrajam ūdeņam

Daudzi grūžu dibinā;

Dailūjām meitiņām

Daudzi lieku valodiņu.

(LD 8962)

Lielvalodis, lielvalode – tāds, kas daudz runā, vai arī tāds, kas neizdarību prot aizbīdināt ar skaistiem vārdiem.

Vedekliņa lielvalode./ Tā runāt sarunāja. (LD 665, 1)

Ļaunas valodas – pamatoti vai nepamatoti spēcīgi vārdiski apvainojumi.

Ļaunas valodas sāka kūpēt. (Milenbahs, IV, 462)

Ļaužu valodas – ļaužu runas, visbiežāk negatīvā nozīmē.

Mātes valoda – jēdziens, kas parāda valodas saistību ar sievišķo sākotni. Nekad nesaka 'tēva valoda', vienmēr 'mātes valoda', toties 'tēvzeme'. Netveramais, garīgais valstiskas, nacionālas vai reģionālas kopības pamatrādītājs un pamatuzturētājs ir sievišķais, turpretī materiālais, tveramais (tēvzemei ir robežas, ir fiziska teritorija, telpa) ir vīrišķais radošais.

Jauka mātes valodiņa./ Ij runāta, nerunāta. (LD 3242)

Mēdīt valodu – izsmiet kāda runas manieri, atšķirīgu runas veidu, valodas īpatnības.

Nedod Dievs man aiziet

Pār robežu tautiņās:

Apkārt manu rotu grieza,

Mēda manu valodiņu.

(LD 10375)

Misēties valodai – izrunāt lieku, nevajadzīgu, pārāk asu vai neapdomīgu.
Ne kājiņa šķībi gāja./ Ne valoda misējās. (LD 1458,1)

Mīlamā valoda – tie vārdi, kas pārliecina uzrunājamo teikt "jā".
Es atslēdzu tautiešam/ Mīlamo valodiņu. (LD 1111,1)

Mīlīga valoda – jauka, ar izmeklētiem, laipniem vārdiem.

Dievs nedeva, es negribu

Sētā maizes arājiņu;

Es nevaru ik dieniņas

Tik raženi izstaigāt,

Tik raženi izstaigāt,

Ar mīlīgu valodiņu.

(LD 10379,1)

Mīļa valoda/valodas – atkarībā no tā, kādā intonācijā izrunā vārdus (mīļi vai skarbi), kādus vārdus izvēlas (mīļvārdus vai asus vārdus, vai neitrālus vārdus) u.c. komponentiem, valoda var būt mīļa, ar to darot pozitīvu iespaidu uz klausītāju, un nemīļa, ar to darot negatīvu iespaidu.

Ai, jaunaju bāleliņ./ Tavas mīļas valodiņas! (LD 3468,7)

Nest valodas – izplatīt pļāpas, izplatīt kādas ziņas citiem.

Sveša māte izsijāja./ Ciemā nesa valodiņas. (LD 8181)

Netikla valoda – nekrietna, zemiska valoda, valoda ar neķītriem mājieniem vai neķītru leksiku.

Raud uz savu slinkumiņu./ Uz netiklu valodiņu. (LD 12171)

Nezināmas valodas – slepenas valodas, parasti slepena aprunāšana, apmelošana.

Šūpo, Dievis, to sirsniņu

Asā dadžu krūmiņā,

Kas man cēla tik jaunai

Nezināmas valodiņas.

(LD 8888)

Nieku valoda – tukšas runas, runas bez dziļāka satura.

Labāk, meitas, padziedam,

Nekā niekus runājam!

Smiesies ļaudis, meklēs kungi

Pēc tām nieku valodām.

(LD 805)

Ņemt valodās – aprunāt.

Sērdienīte tā meitiņa./ Ņememat valodās. (LD 4778,1)

Ņemties valodā/valodās – sākt runāt, iemācīties runāt.

Lai pādīte drīz staigāja./ Drīz ņēmās valodā. (LD 1475)

Panest valodas – izturēt, paciest aprunāšanu, jaunas valodas.

Līdz', Dieviņ, dubļus brist./ Panest ļaužu valodas. (LD 5031,1)

Pieglausties ar valodu – pieglaimoties, atrast pareizo pieeju.

Ar valodu piesaglaudu/ Pie tās meitu māmulīņas. (LD 14702)

Raisīt valodu – atrast pareizos vārdus konkrētā situācijā, atgūt spēju ar vārdiem aizstāvēt sevi, savu viedokli par kādu jautājumu.

Šķir, Dieviņ, man matiņus./ Raisi manu valodiņu! (LD 16923,1)

Rāma valoda – mierīga, pret citiem laipna valoda, runas veids.

Kūtri zirgi netecēja,

Lepni ļaudis nerunāja.

Vai kūtram soļu trūka,
Vai lepnam valodiņas?
Es izvilku kūtram riekšus,
Lepnam rāmu valodiņu.
(LD 13211)

Raut valodu – steigt iemācīties ātrāk runāt. *Darb.v.* 'raut' nozīmes attīstība – sakustēties, pacelt(-ies), izaugt – strauji vilkt, plēst, bet arī skriet, jozt ("Izbailēs rāva katrs uz savu pusi.") – strauji kaut ko uzsākt ("Kakš rāva skrāpēt."); "Ar nozīmi 'skriet' saistījusies arī noz. '(strauji) tecēt' [..] Sal. upes nos. RAUNA; no tās pašas saknes *er: *r- atvasināma *rei- REINA, sākotnēji 'upe, straume'." (Karulis, II, 109)
*Lai slidēja nu pādīte
No rociņas rociņā:
Lai pādīte drīzi auga,
Drīzi rāva valodiņu.
(LD 1528)*

Rupja valoda. (Fennels, 1989, 136)

Salda valoda – 1) mīļa, jauka, īpaši piemeklētiem vārdiem, kas izsauc klausītājā lieglaimes sajūtu; 2) lišķīga, pieglaimīga valoda.
Ne vārdēs, ne darbēs./ Ne saldēs valodēs. (LD 868–1)

Satīt valodu – paglabāt, paturēt, lai nepazūd.
*Kad dzirdētu sav' māmiņu
Caur sieniņu runājam,
Es satītu valodiņu
Baltajā villainē.
(LD 3181)*

Silta valoda – tāda, kas uzmundrina, dod spēku, pildīta mīļiem vārdiem.
Vēl jo silta valodiņa/ Ar māmiņu runājot. (LD 3243–1)

Sīka valoda – smalka, klusa.
*Šķitu bitīt' i sicam
Šo āriņu maliņā,
Šo āriņu meitiņām
Pašām sīka valodiņa.
(LD 363)*

Sīva, barga valoda – asa, atskabargaina, tāda valoda, vārdi, kas ievaino un sāpina.
Sveša māte sagaidīja/ Sīvu, bargu valodiņu. (LD 4245,4)

Sīva, dzedra valoda – asa, distancēti vēsa valoda.
Sveša māte sagaidīja/ Sīvu, dzedru valodiņu. (LD 4245,3)

Skabardaina valoda – atskabargaina, ievainojoša.
Dzērušam vīriņam/ Skabardaina valodiņa. (LD 20007)

Skaidra valoda – tieša, nesamudžināta, citiem saprotama.
Driz pādiņa kājas ņēma./ Driz ņēm' skaidru valodiņu. (LD 1475–3)

*Dzīd, trailoj mežs, i akmiņš gavilej.
Tik skaidra volūda, kai iudiņš olūtā.
(Anna Rancāne. Taisneības nesējs)*

Skaldīt valodu – runāt strupi, asi, aprauti.
Pret kungiem, pret ļaudīm/ Skaldīt skaldu valodiņu. (LD 6636)

Skaņa valoda – skanīga, dziedošā, melodiska, tāda, kas ar savu balsu tembru un veidu piesaista klausītāju.
Tīkpat bija pazinusi/ Manu skaņu valodiņu. (LD 330–1)

Stāvēt valodās – ilgāku laiku būt nevalodu, dažādu plāpu un aprunu centrā.
Stāvēs ilgi vaiņagā./ Stāvēs ļaužu valodās. (LD 829,1a)

Sveša valoda – ne-savējo valoda, kas var būt vienlīdz cita valoda kā ausij, sirdij vai citādi netikama valoda.

Krauklits sēd ābelē./ Runā svešu valodiņu. (LD 15695,1)

Šādas tādas valodas – kaut kādā veidā netikamas valodas.

Šādas tādas valodiņas/ Drīz kauniņu padarīja. (LD 810,4)

Šķilt valodu – kosmogonisks valodas radīšanas kā uguns iegūšanas process, kur, no vienas puses, sitot metālu pret akmeni vai akmeni pret akmeni, tiek radīta dzirkstele, no otras puses, – vārdu pret vārdu, rodas "valodas dzirkstele". Šī dzirkstele, resp., tas, kas izšķīlas (vārds, vārdsavienojumi), var būt gan pozitīvi, gan negatīvi uzlādēts.

Es pazinu to meitiņu,

Kura liela dziedātāja:

Zilas acis, sārti vaigi,

Šķiltin šķīla valodiņu.

(LD 36040)

Kur, jānīti, tu dabūji

Sev tik daiļu ligavin(u)?

Zalta mati, rožu vaigi,

Šķiltin šķīla valodīn(u).

(Tdz 45419)

Es pazinu to meitiņu,

Kas bij barga mātes meita:

Melnas acis, sārti vaigi,

Šķiltin šķīla valodiņu.

(LD 11156)

Šķirt valodu – teikt "nē", nepiekrīst kāda viedoklim, kāda runai.

Es nosarku tik sarkana

Kā sarkana brūklenīte.

Ieraudzīju bāleliņu

Ar tautāmi runājot.

Sētu lēcu, kārti lauzu,

Ārā šķīru valodiņu.

(LD 14540)

Taisna valoda – patiesa, bez aplinkiem.

Meitām taisnas valodiņas. (LD 10665,1)

Tapt valodās – tikt aprunātam.

Es, ar tevi runādama./ Topu ļaužu valodās. (LD 8391)

Tecināt valodu – likt, panākt, lai vārdi žigli tek, raisās.

Kā cielava žigla, žigla

Mana brāļa ligaviņa:

Kā biitē medutiņu

Tecināja valodiņu.

(LD 21842)

Teikt valodu – runāt.

Ne viena valoda to teic tik gaiši,

Kā tu to stāsti tavam latvietim.

(Latvietis. Latviešu valodai – Latviešu Avīzes, 1827, Nr 11)

Tēvu valoda – dzimtā valoda. – "Mācīsimies savu svēto tēvu valodu jo pilnīgi pazīt." (Kronvalds, 345)

Tikt valodās – tikt aprunātam.

Es, rudeni gaidīdama./ Tikšu ļaužu valodās. (LD 8385)

Trūkt valodai – nezināt ko teikt, apmulst.

Diežgan diža, diežgan skaista./ Tikai trūka valodiņas. (LD 4371,2)

Turēt valodās – ilgāku laiku tikt aprunātam.

Jau tā biju pavārguse,/ Vēl tur ļaužu valodās. (LD 8300)

Vadīt valodu – parādīt pareizos, īstos vārdus, izteiksmes veidu.

Šķir, Dieviņ, man celiņu./ Vadi manu valodiņu. (LD 1175–1)

Vakarēja valoda – iepriekš runātais, tukši runātais.

Labāk, meitas, padziediet,

Nekā blēņas runājiet!

Cadās māte vaicājot

Vakarēju valodiņu.

(LD 807)

Valdīt valodu – pārdomāti, izsvērti runāt.

Gudru prātu, gudru prātu/ Valdi savu valodiņu! (LD 26097)

Valoda – Dieva dota.

Smejat, ļaudis, dziesmiņai,

Nesmejat valodai:

Dziesmiņ' man izdomāta,

Valodiņa Dieva dota.

(LD 906)

Valoda dreb – kad runātājs neļūtas par sakāmo vai savu pozīciju drošs un noteikts.

Drebēs tava valodiņa/ Ar tautām runājot. (LD 5837–1)

Valoda jūk – saka par neprecīzu valodu.

Lai nejuka valodiņa/ Ar tautām runājot. (LD 18967–1)

Valoda klīst – saka, kad aprunā kādu.

Lai ļautiņi nerunā./ Lai neklist valodiņa. (LD 17928,1)

Valoda smok – saka par neskaidru, nedrošu, nepārliciecināšu runas veidu.

Trīs tam roka saderot./ Smok valoda runājot. (LD 15407)

Valoda sprāgst, sprēgā, sprakst – saka par drošu, atjautīgu, bet arī atskabargainu runas veidu.

Šuj, māmiņa, man kreklišus

No uguns dzirkstelītes:

Sprādzin sprāga valodiņa,

Ar tautām runādama

(LD 7377)

Brāži brāji, jūs' māsiņa

Kā ugunā dzirkstelīte:

Sprēgāt sprēgā valodiņa,

Ar tautām runājot.

(LD 21728)

Kā irbīle tautu meita,

Kā skujiņa valodiņa,

Sprēgāt sprēgā valodiņa,

Ar tautām runājot.

(LD 21728,1)

Sprakstēt sprakst egles malka,

Kad lieliku uguni;

Tā sprakst mana valodiņa,

Ar tautām runājot.

(LD 21728,2)

Valoda trīs, trīc – saka par nedrošu, nepārliciecināšu runas veidu.

Trīcēs tava valodiņa./ Ar tautām runājot. (LD 5837,4)

Valodas aug – saka, kad aprunāšana, bet arī runas vispār par kādu aug augumā.

Māmiņai meitas auga./ Ļaudīm auga valodiņas. (LD 8348)

Valodas darināt – risināt, veidot sarunas par kaut ko.

Sēdi, sēdi, tu meitiņa,

Ko tu viena sasēdēsi,

Ja negribi mani otru,

Ko valodas darināt?

(LD 11443)

Valodas dziest – saka, kad interese, līdz ar to arī runu daudzums par kādu rūk.
Tā dziest ļaužu valodiņas./ Ap manim runājot. (LD 8322)

Valodas izceļas – saka, kad it kā ne no kā sākas kādas aprunas.

*Atsavēre duraviņas,
Visai manas neveramas,
Izsacēle valodiņas,
Visai manas nerunātas.*
(LD 8339)

Valodas izrunāt – spēt izteikt visu sakrājušos ar vārdu palīdzību.

*Kas var dziesmas izdziedāt,
Kas valodas izrunāt?
Kas varēja dziļ' upīti
Bez laiviņas pāri tīkt?*
(LD 39)

Valodas nesējs, nesēja – plāpa, aprunātājs.

Bāliņ, tava līgaviņa./ Valodiņu nesējiņa. (LD 8353)

Valodas put – saka, kad daudz aprunā.

*Putēt put smilšu kalni,
Peļamo aizvedot;
Tie neput smilšu kalni,
Tās put ļaužu valodiņas.*
(LD 18239)

Valodas rit – saka par valodas ritmisku plūdumu.

Lai rit ļaužu valodiņas/ Garām manu augumiņu. (LD 8837)

Valodas sacelt – spēji uzsākt un neatslābstoši par kaut ko runāt.

Bija man labi ļaudis/ Valodiņas sacēluši. (LD 8350)

Valodām aprunāt – pelt, teikt netikamus vārdus par kādu.

*Saproties tu, puisīti,
Kad es tevi negribēju:
Dziesmām tevi apdziedāju,
Valodām aprunāju.*
(LD 1030,1)

Valodām nevarēt – valodu, aprunāšanas dēļ pārdzīvot.

Valodām vairs nevaru/ Valkāt savu vainadziņu. (LD 8294)

Valodām nonēsāt – aprunāt.

Jau to manu augumiņu/ Valodām nonēsāja (LD 8340)

Valodnese, valodniece – senāk – liela runātāja, plāpa. – "Tās sievas tādas valodniece." (Fīrekers, 512); "Par tādu savu svinīgi svarīgu noteicienu smejas ir pati sparīgā valodniece." (Janševskis, 1994, II, 57)

*Sveša muote, volūdneica,
Sejoj munu volūdeni;
Sejuodama, nīkuodama,
Poša palik sānalenā.*
(Tdz. pierakstīta Nautrānos¹)

Valodot (valuoduot) – tērzēt, runāties.

Zīrgus uzraudzīja Antons, neliela auguma atsperīgs vecpuisis, kas valododams visu laiku ar rādītāja pirkstu bakstīja un mala uz plaukstu līdzī, it kā savas runas ieprotokolēdams. (Skujiņš, 1994, 46)

¹ Annas Stafeckas sniegtā informācija.

P.Brūveris: Viņš maz valodo, tikai reizēm norādot iesācējiem uz, viņaprāt, būtiskiem momentiem. (Repše, 1999. 139)

Valodu dzirdēt – parastākais veids, kā uztver otra teikto – dzirdot, saklausot. Valodiņu vien dzirdēja./ Augumiņa neredzēja. (LD 13043,1)

Valodu grozīt – pieskaņoties kāda cita runas veidam vai cita viedoklim. Es nebiju lakstīgala./ Es negrozu valodiņu. (LD 907,1)

Valodu izrunāt – izteikt skaļi, publiski kaut ko. Izrunāja valodiņu./ Nevar vaira salasīt. (LD 8323)

Valodu laist – radīt, veidot runas plūsmu. Godam laida valodiņu. (LD 6557)

Valodu locīt – pieskaņoties, pielāgoties kāda cita runas manierei, veidam, viedoklim. Es nebiju lakstīgala./ Locīt savu valodiņu. (LD 348)

Valodu maiss – tāds, kam nekad nepietrūkst ko runāt.
*Pārveda Ciravas
Valodas maisu.
Vēdat caur muižu,
Cāžat upē!*
(LD 18650)

Valodu nicināt – augstprātīgi, ar nicību izturēties pret otra teikto. Uz darbiņu rātin rāja./ Valodiņu nicināva. (LD 3989)

Valodu ņemt – sākt runāt. Tas bērns ar piekto gadu vēl valodu ņēma. (Mīlenbahs, IV, 462)

Valodu palaist – neturēt sakāmo pie sevis, bet izteikt skaļi. Es bij' tāda trakulīte./ Drīz palaidu valodiņu. (LD 840-1)

Valodu raisīt – atrast veidu pareizai, iedarbīgai runai. Šķir, Dieviņ, manu ceļu./ Raisi manu valodiņu! (LD 1175-1)

Valodu runāt – teikt vārdus. Virsū tiku es dziedot./ Ei valodu runājot. (LD 414)

Vecu ļaužu valoda – folklorā tiek uzlūkota par gudru, prātīgu valodu, kurā der ieklausīties. Gudra bija, rāma bija/ Vecu ļaužu valodiņa. (LD 27286)

Veikla valoda – raita, izveicīga, atjautīga valoda. Kas bij veiklu valodiņu./ Dziesmu, danču sācējīņa. (LD 791-1)

Vēlīga valoda – citiem labu vēloša, labvēlīga. Aiju, manu skaļu balsu./ Ai, vēlīgu valodiņu! (LD 197-2)

Vilkt valodu – neteikt ne "jā", ne "nē", vilcināties izteikt tiešu atbildi.
*Atsakāt, brāleliņi,
Pirmajām tautiņām,
Jau otrām, jau trešām,
Pavelciet valodiņu!*
(LD 15100)

Viltus valoda – vārdi, kuriem apakšā cits kas nekā augšā redzams, saklausāms. Puišiem viltus valodiņas. (LD 10665,1)

Vīra valoda – nopietna, nosvērta valoda, tāda par kuru saka "Vīrs un vārds". Vīrs piedzima, vīrs uzauga./ Vīram vīra valodiņa. (LD 20968)

Žēlīga valoda – vārds, runas veids, kas klausītājā izraisa līdzcietību, žēlumu.
Ai, māsiņ miļākāja./ Tav' žēlīgu valodiņu. (LD 13689)

Valodīgs, sk. Valoda.

Valtīgs – 1) drosmīgs, drošs; 2) krietns, teicams, lietpratīgs, prasmīgs; stiprs. – “Sievās toreiz pie baznīcas rādīja uz viņu ar roku, teikdamas: – Šī ir tā valtīgā meit’.” (Balandnieki, 309); “Tas ir valtīgs puisis pie darba.” (Mīlenbahs, IV, 461); 3) tāds, kas kaut ko grib panākt ar varu, varmācīgs.

Vanga I – 1) lauks, vieta, kur nolists mežs; klajums; 2) grava. Sal. ALSUNGA/ALŠVANGA, no ‘alisksnis’ (alksnis) + ‘vanga’. – “Tur bija alkšņiem un citiem lapu kokiem pieaugusi grava, kas, pēc dažu cilvēku domām, varēja būt Alšvangas vārda pamatā. Šādu gravu Kurzemē sauc par vāgu.” (Balandnieki, 26); 3) zema, pārplūstoša pļava. – “Vanga parasti pārplūst rudenos un pavasaros.” (Mīlenbahs, IV, 471)

Ezera viņā galā ir Vanggrava. Vangas ir gravas, kur aizgājis liels ūdens un izgrauzis augsnē lielu vāgu. Netālu no Ķoniņiem ir vieta Vanga. (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006)

*Palet diena, palet divas, zied jau trešā rīta blāzma –
Sakas kalna dižā vanga simtām kāju paminama.*
(Iansons-Saiva, 27)

Vanga II – 1) trauka osa. – “Paņēma spaini aiz vandziņas.” (Mīlenbahs, IV, 470); 2) valgs, saite; cilpas, spiles. – “Putnus ķer vangās.” (DL, 1892, 49); “Tam uz rokām vangas liekamas.” (Mīlenbahs, IV, 470); “Salauzt nespēju es nāves vāgu.” (K.Skalbe); 3) “šūpulis, kur Lieldienās šūpojas.” (DL, 1892, 34)

3477. Bluķa vakars svinēts piektdienas [piektā vakarā?] vakarā. Blūķim pielikuši vangas un vilkuši to no mājas uz māju, un beidzot atkal atvilkuši uz pirmo māju atpaka]. (LTT)

9807. Ja bērns miez gultā, tad tas jāuzliek uz sliekšņa un ar pasaini (spaini vāgu) jāper un jāvelk pār sliekšni. (LTT)

Vangale, vangalis – apaļš koka gabals; koks, ar ko rullēja veļu. – “Izlīdis vilks, noskurinājies vien, uzšāvis asti tik stāvu gaisā kā vangali un aizlaidis uz Tiltiņu purvu, ka stiebrī vien noligojušies.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1.sēj., 903); *darb.v.* ‘vangalēt, vangāt’ – 1) rullēt veļu; arī: izrullēt mīklu u.tml.; 2) sist ar vāgu.

Vangaļa koku (apaļš koks, ap kuru aptin drānas=vešu) noliek zemē un uz tā jānosēž tā, ka kājas un rokas nepieduras pie zemes, un jāiever sēžot adatā diegs. (DL, 1893, 189)

*Saule, meitu izdevusi,
Lūdz Pērkonī panākstos.
Pērkonīnis, izjādams,
Nosper zaļu ozoliņu;
Apšķīst manas villainītes
Ar ozola asinīm.
– Zini, Dievis, mīļa Māra,
Kur es baltas izmazgāšu.
– Meklē tādu avotiņu [ezeriņu]
Deviņām attekām!
Devītā attekā,
Tur tu baltas izmazgāsi.
– Zini, Dievis, mīļa Māra,
Kur es sausas izžaudēšu.*

*Kas tik daili velējās
Viņpus upes licīšos?
N-ieši zirgus kūla,
Ar ozola vangaļiem.
(LD 12730,7)*

*Māmiņa māmiņa,
Pirāgi pirāgi!
– Pirāgi necepti,
Nevangalēti.
(LD 33427)*

– Meklē tādu ābelīti
 Deviņiem pazariem!
 Devītā pazari,
 Tur tās sausas izzaudēsi.
 – Zini, Dievis, mīļa Māra,
 Kur es gludas sarullēšu.
 – Meklē tādu liepas rulli [galdu]
 Deviņiem vangaļiem!
 Devītā vangaļi,
 Tur tu gludas sarullēsi.
 – Zini, Dievis, mīļa Māra,
 Kur tās baltas paglabāšu.
 – Meklē tādu liepas lādi
 Deviņām atslēgām!
 Apš devītas atslēdzīnas,
 Tur tu baltas paglabāsi.
 (LD 34043, 18)

Vangalēt, vangāt, sk. Vangale.

Vantināties, vantināt – 1) dīkā, bezdarbībā pavadīt laiku; vaļoties. – “Manas lopužas vantinās pa mīgu, kaut gan saule jau pusceļā starp azaidu un launagu.” (Janševskis, III, 235); 2) viņāt, ņurdzīt. – “Bērns maizi pa rokām vien vantina.” (Milenbahs, IV, 473)

Vara – 1) tiesība valdīt; 2) spēks, piespiešana. *Darb.v.* ‘varēt’ – 1) spēt, veikt; 2) pakļaut ar spēku, pārspēt. Sk. arī Atvarināties.

595. Visur milzīgi lieli akmeņi esot velna upurējamā vieta. Ja uz kāda akmeņa apgulstoties cilvēks pulkstens divpadsmitos dienā, tad nekāda vara nelīdzot to cilvēku nodabūt no akmeņa. Viņam esot tur jāguļ līdz pulkstens vienam. Tad viņš tiekot vaļā. Visu laiku velns viņam sēdot uz kakla. (LTT)

16619. Pēc tam, kad ir salaulāts, sievai jāgriežas uz rītiem un vīram viņa jāapgriež riņķī, tad sieva būs zem vira varas. Ja vīrs tā nedara, tad sieva bieži paliekot stūrgalvīga un neklausot vīram. (LTT)

Jauni vīri nezināja,
 Kur palīka sievu vara:
 Pirtinā palāvē
 Pa slotiņu lapiņām.
 (LD 1247, 1)

Balti bija kungu dēli,
 Manas varas vilcēji;
 Vēl jo balti Dieva dēli,
 Manas varas devējiņi.
 (Nīca, Nr.30)

Tautas mani apturēja
 Baltābola kalniņā,
 Gribēj' manu vainadzīņu
 Ar varīti novarēt.
 Rokā vien vēdināju,
 Līdz atjāja bāleliņi;
 Kad atjāja bāleliņi,
 Tad uzliku galviņā.
 (LD 24270)

Kas varēja to darīt –
 Jūras vidū kaudzi mest?
 To darīja Dieva dēls,
 Saules meitu precēdams.
 (LD 33819)

Vardzēties – mīlināties. – “Jaunie var vardzēties caurām dienām.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Vasa – 1) auga dzinums, atvase; 2) augšana. Pamatā ide. *augē- vairot, pieaugt, no kā arī *darb.v.* ‘augt’ (Karulis, II, 493); *darb.v.* ‘vest’ – augt, dzīt atvases.

ar mani runā lārps
un runā ar mani vasa
tie gaida un savu tiesu
kad es būšu miris prasa [...]

un aicina augšup vasa
kāpt līdz tai zarā zaļā
lai ātrāk lai ātrāk un ātrāk
es izplešos vītola skaļā
(Knuts Skujenieks. Prāva)

Vastlāvis, Vastalāvis, sk. Metenis.

Vādēt, vadīt – kaitēt, nākt par sliktu; apnikt. – “Ēdiņš iz ēdiņa navodej, sitiņš iz sitiņa vodej.” (Latgaļu folklorā, 475); “Trokū bulvi ka pi ola pajauksi, gon vuodeis. Drīginis piertī iz kruosnis ciš vuodej. Plyks skraideisi i nikuo nasapراسي, kas ar tevi nūteik.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Vajaḡ dzert tū kas tev navuodej. Dzer lobu dzierini, na samogonku!, navuodeis.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); “Tās zāles cilvēkam vādej.” (Milenbahs, IV, 492)

Lai tys tymss, kam tys tymss,
Man tys tymss navādēja:
Ir munam kumēlam
Zvaigžņu deči mugorā;
Ir maḡ pošam ļaudaveņa,
Zvaigžņu deču audēja.
(LTdz 5257,2)

Vādžerēt, sk. Valoda.

Vāķeris, vāķis, sk. Vāķēt II.

Vāķēšana, vāķas, vāķāšana, vāķibas – latviešu tradīcijā mirušā apstāvēšana nakti pirms apbedīšanas. Šo nakti pavadija neguļot, pavadot laiku vāku rotaļās un veicot īpašus vāku rituālus. Sk. arī Budine; Vāķēt I.

Vāķāšanas vakarā, agrāk līdz diviem nakti, skaitīja pātarus. Tad sekoja nakts launags. Pēc tam attaisīja zārku, iededzināja sveces, apsēdās apkārt un atkal skaitīja pātarus. (Alberts Mālkalns, Kurzeme, 2003)

2086. Kad liķi ienes namā vāķēšanai, tad tur noliek arī galdiņu, kur uzliek ēdienu un dzērienu mirušā garam. Pie kapsētas to ēdienu atdod kādai nabadzei. /A.Bīlenšteina man., Puze. 1862./ (LTT)

Uzveicot gandrīz fizisku nelabumu, viņš sevi pārvarēja un ķērās pie dienišķās mirušo vārdu vāķēšanas. (Skujinišs, 2001, 37)

Vāķēt I, vāķāt, vākot (vākuot) – būt nomodā, piedalīties vāķēšanas rituālā. – “Meitas bija sarunājušas, ka vakarā jāiet vāķāt.” (Balandnieki, 249); “Vāķāja līdz pusnaktij – sēdēja, sveces bij sadedzinātas.” (Juris Bukholcs, Kurzeme, 2006); sk. arī Vāķēšana.

Vāķēt II, vākt – aprūpēt, auklēt, uzmanīt, sargāt. – “Tas jau nemaz nebūtu slikti. Vienrop, nenomūrētu rokas, otrrop, nebūtu jāvāķ nazis.” (Balandnieki, 276); “Vāķē savas grāmatas.”; “Vāķēt lopus.” (Milenbahs, IV, 496); “Aita kādreiz nevāķ jēra.” (Endzelins,

¹ Samogonka – kanža.

Hauzenberga, II, 762); "Daudz darba, jāvāķ trīs mazbērnī." (Jalna Kūrava, Rīga, 2005). Lietv. 'vāķeris, vāķis' – sākotnēji cilvēks, kas savāc pūru kāzās; kaut kādu labumu ievācējs no citiem, piem., nodokļu vāķeris.

*Smuks puisītis baltu muti
Gulēj taka maliņā.
Eit', meitiņas, savāķate,
Būs maizītes arājiņš.
(LD 1167)*

*Vāķaties, vāķaties,
Cūku puīši, suņu puīši!
Vāķaties, vāķaties
Pie māšiņas dāvanām!
(LD 25263)*

*Mirklim mirkli aizturot,
stundai gausi stundu mainot,
vāķē nakti bākas vīrs,
pacietīgi miegu gānot.
(Fricis Dziesma. Mirklim mirkli aizturot)*

Vāpe, vāpa – glazūra. – "Jā, bet kā vāpi uzlikt? Es nemāku apvāpēt, – žēlojās puisis." (Janševskis, III, 53); "Ikkatra novituse, nokaltuse lapiņa šķietās sudrabainās vāpēs mērcēta." (Par piemiņu, 389); "Atplaukst gaisma, liega kā gliemežvāka vāpe." (Ivaska, 2003, 48); "Vārda /vāpe'/ sākotnējā nozīme laikam 'kārtiņa, kas pārklāj priekšmetus dūmos, garaiņos, karstumā' (sal. apv. 'vāpa' – vaska kārtiņa uz plūmēm), /vēlāk/ krāsas kārtiņa, krāsa." (Karulis, II, 485)

*Latgales rakstnieku dienās
latgaļi vairs nerunā latgaliski.
Aglonas un Rāznes runām
cauri tomēr viz
Silajāņu krūžu vāpes
un Māras zemes
gadsimtos krātās sāpes.
(Jānis Krēsliņš. Ņujorka – Čikāga – Ņujorka)*

*Es pūriņu pielociju.
Zaļu vāpi vāpēdama;
Tur vajaga sirmu zirgu
Novadnieku vedējīnu.
(LD 7614-2)*

*Lāse krītot sašķīst simtos "kāpēc?",
Lai uz mirkli akmens greznā vāpē
Valgotu?
(Vizma Belševica. Lāse krītot sašķīst simtos "kāpēc?")*

Vārdīgs, sk. Vārds.

Vārdošana (vārduošana) – dziedināšana ar īpašu vārdu palīdzību. Vārdoja pret nobīli, ārstējot čusku kodumu, siimības, kas ceļas no nobīļa (piem., roze) u.c. Vārdošanas vārdus nedrīkst pierakstīt, jāatceras. Apvārdo šņabi vai ūdeni un dod mājlopiem vai cilvēkiem. *Darb.v.* 'vārdot' (vārduot) – ietekmēt ar vārdu palīdzību. – "apvārdo, izdziedē kaulu sāpes, aptur zobu sāpes." (Ancelāne-Kundrate, 23); 'Apvārdots' – ietekmēts, apburts ar vārda palīdzību. – "Atminējusies – šās govīm jau bijusi iedota apvārdota sāls un tādēļ vien ragana aizgājusi bešā – tukšu slauktuvi." (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 552)

33843. Zaļās ceturtas naktī vienai vecai saimniecei esot vislielākās darišanas. Jau trešdienas vakara pusē viņa sameklējot no vairāk robežām skudres un jauno zālīti un no to maisījuma taisot lopiem dzērienu. Tad lielu katlu piepildot ar sniegu un tam vidū spraužot mietu. Kad sniegs izkusis, tad apvārdoto ūdeni dodot lopiem dzert, kamēr tiem ar sniegu berzējot muguras. Bez tā līdz gaismai vajagot jaunu sviestu sasist un to ēdot noturēt brokastis. /M. Viesis, Maliņa, 1880, 30 (234)./ (LTT)

3778. Ari dažī, kas bija nodarbojušies ar zināmiem vārdiem atturēt no cilvēkiem un lopiem slimības un ar zināmu mērišanu atvieglināt galvas sāpes, tagad pēc kristīgas pamācības visas tādas lietas atstāja. /Rīgas jezuiti no Latgales, 1608.g./ (LTT)

Turlavā viens cilvēks piedzēries, dabūjis Melno grāmatu un sācis saukt garus. Vairs nevarējis atpakaļ atraidīt. Smacējuši nost. Vajag zināt vārdus, lai viņus noraidītu. (Anna Dintere, Kurzeme, 2006)

Vārdot, sk. Vārdošana.

Vārdotājs, vārdotāja (vārduotājs, vārduotāja), vārdinieks – tas, kas dziedina ar vārdu palīdzību.

Ja cilvēks vai lops ko izmežģijis, tad vārdotājs nelietojis ne sāli, ne ko citu, bet tikai vārdus [...] Vārdotājiem mēdz būt divejādi vārdi: senlaiku un kristīgu laiku vārdi. Pirmos tur allaž par stiprākiem. Kad slimība ir āriņa (augons, roze, izmežģijums utjpr.), tad vārdotājs dažreiz tikai pārdomā vārdus jeb nočūkst tos par slimo vietu un uzspļauj tai trīs reizes. (LBV, II, 679)

31993. Mirstot vārdotājs jeb vārdotāja nodod slepeni savus vārdus kādam no saviem tuviniekiem, kuram tad arī pāriet pirmā vārdotāja spēks. Ja vārdus izstāsta citam, tad arī viss spēks pāriet pie tā, un pats stāstītājs vairs nevar ar saviem vārdiem dziedēt. /F.Brīvzemnieks, 1881, VI, 113./ (LTT)

31994. Vecāki atstāj vārdus vecākajam jeb jaunākajam bērnam, vidējiem bērniem atstātie vārdi neesot vairs tik spēcīgi. /A.Bīlenšteina rokraksts./ (LTT)

Šausmeigi suopēja zūbs. Ļutarticeīgs, godūs vacs vuordinīks. – “Aj šur aj, kas ar tevi nūtyka?” – Dalyka rūku, paglaudieja, vaira nasuop. Braucam iz sātu, gaišuoks palyka. Pa nakti, kur vuordinīks dalyka pierstu, ti tyka valīē. Izguoja strutys. Jys savus vuordus puordeva¹ meitai. (Monika Vaivode, Latgale, 2003)

Pie vārdotājas jāiet ārstēties tad, kad saule ir vakarpusē. (Anna Dintere, Kurzeme, 2006)

Vārds I – “pamatā ide. *uer- runāt (sākotnēji skaņu kopa cilvēka un dažu dzīvnieku balss skaņu apzīmēšanai).” (Karulis, II, 487); “Pušu plīsts vārds.” (Firekers, Konkordance, II, 83); “Ne pušplēsta vārda.”; *ip.v.* “vārdīgs” – tāds, kam nepietrūkst vārdu. Sk. arī Dzelzu vārdi; Vārdošana.

3880. Burvji un sālspūšļotāji lielījas un teicās, tiem labi vārdi esoši, ar katriem tie neveseliem palīdzoši. /G.Mancelis, Lett. Postill II, 1654. 379./ (LTT)

Vecu laiku cilvēkiem bija tādas grāmatas ar vārdiem, kas varēja glābt no čūskām. Indīgas čūskas esot cepurotas. Uz maizes vai ūdenī ieliek tos vārdus, tie ir Dievvārdi. Jāpiemin ir raibie, dzeltenie, brūnie, jāpiemin visi, jo nezini, kurš tas vainīgais. Kas glābe, tas i taisīja. Tagad gan visi dziednieki ir iznikuši. (Anna Šmite, Kurzeme, 2003)

31989. Tie vārdi, ar ko zīlnieki apvārdo vājības un visādas vainas, pavisam nepazūd starp tumšiem ļaudīm, jo viņiem ir tāda ticība, ka neviens tos vārdus, ko viņš no cita dabūjis, nedrīkst ņemt kapā līdz, bet uz miršanas gultas tie atstājami kādam citam. Ja nu kam, uz miršanas gultas guļot, nebūtu neviena, kam tos vārdus atstāt, tad viņš ņem skalu, izsaka tos vārdus pēc kārtas, uzveik ar ogli pie ikkatra vārda izteikšanas vienu stripi uz skala. Kad ir nobeidzis, tad iemet skalu ugunī, lai sadeg, un nu viņš ir svabads un var mirt. /K.Šilings, 1832.g., Tīrza./ (LTT)

1083. Asins varot tvert ar šādiem vārdiem: “Melnš krauklītis gaisā skrēja, Asintiņas pilināja; Aizveram vara vārtus, Lai pilīte nepilēja!” Jēb: “Caur kalniem upe tek, Likumiņus mētādama; Aiztecēja miļā Māra. Noturēja straujupiti.” /K.Šilings, 1832. g., Tīrza./ (LTT)

5650. Buramie vārdi pret apdedzināšanos ar uguni (latgaliski): Vardivite guņi kiure uz palāka akmistena. Kļova lopa nudzāsuse, ni plēnite naplēnēja. (LTT)

10641. Izmežģijumu appūtuši ar šādiem vārdiem: “Kauliņi, miesiņas griežas vietā, ar Dieva palīgu.” /Baznīcas vizit., 1739./ (LTT)

Ļauni vōrdi sōpeigōki par reiksti. (Latgaļu folklorā, 520)

¹ Pārdeva – atdeva, nodeva tālāk.

Mammiņa jau tad bijusi precējusies un dzīvoja Raicenē. Viņai sācis sāpēt zobs, tik smagi, ka viss vaigs bijis sapampis. Viņai stāstīts, ka Šķitiņu māju saimnieks Ozols apturot zobu sāpes ar vārdiem. Viņa aizgājusi. Kaimiņi pašulaik kuluši labību. Turpat uz vietas viņš pielicis roku pie slimā vaiga, noskaitījis sāpju vārdus, uzlicis pirkstu uz sāpošā zoba, tas sācis tukstēt un sāpes norimušas uz vietas. Mājās pārnākusi vesela. (Nostāstu burtnīca, 1955)

Ir uzkritis tāds kā sniegēlis. Bet zeme vēl ir nesasalusi, un, kad braucam cauri Papes kultiem un gar bignām, aiz mums paliek melna vieža. Jūs nedomājiet, ka tas no Endzelīna, Jāņa Liepiņa vai Margēra Zariņa, – te vēl tik bagāti patiešām runā. Studente Rita, sava novada pētitāja, pierakstījusi 122 vārdus, kuri nemaz Milēnbaha-Endzelīna vārdnīcā nav minēti. Dzērājs ir pījaks un dzērvenes ir sprangoles, lēpina ir zvejnieka platmale. Reņģes kūpina rūkūzi, bet tā mazā mucīna, kurā kādreiz plāvēji ņēma putru uz pļavu līdzi, ir dūdibinis. Nemaz negribas tulkot šodienas valodā – divdūbēnis. Mēle izgaršo tādu vārdus [..] Dūdūbēnis... Vēlreiz: dūdūbēnis... Liekas, ka pat atbalss ir šim vārdam – tepat, tūlīn aiz pēdējā burta. Un cik te svaigi leišu vārdiņi – gan noalpusi meičēna, gan austrinis pa viņiem. Bignā diži aug aviečas. /1973.g./ (Ziedonis, II, 352)

Pulkiem vien, pulkiem vien viņi nāca caur rudens slapjo svinu, pie horizonta saplūzdami vienlaidu ar padebesi. Vārdi. Par spīti miglā apvijātām lietus lāsēm, es redzēju vārdus kā saules apmirdzētus zobenus, vārdus – pelēkus velteņus, vārdus kā barankas ar cauriem vidiem un vārdus – papagaiļus; tur nāca garlaicīgie kā sūnu skramalas un vārdi, saģērbti kā priekš Milānas modes skates, vārdi – asfalta plaisas un vārdi – rētas bez komentāriem, vārdi – viltnieki un jokupēteri, izmisuši vārdi, kas pazaudējuši jēgu, un vārdi – zagtas relikvijas no seniem foliantiem, nāca kontrabandas vārdi un bezbēdīgie, šķīstie žargonīni, nāca vārdi kā zieģeļi un apsūdzības, nāca klusi violetie – veču nopūtu vārdi un sievu žēlabu spožās burbuļsaktas – pa desmit, divdesmit vienuviet, tad mazie parazitīni (“e – e”, “īstenībā”, “ja godīgi” utt.) un vārdi kā kulaki, kas meklēja aci, konspiratīvi vārdi – mani intīmie draugi, šūpuļdziesmu vārdi kā mazas meitenītes, atklāsmes vārdi – sūtņi zirgos, milas vārdi ar aizsietām acīm un satrakoti lāstu vārdi bez kājām, vārdi, kas kabatā – kopā ar kastāni, atslēgu un lūpukrāsu, vārdi ar asiņainiem purniem un piedošanas vārdi, kam nemaz nebija miesas. Vēl un vēl, pulkiem. Čuguna pikas no protokoliem un dokumentiem, uzvalkos svīstošie likuma vārdi un vārdi – iebraucēji. Turpat arī – vārdi iebraucēji. Viņi visi gribēja tikt draudzē. (Repše, 2006, 2)

Ir galīgi garām rindot vārdus, sašķērēt vārdus, bērt vārdus cepurē, vilkt laukā, redzēt, kas iznāk. Ir galīgi garām cakināt, izskaistināt un runāt par vārdiem, kas nāks un iezīmēs teritoriju, teritoriju, kurā mēs varēsīm dzīvot labāk un skaistāk. Bet tie jau vairs nebūsīm mēs. (Inga Gaile “Nu, ko es jums varu pateikt?!”)

*Nu jau tuvāk, nu jau pavisam tuvu. Spārnu zidainā
švīkstoņa, silta elpa. Vārds tuvojas čukstoši.
Vārds.*

[..] *Nu jau garām. Apdeguma sāpes pirkstgalos,
asiņu duna denīšos. Plaksti piesardzīgi
paceļas. Vārds atzibēja. Vārds.
(Laima Līvena. Vārdi)*

*Tas vārds, ko izteiksi, –
tas atkal tevi nodos,
jo tas, ko gribi tu,
kāpj pāri visiem grotiem.
Tu pats vēl nejutī,
kā sen jau sevi smoki.
Tev vajag izteikties,
jo kļusēšana – moks.
Bet vārds – tā maz.
Vārds – tikai gaistošs ietvars
no tā, ko gribēji
šai brīdī vārdā ietvert...*

(Leons Briedis. *Tas vārds, ko izteiksi*)

*Vārdi, ko mēs čukstam mīlestības stundās,
Nav mūsu vārdi. Tie aizņemti no
Zvaigžņu konstelāciju un rāpojošās radības
Drošajām kadencēm. Tāpēc arī
Mums nav jādoma, ko tais stundās mēs čukstam.
(Roberts Mūks. *Par mīlestību*)*

*pārdod man vienu zudušu vārdu
es izremontēšu viņu un uzcelšu pili
(Agita Draguna. *pārdod man vienu zudušu vārdu*)*

Cik viegli tika sviesti smagi vārdi!
Man bij jau aizmirsiets, ka var tā sviest:
Bez zībeniem, bez pārkoņiem, bez dārdiem,
Kā rotaļā, kad gribas pasmieties.
(Ārija Elksne. Vārdi)

skan vārds, pats sevi iekšā skan
nav nemaz jāzina tas man
kāpēc gan jāzina tas man
ja tas jau skan
(Imants Ziedonis. Nenokurienes atnākošais)

Vārds II – personvārds, vietvārds. – “Indoeiropiešu pirmvalodā šķirti apzīmējumi ‘vārds’ (kr. ‘slovo’) un ‘personas vārds, nosaukums’ (kr. ‘imja’). Austrumbaltu valodās šis otrs apzīmējums izzudis (no ide. *nēmen, *nōmen ar variācijām). Tas saglabājies prūšu valodā – ‘emnes’, ‘emmens’.” (Karulis, II, 487)

2786. Bērnam pirtī ar liepu slotiņu vārdu iepēruši: situši pa kājiņām un nosaukuši nodomātā vārdā. (LTT)

2834. Jaunpiedzimušo bērnu, līdz kamēr tas kristībā vārdu dabūjis, citādi nesaukuši kā par krieviņu, politi, suņa vai kāka sūdu, jo tad tam nepiesitoties nekāds jaunums. (LTT)

32000. Kad bērns pēc kristīšanas stipri raud un nav apmierināms, tad viņi domā, ka tas ar savu kristībā dabūto vārdu neesot mierā, bet vēloties citu. Tad viņi tam dod vārdu pēc savas pagānu māņticības un nosauc viņus parasti pēc kāda putna, kā es pats esmu pazinis dažas sievas, kurām bija putnu vārdi. Kādus vārdus virieši dabūjuši, nav izzināts. /P.Einhorns, 1649./ (LTT)

2836. Maza bērna vakarā pie vārda nesauc. (LTT)

9014. Govīm dod parasti vārdus pēc tām nedēļas dienām, kad viņas radījušās: mandala jeb pirmala, otaļa, trešaļa, cekula, piektala, sestala, svētala. Tā kā nu ar šiem vārdiem vien nepietiek, tad viņas nosauc arī pēc spalvas: dumala (tumši brūna), slaune (ar raibumiem pie pakalas sāna), raibala, zvaigala (ar laukumu pierē), zīmala (ar kādu sevišķu zīmi). Melnu govī mēdz saukt par vabuli jeb skudri, sirmu par briedalu un raibu arī par cielavu. (LTT)

Nolādēju visu pasauli, ka jāvāc siens. Lai es kaut kādai Gaujai vāktu sienu ko ziemā ēst?! (No kāda cietumnieka vēstules, 2003)

34936. Zirgiem dod vārdus parasti pēc viņu spalvas: bēris jeb brūnis (bērs), sirmis, dzeltinis, melnis, baltiņš, raibis, laucis (ar lauku pieri). (LTT)

32005. Ja pusdienas laikā vai pusnaktī pa ausu galam dzird savu vārdu saucam, tad nekad nedrīkst atsaukties, citādi ir jāmirst. (LTT)

712. Andreja vakarā saimniece negrib suņus vārdā saukt, jo tad staigājot apkārt jauni cilvēki, kas, pielabinot suņus, varot ko sliktu padarīt. (LTT)

753. Andreja vakarā, kad jau krēsla, jāiziet ārā, pirmajam vīrietim, ko satiek, prasa: “Kā tevi sauc?” Ar tā vārda pirmo burtu, kuru teiks, sāksies nākošā vīra vārds. (LTT)

5225. Čūskām ir cilvēku vārdi: vīriešu un sieviešu. (LTT)

5226. Katrai čūskai ir savs vārds. Kurš cilvēks tad uzmin tās vārdu, tas paliek uz visu mūžu nelaimīgs, bet tam čūska vairs nedzēl. (LTT)

5227. Katrai čūskai esot savs vārds, un, ja to zinot, tad varot izsaukt. Čūska tad nākot pretī un ar viņu varot darīt, ko gribot, jo tādām viņa nekožot. Tikai vajagot saukt sieviešu vārdā: “Ilziņ, Lizīti, Grietiņ u.t.t.!” (LTT)

Kurā gadā, to vairs neatminos, iznāca tā pavēle, ka latviešiem visiem vajaga pieņemt pavārdus jeb fāmīlijas vārdus. Tie vārdi nu katram pašam bija jāizvēlas [...] Bet te nu vēl tas jāpieņem, ka tajā laikā to turēja par lielu godu vāciski runāt un vācisku pavārdu likt ierakstīt revīzijas grāmatā. Tādēļ ir tikdaudz latviešu Bergi, Tāli, Feldmaņi un tā vēl. Tagad tie jaunajies tos izgroza pēc latviešu runāšanas vīzes: Dinsberga Ernsts, Feldmaņa Kārlis; un tā arī ir pareizāki. (Dinsbergis, 25)

– Bet vai tu arī zini, kā mani sauc?

– Tevi? – Un Marčs pasmīnēja savādi par vienkāršu jautājumu. – Nu – Janci!

– Oho! Tu domā – tāpat kā mājā? Tad tālu vis netiksi: viens – Jancis, otrs – Jancis, cik tad neiznāks! – Mani sauc par Linkstēnu, – Jā-nis Link-stēns. Tā!
 – Tad jau gan! – Marčs nosacīja.
 – Nu, un vai tu arī zini, kā tevi pašu sauks?
 – Mani? – Marčs padomāja britiņu un tad papurināja galvu.
 – Mārtiņš Nīgāns. Kā nu pats savu vārdu nezini!
 (Valdis, 368)

Ozoliņam bija brīnums, kur tādā latviskā apvidū varēja rasties tik nelatvisks uzvārds. Zvaguļis zināja pastāstīt, ka Siloviča tēvs saucies Stilis. Silovičs pārkristījies Seminārā. Semināra politiskajai vadībai uzvārds Silis licies priesterim neattiecīgs. (Balandnieki, 41)

Tā zēns tika otrajā klasē, un viņu visi sāka saukt uzvārdā. Te vairs nebija bezvārda puisēju. Nevienu arī nesauca māju vārdā. Upenieks – zēnam tiešām likās daudz jaukāks nekā apnicīgais *puisēlis*. (Balandnieki, 536)

Māju vārdos atspoguļojas daba un personība. Un, ja nav vairs tā dabas tuvuma, tad lai divkārt stipra būtu jūtama cilvēku personība! Lai jūsu mājas būtu Zaļlatiņas, Brūnlatiņas, Kokvārtiņi vai Plastmasiņas, vai Cauruļsētas. Lai tās atšķirtos! Bet Preiļu rajona Silajānos jau māju vārdi pazuduši pavisam. Kolhoza mājas numurētas. /1973.g./ (Ziedonis, II, 255)

/Papes pusē/ kā iz senlatviešu operas skan mājasvārdi: Endris, Ķaups, Trūkšma, Ķonis, Baltris, Kuršis, Judbidis, Bubēris, Mencelis... Mencia ir zivs, mencelis – viņas bērns. (Ziedonis, II, 354)

Marģieta pie Ķērstas brauc viesēt. Marģieta, Marguža, Malle, Mallīte – viņu ir visvairāk. Daudz arī Katrinu, Katružu. Skolā vēl pēc kara bijušas Katružiņas, nu jau vairs šī vārdiņa neesot. Aiz Trušas nāk Nuža, Annuža. Tad Ķērsta, Ilze. Pilna Rucava Jāņiem. Miķēli vēl tagad mazie bērni raksta ar garo ē. Miķēli sauc arī par Miči. Mičis ar Juri. Pētera it pavisam neesot. Toties ir Niklāvi. /1973.g./ (Ziedonis, II, 353)

Inese Paklone stāstīja par krievu sievieti vārdā Kanalizacija. (2003.g., mutvārdu informācija)

Bērza sieksta sapuvusi,
 Tāsis vien palikušas;
 Nomirt bija, sapūt bija,
 Vārdiņam še palikt.
 (LD 27675)

Sveiks, lišķi, –
 tu jau Višķos?
 Pagaidi, pagaidi bišķīt.

Svētupe tek, Svētupe plūst,
 viņas lecējums neapturams.
 Zilaiskalns zilu miglinu aplaižas,
 nu, visi kopā buramies:

atlaidies, nespēk, atkērti,
 atkūsti, klusēšana,
 melns krauklis pār baltu krāci,
 kas nācis, lai aiziet,
 lai aiziet, kas nācis...

Sveiks, liekuli, –
 tu jau Priekulē?
 Kā tu izkūlsies,
 kur tu iekūlies? [...]

Uz tevi pašļaujies, Burtniek.
 Bet pret svešām burvībām
 mums ir sudraba Lode
 (Māra Zālīte. Spēle ar vietvārdiem)

Slikti ļaudis izgājami,
 Labi ļaudis atnācam.
 Bez vārdiņa izgājami,
 Ar vārdiņu atnācam.
 (Zelma Atte, Kurzeme, 1961)

Kas dūņas sajauc
 Upītes malā?
 – Kūmiņu kumelīni
 Dzert gribēdami.
 Cērt vienu, cērt otru,
 Lec dūņu augšā.
 Kad cirta trešoi,
 Izlēca pādīte.
 Izlēca pādīte
 Manajā vārdā.
 Manajā vārdā,
 Manajā dabā.
 (Katrīna Kūpele, Kurzeme, 1961)

Laiks kaut ko pieteica.
 Laiks kaut ko pateica.
 Laiks kaut ko noliedza
 un tālāk iet
 gaidīdams.
 Dzirdēji?
 Tas taču bija tavs vārds
 (Ojārs Vācietis. Tas taču bija tavs vārds)

Ilze
kur ņēmi ezeru?
ezer
kur pazaudēji Ilzi?
tik daudz Ilžu
bez viena ezera
Ņujorkas ķēka pusnaktī
isi pirms rīta ausmas
starp Alaukstu
un Inesi
ieblaujas ezers:
tu esi mans
Tauns!
pat ja es aizaugšu
tu skatīsies debesīs
katram ir tik cik ir
kamēr viņu
kāds ezers
nosauc vārdā
(Māris Čaklais. Ezeru vārdi)

Vārnu raušana (kursenieku val. 'varnes raut') – Kuršu kāpu, bet agrāk, iespējams, arī Kurzemes – šodienas acīm eksotiska – ēšanas tradīcija pārtikā ķert un lietot vārnas. Vārnas kodusī vecie un mazie, jo pieaugušajiem nebijis vaļas ar to nodarboties. To darījuši vairāk rudenī, mazāk pavasarī. Pārtikai derot tikai gājputnu vārnas. Vārnu rāvēji vai kodēji (tā sauca kurseniekus, kas ķēra vārnas) ar speciāli māijās pieradinātu vārnu iemānīja citas vārnas uz īpašiem tīkliem izliktām ēdiena lamatām. Vārnas, sagatavotas kopā ar pipariem, majorānu u.c. garšvielām piedāvāja atpūtniekiem kā baložgaļu vai īpaši sagatavotu vistas gaļu ar vāriem kartupeļiem. – "Kā maga vištel smeķē, ēde ar rūpučim." (Lizelote Šreibere, Kuršu kāpas, 2004). Vārnas sālija un parasti vārija zupā.

Mūsu ģimenē vectēvs rāva vārnas. Noklāja linu palagu. Kad uz tā uzlaidās vārna, tad palagu apsedza ar otru pusi. Vienu vārnu audzināja kā māijputnu. Vectēvs ņēma līdzī savu vārnu un gāja ar to raut citas vārnas. Pie kājām viņš nolika zivis. Tūlīt parādījās daudz vārnu, jo tās pamanija, ka viena vārna ir pie daudz zivīm tikusi klāt. Tā vectēvs noķēra pilnu palagu ar vārnām. Ķēra tikai resnās vārnas. Vārija ar rīsiem un cepa. (Lizelote Šreibere, Kuršu kāpas, 2004)

Pats ķēru vārnas bērībā. Vēl pēc kara ķēru. Sālijām, cepām, vārijām. Vietējās vārnas neķērām, tikai gājputnus. Vietējās visādus draņķus ēd, tāpēc tās nevar lietot pārtikā. Gājputnu vārnas ir tīras. Tās gatavojām ziemai ēšanai, saucām par Kuršu kāpu sivēniem. (Heinrich Deckait, Austrumprūsija, 2005)

Tie, kuri ēda vārnas, tie visilgāk saglabāja kursisko būtību. (Elēna Mitrofanova, Kuršu kāpas, 2004)

Vienu dienu visi trīs brāļi nokoda veselas 98 vārnas. Vakarā nevarēja ēst citu ko, jo žokļi sāpēja. Kad vācieši ienāca, tā bija delikatese. Neteica, ka tās ir vārnas, sauca par baložiem, bet tūristus, kam tās piedāvāja, jokojoš sauca par kaulu grauzējiem. Vārnas vira. Pievienoja piparus, majorānu. – "Kā maģa vištel' smeķē." (Mārtiņa Zakuta, Zviedrija, informācija, 2006)

Vāsmīgs – 1) vārīgs. – "Viņš tuods vuosmīgs: nadreist i pīduortīs." (Brencis, 142); 2) izdevies, jautrs, labs. – "Ak cik vāsmīgi gan tur bij! – saka pie labi izdevušās joka sajuņas." (Milenbahs, IV, 511)

Vāvulis, sk. Vāvuļot.

Vāvuļot (vāvuļot) – nepārtraukti, vienā laidā runāt, čalot, plāpāt tukšu. – “Jā, viņš var atgriezties zālē un turpināt vāvuļot ar Vācu teātra primadonnu vai ledustilkaī līdzīgo pulkveža Burē kundzi.” (Skujiņš, 2001, 88); “Bērni rotaļādamies vāvuļo; nevar nemaz saprast, ko viņi vāvuļo.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 841); “Patiesībā nebija nekāda trokšņa, tikai daži vīrieši, [...] dzirdējuši jauno vēsti, mazliet skaļāk vāvuļoja.” (Veselis, 1991, 207); *lietv.* ‘vāvulis’ – liels runātājs, plāpa. – “Kuš bērni! Ko vāvuļojat kā vāvuļi?” (RLB ZK, 1914, 85); “Tuods kuo vuovulis, nazyna kū i par kū runoj.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2005)

Vebzis – nerātns, nepaklausīgs bērns. – “Ak tu vebzis, kā vebžojas!” (Mīlenbahs, IV, 514)

Vedības – kāzas. Agrāk tās bija kāzas, skatoties no līgavaiņa puses, un apzīmēja aizvešanu ar varu vai kāzas kā rituālu līgavas nolaupišanu un līgavas radu pakajdzīšanas. ‘Vedēji’ – kāzinieki no līgavaiņa puses. Sal. Panāksti.

Brūtgāns atkal ielūda vedībās: 1) dižo vedēju (dižvedi, vedēju); pa lielākai daļai par tādu aicināja īstenieku (māsas vīru, tēva brāli), viņa sieva bija tad dižvedējene (vedējene, vedēja sieva); retāki par dižvedi aicināja kādu bagātu ciemiņu, kas nebija rada; 2) vedējus, proti, rada puišus un arī jaunus vīrus; 3) pūra vedējus (pūrvežus), divus precējušos rada vīrus, kam pašiem zirgi. Pūrveža sievai, pūra vedējenei, kāzās parādīja ne mazāk goda kā dižvedējenei, krustmātei un vakara mātai. (Pētersons, 98)

*Kur tu brauksi, bāleliņ,
Ar tik skaistu kumeliņu?
– Braukšu tāju tautiņās,
Saules meitas vedībās.
(LD 16157)*

*Bori vien, zavatnieki
Tā brālīša vedībās:
Jumtu plūca ieiedami,
Sāli meta ugunēi.
(LD 16072,1)*

*Domājām, gādājām,
Kur vedēji [panāksni] kavējās:
Vedējiņi [panāksnieki], nabadziņi,
Celinā ganiņās;
Pie celmiņa guni kūra,
Kurpē silda ūdentiņu.
(LD 16189)*

Vela, vele, veļas, veļi – 1) veļu, mirušo valsts. Veļu valsts latviešu folklorā dažviet tiek konkretizēta kā ganības vai kā teiksmains veļu kalns, kur mirušie gana veļu govīs. Veļās, ja mirušais nav paspējis apprecēties uz zemes, tiek svinētas kāzas. Šo kāzu norisē svarīgi, lai lītu lietus un vienlaikus spīdētu saule, kas, iespējams, norādīja uz auglības un atdzimšanas iespēju; 2) mirušo valsts valdniece, pārzinātāja, tas pats, kas ‘Veļu māte’. Sk. arī Velis.

*Kas tur skaņi gaviļēja
Kapu kalna galiņā?
Mūs’ māsiņa gaviļēja,
Veļu govīs ganīdama.
(LD 10)*

*Cep, māmiņa, kukulīti,
Veļas mani vadīdama,
Ko mielošu veļu bērņus
Par vārīņu vērumiņu!
(LD 27434)*

*Cep, māmiņa, kviešu maizi,
Veļās mani vadīdama;
Ne tu malsi, ne tu cepsī.
Vairs manā mūžiņā!
(LD 27435)*

*Lietīnš līja saulītē:
Velēnieši kāzas dzēra.
Mans bāliņš jauns nomira,
Veļās nēma līgaviņu.
(LD 27798)*

Velēnieši, velānieši, veļānieši – veļu valsts iemītnieki, mirušie. Velēnieši vasaras saulgriežos rauj papardes ziedu, kas laikam iemieso saules dzīvības enerģiju. Sk. arī Vela; Velis.

Lietus lija saulītē:
Velēnieši kāzas dzēra.
Ja es būtu tās kāzās,
Man sadegtu lindraciņi.
(LD 27800)

Ei, svētā papardīte,
Kā raudāji lāņu nakti?
– Kā man bija neraudāt:
Veļānieši ziedu rāve.
(LD 32408)

Dzeltān' ziediņ' i ziedēja
Velēniešu kalniņā.
Tur guļ meitas malējiņas,
Tur dēliņi arājiņi.
(LD 27632,1)

Velāniešu māmuliņa,
Kā par purvu pārbrīdišu?
– Cēl, meitiņa, lindraciņus,
Bried basām kājinām!
(LD 34264)

Velis – miruša cilvēka gars, dvēsele. – “Bet varbūt čabošās lapu pastalās tur skraidīja veļi?” (Ezera, 1993, 42); Pamatā ide. *uel- raut, laupīt; ievainot, nonāvēt (Karulis, II, 506); Radn. ģermāņu *wala – miris, skandināvu ‘valr’ – kritušie kaujas laukā; ‘valholl’ – kritušo karotāju mītne, ‘valkyrja’ – Valkīra, tā, kas kritušo dvēseles aizved pie dieva Odīna. Sk. arī Vela; Velēnieši; Velns; Veļu laiks.

32484. Veļi paši esot mironu dvēseles, kuras melnā kamolā satinušās veļoties tumšās naktīs gājējiem uz kājām. Reiz kāds vīrs gājis tumšā naktī uz riju. Ejot tam sācis velties uz kājām melns kamols (velis), un vēlies tā projām, kamēr ievēlies rijā. Vīrs no tam tā pārbijies, ka palicis tūdaļ slims un pēc maz dienām nomiris. (LTT)

6204. Dvēsele, miesu atstādama, izejot cilvēkam ārā pa muti kā zili dūmiņi vai arī kā balts tauriņš. Bet tikmēr tā netiek augšā debesīs, kamēr nenozvana ar baznīcas pulksteni. Pusceļā uz debesīm esot mazs krodziņš, kur dvēselēm atpūsties. (LTT)

Mīrušā cilvēka gara ģimīs līdzinoties dzīvā cilvēka ģimim, bet citas miesas viņam neesot, tikai vienīgi kauli. Šie gari esot ģērbusies garās drēbēs: nakti baltās, dienu dažreiz arī melnās. Dienu viņi rādoties ap pusdienu, nakti ap pusnakti, līdz gaiļu dziedāšanai. (DL, 1894, 82)

32489. Pa rudens vakariem nevajaga pārāk stipri runāt, jo tad varot iztraucēt veļus. (LTT)

Māmuliņa māmuliņa,
Tavs bērniņš vairs nebūšu:
Tikko acis kopā gāja,
Tūlīt veļi aicināja.
(LD 27364)

Tava dvēsele zuz vēja pūtā,
Gaist dienviņa mākonī žiglā,
Šalc mana viņņa nopūtā grūtā,
Ar veļiem klist dievaiņu miglā.
(Linards Tauns. Tu un es)

Vellata, velnata, velnauka – 1) velna apsēsta sieviete; tāda, kas spēj pārvērsties, mainīt savu veidolu. – “Mācītājs apsvētīja meitu, ka šī vairs nevarēja par velnauku pārvērsties.” (Milenbahs, IV, 531); 2) ugunīga, pārtemperamentīga būtne. – “Ite valnauka, na buoba!” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2005)

Velnāds, vellāds – 1) velnišķīgs; 2) ļoti, pat pārdabiski stiprs. – “Vellāds karstums, troksnis.” (Milenbahs, IV, 531); 3) slikts, šausmīgs. – “Izgāja pavisam velnādi.”; “Lai vai vellādi, dūša nav jāzaudē!” (Milenbahs, IV, 531)

Velns – 1) kristietībā tas pats, kas Sātans, Dieva pretmets. – “Jir spāks Dīvam, bet jir spāks arī valnam.” (Anna Dzene, Latgale, 2004); 2) folklorā zemes un pazemes dievība, kura darbība saistās ar pasaules radīšanu (uguns, ūdens, zemes ieguvējs un radītājs, citreiz atsevišķi, citreiz kopā ar Dievu), lopkopības un zemkopības ražību. Viņš ir apakšzemes bagātību saimnieks. Velns iemieso sevī arī dabas stihijas, ir ar tām saistīts. Viņa

darbības jomā ir arī veļu valsts. Vārds 'velns' radniecīgs vārdiem 'velis', iespējams, arī 'velēna' un 'vilna', 'vilnis' (tas, kas rauj sev līdzi). Pamatā ide *uel- raut, laupīt; ievainot, nonāvēt. (Karulis, II, 506)

Velns tautas parunās: Nesvied Velnam ar akmeni, ka Dievam netrāpi; Dod Velnam pirkstu, viņš tev paņems visu roku; Velns deviņus pārus vizes noplēš, kamēr viens pāris apprecas; Baidās kā Velns no Pērkona; Ņemas kā Velns pa kārkliem; Notes laikā i Velns mušas ēd.

888. Pirmā aprīlī Velns nomests no debesīm, tāpēc ir jāmānās. (LTT)

4767. Dzēruši velnam kāzas. Cūka bijusi muzikantos par bungu sitēju. Viņa nemācējusi lāgā bungas sist, un Velns to izmēdījis un sacījis: "Vu, vu, vu! Lai tu visu mūžu vuvini!" No tā laika ar cūka cita nekā nemākot sacīt kā tikai: vu, vu! (LTT)

6817. Velnam nepatik, ka cilvēki dzied. (LTT)

9532. Atvērtas grāmatas nevajaga vajā atstāt, jo tad velns lasa. (LTT)

15866. Ja nopērk jaunas kurpes, tad tūlīt vajaga ievalkāt, citādi Velns tās ievalkā. (LTT)

21555. Naudas lādi, kur Velns guļot virsū, varot izcelt ar lūka valgu. (LTT)

23146. Pērkona laikā Velns slēpjas no Dieva zem kokiem jeb krūmos, tādēļ tad nevajaga stāvēt zem koka. (LTT)

595. Visur milzīgi lieli akmeņi esot Velna upurējamā vieta. Ja uz kāda akmeņa apgulstoties cilvēks pulkstens divpadsmitos dienā, tad nekāda vara nelīdzot to cilvēku nodabūt no akmeņa. Viņam esot tur jāguļ līdz pulkstens vienam. Tad viņš tiekot vajā. Visu laiku velns viņam sēdot uz kakla. (LTT)

As sova Dīva nalomoiļu, nasoku – valns, a čorts. (Geļa Ņeminska, Sibīrija, 2006)

Man jāpasmaņin par bērnu dienās iemācīto pieklājību, kad tēvs lika stāvēt kaktā par jaukā vārdiņa "velns" lietošanu. Mans tēvs nebija pārāk reliģiozs, bet bērni nedrīkstēja lietot vārdu "velns". Stāvēju kaktā un sacerēju savu pirmo dzejas darbu:

Velns ar ārā,

Velns ar iekšā,

Velns ar tīrumā,

Velns visiem priekšā.

(Jānēlsina, 13)

Zirgi zviēda, Velni brauca,

Straujupīte dzirkstelēja;

Dieviņš stāvi pie upītes,

Apjozies zobēniņu.

(LD 34043.20)

Velns par mani gan bēdēja,

Es par Velnu nebēdāju:

Es sasītu Velnam galvu

Deviņos gabalos.

(LD 34082)

Velnāt – šaustīt, lamāt, sunīt. – "Es viņu tā velnāju, ka viņš nezināja, kur skriet." (Milenbahs, IV, 531)

Velte, sk. Veltīt.

Veltene – no izveltnētas, pēc tam satītas (visbiežāk rudzu miltu) mīklas cepta rupjmaize.

Veltīt – 1) apdāvināt kādu (kāzās, citos godos vai svētkos); 2) piešķirt, dot, pievērst/pievērsties. Pamatā ide. *uel- gribēt, izvēlēties (Karulis, II, 505). *Lietv.* 'velte, velša, veltis' – dāvana, ziedojums. Personvārds 'Velta' Latvijā no 19.gs. beigām, 'Veltis' no 20.gs. sāk. (Siliņš, 320). Vārdsav. 'par velti' – 1) veltīgi; pa tukšo; 2) bez maksas. Veltīšana atspoguļo senus priekšstatus, saskaņā ar kuriem sezonu pārejās (vasaras, ziemas saulgrieži), dažādos godos, kara, sērgu u.c. robežgadījumos, lai kritiskais brīdis veiksmīgi

līktu pārvarēts, vajadzēja dāvināt gan cilvēkiem, gan jo īpaši dievībām un gariem. Tika apveltīti arī priekšmeti, lietas, dabas objekti (īpaši koki). Dāvinot daļu no savas mantības, cerēja dāvināto atgūt ar uzviju ("Dots devējam atdodas"). Sk. arī Ziedot.

14315. Uz mājām no baznīcas braucot, brūtei jāmet pie tiltiem dziju gali, ezeros un upēs nauda, kūti, stalli, klēti, pirti veltis; namā prievītes un zeķes. (LTT)

14324. Brūtes pārim no baznīcas mājā pārbraucot, gājuši mājinieki kādu gabalu pretim ar alus kannu, ap kuru brūte likusi veltis (prievītus) apkārt. (LTT)

14346. Istabā ejot, brūte likusi veltes uz sliekšņa. (LTT)

14392. Pēc paešanas brūte atstājusi uz galda veltes un tad viņu vadājuši pa visām vietām, pa klēti, pa kūti u.t.t. Visās šais vietās brūtei bijis jāveltī, pat uz velētavas. Tos laikos brūtei vajadzējis daudz velšu. (LTT)

14338. Dzīviem priekšmetiem brūte dod veltis, nedzīviem ziedu. (LTT)

14468. Brūte vīra mājā apveltījusi pat uguns galiņus. (LTT)

11601. Jāņa māti apveltī ar raibiem puķu vaināgiem, lai telītes būtu raibas kā puķes. (LTT)

11648. Jāņa vakarā Jāņu bērni apveltī Jāņu tēvu ar ozola vaināgiem, lai aug viņam zirgi stipri kā ozoli. (LTT)

12489. Ja ņem kādu kaķēnu vai kucēnu, tad par velti nedrīkst ņemt; jāmaksā vismaz adata kā zieda nauda, lai kaķis jeb suns labāki redzētu. (LTT)

22300. Nekā nedrīkst darīt par velti, pat velns pie savas mātes negul bez piecu mārku. (LTT)

Kad bērns un arī kāzās vedējs nedabū veltis, tad zirgam ļaunums (paliekot klībs). Kad veltis neesot villātnas, bet nātnas, tad arī vedēja zirgam slikti. Bet tādā atgadījumā varot izpalīdzēties. Vajagot tik panemt villātnu lupatu vai matus un ar tiem nātnās veltis apkvēpināt. (DL, 1894, 174)

Kam tie tādi kumeliņi

Sudrabiņa podziņām?

Dieva dēlu kumeliņi,

Saules meita vedamā.

Pate Saule pūru veda,

Visus mežus veltīdama:

Ozolam raibi cimdī,

Liepai velšu villainīte,

Smalkajam kārkliņam

Apzeltīti prievētiņi.

(LD 33804)

Saule meta dārgas veltes,

Savu meitu izdodama:

Vienam šo, otram lo,

Man to miežu arājiņu.

(LD 33958)

Veltē, māsiņa,

Savu pirtes taku:

Svēta Māra tev veltēs

Ar dēliem, ar meitām.

(LD 25590)

Viss bij velti, viss bij velti,

Ko cerēju Jāņu naktī:

Jāņa nakti pieci, seši,

Nāk rudenis – nav neviena.

(LD 33133)

Veļu laiks

– tautas tradīcijā noteikts laiks rudenī, kad tiek pieminēti saimes nomirušie. Tā parastais ilgums bijis no Miķeļiem līdz Mārtiņiem, dažkārt līdz pat Ziemassvētkiem. Tomēr kulminācija laikam bija pirmajā novembra nedēļā, precīzāk senajā nedēļā, kas ilga deviņas dienas (no 1. – 9.nov.). Citreiz kalendārais laiks netika precizēts, bet, piem., Lubānā agrāk teica: "Kad rudenī vilki gaudo, – sācies veļu laiks." Saukts arī par ilgu laiku, garu laiku, ļauķu laiku, pauru laiku, zemlikām, dievu dienām. Sk. arī Velis.

32518. Dvēseļu dienā viņi aicina savās mājās savēju dvēseles, saukdami katru vārdā, un sataisījuši maltīti pārmet tām, ka neesot sargājušas no meža zvēriem, no pērkonu un citām nelaimēm: pēc kam viņi tām piedāvā maizi un alu, cienādami neredzamās dvēseles. Pēdīgi

viņi met visu uguni un izslauka māju no visām pusēm ar slotām, dzidami pieaicinātās dvēseles atkal projām. Tad ar cirvi viņi šur tur aizcērt mājas sienas, lai dvēseles kur nepaliktu karājami. Kad nu viņas ir tā aizdzītas, tad viņi paši dziro bez mēra pēc pagānu ierašas. /Rīgas jezuitu ziņojums no Latgales, 1606.g./ (LTT)

32527. Tā top tas... vēl no dažiem cienīts, ka tie tiem mironiņiem un gariņiem ēdienus izliek. /W.Maczewski, Spr. grāmata, 1793, 93./ (LTT)

32512. Mirušo dvēselēm tiek sevišķi svētki svinēti, kur ikkatru sauc vārdā un uzaicina ēst un dzert. Pēc dažām stundām viņas atlaiž un lūdz mājai un laukiem nekaitēt, bet tos sargāt un par tiem gādāt. /K.Rusvurms, Baltische Monatschrift, 1861, 141./ (LTT)

32548. Pa gariņu laiku – pēc Miķēļiem un priekš Mārtiņa – saimnieki sauc paurišus jeb veļus rijiā, dodami tiem rijas krāsni ēst. Trīs dienas viņus uzņem un to laiku pavada ne vērpdami, ne adidami. Adot bada viņiem acis ārā. Viena saimniece reiz nolikusi paurišiem rijiā ēdienu, bet ceļa gājēji lietūs laikā iegājuši tur, apēduši visu un nolikušies turpat rijiā gulēt. Saimniece ritā priecājusies: “Ak, miljie veliši, kā jūs šoreiz brangi ēduši!” (LTT)

32534. Ilģus uzņem jeb sāk svētīt ceturtdā oktobrī un tā svēti līdz pirmajam jeb trešajam novembrim. Uzņemšanai liek galdā sviestu, maizi, alu un aizdedz sveci, kas tad deg visu cauru nakti. Ilģu laikā pirmdienās pēc saules lēkšanas vairs nedrīkst strādāt. Ilģu aizvadišanai kaujaitas un cūkas, kuru gaļu vāra pirmā un trešā novembrī un ēd priekš gaismas aušanas. Dienai sākoties, ēdiens jāatstāj galdā un pašiem jāiet gulēt, lai ilģi bez aizkavēšanās varētu pagodēties. Šajos divos ritos varot viņus nevien redzēt, bet arī dzirdēt viņu runas, ja istabas griestos izurbjot caurumu, uzliekot tur augšpēdu zirga silksi un tad pa to caurumu skatoties. Bet kas to dabūjot redzēt, tam tūliņ jāmirstot. /A.Bīlenšteina rokraksts, Kazdanga./ (LTT)

32532. Zemlika mēnesi viņiem [latviešiem] augstāki svētki bija, kas četras nedēļas pastāvēja. Tad apmieloja mironu dvēseles. Arī nesa ēdienu un dāvanas uz kapiem. [Viens ceļotājs redzējies svešā sētā, ka] nama un istabas durvis visas vajā un galds ar ēdienu apkrauts. Saimniekam un visiem mājas ļaudīm rungas bija rokā, tie stāvēja ap galdū un, rungas cilādami, kļiedza: “Ēdiet, ēdiet, vecie, eita, eita drīz projām!” Pēdīgi tie ar dzirdēt sīzdamī un uz durvim it kā mušas dzidami, dzina laukā, un tad visas durvis atkal aiztaisīja. /Latviešu ļaužu draugs, 1833, 171./ (LTT)

32550. Garu laikā jāvāra bieža putra un vakarā jāpaliek pilna bļoda vai nu uz rijas sliekšņa, vai arī pie krāsns uz mūriša. Tad jāiededzina skals un jāiesprauž sienā, lai gari var redzēt ēst. /Austrums, 1889. J.Ceplenieks, Māņticība./ (LTT)

*Atkal ir veļulaikš klāt
Un miglas skrandas pland vējā.
(Ārija Elksne. Veļu māmuļas)*

*Kad rudens aizraudātā logā
Garš, vientuļš veļu vakars tumst.
(Ārija Elksne. Kad rudens aizraudātā logā)*

*Šai spoku stundā šai veļu laikā
kad gurdēnai rokai vairs nav ko dot
Šai dārzā tumšā kailā un slaiķā
es atnācu dvēseli pabarot
(Knuts Skujenieks. Šai spoku stundā šai veļu laikā)*

Veļu mielošana, sk. Veļu laiks.

Vendīgs – īpatnējs, svešāds; ermots, jocīgs. – “Un pūš, un brīnās, kur vendīgu/ Tā dziesmu dveš, pillu žēlabu.” (V.Pīūdons “Tīreļa noslēpums”); “Rau, kāds tas vendīgs cilvēks!” (DL, 1891, 121)

*Bij dzirdēts, neredzēts
Tik vendīgs ozoliņš:
Zīda miza, zelta zari
Sudrabiņa lapiņām.
(LD 34066,2)*

*Vendīgs auga ozoliņš
Vendīgā kalniņā:
Vara saknes, zelta zari.
Sudrabiņa lapiņām.
(LD 34066,12)*

Venteris – īpaša veida zvejas tikls. – “Kurvis zivju ķeršanai, taisīts no tikla, ar diviem vai vairāk iedzirkļiem; lieto ezeros un lielākos ūdeņos.” (DL, 1891, 121); “Venterus lieto pasīvā zvejā – zvejnieka klātbūte zvejas laikā te nav vajadzīga [...] Katru dienu vai pat divi reizes dienā zvejnieks ierodas venterus pārlūkot.” (Ligers, 1942, 33); “Un kam venteris ir?” (Gliks, 98); “Īskrēja kai zivs venterī.” (Latgaļu folklorā, 484)

Venteru venteriem, vinteru vantaru – likumu likumiem.

Dip dip kājiņas ciemos ejot.

Vinteru venteru mājās nākot.

Tā skaitāmpantiņu skaita – brīdinot par grūtu ceļu – maziem bērniem, kad tie pieaugušajiem grib līdzi doties kādos garākos ciemos. (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006)

Ventiņš, ventiņi – Ventspils apkaimes iedzīvotāji, kuru runai – lībiešu valodas ietekmē – raksturīgas norautas galotnes un dažas citas izrunas īpatnības. Dažkārt, īpaši ar ‘ventiņu mēli’, apzīmē plašāka Kurzemes apgabala iedzīvotāju runu; Ventiņu mēlē jeb tāmnieku izloksnē rakstijis Fricis Dziesma ar pseidonīmu Alant Vils (“Poem pa kulšēn”, 1939; “Dzīvšēn cepur kuldams”, 1946; “Smukam smuks indev”, 1972; “Meditācij pa butel”, 1996), Kārlis Zvejnieks ar pseidonīmu Kuraž Krišs (“Ventiņ pus”, 1967; Lustīg dzīvšēn”, 1987). Sk. arī Dundžiņi; Tāmnieki.

Par talseniekami ar saka, ka viņi runā ventiņu valodā. Ventiņiem pats galvenais, ka viena dzimte – viš'. Arī norautās galotnes – “Es gāj' uz jūr”. Nu apmēram tā, kā Raimonds Pauls runā. (Uldis Krasts, Rīga, 2006)

Ventiņi ir ap Ventspils apkaimi. Arī Užavā runā ventiņiski. Miķeltornī jau ir bišķi citādi. Kolkā jau ir dundžiņu ietekme. (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006)

Vecaistēvs saka: – Paroug, ka tu man to prām nesaārd! Ta tu redzes vell!

– Tu brouks oder tu nebrouks! – barons arī, ventiņos dzīvodams, ventiņiski brēcīs.

– Es tok teic, vien vezam dēj es prām nedzenas. (Belševica, 11)

– Tu man to Ernest neprecēs! – vecaistēvs blāvis uz Līzi, tā ka rūtis šķindējušas un lampa ligojusies.

– Kālab es viņ neprecēs? Viš nou puiss oder es ņou meit? (Belševica, 14)

Džonam Tidemanim visu mūžu palika īpatnējā ventiņu izloksne. Lai diez kādas karaliskās skolas viņš bija izgājis, ventiņš viņš bija un palika. (Janelsiņa, 19)

Māra Zālīte: Kad sāku veidot dialogus¹, sapratu, ka /ventiņi/ taču nevar runāt kā mēs. Man bija skaidrs, ka viņiem jārunā ventiņu mēlē. Kad tā atslēga bija rokā, tad gan rakstīt bija izprieca. Es pats gan nav ventiš, bet pa mām bernība arī sacij – “ku tas meitens i atkal iekrits!?” (Ikstena, 2003, 23)

Verdēt – 1) lielā pulkā, drūzmā kustēties kādā noteiktā virzienā. – “Kāzinieki saverdēja baznīcā.” (RLB ZK, 1914, 86); “Kara vīri jāšiem aizverdēja uz kara lauku.” (RLB ZK, 1914, 86); 2) mutuļot, burbuļot, tecēt (par ūdeni, asini u.tml.). Radn. vārdam ‘virt’ – vārtīties.

Versme – 1) svelme (piem., krāsni). – “Kruosnī brīsmīga versme.” (Brencis, 148); 2) tveicīgs laiks.

Lodei pāri gareniski stiepias

Maiņus sarkanas un zilas svītras:

– Versmē atsprāgušās mākoņšķīlas.

(Rainis, I, 342)

¹ M.Zālītes luga “Tobago” (2000.g.).

Vest, sk. Vasa.

Vežums – 1) liels vedamais, piestiprināts uz braucamā (agrāk uz ratiem vai ragavām); 2) pats braucamais, agrāk rati vai ragavas, tagad var pārtapt par auto. Dažviet tas arī pārtapis. Kursenieks Mārtiņš Zakuts Zviedrijā mūs soliņa sagaidīt ar savu vežumu. IZRĀDIJĀS, ka tas vežums ir viņa "Volvo" markas auto. – "Atjās ar vežum'." = Atbrauks ar mašīnu. (Martins Sakuth, Zviedrija, 2006)

Vēja vaļā – bez pieskatīšanas. – "Tu visas lietas atstāj vēja vaļā." (RLB ZK, 1914, 62)

Vēplava, vēpla – tāds, kas skaļi un tukši daudz runā. – "Kazimers vēpla viņ tik jir. Ka raus runuot, to apsaklauseitis navar." (Reķēna, II, 556); "Viepla ite tuods, kas nazyna, bet klaigoj." (Janīna Strode, Latgale, 2002); *darb.v.* 'vēplāt' – skaļi, nesaturīgi runāt vai uzvesties. – "Jir tuodi cylvāki, kas tik vāploj, a nikuo loba napasoka." (Reķēna, II, 556); "Kuorteigu dzīduotuoju nabeja, vāplava viņ." (Janīna Strode, Latgale, 2002). Sk. arī Vieplis.

Byus sāklai, byus i vāplai. – Tai soka par mižim pavasarā, ka vysu naizsēs, daļa paliks arī uzturam; vāpla=atvārta mute. (Latgaļu folklorā, 460)

Vēplāt, sk. Vēpla.

Vēra – uzmanība, ievēriba. – "Uz viņas muti vēru turēja." (Karulis, II, 507). *Darb.v.* 'vērties'.

Viebt, viebties, sk. Vieplis.

Viedēt, viest – redzēt, (ar grūtībām) saskatīt, manīt, nojaust. – "Ja nelaiž mūs iekšā, neliekas pat ne dzirdis, tad tā ir zīme, ka pie viņas patlaban ir kāds, kam tur nenākas būt. Tas ir skaidri viedējams!" (Janševskis, 1994, I, 64); Radn. latīņu 'vidēre', krievu 'videti' – redzēt, prūšu 'widdai' – redzēja; Pamatā ide. *ueid-: *uied- manīt, jaust, redzēt (Karulis, II, 521); *īp.v.* 'vieds, vendīgs' – 1) gudrs, zinīgs; 2) ar dievišķo gudrību vai zināšanām apveltīts; pārdabisks; 3) grūti ieraugāms un līdz ar to īpašs; *lietv.* 'viedums' – īpaša, arī pārdabiska gudrība.

Bij dzirdēts, neredzēts
Tik vendīgs ozoliņš:
Zīda miza, zelta zari
Sudrabiņa lapiņām.
(LD 34066,2)

Kā spulgo acis! Jau garā vied
Viņš savu miļaju mājas.
(Vilis Plūdons. *Portartūras varons*)

Deviņas naktis man zīlēt un rūgt.
Tad šķēpam izkrist un striķiem trūkt.
Man mēli ar viedumu slacīt.
Rūnas lasīt un burt,
Zīlēt, zālot, pestēlus kurt
Un veiklākās dziesmas sacīt.
(Knutu Skujenieks. *Dieva Odina deviņas naktis*)

Vendīgs auga ozoliņš
Vendīgā kalniņā:
Vara saknes, zelta zari,
Sudrabiņa lapiņām.
(LD 34066,12)

vanaga vēzienu vārnas viedumu
lai es sasniegtu ērgļa briedumu
(Knutu Skujenieks. *lai es sasniegtu ērgļa briedumu*)

Gana stabule pamazām gatava tiek;
Viņš drebošiem pirkstiem pie lūpām to liek
Un pūš, un brīnās, kur vendīgu
Tā dziesmu dves, pillu žēlabu.
(Vilis Plūdons. *Tīreļa noslēpums*)

Vieds, vendīgs, sk. Viedēt.

Viedums, sk. Viedēt.

Vieksts, vieksta – 1) ūdens virpulis. – “Dažs kuģis no tā vieksta ķerts.” (K.Hūgenbergers); 2) neaizsalstoša vieta ūdenī. (Lange, 47)

Vieķis – ceļa soma. – “Kad visu to savā vieķī savāktu, tad nevarētu panest.” (DL, 1891, 91)

Vieplis – 1) ņirdzīga, smīnā vai nicinājumā savilkta seja, grimase. – “Džona vieplis lida tuvāk, blīzdams lielāks un lielāks.” (Skujīņš, 1994, 210); 2) maska. – “Jaunāku zēnu pulks aizskrēja budēļos – salmu vieļos, sodrējiem nomūrētiem ģimjiem.” (Ivaska, 2003, 77); “Viņa mute pārgriezta, sašķiepta kā briesmīgs vieplis.” (Veselis, 1991, 121); “Visu sejas bij klātas paštaisniem viepljiem.” (J.Krēsliņš); “Visāodus izvaikstīt viepljus.” (J.Kunnoss); *darb.v.* ‘vīpsnāt, viebt/viebties, vaibstīt/vaibstīties’ – smīnēt, taisīt grimases. – “Katru no šiem mēģinājumiem Marčs pavadīja sāpīgiem vaibstiem un skatiem, dziļām nopūtām.” (Valdis, 115). Sk. arī Vēplava.

Man saka, ka viss ir manās rokās, un es pati būšu vainīga, ja seju vietā nākamajā saeimā rēgosies vieplji* (Gundega Repše // Kultūras Diena, 2006, Nr.39, 2.lpp.)

*Greizs karuselis čikstot griezās
un teicās esam iesākums,
tad apgura – un pretī bliezās
tie paši durnie vieplji mums.*
(Fricis Dziesma. Karuselis)

*Tavos mežos ir briksnainas lejas
ko nevienam neizbrist,
akači, klintis sumpurņu viepljiem,
slīkšņas un dūkstis vienuviet.*
(Astrīde Ivaska. *Tapio, silu valdnieks*, XIV)

Viesma, sk. Vaisla.

Viest, sk. Vaisla.

Viešņa, viesis – 1) ciemiņš. – “Kāds viesis, tāda maltīte.” (Mīlenbahs, IV, 670); 2) viešņa – dzires, kopāpulpcešanās. Senākā nozīme – sēta, māja, apmetne. – “Viesību gadījumos mājas saimnieks (‘viespatis’) bija arī ciemiņu saimnieks.” (Karulis, II, 524). Sk. arī vietvārdu VISAGALS – burt. ‘ciema gals’. (Karulis, II, 525)

*Laima man viešņa nāca;
Kādu tai krēsli ceļu?
Baltas vilnas grozu cēlu,
Lai mūžiņu vieglu lika.*
(LD 1197)

*Dziediet, mani lūgti viesi,
Pa visiem kaktiņiem!
Citam devu sāli, maizi,
Citam jauku valodiņu.*
(LD 766)

*Kamēr māte viesi vada,
Tikmēr bērni gaļu cep!
Iztek tauki ugunī,
Vidžu, vidžu, čirks!
(LD 2436)*

Vietēt, vietēties – 1) sutināt, sutināties; 2) sist, pērt; pērties (pirtī). – “Gan viņš tevi atkal tēsīs kā amatnieks lietaskoku, līdz tu paliksi šjoka un loka kā izvietēta luba.” (Janševskis, I, 334); 3) kaltēt, sausināt. Iespējams, pamatā ide. *uen- sist. (Karulis, II, 527)

24103. Kad pirti visi nopērušies, tad uz lāvas jāuzliek traukā ūdens; lai nāk mīļā Māra vietēties. (LTT)

Vieža, viežus – 1) izskats, paskats, vecums. – “Vienā pusē, kas tuvāk sienai, gulēja kāda neliela meitene, apmēram tādu pat viežu kā Cieba un laikam arī tādā pašā vecumā.”

(Janševskis, 1994, I, 26); "Viņš būtu tagad apmēram jūsu viežu." (Janševskis, I, 190); "Es precēšos nevis ar vecu, bet ar tādu, kas ir manu viežu." (Janševskis, 1983, II, 142); 2) suga, kārtā, šķirne; 3) pēdas, nospiedumi. – "Viežas ir iebrauktas transporta pēdas, nospiedumi." (Aivars Ozols, Rīga, 2006); "Kazi kas te būtu braucis, tādas dižas viežas iebrauktas." (Zelma Atte, Kurzeme, 2006); "Ceļš diži izbraukts ar viežamis." (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Vikot, vikoties (vikuot, vikuoties) – 1) rosīgi strādāt, darboties. – "Tagad ņematies vikot, ka varam visu sienu savākt, kamēr vēl nesāk līt!" (DL, 1893, 65); 2) braši uzdzīvot. – "Bramaņi sasēdušies krogū gar galdū un tikai viko!" (DL, 1893, 65); "Nu, tad tik labi izviko-jaties!" (Janševskis, 1983, II, 78)

Vilceklis – tāds, kas neko nevar padarīt laikā, tūļa.

Vildīties, vildīt – cerēt, pajauties. – "Dziedātāji un dziedātājas nevildījās vis uz kopdziedāšanas stundām vien, bet kur kādās mājās zināja kādu mūzikas instrumentu, turp steidzās pa dienvidiem un vakariem samācīties savas balsis." (Kaudzīte, 229); sk. arī Pavildīties.

*Pieci seši tēvam dēli,
Viens tēvam kumelinš;
Ir tā paša nebaroja,
Cits uz citu vildījās.*
(LD 3367–1)

Vilkacis, vilkacis – folkloriskajos priekšstatos par dzīvnieku vai citu ko pārvērties vai pārvērsts cilvēks. Pamatā tam sens uzskats par cilvēku radniecību ar dzīvniekiem (t.s. totēmisms) un par to, ka īpašos pārejas laikos (īpaši kāzās, bet arī lāņos, Ziemassvētkos) atsevišķi cilvēki var iegūt dzīvnieka izskatu.

3887. Burvji spējot vētru, krusu, pārkonu un lietu darīt, sauli un mēnesi maitāt un par vilka-tiem pārvērsties. /Latv. gada grāmata, 1797. 3, 22./ (LTT)

Jīra gadīni, ka kuozuos aizasyrduos kaidis, ka ola napađūd. Palaiž – aizskrīn visi par vylkim da mežam. Tod meklejia stypra, kas var itū atspākuot. = Ir gadījumi, ka kāzās kāds sadus-mojas, ka alus nav pasniegts. Palaiž – aizskrien visi kāzu ciemiņi pārvērsti par vilkiem līdz mežam. Tad meklēja kādu stipru burvi, kas to var atspēkot. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Roberts Vindedzis: Mātes tēva tēvs ir bijis par vilkaci, mana māte stāstīja. Neviens nav neko zinājis par to. Viņiem ir bijušas pļavas gar meža malu. Vienreiz vedot sienu mājās. Sieva stāv pie vezuma. Vīrs ieskrien mežā. Pirms ieskriešanas sievai teicis: "Ja te kāds nāk un plēš tevi, nesit viņam, bet labāk glaudi." Ko šī, gaida vīru! Pēc bēriņa vilks klāt, šai pie kājām, plēš šai kājas, šī glauda. Šai bija tādas pašaditas zīmīgas zeķes, pēvētas zilā krāsā. [...] Vilks aiz-skrējis. Pēc brīža atnāk vīrs, krauj atkal. Sieva ierauga, ka vīram zobos zili dzīpari. Nu sieva saprot, ka vīrs bijis vilkacis. To māte stāstīja mums, bērniem. Viņa ticēja, ka tas, ko viņas vecmāte stāstījusi, tiesa. Tolaik par vilkačiem daudz stāstīja. Es nezīnu, kā cilvēks var tā pār-griezties. Domāju, ka tas tā nevarēja notikt. (Rudzītis, 77–78)

*tavas acis ir gudras
kā mākoņi pāri skriedami
dūkņām kur vilkači melnziedu trūdos maldu ugunis palok*
(Inga Ābele. sievietē kaulainā cipslainā ribainā)

Vindot (vinduot) – līkumot, viļņot, bangot. Iespējams, ka šī nozīme ir VENTAS upes nosaukuma pamatā. (Karulis, II, 482)

*Tec, upīte, neviņo,
Lai viņo ezariņis;
Dzied', māsiņa, neziņģē,
Lai ziņģē bāleliņis.
(LD 366,3)*

Var.: 1. *Tec, upīte, nevindo;*
2. *Lai vīndo Daugaviņa.*

Virga I – purvainā pļava.

Virga II – koka žogs. – “Starp virgām atstāts ūdens ceļš, kur plostus var cauri laist vai laivām cauri braukt.” (DL, 1894, 65)

Virga III – drūzma, burzma, ņudzeklis; kaušanās, plosīšanās; kauslis. – “Tas nu gan ir īsts virga!”; “Suņi aizgāja virgu virgām.” (Mīlenbahs, IV, 604); “Skolotāji ceļ tādu virgu visu ļaužu priekšā, ka jānāk tiesai talkā.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 787). Sk. arī Virgāt.

Virgāt – plēst, plēsties, ecēties. – “Kam tu savu grāmatu tā savirgājis?” (RLB ZK, 1914, 86); “Bērni grāmatu savirgājuši lupatām.” (DL, 1892, 33); “Viņi krogā savirgājās.” (RLB ZK, 1914, 86); “Virgājas kā suņi.” (Mīlenbahs, IV, 604). Sk. arī Virga, īpaši 3. nozīmi.

*Dēlu mātes pakalīņa
Kuplumā, augstumā;
Meitu mātes pakalīņa
Kā sukāt izsukāta.
(LD 23618)*

Var.: 4. *Kā virgāt izvīrgāta.*

Viriens, virums – 1) zupa vai šķidra putra; 2) tas, kas attiecīgajai ēdienreizei pagatavots; ēdiens. – “Citi ieradumi, ar ko tie no citām tautām izšķirās, viņu savāda dzīvesvīze, virumi, drēbju valkāšana, viņu dziesmas un lustēšanās, ir visiem zināmi.” (Stenders, 1988, 60); “Čurkstēja uz iesma cepama gaļa, vārijās virumi podos.” (Veselis, 1991, 18)

26519. Saulrieteņu virums ir derīgs ausīm. Šo virumu dod veselības dēļ arī lopiem iekšā un priekš ganos dzišanas nomazgā lopus, lai tie nebizo. (LTT)

Viņa aicina mani pie galda, uz kura jau uzklāts balts, rūtīs austeris galdauts un rūpīgi salikti azaida trauki. Māte tūlīt nākšot ar siltu virienu. Šis vārds mani silda vairāk nekā pats viriens, it sevišķi, kad Imants Ziedonis mani bija apšļakstinājis ar savu auksto kurzemnieku zupu (viņa epifānijā teikts: “Es esmu zupa.”). Viriena vārdu Latgalē dzirdēju ik dienas pa desmit, dažreiz pa divi desmiti reižu. (Liepīņš, 1985, 104)

Virksnis – naidis, plēšanās. – “Viņu mātei ar vedeklu jau bija virksnis.” (RLB ZK, 1914, 86)

Virtins – ēdiens. – “Ņem nesaskābušu maizes miklu, sataisa to mazos plācenīšos un iemet putras katlā; iznāk tāds glums bliņa piks, ko ēd sviesta mērcē.” (DL, 1892, 17)

Visenāds – visāds, dažāds. – “Visenāda iabība.” (Fennels, 1989, 144)

Vistīm – īpaši, jo vairāk; visbiežāk. – “Jā, tā nebija joka lieta, vistīm kad gadījās zvērigāks sitējs.” (Zariņš, 1985, 81); “Šos pēdējos vārdus viņš teica tanī nolūkā, lai skolotājam – un vistīm studentam – rādītu, ka viņš baronam stāv tuvu.” (Janševskis, I, 358)

Vīpsnāt, sk. Vieplis.

Vīstoknis – rudzu maize, kurā iecepts žāvēts speķis un sīpoli.

Taisa nu rudzu meiklis, kur maizi cap. Vyslobuok žuovātu speķi, krītni seipūlu, pyparu drusceņ dalikt. I tod īspīž tū vysu meiklī, satyn veistūknī, i tod lik cept. (Regina Bramane, Latgale, 2006)

Vītīnāt, vietēt, vīdināt, vīdēt – žāvēt, kaltēt. Pamatā ide. *uei-: *uī- vist. (Karulis, II, 541)

Iznīkuši, izputē(j)ši
Ēveliešu staltie puīši.
Div' nosisti, div' pakārti,
Div' saulē vietējami.
(LD 12752,1)

Atskaties, tu saulīte,
Vakarē noiedama,
Vai rīdē tāda būsi
Āboliņa vietējāja!
(LD 28591)

Plaujāt sienu, bāleliņi,
Vietējat āboliņu.
Nožēd tautu kumeliņi
Nevietētu āboliņu.
(LD 14551)

Simtu reizu vasarā
To celiņu ritināju,
Žāvēdama, vietēdama
To balto āboliņu.
(LD 28714)

Vursuļot (vursuļot), vursuļāt – 1) burbuļot, mutuļot. – “Ka cīšuok tak jīudīns, to tak vursuļuodams.” (Reķēna, II, 576); 2) aizgūtnēm, nesaprotami runāt. – “Runoj tei vursuļoidams, kei kod byutu ījēms korstu ulbiku mutē.” = Runā tik neskaidri kā karstu kartupeli būtu mutē paņēmis. (Latgaļu folklorā, 550); “Narunoj, a vursuļoj, tuo kuo bez jāgys, navar apsastuotīs.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2005); *lietv.* ‘vursulis’ – bezjēgā runātājs vai vienkārši ļoti liels runātājs. – “Mozais lels vursuļs, runoj vīnā runuošonā.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2005)

Z

– burts latviešu alfabētā. – “Zzzz-zzz! atlaižas zaļa mušiņa.” (Purapuķe, 18); “Tagad par samērā bezrūpīgajiem funkcionāra gadiem “Z” pilsētiņā jāmaksā.” (Geikins, 1998, 121). Dzejnieks Kārlis Krūza, vārdu vienādu sākumburtu cienītājs dzejā, nav apgājis arī ‘z’ grāmatā “Zemes zīmes” (1925).

Z
(Alfabēta cikla beigās)

Zābaks?
Bet taps mana mute
Zampa, kurā tas nomuks.
Atkal sāksū no “A”.
Alfabēts, brāl, jau ir nolūks.
(Uldis Bērziņš. Z)

Zabas, zubas – mutes dzelži, parasti zirgam, bet var arī pārnēstā nozīmē: “uzlikt zabas” – iegrožot, ierobežot; *darb.v.* ‘iezabāt, iezubāt’ – 1) uzlikt mutes dzelžus. – “Vai zirgu nevajadzēs iezubāt?” (Janševskis, 1994, I, 308); 2) iegrožot, ierobežot.

Zabināt – 1) iedzīt amatās, sprostā; 2) slepenā vai atklātā veidā neitralizēt kāda iedarbību.

Mēs skauģa rīklīti
Aizzabinājam,
Lai mūsu lopiņi
Bez gana auga.
(Tdz 55387)

Zacerka, zacirka – piena zupa ar mazām klimpām, “piena zupa ar maziem ķiļķenišiem”. (Jansons, 1937, 231)

Sameica meikli, labi citu, nu i sataisa tuodom druonom, i lik vuorūšā jjudinī. A cyts ijauc škidruoku meikli, bet drusku bizuoku nakuo deļ blinim, tuodu lai našliuk pa molom i ar ližeiku laj kotlā tod, kod jjudins suok virt, agruok nā, lai naizšķeist. (Marija Kursite, Zemgale, 2006)

Zadināt, zadīt – 1) uzrunāt, bildināt precību nolūkā, izteikt priekšlikumu, bet arī ķircināt; sveicināt, sasaukties apsveicinoties. – “Uz tādu skuķes zadinājumu un it kā pašas tīšu musināšanu Matīsam iepatikas savukārt meiteni paķircināt.” (Janševskis, 1994, I, 225); “Gani zadinās.” (Mīlenbahs, IV, 678); 2) aprunāt, pelt. – “Daži it kā zadinādami devuši Anetei princes pievārdu.” (Janševskis, II, 165); 3) spēlēties, klusi, mīlīgi runāt. – “Cepu, cepu kukuļus; iesim ciemā, dosim bērniem. Ja tie bērni neēdis, ēdisim paši – ņem, ņem, ņem... Še, sunīti, garoziņa!” – Šos vārdus saka bērņus auklējot, ar tiem zadinoties, to rociņas vienu otrā maļot.” (DL, 1892, 47); *lietv.* ‘zadinājums’ – uzruna, bildinājums.

*Gudrom tautom zadyņot,
Gudrom nūjimt vainadzeņu
Na kaidam vējīnam
Syla prīdi kustyņot;
Na kaidam nalītai
Nūjimt munu vanuceņu.
(Tdz 47300)*

*Es novērpu dziņuriņus,
Ūpes malu ganīdama;
Pirkstainīšus cimds adu,
Ka var svaiņus zadināt.
(LD 7244)*

*Augsti mani vainadzīņi,
Zemi ļaudis zadināj.
Lai stāv mani vainadzīņi,
Kamēr augstus sagaidīj.
(LD 14860)*

*Dzīdōtum reitu agri,
Kab galv'eņa nasōpātu:
Zadyņōtu, kab varātu
Tautys munys bōlelenus.
(LD 9577)*

*Baltu seju tautu meita,
Sīku zīļu vainadzīņu;
Izsakrita zadināt
Mani balti brāleļini.
(LD 14704)*

*Zadin' tautas māršas manas,
Zadin' manus brāleļiņus.
Iāj garām dažu dienu,
Kad māmiņas nezadina.
(14866,1)*

Zaiba – zibens. – “Bula zaibas.”; sk. arī Aukstais zibens; Brods I.

Zavatas, sk. Zavēt.

Zavēt – 1) burt, noskaust, likt, lai pazūd; 2) pieburt kādu labumu. – “Gribēs kādu puiši sev piezavēt.” (Janševskis, IV, 141); *lietv.* ‘zavetnieks, zavētājs, zavetniece’ – burvis, burve. ‘Zavekļu zīmes’ zavatas, zavekļi’ – 1) dažādas burvju atstātas zīmes jeb nešļavas; 2) buršana. – “Laikam ies nolikt kādas zavatas tiem pašiem Stīpnieka dēļiem, kas solījušies šodien atnākt, lai tos vadātu pa savām pēdām un piezavētu pie sevis.” (Janševskis, IV, 141); *ip.v.* ‘zaveklīgs’ – ar buršanu, noskaušanu saistīts.

*Pūtēja, riebēja, pesteju vecene,
To jaunu ceļu nobur par neceļu!
Stīvi man ceļgait, ap kungiem lodājot,
Ceļu man nestaigāt, taisnu soli nespert.
Nozavē, došu tev melna runča kuli,
Glodenes ādu, sausas piepes sulu!
Pūtēja, riebēja, norieb tos vārdus,
Ka savu tēvzemi kaklakungiem pārdevu!*

Zaļi man pirksti, vara grašus cilājot,
Greiza man mute, svešā mēlē lauzīta.
Sirmu žurku došu, kapsētas sironi,
Izrakšu līki – tev patīk mironi.
Pūt sāli, zavatas tecini,
Pūtēja, riebēja, pesteļu vecene!
(Vizma Belševica. Vagara lūgšana)

Zaļu diena, sk. lāņi.

Zebenīca, zebenieks – 1) tarba, ko zirgam uzkar kaklā barošanai; zvejas tarba; tarba vispār. – ““Es atnesu zivis!” es vecenei zebenieku pasniegdams aizbildinājos. Vecene atvēra zebenieku, paskatījās tā iekšienē un tapa acīm redzot laipnāka.” (Poruks, I, 185); “Vecene paņēma zivju zebenieku.” (Poruks, I, 187); 2) viltīgs sievišķis, viltniece; 3) kāds, kas vazājas visur līdzī, neatstājas. – “Kā zebenieks vozājas visur līdzī, tinas pa kājām.” (Putniņa, Timuška, 279)

Saimenīca, zebenīca,
Pa pagalmu valcījās,
Sviesta maizi paēdusi,
Krējumiņa padzērusi.
(Tdz 5237 i)

Mūsu puīši bēdājās,
Kur būs auzu zebenīcas.
Panāksniekiem lieli ciči,
Tur būs zirgiem zebenīcas.
(Tdz 57458)

Kuplāka vedēja
Kā vedamāja.
Tāda mūsu vedējīša
Kā lielā siena kaudze;
Tāda mūsu vedamā
Kā tā auzu zebenīca.
(LD 18638)

Zebīt – čiept, zagt, slepeni pakampt. – “Nozebīja medus podu.”

Zegīnāt – stingri nobridināt, pieteikt. – “Nozegīnāja, ka lai es neaizmirstu.” (Kagaine, Raģe, III, 751)

Zeltene, dzeltene – 1) meitene ar gaišiem matiem; 2) patīkama, simpātiska meitene. – “Ak, daiļā zeltene, tu gan, šorīt celdamās, ar kreiso kāju no gultas izkāpusi.” (Sarma, 1999, 116); Vārda pamatā *gheļ – spīdēt, mirdzēt. Dažkārt arī ‘dzeltenīte’, resp., tāda, kurai dzeltenī, gaiši mati. Sk. arī Zeltnesis.

Ak, tu ciema dzeltenīna,
Kam tik daiļa pušķojies!
Man notrūka vestei šnalle,
Uz tevīm skatoties.
(LD 382–9)

Lai tā putra, ko tā putra,
Kur tie piena kunkuliši!
Lai tie puīši, kur tie puīši,
Kur tās ciema zeltenītes.
(LD 11256)

Tāļu tāļu tas ciemiņš,
Kur aug mana līgaviņa,
Gludu galvu, baltu muti,
Dzelteniemi matiņiem.
(LD 11489)

Zeltnesis, zeltenis – 1) vīrs gaišiem matiem; sk. arī Zeltene; 2) muižnieks, bagāts vīrs.

Šuv man kurpes kurpenieki,
Zīda diegu rakstīdamis:
Visi ļaudis mani sauca
Zeltenīša līgavinu.
(LD 5734)

Zemdēt – pārkļāt, pārpludināt ar zemi, smiltīm. – “Vilksies savā vientulīgajā, pelēkajā vienmuļībā skumji tālāk kā piezemdējis, piesūņojis valks pa rudi rāvainu, staigņu lieknu.” (Janševskis, II, 91)

Zemenis – “zemes vējš jeb austrumvējš” (Plāķis, 78); sk. arī Austrīņš; Deguna vējš; Rītenis.

– Un kā sauca tos vējus? Jūs tos interesantos vārdos saucāt!
– Vējš ir Āzinis, Austrinis, Zeminis, Jūrinis. (Anna Šmite, Kurzeme, 2003)

Zemkasis – čakls, strādīgs, bet aprobežots; “zemā pierīte”. – “Zemkass – sprosc cylvāks, jis cyta nikuo nazyna, kuo tik lelū dorbu dareit.” (Reķēna, II, 584)

Zemsirdība – pretstats vārdam ‘augstsirdība’. – “Tu izrādi savu zemsirdību.” (RLB ZK, 1914, 65); *ip.v.* ‘zemsirdīgs’. – “Zemsirdīgs cilvēks ir nicināms.” (RLB ZK, 1914, 65); “Smīnēšana, pilna zemsirdības.” (Milenbahs, IV, 713)

Zemsirdīgs, sk. Zemsirdība.

Zemteks, zemteka, zemtekulis – bēglis, vajātais; tāds, kas slapstās (piem., no ģimenes). – “Esmu zemteka, un mani varbūt meklē.” (Zariņš, 314)

Ziedot (zieduot), ziedināt, ziet, ziest – 1) upurēt. – “Šāda nozīme 19.gs. 70. gados vēl bija neparasta, un Auseklis paskaidroja parindē šo vārdu, kad dzejoli rakstīja [...] Arī A.Kronvalds ieteica aizstāt aizguvumu ‘upurēt’¹ ar latvisko ‘ziedot’.” (Karulis, II, 557); 2) apveltīt, apdāvināt; 3) uzziēdēt, parādīties (‘ziet’). – “Sazīss visi cereņi.”; “Dreiž suoks zist pukis.” (Reķēna, II, 588); 4) likt ziedēt, panākt lai zied (‘ziedināt’); 5) spīdēt kā saulei, mirdzēt dažādās krāsās. *Lietv.* ‘zieds’ – 1) sākotnēji tas, kas spīd, mirdz, laistās; 2) krāsainā, košā auga daļa; 3) krāsa; 4) krāsaina, spīdīga, skaista velte, dāvana (piem., zelta monētas, krāšņi izrakstītas villaines, prievītes, dvieļi, cimdi u.tml.), arī tas, ko mūsdienās sauc par kukuli – dāvinājums kādam ar nolūku iegūt kādu labumu vai pateicība par to, ka tāds labums iegūts.² Pamatā ide. *gēi- uzziēdēt, dīgt, dzīt asnus. Ziedošana kā priekšmetu, lietu, dzīvnieku vai cilvēku dāvināšana dieviem vai gariem pazīstama no senseniem laikiem. Tā bija obligāts elements pasaules radišanā un pārradišanas rituālos saulgriežos, kāzās un citos godos. Dodot sevi vai sava īpašuma daļu, fiziski vai garīgi ziedojo, uzskatīja – saņem pretī tādu pašu vai lielāku garīgo enerģiju, spēku. Sk. arī Veltīt.

23119. Līdz šai pašai dienai turas pie šāda ieraduma. Kad ir liels zemes sausums un nav lietus, tad viņi biezos mežos uz pakalniem pielūdz pārkonu un ziedo tam melnu teļu, melnu kazlēnu un melnu gaili. Kad tie ir nokauti, tad viņi pēc sava ieraduma sanāk ļoti daudz no

¹ Upuris – no vidusholandiešu ‘upper’ vai viduslejasvācu ‘opper’, kas savukārt aizgūts no lat. ‘operari’ – pūlētis, upurēt. Pamatā ide. *op – strādāt. Aizguvums minēts 17.gs. latviešu vārdnīcās: uperes, upers, uperēt. (Karulis, II, 455)

² “Pēc divi dienām atnāk sieviņa ar lielu gursti līnu – roze bija izdziedēta. Bet mans tēvs “ziedus” nekad neņēma.” (I Laube. Burvju māksla un viltība // Par piemiņu! Rakstu krājums salasīts iz “Baltijas Vēstneša” pirmiem gada gājumiem (1869–1874). R., 1875. 240.lpp.)

apkārtnes, ēd un dzer tur kopā, piesauc Pērkonu, ielej viņam vispirms trauku alus, ko tad trīs reizes nes ap turpat aizdedzinātu uguni un pēdīgi ielej to tai uguni, lūgdami Pērkonu, lai viņš dotu lietu. /D.Fabricijs, 1610.g./ (LTT)

34296. Dieviem par upuri viņi mēdz zināmās birzīs ziedot vieniem lielu kukuli maizes čūskas izskatā ar atplēstu muti un paceltu asti; otriem drusku mazāku kukuli suņa jeb cūkas izskatā; citiem atkal div olas, kas zināmos laikos tiek noliktas zem ozola; citiem sviestu, pienu, sieru jeb taukus, ko uz sārta sadedzina; citiem vērsi jeb vistu, sivēnu jeb āzi, bet visus melnā krāsā [.] Tad tiek aizdedzinātas dažādas ugunis, kur iemet taukus, bez kādas ceremonijas neizdara nekādu ziedojumu. Tad viņi dejo ap svētajiem kokiem, dziedādami un dzerdami alu līdz lopiskam reibonim, bez kā nedrīkst tikt izdarīts neviens ziedojums, un tā izdara šādiem dieviem ļoti patikamu elku kalpojumu. /Rīgas jezuitu ziņojums par Latgali, 1606.g./ (LTT)

30705. Bērēs un kāzās pār tiltu braucot met ziedu Ūdens mātei: dzīparus, naudu. To darijuši uz kapsētu vai baznīcu braucot. (LTT)

31137. Kad pirmo reizi iet peldēt un lai upē nenoslīktu, tad dod upei ziedu un saka: "Še, upīte, ņem manu ziedu!" (LTT)

32546. Veļu laikā ziedoja dažādiem dieviņiem, kuri dzīvojuši dažādās vietās. (LTT)

32524. Straupē ikgadus visu dvēseļu dienā ziedoja mirušiem. /1744.g. baznīcas revīzijas prot./ (LTT)

34286. Liepupes draudzē Dūjes muižā bijis akmens, kur slimie izveseļojušies un ziedojuši ikgadus lakatus, lentas un naudu. /1739.g. baznīcas revīzijas prot./ (LTT)

29109. Mazu sunīti ņemot audzēšanai, dod adatu ziedam, tad uzaugs jautrs. (LTT)

25131. Jāņu naktī ap pašu pusnakti zied pārpades ar spožiem zeltītiem ziediņiem, bet tikai vienu acumīrkli vien viņus var iegūt. To vajaga nogaidīt un tad vienu ziediņu noraut, bet kad rauj, ta jāsaka: "Pārdīte līgaviņa!" Citādi viņa nelaujas rauties. (LTT)

33459. Ja vīrs sievu neierauga, t.i., dauza vai lamā, tad, lai viņš paliktu milīgs, "mīksts kā liepu lapa", tam nezinot jāiedod sievas ziedi.³ (LTT)

*Celies agri, guli sebu,
Saderēta mātes meita:
Visas tautu žogmalītes
Gaida tevi ziedojam.
(LD 6818)*

*Ziedo, mārša, ko ziedo,
Ziedo savu pirtes laku:
Te tu iesi pirtiņā
Grūtajāsi dieniņās.
(LD 25588)*

*Visa zemes zāle zied,
Pārdīte vien nezied;
Tā ziedēja jāņa nakti
Zeltītiem ziedīniem.
(LD 32415,3)*

*Par Ventiņu mani veda, –
Ko Ventiņu ziedināju?
Plostam liku cimdu pāri,
Laivai vara gredzentiņu,
Pašā Ventas dibinā
Mazu, strupu adatiņu.
(LD 18448,2)*

*Ziedo, mārša, ko ziedo,
Ziedo manu govju kūti:
Te tu kopsi tās gotiņas,
Visu mūžu dzīvodama.
(LD 25573,1)*

*Došu, došu jānišam,
Ko es biju solījuse:
Mucu alus, cepli maizes,
Pupu ziedu sivēniņu.
(LD 32311–1)*

*Vidū jūras uz akmeņa
Div' sarkani ziedi auga:
Tur Laimiņa sādējuse,
Tur ziediņi nobiruši.
(LD 33738,9)*

³ Sievas ziedi jeb mēnešziedi – menstruācijas asinis.

Zieds, sk. Ziedot.

Zinte, zints, sk. Zintēt.

Zintēt – 1) zināt; 2) kaut ko apspriest; 3) burt ar īpašu zināšanu palīdzību. – “Ko ta nu tie vietnieki zintēja šodien? Ko ta nu tik gudru zintējat?” (DL, 1891, 91); *lietv.* ‘zinte, zints, zintēšana’ – zināšana, gudrība; burvju māksla. – “Emma uz tādām veclaiku zintēm neielaidās.” (Janševskis, I, 96); “Pamācīja to arī ceļā ievērot veclaiku parašas un kāzu zintes.” (Janševskis, 1983, II, 246); “Risinaja dievotās burvības, zintes un gudrības.” (Veselis, 1991, 224); *lietv.* ‘zintnieks, zintenieks’ – tāds, kas nodarbojas ar zintēšanu. – “Pilnīgu atbildi zināja vienīgi kuršu zintnieki.” (Goba, 1996, 54); “Laudis nāca pie aklā zintenieka padošos.” (Janševskis, 1994, I, 115); Vārds ir tās pašas cilmes kā ‘zināt’, kas atv. no ide. *gen-atzīt, pazīt, zināt. (Karulis, II, 563)

11417. Vecu gadu beidzot, jācep maize un beidzamajam kukulim jāpārmet trīs krusti, bet jaungada ritā tas jāatdod govīm, lai burvis nevar zintēt. (LTT)

34977. Jāizrauj no salmu jumta salms jeb no stiebru jumta stiebrs un jāiedod zirgam ar citu barību, tad tas būs piezintēts un vairs nekur nemuks. (LTT)

34925. Zintēšana ir tas, kad govīs sazintē, lai neklīst nost. Vienai govij izņem no ausis sviedrus, paņem maizi, tos sviedrus uzsvaida un iedod tai otrai govij, tad neklīst nost. (LTT)

34924. Kas daudz māņu un pūšļojamo vārdu zināja, to sauca par zintenieku. (LTT)

Mūsu vientuļo valodu saprot

Rets vientuļīgs zintnieka gars.

(Vilis Cedriņš. *Antenna dzied*)

un katru nakti zvaigzne vienā vietā

kā zibens zintnieks kas uz stumbriem zīmē

(Knuts Skujenieks. *Laiks*)

Zirgagalva – lietuviešu dota palama latviešiem. Viens no tautas izskaidrojumiem ‘zirgagalvai’ – lietuvieši nesaprot, ko tie latvieši visu laiku kioskos prasa “Man, lūdzu, avīzi!”, resp., auzas (lietuv. auzas – ‘aviža’).

Zidenis, sk. Grūdenis.

Zīmaļa, zīmuļa – tas, kam ir kāda ārēja atšķirības zīme. Sk. arī Zīme; Zīmot.

Parādi, māmiņa,

Kur manas gotiņas:

Zīmaļa, raibaļa,

Baltmugurīte?

(LD 16464)

Šķir mana māmuļa,

Zīmotas goves:

Zīmuļu, dūmaļu,

Baltmugurīti.

(LD 28955)

Zīme, zīmols (zīmuols) – 1) tas, pēc kā kaut ko var atpazīt, noteikt; pazīme, iezīme. – “Un tod pasirodeis zeime Cylvāka Dāla viers debesim.” (Evangēlija toto anno, 1753, 74); “Dieva zīme.” (Fennels, 1989, 147); “Tās sarkanās zīmes=izsitumi.” (Wörter=Büchlein, 111); “Munai gūvei pīri leluo zeime.” (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); “To zyrgam, to gūvei zeimeite pīri.” (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); 2) signāls. – “Viņa rādīja briesmīgas zīmes.” (Blaumanis, II, 28); “Liec, lai aizdedz briesmu zīmolus.” (Veselis, 1991, 204); “Pēdīgi Codis pamāja dēliem zīmi, ka te vairs nav ko gaidīt.” (Fimbers, 2000, 50); “Mestr, pacel ātrāk zobenu par zīmi, ka mēs varam lēkšot uz priekšu!” (Fimbers, 2000, 117); “Tā ir laba zīme, ka viņš kavējas.” (Fimbers, 2000, 247). Vārds atv. no *darb.v.* ‘zināt’. ‘Zīmlēmis’ – zīmju tulks (Ulmanis, 235); ‘zīmlemt’ – tulkot zīmes (Ulmanis, 235). *Īp.v.* ‘zīmīgs’ – tāds, kam ir īpašas pazīmes. – “Zīmīgs zirgs.” (Ulmanis, 234)

Zīmes tad notiks pie saules, pie mēness un pie zvaigznēm, un tie debess stiprumi kustināsies [...] Tas Kungs mums īsti nesaka, kādas būs tās zīmes, kas tad notiks pie debess un virs zemes; bet tik daudz mēs nomanam no viņa vārdiem, ka lielas zīmes notiks. (Jauna sprediķu grāmata, 1862, 11)

32404. Šai zemē dažī domā, ka velnu un viņa ļaunos garus varot saistīt ar vārdiem un dažādām zīmēm. /P.Einhorns, 1627./ (LTT)

Agrāk katram bija sava zīme. Mājas zīmi lika visam vīrsū. Laivām arī bija zīmes – vienā stūrī. Uz durvīm arī bija šīs zīmes. Visvairāk tās lika uz lietām, ko pārnēsā un kas var pazust. Putras spainim vīrsū bija zīme. Arī uz karotēm. (Katrīna Antoneviča, Kurzeme, 2002)

Katram biteniekam bijusi sava, tā sauktā mājas zīme. To iegriezuši dravas priedē, lai atzi-
mētu, kam šis koks un tā bites pieder. (Draviņš, 217)

Katram ēdājam bij personīga karote, iezīmēta ar kādu īpatu rakstu zīmi. Tā kā traukus un karotes pēc ēšanas mazgāja meitas un nākamā ēdienu reizē viņām tās bij jānoliek galdā tai vietā, kur sēdēja karotes īpašnieks, tad viņām bij jāiemācās šīs zīmes pazīt. Ja kādam bij nolikta priekšā sveša karote un tas steigā bij sācis to lietot, radās nepatīkamas pārrunas. (Sarma, 147–148)

“Nevaru vienlaikus dzīvot divās naudas zīmēs,” teica kolēģe Ausma Cimdiņa Sibīrijas ekspedīcijā (2004.g.), ik pa brīdīm jautot Latvijas latus ar Krievijas rubļiem.

Man atkal ir kauns no savas sejas, kā visi gājputni tajā spoguļojas, kā visi gājputni tajā atstāj zīmes – drīz būšu mājās, es esmu, bet kāpēc tieši man ir āda uz āru un aukstais gaiss to glāsta. (Inga Gaile “pie mums ir atnākusi tā lielā”)

*Ietin iešu tautiņās,
Bet es ilgi nedzīvošu.
Man zīmīte rādījās
Bāleliņa istabā:
Man pārlūza zelta sakle,
Sēdzot baltu villainīti.
(LD 18167)*

*Gotiņ mana zimaliņa,
Zelta zīme pierītē;
Kad es tevīm maizi dotu,
Tad tu būtu tīra zelta.
(LD 29031)*

*Ietin iešu tautiņās,
Bet es ilgi nedzīvošu.
Man zīmīte rādījās
Bāleliņu istabā.
Man pārlūza zelta sakša,
Sēdzot baltu villainīti.
(Anna Trautmane, Kurzeme, 1961)*

*Zejmes redzi, bet na lītu,
Zam tū zeimu turu cytu,
Montu vysuduorguokū.
(Dzīsmes, 14)*

*Ietin iešu tautiņās,
Bet es ilgi nedzīvošu.
Man zīmīte rādījās
Svēta rīta līkopās:
Pušām griezti ligti cimdi,
Lauzts laulātis gredzentiņis.
(LD 18168)*

*Es tevi mīlu. Ļoti vecs ir laiks.
I sērmokslam ir krustiņš ogas galā,
i kadegam, un tas ir tāpēc, lai
pret nelaimi stāv zibens zīmes vaļā.
(Jānis Peters. Nakts pēc tautasdziesmas)*

*Dievs, tu ar šķiltavu Pērkonam ugunus šķēli,
Zibēnus zibini, vējus un viļņus vel.
Spēks Tevīm, Dievs,
Mūžīgi nemitēsies,
Brīnumu zīmes Tu celi.
(Jānis Steiks. Dievs ir)*

*cik divaina saldēna tinte
pagātnē skrāpē uz dievnama sienām
magāiskas zīmes
(Inga Ābele. tavs tetovējums)*

Zīmīgs, sk. Zīme.

Zīmlemt, sk. Zīme.

Zīmlēmis, sk. Zīme.

Zīmot (zīmuot), zīmēt, zīmināt – censties izzināt, vai ir pazīstams, iepazīt, sazīmēt; rēķināt, lēst. – “Es skatījos un zīmoju, vai nācēja ir mana māsa, kamēr tak sazīmoju, ka tā ir gan.” (RLB ZK, 1914, 87); “Mežmalā iet cilvēks, es zīmēju, ka būs kaimiņš.” (Ulmanis, 234); “Saimnieks tirgū uzzīmoja savu nozagto zirgu.” (RLB ZK, 1914, 87); “Staigāja dažas zemgaļu sievas un atsvažinātās gūsteknes, zīmēdamas, vai neredzēs savējos.” (Fimbers, 2000, 245); “Skatos, zīminu, zīminu, nevaru pazīt.” (Janševskis, 1994, I, 56); “Es tā zīmēju, ka nu būs pietiekami.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005). Sk. arī Zīmaļa; Zīme.

*Zīmējat, sveši laudis,
Kura īksta nemamā!
Abjām raibas villainītes,
Alus kannas rocinā.
(LD 16852)*

*Trīs māsiņas klētinā,
Zīmējiet, sveši laudis,
Zīmējiet, sveši laudis,
Kura jums piederēs!
(LD 16853)*

Zītaris, zīters, zīntars, dzītaris – dzintars. – “Zelts, sidrabs un zītaris visās malās spīd un mīrdz.” (Auseklis, 471); Par skaidru, skaistu laiku saka: “Laiks kā dzintars.” vai “Laiks kā zītaris.” (Laumane, 2005, 65); Dzintars senāk izmantots dziedniecībā, arī kā maģisks aizsargs, jaunākos laikos pārsvarā rotaslietās. Par vārda izcelsmi un nozīmi dažādi uzskati: 1) baltiskas cilmes vārds ar nozīmi – ‘tas, kas nāk no jūras’; radn. vārdam ‘dzimt’; 2) baltiskas cilmes vārds ar pamatnozīmi ‘gaišs, spīdīgs’, no kā arī latv. vārds ‘dzidrs’; 3) pamatā ide. cilmes sakne ar pamatnozīmi ‘sist, dzīt’, no kā latv. ‘dzīt’ un lietuv. ‘ginti’ – aizsargāt; ja pieņem šo nozīmi, tad akcentējama dzintara maģiskā aizsargfunkcija; 4) vārds aizgūts no irāņu vai citas valodas (Karulis, I, 254–255). Vārdsakne tās divās variācijās ar ‘zīt-’ un ‘dzint-’ populāra gan dažādu firmu, ražotņu u.tml. nosaukumos (padomju laikos gandrīz katrā rajonā bija kāds kolhozs ar nos. ‘Dzintars’; koris “Dzintars”; parfimērijas un kosmētikas ražotne “Dzintars” u.c.), personvārdos un uzvārdos. Sk. arī Viļa Lāča paša pārstrādātā romāna “Vecā jūrnieku ligzda” (1935–1937) jauno nos. “Zītaru dzimta” (1955). Kā konstatējis K.Siliņš, personvārdu Dzintars, Zīntars un Dzintara reģistrēti kopš 20.gs. sāk., Dzintara kopš 1920.g. Sk. arī Glīsis.

6947. Dzintara (zītara) dūmi ir visur pazīstams dziedināms līdzeklis. (LTT)

7052. Šādiem elkiem par godu tie kvēpināja ar zītaru un citu kvēpējamo un atnesa tiem par dāvanu lauka un dārza augļus, kaujamos lopus un putnus, brīžam arī mazus bērniņus, kā citi saka. /K.Šulcs, Kurzemes stāstu grāmata, 1832./ (LTT)

Dziedināšanai lietoja dzintaru, kas noņēma sāpes. Ar saberztu dzintaru ārstēja ievainojumus. (Horst Domnik, Austrumprūsija, 2005)

Dzintaru lieto pret ausu sāpēm. Saliec no papīra tūti un tura spīco gaļu – kurš arī, saprotams, jāatstāj drusku vaļā – pie auss, kamēr pie resnā gala sadedzina dzintaru, no kam izceļušos dūmus pūš ausī. (DL, 1893, 6)

Dzintars Saules dainās lietots tikai trīs dažādās dziesmās (trīs dažādās vārdformās), kopā pavisam septiņas reizes. Izlietojot visus citus mums pieejamos dziesmu krājumus, ieguvām 91 dažādu pierakstu, kuros pieminēts vārds ‘dzintars’ jebkurā tā izpausmē (zītar-, zīter-, dzinter-), locījumā vai atvasinājumā. Tas ir pārsteidzoši niecīgs skaits, kas aptver mazāk par 0,005% no publicētām dainām, salīdzinājumā, piemēram, ar saules dziesmām, kuju ir gandrīz 40 reizes vairāk. (Viķe-Freiberga, 1989, 127)

Krastā palicēji uzturēja upuruguni, metot liesmās priežu zarus un dzintaru, ja vajadzēja dūmus padarīt kļiedākus un gaišākus. (Bels, 139)

*Budēli, tēvaini,
Kur lauzi rīksti?
– Zītara kalnā
Sudraba birzē
(LD 33352)*

*Zviedza jāņa kumeliņis
Ziedošā ielejā,
Pēter' ķēve atziedzās
Zītarīņa kalniņā.
(LD 33075)*

Brīnumiem, pasakām
Aug māšiņa bāliņos:
Liepu lapu villainīte,
Zītar' ziedu vainaciņš.
(LD 5602)

Man pazuda māmuliņe,
Rīlāi ganu vadidama.
Teku šurpu, teku turpu,
Māmuliņi meklēdams.
Avotiņa lejiņā
Atrod' baltas velētājas.
Viena bija miļa Māra,
Otra mana māmuliņe.
Miļa Māra klāt aicina,
Māmuliņe nost raidīja.
Miļa Māra tā sacīja:
Še, sērdieni, nēzdaudzīnis,
Še, sērdieni, nēzdaudzīnis
Slauki savas asariņas.
– Kad es viņu saslaucīšu,
Kur es viņu izmazgāšu?
– Mazgā rīta rasiņā;
Mazgā rīta rasiņā,
Zaun sudraba bērziņā;
Zaun sudraba bērziņā.
Tin dzītara rullītē.
(LD 5036,7)

Putas pa virsu, bet nogulsņējas, paliek brūna misa kā zītar.
Atkal šai zvaigžņotā Dieva dekļi svabads neatkārtojams dzīpārs.
(Juris Kunnošs. Ai, mana nabaga galviņa!)

GRIEZIETIES – ATPAKAĻ – GRIEZIETIES – ATPAKAĻ – UN –
ATRODIET – TO – KURŠ – PIRMAIS – IZRUNĀJA – VĀRDU:
DZINTARS
(Pēters Brūveris. vidū jūras iznirst akmens galva)

Es uzaugu jūrmalē,
Novēd mani mežmalē.
No dzintara man saktiņas,
No dzintara gredzentiņš.
(LD 22350)

Sasēda meitiņas
Rindiņā.
Atveda bāliņu
Lūkotiņš.
Lūkotiņš, bāliņ,
Kura tev patīk!
– Ko ņemšu, māšiņa, –
Izlasas vien.
Jāj, manu bāliņu,
Zītara zemē
Zītara meitiņu
Lūkotiņš!
(LD 33603,3)
Ej un noliec savu mantu,
Ieliec to pie zītarrotas.
(Blaumanis, V, 472)

Zlaugzna, zlaugzne – 1) plāna ledus kārtiņa virs sasaluša, uzplūduša ūdens; virsējā ledus kārtā, ko ūdens vai gaiss atdala no apakšējās. – “Rudiņūs nūsa| azarā lads. Leits palej, atkusnis. Viersā atsarūn veļ jjudiņš, tei jir zlaugzna.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); 2) tukšums zem ledus; 3) ļoti plāna savstarpējās saprašānās kārtiņa; tukšums, tukšuma drauds attiecībā.

Zlaukts, sk. Žeirs.

Zumba – tāds, kas pie sevis mīl dziedāt vai dungot. *Darb.v.* ‘zumbāt’ – dūkt; dungot
Ni lūgu, ni durovu – ubogi zumboj. (Mikla; atminējums: bišu strops)

Zupa, sk. Sula.

Zūde – ēde, ādas slimība.

7108. Zūde ir tas pats, kas ēde, bet jāsakot zūde, tad viņa zūdot, nevis ēde, tad ēdot tālāk.
Ēdi smērē ar loga sviedriem (rasu); smērē arī ar slapjumu, kas paliekas uz cirvja, kad uz viņa

sadedzina zariņu un sapērtas pirts slotas; smērē vēl ar brūno zupīti, kuru dabon sadedzinot baltu papīru uz balta šķīvja. Citi apsmērē ēdi arī ar tinti. (LTT)

Zvaiga – 1) mirdzums; 2) zvaigzne. *Darb* v. 'zvaigot' – mirdzēt.

Zvaunis – mīļš un lutināms bērns, luteklis. – “Bez tam tavs zvaunis taču ir paša lielkunga, nevis kaut kāda puīša dēls.” (Janševskis, 1994, II, 188)

Zveirēt, sk. Zveirs 2. nozīmi.

Zveirība, sk. Zveirs.

Zveirs – 1) tāds, kas zvēro, spīd; 2) šķielējošs, greizs. – “Zirgs ar zveirām acīm.” (Firekers, 468); “Zveiracis.” (Lange, 45); “Kur tad greizi zveirā skatīšanās?” (Janševskis, 1994, I, 186); “Savādākais pie kurpnieka bija tas, ka tam bija zveiras acis.” (Janševskis, 1994, I, 185); 3) nelabvēlīgs otram; tāds, kas skatās uz otru kā ar stikla aci. – “Skatīties zveiri jeb greizi.”; “Zveiras aces turēt.” (Langijs, 299). *Lietv.* ‘zveirība’ – šķielēšana. *Darb* v. ‘zveirēt’ – 1) šķielēt; 2) skatīties greizu aci. Sk. arī Zvirēt.

*Rendinieku veci puīši
Pastedelē būbināja;
Kleinas kājas, zveiras acis,
Sakumpušu muguriņu.
(LD 13088)*

*Veru durvis, speru kāju,
Metu acis dibenā,
Metu acis dibenā.
Kur sēdēja dēlu māte:
Zveiras acis, lauka piere
Kā manam kumeļam.
(LD 23424,2)*

*No tālienes jau pazinu
Sasmak's kunga kumeliņu:
Kleinas kājas, zveiras acis,
Pērnā spalva mugurā.
(LD 20979)*

*Ūjā brālīti,
Kur meti aces,
Kad tādu zveiraci
Lūkojies?
(LD 21377)*

Zvērs, zvērojošs, sk. Zvirēt.

Zvidzēt, zvīgu|ot (zvīgu|uot) – mirdzēt, spīdēt, spīgu|ot, vizēt. – “Saule bija tikko uzlēkusi, maurā zvidzēja balti zirnēkļu audi.” (Zariņš, 56); Radn. vārdiem ‘zvaigzne’, lietuv. ‘žvaigždė’, krievu ‘zvezda’ – zvaigzne; prūšu ‘swāigstan’ – mirdzums, spīdums, ‘poswāigstinaī’ – apgaismot. (Toporovs, V, 179)

*Kas tur spīd, kas tur viz
Viņā meža maliņā?
Tārpiņš vērpā zīda diegu
Zeltītā ratiņā.
(LD 2752)*

Var: Kas tur spīd, kas tur zvidz.

Zvirēt, zvīrēt, zvirināt, zvirot (zviurot) – zvērot, mirdzēt, vizēt, kvēlot. – “Noiet saule vakarā/ Spīdēdama, zvirēdama.” (Bušmane, 305); “Tālu tālu es redzēju/ Zvirin' zelta ozoliņu.” (Bušmane, 305); *īp. v.* ‘zvērs, zvērojošs’ – mirdzošs, ugunīgs, liesmojošs. Pamatā ide. vārdsakne ar nozīmi ‘spīdēt un būt karstam’ (Karulis, II, 571). Sk. arī Zveirs.

*Tautas dēlis man vaicāja,
Daudz villaiņu pūriņā;
Atver, šķelmi, staļļa durvis,
Daudz tev bērī kumelinis?*

Vienu pašu paredzēju
Pašā staļļa dībina,
Tam pašam zvēras acis,
Pērnā spalva mugurā.
(LD 25875,5)

Ž

– burts latviešu alfabētā. – “Šodien es novēroju, ka grāfiene Ž. stāvēja Gulripšas kalnā.” (Ezeriņš, 137)

*Atnāk svepstekli un žlarkstās.
Bailēs izžūst rāsas lāses.
(Māris Melgalvs. Atnāk svepstekļi un ņerkstās)*

Žabravāt – ubagot, diedelēt. – “Otkon aizguo žabravuotu.” (Reķēna, II, 596); “Kaut kū otkon izžabravova, kuodu speķa gobolu.” (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006)

Žagulis – 1) viegļas atraugas; žagas; 2) nenopietns, nenosvērts cilvēks.

*Žagi mani rīlā rāva,
Žagi rāva vakarā:
Piemīn mārša malt iedama,
Māte gultu taisīdama.
(LD 34088,6)*

Var.: 1. *Žags man rāva rīlīnā,*
2. *Žagulītis vakarā.*

Žauga, žausteklis, žausts, žautris, žautrs – 1) nemiera gars; tāds, kas nevienu brīdi nav mierā, kaut ko rosās, skraida bez jēgas apkārt. – “Tu gon esi kā žauga, tukšu runā un skraida par velti iekš un ār.” (Putniņa, Timuška, 290); “Bārnis iet kā žautris un sitas, tok nevar valdīt.” (Putniņa, Timuška, 290); 2) žautrs – koks, ko iesprauž alus kubulā.

Žauties – 1) ātri, pa galvu, pa kaklu skriet. – “Kur nu atkal žausies?”; “Kur tu žaunies kā akla vista?” (Mīlenbahs, IV, 793); “Tā patīk, ka nekur žauties un ne ko gaidīt – liekas salaulāties.” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 198); 2) krist, paklupt. – “Es šudin daudzreiz žāvūs gar zemi.” (Brencis, 148); “Jis visu gadu mācījās, bet pārbaudījumos žāvēs.” (Mīlenbahs, IV, 793); “Iz slydona lads nūsažuovu i atsytu rūku.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2005). Lietv. ‘žaуска, žaustelis, žausts’ – tāds, kas steidzas pa galvu, pa kaklu.

Žāklis I, žākle – 1) kājstarpe. – “/Zirgam/ augšpus priekškāju žākles saņem ar pirkstiem ādu.” (DL, 1894, 119); 2) kociņš ar diviem atzariem; žuburs. – “Tupeņu katliņš uz žāklēs noguldītās kārtiņas karājās padziļā dobē” (Upīts, 121); 3) upju, ceļu satekas vieta. – “Citi pievienojās ceļu žāklī.” (Balandnieki, 99); 4) zemes gabals starp diviem šaurā leņķī krustojošies ceļiem. – “Tā žākle no krustcelēm starp abiem lielceļiem ir auglīga zeme.” (RLB ZK, 1914, 87)

Žāklis II, žāksts – 1) tāds, kas žāvājas ar plati atplestu muti. Dsk. ‘žāksti, žākšji’ – žāvas. – “Žākšji nāca, žākšji nāca./Vai tie mani miega žākšji?” (Bušmane, 305); 2) muļķīgs cilvēks, āksts; tāds, kam patīk visādi izrādīties. – “Tērgā kā žākstīni!” (Zariņš, 1985, 57); 3) vieglprātīgs cilvēks. Sk. arī Žākstīties.

Žākstīties, žāpstīties, žāstīties – 1) žāvāties ar plaši atplestu muti. – “Muti vaļā un žākstās.” (Dzidra Budžus, Kurzeme, 2006); 2) skaļi un plaši atraugāties; 3) ākstīties, nedarīt, kā citiem liekas, ka būtu pareizi un pienācīgi. – “Ka sēd pie galda un nedzer, necel glāzīti, ta saka: “Ko žākstās? Nežāksties, bet iedzeram.”” (Jēkabs Leimanis, Kurzeme, 2006); “Žākstīties ir ākstīties, muļķi tēlot.” (Modris Rubenis, Kurzeme, 2006); “Vienmēr lēkās un žākstīsies kā ciema muļķis.” (Agnese Krivade // Diena, 2006.30.08, 13.lpp.). Sk. arī Žāklis II.

Viņš vienreiz žāstījas ir mans tēvs dzirdīj, kad uz zem ar viens žāstījas. Viņš draugam sacīja. “Vai tu nedzirdīj?” – “Ne.” Tādu brīdi viņš sēdīj, žāstījās vēl. Tad uz zem žāstījās dui reiz. Tad viņš ieguva baimes, pasajēmis ūz ruoka, ir skrēja pie paraģes. (Kuršu kāpu folklorā, 22)

Iestatu ābeli

Tiruma vidū,

Kur burvjiem, raganām

Žāpstīties.

(LD 32470,1)

Iestatu dadzīti

Laidara vidū

Raganai maūkai

Žāpstīties.

(LD 32471)

Ilzīle(i), māsiņa(i),

Sarkans zīda priekšautiņš.

Aiz tā zīda priekšautiņa

Vāverīte žākstījās.

Vāverīte žāstījās.

Sarkanzuli gaidīdama.

(LD 35098)

Žeirs, žēiris, žēisteris – 1) garens, izdobts koka trauks alus tecināšanai; 2) cilvēks, kas nemierīgi kustas, ar rokām plātās u.tml. – “Žairi, voi baigsi platītis!” (Brencis, 146); sk. arī Žēisterēties.

Dažos vītās oļs terminoloģijā napazeist trauku ‘žeirs’, bet tamā vītā litoj vōrdu ‘zlaukts’, un tamōs vītās, kur litoj vōrdu ‘žeirs’, nalitoj vōrda ‘zlaukts’ un ūtraidi. Tūmār pošūs pamatūs tur ir bejuse byutiska starpeiba, jo zlaukts ir pagatavōts nu vīna lela kūka leidžeigs silei, cikom žeirs ir baļvai leidžeigs kūka trauks nu gaļdeņim voi dēleišim ar šauru dybynu un plotu vērsu. Taitod žeirs un zlaukts ir divi dažaidi trauki, kas kolpoj vīnam mērkam. (Latkovskis, 1968, 10)

Žeirs – trauks, kam dibenā caurums, kurā iebāzts milns garumā līdz trauka virsmalai. Šai traukā saber krāsni sasutināto iesalu ar apīņiem, aplej ar karstu ūdeni, krietni sasautē un tad pavēlk dibena caurumā iebāzto milnu, ka tik druscīņ tek no kubula alus mīsa apakšā paliktā traukā. (RLB ZK, 1914, 87)

Ugunīņa, dzirkstaliņa,

Palīdz oļu izbrūvēt!

Ku būlam augsti rūgt.

Žēiram labi notecēt.

(Tdz 56073)

Žēisterēties – nemierīgi kustēties, žestikulēt. Sk. arī Žeirs.

Žerbiņš, žerbs, žerebs, žereba – loze; agrāk – lēmuma izziļēšanas veids, lietojot īpašus ziļēšanas kociņus. – “Bija nolēmis, ka kalpiem savā starpā jāveļk žerbiņi par to, kura klēts ar kūti kuram piekritis.” (Janševskis, I, 288); “Veļc žerbus!” (Ņina Kukule, Sibīrija, 2005); “Salīkam kū, kuo pasadaleit? Veļc, kuram kreit garuo voi eisuo žereba.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

Ja divi iesākuši par kādu lietu stridēties, bet abiem tādas pašas tiesības uz taisnību, tad izšķiršanas labad “met žerbiņus”, ko izdara šādi: Ņem kādu nūju un satura to viens apakšgalā

(vislabāk iemet otram rokā), un tad nu liek viens pēc otra savu plaukstu ap nūju, arvienu uz augšu, līdz visa nūja izņemta. Kam nu pēdējam iznāk nūju rokā turēt, tas ir vinnējis [...] Žerbiņus dažreiz liek pa trim lāgiem. (DL, 1892, 188)

Žerbt – apkopt. – “Apžerbt lopus.” (Magazin, XX, 101)

Žerbuļi – šermuļi. – “Žerbuļi pār kauliem iet, ka padomā. – Bet, ja nedomā? – Tāpat iet.”

Žerīt – stipri un ilgi lit. – “Lietus žerī jau divi dienas.” (DL, 1892, 50)

Žilbt, žilbēt – 1) apreibt. – “Vēl neva piedzēris, bet tikai maz pažilbis.” (Firekrs, 265); 2) islaicīgi neredzēt (spilgtā gaismā), aptumšoties (par acu gaismu); 3) spīdēt, mirdzēt, dzirkstīt.

31847. Senseenos laikos, kad Dievs tikai vēl nesen bijis zemi radījis, par sauli valdnieks bijis Dievs, bet lietus valdnieks atkal Velns... Bet Velns drīz palicis pārgalvīgs, sūtījis lielas lietus gāzes... Tas Dievam nepaticis... Dievs devis tik gaišus saules starus, ka velnam acis apžilbušas, un saules stari spiedušies cauri visiem lietus mākoņiem un radījuši uz mākoņiem atspīdumu – varavīksni. Velns tūlīn atstājis savu amatu. Tik dažreiz, lielam negaisam uznākot, tas ietīnoties melnā mākonī un skrienot pa zemi. Vēl šobaltdien veci ļaudis sauc varavīksni par strīdus zīmi un, viesulim pa lauku skrienot, teic, ka tas esot pats nelabais. /Teikas par Dievu, 1929, 14 (18)./ (LTT)

5626. Debessvārti atveroties parasti naktī. It kā zibens pāršķeļot debesis pušu, un tad parādoties apžilbinoši gaiša gaisma. Pēc acumirkļa debessvārti atkal aizveroties. Biežāki to redzot vienatā. (LTT)

6560. Dzeltēnā vainā slimam dzīva lidaka jāskatās, kamēr viņam acis apžilbst. (LTT)

Žļarkstīties, žļarkstīt – šļakstīties, šļakstīt. – “Ejot pa slapju purvu, kur soli spērot ūdens parādās, saka, ka ejot viss žļarkst.” (Milenbahs, IV, 816); “Līst, ka žļarkst vien.” (Milenbahs, IV, 816)

Žļega, žļaga – kaut kas izmircis, galīgi slapjš (mitra malka, samitrusi labība, atmieķšķējusies zeme). – “Tāda žļega, ka nevar ne izbaupt.”; “Pielījušas zāles ir slapjas kā žļega.” (Milenbahs, IV, 817); ‘kā žļaga’ – viscaur slapjš. (Putniņa, Timuška, 291)

Žļemba – neveiklis; nikulis. – “Tas tik tāds žļemba puisis.” (DL, 1891, 138); “Tas žļemba telēns jau neder šķiršanai – tas ne ēd, ne dzer.” (DL, 1891, 139). *Darb.v.* ‘žļemburot, žļeburot’ – neveikli runāt vai ko citu neveikli darīt. – “Runāt par mīlestību mums būs daudz patīkamāki mūsu pašu mīļā latviešu valodā, nekā kaut kā žļeburojot pa franciski.” (Janševskis, II, 300)

Žmogš (žmuogs) – 1) ķēms, ērms, spoks. – “Ka kādam tādas izrunas vai izdarības, saka: kuo nu tu ņemies kā žmuogs?” (Putniņa, Timuška, 291); 2) ‘cilvēks, kam darbi labi neizveicas.’ (DL, 1892, 1); Lietuv. val. cilvēks – ‘žmogus’, kur vārdam pamatā baltu val. sastopamā sakne *ghem – ‘zeme/zemes’, no kā arī latv. val. ‘zemnieks’ – burt. tas, kas mīt, darbojas, dzīvo uz zemes, pie zemes. J. Rainis lugā “Spēlēju, dancoju” vienam no varoņiem devis vārdu Zemgus – burt. ‘zemes cilvēks’.

Žņaudzeklis – 1) žņaugš; 2) izspiedējs, izkalpinātājs.

Žomāklis (žuomāklis) – jokdaris, āksts. *Darb.v.* 'žomaties' – ākstities, taisīt pekstiņus, māžoties. – "Ko tu žomājies kā žomāklis!" (Putniņa, Timuška, 292)

Žurme – mundrums darbā. – "Nav īstas žurmes, būs jāierauj kafija!"

*Bez žurmes dažudien kā mērga
Pa ielu velkos mājup gauss.
(Antons Austrīņš. Bez žurmes)*

Žurnīt – spaidīt, žņaudzīt. – "Kaķis žurnij peli." (Brencis, 146); "Žurnij driebes (=veju)." (Brencis, 146)

Žūre – miežu ķiselis. – "Ēdēm diži gārdu žūri." (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Žvikš, žvākš, arī zvīkš, zvākš – straujas, spēcīgas, trokšņainas darbības skaņu atdarinājums.

*Žvikš, žvākš!
Velns turp.
Brīkš, brākš!
Velns šurp.
(Auseklis. Lai top!)*

Mēs dzemam un mēs mirstam. Mēs nākam un mēs ietam. Viss ap mums zvīkš un zvākš. Ak, mūsu mūžs ir tumšs kā mežs! Auss klausās taigas zvāksni. Acs sastop debess zvīksni. Pērkons uzmet vara vīksni. (Jānis Steiks "Saulē mana dvēsele: my soul")

X

– burta mēģinājums latviešu alfabētā, kas apvienotu divus vienā – 'ks', saistīts galvenokārt ar dzejnieka Jura Kunnoša un viņa sekotāju eksperimentiem dzejā.

Uzzinām, ka "Max Ausins" (dzīvē bijis Maksis Auziņš) tagad dzied Aizsaules kori [...] Kāda "lasīt mācišanas metode" šādus rakstītājus aizvedusi mežā? Kur viņi atraduši latviešu alfabētā tādus burtus kā "x" [...] Vēl solītis tālāk un piemēslosim mūsu rakstību ar visādu citu valodu burtiem. Tad varbūt lasīsim, ka nevis "Tas Kungs aizsaucis Nikolaju pie sevis", bet "Tas Kunx" vai varbūt pat tā: "Tas Cunx" [...] Mancelis gan vēl rakstīja "Seiden Kleid/ Sieschadrehbes, Wolffspeltz/Wilka-kaschohx", bet jau pats Mancelis vēlāk "kunx" sāka rakstīt "kungs". (Zariņš, 1981, 19)

*un mani reiz mīlēs
kad es būšu par visiem
skumjāx
zālēs nedziedināms ar
steigu
aklāx un remdenāx skīstāx
un dumjāx
un bez bažām gaidīšu beigu.
(Juris Kunnošs. Aiz tava augstā loga)*

OTRĀ DAĻA

Abra – izdabts vai no dējiem sastiprināts koka trauks rupjmaizes mīklas raudzēšanai. – ““Sauc mani kaut par abru, tikai runā,” tēvs mēdza teikt.” (Jānis Galzons, Vidzeme, 2005); Vārda izcelsme nav skaidra, viena no versijām, ka vārdam pamatā ide. *abh- mītrums, ūdens, “no kā ar nozīmes pārnese atvasināti daudzu upju un mītru ieleju nosaukumi. Sal. Latvijā: ABRA (pļava Ogrē, Vaidavā), ABRUPE (Lielezerē, Skrundā), ABRĪNA (vairākas ielejas, pļavas), ABRENE (ielejas, pļavas) u.c.” (Karulis, 1, 54)

3. Nedrīkst par maizes abru pāri kāpt, tad maize splaisā. (LTT)

18243. Maizes mīklai jāuzvelk krusts, lai nekāpj pāri abrai. (LTT)

27884. Ja bērns saslima un slimību domāja lēkušos no ļauniem cilvēkiem, tad to ārstēja šā: vecmāte uzvilka trīs paslieknēs krustu, no katra krusta izņēma no trīm kaktiņiem kājminas un iebēra šos deviņus kājminu šķipsnišus bērna mazgājamā ūdenī; tad vēl iemeta vannā vecus aprūsējušas dzelzs gabalus, mājas atslēgas un drusku sakaltušas mīklas, ko no abras izkasīja. Tā sazālotā ūdenī vecmāte bērnu mazgāja. (LTT)

Abrkasis, abrukasis – 1) izkasītās atlieku mīklas maizes kukulītis, sakasnis; 2) ieraugs. – “Abrkasis jeb kāstītis, tas ir mazais pikucītis, sakasītis, ko atstāj ieraugam.” (Inita Peniķe, Kurzeme, 2006); sk. arī Apars 4. nozīmi; Abruskrapīte; 3) pēdējais bērns ģimenē.

Abrkasis ir pēc mīklas izveidošanas kukuļos abrā sakasītās mīklas paliekas, neliels pikucis, kuru atstāj abras stūrī nākošās reizes ieraugam. Vārdu lieto arī pārnēstā nozīmē – par to, kas savāktis, sakasītis no paliekām. (Tusnelda Celmiņa, Rīga, 2007)

8844. Gavēnī jāsakrāj maizes sakašņi (abrašņi) un Lielās piektdienas rītā jāiedod govīm, lai tās nevarētu noburt. (LTT)

9149. Ja govš nemeklē vēršus, tai jāiedod trīs reizes abrašņi, tad tā meklēsies. (LTT)

Abrkasis ir pīlīte (tā sauc tāpēc, ka pīlītes formā bij) un ieraugs priekš nākošās mīklas. Tas bija bērniem. (Otilija Salmgrieze, Kurzeme, 2006)

Tas tāds ļoti garšīgs, ko puikas parasti noēd, abrkasītis. Tagad tādi vairs nav. (Modris Rubenis, Kurzeme, 2006)

Kad maizi izvilka no krāsns, tad abrkasi (mazs klaipiņš, ko izveidoja, izkasot no abras mīklas paliekas) pārļauza un nolika uz krāsns. Vēlāk to atdeva suņiem vai cūkām. (Sarma, 148)

Abruskrapīte – rīks, ar kuru izkasa mīklas atliekas no maizes mīcāmā trauka – abras. Sk. arī Abrkasis.

Adiene, adienis, adiņi, adieņi, atdieņi, atdieviņi – vasaras rudzi vai kvieši. – “Adeni, vosoras kvīši.” (Kurmins, 40); “Leišos mēdz daudz atdieņi sēt.” (Fīrekers, 25); “Stendē bija pazīstami arī adieņi – tā dēvēja vasaras rudzus, ko sēja pavasarī.” (Draviņš, 149)

Aizpupināt, sk. Pupināt.

Akots – 1) vārpas lapas gals. – “Vuorpa gluda bez okuotu.” (Kurmins, 50); 2) dažu zvēru āda laikā, kad tā iegūst spīdumu. – “Āpšus, lapsas der šaut rudenī, kad tiem ir akots.” (DL, 1894, 17)

134 Kad miezis acī grauž, tad ņem no rījas un piedarba šķirbām deviņus mieža graudus un pabaksta ar grauda akotu galiem slimo vietu; tad sviež graudus ugunī un bēg no mājas ārā, saucot: "Ai, si, mieži deg, ai, si, mieži deg!" (LTT)

16449. Ja lapsas, vāveres, seski un citi zvēri nāk agri akotā, tad būs agra un auksta ziema. (LTT)

Milē mani miežu vārpa
Ar visiem akotiem;
Milē mani tautu dēls
Smiļšainām kājiņām.
(LD 10511,1)

Ai mazais akotiņis,
Tavu lielu miežu graudu,
Tavu lielu miežu graudu,
Vidūi saldu alutiņu!
(LD 19472)

Ģērbies, manis kumeliņis.
Akotiņa spalviņā,
Lai ģērbjās tautu meita
Sīkajā sudrabā.
(LD 16147)

Čaukst akoti tā smalkos pirkstos sausi,
Un svaros gulstas kviešu vārpas garas.
(Vizma Belševica. Poēma par septiņvārpu kviesi)

Akrims – akmens. – "Pīls tīrums ar akriem. Roida vien tur izaug, jo tur tik akrimi." (Valdis Rūja, Rīga, 2006); "Kad kāpostus vai gurķus skābēja, tad uzlika virsū sloga akrimu." (Ansis Uibo, ASV, 2006); Pamatā ide. *ak- ass, smails, šķautmais; akmens. (Karulis, I, 63)

Visi veci brūgānini
Vecai meitai panācos.
Cits a lielu žēlumīn'
Met pa pieci dālderīš';
Cits a lielām sirdssāpēm
Sper akrimu mugurā.
(LD 19151)

Alundrs – plūškoks. – "Tas Alundra koks." (Wörter=Büchlein, 88)

Ankravas – izbrauktas vietas ceļā.

Apars, apara, apare – 1) ar zāli aizaugusi eža apartu lauku vidū; aparšanai izvēlēta atmata. – "Ganelis aparas malā, pie miežu druvas, bija uzgājis zem bērzu žagariem irbes ligzdu ar sešpadsmit olām." (Janševskis, 1983, I, 53); "Priekš pāris dienām nopļāvusi aparū." (Janševskis, 1994, I, 152); 2) zema vieta, kur lietus laikā sakrājas ūdens. – "Opors pylins iudiņa, var gūs dzirdēt." (Anna StafECKa, Rīga, 2006); 3) lauku aparšanas pabeigšana, tās svētīšana. – "Aparas svētīt." (DL, 1893, 129); 4) abrkasis. – "Jiudiņi aizvuoreija, myltu paberli, drusku meikleitis oporam pamadļi. Itū skuobū meikleiti līgi – jei suoka ceļtis, tod jauļļi vysu meikļi." = Ūdeni aizvāra, paber miltu, pamet drusciņ mīklas aparam. Skābo mīklas gabaliņu, palieku ieliek – tā sāk celties, augt, tad jauc abrā visu mīklu. (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005). Sk. arī Abrkasis.

Saimniekiem tolaik vēl lauciņi bija mazi un pa maziem gabaliņiem kā izmētāti starp aparēm, cērpām un krūmiem un ielāmēm, ko nopļāva, kad tie lauka gabali bija apsēti. (Dinsberģis, 12)

Mājas nolaistas, ļaudis nodzīti, lauku aparī jeb starpi apauguši krūmiem un žagariem [...] Bet viņš tūda] ciemos pa laukiem lika izvilkt grāvjus, aparus uzplēst, laukus sataisīt vienā gabalā un, kur jel maz varēja piedabūt, plēst lielākus. (Dinsberģis, 59)

Apdarene – pļava, tīrums, ap kuru apdarīts žogs.

Apgāle, apgāls, sk. Apgālēt.

Apgālēt – pārklāties ar plānu ledus kārtiņu; *lietv.* 'apgāle, apgāls' – apledojums; sk. arī Gāle.

844. Ziemā jāievēro, kad "apgāls" (gale, koku apledojums) kūst nost, un tad pavasarī tani dienā jāšēj lini, tad lini aug ar baltu šķiedru. (LTT)

Aplieva – koka stumbra ārējā daļa. Koka ārpusē mēs zinām nosaukt un ieraudzīt mizu (ārējo čaumalu), bet 'aplieva' norāda uz koka ārpusi vispārīgāk, abstraktāk. Sk. arī Lieva.

Aploda (apluoda) – koka vai cita materiāla ietvars durvīm, logiem. – "Pieradums: noliekt galvu durvju aplodā iegrieztas zīmes priekšā." (Juris Kunoss "Pieliekt galvu")

Aplūzas – "kad sērsnām vai arī ledum, zlaugznai neiet pa virsu, bet lūst iekšā, tad iet aplūzām." (DL, 1893, 145)

Apmučī, mucīņa, mucīņš – 1) lietusmēteli, viegls apmetnis. – "Abiem diviem mucīņas mugurā." (Janševskis, 1994, I, 159); 2) vīriešu svārku piegriezuma veids taisniem līdz kaklam sapogātiem svārkiem. – "Varen būtu vēļējies dabūt uz Spranču tirgu jauno, tumšo mucīņas uzvalku gatavu." (Janševskis, II, 178); No *darb.v.* 'maukt, apmaukt' – vilkt, uzvilkt.

Apocens (apuocens) – 1) "purvainās vietās dūņaina ūdeņa krājums (mazs ezeriņš), kuram apkārtējā zeme (krasti), ja tai virsū iet, līgojas." (DL, 1893, 1); 2) aizauģoša ūdens tilpne.

Aprīka, apriks – biezs maizes riecīens, ko griež ap visu klaipu. – "Še jauns apriks maizes, ēd labāk to." (Janševskis, 1994, I, 157)

8304. Pirmo reiz lopus laukā laižot, jāņem viena maizes aprika, jāņem tā katrai govij trīs reiz ap kaklu un pēc tam katrai govij jādod gabaliņš no tās maizes apēst. Tad viņas turoties visas kopā. (LTT)

Iešauj krāsni aprikas,
izvelk ārā drupačas.

(Mikla; atminējums: malka un ogles)

Sudraba aprika rovi žāvējas. (Mikla; atminējums: mēness)

Vecais tēvs rikām griež.

Vecā māte aprikām.

(Mikla; atminējums: arkls un ecēšas)

Atkrante, atkrants – 1) krasta nogāze; nogāze; 2) piekraste. Sk. arī Krante.

Atmata, atmats – uz kādu laiku neapstrādāta aramzeme. – "Liesu zemi, no kuras maz ražas, atlaiž atmatā." (KV, III, 2323); "Tur nelielajā atmatas gabaliņā bija uzdziedējušas dažas puķītes." (Balandnieki, 369); "Kādēļ gan atmatas skaistums tā sāp? Sāp tā, ka aizraujas elpa." (Ivaska, 2003, 39). Vārds atv. no *darb.v.* 'atmest' – atstāt. Sākotnējā nozīme – tas, kas atstāts, pamests savā vaļā. 'Atstāt atmatā' – neapstrādāt aramzemi. Zemei atrodoties atmatā (parasti vienu vai divus gadus), tās ražības spēja atjaunojas dabiskā ceļā. Sk. arī Papuve.

Māsiņ' mani projām raida,

Nedod man kukulīti.

Nu es iešu šņaukādama

Pa visiem atmatiem.

(LD 2022)

Tādu labu rudzu zemi

Palaiduši atmatā.

Tādu labu ļaužu bērnu

leņģēmuši valodās.

(LD 8935)

Atpīlis I, atpīle, atpīles, atpīji – 1) avotaina vieta, kas pa ziemu neaizsalst; 2) virs ledus sadzīts un atkal aizsalis ūdens. – “Sasalumi ledus plaisās, kas augstāki par ledus virsmu.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 158); 3) lāstekta.

Atpīlis II, atpīle, atpīles, atpīji – “Atpīliši – abrā no atlikumiem sakasīta maize, to cepa un veidoja pamatā bērni.” (Katrīna Antoneviča, Kurzeme, 2002)

Atpīlis III, atpīle, atpīles, atpīji – otrs jērs gadā. – “Tad kļuva tie atpīji Lābanam un tie agrajie Iēkabam.” (Gliks, 44); “Rudeņa jērs.” (Fennels, 1989, 8)

Atzale, atzals – 1) atvase, jauns (koku, krūmu) dzinums; 2) vēlāk par citiem izaudzis zāles vai labības stiebrs; atāls (Depkins, 97); 3) pēcnācējs, jaunās paaudzes pārstāvis. – “Tīra bajāru atzala.” (Zariņš, 63)

Krūmi, meži, atzaliņas,
Atdodāt manu balsu!
Aiziet ziema, nāk vasara,
Man balsiņa daudz vajaga.
(LD 401,2)

Ābolains, ābolajs (ābuolains, ābuolajs) – ar apajiem plankumiem pamatkrāsai pa vidu (visbiežāk attiecībā uz zirgu, bet arī uz mākoņiem, audumu u.c.). – “Kartupeļus cienī sēt tad, kad i diži ābolains debesīs.” (Laumane, 2005, 126)

Ābolziedu' mans zirzīņš,
Jūras putu iemaviņi,
Ka satieka jauni kungī,
Nosta ņēma cepurītes.
(LD 29586)

Dieviņš manim pats iedeva
Ābolaiņu kumeliņu,
Kur es aru, kur ečēju,
Bitīl' nāca ziedu nemī.
(LD 29667)

Ābolaini zirgi divjūga ratos
ved dzeltenu salmu vezumu – saules matus.
(Laima Livena. Ābolaini zirgi divjūga ratos)

Āzenis – dienvidaustrumu vējš. – “Āzenes (pusdienas) vējš.” (Langijs, 332); “Vējš jau kopš vairāk dienām esot iegūlies āzenī, bet āzenis lietu nenesot.” (Janševskis, III, 163); “Āzinis i bjaurš vēš.” = Āzenis ir slikts, nesmuks vējš. (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Bauga, bauka – 1) zema vieta, slīkšņa, “purvs upmalās, slepenas akates, kur ātri var iekrist.” (DL, 1893, 161); 2) “stāvs celiņš, uzkalniņš, paugurs” (DL, 1893, 161); 3) “veca māja, kur nedzīvo vai nevar dzīvot.” (DL, 1893, 161). – “Skaņumijā liter. ‘būcenis’ – slikta (maza) mājiņa.” (Karulis, II, 27); sk. arī Bauska 3. nozīmi; Pamatā ide. *bheug(h) – liekt, locīt, noliekt, “no kā latviešu apvidvārdi ar pretējām nozīmēm ‘uzkalns, paaugstinājums’ (izliekt) un ‘zema vieta, purvs’ (ieliekt)”. (Karulis, II, 27)

Baurot (bauruot) – saka par vērša vai govš skaļu balsi; Pamatā ide. *b(h)eu-dobju skaņu vai straujas kustības, arī dabas stihiju apzīmējumam. Sk. radn. saknes vārdu krievu val. ‘burja’ – vētra (Karulis, I, 114). Sk. arī Maurot; Īdēt.

9244. Kad rudenī uznāk salnas vai sniegs un govš vairs nevar ārā iet, un, ja viņas bauro, tad sniegs vēl noies un govš varēs laist ganos, bet, ja viņas nebauro, tad vairs neies ganos. (LTT)

¹ ‘Ābolziedu’, ‘Pupu ziedu’ u.tml. vārdsavienojumos ‘ziedu, zieds’ lietots krāsas nozīmē. – “Sākotnēji laikam ‘tas, kas spīd, mirdz, laistās’ [...] No šās nozīmes arī ‘krāsa’.” (Karulis, II, 557)

Ezeru nesis milzīgs, melns vērsis, briesmīgi baurodams un atstādams visur savas pēdas.
(Kurcalta, 98)

Dziedi, dziedī, ganu meita,
Vērsis tavu pūru veda,
Vērsis tavu pūru veda
Pār kalniņu baurodams.
(LD 722,1)

Bauska – 1) pļava ar sausu, neauglīgu zemi. – “Nav vis mūsu bauskas, kur jāņem ar zobiem, ja grib sadabūt kādu zālīti.” (Mīlenbahs, I, 268); 2) mazvērtīga zāle, siens. – “Kas tur nu ir! Tāds bousk, tāds vilkūl, maz zālīt, soule izdedzs.” (Ādamsons, Kagaine, I, 78); 3) sakritusi, veca mājele; sk. arī Bauka; 4) plāpīgs cilvēks. – “Bauskā vien kā bauska.” (Mīlenbahs, I, 268)

Bērs – brūni spīdīgs (parasti attiecībā uz zirga krāsu). – “Ķermenis brūns, bet aste, krēpes un kājgali melni; a) dūkanbēra – līdzīga dūkai, tikai purns, paslēpenes brūnganā krāsā; b) dzidribēra – gaiši bēra.” (Zirga pase, 11); “Nezinu, kas pirmo reizi par zirga spalvu sacījis: dzidri bēra (speciālisti apgalvo, ka tas neesot vis nekāds jaunmodes izgudrojums); lai nu kā, mani šie divi vārdi ar savu jauko skaniskumu varen piesaista.” (Līepiņš, 1977, 125); Vārdam pamatā ide. *bher- spožs, gaišbrūns (Karulis, I, 122); sākotnēji, šķiet, ‘bērs’ krāsas nozīmē tika lietots plašāk, bet, ienākot no Vācijas Latvijas teritorijā 17. – 18.gs. modīgajiem audumiem ‘brūnā krāsā’, tika aizstāts ar aizgūto ‘brūns’. Arī vārdam ‘brunči’ pamatā ir norāde uz šī apģērba gabala krāsu – ‘brūnie’.

[..]- Tautu meita, zeltēnīte,
Vai redzēji kumeliņu?
– Ak tu tautu delverīti,
Kāds bij tavs kumeliņš?
– Spoži bērs, asi kalts
Tēraudina pakaviem [..]
(LD 33622)

Ko mēs laba vēlēsim
Tam mazam bērniņam?
– Simtiem govju, simtiem vērsu,
Simtiem bērnu kumeliņu.
(LD 1451)

Bigne, bigna, bignes, bignas – 1) krūmi, aizaugušas, neiztīrītas vietas; biežņa; padībenes. – “Tādi krūmi, bignītes, nenopietns krūmājs.” (Maruta Tontegūde, Kurzeme, 2006); “Bignā diži aug aviečas.” (Ziedonis, II, 352); “Tas ir aizaudzis biežums, kuram grūti cauriet. Arī zampa fiziskā veidā.” (Modris Rubenis, Kurzeme, 2006); Varētu būt arī, piem., kafijas bignes, t.i., kafijas biežumi; 2) necaurejams vai grūti caurejams skujkoku mežs. – “Iesim cauri bignēm, kur aug sēnes.” (Vēra Volkonovska, Kurzeme, 2006)

Kad cērt mežu un neiztīra zarus, tad iet klupdams krīzdams pa bignēm. Pa šitām bignēm nav iespējams iziet. (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

Birzs, birze – 1) nelielas, norobežotas kokaudzes tips, kurā dominē lapukoki, pamatā bērzi, kā piejaukums var būt arī liepa, ozols, osis, apse, alksnis; 2) birze – josla laukā, ko apsēj vienā gājienā, vienā paņēmienā. Vārds atv. no *darb.v.* ‘birzt’ – drupt. Vārda nozīmes iespējamā attīstība: sadrupusi zeme, velēna – vaga – apsējāmā josla; 3) josla, svītra.

20062. Daži pielūdž birzis, kuras sargā savas mājas tuvumā un tura tik svētas, ka jau kādu žagariņu tur nogriezī ir grēks, domādami, ka no tā tūlīn izcelsies kāds ļaunums, kas šo pārkāpumu izdarījis kā noziegumu pret ticību. /D.Fabricijs, 1610./ (LIT)

22105. Netālu no Zlēkas mācītāja muižas bijusi laikam veco latviešu svēto birze, jo pašas ozolu birzes vidū stāvējis vareni augsts ozols 10 pēdas caurmērā, ko par Pērkona ozolu

saukuši. Līdz mūsu gadu simtenim neviens pats saimnieks necirtis ozolus. 1802. gadā kāds vecis aizdedzinājis svēto ozolu, cerēdams tur dabūt apslēptu naudu. Ne ilgu laiku pēc tam vecis palicis aklis, kādēļ cēlās runa, ka tā esot sodība par ozola dedzināšanu. /Baltijas Vēstnesis, 1870, 132 / (LTT)

25907. Rudzu tīrumā krusteniski jāzār birzes, lai velns nevarētu uzkāpt un nezāles iesēt. (LTT)

Nevienam tāda dzīve,
Kā tam mūsu ļānīšam:
Visapkārt bērzu birze,
Vidu saule laistījās.
(LD 32735)

Es uzgāju ganidama
Birzē zaļu ozoliņu:
Zelta zari, zižu lapas,
Vidū saule laistījās.
(LD 34065)

Krūmiem auga baltas puķes
Bāleliņa pagalmā:
Pulkēm jāja sveži ļaudis
Baltu puķu lūkoties.
(LD 14246)

Budēli, tēvaini,
Kur lauzi rīkstī?
– Zīlara kalnā
Sudraba birzē
(LD 33352)

Var.: Birziem auga baltas puķes.

Nevienam es neteikšu,
Ko dabūju ļāņu naktī,
Ko dabūju ļāņu naktī
Liepu birzes galiņā:
Sirmus zirgus, kaltus ratus,
Jaunu pašu arājiņu.
(LD 33126)

Blāngis – dubļaina, izmirkusi, ūdeņaina zeme. – “Viss pielijis slaps un dubļains kā viens blāngis.” (Putniņa, Timuška, 21)

Blese, blesis – 1) dzīvnieks ar baltu, gaišu laukumu pierē. – “Stāv pie kroga sētas blesītis, iejūgts vecos ratos.” (Salenieks, 1969, 59); 2) sliņķis. Iespējams, ka no izzuduša *darb.v.* *blist – baltot, spīdēt. Sk. arī *lietv.* *blisenes – acis; *darb.v.* *blisnēt – uzmanīgi skatīties.

6019. Drudzis ir velns. Viņu tikai tā var aizdzīt, ka to piekrāpj. Viena saimniece aizdzinusi ganu meitai drudzi ar to, ka dienas vidū meiteni atguldījusi augšpēdu, uzlikusi baltu skaidu uz acīm un atstājusi to vienu pašu guļam. Pēc kāda brīža kāds saucis: “Tas nav mans jājams zirgs, jo tam blese pierē. Iešu savēju meklēt.” Drudzis ar to meiteni atstājis. (LTT)

Blēt – saka par aitas vai kazas balsi. – “Arī aitas blēja laidaros, un govīs māva, piesietas pie ratiem.” (Balandnieki, 400); “Viņa domāja, jēri blējot aiz izsalkuma.” (Blaumanis, II, 209). Sk. arī Brēkt; Mēt.

11456. Ja jaungadā naktī, klausoties 12-os pie kūts durvīm, dzird aitas blējam, tad tajā vasarā nebūs aitu laimes. Ar citiem lopiem tas tāpat. (LTT)

Blisenes, sk. Blese.

Blisnēt, sk. Blese.

Blīgzna – 1) vītolu dzimtas koks ar spīdīgi zaļām lapām un spīdīgiem zariņiem; 2) ūdens virs ledus. Pamatā ide. *bhel- spīdīgs, balts. (Karulis, I, 135)

8069. Sakasa ievu un blīgznu mizas, aplaista ar etiķi vai labu skābu skābputru, uzliek uz iaka-tiņa un uz sien uz sāpošās vietas. Apsējums jātur tik ilgi, kamēr vien var ciest, jo slapjās mizas ļoti plaucē. Šīs pašas zāles noder arī pret zobu sāpēm un uzpampušiem sasitumiem. (LTT)

Slienās blīgznu rokas pret debesīm,
Kumpām mugurām plūškoki lūdzas,
Un laikam jau lūgšana uzklausa,
Ka tik saulaini rimta ir Ludza.
(Vizma Belševica. Atkusnis Ludzā)

Boga (buoga), bogs (buogs) – 1) kokiem, krūmiem vai biezu augu kārtu apaudzis gabals uz lauka; apļveidā saaugusi koku grupa; koku puduris, biežoknis. – “Visapkārt ir klajums, vidu tāds buogs, tur i kadiķ, eglīts un visād koki.” (LIV, 292); 2) kaut kas apaļš, kaudzveidīgs, arī sablīvēts kopā; 3) mājas, lauka gars¹; 4) bars. – “Lien caur zundu laivu boga, garām Danevikai taustās.” (Jansons-Saiva, 55); 5) papīra rullis, papīra lapa. – “Kad nevari acerēties, tad ņem uz buogas saraksti, ka neaizmirstas.” (LIV, 290); K.Karulis šo vārdu saista ar ‘banga’ – viļņa lūzums (pret krastu, klinti) un pieļauj radn. senindiešu vārdam ‘bhagna’ – laužts. Cits pieņēmums, proti, ka ‘boga’ (‘mājas, lauka gars’) radn. senindiešu vārdam ‘bhaga’ – laime, labklājība, mīlestība (Kočergina, 474) un vārdam ‘bhajati’ – tas, kas piešķir, dod daļu, devējs (Fasmers, I, 181), vienlaikus arī ‘bhaga’ – vulva; ‘bhāgya’ – seksuālais apmierinājums.² Iespējamās atbilstmes arī senpersiešu ‘baga’ – dievs, kungs, krievu val. ‘bog’ – dievs, dievība.

3543. Kas kādu bogu turējis, tam bijis arvien jānes bogam dāvanas. Kas devumu nenesis, tam tūliņ pie lopiem bijuši kādi sliktumi. Kad darijuši alu, tad bogam bijis jānes alus spainis. (LTT)

3541. Bogi bijuši velniem līdzīgi jauni gari, kas dzīvojuši tikai dažos apgabalos. Bogu apsēsti bijuši Meirānu pagasts, viens gals Saikavas pagasta un tad plašs apgabals uz Lubānas pusi līdz krievu robežai. Retumis viņi piemituši arī Kalsnavas apgabalā. Bogu apsēstos apgabalos neviens nedrīkstējies ēst bez saimnieku atļaujas, citādi ļaudis palikuši slimi. Ja sevišķi godībās ieēduši kaut vienu kumasi, tad bijis jāmirst vai nost. Tādos gadījumos tad meklējuši kādas drusciņas tai vietai, kur slimnieks ēdis. Tās drusciņas tad ielikuši dūli un apkvēpinājuši slimnieku, kas tad palicis vesels. (LTT)

15320. Pārbraukušos kūmas saņēma ar dziesmām, un kūmas, tāpat ar dziesmām atbildēdami, gāja istabā, dziedādami apgāja visi vienā bogā plānā apkārt un tad sēdās pie galda. (LTT)

Tāpat Vērman' dārzā arī

Jaukas lustes redzēt vari.

Aplaisīts ar latu žogu

Apkārt kuplu koku bogu.

Viss šis dārzs ir apkopts glīti.

Stādi, puķes aug kā dzīti.

(Dinsbergs, Reinbergs, 45–46)

Laime, laime tam dēlam,

Tas piedzima laimes dienu:

Viņiem auga mieži, rudzi.

Bogām bēri kumeliņi.

(LD 1185)

Priežu galotņu bogā

pavidēs vāvere klusa un žigla,

nometot ciekuru dažu par balvu.

(Fricis Dziesma. Vēstule vienai meitenei Rīgā)

Sanāk krastmalā pircēju bogs,

salejas balsis kā čala.

(Fricis Dziesma. Laivas uz tirgu)

Brasts – brasls. – “Brasts i sekl viet upe.” (Zelma Kalniņa, ‘Kurzeme’, 2006)

Brēkt – 1) saka par aitas, arī citu dzīvnieku, bet arī putnu balsi, kad tie izbadējušies vai samanijuši briesmas. – “Kad strādnieki sākuši kult un gubas aizvest, žagata atkal brēkuse: “Sili, tās gubas jau ved projām!”” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 431);

¹ Pirmkārt, var uzlūkot to kā aizguvumu no krievu val. ‘bog’ – dievs, otrkārt, ka tas ir ide. kopējā pirmskristietiskā ar sakrālo sfēru saistītu vārdu kompleksa, kas paglābības vārdos ‘bagāts, baznīca, boga’, atlikums.

² Bhaga // Mifologicheskij slovarj. Moskva, 1991, s.105.

"Dairajā parkā brēkāja pūces." (Liepiņš, 1977, 66); sk. arī Blēt; Mēt; 2) skaļi kliegt, skaļi raudāt. – "Aizsmakdams brēkt." (Depkins, 152); "Bille nevarēja atbildēt. Viņa brēca, kunkstēja un tricēja no šausmām." (Beļševica, 17); ""Brēc ar asaram" saka, kad siev' vai mātes nomirst. Kad runā, un esi āzmirss kaut ko, tad sāc brēkt ar asaram." (Martins Sakuth, Zviedrija, 2006)

Tais mājās slinkas meitas,
Neiet lopus apraudzīt:
Kūli mazi jēri brēca,
Laukā mazi kazlēniņi.
(LD 33468)

Zakīts kļiedza, zakīts brēca,
Zakam muiža nodegusi:
Zaķīšam sadegusi
Smalku kārklu istabiņa.
(LD 2311)

Jānīts kļiedza, jānīts brēca
Dzifūdeņa dibinā.
Sanāciet, jāna bērni,
Velciet jāni maliņā!
(LD 32886)

Vienmuļīgi brēkt tie zina
Vālodze: "Lai list, lai list!"
(Valdemārs Dambergs. Vasaras plūdi)

Vai, dzeguze un ēzels
It aplam strīdējās.
Kurš no tiem labāk dziedot,
Kad ziedi atveras.

Tā dzeguze: "To māku!"
Klau, nēmās difti kliegt,
Bet ēzelis: "Es labāk." –
Tai prata preti zviegt.

Tas skanēja tik koši –
Tā klāt, kā tālumā
Tiem abiem diviem brēcot
Kukū! Ī-ā, ī, ā!
(Kārlis Hūgenbergers. Dzeguze un ēzelis)

Kā zvērs tu skaties un dobi iebēcies,
Kā zvērs, kas uz laikiem zaudējis priekšnojautu.
(Velga Krile. Pa mežu mazs viriņš iet caur gadsimtiem)

kaiju bars
ķērkdams, brēkdams pār izgāztuvi.
(Pēters Brūveris. Nākošmūž)

Brikšteļi – sērkociņi. – "Jūsu brikšteļi, redzams, saslapuši." (Janševskis, II, 190); "Kā mēs tiekam pie guns, kad brikšteļi nav mājā." (Janševskis, III, 157)

Brodiņš (bruodiņš) – 1) jumta kore, jumtgals; 2) trijstūrveida vai citāda veida caurums jumtgālā vēdināšanai. – "Viņu uzmodināja /bezdelīgas/, kuras, skaņi čivinādamas, laidās pa čukura brodiņu iekšā un ārā." (Janševskis, I, 182); 3) akas grods. Sk. arī Kore.

Brukstalas, brūkstaliens – cieši savijušies, kopā saauguši krūmi; arī izcirtums, kurā saauguši jauni kociņi, resp., tā ir vieta, kur jāspiežas cauri, beržoties gar saaugušu biežņu. – "Soļodama nu viena pati pa brūkstalienu un meža ceļu, pārdomā sevī visu." (Janševskis, 1994, I, 35)

Rīkšiem bērī es palaidu
Caur ābeļu brukstalām.
Slēpies, tautu rudacīte,
Nu es tevi meklēšos.
(LD 13501)

Bubināt – 1) saka par zirga balsi. – "To zirg' lietuvēns jā, tāpēc viņš tā bubin'." (Langijs, 139); "Tā pagrieza savu skaisto galvu un paskatījās saimniekā ar gudrām acīm un sāka bubināt: – Bu, bu, bu!" (Balandnieki, 367); "Zirgs pazina viņa soļus un klusi iebubinājās." (Janovskis, 2002, 352); sk. arī Zviegts; Rēkts; 2) klusi, tikko sadzirdami, arī monotoni runāt, dažkārt attiecina arī uz vārdotāja, burvja balss skaņām. – "Tad tikai nobubinājis dažus vārdus – tūdaļ saimniece cauru nakti sasēdējuse pie ratiņa vērpdama; dažreiz atkal cauru nakti bijis jālec, skaidri kā muļķei." (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 3); ""Tā, tā?" bubināja vecis, jātnieku pētoši aplūkodams." (Veselis, 109); "Viens pats pie sevis ko

tur bubina." (Kagaine, Raġe, I, 191); 3) ducināt, dobji atskanēt (parasti par pērkonu). – "Vasarā tēvainis¹ viņai riņķī bubināš un zibināš." (Kagaine, Raġe, I, 191)

11103. Vecgada vakarā jāiet pie stalla durvīm, jāpiesit ar dūri un jāklusās: ja zirgs bubina, tad tai gadā mājā būs kāzas, bet, ja kašā ar kāju, tad bēres. (LTT)

11033. Ja lopi veca gada naktī nemierīgi, govīs ēd un zirgi bubina, būs sagaidāms ļauns gads; ja rāmi un klusi, tad labs un laimīgs gads. (LTT)

Padomju laikā Daugavpils universitātē kopā ar pasniedzēju Rihardu Treiju pieņēmuši vēstures eksāmenu muzikologiem, kas kaut ko no papīra bez izpratnes bubinājuši. Treijs pārtraucis: "Pasakiet, kurā gadā notika kauja pie Knipskas?" – Nezina. – "Jūs ne tikai vēsturi, bet arī literatūru nezināt." (Genovefa Barkovska, Daugavpils, 2004)

Piecas bābas sakāpušas

Vienā bērza stauberē.

Kad uzpūta ziemas vējš,

Visas piecas bubināja.

(LD 13158,2)

Raganīna bubināja,

Pa krūmiem tekādama,

Ak tu traka raganīna,

Vai tie tavi pātariņi?

(LD 29142,1)

Kas tur zem sevis bubināja? Vai tiešām tas kāds goda virs?

Ieb' vienkārši – kāds darba zirdziņš ir šoreiz labi pabarots?

(Māris Melgalvs. *Tukšā vietā ir jāiesāk*)

Bumplis I – dumpis (putns).

Bumplis II, bumble – apaļš, liels trauks, liela pudele; krūka. – "Noliec, bērņēn, ķērtē to bumpli." = Noliec, bērns, kaktā to pudeli, to trauku. (Zelma Atte, Kurzeme, 2007); "Pajem līdzi to putas bumpli uz pļavu līdzi." (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Burināt – saka par medņa balss skaņām. – "Mednis aizņēmies no tetera valodas tikai mazu iesākumu, tādēļ tas pūš un burina, bet neko izdabūt daudz nevar." (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 438)

Visi ļaudis to zināja,

Ka mednītis burināja;

Cielaviņa, lakstīgala,

Tās bij dziesmu dziedātājas.

(LD 2503)

Būka – 1) zilā plūme. – "Es prasu: Kas tie par sarkanajiem kokiem tajā diezoknī? Beidzot viņa saka, ka tie koki esot būkas. Saldie ķirši? Nee, nee, nu kā es jums var pateikt, tādi mazi būciņi." (Ziedonis, II, 292); "Pašās beigās – zilo būku pudīnš." (Zariņš, 91); 2) vilku būka – augs.

Paši koki nebija nekādi lieli, ap diviem trim metriem; augļi – mazas, zilganas plūmītes ar specifisku, mazliet ieskābenu garšu. Tām kauliņš viegli nelobījās nost no augļa mīkstuma kā gatavajām dzeltenajām un sarkanajām plūmēm. Šīs plūmes sauca par būkām, arī par krēķiem [.] Būkas kā mazākcizilu augļu koku lielākoties mēdza sastādīt nomaļākās dārza vietās, piemēram, gar dārza žogu, kur zāli tik rūpīgi nenoplāva. Daudziem augļiem paliekot zālē, gar šādu būku rindu saauga jauni kociņi; dažās mājās radās dzīvžogam līdzīgs stādījums. (Draviņš, 164–165)

Esmu būka un taciņas malā ienākos

Kāda sušķīga bērna vai stirnēna priekam.

(Vizma Belševica. *Būka*)

Būzēlis – ūdens gars. Bērnus, īpaši mēģinot atturēt no iešanas vieniem pie ūdens, baidīja ar visvisādiem briesmoņiem, kas it kā dzīvo ūdenī un var ieraut iekšā. Būzēlis apzīmē kaut ko apaļu vai apaļi bezveidīgu, bet arī tādu, kas rada dobjus trokšņus. Sk. arī Ummaks.

31123. Tautā bērnus biedē ar ūdens garu Būzēli, kas mītot dziļumos, diķos, akās, un tur ieraušot nepaklausīgos bērnus, ja tuvu iešot. /Skolotāji, Rīga./ (LTT)

Ceri – pirtī salikti un uzkarsēti akmeņi, uz kuriem lej ūdeni, lai karstums rastos ('met garu'). Vārds nozīmes ziņā saistāms ar *darb.v.* 'kurt' un ir radn. arī vārdam 'cerēt', kas sākotnēji nozīmējis 'kaist, degt', gan tiešā, gan pārnēstā nozīmē. (Karulis, I, 167–168)

19819. Kad meiteni pirmo reizi nesuši pirtī pērt, tad likuši medu uz ceriem, lai pieaugušai meitai lip puiši kā mušas pie medus, t.i., lai to drīz izprecē. (LTT)

24115. Pirtī, siltumu uz ceriem metot, saka: "Sūrums ārā, saldums iekšā!" (LTT)

Cērps, cērpa – 1) zāļu cilnis, cinis, garas zāles puduris. – "Nopļauta pļava bez cērpjiem un ciņiem." (Janševskis, II, 18); 2) vēja sapūsts zemes izcilnis. – "Mēs uzreiz būtu uzrāpušies uz cērpu." (Janševskis, 1983, I, 20); 3) pārn. nozīmē – augstāks stāvoklis, augstāka vieta; ļaužu kārtā. – "Es, nabaga atraitne, viena pati esmu savus bērnus izvilksusi uz cērpa, izaudzinājusi cilvēku kārtā." (Janševskis, 1994, I, 43); "Māte viena izvilka mani uz cērpa, izlaida ļaudis." (Janševskis, 1983, I, 148); Vārda pamatā ide. *(s)ker- griezt. Tās pašas cilmes kā 'ķērpis'. (Karulis, I, 464)

Saimniekiem tolaik vēl lauciņi bija mazi un pa maziem gabaliņiem kā izmētāti starp aparēm, cērpām un krūmiem, un ielāmēm, ko nopļāva, kad tie lauka gabali bija apsēti. (Dinsbergis, 12)

Cikstēt, cikstēt – saka par cāļa balss skaņām. Sk. arī Čiepstēt.

Cimenēt – "pūķis ar savādu balsi sīkdams, sanēdams ap laukiem lido un sauc Lauku māti, lai met rupju graudu." (DL, 1891, 6)

Cizēt – saka par sienāža vai kāda cita sīka kukaiņa balss radītām skaņām, arī par vēja vai augu vējā radītām skaņām. Sienāzi dažkārt sauc par cizāzīti. Sk. arī Čirpstēt; Sirsināt.

*Aizdaru acis: caur pirkstiem viz
sīlts nīrbūms. Dzirdu: rets grīslis ciz,
kad pāri lien zalktis.
(Pricis Dziesma. Citu pavasari)*

Čabas – sarkanbrūni vai dzeltenbrūni zābaki ar platiem purniem un gariem stulmiem. – "Igaunijā varēja dabūt tās čabas, Latvijā nebija tādu čabu." (Kagaine, Raģe, I, 230)

Čača, čačs, čākars, ķeķe – 1) īpaši pagatavots koka zārds, uz kura žāvē āboliņu, zirņus, pupas (Ligers, 60); 2) ķekars. – "Lela zīdu voi ūgu čače." (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); "Seipūlu ķeķa." = Sipolu galviņu virtene žāvēšanai vai uzglabāšanai. (Marija Kursīte, Zemgale, 2005)

Čagināt, čagāt – saka par siļa, žagatas balss skaņām. – "Pačagināja ozolziļu junkurs sīlis un čiepstēja zīlītes." (Upīts, 82); "Atlaidās viena žagata [..], apsviedās, garo asti lokā pa gaisu novilkdama, nočagājās dusmīgi un uzmetās ozolā palūkoties, kas te īstēni notiks." (Upīts, 178)

Čagums I – skausts; jumta kore, augša. – “Nemt kaķi pie čaguma.” (Ialva Kūrava, Rīga, 2005); “Uzkāpis pašā čagumā.” (DL, 1891, 6); 2) zara stakle, žuburs. – “Perekklis atrodas pašā čagumā.” (DL, 1891, 6)

Čagums II, čega – 1) matu kušķis, čuprs. – “No sajukušiem matiem saka: kā čagums.”; “Puikas plūkdamiēs saķērās čegās.”; “Saplūkāšu tev čegu.” (DL, 1891, 6); 2) kuplums; kroka, krokojums. – “Kas tai par lielu čagumu!” (Mīlenbahs, I, 401)

Čaka, čakars – 1) nūja ar atzaru; 2) koka atzars. Radn. vārdam ‘čakārnis’. Sk. arī Čakarēt; Ķekatas; Saka; Šekums.

– Kas nu tā par meiju! – saku es,
– Kaut kāds govju apgrauzis bērzu čakars!
(Imants Ziedonis. Jāņi)

Čakāns – 1) “sausās zemes pikas uz tīruma bieži sadauza ar vesera veida no bērza stumbra izcirstu plakanu un garenu koka klucīti ar samērā gludu šķēlumu apakšpusē, kam virspusē rokturim atstāts pāri par 1 metru garš zars.” (Ligers, 24); 2) sūddakšas.

Čakārnis, sakārnis – 1) no zemes izcelta vai izlidusi sakne ar sānsaknēm, sakņu mudžeklis; izgāzts celms ar saknēm. – “Zari brikšķēja, sakārņi lūza un skrambāja kājas.” (Valdis, 231); 2) veca, nedaudz iesīkstējuša (uzskatos, attieksmē u.tml.) cilvēka palama. – “Guli nu, vecais sakārni!” (Upīts, 167); “Pamatā ide. *kak- zars, miets, no kā arī ‘sakas’, ‘sakne’ [...] Uz kopējo cilmi ar subst. ‘sakne’ norāda arī apv. ‘pasakarnis’ – vieta zem saknēm.” (Karulis, II, 144). Sk. arī Čaka; Čakarēt; Saka; Šekums.

Ka mozs kreit, eņģels pasviž spylvynu; ka vacs kreit, valns pasviž sokōrni. (Latgaļu folklorā, 495)

Līdz kaklam brūnā akaci
Tup čakārnītis greizs un šķērss.
(Vizma Belševica. Čakārnītis)

Aizturot elpu, laižas upes dibenā vārds,
Kur spokainu čakārņu slēpnos plēsīgas zivis mīt.
(Vizma Belševica. No piezīmju grāmatiņas)

Čakstināt, čakstēt – 1) saka par čakstes, zvirbuļa, žagatas u.c. putnu balsi. – “Uz pirts jumta jautri čakstina čakstiņu pāris.” (Balandnieki, 238); “Par pelēko čakstiņu, kas ar savu jautro čakstināšanu atdzīvināja krūmu vienmuļību.” (Balandnieki, 507); sk. arī Čakstēt; 2) atskanēt čaukstošai, čabošai, klakstošai skaņai; bezbēdīgi triekt, runāties. – “Vāverīte skatās uz manīm un čakstina: čak-čak-čak.” (Ancelāne-Kundrate, 44); “Piekalnē bērni čakst, laikam ogas lasa.” (DL, 1891, 121); “Mutē iesītās vēsi rūgtena alus garša, viņš pat dzirdēja, kā, glāzē saplākdamas, čakstēja putas.” (Skujiņš, 1994, 59); “Lapas čakst.”; “Āboli krit čakstēdami.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 156)

5146. Kad čakstes priekš saules lēkšanas čakstina, tad būs lietus. (LTT)

36593. Ja māju tuvumā žagata čakstina, tad dabūs kādas jaunas ziņas dzirdēt. (LTT)

17459. Kad rītos nav rasas, kad akmeņi svīst, kad putni brēkdami mazgājas, kad bezdelīgas zemu lido, ūdeņi spārnus mērcēdamas, kad pūces brēc, zvirbuļi daudz čakstina, dziļna kliez, vai vārdes vakaros kurc, kur mušas sivi kož, tad gaidāms lietus. (LTT)

18222. Kad maizei pieliek raugu, tad čakstina ar muti. (LTT)

Čakšs čakstynoļ tamdēļ, ka tys ir čakšs, bet kamdēļ tev jōčakstynoļ? (Latgaļu folklorā, 465)

ne tur silis čakstina
ne tur kurnis bada
ne tur vairs basas kājas
vakara rasu bradā

(Knuts Skujenieks. sataisījies uz saukšanu)

Časkas un traskas (latg. 'čoskas un troskas') – 1) labības atsijas, dažādas nezāles ar pelavu piemaisījumu; 2) kaut kas mazvērtīgs vai nejēdzīgs.

Čaugans, čaugš, sk. Čugas.

Čauksturis – krāsns slaukāmā slota. Folklorā minēts arī kā raganu pārvietošanās līdzeklis. – "Viena sieva iznāk lauka malā, padabū čauksturi – no krūma, kur izvilkuše – apjājot mājām riņķi un atkal noglabājot čauksturi, kur bijis." (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, I. puse, 4)

11896. Drudzi var atstāt uz ceļa, kad ņem Jāņa vakarā grieztu pilādža koka spieķi, vai, ja tāda nav pie rokas, krāsns čauksturi, un kad drudzis sāk kratīt, kāpj tam mugurā un jāi uz krustceļu. Še spieķis vai čauksturis jānosviež un jāsaka: "Kas pirmais šo spieķi (čauksturi) ieraudzis, tam lai drudzis paliek!" Tad slimajam jāiet atkal uz māju, atpakaļ neskatoties. (LTT)

12250. Jurgā rītā ar čauksturi jāiet pret sauli ap ēkām un jāčuksta paspārnes, tad zvirbuļi kaņepes neēd. (LTT)

34748. Meita jāi uz krāsns čaukstura uz cūkkūti un saka: "Labvakar, suvēnmāte!" Ja kuilis atrūc, tad meitai nāks brūtgāns; bet ja cūka atrūc, tad precinieka nebūs. /A. Bilenšteina rokraksts./ (LTT)

Čavars, čevers – puķu, ziedu kopojušs, kārtojums; kaut kas sasiets pušķī.

Mucās ar muskatu iekar čavarus, kuros tūkstoš zālītes sasiets, starp citu, arī paprika, eritreja un neļķes, pēc piecām sešām dienām čavaru ņem ārā un apmaina ar jaunu taleit, kaleit istā garša un aromāts dabūts. (Zariņš, 44)

Čākars, čākurs, sk. Čača.

Čerināt – saka par pelēkā strazda balss skaņām (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 436). Sk. arī Dūkt; Pogot; Svelpt, svilpot; Terkšīnāt; Trakšīnāt; Trīcināt; Traukt.

Čiepstēt – 1) saka par mazu putniņu, arī čāju balss skaņām. – "Ceļmalā lēkāja žirgts putniņš ar smailu cekulīti un pastāvīgi čiepstēja: "Titi, titi!" Tas bija titiņš." (Balandnieki, 90); sk. arī Cīkstēt, cīkstēt; Čīkstēt; Čīvināt; Pīkstēt; Pipstēt; 2) klusi, sīkā balstiņā vai maznozīmīgu runāt.

G. Berelis: Daba ir ļoti pašsaprotama, bet tavš jautājums rodas no visām šīm Ruso, Toro, Veseļa un Virzas idejām. Tās nav nekas cits kā utopiska miglīņa, ko pūst acīs vasarniekiem, lai šie var slienāties ap putnu čiepstēšanu un govju pļekām. (Repše, 1999, 72)

Čiksts – "cauri stiepās tikai eglu zariem noklātais un nograntētais lielceļš – čiksts." (Balandnieki, 666)

Šogad dažās vietās ūdens gāja pāri pat čikstam. Zirgi brida līdz ceļiem pa ūdeni. Lienotiene atminējās, ka arī viņa bridusi pa applūdušo čikstu. (Balandnieki, 666)

Čirkstēt, čirkstināt, ķirkstēt – saka par mazu putniņu vai kukaiņu (piem., circeņa) balss skaņām. – "Izdzirdu zvirbuļus čirkstam." (DL, 1894, 160); "Tikai pļavā vēl čirkstina sienāzis vēls." (L. Līvena); Čirkst arī daudz kas cits, kā, piem., "Naksnīgā salā sniegs nočirkst/ kā aizlauzts zieds." (L. Līvena "Apvij rokas ap kaklu")

Aizkrāsni ječirkstas circenis, laikam ēst sagribējis. Un ko viņš ēd, varbūt bērnu izkritušos zobus? Un kāds viņam izskats, ja māk taisīt jaunus zobus? Un vēl no dzelzs? Kad viņam

pašam, Andrītīm, izkrita pirmais zobīņš, māmiņa to ielika viņam rokā un teica: "Iemācies vārdus, kādus es tev tūlīt teikšu, tad pieej pie aizkrāsnes, met tur zobu un saki: – Cīrcen, cīrcen! Še tev kaula zobs, dod man dzelzs zobu!" (Reiznieks, 127)

24958. Mazu pelēku putniņu, kas čirkst kā cīrcenis, sauc par aukstuma putniņu. Kad tas putniņš čirkstot, tad būšot auksts laiks. (LTT)

Trīs, divi, viens.

Zero.

Čirkstēja kirmis.

Čir –

Čirr, čirr,

Čirrrr, čirrrr, čirrrr...

(Teodors Tomsons. *Novalkāta cepure*)

Šodien aiz loga es dzirdēju zvirbuli čirkstam,

Rūītis kad iesitās pēkšņi ar putekļiem vējš.

(Aleksandrs Čaks. *Zvirbulis*)

Čirpstēt, cirpstēt, čirpstināt – saka par siseņa, sienāža un dažu citu kukaiņu balss skaņām. – "Dzirdēja aizkrāsne tik cīrcenju pāri čirpstinām." (Janševskis, 1994, I, 297); sk. arī Cizēt; Sīrsināt.

Šalc vēji zaros stādami,

Čirpst svētsvinīgi siseņi.

(Michaela Kairis. *Vasaras nakts klusums*)

Čīva – tas, kurš mīl kā putns čivināt. – "Čīvai nei suoku nei gola." (Brencis, 110)

Čivināt – saka par mazu dziedātājputnu balsi, dažkārt arī par cilvēku bezrūpīgu, vieglu, gaišu, citkārt arī tukšu runāšanu; arī par kāda runas atdarināšanu. – "Kai lelī runoj, tai mozi čyvynoļ." (Latgaļu folklorā, 493); *lietv.* 'čivināšana' – 1) dziedātājputna balss skaņas; 2) mīlīga, citkārt tukša runāšana. – "Ak, es sen tavas krustmātes saldajai čivināšanai neticu." (Salenieks, 1969, 60)

24939. Ja putns uzmeties uz loga čīvina, tad būs kāda ziņa. (LTT)

28927. Ja stērstes laižas lielos baros un stipri čīvina, tad laiks mainīsies. (LTT)

35790. Kad zilīte čīvinādama kokā lec uz augšu, tad dzirdēs labu vēsti, kad uz leju, tad sliktu. (LTT)

36517. Kad zvirbuli čīvina, tad lietus būs. (LTT)

bet! Tu zem manas kreisās rokas dūsi

pa tādiem krastiem staigājusi!

kur mazputniņi čīvina un nesatraucas

un visvienalga atsaucas

ai ai ai! čīvīv! un valodas vairs nava

ir tik tā grava

norūdīta dzelza skava

un Vedējs zelta ratos brauc!

(Juris Kunoss. *Tīraxts, protams*)

Tas prieciņš klusi čīvinās,

kā mazputniņis plivinās,

un pat visdumjam sivēnam

būs pavasarīgs prāts.

(Māris Melgalvs. *Vīdu diena*)

Gar iebraucamām vietām nesteidgamiem gājām

Un kaut ko jautru triecām, čīvinājām.

(Antons Austrīņš. *Pavadot*)

Čīča – mazrunīgs cilvēks. – "Nu šuo čīčas navar i vuordu izdabūt." (Brencis, 110); "Itis gon ir čīča." (Gita Briedina, Vidzeme, 2007)

Čīčas – zirņi.

Sieviņ, manu čakainīti,

Ko no rīta vārīsim?

Čīčas, pupas nemērcētas,

Jūras mencas nesālītas.

(Tdz 52125)

Čīkstēt – 1) saka par cielavas un citu dziedātājputnu balss skaņām. – “Cielava čīkst: “Kučiņ, kučiņ!” (kučiņš – sunītis).” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 441); sk. arī Čīpstēt; Čīvināt; 2) radīt stieptu, griezīgu troksni. – “Iečīkstējušās kūts durvis un viens iegājis kūti.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1.sēj., 545); “Čīkstēja akas vinda.” (Veselis, 1991, 207)

Zīle ir īstais pareģu putns. Zīle čīkstēdama arvien ko stāsta. Ja ceļmalā zīle čīkst, tad priekšpusdienā – laime, pēcpusdienā – nelaime. (DL, 1892, 172)

Čugas – ledus gabali, ledus sablīvējumi. Atv. no ‘čaugans, čaugš’ – irdens, mīksts, ar tukšu vidu. – “Sūnas dzeltenī-zaļas, tik čauganas, ka grības pa tām vai viļāties.” (Poruks, I, 10)

Čūkslis, čūkslājs – 1) biezoknis; biežņa. – “Kārta lapu un čūksļu.” (Mīlenbahs, I, 424); 2) bīstams mūklājs. – “Purva čūkslis, kas brikšket nobrikšēja.” (Mīlenbahs, I, 424); sk. arī Mūklājs.

Dadadzis, dadadži – sīki dadži, dadziši.

*Nāc pretim, saimeniša,
Samīsim ziedīniem!
Tev dadadzis, man ābols,
Nāc tu pati piedevs.
(LD 14611,6)*

Dagls, degls, daglains – dažādu krāsu salikums, kuru vidū ir melns, melnraibs (visvairāk par cūkām, sivēniem). Sākotnējā nozīme – tāds, kam ir apdegumi, apdedzis. Līdzīgi kā ‘raibs’ arī ‘dagls’ tradicionālajā apziņā simboliski saistījās ar auglības, ražības ideju. – “Daglaina vista.” (Firekers, 95); “Daglaina cūka.” (Depkins, 161)

*Ielēca sirmāis,
Ielēca daglais;
Vispēc ielēca
Strīpaināis.
(LD 19126)*

*Vakar raka dagla cūka
Nāburg’ dārza malīnā,
Šovakar velns atnesa
Mana lēva istabā.
(LD 22828,2)*

*Cauri paegliem cinājā redz
daglu mežcūkas kumbri.
(Fricis Dziesma. Zīlie kalni Dundagā)*

Dagis – dadzis.

*Audzi kupla, daģa lapa,
Bāleliņa sētmalē!
To es segšu dēla māti
Par dēliņa auklējumu.
(LD 25268)*

Daiga, daigas – 1) zars; 2) zaru žogs; 3) žebērklis ar diviem žuburiem, ko labības kūļus pacelt.

Lai niepļautu kaimiņa pļavā un lai pļavu nenoganītu citu lopi, tad mēdz ‘pļavu atmiēt’, tās robežu nospraužot ar koku zariem – šķinagām jeb daigām, jeb korēm, korām, korīm ar salmu višķi galā. Pēc tautas ticējumiem, ja kāds ieplauj sava kaimiņa vēl neplautajā pļavā vai druvā, tad ar šo lauku ‘apsmeļ’ un tam nolaupa svētību. (Ligers, 52)

11156. Jauna gada vakarā meitas skrien uz sētmaili un, abi rokas izplētušas, ķer daigas. Kad daigas iznāk pa pāram, tad viņa iziet pie vīra; ja iznāk nepārs, tad neapprecēsies. (LTT)

Dalbs, dalba – 1) koka stumbrs vai dobums koka serdē; 2) miets, kārts laivas vai postla stumšanai; 3) krāsns kruķis; 4) dukuris – zivju duramais rīks; 5) sitamais koks; 6) cilvēks vai kustonis, kas neturas pie ceļa, “pa malām” gājējs.

Damaksnis, damakšņa – liels vecu koku mežs. – “Visu dienu maldījos pa mežiem un damakšņām.” (Zariņš, 254); “/Mēness/, nostaigājis nelielu gabalu pār damakšņa galotnēm, sāk nevis celties, bet grimt.” (Ivaska, 2003, 37); Kurzemē Ziemupes dabas liegumā joprojām ir sastopams ‘slapjais damaksnis’.

Uz mežiem un gāršām neiešu. Staigāšu māršila silos, un par damakšņiem, saproti, vispār nebūs ne runas.

(Vizma Belševica. *Māršils*)

Un iegavilējās vēl sirds

Un izstrūkloja gaisos

Kā dziļnas kliedziens damaksnī,

Pirms saule rietēt taisās.

(Bronislava Martuževa. *Tas krāšņais vēlzieds dvēselē*)

Danga – 1) gramba ceļā, dziļums ūdenī; 2) dziļa un dubļaina dūkstis; 3) peļķe; 4) kaktis, stūris (Depkins, 162); nostūris, ko no trim pusēm apņem ūdens vai purvs; 5) sitamais; 6) “putras katls, kam abos galos dibens.” (DL, 1894, 33); īp. v. ‘dangains’ – ar gram-bām; sk. arī Dangot.

Vecmāte dangā,

Sasieta galva.

(Mikla; atminējums: slota kaktā)

Ko dara tautu meita

Tik ilgi klēt?

Nu sita, nu auda

Ejamās sagšas.

Sviež, muļķi, dangā,

Nav vairs laika!

(LD 16876)

Viens pats vecs vīrs,

Tas bija buris,

Tas būra dangā

Ar alus kannu.

(LD 21130)

Speru kāju, veru durvis,

Metu acis dubenā,

Metu acis dubenā,

Kur sēd dižā dēlu māte.

Sēd dangā dēlu māte

Kā greiznais ozoliņš.

(LD 18899)

Jutisim brīnā abi, cik skaista ir zeme –

vientuļā kāpu dangā,

kur mīlam.

(Fricis Dziesma. *Vēstule vienai meitenei Rīgā*)

Dangains, sk. Danga.

Dangot (danguot), dangāt, dangāties – 1) padarīt nelīdzenu; izbaukt, izdeldēt (zemi, ceļu). – “Par iešanu to nekādi nevarēja saukt, tā bija bezgalīga brišana, klupšana un mīcīšanās pa slapjo, ķēves izdangoto sniegu.” (Upīts, 81); 2) trokšņaini dauzīt. – “Dongāj ar dongu pa goldu!” (Brencis, 111); “Kura tu donguosīs: voi vusā pasaulī var dzierdiet!” (Brencis, 111); sk. arī Danga.

Daņava – 1) peļķe; 2) iedobums, bedre, dubļaina, netīra vieta.

Tad tālāk tai vasarā izēdies vīrs vārdes gaļu, izdzēries suņu s..., tējā uzlietu, izpeldējies laidara daņavā, izkarājies ačgārnī pie koka; tomēr tas vis vēl nav neko līdzējis – drudzis kratījies vēl briesmīgāki visu to ziemu. (DL, 1893, 31)

Dauba, daube – grava, aiza. Pamatā ide. *dheub- dziļš, dobs. Tās pašas cilmes kā 'dobe' (Karulis, I, 222). Sk. arī Dobrs.

Dauksta – izbraukta vieta ceļā, staigns ceļa posms. Radn. vārdam 'dūksts'. Daudz vietvārdu – DAUKSTES, DAUKŠI, DAUKŠAS. Sk. arī Dūksts.

Dārks – raiba (piem., melns ar baltu, sarkani ruds ar baltu) krāsa (parasti attiecībā uz zirgiem), kas izklāta pa ķermeni lieliem plankumiem. – "Krāsainā spalvā lieli balti plankumi. Skatoties pēc pamatkrāsas, izšķir: a) melni dārka; b) bērī dārka; c) rudi dārka." (Zirga pase, 12)

*Pērkona laiks, kad viņš iejūdz
bērīšus, laučus, dārkos un dumalainos.*
(Juris Kunnoss. *Neliek miera*)

Dega, degaine – 1) zema, izdegusi vieta mežā vai pļavā; degoša vieta, degšana. Sk. arī Deglājs; Degsnis; Izdegas; Padega; Počas; Sveillis; Svilte, Zemdegas; 2) dziļi iekšā slēpts pārdzīvojumus; sūrste.

*Caur tām gars skaidrāk skatās dzīves kailē,
Un sūrāk iesūrst sirds no apziņdegām.*
(Rainis, III, 347)

Kad sauos mežus sagrābj uguns degas –
(Rainis, III, 354)

Deglavs, deglains – rūsgans; melnraibs. Deglava vista, cūka. Sk. arī uzvārdu 'Deglavs'. Atv. no *darb.v.* 'degt', skaņumijā deg-: dag-, sākotnēji 'tāds, kam ir apdegumi, apdedzis'. (Karulis, I, 195)

19972. Ja Metenī pelnus grābj, tad nav deglaini lini. (LTT)

Deglājs – zemas vietas, kur mežs izdedzis. Sk. arī Dega; Degsnis; Izdegas; Padega; Počas; Sveillis; Svilte; Zemdegas.

Degsnis, degšņa – 1) izdegusi vai izdedzīnāta vieta; sk. arī Dega; 2) skujkoku mežs, kas aug zemā vietā; 3) purvainā vieta; 4) ugunskurs, ugunsкура vieta.

Eglu apakšā ļoti maz augu. Kur egles saaugušas, tur citi koki vairs nevar sacensties. Tikai izcirtumos, degšņos iemetas eglainēs bērzi, apses, pīlādži. (KV, III, 2322)

Deguna vējš – ziemeļaustrumu vai austrumu vējš. – "Tas bija auksts, spēcīgs ziemeļaustrumu vai austrumu vējš; ja tas pūta sejā, tad saldēja vaigus un degunu." (Draviņš, 189); sk. ar Austrīņš; Idus; Pusritenis; Zemenis.

Delvērde, dzelvērde, dzelvēdzere, dzelvēdze – varavīksne.

Dene – trīsstūra vai cita veida sēdeklis laivā (parasti tās pakalgalā).

Deņa – koka lievenītis durvju priekšā. – "Deņa ir nobirs ar smilktem." (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006)

Derglājs – mūklājs, dziļums. *Īp.v.* 'derglains, dergls' – mūklains. – "Vīgrieži aug derglajos mežos un pļavās." (DL, 1891, 7); Pamatā, iespējams, ide. *dher- duļķainas nogulsnes. (Karulis, I, 210)

Dēderēt – saka par vistas balss skaņām. Līdzīga nozīme kā 'kladzināt'. Sk. arī Kladzināt; Klukstēt; Ķērk; Trēdēt.

Dignāja – staigns purvs, staigna, zema vieta. – "Lūpi īsamaļdieja dygnooja. Lūpus juoizdzan nu dygnooja." (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); Sk. vietvārdu Sēlijā DIGNĀJA, kur agrāk lielas platības aizņēma purvi un purvainā, mitra, ūdeņiem bagāta augsne. – "Pamatā ide. *dheub- dziļš, dobs [..] Kā lietuviešu 'dūgnas', tā arī latviešu vietvārdi parāda bn < gn: Dignāja < *dibnāja (sal. apv. Dybnōja, liter. Dibnāja, Kalupē), kaut gan ir arī nepārveidota forma: Dubna." (Karulis, I, 212); Latvijā samērā daudz vietvārdu, kur pamatā sakne *dub-, upē DUBNA, DUBIZERS, ezers DUBULIS u.c. Sk. arī Dīgns.

Dirva, druva – plēsums, apstrādājamā vai apartā zeme; apstrādājamā lauka strēmele. – "Mieža druve."; "Dod mūsai druvai augļoties." (Depkins, 187); "Viņi dzīvoja te un kopa mežos ieplēstās druvas." (Fimbers, 2000, 8). "Pamatā ide. *der- plēst, raut, šķelt. Atv. *dr-ūtei – uzplēst zemi. Sal. vietv. DRUSTI dažādās Latvijas vietās." (Karulis, I, 234); DRUSTI – zemniekmāja Babītē, Neretā, Lielplatonē, Raņķos, Ulmalē; LAUKA un MEŽA DRUSTI – zemniekmāja Viesītē, DRUSTĀRES – zemniekmāja Aizkrauklē, DRUSTĒNI – zemniekmāja Elejā, DRUSTĀNI – ciems Zasā, DRUSTIJAS – pļavas nosaukums Gaujienā (Endzelīns, 1956, I, 230); Latvijā ļoti daudz vietvārdu, kur pamatā 'druva' – DRUVAS KALNI, DRUVIENA, DRUVNIEKI utt. (Endzelīns, 1956, I, 230–231), bet arī 'dirva' – DIRVĀNS – pļavas nosaukums Nīcgalē, Skaistkalnē, Sventē, DERVANIŠĶU ezers Kurcumā, DIRVĀNIEŠI – ciems Ciblā, Dricānos u.c. (Endzelīns, 1956, I, 216); Sal. kr. val. 'derevnja' – ciems, kur pamatā ir 'apartā, apstrādātā zeme'. – "Pashet derevnju." = ar, apstrādā zemi (Fasmers, I, 501). Nozīmes attīstība: aparamā zeme – zemnieka sēta ar tai piederošo zemi – ciems. Sk. arī Dzīrvans.

6221. Senāk, kad svētījuši veļu atnākšanu, tad sagaidījuši un saņēmuši tos tik labi, cik vien bijis iespējams. Tiem cēluši priekšā visus labākos ēdienus un izlūgušies svētību sev, savām druvām un lopiem. Daži cilvēki varējuši gariem uzlikt arī visādus darbus. Garus izsaukuši ar melnās grāmatas un citu burvju vārdu palīdzību. (LTT)

*Skaņi, skaņi es dziedāju,
Vēl skaņāki tautu meita;
Es dziedāju druviņai,
Viņa brāja sētiņā,
Es ardamis, ecēdamis,
Viņa rozēs ravēdama.
(LD 253)*

Dīgns – staigns, purvainš. – "Aiziet dīgnus, aiziet dubrus, aiziet muklus meža ceļus." (Jansons-Saiva, 30); iespējams, radn. lietuv. 'dūgnas' – dibens, pamats, grunts (Frenkels, I, 108), lietuv. 'dubus' – dziļš, gotu 'diups' – dziļš, latv. 'dubens, dauba' (Fasmers, I, 519); Pamatā ide. *dheub- dziļš, dobs (Karulis, I, 212). Sk. arī Dignāja.

Dīkt – saka par govju, teļu balsi, kad tie grib ēst.

9369. Ja govš stāvot dīc arī negremo, tad viņu neredzama ragana slauc. (LTT)

Dodēt (duodēt) – dziedāt kā gulbim. Iespējams, radn. vārdam 'dūdot'.

Dole, dolene (duole, duolene) – piemājas mežs, kas izmantots arī ganībām. (Šmits, 223)

Domis (duomis) – dziļa vieta upē vai ezerā.

Dore (duore) – 1) bišu koks – agrāk koka dobumā iecirsts iegarens dobums bišu mājvietai. – “Arī pie Degām auguši ozoli ar bišu dorēm.” (Ancelāne-Kundrate, 9); Pamatā ide. *der- plēst, raut, šķelt, no kā arī ‘durt’; stiepuma pakāpē *dōr- (Karulis, I, 223). Dorei priekšā aizlika t.s. plauktus ar maziem caurumiņiem bišu iekļūšanai un izkļūšanai. Virs doru plauktiem piestiprināja apaļu koka gabalu (t.s. valnu), kas dori pasargāja no lietus, sniega iedarbības, kā arī no meduskārajiem lāčiem. Dores darināšanu sauca par doru dēšanu vai doru duršanu; 2) caurums, dobums.

*Ai caunūt, vāverīt,
Dod man savu kažociņ’:
Es bij’ dore dējējins,
Nakti gulu siliņā.
(LD 30437,2)*

*Vēl man rūp, ka neizvadās svešu ļaužu dētos doros
Mūsu jaunās bišu saimes, nepievāktas, nepiegūtas.
(Iansons-Saiva, 95)*

Drēgzna – 1) mitra vieta; 2) auksts un mitrs laiks.

Drigalka, grigalka, grigolka – plostā vadāmais airis. – “Dēļ plostā valdišanas tā katrā galā ietais airus (irkļus), drigalkas, drigalkas stāv kumbros.” (DL, 1894, 61); “Varēja dzirdēt, ka čikst smagās stūres drigalkas.” (Sarma, 1999, 200); “Strūdzinieki sakrīt kā mušas ap grigolku: ar to stūrē strūgu.” (Valdis, 59)

*Cūku krogā satiekas visi grigalku maina pret kausu
klau vēl vienu kausu izmēsam sausu
(Juris Kunnoss. Sonets kornīkam)*

Drīceklis, vilka drīceklis – mežroze, mežrožu krūms. – “Grāvmalā zied meža rozēs. To šeit sauc par drīcekļa krūmu.” (Balandnieki, 271); “Lēkāja pa drīcekļu krūmu.” (Balandnieki, 202)

Druņķis – putras spainis. – “Druņķi vīram jāaiznes ēst uz pļavu.” (DL, 1892, 17)

Drusti, sk. Dirva.

Druva, sk. Dirva.

Dubra – 1) purvs, staigna vieta; 2) dūkstains, grūti izbraucams meža ceļš; 3) ceļa grambas; ‘dubra zeme’ – auglīga māla zeme. “Pamatā ide. *dheub-: *dhub – dziļš, dobs (no kā arī ‘dobjš’, ‘dumbrs’).” (Karulis, I, 239). Sk. arī Dumbrs.

Dujāt – saka par paipalas balss skanām.

*Duju, duju, paipaliņa,
Smalku kārkļu krūmiņā;
Ko tai bija nedujāt,
Pilna māga kukaiņiņu.
(LD 2504)*

Duklas – no ašķiem vītas cilpas, parasti putnu ķeršanai. – “Duklas ar nagliņām piestiprina pie dēja gabala, kuru tad ar sniegu apkaisa un apakš paeģļu krūmiem noliek, jo teteris ziemu labprāt ēd paeģļu ogas.” (DL, 1891, 6)

Dukns, dūkstains, sk. Dūkst.

Dukņa, dūkņa – 1) purvs; atv. no *īp.v.* 'dukns' – staigns; 2) par dukņām/dūkņām dažkārt dēvētas arī spīdīgas pārdabiskas būtnes purvā – spīganas vai laumas, kas rādījās cilvēkiem kā maldugunis. – "Koku dieves šūpojās lokanos bērzu un vītolu zaros." (Magazin, XX, 115); "Traktēdams simboliskā gaumē ar lielām ūdenslilijām, baltiem gulbjiem un dūkņu, paslēpušos niedrēs." (Eglītis, 1994, 272); sk. arī Spigana.

Es redzēju, es redzēju
Reiz Dūkņu – meža meitiņu.
Tas bij tad, kad lapas bāl
Un mežs ver vārtus tālu, tāl'.
(Vilis Plūdons. Dūkņa)

Virpo vēji, putens griežas,
Mežs svelpi, aurējot un kliežot
Ziemeļēva dziru dziesmas,
Saltikaislas dūkņu dejas.
(Atis Keiniņš. Ziemas romantika)

Reiz bij puisis – stiprenieks –
Vai! vai! tam slikti gāja:
Jāņu naktī, kad bij tas piegulnieks,
To dūkņas nokulināja...
(Vilis Plūdons. Dūkņu sils)

Nāras upēs peldējas,
Dukņas zaros šūpojas.
(Auseklis. Senču dievi pavasarī)

Duls, dūls, dulls, dums, dumala, dumalains, dumjš – 1) tumša nokrāsa pie pamatkrāsas; pelēcīga dūmu nokrāsa, visbiežāk saistībā ar 'bērs' (tumši brūns). – "Dullams bērs." (Langijs, 62); 'Padull' – brūngans (Langijs, 62); "Pa priekšu brauca kāds pajūgs ar diviem duliem zirgiem." (Balandnieki, 348); "Dumš ūdens=tumšs ūdens." (Langijs, 62); "Ap mūsu pleciem sarkandūla villaine." (P.Brūveris); "Dumala ir tumši brūna kā kafija." (I.Ziedonis); 2) ar nozīmes pārnese no krāsas uz cilvēku – muļķīgs, tumšs, apstulbots.

Es būl' gājis kūmiņās,
Man nav bēra kumeliņa;
Es izgāju mežmalā,
Pāra reižu nosaucos.
Man izveda briežu māte
Dullu bērnu kumeliņu.
(LD 1335)

Aun, meitiņa, baltas kājas,
Nāc man līdzī piegulā!
Es tev došu dumjus, bērus
Par piegulās gulēšanu.
Es negribu dumjus, bērus,
Es grib' pašu jājējiņ(u).
(LD 51591)

Es meitiņa šī novada,
Ne šo puisu ligaviņa;
Vedi mani par novadu
Rakstītām kamanām,
Rakstītām kamanām,
Dūli bērni kumeliņi.
(LD 9690)

Sen es teiču brālēnami -
Neņem tālu ligavin'.
Piekūst mani dulin bērī,
Sadīst slieces kamanams.
(Kērsta Ēna, Kurzeme, 1961)

Dumbrs, dumbrājs – purvs, purvājs; staigna vieta. – "Uguntiņa maldinājusi celiniekus dumbrājā." (Latviešu tautas teikas, 1991, 208); "Bij dumbrājs kūtij priekšā. Tur tā virca plūda ārā." (Juris Bukholcs, Kurzeme, 2006); "Sākās bezgalīgas piejūras ganības ar ciņainām ezeriem mugurām." (Ābele, 1999, 118); "Kaitīgos izgarojumus, kas ceļas no pārpurvotiem ezeriem, dvingainiem dumbrājiem." (Džoišs, 610); *īp.v.* 'dumbrs, dumbrains' – purvainis; staigns; dziļš; neskaidrs. – "Dumbra zeme." (Ftrekers, 105); "Dumbrā zemē aug labi līni." (Depkins, 204); sk. arī Dubra.

Ēdiet, mani sirmi zirgi,
Dumbra purva maliņā:
Aiz tā liela dumbra purva,
Tur aug mana ligaviņa.
(LD 11109)

Tira un bezgala tāla
Pār dumbrājiem starojo zvaigzne
(Vizma Belševica. Zvaigzne)

Augat, mani duli zirgi,
Dumbras zemes arājam!
Aiz melnāja dumbra purva,
Tur aug mana ligaviņa.
(LD 15905,1)

Bet, kad nomēztas visur bij rudens netirās pēdas,
Sāka tā būvēt pār sliktšņām un dumbrājiem skanošus ceļus.
(Donelaitis, 209)

Apskrieti kalna kumbru,
mežiem cauri list.
Leknu, rāmu dumburu
pusteciņiem brist.
(Leons Briedis. Plūdums)

pieņem mani rūšainu
pieņem mani dumburainu
priekšlaicīgā vasarā
nomirušu stumbrainu
(Knutš Skujenieks. *pieņem mani rūšainu*)

Dumbrām kurzemnieces acīm
Es raugos tevī. Kam tu nenovērsies,
Kam nesaki, lai aizēju? Es zinu
Ka neiederos tavā dzidrumā.
(Vizma Belševica. *Mīlas vārdi Vidzemei*)

Dunavas – 1) nelielas upītes, avoti; 2) ziemā neaizsalstoši strauti, upītes, avoti.

Dūce – 1) dūkst un sarkana vai brūngana rāva virs purva ūdens; 2) govš, zirgš (=dūcis) vai cits mājlops sirmā vai pelēcīgā krāsā; 3) dūcināma bērnu rotaļlieta.

Dūdieviņš, ūdieviņš – tārtiņš (putns).

Kā tava atspulga pārplaiksno ūdenus,
Vilnājā zūdot,
Dūdieņiek pelēkais, tārtiņ mans – dūdieviņ,
Pagaisīs grūtums.
(Vizma Belševica. *Dziesma dūdieviņam*)

Dūdošana, dūdojiens, sk. Dūdot.

Dūdot (dūduot) – saka par baloža, gulbja, tārtiņa, paipalas balss skaņām, arī par jebkuru mīlīgu, kļušu runāšanu divatā, jo dūdot nevar uz plašu publiku. skaji. – “Tālumā dūdoja meža balodis.” (Balandnieki, 425); “Baloži, mierīgie putni, kas bīrtalu dziļumos dūdo.” (E.Virza); sk. arī Dūgot; Gudāt, gudzināt, gūgot, guģot; Guldzināt; Gurgot; Pūst; Totot; Tujāt; Ūbot; *lietv. ‘dūdošana, dūdojiens’ (dūduošana, dūduojiens) – 1) kļuša, maīga runāšana; 2) putnu balss skaņa.*

Ko, gulbīši, dūdojiet?
Gana dziļš ezeriņš;
Ko, bāliņi, barāties?
Gana liela tēva zeme.
(LD 3782)

Ai, neko. Viss ir pateikts ar ūdeņiem,
ar šo tumsu, kas laikā tumst.
Un to tumsu, kas ritrit dūdos,
kad nāks ūdeņu atžilbums.
(Māris Čaklais. *Kursa. Vēl viens vasaras vakars*)

Vakarā
ar spārnu vēdām
tārtiņš slaidi nodūdo. Kas
bez bīxēm, tas bez bēdām.
(Juris Kunnoš. *divstarveidīgs naudasmax*)

Duju, duju, paipaliņa,
Smalku kārklū krūmiņā,
Ko tai bīja nedujāt,
Pilna māga kukaiņišu.
(LD 2504)

Skan sēri nakti dziļā
Kā dūju dūdojiens.
(Kārlis Skalbe. *Rokas*)

ko dūdo divi meža balodiši
mums nezināt
ne netīši
ne tīši.
(Māris Melgalvs. *Palaiķam dzīve jālaiž klajā*)

Dūgot (dūguot) – saka par baloža, bet arī kukaiņu rūcošām balss skaņām. – “Kā zilai dūjai dūgojot.” (Mīlenbahs, I, 524); “Dūgot – rūkt kā vabule.” (Mīlenbahs, I, 524); *lietv. ‘dūgotājs’ (dūguotājs) – tas, kas dūgo. – “Man sirds ir dūgotāja meža dūja.” (Rainis, X, 167); sk. arī Dūdot; Gurgot; Pūst; Totot; Tujāt; Ūbot.*

Dūgotājs, sk. Dūgot.

Dūkans, dūks – 1) tādas krāsas kā apmākusies debess, kā dūmi; 2) rūsganas, pelēk- vai melnbrūnas krāsas (parasti attiecībā uz zirgu). – “Meina spalva, bet atsit rūsganumu.” (Zirga pase, 12); “Pavisam citāds bija Ūsiņu darba lopiņš. Jau galva tam bija citāda. Tas bija dūkans.” (Balandnieki, 307); 3) mitrs, miglains, dūmakains (par laiku).

*Si pa ceļu, raibas govīs,
Tpr, dūkani kumeliņi!
Māte gaida raibu govju,
Tēvs dūkanu kumeliņu.
(LD 28894)*

*Tek dūkie, tek bērie,
tek rudie baltskariši,
nav vien dzelta kumeliņa
sudrabiņa pakaviem.
(Laima Līvena. Madaroti dūraini)*

*Magones papardes rudzpuķes pār manu brūgi brien
Raudi bēri ābolaini jodi un dūkani skrien
Tikai aiztaisi acis
(Knuts Skujenieks. Mūžīgie meli)*

Dūksts, dūkšņa, dūksnājs, dūksnis – 1) staigņa, grūti izbrienama vai izbraucama vieta. – “/Tas/ bijis gandrīz nepieejams dūksnājs; kārkliem un stiebriem apaudzis, vecām kritālām un apiņu stīgām pārkrustots, tas bijis nepieejams ir cilvēkiem, ir lopiem.” (DL, 1892, 75); “Dūksnī iestidzis, iemucis.” (Fīrekers, 104); 2) purvainā vieta, purvs. – “Zemās liekņas, dūkstainās pļavas, sakaltušie niedrāji.” (Veselis, 1991, 61); “Tei kur grymst, dyukšņa. Īsi, var ikrīst. Kod nabejš azars beja.” (Anna Kažuka, Latgale, 2006); *īp.v.* ‘dukns, dūkstains’ – staigns, grūti izbraucams un izbrienams. – “Dūksnainās ganības vēl mazāk varēja aizdegties kā mežs.” (Upīts, 188). Sk. arī Džūkste.

Stiegrains vīrietis, ar ilksim padusēs, iestidzis dūksnājā līdz pusceļiem, ar uzpampušām no pārpūles vēnām uz rokām, raustās uz visām pusēm kā muša uz lipīga papīra, mēģinādams atsvabināt vezumu no purva skavām. (Reiznieks, 24)

Seko gari strīdi. Par sadzīvi. Par velna dzišanu. Par humora neizpratni un nobeidzas ar politiku. “Politiska iecietība ved uz dūksnāju. Neviens vārds vairs neliekas par stipru, ar ko apzīmēt pašreizējos politikus.” saka iecietīgais Anšlavs. “Kā latvietis tā var deģenerēties?” (Janeliņa, 12)

*Vēl es jauna, vēl maziņa,
Vēl gulēju šūpulī,
Jau tie tautu kumeliņi
Dūksti mina pagalmā.
(LD 1943,4)*

*Pats labais kumeliņš
Iezagula dūkstīnā;
Pats labais tēva dēlis
Paliek jaužu valodās.
(LD 8789)*

*Kad pārāk ilgi
Un daudz līst lietūs,
Tad satek ūdens
Un rodas dūkstis.
(Ārija Elksne. Kad pārāk ilgi)*

*Nenieka man nevajaga no Jums,
Man visa pašai ir gana,
Tās dūkstis ir manas, kas lietavās glumst,
Un smieklī, kas cīrušos zvana.
(Ārija Elksne. Apturēt sapni)*

*Šī bezvēsts mala... Bezvēstures puse.
Caurcaurēm bezcerīgas purvu dūkstis,
kur gadsimtēji siro plēsīgs kļusums
un uzglūn aplāpēti doņu' čuksti.
(Leons Briedis. Bezvēsts mala, bezvēstures puse)*

*Dūksts, aizcirsti stumbri, vilku bedre
pats sevi aiz matiem, zirgu aiz spārniem, ja nenotrūks.
(Juris Kunnošs. Konspektīvi par zirgu)*

Dūkt, dūkot – saka par bites, dundura un citu kukaiņu, bet arī putnu (baloža, strazda u.c.) balsi; arī par pērkonu dunoņu, daudzskaitlīgu cilvēku balsu murdoņu. – “Kad pērkonš ilgi dūcis, tad dažs no bailēm tūcis.” (Mīlihs, 1806, 33); “Pār galvu aizdūc

¹ Donis – ūdens augs.

kamene." (Balandnieki, 271); "Lielā klase pilna. Dūca kā bišu saime." (Balandnieki, 240); sk. arī Čerināt; Sanēt; Sikt; Svelpt, svilpot; Terkšīnāt; Zuzināt.

Pūtin pūta, dūcin dūca
Melmais strazds ar balodi,
Sapūtuši, sadūkuši
Lielu vēju, aukstu laiku.
(LD 2542)

Man atkal ir ko zaudēt. Bites dūc.
Pie manām kājām skanīgi un klusi.
Un dzīva radīšana aizstāvību lūdz.
Tik tikko nāve garām aizgājusi.
(Māris Melgalvs. Man atkal ir ko zaudēt)

Zvejas motoru dūkšana liega
agri uzcēla putnus no miega.
(Fricis Dziesma. Pavasaris)

Baloži pa priedēm dūkos,
Un mums nebūs vairs kur iet.
Dzeguze tik ilgi kūkos,
Kamer visi ceļi ciet.
(Ojārs Vācietis. Nesaki man, ka tā nebūs)

Pa ielu iet kastanis pilnos ziedos...
Kur atduras pagare – izbirst rūlis,
Un istabā negantas bites dūc.
(Vizma Belševica. Kastanis)

Dūlis, dūle, dūlājs, dūlējs – 1) dūmeklis, ar ko apdūmo bites vai citus kukaiņus. – "Dūli taisa karstā vasaras laikā, lai sargātu mājas lopus no odiem un dunduriem. Izrok bedri, sakur uguni, apklāj to ar skujām vai sūnām, lai liesmas netiktu laukā; tā ceļas auksti dūmi." (Brencis, 113); "Dūli (vācu val. 'fackel') rokā turēdams." (Kronvalds, 517); 2) lāpa vai skali, ar ko apgaismo ūdeni, zvejojot nakti (visbiežāk – vēžus ķerot); *darb.v.* 'dūlēt' – 1) apdūmot kukaiņus ar dūli; 2) apgaismot ūdeni zvejojot. – "'Es arī iešu ar jums dūlēt.'" Marčs puslūgdāmiem sacīja." (Valdis, 168); "Ko jūs dūlējat! = saka par negulētājiem, gaismas dedzinātājiem." (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 191)

Dvilinkus – dubulti, divkārtīgi. – "Salikt drānu dvilinkus." (DL, 1894, 18)

Dzedzieda – ilgi nearts, aizaudzis, vecs tīrums. – "Viņš gāja pa viršiem un dzedziedām, kur brēcoši putni smacēja gaisu un ūdeņi zuda sūnās." (Ezeriņš, 79); "Plašajās ārēs starp muižām un mežiem [...] neredz nevienas sētas – tikai tīrumus, klajumus un atkal klajumus, un dzedziedas." (Janševskis, IV, 230)

Sili, sili, būs tev tiesa,
Kam siliņu dedzināji;
Kur nu ogas lasīsim,
Kur telītes ganīsim?
Purā ogas lasīsim,
Dzedziedā ganīsim;
Purā mirka slapas kājas.
Dzedziedā cieta zāle.
(LD 2688–2)

Nāc, labāk aiziesim uz dzedziedu
Un atgulsimies kumelišu ēnā.
(Ārija Elksne. Nost no pasaules)

Dzeinis – senākos laikos ar virvi un īpašu sēdekli aprīkota ierīce kāpšanai bišu kokos. – "Uz dzeiņa/ es esmu gatavs – raujiet mani gaisā pasvilpot." (J.Kunnoss "Par kaiņiņu būšanu"); Vārds 'dzeinis' ir "tās pašas cilmes kā 'dzija' [...] Nozīmes attīstība: 'dzīsla, cīpsla' – 'dzija, pavediens' – 'aukļa, virve' – 'ierīce kokā kāpšanai'." (Karulis, I, 246)

Tev, priedīt, zemu zari,
Tev dzeiniša nevajag;
Tev, māsiņ, daudz bāliņu,
Tev dievera nevajag.
(LD 18050)

Priežu dēļ dravenieki
Garu dzeini videnāja¹;
Meitu dēļ māmuliņa
Garu vilka audekliņu.
(LD 7338)

¹ Vidināt, videnāt – vit.

Dzelve – 1) bedre (ar ūdeni) dūksnainā purvā; bezdibenis. – “Šo ezeru vēl neaizaugušās atliekas ir dzelves.” (KV, III, 2321); “Versti no Podzēnmuļiņas uz dienvidiem atrodas liels purvs, kura vidū ir liels ūdens krājums, ko sauc par dzelvi.” (Latviešu tautas teikas, 1991, 152); “Un ūdens āleņģis ir pārvērties par dzelvi, kas ir ļoti dziļa. Dzelvei tuvu nevar pieiet, jo apkārt zeme tūlīt iegrimst.” (Latviešu tautas teikas, 1991, 153); “Iz pa pusei aizaugušās dzelves, kura bija meža vidū.” (Blaumanis, II, 22); 2) atvars; sk. arī Dziemulis; Griezenis; Vīrags; 3) neizbrienama, neizbraucama vieta.

Valodās bieži saistīti jēdzieni ‘augsts’ un ‘dziļš’, jo abiem ir kopējs liels attālums no līmeņa. Baltu valodās blakus vārdam ‘gals’ (augstākā vieta, piem., kalna gals) ir tās pašas cilmes ‘dziļš’ [...]. No saknes pamatpakāpē latv. ‘dzelve’, apvidvārds ‘dzelve’. (Karulis, I, 253)

*Kad viņš mežus vaļā sedz un no aizezera dzelvēm
Tā kā siekstu zeltainu sauli bangām pāri ceļ.*
(Vilis Cedriņš. *Burtnieka apvāršņi*)

*Kas dzelvē grimis, tas viss mūsu noslēpums –
Lai sariēbtu mums, nepietiks glumiķu.*
(Dagnija Dreika. *Sala – noslēpumainā, ziedošā*)

*tas, iespējams, tu biji pats
kā dzelvē riņķojoša skaids.*

(Pēters Brūveris. *viņš nerunās, viņš tikai zinās*)

Dziedāt – saka par gaiļa (arī citu dziedātājputnu, piem., strazda) balss skaņām. – “Skaņumijā ir formas ar gaid-: latv. apvidvārds ‘gaidelis’ – gailītis, ‘gaidulis’ – dziedātājs; Sk. arī Kurkstināt. Sal. vietvārdus GAIDĒĻI (Elejā), GAIDUĻI (Ozolainē).” (Karulis, I, 250–251)

Dziedrs, dziedrs – 1) koks, kam apcirsti jeb nodzenēti zari; kāts. – “Ratnīcā uz plauktiņa ir vairāki jaunu grābekļu dziedi dažādā lielumā.” (Balandnieki, 362); 2) balķis. – “Uz [...] mitekli būtu neiespējams nokļūt, ja tie neierikotu dziedru tiltu.” (Veselis, 1991, 61); “No apaļām, salaidumos izdoztām dziedrām.” (Veselis, 1991, 156); 3) ēkas sija. – “Klētī aizdzieda ir aizbāztas četras jaunas pātagas.” (Balandnieki, 361). Sk. arī Dzier.

*Klau, cik drūmi šalko priedes! Jū, ka viņu slaidums, iežņaugts
Šaurās mūru spraugās, smaržos gan kā sijas, gan kā dziedras.*
(Jansons-Saiva, 90)

Dziemulis – 1) atvars. – “Kā peldētājs nokļuva līdz dziemulim, tā nogrima. Divus gadus atpakaļ tai pašā dziemulī arī noslīcis viens puisis.” (DL, 1891, 6); “Vārās kā dziemulis, saka, kad ūdens /stipri/ verd.” (DL, 1891, 6); sk. arī Dzelve; Griezenis; 2) avots; 3) avotiņš (nepārkaulojusies vieta zidaiņiem galvas virspusē); 4) gals (kalnam, pauguram), bet “it īpaši lopu rikles gals, ko arī par gāmuru sauca: tejam galva nogriezta līdz pašam dziemuļam jeb gāmuram”. (DL, 1891, 6)

Dzira – 1) liels mežs; 2) ar mežu apaudzis kalns. Pēc V. Toporova uzskata, ide. valodās vārdsakne *ger-/ *gor-/ *gir apzīmējusi gan atsevišķu, gan koku (sk. prūšu val. ‘garian’ – koks), gan augstu koku mežu (latv. ‘dzira’, ‘gārša’), gan kalnu (senind. ‘giri-’, krievu ‘gora’), gan lielu akmeni (Toporovs, II, 163–165). Saglabājies latviešu vietvārdos DZIRLANKAS, AIZDZIRES, lietuviešu AUGŠTAGIRIS, ŽALIA/GIRIS, prūšu AUCTIGIRGEN; sk. arī Gārša.

Dziras vārds /Stendes apvidū/ bija sastopams vairs tikai dažos vietvārdos (Dziru mājas, Dziriņu pļava, Dzistrauti – laikam no senāka Dzirstrauti). (Draviņš, 37)

Raksturīga semantiskā pārvirze ‘kalns – mežs – koks’, kas atrodama baltu un dažās slāvu formās. Baltu dialektu runātāji, nonākot līdzenumos, pārnesa sākotnējo nozīmi ‘kalns’ uz ‘mežs’ un ‘koks’, iespējams, caur pārejas nozīmi ‘kalnains mežs’. (Gamkrelidze, Ivanov, II, 666)

Viena pati tautu meita
Dzeltas plūca silinā;
Ne lai bijā vilka bail,
Ne vanaga nosperam.
(LD 7142)

Var.: 2. Dzīrā dzeltas lasījās.

Kur tu līksi, kad tu nemi,
Kalpa puisī, līgaviņu?
Ne tev klēts, ne kambara,
Ne istabas, kur dzīvot;
Vējiņš loka vēritē
Tavu namu, istabiņu.
(LD 11979)

Var.: 5. Vējiņš loka dzirīnā.

Saules meit' gērbejās
Dzēr-kārklēs krūmiņēi;
Diev' dēl' lūkejās
Caur sudrab' meital'.
(LD 33981, 1)

Dēsele, Meldzere, Dzīras – kādus tīkamus vārdus
Saglabā audzes, kam te Laima līkusi dzimt.
(Alberts Caune. Griezes pilskalnā)

Dzīrvans – 1) lauks, druva; 2) eža, neuzartas zemes strēmele, josla starp diviem tīrumiem; 3) atmata. – “Zems, kur aug zuoleite, pluotnuo.” = Zeme, kur aug bieža zāle. (Bronislavs Štaņins, Sibīrija, 2005); “Dzīrvans – lela vacaine, vairuokus godus naorta.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); “Buļvus istuodeja dzīrvanūs. Vyspyrms dzīrvans jir juoapar.” (Reģīna Kudiņa, Latgale, 2006); 4) velēna. – “Ar dzīrvanu augruok sedzja jumtu.” (Bronislavs Štaņins, Sibīrija, 2005); sk. arī Dirva, druva.

Dzūksnis – liela, dziļa ūdens bedre. – “Uz Valmieras pagasta robežām pie Plepu mājas atrodas plāvā dzūksnis jeb mārks, ko sauc par Kala ezeru, kuram neesot dibena.” (Latviešu tautas teikas, 1991, 246)

Džīnkstēt – 1) saka par kukaiņu (oda, mušas) balss skaņām. – “Bites džīnkst.” (Ulmanis, 60); “Te žokļi – klaps! Džīnkst mušu pūlis šausmās.” (F.Bārda); 2) radīt dūcošu, sīcošu skaņu. Sk. arī Pīkstēt; Sīkt.

21930. Ja vakaros odi džīnkst, tad zvejniekiem labi ķeras reņģes. (LTT)

24418. Kad podiņš džīnkst uz uguns, tad gaidāms auksts laiks. (LTT)

1414. Kad auss džīngst, tad Dievs ar Velnu cinās. Ja Dievs Velnu uzvar, tad auss ātri beidz džīnkstēt; bet ja Velns uzvar Dievu, tad vēl ilgi pēc tam dun. (LTT)

1421. Ja ausis džīnkst, tad tūlin trīs reizes jāskaita sekoša dziesma: “Spindzele sit ausī, Mani sauc veļās; Ej pati veļās, Man basas kājiņas, Kreisā labā, Kreisā labā, labā kreisā” (LTT)

1446. Ja auss džīnkst un otrs uzmin, kura auss, tad viņa domas piepildīsies. (LTT)

Es eju viesos, kur nav būts...

Lūk māja, bet cik kluss iekš nama!

Tik muša džīnkst pie loga rūts

Un augļu smarža sajūtama.

(Edvarts Virza. Tik kluss ap manu māju viss)

Džūkste, džūkstājs, džūkslājs – purvainā, staigā vieta; mitra, purvainā vieta mežā. – “/Mūžība/ mitinās šais pusdžūkstainajos mežos, šais pusmežainajos džūkstājos.” (Ivaska, 2003, 46). Radn. vārdam ‘dūksts’ (sk.). Vietvārds DŽŪKSTE.

Eidāties, sk. Eideniski.

Eidene – atraitne. – “Nīcā, reti lietots – atraitne.” (DL, 1891, 105)

Kur mēs tās vecās
Eidenes liksim?
Dzīsim jūrmalā
Titīnu ganīt.
(LD 20893)

Eideniski, eidodamies,aidu eidumis – strauji, ātri; šūpodamies, svārstīdamies, tēterēdamies. – “Eideniski iet.” (Depkins, 97); “Viņš nāca ar lielu sparū un ar galvu tā eidodamies uz vienu un otru pusi, ka Ādamam pat zirgi sāka baidīties.” (Janševskis, III, 260); *darb.v.* ‘eidāties’ – šūpoties, svārstīties. – “Šūpulis, lēni eidādāmis, sāk apstāties.” (Milenbahs, I, 566); *lietv.* ‘eidens, eidenis’ – kāds, kas kaut ko ļoti ātri (citreiz pārāk ātri) dara. – “Skrien kā eidens.” (Mīlenbahs, I, 566)

23845. Bērnš, kam vēja pinekli, iet titaviskis (eideniskis). Jādabon pineklis, kas palicis ganīklā nomaucies. Ja nevar tādu dabūt, tad jāsapin zirgs vajiskis, lai tas izkāpj. Pinekli sadedzina un iedod bērnam no pelniem [...] Vēja pineklus dabūnot, kad māte uzejoj uz ļaunām pēdām. Tādēļ šis zāles jālieto arī tad, kad uziet uz ļaunām pēdām. (LTT)

*Vecais savu veco trenca
Pa žagaru žagariem;
Kad vecais rikšiem skrēja,
Tad vecā eideniski.
(LD 35711)*

Ērči – kadiķi. – “Braucēji pārbrauca pāri lielceļam un pa smilšainu celiņu ie-
brauca Kliņģa ērčos.” (Balandnieki, 90); “Anna no priediena atnesa ērču zariņus.”
(Balandnieki, 236)

Dižistaba bija pamaza, pazema un patumša telpa. Tomēr uz apklātā galda dega divas vaska sveces. Starp tām – koka krucifikss. Līdzās šķīvis ar svētītu ūdeni. Tam blakus ērča zariņš paslacišanai. (Balandnieki, 189)

Garā danga – dienvidrietumu vējš (DL, 1891, 136). – “Garās dangas vējš, kas iet gareniski, paralēli Užavai, īsā danga, kas iet no jūras, krustām plavai. Jūrkalniešiem garā danga tad, kad garš, plats vilnis nāk no jūras, no Zviedrijas un dzen garo dangu.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); “Tikko sniegs nokusa un garās dangas vēji bija jau nosusinājuši zemīti.” (Balandnieki, 306);

12311. Ja jūra iet uz garo dangu krākdama, tad gaidāms slikts laiks. (LTT)

Vējš ilgi nerimās. Vecāmāte teica, ka tagad vējš esot gare dange, tas tik drīzi nerimsies. Tā tas tiešām bija. Tas atnesa lietu un slapjdraņķi. Šis vējš pūta tieši no turienes, kur ziemā noriet saule. (Balandnieki, 235)

Gaudens, sk. Gaudot.

Gaudot, gaudāt, gaudēt – I saka par suņa vai vilka balss skaņām. – “Tikai ziemas naktīs bijis bail, kad vilki, ap mājām staigājot, gaudojuši.” (Ancelāne-Kundrate, 12); 2) žēli, sāpīgi raudāt; 3) izdvest, radīt stipras, dobjas skaņas. – “Ezers stipri gaudojis un rūcis.” (Kurcāla, 98); *lietv.* ‘gaudas’; *īp.v.* ‘gauds’ – sāpīgs, skumjš, žēlabains; ‘gaudens’ – slims, vārgs, nespēcīgs. – “Starp viņu ciltīm nebija nekāds gaudens.” (Gliks, 52); “Tev arī otra kāja paliks gaudena.” (Janševskis, 1994, I, 119); “Kā tu, gaudenā ubaģe, drikti ar savu mēli manu bērnu aiztikt?” (Janševskis, 1983, I, 249). Sk. arī Kaukt; Kvalkšķēt; Kvauskšķēt; Kvelkstēt; Ķaukstēt; Lāt; Riet.

29199. Ja suns gaudo, tad tuvumā ir kāds vilks. (LTT)

29318. Ja suns gaudojot skatās uz mežu, tad viņam jāmirst, bet ja skatās uz mājām, tad kādam no mājiņkiem jāmirst. (LTT)

32506. Kad rudenī vilki gaudo, – sācies veļu laiks. (LTT)

Gaumanas – žaunas.

Gāgināt, gāgāt, gadzināt – saka par zoss u.c. putnu balss skaņām. – “Dzierves kūrloj, zūses gāginoj.” (Kurmins, 58); “Zosis bija sagājušas auzu laukā un, paklusi gāginādamas, it kā savā starpā priecīgi sarunādamās par tādu labu svētdienas uzskodu, žigli vien lieca auzu stiebrus uz leju un, tos ņemdamas knābjos, braucēja tiem skaras nost.” (Janševskis, 1983, II, 136); sk. arī Klāigāt; Klēgāt; Ķirkšīnāt.

*Ga-ga-ga! ga-ga-ga! –
Zosis norā gadzina,
Maršējot ar diktu čalu
Taisni prom uz upes malu.
(Vilis Plūdons. Zosis)*

Gālais, sk. Gāle.

Gāle, apgāls – 1) plāna, spīdīga (ledus) kārtā upē, ezerā vai citā ūdens tilpnē; atkala. – “Virs ziboši gludas gāles dzestros ziemas vējos plivinājās un čaukstēja biezs, sa-kaltis grīslis.” (Veselis); “Un pa dambi šaipus Raganu Kroga, tas vienmēr pliks norauts un ar gāli apsalis.” (Upīts, 53); “Atkal/viņš/ nikni pa reizei skūpstīja viņas lūpas, aukstas kā ledus gāle.” (Veselis, 1991, 191); 2) kalnu, klinšu virsotne. – “No sniega un šļūdoņu gālēm.” (Ivaska, 2003, 142); *īp. v.* ‘gālais’ – “glums ledus, kā spieģelis.” (DL, 1894, 18); Pamātā ide. *gel- auksts, salt. Pēc cita uzskata (J.Endzelīns), pamātā ir nozīme ‘kails’, kas ‘gāle’ sasaista ar krievu ‘golyj’ – kails. (Karulis, I, 283)

844. Ziemā jāievēro, kad “apgāls” (gāle, koku apledoījums) kūst nost, un tad pavasarī tani dienā jāsej līni, tad līni aug ar baltu šķiedru. (LTT)

*Mēs slidam kā pa slīpu ledu purvā.
Vai būs kāds smilšu grauds, kas apturēs?
Es redzu tik visapkārt glumu gāli.
(Blaumanis, V, 437)*

*Uz tavām acīm pusceļā, kur saplūst
Ar debess zilgmi jūras zaļā gāle.
(Vizma Belševica. Es vienmēr būšu pusceļā uz tevi)*

*Ar pilnu krūti
leļpot sāpi, kad miesa robežu šķeļ –
Ūdens gāli starp atveldzi
Un to svelmīgo diensvidu krastā,
Kur visas tās ilgas un vilšanās, visas tās milas dzeļ.
(Vizma Belševica. Nebaidies vecuma)*

Gārds, gārda, garda – 1) garš sēklis. – “Mazie /akmeņi/ visi no lediem pavasarī sa-dzīti garajos sēkļos jeb gārdos, kas no malas stiepijas gandrīz līdz pašam Daugavas vidum.” (Valdis, 117); “Devās gar gārda malu Daugavā.” (Valdis, 178); 2) lopu aizgalds. – “Kā sauc norobežojumus kūti cūkām? – Aizdara, aizgalds, aizgārds [..]” (Lauku ēkas, 1979, 38)

Gārša – liels, sauss egļu un lapkoku (liepas, ozoli, viksnas, gobas, kļavas, apses, bērzi, melnalkšņi) mežs. – “Pa rāmo gāršu ēnainajām takām.” (V.Belševica); “Plata teka stiepās no milzīgās gāršas rietumu pusē.” (Fimbers, 2000, 5); Radn. vārdam ‘dzira’ – mežs. – “Vārds ‘gārša’ senatnē laikam apzīmēja vispār lielu mežu un bija gk. letgaļu vārds

(vietvārdi ar to gk. Vidzemes austrumdaļā un Latgalē), bet 'mežs' gk. zemgaļu un 'dzira' kuršu vārds." (Karulis, I, 292); sk. arī Dzira.

Pie mitraudžu mežiem pieder daļa eglāju, lielākā daļa bērzāju (birzes, birztales), šur tur pa apsienei, bet it īpaši maišu meži – gāršas jeb vēri, "lietaskoku meži". Piem., Dundagas Undžava un Bolvas gāršas. (KV, III, 2323)

Gāršas vārds ir pazeistams pa vysu Latviju. Lelōkōs gāršas tūmār ir Vidzemē ap Tirzu un Drustim un Latgolā ap Viļaku. Stōmerīnes un Gulbīnes pogostu rūbežōs stīpās Kļaviņu gārša, kas ir ļūti lela. Šōs gāršas tyvumā ir mōju vōrdi, kam sakars ar kūkim un augim: Kļavini, Lipsaļniki, Ušņi, Upatņiki (gāršā auga upenes), Gāršīniki, Ūšupi, Mežupi, Eglīniki, Lozdas [...] Par gāršu ir saukts tikai masivs mežs, bet navys kaidis pūrainis voi smolks mežs. (Latkovskis, 1955, 24)

*Māsiņ' mana nogājuse
Sausu gāršu maliņā;
Es bāt' vedis, kaut varējis,
Zaļas birzes pakalā.
(LD 25926)*

*Caur kalmju gāršu mani izvadījis,
Tu pats līdz viļņu galiem aizaugt sāc.
(Andris Vējāns. Varslavas ezeram)*

*Kā padzīts suns, kas skrīen un ošņā pēdas,
Līdz bezcerīgi nojūk krustceļēs,
Pa gāršu maldījos, kur siržu ēdas
Bij kādreiz Poruks slēpis ārzemēs.
(Arveds Švābe. Sakšu gāršā)*

*Sūri uzsmaržo mežāboli,
Sūri Latvijas gāršas dvašo.
(Laima Līvena. Tautasdziesma)*

Gembas – mute (iron.). – "Es tev došu pa gembām." (Ulmanis, 74)

Glema, gleme, gluma – 1) "vieta, kur pavasaros iet ūdens pāri un kur dibenā nostājas dūņas." (Milenbahs, I, 624); "Mēs esam glemu kandavā." (Zariņš, 205); 2) gļotas; 3) "kritamu kaiti ārstē ar "nokritušiem debessgabaliem". Uz laukiem, rugājiem brīžiem atron puņķiem līdzīgas gļemes. Tauta domā, ka tās esot nokrituši mākoņu gabaliņi." (DL, 1892, 166)

*... Un zuda straume dzidrā,
Kur vakars zvaigznes ber,
Un dūņu gleme šķidrā
Man pretim nirdza: – Dzer! –
(Ārija Elksne. Mežarožu slēpni)*

Glumine – 1) kailgliemezis; 2) neveikls, glēvs, jēls cilvēks. – "Iz cylvāka – nada-caps voi nadavyrts. Taidš kai glumine." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006)

*Sylts viejs, zori nūšveikst,
leitenš nūlej,
glumine bāržlapis losa.
(Pēteris Jurciņš. Diešonys svātīki)*

Gramzdīt, gramzdities – 1) kasīt (nost); 2) netikt ar kaut ko galā, mīcīties uz vietas. – "Ko tu te gramzdieš, tā kā meklē kaut ko." (Marija Steimane, Kurzeme, 2006). Sk. arī Gremzda.

Gremzda, gremzdi, gremzde, grebza, grebze – 1) jaunās koksnes kārtas zem mizas; 2) miza (piem., kartupelim, burkānam), ko ar nazi nokasa. – "Uz augoņiem liek burkānu gremzdus un sakasītas ievu mizas." (DL, 1894, 106); sk. arī Gramzdīt; 3) skaida; 4) kaut kas piededzis, piedeguma kārta katlā; 5) izkausētu cūku tauku paliekas – kraukšķi; 6) grēmas.

Gremzdi ir iedzelteni balta jaunās koksnes daļa, nedaudzās pēdējās gada kārtas vēl ar dzīvām šūnām, kur notiek sulas vadīšana un uzkrājas arī rezerves vielas; turpretim koksnē, kas atrodas dziļāk koka stumburā, t.s. kodolā, šūnas ir jau nedzīvas un nevada arī sulu [...] Gremzdi attīstās tikai dažiem kokiem, piem., kļavai, bērzam, aiksniem, apsei, liepai, eglei. (LKV, VI, 10634)

Pret galvas sāpēm: ievas mizas smalki samizotas ar gremzdiem der likt pie pieres. (LD, 1891, 157)

10275. Ievu gremzdus liek pie vaiga, kad zobi sāp. (LTT)

8075. Kad galva sāp, tad pie galvas jāsiens kartupeļu gremzdi, etiķi un aukstā ūdenī samēr-cēta lupata, pūslī ielikts ledus vai auksts ūdens. (LTT)

16463. Lapu koki cērtami gremzdu laikā un vecā mēnesī, tad viņi nepūst un tanis nemetas caurbīji, koka ēdēji. (LTT)

Bērniņ, tavu trakumiņu,
No celmiņa gremzdu gaida
No celmiņa gremzdu gaida
No dziedēdas rācenīšu.
(LD 3033)

Paldies saku māmiņai
Par daiļo augumiņu:
Pie manim puikas lipa,
Kā pie mīksta grēbzdu bērza.
(LD 5415,2)

caur zaļām staklēm spailēm un spriežiem
no gremzdu kārtiņām uz debesu griežiem

(Knuts Skujenieks. caur zaļām staklēm spailēm un spriežiem)

Grēviņš – tikla pludiņš uz ūdens virsmas. Sk. arī uzvārdu 'Grēviņš'.

Griezt – saka par griezes balsi. – "Kaut kur tālāk dzirdēja miežu druvā griežam griezi." (Janševskis, 1983, II, 82)

9635. Kad grieze griež rudzu druvā, būs bagātīga rudzu raža, bet ja dzied pļavā, būs daudz siena. (LTT)

Grieze griež rudzišos,
Paipaliņa papardēs.
Grieze griež tirus rudzus,
Paipaliņa papardītes.
(LD 2482)

Grigalka, sk. Drigalka.

Grīnis – meža tips, sastopams lidzenumos uz periodiski slapjām, stipri pārveidotām baltās smilts augsnēm ar kūdrveida kārtiņu virspusē un biezu, tumši brūnu rūsas kārtu dziļumā. Visbiežāk šādos mežos aug priedes, egles, kadiķi ar bērzu piejaukumu. No augiem – virši, dzelzszāles, brūklenāji u.tml.

Tipiskas grīņu audzes aizņem gandrīz vienlaidus platību Baltijas jūras piekrastē Ziemeļpuses – Pāvilstas rajonā. Mazāk raksturīgas tās tuvāk apkārtnē – Piltenes un Kuldīgas virsmežniecību mežos. (Latvijas zeme, daba un tauta, 191–192)

Rau! Baltie lielceļi, cik spoži
Pār grīņu mugurām, gar māju pakaušiem
Tie aizlokās kā svētku groži.
(Arveds Švābe. Varenībai)

Grīva – 1) upes ieteka; 2) pļava pie upes, upes pļava; 3) upes vecā, iepriekšējā gultne; 4) šaurs līcis; 5) stāvs upes krasts. Pamatā ide. vārdsakne ar nozīmi 'kakls, spranda'. (Karulis, I, 317)

16832. Ja laivas' stāv uz Grīvas pusi, tad būs slikts laiks; bet ja stāv uz rietumu pusi, tad labs laiks. (LTT)

¹ Runa ir par mākoņiem laivas formā, sal.: "Ja pie debesīm ir tievi, gari mākoņi, tad tos sauc par gaisa laivām. Ja pie debesīm ir tādas gaisa laivas, tad drīz līs lietus." (LTT, Nr.16805)

Lai Daugavas grīva līdz pamatiem žūst,
Pat jūra lai izstīktu sausa.
(Auseklis. *Trimpula*)

Groba (gruoba) – skābardis. Šī nozīme pamatā laikam arī GROBIŅAI, kuras apkaimē senāk esot bijušas skābaržu birzis. Pamatā ide. *gʰrebh- tvert, grābt, kasīt. (Karulis, I, 308)

Mans brālītis lielījās
Rudzus vest Grobiņāi
Nu tava Grobiņa
Blakām sēdēja.
(LD 22768)

*Grobiņa – skābaržu zeme. Kursas dienvidu koku
Seno vārdu tā nes, dabā zudis kas jau.*
(Alberts Caune. *Loks pa Dienvidkursu*)

Grobains, sk. Grobas.

Grobas (gruobas) – 1) izbrauktas slīdes ceļā; 2) bedre, aiza. Radn. vārdiem 'gramba', 'grumba'. Īp.v. 'grobains' (gruobains) – nelīdzens (ceļš, jebkura cita virsma).

Grudzināt – 1) klusi zviegt, bubināt (par zirga balss skaņām). – "No turienes sāka vilkt nepatīkams dzestrums, gailis dziedāja, ķēve nogrudzinājās." (Upīts, 104); "Savu braucēju un barotāju ieraudzījusi, /ķēve/ nogrudzinājās pusedsmīga, puslīksma." (Upīts, 114); "Arī izsalcis zirgs grudzina, bubina." (DL, 1891, 137); 2) tiksmīgi smieties vai radīt tiksmīgas, apmierinātas balss skaņas. – "Grudzinādams savā nodabā." (Ezera, 1979, 19); 3) "Negribot, raustoties smieties." (DL, 1891, 137)

Grūbas – 1) tā agrāk plostnieki sauca Daugavas straujās vietas; krāces. – "Pāri koku zariem un galotnēm var redzēt augšpusē Stučku grūbas baltos viļņus." (Valdis, 29); sal. Pļasas; 2) attīrīti miežu graudi.

Gudāt, gudzināt, gūgot, guģot (gūguot, guģuot) – 1) saka par gulbja, baloža u.c. putnu balsi. – "Gulbis augstu gaisā, pavasaros šurp nākdams, gudzina: "Nesu mieru, nesu mieru, nesu mieru!" (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 438); sk. arī Dūgot; Guldzināt; Gurgot; Pūst; Totot; Tujāt; Ūbot; 2) žēloties, sūroties, skumt.

Pārs baložu strautā dzēra,
Abi dzēra dūdodami;
Pārs brālīšu karā gāja,
Abi gāja raudādami.
(LD 31955,3)

*Nesēroju, neguģoju šķirts no ģimenes un māju –
Pūzdams žēlus ūpja vaidus, drīzāk Dievu kaitināju.*
(Vilis Cedriņš. *Tālumū jājeji*, V)

Var.: 1. Duj baloži strautē dzēra.
2. Abi dzēra guģodami.

Guldzināt – saka par gulbju balss skaņām. – "Ūbo meža baloži, teteri purpina, gulbji guldzina." (Cedriņš, II, 48). Sk. arī Dūdot; Dūgot; Gudāt; Gudzināt; Gūgot; Guģot; Gurgot; Pūst; Totot; Tujāt; Ūbot.

Gumbis, gumba – zivju murds. (Fennels, 1988, 28)

Gurgot, gurguļot (gurguot, gurguļuot) – 1) saka par baloža jeb dūjas balss skaņām; sk. arī Dūdot; Dūgot; Pūst; Totot; Tujāt; Ūbot; 2) guldzināt, izdvest skaņas līdzīgi kā rikli skalojot; Īp.v. 'gurguļains' – tāds, kas izdveš guldzošas skaņas. – "Gurguļaini smieties."

(Endzelins, Hauzenberga, I, 420); Pamatā ide. *gur- balss skaņu atdarināšanai, no kā arī 'gurgulis' – 1) rikle; 2) adamābols, kākslis.

*Kad dūjas gurgo pavasara ilgās,
Pie Operas kad kvēlas tulpes plaukst,
Kad vējš no upes būlvāros šalc vilgans,
Tavs skaistums, Rīga, priecīgs ir un jauks.
(Vizma Belševica. Manas bērniības pilsēta)*

Gurgulis, sk. Gurgot.

Gurguljains, sk. Gurgot.

Ģērbums – neliels, no meža attīrīts gabals. – Turlavas pagastā fiksēts pļavas nosaukums ELKU ĢĒRBUMS, Zentenes pagastā ĢĒRBUMA pļava. Pamatā ide *gerbh – (ie)greibt, iekasīt (no kā arī grebt). 17.gs. literatūrā 'ģērbt' – arī – kopt (zemi, laukus), post (istabu, māju). – "Un kad viņš nāk, atrod viņš to ar slotām mēztu un izģērbtu." (Gliks, 1685, 144);

Ģirtelis – "maza, melna lauku pelite ar spicu degunu." (DL, 1894, 18)

Idus, īdenis – ziemeļaustrumu vējš (DL, 1891, 136). Sk. arī Austrīņš; Deguna vējš; Pusrītenis.

Iegorains, sk. Iegore.

Iegore (ieguore) – ieleja, ieplaka. – "Dažās vietās pakalnē nācās izmest pa vagai, lai lietus laikā kalna iegorēs nesakrātos ūdens un neizgulētu sēju." (Janševskis, III, 67); "Kalna iegore tumsā pazuda." (Janševskis, IV, 108); *ip.v.* 'iegorains' (ieguorains) – ielicis, ieliekts. – "Abas bija vidēju augumu, labi patuklas, iegoraiņiem pleciem." (Janševskis, III, 438); Pamatā ide. *geu- liekt, saliekt, izliekt. – "No saknes guor- senākās adj. nozīmes 'liekts, izliekts' laikam izveidojušies vietvārdi GORAS kalniņš (pie Ošupes ezera), GORES kalns (Rencēnos), GORKALNS (Dauguļos, Padūrē), GORAS (mājas Ērgemē), GORI (Kazdangā)." (Karulis, I, 305)

Iegoznis (iegoznis) – 1) neliela, ierobežota ieleja; 2) neliela pussala, aizaugusi ar mežu; 3) iedzilnājums lauka vidū.

Ieroza (ieruoza) – 1) purva strēmele, kas iestiepjas cietzemē; 2) šaura leja starp uzkalniem; 3) neliels paugurs, kalna virsa. Sk. arī Roza.

Izdegas, izdega, izdedze – 1) vieta, kur mežs izdedzis, bet jo īpaši sūnājs, tā ka vēlāk tur sakrājas neliels ūdens daudzums; sk. arī Dega; Deglājs; Derglājs; Degsnis; Počas; Sveilis; Svilte; Zemdegas; 2) kaut kas izzudis, līdz galam pārakmeņojies.

*Tagad ir izdedze.
Pārogļojušies kropli stumbri.
Cilvēkā.
Tagad ir izdedze.
Briesmīgi būs tur iēiet.
(Monta Kroma. Dega mežs)*

Īdēt – saka par govju, teju balss skaņām. – “Gar mājas vārtiem vasaras rītos mierā īdēdamas un maudamas soļoja govīs.” (Skujiņš, 1994, 67); “Toreiz, kad visa valdošā augša “Kurzemes un Vidzemes bauru runu” pat neturēja par istu valodu, bet kaut ko līdzīgu lopu īdēšanai.” (Skujiņš, 1994, 101); sk. arī Maurot; Mūdēt.

Īliņš – ass vējš, spēcīga vēja brāzma, vēja virpulis. Iespējams, radn. vārdam ‘ilens’. – “Izskatās pēc laužas mežā, kur nesen plosījies īliņš.” (Janševskis, I, 382); “Noslēdzis līgu-mu ar Jūras māti un viesuli Īlingu.” (Zariņš, 1978, 7); “Tiek noprasīts, kāds vējš mūs šurp atpūtis. Tas pats īliņš, kas pasakās tēva dēlus plašajā pasaulē aizrāvis.” (Liepiņš, 1985, 117); “Īliņš ir tāds virpulis, tāds vējš, ka sagriež smiltis virpulī.” (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006)

Redzi nu, kāds dažam liktenis: tie septiņi lielījās – Īlings viņiem varot iepūst! Un iepūta arī. Septembra beigās gaišā dienas laikā Lielajā jūrā uznāca tāda vērpete un brāziens, ka dibenā aizgāja Priēzbogas laiva ar trim viriem. Izglābās vienīgi Laudurģs. Saki nu, ka dieva nav! (Zariņš, 1978, 9)

Jauciešs – “svaigs alus, vēl nesaliets mucās.” (Cibuļskis, 159). Sk. arī Sāmāt.

Jauciešs – jauns ols, kuru iraudzej atsevišķā traukā: spanī voi pūdā un kod tys jau ir sōcis spē-ceīgi augt, tod tū salej kubulā pi vysas ols masas, lai tei sōktu augt. Kod kubuls sōk augt, tod par jū soka: “jau ols runoj”, jo patīši pīlikūt ausi pi augūša ols kubulā var dzērdēt ikšā trūk-sni [...] Vōrds ‘jauciešs’ ir darynōts nu verba ‘jaucēt’ – pīradynt. (Latkovskis, 1958, Nr.30,13)

Jāņroze, jāņaroze – peonija. – “Peonijas ir dažādas šķirnes un ar dažādu uzziedēšanas laiku. Jāņarozes ir tās, kas uzzied ap Jāņiem.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006)

Jedels, jedals – dienvidvējš. – “Liec pūst, dievs, jedelim,/ lai līgava nebijās.” (L.Līvena “Madaroti dūraiņi”)

Joma (juoma) – 1) dziļa vieta starp diviem sēkliem jūrā; 2) sekls, neliels jūras līcis; 3) pārpurvota ieleja, kas iet līdzās jūras krastam un atdalīta no jūras ar smilšu pauguriem, apaugušiem ar mežu; 4) neliela plava, kas iestiepusies starp laukiem; 5) darbības joma, nozare.

Pie Līvzemes jomas
lēna vasara staigā.
(Fricis Dziesma. Vasara)

Kadis – spainis. (DL, 1894, 33)

Kaķa starpa – “pie māju celšanas – vieta, kur viens baļķis gulst uz otra.” (Brencis, 117)

Kalcens – pakaramais, cilpiņa apģērbam.

Kalmuki – rudās žurkas, kas ierodas lielos baros.

Kalvene, kalva, kalviņa – 1) sala ūdeņos (ezerā, upē); 2) meža klajums; neliela, sausa plaviņa, kur neaug liela zāle; sausa vieta purvā. – “Šūpulis atradās gabaliņu no meža, plavas kalvā starp diviem lieliem bērziem.” (Janševskis, IV, 197); “Tās ir balandnieku ganības, neauglīgas, ar sausām kalvām.” (Balandnieki, 265); “Kursā laukums starp mežiem kalva saucas joprojām.” (A.Caune “Loks pa Dienvidkursu”); “Saulē apspīd eglaino kalvu

ezera pretējā krastā." (Ivaska, 2003, 34); 3) pauguraina virsma (pauguru rinda paralēli kāpām, arī siena kaudzes virsma). – "Pa jūdžēm tālumā saredz mūsu acs tās zili svīstošās pakalnes un kalvas." (Kronvalds, 540); 4) sekla vieta jūrā; zemūdens sēklis. – "Piem., Kalva – sēklis Papē." (Laumane, 34); 5) akmeņaina vieta jūrā, kurai visapkārt ir lielāks dziļums.

Par kalvām sauc Lejaskurzemē vai nu kādus uzkalniņus slapjās pļavās, vai arī kādas salas ezeros, diķos un citos mazākos ūdeņos. Liepājas ezera salīņas arī tagad vēl sauc par kalvām, piemēram, Putnu kalva. (Janševskis, Nīca, 12)

Daža pļava [...] aplocījās kādam sausākam uzkalniņam visapkārt; tā bija radušās t.s. pļavu kalvas. (Draviņš, 179)

Tā ir vieta, kur zvejoja mencas. Brauca kalvā pēc mencām. Papes pusē kalva bija apmēram 50 kilometru no krasta. No krasta jūra paliek dziļāka, bet tad nāk tā vieta, kur seklāks, tā tad ir kalva. (Jānis Pērkons, Kurzeme, 2006)

Kamara – 1) cūkgaļas biežā āda. – "Garas naktis atmiētē kamaru uz lauka." (Endzeliņš, Hauzenberga, I, 156); 2) garoza, virskārtna maizei, sieram, zemei (piem., sērsna). – "Vārds 'kamara' ir raksturīgs ar savu senumu – gadu tūkstošos tas saglabājis formu, kas tuva hetu un senirāņu valodām [...] Sk. hetu 'kammara' – mākonis, migla, dūmaka, dūmi, persiešū 'kamar' – josta." (Karulis, I, 374)

1894. Ja grib, lai noiet mandeles, tad jāsaka: "Lai nīkst tava mandelīte, tā kā cūkas kamariņa." (LTT)

Kamiens – noplēsta egles, arī ozola vai cita koka miza, ko lietoja jumtiem, bišu stropiem u.c. – "Likuši apakšā egļu kamienus." (Endzeliņš, Hauzenberga, I, 582)

Kampine – žoga koks, ko ieliek starp diviem stabiem gulēniski, burt. guļkoks. (DL, 1891, 121)

Karški I – ķēde. Parasti attiecībā uz govīm vai zirga ķēdi, bet varētu attiecināt arī uz cilvēku. – "Viņš viņu iekarinājis kā karškos, prom netiek."; "Gūs sasapynus karškus, aj atmatynoī." = Govs satinusies ķēdē, ej atsvabini. (Marija Kursīte, Zemgale, 2005)

Karški II – karsti, ļoti stipri. Vārda 'karsti' fonētiskais variants.

*Ar izeiku sirdi uz Tevi klīdzam,
Žēlesteības Tavas karški lyudzam.*
(Dzīsmē pyrms Mises svātas)

*Mniska, vords Margita jai beja,
Dīva pi jo golda karški cereja.*
(No senas katoļu garīgās dziesmas)

Kauburs, kauba – 1) uzkalns, paugurs; 2) kalna gals.

Kauka, kaukšana, sk. Kaupt.

Kaupt, kaukāt – 1) saka par suņa vai vilka balsi, bet arī par skanām, kas īpašos apstākļos nāk no ezera vai citām ūdens tilpnēm, arī no krāsns. – "Muzikanti sāka pūst, un vilks – vai teic, vai neteic – sāka kaupt līdzī." (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, I. puse, 255); 2) negribīgi riet, riet bez redzama iemesla; 3) žēli, izmisīgi raudāt. Pamatā ide. *kāu-: *kēu-: *kū – kliegt, kaupt. *Liēt.* 'kauciens, kauka, kaukšana'. Sk. arī Gaudot; Kvalkšķēt; Kvaukšķēt; Kvelkstēt; Ķaukstēt; Lāt; Riet.

10947. Ja suns jaungada nakti kauc, nav laba zīme. Ja sunim purns uz augšu, tad togad izcelsies ugunsgrēks, ja uz zemi, tad kāds mirs. (LTT)

29307. Ja dienā suņi kauc, tad sievas lamāsies. (LTT)

7064. Kad ziemā bieži ezeri kauc, tad vasarā būs bieži pērkons. (LTT)

Vējiņš pūta, niedre (niedres) kauca
Ezeriņa maliņā;
Tautas jūdza kumeliņu,
Šķiet māsiņu gaviļēt.
(LD 561)

Jūra jūra, kā tu kauci?
Māsa māsa, kā tu raudi?
Jūra kauc smalku tiklu,
Māsa raud bāleliņu.
(LD 30764, 1)

Pilna jūra ledu kauca,
Pilni lauki arājiņu.
Sanem, jūra, ledus savus,
Māmiņ, savus arājiņus!
(LD 28480)

Suņi rēja, vilki kauca:
Veci puīši gaviļēja,
Veci puīši gaviļēja
Uz jaunām meitiņām.
(LD 889)

Kaupre, kaupra, kaupris – 1) paugurs vai pauguru virkne; paugura mugura. – “Bryukliņu ūgu bie daudz iz kaupra.”; “Nu kaupris laidomis ar sliepom.” (Reķēna, I, 495); 2) “šķautņains pakalns ar nogāzēm abās pusēs; klints asā daļa”; “Lielās radžu kaupras.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 595). Radn. vārdam ‘kupris’, kam pamatā ide. *keu- liekt, liekties.

Kāpene – 1) kaila, bezsniegaina vieta ziemas ceļā; 2) vieta vai vietas, kur nokūsis sniegs (parasti pavasarī). – “Pa kāpeni grūta braukšana.” (Laumane, 2005, 298)

Kārkt – saka par vārnas balsi.

32032. Kad vārnas mājas tuvumā vairākas reizes kārc, tad drizumā dabū jaunas ziņas dzirdēt. (LTT)

Kiligunda (no ig. ‘kihilkond’ – draudze) – 13.gs. avotos lietots kara draudzes (sk. arī Draudze) un tās pārvaldītās administratīvās teritorijas nosaukums. – “Pārāk dziļi domās iegrimis bija kiligundas virsinieks.” (Geikins, 30)

Cik nedzirdami Kursas liktenstundā
Ap spalvas asi griežas laika rats...
Es parākstos.
Pār manām kiligundām
Rīt saule uzlēks –
Svēša dieva acs.
(Vizma Belševica. *Irbes sniegā*)

Klabināt – 1) dauzīt, radīt troksni. – “Ko zobus klabini?”; 2) saka par stārķa balsi. – “Stārķis klabina uz sārta dakstiņjumta.” (M.Melgalvs); 3) tukšu runāt. – “Ko tu te klabini?” (Elvīra Rehtermāne, Zemgale, 2006)

28777. Ja starks laižas pār māju un klabina, tad tajā mājā dzims bērni. (LTT)

28826. Starks klabina uz lietu. (LTT)

35835. Kad zīle klabina pie loga, tad ir gaidāms auksts laiks. (LTT)

Čabu, čabu vāverīte
Ar meitām kambārī;
Jauni puīši aiz durvīm
Zābaciņus klabināja.
(LD 2345)

Vai tā mana ligaviņa
Traku prātu palikuse?
Cik gribēju mutes dot,
Tik tā zobus klabināja.
(LD 27250)

Ej gulēt(i), Vēja māte,
Neklabini nama durvis:
Mana veca māmuliņa
Namā gula launadziņu.
(LD 27438)

Kladzināt – 1) parasti saka par vistas balss skaņām pēc olas izdēšanas. – “Vista izdējusies kladzina: “Kāpu kāpām olas dēju, basām kājām jāstaigā!”” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 418); sk. arī Dēderēt; Klukstēt; Ķērk; Trēdēt; 2) klakšķināt ar mēli vai zobiem. – “Vylks ar zūbim kladzinoj.” (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); 3) tukšu runāt, tukši lielities. – “Kladzina kā vistas – ne gala, ne malas.” (Purapuķe, 116)

*Kaimiņos raibas vistas
Ik vakaru kladzināja,
Ieraudzījās mūs' gailīti
Baltā rožu dārziņā.
(LD 4991, 1)*

*Vista, olu izdējusi,
Visu dienu kladzināja;
Māte, meitu izdevusi,
Visu mūdiņ' i raudāja.
(LD 18380, 1)*

Klaigāt, kliegt – 1) skaļi blaut, blāustīties, vaimanāt. – “Izteicu kū ar klīgšonu, ar bolsu lelu.”; “Pricīga klīgšona ļaužu.”; “Klīgšona preteiga.” (Kurmins, 61); 2) saka par dzērves, zoss, titilbja, kaijas u.c. putnu balss skaņām. – “Dzērves laizdamās klaigā: “Te purvs, te purvs, cinis ar, cinis ar ir!”” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 439); “Ko titilbis aizkiedz, tas paliek stīvs.” (DL, 1893, 9); *lietv.* ‘klaigas’ – “Atpaliek sapņi, paslēpjas ilgas kaiju žēlajās klaigās.” (Ivaska, 2003, 150). Sk. arī Gāgināt; Klēgāt; Kurkšķēt; Kūrlāt; Ķirkšīnāt.

*Dzērves klīdz, meitas dzīd,
Dun' upēites maleņa:
Dzērves klīdz našaunamas,
Meitas dzīd nūvadamas.
(Dzimtines skaņas, 54)*

*pelēkās dienas veļas,
cita citu pagrūst lūko.
Mēs stāvam viņu vidū –
pelēko dienu vidū
un dzirdam: neganti augstu
klaigājot zosis lido.
(Laima Līvena. Pelēko dienu ceļos)*

*Atskrin zuses, klaiguodamas
Nu dyunuuoja ezereņa;
Atīt meitas dzīduodamas
Nu dzaltona mīžu lauka.
(Dzimtines skaņas, 71–72)*

*Šai pūļa pilnajā tukšumā
Es aizrīšos, dzirdi, es aizrīšos.
Tu nobīsies, kad es kliegšu.
Bet pusnaktī liepa būs pūmpuros
Un es būšu sveša tai klusumā –
Kā uz lauvas tukšnesi sniegs.
(Velga Krile. Šai pūļa pilnajā klusumā)*

Klambins, klambens, klimbins – 1) apaļkoks, (ko piesien cūkai pie kājas vai apsien ap kaklu, lai tā nevarētu ātri paskriet; koks, kuru sien negantiem suņiem ap kaklu (DL, 1892, 49); 2) līdzeklis govju piesiešanai kūtī, gatavots no koka ar diviem gariem puslokjiem” (Cibuļskis, 182); 3) kāda mākslīgi uzlikts šķērslis, kas traucē mērķa sasniegšanu.

Klankšķināt, klankšīnāt, klankšķēt – 1) saka par kraukļa balss skaņām; sk. arī Kārkt; Krakšķīnāt; Kraucināt; Krauklēt; Krēkt; Parkšķīnāt; 2) skandināt, skanēt. – “Pulkstenu= zvaniņu skandināt.” (DL, 1894, 66); 3) guldzēt, klunkstēt (par šķidrumu). – “Klankšīni mucu, lai var zināt, cik tur iekšā.” (Milenbahs, II, 213); 4) tukšu runāt, plāpāt. – “Ko tu te klankši?”; *lietv.* ‘klankšķis, klankšis, klankšķins, klankšens’ – 1) pieguļas, ganu pulkstens (=zvaniņā ar sikiem akmentiņiem), kas klankš, 2) mucā vai citā traukā esošā šķidruma skaņa. – “Dzirdēju tikai klankši, no kā vēroju, ka muca nebij tīri pilna.” (DL, 1894, 66); 3) daudzrunātājs, plāpa,

14882. Ja divi kraukļi kopā laižas un klankšķina, tad šķirsies divi laulāti cilvēki un būs lielas žēlabas. (LTT)

Klans – peļķe, dīķis. Sk. arī Klāns.

Klaust, klausnāt – prašnāt, iztaujāt, izprašnāt, izzināt. – “Dzierdieju, jys klaus piec cyta dorba.” = Dzirdēju, viņš meklē citu darbu. (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2005); “Vajag

apklaust, moš kur lobuok moksoj.” = Vajag izzināt, varbūt kur labāk maksā. (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2005); Pamatā ide. *kleu- skanēt, dzirdēt. (Karulis, I, 401)

Klāns – 1) klajš, zems laukums, nolaidena zeme. – “Dzintarniekam [...] atmērija visu ganīklas klāni un piešķīra Ezerniekam.” (Janševskis, I, 271); 2) neliels purvs vai purvainš lidzenums, purvainš mežs. – “Saulē klānā starp kokiēm cepināja brangi.” (Upīts, 186). Pēc viena uzskata, ‘klāns’ saistīts ar *darb.v.* ‘klāt’, pēc cita, ar vārdu ‘kalns’ (Karulis, I, 399). *Darb.v.* ‘klānoties’ (klānuoties) – līgoties, būt nestabilam pamatam zem kājām. Sk. arī Klans.

Par klōnim sauce Lubōna azara apkōrtnes pļovas, kuras izaplēte uz vysom azara pusem vairōkus desmit kilometru tōlumā. Tōs beja ļūti lobas pļovas. Sevišķi pēc Aivikstes, Dubnas un Ičas upu bagarēšonas pļovu augsne uzalobōja un zōli pļōve divi reizes godā. (Gabrāns, 14)

Lubānas ezera malā, Zvidzianas galā, radās aizvien vairāk un vairāk ārisku pļavu, tomēr dominējošie palika klāni un klānu pļavas. (Liepiņš, 2000, 39)

Un mākonis dzīvs

Pāri aizpeld kā Lubāna klānu pļāvējs.

(Andris Vējāns. *Bērniības raibās atmiņas par gadatirgu Ludzā*)

Klānoties, sk. Klāns.

Klēgāt, klūgāt – saka par uztrauktu, skaļu zosu gāgināšanu, dzērvju balsu skaņām. – “Brietiņu nolūkojās pakal klūgojošu dzērvju kāsim.” (Janševskis, 1983, I, 15). Sk. arī Gāgināt; Klaigāt; Ķirkšīnāt.

Pārnāk zosis klēgādamas

No dūņaina ezeriņa;

Pārnāk meitas dziedādamas

Ne dzeltēna miežu lauka.

(LD 637)

Klidzināt – 1) kladzēt, grabēt, trokšņot. – “Zirgs klidzina ar pakaviem pa bruģi.” (Anna Stafecka, Rīga, 2006); 2) saka par vanaga, bet arī dzeņa, dažkārt arī žagatas, stārķa balsi. – “Vanags mēdzot arī klidzināt: “Kur vist, kur vist?”” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 441); “Tur, kur stārķis klidzina, vārna rājas.” (M.Čaklais). Sk. arī Ņaudēt.

Divi graši kalītē

Kā dzenīši klidzināja;

Es nopirku sievietai kurpes,

Sev zābakus šūdināju.

(LD 20400,1)

Kal, kalē, ko kaldams,

Nokal man atslēdziņu:

Vilkam mute jāaizslēdz,

Lai ganiņu neklidzina.

(LD 29422)

Klukstēt – 1) saka par vistas balss skaņām, kad tā taisās uz perēšanu, perē vai sauc cāļus kopā. – “Cāļu māte, gādīgi klukstēdama, kājām kasījās un ar knābi meklēja tārpus, tā gādādama par savu bagāto cāļu saimi.” (Balandnieki, 270); sk. arī Dēderēt; Kladzīnāt; Ķērkēt; Trēdēt; 2) saka arī par klaigājošām sievu balss skaņām, arī sirds pukstēšanu. – “Ko tur nu klukst kā divas vistas! – Andrs klaigāja.” (Upīts, 71); “Sirds tā klukst.” (Fīrekers, 177); 3) tukši, nesakarīgi runāt. – “Kluksti kai vysta.” (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005)

Klungstēt – “ķērkēt kā gailim, kad tas vanagu ieraudzījīs.” (DL, 1894, 67)

Knipšis – 1) maizes klaipa galiņš; 2) kaut kas maziņš, sīks.

7488. Ja grib par saimnieci kļūt, tad vajaga apēst 77 knipšus. (LTT)

18765. Ja apēd deviņdesmit deviņus knipšejus, tad vajag precēties, jo tad būs laimīga laulība; ja pāri par deviņdesmit deviņiem, tad jāsāk no jauna. (LTT)

18802. Ubagam nevajag dot knipšeli (donas galiņu). (LTT)

Kočiņa, kočiņš (kuočiņa, kuočiņš) – agrāk degvīna mērs, ko izgreda no vienkoča. Lielā kočiņa atbilda ceturtdaļai stopa (=200 g glāzei), mazā kočiņa astotdaļai stopa (=100 g glāzītei).

Par kočiņu sauc to dzeramo, kas ir mazāks par puslitru. Liekas, 0,25 no litra. Divi kočiņi ir viens polšs, puslitrs.¹ (Juris Peniķis, Kurzeme, 2006)

Kočiņa ir 250 grami. (Jānis Tontegūde, Kurzeme, 2006)

– Pēter, kas ir kočiņa? Ā, 250 gramu šņabja, tas tas ir (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006)

Kokālis, kokālis (kuokālis, kuokālis) – labības nezāle ar garu stublāju 30–100 cm garumā. – “Daudz ar kyukalim samaiseits.” (Kurmīns, 44); “Kara laikā rudzos ieviesušies kokāļi. No tiem /maizei/ šī tumšā krāsa.” (Balandnieki, 618); “Nezāle, līdzīga rudzpuķei, tikai tumšāka.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006)

Kore, kora, čore, čora (kuore, kuora, čuore, čuora) – 1) jumta augšējais trīsstūris; jumta čukurs; sk. arī Apkorēm; Brodiņš; Daiga; 2) kalna augstākā vieta; 3) čora – nožēlojama būdele, grausts, nošļukusi ēka. – “Cik ilgi palikšu savās čorās.” (Mīlenbahs, I, 427);

33027. Lai vilks uzpriekšu pie lopiem nedarītu skādes, tad lūko dabūt no tā aiznesta lopa kādu zīmi, ādas jeb zarnu gabaliņu, iesien to lupatā un uzkar nama korē dūmos. /K.Šilings, 1832 g., Tirza / (LTT)

Veci ļaudis ticējuši, ka tani gadā mirušu dvēseles līdz dvēseļu dienai blandoties apkārt. Šīnī dienā nu braukuši no visām mājām uz kapsētu un tā arī dvēseles nokļuvušas uz turieni. Dažs vedamais bijis ļoti smags, cits ļoti viegls, ko varējuši no tam noskārst, vai braucamais zirgs ticis slapjš vai palicis sauss. Vedamos varējis redzēt caur rijas čori skatoties, tikai skatītājam vajadzējis uzmaukt zirga sakas kaklā. (DL, 1894, 174)

Aiz viņiem kāpa kalnu koras,
Un kūlainas un brūnas noras
Pret zilo debess malu slējās,
Un kaut kur birzē dziesma smējās.
(Kārlis Skalbe. Vidzemes kalnos)

un katrā jumta korē
dzied sava draugu kopa
skan himna auglībai
no mīlas pilna lopa
(Knutš Skujenieks. lai klausās varoni)

Un jumta bērns
vienmēr sēž korē Pagātne un nākotne
ir tikai slīpnes. Tagadne ir korē
Un uz lūmi pūš vējš no abām pusēm.
(Imants Ziedonis. Viddīvvārpā)

Putēno, putēno, putēno,
pie-pu-te-nos līdz korēm.
(Māris Čaklais. Putenī)

Korņiks – tā, kad pa Daugavu vēl gāja plosti, sauca plosa vadītāju. – “Nāk korņiks ar saviem brātiem un palu ūdeņus skata.” (J.Kunnoss “Sonets korņikam”); “/Korņiks/ ir stūrmanis, kas skatās, lai strūga neuzskrietu sēklī. Tas zina smalki visu Daugavu no Dinaburgas līdz Rigai!” (Valdis, 58–59). Sk. arī Malace.

tas korņiks bija līkums kā pavasars
un būdīnā uz plosa viens pats stars
kā gailis modināja vēsvoja un dedza
un upe skanēja un krastus migla sedza
(Juris Kunnoss. Sonets malacei)

¹ Polšs, puslitrs – pudele degvīna, t. s. pusstopa.

Kozuls (kuozuls) – 1) bišu strops; 2) strazdu būris. – “Pyllys uobelneicys ar strodu kūzulym.” (Anna Stafecka, Rīga, 2006)

*Latgaļu raksteiba – priveite ceļmolas ūzulā,
ceļu lai naaizmērst, ceļu, kas pagaist zam kōjom.
Pazaver, brōleit, nazkod te drūši mes gōjom,
nazdami vōrdus, kai bites madu nas kūzulā.
(Anna Rancāne. Latgaļu raksteiba)*

Kracis, kradzis, krāce – vieta, kas rada skaļu troksni ūdens plūsmā. – “E.Blese saista vārdus *krace un *kradze kā senos krāces apzīmējumus ar vietv. AIZKRAUKLE, senākajām viduslejasvācu formām ASCRAD, ASCRATH u.c., kuru pamatā varēja būt *Azkradze vai *Azkrace (kur az=aiz), lībiešu izrunā *Askrads, *Askrats. Taču vairāk domājams, ka Ascrad, Ascrath ir senskandināvu cilmes vietvārds, kam pamatā senskandināvu ‘ask’ – osis (arī ‘mazs kuģis’, sākamā laikam oša koka). Aizkraukle atradās lielu oša mežu apvidū, un a vikingu apmetne Daugavas krastā varēja būt nosaukta vārdā, kas atvasināts no oša nosaukuma.” (Karulis, I, 417)

Krakšķināt – 1) saka par kraukļa, bet arī par stārķa balsi; sk. Kārkt; Klankšķināt; Kraucināt; Krauklēt; Krēkt; Parkšķināt; 2) atskanēt dobjam, skaļam troksnim vai arī tādu radīt.

28717. Kad svētelis krakšķina, tad tas lūdz par savu saimnieku Dievu. Tas saimnieks, kura mājā svētelim ligzda, ir arvienu laimīgs un pārticis. (LTT)

28852. Ja meitas redz pirmo reizi starķu un ja viņš krakšķina, tad visu vasaru sasitis daudz traukus. (LTT)

*Veca meita krakšķināja
Sausas egles galiņā;
Lūza egle, krita meita,
Bīra zobī grabēdami.
(LD 13139)*

Krante, krants, krota (kruota) – 1) jūras vai citas ūdenstilpnes krasts. Sk. vietvārdos KRANZ (tag. Zeļenogradska Kuršu kāpās Krievijas daļā), vietv. Latvijā – KRANTI, KROTE, KROTIŅI – “Noiet Krancē, bet kur nu ies, kur ir laime?” (Kuršu kāpu folklorā, 43); 2) krauja, stāva, asa mala, nogāze. – “Patlaban mēs tuvojamies bīstamajai akmeņu grēdai, bet mums te nav ko bities, jo laivām šis sēkles krants vairāk nekā pietiekoši dziļš, tikai kuģiem ķer dibenu.” (Janševskis, III, 141); Pamatā ide. *(s)ker- griezt, no kā arī latv. vārds ‘cirst’. Radn. prūšu vārdam ‘krānts’ – krasts, krievu vārdam ‘krutoj’ – stāvs, kraujš, ass.

Koniņciemā teica ‘grāvu krants’ – grāvja mala, kur apsēdēties var vai kājas sēžot var uz leju likt. (Juris Peniķis, Kurzeme, 2006)

Bērni apsēžas grāvmalā. Vai kas nepalika krantā, paskatās. (Dzidra Budžus, Kurzeme, 2006)

*Tur, kur ledainā krants
Sarauca zema kā ūķis,
Jūrā snauž Jormungands,
Lielais Pasaules Pūķis.
(Knuts Skujenieks. Pūķa loks)*

*Nāc, apsēdies te, uz šīs vēju
un viļņu izdrupinātās krants un kļūsosim
(Pēters Brūveris. Trīs mazas elēģijas, atstājot Gotlandi)*

Kraucināt, kraukt – saka par kraukļa balsi. – “Melnis krauklis pa gaisu riņķo un krauc.” (V.Plūdons). Sk. arī Kārkt; Klankšķināt; Krakšķināt; Krauklēt; Krēkt; Parkšķināt.

14901. Krauklis nāk pie mājas, klajumā un krauc uz lietu. (LTT)

14863. Kad kraukļi dikti krauc, tad būs ugunsgrēks, vai arī kāds nomirs. (LTT)

*Ko tie kraukļi kraucināja,
Ko žagatas žvadināja?
Valodnese pakritusi
Liela ceļa malīnā.
(LD 8544)*

*Ko tie kraukļi kraucināja,
Ko žagatas žvadināja?
Mūs māsiņu aizvedīs
Pār deviņi dūņu purvi.
(LD 11950)*

*es stāvu pie vārtiem
miegaina vārna krauc
es stāvu pie vārtiem
nedz mani kāds dzen ne sauc
(Knuts Skujenieks. es stāvu pie vārtiem)*

Krauklēt – saka par kraukļa balsi. Sk. arī Kārkt; Klankšķināt; Krakšķināt; Kraucināt; Krēkt; Parkšķināt.

*No priedītes uz priedīti
Krauklītis skrēja krauklēdam;
No rudens rudenī
Es dziros sievu ņemt.
(LD 13774)*

Kraulis – 1) krauja, stāvs upes, ezera krasts, nogāze. – “Ceļš pa lietus noskalotām garām un kailām koku saknēm, izrautām grumbām un rievām gāja strauji uz leju strauta krauli iekšā.” (Janševskis, II, 44); “Mājās grāvju kraujus viņš esot plāvis, bet tādā zālē vajadzīgs citāds grieziens.” (Balandnieki, 480); 2) celms, izpuvis koks, prauls.

*Tec, upīte, citu taku,
Pilli krauji ievas zied;
Išājat, tautas, citu ceļu.
Mūs' meitiņas izvainotas.
(LD 8959)*

Krākt – 1) radīt neskaidras, trokšņainas, arī draudīgas, nepatīkamas skaņas. – “Krākdams nācis negaiss.” (Latviešu tautas teikas, 1991, 226); “Griša krāc, kājas atmetis.” (Repše, 1992, 35); 2) saka par izbiedēta zirga balss skaņām, arī par kraukļa balss skaņām.

31609. Vakarā nedrīkst valguš vai auklas braucīt. Kas to dara, tas naktis krāc, un krākšana ir velna dziesma. (LTT)

12307. Kad jūra krākdama novirzās uz dienvidiem, tad sagaidāms stiprs lietus. (LTT)

Ezers, stipri rūkdams un krākdams, pēkšņi uzkritis laukiem un mājām, kas ielejā atradušies. (Kurcalta, 98)

*Jūra šņāca, jūra krāca, –
Ko tā bija ierijuse?
Sauls meita mazgājās,
Ierit zelta gredzentiņš.
(LD 33789)*

*Ciema meita tā dziedāja,
Kā lielā jūra krāc;
Mūs' meitiņas tā dziedāja,
Kā biītes ābulā.
(LD 896)*

*Puiši puiši, nebūs labi,
Vārna krāca ozolā:
Puišiem sprieda bērza rīkstes
Ar visiem pumpuriem:
Meitām sprieda rožu dārzu
Ar visām rozīlēm.
(LD 33596,7)*

*Pa sniegiem, caur dobēm
Zirgs sprauslo krākdams.
(Rainis, I, 242)*

Kremšķināt, kramšķināt – 1) saka par kraukļa balss skaņām. – “Šo ēterisko vieglumu brīžam satricināja divu kraukļu kremšķināšana, kas nelikās drūma, drīzāk draudzīga – kā vectēvu vakarstāsti.” (Liepiņš, 1977, 21); “Krauklīt, ko tu kramšķini:/ Vai tu maitu saodi?” (V.Plūdons “Tīreļa noslēpums”); 2) “brēkt kā krauklim.” (DL, 1894, 97)

14875. Kad viens krauklis pārlido kramšķinādams, tad viņš nes vēsti, ka kāds ir miris, kad lido divi kopā, miris kāds no pārnikiem (precējušamies). (LTT)

Krēkt, krētities, krākt – 1) radīt skaļu troksni; skaļi smieties (par cilvēku). – “Kriec vīn: reitu rauduosi.” (Brencis, 119); “Jei ļūbie krēkt.” = Viņai patika skaļi smieties. (Zinaīda Ivule, Sibīrija, 2005); “Zīmyssvātkūs gosti¹ apvalk kažukus iz kairuos² pusis. Vysi krāc. Beja arī, ka par luoci puorsavylka.” (Zinaīda Ivule, Sibīrija, 2005); “Smīkls izguo, rozakriečūs – ci jau guļ, ci nā.” = Smieklī sanāca, izsmējās – vai jau guļ, vai vēl nē. (Vera Luoča, Sibīrija, 2005); “Jys dyžan rozakriece.” = Viņš ļoti stipri smējās. (Nina Kukule, Sibīrija, 2005); 2) saka par vārnas, kraukļa, pīles u.c. balss skaņām. Sk. arī Kārkt; Klankšķināt; Krakšķināt; Kraucināt; Krauklēt; Parkšķināt.

32086. Vārnas gaida, ka kāds cilvēks mirs. Vuorna krēca, krētījās/ Mon' vacā gribādama./ Nekrēc, vuorna, nekrētis./ Mons vacais vēl doncu valk. (LTT)

Krēķi, krēķis, sk. Būka.

Kritala, kritala, kritals, kritelis – 1) nokritis zemē, sapuvis koks vai koku kārtā. – “Bērzs laikam bij sācis augt uz kāda augsta ciņa jeb kritalas, kurš bij ar laiku sapuvis un sakritis līdzens ar zemi.” (DL, 1892, 77); “Tur jau viņam labi koki nav, tikai kritalas vien.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); “Kur ir lieli lāņi, tur ir lieli kritēļi, pa kriteļu apužu sēnes, ka biezs.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 656); 2) kāda dzīvnieka maita, trūdēt sācis ķermenis.

*Cik kāju, kā bulta šis mežā nu traucas,
Pār kritalām drāžas, caur kadiķiem spraucas.
Bet čigāns kā ērce tam mugurā turas,
Kaut skujuš kā adatas skaudīgi duras.*
(Vilis Plūdons. Čigāns, saimnieks un lācis)

Kritenis – 1) starp diviem stabiņiem ielaista sētas kārts, no šādi sastiprinātām kārtīm izveidots žogs. – “Uz kriteņa žogu pakāpušies, viņi varēja visu skaidri redzēt, kas istabā notiek.” (Janševskis, I, 148); sk. arī Kampine; 2) meža biežoknis; 3) slazds, lamatas.

Krumulti – “liki koki, ko liek uz ragavām, lai varētu uzkraut lielāku vezumu.” (DL, 1894, 98).

Krūmaine – krūmains apvidus; ar krūmiem aizaugusi zeme. – “Tur Gaujas kras-tos ir tāds biežoknis un krūmaine, ka labāku sirds nevar vēlēties, mātīte mana šķistā...” (Janovskis, 2002, 138)

Kuitenis, kuitiens, kuisiens, kuits – meža biežoksnis, krūmu, meža biežums; čūk-slājs; purvājs. – “Ar pāris lēcieniem viņš būtu grāvīm pāri un kuiteni pazustu kā čigāns tirgū.” (Janševskis, III, 433); “Mežā koku starpās neredz nekur vairs garās vakara ēnas, un bieženos un kuiteņos, liekas, jau pilna sakrēsla.” (Janševskis, 1994, II, 3); “Pazuda ceļš,

¹ Sibīrija, Timofejevka, par gostiem sauca budēļus.

² Keirs, ķeirais – kreiss, kreisais, arī – otrādaļs, ačgārnaļs. – “Mest ar ķeiru.” (Lange, 57)

iebrauc' tāde kultiene, gandrīz netik ārē." = Pazuda ceļš, iebraucām tādā kuitienā, gandrīz netikām ārā. (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); "Esot kuitos." = Esot biežņā; "Baigie kuiti." = t. i., nekas labs nerādās. (Signe Pujāte, Rīga, 2007)

Kukināt – "dzeguzes kūkošanai līdzīgi smieties." (Brencis, 120)

Kulainis – dūrainis cimds. – "Rokās nolāpītus, lielus, dūrainus cimds – tādus kā labas kules, kurus tālab arī sauc par kulaiņiem." (Janševskis, III, 52); "Bija kaut kāda apdziedāšanās dziesma, atceros tikai vienu rindiņu – "Kulainišus vien adija." – Tas par meitām, kas neprot adīt smalkos pirkstaiņus." (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); "Juonūoda kulaiņi nu stypruokys dzejys, byus zimā kū pi dorba apvilkt." (Marija Kursite, Zemgale, 2005)

21417. Nabagam dod kulainu cimdu pāru, lai labi Jēri izdodas. (LTT)

Kumulis – apaļas formas mākonis; lietus mākonis. – "Ka jau redz malnu kumuli ejaņt viersā, tod jau kaida auka byus." (Laumane, 2005, 126)

Kuncele – vēdzele. – "Gaujā gāja ķert kunceles. Ielika vakarā tā saucamās naktsšnores, pagaras auklas, kurām ģareniski – pa gabalam, piesieti vairāki āķi. No rīta gāja šnores ņemt ārā. Manā bērībā parasti ķērās kunceles. Vienas no visgaršīgākajām zivīm." (Tusneļda Celmiņa, Rīga, 2007)

Kurcens – "/pavasari/ bērzā izcirsts robs, lai krātos sula, ko dzert." (DL, 1894, 99)

Kurkstēt, kvarkstēt, kvārkāt, kurkt – 1) saka par vades, krupja balsi. – "Un, kad viņa iekurkstas, tad pie acīm sacēļas tādi burbuļi kā izpūsts cūkas pūslis." (Upīts, 64); "Pavasari to naģu diži daug kvārkā." (Anna Roga, Kurzeme, 2007); sk. arī Turkšķēt; 2) saka par neskaidras izcelsmes vai neskaidrām skaņām. – "Atpakaļceļā uz Aleksandra ielu tukšais vēders jau skaļi kurkstēja." (Skujiņš, 2001, 34)

13295. Ja krupis kurkst vienu reizi, tad pēc vienas dienas būs lietus, ja vairākas reizes, tad tai pašā dienā līs lietus. (LTT)

31733. Ja vades kurkst dziļos ūdeņos, būs sausa vasara, ja seklos – slapja. (LTT)

Andris Petrovs: Reģistrētajām skaņām zinātnieki ir devuši nosaukumus – "kurkstēšana", "vilciens", "svilpiens", "zāles plāvējs" utt. Biežāk par citām skaņām figurē tieši "kurkstēšana". Šo skaņu avoti pārvietojas ātrāk par vismodernākajām zemūdenēm un viegli izvairās no sekošanas. (Vakara Ziņas, 2006.2.08, 11.lpp.)

Ekur gāja meitu pulka,

Kā bitītes vivināja;

Ekur nāca puīšu pulka,

Kā vardītes kurkstēdami.

(LD 859, 1)

Uz gariem un sarkaniem saules stariem

Viņi te staigā baru bariem

Un klausās kā ērģeļu sanā

Varžu kurkstēšanā.

(Andris Vējāns. Stārķi)

Vades kurkst tikai vēl sapņos – sauc Rūjienā viņas par kunnām,

Piemirsies pat kāds ir lupstājs. Labi, ka atceros dadžus.

(Jānis Krēšlīņš. Fragments no "nepatīšanas laikmetības" aplamā pantmērā)

Kurkstināt – saka par gaiļa un citu putnu balss skaņām miegā vai pusmiegā. – "Gailis pa miegam kurkstina." (LD, 1891, 34). Sk. arī Dziedāt.

Kuršķēt – 1) saka par dzērvju balss skaņām. – "Dzērve kuršķ: "Grūt, grūt!" (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 439); sk. arī Klaiģāt; Kūrlāt; 2) radīt dobjas, neskaidras skaņas.

29454. Kad suņam vēders kurkšķ, tad sliktš laiks būs. (LTT)

32641. Kad vēders kurkšķ, tad būs sērgu laiki. (LTT)

31650. Kad pavasarā vārdes agri kvakšķē jeb kurkšķē, tad kokiem agri lapas izplaukst; bet kad vārdes ilgi kavējas kurkšķēt, tad arī lapas netaisās plaukt. (LTT)

Kūkot (kūkuot) – saka par dzeguzes balss skaņām.

21595. Sidraba nauda jāiešuj drēbes gabaliņā, tad jāieliek makā un jāglabā, kamēr dzeguze sāk kūkot, tad visu gadu būs diezgan naudas. (LTT)

Dzeguzīti vien dzirdēju

Āriņos kūkojot.

Sav' māšiņas nedzirdēju

Ne dziedot, gaviļot.

(LD 219)

Kūrlāt – saka par dzērves balss skaņām. – “Dzierves kūrloj, zūses gāģinoj.” (Kurmins, 58)

Kvalkšķēt – 1) skaļi, “nemitīgi riet” (DL, 1894, 99); 2) skaļu balsi runāt. *Lietv.* ‘kvalkšķis’ – tāds, kas skaļu balsi rej vai runā; troksnis. Sk. arī Gaudot; Kaupt; Kvaukšķēt; Kvelkstēt; Ķaukstēt; Lāt; Riet.

Kvalkšķis, sk. Kvalkšķēt.

Kvaukšķēt – nemitīgi, nepārstājot riet. *Lietv.* ‘kvaukšķis’. Sk. arī Gaudot; Kaupt; Kvalkšķēt; Kvelkstēt; Ķaukstēt; Lāt; Riet.

Kvelkstēt, kvenkstēt –1) saka par suņa balss skaņām, kas apzīmē nemierīgu, satrauktu riešanu. – “Tas suns kvelkstēja zaķi dzenādams.” (Firekers, 194); “Suns zaķi dzenādams kvelkstēja.” (RLB ZK, 1912, 14); 2) klusi raudāt. Sk. arī Gaudot; Kaupt; Kvaukšķēt; Ķaukstēt; Lāt; Riet.

Kvinkstēt, kvikstēt, kviekt – saka par cūkas, sivēnu balsi, kad tie grib ēst. – “Kā tā cūka kviec.” (Langiņš, 207); “Pusaklo kuiļu niknuma trakums pārvērtās bailēs: kviekdami un mīzdami tie pašķīda sāņus.” (Skujiņš, 1994, 225); sk. arī Rukšķēt; Urkšķēt.

4968. Kad nokauj cūku, tad cūkas pupus vajaga nogriezt. paņemt rokā un skriet gar cūku stalli un kviekt. Tad nākošu gadu ir daudz sivēnu. (LTT)

5077. Kad cūkas dienasvidū nelāgi kviec, tad slihta vasara sagaidāma. (LTT)

31383. Ja ūpis vaid kā cilvēks, tad būs nelaime cilvēkiem; ja viņš mauj kā vērsis, tad būs nelaime lopiem; ja tas kviec kā cūka, tad būs nelaime cūkām. (LTT)

Kvinta – “liesa cūka, kura aizvienam kvinst” (DL, 1894, 99); ar visu neapmierināts cilvēks, kuram nekad nekā nepietiek. Sk. arī Kvinkstēt.

Kvīka – “ķēve, kas kviec un sper, spertavniņa” (DL, 1894, 99). Droši vien, ne tikai uz ķēvi vien to var attiecināt.

Ķaukstēt – saka par suņa balss skaņām, kas apzīmē sīku riešanu. Sk. arī Gaudot; Kaupt; Kvalkšķēt; Kvaukšķēt; Kvelkstēt; Lāt; Riet.

Ķempe – koka piepe.

Ķencis I – nolietots koka trauks bez osām.

Ķencis II, ķence – 1) kas šķidrs, arī miltu biežputra. – “Biezputrā ielejās pa pulka ūdens, nu izskatās kā ķencis.” (DL, 1891, 90); 2) bieza, glīdzaina masa; ziede. – “Maize sakrituse kā ķencis.” (Putniņa, Timuška, 106); “Te saimniece patlaban iztecējuse mudīgi, mudīgi namā, aptraipījuse paduses ar bunduļa ķenci, iešāvuse čauksturi šekumā un teikuse: “Nekur klāt – visur garām; nekur klāt – visur garām!” Tūlīņ pacēlusies gaisā.” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 7); *darb.v.* ‘ķencēt’ – triepit biežā kārtā, ziest. – “Tu ķencē sviestu tik biezi kā mālus.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 695)

Viņos laikos kādam vīram bij podiņā tāda ķence: ja aptraipa kreiso aci, tad jau notālumā saredz, kur paslēpta manta glabājas. (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 231)

Ķēklis – enkurs.

*Mierīgi aizbraucējs klājā met ķēkli,
Buras velk augstu ar sidraba tauvu.
(Vilis Cedriņš. Kauguru bajāns. IV)*

Ķērk – 1) saka par vistas un vairāku citu putnu izbiedētām vai draudīgām, vai to balsīm raksturīgām skaņām (piem., vārna, krauklis, vālodze ķērc). – “Izbiedētas vārnas ķērkdamas muka prom uz mežu.” (Upīts, 178); “Kāds silis, pār dīķi laizdamies, skarbi ieķērcas, un no šā ķērciena sadreb ūdenszāļu plēve reizē ar manu sirdi.” (Liepiņš, 1985, 69); sk. arī Dēderēt; Kārkt; Kladzināt; Klukstēt; Krakšķināt; Kraucināt; Krauklēt; Parkšķināt; 2) saka par spalģām, nepatīkamām, izbiedētām, neapmierinātām cilvēka balss skaņām.

36589. Ja žagata ķērc pie mājas, tad drīz dabūs ko jaunu dzirdēt. (LTT)

36612. Kad žagata pa jumtiem lēkādama ķērc, tad ļaudis aprunā kādu mājas cilvēku. (LTT)

*Vēl tīri zaļas lapas viksnām,
Un varbūt vēltīgi ir ķērkēt –
Es līrgojos ar varavīksnēm,
Bet manā bodē slikti pērk.*

*Zied baltos ziedus miglas nakts,
Ķērc kraukļi senos ziedu dārzos.
(Andrejs Reitmanis. Zied baltos ziedus miglas nakts)*

(Ojārs Vācietis. *Vēl tīri zaļas lapas viksnām*)

Ķikste – 1) mežābele, mežābols; 2) “kāda puķe uz lauka, kurai lapas čikst, ja viņu burza ar pirkstiem.” (Brencis, 122)

Ķirkšīnāt – saka par zoss balss skaņām. – “Ķirkšīnoj zūses.” (Kurmins, 58). Sk. arī Gāgināt; Klaiģāt, Klēģāt.

Lanka – 1) zema, pavasara palos ūdens apsmelta pļava līdzenuma upju krastos, kur aug laba zāle. – “Tai vietā, kur tagad Vecsaukas ezers, senos laikos bijusi zālaina lanka, pa kuru maza upīte tecējuse.” (Lerhis – Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 1292); “Izšāvās ziedi kā brīnums: tik daudz viņu bija, ka mežu klajumi, pļavas, lankas, pats ezers pazuda baltos, dzeltos, zilos ziedos.” (Veselis, 1991, 78); 2) upes līcis; 3) liela peļķe, zemā vietā sakrājis ūdens. – “Ūdens lankās un sulota zāle.” (Ivaska, 2003, 127); 4) grīslis (augš; lat. ‘carex’).

*Lielaš manas lanku pļavas,
Lielaš siena grābējiņas,
Tās varēja ritināt
To balto āboliņu.
(LD 28653)*

*Baltābola lanku brīdu,
Rokā nesu vainadziņ'.
Pilna lanka pļāvējiņu,
Vai nevajga grābējiņ's?
(Ķērsta Ēna, Kurzeme, 1961)*

luisties ligojot peldus
plūsmas tumšumā
laiksnēm ap pleciem
atspulgām ap plaukstām
pret sapņos paklātām
lēknām lankām.

(Astrīde Ivaska. *Lielupes malu pārplūdušās plavas*)

Pienāk kuršiem ceļā krēsla, pusceļā tos panāk vakars,
Pašā lielas lankas vidū nakts ar steigu gulst uz pleciem.
(Jansons-Saiva, 42)

Blāzmas klēpi saule riet it kļusa,
Riet un jauki rožaini tai stari
Spīd ar brangumu, ka kokiem zari,
Lankās puķes mirdz tik svētā dusā.
(Juris Alunāns. Rīts)

Lauks, laucis – 1) tāds, kam pierē ir balta, gaiša apmatojuma plankums (parasti par zirgu). – “Jancis jūdza savu Lauci, par kuru zoboļās, ka tas neesot lielāks par labu kaķi [..] Šis zirdziņš bija lapsas krāsā, ar lielu laukumu pār pieri un degunu.” (Balandnieki, 307); 2) tāds, kam nav apmatojuma galvvidū. – “Citim jau agri goīva palīk lauka, moti iz vyds nūt.” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2006)

34936. Zirgiem dod vārdus parasti pēc viņu spalvas: bēris jeb brūnis (bērs), sirmis, dzeltņis, melnis, baltiņš, raibis. laucis (ar lauku pieri). (LTT)

Launadzis, launags, launaģis – 1) dienvidrietumu vējš (DL, 1891, 136), dažreiz arī dienvidaustrumu vējš vai vienkārši dienvidu vējš. – “Šobrīd vēš launaģi.” = Pašreiz ir launadža vējš. (Anna Roga, Kurzeme, 2007); 2) ēdienreize. – “Starp divpadsmitiem un vienu bij paēsts launags (pusdienas).” (Sarma, 138); “Kāds šodien tavs launags bija, voi labāks, voi ļaunāks nekā vakar?” (Mīlihs, 1806, 42); sk. arī Dienišķas; 3) īss atpūtas brīdis pēcpusdienā. – “Dzīvīte ir aizgājusi kā vasara launadziņš.” (Andrejs Knipens, Kurzeme, 2002)

Lausks – sala personificējums, kad lūst vai zemajā temperatūrā sprēgā sausi koki, māju pakšķi, arī ledus. Lauski tautas tradīcijā iztēloja kā sprīža lielu būtni (gan kā puiku, gan kā vecu vīriņu) ar sarkanu cepuri, kas pa dienu mitot ūdens tilpnēs. – “Lausks sper; arī lausks met cirīšus – saka par troksni, kas rodas, kokam plaisājot stiprā salā.” (Ādamsons, Kagaine, I, 454); “Salta nakts, lūk, pakšķi lauskis sper.” (E. Zeibots)

16666. Lauskas esot dzīvi gari, kas aukstā laikā troksni taisot. Viens vecītis esot reiz tādu lausku noķēris. (LTT)

16670. Kad ziemā no liela aukstuma sāk lauskis spert sētās un ēkas pakšos, tad pēc trim dienām būs atlaida. (LTT)

11424. Dzirdot veca gada vakarā lauski speram, var sagaidīt nākošā vasarā daudz pārkoņus un zibeņus. (LTT)

Ērgļu apgabalā vēl šo baltu dienu veci ļaudis, pa ziemu bērņus istabā pieturēdami, saka: “Neskrejat laukā, lauskis cirvīšu met!” (DL, 1891, 39)

“Lauska puika”, saka, ja dzird salā ledu, kokus vai ko citu no aukstuma plīstam. Tur sitot lauska puika ar pātadziņu. (Brencis, 123)

*Bet ziema, bet ziema bargā
ar leduspuķēm un lauski – – –
(Laima Līvena. Paustovskim)*

Lauzenis, lauzums, lauvs, lauza – 1) vieta mežā vai purvājā, kur daudz lauztu vai ar saknēm izgāztu koku; laužts mežs pēc vētras. – “Tur purva lauzumā, kur ķīvīte un sloka vasarā slapstījās.” (Par piemiņu, 386); 2) haoss, nekārtība. – “Pietaisīja kaktā tādu laužu, ka netik pavērties.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 724)

Lādināt – 1) kaitināt, lai rietu. – “Kad suns tā vaļam rej, klausīdamies, tad viņš lādina.” (Firekers, 195); 2) pastāvīgi lamāt, lādēt kādu. Sk. arī Lāt.

*Vakarēt nogājuse
Mana jauna ļaudaviņa,
Vakarēt nogājuse,
Ciema suņu lādināt.
(LD 6963)*

Lāma – 1) peļķe. – “Lāmas uz rūtainās flīžu grīdas žūdamas kūpēja.” (Skujiņš, 1994, 141); “Netīro ūdens lāmu dēļ, kuras sedz ledu, nevar aprēķināt, cik dziļi iegrimis solis.” (Zariņš, 1978, 62); 2) ‘lāma’, ‘ielāma’ – zema vieta, ieplaka, kur labi aug labība un zāle; 3) neliels dīķis, ūdenstilpne mežā; 4) purvs, mūklājs; Pamatā ide. *Iem- lūzt. Nozīmes attīstība: (ie)lūzt – ieliekties – ieleja, iedobums. (Karulis, I, 499)

Saimniekiem tolaik vēl lauciņi bija mazi un pa maziem gabaliņiem kā izmētāti starp aparēm, cērpām un krūmiem, un ielāmēm, ko nopļāva, kad tie lauka gabali bija apsēti. (Dinsbergis, 12)

*Arī birzis un krūmus, un silus tās mudina mosties,
Laukos pauguri, kalni un lāmas jau kažokus nomet.
(Donelaitis, 15)*

*Kūst ledus... Kūst, un sidrabortas lāmas
Tā virsmu klāj un sīkos viņnos raucas,
Un atbrīvotā ūdens dvesma rāmā
Ar pumpuru un pļavu smaržu jaucas.
(Vizma Belševica. Poēma par septiņvārpu kviesi)*

*Rūcošu ūdeņu lāmās un mākoņos skrejošos augstu
Sev es pagaistu pats, gluži no ciešanām brīvs.
(Jānis Sudrabkalns. Vakarš jūrmalā)*

Lāns, lānis – 1) liels, biezs jauktu koku mežs; 2) kaut kas biezs, blīvs; īp.v. ‘lānīgs’ – biezs, blīvs; neizbraucams, necaurejams (par mežu). – “Mežs tapa vienmēr lānīgāks.” (Milenbahs, 439)

*Dūšīgi kāvās subriem un lāčiem purvos un lānos,
Dieviem ar zināja tie smaržīgus ziedīņus nest.
(Auseklis. Citkārt un tagad)*

*Miltu dēli lānos kāvās
Pūķiem, lāčiem, vilkačiem.
(Auseklis. Čūsku tēvs Zalksis)*

*Beržu acis: Rēgi?
Sapnis? Krēsļas māns?
Saucu: Aizvirā miglas lāņi,
Noēd balsi klāns...
(Fricis Dziesma. Veļu puke)*

Lāpsa – vieta; laukums. – “Šogad slikta zāle, pļavas lāpsām plikas.”; “Neliela lāpsa meža izdegusi.” (Milenbahs, II, 440)

Lāsa, lāse, sk. Lāsains.

Lāsains, lāsots (lasuots) – citas krāsas plankumiem izraibināts; plankumains; raibs. – “Zīgam lāsaina spalva; lāsainas loga rūtis=aprasojušas; lāsaini koku zari=ar ūdens lāsēm; lāsaini izrakstīts kaklauts=izraibināts.” (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 404); *lietv.* ‘lāsa, lāse’ – 1) sīks plankums, raibumiņš; 2) ūdens pile; *darb.v.* ‘lāsot’ (lāsuot) – 1) spīdēt, laistīties; 2) tecēt, pilēt, sūkties (par šķidrumu). Sk. arī Lāsmains; Lāsmais.

11962. Kad cimdā ber zirņus, tad būs lāsaini jēri. (LTT)

24033. Kad jaunu pienu ēd, tad vajaga sist nama mātei ar karoti par pieri, tad citu gadu būs lāsains teliņš. (LTT)

24997. Ja virs putniņu ligzdas tur zobus vaļā, smejas, tad seja paliek lāsaina. (LTT)

35114. Kad zirgam ir lāsaina mute, tad viņš ir niķains. (LTT)

*Ciemā skaista līgavina
Dzelteniem matiņiem;
Stallī bēris kumeliņis
Lāsainām krēpītēm.
(LD 11576)*

*Bēris manis kumeliņis
Sudrabiņa lāstiem;
To es došu māsiņai
Pūru vesti tautiņās.
(LD 15912,1)*

*Jūra pie sevis ko dzied. Bet klusi.
Un var dzirdēt, priedēm sveķi kā lāso.
(Māris Čaklais. Vasara Kuršu kāpās)*

Lāsma, sk. Lāsmains.

Lāsmains – laistīgs, ar mainīgu spīdumu, mirdzumu. *Lietv.* ‘lāsma’ – 1) spīdums, zaiga, mirgojums. – “Plašā tālumā, ziedu lāsmām spilgti izraibotas, /pļavas/ gulēja kā greznu vilnaiņu izstāde.” (Brigadere, 379); 2) blāzma. *Darb.v.* ‘lāsot’ (lāsuot) – 1) daudzkrāsaini spīdēt; 2) pilēt. Sk. arī Lāsains; Lāsmenis.

Lāsmenis, lasmenis, lasmins – āliņģis; neaizsalusi vai atkususi vieta. – “Zvejnieks no lāsmeņa pārnāk bez loma.” (P.Brūveris); “Lasmins ziemu vāji aizsalst, tā kļūdamas par daudz aizmaldījušos kapu.” (Kurcalta, 101). Sk. arī Lāsains; Lāsmains.

*Pasmēļu sauļā straumi
alkšņu un ozolu krāsā –
ardievu. Uz redzēšanos.
Aizplūdo upe lāsmeņi.
(Laima Līvena. Gravīras ledū)*

Lāsot, sk. Lāsains.

Lāt, lāties, aplāt – 1) saka par suņa balsi; 2) lamāt, lādēt kaut ko. – “Kam lājat, kam mani ar lodēm baidāt, ar renkuļiem?” (Zariņš, 20); “Sirdijās un briesmīgi lāja sumpurņus.” (Veselis, 1991, 48); Pamatā ide. *lā-: *lē- ar skaņu atdarināšanas raksturu (Karulis, I, 483). Radn. saknes arī ‘lādēt’, ‘lāsti’. Sk. arī Gaudot; Kaupt; Kvalkšķēt; Kvaukšķēt; Kvelkstēt; Kauptēt; Riet.

*Putru veda, putru veda,
Raiba kuņa pakaļ skrēja.
Kuņa lāja, kuņa lāja,
Laceklīti gribādama.
Vāri, māte, auzu putru,
Dod kuņai palakties!
(LD 16763)*

Ledene, ledine – 1) lāsteka; 2) līdaka, kas nārsto agri zem ledus; 3) konfektes veids.

Lekmenis, lekminis – 1) staigna pļava; purvājs; 2) bezdibenis; sk. arī Bedugnis; 3) mīksts gaļas gabals; 4) mīkstčaulīga cilvēka palama; mīkstmiesis.

Lents – dienvidrietumu vējš. (DL, 1891, 136)

Lēsa – 1) līgana augu un trūdu kārtā virs stāvoša ūdens, augu slānis, kas pamazām pārklāj aizaugošas ūdens tilpnes. – “Govis gāzās pura dūņās vai atsēdās uz lēsu.” (Kagainē,

Raģe, II, 214); 2) smaga, pikaina, slapja zeme; 3) labības veldre. – "Lini, labība lēsā." (Mīlenbahs, II, 462); 4) peldoša sala.

Liegums – 1) agrāk meža klajumi, kas paredzēti apaudzēšanai ar mežu; 2) saudzējama dabas teritorija; 3) neatļaušana, nedošana, kavēšana.

Ja nu tādā norā, klajā "smilgu atmatā" jeb "baltābolu vecainē" neganītu, tad tur ar laiku ieviestos krūmi un saaugtu atkal mežs, kāds jau citkārt tur bijis. Tas notiek liegumos, sargājumos: sila, meža atmatās, izcirtumos. (KV, III, 2323)

Reiz raganas vīrs noķilāts pie siena – plāvis jaunajā mežā. Meža sargs solījis kungam sūdzēt un tad jau zinams: – ķīlu nauda itin maza nebūs: – jaunā mežā! – liegumā! – kad kādu aizgrābj. (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, I. puse, 10)

Par liegumiem sauca klajumiņus mežā, kur nebija visai daudz koku un kur bija pietiekami zāles, lai būtu vērts tur sapļaut kādu mazumu siena. Kā norāda pats vārds, muiža tur bija noliegusi plaut sienu; šie gabaliņi netika arī iemērīti par plāvām. Tie bija rajoni, ko paredzēts apaudzēt ar mežu. (Draviņš, 179)

Zied balta ieviņa,
Aug melnas ogas;
Prec mani tautiņas,
Liedz bāleliņis.
Paldies brāļam
Par liegumiņu.
Klausīšu māmiņu
Patecēdama,
Locīšu pūriņu
Izrakstīdama.
(LD 33586.1)

Teic man tautas, liedz brāliši,
Vai būs ieta, vai neieta?
Iešu tautu teikumam,
Bāleniņu liegumam.
(LD 10806)

Apsēgloju mēlu zirgu
Un ielaidu liegumā.
Kur es likšu mēlu zirgu?
Dievs paņēma arājiņu.
(LD 27829)

Liegis – "liela, līdzena plava, kur aug laba zāle." (DL, 1892, 17)

Liekna, liekne, liekņa, likņa – 1) plaša, mitra plava; staigņa plava aizaugušas ūdenstilpnes tuvumā. – "Likņa vysod pavasarūs tuo puorplyust, ka navar ni puorīt, ni puorbrist." (Reķēna, I, 566); "Vysys liknis palyka sausys." (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); 2) zema vieta starp uzkalniem, leja, apakša pretstatā augšai. – "Leja taida. Kolnu storpa." (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); "Man tas zirgelis pavājš un tad vēl tā liekņa, pēc lietus stiedz iekšā." (Reiznieks, 26); "Lejā izplētās tālas aizaugušu ezeru liekņas ar alkšņiem un purva bērziem." (Veselis, 1991, 213); 3) dumbrains lapu koku mežs (DL, 1894, 129). Īp.v. 'liekns' – mitrs, zems.

Klausies, taulas zellenīte,
Kur jāļ tavi precenieki:
Aiz kalnina zirgi zviedza,
Lieknā pūta stabulīti.
(LD 14244)

Un lēnām kā lieknā iemīta kumēla pēda
pielīstu mīlestības,
līdz lūpām pielīstu mīlestības.
(Astrīde Ivaska. Klusumā)

Nu kuope nu augstuma dabasu,
Uz pasaulā biedīgas tuos liknes.
(Dzīsmes, 77)

Augs māla lieknās saldās cukurbietes,
Kur smilšaināks, plauks lini ziliem ziediem.
(Vizma Belševica. Poēma par septiņvārpu kviesi)

Liekns, sk. Liekna.

Liepāja, liepaine – plaša liepu audze, liepu mežs. Sk. pilsētas nos. LIEPĀJA. Vienā otrā tautasdziesmā Liepājas kā pilsētas un liepājas kā liepu audzes nosaukums radījis pārpratumus, kā, piem.:

*Traka traka saimniece,
Suni sūta lūku plēst;
Suns iegāja liepājā,
Asti vien kustināja.*
(LD 33405)

Liepūksnis, liepūksnājs – jaunu liepu audze. Sk. arī Liepāja.

Lieva, lieve – koka serde, cietāka par aplievi. Sk. arī Aplieva.

Lirināt, sk. Ļirināt.

Līdums – mežu, krūmus izcērtot (noližot), radīts lauks, ganības vai pļava. Līdumu lišanai izmantoja īpašus darba rīkus – velna cirvi (sakņu ciršanai), raukni (atvašu ciršanai) u.c. Līdums tautas priekšstatos tiek uzlūkots par drošu, gaišu vietu, kultūrvietu, kas iekopta ar dievpalīgu, pretstatā nedrošai dabas vietai mežam, kurā svarīga vieta haosam un divdabīgajiem zemes un tumsas gariem un dievībām (piem., Velnam). Līduma lišana, dedzināšana, kraušana tika uzlūkota par pasauli radošu vai pāradošu, atjaunojošu darbību, tāpēc ritualizētā veidā tika veikta bērēs, kāzās, krustībās. Sk. arī Posums; Rājums.

17751. Līdumam vislabāki der tāds lapu mežs, kur aug ozoli, oši un citi retāki koki. Arī alkšņiem vajaga drusku labākas zemes. Skuju mežu vēl var list, ja tur vēl aug paegli. Bet kur paegli vairs neaug, tur nav nekāda tīruma zeme. (LTT)

17755. Kad kaimiņš līdumu nokrauj, tad gudrinieki slēpjas kur tuvumā krūmos gaidīdami, kamēr viņš aiziet. Tad viņi paņem no līduma kādu ogli, aiznes uz savu māju un priecīgi domā, ka nu esot no viņa visu svētību paņēmuši, jo dievi esot ugunī. /Šilings. 1832. g., Tirza / (LTT)

14461. Otrā kāzu diena iesākas atkal ar ēšanu un dzeršanu, pēc kam visi iet "līdumu dedzināt". Mājas tuvumā kaut kur sanes žaģarus un aizdedzina, it kā aizrādot, kas jaunajam pāram uz priekšu jādara. (LTT)

14464. Pēc veltīšanas kāzinieki un panāksnieki gājuši uz mežu brūtei līdumu list. Arī meža sargu ņēmuši līdz, tāpat kā krustabās. (LTT)

14470. Otrā kāzu dienā gājuši visi kāzenieki šūpuļa līksti cirst un līdumu list. Cik lielu meža gabalu tie tanī reizē nolīduši, par tik lielu kungam nav bijusi rente jāmaksā. (LTT)

14471. Otardienā kāzu viesi brauc uz mežu, tur ēd un dzer, liž līdumu, vienai eglei vidu izdarina, otrai galu nolauž un uz lauzuma uzlej brandvīnu, galotni pārnes mājā un uzsprauž uz nama kora. /Mājas Viesis. 1862, 45./ (LTT)

2186. Kad slimnieks nomiris, tad viņa cisas un mirstamās sasējuši nastā un nolikuši. Bērēs pēc miroņa izvadīšanas uz kapiem mājā palicēji gājuši "līdumu kraut". Paņēmuši minēto cisu nastu līdz ar ēdieniem un dzērieniem, gājuši uz to pusi, kur liķis aizvests, un sadedzinājuši to nastu ēzdami, dzerdami un dziedādami. (LTT)

*Dieviņš līda līdumiņu,
Ne visiem līdzī līda:
Citiem līda šovasar,
Citiem citu vasariņu.*
(LD 33657)

*Saule sēja sudrabiņu
Celmānā līdumā;
Dieva dēli ecētāji
Ar sudraba grābekļiem.*
(LD 33954)

Līškas – sens zīlēšanas veids ar kociņiem. Zīlēšanai speciāli izveidotie kociņi tika uz mesti gaisā. Kad tie krita zemē, tad vēroja, vai ar nolobīto mizas pusi uz augšpusi vai lejpusi u.tml. Vārds 'līškas' laikam aizgūts no igauņu vai lībiešu 'liisk, liisu' – loze. Atbildes izzināšanai dažkārt tika nogrieztī kociņi. Tos deva visiem pēc kārtas vilkt vai arī mest ūdenī.

Kādreiz Burtnieku ezers gribējis pārcelties tur, kur tagad atrodas Zilaiskalns. Ezers pacēlies gaisā un laidies prom. Tai vietā pie Zilākalna, kur bijuse liela ieplaka – milzīgs luksts (purvaina pļava), ezers laidies zemē, taču astei nav iznācis vietas. Tā nu ezeram vajadzējais laisties atpakaļ. (Latviešu tautas teikas, 1991, 228)

Senāk ezers gulēja brīvs savā palso smilšu gultā. Pavasarī pamodušies ūdeņi apņēma tālus lukstus un pļavas, tā ka otra krasta neredzēja. (Cedriņš, II, 48)

*Ai laimīgā malā, ai bagātais lukst! –
Sirds cīruļiem līdzī man priecīgi pukst.
(Vilis Cedriņš. Dzimtenes lukstā)*

Lunka – 1) jūras līcis; 2) līča pļava, kas pavasaros applūst. – “Papē, ezera malā gāja sena attekas daļa, tur varēja iestigt, to sauca par lunku vai lunkas malu.” (Jānis Pērkons, Kurzeme, 2006); 3) zvejas osta. – “No latviešu, resp., kuršu valodas vārdu aizguvuši lībieši: sal. līb. ‘lūnka’ – līča pļava, ‘mierlūnka’ – neliels jūras līcis.” (Laumane, 179)

Latv. ‘lunka’ – līcis (sal. arī līča pļava Zūrās), pļavas nos. (Lunkas Rucavā; Lunka Kolkā) – izplatība galvenokārt tikai Baltijas jūras piekrastē apstiprina vārda piederību kuršu valodai. (Laumane, 62–63)

Lūsains, lūss – plankumains, lāsains, raibs. – “Baltā spalvā izkaisīti 4 – 9 cm lieli tumšāki plankumi, pēc kuru krāsas izšķir: a) pālsī lūsaina; b) bērī lūsaina; c) rudī lūsaina; d) melnī lūsaina.” (Zirga pase, 12)

Lūžņa – vētras laužti koki un zari; piedrazota vieta. – “Tādā lūžņā iegājis, ka ni malā tikt.”; “Lūžņu bedre.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 765)

Ļirināt, lirināt – saka par cīruļa vai cita dziedātājputna balsi, dažkārt arī par cilvēka sajūsmīgu valodu. – “Cīrulīš lirinot tā: “Eku vīrs cīrulīš! – visu ziemu izturējs: ne ūguni kūrs, ne poda kārs.”” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 420); “Augstu, augstu zilajās debesīs lirināja cīrulīš.” (Balandnieki, 315); sk. arī Tilināt; Trallināt; Vīterot.

Ļūnis, lūnis – slīkšņa, dūksnājs, staigns purvs. – “Pa puru, pa ļūnu, pa drēgnajo mīglu.” (P.Brūveris); *ip.v. ‘ļūvens’ – mīksts, purvainš.*

*nepamet mani vēl vienu šai purvā šai slīkšņā šai ļūnā
ļauji caur sevi man dzirdēt kā rāmos vakaros
mierīgas sievas ar mierīgiem vīriem runā
(Pēters Brūveris. nepamet mani vēl vienu)*

Makņa – 1) staigana vieta, purvs; 2) mīkla. – “Pilna abra makņas.” (Mīlenbahs, II, 554); 3) tāds, kas rakājas pa kaut ko, kas samaknī=izraknā, izjauc; sk. arī Makņāties. – “Pamatā ide. *māk- slapjš, mirkt.” (Karulis, I, 563). Radn. vārdam ‘mākonis’.

Makņāties, makņāt, makņīt – 1) rakņāties, vandīties. – “Viņš cita nekā nedara, tikai makņājas pa grāmatām.” (Mīlenbahs, II, 554); 2) iet pa mūklāju, staigņu vietu, pa purvu; 3) mīt, mīcīt mālus. Sk. arī Makņa.

Malace – agrāk, kad pa Daugavu un citām upēm vēl gāja plosti, tā bija plostā vadītāja korņika (sk.) palīdzē. Sk. J.Kunnosa dzejoli “Sonets malacei”. Dažkārt visus, kas darbojās uz plostā palīgos, dēvēja par malačiem. – “Plostu strādniekus sauc par malačiem jeb vadiem.” (DL, 1894, 61); “Pamatā esot bijuši malači – vīrieši, tā man stāstīja Nicgales plostnieks.” (Anna Stafecka, Rīga, 2006)

Maranots (maranuots) – sarkanbrūns.

*Man atskrēja rauduvīte,
Linu jumi ravējot,
Pate bija maranota,
Spārnu gali sudraboti.*
(LD 28549)

Mauči, dūrgaļi – aditas manšetes, adīti rakstaini uzroči pie sieviešu tautastērpa. – “Nosaadīju dziži smukus maučus a' visādis raibis silkis.” (Anna Roga, Kurzeme, 2002); “Es uzadīju jaunus dūrgaļus.” (Marija Steimane, Kurzeme, 2006); “Ventspils pusē tiek adīts cimdus raksts, ko sauc par smeldzošajiem maučiem.” (Gunta Timbra, Kurzeme, 2002)

Ja nav pietamborēti kreklam piedurkņu gali, tad uzvelk dūrgaļus. Un tu esi apgērbies kā nākas. Dūrgaļi var būt ar pērlītēm vai adīti vien. (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

Maulains, sk. Maule 2. nozīmi.

Maule, maula – 1) ratu rumba, tā daļa ratu ritenim, kurā iestiprināti spieķi; sk. arī Rumba; 2) ceļā dziļi izbaukta gramba; *ip.v.* ‘maulains’ – grambains; 3) dziļi uz acīm un ausīm uzmaucama cepure; 4) govys bez ragiem, tole; 5) izlaidīga sieviete; 6) lamu vārds. – ““Mauļa, stuov, kuo spordīs!” soka iz gūvi, ka namīreīga, naļauņ pīnu izslaukt.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006)

*Maļ maļamo, maule,
Tavs sarkanums bāls,
Es zeme, es saule,
Tev tuvīns un tāls.*
(Viktors Eglītis. *Pret sauli es kāvos*)

Maurot (mauruot), maut – 1) saka par govys vai vērša, arī ēzeļa balsi, kad tie meklē citus, savstarpēji sasaucas. – “Varbūt tā bija jūras govys, kas māva?” (Zariņš, 310); “Govis gari un līksmi mauroja.” (Veselis, 1991, 30); “Ēzeļa mauruošana.” (Kurmins, 126); sk. arī Īdēt; Baurot; Mūdēt; 2) baurot, bļaut. – “No velnišķīgās baudas viņš māva tik ilgi, kamēr jutās izsūkts kā alus skārdene.” (Geikins, 1998, 156); “Neuro tik skaļi!” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006)

*Staigā bulļi maurodami,
Smilķšu kalnus kārpīdami;
Staigā puīši raudādāmi,
Meitu mātes lūgdāmie.*
(LD 15033)

*Man patīk teļu ausis platās
Un vienkārši – ka govys mauj.*
(Imants Ziedonis. *Es eju iekšā fermā vienā*)

*Ap tētiņu bites rūca
Kā ap zaļu ozoliņu;
Ap māmiņu govys māva
Kā ap zaļu āboliņu.*
(LD 32704)

Maut, sk. Maurot.

Mārsājs – “muklājs, kuram nav dubens.” (Vēra Volkonovska, Kurzeme, 2006)

Mārskāja, mārskāja – “neliels zvēriņš, pie upēm. Gandrīz kā ķirzacēns. Purvā ūdenī dzīvoja.” (Jēkabs Leimanis, Kurzeme, 2006); “Zalkšu nav, bet tāpat ķierzalkši lodā, var vēl gadīties kāda mārskāja.” (Balandnieki, 327)

¹ Silkis – dziļi.

Ka kādam govs nokrita, māte teica, ka mārskāja to nosita. Līdzīga ķirzakai, bet neviens nav redzējis. (Marija Steimane, Kurzeme, 2006)

Es viņu redzējusi neesmu, bet no bērības māte baidīja, lai pa tiem māliem neķepējas. Tur aizauguši grāvji ar kārkliem, tur kaut kur ir mārskāja. Vai tā nav tā pati zebiekste? It kā nē, kaut kas cits. Saka, ka esot indīga. (Ilga Leimane, Kurzeme, 2006)

Melgalvji – grīslim līdzīga zāle.

Vieļuk jau guojom da pļovai. Sauca zuoli maŅgaļve. Ka jei nūzid, palik bolta pūka golā. Mes tū lasejom deļ spļiviniņ. (no Teklas Teivānes manuskripta, Rīga)

Mēt – saka par aitas vai kazas balsi.

Migele, miģene – 1) knislis. – “Odi un migeles bija nodomājuši zirgu nokost.” (Milenbahs, II, 625); 2) kāds, kas uzmācas, neliek miera. – “Dullā migele, ko tu aiztiec manu redaktoru!” (Zariņš, 136)

Mīņa – 1) vieta, kur kustoņi nomidījuši vai noeduši zāli vai labību pa tiro (DL, 1891, 153); 2) labības metiens piedarbā; vieta, ko attīra šķūnī vai citur pirms labības kulšanas, arī citiem darbiem (piem., pirms meža darbiem; pirms apmetnes ierīkošanas). – “Mežā esot ciršanai ierādījis ne to mīņu, ko vajadzējis.” (Balandnieki, 341); “Puiši, taisat sētu ap mīņu.” (Veselis, 1991, 17); “Vīrieši steigā bija aptaisījuši ap jauno mīņu trijkāršu guļšētu.” (Veselis, 1991, 18); 3) staigna, grūti izbraucama, izejama vai no krūmiem, kārkliem neiztīrīta vieta. – “Kas tādu mīņu pametis, ka nevar ne pabraukt.” (DL, 1891, 105); 4) saimiem klāta sakņu glabājamā bedre (ziemas laikam); 5) neizdarīgs, tūlīgs cilvēks.

Mīzene – nelielu dzēlīgu skudru suga. – “Uzlīda kā mīzene uz mūsu zemes.” (Balandnieki, 42)

Par mīzenēm Alšvangā¹ sauc mazās, dzeltenās skudrītes, kuras mājo pļavās un ganībās. Pavisam nemanāmi tās uzlien cilvēkam uz kājas, palien pat zem drānām un iekož. Tad sākas nepatīkama sūrstēšana. (Balandnieki, 171)

Muceklis – mukulājs, staigna vieta. – “Vienreiz gājām sēnēs, notikām kā staignājā, kā muceklī, tikko izpērāmies ārā no tās vietas.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005)

Muciņa, mucīņš, sk. Apmučī.

Muklājs, mukla, mūklis – purvainā, staigna vieta. – “Riņķī apkārt purvi, muklāji un visāds dumbbrājs.” (Upīts, 61); *īp. v.* ‘mukls, mukns, muknējs’ – 1) staigns, pārmēru mitrs (par augsni), purvainš; 2) apmācies, mākoņains. – “Apmuļguots, apsamuocis, mukls laiks.” (Kurmins, 76); 3) sapelējis, sasmirdis. Sk. arī Čūkslis.

*Teic, kāda divaina un neprātīga jausma
Tev lika muklājā laist saknes, rāvas koks?
(Vilis Cedriņš Rāvas koks)*

Mukls, sk. Muklājs.

Murcauka – 1) ēdiens, “biezs sildīts piens ar aukstu ūdeni sajaukts. Mēdz arī pielikt sīpolus.” (DL, 1891, 112); 2) ēdiens, ko pagatavo, iemērcot maizi ūdenī, pienā vai eļļā.

¹ Alšvanga – tagadējā Alsunga.

Murrāt – 1) saka par kaķa balss skaņām, kad tas apmierināts guļ. – “Kaķis ņaud, vēkš un murrā, kad to glauda.” (DL, 1892, 51); sk. arī ņaudēt; ņerkstēt; ņurdēt; ņurrāt; Rūkt; Šņākt; Urrāt; Vankšēt; Vēkšēt; 2) jebkuras citas skaņas, kas nomierina, iežūžina, rada patīkamu sajūtu. – “Virtuvē mīļīgi iemurrājās kafijas dzirnaviņas.” (Ezera, 1980, 135)

*zaļas acis platas acis
manām acīm tuvu klāt
dresē mani māca mani
drūmā reizē pamurrāt*

(Knuts Skujenieks. *zaļa gaisma palsa gaisma*)

Mūdaļa, mūdaža, sk. Mūdēt.

Mūdēt – 1) “tumši, dobji rūkt: govš mūd; kad sikāka skaņa, tad saka: govš id.” (DL, 1894, 147); “Govis gulēdamas pakļusu dobji mūd.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 837); sk. arī Burot; Īdēt; Maurot; 2) murgot, vaidēt. – “Mūd (dobji, nelabi vaid) vien.” (Endzelīns, Hauzenberga, I, 837). *Lietv.* ‘mūdaļa, mūdaža’ – tāds, kas mūd.

Nārags, nārāgs, nēragš⁴ 1) laivas stumjamā kārts; ķeksis ar āķi galā. – “Gan meklējuši ar nārāgiem un ķekšiem, bet kā nav, tā nav!” (Valdis, 64); 2) gara laiva ar plakano dibenu. – “Nāc, sēdies manā nāragā!” (Mīlenbahs, II, 701)

Necva – mulda; no viena koka izdobts lēzens koka trauks, ko lietoja dažādām saimniecības vajadzībām, kā, piem., pīrāgu mīklas raudzēšanai, arī bērnu mazgāšanai. – “Atbreivot gryudus nu palovom ar sīta voi nicveņas paleidzeibu.” (Dzeive, 1962, Nr.55, 30.lpp.); “Cyukys i vuškys i kot kaidys oknys cierta, vīn zyrga nā. Peiragus meicē necvā.” = Cūkas un aitas, un citu lopu iekšas smalcināja necvā, tikai zirga vien nē. Arī pīrāgu mīcīja necvā. (Bronislava Trukšāne, Sibīrija, 2005); “Lelā necvā drēbis mozguo.” (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005)

Nobara, nobare (nuobara, nuobare) – kaut kādas pēcpaliekas – aitas, dažkārt arī cūku, pavēderes un paslēpeņu vilna; graudu pabiras u.c. – “Nobares īsas.” (Fennels, 1989, 81); “Cūkām arī jau noiet nobara.” (Firekers, 242); “Sakrājušās, nederīgas graudu atliekas.” (DL, 1891, 90)

*Va tādēļ ne villiņa,
Ka tā bija nobariņa?
Va tādēļ ne māšiņa,
Ka tā bija nabadziņa?
(LD 3900)*

*Kur tu teci, sērdienīte,
Ar nobaru villainīti?
– Man nevaid māmuliņas,
Kas man baltas balināja.
(LD 4578)*

Nogroba (nuogruoba) – stāva nogāze vai pēkšņš dziļums kādā ūdens tilpnē (upē, ezerā, jūrā). – “Kur beidzas seklā, cietā mala ezerā, sākas dziļums.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 47)

Nolasmanis (nuolasmanis) – ledus strēmeles gar ūdens tilpnes (upes, ezera, dīķa) krastu, kad vidus vēl nav aizsalis. – “Pat ne nolasmaņa tur vairs nav, ne vienā, ne otrā pusē.” (Valdis, 379)

Cik tāli vien varēja redzēt, visur gar /Daugavas/ abām pusēm stiepās nolasmanis. Augšpus dzirnavupītei, plēsā, kur ūdens lēns kā ezerā, nolasmaņi Vidzemes un Kurzemes pusē sniedz gandrīz jau līdz Daugavas vidum, kamēr lejpus upītei bija jau šaurāki, jo ūdens tur bija straujš un nevaldāms. Kurzemes pusē nolasmani saturēja garie gārdi, Vidzemē gārdi jeb sēkļi nebija un tādēļ gar Lazdām stiepās tikai maza nolasmaņa stripiņa. (Valdis, 259)

Nolēzna (nuolēzna) – 1) ziemā neaizsalusi vieta ūdenī; 2) nolaidena, lēzena krasta pieeja ūdens tilpnei. Īp.v. 'nolēzens' (nuolēzens) – nolaidens. – “Cauri birztaļai bija skatāma nolēzena pļava.” (Endzeļiņš, Hauzenberga, II, 62)

Nomauka (nuomauka), nomuka (nuomuka), zomauka (zuomauka) – čūskas āda, ko tā nomet; zomauka ir arī nomaukta āda. – “Zuomauka ir čyusku nūmauka. Dūd zyrgam ka īnuoši.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2005). Sk. arī Novalka.

5521. Kad grūtai sievai gadās redzēt vai sist čūsku, tad viņas bērns lokoties kā čūska. Pret šo kaiti jāuzmeklē čūskas nomauka, jāiesien drēbes lupatiņā un jāieliek vannā, kurā bērnu mazgā. Ieb arī jāgraudzē uz uguns čūskas āda, un tajos dūmos jākvēpina bērns. (LTT)

10308. Uz pušuma liek pulveri saberztu čūskas nomauku. (LTT)

36193. Ja zobī sāp, vajaga pipēt nomauktu čūskas ādu. (LTT)

Nora (nuora) – atmatā aizlaista, lauksaimniecībā neizmantojama zeme. Burt. nozīmē “noarta zeme” (no+ara), noplicināta zeme (Karulis, I, 631); sausa pļava, kas apaugusi ar nelielu zāli, paretam ar krūmiem. – “Zaļa nora smaržoja zem viņu kājām.” (Ezeriņš, 78); “Bet par visu vairāk Jancim patika zirnekļu tikliņi noras zālē.” (Valdis, 182)

*Vecas meitas vēžus gana
Sūnu purva maliņā,
Jaunas meitas, zeltenītes,
Puķītēmi ceļu kaisa.
Vecus puīšus blusas koda
Smalkā priežu siliņā;
Jauni puīši, bāleniņi,
Norināi danci ved.
(LD 13153)*

*Rieskavām zvaigznes meta
Sidrabiņu noriņā:
Tur aizveda bārenīti
Pusnakti tautiņās.
(LD 5201)*
*Daudz avju iet pa noru platu
Un mirdz kā spožums sudrabam.
(Auseklis, Mīkla)*

Notars (nuotars) – maurs; ganība pie mājas.

*Seš bēr kumeliņ
Notare knierejas,
Vis seš piedere
Mūs jaunam bāliņam.
(Tdz 51463)*

Novalka, novelka (nuovalka, nuovelka) – 1) čūskas āda, ko tā nomet; 2) nonēsāts, novalkāts, netīrs apģērba gabals. – “Jādāvina kaut kas jauns, nedrīkst dāvināt visādas novalkas.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2006). Sk. arī Nomauka.

5185. Čūska saka: “Cilvēki brīnās par čūskas novalku, bet ja tie paši savu novalku redzētu, tad gan būtu patiesi ko brīnoties.” (LTT)

Nozvīņot, nozvīnāt (nuozvīņot, nuozvīnāt) – notīrīt zviņas. – “Nozvīņo tās zivis.” (Fennels, 1989, 82)

Nū, nō – saka uz zirgu, lai tas kustētos, uzsāktu gaitu. – “Tad vajadzēja pateikt: – Nū! – un ķēve sāka vienmērīgiem soļiem iet uz priekšu.” (Balandnieki, 361); “Arājs apgriezta zirgu, uzsauca vēl priecīgāku “nō”, kas trīskārtīgi atbalsojās silā.” (Veselis, 1991, 29)

Ņaika – vica, stiba, žagars; siksna. – “Dabūsi ar Ņaiku!” (Endzeļiņš, Hauzenberga, II, 112); “Ganēns arvien turējās to Ņaiku.” (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Ņaudēt – saka par kaķa, bet arī vanaga, vālodzes, arī bērna balss skaņām. – “Kad šis vanags ņaud (kā kaķis vai bērns), tad gaidāms lietus.” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 441). Sk. arī Murrāt; Ņaukšēt; Ņerkstēt; Ņurdēt; Ņurrāt; Rūkt; Šņākt; Urrāt; Vankšēt; Vēkšēt.

12605. Ja svētdienas rītā kaķis ņaud, tad sagaidāmi ciemiņi. (LTT)

12609. Ja lietus laikā kaķis gari ņaud, tad būs plūdi pēc mēneša. (LTT)

31961. Kad vālodze svilpo, tad gaidāms jauks laiks; bet kad tā ķerc un ņaud, tad gaidāms negaiss. (LTT)

Kad /baltais vanags/ ņaud (kā kaķis vai bērns), tad gaidāms lietus, jo viņš tik varot dzert dabūt kā no apses lapas. (DL, 1892, 172)

Vecenītei skaudis, ka citi ogotāji nāks tik skaistas ogas tikpat kā no deguna nolasīt un tādēļ ņēmusies šos aizbiedēt projām, gan ņaudēdama kā kaķis, gan zviegdama kā zirgs. (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I.sēj., 991)

Te uzreiz viens kaķis nākot klāt un sākot skatīties ar acīm tik lielām kā skriemeļiem. Kad pieskaroties šim pie astes, ņaudot smalki – ņiu, ņiu, kā paskatoties acis – rupjāki – ņau. (Bičole, 121)

Ņaukšēt, ņaukšēt – 1) saka par kaķa balss skaņām. – “Kaķis ņaukš.” (RLB ZK, 1915, 86); 2) balsi izrādīt neapmierinātību. – “Bārns ņaukšēja vysu nakti, navarieja guliet.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006). Sk. arī Murrāt; Ņerkstēt; Ņurdēt; Ņurrāt.

Ņerkstēt – saka par sivēna, kaķa, suņa, vēl dažu dzīvnieku, arī maza bērna neapmierinātām balss skaņām; čīkstēt. – “Ņerkst vienā ņerkstēšanā, apnicis jau klausīties.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2005); “Beidziet ņerkstēt.” (Repše, 1992, 53); “Pēc brīža līdz viņam atlidoja ņerkstošas skaņas.” (Ezera, 1979, 82). Sk. arī Murrāt; Ņaudēt; Ņaukšēt; Ņurdēt; Rūkt; Urrāt; Vankšēt; Vēkšēt.

Ņurrāt, ņurrāt – saka par apmierināta kaķa balss skaņām. Sk. arī Murrāt; Ņaudēt; Ņaukšēt; Ņerkstēt; Ņurdēt; Rūkt; Urrāt; Vankšēt; Vēkšēt.

Orvilki (uorvilki) – īpaša pelu pasuga (gaiši rudas ar melnu svītriņu pār muguru un spicu deguntiņu, kaķis nokož, bet neēd), kas izēd dārzos gladiolas u.c. puķu saknes. Izklausās pēc cirslīša, bet it kā neesot cirslītis. – “Nevar savaldīt savus garos degunus! Lūrē kā orvilki!” (Balandnieki, 89)

Padega – izdegusi vieta mežā. Sk. arī Dega; Deglājs; Degsnis; Izdegas; Počas; Sveilis; Svilte; Zemdegas.

Pagrauda, pagrauzda, pagrauzde – “ledus kārta, zem kuras ūdens ir nokritis.” (Cibujskis, 306); tukšums starp ledu un ūdeni; ieburcis ledus.

Pakutra – odere, paodere, padrēbe, t.i., mētelim, uzvalkam, bruncim u.c. apakšā pašūta plāna drēbe. – “Vysa pakutra izpleisa.” (Regina Kudiņa, Latgale, 2006); “Mieteleits ar pakutri.” (Regina Kudiņa, Latgale, 2006); “Tuods vuords jau gođu pīcdesmit nav dzierdiets.” (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006)

Paloda, palode (paluoda, paľuode) – 1) durvju vai loga augšējais koka pārsegs pretstatā sliekšnim, kas ir apakšējais pārsegs. – “Kā sauc baļķi virs loga ailas? – Paloda.” (Lauku ēkas, 1979, 15); 2) kaut kādas iedomātas telpas augšējā, ierobežojošā daļa.

3720. Kad brūte pārbrakusi, tad gājuši pretī ar alus kannu, par ko vajadzējis ziedot. Tad to veduši pie ugunsкура sasildīt. Pēc tam vecākais vedējs ņēmis brūti pie rokas un, otrā rokā turēdams izkapti vai garu dūci, iecirtis krustiski trīs reiz palodē, vedis to par sliekšni, kur paslieksnē bijusi paklāta balta villāne. (LTT)

30003. Jūrga, Andreja, Niklāva un vēl citās dienās kāvuši gaiļus un ar viņu asinīm apraiņījuši laidarus, kūtis, sliekšņus, palodas, pakšus un pamatus. (LTT)

Istabas tik zemas, ka tikko rūmes galvu pacelt, sliekšņi augsti, palodi zemi, lodziņi mazi, tādēļ istabas tumšas (krēslas) un lielās akmiņu krāsnis, kas nekārtīgi mūrētas, laida dūmus cauri un tādēļ nereti istaba bija dūmu pilna. (Dinsberģis, 12–13)

*Tev, Pērkon, slava! Zvaigžņu palodas
Dreb noskanot, kad zibšņos klintis skaldi.*
(Blaumanis, V, 450)

*Vecu dūmu smaržas vijas
Še ap tumšām palodām.*
(Kārlis Skalbe. Mājās)

*Varbūt tikai vientuļa dūja
Ar nakti ved valodas...*

*Zvirbuli, zvirbuli,
Velti nāc ciemā,
Kad jau gar palodām
Grabinās ziema.*

*Bet varbūt eņģelis staigā
Un apzīmē palodas.*
(Jānis Jaunsudrabiņš. *Varbūt tikai vientuļa dūja*)

(Knuts Skujenieks. *Pārruna*)

*Cīruļi pamostas lizdos, un nokratot naktsrasu vēso,
Pacēlas nodziedāt dziesmas pie debesu palodām augstām.*
(Edvarts Virza. *Lauku darbi*)

Palodze

(paluodze) – loga apakšējais pārsegs, pretstatā ‘palodai’; vieta zem loga; loga mala, apmale. – “Kā sauc loga apakšā paplatinājumu, kas iet pāri sienām? – Palodze.” (Lauku ēkas, 1979, 15)

33866. Lopu kūti Lielās ceturtdienas naktī jāuzvelk viens krusts uz stenderes un palodzes, tad lopi tiek izsargāti no slimībām. (LTT)

35780. Ja zilīte uzmetas uz palodzes, tad drīzumā dabūs zināt kādu bēdīgu vēsti. (LTT)

Rakstniecei Agatei Nesaulei bērniībā paticis sēdēt uz palodzes un skatīties uz kaimiņu – bagātnieku Ķikutu māju, kur bijusi dzeršana, jautrība, kas mazo Agati ļoti interesēja. (Agates Nesaules stāstījums, 2003)

*piemini stingstošo svelpoņu līftos
piemini vecišķas sejas
aiz rūlīm kā sudraba ģērānijas
ar saknītēm palodzēs
(Inga Ābele. *piemini ziemu*)*

Palss

– 1) bālganas (bāli pelēkas, bāli dzeltenas) nokrāsas, “no kā arī latv. ‘pele’.” (Karulis, II, 14). – “Ugunskurs palēnām izdega un dzisa, līdz tam tumsa palika šķidrāka, palss pelēkums sāka austies cauri melnajai sienai.” (Upīts, 74); “Uz plaviņas auga palsi zaļš, sauss niedrājs.” (Veselis, 1956, 76); “Aiz dārziņiem sākās palsi nokūlājušas plavas.” (Belševica, 78); “Palss sudrabs vecenītes acu kaktiņos.” (Repše, 1992, 19); 2) zirga krāsa, kad gaišu ādu sedz gaiši dzeltenas spalvas. – “Cits tas nevarēja būt kā palsā kumeļa sveiciens siltajam stallim, atgriežoties no straujā skrējiena.” (Fimbers, 2000, 12); “Palsais kumeļš straujā gaitā nesa Dobeli pa izmīdīto teku uz Daugavas pusi.” (Fimbers, 2000, 15)

*Tur aiz priēžu stumbriem brūniem,
tur aiz eglēm, apsēm palsām,
Gaujas lejā tumši zilā
ziliņēm ir sudrabs balsī.*

(Laima Livena. *Tur aiz priēžu stumbriem brūniem*)

*zaļa gaisma palsa gaisma
manām acīm pretī lās
kaķis pieglaudies pie sāna
ilgi mani noskatās*

(Knuts Skujenieks. *zaļa gaisma palsa gaisma*)

Kad viss ir sirms un palss un saidzis,
steidz cilvēks garām, meklē zvērs, kur ala,
cers mirdz, un pīles, kas tam pāri ris,
kā tekošs sudrabs viz un viz bezgala
un dārza krēslā mēness gaismu dala.
(Fricis Dziesma. Baltas tulpes lietū)

Un mētelis plandās kā buras,
kā septembra miglāji pāsi.
(Andris Vējāns. Bērniības raibās atmiņas par gadatirgu Ludzā)

Palukste – zājaina vieta ūdenī.

Paņķes – dzelzs auklu vai rikstīšu saites, ar kurām piestiprināja lemesnīcu zināmā leņķī pie arkla ilks (Augšzemnieku dialekta teksti, 170). Varētu apzīmēt jebkuras saites, piem., kurpju, zābaku šņores.

Papuve – lauks, ko rudenī gatavo (apar) ziemāju sējai, līdz tam atstājot vienu gadu neapstrādātu. – “Piedejais laiks siet papivi. Atstuoť gobolu papivi.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); Atv. no *darb.v.* ‘pūt, pūdet’. Sk. arī Atmata.

Kad druvas gabali bija vaļaslauks jeb papuve, tad šos ielāmus līdz ar druvām nogatnēja lopiem.
(Dinsberģis, 12)

Kur jau laba papuvīte,
Tur jau labi rudzi būs;
Kur jau laba meita bija,
Tur būs laba ligaviņa.
(LD 11971)

Ak, cik koši noziedēja
Papuvītes magonītes;
Ak, cik koši novalkāja
Sērdienīte vainadzīnu.
(LD 4470)

Redz tas, kā nokaltais arklis iet darbā,
Lemeši kūlaino papuvi šķej.
(Vizma Belševica. Zemes atmoda)

Paraiķe – “neliels lapu koku mežiņš, skaista birzīte, sevišķi kāda lielāka meža skaista vietīņa.” (DL, 1893, 66)

Parkšķināt, pāršķināt, parkšķēt – saka par pīles, stārķa, vārnas balss skaņām. – “Pīle pāršķina: “Tēvs, tēvs! Māt, māt!”” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 442); “Rauduves ieparkšķēšanos un klusuma sarecēšanu pēc tās.” (Ivaska, 2003, 51); “Ozolā parkšķina žugure savā ratu rumbā.” (Mīlenbahs, IV, 829). Sk. arī Kārkt, Kladzināt; Klukstēt; Krakšķināt; Kraucināt; Krauklēt; Krēkt.

Paskaņi, paskaņas, paskanāji – 1) kaņepju vīrišķīgie augi. – “Starp sulīgajām, zaļajām kaņepēm paskanāji izskatās izdēdējuši, pasausi.” (Tusnelda Celmiņa, Rīga, 2007); 2) sausnis (kaņepēm); 3) kaņepju šķiedra. Radn. saknes un tādas pašas nozīmes krievu vārds ‘poskonj’. (Fasmers, III, 339)

Paskaņas – vīrišķās dzimtes augus – no kaņepju audzēm izlasija jau agrāk, bet sievišķos augus atstāja, līdz tiem ienācās sēklas. (Draviņš, 160)

Brāji manim tik bagāti,
Ar tiem ziņu mēteļiem;
Es māsiņa nabadzīte,
Paskanāju kreklīnā.
(LD 3862)

Paugas, pauga – 1) magoņu vai linu pogaļas, galviņas; 2) “plika galva vai kalniņš” (DL, 1894, 163), pakausis. – “Sadeva par paugu.” (DL, 1892, 161); 3) zirga iejūga piedērumi – sakas, sedulka kopā; 4) popējums, polsteris; 5) dūša, pārgalvība, “liela galva”. – “Ir gan tev liela pauga, ka brauc pa upi, kad ledus nirkšķ vien.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 184); “Pamatā ide. *peug- liekt (ieliekt, izliekt).” (Karulis, II, 27)

35011. Zirgam paugas (rīkus, sakas) nemauc nost, kamēr tas stāv ilkstīs. (LTT)

*Virčavniekus pārstaigāju,
Paugām streņģes neredzēju,
Virčavnieku laiski puīši
Paugām streņģes nograuzuši.*
(Tdz 42569)

Pažaga – krāsns slaukāmā slota. – “Salauž prižu zorus požogam.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006); “Krāsni pirms maizes cepšanas tīra ar pažagu. Tā ir pie kruķa piesieta, piestiprināta slota.” (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006)

Pažagu pagatavo šitā: ņem lietotas pirts slotas, sasiem divas kopā, iesprauž labi garu kātu un tad saliec likas. Ja nav pirts slotas, tad ņem (ziemā) priežu vai kadiķu skuļas. Pažaga un kruķis atrodami bieži teikās, jo šos abras tīramos rīkus raganas arvienu pārvērš par saviem jājamiem zirgiem. (DL, 1891, 89)

3178. Bērza lapu, ņemtu no pažagas vai pirts slotas, apslapina un uzliek uz augoņiem, tā sauktām sunsnaglām. Lapai jāstāv tik ilgi, kamēr tā pati nokrīt. (LTT)

4671. Kad circeņus grib iznīdēt, tad jāpiesien kādu pie pažagas zariem, jāuzkāpj tai jāteniski mugurā un jāpārjāj pār robežu: tad circeņi aizies uz citām mājām. (LTT)

6074. Kad aizjāj slotas kātu, pažagu jeb citu kādu līdzīgu lietu uz krustceļu un to tur atstāj, tad drudzi var “nojāt”. Kas tādu lietu atrod un pārnēs mājā, tam drudzis piesitas, bet aizjājēju atstāj. (LTT)

Pāržmauga, pāržmaugs, pāržnauga – 1) kāda ķermeņa, kalna, meža, jūras līča, upes u.c. šaurākā vieta; zemes vai jūras šaurums. – “Par pāržamugu jeb pāržnaugu sauc arī šauru vietu starp diviem sakarā stāvošiem tīrumiem, mežiem, bet tāpat arī starp jūrām vai zemēm. Tamdēļ mēdz sacīt: zemes, jūras pāržmauga.” (KV, III, 3024); 2) aiza, šaurs ceļš pār augstiem kalniem.

Pātēt – !) balot. – “Drāna sāk pātēt.” (Mīlenbahs, III, 191); sk. arī Pāts; 2) saudzēt, sargāt, lutināt. – “Pirmējais atrodas līdzās bērzu audzeknim, kuru barons ļoti pātēt.” (Janševskis, I, 169)

*Lai atceries, ka radu kopa
Tur tevi pātēja un kopa!
Tik milu nerēķini centos,
Lūk to, es izskaidrot tev centos.*
(Eglītis, 1992, 220)

*Tur var dzīrot, kad vien tīkas; viesus godēt, cik vien tīkas,
I pa plecu neskatoties, papātēt un padzirdināt.*
(Jansons-Saīva, 48)

Pāts – “zirgs vai govš brieža krāsā” (LE, II, 1882), resp., balganā vai dzeltenīgi brūnganā, vai pelēkdzeltenā krāsā. – “Līdzīgi brieža vai vilka spalvai krēpes un aste tumšas vai melnas.” (Zirga pase, I I). Sk. arī Pātēt.

Peļaste, peļastīte, sikā peļastīte – augs (lat. val. ‘myosurus’), ko sauc arī par mauragu jeb muragu. Dažreiz ar šo nosaukumu apzīmē arī dzelzszāli (lat. ‘carex nigra’).

22838. Peļastīte ir augs ar baltiem ziediem, aug dārzos un grāvmalās. Lietojami ziedi tinkturā pret klepu un iesnām. (LTT)

22842. Dzelža zāles jeb peļastes liek kāju pirkstu starpās, ja tie izsutuši. Lapas un ziedus savāra un savārijumu dzer, kad kāšē un asins spļauņ. (LTT)

Petērne, peterne – 1) auklu vīze; arī pastala, parasti nonēsāta, nolietota; 2) kaut kas neizdevies. – “Tur jau tōda petērne jums vin iznōkuse.” (Olga Mičerevska, Latgale, 2006); lzteiciens: “Guļ, petērnis atmets.” = Dīkā, bezdarbibā, laiski izlaidies. (Olga Mičerevska, Latgale, 2006)

Pēlīte – “sekli peldoša vienkoča laiva, ko lieto Babītes ezera pīļu medībās.” (LE, II, 1891)

Piesks, pieska – biezi krūmi, biežņa. – “Ventspile i Kaziņpiesks.” (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006)

Pīkstēt – saka par peles, arī žurkas, sikspārņa, cāļa, vārdes, circeņa, pat mušas balss skaņām. – “Cierciņš aiz cepļa peikst.” (Beņa Vilcāne, Sibīrija, 2005); “Kuo gryb, tuo nūlic, – navar byut cylvāks bez rakstura. Vardive, lai cik naspieceiga, kuo izmiņ, i to peikst.” (Emīlija Upeniece, Latgale, 2004); “Kai vystalāni peikstu.” (Kurmins, 139); “Peikst muša.” (Kurmins, 140). Sk. arī Džinkstēt; Spiegt.

Cālis, kad palien zem vistas sildīties, pīkst: “Ū-ti, ti, ti, ū-ti, ti, ti! (Ligers, 202)

36786. Kad žurkas jeb peles pīkst jeb kaujas, tad bada laiks gaidāms. (LTT)

11903. Kas grib, lai visas viņa lūgšanas tiktu piepildītas, tam jānoķer sikspārnis un jāņu naktī pulksten 12 jāiznes un jānoliek uz skudru pūžņa. Atpakaļ skrejot jāaizbāž ausis, lai nezdirdētu sikspārņa pīkstēšanu, jo tad paliek kurls. (LTT)

Pīpstēt – saka parasti par pilēnu vai citu mazu putniņu balss skaņām. – “Jau dzirdēja pīpstam jaunus pilēnus.” (Veselis, 1991, 156); sk. arī Čiepstēt; Pīkstēt.

Pīsa, piss, pīsums – 1) dziļš purvs¹, kas apaudzis pundurkociņiem; brikšņaina, neauglīga vieta; pārpurvojies mežs. – “Tur, kur tagad peiss (sauc par Oklū), agrāk bejuši teirumi, muiža, jūmti, kai seņōk ar sorkonim daktiņim.” (Latviešu tautas teikas, 1991, 143); “Voi tev ira daudz meža? – Ira tuoda peisa.” (Brencis, 130); “Īt iz peisu suņam sāka² plaut.” = Darīt bezjēdzīgu darbu. (Olga Mičerevska, Latgale, 2006); 2) “viegļas uzvedības vai kāda cita šaubīga dāma ar neadekvātu rīcību.” (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006)

Vacvactāvs Pīters izcierta stygu lelajā Lyuza pīsā.

Nūzapyute, nūslauceja sviārus nu pīris.

(Anna Rancāne. *Lyuzinīkim*)

Plasas – 1) tās vietas upē, kur straume plūst lēnām. – “Daugavas lēnās vietas top sauktas par plasām.” (DL, 1894, 61); sal. Grūbas; 2) “kritoši uzplūdumi plavā.” (Mīlenbahs, III, 320); Sal. radn. saknes krievu ‘pljoso’ – upes tecējuma plašā daļa, senind. ‘prathas’ – plašums, platums, arī no gr. val. daudzās valodās ienākušo ‘plato’³ (Fasmers, III, 280). Iespējams, pamatā ir ide. *pel- plest, no kā arī latv. ‘plats, plašs’ (Karulis, II, 60)

Plaukšņi, plaukšņas – plaušas. – “Tie plaukšņi.” (Wörter=Büchlein, 103); “Kas ēda plaukšņas, bij viegļs dancotājs.” (Bičole, 116)

¹ “Tāpat nepazīstams bija piss, taču vecie ļaudis vēl runāja par pīsuļa eglēm.” (Dravīņš, 37)

² Sēks – mājlopu ēdināšanai sapļauts ābolīņš.

³ Plato – līdzenums, kas paceļas vairāk nekā 200 m virs jūras līmeņa un kam ir līdzena vai viļņveidīga virsma.

Pliederis, plieders – plūškoks; cerīnkoks, ceriņi. – “Mājas lielākoties netika būvētas blakus putekļiem un trokšņiem, bet iegremdētas dārzos un pliederu krūmos tuvāk lielajam ūdenim.” (Geikins, 1998, 131)

5884. Kad pluču dilonis ceļas, tad vajaga savārit baltā pliedera ziedus, kas līdzinās sunpliederim, un tos dzert. (LTT)

15433. Kritošo sērgu var izārstēt šādi. Koka gabaliņus (nepārnieku skaitli) no pliederu koka (ceriņu vai arī kliederu) apkar ap kaklu. Pliederam jāaug ganībās, un koka gabaliņi nedrīkst būt uz zemi gulējuši. Kociņi jānēsā tik ilgi ap kaklu, līdz lentīte, uz kuras tie uzvērti, pati pārtrūkst. Pēc tam koka gabaliņi jāiemet tekošā ūdenī. (LTT)

Pliens – 1) ciets māls, cieta zeme. – “Savu jaunību es gribu/ rūgto ceļu plienu.” (A. Auziņa); 2) kaļķakmens vai dolomīts. – “Kastīlijas plienakmens palsums pārsteidz [...] Šur tur pa pussagruvušam šķūnītīm tādā pašā pliena palsumā.” (Ivaska, 2003, 92); 3) tērauds. – “Pašam plienu kalējam/ Nava asa zobentiņa.” (Magazin, XX, 155); Sal. prūšu val. ‘playnis’ – tērauds; Pamatā ide. *(s)p(h)el- šķelt, raut. Taču vārda nozīmi varēja ietekmēt arī ide. *pel- plest, plats (Karulis, II, 66). Sk. arī Plīns.

Lauž plienu – uzlauž sudrabu,

Lauž sudrabu – uzlauž zeltu.

(Mīkla; atminējums: ola)

32996. Vienu laiku gadā vilks plienu ēd. (LTT)

Lielā nozīme bijusi plienam (kaļķakmenim), ko sasniedzamā dziļumā varēja atrast Abavas tuvumā [...]. Kaļķakmens tur tika lauzts t.s. plienu bedrēs [...]. Pieabavas apkaimē, kur plienu varēja viegli sasniegt, dažās mājās no tā bija uzmūrētas arī saimniecības ēkas un pagrabi. Cilvēki gan vairījušies no pliena būvēt dzīvojamās ēkas – tās cēlušī no koka, jo tas esot daudz veselīgāks. (Draviņš, 31–32)

Stāvēdama sastāvēju.

Gaidīdama sagaidīju.

Sagaidīju pliena zemi,

Pusmūžiņa arājiņu.

(LD 25946)

Pušām cirtu pliena galdu

Ar tērauda zobentiņu,

Pušām lauzu sav sirsniņu,

Ar nelieti dzīvodama.

(Tdz 48954)

Gaviles,

Kur zaļais siens?

Viss izkaltis un kails kā pliens.

(Rainis, II, 69)

Kur zemei cauri spiežas pliena mugurkauls

Un avotainās dzišlās griežas kamolzāle.

(Dzintars Sodums. Kur zemei cauri spiežas pliena mugurkauls)

No spožā Kremļa pāri tālēm zilgām,

Kur viz un margo zvaigžņu dzidrais pliens.

(Aleksandrs Čaks. Lielais piepildījums)

Pliķis, pliķe – 1) tukša, ne ar ko neaizaugusi vieta; neauglīgs lauks; 2) zvejvieta ar gludu un smilšainu pamatu, grunti. – “Pliķis ir vieta, kur vēžus ķer. Lai sarāpo tajā vietā, spidina uguni ar bateriju, agrāk ar skalu.” (Modris Rubenis, Kurzeme, 2006); ‘Pliķis’ saistāms ar vārdu ‘plikš’ – kails, tukšs. Diezgan bieži sastopams tagadējo vai agrāko baltu apdzīvoto teritoriju vietvārdos – PLIĶU ciems (Jūrmalcieņā), PLIĶU ciems (Turīlavā), PLICKA BARTHA (‘Plikā Bārta’) bijušajā Austrumprūsijā.

Plīns – 1) gluds, līdzens. – “Plīns ledus”, “Plīni noskūts.” (Milenbahs, III, 348); “Ledus varēja būt plīns (jauns, ļoti gluds, bez sniega).” (Draviņš, 189); 2) kails, plīks. – Kursenieku valodā “Plīnelauk” = tuksnesīgs apvidus; “Plīneled”= gluds, kails ledus, gāle (Kwauka, Pietsch, 64); 3) tāds, kas labi plīst, šķelas. – “Koks varēja būt taisns, liks, greizs, plīns (labs plīšējs).” (Draviņš, 39). Sk. arī Pliens.

Plocis (pluocis), plācis, plāči – 1) staigna, grūti izbrienama vieta pļavā vai purvā, staigns ceļš. – “Ganības, neauglīgas, ar sausām kalvām un slapjiem pločiem.” (Balandnieki, 265); “Ejot tālāk, Aumalis kādā ploči ieraudzīja aļņu jeb stalto briežu pāri.” (Janševskis, I, 184); “Ceļš ar plāčiem=ceļš pavasarā izmircis, līdz rumbām dubļains.” (Ulmanis, 203); 2) ar zāli apaudzis gabals laukā vai mežā; slikta, sazēlusi, cieta aramzeme (DL, 1894, 166); 3) klajums, tukšums. – “Viņi izkļuva kāda prāvāka klajuma – kāda pločiša malā.” (Mīlenbahs, III, 364); “Rīga nebija tāds mierīgs un sastāvējies plocis kā Lejaskurzes mazpilsēta.” (Zariņš, 133)

Plode, plods (pluode, pluods) – 1) bieza mīza, no kuras darināja bērnu rotaļlietas. – “Katrū dienu Lienotiene ienesa plodes gabalu. No tiem Lienots izgriezta zirgu galvas un dažus zirgus – tikai bez kājām.” (Balandnieki, 222); 2) tīkla pludiņš, agrāk no priedes mizas vai koka.

Pludaksnis – 1) dūnais, dubji; 2) peļķe.

Pluksts – lodziņš virs durvīm.

Pluncis, plunce, plucis, plūcis, plaucis – 1) neliels purviņš; peļķe. – “Peļķes jeb plunči, kur labprāt vērtās cūkas.”; “Asiņu pluncis.” (Mīlenbahs, III, 356); 2) iekšas, zarnas; plaušas. – “Aknas un plaucas veselas.” = Aknas un plaušas veselas. (Fennels, 1989, 92); “Ja neskaita kavernu labā plūča apakšdaļā.” (Zariņš, 102); “Pats jau ceru, ka slimo plūču dēļ izbērāķēs.” (Zariņš, 319); “Caurumi plaučūs.” (Kurmins, 116); “Ko tu, vārguli, man lec acīs, tev jau nav luptes nemaz, būs plūči pagalam.” = Ko tu, vārguli, man lec acīs, tev jau nav elpas nemaz, būs laikam plaušas pagalam. (Zelma Atte, Kurzeme, 1961); “Bij man tāda kūda cūka, kad nokāvām, bija visi plūči beigti.” = Bija man tāda vāja cūka, kad nokāvām, visas plaušas bija pagalam. (Zelma Atte, Kurzeme, 2006); 3) kaut kas mazvērtīgs vai citu par tādu uzlūkots; nolaidīgs, nekārtīgs, apgērbā nolaidies cilvēks. – “Kaut kāds palaidnis vai pluncis.” (Mīlenbahs, III, 356); 4) tāds, kas lietū, sniegā u.tml. izmircis. – “Slapjš kā pluncis.” (Mīlenbahs, III, 357); 5) liels, vaļīgs, brīvs, plats apgērba gabals. Kaut kas līdzīgs pļedam. – “Arī šādā pluncī viņa bija skaista un pievilcīga.” (Janševskis, IV, 234). *Darb.v.* ‘plunčīnāties, plunčoties, plunčot, plunkāties’ – mērcēties ūdenī. – “Plunkājās govīs avotā.” (Emīlija Jansone, Kurzeme, 2002); Visiem šiem vārdiem pamatā ide. vārdsakne *pel- liet, tecēt, peldēt (Karulis, II, 62). Vārdu ‘pluncis, plūcis, plauša’ sākotnējā nozīme – tā/tas, kas peld. Iemestas ūdenī plaušas negrimst, bet peld pa virsu.

*Saka suni lēkādami:
Ko tie plunči karājās?
Tauku plēve, jēra kuņģis
Pār pupiēm karājās.
(Tdz 58392)*

*Varen skaistas, dailas meitas
Nēd skābus kāpostīņus.
Nāc, meitiņa, tu pie manis,
Tev būs laba dzīvošana:
Brokastā jēra plūči
Ar tiem rīšu putrainiem.*

*Neraugāt šāda plunča,
Rasiņā izmirkuša:
Plunčam bija labs zirāziņš,
Skaista caunu cepurīte.
(LD 12172)*

Pusdienā cūkas gaļa
Ar šķērētis kāpostinis,
Vakarā kreima maize,
Vecais Krišis klātgulēt.
(LD 12987)

Aizskrien lidaka,
Atskrien lidaka,
Saplunčina ūdeni –
Bliukš blauks!
(Mikla; atminējums: audekla aušana)

Plunčīnāties, plunčoties, plunčot, plunkāties, sk. Pluncis.

Plunca un piļčka – cilvēki, kas pulka ūdens patērē. (DL, 1891, 121)

Plūdenis, plūdu vējš – ziemeļrietumvējš. – “Plūdenis, plūdu vējš.” (Fīrekers, Konkordance, II, 92); sk. arī Pūmenis.

Počās (puočās) – 1) dažādi gruži; 2) māju drupas, krāsmatas; izdegumi, izdegusi zeme. – “Es darišu jūsu pilsētas par počām.” (Milenbahs, III, 454); “Uz Daugavas stāvā radzes krasta, tieši pretim Kokneses pils počām.” (KV, I, 453). Sk. arī Dega; Deglājs; Degsnis; Izdegas; Padega; Sveilis; Svilte; Zemdegas.

Bezdelīga nolaidās zemē, palika par peli, iespruka počās, bet velns par čūsku šim pakal.
Zēns izmuka no počām, palika par svēteli, aprija čūsku. (LTTT, III, 397)

Pogot, pogāt (puogot, puogāt) – visbiežāk saka par lakstīgalas balss skaņām. – “Tālumā pogāja lakstīgalas.” (Blaumanis, II, 242). Sk. arī Traukt; Trīcināt.

16377. Ja lakstīgala pogā tuvu pie mājām, tad tajās mājās ir kāds labs dziedātājs. (LTT)

19070. Ja mati noiet, tad, lakstīgalai pogājot, vajaga ievās sēdēt. (LTT)

*Pogot, svilpot, skandēt, klugstēt,
Dūdot, smilkstēt, smiet un čukstēt,
Līgot, glaudēt, saukt un viļāt,
Balsi locīt, vilkt un cilāt,
Tās tās lagzdīgaliņas
Saldi jauktas dziesmiņas.*
(Gothards Frīdrihs Stenders. *Tā lagzdīgala*)

Popains, pops, sk. Pope.

Pope, popa, pops, popiens (puope, puopa, puops, puopiens) – daļēji pārkūdrojusies sūna, miksta kūdra; purvs ar ciņiem. – “Pašā meža vidū ir pope.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I. sēj., 476); “Beidzot rāvainais popiens izbrists.” (Janševskis, 1994, I, 225); “/Zirgu/ lai aizvedot un sapinot tepat normales popienā.” (Janševskis, I, 309); “Tur aug tādas popas, kad min vīrsū, likst līdz dibinam.”; “Tie popi ar rāviem un zālēm saauguši un sazēluši.” (Fīrekers, Konkordance, II, 86). I. p. v. ‘popains’ (puopains), ‘pops’ (puops) – purvains, ciņains. ‘Popa zeme’ – dumbraina purva zeme. Sk. vietvārda POPE iespējamo saistību ar šo vārdsakni.

Posums (puosums) – līdums; plēsums. – “Jauns posums.” (Fīrekers, Konkordance, II, 86); “Uz posumu govis nelaid!” (Milenbahs, III, 458); sk. arī Līdums; Rājums.

Priedols (prieduols), prieduls, priediene, priediens, priedulājs, priedoksnis (prieduoksnis) – priežu mežs. – “Vecmāmiņa viņu bija paņēmusi līdzi uz priediena malu.” (Balandnieki, 9); “Džungļainā un svešā daba, nepazīstami augi (ar vēriem, siliem, noriņām, priedoliņiem un bērztuliņu birzūkļiem ir salīdzināt nevar!) tādu prieka un laimības sajūtu kā “Kakpēdiņu kalniņā” mums nedeva.” (Ziedonis, II, 49); “Prieduls bij tās maģās priedītes.” (Verners Sakuth, Zviedrija, 2006)

*Ale, manu skaņu balsi,
Kā no tira zelta lietul!
Skan laukā, skan pļavā,
Skan mežā priedienā.
(LD 377.1)*

*Kas tur spīd, kas tur viz
Caur zaļo priedulāju?
Tur nāk mana krusta māle,
Zelta puke rociņā.
(LD 1286.1)*

Pubulis – 1) mezgls dziļā vai drānā; nelīdzenums. – “Uzplečam šuva tādus pubuļus – virsā uzšuva tādus kā mazdziņus.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 320); 2) mazs, balts pavašara mākonis. – “Debess ir skaidra, neredz neviena pubuļiša.” (Milenbahs, III, 401); 3) miežagradus acī. Īp.v. ‘pubuļains’ – 1) ar mezgliem, izciļņiem, nelīdzens; 2) mākoņains.

141. Ja pubulis (mieža grauds) acī, tad viņu var izdzīt apspaidot ar mieža graudu un pār plecu iesviežot vistai. (LTT)

132. Lai pubuli izdzitu no acs, tad kādam nezīnot jāiesplauj acī. (LTT)

*No tālienes es pazinu,
Kura bija sērdienīte.
Pilnas acis asariņu,
Pubulainā villainīte.
(LD 4613)*

*Kunkulainu dziļi vērpju,
Māmulīņas neklausīju,
Uz pubuļa stāvēdama,
Rīgas pili ieraudzīju.
(LD 6992)*

*Pubuļoju, pubuļoju
Dāla mōte dzeju sprēde,
Izkōpuse uz pubuļa,
Iraudzeju brōļa sātu.
(LD 7015)*

*Pubuļota galvas drēbe
Vedējīšu māmiņai.
Uz pubuļa uzkāpusi,
Ieraudzīju Rīgas pili.
(LD 20615)*

*Izklaidus zvejnieku mājas
devušas baltam pubuļa mākonim
kautru pusdienas klusuma solījumu.
(Fricis Dziesma. Meitene Līvzemes liedagā)*

*Viens balts, balts pubulītis gaisā pavid,
vēl āridi ir, tad rūk, vēl rūk un zūd...
(Leons Briedis. Zigis Pubulis)*

Pucene, pucenis, bucene – pīlādzis. Pīlādzi uzlūkoja kā koku (laikam ogu dēļ, kuru galā krustiņveidīgs veidojums), kas aizsargā pret raganām, skauģiem, ļauniem gariem, tāpēc to stādīja māju tuvumā vai jāņos aizsprauda pīlādžu zarus aiz durvju aplodām.

26765. Ar buceņa vici padzen velnu un lietuvēnu, arī burvjiem nav nekāda spēka par buceni. (LTT)

Pa jāņiem nesa pīlādžus un aizlika ārdurvīm, lai tur ļaunums neienāktu. Es ar tagad pa jāņiem staļļiem un istabdurvīm aizlieku pīlādžus. (Dzidra Tontegode, Kurzeme, 2006)

*Man uzauga pucenīte
Zirgu staļļa galiņā,
Ik rītiņus skauga mātē
Garām gāja šņaukādama.
(LD 29835)*

*Kupl aug pucentiņ
Ziērg staļļ galiņē,
Ik rītiņš Vell māt
Garam skrej šņaukdam.
(Tdz 55112)*

*Pucenīte jāņu koks
Tieva, gara izaugus';
Tādu jemšu ligaviņ(u),
Pucenītes garumiņ'.
(Tdz 53556)*

Pulāt, puļāt – saka par paipalas balss skanām. – “Kad rudziem sāk vārpas plaukt, paipala pulā: “Puspelēks, puspelēks!” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 440)

*Puļu, puļu, paipaliņa,
Smalkā lazdu krūmiņā:
kas tev vainas nepuļot,
Pilna māga kukainiņu.*
(LD 2504,1)

Puņģis – bluķa bišu strops.

Pupināt – saka par pupiķa balss skanām. – “Kad pupiķis aizpupina, tad dvaša smird.” (DL, 1893, 9)

24901. Ko no rīta tukšā dūšā pupiķis aizpupina, tam blusas aug. (LTT)

Purpināt – 1) saka par tetera balsi; sk. arī Rubināt; Rūkt; Terkšīnāt; Tīrināt; Vurvulēt; 2) runāt zem deguna, izrādīt neapmierinātību.

Pusnis, pusne – sniega kupena. – “Pušņa – ite ka sanasts snīgs.” (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); “Pīdzan pi kryumim snīga gubom. Zyrgs ka īlein, navar uorā tikt.” (Pēteris Kažuks, Latgale, 2006); atv. no *darb.v.* ‘pūst’, burt. ‘ar sniegu sapūsta vieta’. – “Ka pasa-celās viejputni, sanas pušnis.” (Reķēna, II, 275)

Pusrītenis – ziemeļaustrumu vējš (Fīrekers, Konkordance, II, 95). Sk. arī Austrīņš; Deguna vējš; Idus.

Pūkala – baltā pūka, baltā purva zāle, saukta arī par kaķvillu; melngalve (?). – “Kāda pura zāle ar baltu pūku galā, aug purvainās vietās.” (RLB ZK, 1914, 48)

Pūlevējš, pūļa vējš – dienvidrietumvējš; brāzmais vējš. – “Tupeni jāstāda pūļa vējam pūšot.” (DL, II, 74)

Pūmenis – ziemeļrietumvējš. – “Kad pūmenī miežus jeb kviešus sēj, tad aug pūpēži.” (Fīrekers, 521); sk. arī Plūdenis.

Pūri – 1) ziemas kvieši. – “Saimnieks samal loram pūrs.” = Saimnieks samala daudz pūru. (Zelma Kalniņa, Kurzeme, 2006); “Baseniekiem ir pūru zeme, tiem tad arī balta maize.” (Lidija Jansone, Kurzeme, 2007); 2) kvieši. – “Viņu vieglajā zemītē pūri nepadevās. Cik tie kvieši izauga, tik tie izgāja pa saujīņai vien ķilķēniem un nūdeļiem.” (Balandnieki, 91); “No vārda ‘pūri’ vietvārds PŪRE.” (Karulis, II, 90); Sal. gr. ‘pyroi’ – kvieši; prūšu val. ‘pure’ – lāčauzas; lietuv. ‘pūrai’ – ziemas kvieši.

Vecākās paaudzes ļaudis runāja tikai par pūriem, ar to saprotot ziemas kviešus. Pazina arī kviešus, bet atšķirībā no pūriem tā dēvēja pavasarī sējamos, t.i., vasaras kviešus [..] Kādu daļu no pūru ražas mēdza samalt t.s. ruppūru miltos; no tiem cepa ruppūru maizi – visai iecienītu pārmaiņu vienmuļajā laucinieku uzturā. (Draviņš, 150)

*Neder pūris iesalam,
Ne sērdiene vedeklai;
Pieder miezis iesalam,
Mātes meita vedeklai.*
(LD 23824,1)

*Es cerēju tautiņās
Kā savos brālīšos:
Iķ rītiņus pūru malt,
Iķ vakarus alus dzert.*
(LD 23950)

Sēšu pūrus, sēšu miežus,
Rudeni kāzas dzeršu.
– Gan es tavus pūrus, miežus
Ar govīm noganišū!
(LD 28135)

Pūst – saka visbiežāk par baloža (dūjas) balss skaņām. Sk. arī Dūdot; Dūgot; Gurgot; Totot; Tujāt; Ūbot.

Tikai meža balodis pūš:
visvienalga – nešuj, šuj
vistām pullk, man – duj
Tik slinks, ka nevižo kārtīgu lizdu iztaisīt,
perē uz žaģariņiem.
(Imants Ziedonis. Visi skrien)

Ko tu pūti, meža dūja,
Smagu dziesmu daudzīnot?
(Rainis, II, 194)

Raibs – dažādu krāsu salikums, visvairāk balta un melna salikums attiecībā uz dzīvniekiem, putniem, rāpuļiem (čūskas tautā sauktas par raibgalvēm, raibām pīnēm, raibām plēnēm u.tml.), augiem u.c. 'Raibs' tradicionālajā kultūrā saistīts ar nozīmi 'auglīgs', piem., raibu cimdū dāvināšana nozīmēja piekrišanu kļūt par bildinātāja sievu. Tāpat raibas govīs tika uzlūkotas par visražīgākajām piena devējām.

9455. Ja pa sapinim redz raibas govīs mājā dzenot, tad mājā būs kāzas. (LTT)

11282. Jaunas meitas, gribēdamas izzināt, vai iet tautiņās, izada raibus cimdus un jauna gada priekšvakarā aiziet uz kūti un uzliek savai iemiļotai govij uz ragiem. Ritā agri pieceļas un skatās: ja govīs ritā stāvēs ar galvu uz durvīm, tad tā zīme, ka tautās ies kā likts. (LTT)

271. Ja grib, lai aitām ir raibi jēri, tad vajag iebērt raibā cimdā zirņus, ieiet pie aitām kūti un tos ēst. (LTT)

3954. Kad olas liek perēt, tad licējam vajaga saģērbties raibās drēbēs ar vaļējiem matiem un vajaga likt nepāru skaitu olu un nevienam neteikt, cik olu palikts. Ja visi šie noteikumi izpildīti, tad cāļi labi izdodas. (LTT)

5867. Vabulītes ir Dieva govīs, vārdes Dieva aitas, mazi sarkani kukaiņi Dieva kumeliņi, melni spalvaini tārpīni ar sarkanbrūniem raibumiem Dieva suniņi. (LTT)

9426. Ja ganāmpulkam, mājā dzenot, pa priekšu nāk brūna govīs, tad rītu gaidāma saules diena; ja melna – lietus; balta – vējš; melnraiba – vējš ar lietu; brūnraiba – saule un vējš. (LTT)

31849. Varavīksna ir tāda raiba govīs, kas no zemes ūdeni sūc un pēc tam atkal uzkāpj gaisā. Ja varavīksna ir redzama, tad tā kaut kur sūc ūdeni no zemes. (LTT)

Man bij viena raiba govīs,
Tā man labi pienu deva,
Kūti ragi neiegāja,
Kipī piena nesaslaucu.
(LD 28909)

Kad man būtu div' aitiņas,
Vienu balta, otra melna,
Es adītu raibus cimdus,
Kādus pate gribēdama.
(LD 7278)

Kādi ziedi pupiņai?
Raibi ziedi pupiņai;
Tie Dieviņa pakariņi,
Mīlas Māras vizuļiņi.
(LD 32518,1)

Rains, rainis – 1) raibs, raibi svītrots (visbiežāk par mājdzīvniekiem). – "Pār ceļu pārskrēja rains kaķis." (Jalna Kūrava, Rīga, 2006); "No tā laikam apvidvārds 'rainis' – meža vērsis un govīs nosaukums 'raibe' (=raibaļa)." (Karulis, II, 99); 2) raibs (pārnestā nozīmē). – "Prāts tam nesas balsi locīt, rainā rindā vārdus rindot." (Jansons-Saiva, 53)

Raķelis – medņa un rubeņa krustojums.

Raudēt, sk. Rauds 2. nozīmi.

Rauds – 1) ruds, sarkanbrūns, iesarkans. Arī īgauņiem 'raudjas' – ruds, rauds (par zirgu). – "Pagalmā stāv rauds ēzēlis un plosīgs mīņājas." (Liepiņš, 1985, 126); "Raudi zirgi noskrabina pār manas dvēseles bruģi." (K.Skujenieks); 2) tērauds. Sal. īgauņu val. 'raud' – dzelzs. Pēc vienas no versijām latviešiem tas ir aizgūvums no somugru val. (Mīlenbahs, III, 484), taču, ņemot vērā dzelzs agrīno iegūšanu no raudās, sarkanīgās purva rūdas, kā arī daudzus radn. saknes vārdus citās ide. valodās, varētu būt arī pretējs aizgūšanas virziens. Darb.v. 'raudēt' – rūdīt. Ide. valodās vārdsakne *reudh- devusi no-saukumu virknei krāsu, galvenokārt brūnai, sarkanbrūnai, sarkanai, sal.: lietuviešu 'rudas' (brūns, sarkanbrūns), latīņu 'ruber' (sarkans), angļu 'red' (sarkans), vācu 'rot' (sarkans). Sk. arī Ruds.

Jūdzat bērus, jūdzat raudus,
Vedat mani kalniņā!
Pāries jūsu bēri, raudi,
Es jums vairs nepāriešu,
Es jums vairs nepāriešu
Jūsu duru virināt,
Jūsu duru virināt,
Jūsu kannu klabināt!
(LD 27476,2)

Raudi, raudi, bēri, bēri,
Tie labie kumeliņi,
Tie labie kumeliņi
Pādi vesti baznīcā.
(LD 1334,3)

Es pazinu to puisīti,
Kas [Kurš] asaru dzērājiņš:
Sarkan' vaigi, brūnas acis
Kā tam peļu vanagam.
(LD 9826)

Var.: 3. Dižans puisis, raudi mati.

Sieviņ, mana muteriņ,
Ko rītā vārsim?
Kausim sirmu sivēniņu
Raudajām actiņām.
(LD 27228)

Rājums – izcirtums, klajums, līdums. Sk. arī Līdums; Posums.

Kur, jāniti, meijas cirti,
Kad mejāji lievenītes?
Dieva dēla rājumā
Smuidrajās ozolos.
(LD 32335)

Rāpuči – kartupeļi. – "Rāpučus sēj pilnā mēnes'." (Kuršu kāpu folklorā, 21)

Reņģe, sk. Rēde.

Reķis – liels āmurs, ar ko plēš akmeņus. (DL, 1891, 106)

Renčka I – mazs enkurs. (DL, 1891, 105)

Renčka II – "maza, ūdeņa izgrauzta un iznesta grava." (DL, 1891, 153)

Režģines, režģenes – 1) pastalas, vīzes (DL, 1891, 105); 2) "divas līkstis, tiklam līdzi ar striķiem sapītas, der grezeles vietā lōpiem barību nest." (DL, 1891, 138)

Māte kā režģene,
Bērni kā kamoli.
(Mikla; atminējums: ābele un āboli)

Rēde, arī reņģe – 1) eja starp kalniem vai kokiem apaugušiem pauguriem, arī starp kāpām. – “Visi četri vīri gāja lejā no kalna pa govju dzenamo reņģi.” (Balandnieki, 67); “Pirms pašas mājās dzišanas govis jau sapulcējušās rēdes galā.” (Balandnieki, 73); 2) kāpa; 3) grava. – “Rēde ir platā grava, reņģe – tievā grava.” (Emilija Jansone, Kurzeme, 2002); 4) sloksne, rinda.

*Div' bajāri Rīgā brauca,
Daugaviņa ligojās;
Siksniņēm, rēdīlēm
Kumeliņu neredzēja*
(LD 31192)

Rēdņa, rēdņas laiks – laiks, kad dzīvnieki vai putni met spalvu. – “Spalvu mešanas laiks.” (Mīlenbahs, III, 518)

Rēkt – 1) saka par zirga (ērzeļa) vai lāča, bet dažkārt arī par putnu balss skaņām. – “Lācis pa reizei ierēcās, iestenējās aiz sāpēm.” (Veselis, 1991, 81); sk. arī Bubināt; Zviegt; 2) saka par skaļu smiešanos, skaļu aurošanu. – “Rāc kuo nagudrs.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006)

8632 Meitām ganos tikmēr nebijis brīvu gaviļēt, kamēr lapas saplaukušas, jo tad sities drudzis. Drudzis kādreiz teicis: “Rēc vien, ķēve, rēc, kad likšos mugurā, tad jāšu.” (LTT)

16114. Ķiruļi rēc uz lietu. (LTT)

Pēc tam istabā sanākuši visādi zvēri, gan vilki, gan lāči un briesmīgas čūskas, kas visi rēkdami un šņākdami grasījušies jaunavai uzkrist. (DL, 1892, 22)

Rida, ridas – 1) nolietotas lietas vai sadzīves priekšmeti. – “Dažādas ridas klabēja un grabēja.” (Janševskis, I, 413); “Teiciet tik, lai vīrs ar bērniem nes nu ridas iekšā.” (Janševskis, 1983, I, 14); 2) neērtības, nepatīkšanas; 3) veltīga, bezmērķīga rīkošanās. – “Liela rida, mazs iznākums.” (Mīlenbahs, III, 522); “Paliek tikai jukla balsu rida.” (Janševskis, 109)

Ridāt, ridēt, ridāties – 1) kārtot, kravāt; novākt. – “Es sākšu tūliņ ridāt savas mantas.” (Mīlenbahs, III, 522); “Liec tepat uz lāvas! Vakarā sāvās lietas paridēšu kaut kā.” (Aistars, 17); 2) novākt, (at)darīt, (at)vērt. – “Mokas bij lielas atridāt durvis.” (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, I sēj., 133); “Noridā traukus.” = Novāc un sakārto traukus. (Lidija Jansone, Kurzeme, 2006); 3) posties, gatavoties, taisīties. – “Bet zaļais atteicis: “Lai visi citi ridējas no baznīcas laukā – tu viens pats ienāksi tad tornī.”” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 156); “Saimnieks teicis: “Vēl alus nav ne rūdzis – jūs jau dzersiet, labāk ridējaties tikai projām!”” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, I. puse, 14)

Rieklis, sk. Riet.

Riet, rieties – 1) saka par suņa balss skaņām. – “Suns rej ar tādu neatlaidību, kas pieprasa tūlīt griezties atpakaļ.” (Balandnieki, 264); sk. arī Gaudot; Kaupt; Kvalkšķēt; Kvaukšķēt; Kvelkstēt; Ķaukstēt; Lāt; 2) skaļi kliegt, baurot, bārt, bārties; 3) kost, “no *rei-skrāpēt, raut, griezt, no kā arī raizes, rieva. Piem., “Runcis rej peles.” (Karulis, II, 120). Lietv. ‘rieklis’ – tāds, kas visu laiku baras un skaļi neapmierināts ar kaut ko. Īp.v. ‘rejiģs, rējiģs’ – tāds, kas visu nikni kritizē, kam nekas nav labs. – “Viņš jau pēc dabas tāds rējiģs, bet vēl drusku amatā ticis, nu tad visi viņam slikti un neviens neko neprot. Tikai viņš pats vien.” (Jalna Kūrava, Rīga, 2004)

599. Svešā daļā jāiebāž ķešā akmentiņš, lai suņi nereg. (LTT)

8965. Ja baltu odzi sit, tad viņa savādi spiedz, un sarodas daudz odzes un norej to cilvēku, kurš viņu sit. (LTT)

Dažreiz tik skaisti suni rej,
No mājas uz māju rej,
Pār druvām, kas zem mēness briest,
Līdz atbālsis aiz gāršām dziest.
(Eriks Ādamsons. Dažreiz tik skaisti suni rej)

Sienāži sisina, pērkons iet.
Turi savam sunim muti ciet,
Turi ciet purnu, lai nedabū riet, –
Sienāži sisina, pērkons iet.
(Imants Ziedonis. Turi savam sunim muti ciet)

Rietenis – rietumu vējš, rietumu puse. – “Tagad ezers atvaldzis rāmā rietēja pūsmā.” (Ivaska, 2003, 37); sk. arī Jūrenis; Vežģirs.

Rieža – 1) ežmala, robeža starp laukiem. – “Pelēkzaļa bārkstaina rudzu rieža starp tupenāja sulīgi zaļo skarainumu un mežmalas stīvo mējumu.” (Ivaska, 2003, 27); 2) zemes gabals¹; 3) plāvums. – “Katram bija jānopļauj viena rieža – viena vīra dienas plāvuma tiesa. Šī rieža bija jāsagrābj, jāizžāvē un jāieved šķūnī.” (Balandnieki, 66)

Rudzu rieža vārpaina zvīd.
Tumšbrūnu magoni rauju.
Pamalē balta kā svece stād
Slīteres bāka pār krauju.
(Fricis Dziesma. Zilie kalni Dundagā)

Riķi, riķis – 1) no egļu zariem pīts žogs starp 3 guleniski noliktām kārtīm. – “Starp istabu un kūtiņu bija dārziņš vistām, ar augstu riķu žogu.” (Balandnieki, 10); “Kreisajā pusē bija [...] augļu dārzs, iežogots ar riķu žogu, tas ir pāri cilvēka galvai, stāvus pīts no sausiem egļu zariem.” (Balandnieki, 247); 2) atsevišķie žoga kociņi. – “Darina riķus un stājas gan pie jaunu žogu taisīšanas, gan veco izlāpīšanas.” (Janševskis, 1994, I, 22); “Pussatrunējuši mieti un riķi viegli nāca laukā no smilšainās augsnes.” (Ezera, 1979, 37)

2543. Laimes cepure jāglabā un jānēsā līdz, tad laimīgs mūžs. Vienam nozagta cepurīte, kas bija izžauta uz riķa; vēlāk dzīvē viņam par to nodegušas mājas. (LTT)

Tā kā pa sētu nācās dzīt arī aitas, tad, lai tās netiktu laukā, žogiem bija jābūt pietiekami blīviem riķiem [...] vai tuvu saliktām kārtīm [...] Riķus (apaļa vai uz pusēm pārplēsta koka nogriežņus) nozāģēja visus vienā garumā, augšgalu pietēsa smailu un tos pienagloja pie divām žoga kārtīm, rūpējoties arī, lai augšgalī būtu visi vienā līmenī. (Draviņš, 92; 103)

Rinka – 1) neliela pļava starp tīrumiem (RLB ZK, 1914, 75); 2) rinda, virtene. – “Liela rinka bērnieku, kāznieku, taļcinieku.” (Mīlenbahs, III, 528)

Ripains – lāsains, ābolains, ar apaļiem plankumiem (parasti par zirgu, bet var būt arī par audumu – ar ripveida rakstu, u.c.). – “Kumejš tumši dzeltenā plaukā, tāds ripains un spangaini ābolains, kā bišu novaskots.” (Mīlenbahs, III, 530); “Vai nu dižo dzelteno ķēvi, vai apaļo bēro, vai atkal ripaino zilo.” (Janševskis, 1994, I, 184)

Kumeliņu ripainīti,
Kur nometi iemauktinus?
Mana jauna līgaviņa,
Kur padzēri sudrabiņu?
(LD 21542)

Bērit manu ripainīti,
Manu lietu kaisītājs:
Cēsis groži, Rīgā pipe,
Valmierāi iemauktīni.
(LD 29929, 1)

¹ Klaušu laikā tas bija zemniekam muižas iedots zemes gabals, kas bija obligāti jāapstrādā.

Ripaiņi, spungaiņi
Mūs' māšas divieji;
Situse, auduse
Mūs' māšiņa.
(LD 25470)

Rītenis – austrumu vējš. – “Lēns rītenis nesa šurp zvanu skaņas un bungu rībie-
nus.” (Janševskis, 1983, II, 133); sk. arī Zemenis.

Roga (ruoga) – tukša, izkulta, arī no stiebra nolauzta vārpa. – “Balandnieces, izkā-
pušas no ratiem, nolasīja no lindrakiem sienu un rudzu rogas un tad gāja taisni uz baz-
nicu.” (Balandnieki, 230); “Pie pušķiem pieder arī rāceņi, kuros sasprauž rogas, piekabina
tos tāpat pie griestiem un arī uzskata par kaut kādiem fantastiskiem gaisa lidoniem.”
(Janševskis, IV, 134); *darb.v.* ‘rogāt’ (ruogāt) – 1) pārkulstīt izkulto salmu rogas; 2) nurrāt
(par kaķi).

Labība, slapja savesta, sapelēja, nevarēja rijā izžāvēt, pārkurināja, ka vairs visi graudi nedīga.
Kulot graudi palika rogās. (Dinsberģis, 14)

Laima gāja auzu lauku
Auzu skarū mētelīti;
Dieviņš gāja rudzu lauku
Rudzu rogu cepurīti.
(LD 32555)

Nevar miezis būt bez rogas, nevar zobens būt bez spala,
Nevar ledū izcept maizi, nevar dzīres būt bez dziesmu.
(Jansons-Saiva, 53)

Rogāt, sk. Roga.

Rokpelnis (ruokpelnis) – gadījuma darbu strādnieks. – “Bet kādiem tad isti zemi
dala: tikai kalpiem jeb vai amatniekiem un rokpeļņiem arī?” (Janševskis, I, 302)

Roza I (ruoza), rozis (ruozis) – 1) paugurs, it sevišķi purvā; kalna virsa; sausa vieta
purvā; maza plava lauku vidū; nelīdzena vieta (piem., grīdā). – “Kalna roza.”; “Uz rozīņas
audzis milzīgs ozols.” (Mīlenbahs, III, 585); 2) nodalīta, norobežota rinda; lapu koku josla
skujkoku mežā. – “Salikt burkānus, žagarus, saknes rozā.” (Mīlenbahs, III, 585). “Pamatā
ide. *reg- taisns, nolikt taisni, vadīt, izstiept, uzslīet, virziens, līnija [...] Visas šīs nozīmes
saistītas ar semantikas pamatelementu – ‘būt taisnam, izstieptam, uzslīetam’.” (Karulis,
II, 131). Sk. arī Rēzēt vārdnīcas I daļā.

Roza II (ruoza) – viegla dzīve, uzdzīve. – “Kad kungi nebūs mājās, tad tik mums
būs roza.”; “Meitas piedzērušās, – nu tik ir roza!” (Mīlenbahs, III, 586)

Roza III, rozišanās – stāipīšanās, izstiepšanās. *Darb.v.* ‘rozīties, rozīt’ (ruozīties,
ruozīt) – stāipīties, gorīties; žāvāties; stiept, izstiept. – “Kū tu rūzīs: voi naiši struoduot.”
(Brencis, 133); “Teik rūzēitis, celītis visi augšā!” (Marija Kursīte, Zemgale, 2005)

Kā tu nāci, nestaipīts,
Izstāipītu zemīdē?
Tavas dzīslas nestāipītas,
Tavi kauli nelauzīti.
(LD 27795,7)

vēl brītiņu parozās saule un palēnām ceļas gērblītes
vēl brītiņu kaila gaisma pār acim kā atbals kūpēs
(Knuts Skujenieks. dzestri verdoša saule pār sniegu nožāvājas)

Var.: 4. Tavi kauli nerozīti.

Rozīties, sk. Roza III.

Rubināt – saka par tetera, rubeņa balsi. – “Mežs tapa kluss, tikai rubeņi lālē rubināja.” (Veselis, 1991, 216). Sk. arī Purpināt; Rūkt; Terkšīnāt; Tirināt; Vurvulēt.

Stalts rubenis rubināja
Stalta bērza galiņā;
Stalts bij mūsu bāleliņš,
Staltas māršas mums vajaga.
(LD 12356)

Ruds – iesarkans, brūngani iesarkans (par matiem, acīm, par zirga u.c. ķermeņa krāsu). – “Ruda – iesarkana, krēpes un aste var būt gaišākas, bet nekad melnas; a) dūkanruda – spalva, krēpes un aste tumši brūnas; b) dzidri ruda – gaiši ruda; c) dūkanruda baltskaris – tumšbrūna spalva, bet krēpes, aste un vēzišu skaras baltganas.” (Zirga pase, 11); sk. arī Rauds.

Rudas bites, meilas bites
Krīt pie mana vainadziņa;
Sīvas tautas, lēnas tautas
Jāja mani lūkoties.
Sivājāmi atsaciņu,
Ar lēnāmi saderēju.
(LD 10589)

Es pazinu to puisīti,
Kas kuls savu ligaviņu:
Sārti vaigi, rudas acis,
Pasarkani matu gali.
(LD 9831)

Rukšķēt – saka par cūkas balsi. – “Stūrī aizgaldiņā rukšķ cūka.” (Ancelāne-Kundrate, 46); sk. arī Kvinkstēt; Kviekt; Urkšķēt.

5051. Ja cūkas vakarā rukš un nes salmus migā, otrā dienā līs lietus. (LTT)

11119. Jauna gada naktī pulksten divpadsmitos vajaga iet uz cūku kūti, pieklaunēt pie kūtes durvīm un klausīties, cik reizes cūka rukšķēs, pēc tik daudz gadiem dabūs precēties. (LTT)

Rumba – 1) atsevišķs paaugstinājums kādā līdzenumā; 2) ūdenskritums, ātrs ūdens tecējums. – “Braucot pāri Ventai, tur tāda akmeņaina vieta, tāds ūdens kritums – Ventas rumba.” (Jānis Pērkons, Kurzeme, 2006); 3) riteņa centrs, vidus; caurums riteņa centrā; sk. arī Maule; 4) kaut kas apaļš, resns; 5) ļoti zemā balsī runājošs, dziedošs cilvēks.

3848. Ja kādreiz pie mājas atrod olu kaut kur zemē, tad to ir nometis burvis un apbūris šo māju ar sliktu. Lai mājai caur apbūrumu nebūtu jācieš, tad vajag olu iebāzt rumbā un noslīcināt, tad par burvības neizdošanos burvim jācieš trīs dienas drudzis. (LTT)

3862. Pēc tam, kad tev ir nozagta kāda manta, ņem vecu rumbu un aizķilē abus galus ar ķīļiem, un aiznes ceturtdienas vakarā pēc zagšanas uz avotu un saki: “Tā lai tā cilvēka sirds puto, kā tā rumba.” Tad tas cilvēks nevarēs nekur miera atrast, kamēr atnesis to mantu atpakaļ. (LTT)

Ko tu dziedī, rumbas kaklis,
Tev jau labi neskanēja,
Es dziedāju, man skanēja,
Ar savām māsiņām.
(LD 869,4)

Rupji dzied tautu meita,
Kā dižāja rumba krāc;
Smalki dzied mūs' māsiņa,
Kā biīte ābolā
(LD 896) var.

Tā nebrauca lieli kungi,
Kā brauc mani bāleniņi:
Priežu rumbas, riteniši,
Sasprādzēti kumeliņi.
(LD 3433,1)

Liela, resna jāna māte
Gul kā rumba ustabā
Dzeldis tevi jāna bērni
Ar asām dzellenēm!
(LD 32582,4)

Rusls, ruslains – 1) brūngani sārti pelēks (par krāsu). – “Auguši kvieši labi, un vārpas metas jau ruslas.” (Janševskis, 1994, II, 207); “Cauņādu ziemeni galvā, siltus zābakus

kājās un ruslu puskažoku mugurā." (Janševskis, I, 152); "Viņas varenie, tumšruslie mati bija atlaisti vaļam." (Janševskis, 1983, II, 331); "Jūsu reti skaistie sirmie mati, ar īpašām ziedēm krāsoti, kļūs maranoti rusli." (Zariņš, 50); 2) nobrūnināts, apcepies (par ēdienu). – "Met gabalu sviesta kastrolī, lai staipans un rusls paliek." (Zariņš, 190). Radn. vārdiem 'rūsgans', 'rūsa'.

Rūciens, uzrūciens, rūkšana, sk. Rūkt.

Rūcis – 1) urga, strauts. – "Ūtrys ryucs upī idļa', pyrmais idļa nu pūra." (Vladimirs Kravalis, Sibīrija, 2005); 2) zema, mitra vieta, kur krājas ūdens. Iespējams, pamatā ide. vārdsakne *reu-; *rū- trokšņa skaņu atdarināšanai.

Bōrinīti, bōrinīti.

Na bōriņa asariņas;

Bōriņiša asariņas

• Pōr gaļdiņu ryučim it.

(Tdz 38063)

Saullākta spēiteigais stors

skrin pa putina pādqm un atrūk.

Bridēju snīgā: vēļ dzveis!

Kryutis pukst kluseņom sirds:

laikagrōmota jaunēna rūkōs,

Volūda uzdzērēst kai ryucs.

(Andris Vējāns. 1942. goda zīma)

nanūzeimeiga ryuceiša

leluo mīlesteība

pret upi

(Ingrīda Tārauda. Nanūzeimeiga ryuceiša)

Redz, kaida laipa vaca

Savad div pasauļus kūpā;

Zemūškā būrģaļoj ryuceits.

Aužkā zylajūs dabasūs

Bolli mōkyuņi.

(Ontons Slišāns. Redz, kaida laipa vaca)

Rūgsnis – 1) izrūdzis purvs. – "Mums ir purvs kā rūgsnis izrūdzis." (RLB ZK, 1914, 75); 2) lietains laiks, "kad miglains un padebeši nokārušies līdz zemei un lietus pastāvīgi smidzina. – "Nu jau otra diena, kamēr laiks ir kā rūgsnis."" (RLB ZK, 1914, 75–76)

Rūkains, rūkans – 1) melns ar dzeltenām svītrām (par krāsu); 2) sarkanīgs. – "Rūkanas debesis."; 3) spalvainš. – "Ar rūkainām kājām." (Fennels, 1988, 78); "Šauras, stipras, rūkainas krūtis." (Fennels, 1989, 100)

Rūkt – 1) saka par lāča, suņa, bet arī par dažū putnu, piem., tetera, rubeņa, ūpja, arī par bites, bet arī neapmierinātām, zemām cilvēka balss, dunduru vai citām skaņām. – "Kad rubenis aizrūc, tad blusas ēd." (DL, 1893, 9); "Rūc kā ūpis." (DL, 1894, 4); "Vēders rūc." (Mīlihs, 1806, 55); "Ar lūpām atdarinot dunduru rūkoņu: bizzz-bizzz dundurs astē, vāle pierē, bizzz-bizzz!" (Ancelāne-Kundrate, 10); sk. arī Dūkt; Purpināt; Rubināt; Tirināt; Vurvulēt; Zuzināt; 2) saka par pērkona dūkoņu. – "Kādas trīs reizes noplaiksniņa zibens un nodārdēja stipri rūcieni." (Balandnieki, 370). *Lietv.* 'rūciens, uzrūciens' – vienreizēja balss "palaišana"; 'rūkšana' – ilgstoša vai garāka balss "palaišana"; *lietv.* 'rūcējs' – tas, kas runā vai izdveš rūcošas balss skaņas.

30611. Teteris rūc: "Vakar ēdu, dzēru. Kur palika mana sudraba karote?" (LTT)

Kad rubenis aizrūc, tad blusas ēd. (DL, 1893, 9)

Reiz jokotājs vīrs aizgāja līdz zvejniekiem jūrā zvejoj. Zvejojot uznāca liels vējš – bij jāsteidzas malā. Bet lai izdotos malu sasniegt sveikiem, tad vīrs visu laiku labināja Jūras māti tiem vārdiem: "Jūras māte kā bitīte dzied, kā bitīte sanē!" Bet tiklīdz izbrauca laimīgi malā, tad vīrs, it kā par negaisu atspītēdams, iesaucās: "Rūci nu tu lāču māte! Gribēji manu dvēseli aprīt!" (Lerhis-Puškaitis, 1903, VII daļa, 1.sēj., 376)

Māte labi dziedāja, tēvam balss nebija, tas bija rūcējs. (Mārtiņš Tontegode, Kurzeme, 2006)

Nosarūca lāču māte,

Meitiņai piedzimstot:

Būs tā meita, kad tā augs,

Puišiem ceļa negriezīs.

(LD 1173)

Izeji sētā, izeji kalnā –

Avoti zvana, rubeņi rūc.

(Viktors Eglītis. Pavasarī)

Rūsgans, rūsans, rūsens – brūngans, sarkanīgs, ruds (par krāsu). – “Tikai augstu sasukātie mati, kupli un rūsgani, pauž viņā mītošo spēku un nemieru.” (Balandnieki, 339); “Vietām rēgojas kaili, rūsgani pauguri.” (Balandnieki, 66); “Ziemā /zirgs/ saņēma vāju uzturu, tāpēc gandrīz līdz Jāņiem viņam bija izspūrusi vecā spalva, uz muguras pašam rūsgana.” (Balandnieki, 308)

Saka – sazarojums, stakle (piem., upei, bet arī SAKAS upes nosaukumā). Radn. vārdam ‘sakārnis/čakārnis’. Sk. arī Čaka; Čakārnis; Šekums.

Sakārnis, sk. Čakārnis.

Saksenis – dienvidrietumu vējš. – “Saksenis tik reti lietu uzdenot.” (Janševskis, III, 163); “Gribējām iet jūrā, diži pūta saksinis.” = Gribējām braukt jūrā, bet ļoti stipri pūta saksenis. (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Salns, salnis – 1) parasti attiecībā uz zirgu vai govi, kuriem noteiktas krāsas pamatam (bērs, melns u.c.) piejaukta samērā daudz baltā krāsa. – “Tumsā gremoja viena salna un viena lauka gov.” (Upīts, 114); “Bērai, rudai spalvai piejauktas klāt baltas spalvas; a) salnbēra – bēra ar baltām spalvām; b) salnruda – ruda ar baltām spalvām.” (Zirga pase, 11); 2) sirms.

Pa lielceļu, kas augšup vijās,

Reiz mani veda kumeļš salns,

Līdz, bīzīs paslēpts, parādījās

Man Gaiziņš – gaišais, maigais kalns.

(Eriks Ādamsons. Dziesma par Gaiziņu)

Sane – “savāda muša” (Brencis, 134). No *darb.v.* ‘sanēt’.

Sanēt, senēt – 1) saka par bites, arī citu kukaiņu balsi. *Lietv.* ‘sanoņa’. – “Gaisā dzirdama kukainīšu sanoņa.” (Balandnieki, 348). Sk. arī Dūkt; Rūkt; Sikt; Vivināt; Zuzināt; 2) maigi skanēt, maigi dūkt. – “Kāpu niedres līgojas vējā un san.” (Bels, 14); “Un atkal klusums san no rīta.” (M. Melgalvs); “Gandrīz nedzirdami sanēt iesāk sena stīga.” (K. Ābele); Pamatā ide. *suen- skanēt. *Sal.* latīņu ‘sonō’ – skanu; *senind.* ‘svanati’ – skan; *senīru* ‘sanās’ – čukstēšana. (Gamkrelidze, Ivanov, I, 123)

Upe tek dimdēdama,

Daugaviņa skanēdama;

Upe kārklu pieaugusi,

Daugaviņa ozoliņu.

(LD 31023)

Silā man rudzi sēti,

Silā dēti¹ ozoliņi;

Zied rudzīši, san bitītes,

Pats prieciņa nevarēju.

(LD 645)

Var.: 1. Upe tek senēdama,

2. Daugaviņa dimdēdama.

¹ Dēt – parasti vārdsavienojumā ‘dēt dori’, arī ‘dēt ozolu’ vai citu koku – dobt koka dobumu bitēm.

Sarks, sarkis – brūnas krāsas (parasti par zirgu vai govī); sarkanīgs, sārts.

*Ieraudzīju, vien pazīnu,
Kura bārga mātes meita.
Sarki vaigi, mellas acis,
Šķiltin šķīta valodiņu.*
(LD 11156,1)

*Tev pat jausmas vēl nav, kā iraid ap sirdi, kad vērsis
Raibais atsakās vilēt vai kad sarkis aiz nespēka stājas!*
(Donelaitis, 53)

Sarķe ir gaiši sarkana. Kā nokaltusi skuja. Aizšvirstēsies un nodegs. Atceros plīti un paskatos uz mājām. Bet viss ir kārtībā. Tikai saule izdedzinājusi mauriņu sētā. Sarķes sarkanums mani uztrauc. (Imants Ziedonis "Ildze man raksta vēstules")

Sausas, sausa, sausiena – sausa zāle, kūla; sausa vieta. – "Govis sausienā sa-griezta vienuviet." (Endzelīns, Hauzenberga, II, 461)

Sauseklis – 1) sausa vieta; 2) nokaltis augs, krūms, koks; 3) sēklis upē vai citā ūdens tilpnē.

Sausenis – 1) sausais dienvidaustrumu vējš. – "Ziemeļaustrumu vējš, sausenis, Baltijā vissausākais." (KV, III, 2321); sk. arī Sauspūtis; 2) nokaltis koks; 3) sausiņš.

Sausgalis – koks ar nokaltušu galotni. – "Sausgaļus deva skaidu malkai." (Mīlenbahs, III, 775). Sk. arī vietvārdos: SAUSGAĻU ciems Kurzemē.

Sausnējs, sausne, sauksne – 1) vieta mežā, kur aug sausa sūna un zāle; 2) nokaltušie mežaudžu koki, kaņepju augi u.tml.

*Es izaugu pie bāliņa
Kā sausnīte kaņepēs;
Ne tautiņas man's zināja,
Ne bāliņi daudzināja.*
(LD 9652,1)

Sauspūtis, sausvējš – dienvidaustrumu vējš. – "Nu smuki ceļi žūst, sauspūtu vējš!" (RLB ZK, 1914, 51); "Pēc lietus iestājas sauspūta, t.i., sauss laiks ar vēju." (Mīlenbahs, III, 776); "Tikai šur tur caur ābeļu zariem redzēja zilajā gaisā nelielu baltu mākoņu lēkšas, kas, viegla, sauspūta vēja nestas un šūpotas, kaut kur it kā steidzās tālās, nezināmās gaitās." (Janševskis, 1994, I, 10); sk. arī Sausenis.

Sāmāt, sāmāšana – "šis vārds pazeistams tikai ols dareišonas terminoloģijā, nikur cetur. Kod olu dorūt mysa ir salīta lelajā kubulā, tai pīlīk mīles mysas audzēšonai. Kubulu apsadz ar drēbi. Jo ols aug, tod pēc kaida laiceņa jau var maneit boltas un bryunas pu-teņas, jo vyss vērss jau matās apsagts. Jaucēšs putōdamis un čaukstādams aug, kū var redzēt, bet ari dzērdēt. Šū atteisteibas procesu ols dareišonā sauc par sāmōišonu. – "Redzi, kei jau ols sāmōj." – "Nu tovas lyktōs mīles nikam nadar. Ols navar sāmōit. Voi mīles ir vacas bejušas, voi tu esi kū nalabi padarejis, jauciešs i načaukst, i nasāmōj." (Latkovskis, 1959, 11–12). Sk. arī Jaucēšs.

Sāmenis – ziemeļrietumu vējš, vējš kas pūš no Sāmsalas (Sāremā). – "Lietus būtu gaidāms tikai tad, ja iepūstos sāmenis." (Janševskis, III, 163); "Lēnais sāmenis nes

baznīcas zvana milīgās skaņas šurp." (Janševskis, III, 414); "Iesagrieza sāmini." (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Sedums – 1) jūras līcis; 2) piestātnes vieta ūdenstilpnes krastmalā. – "Desmit rīdzēs izirusi, sedumā kāpj laivu boga." (Jansons-Saiva, 29); 3) vieta jūrā, kur var mest tiklus; 4) vieta jūrmalā, kur zvejnieki izkar zvejas tiklus žāvēšanai.

*Sedums vienkop sapulcējis
Visu flotili jau braukāt.
Startšāviens līdz atskanējis,
Laivas steidz uz mērķi braukāt.
(Michaela Kairis. Zvejlaivu sacīkšu dziesma)*

Seķis I – raibas krāsas (parasti par zirgu). – "Vīrs ara ar sarkanu seķi." (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 181)

*Nem, jāniti, seķa zirgu,
Apjāj manu zirņu lauku,
Izmin smilgas, izmin gužņas,
Lai aug mani tīri zirņi,
Lai aug mani tīri zirņi
Zarotāma pākstitēma.
(LD 32560,7–4)*

Seķis II – zemē iespiestas kāju pedas. – "Kaut to seķi varējis sekt." (Milenbahs, III, 815)

Selga – jūras klajums; tāla, dziļa vieta jūrā. Vārds aizgūts no lībiešu valodas – 'sālga' – mugura; atklāta jūra. – "Ap laivām un laivā pagāja Jonatana bērniņa un vēlāk arī pusaudža gadi, kad viņš brauca selgā līdzī tēvam un vecākajam brālim." (Bels, 16); "Varbūt tas izklausās savādi, bet selgā laiks rit nemantot." (Belševica, III, 22); "Redzu /zvejas laivas/ ieslidam selgā." (Ivaska, 2003, 80); "Saule jau zemū, kad kuģis no ostas dambju skavām ieslid selgā." (Ivaska, 2003, 154)

*Un vecais mols, un upes grīva,
Un kaiju kļaiņas debesīs,
Un murdi, kuri gaida zivis,
Un selgā laivas divas, trīs.
(Ārija Elksne. Vārdi viņņos)*

*Bet agrumā, kad rīta migla šķirsies,
pret selgu zemā laivā zvejnieks irsies
un irkļiem pilēs spožas viņu tāsas.
(Fricis Dziesma. Kautrā allažība)*

*Gaiss apkārt nodreb drūmā rūkoņā,
Pret krastu selga bēg un viņi šķeļas.
(Rainis, I, 182)*

Sence – gliemežvāks. Burt. 'skanošais', atv. no *darb*.v. 'sanēt, senēt' (sk.).

Sētmalieši – bites.

26976. Par sētmaliešiem sauc bites, lai tās nebūtu jāsauc istā vārdā. (LTT)

Sētmaļa gaļa, sētmaļa – karbonādes gabals. – "Sētmaļieši/sētmaļe gale – karbonādes gabals (cūkas kautķermenī)." (Ūsele, 148)

Siklis – mazs purviņš pļavas, ganības, dažkārt meža vidū. – "Mežos gar sikļa malām aug sēnes." (RLB ZK, 1914, 76)

Sikt – 1) sikt, nokristies, izsusēt (īpaši par ūdeņiem). – “Viss darbs būs izsīcis.” (Fīrekers, 385); “Ūdens neva nemaz sīcis, placis.” (Fīrekers, 385); “Nevar izsikt Daugava!... Straume nevar stāt.” (L.Breikšs “Dziesmu Daugava”); 2) iztukšoties. – “Naudas krājums sīkdams sīka.” (Mīlenbahs, III, 838); Pamatā ide. *sei-: *sī- pilēt, tecēt. (Karulis, II, 181)

– Man liekas, ka tu esi apsīcis savā rakstniecībā un meklē ierosinājumus un jaunus tematus.
– Tur tu maldies! Es nepavisam neesmu apsīcis.
(Eglītis Anšlavs, 1980, 191)

*Tā nevar palīkt – un nepalīks,
Par velti cerāt, ka straume sīks,
Ka ūdeņi pārskries un aprimsies
Un atkal viss pa vecam ies.*
(Rainis, I, 176)

Silava – 1) priežu vai egļu mežs; 2) viršu krūmājs, kas parasti aug sausā, smilšainā augsnē; 3) meža pļava, kurā aug koki. Vārdu ‘silava’, arī ‘sils’ pamatā ide. *(s)kel- izžūt, izkalst. Nozīmes attīstība: izžuvusi augsne, smiltaine – mežs smiltainē – priežu mežs. (Karulis, II, 182)

Silava, silava, silava. Pus dienu nekā cita. Rets staignājs vai rāvokšņains ezeriņš [...] Augu dienu raugos uz silavu. Neizlaižu silavu no acīm. (Ivaska, 2003, 45)

Sils – 1) sauss priežu mežs ar nelielu egļu vai bērzu piejaukumu, parasti smiltainā, mazauglīgā zemē. Pamežā sastopami arī kadiķi; 2) izžuvusi augsne, smiltaine; 3) sils, sili, silene – virsājs, virši. Dažkārt par silu sauc arī vēl citus augus, kas aug silā.

*Jauna puīša kumeliņa
Pie mietiņa nesieniet,
Sieniet silā pie priedītes,
Lai skan sili dancojot!*
(LD 29756,1)

*Kam gribēja šo naksniņu
Gulēt bites siliņā?
Silā bija pulka ziedu,
Smagas medus nešļaviņas.*
(LD 30335,1)

Sirks – sirms, iepelēks. Agrāk visvairāk par zirgu, tagad var attiecināt arī uz mašīnas u.tml. krāsu. – “Sirķis – tāds kā balts, tā kā pelēks.” (Bušmane, 291); “Savus jaunākos, labākos zirgus, no kuriem viens ir sirmis, otrs sirķis, pāri nedēļu nemaz nav laidis darbā.” (Janševskis, 1983, II, 238)

Sirk – smalkā, trīcošā balstiņā dūkt, parasti par sīku kukaiņišu balsi. – “Mousa sierc.” (Brencis, 135)

Sirms, sirmis – kad pamatkrāsai (melnai, bērāi, sarkanai u.c.) piejaukta balta (parasti par zirgu, cūku, bet arī par matu krāsu). – “Melnas spalvas jauktas ar baltām vienmērīgi; a) baltsirma – gandrīz visas spalvas baltas; b) melnsirma – melnas spalvas lielā pārsvarā; c) zilsirma – atsit zilganu nokrāsu; d) ābolaini sirma – melnas un baltas spalvas sakoptas plankumos ābola lielumā; e) mušaini sirma – nelieli melni plankumiņi (mušīņas) baltā spalvā; f) teteraini sirma – ar iesarkaniem plankumiņiem (mušīņas) baltā spalvā; g) salnsirma – spalvā jauktas baltas, melnas un citas krāsas spalvas.” (Zirga pase, 11)

*Ko tu raudi, kas tev vainas,
Mana jauna ligaviņa?
Vai man trūka sirmu zirgu,
Vai rakstītu kamanīnu?*

Ziemā braucu sirmus zirgus
Rakstīlāmi kamanām;
Vasarāi oša laivu
Pa dziļaju ezeriņu.
(LD 26864,1)

Sirpiši – gaiši pelēki tārpiņi, saķērušies daudzi kopā veido it kā sirpi.

Sierps ir mozi mozi tuorpenī boltom gaļveņom. Velās puori tys ap tū, It čupā puori smiļtej, mož i par jiuđiņi. Vins nu ūtra nasašķirās nūst. Vīnu raizi redzieju, veļ gonu puika beju. Redzieju pusmetra garu, rūkys rasnumā. Tys ap tū sasačieruš. Par rudzu gryudeņim smolkuoki. Mama sacieja: "Ai diveņ, te sierps it!" Ji juosalik buteli ar šņabi. juoapļaj. Lobs pret vysuodom suopem, rematismam, kaulu suopem. (Pēteris Kažuks, Latgale, 2005)

30516. Pļavās dzīvo čupiņās mazi pelēki tārpiņi. Ja tos ar pirkstu aizskar, tad viņi tūliņ pazūd, un ar to pirkstu var izdziedēt deviņas vainas. (LTT)

30517. Ar pirkstu, ar kuru izjauc sirpišus, var atņemt sāpi. (LTT)

30518. Kas atrūd sierpi (mozus tārpiņus, kas rindiņā kustas uz priekšu) un izmaisa tū ar savu rūku, tys var rūzi apribt. (LTT)

Sirsināt – saka par sienāžu balss skanām. – "Sienāži jeb sirseņi vasaras vakaros sirsina." (RLB ZK, 1914, 77); sk. arī Cizēt; Čirpstēt.

Sisināt – saka par kļu su bites, cāja vai citas mazas, sīkas radības balss skaņu, bet arī par kļu su cilvēka balss skaņu. – "Cāliši zem vīstas spārniem gulēt iedami sisina. Bites vakaros uz skreijlaipiņas gulēdamas sisina. Kaimiņi kaktā sastājušies slepeni sisināja." (RLB ZK, 1914, 77). Sk. arī Dūkt; Rūkt; Sanēt; Sikt; Zuzināt.

Sikt – 1) saka par mazu kukaiņu (piem., oda, bites) radītām balss skaņām. – "Uz brūgakmeņiem sīca sienāži." (I. Ziedonis "MLK"); sk. arī Dūkt; Rūkt; Sanēt; Vivināt; Zuzināt; 2) sīki, smalki skanēt. – "Pieliec vēl malku, Elza. Citādi sic vien, līdz pusnaktij vārisies." (Ezera, 1980, 158); Pamatā ide. *sen- skanēt (Karulis, II, 181). Sk. arī Džinkstēt; Pīkstēt.

21317. Ja mušas ziemā istabā atdzīvojas un sīc, tad būs atkusnis. (LTT)

21904. Kad ods uzlaidies kaut kur sūc asinis, tad tas sīc: "Kad būtu zinājs tādu laimi, es būt paņēms' spaini līdzā." (LTT)

25426. Kad vecais Andrejs bija nomiris, tad vecākais dēls tam aizspieda acis un sacīja žēlīgā balsī: "Mīlais tēvs, kādēļ tu esi miris? Vai tev nebija bagāta māja, labi zirgi un brangi lopi? Vai bērni un bērnu bērni tev nebija paklausīgi? Mīlais tēvs, kāpēc tu mūs atstāji? Tavs zirgs ir nokāris galvu, tavi lopi bļauj, tavas bites sīc, viņiem vairs nav saimnieka [..]" /Rig. Almanach, 1864. Des alten Andreas Tod, 48./ (LTT)

*Starp nārību un viršu ziediem
Ap sausu sēni muša sīc.
(Ārija Elksne. Iē asins lāsē)*

Sīpa – stipra lietus gāze; vētra, orkāns. – "Tas, brālīt, nav viesulis, tas ir ilīņš vai sīpa." (Janševskis, 1983, II, 284); "Briesmīgai sīpai uznākot, bija aizskrējušas projām." (Janševskis, 1983, II, 296)

*Izmocītās atmiņās deg sapņu lava,
ēnu sīpas krīt,
un tu pēkšņi izmisumā dzirdi
tikai
savu nemierīgo sirdi.
(Fricis Dziesma. Vētrains vakars Līvzemes krastā)*

*Un skrejošā mirklī, kad pašķiras
alpainās lietus sīpas.
(Fricis Dziesma. Vēji no jūras)*

*Kam savs draudziņš – tas no sava draudziņa,
Kam nav sava draudziņa – tas no zila gaisa,
Tas no zila gaisa
Un no vientulības,
Un no sliežu stripas,
Un no lietus sīpas.
(Ārija Elksne. Kam savs draudziņš – tas ar savu draudzinu)*

Skadiņi – zediņi; sētas, žoga mieti. – “Skadiņu žogs.” (Mīlenbahs, III, 863). Sk. arī uzvārdu ‘Skadiņš’.

Skruzītis – vāvere. Sk. arī uzvārdu ‘Skruzītis’.

Skuldas, skulduri – 1) kauta lopa iekšas; 2) cūku kājas, dažkārt arī aste. – “Dobeles apgabalā no nogrūstiem miežiem vārijuši biežputru, klāt pieliekot cūkas asti un kājas, t.i., skuldurus.” (DL, 1891, 4)

19864. Vastlāvja vakaru sauc Naudītē par Skulduru vakaru, jo senču ieraša bija tai vakarā saimei dot ēst cūkas skuldurus (kājas, kulkšņus), lai cūkas labi aug un vairojas. /Balss, 1886, 13, Naudite/ (LTT)

Skupsna, skupsnis – meža puduris. – “Pieder pie meža arī koku pudurs, skupsna, bet nav tāpēc vis jau mežs.” (Mīlenbahs, III, 905); “Vēri, skupsnas, birttālas iekūst šai blāzmā un stāv nekustīgi kā ziedlapas dzintarā.” (Ivaska, 2003, 27); “Krasti ar egļu skupsnām un priežu stumbriem ir zaļgi pelēki.” (Ivaska, 2003, 41)

Skuta, skuts – 1) neliels skujkoku meža gabals. – “Mums nav lāga meža, mums ir tikai tādās skutas.” (RLB ZK, 1914, 77); 2) bieža skujkoku jaunaudze (mežā); meža biežonis; biežņa. – “Te piepeši dzird: skutā sāk šalkt.” (Valdis, 424)

<i>Mjaita puisī pipjančāja</i>	=	<i>Meita puisī piepeņķēja</i>
<i>Pi jagleitīs skutenā.</i>	=	<i>Pie eglītes skutā.</i>
<i>Koļai puisis pjančājās.</i>	=	<i>Kamēr puisis mēģināja atpeņķēties,</i>
<i>Toļai mjaita gobolā.</i>	=	<i>Tīkmēr meita gabalā.</i>

(Tdz 42862)

Inese: Kas ir skuts?

Antons: Tāda jaunaudze, eglītes, to mūsu apkaimē sauc par skutu. Un pa to skutu dzīvoja iri. (Zandere, 2006, 48)

Skutulis, skutelis, skutuls – 1) koka bloda. – “Penkulene bija zinājuse tā ierīkot, ka taisni pie baltajiem šķīvjiem nosēdās mežsargs, Indriķis un skroderis. Citi ēda no māla blodelēm un skutuliņiem.” (Janševskis, I, 129); “Tās karpas top iztīrītas, gabalos grieztas, skutelē liktas un ar vīnetiķi aplietas.” (Zariņš, 96); 2) skujamais nazis.

Slaugzna, slaugznis, slauksna – sasalusi vai sakaltusi, cieta zemes vai kā cita virsējā kārtā. – “Kad sērsnām vai arī ledum, slaugznai neiet pa virsu, bet lūzt iekšā, tad iet aplūzām.” (DL, 1893, 145); “Netīrumu un dubļu slaugznis.” (Mīlenbahs, III, 918)

Slāpuksnis, slāpukšņa – “mežs, kur priedes neaug, bet egles un bērzi vien” (Ulmanis, 264)

Slēne, slēšne – 1) zema, mitra, purvainā vieta; 2) pļava starp laukiem vai pļavas strēmele meža vidū. – “Visa pļavas slēne ar liču loču aizejošo upiti bija pieplūdusi ūdeņa.” (Milenbahs, III, 928). Īp.v. ‘slēns’ – zems, avotains, mitrs (par augšni).

Slēns, sk. Slēne.

Slikis – apdarināts koks ar zarotiem galiem, ko dravnieki senos laikos izmantoja kāpšanai bišu kokos. Radn. vārdam ‘sliet’ – celt uz augšu.

Vienkāršākā palīgierīce ir pirmatnējas kāpnes – sliķis: dravnieks nocērt jaunu, patievu egles vai priedes stumbru un apdarina zarus, uz abām pusēm no stumbra atstājot tos apcirstus vismaz pus pēdas garumā. Šo zaraino stumbru pieslej pret kādu zaru virs bišu mājokļa un pa tā zaraini kā pa kāpņu kokiem uzkāpj kokā. (Ligers. 206)

Sliķšņa, sliķsnis, sliķsnājs, sliķsnaine, sliķsne – 1) staigns purvs vai staigņa pļava, mūklājs; 2) purvainš strauts. *Darb.v.* ‘slikt’ – 1) likt, liekties, iestīgt, iegrimt; 2) mirkt ūdenī; 3) iet bojā ūdenī (par cilvēku vai lietu).

32266. Kad vāvere pa jumtu skrien, tad māja ar uguni noslikstot. /K.Šilings, 1832.g., Tirza./ (LTT)

32596. Kad sapnī, vezumu vedot, iebrāuc upē, ezerā vai kur citur, kur tas noslikst, tad būs liela nelaime vai skāde. (LTT)

1626. Auzas jāšēj jaunā mēnesī, lai rudenī lietū nenoslīktu. (LTT)

Saule brīda rudzu lauku,

Pacēlusi mētelīti;

Kur palaida mētelīti,

Tur nosīka rudzu lauks.

(LD 32542,4)

Ūdriņš brauca niedru tiltu,

Ūdram bēri kumeliņi;

Ni salūza niedru tilts,

Ni ieslika kumeliņi.

(LD 30586)

Divi slika ošu laivas,

Divi daiļas zeltenītes;

Čaukstēdama jūra nese

Divi rožu vaiņadzīņus.

(LD 30717)

Ko tie Rīgas suni rēja,

Daugavā vērdamies?

Daugavā saules sejs,

Šķiet saulīti nosliktuši.

(LD 30979)

tu gribi ko teikt sev, mazliet pamainīt virzienu, uzsaukt,

ka cauri tām sliķšņām lēnāk jāliek ir solis, ka aiz

tā pudura jānogriežas pa kreisi... bet bals

caur stiklu ir nesadzirdama.

(Pēters Brūveris. Aiz stikla)

Ja tev jābrien būs caur bargu sliksni,

Paņem mani līdz par varavīksni.

(Knutš Skujenieks. Ja tev jābrien būs caur bargu sliksni)

Slikt, sk. Sliķšņa.

Smalce, smalksne – 1) rets jaunu, tievu koku mežs. – “Viņa iznāca dārza lejasgalā, klajā, zemā smalcītē.” (Janševskis, IV, 143); “Izcirsta smalce visas mežmalas garumā.” (Reiznieks, 28); 2) jaunaudze; 3) ļoti biezs mežs ar gariem, tieviem kokiem. – “Pavisam netālu, smalcē, stāvēja alnene.” (Ezera, 1979, 60); 4) kaut kas (piem., ēdiens), kas sīki sasmalcināts.

Es milu tevi tā, kā priede aug –

Tik neatturami, tik mierīgi un klusi,

Pār meža smalksni galvu pacēlusi,

Uz pašu sauli jauna priede aug.

(Vizma Belševica. Es milu tevi tā, kā priede aug)

Brieži – staltie brieži liek rudiem sāniem nīrbēt

Krūmu kroplā smalcē, lai viņus nepamana.

(Vizma Belševica. Baltais briedis)

Smilkstēt – saka parasti par suņa, dažkārt arī par cilvēka žēlām balss skaņām. – “Sievās atnesa savējiem ēdienu un klusi vaimanāja un smilkstēja par kritušiem.” (Veselis, 1991, 240); “/Suns/, uz trokšņa pusi lauzdamies, sāk smilkstēt, tad rūkt un rādīt zobus.” (Belševica, 42)

29079. Kad cilvēks suņam nejaušis uz kājas uzmin un suns smilkst, tad saka: “Kam neāvi kāju ciet?!” (LTT)

32940. Senāk bija tādi jauni cilvēki, kas varēja citus par vilkiem pārvērst. Šādi vilki skraidīja apkārt pa sētām un smilkstēja. Ja gadījās labs cilvēks, kas iedeva tādām vilkam maizi, tad tas varēja nomest vilka ādu un tikt atkal par cilvēku. (LTT)

Snīdrs – slaidis. – “Brīnum snīdru augumu.” (Janševskis, I, 238)

*Es snīdra, es gara,
Es laba loka,
Es lēkšus pārlecu
Par Daugaviņu.
(LD 5318)*

*Snīdra augu, gara augu
Līdz ar savu bāleliņu.
Lai stāv manis vaiņadziniš
Līdz ar brāļa cepurīti.
(LD 5358)*

Sokla, soklis,* sokle (suokla, suoklis, suokle) – 1) zema, šaura plava, tīrums, kas pussalas veidā iestiepjas mežā; 2) dūksnaina, purvainā vieta plavā; 3) zemes gabals starp purvu un tīrumu; 4) bieza kociņu jaunaudze; 5) sokle, soklis – purvā audzis skujukoks; egle, kurai koka kārtas vienā pusē rupjākas, otrā smalkas. – “Soklējs koks mīkstāks, ziemeļu pusē iesarkans. Vijoles taisītas no soklēja koka.” (DL, 1891, 106)

Soklājs (suoklājs) – purvainas plavas nomale mežmalā. (RLB ZK, 1914, 78)

Spangoles (spanguoles) – dzērveņu ogas. (DL, 1891, 122)

Spiegt – 1) spalgi, skaji kliegt; 2) saka par peles vai žurkas, dažkārt arī par sikspārņa, zīles, pat čūskas spalgu balsi, skaņām. – “Kad kādu putniņu jeb žurku spiež, tad viņš spiedz.” (Fīrekers, 439); “Zīlīte spurdz paspiegdama.” (Par piemiņu, 388). Sk. arī Pikstēt.

5193. Čūskas salasoties reizēm lielās čupās un tad spiedzot. Un ja kāds to spieģšanu uzdzirdot, tad paliekot kurls. Kad viena čūska spiedzot, tad tas nenotiekot. Tad jāiet uz kādu pūšlotāju. (LTT)

8965. Ja baltu odzi sit, tad viņa savādi spiedz, un sarodas daudz odzes un norej to cilvēku, kurš viņu sit. (LTT)

27535. Ja sikspārni sit ar nātrēm, tad viņš spiedz, un, kas to spieģšanu dzird, tas paliek kurls. (LTT)

35798. Kad pa ceļu ejot dzird zīli spiedzam pa labo roku, tad tā jauna zīme, ja pa kreisi – laba zīme. (LTT)

*Zīle spiedza kārkliņos,
Sakaltušu deguniņus;
Tā lai kalst tie puisīši,
Kas mēitiņas nicināja.
(LD 8903)*

*Simts spoku piejāj pie vārtiem,
Simts melnu kumeļu zviēdz –
Uz mani nemiera sārtiem
Melna šaubu čūska spiedz.
(Jānis Kleiberģis. Ārprāts)*

Spiks, spika, spīga, spēģis – lokana kārklu vica; stiba, nūja. – “Mūsu jaunā saime-niece/ Spikām vien spikājama./ Ne tā gāja rijas kult./ Ne gosniņu laidarā.” (DL, 1891, 89)

Spindzēt, spindelēt – saka par lapsenes un citu kukaiņu balsi.

Stablis, steblis – prauls, satrudējis, sapuvis koka gabals; šķidrums piesūcies koka gabals.

*Na par lītu tu, mōseņ,
Atdūd savu vaiņuceņ’
Par slyktū tāva dālu,
Kai par stabļa gabaleņu.
(LD 24442,2)*

Starpenis, stārpenis – starpvejš. Tie bija sekojoši: austrenis, austriņš, deguna vējš, idus, idenis, pusritenis=ziemeļaustrumi; sāmenis, lodes vējš, pūmenis, plūdenis=ziemeļrietumi; sausenis, āzenis=dienvidastrumi; launadzis, lents, garā danga, pūlevējš, tārpins, valdzenis un saksenis=dienvidrietumi. – “Sit nu vēju ar dūri.” (Firekers, 521); “Smags vējš pūš, būs mīksts.” (Firekers, 521)

Stāgs – jumts. – Nidā “Etnogrāfiskas vēl saglabājušās vecās zvejnieku mājas. Krāsainiem slēgiem un kokā grieztām zirgu un zivju galvām ģēvelē jeb “stāgu gaiļiem” tās mūs pavada, kad aizejam pa mazo kūrorta pilsētiņu.” (Ziedonis, II, 167); “Paceļat bišķi nu stāga.” (Kuršu kāpu folklorā, 12)

Stāvastiņš – paceplītis (putns).

Stāvenis – spainis piena raudzēšanai un glabāšanai. – “Kāsdama un liedama stāvenos pienu rūģšanai.” (Janševskis, III, 233)

Stiglains, stiglājs, stigns, stignējs, stignājs, staigs, staigns – purvains; purvājs. – “Stignēja pļava.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 578); “Tur/ auguši ļoti biezi alkšņi gar stignāja malu.” (LŦTP, XIV, 99); “Suns bija apglabāts alkšņu stignājā.” (LŦTP, XIV, 100); sk. arī Stigznis.

*Es izbriđu staigu puru
Ar karpēm, zilainēm;
Nevar Dievs, nevar velns
Izbriest ļaužu valodīnas.
(LD 8401)*

Var.: 1. Es izbriđu stignu purvu.

Stigt, sk. Stigznis.

Stigznis, stigžņa, stignis, stignā, stiglājs – staigna vieta purvā vai pļavā. – “Naaj pa tū stigzni: nūstigsi.” (Brencis, 138); Varētu apzīmēt arī jebkuru situāciju, no kuras grūti atrast izeju. Stagnatīvs stāvoklis; *darb.v.* ‘stigt’ – grimt.

*Ai svainīti, dar’ man labu,
Panēs manas villainītes;
Ja pārnesi stignā purus,
Nes līdz tautas robežām!
(LD 26355,1)*

*Tautu meita iestigusi
Dzērvenīšu purīnā.
Velc ārā, bāleliņ,
Būs tev māja malējiņa!
(LD 16181)*

Stinta – zivs, ko sauc arī ‘smirža’, smaržo pēc svaigiem gurķiem, garšīga uzcepot.

Stinte bija ziemas delikatese, tās cepa un ieskābēja. Un kad vārīja tās zivis, tad smaržoja visa māja, to smaržu vēl kā šodien atceros: skābie kāposti, zivis, kartupeļi un viss pārējais. (Lizelote Šreibere, Kuršu kāpas, 2004)

Stragnains, stragns, stragls, sk. Stragnis.

Stragnis, stragna, straigne, striegoņa – muklājs. – “Stragnis – muklis.” (Fīrekers, 460); “Laiduši tiešām pa stragnu, cauri mežam.” (Mīlenbahs, III, 1080); “Te tu vēl vari iekulties straignē.” (Mīlenbahs, III, 1081); “Tur jau nevar iet, tur i striegoņa.” (Anna Roga, Kurzeme, 2007); *ip. v.* ‘stragnains, stragns, stragls’ – muklains, purvains. – “Mūsu pļava šogad ir ļoti stragna.” (Mīlenbahs, III, 1080); sk. arī Strauga.

*Sedlo cieti, tautu dēlis,
Man jājamu kumelīnu:
Dziļas upes, stragli puri
Līdz tautiešu vārtiņiem.
(LD 17219,1)*

*Viņiem līdzī soļo drūve un pa pēdām baisma seko,
Neziņa tiem priekšā maldās, ievīļ purvā, ievīļ stragnā.
(Jansons-Saiva, 41)*

Stramene, stramenes – “purvaina līdzena pļava.” (DL, 1892, 97)

Stranga, streņģe – “ratu saite, ar ko regulē pagriezienus.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 584); “Zirgamis vajag jaunu strangu.” = Zirgiem vajag jaunas ratu saites. (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

*Trim kārtām streņģīt' loku,
Liekū pūra dibenā;
Ik rītiņus vīramāti
Ar streņģīti pamieļoju.
(LD 23410)*

Strauga, struga – staigna, zema vieta; purvs. Sk. arī Stragnis.

Straule – krāce. – “Ūdens straules.” (Mīlenbahs, III, 1082); “Straules apiet nav laika” – tā varētu pārdēvēt O.Vācieša dzejoļu grāmatas “Krāces apiet nav laika” nosaukumu.

Strinis – īpaši sagatavoti – sasisti māli priekš mūrēšanas.

Strūga – liellaiva, ar kuru pa upēm agrāk pārvadāja dažādus lauksaimniecības izstrādājumus. Senāk Rīgā pa Daugavu ik pavasari pienāca liels skaits strūgu. – “/Strūgās ved/ kviešu miltus, auzas, tabaku... Reiz stāsta, te saplīsusi tabakas strūga – tabaka vien pastiepusies!” (Valdis, 59); “Pa Daugavu pludināti plosti un strūgas (lielas laivas ar lēzenu dibenu).” (Ancelāne-Kundrate, 9)

– Vai Dieviņ, ļanc, brāl, bēgsim! Daugava – skat, skat – raun mājas iekšā: jumts vien vīrs ūdens [...]

– Nē... kāds tu vēl muļķis, Marč! Tā tak strūga! (Valdis, 57)

Stubs, stuba – 1) nolietota slota. Varētu lietot arī plašākā nozīmē – kaut kas nolietots, novecojis, piem., ‘stubs dators’ vai ‘stuba, nostubojusi mašīna’; 2) celms. – “Nolūza, stubs vien palika.” (Mīlenbahs, III, 1099)

Stukme – “izmīta vieta pļavā” (Brencis, 138), laukā vai citā vietā. – “Pēc ilgstošas bumbas dzenāšanas pļava pārvērtusies par vienu stukmi.”

Stungurs, stungars – stiebrs, kauls. – “Vēl stungars karājās!” (LD 34721); “Atli-kušo pirksta stunguri.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 596)

Arī kaņepes tāpat kā linus vajadzēja kaltēt, to stungurus (stiebrus, kaulus) mīstīt, resp., samalt, lai atdalītu šķiedru. (Draviņš, 160)

Sutra, sutrājs, sutrainis – mēslaine, mēslu kaudze, vircas bedre. – “Viens sliņķis top pareizi salīdzināts ar vēršu sūdiem sutrainī.” (Gliks, 88); “Jūsū nami taps par sutrainiņiem.” = mēslu čupu. (Gliks, 88); “Es taču, mans miļlais, jau pavasarī vēlēju tev zemi ņemt no vecā grantsbedriena ganiklas malā un piebērt [...] kūts priekšā, lai tur nebūtu sutrājs un lai ieiešana kūtī būtu sausa.” (Janševskis, I, 307); “Ar rakstniecību vajaga sākt nodarboties tikai tad, kad visas sutras izbradātas un elles kakti izložņāti.” (Zariņš, 112). Iespējams, vārds ir tās pašas cilmes kā ‘sula’ (J.Endzelina uzskats). Latvijā samērā daudz vietu nosaukumu ar šo vārdsakni, Latgalē – SUTRI (Vārkavas novadā, Kārsavas apkaimē), SUTROVAS avots (Kārsavas apkaimē), SUTROVA/SUTRAVA (vieta Bērzgalē)¹.

Sūklis – 1) neliels avotiņš plavā, kas pāraudzis ar zāli; urga, strūkla. – “Strautam vidū sūklis.” (Milenbahs, III, 1131); 2) miksts, porains priekšmets, kas labi uzsūc mitrumu. Pamatā ide. *sū- sula, mitrums, spiest sulu, sūkt. (Karulis, II, 322)

Sūneklis, sūnāklis – 1) purvainis mežs; 2) sūnām apaugusi vieta; sūnājs. – “Āz meža i sūnāklis.” = Aiz meža ir sūnām apaugusi vieta. (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Lācis tup sūneklī,
Siena grīste ap kaklu.
(Mikla, atminējums: dzērvene)

*Zemenei visa zeme,
Dzērvenei sūneklīts;
Mātes meitai visi puīši,
Kaļponei arājiņš.*
(LD 5219)

*Un pēkšņi atcerējos līgotnes pār purvu
un sūnekli, kur gājām dzērvenēs.*
(Imants Ziedonis. Es viņu ievēroju jau aizsenis)

Sveilētis, sk. Sveillis.

Sveilis, sveils – 1) izdega mežā; sk. arī Dega; Deglājs; Degsnis; Izdegas; Padega; Počas; Svilte; Zemdegas; 2) karsts laiks; 3) “kas sarkans no skata aiz branguma, vai arī pie uguns nokarsējies sarkans.” (RLB ZK, 1914, 80); “Tukls cilvēks ar sarkanu ģīmi, saka – nobarojies kā sveils.” (DL, 1892, 161); *darb v.* ‘sveilētis’ – stipri degt liesmās. – “Krāsns varen sveilējas.” (DL, 1892, 161); *īp. v.* ‘sveilīgs’ – degošs. – “Vaigu kvēle tapa arvienu sveilīgāka.” (Milenbahs, III, 1147)

Sveilīgs, sk. Sveillis.

Svelpt, svelpt, svelpot (svilpuot), svelpēt – saka par dziedātājpūtņu, nelielu pūtņu balss skaņām, arī par cilvēka svelpjošām skaņām. – “Irbe savā valodā svelpot tā: “Svilpšu, svelpšu virus pusdienā!”” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 418); “Melnais strazds svelpo tā: “Es redz, es redz: viens muižnieks brauc.”” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 436); “Svelpot viņam kādreiz māte neatļāva, tad dancinot *mēlo puīšeli*.”² (Balandnieki, 318). Sk. arī Čerināt; Dūkt; Pogot; Sanēt; Sīkt; Terkšīnāt; Trakšķīnāt; Trīcināt; Traukt.

¹ V.Zeps. The Placenames of Latgola. Madison, 1984, 496 lpp.

² Tabuizēts velna apzīmējums.

Svilpošana parunās: Nesvilpo vakarā, tad Velns pa māju staigā, Svilpo kā Velna saukdams.

Man pie auss svilpo strazdi. Ar tiem jau pilns viss autobuss,

Ka adatai nav vietas.

(Monta Kroma. *Man pie auss svilpo strazds*)

Svēlis – viegla, grantaina smilts. – “Te jau tāds svēlis, ka ne smilga neaug, ko nu saimnieks vēl deva kartupeļus stādīt.” (DL, 1891, 7); “Ko ta nu lopiņi paēdis uz tādu svēli visu dienu: tur seduņi¹ vien i seduņi vien.” (DL, 1891, 7)

Svētiņi – ķiploki. – “Ber tās Jerpatas tur iekšan kopā ar kantiski sagrieztiem svētiņiem.” (Zariņš, 110); “Vecmamma ar svētiņa (ķiploka) daiviņām ierivē lielos /gaļas/ gabalus, lai ievelkas smarža un garša.” (Ancelāne-Kundrate, 50)

Svilpot – saka par dziedātājputnu balss kaņām. – “Vālodze uz lietu vēkšot, uz labu laiku svilpiot.” (DL, 1891, 133)

Irbe svilpa priedainē,

Es atsvilpu ecēdams;

Gaidu irbes iztekam,

Iztek ciema zeltenīte.

(LD 250)

Sniedze svilpa siliņā,

Es svilpoju ecēdams.

Iznāk ciema zeltenīte,

Glāsa manu kumeliņu.

Ej projām, proties kaunu,

Man pašam līgaviņa!

(LD 11502,11)

Dzilna svilpa siliņā,

Es tūruma maliņā;

Kāro dzilna bišu tropu,

Es to ciema zeltenišu.

(LD 11101)

Svilts, svilta, svilte, sviltene – 1) sausa pļava, kur aug cieta, asa zāle; 2) izdegusi vieta mežā. – “Lauks bija aiz sviltas.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 618); “Kuršu kāpās aiz Smiltines redzama liela svilte.”; sk. arī Dega; Deglājs; Degsnis; Izdegas; Padega; Počas; Sveilis; Zemdegas.

Svirpstēt – saka par zvirbuļa balss skaņām. – “Pavasārī, kad tam visa pasaule vajā, viņš svirpst: “Siev, siev, siev!”” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 425); *lietv.* ‘svirpstiens, svirpstēšana’.

Šekums, šakums – 1) sazarojums, zaru stakle; 2) kājstarpe. – “Mirstot nost: šekums esot pārplēsts.” (Lerhis-Puškaitis, 1896, VI daļa, 1. puse, 1); “Suns iežmiedze asti šakumā.” = Suns iežmiedza asti kājstarpē. (Anna Roga, Kurzeme, 2007). Sk. arī Saka; Čaka.

Es redzēju vāverīti

Baltā liepas šekumā,

Labāk dūru, nekā šāvu,

Plānādiņu nemaitāju.

(LD 34466,2)

Šķelpsnē, šķelpa, šķelpis, dsk. šķelpji – 1) kalme. – “Niedru un šķelpšņu mežs.” (Mīlenbahs, IV, 25); 2) kaut kas nošķelts, šķelts, šķeltā veidā. – “/Dzelzceļa riteņu/ renes guļ šķelpnis uz sliedēm un neļauj vāģiem ne uz labu, ne uz kreisu pusi griezties.” (Skolas maize, 1886, 95). Pamatā laikam ide. *(s)kel- griezt.

¹ Seduņi – asa zāle, kas visvairāk aug smiltaina augsnē. (DL, 1891, 7)

Šķēls nātres jāpakaisa gultā zem palaga, tad blusas neronas. Tam pašam nolūkam der arī šķēlpu saknes. (DL, 1891, 29)

Šķetra – 1) kārklu, arī vītola paveids; 2) vikсна, goba; 3) minēto koku zars ar kociem un lapām; maikste; tieva klūga. – “Karājās starp divām zemē iedurtām šķetrām.” (Janševskis, I, 356); 4) gara, kalsna sieviete. – “Garu meitieti sauca: liela, gara kā škatra.” (Putniņa, Timuška, 235); Pamatā ide. *sket- griezt, plēst.

*Jaunas meitas, dzīvodamas,
Šķetrāi zaru nelauziet:
Mīļa Māra goves slauca,
Šķetrā kāra slaucenīti.
(LD 29168)*

*Tautu dēlis šķetru dūra,
Lai neganu raibaļīnu;
Es izrāvu viņa šķetru,
Ganu savu raibaļīnu.
(LD 29344)*

*Pa lveici apstaigā, vai vāverāji ziedēt
jau iesākuši nav. Tad pūču bērņus biedēt
kāpj šķetrā caurajā. Kāds prieks tam mirdz uz sejas!
(Fricis Bārda. Meža nagaža)*

*Zeltzviļņainus pūpolzarus redzot šķetru lapu kārkliā
Mielojas, līdz putekšņaini zelti viņa purnu pārklāji.
(Vilis Cedriņš. Ārņu vēra brieži)*

Šķetrs, šķatrs – parets. – “Tikai pienainā dūmaka starp koku stāviem pamazām un negribīgi sāka retināties un kļuva šķetrāka, un visbeidzot austrumu pamalē iegaismojās šaura sidrabota svītriņa.” (Ezera, 1979, 61)

Šķēlis – 1) ērzelis (Fennels, 1989, 116). – “Šķēlis zviedz pret visām ķevēm.” (Milenbahs, IV, 32); 2) auns, teķis. – “Vāczemes šķēli laidī [..] pie aītām, būs laba vaisla!” (Lerhis-Puškaitis, 1894, V daļa, 176); “Man žēl, nāburgs, ka tev nav tāda šķēla, kāda man vajaga.” (Blaumanis, II, 142); “Aita iet šķēļos.” (Milenbahs, IV, 32)

Šķinaga, šķinaga, šķina – 1) meija, gara rīkste, arī makšķeres kāts. – “Meijas, koku zari, ar kuriem apdur pļavas, laukus un citas vietas, lai tajās lopus nelaistu iekšā.” (DL, 1892, 176); 2) grozu pišanai sagatavotas rīkstes; 3) nomizots zars svīlpes pagatavošanai; 4) gara auguma, lēnas gaitas cilvēks. – “Kā lielā šķinaga navīžo strādāt.” (Putniņa, Timuška, 235); Atv. no *darb.v.* ‘šķīt’ – lobīt, raut nost, dirāt, cirst; “mežu šķīt” – mežu cirst, list; *lietv.* ‘šķinums’ – līdums.

Šķinums, sk. Šķinaga.

Šķirzlat, šķirzlate – ķirzaka. – “Šķierzloti taidi naleli, nakūž, skraida i vsjo¹.” (Geļa Ņeminska, Sibīrija, 2006); “Agruok beja daudz vairuok šķierzlatu.” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2006)

Šmiga I – jauns, slaidis kociņš. – “Koks, no kā taisa makšķeres kātu.”; “Liepiņas saaugušas kā šmigas.” (Milenbahs, IV, 84)

Šmiga II, šmiga – “laba plostā gaita, kur nav ceļā kavēkļu: kad plosts iet labā šmigā, tad nevajaga strādāt.” (Milenbahs, IV, 85). ‘Būt šmigā’ – būt iedzērušam, alkohola reibumā, “plostot”. – “Atguo kaimiņš kuorteigā šmygā.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006)

Šņākt – saka par draudošām čūskas, kaķa, zoss, citas dzīvas radības, tai skaitā arī cilvēka balss skaņām. – “Sirdīgākais /zos/tēviņš iekarsies sapurināja tik spalvas, nošņācās.” (Valdis, 200); “Varbūt nošņākšos kā odze.” (L.Briedis)

¹ I vsjo – un viss. (krievu val.)

Vārnas lai nokārcas,
Suni lai norejas,
Čūskas lai nošņācas –
Šā vai tā –
Ej savu ejamo,
Kal savu kaļamo,
Pār plecu nospļaujies:
Rai-dai-dā!...
(Imants Auziņš. *Skumņa dziesmiņa sev pašam*)

Tamze, tamza – “rupjāks apaudums tīklam; dzija tīkla apaudumam.” (Mīlenbahs, IV, 129)

Sludinājums: “Vadus, luošus, vimbukšus, tamzes apgādā aģents A. Glāznieks Rīgā.” (RLB ZK, 1914, 58)

Vads tiek austs no rupjām līnu vai kaņepju dzijām un stipri nodarvots. Tīkls turpretī austs no smalkas līnu un pat kokvilnas dzijas [...] **Vimbukši** jeb ālēšanas (ar strauami laižami) tīkli. Šie ir pirmie zvejas rīki pavasarā pēc ledus iziešanas [...] Loši ir tādi paši kā salaku jeb ķīšu tīkli, tikai skaidrāki, bet ar mazāku acu skaitu [...] Ar lošiem ķer pa lielāki daļai vimbas, mencas, lēstes, asarus, zandartus, siģas, taimiņus un gadās, ka lošos ielien arī kāds lasis. (DL, 1892, 105–107)

Tanis – zirneklis. Pamatā ide. *ten- stiept, vilkt. (Karulis, II, 390)

Tardzēšana, sk. Tardzēt.

Tardzēt – saka par zemes vēziša balss skaņām, bet arī par lapu koku (īpaši apses) šalkoņu. Lietv. ‘tardzēšana’. – “Aiz loga jābūt mežam – no turienes plūst egļu šalkas un apšu tardzēšana.” (Zariņš, 101); “Aiz loga vienmuļi tardzēja zemes vēzītis.” (Mīlenbahs, IV, 132). Sk arī Turkšķēt; Terkšīnāt.

Tarkšīnāt, tarkšķēt, sk. Terkšīnāt.

Tārpins, tārpīņš, tārpenis, tārpeņu vējš – dienvidrietumu vai dienvidu vējš, pusdienas vējš. – “Viņš pacēle to Austrīņu debesīs un atvede to Tārpiņa vēju caur savu spēku.” (Gliks, 45); “Un kad jūs redzat to tārpīņa vēju pūšam, tad sakāt jūs, tur būs karsts gaiss.” (Gliks, 90); “Pusdiena-vējš, tārpins.” (Fennels, 1989, 95). Pamatā, iespējams, ide. *ter- berzēt (Karulis, II, 413). Līdz ar to ‘tārpenis’ – tas, kas berž, izkausē sniegu. Sal. kursenieku val.: “sniegs tīrpst” = sniegs kūst. (Karulis, II, 413)

*Bargajā ziema nu šķīst caur tārpeņa vēj’ un pavasaru,
Un sausas laivas velk ar virvēm upēs.
(Juris Alunāns. *Pavasaras jaukums*)*

Teice – 1) purvaina un pļāvām bagāta vieta; purvs. iespējams, saistīts ar TEIČU (rezervāta) nosaukumu; 2) ošu vai bērzu birzs.

Terkšīnāt, terkšķēt, tarkšīnāt, tarkšķēt – 1) saka par pelēkā strazda, arī pat tetera, strazda u.c. putnu, arī par zemes vēziša balss skaņām. – “Rubenis gribējis no ganu zēna (pēc Dieva pavēles) izmācīties dziedāt, bet iemācījies tikai terkšķēt.” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 438); “Melnie strazdi, drusku apsaldētām svīlpēm tarkšīnādami, lēkāja pa cauro gobu un apšu pumpurotiem zariem.” (Upīts, 182); “Kaut kur tarkšķ grieze, bet tās dziesma ir tikpat mierīga kā Užavas ūdeņi.” (Balandnieki, 66); “Zemis viezs terkšynava.” (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); sk. arī Čerināt; Dūkt; Sanēt; Sikt; Svelpt, svīlpot; Tardzēt;

Turkšķet; 2) pļāpāt, tukšu runāt. – “Ko tu te terkšķi tik daudz. Terkšķ vienā gabalā.” (Guntis Eniņš, Rīga, 2006)

Tērcē – 1) strauts; 2) liekņa, zema vieta; 3) mitra, auglīga pļava.

Zēns šķērsoja celiņu, kas bija iebraukts gar kalna malu, un tad bija jālaipojas pāri aizaugušai tērcēi. Tikai vasaras vidū tā bija pilnīgi izžuvusi, tagad vēl starp ciņiem bija dubļi un rāvains ūdens. Uzmaniģi lēkājot, varēja pārļaiptot pāri sausām kājām. (Balandnieki, 374)

*Visas tērces, purvmalītes
Mani gauži noraudāja:
Kur tā skaistā dziedātāja,
Visu tērcu ganītāja.*
(LD 760,6)

*Nāciet, ļaudis, skatāties,
Kādi ērmi pasaulē:
Cūka puisi piegulēja
Mazajai tērcītē.*
(LD 12884)

*Vismazā tērcītē
Visskaistās ievas zied;
Vismazā ciemiņā
Visskaistās zellenītes.*
(LD 5495)

*Visu ziemu šogad pavasaris,
Un kā tērcē palo mana sirds.*
(Vizma Belševica. *Visu ziemu šogad pavasaris*)

Tērpums – no krūmiem iztīrīta meža pļava. – “Tērpuma pļava.” (Mīlenbahs, IV, 175)

Tilināt I – saka par cīruļa un citu dziedātājputnu balss skaņām. – “Cīruļi, kā garos, neredzamos pavedienos iesieti spurdzekļi, priecīgas skaņas tilinādami, vērpās augšup zilajā gaisā.” (Janševskis, 1983, I, 15); “Loga augšējā rūte bija pusviru, un pa to viņa dzirdēja – aiz dārza, virs druvas – jau cīruļus tilinām.” (Janševskis, IV, 140); “Dižajā ābelē istabas galā svilpļ strazdi, gan gari vilkdami it kā tilinādami, gan ātrās un īsās skaņas trikdami.” (Janševskis, III, 59); sk. arī Ļirināt; Tralināt; Viterot.

Tilināt II, tilēt – būt izklātam, izplestam, izklāt; žūt, likt lai žūst; balēt, balināt; dēdēt. – “Linus vajag tilināt.” (Mīlenbahs, IV, 187); “Kaņepes bija izkliestas, lai til.” (Mīlenbahs, IV, 187); “Kad iegriežas ziemeļu vējš un iztilina tevi, nabagu, līdz kaula smadzenēm un vēl maķenit dziļāk.” (Belševica, III, 73). Pamatā ide. *(s)tel- izklāt, izplatīt, no kā arī lietv. ‘tilts’. (Karulis, II, 406)

Pēc mērcēšanas mārķā linu sauļas izplāj laukā cieši pie zemes tā, ka izveidojas apaļa ripa. Kad linu sauļas pažuvušas, izplātās sauļas aiz galvas paceļ uz augšs. To sauc par tilināšanu. Linu sauļas saulē žūst un balo. (Tusnelda Celmiņa, Rīga, 2007)

*Ēdait gaļu, panāsnieki,
Kaulus manim atdodiet,
Ka varēju pavasari
Piegulā balināt.*
(LD 19267)

*Vakar lācis maizi cepa
Aiz Renburgas siliņai;
lau šodien tilināja
Lielakunga kulītē.*
(LD 30525)

Var.: 4. *Gar purvmalu tilināt.*

Tirināt – saka par tetera balss skaņām. Sk. arī Purpināt; Rubināt; Rūkt; Terkšīnāt; Vurvulēt.

Tirza – 1) plāns ledus; 2) jūras forele.

Tīne – apaļš koka trauks, visbiežāk ar vaku. Agrāk meitas tīnē glabāja pašu austās, adītās drānas u.c. mantas nākamajai precētas sievas dzīvei. Citkārt tīnēs saimnieces glabāja miltus, skābēja kāpostus u.tml. – “Salokās pasaules apvārsņu loks, dzīves prievīte ievijas mūžības tīnē.” (Ivaska, 2003, 150)

Maksājiet, maksājiet,
Sveši laudis, līnes naudu!
Gana mūsu meitas lēvs
Meitas dēji pūlējies.
(LD 16652)

Diezgan biju es bagāts,
Kad man' veda tautiņās:
Divas līnes labu drēbju,
Treša labu lupatinu.
(LD 16696)

Tīrelis – 1) plašs purvājs. – “Bruknas pagastā pie Bruknas atrodas liels tīrelis. Tīrelis noaudzis ar sīkiem krūmiņiem un sūnām.” (Latviešu tautas teikas, 1991, 162); “Pat vēl šo baltu dienu tīreļa vidū ir tāda vieta, uz kuras, ja uziet cilvēks vai cits kāds dzīvnieks, tas iegrimst staignājā.” (Latviešu tautas teikas, 1991, 163); 2) tuksnēsīgs vai mežonīgs apvidus. – “Manis dēļ sauc /jaunās mājas/ vai par Joda tīreļiem, bet manis tu uz turieni nedabūsi.” (Purapuķe, 45); 3) neapsēts, kails lauks. – “Mist tīreļi, ēst mazvērtīgu barību.” (Džoišs, 16); Pamatā ide. *tā- kust, tecēt, zust, pārvērsties mikstā masā. Pēc cita uzskata vārds ir atvasināts no *īp.v.* ‘tīrs’ ar nozīmes pārnēsumu – tukšs, kails – purvs, tuksnesis. (Karulis, II, 410)

Dzeltens, izkaltis,
Kails guļ tīrelis.
(Rainis, I, 194)

Totot (tuotuo) – saka par gulbja, baloža un dažū citu putnu, bet arī cilvēka dūdojošām balsis skaņām. Sk. arī Dūdot; Dūgot; Gudāt; Gudzināt; Gūgot; Guģot; Guidzināt; Gurgot; Pūst; Tujāt; Ūbot.

Šķitu gulbjus totojot
Viņā lauka galiņā:
Toto divi bārenītes,
Vienu otru vadīdama.
(LD 4234)

Tprru, tprū – saka uz zirgu, kad grib to apstādīnāt, apturēt. – “Katras vagas galā pietika tikai drusku caur lūpām pateikt: – tprru! – tad ķēve tūliņ apstājās.” (Balandnieki, 363)

Trakšķināt – saka par strazda u.c. dziedātājputnu balsis skaņām. Sk. arī Čerināt; Pogot; Tricināt; Traukt; Vīterot.

– Kas šodien par jauku laiku! Klajumā cīruļi dzied, ka gaiss trīc, un tepat mežmalē vecajā apsē un garajos bērzos strazdi svilpj, trakšķina un krakšķina kā kāzinieki, – teica inteliģentais gājējs, tikko varēdams soļot garkājim līdzā un tīri aizsiesies. (Janševskis, 1983, II, 328)

Trallināt – saka par cīruļa u.c. dziedātājputnu balsis skaņām. – “Arī cīruļis bez apnikuma gaisā trallina savu pavasarīgo dziesmu.” (Balandnieki, 66); sk. arī Ļirināt; Tilināt; Vīterot.

Trans, sk. Tranu medus.

Tranu medus – medus, kāda nav un nevar būt, bet kādu var pircējam iestāstīt. “Trans’ – 1) bišu tēviņš; 2) liekēdis, tāds, kas dzīvo uz citu rēķina. Pamatā ide. *dhrēn-, no saknes *dher- rūkt, dūkt, dunēt. (Karulis, II, 420)

Brīvdabas muzejā gadatirgū kāds virs pārdod medu. Brūno pērk labi, bet gaišo, kas tiek ievākts agri pavasarī un ir ne par matu sliktāks, nez kāpēc pircēji negrib pīrkt. Pienāk viens paziņa, pārdevējis lūdz viņu pastāvēt aiz letes, pats gribot aiziet paēst. Atnāk pēc pusdienām, skatās baltais medus pazudis. – “Kur tu to liki?” – “Kā kur liku, pārdevu!” –

"Kā tev tas izdevās?" – "Nu teicu, ka tā ir reta medus suģa – tranu medus, kas labi der visādām viriešu kaitēm. Uzreiz sastājās sievu rinda, ar izķeršanu izķēra." (Aivars Niedre, Rīga, 2006)

Ūdens traniņi
Ūdeni vilka,
Saul' ar mēnesi
Mazgājās.
(LD 25081)

Traukt – pogot (par lakstīgalas balsi). – "Bierzsmolā trauc lastigala." (Brencis, 141); sk. arī Pogot; Tricināt.

Trēda I – skaļa klaigāšana par kādu notikumu, atgadījumu. Sk. arī Trēdēt I. nozīmi.

Trēda II – stiprums, spēks. – "Apiņiem neir trēda." (Langijs, 15)

Trēdēt I – 1) saka par vistas balss skaņām, kad tā taisās dēt; sk. arī Dēderēt; Klukstēt; Kladzināt; Ķērkēt; 2) skaļi vilkt, dziedāt.

Džūkstē vista kladzina (kad izdējusies) – klukst (kad meklējas perēt) – trēdē (kad taisās dēt) – ķērc (kad briesmas draud). (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 418)

Trēdēt II – tūjāties, kavēties, vilkties. – "Ko nu mēs te trēdēsīm!" (Mīlenbahs, IV, 233)

Trikšīnāt, trikšķināt – 1) saka par putnu balsi. – "Putni mežā trikšina." (Brencis, 141); 2) trokšņot, kaut ko darīt, radot troksni.

*Skanēj' man, tricēj' man,
Kad es augu bāliņos;
Kad izgāju tautiņās,
Lai trikšina lakstīgala.*
(LD 428–5)

*Kur, pūcīt, trikšķināsi
Ar tiem skalu vāģīšiem?
– Braukš' uz Rīgu tiesāties,
Zēni mani plucināja.*
(LD 2506)

Tricināt, tricināt, trikot (trikuot) – saka par lakstīgalas, strazdu, citu putnu, bet arī skaļi dziedoša cilvēka balss skaņām. – "Lakstīgala [...] klausījiesies, klausījiesies, kā cilvēks tur dzied, kamēr izmācījiesies pakaļ pogāt, tricināt. No tā laika arī lakstīgala jauki dziedot." (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 421); "Klāt pavasara, lakstīgala triko." (Janševskis, I, 89); "Tur tad varēsīt dzīvot visu vasaru kā pilsētnieki zaļumos – svilpodami, trikodami un nekā nedarīdami." (Janševskis, III, 59). Sk. arī Pogot; Trakšķināt; Traukt.

*Laksteigola trycinoja
Teirumeņa galeņā;
Es tev lyudzu, laksteigola,
Picel munu orōjeņu.*
(Tdz 499:4)

*Kur palika, nepalika
Šo āriņu lakstīgala?
Nedzird vairs trikojam
Kā citām vasarām*
(LD 404)

*Mežmalā ganīdama,
Putnu dziesmas klausījos:
Zīle loka, žube vilka,
Lakstīgala tricināja.*
(LD 2697,3)

Tujāt, tujot, tūtot (tujuot, tūtuot) – saka par baloža, gulbja balss skaņām. Sk. arī Dūdot; Dūgot; Gudāt; Gudzināt; Gūgot; Guģot; Guldzināt; Gurgot; Pūst; Totot; Ūbot.

*Divi gulbji jūrā peld,
Abi peld tūtodami;
Div' bāliņ' karē gāje,
Abi gāje raudādami.*
(LD 31955,1)

Tulis – pogas veida apaļš rokturis durvīm.

Turkšķēt, turkšēt, turškēt – 1) saka par varden, zemes vēža radītām balss skaņām. – “Šad tad ieturkšķas zemes vēzis vai iekūkojas dzeguze.” (Ivaska, 2003, 28); sk. arī Tardzēt; Terkšīnāt; 2) plāpāt, tukšu runāt; radīt neskaidras skaņas. – “Ko tur tik daudz turkši kā turškis!” (Mīlenbahs, IV, 272); “Vādars türkš, vysu dinu naēds.” (Pēteris Kursītis, Zemgale, 2006)

Uķināt – saka par vīstīka balss skaņām. Jautājums tikai, kas ir vīstīkis. K. Mīlenbaha “Latviešu valodas vārdnīcā” rakstīts, ka tas esot ‘vītītes kauķītis’. Dots arī vāciskais un latīniskais nosaukums – ‘der Fitislaubvogel’, ‘ficedula trochilus’ (Mīlenbahs, IV, 647). Sk. arī Vīvināt.

Ummaks – biedēklis, baismonis. Sk. arī Būzēlis.

31122. Ummaks, biedēklis, ar ko bērnus baida. Bieži saka: “Neraudi, nāks ummaks.” (LTT)

Upēlis, upēle, upelis, upis – 1) strauts, neliela upīte. – “Upīši urdzēja visu cauru vasaru.”; “Starp abiem upjiem.”; “Upeja malā grīslis.” (Mīlenbahs, IV, 301); 2) zema, mitra vieta, “upei līdziņa liekņa klānos.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 713). Pamatā ide. *ap-, kas daudzās valodās apzīmē ūdens straumi, upi vai avotu. Sk. latv. ‘upe’; senind. ‘āpa’ – ūdens, upe; prūšu val. ‘ape’ – straume, ‘apus’ – avots, aka. (Gamkrelidze, Ivanov, I, 72)

Urga, urdze – 1) neliels strauts. – “Attapos basām kājām, tumsā, kustīgi plūstošās sniega urgās.” (Ābele, 1999, 41); 2) ala, iedobums zemē; “liels, izdilis caurums” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 714). – “Žurkas izgrauzušas lielu urgu, kur ložņāt.” (Mīlenbahs, IV, 304); 3) izbraukta, izdangāta vieta. – “Kādās urgās tu maņi esi ievēdis!” (Mīlenbahs, IV, 304). *Darb.v.* ‘urgt, urdzēt’ – 1) plūst burbuļojot, šalcot (par ūdeni). – “Kur urdza straujš avots.” (Mīlenbahs, IV, 304); 2) ģurdēt, rūkt; 3) urdīt. Izcelsmes pamatā, iespējams, ir skaņu atdarinājums. Uz to netieši norāda arī veļu, mirušo garu, tabuizēts apzīmējums ‘urgučī’, burt. tie, kas rūc, ģurd, runā dobējās balsīs.

22531. Māras ritā jātek uz upi vai urdziņu muti mazgāt, tad visu gadu būs vesels. (LTT)

*Starp akmeņiem,
kas manī sastrēguši,
sev meklē ceļu zila, tīra urdze.*
(Māra Zāliete. *Starp akmeņiem*)

Urgt, urdzēt, sk. Urga.

Urgučī, sk. Urga.

Urināt – 1) saka par zemesvēžiša, zirga balss radītām skaņām, bet arī par vēja, uguns radītām skaņām. – “Zirgs urina, gribēdams ēst vai dzert.” (Mīlenbahs, IV, 305); “Tagad kurēsies: sāk jau urināt (“vilkt un rūkt”).” (Mīlenbahs, IV, 305); 2) urbināt (piem., degunu), rakņāt, rakņāties (pa zemi).

Plavā urina zemesvēzis. Kad paklausās iztālēm, tad patiesi šķiet, ka viņš ir skaists, vai ne? Liekas, tāda maiga, melodiska balss nevar būt nekam neglitam, aklam, tādām, kas grauž otram saknes. Bet izrādās – var... (Ezera, 1980, 201)

Tur kur urdziņas sniedziņu urin' un plēš,

Tur kur purina zariņus puriņa vējš.

(Jānis Steiks. *Tur kur – netīka šurp*)

Urkstēt, urkšķēt – saka par cūkas balsi. Sk. arī Rukšķēt; Kvinkstēt; Kviekt.

15920. Senāk kūkus vārijuši ēkā un maisot nedrikstējuši smeķēt, jo tiklīdz smeķējuši, tad apsprāgušas visas cūkas. Priekš kūķu ēšanas vispirms visa saime apgājusi ap istabu, papiekšu gājis saimnieks, tad saimniece u.t.t., iedami visi urkšķējuši kā cūkas. (LTT)

11121. Ir paradums, ka jaungada naktī meitas iet pie cūku staļļa un prasa: "Labvakar, cūku māte, cik vēl ilgi meita būšu?" Cik reizas cūka ieurkstas, tik gadus vēl meitās jādzīvo. (LTT)

Urvīts, urviksne – maza, melna spicdeguna lauku pelīte.

Uŗrāt – saka par kaķa balss skaņām, kad tas murrā. – "Kaķis ņaud, vēkš un murrā jeb uŗrā, kad to glauda." (DL. 1892, 51). Sk. arī Murrāt; Ņaudēt; Ņaukšēt; Ņerkstēt; Ņurdēt; Ņurrāt; Rūkt; Šņakt; Vankšēt; Vēkšēt.

Uzpīlis, izpīlis – "ar uzkalni sasalis ledus, kas cēlies caur atkušņa ūdeņa aizplūšanu, vai arī kur avotainas vietas iz sniega apakšas ūdens ārā plūst un ar uzkalni sasalst." (RLB ZK, 1914, 85); "Uz ledus radās izpīlis, purvs, kur rudenī bija redzami sūnām klāti sausumi, tagad izskatījās kā viens liels, nepārtraukts ūdeņu klajums." (Veselis, 1991, 61)

Ūbot – saka par baložu, dūju u.c. putnu balss skaņām, arī par mīlīgu cilvēku runāšanu. – "Klaus' kā ūbele ūbo." (Fennels, 1989, 131). Sk. arī Dūdot; Dūgot; Gurgot; Pūst; Totot; Tujāt.

Ūbeles kad mežos ūbos, ievās treikos lakstīgalas,

Mīļā saule nāks jums biedros, ceļu mājup palīdzinās.

(Jansons-Saiva, 42)

Ūkņa – 1) purvaina, staigna vieta. – "Pie muižas guļot ūkņā zelta mucas." (Mīlenbahs, IV, 407); "Eju pa ūkņainu pļavu." (Zariņš, 161); "Braucēm, a tur priekšā ūkņa." (Anna Roga, Kurzeme, 2007); 2) slikta, nolaista vieta (arī ēka; radn. vārdam 'ūķis'), tumšs kaktis telpā; 3) okšķeris, izlūks; 4) "ņarkstīgs cilvēks vai cūka." (Mīlenbahs, IV, 407). *Darb.v.* 'ūkņāt'. Sk. arī Ūķis vārdnīcas I daļā.

Vads, sk. Tamze.

Vaļaslauks, sk. Papuve.

Valdzenis – dienvidrietumu vējš. – "Pūta lēnīgs valdzenis, un viņi lēni kūļājās ap lieliem." (Liepiņš, 1977, 39)

Vankšēt, vankšķēt – 1) saka par suņa, kaķa, bet arī par putnu balss skaņām; sk. arī Klidzināt; Murrāt; Ņaudēt; Ņaukšēt; Ņerkstēt; Ņurdēt; Ņurrāt; Rūkt; Šņakt; Uŗrāt; Vēkšēt; 2) neskaidri runāt vai uzbāzīgi kaut ko lūgt; 3) raudāt, brēkt (īpaši attiecībā uz bērniem). Pamatā ide. *uek- runāt. Sal. senindiešu 'vakti' – saka, runā; lat. 'võx' – balss; kr. 'vjakati' – raudāt; lūgt; riet. (Karulis, II, 484; Fasmers, I, 375)

Vādze, vadze – 1) izarums; zemes stripa, kas paliek pāri, arot vagas; arot vai ecējot neskarta zemes sloksne tīrumā. – “Ar vādzēm art.” (Ulmanis, 324); “Tur bija neliela vādze un uzmetuma sloksnīte, kas rodas aramā zemē.” (Veselis, 1991, 26); 2) kļūme darbā, kaut kas, kas paliek pāri, ir lieks. – “Šis audeklis noausts vādžu vādzēm.” (Milenbahs, IV, 492)

Vārtākļis, vārtinglis – zirnekļa tīkls. – “Pa rugāju laukiem saulē spīdēja un vizēja bezgalīgs daudzums vārtākšļu.” (Janševskis, III, 414); “Gar logis karājas vārtingļi.” (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Vecums – “liels, vecs, biezs, drūms egļu mežs, kurā pa starpām atrodas arī lapu koki.” (RLB ZK, 1914, 85)

Vežgirs, vežģers – rietumu vējš, rietumu puse. Sk. arī lūrenis; Rietenis.

Lai pūš vējš, kur pūzdams,
Kad nepūš vežģerīts:
Vežģers pūta caur lodzinu
Dzedraināi būdiņā. •
(LD 30926)

Brāza lietus pārdebēss,
Drūmi svilpdams vežģervējš vēra viļņu ērģeles,
Sēkli plauka putu rozēs, dzelmju kalni valstijās.
(Vilis Cedriņš. Viļņu kumeli)

Vēkšķēt, vēkšķēt, vēkšķit, vēkt – 1) saka par āža, kazas, aitas, arī vālodzes, kaķa, maza bērna u.c. dzīvas radības žēlām, raudulīgām, kunkstošām skanām. – “Dikti sāpēja, un mēs abi ilgi vēkšķejām.” (Janševskis, 1994, I, 159); “Vālodze vēkš uz lietu.” (Milenbahs, IV, 555); “Šim uz rokas biš pavisam plīks bērnc un šis varen vēkšķis.” (LTTP, XIV, 372); *ip.v.* ‘vēkšķīgs’ – raudulīgs; sk. arī Klidzināt; Murrāt; Ņaudēt; Ņaukšēt; Ņerkstēt; Ņurdēt; Ņurrāt; Rūkt; Šņākt; Urņāt; Vankšēt; 2) vēkt – neskaidri skanēt. – “Tver dzejnieks liru, vieglās stīgas vēc.” (Endzelīns, Hauzenberga, II, 775)

12612. Kad kaķis vēkš, tad otrā mēnesī gaidāmi pali. (LTT)

2784. Mazu bērnu pirtī par ružiņu sauc, lai tas nav vēkšķīgs. (LTT)

36592. Ja žagata skrej mājā vēkšķidama, tad dabūs jaunas ziņas dzirdēt. (LTT)

Ja vālodze daudz vēkš, tad tas uz lietu. (DL, 1892, 172)

22307. Jaunas pastalas' pirmo reiz kājā aunot, 3 reiz jālec uz augšu un jāsaka: “Suņa mūžs, kaķa vēkšķiens!” (LTT)

27309. Ja grūta sieviete uz durvju sliekšņa sēd, tad viņas bērns būs vēkšķīgs. (LTT)

Vākš kai vuška Ar tū teik apzeimāta tukša, bezsatureīga runošona. (Latkovskis, 1970, 12)

Vēkšķīgs, sk. Vēkšķēt.

Vēreje, vērija, vēriene, vēriena, vēriens – mežains apvidus. Radn. vārdam ‘vēris’.

Vien' tautieti i atradu
Kā ozolu vērienā:
Ne dieveru, ne māsīcu,
Kur vakaru nokavēt.
(LD 22336)

Vēris – 1) plašs, citreiz tikai lapukoku, citreiz jauktu koku mežs; purvainš skujkoku mežs. – “Vēri, skupsnas, birtalas iekūst šai blāzmā un stāv nekustīgi kā ziedlapas dzintarā.”

Pastalas nav obligāti meklēt, lai šos vārdus izrunātu, der arī kurpes, zābaki u.c.

(Ivaska, 2003, 27); "Cik drūms egļu vēris." (Ivaska, 2003, 33); 2) mitras, zāļainas upju līču pļavas; purvainas pļavas. Pamatā ide. *uer- plašs, plats. Sk. arī Vēreje.

Pie mitraudžu mežiem pieder daļa eglāju, lielākā daļa bērzāju (birzes, birztales), šur tur pa apsieni, bet it īpaši maišu meži – gāršas jeb vēri, "lietaskoku meži". (KV, III, 2323)

Trīs meitiņas seši pupi,
Kur jūs tādas staigāsat?
– Zāļu plūkt, govu slaukt,
Jaunu puīšu karināt.
(LD 5569)

Var.: 3. – 4. Pa vēriem, pa purviem,
launus puīšus meklēdam.

Tumst.
Iztālis aiz bieziem vēriem
mauj dumpis.
(Leons Briedis. Tumst.)

Joņo, joņo, briksņi brākš un zem kājām ciņi sligst,
Kad pret vēju staltradzis pazūd vēri valdonīgs.
(Vilis Cedriņš. Ārņu vēra brieži)

Puri vien, vēri vien,
Kur māmiņa man' iedeva;
Nav nevienas āra pļavas,
Kur telišu paganiit.
(LD 25938)

Egle zina savu vietu –
meža vēri, dumbrājā, kur
maize neaug.
(Imants Ziedonis. Viddivvārpā)

atstāj pulksteni vēri un ļauj lai tas mierīgi zaro
kamēr puķes sēž krēslos un nevēlas pazemē iet
(Jānis Rokpelnis. atstāj pulksteni vēri)

Vērpele – 1) sainis nešanai uz pleciem; sk. arī Mārsniņš; Muzgulis; Pungulis vārdnīcas I daļā; 2) trauks, kubuliņš, muca, kas izgatavota no vesela, izdabta koka. – "Es ielaistu saldu alu/ Vienu mazu vērpelīti." (Mīlenbahs, IV, 564); "Ja pusstundas laikā neesi klāt ar vērpeļi piena." (Janševskis, III, 145); "Bērniem lika alu pildīt vērpeļē." (Dzidra Tontegode, Kurzeme, 2006); 3) arī attiecībā uz cilvēku, citreiz pozitīvā nozīmē (meita vai sieva apaļa, stipra kā vērpele), bet visvairāk kā nievīga iesauka. – "Puņķu vērpele." (Ulmanis, 334)

Divi stabi, uz tiem stabiem vērpele, uz vērpeles enkurs, uz enkura tekteris, uz tektera smekeris, uz smeķera okškeris, uz okšķera ķikeris, uz ķīķera liels kalns, uz kalna liels mežs, pa mežu iet ceļš un mežā pulka mazu putniņu. (Mikla, atmiņējums: cilvēks – kājas, vēders, galva, mati, utis, roka)

Vērpelīte lūgtin lūdza,
Lai nāk ļaudis alu dzert.
Alutiņis, bāleliņis,
Vērpelei pāri dar':
Saliec galdus' vērpelei,
Tek pa plānu putodams.
(Tdz 56331)

Brūvē, māte, saldu alu,
Pielej mazu vērpelīti;
Saaicini ciema puīšus,
Lai tie mani nolūko.
(LD 9423)

Vidžināt, vidžerēt – 1) saka par bezdelīgas, dažkārt arī lakstīgalas balss skaņām. – "Bezdelīgas bērni, no ligzdas izgājuši, vidžerē: "Kamēr māte viešiņ vada, tamēr bērni gaļu griež, kamēr māte rīkstes meklē, bērni nogriež galvu, šņirgs!"" (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 424); 2) bezbēdīgi triekt, runāties. – "Bizes satinusi uz pakauša, tagad laikam tāda mode... Vidžina, vītero..." (Zariņš, 1978, 67)

Tišām gāju mežmalē,
Putnu dziesmas klausīties:
Zīle sāca, žube vilka,
Lakstīgala vidžināja.
(LD 269,1)

Vimbukši, sk. Tamze.

Virags, viraga – atvars, ūdens mutulis. – “Dzīles viragi.” (Milenbahs, IV, 602); “Gaujas vidū apaļa skrulle brūnajā viragā griežas.” (Zariņš, 160). Sk. arī Dzelve; Dziemulis; Griezenis.

Vistikis, sk. Uķināt.

Viterot (vīteruot), vitrināt – 1) dziedāt, gaviļēt; nepiespiesti, skaisti runāt. – “Kārklene viteroja kā žubīte.” (Balandnieki, 110); 2) saka par cīruļa, bet arī par lakstīgalas, dziedātājputna balss skaņām vispār. – “Vairāku koku zaros viteroja strazdi.” (Balandnieki, 27); “Cīruli, jautrais putnēn, ko tu vitero tur augšā?” (Aistars, 13). Sk. arī Ļirināt; Tilināt; Trallināt.

*Padziedi, putnīni, pavītero,
Viss tavs lolojums manāji rokā.
(LD 2678)*

*Ia es spēlu melst kā krauklis, viterot kā lakstīgala
Un kā sila ūpis tēgāt, i tad visu neizteiktu.
(Jansons-Saiva, 85)*

Vivaļot (vīvaļot) – saka par vālodzes balsi. – “Vālodze vīvaļo.” (Ulmanis, 340)

*Mūsu puīši, plikvēderi,
Kā lambasas lambasoj;
Mūsu meitas sprigacītes,
Kā vālodzes vīvaļoj
(DL, 1892, 1)*

Vivināt – saka par bites, vīstiķa balsi, bet arī par cilvēka balss mīlīgām, sanošām (ausij patīkamām) skaņām. – “Kad jauki, mīlīgi runā (īpaši veci), tad saka: re, kur vistikis vivina.” (DL, 1894, 4). Sk. arī Dūkt; Rūkt; Sanēt; Sikt; Sisināt; Uķināt; Zuzināt.

*Turkalniešu dziedāšanu
Aiz sienīgas nedzirdēju;
Lielvārdiešu zeltenītes
Kā bitītes vivināja.
(LD 884)*

*Tā dziedāja sveši ļaudis,
Kā dunduri dundurava;
Es ar savu brāleliņu
Kā bitīte vivināju.
(LD 890)*

*Še nāksim citu gadu,
Še liksmīga jāņu māte,
Kā bitīte vivināja,
Savus bērņus mielodama.
(LD 32801)*

Vurvulēt – 1) neskaidri un ātri runāt. – “Tas vurvulo kā žīds pātarus.” (DL, 1892, 49); 2) attiecina arī uz tetera un dažu citu putnu balss skaņām. – “Teteris vurvulē: “Būtu ratus pārtaisījis, būtu sievu pārvedis!”” (Lerhīš-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 438). Sk. arī Purpināt; Rubināt; Rūkt; Terkšīnāt; Tirināt.

Vurvulis – 1) neliels šaujamaiss ierocis; revolveris; 2) “tys, kas runoj bez apstuoņys, vurvulej i vurvulej.” (Regīna Kudiņa, Latgale, 2006). Sk. arī Vurvulēt.

Vuvināt – saka par izmēdošām, nepareizām balss skaņām.

4767. Dzēruši veļnam kāzas. Cūka bijusi muzikantos par bungu sitēju. Viņa nemācējusi lāgā bungas sist, un veļns to izmēdījis un sacījis: “Vu, vu, vu! Lai tu visu mūžu vuveni!” No tā laika ar cūka cita nekā nemākot sacīt kā tikai: vu, vu! (LTT)

Zedenis, zedinis, zediņš – 1) pīta žoga veids. – “Sēteņa peita nu atsevišķim zedinim, pīmāram: ap dōru ir zediņš, izagōzis zediņš, sasašķibis zediņš, nūpeits jauns zediņš utt.” (Latkovskis, 1968, 10); “Tas pats putekļainais lielceļš, tie paši sētas vārtiņi pussabrukušajos zedeņos.” (Zariņš, 1978, 64); 2) atsevišķs žoga posms, sētas miets, kārts. – “Zediņš pīmāram Varakļonūs nūzeimoj atsevišķu egles zoru, kuram skujas teik nūdzēntas un gols teik nūcērsts, zediņa garums ir apmāram cylvāka augums.” (Latkovskis, 1968, 10); Pamatā ide. *geg- zars, miets. (Karulis, II, 551)

*zaļas māla krūzes
uz zedeņu žoga
(Pēters Brūveris. Satikšanās Baltinavā)*

Zeidaks – “ar bultām šaujams stops.” (Mīlenbahs, 703)

*Tas nolīka tad zeidaku
Un svārkus, spārnus, vaināku.
(Auseklis. Kaunis un Dukņas)*

Zemdegas, zemdega – 1) izdegusi zeme; apakšzemē gruzdoša zeme; degošs purvs, kad deg kūdra augsnes zemkārtā. – “Nesodi mūs ar ugunsgrēku, zemdegu, krusu.” (Gliks, 90); sk. arī Dega; Deglājs; Degsnis; Izdegas; Padega; Počas; Sveilis; 2) zemapziņa, tā pieredze, pārdzīvojumi, kas gruzd (pastāv, turpinās) cilvēkā zemapzinīgi. – “Daži no cilšu virsniekiem kala atriebes plānus, bet patiesībā pretsvars vairāk gruzdēja kā zemdegas.” (Geikins, 36); sk. arī R.Ezeras romānu “Zemdegas”.

*Nedzisa zemdega, pērkona degta, –
Šaudījās zibeni, pazemē krita.
(Medenis, II, 147)*

*Saki man – tu, saki man – turies,
Citādi nenoturēšos.
Zemdegu svelmēs kuros, kuros,
Zemdegu kvēpos vērsos.
(Bronislava Martuževa. Saki man – tu, saki man – turies)*

*Pāri zemdegām, ziediem sārtmējiem
Vēja kaņepes saulrietā pland.
(Ārija Elksne. Vēja kaņepes)*

*Nedziest
ilgu zemdega zila.
(Kārlis Ābele. Toreiz)*

*Kas mani dedzina –
es tiešām nesaprotu,
Gruzd manī vienmēr
kādas zemdegas.
(Gunta Micāne. Zemdegas)*

Ziedains – parasti par zirga vai govs spalvas krāsu. – “Krāsainā spalvā (melna, bēra, ruda) izkaisīti mazi balti plankumi.” (Zirga pase, 12)

*Aunies kājas, tautu meita,
Rakstītās zeķītēs:
Ārēi stāv div' bērīši
Ziedainām kājiņām.
(LD 16948)*

*Gosniņ' mana raibaliņa
Ziedainām kājiņām,
Ne tā brīda dāņu puru,
Ne dzer pura ūdentiņu.
(LD 29027)*

*Pieguļnieki, brāleliņi,
Vai ir visi kumeliņi?
Sirms ar bērī attiecēja
Ziedainām kājiņām.
(LD 30167)*

Zildzēt – spoži zilgani spīdēt, mirdzēt. – “Pļavas zildz vīn sauliē, nu oudens puorploudinotas.” (Brencis, 145)

Zilgalviši, zilgalvītes – nārbuli (lat. val. 'melampyrum') jeb jāņu zāle, arī kodeila (kuodeila), kupaļa. Pašu jāni – Dieva dēlu dažkārt sauc par zilgalvi. Saskaņā ar tautas priekšstatiem vasaras saulgriežos norisinās Dieva dēla un Saules meitas (dievišķo dvīņu) kāzas. Par šo incestuālo pārkāpumu viņi – pēc vienas no versijām – tiek pārvērsti par nārbuli jeb zilgalvīti. Latviešiem sastopams arī uzvārds ZILGALVIS, kas varētu būt saistībā ar zieda nosaukumu.

*Ak, pasaki, jāņa māte,
Kāda bija jāņa zāle?
– Zilgalvītes, repējumi,
Bulduŗites pa starpem.
(LD 32366)*

*Līgo, jānīti,
Zilgalvīti!
Zīla tava galviņa
Kā rudzu puķīte.
(LD 32957)*

*Plūcat, bērni, zilgalvītes,
Tās pirmās jāņa zāles:
Saplūkuši zilgalvītes,
Eit' pa ceļu dziedādami!
(LD 32395)*

Zideris – "putņu baideklis, kuru izgatavuo šā: sasit krusteniski divus kokus, isākais izpilda ruoku vietu. Uzvelk vecus svārkus, uzliek cepuri un nostāda zvirbuļiem un citiem putniem patīkamos laukos, lai sargātu labību no nopostīšanas." (Brencis, 144–145)

Zobiņš (zuobiņš) – ķiploka daiviņa. – "Zūbeņš pykts beja." (Jānis Kudiņš, Latgale, 2006); "Lai bulvi pavasarī napalyktu malni, vuorūt jiudiņī pilik puors zūbeņu casnāku." (Regina Kudiņa, Latgale, 2006)

Zomauka, sk. Nomauka.

Zumēt, zumzēt – saka par bites, citu kukaiņu, bet arī, piem., par telefona stieplu (agrāk), smiltis, ūdens u.c. kustības radītām skaņām. – "Zum bites... Ķiršu ziedi pilni." (E. Lejgalietis); "Medainas bites zum vāri." (F.Dziesma); "Piekrastes liepās klsu zumēja bites." (Sarma, 1999, 61); "Smiltis zum." (Bels, 14); "Jūra atkāpjas zumzēdama." (Ezera, 1979, 46). Sk. arī Dūkt; Rūkt; Sanēt; Sikt; Sisināt; Vīvināt; Zuzināt.

Ezers paceļas pirkstgalos un panākas man pretī. Skalojas ap laivām, pazumzina meldrājā un salīgo to šurpu turpu. (Ivaska, 2003, 27)

Zuzināt, zuzēt – saka par bites, citu kukaiņu, bet arī par cilvēka liegām, sanošām balss skaņām, par liegu vēju u.c. – "Zuzošie vēji šalca pāri." (Veselis, 1991, 228); "Dzi pienenē bite zuzēja." (Māris Čaklais "Domāt par vasaru"); "Sen dzirdēta melodija zuz ausīs." (Bērziņa-Baltiņa, Bičolis, 878); "Smiltis zuz zem kājām." (Bels, 14). Sk. arī Dūkt; Rūkt; Sanēt; Sikt; Sisināt; Vīvināt; Zumēt.

*Sīki bites zuzināja
Ogres upes maliņā:
Ogrēniešu meitiņām
Visām sīka valodīna
(LD 363–1)*

*Naktis – mūžības dzedrās vēstījums.
Galotnes zuz kā dabas elpa.
(Antons Austrīņš. Augusta beigās)*

Zvaizdenieks – astrologs.

Zvamba, vamba – (jebkura) liela oga. – "Tra gon itei zemene zvomba." (Brencis, 145); "Avui, kuoda lila vamba!" (Gita Briedīna, Vidzeme, 2007)

Zviegt, zvaigāt – 1) saka par zirga balss skaņām. – “Zirgs rikšodams sāka zviegt. Mājās ķēve atbildēja. Zirgs zviedza vēl un vēl. Tā viņš izrādīja savu lielo draudzību pret ķēvi.” (Balandnieki, 369); “Dažreiz zirgs dabū sitienus par to, ka tas zviedz.” (Par piemiņu, 154); “Viena daļa zirgu aizdomīgi saslēja ausis, citi turpretī, priecīgi zviegdami, aicināja pie sevis.” (Skujiņš, 1994, 231); 2) ņirgt, neapvaldīti smiet. – “Meitenes aizpīpēja, sāka zvaigāt un teica – viņas te tirgojot to labāko mantu un par to maksājot vairāk nekā par sēnēm.” (Ikstena, 2004, 65)

31384. Ūpis ir jauns putns. Viņš var ļoti dažādi kliegt: zviegt kā zirgs, maut kā gov, kviekt kā cūka, raudāt un vaidēt kā cilvēks. Kādā balsi viņš brēc, tādām dzīvniekam būs nelaieme priekšā. (LTT)

Bet palīgs vēl nebij ne nācis, te ķēvei vēl citas raizes uz kakla: viņai piedzima dēls, ņiprs puika, ar tik spožām acīm kā ērglim. Nabaga māte nezināja ko darīt: ne tā varēja dēlu paauglēt, ne pašūpot. Žēli, žēli tā zviedza vēlreiz pēc palīga. (Lerhis-Puškaitis, Kurbads, 13)

“Kau, kau!” – blusa šķelmīgi ieviedzās, saslēja asti, uzmauca miliča trumuli pāri ausim un pamodās. (Ozoliņš, 137)

*Arājiņ, arājiņ,
Tavu lielu netikumū!
Stallē zviedza kumeliņi
Vakarrīta barojumu.
(LD 3137,2)*

*Spoži bērī ietecēja
Bāleliņa sētiņā;
Tie, māsiņa, tevis dēļ –
Tik tev iet, tik neiet?
– Ver, bāliņ, platus vārtus.
Lai tek cauri zvaigādami!
(LD 14487)*

*Trešā dienā ceļas Kursā, līdz ar Kursu ceļas sāmi,
Ceļas leišu drasotāji zvaigādami, kļaiģādami.
(Jansons-Saiva, 59)*

*Tecēj' manis kumeliņis
Ģar kapsētu zvaigādams:
Te gul' siena plāvējiņi,
Te ābola grābējiņas.
(LD 27641)*

*Pisīts zvaigoj kumēļeņš,
Iz pogolma stovādams,
Īraudzēja Anis tāvu,
Par kalneņi atejūt.
(Tdz 51422)*

*Kļaiģādami, zvaigādami līksmi ataurējas sāmi,
Tikvien leišu vīri kļusē, kļusums arī kuršu pusē.
(Jansons-Saiva, 63)*

Žadzināt, žvadzināt – saka par žagatas balsi. – “Vecdrustos stāsta, ka žagata tā žadzina: “Jauns, jauns, jauns!”” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 432)

*Ko tie kraukļi kraucināja,
Ko žagatas žvadzināja?
Valodnese pakritusi
Liela ceļa malīņā.
(LD 8544)*

Žibstēt, žibsnīt – spulgot, nevienmērīgi zibināt. – “Pirmā svētku naktī pēc veca paraduma lielajā istabā uz galda žibstēja maza lampiņa.” (Iaņševskis, I, 155); “Vakarīs žibsnī zvaigznes.” = Pa vakariem spid zvaigznes. (Anna Roga, Kurzeme, 2007)

Žikstēt, žikstēt – trokšņa darbības vārds; saka arī par mušu sikšanu. – “Aizmīdzinoša mušu žikstēšana atskanēja sirmgalvja ausīs.” (Blaumanis, II, 49); “Iet, ka žikst vien.” (Mīlenbahs, IV, 809)

Žļaga – 1) slapja, neauglīga smilts zeme; 2) tas, kas jēls, ūdeņains, izšķīdis. – “Ka maizi izcap jālu, to soka, ka žļagu izcepa. Ka gaļa puoršķeist, palik žļaga, nikam nade-reiga.” (Reķēna, II, 599)

Žņauglis – rīks, ko lietoja pie kūku kaušanas; to aplika ap smeceri, lai nevar kviect. – “Ap puspēdu garu kociņu cilpā apmet valga gabalu, kuru uzmauc uz smeceri un tad ar kociņu sagriež, tā ka purns tiek sažņaugts.” (DL, 1891, 122)

Žņurgulis, žņurguls – 1) cilpa, ar ko savelk kūkām purnus, lai nevar kviect, vai nu kaujot, vai pārvedot uz citu vietu, vai citā gadījumā; 2) pārnestā nozīmē – vārais punkts, kas liek turēt muti ciet kādā jautājumā; 3) arī kā viegls lamuvārds. – “Saka, kad bail nosaukt asākā vārdā, par tādu, kas skops.” (Modris Rubenis, Kurzeme, 2006)

Žubināt – saka par žubes balss skaņām. – “Žube jeb spīdaliņa žubina: “Cī, cī, cī! Es dziedāšu kā cīrulīts!” Gaišu laiku pareģodama: “Spīd, spīd, spīd!”” (Lerhis-Puškaitis, 2001, VII daļa, 2.sēj., 440)

Žugurs, žugure – stārķis. – “Ozolā parkšķina žugure savā ratu rumbā.” (Mīlēnbahs, IV, 829)

Žvira, žvirs – 1) “dzeltena, grantaina, neauglīga smilts, kas lietus laikā paliek šķīsta” (DL, 1892, 50)*2) rupja, ākmeņaina grants. – “Ka deļ klāva žvyru vedom, tod taisiejom tolku.” = Kad kūts celtniecībai žviru vedām, tad taisījām talku. (Reķēna, II, 601)

*Skrīn tierpys par mīsu,
Giun grunduļs sovu tīsu.
Lai laboīks ikru byrums –
Var pazatreit pa žvyru.
(Pēteris Jurciņš. Grunduļu rūtaļu vīta)*

TREŠĀ DAĻA

Iespējamie jaunvārdi

Aces mirksnis (acu mirksnis') – acumirklis. (Plāķis, 79)

Adine (adine, adīne) – nelaime, liksta. – “Adine jau gaid.” (Kwauka, Pietsch, 19)

Aizauss – galīga nomale. – “Austrālija galīga pasaules aizauss.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 7)

Akmeņoklis (akmeņuklis) – pieminekļis. – “Rudeņos notiek dzejas lasījumi pie Raiņa akmeņokļa.” (Rūdolfis un Maija Treiji, Rīga, 2006)

Alkums – izsalkums, bada sajūta. (Kwauka, Pietsch, 19)

Amba – ābols. (Dāvis Ziedonis, Rīga, 2006)

Apdīvāt (apdīvāt) – apbrīnot (Kwauka, Pietsch, 19); *lietv.* 'apdīvājums' – apbrīna, apbrīnošana.

Apieska – ekspedīcija; kādas vietas vai kāda jautājuma vispusīga izpēte. – “Īsteni gan tādas ekspedīcijas jēgumam kā mūsējā tagad ir arī cits vārds – apieska.” (Liepiņš, 1977, 20); “Var izbraukšanu saukt par ekspedīcijām, gluži tāpat – par apieskām.” (Liepiņš, 2000, 49); No *darb.v.* 'apieskāt' – pārmeklēt.

Aptvars – 1) apveids; 2) apjoms, apkārtmērs. (Latviski – vāciska vārdnīca, 31)

Arledusskapi – “Rihards Blekus (dz. 2002.g.) 'ar labu nakti' vietā saka 'arledusskapi'. Visa ģimene tagad tā atvadās pirms gulētiešanas.” (Zane Pērkone, Rīga, 2006)

Assans (asans) – rudens (Klussis, 28). – “Lopas poželteli, oseņš prišla = Lapas nodzeltēja, rudens pienāca.” (Viktorija Butlere, Sibīrija, 2004); *ip.v.* 'asanīgs' – rudenīgs. Pamatā ide. *(e)s-en- ražas novākšanas laiks, vasara, vasaras noslēgums. Sk. gotu val. 'asans' – pļauja; vasara; kr. val. 'osenj' – rudens. (Gamkrelidze, Ivanov, II, 691)

Astras (astrs) – ass (Plāķis, 80); *lietv.* 'astrums' – asums.

*Astra, plata dadža lapa,
To es minu kājinām.
(Katrīna Sproģe, Kurzeme, 1961)*

Atminte – piemiņa. (Plāķis, 80)

Atspiednis, atspiednītis – atzveltne. (Zane Pērkone, Rīga, 2006)

¹Šeit un turpmāk iekavās prūšu vai kursenieku vārda iespējamā atbilsme latviešu valodā.

Atzīmene – klade, piezīmju burtņīca. (Latviski – vāciska vār(ņ)ica, 49)

Audzītis – audzēkņu vakars (muzikālajās izglītības iestādēs – atspēlēšanas nodarbības, pārbaudījumi klavieru, flautas u.c. instrumentu spēlē). – “Man rīt 14.00 audzīti jāspēlē Čaikovskis.” (Ilze Fomina, Rīga, 2007)

Āķis lūpā, enkurs mugurā – kas par daudz, tas par skādi. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Āumens¹ (aumens) – apziņa; samaņa. (Klussis, 31)

Bamba – naba (Plāķis, 82), arī vēders. – “Sauc, jau bamba sāp.” (Verners Sakuth, Zviedrija, 2006)

Baublis – bubulis. (Plāķis, 82)

Bāidaks (baidaks) – kravas kuģis. (Klussis, 34)

Bājawa (bājava) – briesmonis, baidēklis. (Klussis, 34)

Bāukis (bauķis) – huligāns. (Klussis, 35)

Beķe – maize. – “Mammu, es gribu beķi.” (Rinalds Kaldavs, Ogre, 2006)

Bemba – biežpiens. – “Mamma, gribu bembu!” (Justīne Zirne, Vidzeme, 2006)

Bemukts – 1) behemots (Alma Rudzīte, Rīga, 2006); 2) kaut kas liels.

Bezmalīgs – bez ierobežojuma telpā, brīvs. – “An gā Li Angali!/ Kas tie tādi Angali?/ [...] Galvojas, spalvojas,/ Bezmalīgi balojas.” (Steiks, 74); *lietv.* ‘bezmalība’ – brīvības, atbrīvotības sajūta.

Bibans – lidmašīna. – “Bibans gaisā.” (Pauls Dinne, Rīga, 2006)

Biblotece – “persona, kas bieži iet uz bibliotēku (bērnībā teikts par mammu)” (Irbe Treile, Rīga, 2006); “Kopš studēju, esmu kļuvusi par biblioteci.” (Irbe Treile, Rīga, 2006)

Biesons (biesuons) – briesmonis, baidēklis. (Alma Rudzīte, Rīga, 2006)

Biezenis – satiksmes sastrēgums. – “Mūs šausmināja automobiļu biezenis uz ielām.” (Janelsiņa, 48)

Bijāli – bažas (Klussis, 36); *ip.v.* ‘bijālīgs’ – bažīgs.

Bilā (bila, bila) – valoda, bilsme. (Klussis, 36)

Bilīsnā (bilīсна) – izteiciens. (Klussis, 37)

¹ Sal. latv. vārdu ‘aumonis’

Bimbaļa – limonāde (gāzēta). – “Atnes no veikala bimbaļu!”; “Man liekas, ka vārds ‘bimbaļa’ saistās ar bimbāšanu – raudāšanu, jo, kad iedzer gāzētu dzērienu, acīs saskrien asaras.” (Linda Straujā, Rīga, 2006)

Bimbulis – “kad velk uz raudāšanu.” (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Bība – “no spilvena izlīdusi spalva.” – “Viņš ar bību kutināja degunu.” (Kristīne Zute, Latgale, 2006)

Blānda (blanda) – kļūda, kļūme. (Klussis, 37)

Blurbat (blurbāt, bļurbāt) – gausties, kurnēt, šķendēties, būt nemierā (Kwauka, Pietsch, 26); *lietv.* ‘blurbas, bļurbas’ – gaušanās, kurnēšana, šķendēšana.

Bluzdināt – zaimot, lādēt, gānīt, celt neslavu (Kwauka, Pietsch, 26); *lietv.* ‘bluzdi’ – zaimi, niknas, negantas lamas.

Bomba – ūdens briesmonis, ar ko vecāki biedēja bērnus, lai tie neiet uz upi. – “Bomba īraus jjudinī, ka īsit vīni poši da upei.” (Marija Kursīte, Zemgale, 2006)

Bradžot (bradžuot) – brist pa kādu staigņu, grūti caurejamu vietu. (Kwauka, Pietsch, 26)

Braucambimbe – “bērns, kas raud sabiedriskajā transportā.” (Kristīne Zute, Latgale, 2006)

Bričuks – mītizēta būtne. – “Būtne, ar ko mamma mani biedēja bērībā, – ja tu neklausīsi, ielīdīs bričuks pa logu un būs slikti.” (Emilija Pūga, Latgale, 2006)

Bubais – stulbais. – “Tā mans brālis maziņš būdams lamājies, kad palicis dusmīgs.” (Linda Straujā, Rīga, 2006)

Budavāns – celtne, ēka, piebūve. (Kwauka, Pietsch, 27)

Bulusviķis – ? Var nozīmēt jebko neizprotamu. Jānim Steikam bija sava versija: “Kas tie tādi Bulu-sviķi?/ Vai tie nav tie Bolševiki?” (Steiks, 41)

Burba ķeblenē – “lielas nepatikšanas.” (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Burbis – “apaļīgs, simpātisks puisis.” (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Burkas – biezas brilles. – “Tai nu gan ir burkas uz acīm!” (Māris Mičerevskis, Rīga, 2006)

Burtēze – “loti centīga, skolnieciska studente, kas visus studiju gadus pārspilēti apzinīgi un pedantiski izpilda pasniedzēju rīkojumus, dzīvo pie mammas, izvairās no jebkādiem sakariem ar vīriešiem.” (Lelde Drozdova, Agita Broka, Rīga, 2006)

Buste – dibens (Māris Mičerevskis, Rīga, 2006). Vārds lietots bērībā. Sk. arī Čoksts, Dūcans, Pāčina, Subīne vārdnīcas I daļā; Jogurtdupsis, Pociis vārdnīcas III daļā.

Būsenis – 1) kārtā (sabiedriska); 2) stāvoklis. (Klussis, 39)

Būsnā (būsna) – eksistence. (Klussis, 39)

Būtījum (būtījums, būtījums) – nozīme, jēga. (Kwauka, Pietsch, 27)

Buzezis, buzēzis – 1) slepens dzīvnieks; 2) slepena lieta; 3) kaut kas noslēpums. (Alma Rudzīte, Rīga, 2006)

Cak – mīlēšanās. (Baiba Kauliņa, Rīga, 2006)

Cauķis – atmiņas zudums (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006). Sal. Coķis.

Coķis – “neatbilstoša un nepatīkama reālija, kurai nevajadzētu atrasties tur, kur tā atrodas, piem., izrauts caurums vai pleķis.” – “Nagla kājā izrāva lielu coķi.” (Kristīne Zute, Latgale, 2006). Sal. Cauķis.

Cuksis – “jauns vīrietis, kurš uzvedas nekulturāli.” (Lelde Drozdova, Rīga, 2006)

Čankstīt – taustīt, čamdīt, piem., kartupeļus (Anna Dzintare, Rīga, 2006); *lietv.* ‘čankstišana, čankstišanās’ – taustišana, taustišanās.

Čapenieks – labs garastāvoklis. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Čaupe – izrotājums, greznojums (Kwauka, Pietsch, 29); *darb.v.* ‘čaupināt’ – rotāt, greznot.

Čikstoies, čikstolis (čikstuoies, čikstuoies) – 1) čikstīgas šūpoies. – “Atceros, bērībā Jūrmalā mani visvairāk aizrāva šūpošanās čikstolēs.” (Irbe Treile, Rīga, 2006); 2) jebkurš čikstošs, čikstošas skaņas radošs priekšmets, lieta.

Čožas – saulespuķu sēkliņu čaulas. – “Viss spēju laukums ar čožām samētāts.” (Justīne Zirne, Vidzeme, 2006)

Čunča, čunčuks – kaut kas mīlīgs, ko gribas bužināt un, kuru ieraugot, gribas smaidīt. – “Mazais Gustavs ir īsts čunčuks.” (Aija Balode, Rīga, 2007)

Dawiks (daviks) – devējs. (Klussis, 42)

Dānts (dānts, dants) – zobs. (Klussis, 42)

Debs – dižs, dižens (Klussis, 42); *lietv.* ‘debums’ – dižums, lielums.

Deprešņaks – “studentu parastais emocionālais stāvoklis.” (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Dēkot (dēkuot) – doties piedzīvojumos, meklēt piedzīvojumus. – “Katrā dienas vai nakts stundā mēs bijām gatavi dēkot.” (Ianelsiņa, 76)

Dievaits – dievišķs. (Kwauka, Pietsch, 31)

Dievots (dievuots) – dievišķs. – “Ulmanis nebūdamis sievots,/ Būs un mūžam paliks dievots.” (Steiks, 41)

Dievu karamies – divieļu pakarināmais. (Alma Rudzīte, Rīga, 2006)

Dirnis – aptuveni tas pats, kas kvernis (sk.), bet ne obligāti ar alkohola lietošanu. – “Biežāk es apmeklēju dirņus, bet gadās arī pa kādam burziņam.” (Iolanta Treile, Rīga, 2006)

Divajum (divājums) – izbrīns, brīnīšanās (Kwauka, Pietsch, 31); *darb.v.* ‘divāties’ – brīnīties.

Dižlogi – lielzmēra stikla logi. – “Iedomājies, simtstāvu augstceltnes sagāzta krustām šķērsām un šķībi cita pret citu, atverot iekšu rūdcekļus aiz sašķaidīto dižlogu sienām!” (Eglītis Anšlavs, 1980, 74); “Moderna dzīvokļu augstceltne, kas kā glums leduskalns pacēlās pāri ielas pretējās puses namu jumtiem, draudīgi blisinādams ar neskaitāmajiem dižlogiem nostikloto fasādi.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 136)

Dižtelpa – zāle; galvenā, lielākā telpa kādā ēkā. – “Vēlajā stundā lidostā nekādas burzmas nebija, galvenā dižtelpa pavisam tukša.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 10)

Dīdīkla – tāds, kas nevar nosēdēt mierīgs; nemierīgs, nevajadzīgi rosīgs cilvēks. – “Pie tevis, plāpas un dīdīklas, es nevarēju uzrakstīt gandrīz nevienas rindas.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 27)

Dīlaga – 1) sarīkojums; 2) varoņdarbs. (Klussis, 45)

Draugalka – draudzene, padraudzene. (Plāķis, 86)

Drūme – skumjas, drūmums, drūmas domas. – “Pēkšņi uzmācās drūme.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 34); “Pirmo reizi viņam uzmācās zināma drūme un šaubas.” (Eglītis Anšlavs, 1961, 51); *darb.v.* ‘drūmoties’ (drūmuoties) – būt noskumušam, skumt; *ip.v.* ‘drūmīgs’ – drūms, skumjš.

Drūwis (druvis, druve) – ticība. (Klussis, 48)

Dugdžus – liels troksnis; tāds, kas rada lielu troksni. – “Kad mēs piegājām pie kuļmašīnas, kas ļoti skaļi darbojās, jānis teica: “Tas nu gan ir baigais dugdžus!”” (Aija Leinharde, Kurzeme, 2006)

Dunda – ūdens. (Dāvis Ziedonis, Rīga, 2006)

Dunste – 1) dvinga, tvans (Plāķis, 86); 2) smagums (uz sirds), kaut kas, kas nospiež.

Dusmis – dusmīgs cilvēks. – “Tu nu gan esi dusmis!” (Māra Viška, Rīga, 2006)

Dwasseniks (dvasenieks) – žāva, tūja. (Klussis, 49)

Dziļoksnis (dziļuoksnis) – dziļums; biežoknis; dzelme. – “Saules pirksts iedzirkstas dziļoksnī tuvu un noslēpumaini kā ziņa, kā pazišanās zīme.” (Ivaska, 2003, 27)

Dzimumzvaigznīte – dzimumzīmīte. – “Man uz rokām ir daudz dzimumzvaigznītes.” (Rūdolfs Treilis, Rīga, 2006)

Dzindziņš – koka rotaļzirdziņš, uz kura bērni šūpojas. – “Nu es tagad braukšu ar savu dzindziņu – tālu, tālu!” (Dace Lomanovska, Rīga, 2006)

Dzībe – 1) dzīvības dziņa; 2) dzīvības iedīgļis, pirmelements, no kā viss rodas un veidojas.

*Paupu Kīvis satur “dziņi”,
Dzīvība to dzīvina.
Kai Kajožka saķer “dziņi”,
Dzīvu jūras dibenā.
Audzīgi sakur “dziņi”.
Lai viss augšup augļojas!
Miška Mokva satver “dziņi”:
Viss, kas dzīvs, lai jaunojas!
(Steiks, 125)*

Džaugties – priecāties (Plāķis, 87); *lietv.* ‘džaugsmē, džaugums’ – prieks (Kwauka, Pietsch, 32); *īp.v.* ‘džausmīgs’ – priecīgs. (Kwauka, Pietsch, 32)

Džīburs – darbonis, cilvēks, kas izceļas ar kādu īpašu darbību (pozitīvā vai negatīvā nozīmē); viriešu kārtas pārstāvis, “džeks”. – “Tas džīburs no vakardienas pasākuma man tagad visu laiku zvana.” (Daiga Birzleja, Rīga, 2007)

Ebene, ebenīte – tablete. – “Negribu ebenīti!” (Linda Straujā, Rīga, 2006)

Erka – iedvesma, pacilāta sajūta, īpaši labs garastāvoklis. – “Jānim vakar bija liela erka, tāpēc viņš veltīja man savu jauno dzejoli.” (Aija Leinharde, Kurzeme, 2006)

Ēigā (eiga) – kustība, satiksme. (Klussis, 52)

Ēituwis (eituvis, eituve) – gājiens. (Klussis, 52)

Ēnturs (ēnturs, enturs) – saturs. (Klussis, 58)

Fafa – lidmašīna. (Liene Pērkone, Rīga)

Gabbawa (gabava) – krupis, rupucis. (Klussis, 66)

Gaiduks – gailene, sēne. (Plāķis, 88)

Galģis – karātavas. (Plāķis, 88)

Gauwiks (gauviks) – saņēmējs. (Klussis, 68)

Gārmē (garme) – svelme, karstums. (Klussis, 67)

Gērds (gērds, gērda) – skaņa. (Klussis, 69)

Giga – garāža. (Renāte Zariņa, Rīga, 2006)

Glabāni (glabāni, glabāns) – glāsts, glāsti. (Klussis, 71)

Glieķēt – zaudēt kvalitāti (par produktu). – “Mājas biskvīts bija drusku saglieķējis.” (Eglītis, 1994, 168)

Glumzdi – biezpiens. (Klussis, 72)

Glusa – “USB verķis, ko var iespraust datorligzdā.” (Jānis Kurmis, Rīga, 2006)

Glūki – nereāls apziņas stāvoklis. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Gļotīgs (gļuotīgs) – neskaidrs.

*Bet mēs neizmotivēsim,
Kādu darbu dosim vēzim? –
Lai viņš laipo gļotīgos
Dziļu dubļu motivos!*
(Steiks, 144)

Grabaks – pagrabs. (Aldis Jozauskis, Rīga, 2006)

Grauziņi – sausiņi. – “Visgaršīgākie ir grauziņi ar rozīnēm.” (Rūdolfs Treilis, Rīga, 2006)

Grābsna – aplaupīšana. (Klussis, 72)

Greiļoties (greiļuoties) – priecāties, liksmoties. – “Iesim greiļoties,/ Būsim illoti.” (Steiks, 100)

Grīma, grīmika – dziesma, dziesmiņa. (Klussis, 74)

Grūstis – skumjas. (Klussis, 74)

Gulsenis – sāpes, slimība. (Klussis, 75)

Ieklājs, ieklāji – agrāk īpašs ragavās sēdekli (ērtākai sēdēšanai) paliekamais (DL, 1891, 122). Varbūt varētu aizstāt svešvārdu ‘pampers’?

Iekšturs – iekšējais saturs. – “Nesver izskats, neder veids, kam nav iekšturs iekš satura.” (Steiks, 63)

Iešokolādēties – “iegūt šokolādes (brūnās) iedegumu.” (Lelde Drozdova, Rīga, 2006)

Illiņi – nogurums, apgurums. – “Man ir illiņi, neko nevaru padarīt.” (Anna Dzintare, Rīga, 2006)

Illots (illuots) – laimīgs un piepildīts, pilnīgs vienā personā. – “Iesim greiļoties./ Būsīm illoti.” (Steiks, 100); *lietv.* ‘illums’ – piepildītības, lieglaimes sajūta.

Izpākstēt – izlobīt no pāksts. – “Māmiņ, kāpēc tu neizpākstēji šito zirnīti?” (Irbē Treile, Rīga, 2006); vārds radīts bērniībā.

Izteika – 1) jebkura pabeigta doma runas formā (‘īsa izteika, gara izteika’); 2) aforisms.

Ir zināms, ka visa radība cēlusies ūdenī. Paši pēdējie, liekas, iznīruši latvieši, jo viņi joprojām nav aizmirsuši izteiku: Turi žaunas. (Anšlavs Eglītis, 1980, 109)

Arī Hjalmārs ņēma vārdu un sašutumā trīsošā balsī, nikni nosodīdams, minēja vairākus it acīgus novērojumus un atstāstīja dažas, ja ne tieši neglītas, tad noteikti mazcienīgas izteikas. (Eglītis, 1994, 72)

Īpatišķs – sevišķs (Plāķis, 90); “Īpatišķi lauds tagad, visu grib sagūt, un tad nekā nav.” (Martins Sakuth, Zviedrija, 2006); “Īpatišķa diena.” (Martins Sakuth, Zviedrija, 2006)

Jālija – izejviela. (Klussis, 83)

Jātuwis (jātuvis) – brauciens, ceļojums. (Klussis, 83)

Jogurtdupsis – “atšāvusies un liela pēcpuse.” (Baiba Kauliņa, Rīga, 2006)

Kabuķis – brīvas un plašas nozīmes vārds. Autors 2003.g. dzimušais Rinalds Kaldavs (Ogre, 2006).

Kails (kails) – sveiks! sveiki! (Klussis, 84)

Dagnija Staško stāstīja, kā – neatceros, kas – iemācījis viņai senprūšu galda sveicienu: “Kails!” – “Pats kails!”. 2x2 vasaras nometnē viņa, vēl pavisam jauna būdama, uzdrošinājusies tā (“Kails!”) uzrunāt pie pusdienu galda prof. A.Spekki. Un tas nebūt neapmulsis, bet atbildējis: “Pats kails!” (Dagnijas Staško, Kanāda, mutiska informācija, 2004)

Kalūza – cietums. (Klussis, 86)

Kamanists – tas, kas brauc kamanās; pasažieris. – “Kamanās ir kamanisti./ Komūnās ir komunisti.” (Steiks, 41)

Kangarītis – “mazs, īpašs ķebļītis, apmēram uz pusi zemāks nekā parastā taburete.” – “Paņem kangarīti un nomizo kartupeļus.” (Madara Zute, Latgale, 2006)

Kaplis – “vīrietis, garš, tievs un galva kā kaplis uz priekšu.” (Māris Mičerevskis, Rīga, 2006)

Kapurna – uzkalns, kapukalns, kapsēta. (Klussis, 88)

Karvat (karvāt) – nežēligi, brutāli apieties. (Kwauka, Pietsch, 42)

Kastuoat (kastuot) – ievākt, novākt (piem., ražu). (Kwauka, Pietsch, 42)

Kaukums – 1) kaušana, žēlošanās (Kwauka, Pietsch, 42); 2) skumjas, kad kaut gribas.

Kaupīks – tirgonis, tirgotājs. (Klussis, 89)

Kīna – saspīlētība, sasprindzinājums, sacensība. (Klussis, 91)

Klabenes – augstpapēžu kurpes. – “Tev ir jaunas klabenes, drīkst pielaiķot?” (Līga Liepa, Rīga, 2006)

Klabītes – “koka dēlišu ceļš, kas ved uz jūru.” (Irbe Treile, Rīga, 2006); “Neskrien tik traki, salauzīsi vēl klabītes!” (Irbe Treile, Rīga, 2006)

Klavurēt – spēlēt klavieres. – “Mammit, es dziedāšu, tu klavurēsi.” (Maija Treile, Rīga, 2006; vārds izdomāts bērnībā)

Klāds – slānis (Klussis, 93); *ip.v.* ‘klādains’ – slāņains.

Klejonis (klejuonis) – tāds, kas klaiņo apkārt, klaidonis; ceļinieks; tāds, kam nepatīk sēdēt, atrasties vienā vietā. – “Viņš bija pūlējies sev iestāstīt, ka ir Sprīdītis vai Pazu-dušais dēls, nomaldījies klejonis, kas laimīgi pārnāk mājās.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 6)

Kliptawa (klipatava) – paslēptuve, patvertne. (Klussis, 94)

Klunkata – dzēriena malks. (Latviski – vāciska vārdnīca, 190)

Knaģi – “pirkstu gali. Parasti lietots, ja tie nosaluši.” (Baiba Kauliņa, Rīga, 2006)

Knaksts – tāds, kas knakstās (J.Steika versijā arī ‘knukstās’), ķerstās ap kaut ko. – “Ko jūs knukstat, veci knaksti./ Nākat labāk riekstus kost.” (Steiks, 58)

Knapsieriņš – vāja rakstura cilvēks. – “Jānis baidās riskēt, bieži pamet iesakto, tāpēc es viņu mēdzu saukt par knapsieriņu.” (Laima Insberga, Kurzeme, 2006)

Koknīca (kuoknīca) – mežs. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Košvaigs (kuošvaigs) – meikaps, grims. – “Ikdienā man patīk neuzkrītošs un dabisks košvaigs.” (Irbe un Maija Treiles, Rīga, 2006); *darb.v.* ‘košvaigot, košvaigoties’ (kuošvaiguot, košvaiguoties) – 1) uzkrāsoties; 2) uzlikt grīmu.

Košvārds (kuošvārds) – vārds izskaistinājumam bez kādas īpašas jēdzieniskas slo-dzes. Var būt kā pozitīvā (stilu izdaiļojošs vārds), tā negatīvā (skaisti tukšvārdīgs) nozīmē.

Liekas, ka pats nelabais savā neizmērojamā jaunumā ietaisījis tā, ka tieši visdzejiskākajiem pantiem visvajadzīgākajiem, svarīgākajiem un skaistākajiem daiļvārdiem atskaņu nav vai tikpat kā nav. Piemēram, brīnumjaukajam, visādi labskanīgajam un dzejā pilnīgi neatvietojamam košvārdam – ziedonis [...] Atskaņa šim superburvīgajam ziedoņvārdam ir tikai viena – dziedonis! Ir mēģināts lietot vārdus viedonis, no vārda vieds, briedonis, no vārda briest, un biedronis, no vārda biedrs. (Eglītis, 1992, 208–209)

Kovis (kuovis) – jumta augšējā sānu daļa, jumta augšgals. – “Ķirmji kovi sagrauzī.” (Sandis Laimē, Rīga, 2006); “Redz kāds greznis kovis!” (Aigars Liebārdis, Rīga, 2006)

Krāklis, krākle – liels krācējs, liela krācēja. (Agita Broka, Rīga, 2006)

Krāsiņi – krāsainie kritiņi. – “Bērņībā man ļoti patika zīmēt ar krāsiņiem, īpaši ar eļļas krāsiņiem.” (Irbe Treile, Rīga, 2006); vārds radīts bērņībā.

Krāsns – “liela auguma sieviete.” (Ervīns Grīnfelds, Zemgale, Māris Mičerevskis, Rīga, 2006)

Kriknausls – čakls. – “Maz tādu meitu, kas gan skaistas, gan kriknauslas.” (Ženija Minka, Rīga, 2006)

Kristums – krišana, kritums, lejupslīde. (Kwauka, Pietsch, 45)

Krūtaša – “vieta starp sievietes krūtīm, kurā sabirst ēdiena paliekas, esot pusatsegtām krūtīm.” – “Atkal tev pilna krūtaša!” (Lelde Drozdova, Agita Broka, Rīga, 2006)

Kubasīns – autobuss. (Reinis Kaldavs, Ogre, 2006)

Kukāte – “krustmāte. Tā viņu bērņībā saucu.” (Baiba Kauliņa, Rīga, 2006)

Kukūzis – dzeguze. – “Cik reizes kukūzis kūkos, tik gadus dzīvosi.” (Laura Feldberga, Rīga, 2007)

Kumāte – krustmāte (Ervīns Grīnfelds, Zemgale, 2006). Vārds lietots bērņībā.

Kumste (kumste) – dūre. (Kwauka, Pietsch, 46)

Kupšs, kupšists – tirgotājs, biznesmenis; *darb.v.* ‘kupšot’ (kupšuoť) – tirgot, nodarboties ar biznesu. (Kwauka, Pietsch, 46)

Kurnis – dzēriens, kas sastāv no 0,5 l alus un 50 ml balzama (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006). Sk. arī Puskurnis.

Kvernīs – neformāla kopāsanākšana. – “Tusiņš, bet ne aktīvs kā jau ieviestais burziņš. Kvernīm raksturīga alkohola lietošana un garas sarunas.” (Kristaps Pūce, Rīga, 2006); “Vakar biju kverņi pie Guntas, tikai uz rīta pusi pārnācu mājās.” (Kristaps Pūce, Rīga, 2006)

Keblene – bārs. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Keškas, keškiņas – sporta čibiņas bez aukliņām. – “Atceros, ka bērņībā nekad nevingroju, ja man nebija manu mīļo keškiņu.” (Aija Leinharde, Kurzeme, 2006)

Ķislītis – vārda ‘ķiselis’ deminutiva variants. – “Omītei ir sanācis ļoti garšīgs ķislītis.” (Ieva Strazda, Rīga, 2006)

Labbatā (labata) – augstprātība, lepņība (Klussis, 101); *īp.v.* ‘labatīgs’ – augstprātīgs, lepns.

Labgalis – kaut kādā (piem., drošības, ērtības, materiālās labklājības) veidā labākā vieta. – “Eņģeļi – Meņģeļi/ Dzīvo dzīves labgali.” (Steiks, 74)

Lakstūķis – lakstīgala. – “Aiz loga skaisti dziedāja lakstūķītis.” (Laura Feldberga, Rīga, 2007)

Lamsenis – sabrukums, krahs. (Klussis, 103)

Landžat (landžāt) – 1) līst, locīties, laipot (Kwauka, Pietsch, 47); 2) meklēt kompromisu; *lietv.* ‘landža’ – kompromiss, izlīgums.

Lapāža – lapaspušu skaits (grāmatā, žurnālā, pierakstos). – “Kāda ir “Mērnieku laiku” lapāža?” (Rūta Birzleja, Rīga, 2007)

Latvestība – latvietība. – “Pūst latvestību ar dūku palīdzību.” (Ivars Ošiņš, Rīga, 2006)

Lāčene – drosme. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Lāids (laidis) – slidens, glums. (Klussis, 101)

Lāils (lails) – slaidis, plāns. (Klussis, 102)

Lekseva – leksiski semantiskais variants (leksikoloģijā). – “Vārdam ‘acs’ ir vairākas leksevas.” (LU Filoloģijas fakultātes Baltu filoloģijas 2. kursa radīts jaunvārds, 2005)

Lēcošie putni – gājputni. (Plāķis, 108)

Lēktenieks – lidotājs. (Kwauka, Pietsch, 47)

Liekvārds – “vārds, kas neko nenozīmē, bet kuru var iespraust runā labskanības dēļ, lai atstātu gudrāku iespaidu. Bērniībā ar patiku klausījos, cik skaisti runā pieaugušie, cik daudz liekvārdu viņi lieto. Par tādiem es uzskatīju neizprotamos vārdus, svešvārdus, ko centos atcerēties, lai vēlāk izmantotu savas runas izdaiļošanai.” (Maija Treile, Rīga, 2006)

Lietenieks – lietusmētēlis.

Lidīgs – 1) tāds, kam nav savas noteiktības; 2) tāds, kas allaž pieglaimojas. – “Tu esi lidīga.” (Janelsiņa, 56); *lietv.* ‘lidīgums’ – 1) noteiktības trūkums; 2) pieglaimība.

Luņķuviļķis – “neliela plastmasas detaļa, ar ko jaunām precēm tiek pievienota preču zīme. – Reizēm luņķuviļķi grūti pārplēst, tad nākas pārvarēt slinkumu un meklēt šķēres.” (Maija Treile, Rīga, 2006)

Lumbris – nejēga. – “Jānis ir pilnīgs lumbris, negribu nemaz vairs ar viņu pīties.” (Santa Bulatova, Rīga, 2007)

Ļaujīgs – 1) tāds, kas atļauj ēst konfektes. – “Vecmāmiņa Rita ir ļaujīga.” (Rūdolfs Treilis, Rīga, 2006); 2) liberāls, arī pārlietu liberāls attiecībā pret citiem; *lietv.* ‘ļaujība, ļaujums’ – brīvības pakāpe.

Ļeka puka – kaut kas sapuvis (sākotnēji teikts par sēni) (Emma Freidenberga, Rīga, 2001); “Zem ābelēm sabīruši ne tikai kārdinoši āboli, bet arī pilns ar ļeka pukām.” (Maija Treile, Rīga, 2006)

Mačs – mazz. – “Un tad atsarada man tāds mačs vaiķelis.” (Plāķis, 39; 98); “Ēs bij mačs.” (Herberts Sakuth, Zviedrija, 2006)

Madla – lūgums, lūgšana. (Klussis, 108)

Malkīks, mazīks – sīciņš. (Klussis, 110)

Mandras (mandrs) – grezns (Plāķis, 99); *lietv.* ‘mandrums’ – greznums, košums.

Manga – ielasmeita. (Klussis, 110)

Melaģis, melaģe – melis, mele. (Plāķis, 99)

Mēka – jebkāda veida šmuces, netīrumi. – “Neaiztiec tās mēkas uz zemes!” (Ance Stražda, Rīga, 2006)

Mērkaķnieks – “kad sadzeras un gribas dejot.” (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Midzis – lekcija. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Midžināt, midžināties – mirgot mazām gaismiņām; zibināties gar acīm. – “Tie spīguliši uz tavām biksēm ļoti skaisti midžinās.” (Rūta Birzleja, Rīga, 2007)

Miems – piens. – “Mana mamma bērnībā teikusi: Gribu baltu, siltu miemu!” (Linda Straujā, Rīga, 2006)

Mimamma, mimama – vecmamma. – Māra Zālīte: “Mimamai (Eulālijai Blauai) bija pirmskara bibliotēka.” (īkstena, 2003, 33)

Minka manka – “nesaprotamas, plašas hozīmes vārds, ko lieto 1998.g. dzimušais Eduards Artis Kalniņš.” (Aivars Kalniņš, Rīga, 2006)

Mišmašs – 1) vinegrets; 2) jūklis, juceklis. (Klussis, 114)

Muģis – knislis, smūdzis, kukainis. (Plāķis, 100)

Muņģis – deguns. – “Kad man mazai vecāki lūdza, lai parādu, kur ir deguns, es pieskāros degunam un teicu: muņģis.” (Linda Straujā, Rīga, 2006)

Murksnīties – murcīties, spiesties, burzīties (drūzmā). – “Saprotams, cita lieta bija zibināties pa superlielceļu pāri tuksneša klājieniem, nevis kā šeit murksnīties caur pilsētām un pilsētelēm.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 8)

Murskulis, mučkulis, sk. Murskuļoties.

Murskuļoties (murskuļoties) – izdarīt haotiskas, spējas kustības, blīvīties. – “Kamēr ļaudis ķērkdami, brēkdami murskuļojas visapkārt, Roderiks Turaidis sēž kā sastindzis.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 111); *lietv.* ‘murskulis, mučkulis’ – juceklis, samudžinājums,

sablīvējums. – “Maruta ierauga gatuves galā necik augstu no zemes rietošās saules staros griežamies mučkulā knaušu baru.” (Janševskis, 1983, II, 226)

Mutulis – “dzīves posms, kurā cilvēka dzīvē notiek daudz svarīgu notikumu, par daudz ko jādodomā.” – “Eksāmeni, nodarbības, darbs un vēl drauga kāzas – pilnīgs mutulis šomēnes!” (Ritvars Garoza, Rīga, 2007). Ir gan pazīstama vārdkopa ‘dzīves mutulī’.

Mūmiņa – gov. (Baiba Kauliņa, Rīga, 2006)

Nāgs – kails (Klussis, 117); *lietv.* ‘nāgums’ – kailums.

Nāvīši, sk. Nomiriši.

Nebils – 1) mēms, kurlmēms (Kwauka, Pietsch, 51); 2) inerts, kūtrs.

Nepatiksme – kaut kas netikams; nepatīšanas. – “Paglābties miega nemaņā no visām raizēm un nepatīksmēm.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 41)

Nevieta – kaut kādā veidā slikta, nelāga vieta. – “Ātrāk prom no šīs nevietas!” (Eglītis, 1992, 189)

Nezeme – 1) slikta, kaut kādā veidā ar ļoti negatīvām izjūtām saistīta zeme. – “Savienotās Valstis bija drudžainas, brutālas dolārrāvības, rasisma, dumpju, križu un gangsteru nezeme.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 7); 2) iedomāta zeme, zeme, kuras īstenībā nav.

Nolietnis, nolietne (nuolietnis, nuolietne) – izlietne. – “Ieliec netīros traukus nolietnī.” (Linda Straujā, Rīga, 2006)

Nomiriši (nuomiriši), nāvīši – nāves bērni. – “Mamma, vai nāvei arī ir bērniņi – kādi nomiriši vai nāvīši?” (Rūdolfs Treilis, Rīga, 2006)

Nonažot (nuonažuot) – 1) nogriezt maizi. – “Nonažo beķi.” (Rinalds Kaldavs, Ogre, 2006); 2) nogalināt; 3) uzasināt nazi.

Nozadzāt (nuozadzāt) – nomazgāt, notīrīt, dabūt tīru. (Alma Rudzīte, Rīga, 2006)

Nugalvs – ārējs. (Kwauka, Pietsch, 53)

Pabālza (pabalza, pabalze) – matracis. (Klussis, 123)

Pagalba – palīdzība, palīgs. (Klussis, 124)

Pajuksma, pajūksma – paraža. (Klussis, 126)

Paklusnis – rāms laiks. (Plāķis, 103)

Paklusns – paklausīgs, labprātīgs (ko darīt), paklausīgs. (Kwauka, Pietsch, 57)

Papaikums – dullums, trakums. (Kwauka, Pietsch, 57)

Plūkšins – plūkšanās, kautiņš, cīņa (Kwauka, Pietsch, 64); plūkšinieks' – kautiņa dalībnieks, kauslis.

Pļurķītis, pļurķis – neliels priekšmets, ko var kaut kur iespraust, piem., USB. – "Vai tu varētu man pasniegt to pļurķīti?" (Māris Strazds, Rīga, 2006)

Pocis – dibens. – "Pa poci dabūsi!" (Māris Mičerevskis, Rīga, 2006). Sk. arī Buste, Jогurtdupsis; Čoksts, Dūcans, Subine vārdnīcas I daļā.

Potrija – fotogrāfija. *Darb.v.* 'potrēt' – fotografēt. (Aigars Lielbārdis, Rīga, 2006)

Prātu pamest – apmulst. (Plāķis, 107)

Presnas – domas, prātojumi (Klussis, 148); *darb.v.* 'presnot' (presnuot) – domāt, prātot.

Puiks – skaists (DL, 1891, 122); *lietv.* 'puikums' – skaistums. (Plāķis, 107)

Puskurnis – 0,5 l alus jeb 50 ml balzama; sk. arī Kurnis. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Putakannā – mannas putra. (Lote Žagare, Rīga, 1992)

Pūsmot (pūsmuot) – vējot, dvašot. (Latviski – vāciska vārdnīca, 464)

Pūšaks – 1) slikta elpa (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006); 2) ventilators. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Raplis – knaibles (Klussis, 152); *darb.v.* 'rapļot' (rapļuot) – 1) kniebt (ar knaiblēm); 2) aizskart, aizvainot.

Rati – automašīna. – "Gāju meklēt Anšlavu, kas pārpildītajās garāžās meklēja, kur novietot ratus." (Janelsiņa, 24); "Arī viņš pats kādu laiku bija taisījis pirkt ratus." (Eglītis Anšlavs, 1980, 8)

Rāda – padoms. (Klussis, 151)

Redori (redōri) – radiatori. (Alma Rudzīte, Rīga, 2006)

Rettawis (retavis) – savādnieks. (Klussis, 154)

Ribkārnīs – "ļoti izstīdzējis, pārlieku tievs vīrietis" (Lelde Drozdova, Agita Broka, Rīga, 2006); pēc analogijas 'ribkārne' – ļoti tieva, *kauli un āda* sieviete.

Rundīls – župa, dzērājs. (Klussis, 156)

Rūķenāt, rūķināt – kūpināt, kvēpināt. – "Lašiņus rūķenati." = Tauku gaļu kvēpināt. (Plāķis, 109)

Sacensis – konkurents. (Latviski – vāciska vārdnīca, 487)

Samīlojiens (samīl|uojiens) – “samīlošanas darbība.” – “Sūtu tev lielu samīlojienu.” (Kristīne Zute, Latgale, 2006)

Samnūts – saldējums. (Lote Žagare, Rīga, 2006)

Saputis – sapampis. (Plāķis, 111)

Satērpoties (satērp|uoties) – “uzvilkt karnevāla kostīmu. – Kad būsīm satērpjušies, neviens mūs nepazīs.” (Irbe Treife, Rīga, 2006)

Savināt – tuvināt, censties padarīt par sev garīgi vai citādā ziņā tuviem.

*Savāds Jēzus savā gaitā
Savus klāt sev savina.
Kas tos ļaudis lai tur skaita,
Ko viņš ap sev' labina?
Savāds kalna sprādiķī
Sveicin' ļaudis: "Svētīgi!"
Savāds rīts un savāds vakars,
Savāds man ar Jēzu sakars.*
(Steiks, 150)

Sāusavā (sausava) – sauszeme. (Klussis, 159)

Seksponāts – “sieviete vai vīrietis, kura/kurš tiek uzlūkots kā iekāres objekts.” (Lelde Drozdova, Agita Broka, Rīga, 2006)

Sencīgs – vecīgs, veclaicīgs. – “Uz sencīgā Inciema fona Anšlavs bija iecerējis savu nākošo lugu, ko nekad neuzrakstīja.” (Janelsiņa, 19); “Tas bija pārāk sencīgs iestādījums.” (Janelsiņa, 42); *lietv.* ‘sencība’ – seniskums, veclaicīgums. – “Apdvesmot ar sencības garu.” (Janelsiņa, 36)

Sēisnā (seisna) – sakari, sakarība (Klussis, 160); *ip.v.* ‘seisns’ – sakarīgs; *darb.v.* ‘seisnot’ (seisnuot) – meklēt kopsakarības.

Skapis – “liela auguma, būdīgs vecis”. – “Baigais skapis!” (Māris Mičerevskis, Rīga, 2006)

Skattavs (skatavs) – kustīgs. (Klussis, 164)

Skāte – matu suka. – “Neko jau vairāk nevarēja darīt kā izvilkt skāti caur matiem.” (Eglītis Anšlavs, 1961, 78)

Skeletkari – žalūzijas. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Sklasts – 1) galvvidus; 2) matu celiņš. (Kwauka, Pietsch, 71)

Skrīdālas – skrituļslidas. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Skročains (skruočains) – vijīgs, sproģains. – “Viņam ir skročaini mati.” (Justīne Zīrte, Vidzeme, 2006); *lietv.* ‘skročas’ (skruočas) – sproģas.

Skrundas – šķēres. (Klussis, 166)

Skudriķis, skudriks – “jauneklis, kas no sevis “mētā” lielu vīru.” (Lelde Drozdova, Rīga, 2006)

Slepenē – slepena satikšanās vieta. – “Būšu slepenē, gaidi.”

Sliecere, sliecerīte – neveiksmīniece. – “Tā jau tāda sliecerīte, viss viņai krīt no rokām.” (Ženija Minka, Rīga, 2006)

Smagt – piekust, zaudēt žirgtumu, darbaspējas. – “Kad tas atgriezās mājās, piemadzis no dienas pūliņiem, sievai pienācās iepriecināt viņu ar dzidru, nezinošu čalošanu un mīļiem glāstiem.” (Eglītis, 1994, 179); *ip.v.* ‘smagains’ – piekustis, noguris; *lietv.* ‘smagainums’ – piekusums, sakrājies nogurums.

Smarve – smaka, smarža (Plāķis, 113); *darb.v.* ‘smarvot’ (smarvuot) – smaržot, smakot; *ip.v.* ‘smarvains’ – smaržīgs, smacīgs.

Spārts – stīprs (Klussis, 167); *lietv.* ‘spārtums’ – stīprums.

Spījas – sacīkstes (Klussis, 168); *darb.v.* ‘spījot’ (spījuot) – piedalīties sacīkstēs, sacensties.

Spindulis – stars, gaismas kūlis. (Kwauka, Pietsch, 73)

Stabudance – striptīzdejojāja. (Agīta Broka, Rīga, 2006)

Starplika – runas iespraudums, īsa piebilde kāda cita cilvēka runas laikā. (Anita Birzleja, Rīga, 2007)

Stāsna – dīkstāve, apstāšanās (Klussis, 170); *darb.v.* ‘stāsnot’ (stāsnuot) – neko nedarīt, pavadīt laiku bezdarbībā.

Stātava (stātava, stātuve) – 1) stacija, pietura; 2) nometne. (Klussis, 170)

Stiepnēs – “zeķes, ar likru, tādas, kas stiepnēs.” (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Striķubikses – “apakšbikses, kas sastāv ne vairāk kā no striķīša.” – “Uz veļas auklas karājās kaimiņienes striķubikses.” (Kristīne Zute, Latgale, 2006)

Strīdaža – tukšs, neauglīgs strīds. (Kwauka, Pietsch, 457)

Strūklene – lidmašīna. – “Uz varenajiem izziņas dēļiem fosforiscētā gaismas rakstā vizēja un mainījās strūkleņu ielidošanas un aizlidošanas laiki visos iespējamajos virzienos.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 10)

Stubens – stulbenis. – “Tu esi stubens!” (Justīne Zirne, Vidzeme, 2006)

Stumps – truls (Plāķis, 114); *lietv.* ‘stumpums’ – trulums; *darb.v.* ‘stumpot, stumpoties’ (stumpuot, stumpuoties) – kaut ko truli vai trulu, bezjēdzīgu darīt.

Stunnene, stunnenis – stulbene, stulbenis. – “Var lietot kā saliekta daļu, piem., stunnenjānis=stulbais Jānis.”; “Stunnengalva! Atkal aizmirsi atslēgas.” (Emma Freidenberga, Maija Treile, Rīga, 2006)

Stūrnavs (stūrnavs) – nopietns, stingrs (Klussis, 172); *lietv.* ‘stūrnavība’ – stingrība, noteiktība.

Stūrns – stīvs (Klussis, 172); *lietv.* ‘stūrnums’ – stīvums (piem., attiecībās).

Sudzinieks – sugas pārstāvis. – “Sameklētu attiecīgus vīriešu dzimtas sudziniekus un veiktu mērķtiecīgu selekcijas darbu.” (Ābele, 1999, 25)

Sulenis – greipfrūts. Voldemāra Richtera darināts jaunvārds (grām. “Zemgalieši vēl turas”, 1981).

Susārs – netīrelis. – “Mūsu kaķis ir nelabojams susārs.” (Māris Strazds, Rīga, 2006)

Sūķis – “sūkājāmā konfekte uz kociņa” (Baiba Kauliņa, Rīga, 2006); *darb.v.* ‘sūķet’ – sūkāt konfekti vai citu ko sūkājamu.

Svēteklis – svētvietā, svētākā vietā, svētums. – “Jo es caur iedams un pielūko-dams jūsu svēteklis atradu arīdzan vienu altāri.” (Gliks, 88); “Vai ir virs zemes šis/ Mans svēteklis?” (Steiks, 36); “Gan visiem latviešiem bija tie paši svētki un tie paši dievi, gan arī visi cits citu turēja par brāļiem.” (Skolas maize, 1886, 178)

Tauta, kur ir tavi dievi?

Kur ir viņu sēdekļi?

Projām, projām tavi dievi,

Piņšos viņu svēteklis.

(Auseklis. Tautai)

Svietene – “nevainīga meitene, kurai jau pāri 20.” (Lelde Drozdova, Rīga, Ēvalds Švāģeris, Lietuva, 2006); *īp.v.* ‘svietenīgs’ – nevainīgs, šķīsts, skaidrs.

Swajawīds (svajavīds) – savdabīgs (Klussis, 173); *lietv.* ‘svajavīdums’ – savdabība.

Šaubība – skepticisms. (Latviski – vāciska vārdnīca, 566)

Šaufelīte ar slotiņu – vijole. (Liene Pērkone, Rīga, 2006)

Šķirbne, arī šķirbnovietne – “plaukts sabiedriskajā transportā, uz kura novieto bagāžu.” (Edgars Gleizds, Latgale, 2006)

Šmucpinka – netīrelis. – “Tu nu gan esi liela šmucpinka.” (Māris Strazds, Rīga, 2006)

Šņupata – kabatlakatiņš, deguna šņaukšanai paredzēta salvete. (Dace Lomanovska, Rīga, 2006)

Švīpas – čības. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Tanks – biezs. – “Mežs ir tanks.” (Plāķis, 117)

Tartafons – “vīrietis, kurš iekāro sievieti, sekls.” – “Kad aizeju uz klubu padejot, tad bieži uzmācas visādi tartafoni.” (Laima Insberga, Kurzeme, 2006)

Tējošana (tējuošana) – draudzīga pasēdēšana tuvu cilvēku pulkā, sarunājoties un dzerot kādu dzērienu (tai nav obligāti jābūt tējai). *Darb.v.* ‘tējot’ (tējuot) – draudzīgi pasēdēt draugu pulkā. – “Mēs ar Jutu bieži tējojam manās mājās.” (Rūta Birzleja, Rīga, 2007)

Tēlksenis (telksenis) – dzinulis, grūdiens. (Klussis, 181)

Tikriskas (tikrīskas) – taisns, precīzs (Klussis, 182); *lietv.* ‘tikrums’ – precizitāte.

Tiksnā (tikсна) – rašanās, parādīšanās. (Klussis, 183)

Tintenis – kārtidzš datora printerim. – “Printerim jāapmaina melnās krāsas tintenis.” (Laima Pūga, Latgale, 2006); “Jānopērk melnais tintenis.” (Laima Pūga, Latgale, 2006)

Tirliņš – “vīrietis, kas pamazām kļūst līdzīgs sievietei, nēsā sieviešu rokassomiņas u.tml.” (Aivis Vanaģelis, Rīga, 2006)

Tīmens – ēna. (Klussis, 183)

Tītis – vectēvs. (Klussis, 184)

Trejugunis, trejuguns – luksofors. – Kursenieks Mārtiņš Zakuts (Zviedrija, 2006.g.) stāstīja ceļu, kā pie viņa aizbraukt: “Tur stāvēs viens trejugunis, tad pa labu sānu, tad bruģis...” Trejuguni uzreiz sapratām, bet bruģi ilgi meklējām. Izrādījās, ka kursenieku valodā pazaudēts pašu vārds ‘tilts’, jo Kuršu kāpās nebija tiltu. Kad tādus kursenieki ieraudzīja citur Austrumprūsijā, tad patapināja vācu vārdu ‘brücke’, pārvēršot ‘k’ par balsīgo ‘g’, un tā radās ‘bruģis’.

Triņķis – trieciens. – “Un tāds triņķis!” (Plāķis, 43)

Tulle – zivs (Andrejs Mičerevskis, Rīga, 2006). Vārds lietots bērnībā.

Turnis – krūšturis. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Tusns – kluss. (Klussis, 186)

Tverts – 1) siksts, stīgrs; 2) izturīgs. (Kwauka, Pietsch, 79)

Ugunsspīcīte – brīnumsvēcīte. – “Eglītē sprēgā ugunsspīcīte.” (Rūdolfs Treilis, Rīga, 2006)

Ukris, ukrs – 1) degungals, padegune; deguns kopā ar padeguni. – “Ukris ieniezējās.” (Māra Grīnfelde, Rīga, 2005); “Kāds tev riebīgs ukris.” (Māra Grīnfelde, Rīga, 2006); 2) purns. – “Dabūsi pa ukri!” (Ervīns Grīnfelds, Zemgale, 2005)

Umpsis – kaķis (Andrejs Mičerevskis, Rīga, 2006). Vārds lietots bērnībā.

Uzkarināties – “sagribēt pamīlēties.” (Lelde Drozdova, Agita Broka, Rīga, 2006)

Uzmest spuru – 1) piktoties, niknoties; 2) kļūt iedomīgam. – “Nekauņīgā kārtā uzmetuši spuru, kļūdami lepni un iedomīgi.” (Eglītis, 1994, 72)

Ūksma – ēna, pakrēslis. (Plāķis, 119)

Valdža – valdība. (Plāķis, 121)

Vāja – 1) sauļošanās krēsls. – “Atpūtās sauļojamā vājā zem dracēnas.” (Janelsiņa, 10); 2) kušetes veida gulta.

Roderiks ievēroja pie vienas sienas ļoti garu, domājams paštaisītu, ar nebalinātu audeklu pārvilktu vāju [..] Turaidis pataustīja vāju. Tā likās pacieta. Uz tādas vērtīties nebūtu vis nekāds prieks. (Eglītis Anšlavs, 1980, 127)

Vārdene – alfabētisks vārdu krājums ar skaidrojumiem. Atšķirībā no vārda ‘vārdnīca’, kas latviešu valodā iegāja 1880. g. (A. Kronvalda jaunvārds), ‘vārdene’ ir jauns vārds un vairāk uztverama kā alfabētiskā secībā izkārtotu vārdu noliktava, krājums ar pievienotiem skaidrojumiem. Forma ar ‘-ene’ latviešu valodā nereti asociējas ar kaut ko stilistiski zemāku nekā forma ar ‘-īca’. Šajā gadījumā ‘vārdene’ precīzāk izsaka neakadēmiskā latviešu valodas vārdu krājuma ideju nekā ‘vārdnīca’. Vārdi ar -ene ne vienmēr stilistiski pazemināti, ir virkne vārdu, kas stilistiski neitrāli kā, piem., avene, melle, gailene, purene.

Vārdnīcas,
jūs esat vecas anekdotes.
Jūs man vēl skaidrosit:
“degšana”...
Vecās vārdnīcas,
čabošas viēģes lapas,
cilvēkiem trūkstošā segšana! [..]

Neesiet, vārdnīcas,
tik pārāk tradicionālas
pret saviem vārdiem, –
skatieties labāk,
par ko viņi katreiz grimējas.
(Ojārs Vācietis. Degšana)

Vārduļot (vārduļot) – tukšu runāt, daudz runāt. – “Jūs, kas gribat vārduļot.” (Steiks, 150); *lietv.* ‘vārduļi’ – tukšas un garas runas, vārdu plūdi.

Vējotājs (vējotājs) – ventilators.

Venēra – “vieglas uzvedības sieviete.” (Māris Mičerevskis, Rīga, 2006)

Vīnduls (vindulis) – urbis, svārpsts. (Kwauka, Pietsch, 83)

Virpekleklis – podnieks. (Lelde Drozdova, Agita Broka, Rīga, 2006)

Virsenis – virsraksts. – “Aicinošus virseņus ka, piemēram: “Atziņas un vērojumi”, “Pārdomas un ieceres.” (Eglītis, 1992, 104)

Waisnā (vaisna) – zināšana. (Klussis, 190)

Waistis (vaistis, vaists) – ziņas, ziņa. (Klussis, 190)

Wāitils (vaitils, vaitila) – runātājs, priekšsēdētājs. (Klussis, 190)

Wāiklis (vaiklis) – zēns. (Klussis, 190)

Wediks (vediks) – vadītājs. (Klussis, 193)

Wīdra (vīdra) – viesulis, vētra (Klussis, 195); *īp.v.* ‘vidrains’ – vētrains, brāzmais.

Wūlaks (vūlaks) – sliņķis. (Klussis, 199)

Wūriks, wūrika (vūriks, vūrika) – vecene, vecenīte. (Klussis, 199)

Wūrs (vūrs) – vecs, senlaiku, senlaicīgs. (Klussis, 199)

Zabeklis – atspere. (Klussis, 200)

Zaiza – 1) “neliels priekšmets bez praktiska pielietojuma ar apšaubāmu estētisko vērtību” (Rūdolfs Treilis, Rīga, 2006) – “Nereti mēs cits citam dāvinām dažādas zaizas, kas tikai krāj putekļus vai tiek atdāvinātas tālāk.” (Maija Treile, Rīga, 2006); 2) bižutērija, aksesuāri. – “Man patīk apkārties ar visādām zaizām, tas ir interesantāk nekā ģērbties lietīšķā stilā.” (Maija Treile, Rīga, 2006)

Zapene – slikta dūša. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Zibināties – ļoti ātri pārvietoties. – “Saprotams, cita lieta bija zibināties pa superlielceļu pāri tukšneša klājieniem, nevis kā šeit murksnīties caur pilsētām un pilsētelēm.” (Eglītis Anšlavs, 1980, 8)

Zigzdā (zigzda) – 1) smilts (Klussis, 202); 2) briži, kad sikumi, steiga, dienu burzma nomāc lielākas, dziļākas vai būtiskākas lietas. *īp.v.* ‘zigzdains’ – sikumains, tukšs. *Darb.v.* ‘zigzdot, zigzdoties’ (zigzduot, zigzduoties) – tukšu darīt, nosist laiku pa tukšo.

Ziks – “liels, melns kukainis, kas veikli skrien pa grīdu. – Laukos es redzēju tādu ziku! Gribēju noķert, bet tas iespruka grīdas spraugā.” (Rūdolfs Treilis, Rīga, 2006)

Zinātenis – paziņa. (Klussis, 202)

Ziziks – zirneklis. – “Te ziziks rāpo, nevajag taču spiest nost!” (Ronalds Rovars, Rīga, 2006)

Zlutons (zlutõns, arī: zlutuons) – "vīrietis, kas ir plātīgs un neizceļas ar īpašu intelektu." (Mārtiņš Ancītis, Agita Broka, Rīga, 2006)

Zūbis – zobu sāpes. (Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

Zvaigelat (zvaigelāt) – grīloties, streipujot. (Kwauka, Pietsch, 85)

Žēle – žēlsirdība, žēlums. – "Es dzēšu nožēlota grēka kvēli/ Ar savu žēli." (Steiks, 53)

Žingsnis – solis (arī lietuv. val.). – "Kad viņš pirmo žingsni bija nuožīngis un uotruo gribija žengti, ir pārplīsa priēšaukts." (Plāķis, 44; 124)

Živele – žirafe. (Lote Žagare, Rīga, 2006)

Žmaidze, žmaidzis – masiere, masieris (Lelde Drozdova, Agita Broka, Rīga, 2006);
darb. v. 'žmaidzēt' – masēt.

Daži eksperimentāli dzejas darbi ar jaunvārdiem

Mana būsnā it glīsis = Mana eksistence kā dzintars,
It assans glabāns = Kā rudens glāsts, –
In tīmenus madla klussā = Ēnā lūgums kluss.
Tāli grīma skana = Tālu dziesma skan,
Per gulsenis skana = Caur sāpēm skan
Mana drūwis – zigzda in jūrā = Mana ticība – smilts jūrā.

Mana presnas it wīdra = Manas domas kā vētra,
It eituwis pastrī = Kā gājiens tukšnesī,
It skattaws waiklis mazis = Kā nemierīgs zēns mazs.
Pāusta zeme mana = Tukša zeme mana,
Klussa bilā mana = Klusa valoda mana,
Aumens mans tikai grūstis = Apziņa mana tikai skumjas.
(Ēvalds Švāgeris, Lietuva, 2006)

ja ir zūbis, ja ir gūdris
bīmbulis kad vīrsū nāk
ļauties nav ko deprēšņakam
palīgā nāk kurnis

kurnis viens vai puse kurnja
iedzer kurni, pāries zūbis
viss būs atkal čapeniekā
lācene būs klāt kā likts

piedz. par čapenieku! 3x
par mērkaķnieku!
āķis lūpā, enkurs mugurā! 2x

otrā dienā nav vairs labi
plēšņas, cauķis atnāk abi
tad vēl piebiedrojas glūki
zapene tam visam klāt

neskaties tad vairs uz kurni
skatienu vērs konīcā
kurnis viens vai kurni divi
galvenais ir čapenieks!

(Indra un Zane Brūveres, Andris Krūklis, Rīga)

Vakarā ap astoņiem, ķēblene blāv pustoņos.
Tur burba atnāk reizēm iedzert kurni,
Lai aizslaucītu projām rūgto dienu.
Zem blūzes vienīgās vīd pabalējis turnis,
Ir labi redzams viņas apaļums.

Vakarā ap deviņiem, ķēblene jau mākoņos.
Te pūšaks nedarbojas vienu gadu
Un vīram plecēnē ir asarainas acis.
Uz viņa plānās sviestmaizes ir tuncis,
Ir labi redzams viņa izsalkums.

(Kurņa dziesma, Andris Krūklis, Indra un Zane Brūveres, Rīga, 2006)

IZMANTOTIE AVOTI

- Ābele, 1999 – I.Ābele. Akas māja. R., 1999
- Abens – K.Abens. Igaunņu – latviešu vārdnīca. Dž.Plakidis redakcijā. R., 1967
- Ādamsons, Kagaine – E.Ādamsons, E.Kagaine. Vainižu izloknes vārdnīca, I – II sēj. R., 2000
- Ādolfijs, 1685 – H.Ādolfijs. Atanasija ticības apliecība. 1685.g.// T.Zeiferts. Latviešu rakstniecības hrestomātijā, I sēj. Cēsis, 1905, 49.–50.lpp.
- Aistars – E.Aistars. Savā zemē. /b.v./, 1978
- Alksnis – J.Alksnis. Tautas medicīniski materiāli// RLB ZK Rakstu krājums, XII sēj. Jelgava, 1898, I –49.lpp.
- Alunāns – J.Alunāns. Kopoti raksti, II sēj. R., 1931
- Ancelāne-Kundrate – O.Ancelāne-Kundrate. Darbīgie mūži// Sēļu zeme. R., 1995, 9.–77.lpp.
- Ancītis – V.Ancītis. Bez jokiem. /b.v./, 1994
- Atmiņu stāsti, 1999 – Atmiņu stāsti// Latvijas Vēstnesis, 1999.14.10, 31.lpp.
- Augstkalns – A.Augstkalns. Veclatviešu rakstu apskats// RLB ZK Rakstu krājums, XX sēj. R., 1930, 92.–137.lpp.
- Augšzemnieku dialekta teksti. Latgaliskās izloknes. R., 1983
- Auseklis – Auseklis. Kopoti raksti. R., 1923
- Austrumprūsija** – intervijas ar bijušajiem austrumprūsiešiem Berlīnē, Bonnā, Kaļiņingradas apgabalā (2005. – 2006.g.): Heinrich Deckait, Kaļiņingradas apg. Golovkino ciems (dz. 1933; Klaipešas apr. Rusnē, pēc kara līdz 1948.g. dzīvojis Nidā; vecvecāki no Preiļas); Horst Domnik, Kanāda (dz. 1936; Mazūrijā, Vallendorfā, tagad Polijas teritorijā); Vladimir Kulakov, Kaļiņingrada (dz. 1951)
- Balandnieki – P.Upenieks. Balandnieki. R., 2005
- Balkevičs, Balode, Bojāte, Subatnieks, 1995 – J.Balkevičs, L.Balode, A.Bojāte, V.Subatnieks. Lietuviešu – latviešu vārdnīca. R., 1995
- Balode – S.Balode. Kalncempju pagasta Kalnamuižas daļas izloknes apraksts. R., 2000
- Bankovskis, 1996 – P.Bankovskis. Svētā Bokasīna koks. R., 1996
- Baņuta – A.Kalniņš, A.Krūmiņš. Baņuta. R., 1999
- Bārda, 1911 – F.Bārda. Zemes dēls. R., 1911
- Barons – K.Barons. Atmiņas. R., 2005
- Batņa, 1965 – A.Batņa. Tautas volūdas sakņojumi un sazarājumi// Dzeive, 1965, Nr.70, 12.–14.lpp.
- Bels – A.Bels. Cilvēki laivās. R., 1987
- Belševica – V.Belševica. Bille. Triloģija. R., 2004
- Belševica, III – V.Belševica. Raksti, III sēj. R., 2001
- Bergmanis, I – G.Bergmann. Erste Sammlung lettischer Sinngedichte. Ruen, 1807
- Bergmanis, II – G.Bergmann. Zweite Sammlung lettischer Sinn – oder Stegreits Gedichte. Ruen, 1808
- Bērziņa-Baltiņa, Bičolis – V.Bērziņa-Baltiņa, J.Bičolis. Latviešu valodas vārdnīca. Rokvila, 1993
- Bičole – L.Bičole. Ziņas par kādu Zemgales sētu// Ceļi, VIII sēj. R., 1937, 104.–121.lpp.
- Bičolis, 1937 – J.Bičolis. Etnogrāfiskas piezīmes// Ceļi, VIII sēj. R., 1937, 240.–243.lpp.
- Blaumanis, II – R.Blaumanis. Kopoti raksti, II sēj. R., 1994
- Blaumanis, V – R.Blaumanis. Kopoti raksti, V sēj. R., 1997
- Blese – E.Blese. Valoda un tautas gars// RLB ZK Rakstu krājums, XXIII sēj. R. 1940, 122.–240.lpp.
- Brašiņš, 1966 – E.Brašiņš. Kas ir dievājs?// Labietis, 1966, Nr.32, 421.lpp.
- Braže – G.Brasche. Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für Deutsche. Libau, 1875

- Brencis – E.Brencis. Apvidus vārdi ap Alūksni// RLB ZK Rakstu krājums, XV sēj. R., 1911, 104.–147.lpp.
- Brigadere – A.Brigadere. Dievs, daba, darbs. R., Zvaigzne ABC, /b.g./
- Budže – A.Budže. Uzvārdi, palames un apdzīvotūs vītu nūsaukumi// Dzeive, 1970, Nr.103, 12.–14.lpp.
- Buls – B.Buls. Vēstule tēvam. /b.v./, 1999
- Bušmane – B.Bušmane. Nīcas izloksne. R., 1989
- Bušs – O.Bušs. Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni. R., 2003
- Cedriņš – V.Cedriņš. Raksti, I – II sēj. /b.v./, 1965
- Cibuļskis – J.Cybulskis. Latgaļu volūdas leksika, I – III sēj. 1985 (manuskripts)
- Čudare-Eriņa – B.Čudare-Eriņa. Svētki un svinamās dienas Latgalē// Nomales identitātei. R., 2005, 141.–210.lpp.
- Depkins – Liborius Depkin. Lettisches Wörterbuch. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G.Fennel, vol. I. R., 2005
- Dini – P.U.Dini. Baltu valodas. R., 2000
- Dinsbergis – E.Dinsbergis. Autobiogrāfija ar ģimetni un ievadu. Cēsis, 1904
- Dinsbergs, Reinbergs – E.Dinsbergs, M.Reinbergs. Rīga jeb ziņģe par Rīgu un viņas dzīvi. R., 1975
- Dīriķis – B.Dīriķis. Pirmā latviešu vispārīgā skolotāju sapulce// Par piemiņu! Rakstu krājums salasīts iz "Baltijas Vēstneša" pirmiem gada gājumiem (1869–1874). R., 1875, 222.–226.lpp.
- DL – Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. "Dienas Lapas pielikums", I – IV sēj. R., 1891 – 1894
- Donelaitis – K.Donelaitis. Gadalaiki. R., 2006
- Draviņš, 1937 – K.Draviņš. Siena plaušana. Ziņas par Stendes pagastu// Ceļi, 1937, VIII sēj., 148.–166.lpp.
- Draviņš – K.Draviņš. Kurzemē aizgājušos laikos. Atmiņas, nostāsti, vērojumi. R., 2000
- Dzenis – A.Dzenis. Kuršu ķoniņu ceļš laikā un telpā, I – IV daļa// Kurzemieks, 2003.2.10 – 2004.2.03
- Dzimitnes skaņas – Dzimitnes skaņas. Tautas dzismes. Sakārt. Ed.Kozlovskis. Rēzekne, 1918
- Dzīsmes – Dzīsmes swatas uz guda Diwa Kunga, Jumprawas Maryas un Diwa Swatu izdrukawotas. Wilna, 1836
- Džoiss – Dž.Džoiss. Uliss. No angļu val. tulkojis Dzintars Džums. R., 1993
- Eglītis, 1992 – A.Eglītis. Ciemiņš no dzimtenes. /b.v./, 1992
- Eglītis, 1994 – A.Eglītis. Cilvēks no mēness. R., 1994
- Eglītis Anšlavs, 1961 – A.Eglītis. Vai te var dabūt alu? /b.v./, 1961
- Eglītis Anšlavs, 1980 – A.Eglītis. Vai zini zemi, citronas kur zied? Brooklyn, New York, 1980
- Eglītis Anšlavs, 1992 – A.Eglītis. Homo novus. R., 1992
- Endzelīns, 1956 – J.Endzelīns. Latvijas PSR vietvārdi. I.d., I – II sēj. R., 1956 – 1961
- Endzelīns, 1974 – J.Endzelīns. Darbu izlase, II sēj. R., 1974
- Endzelīns, Hauzenberga – J.Endzelīns, E.Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K.Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcai, I – II sēj. R., 1934 – 1946
- English Etymology – The Concise Oxford Dictionary of English Etymology. Oxford, New York, 1996
- Evangelia toto anno, 1753 – Evangelia toto anno, 1753. Pirmā latgaliešu grāmata. R., 2004
- Ezera, 1977 – R.Ezera. Zemdegas. R., 1977
- Ezera, 1979 – R.Ezera. Slazds. Noveles un stāsti. R., 1979
- Ezera, 1980 – R.Ezera. Saulespuķes no pērnās vasaras. R., 1980
- Ezera – R.Ezera. Nodevība. R., b.g.
- Ezera, 1993 – R.Ezera. Oda mēnesim un kritošām lapām// Lelles likteņa rokās. Jaunākie latviešu stāsti. R., 1993, 36.–47.lpp.

Ezeriņš – I.Ezeriņš. Noveles. /R./ 1998

Fasmers – M.Fasmer. Etimologičeskij slovarj russkogo jazyka, t. I – IV. Sankt-Peterburg, 1996

Fennels, 1988 – T.G.Fennel. A Latvian – German Revision of G.Mancelius' "Lettus" (1638). Melbourne, 1988

Fennels, 1989 – T.G.Fennel. A Latvian-German Revision of G.Mancelius' Phraseologia Lettica (1638). Melbourne, 1989

Fimbers, 2000 – K.Fimbers. Saules kauja. R., 2000

Firekers, Konkordance, I – II – T.G.Fennel. Fürecker's dictionary: a Concordance, I – II. R., 2000

Firekers I – T.G.Fennel. Fürecker's dictionary: the First Manuscript. R., 1997

Firekers – T.G.Fennel. Fürecker's Dictionary: the Second Manuscript. R., 1998

Frenkels – E.Fraenkel. Litauisches etymologisches Wörterbuch, Bd. I – II. Heidelberg, Göttingen, 1962 – 1965

Gabrāns – S.Gabrāns. Klōni// Dzeive, 1966, Nr.77, 14.lpp.

Gamkrelidze, Ivanov – T.Gamkrelidze, V.Ivanov. Indojevropejskij jazyk i indojevropejcy, tt. I – II. Tbilisi, 1984

Geikins – Ā.Geikins. Kaupo. R., 2005

Geikins, 1998 – Ā.Geikins. Slepkaivā Saulstariņos. R., 1998

Gliks – Glika bībeles valoda// RLB ZK Rakstu krājums, XIV sēj. R., 1908, 21.–101.lpp.

Gliks, 1685 – E.Gliks. Tas jauns testaments. R., 1685

Goba, 1996 – A.Goba. Leģendas piedzimšana. R., 1996

Grasis – A.Grasis. Vai turpināsim valodu kropļot un vēsturi viltot?// Kultūras Diena, 2006, Nr.14, 16.–17.lpp.

Grīse – R.Grīse. Spēkildze. /R./, 2005

Hānbergs, Ķuzulis – Ē.Hānbergs, J.Ķuzulis. Omulības. R., 2003

Ikstena, 2003 – N.Ikstena. Zīdītārpiņu musināšana. Māra Zālīte. Mākslas un varas bīstamie sakari. R., 2003

Ikstena, 2004 – N.Ikstena. Dzīves stāsti. R., 2004

Indriķa hronika – Indriķa hronika. R., 1993

Ivaska, 2003 – A.Ivaska. Liču loki. R., 2003

Janēlsiņa – V.Janēlsiņa. Atceroties. R., 2000

Janovskis, 2002 – G.Janovskis. Kopoti raksti, IX sēj. R., 2002

Jansons, 1937 – A.Jansons. Kādās Mežamuižas mājās norādītie ēdieni// Ceļi, 1937, VIII sēj., 231–232.lpp.

Jansons-Saiva – J.Jansons-Saiva. Vilku lauks. 1996

Janševskis – J.Janševskis. Dzimtene. I – IV sēj. R., 1986 – 1987

Janševskis, 1983 – J.Janševskis. Bandavā, I – II sēj. R., 1983

Janševskis, 1994 – J.Janševskis. Ligava, I – II sēj. R., 1994

Janševskis, Nīca – J.Janševskis. Nīca. R., b.g.

Jauna sprediķu grāmata, 1862 – Jauna sprediķu grāmata, latviešu Lutera draudzēm sarakstīta no citiem Vidzemes un Kurzemes mācītājiem. R., 1862

J.D., 1957 – J.D. Latgaļu senvārdi, sokomvārdi un tūs nīzeime// Dzeive, 1957, Nr.26, 9–12.lpp.

Jēgermanis, 2006 – G.Jēgermanis. Ilvesa atgriešanās jeb Igaunijas varēšana// Kultūras Diena, 2006.15.09., Nr.36, 16.–17.lpp.

Johansons – A.Johansons. Vecrīgas ziņģu grāmata. R., 1994

Jundze, 2006 – A.Jundze. Markess & skumjās maukas// Neatkarīgā, 2006.12.08, 12.lpp.

Jūrdžs – A.Jūrdžs. Myužeygays kalinders. Rēzekne, 1999

Kagaine – E.Kagaine. Semantiskie dialektismi Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs. R., 1992

- Kagainē, Raģe – E.Kagainē, S.Raģe. Ērgemes izloksnes vārdnīca, I – III sēj. R., 1977 – 1983
- Kalniņš, 1985 – A.Kalniņš. Mūsu pareizrakstība un pareizrakstības vārdnīcas neatkarīgās un okupētās Latvijas laikā, kā arī svešatnē. Čikāga, 1985
- Kārklīņš – J.Kārklīņš. Latviešu Pūcesspiegēlis, I – III. Vesterosa, 1964 – 1969
- Karulis – K.Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca, I – II sēj. R., 1992
- Kaudzīte – M.Kaudzīte. Atmiņas no "tautiskā laikmeta". Cēsis – R., 1924
- Kaudzīte, 1926 – M.Kaudzīte. Par vienošanos// RLB ZK Rakstu krājums, XVIII sēj. R., 1926, 33.–37.lpp.
- Klussis – Mikkels Klussis /Letas Palmaitis/. Atjaunotās prūšu valodas vārdnīca. Prūšu-latviešu; latviešu-prūšu. Bāziskas prūsiskai – lattawiskas wirdeins per tālaisin laksikis rekreaciōnin (Sembas dialakts). Latviešu-prūšu pamatvārdnīca turmākajai leksikas atjaunošanai (Sembas dialekts). /b.v./, 1998/2005/2006
- Kočerģina – V.Kočerģina. Sanskritsko-russkij slovarj. Moskva, 1987
- Koronka. Septeņu sōpu Jumprovas Marijas. Viļņa, 1887
- Krastiņa – A.Krastiņa. Uzturs// Latviešu etnogrāfija. R., 1969, 142.–148.lpp.
- Kronvalds – A.Kronvalds. Kopoti raksti, I sēj. R., 1937
- Kundziņš – K.Kundziņš. Kalpu istabas Vidzemes muižās, vairāk kā pussimts gadu atpakaļ// Par piemiņu! Rakstu krājums salasīts iz "Baltijas Vēstneša" pirmiem gada gājumiem (1869–1874). R., 1875, 157.–161.lpp.
- Kurcalta – E.Kurcalta. Teiku vainags ap Burtnieku ezeru// Ceļi, 1937, VIII sēj., 96.–103.lpp.
- Kurmins – J. Kurmin. Slownik polsko łacinsko łotewaki. Wilno, 1858
- Kuršu kāpas** – Kuršu kāpu (Lietuva, Krievija) ekspedīciju savāktie materiāli (2004. – 2005.g.): Fricis Jakaitis, Pervalka (Fritz Jakait, dz. 1938); Valtraute Meškova, Nida (Waltraut Meshkova, dz. 1946); Elēna Mitrofanova, Nida (dz. 1935); Lizelote Šreibere, Nida (Liselotte Schreiber, dz. 1934)
- Kuršu kāpu folklorā – Kuršu kāpu folklorā. Prof. P.Šmita redakcijā. R., 1933
- Kurzeme** – Kurzemes ekspedīcijās vai individuālās intervijās (2002. – 2007.g.) un Aivara Ozola Rucavas novadā 1961. – 1962.g. savāktie materiāli: Katrīna Antoneviča, Alsunga (dz. 1913); Mirdza Ārenta, Rucava (dz. Kaire; 1934); Zelma Atte, Rucava (dz. Pirkulciemā; 1920); Dzidra Budžus, Maras (dz. Gudeniekos; 1939); Katrīna Buka, Rucavas novada Pirkulciems (dz. 1918 – ?); Juris Bukholcs, Turlava (dz. Ķoniņciemā; 1932); Anna Dintere, Turlava (dz. 1943); Ķērsta Ēna, Rucava (dz. 1884 – ?); Laima Insberga, Talsi (dz. 1986); Emīlija Jansone, Alsunga (dz. 1923); Lidija Jansone, Alsungas pag. "Gāčas" (dz. Kuldīgā; 1940); Pēteris Jansons, Alsungas pag. (dz. 1935); Aija Jokubauska, Ventspils raj. Vārves pag. "Ventava" (dz. 1987); Zelma Kalniņa, Mērsrags (dz. Miķeltornī, toreizējā Pizē; 1927); Andrejs Knipens, Alsunga (1912 – 2003); Katrīna Kūpele, Rucava (dz. 1896 – ?); Ilga Leimane, Alsunga (dz. 1943); Līga Leimane, Turlava (dz. 1992); Jēkabs Leimanis, Ķoniņi (dz. Alsungā; 1937); Aija Leinharde, Piltene (dz. 1986); Katrīna Līpiņa, Adzes (dz. 1937); Alberts Mālkalns, Adzes (dz. 1929); Iveta Miļevska, Alsunga (dz. 1958); Monta Orlova, Turlava (dz. 1993); Jēkabs Pelēkais, Turlava (dz. 1943); Inita Peniķe, Ķoniņi (dz. 1961); Juris Peniķis, Ķoniņi (dz. 1957); Jānis Pērkons, Rucava (dz. Papē; 1931); Laura Poce, Turlava (dz. 1991); Anna Roga, Rucava (dz. 1934); Marija Roze, Adzes (dz. 1919); Oskars Rozenkopfs, Saldus (dz. 1979); Modris Rubenis, Kuldīga (dz. 1951); Otilija Salmgrieze, Kuldīga (dz. Tontegode; Turlavas pag. Pliķu ciemā; 1920); Marija Sīle, Gudenieki (dz. 1926); Katrīna Sproģe, Rucava (dz. Nidā; 1896 – ?); Marija Steimane, Alsunga (dz. 1932); Lidija Šēpere, dz. Rucavas pag. Pirkulciemā (1921 – 2006); Anna Šmite, Rucava (dz. Būtiņģē 1928); Dzidra Tontegode, Vilgāle (dz. 1936); Mārtiņš Tontegode, Rīga (dz. Turlavas pag. Pliķu ciemā; 1938); Jānis Tontegūde, Snēpeles pag. (dz. 1939); Maruta Tontegūde, Snēpeles pag. (dz. Koknesē; 1940); Anna Trautmane, Rucavas pag. (dz. 1911); Anna Trumpika, Rucava (dz. 1877 – ?);

- Alvine Veinberga, Ventspils (dz. Miķeļtorņi, toreizējā Pizē; 1926); Vēra Volkonovska, Slipiņciems (dz. 1941); Jānis Volkonovskis, Slipiņciems (dz. 1946)
- Kušķis, 2003 – J.Kušķis. **Ŗ, ŗ**// Skolotājs, 2003, Nr.1 (37), 103.–105.lpp.
- Kušķis, 2003 – J.Kušķis. **Ch un h**// Skolotājs, 2003, Nr. 6 (42), 102.lpp.
- Kušķis, 2004 – J.Kušķis. **Ō, o**// Skolotājs, 2004, Nr.6 (48), 95.lpp.
- Kušķis, 2006 – J.Kušķis. Mūsu valoda. R., 2006
- KV – Konversācijas vārdnīca, I – IV. R., 1906 – 1921
- Kwauka, Pietsch – P.Kwauka, R.Pietsch. Kurisches Wörterbuch. Berlin, 1977
- Labietis, 1967 – B.Vīnkalns. Seni vārdi// Labietis, 1967, Nr.33, 508.lpp.
- Lange – P.Šmits. Langes latviešu vārdnīca// RLB ZK Rakstu krājums, XVI sēj. R., 1912, 21 –59.lpp.
- Langijs – J.Langija 1685. gada latviski – vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku. E.Bleses red. R., 1936
- Latgale** – Latgales ekspedīcijās vai individuālās intervijās (2002. – 2007.g.) savāktie materiāli: Genovefa Barkovska, Daugavpils (dz. 1935); Felicija Beķere, Preiļu raj. Pelēču pag. (dz. 1914); Anele Dubrovskā, Ludzas raj. (dz. 1911); Anna Dzene, Preiļu raj., Sutri (1920 – 2006); Bronislava Dzene, Preiļu raj., Vārkavas nov. (dz. 1929); Janīna Dzene, Preiļu raj., Vārkavas nov. (dz. 1931); Antons Dzenis, Preiļu raj., Vārkavas nov. (dz. 1923); Edgars Gleizds, Rēzeknes raj. Gaiļumi (dz. 1986); Anna Kažuka, Preiļu raj. Pelēču pag. (dz. 1934); Pēteris Kažuks, Preiļu raj. Pelēču pag. (dz. Vārkavas pag.; 1913); Felicita Kučinska, Ludzas raj. (dz. 1936); Regīna Kudiņa, Daugavpils raj. Špoģi (dz. Kalupē; 1956); Jānis Kudiņš, Daugavpils raj. Špoģi (dz. Liksnā; 1949); Olga Mičerevska, Līvāni (dz. Jēkabpils raj. Vīpes pag.; 1927); Jānis Mičerevskis, Līvāni (dz. Ludzas raj.; 1921–2007); Helēna Nagle, Ludzas raj. Buozova (dz. Balvu raj. Saļņevas pag.; 1929); Modris Poišs, Balvu raj. Rugāju pag. (dz. 1934); Emīlija Pūga, Preiļu raj. Vanagu ciems (dz. 1960); Laima Pūga, Preiļu raj. Vanagu ciems (dz. 1986); Anna Rancāne, Rēzekne (dz. Ludzas raj. Miglinieku c.; 1959); Veronika Rusiņa, Preiļu raj., Vārkavas nov. (dz. 1920); Vitālijs Ruskulis, Ludzas raj. (dz. 1943); Veneranda Sarkane, Daugavpils raj. Kalupes pag. Svenču c. (dz. 1932); Ontons Slišāns, Šķilbānu pag. (dz. 1948); Janīna Strode, Preiļu raj., Aizkalnes pag. (dz. 1925); Helēna Svence, Daugavpils raj., Kalupes pag. Svenču c. (dz. 1916); Emīlija Upeniece, Preiļu raj., Vārkavas nov. (dz. 1939); Monika Vaivode, Daugavpils (dz. Kalupes pag. Pluociņu ciemā; 1910 – 2005); Aloīzs Volonts, Preiļu raj., Vārkavas nov. (dz. 1931); Kristīne Zute, Rēzeknes raj. Rogovka (dz. Ludzā 1986); Madara Zute, Rēzeknes raj. Rogovka (dz. 1990)
- Latgaļu folklorā – Latgaļu folklorā. Tautas jūki, meikles, parunas. /b.v./, 1968
- Latviešu tautas miklas, sakāmvārdi un parunas. Red. K.Straubergs. Kopenhāgena, 1956
- Latkovskis, 1955 – L.Latkovskis. Gārša// Dzeive, 1955, Nr.18, 24.lpp.
- Latkovskis, 1956 – L.Latkovskis. Pa atmiņu takom. Vacata// Dzeive, 1956, Nr.22, 22.–25.lpp.
- Latkovskis, 1958, Nr.30 – L.Latkovskis. Filologijas materiāli// Dzeive, 1958, Nr.30, 13.–14.lpp.
- Latkovskis, 1958 – L.Latkovskis. Papyldynājums par sutnem// Dzeive, 1958, Nr.32, 11 lpp.
- Latkovskis, 1959 – L.Latkovskis. Filologijas materiāli// Dzeive, 1959, Nr.38, 11.–12.lpp.
- Latkovskis, 1962 – L.Latkovskis. Burveibas// Dzeive, 1962, Nr.55, 26.–28.lpp.
- Latkovskis, 1963 – L.Latkovskis. Latgaļu vēstures materiāli// Dzeive, 1963, Nr.61, 13.–14.lpp.
- Latkovskis, 1964 – L.Latkovskis. Filologijas materiāli// Dzeive, 1964, Nr.66, 24.–27. lpp.
- Latkovskis, 1968 – L.Latkovskis. Priekšļykumi Latgolas kulturvēstures pēteišonā// Dzeive, 1968, Nr.90, 9.–12.lpp.
- Latkovskis, 1970 – L.Latkovskis. Vaci volūdas paraugi nu Zvērgzdines pogosta// Dzeive, 1970, Nr.103, 12.–13.lpp.

- Latkovskis, 1972 – L.Latkovskis. Cylvāku uzturs// Dzeive, 1972, Nr.112, 21.–24.lpp.
- Latviešu tautas teikas, 1991 – Latviešu tautas teikas. Izcelšanās teikas. R., 1991
- Latviešu tradicionālie ēdieni – Latviešu tradicionālie ēdieni. Ko un kā ēda senāk. R., 2006
- Latvijas Saule, 1928 – Pārkārtotais valsts vēstures muzejs// Latvijas Saule, 1928, Nr.69–72, 763.–764.lpp.
- Latvijas zeme, daba un tauta – Latvijas zeme, daba un tauta. N.Maltas un P.Galenieka redakcijā, II sēj. R., 1936
- Latviski – vāciska vārdnīca – Latviski – vāciska vārdnīca. Sakārtojis Ed.Ozoliņš. 4.izd. R., 1942
- Lauku ēkas, 1979 – Lauku ēkas. Metodiska izstrāde. Sastādījusi Dz.Paegle. R., 1979
- Laumane – B.Laumane. Zeme, jūra, zvejvietas. Zvejniecības leksika Latvijas piekrastē. R., 1996
- Laumane, 2005 – B.Laumane. Smalki lija zelta lietus. Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā, I sēj. Liepāja, 2005
- Lazovskis, 2002 – I.Lazovskis. Piezīmes latviešu alfabēta sakarā// Diena, 2002.10.04, 2.lpp.
- Lazovskis, 2003 – I.Lazovskis. Vārdi un valoda// Brīvā Latvija, Nr.32, 2003.23.08, 1.lpp; Nr.33, 30.08 – 5.09, 2.lpp.
- LBV – K.Straubergs. Latviešu buramie vārdi, I – II sēj. R., 1939 – 1941
- LD – Latvju dainas. K. Barona un H.Visendorfa sakārtojumā, I – VI sēj. Jelgava, Pēterburga, 1894 – 1915
- LE – Latvju enciklopēdija. A.Švābes red., I – III. Stokholma, 1951 – 1955
- Leimane, 1939 – A.Leimane. Pirmo dziesmusvētku 75 gadu atceres svinību sagatavošana// Dikļu dziesmu svētki. R., 1939, 28.–34.lpp.
- Lerhis-Puškaitis – Latviešu tautas teikas un pasakas. A.Lerha-Puškaiša sakārt., I – VII sēj. I.d. R.; Jelgava, 1891 – 1903; VII sēj. 2.d. R., 2001
- Lerhis-Puškaitis, Kurbads – A.Lerhis-Puškaitis. Kurbads. R., 1928
- Lešinska – Ieva Lešinska. Valodas nāpši un babuļi. Pirmās Latviešu valodas slenga vārdnīcas izraisītas pārdomas// Rīgas Laiks, 2006, Nr.8, 70.–71.lpp.
- Liepiņš, 1977 – J.Liepiņš. Vasarlaiks. R., 1977
- Liepiņš, 1985 – J.Liepiņš. Mirgojoši apji. R., 1985
- Liepiņš, 2000 – J.Liepiņš. Pretvilņi un bedres. Stokholma, 2000
- Ligers – Z.Ligers. Latviešu etnografija. Apgāds "Tauta", /b.v./, 1952
- Ligers, 1942 – Z.Ligers. Latviešu tautas kultūra. Etnogrāfiski pētījumi. R., 1942
- LIV – Latviešu izlokšņu vārdnīca. Prospekts. R., 2005
- LKV, VI – Latviešu konversācijas vārdnīca, IV sēj. R., 1931
- LKV, XI – L.Kārklīņa. Tautas ēdieni// Latviešu konversācijas vārdnīca, XI sēj. R., 1934 – 1935, 20482. – 20490.sl.
- LS – J.Strazdiņš. Vieteņi// Latvijas Saule, 1925, 378.lpp.
- LTdz – Latviešu tautasdziesmas, I – VII sēj. R., 1979 – 2000
- LTT – Latviešu tautas ticējumi. P.Šmita sakārtojumā, I – IV sēj. R., 1940 – 1941
- LTTp – Latviešu tautas teikas un pasakas. P.Šmita apkopojumā un redakcijā, I – XV sēj. Waverly, Iowa, 1962 – 1970
- Lukaševičs – V.Lukaševičs. TV i Čelentano// Latvijas Avīze, 2006.4.11, 21.lpp.
- Magazin – Magazin. Bd.IV, st.2. /b.g./, /b.v./
- Magazin XX – A.Winter. Einige in Ulmanns Lettischem Wörterbuch nicht enthaltene Wörter// Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft, Bd.XX, st.3. Mitau, 1905, S. 96 – 205
- Malvess, 1932 – R.Malvess. Ceļojuma iespaidi Kuršu kāpās 1932.g. novembrī. R., 1932 (manuskripts)
- Medenis – J.Medenis. Raksti, I – V sēj. Kalamazū, [Three Rivers], 1985 – 1989

- Mikkels Klussis – M.Klussis /Letas Palmaitis/. Baziskas prūsiskai-lattawiskas wirtsins per tālaisin Iaksikis rekreaciōnin (Sembas dialakts). Latviešu – prūšu pamatvārdnīca turpmācai leksikas atjaunošanai (Sembas izlokne). /Vilnius, 1999/
- Mīlenbahs – K.Mīlenbahs. Latviešu valodas vārdnīca. Redīgējis, papildinājis, turpinājis J.Endzelīns. I – IV sēj. R. 1923 – 1932
- Muktupāvela – L.Muktupāvela. Šampinjonu derības R., 2002
- Nīca – P.Šmits. Nīcas tautas dziesmas// RLB ZK Rakstu krājums, XX sēj. R., 1930, 47.–73.lpp.
- Nostāstu burtnīca, 1955 – anonīms, ar roku 1955.g. no 88 g. vecas teicējas pierakstīts dažādu nostāstu krājums Vecgulbenes apkaimē (manuskripts)
- Novickis – S.Novickis. Par Latviešiem Ilūkstes apriņķī// RLB ZK Rakstu krājums, XI sēj., Jelgava, 1897, 58.–90.lpp.
- Otkupshchikov – J.Otkupshchikov. Ocherki po etimologii. Sankt-Peterburg, 2001
- Ozoliņš – A.Ozoliņš. Dukts. R., 1991
- Ozols, 1965 – A.Ozols. Veclatviešu rakstu valoda. R., 1965
- Paklone – I.Paklone. Par Latgales reģiona virtuvi// Nomaļes identitātei. R., 2005, 210.–221.lpp.
- Par piemiņu – Par piemiņu! Rakstu krājums salasīts iz “Baltijas Vēstneša” pirmiem gada gājumiem (1869–1874). R., 1875, 415 lpp.
- Pētersons – K.Pētersons. Latviešu kāzas// RLB ZK Rakstu krājums, XVI sēj. R., 1912, 59.–267.lpp.
- Plāķis – J.Plāķis. Kursenieku valoda// Latvijas Universitātes Raksti, XVI sēj. R., 1927, 33.–124.lpp.
- Plūdonis, 1908 – V.Plūdonis. Latvju literatūras vēsture. I daļa. Jelgava, 1908
- Plukšs – K.Plukšs. Sīkumi no Veclaienes// Ceji, 1937, VIII sēj., 233.lpp.
- Poruks – J.Poruks. Kopoti raksti, I – X sēj. R., 1924 – 1925
- Purapuķe – J.Purapuķe. Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes. R., 1990
- Putniņa, Timuška – M.Timuška, A.Timuška. Sinoles izloknes salīdzināmā vārdnīca. R., 2001
- Puže, 1967 – L.Puže. Pādes didīšana Nīcā// Labietis, 1967, Nr.33, 509.lpp.
- Rainis – Rainis. Kopoti raksti, I – XXV sēj. R., 1977 – 1986
- Rakstu krājums, 1896 – Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas Rakstu krājums, V sēj., 2. burtnīca. Jelgava, 1896
- Reiznieks – A.Reiznieks. Ceļš. Vēsturisks romāns. R., 1984 (manuskripts)
- Reķēna – A.Reķēna. Kalupes izloknes vārdnīca. I – II sēj. R., 1998
- Repše, 1992 – G.Repše. Septiņi stāsti par mīlu. R., 1992
- Repše, 1999 – G.Repše. Gadsimta beigu skatiens. R., 1999
- Repše, 2006 – G.Repše. Mana draudze// Kultūras Diena, 2006, Nr. 48, 2.lpp.
- Rīga** – 2001. – 2007.g. aptaujāti rīdzinieki: Mārtiņš Ancītis (dz. Aknīstē; 1986); Oļģerts Auns (dz. 1923); Aija Balode (dz. 1978); Mārīte Balode (dz. 1953); Pēteris Barkēvičs (dz. Dagdā; 1957); Anita Birzleja (dz. 1956); Daiga Birzleja (dz. 1984); Rūta Birzleja (dz. 1986); Rihards Blekus (dz. 2002); Agita Broka (dz. Varakļānos; 1984); Indra un Zane Brūveres (dz. 1983); Santa Bulatova (dz. 1987); Tuseda Celmiņa (dz. Krimuldā; 1922); Ausma Cimdiņa (dz. Jaunpiebalgā; 1950); Normunds Čirkste (dz. Ilzenē; 1970); Pauls Dinne (dz. 2003); Lelde Drozdova (dz. Gulbenes raj. Lizuma pagastā; 1985); Iveta Dukalska (dz. Ludzas raj. Pušmucovā; 1970); Anna Dzintare (dz. 1986); Guntis Eņiņš (dz. 1933); Laura Feldberga (dz. 1975); Ilze Fomina (dz. 1986); Emma Freidenberga (dz. 2001); Ritvars Garoza (dz. 1983); Rita Grāvere (dz.1947); Māra Grīfelde (dz. 1983); Austra Infantjeva (dz. Limbažu raj.; 1920); Aldis Izauskis (dz. 1974); Ieva Edgara m. Kalniņa (dz. 1957); Aivars Kalniņš (dz. 1953); Eduards Artis Kalniņš (dz. 1998); Aigars Kārklīšs (dz. Spārē; 1960); Baiba Kauliņa, Rīgas raj. “Liči” (dz. 1982); Velta

Knospe (dz. Jelgavas raj. Vilces pag.; 1928); Dzintra Krastiņa (dz. 1946); Uldis Krasts (dz. Ventspīli; 1943); Andris Krūklis (dz. 1983); Jaiņa Kūrava (dz. 1925); Jānis Kurmis (dz. 1982); Roberts Ķipurs (dz. 1977); Sandis Laime (dz. Cēsis; 1982); Pēteris Laķis (1952 – 2003); Irēna Legzdiņa (dz. 1936); Aigars Lielbārdis (dz. Balvu raj. Lekstes pag.; 1979); Līga Liepa (dz. 1986); Dace Lomanovska (dz. 1982); Iveta Medvida (dz. 1971); Andrejs Mičerevskis (dz. Balvu raj. Medņu pagastā; 1952); Māris Mičerevskis (dz. 1982); Ženija Minka (dz. 1995); Aivars Niedre (dz. Zīru pag.; 1938); Valters Nollendorfs (dz. 1931); Ivars Ošiņš (dz. 1948); Aivars Ozols (dz. Rucavā; 1944); Inese Paklone (dz. Daugavpili; 1954); Liene Pērkone (dz. 1984); Zane Pērkone (dz. 1986); Kristaps Pūce (dz. 198); Signe Pujāte (dz. 1969); Jānis Puntulis (dz. Smiltenes raj.; 1981); Ilga Reizniece (dz. 1956); Anta Rugāte (dz. Zilupes raj. Rundānos; 1949); Valdis Rūja (dz. Rūjienā; 1928); Alma Rudzīte (dz. 2002); Rūta Selga (dz. Inčukalnā; 1929); Māra Simane (dz. Čikāgā 1960); Ronalds Sovars (dz. 1986); Anna Stafecka, Jūrmala (dz. Rēzeknes raj. Nautrānu pag.; 1953); Linda Straujā (dz. 1986); Ance Strazda (dz. 1990); Ieva Strazda (dz. 1984); Māris Strazds (dz. 1960); Tekla Teivāne (dz. Jasmuižas pag.; 1903 – 1995); Irbe Treile (dz. 1978); Jolanta Treile (dz. 1952); Maija Treile (dz. 1982); Rūdolfs Treilis (dz. 1996); Juris Urtāns (dz. Madonā; 1952); Ausma Vanaga (dz. Rūjienas pusē Naukšēnos; 1934); Aivis Vanaģelis (dz. Aknistē; 1985); Mārtiņš Vesperis (dz. Liepājā; 1981); Saulcerīte Viese (1932 – 2004); Māra Viška (dz. 1982); Renāte Zariņa (dz. 1986); Dāvis Ziedonis (dz. 1993); Lote Žagare (dz. 1992)

RLB ZK, 1912 – P.Šmits. Vārdu izvilkums no Elversā vārdnīcas "Liber memorialis letticus"// RLB ZK Rakstu krājums, XVI sēj. R., 1912, 10 –21.lpp.

RLB ZK, 1914 – J.Heniņš. Vārdi, kas nav sastopami Ulmaņa vārdnīcā// RLB ZK Rakstu krājums, XVII sēj. R., 1914, 39. – 68.lpp.

RLB ZK, 1914 – J.Kalniņš. Tautas mutē lietojamu vārdu krājums// RLB ZK Rakstu krājums, XVII sēj. R., 1914, 68.–88.lpp.

RLB ZK, 1915 – I.Cīrulis. Par drustēniešu izlokšni// RLB ZK Rakstu krājums, XV sēj. R., 1915, 51.–104.lpp.

Rozentāle – M.Rozentāle. Vāciski vērojumi par Kurzemes zemnieku dzīves parašām 17.gs. otrajā pusē// Ceļi, 1937, VIII sēj., 122.–125.lpp.

Rudzīte – M.Rudzīte. Latviešu dialektoloģija. R., 1964

Rudzītis, 1982 – J.Rudzītis. Kritiska etide par balādi "Bruņu kalps"// Veronika Strēlerte. Rakstu krājums dzejnieces 70 gadu dzimšanas dienai. /Huddinge/, 1982, 41.–44.lpp.

Rudzītis – J.Rudzītis. Latviešu vēstītājas folkloras dzīve tautā 19. un 20.gadsimtā. R., 2006

Salenieks, 1967 – E.Salenieks. Tā viņi strādāja. R., 1967

Salenieks, 1969 – E.Salenieks. Otrais mētelis, šūts no ielāpiem. R., 1969

Sarma – J.Sarma. Zemgales lauku sēta un tās gadskārtas// Archivs. Raksti par latviskām problēmām, II sēj. Melburna, 1971, 125.–157.lpp.

Sarma, 1999 – J.Sarma. Negantnieks. Biogrāfisks romāns par dzejnieku Ausekli un pirmās atmodas laiku. R., 1999

Skolas maize, 1886 – Skolas maize. Sast. L.Hērvāgens, I d. R., 1886

Šmalstīgs – W.Schmalstieg. An Old Prussian Grammar: The Phonology and Morphology of the Three Catechisms. The Pennsylvania State University Press, 1974

Sibīrija – Sibīrijas ekspedīcijās pie latgaliešiem Novosibirskas apg. Vengerovas raj. Timofejevkas ciemā (2004; 2006.g.), kā arī Vengerovas raj. Čārgaru un Šipicinas ciemā savāktie materiāli: Marija Anuškāne, Čārgari (dz. 1931); Viktorija Butlere, Timofejevka (dz. 1924); Zinaida Ivule, Timofejevka (dz. 1932); Jānis Jankovskis, Šipicina (dz. 1934); Vera Kalugina, Timofejevka (dz. 1914); Vladimirs Kravalis, Timofejevka (dz. 1961); Ņina Kukule, Timofejevka (dz. 1926); Vera Luoča, Timofejevka (dz. 1928); Vera Matuļeva, Timofejevka (dz. 1930); Geļa Ņeminska, Timofejevka (dz. 1930); Tatjana Peščerska,

- Timofejevka (dz. 1955); Oksana Pridāne, Timofejevka (dz. Medvedeva; 1933); Viktorija Ruduša, Timofejevka (dz. 1924); Marija Skorjakina, Timofejevka (dz. Kravale; 1928); Bronislavs Štaņins, Timofejevka (dz. 1928); Bronislava Trukšāne, Timofejevka (dz. 1926); Vera Vecpana, Timofejevka (dz. 1934); Francis Vecpans, Timofejevka (dz. 1932); Beņa Vilcāne, Timofejevka (dz. 1925); Marija Vilcāne, Timofejevka (dz. 1929)
- Siliņš – K.Siliņš. Latviešu personvārdu vārdnīca. R., 1990
- Siliņš, 2005 – Siliņu Jānis. Kāpēc dievturība// Latviskais Dieva Padoms. 2005, Nr.6, 4 –8.lpp.
- Skujiņš, 1994 – Z.Skujiņš. Stāstītāja svētdiena. R., 1994
- Skujiņš, 2001 – Z.Skujiņš. Siržu zagla uznāciens. R., 2001
- Skujiņš – Z.Skujiņš. Raksti, III sēj. R., 2006
- Spekke – A.Spekke. Latvieši un Livonija 16.gs. R., 1995
- Spekke, 1967 – A.Spekke. Atmiņu brīži. Ainas, epizodes, silueti. /b.v./, 1967
- Stafecka – J.Kursite, A.Stafecka. Latgale: valoda, literatūra, folklorā. R., 2003
- Steiks – J.Steiks. Izlase. R., 2003
- Stenders – G.F.Stender. Lettisches Lexikon. I – II. Mitau, 1789
- Stenders, 1988 – G.F.Stenders. Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. R., 1988
- Straubergs – Straubergs K. Latviešu buramie vārdi, I – II sēj. R., 1939 – 1941
- Sudrabkalns, 1940 –*J.Sudrabkalns. Dziesmai šodien liela diena// Padomju Latvijas Dziesmu svētki. 1873 – 1948. /B.v., b.lpp./
- Suitu identitāte – Suitu identitāte. R., 2005
- Škutāns, 1956 – S.Škutāns. Par dažīm Latgolas vītu nūsaukumim// Dzeive, 1956, Nr.24, 24.–25.lpp.
- Šmits – P.Šmita piezīmes// Tautas dziesmas. Papildinājums Kr.Barona "Latvju Dainām", IV sēj. R., 1939, 209.–366.lpp.
- Šturms, 1948 – E.Šturms. Baltu tautu svētmeži// Sauksme, 1948, Nr.1/2, 17.–21.lpp.
- Teicēji no citām vietām:** Aleksandrs Belousovs, Sanktpēterburga, Krievija (dz. 1946); Beata Biesiadowska, Varšava, Polija (dz. 1975); Armands Cerbahs, Gēteborga, Zviedrija (dz. Sīkragā; 1925); Mirdza Čīma, Gēteborga, Zviedrija (dz. Jūrmalcīemā; 1930); Rita Gāle, Ņūdžersija, ASV (dz. Rīgā; 1925); Merike Kikas, Tallina, Igaunija (dz. 1951); Māris Ķirsons, Otava, Kanāda (dz. Jaunaucē; 1940); Dans Labinskis, Olština, Polija (dz. Rīgā; 1983); Aurike Meimre, Tallina, Igaunija (dz. 1969); Agate Nesaule, Sietla, ASV (dz. Nītaurē; 1938); Elsbeth Sakuth, Orut sala, Zviedrija (dz. Nīdā Kuršu kāpās; 1934) Martins Sakuth, Kristinehavna, Zviedrija (dz. Nīdā; 1930); Verners Sakuth, Kristinehavna, Zviedrija (dz. Nīdā; 1928), Herberts Sakuth, Kristinehavna, Zviedrija (dz. Nīdā; 1925); Dagnija Staško, Otava, Kanāda (dz. 1938); Ēvalds Švāģeris, Akmene, Lietuva (dz. 1984); Ansis Uibo, Ņūdžersija, ASV (dz. Kārķos; 1926)
- Tdz – Tautas dziesmas. P.Šmita papildinājums K.Barona "Latvju dainām", I – IV sēj. R., 1936 – 1939
- Toporovs – V.Toporov. Prusskij jazyk, I – V. Moskva, 1975 – 1990
- Turbads, 1970 – J.Turbads. Ķēves dēls Kurbads. Ann Arbor, 1970
- Ulmanis – K.Ulmann. Lettisches Wörterbuch, I. Riga, 1872
- Upīts – A.Upīts. Sūnu ciema zēni. R., 1999
- Ūsele – V.Ūsele. Tilžas izlokšnes apraksts. R., 1998
- Valdis – Valdis. Staburaga bērni. R., 1942
- Valodas ģeometrija – Valodas ģeometrija// Forums. Klasisks Kultūras Foruma pielikums. 2005.2.09 – 9.09, Nr.4, 8.lpp.
- Milihs, 1806 – G.G.Mülich. Versuch einer Handleitung zur fehlerlosen Aussprache und Rechtschreibung lettischer Wörter. Mitau, 1806
- Veselis, 1956 – J.Veselis. Teiksmā par manu mūžu. Södertälje, 1956
- Veselis – J.Veselis. Trīs laimes. R., 1991

- Vidzeme** – 2003. – 2007.g. Vidzemē savāktie materiāli: Gita Briediņa, Alūksnes raj. Ziemeļu pag. (dz. Gulbenes raj. Stāmerienas pag.; 1925); Rita Emse, Limbažu raj. Svētciema pag. (dz. 1922); Jānis Galzons, Rūjiena (dz. 1954); Reinis Kaldavs, Ogre (dz. 1993); Rinalds Kaldavs, Ogre (dz. 2003); Maija Pīkure, Jaunpiebalga (dz. 1929); Justīne Zirne, Valmieras raj. Naukšēni (dz. 1986)
- Viķe-Freiberga, 1989 – V.Viķe-Freiberga. Dzintara kalnā. Monreāla, 1989
- Wörter=Büchlein – Wörter=Büchlein. Vārdnīciņa, kā dažas parastas lietas tiek dēvētas vācu, zviedru, poļu un latviešu valodā. 1705.gadā Rīgā iznākušās vārdnīcas faksimil-iespiedums ar Pētera Vanaga komentāriem un latviešu valodas vārdu indeksu. Stokholma, 1999
- Zandere – I.Zandere. Lattive ka piesta// Rīgas Laiks, 2006, Nr.8, 72.–74. lpp.
- Zandere, 2006 – I.Zandere. Brokastis ar skuta vīriem, čekistiem un kolhozniekiem// Rīgas Laiks, 2006, Nr.9, 48.–55. lpp. /Ineses Zanderes saruna ar Antonu Guģi/
- Zariņš, 1981 – J.Zariņš. Pareizas, skaidras, bagātas latviešu valodas labad. Sēkļiņas// Vēstis. Žurnāls latviešu valodai. Čikāga, 1981, Nr.4, 17.–20. lpp.
- Zariņš, 1985 – K.Zariņš. Kaugurieši. R., 1985
- Zariņš, 1978 – M.Zariņš. Didrika Taizeļa brīnišķīgie piedzīvojumi. R., 1978
- Zariņš – M.Zariņš. Viltotais Fausts jeb Pārlabota un papildināta pavārgrāmata. R., 1973
- Zemgale** – 2003. – 2007.g. pierakstīta informācija: Ervīns Grīnfelds (dz. Rīgā; 1984); Gunārs Grīnfelds, Pilsrundāle (dz. Elejā; 1957); Marija Kursīte, Pilsrundāle (dz. Kalupes pag.; 1925); Pēteris Kursītis, Pilsrundāle (dz. Vārkavas pag.; 1919 – 2006); Elvīra Rehtermāne, Augstkalne (dz. Šauļu raj. Kuršēni; 1941); Jolanta Rehtermāne, Augstkalne (dz. 1973); Laura Rehtermāne, Augstkalne (dz. 1994)
- Zemīts – J.Zemīts. Ietiņa// Par piemiņu! Rakstu krājums salasīts iz "Baltijas Vēstneša" pirmiem gada gājumiem (1869–1874). R., 1875, 292.–298. lpp.
- Zemzare – D.Zemzare. Latviešu vārdnīcas (līdz 1900.gadam). R., 1961
- Zeps, 1984 – V.Zeps. The Placenames of Latgola. A Dictionary of East Latvian Toponyms. Madison, Wisconsin, 1984
- Ziedonis – I.Ziedonis. Kurzemīte// I.Ziedonis. Raksti, II sēj. R., 1995
- Zirga pase – Zirga pase. 1939
- Zirnīte, Bela-Krūmiņa – V.Avotiņš. Latviskās identitātes spēle// Neatkarīgā, 2006.22.06, 4. lpp.
- Kā ari: Latviešu 19. – 20.gs. dzeja, anekdotes, nostāsti, pie šķirkļiem nosaukti manuskriptu fragmentu autori.

PAR TEICĒJIEM

Visi *Neakadēmiskās latviešu valodas vārdnīcas jeb Novadu vārdenes* valodas teicēji nosaukti atsevišķā kopējā sarakstā. Šeit es vēlētos nedaudz sīkāk raksturot teicēju saistību ar kādu no novadiem, teicēju repertuāru, arī teicējus pašus.

Latgales ļaudis ir saglabājuši izloksnes un ar tām arī vecos latgaliešu vārdus vairāk nekā jebkurš cits Latvijas novads. Vārdnīcā minēti pāri par trīsdesmit teicējiem no Latgales, to skaits ātri un viegli būtu trīskāršojams, taču negribējās to pārvērst tikai vai pārsvarā par Latgales novada valodas vārdnīcu. Katrs novads pelnījis, lai tajā lietotie apvidvārdi ieņemtu cienīgu vietu. Latgales valodas materiālu veido gan ekspedīcijās, izpētes braucienos pierakstīti vārdi, kā arī vārdi, izteicieni, ko esmu kopš bērnības dzirdējusi no savu vecāku Marijas un Pētera Kursišu, ilgākus gadus arī no vīra vecāku Olgas un Jāņa Mičerevsku mutes. Protams, piemēri tika no jauna vākti – īpaši vārdnīcai, kaut bija dzirdēti ne vienreiz vien. Bagāta valoda bija manai mātesmātei Teklai Teivānei (dz. Cepļaks), likās, ka viņas valoda un viņa pati būs līdzās vienmēr. Diemžēl līdz 1995.g., kad viņa nomira, neiedomājos ne par vārdnīcas nepieciešamību, ne par speciālu iztaujāšanu. Palicis tikai viņas rakstīts rokkrasta gabals ar bērnības atmiņām un atsevišķiem apvidvārdiem. Vārdnīcas noslēguma posmā aizgāja mūžībā arī mans tēvs un vīratēvs. Paliek vainas apziņa, ka nepaspēju viņus iztaujāt pilnā apjomā. Sirdsapziņas nelielam mierinājumam noder spaspētais, kas ievietots vārdnīcā.

Vecus vārdus saglabā pārsvarā gados veci cilvēki. Taču ne vienmēr, atsevišķos gadījumos labi teicēji ir vidējās vai pat jaunākās paaudzes pārstāvji. Ļoti daudz gan ar skaidrojumiem, gan ar piemēriem izlīdzēja dzejniece Anna Rancāne. Braucot uz Daugavpils vai Preiļu rajonu izpētes braucienos bieži esmu apmetusies pie Jāņa un Regīnas Kudiņiem viņu viesu namā Špoģos. Jānis un Regīna Kudiņi ir sabiedriski aktīvi cilvēki. Sabiedriski aktīvie par labu rīcības bagātībai bieži zaudē valodas niansētību. Bet ne Kudiņi. Abu teiktie valodas piemēri pilni asprātību un valodas situācijas labas izziņas. Taču nav noliedzams, ka visvecākie, jau aizmirstie vai piemirstie vārdi nāk no gados vecākajiem Latgales ļaudīm. Tāds ir 1913.g. dzimušais Pēteris Kažuks, kurš dzīvo Pelēču pagastā, 1925.g. dzimusi Janīna Strode, kura dzīvo Aizkalnes pagastā, 1932.g. dzimusi Kalupes pagasta iedzīvotāja Veneranda Sarkane, valodnieka un diplomāta Alberta Sarkaņa māte. Īpaši nozīmīgas vārdnīcai un latgalieša rakstura, dzīvesizjūtas izpratnei bija tikšanās divās ekspedīcijās un pēckspedīciju sarunas divu gadu garumā ar Annu Dzeni (1920 – 2006). Par mežabrāļu atbalstīšanu padomju varas pārstāvju arestētā 1945.g., atkārtoti 1948.g., notiesāta “par līdzdalību padomju dzimtenes nodevībā” uz 25 gadiem, sodu izcietusi Komi autonomajā republikā. Atbrīvota 1955.gadā, pēc fiziskām un garīgām mocībām un spīdzināšanas. Par apcietinājuma gadiem Anna Dzene teica: *Dzelzi ka lūka, dzelzs salyuzt, cylvāks nasalyuzt. Ka syt, nasōp, tik sirds dag. Misa kuo nūmyruse, bet nasuop. Tik aiztyukš sirds, ryugtums sakuop koklā.* (= Kad dzelzi loka, dzelzs salūzt, cilvēks nesalūzt. Kad sit, nesāp, tikai sirds deg. Miesa kā nomirusi, bet nesāp. Sirds pilna, rūgtums sakāp kaklā.) Viņa nežēlojās, kaut visus padomju gadus jutusi naidīgu vai piesardzīgi vēsu attieksmi pret sevi. Annas Dzenes valoda sprēgāt sprēgāja ar parunām, trāpīgiem izteikumiem, dzīvu žestu valodu. Viņa kā magnēts piesaistīja gan ekspedīcijas dalībniekus, kuru vidū bija studenti, gan televīzijas pārstāvjus, kuri bija atbraukuši filmēt viņu TV raidījumam programmā “Klēts”. Dzīves pārbaudījumi bija devuši viņai iekšēju redzi un ārēju pārliecinātspēju. – *Kas nav redzejs tumsama i baimis, tys navar ūtra cylvāka saprast. Kas nav redzejs tumsys, nazyna kas ir gaisma.* (= Kas nav redzējis tumsas un sajutis bailu, tas nevar otru cilvēku izprast. Kas nav redzējis tumsas, nezina kas ir gaisma).

Deviņpadsmitā gadsimta otrās puses valodas īpatnības un senumi saglabājušies Sibīrijas latgaliešiem Novosibirskas apgabala Timofejevkas ciemā, kur iznāca pabūt 2004. un 2006. gadā Timofejevkā vēl lieto vārdu 'krēkt' ar nozīmi skalji smieties (*Jys dyžan rozakriecē.*), 'ietaļa' (*Divu bruolu buobys jir italis.* = Divu brāļu sievas ir ietaļas.), 'jāt' ar nozīmi braukt (*Tur nabeja zemis, te loba zeme.* I tāva muote atjuoja iz šenīni.), 'kaitēt' ar nozīmi spēlēt (*Oh vīgli jys kaitēja garmoškys!* = Oh viegli viņš spēlēja garmošku), 'sumināt, sumināties' ar nozīmi skūpstīt, skūpstīties (*Kai vaciņki sumynojs!* = Kā vecie bucojas!). Veco vārdu un vārdu nozīmju glabātājas pārsvarā sievietes (Nina Kukule, Bronislava Trukšāne, Zinaida Ivule, Vera Luoča u.c.), lai gan trāpījās arī atsevišķi spilgti valodotāji – vīrieši (Francis Vecpans, Bronislavs Štaņins, Jānis Jankovskis).

Otrs valodas iespējām bagātākais novads ir Kurzeme. Rucavnieki, kaut, protams, ne visi, saglabājuši veco valodu, senos vārdus. Valodas vienveidīgošanas liga skārusi arī viņus, tomēr daļa no viņiem kā nenoskārstai vajadzībai vākuši vecos vārdus līdz ar stāstiem, atgadījumiem no iepriekšējo paaudžu un gadu dzīves. Rucavnieku izloksnē raksta un runā Anna Roga. Jācer, ka viņai pašai iznāks rucavnieku valodas grāmata, šeit Anna Roga bija viena no zinošākajām kurzemnieku valodas teicējām. Tāpat kā Zelma Atte. Abas zināja stāstīt par senām, nu jau piemirstām tautas tradīcijām, darbībām, norisēm un ar tām saistītiem vārdiem (aplancīt, grazāt, kavāt, iet uz lelles kāju, kvārkāt, lamstīt, plainīt, uzlipt, atbungas, noģida, striegoņa, ūrzaks u.c.). Kaut arī ikdienā runā t.s. literārajā valodā, tomēr atmiņā saglabājuši kādreiz apkārtņē lietotus vārdus, to nozīmes un piemērus arī suiti un kuršu ņoniņi. Lielākās un aizrautīgākās teicējas bija suiti sievas Marija Steimane (sauka pa Ruču), Lidija Jansone, Ilga Leimane. Ruča daudz vārdu un piemēru klāstā ir ķelnes, nāriģis, ņirka, rauguļi, gramzdiģies un daudzi citi: *Biju tā nogurusi, ka atstiepu ķelnes.* = Biju tā nogurusi, ka bija jāizstiepj kājas, t.i. jāatpūšas; *Man tas ēdiens garšo, bet dikti nāriģi, tā kā par treknu.* Ātri pietiek, daudz nevar ieēst, sātiģis.; – *Te iedod labu ēdienu, nē, izbaksta uz šķivja.* Tu esi viens ņirka, kāpēc neēd!; – *Ko tu te gramzdiģis, tā kā meklē kaut ko.*

Vidzemes un Zemgales puses teicēji, salīdzinot ar Latgali vai Kurzemi, pārstāvēti daudz mazākā skaitā. Iespējams, tas ir nākotnes darbs – sameklēt vecās valodas, izloksņu īpatnā vārdrakājuma glabātājus. Gita Briedina, valodnieces Daces Markus māte, bija viena no retajām, kas savā ikdienas repertuārā bija saglabājusi E. Brenča Alūksnes pusē pierakstītos un 1911.g. publicētos apvidvārdus, pie tam varēja sniegt piemērus vairākiem jau toreiz reti lietotiem vārdiem, kuriem E. Brenčis devis tikai īsu skaidrojumu.

Visvairāk teicēju nāk no Rīgas, bet tas nenozīmē, ka rīdzinieki vislabāk saglabājuši senvārdus vai vārdu senās nozīmes. Gadījās, protams, arī tādi, taču pārsvarā rīdzinieki bija jaunvārdu darinātāji. Jaunākie teicēji – Rinalds Kaldavs dzimis 2003.g., Rihards Blekus un Alma Rudzīte dzimuši 2002.g., Emma Freidenberga 2001.g. Taču ne tikai bērni papildināja iespējamo jaunvārdu krājumu. Atbilstoši nākotnē izvēlētajai profesijai jaunvārdu izgudrotāju pulka galvgali bija LU Filoloģijas fakultātes studenti. Ne tikai Latvijā dzīvojošie, bet arī vārdnīcas tapšanas laikā Filoloģijas fakultātē studējošie ārvalstu studenti – polis Dans Labinskis un latviešu izcelsmes Lietuvas students Ēvalds Švāģeris.

Ar nedaudziem, bet vērtīgiem piemēriem vai reti sastopamu vārdu skaidrojumiem ir vērtīgs gan Kuršu kāpās, gan trimdā (Zviedrijā) dzīvojošo kursenieku, tāpat bijušo austrumprūsiešu, kas sevi uzlūko par prūšu pēctečiem (Horsts Domniks, dzīvo Kanādā) vārdnīcas materiāla papildinājums. Latvieši, kuri 19.gs. beigās izceļojuši uz Sibīriju un latvieši, kuri pēc Otrā pasaules kara devušies uz Rietumieņu trimdas gaitās palīdzējuši valodā saglabāt to, ko dzimtenē tā nereti zaudējusi. Īpašs paldies Armandam Cerbaham, Mirdzai Čimai, Ritai Gālei, Mārim Ķirsonam, Agatei Nesaulei, Dagnijai Staško, Valteram Nollendorfam, Mārai Šimanei, Ansim Uibo!

Atsevišķu, milzīgu vārdnīcas daļu veido neklātienes teicēji – rakstnieki, dzejnieki, zinātnieki, publicētu atmiņu autori. Visiem lielu lielais PĀLDIES!

SATURS

Ievads – 5

Pirmā daļa – 10

Otrā daļa – 396

Trešā daļa. Iespējamie jaunvārdi – 492

Daži eksperimentāli dzejas darbi ar jaunvārdiem – 514

Izmantotie avoti – 515

Par teicējiem – 525

Sib
200
rozu
brā
vīg
zīn
no
Ve
Br
vi
vi
tik
ul
R
A
u
p
rā
p
M
F
k
g
r
C
i
i
:

SIA Madris
Reģistrācijas apliecība Nr. 40003292668
Rīga, Tallinas iela 36a. Tel. 7374700